

Balıkesir Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Cilt: 24 - Sayı: 45, Haziran 2021

Balıkesir University
The Journal of Social Sciences Institute

Volume: 24 - Issue: 45, June 2021

ISSN: 1301-5265 / E-ISSN: 2651-4974

BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ

Haziran 2021 Cilt: 24 Sayı: 45

SAHİBİ

Owner

Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü adına
Balıkesir Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. İlater KUŞ

EDİTÖRLER

Editors

Prof. Dr. Kenan Ziya TAŞ
Doç. Dr. Bayram ŞAHİN
Doç. Dr. Ruhi İNAN

YARDIMCI EDİTÖR

Associate Editor

Arş. Gör. Talha Serdar SEZEN

ALAN EDİTÖRLERİ

Section Editors

Prof. Dr. Erdoğan TEZCİ
Prof. Dr. Şeniz ANBARLI BOZATAY
Doç. Dr. Bayram ŞAHİN
Doç. Dr. Ruhi İNAN
Doç. Dr. Sinan AYTEKİN
Doç. Dr. Ömer Faruk BİÇEN

İSTATİSTİK EDİTÖRÜ

Statistics Editor

Prof. Dr. Murat SAÇKES

DİL EDİTÖRLERİ

Language Editors

Arş. Gör. Dr. Özgehan UŞTUK
Arş. Gör. Dr. Tutku BAŞÖZ

SEKRETERYA

Secretariat

Öğr. Gör. İbrahim Halil KAZOĞLU
Öğr. Gör. Merve AYCAN
Arş. Gör. İbrahim MİSİR
Özge BİÇER

BAUNSOBED KURUMSAL

Corporate Identity

Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi yılda iki kez yayımlanan hakemli ulusal bir dergidir.

Balıkesir University The Journal of Social Sciences Institute is a scientific refereed national journal which is published twice a year.

YAZIŞMA ADRESİ

Correspondence

Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Balıkesir Üniversitesi Rektörlüğü
Çalış Yerleşkesi 10145 BALIKESİR
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/baunsobed>
Tel / telephone: 0 266 612 14 00 / 1401
Belgegeçer / Fax: 0 266 612 13 07
Elmek / E-mail: sbedergi@balikesir.edu.tr

BASKI HAZIRLIK: Detay Yayıncılık, Adakale Sokak No: 14/4 Kızılay-Ankara 312.434 0949, e-posta: detayyay@gmail.com

BASKI/ÇİLT: Bizim Büro Matbaacılık ve Basımevi, 1. Sanayi Caddesi Sedef Sokak No: 6/1 İskitler-Ankara

Tel: (0312) 229 9928, Sertifika No: 26649

BALIKESİR UNIVERSITY
THE JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES
INSTITUTE

June 2021 Volume: 24 Issue: 45

DERGİMİZİN TARANDIĞI İNDEKSLER

Abstracted and Indexed in Following Indexes

ULAKBİM

Ebscohost

EBSCO Akademik Kaynak İndeksi (ResearchBib)
Türk Eğitim İndeksi
Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS Index)
Akademik Türk Dergileri İndeksi (Akademik Dizin)
Akademik Araştırmalar İndeksi (Acar Index)

DANIŞMA & YAYIN KURULU

Advisory & Editorial Board

Prof. Dr. Kenan Ziya TAŞ (Balıkesir Üniversitesi)
Doç. Dr. Bayram ŞAHİN (Balıkesir Üniversitesi)
Doç. Dr. Ruhi İNAN (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdullah SOYKAN (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Abide DOĞAN (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet KANKAL (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali DUYMAZ (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Bahattin KAHRAMAN (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Cevdet AVCIKURT (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Dilek İNAN (İzmir Demokrasi Üniversitesi)
Prof. Dr. Edip ÖRÜCÜ (Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Elif ÇİMEN (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Erdoğan KOÇ (Bahçeşehir Üniversitesi)
Prof. Dr. Erdoğan TEZCİ (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Ertan ÖRGEN (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Fabio GRASSI (Sapienza University of Rome)
Prof. Dr. Feryal ÇUBUKÇU (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Fevzi OKUMUŞ (University of Central Florida)
Prof. Dr. Gökhan ORHAN (Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Hakan ÇETİNTAŞ (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Halil İbrahim ŞAHİN (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Hülya BOYANA (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin AKAY (İzmir Demokrasi Üniversitesi)
Prof. Dr. İlhan ERDEM (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmet ÇETİN (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet BAŞTÜRK (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet NARLI (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Metin EKİCİ (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa TEPECİ (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Necdet HACIOĞLU (İstanbul Gelişim Üniversitesi)
Prof. Dr. Orhan BATMAN (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Oya Aytemiz SEYMEYEN (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Öcal OĞUZ (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Saadetin GÖMEÇ (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Salim ÇONOĞLU (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Selda KILIÇ (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Selma YEL (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Ülçer BULDUK (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Yusuf AYMANKUY (Balıkesir Üniversitesi)
Doç. Dr. Alpay BİZBİRLİK (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Haneen ABUDAYEH (The University of Jordan)
Doç. Dr. Nuran MALTA MUHAXHERİ (Priştine Üniversitesi)
Doç. Dr. Piotr NYKIEL (Jagiellonian University)

BU SAYIDA GÖREV ALAN HAKEMLER*

Prof. Dr. Ahmet UZUN (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Osman UYSAL (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Prof. Dr. Atilla AKBABA (İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi)
Prof. Dr. Barış ERDEM (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Bünyamin DURAN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Dilek İNAN (İzmir Demokrasi Üniversitesi)
Prof. Dr. Düriye BOZOK (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Emrah ÖZKUL (Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. Hasan Hüseyin SOYBALI (Afyon Kocatepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet ANIK (Bingöl Üniversitesi)
Prof. Dr. Hasip PEKTAŞ (Üsküdar Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Emin AKKILIC (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Muharrem KAYA (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi)
Prof. Dr. Muharrem ÖZTEL (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat DOĞDUBAY (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Nilüfer ŞAHİN PERÇİN (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Nurten ÖZÇELİK (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Nurten SARICA (Pamukkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Orhan AKOVA (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Ramazan Pars ŞAHBAZ (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Senay YÜRÜR (Yalova Üniversitesi)
Prof. Dr. Yusuf AYMANKUY (Balıkesir Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet VATAN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Alper KURNAZ (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Doç. Dr. Arman Zafer YALÇIN (Balıkesir Üniversitesi)
Doç. Dr. Aybeniz Akdeniz AR (Bandırma Onyedİ Eylül Üniversitesi)
Doç. Dr. Aytuğ ARSLAN (İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi)
Doç. Dr. Bekir EŞİTTİ (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Doç. Dr. Bilal DEVECİ (Kırklareli Üniversitesi)
Doç. Dr. Bilal YILDIRIM (İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi)
Doç. Dr. Bilcen BİLGİLİ (Kocaeli Üniversitesi)
Doç. Dr. Cuma BOZKURT (Gaziantep Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatih KOÇ (Kocaeli Üniversitesi)
Doç. Dr. Ferhat TOPBAŞ (İzmir Demokrasi Üniversitesi)
Doç. Dr. Gül ERKOL BAYRAM (Sinop Üniversitesi)
Doç. Dr. Hacer Nurgül BEGİÇ (İzmir Demokrasi Üniversitesi)
Doç. Dr. Hacı Mehmet YILDIRIM (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Doç. Dr. Hakan BOZ (Uşak Üniversitesi)
Doç. Dr. Hakan ÖZÇELİK (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Doç. Dr. Halil Korkmaz (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Doç. Dr. Hasan Hüseyin YILDIRIM (Balıkesir Üniversitesi)
Doç. Dr. Hatip YILDIZ (Dicle Üniversitesi)
Doç. Dr. İbrahim Efe EFEOĞLU (Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi)
Doç. Dr. İbrahim Ethem ARIÖĞLU (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Doç. Dr. Kudret GÜL (Balıkesir Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet SARIOĞLAN (Balıkesir Üniversitesi)
Doç. Dr. Murat BAYRAM (Pamukkale Üniversitesi)

REVIEWERS OF THIS ISSUE*

Doç. Dr. Mustafa Cem KIRANKABEŞ (Balıkesir Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa Necati ÇOBAN (Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi)
Doç. Dr. Oğuzhan AYDIN (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Doç. Dr. Ömer Faruk BİÇEN (Balıkesir Üniversitesi)
Doç. Dr. Pınar GÜZEL GÜRBÜZ (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Reşat ARICA (Adıyaman Üniversitesi)
Doç. Dr. Satı KUMARTAŞLIOĞLU (Balıkesir Üniversitesi)
Doç. Dr. Seda ŞAHİN (Balıkesir Üniversitesi)
Doç. Dr. Seden DOĞAN (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Doç. Dr. Selda UCA (Kocaeli Üniversitesi)
Doç. Dr. Sevinç GÜLER ÖZÇALIK (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Doç. Dr. Sinan AYTEKİN (Balıkesir Üniversitesi)
Doç. Dr. Suat KARA (Balıkesir Üniversitesi)
Doç. Dr. Sümer AKTAN (Balıkesir Üniversitesi)
Doç. Dr. Şevki ULEMA (Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi)
Doç. Dr. Timur TÜRGAY (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Doç. Dr. Turgay SAKİN (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Uğur CEYLAN (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Doç. Dr. Vehbi Uğur TANDOĞAN (Aydın Adnan Menderes Üniversitesi)
Doç. Dr. Volkan ÖZBEK (Balıkesir Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet UŞAKLI (Boğaziçi Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ali Emre SARILGAN (Eskişehir Teknik Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Aşşe YILDIZ ÖZSALMANLI (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Bayram YILDIZ (Balıkesir Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Eray POLAT (Gümüşhane Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Erhan BOĞAN (Adıyaman Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Fatih SÖĞÜT (Kırklareli Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Günay EROL (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Hasan AZAZİ (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Hasan CUŞA (Munzur Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Levent BÖRKLÜOĞLU (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mesut GÜNENÇ (Aydın Adnan Menderes Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mete DİBO (Hitit Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Remziye EKİCİ (Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Seçil DUMANTEPE (İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Seçkin ESER (Kırklareli Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Serap YÜCEL (Balıkesir Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Serdar EREN (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Serdar ODACI (Hacettepe Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Sinan GÖKDEMİR (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Tamer KAVURAN (Fırat Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Yasemin TEKİN (Balıkesir Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Yonca ALTINDAL (Balıkesir Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ziya KORUÇ (Hacettepe Üniversitesi)
Arş. Gör. Dr. Kumru TÜRKÖZ (Balıkesir Üniversitesi)
Öğr. Gör. Dr. Emrah ERTUGAY (Ankara Üniversitesi)
Öğr. Gör. Dr. Sıla SABANCIAR EREN (Bitlis Eren Üniversitesi)

* Öncelikle unvan daha sonra alfabetik sıralamaya göre düzenlenmiştir.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

DİL VE EDEBİYAT / LANGUAGE AND LITERATURE

Araştırma makalesi / Research article

Analyse des erreurs issues de la conjugaison des verbes chez les apprenants en classe préparatoire de français..... 1

Fransızca'yı yabancı dil olarak öğrenen hazırlık sınıfı öğrencilerinin fiil çekimlerinden kaynaklanan yanlışlarının incelenmesi

Nahide ARSLAN, Mehmet BAŞTÜRK

Araştırma makalesi / Research article

Kazak Türklerinin destanlarında geçiş dönemlerine bağlı inanış ve uygulamalar 23

The beliefs and practices in the epics of the Kazakh Turks during the transition periods

Özlem ÖZDEMİR

Araştırma makalesi / Research article

Çocuk Adam: Şairin tek romanı veya nostaljiyle kurgulanmış bir otobiyografi..... 49

Çocuk Adam (Child Man): The single novel of the poet or an autobiography fictionalized with nostalgia

Şener Şükrü YİĞİTLER

EĞİTİM BİLİMLERİ / EDUCATIONAL SCIENCES

Araştırma makalesi / Research article

Exploring the language assessment literacy of Turkish in-service EFL teachers..... 73

Türk İngilizce öğretmenlerinin dil değerlendirmesi okuryazarlığı araştırması

Sezgin BALLIDAĞ, Banu İNAN-KARAGÜL

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma makalesi / Article de recherche

İlkokul öğretmenlerinin özyeterlik inançlarına ilişkin görüşlerinin incelenmesi..... 93

Investigation of elementary school teachers' perceptions about self-efficacy beliefs

Özlem GÜL, Mehmet Akif ERDENER

GÜZEL SANATLAR / FINE ARTS

Araştırma makalesi / Research article

Pandemi sürecinin posta pulları üzerinden değerlendirilmesi..... 115

Evaluation of the pandemic process through postage stamps

Serkan AYCİL

İKTİSAT / ECONOMICS

Araştırma makalesi / Research article

Gelişmekte olan ülkelerde doğrudan yabancı yatırım çıkışlarının yurt içi yatırımlara etkisi 143

The effect of outward foreign direct investment on domestic investments in developing countries

Nur AYDIN

Araştırma makalesi / Research article

Çevresel Kuznets eğrisi hipotezinin geçerliliği ve yeşil lojistik: Türkiye örneği 171

The validity of environmental Kuznets curve hypothesis and green logistic: The case of Turkey

Süleyman YURTKURAN

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

İŞLETME / BUSINESS ADMINISTRATION

Araştırma makalesi / Research article

İş-yaşam çatışmasının Koronavirüs (COVID-19) pandemisi sürecinde yeniden değerlendirilmesi: Kadın akademisyenler açısından nitel bir araştırma 203

Evaluation of work-life conflict during Coronavirus (COVID-19) pandemic: A qualitative research from woman academics' perspective

Sevgi ELMAS ATAY, Merve GERÇEK

Araştırma makalesi / Research article

Social media data as a user perception tool: Evaluation of user experiences in Sultanahmet Area..... 243

Kullanıcı algısı aracı olarak sosyal medya verileri: Sultanahmet Bölgesi'ndeki kullanıcı deneyimlerinin değerlendirilmesi

Ezgi GÜLER TOZLUOĞLU, Çağlar TOZLUOĞLU, Dilcan GÜLER, Mehmet Emre GÜLER

Araştırma makalesi / Research article

Relationship between futures contracts and macroeconomic variables: viop30 and dollar futures contracts application..... 261

Vadeli işlem sözleşmeleri ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişki: viop30 ve dolar vadeli işlem sözleşmeleri uygulaması

Yasemin KARATAŞ ELÇİÇEK, Koray KAYALIDERE

Araştırma makalesi / Research article

Finansal erişim ve eğitim düzeyi ilişkisi: Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler üzerine bir araştırma 287

Relationship between financial inclusion and educational level: A research on developed and developing countries

Hilal OK ERGÜN

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma makalesi / Research article

Çalışanların tükenmişlik algıları: Maslach modeli ve tükenmişlik dönemleri çerçevesinde bir analiz 313

Burnout perceptions of employees: An analysis within the framework of the Maslach model and periods of burnout

Arzu ÖZKANAN

Araştırma makalesi / Research article

İç denetimin hileye yaklaşımında Benford Kanunu'nun uygulanması 351

Application of Benford's Law in the approach of internal audit to fraud

Suat KARA, Sena İLKDOĞAN

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ / POLITICAL SCIENCE AND PUBLIC ADMINISTRATION

Araştırma makalesi / Research article

Avrupa'nın tarihsel gelişimine üç farklı bakış, üç farklı siyaset: Recep Peker, Ahmet Ağaoğlu ve Şevket Süreyya Aydemir 381

Three different views on historical development of Europe, three different politics: Recep Peker, Ahmet Ağaoğlu, and Şevket Süreyya Aydemir

Anıl VAREL

SOSYOLOJİ / SOCIOLOGY

Araştırma makalesi / Research article

Spor yapan kadınlar bağlamında kadına yüklenen toplumsal beden algısının incelenmesi: Düzce örneği 417

The analysis of the social body perception attached to women in the context of women doing sports: The sample of Düzce

Fatma KIZILELMAS

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma makalesi / Research article

Halk oyuncularında grup sargınlığı ve algılanan motivasyonel iklim.....445

Group cohesion and perceived motivational climate in folk dance players

Yasemin YALÇIN

TARİH / HISTORY

Araştırma makalesi / Research article

1929 Dünya Ekonomik Krizi Döneminde Hukuki Açıdan İzmir Limanı..467

The port of Izmir from a legal perspective during the 1929 world economic crisis period

Erdem MERAKLI

Araştırma makalesi / Research article

Balkanlarda fethiye camisi örnekleri: Selanik, Sofya ve Ohri Ayasofyaları501

Fethiye mosque examples in the Balkans: Thessaloniki, Sofia and Ohrid Hagia Sophias

Selçuk URAL

TURİZM / TOURISM

Araştırma makalesi / Research article

Turist rehberlerinin yaşam doyumunu etkileyen sosyo-demografik özelliklerin incelenmesine yönelik bir araştırma527

A study on investigating socio-demographic characteristics affecting life satisfaction of tourist guides

Bahar DEVECİ, Yusuf AYMANKUY

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma makalesi / Research article

**Helal otellerde Porter'in jenerik rekabet stratejilerinin tespiti:
Yöneticiler üzerine bir araştırma** 557

*Determination of Porter's generic competition strategies in halal hotels: A
research on managers*

Cemil GÜNDÜZ, Cafer TOPALOĞLU

Araştırma makalesi / Research article

**OECD ülkelerinde turizm tanıtım harcamaları ve ekonomik büyüme
arasındaki ilişkinin tespitine yönelik bir araştırma** 581

*A research on determining the relationship between tourism promotion
expenditures and economic growth in OECD countries*

Mehmet Oğuzhan İLBAN, Mehmet Tahsin LİCELİ

Araştırma makalesi / Research article

Investigation of career stress of tourist guide candidates 599

Turist rehber adaylarının kariyer streslerinin incelenmesi

Neslihan KAN SÖNMEZ

Araştırma makalesi / Research article

**An examination of the factors influencing local gastronomic product
preference based on the theory of planned behaviour** 623

*Yerel gastronomik ürün tercihinde etkili olan faktörlerin planlı davranış
teorisine göre incelenmesi*

Nilgün KARAMAN, Göksel Kemal GİRGIN

Araştırma makalesi / Research article

Sosyal taşıma kapasitesi: İçmeler-Marmaris örneği 665

Social carrying capacity: İçmeler-Marmaris sample

Gizem ÖZGÜREL, Mesut BOZKURT, Kadir BAYSAL

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma makalesi / Research article

A research on the change in the nutritional habits of consumers before and after covid-19 697

Tüketicilerin koronavirus (covid-19) öncesi ve sonrası beslenme alışkanlıklarındaki değişim üzerine bir araştırma

Mehmet Akif ŞEN, Mehmet ŞİMŞEK

Araştırma makalesi / Research article

Çocuklu ailelerin restoran seçimini etkileyen faktörlerin incelenmesi: Çanakkale örneği 723

Investigation of the factors affecting the restaurant selection of families with children: The case of Çanakkale

Erdem TEMELOĞLU, Murat AKSU

Araştırma makalesi / Research article

Digital transformation in tourism: Examining the perspectives of hotel managers 741

Turizmde dijital dönüşüm: Otel yöneticilerinin bakış açılarının incelenmesi

Aslınur YAVUZ, Muammer MESÇİ

Analyse des erreurs issues de la conjugaison des verbes chez les apprenants en classe préparatoire de français*

**Fransızca'yı yabancı dil olarak öğrenen hazırlık
sınıfı öğrencilerinin fiil çekimlerinden kaynaklanan
yanlışlarının incelenmesi**

Gönderim Tarihi / Received : 27.10.2020

Kabul Tarihi / Accepted : 23.03.2021

Doi: <https://doi.org/10.31795/baunsobed.794675>

Nahide ARSLAN1**

Mehmet BAŞTÜRK²

RÉSUMÉ: La conjugaison des verbes en français exprimant un processus pose un grand problème, du moins pour les apprenants dont la première langue acquise diffère fortement de celle qu'ils apprennent. Le français -langue cible pour les apprenants turcs- est une langue dont la structure et la famille sont entièrement différentes de celles de la langue source, le turc, ce qui crée pour les apprenants une difficulté presque insurmontable concernant l'apprentissage de la conjugaison des verbes. En effet, les verbes en français se manifestent sous des formes différentes selon le groupe auquel ils appartiennent et le sujet dont ils font partie. Dans le premier groupe, il existe des verbes réguliers qui finissent en -er (sauf le verbe aller) et ce groupe représente presque 90% des verbes en français. Le deuxième groupe, dont la conjugaison est encore régulière, implique des verbes qui se terminent par -ir et le troisième groupe se compose de verbes irréguliers qui se terminent par -re, -oir, -ir, et -er. Etant donné que la grande majorité des verbes irréguliers se trouvent dans le troisième groupe, on constate une différenciation dans la conjugaison de ces verbes comparativement à des verbes dans les deux premiers groupes. Dans ce contexte, nous pouvons dire que la difficulté de l'apprentissage de la conjugaison chez les apprenants découle du fait que la conjugaison des verbes en français se compose de trois groupes différents et que le verbe auxiliaire et le participe passé jouent un rôle considérable dans cette conjugaison. Notre étude porte donc sur les conséquences d'une recherche consacrée aux problèmes constatés de la conjugaison du prédicat verbal dans les récits des apprenants en

*Bu makale Bursa Uludağ Üniversitesi Fransız Dili Eğitimi Anabilim Dalı'nda yapılan "La détermination du niveau d'emploi des marqueurs linguistiques du référentiel narratif des apprenants du FLE en classe préparatoire" başlıklı doktora tezinde bulunan verilerden hareketle gerçekleştirilmiştir.

** Sorumlu Yazar / Corresponding Author.

¹Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi/ Eğitim Bilimleri Enstitüsü/ Yabancı Diller Eğitimi Anabilim Dalı, nahianslan@yandex.com, <https://orcid.org/0000-0003-0437-0722>

²Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi/ Necatibey Eğitim Fakültesi/ Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, basturk@balikesir.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1878-7051>

classe préparatoire de français à l'École Supérieure des Langues Étrangères de l'Université Uludağ de Bursa. Pour ce faire, comme le suggère P. Corder (1967), nous allons identifier d'abord les types d'erreurs et ensuite déterminer si les erreurs effectuées sont des erreurs d'origine interlinguale ou intralinguale. À partir des données obtenues, on dirait que les erreurs commises ont en général pour origine l'impact des erreurs intralinguales, ce qui nous amène à réaliser cette étude sur les erreurs intralinguales au niveau de la conjugaison française. Pour finir, nous allons faire quelques propositions concernant l'apprentissage, au moins, de la conjugaison des verbes en français.

Les Mots-Clés: Apprentissage du français, Récit écrit, Conjugaison des verbes, Erreur/faute, Analyse des erreurs.

ÖZ: Fransızcada bir süreç ifade eden fiil çekimleri, ana dili Türkçe olan ve öğrendiği Fransızca hedef dilden tamamen farklı bir dil öğrenenler için büyük bir sorun teşkil etmektedir. Fransızca –Türk öğrenciler için hedef dil- yapısı ve ailesi Türkçeden tamamen farklı olan bir dildir, bu da fiil çekimlerini öğrenmede öğrencilere neredeyse aşılmaz bir zorluk yaratmaktadır. Gerçekten de Fransızcada fiiller ait oldukları gruba ve çekimlendiği özneye göre farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır. Birinci grupta sonu -er ile biten (gitmek fiili dışında) fiiller yer almaktadır ki bu grupta yer alan fiiller Fransızca fiillerin neredeyse %90'ını oluşturmaktadır. İkinci grup, sonu -ir ile biten fiiller düzenli fiillerden oluşurken, üçüncü grupta ise sonu -re, -oir ve düzensiz -ir ve -er ile biten diğer fiiller bulunmaktadır. Düzensiz fiiller genel olarak üçüncü grupta yer aldığı için birinci ve ikinci grup fiillere göre, çekimlerinde farklı çekimlerin oluşması söz konusudur. Bu bağlamda, fiillerin üç gruptan oluşmasıyla ve özellikle birleşik zamanlı fiilleri oluşturan yardımcı fiil ve geçmiş zaman ortacının da yer almasıyla fiil çekimi öğreniminin zorlaştığını görmekteyiz. Bu gözlemden hareketle çalışmamız, Bursa Uludağ Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu Fransızca Bölümünde okuyan hazırlık sınıfı öğrencilerinin yazılı hikâye anlatımlarında yaptıkları fiil çekimi yanlışlarını konu almaktadır. Söz konusu yanlışları incelemek için P. Corder (1967)'ın da önerdiği üzere öncelikle yapılan yanlışların türlerini belirleyip daha sonra bu yanlışların diliçi mi yoksa dillerarası aktarımlarından mı kaynaklandığını tespit edeceğiz. Yapılan yanlışların temelinde diliçi aktarımların etkisi olduğunu düşündüğümüz için çalışmamızı diliçi aktarımların sebep olduğu fiil çekimi yanlışları özelinde gerçekleştireceğiz. Bulunan yanlışlardan hareketle, fiil çekimi öğretimini geliştirmeye yönelik önerilere yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Yabancı dil olarak Fransızca, Yazılı hikâye anlatımı, fiil çekimi, Yanlış/hata, Yanlış analizi.

EXTENDED ABSTRACT

The conjugation of verbs in French expressing a process poses a great problem, at least for learners whose first acquired language differs greatly from the one they are learning. French -the target language for Turkish learners- is a language whose structure and family are entirely different from those of the source language, Turkish. Indeed, verbs in French appear in different forms depending on the group to which they belong and the subject to which they belong. In the first group, there are regular verbs that end in -er (except the verb *go*) and this group represents almost 90% of verbs in French. The second group, whose conjugation is regular, involves verbs that end in -ir and the third group consists of irregular verbs that end in -re, -oir, -ir, and -er. Since the vast majority of irregular verbs are found in the third group, there is a differentiation in the conjugation of these verbs compared to verbs in the first two groups. In this context, we can say that the difficulty of learning conjugation in learners arises from the fact that the conjugation of verbs in French consists of three different groups and that the auxiliary verb and the past participle play a considerable role in this conjugation.

Literature review

The language construction of Turkish does not include any common relationship with that of French. When Turkish learners start to study a new language like French, they feel often compelled to resort to first acquired language, namely Turkish, or to compare this new one with a foreign language already learned. In the field of teaching/learning French, we have run into a number of researches (Topçu Tecelli and Özçelik, 2007; Rabadi and Odeh, 2010; Delen Karaağaç, 2012; Türkoğlu and Çavdar, 2015; Rahnamayekooyan and Parivash, 2017) which consist of analyzing errors of different types among students whose mother tongue is significantly different from French and some articles which want to highlight interference between English and French (Şavlı, 2009; Özçelik, 2012; Gürcan, 2015; Yücelsin Taş, Candemir and Kara, 2016). In addition to these, we also found some researches which insist on the intralingual errors made in the conjugation of verbs and acquisition of different types of French words, the interlingual errors arising from the use of words in common with English and the errors in the interlanguage of learners not only because of comparisons of the source language with the target language, but also the effects of their individual situation (Sarica, 2014; Namukwaya, 2014) among learners of French as a foreign language. In this study our objective, unlike others, is to address the errors observed relating to the conjugation of verbs in the written products of learners in French preparatory class. To do

this, as P. Corder (1967) suggests, we will first identify the types of errors into two categories: performance errors and skill errors. The former result from physiological reasons such as demoralization, stress, fear, shame as well as everyday problems such as lack of attention or desire, fatigue and insomnia while the latter result in lack of knowledge of the rules or linguistic knowledge concerning the target language. Then we will determine whether the errors made are errors of interlingual or intralingual origin and finally, we are going to make some suggestions about learning, at least, the conjugation of verbs in French.

Methodology

The sample of the study consists of 40 students (28 girls-12 boys) in preparatory class learning French as a foreign language at Uludağ University in Bursa. This group is characterized by their mother tongue, which is structurally different. Among them, there are, for example, Afghans, Albanians, Russians and Turkmens. These learners attend French courses in preparatory class for a year with an "A1" level during this study.

Findings and discussion

From the data obtained, it's seen that the errors originate generally from the impact of intralingual errors. The observations following justify what we think: 1) many verbs from the third group that end in -dre conjugate in the same way, even if some of them do not follow the same rule; 2) almost all verbs ending in -ir conjugate like verbs of the second group, regardless of the exceptions of the third group; 3) since the verbs of the third group are composed of irregular verbs, some learners encounter mostly difficulties in the formation of their past participles and take as model the verbs of the first and the second group; 4) as regards the agreement of the past participle which is conjugated with the auxiliary "to have" (avoir), we meet two cases: the first is that even if some learners place the direct object before the verb, they do not adjust the past participle according to the direct object. In the second, even though there is any direct object in the statement, we see repeatedly that some learners match the past participle in gender and number with the subject; 5) the place of the auxiliary verb "to be" in the conjugation of pronominal verbs was not well understood by some learners, because we observe that they put the auxiliary between the reflexive pronoun and the past participle.

As for the errors observed at the interlingual level, they are related to both the writing system and the lexico-semantic system of French.

Results and recommendations

Based on the data we found in this study, it is possible to offer the following recommendations. First and foremost, teachers should be able to help learners overcome the influence of their first acquired language or other languages already learned in order to facilitate access to the spirit of conjugation in French. Then, given the absence of defined criteria for the conjugation of verbs from the third group, as suggested by Chartrand and Roy-Mercier (2015), it would be useful to divide verbs into three groups. The first is for the most regular verbs, that's the verbs ending in -er, except the verb to go (aller); the second is for the ten most frequent and irregular verbs such as to be (être), to have (avoir), to do (faire), to say (dire), to be able to (pouvoir), to go (aller), to see (voir), to come (venir), to want (vouloir), to have to (devoir); and the third is for other verbs said second and third groups. In addition, the same method should also be applied for the formation of their past participles.

The phonological/graphical characteristics between the target language and the first acquired language or even the second foreign language, as highlighted by Özçelik (2008) and Gürçan (2015), should be carefully given and analyzed in detail through dictation activities so that learners can understand the logic of the French spelling system. On the other hand, the analysis of errors made in spelling leads us to take into account the following points: the importance of speaking in both comprehension and production processes, the teaching of phonetics in preparatory school, the question of speaking 100% in French in preparatory class and specifically grammar teaching with a socio-constructivist perspective that allows learners to find the opportunity to develop and enrich their knowledge through interaction and exploration.

Introduction

Le français langue étrangère (FLE) pour les apprenants turcs, se différencie complètement du turc, langue source des apprenants. Le fait que le français et le turc appartiennent à des différentes familles de langues peut être donné comme justification pour cette constatation. Le turc qui vient de la famille ouralo-altaïque est une langue agglutinante alors que le français qui fait partie de la famille indo-européenne est une langue flexionnelle. C'est là que Özçelik (2019: 314) souligne les différents systèmes linguistiques entre les deux langues, ce qui explique les nombreuses difficultés rencontrées par les apprenants turcs. Il est possible de montrer les caractéristiques du turc et du français sur la morphologie verbale à partir du prédicat « Git-me-y-ebilir-im ». Là, -git- est la racine du mot ; -me- est un marqueur de négation ; -y- n'est qu'une lettre qui sert à fusionner deux voyelles ; -ebilir- sert à exprimer la modalité du possible ; -im- est la désinence de la troisième personne du singulier. D'un autre côté, quand on examine l'équivalence de ce prédicat, c'est-à-dire « Je ne pourrais pas aller », on constate que le français utilise cinq mots là où le turc en a un seul mot.

En effet, la construction du turc ne comporte aucune propriété commune de près ou de loin avec le français. Quand les apprenants turcs commencent à apprendre une nouvelle langue comme le français, ils se sentent le plus souvent obligés d'avoir recours à la première langue acquise à savoir le turc ou bien comparer cette nouvelle langue avec une langue étrangère déjà apprise. Si la langue cible est différente de la langue source des apprenants ou des langues déjà acquises, cette différence peut alors déclencher chez les apprenants des difficultés ou bien «des erreurs linguistiques ainsi que des erreurs de jugement» (Namukwaya, 2014: 210).

Dans cette recherche, contrairement à d'autres qui consistent à analyser des erreurs de différents types (Topçu Tecelli et Özçelik, 2007 ; Rabadi et Odeh, 2010; Delen Karaağaç, 2012; Türkoğlu et Çavdar, 2015; Rahnamayekooyan et Parivash, 2017), qui veulent mettre en évidence des interférences entre anglais et français (Şavlı, 2009; Özçelik, 2012 ; Gürcan, 2015; Yücelsin Taş, Candemir et Kara, 2016) et qui analysent les erreurs intralinguales faites au niveau de la conjugaison des verbes et de l'acquisition de différents types de mots français, les erreurs interlinguales naissant de l'utilisation des mots étant en commun avec l'anglais et les erreurs réalisées dans l'interlangue des apprenants non seulement à cause des comparaisons de la langue source avec la langue cible, mais aussi des effets de leur situation individuelle (Sarica, 2014 ; Namukwaya, 2014) chez les apprenants de français langue étrangère, notre objectif est d'aborder les erreurs constatées relatives à la conjugaison des verbes dans

les récits des apprenants dont la langue maternelle (L1) est le turc et dont la deuxième langue étrangère (L2) est l'anglais.

Tout en suivant les suggestions de Corder (1967, 1981), notre recherche se limite à présenter les types de stratégies que les apprenants suivent pour la conjugaison et les contributions que l'on peut apporter, à la suite de cette observation obtenue à partir de la description des données, au domaine de la conjugaison des verbes. Ceci dit, il nous faut parler ici brièvement de la théorie de Corder qui apporte une perspective différente à l'analyse des erreurs commises par les apprenants. Le linguiste prétend que l'apprenant se consacre à un processus de la découverte de la langue en formant des hypothèses concernant la langue cible et fait en quelque sorte des essais sur elles. De ce point de vue, les erreurs sans lesquelles l'amélioration ne se produit pas dans l'apprentissage ne sont pas seulement inévitables mais aussi très importantes. On peut donc dire que l'analyse des erreurs permet aux chercheurs de comprendre la source des erreurs de l'apprenant et les procédés ou les stratégies qu'il est en train de suivre pour la découverte de la langue. Dans ce contexte, Corder (1981) souligne que même un locuteur natif peut faire des erreurs d'une manière ou d'une autre dans sa première langue pendant une conversation à cause des oublis instantanés ou bien des émotions négatives comme le stress, l'inquiétude et la peur; en l'occurrence, on considère comme étant normal qu'un individu qui est en train d'apprendre une langue étrangère commette des erreurs vu qu'il pourrait subir des situations similaires pendant le processus d'apprentissage. Ce qui est primordial, c'est de découvrir la source d'erreur en faisant une distinction entre les erreurs qui ont pour origine des circonstances fortuites et les erreurs qui révèlent la connaissance de l'apprenant sous-jacente de la langue (Corder, 1981: 10-11). C'est la raison pour laquelle Corder classe les erreurs en deux catégories: les erreurs de performance et les erreurs de compétence. Les premières résultent aussi bien des raisons physiologiques telles que la démoralisation, le stress, la peur, la honte que des problèmes quotidiens comme le manque d'attention ou de désir, la fatigue et l'insomnie tandis que les secondes se traduisent par manque de connaissances des règles ou de connaissances linguistiques concernant la langue cible.

Dans cette perspective, Corder (1981: 10) dit que «il sera donc utile de désigner désormais des «erreurs de performance par des fautes» en réservant le terme «erreur» pour repérer les erreurs systématiques de l'apprenant à partir desquelles on peut construire sa connaissance de la langue cible». Toujours selon Corder (1981), ces erreurs sont sans importance dans le processus d'apprentissage des langues, mais les sources des erreurs de compétence par contre méritent d'être déterminées et analysées puisqu'elles mettent

en évidence comment l'apprenant apprend la langue et quelles stratégies et techniques il utilise au cours de son apprentissage. C'est sur ces stratégies et techniques que porte notre analyse.

Erreurs interlinguales et intralinguales

Dans les études en didactique des langues étrangères, les erreurs de compétence sont réparties en deux types: les erreurs interlinguales et les erreurs intralinguales. Selon Öztokat (1993: 69-70), «les erreurs interlinguales sont celles qui proviennent en général de l'interférence, c'est-à-dire des transferts négatifs que fait l'apprenant de sa langue maternelle à la langue étrangère qu'il est en train d'apprendre» alors que «les erreurs intralinguales sont celles qui concernent directement l'acquisition de la langue étrangère». Comme le suggèrent Besse et Porquier (1984: 210) «la distinction entre les erreurs interlinguales et les erreurs intralinguales consiste à déterminer si les erreurs proviennent de la langue maternelle ou de la grammaire étrangère intériorisée, celle-ci partageant déjà des règles avec la langue cible». Donc, c'est un fait que les premières résultent de l'effet de la première langue acquise ou bien d'une langue étrangère déjà apprise par l'apprenant tandis que les secondes découlent de la méconnaissance ou de la connaissance incomplète des règles de la langue cible. Autrement dit, l'apprenant éprouve des difficultés d'apprentissage de telle sorte qu'il n'arrive pas à acquérir exactement les règles et il crée alors de nouvelles règles grammaticales, morpho-syntaxiques ou même phonologiques.

Comme exemple pour les erreurs intralinguales, on peut donner la conjugaison du verbe «faire» qui est conjugué sur le modèle d'un verbe par exemple du premier groupe «aimer». Dans un tel cas, les apprenants généralisent une règle d'après laquelle tous les verbes en français se conjuguent par l'allomorphe -ez à la deuxième personne du pluriel au présent et ils conjugueront le verbe «faire» comme «vous faites». Un autre exemple que l'on peut citer est la conjugaison du verbe «aller». Ce verbe, bien qu'il soit terminé par -er, possède différents allomorphes d'autres verbes qui sont terminés par -er. Comme on peut le voir dans les deux exemples, ce type de généralisation suscite en fin de compte chez les apprenants des erreurs intralinguales. À la lumière de ces informations, nous nous proposons d'étudier les erreurs intralinguales issues des interférences à l'intérieur de la langue française. Puisque l'erreur est considérée comme une partie primordiale de l'enseignement/apprentissage des langues étrangères, nous allons en premier lieu déterminer les erreurs faites au niveau de la conjugaison et en deuxième lieu faire des propositions pour permettre aux apprenants d'éviter de faire des erreurs concernant la conjugaison des verbes en français.

Méthodologie

Participants

Notre groupe de travail se compose de 28 étudiantes et de 12 étudiants en classe préparatoire apprenant le français comme langue étrangère à l'Université Uludağ de Bursa. Ce groupe de travail se caractérise par leur langue maternelle, structurellement différente. Parmi eux se trouvent par exemple des afghans, des albanais, des russes et des turkmènes. Ces apprenants assistent pendant une année à des cours de français en classe préparatoire avec un niveau «A1» lors de cette recherche. Le tableau ci-dessous indique les genres, âges, nationalités, premières langues acquises des participants :

Tableau 1: La répartition des données sur les participants

Variabes	Fréquence (N)		Pourcentage (%)	
Genre				
Femme	28		70	
Homme	12		30	
	Pour femmes	Pour hommes	Pour femmes	Pour hommes
Age				
18-20	21	6	52,5	15,0
21-25	7	5	17,5	12,5
Dessus de 25	-	1	-	2,5
Nationalité				
Turc	23	12	87,5	
Afghan	1	-	2,5	
Albanais	1	-	2,5	
Russe	1	-	2,5	
Turkmène	2	-	5	
Langue				
Turc	23	12	87,5	
Afghan	1	-	2,5	
Albanais	1	-	2,5	
Russe	1	-	2,5	
Turkmène	2	-	5	

Comme on peut le voir dans le tableau 1, 30% des participants sont des hommes et 70% se composent de femmes, ce qui montre que la majorité des participants est composée de femmes. De l'autre côté, 52,5% des participantes ont entre 18 et 20 ans et 17,5% d'entre elles entre 21-25 ans alors que 15,0% des participants ont entre 18-20 ans; 12,5% d'entre eux ont entre 21 et 25 ans et seulement 2,5% au-dessus de 25 ans. Par ailleurs, la plupart des participants (87,5%) sont turcs et leur première langue acquise est le turc. Il va sans dire que la majorité des participants (67,5%) ont entre 18-20 ans et la première langue acquise de la majorité des participants est le turc. La minorité des participantes sont d'origine

étrangère et leurs premières langues acquises sont l'afghan, l'albanais, le russe et le turkmène. Bien qu'elles aient différentes langues maternelles, on peut les considérer comme des apprenantes turcophones, car elles ont un niveau avancé en turc puisqu'elles résident en Turquie depuis longtemps.

Outil de recueil des données

Les données de cette étude sont recueillies à partir des reproductions écrites d'un dessin animé que les apprenants en classe préparatoire de français ont produites pendant deux heures de cours. On leur a demandé de regarder d'abord ce film et de le raconter ensuite à l'écrit sans l'utilisation de matériel qui pourrait directement influencer leur production spontanée.

Analyse des données

Après la collecte des données, nous avons adopté une démarche fondée uniquement sur l'analyse de la conjugaison des verbes en mettant de côté d'autres erreurs lexicales, grammaticales, sémantiques, etc. Seuls les verbes dont les formes ne sont pas appropriées en fonction des règles de forme verbale en français seront analysés en les divisant en deux groupes: erreurs de type intralingual et erreurs de type interlingual.

Classification et interprétation des erreurs

Les erreurs intralinguales

Notre classification est basée sur deux types d'erreurs dans les reproductions écrites des apprenants: les erreurs intralinguales dues à l'acquisition insuffisante des règles propres à la langue française et les erreurs interlinguales faites sous l'influence de la première langue acquise ou la deuxième langue étrangère. Dans cette optique, nous allons dégager d'abord les énoncés dont les verbes sont conjugués de façon inadéquate et nous allons donner ensuite entre parenthèse les formes correctes avec leurs interprétations. Les exemples suivants sont chacun représentatifs des erreurs intralinguales et interlinguales que les apprenants ont effectuées dans leurs reproductions écrites. Pour la bonne compréhension des exemples traités en français, nous donnerons d'abord les énoncés suivis du mot à mot en turc puis leurs traductions en turc. Les erreurs intralinguales de base relevées dans les reproductions des apprenants:

(1) Il envoye (envoie): conjugaison inappropriée

Ø/göndermek

Gönderiyor

- (2) Elle a sorti (est sortie): choix du verbe auxiliaire
 Ø/çıkmak
 Çıktı
- (3) Les gardes ont dité (dit): mauvaise forme du participe passé
 Muhafızlar/söylemek
 Muhafızlar söyledi
- (4) Cendrillon est resté seule (est restée): accord du participe passé avec le sujet
 Külkedisi/kalmak/yalnız
 Külkedisi yalnız kaldı
- (5) Son père l'a laissé (l'a laissée): accord du participe passé avec le complément
 -(s)ı/baba/onu/bırakmak
 Babası onu bıraktı
- (6) Il est se marié (s'est marié): place du pronom réfléchi et de l'auxiliaire
 Ø/evlenmek
 Evlendi

L'erreur dans l'exemple (1) se manifeste au niveau de la conjugaison du verbe «envoyer» conjugué au présent de l'indicatif qui est l'un des temps simples. «Les temps simples sont les temps dans lesquels le verbe ne présente, à chaque personne, qu'un seul mot» (Grevisse, 1990: 143). Comme le présent, d'autres temps verbaux tels que le futur simple, l'imparfait, le passé simple et le conditionnel présent sont nommés les temps simples et sont construits à partir des désinences particulières qui varient selon la personne et le nombre en s'agglutinant au radical du verbe. Les désinences des verbes du premier groupe sont généralement identiques, mais il est possible que le *-y* du radical de certains verbes dans le premier groupe se transforme en *-i* devant un *-e* muet comme dans le cas du premier exemple «envoyer» ou que le radical le *-y* peut rester le même. C'est le cas du verbe «payer» qui admet deux conjugaisons, c'est-à-dire que ce type de verbes peut prendre à la fois le *-y* et le *-i* devant le *-e* muet à toutes les personnes sauf les premières et deuxième personnes du pluriel. Ainsi, il paraît que certains apprenants utilisent la même conjugaison en pensant que cette règle est valable pour le verbe «envoyer». En fait, pour ce dernier, il s'agit seulement d'une conjugaison qui consiste à mettre le *-i* devant

le *-e* muet. En d'autres termes, le verbe «payer» se conjugue de deux manières différentes, mais il n'en va pas de même pour le verbe «envoyer» même si les deux verbes se trouvent dans le même groupe.

Comme l'indique Grevisse (1990: 147) «les verbes en *-er* constituent la vraie conjugaison régulière par rapport à des verbes dont les désinences de l'infinitif sont *-ir*, *-oir*, *-re*. Cela signifie que la plupart des verbes du premier groupe se conjuguent majoritairement selon le même modèle alors que les verbes appartenant à d'autres groupes peuvent subir différentes modifications, ce qui peut amener les apprenants à faire beaucoup plus d'erreurs comme on le voit dans l'exemple «*Ils comprennent*». Ce type d'erreur nous montre que les apprenants confondent la plupart du temps la conjugaison du verbe en *-dre* avec d'autres verbes comme «rendre», «attendre», «descendre», etc., dans le même groupe qui conserve la consonne finale de leur radical dans tous les temps. D'un autre côté, il existe quelques verbes en *-ir* dans le troisième groupe mais l'apprenant les conjugue comme les verbes du deuxième groupe comme on peut le démontrer dans l'exemple «*Elle court*». On constate ici que le verbe «courir» qui appartient au troisième groupe est conjugué comme le verbe «finir» du deuxième groupe. Tous les verbes en *-ir* ne se conjuguent pas de la même façon, mais il semble que les apprenants choisissent la même conjugaison en établissant une analogie parmi les verbes en *-ir*, sans considérer les verbes du troisième groupe.

Dans l'exemple (2), il s'agit d'une erreur liée à des formes composées du système verbal du français. «Les formes composées sont constituées d'un auxiliaire «être» ou «avoir» et d'un participe passé» (Riegel et al., 2005: 251-252). Poisson Quinton et al., (2002: 116) précisent que «la plupart des verbes se conjuguent avec l'auxiliaire «avoir». Cependant, d'autres verbes, peu nombreux mais très courants, se conjuguent avec l'auxiliaire «être». Dans l'exemple (2), nous rencontrons un emploi dans lequel le verbe auxiliaire «avoir» est employé avec le verbe «sortir» qui est l'un des verbes intransitif alors qu'il fallait employer «être». Dans ce cas, il est possible de dire que les apprenants commettent des erreurs intralinguales résultant du manque de connaissance des verbes conjugués avec l'auxiliaire adéquat.

La forme du participe passé du verbe «dire» dans l'exemple (3) nous donne l'impression qu'elle se construit comme les verbes du premier groupe dont la terminaison se termine en *-é* et que les apprenants prennent comme exemple le verbe «aller» en raison de la terminaison *-er*. Grevisse et Goosse (2011: 808) constatent que «tous les verbes du premier groupe ont pour désinence *-é* (aimer, manger, trouver, etc.) tandis que les verbes du deuxième groupe ont une terminaison *-i* (finir, choisir)». Pour ce qui est de la construction des

participes passés des verbes du troisième groupe, il n'est pas question de règle, ni de modèles définis comme les deux premiers groupes, d'autant que tous les verbes nommés irréguliers y figurent. En dépit de cette ambiguïté, il est possible de dire que certains verbes du troisième groupe en -ir se terminent par -i, -u, -is, -rt. Dans ce cas, on peut émettre l'hypothèse que les apprenants sont plus susceptibles de faire des erreurs relatives à l'usage des participes passés des verbes du troisième groupe par rapport à d'autres groupes.

Comme nous l'avons déjà indiqué, l'accord du participe passé se différencie selon l'auxiliaire avec lequel il se conjugue. Poisson-Quinton et al., (2007: 119) disent que «avec l'auxiliaire être, on accorde en général le participe passé avec le sujet du verbe». D'un autre côté, les verbes conjugués avec l'auxiliaire «avoir» ne s'accordent pas avec le sujet du verbe. Comme le souligne Grevisse (1990: 199) «le participe passé conjugué avec «avoir» s'accorde en genre et en nombre avec son complément d'objet direct s'il en est précédé; il reste invariable s'il en est suivi ou s'il n'a pas de complément». Dans l'exemple (4), étant donné que le verbe «rester» se conjugue avec l'auxiliaire «être», l'accord devrait se réaliser avec le sujet en genre et en nombre, mais on voit qu'il ne l'est pas; de la même façon, bien que le complément d'objet direct soit placé avant le verbe dans l'exemple (5), il n'y a aucun accord avec le complément du verbe. L'accord fait avec le sujet dans les verbes conjugués avec l'auxiliaire «avoir» comme dans l'exemple «Elle a oubliée» ou bien l'accord non-réalisé bien que le complément d'objet direct soit placé avant le participe passé montrent que les apprenants n'arrivent pas à distinguer les règles d'accord entre les auxiliaires «être» et «avoir».

Enfin, d'après les exemples donnés ci-dessus, il est évident que le type d'erreur dans l'exemple (6) concernant la place des éléments linguistiques est totalement différent des autres types d'erreurs. L'auxiliaire «être» ou «avoir» se place toujours entre le pronom personnel et le pronom réfléchi aux temps composés. Néanmoins, quand on tient compte de l'exemple (6), on voit que les apprenants mettent d'abord l'auxiliaire et ensuite le participe passé du verbe conjugué. La raison sous-jacente à ce genre d'erreurs peut alors provenir du fait que certains apprenants pensent que la règle de la conjugaison des verbes simples pourrait s'appliquer aussi à des verbes pronominaux.

Les erreurs interlinguales

Nous avons relevé beaucoup d'erreurs orthographiques et lexico-sémantiques qui résultent en général de l'influence de la langue anglaise (L2) ou turque (L1) des apprenants. Il est certain que ce type d'erreur commis par des transferts négatifs d'une langue va créer de nouvelles formes qui ne correspondent pas

à la structure de la langue cible, c'est la raison pour laquelle les erreurs de ce genre se définissent comme «les erreurs interlinguales». Les exemples de (1), à (6) sont présentés pour illustrer les erreurs de ce type :

(1) Elle ublie (oublie): erreur d'orthographe

Ø/unutmak

Unutur

(2) Elle est aller (allée): erreur d'orthographe

Ø/gitmek

Gitti

(3) Le prince a trouvait (a trouvé): erreur d'orthographe

Prens/bulmak

Prens buldu

(4) Elle se dépechait (se dépêchait): problème d'accent

Ø/acele etmek

Acele ediyordu

(5) Elle a creaté (créer/creation): erreur lexico-sémantique

Ø/yaratmak

Yarattı

(6) Elle asseyait devant la cheminée (s'asseoir): erreur lexico-sémantique

Ø/oturmak/önünde/şömine

Şöminenin önünde oturtuyordu

Plisson et Daigle (2015: 90) attirent notre attention sur le fait qu'«un des grands défis auxquels sont confrontés les milieux scolaires est l'enseignement/apprentissage du français écrit». En effet, tel ou tel problème peut se manifester comme une erreur interlinguale à laquelle on fait face dans les reproductions écrites des apprenants. Quand on prend en considération les erreurs orthographiques, il semble donc que la plupart des apprenants ont du mal à acquérir les règles d'orthographe, car le fonctionnement du «code orthographique» du français ne ressemble pas du tout à celui du turc.

L'orthographe française est basée sur le principe phonogrammique dans lequel chaque phonème correspond à un graphème, c'est-à-dire une lettre ou un groupe de lettre, comme on peut le voir sur le phonème -o qui renvoie

à la fois à des graphèmes «eau», ou «au». En revanche, comme il n'existe pas un tel système de codification en turc et les mots s'écrivent en entier comme ils se prononcent, il est normal que certains apprenants commettent une erreur comme dans les exemples (1) (2), (3) et (4). Les erreurs de ce type révèlent explicitement que les apprenants turcs ont de sérieux problèmes avec l'orthographe de la langue française, car comme l'indique aussi Özçelik (2008: 206) « Les lettres de la langue écrite ne correspondent pas directement à des sons mais à des phonèmes ». D'ailleurs, on constate de ces exemples qu'il n'y a aucune erreur dans l'emploi des verbes lors de la prononciation à voix haute, mais qu'il existe différents types d'orthographe. En français, quand les deux lettres vocaliques *-o* et *-u* se combinent, elles donnent le son [u]. Comme on le voit dans l'exemple (1), il est possible que certains apprenants soient sous l'influence de leur première langue acquise à savoir le turc, et par conséquent qu'ils éprouvent des difficultés pour apprendre de nouvelles règles orthographiques qui se diffèrent tout à fait de leur première langue acquise.

Le fait que les apprenants orthographient le participe passé du verbe «aller» sous la forme d'infinitif dans l'exemple (2) et qu'ils conjuguent le verbe «trouver» avec l'imparfait dans l'exemple (3) peut se traduire par la prononciation identique des deux formes (verbe à l'infinitif: aller [ale] et le participe passé: allé [ale]; trouvé [tRuve] et l'imparfait du verbe à la troisième personne: trouvait [tRuve]). En plus des exemples donnés ci-dessus, dans l'orthographe de la conjugaison des verbes dans l'exemple (4), on observe des erreurs liées à des accents en français. Les accents dans la catégorie «les signes orthographiques» se divisent en trois catégories: l'accent aigu (´), l'accent grave (`) et l'accent circonflexe (^) (Grevisse, 1990: 12). Ainsi ils sont souvent utilisés pour faire une différence écrite entre plusieurs mots homonymes, ils peuvent permettre aussi la bonne prononciation des mots. Dans l'exemple (4), bien que l'apprenant mette un accent aigu au-dessus du premier *-e*, l'accent circonflexe manque au-dessus du deuxième sans lequel le verbe sera prononcé comme [depəfe], ce qui donne naissance à la prononciation erronée et par conséquent à une erreur orthographique.

Une autre erreur frappante dans les reproductions est le fait que l'on rencontre dans notre corpus certains verbes français qui portent des traces des mots empruntés à l'anglais, autrement dit il s'agit d'une interférence des mots français et anglais. L'exemple (5) témoigne de l'influence de la langue anglaise, on y voit que les apprenants ont tendance à créer les verbes français à partir d'un lexème en anglais en y ajoutant le morphème *-é* qui est la forme du participe passé des verbes du premier groupe. Dans les reproductions des apprenants, nous relevons à plusieurs reprises l'emploi des éléments linguistiques de

deux langues comme dans l'exemple «*Les gens étais (étaient) surprendre*». En l'occurrence, intervient la langue «pidgin» qui est essentiellement basée sur le contact d'une langue avec une autre langue. Etant un phénomène linguistique, le pidgin se définit par Yule (1996: 234) comme «une variété de langue qui s'est développée dans un but pratique», mais il met au point aussi que «lorsque le pidgin se développe au-delà de son rôle de langue intermédiaire et devient la première langue d'une communauté sociale, il est défini comme un créole»¹. On peut en conclure que le pidgin est créé par l'utilisation conjointe de deux langues en contact à des fins de communication, mais de l'autre côté, s'il est appris aux enfants comme première langue plutôt qu'une langue intermédiaire, le pidgin deviendra un créole. Par conséquent, la forme verbale qui se compose des éléments linguistiques empruntés à la fois au français et à l'anglais dans l'exemple ci-dessus reste au niveau de la pidginisation, car le fait que l'apprenant a eu recours à un tel verbe découle du fait qu'il ne peut pas trouver le verbe en question en français.

Enfin, dans l'exemple (6), il s'agit d'un verbe qui ne porte pas une bonne valeur sémantique en français. Ici, le verbe «asseoir» devrait être transformé en verbe pronominal réfléchi «*Elle s'asseyait devant la cheminée*», car c'est le sujet qui effectue une action sur lui-même ou pour lui-même.

Interprétations et propositions

Nous avons réalisé cette étude afin de déterminer les erreurs au niveau de la conjugaison des verbes dans la production écrite des apprenants en classe préparatoire à l'Université Uludağ de Bursa et de proposer quelques solutions pour ces erreurs. Les erreurs commises par les apprenants se divisent d'abord en deux catégories: les erreurs intralinguales et les erreurs interlinguales. Au début de notre étude, nous avons constaté que la grande partie des erreurs sont de type «intralinguale» puisque les apprenants font passer une règle déjà apprise à des étapes avancées dans le processus de l'apprentissage en faisant ainsi une généralisation. Les observations présentées ci-dessus justifient ce que l'on pense:

- beaucoup de verbes du troisième groupe qui se terminent par -dre se conjuguent de la même façon, même si certains d'entre eux ne suivent pas la même règle;
- presque tous les verbes se terminant par -ir se conjuguent comme des verbes du deuxième groupe, indépendamment des exceptions du troisième groupe;
- les verbes du troisième groupe se composant de verbes irréguliers, certains apprenants rencontrent la plupart du temps des difficultés

¹ Traduit par nous-même.

dans la formation de leurs participes passés et prennent pour modèle les verbes du premier et du deuxième groupe;

- en ce qui concerne l'accord du participe passé qui est conjugué avec l'auxiliaire «avoir», nous rencontrons deux cas: le premier est que même si certains apprenants placent le complément d'objet avant le verbe, ils n'accordent pas le participe passé avec le COD. Dans le deuxième, même s'il n'y a pas de COD dans l'énoncé, nous relevons à plusieurs reprises que certains apprenants accordent le participe passé en genre et en nombre avec le sujet. Pour le premier cas, il est possible de dire que les apprenants ne font pas attention à la règle de l'accord du participe passé, sous l'effet de la règle de conjugaison avec l'auxiliaire «avoir» qui est: «les verbes conjugués avec l'auxiliaire «avoir» ne s'accordent pas en genre et en nombre avec le sujet». Quant au deuxième cas, il s'agit là d'une surgénéralisation concernant l'accord du participe passé qui est conjugué avec l'auxiliaire «être». Les deux cas démontrent que certains apprenants ne peuvent pas encore reconnaître les règles spécifiques à chaque auxiliaire;
- la place du verbe de l'auxiliaire «être» dans la conjugaison des verbes pronominaux n'a pas été bien comprise par certains apprenants, car on observe qu'ils mettent l'auxiliaire entre le pronom réfléchi et le participe passé, tel qu'il est dans la conjugaison des verbes simples de l'auxiliaire «avoir».

Quant aux erreurs que nous avons observées au niveau interlingual, elles sont afférentes tant au système d'écriture qu'à celui lexico-sémantique du français. L'orthographe française dont le nombre de phonèmes est inférieur à celui de graphèmes qui les transcrivent crée plus de difficultés chez les apprenants qui ont une langue dont les mots ont une seule graphie, car comme le dit Akıncı (2006 : 312) «la graphie en usage est purement phonographique, à savoir que toute lettre correspond toujours à un son et l'alphabet est lui-même presque parfaitement phonologique». De ce fait, les apprenants semblent être influencés par leur première langue lors de l'écriture des mots français.

L'observation générale relevant des études qui concernent les erreurs dans l'apprentissage du français langue étrangère est que les enseignants doivent consacrer beaucoup plus de temps à des activités de production écrite afin de déterminer les erreurs, puisqu'il est incontestable qu'une telle approche sera profitable pour montrer la tendance générale de l'apprentissage du français des apprenants, comme le suggère Tagliante (1994: 34) «les erreurs doivent être considérées par l'enseignant plutôt comme une aubaine que comme un inconvénient». Bien que l'on soit d'accord avec cette proposition, à partir

des erreurs relevées des productions écrites des apprenants, on présente des suggestions qui pourraient en quelque sorte aider les apprenants à l'amélioration de leurs erreurs issues de la conjugaison des verbes.

Avant tout et principalement, il faudrait que les enseignants puissent aider les apprenants à surmonter l'influence de leur première langue acquise ou d'autres langues déjà apprises, en vue de faciliter l'accès à l'esprit de la conjugaison du français. Ensuite, étant donné l'absence des critères définis pour la conjugaison des verbes du troisième groupe, comme le suggèrent Chartrand et Roy-Mercier (2015), il serait utile de répartir des verbes en trois groupes. Le premier est pour les verbes les plus réguliers, soit les verbes en -er, sauf le verbe aller; le deuxième pour les dix verbes les plus fréquents et les plus irréguliers tels qu'être, avoir, faire, dire, pouvoir, aller, voir, venir, vouloir, devoir; et le troisième pour d'autres desdits deuxième et troisième groupes. De plus, il faudrait aussi appliquer la même méthode pour la formation de leurs participes passés. Les enseignants doivent aussi sensibiliser les apprenants sur le choix de l'auxiliaire. Après avoir expliqué les règles générales, les enseignants doivent justifier le pourquoi de telles utilisations, et par la suite renforcer le sujet au moyen d'exemples et d'exercices complémentaires.

Les caractéristiques phonologiques/graphiques entre la langue cible et la première langue acquise ou même la deuxième langue étrangère, comme le mettent en relief Özçelik (2008) et Gürçan (2015), devraient être soigneusement données et analysées en détail à travers des activités de dictée pour que les apprenants puissent comprendre la logique du système orthographique du français. Namukwaya indique (2014) en faisant référence à Hammers (2007) que les activités destinées à l'acquisition et au développement des quatre compétences langagières qui recouvrent la lecture, l'écriture, l'écoute et l'expression orale contribuent à l'amélioration générale de la langue cible. Ainsi, il ne serait pas exagéré de dire que les enseignants doivent avoir recours à des documents authentiques écrits, visuels et sonores afin que les apprenants puissent voir des verbes de différents types et leurs conjugaisons. Le plus important, c'est de leur suggérer un cahier juste pour la conjugaison qui va les aider dans la mémorisation de ces conjugaisons et créer ainsi des automatismes et leur donner aussi une certaine autonomie dans leurs processus d'apprentissage.

D'autre part, l'analyse des erreurs faites au niveau de l'orthographe nous conduit à tenir compte des points suivants: l'importance de l'oral aussi bien la compréhension que la production, l'enseignement de la phonétique en école préparatoire, la question de parler 100% en français en classe préparatoire et surtout l'enseignement de grammaire avec une perspective socioconstructiviste

qui permet aux apprenants de trouver l'occasion de développer et d'enrichir leurs connaissances par la voie de l'interaction et de l'exploration.

Conclusion

Dans cette étude nous avons essayé d'illustrer les erreurs effectuées par des apprenants turcs/turcophones dans la conjugaison des verbes sous la forme d'erreurs intralinguales et interlinguales. Il faut indiquer que les apprenants peuvent faire les erreurs par le manque de connaissance des règles, d'acquisition erronée d'une règle ou par le manque de pratique; les erreurs de performance qui agissent directement sur la performance des apprenants et peuvent se manifester en raison des facteurs psychologiques des apprenants, du manque de concentration, du contrôle continu du professeur, des conditions dans lesquelles ils se trouvent. Dans ce cas, nous recommandons d'effectuer des recherches révélant les problèmes à l'origine de ces erreurs et qui pourraient analyser les raisons qui empêchent cet apprentissage.

Bibliographie

- Akıncı, M. A. (2006). La réforme de l'écriture en Turquie. Honvault-Ducrocq, R. (Éd.), in *L'orthographe en questions* (299-319). Dyalang, Rouen: Publications des Universités de Rouen et du Havre.
- Besse, H. et Porquier, R. (1984). *Grammaire et didactique des langues*. Paris: Hatier-Crédif, Collection LAL.
- Corder, S. P. (1967). The significance of learner's errors. *IRAL: International Review of Applied Linguistics in Language Teaching*, 5(4), 161-170.
- Corder, S. P. (1981). *Error analysis and interlanguage*. Oxford University Press: Press Walton Street.
- Chartrand, S. G. et Roy-Mercier, S. (2015). Explorer de nouvelles voies pour enseigner la conjugaison. Consulté le 27.04.2020
enseignementdufrancais.fse.ulaval.ca/fichiers/site_ens_francais/modules/document_section_fichier/fichier__46920b35703b__Diaporama_Enseignement_Conjugaison_avril_2015_.pdf
- Delen Karaağaç, N. (2012). Des erreurs linguistiques et des effets de contexte: Analyse de différents types d'erreurs commises par les étudiants turcs. *The Journal of International Social Research*, 5(23), 175-184.
- Grevisse, M. (1990). *Précis de grammaire française*. Paris: Duculot.
- Goosse, A. et Grevisse, M. (2011). *Le bon usage*. (15. Éd.). Bruxelles: Editions De Boeck.

- Gürcan, M. (2015). Erreurs interférentielles anglais-français des étudiants turcs: Exemple de l'université de Marmara. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(Frankofoni Özel Sayı), 219-229.
- Namukwaya, K. H. (2014). Analyse des erreurs en production écrite des étudiants universitaires du français au niveau intermédiaire à l'université de Makerere. *Synergies Afrique des Grands Lacs*, 3, 209-223.
- Özçelik, N. (2008). Problèmes de prononciation des étudiants turcs en français. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (H. U. Journal of Education)*, 34, 204-217.
- Özçelik, N. (2012). Analyse comparative des erreurs dues aux divergences syntaxiques entre l'anglais et le français. *Çukurova University Faculty of Education Journal*, 41(2), 113-121.
- Özçelik, N. (2019). Comparison study: French and Turkish. *International Journal of Languages' Education and Teaching*, 7(4), 312-329.
- Öztokat, N. (1993). *Analyse des erreurs/analyse contrastive in grammaire et didactique des langues*, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi, 590, 66-76.
- Topçu Tecelli, N. et Özçelik, N. (2007). Fransızca dilbilgisi öğreniminde üniversite öğrencilerinin karşılaştıkları güçlükler: Fransızca ve Türkçede sözdizimsel ve biçimbilimsel farklılıklar. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32, 282- 294.
- Plisson, A. et Daigle, D. (2015). L'enseignement de l'orthographe lexicale au secondaire: Pourquoi et comment ? *Québec Français*, 174, 90-91.
- Poisson-Quinton, S., Mimran, R. et Mahéo-Le Coadic, M. (2007). *Grammaire expliquée du français*. Paris: CLE Internationale.
- Rabadi, N. et Odeh, A. (2010). L'analyse des erreurs en FLE chez des apprenants jordaniens et bahreïniens. *Jordan Journal of Modern Languages and Literature*, 2(2), 163-177.
- Rahnamayekooyan, B. et Parivash, S. (2017). Étude des erreurs intralinguales chez les apprenants turcophones de français langue étrangère. *Synergies Turquie*, 10, 29-39.
- Riegel, M., Pellat, J.-C. et Rioul, R. (2005). *Grammaire méthodique du français*. (3. Éd.). Paris: Presses Universitaires de France.
- Sarıca, N. (2014). Idiosyncrasy in native language acquisition and linguistic transfers in second language acquisition. *International Journal of Language Academy*, 2(4), 554-563.

- Şavlı, F. (2009). Interférences lexicales entre deux langues étrangères: Anglais et français. *Synergies Turquie*, 2, 179-184.
- Tagliante, C. (1994). *La classe de langue*. Paris: CLE International.
- Türkoğlu, S. et Çavdar, E. (2015). Les erreurs faites par les étudiants du département du FLE à l'expression écrite. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(Frankofoni Özel Sayı), 285-297.
- Yule, G. (1996). *The study of language*. (2.Éd.). New York: Cambridge University Press.
- Yücelsin Taş, Y. T., Candemir Özkan, C. et Kara, Ö. (2016). Interférences lexicales: Cas de l'université de Marmara. *Istanbul Journal of Innovation in Education*, 2, 89-100.

Approbation du comité d'éthique

L'approbation du comité d'éthique a été obtenue, datée du 18.09.2020 et numérotée 56643073-300/2050 par le comité d'éthique de la recherche et de la publication en Sciences Sociales et Humaines de l'Université Uludağ de Bursa.

Déclaration de taux de contribution des auteurs

Les auteurs ont contribué à parts égales à l'étude.

Déclaration de conflit d'intérêt

Il n'y a pas de conflit d'intérêt potentiel dans cette étude.

Kazak Türklerinin destanlarında geçiş dönemlerine bağlı inanış ve uygulamalar*

The beliefs and practices in the epics of the Kazakh Turks during the transition periods

Gönderim Tarihi / Received : 20.03.2021

Kabul Tarihi / Accepted : 03.06.2021

Doi: <https://doi.org/10.31795/baunsobed.900325>

Özlem ÖZDEMİR¹

ÖZ: İnsan hayatı, doğum öncesi dönemden ölüme kadar devam eden bir değişim ve gelişim sürecidir. Bu süreçte bireyin önceki konumundan farklı bir konuma geçtiği eşik niteliğindeki önemli alt süreçler yer alır. “Geçiş dönemi” olarak bilinen bu aşamaların en önemlileri doğum, evlenme ve ölümdür. Geçiş dönemlerinde bireyin yeni konumunu toplum nezdinde netleştirmek, onu bu yeni konumdan dolayı kutlamak ve maruz kalabileceği çeşitli olumsuz etkilerden korumak gibi işlevleri olan tören ya da kutlamalar gerçekleştirilir. Bu törenlerde doğaötesi ya da kutsal unsurlarla ilişkilendirilen sembol niteliğindeki çeşitli pratikler uygulanır. Birey ve toplum inançla desteklenen bu pratiklerin yardımıyla yeni aşamayı içselleştirir ve sorunsuz şekilde yaşamına devam eder.

Geçiş dönemlerinde uygulanan pratikler, var oldukları toplumun ortak kültür birikiminden ve mitolojik inanışlarından izler taşır. Geçiş dönemi pratikleri toplum içerisinde yalnızca gündelik hayatta uygulanmakla kalmamış, kültür aktarıcısı niteliğinde olan sözlü ve yazılı kültür ürünlerine de yansımıştır. Milletin ortak belleğindeki kültür unsurlarının en yoğun şekilde yansıdığı edebiyat ürünlerinden olan destanlar, geçiş dönemlerine dair anlatımlar da barındırır. Türk dünyası destanları arasında nitelik ve nicelik bakımından önemli bir yeri olan Kazak sahası destanları, eski Türk kültürünü günümüze aktaran sözlü edebiyat ürünleridir. Bu çalışmada Kazak Türklerinin destanlarında yer alan geçiş dönemlerine bağlı inanış, gelenek ve uygulamalar derlenerek bunların kültür altyapısı ile destan kahramanlarına olan katkısı ortaya konulmuştur. Çalışmada “doğum”, “evlenme” ve “ölüm” başlıkları altında yapılan bu incelemenin sonucunda, Kazak Türkleri arasında konuyla ilgili geçmişten günümüze kadar sürdürülen pratik ve uygulamaların destanlarda sıkça yer aldığı gözlemlenmiştir. Ayrıca bunların Türk mitolojik düşünce sisteminden beslendiği, ancak bir kısmının ritüel işlevini yitirerek gelenek bağlamında uygulandığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Destan, Kazak destanları, Mitoloji, Geçiş dönemleri.

* Bu makale, yazarın “Kazak Türklerinin Destanlarında Mitolojik Unsurlar” adlı doktora tezindeki konuyla ilgili verilerin makale formuna uygun olarak gözden geçirilmesiyle oluşturulmuştur.

¹ Dr., drozleozdmr@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0617-9799>

ABSTRACT: Human life is a process of change and development that continues from the prenatal term to the death of the individuals. There are notable sub-processes as thresholds where the individual moves from her/his previous position to a different position. These are called “transition periods” and the most important of these stages are birth, marriage, and death. During the transition periods, ceremonies or celebrations that have functions such as clarifying the new position of the individual in the eyes of the society, celebrating her/him due to this new position, and protecting him from various negative effects she/he may be exposed to, are performed. Various symbolic practices associated with supernatural or sacred elements are practised in these ceremonies. Individuals and society internalize the new stage with the help of these practices supported by belief and continue their lives smoothly.

The practices applied in transitional periods bear traces of the common cultural accumulation and mythological beliefs of the society in which they exist. Transitional practices were not only applied in daily life in society but also reflected in oral and written literature products that were cultural transmitters. Epics, in which the cultural elements in the common memory of the nation are reflected most intensely, also contain narratives about the transition periods. Kazakh epics, which have an important place among the Turkish world epics in terms of quality and quantity, are oral literature products that transfer the old Turkish culture to the present. In this study, the beliefs, traditions, and practices related to the transitional periods of the Kazakh Turks were compiled and their cultural background and contribution to the heroes of the epic were revealed. Conducted under the titles of “birth”, “marriage”, and “death”, the study shows that the Kazak Epics often portrays the practices of Kazakh Turks from past to present. In addition, it was concluded that these were nourished by the Turkish mythological thought system, but some of them lost their ritual function and were applied within the context of tradition.

Keywords: Epic, Kazakh epics, Mythology, Transition periods.

EXTENDED ABSTRACT

Literature review

The purpose of this work is to examine the reflections of the transition period beliefs, practices, and traditions related to birth, marriage, and death in the Turkish epics of Kazakhstan. The article is based on the data derived from the author's doctoral dissertation named "Mythological Elements in the Epics of Kazakh Turks." The previous literature indicates that many studies which feature the beliefs and practices of the transition periods have been conducted in Turkey. Some of these studies have examined the traditional ceremonies and beliefs related to the transition periods of the folk community in a particular area or region. Some of them have dealt with the subject with a comprehensive perspective based on the general Turkish World while others have examined the change and/or transformation of a particular ceremony or practice from the past to the present. Yet, a comprehensive examination of the previous literature on the topic ascertains that contrary to the general picture, the scientific studies that deal with the reflections of the transition periods in oral literature are quite limited. Therefore, the main subject of this study is how and how often the transition period rituals and ceremonies, which include examples of the beliefs, customs, and traditions of Kazakh Turks, take place in the epics of Kazakhstan and what are the effects of Turkish mythological beliefs on these rituals and ceremonies.

Methodology

The main concern of this article is the examination of the beliefs, rituals, and ceremonies of the transition periods in the epics of Kazakh Turks. Depending on the subject of the article, first, the texts of the Kazakh epics were determined and compiled. Equivalent and similar texts of the epics in question were also included in the analysis. The beliefs of the transition period in these texts and the rituals and ceremonies applied in these periods have been determined. Then, books, articles, theses, and papers in the national and international literature on transitional periods were compiled and examined. At this point, the roots of the transition periods in Turkish mythology are also mentioned. In this context, the examples discussed are interpreted in detail under the headings of "birth", "marriage", and "death". In all these studies, folklore theories and methods such as Mythological Theory and Myth-Ritualist Theory were used whenever necessary.

Findings and discussion

Considering the sources and data examined in the article, it has been found that there are many beliefs and ceremonies that can be gathered under the

titles of birth, marriage, and death belonging to the transition periods in the epics of Kazakh Turks. It has been observed that these elements are heavily involved in the motifs of childlessness starting before birth, the craving of the pregnant woman, the celebrations during and after birth, and the naming ceremony/name party motifs related to birth. It has been noticed that traditional ceremonies such as seeking help from the elders with religious and mythological identities, benefiting from traditional healing practices, offering sacrifices, organizing gatherings and celebrations, and gift-giving were carried out during these stages, starting from pre-pregnancy and continuing until the child reaches a certain age. It has also been observed that a series of ceremonies and rituals are applied, starting from the point of choosing a spouse, which is the first stage of the marriage event, continuing with the dowry, wedding party processes, and continuing until the first night of the marriage. It is clear that especially mythological beliefs guide the person in the choice of spouse and in the following stages. Regarding death, various beliefs and rituals have been encountered, ranging from events and situations that herald death to ceremonies and events held for the dead at the time of death and afterward. As can be understood from these ceremonies and practices, death is perceived by Kazakh Turks as a threshold, the beginning of another life, rather than an end. In all these beliefs and ceremonies, it has been observed that animals such as horses, which have a role in the traditional culture and mythological beliefs of Kazakh Turks, and the colors and numbers that are important in mythological memory, take on different roles.

Conclusions

As a result of the study, it was revealed that the beliefs and rituals of the transition periods, which are a product of collective memory for Kazakh Turks, frequently take place in epics, which are the products of oral culture. These constitute vital time periods in the plot and in the life process of epic heroes. The ceremonies and rituals performed during these processes are cultural products that have been filtered from the collective memory of the Turkish world in general and the Kazakh Turks in particular. The transition periods in the epics contain not only the cultural accumulation of the epic period but also the belief elements of the mythological period. Another result of this study is that the transition period practices in Kazakh epics, which have the characteristics of archaic epics, contain more detailed and more intense mythological elements. Considering the importance of oral culture products in keeping the tradition alive and transferring it, it can be clearly said that keeping the transition period practices still alive today in epics makes a great contribution to the continuity of tradition and culture.

Giriş

Yaşam, insanın ana rahmine düştüğü andan ölüme kadar süren bir yolculuktan ibarettir. Ancak yolculuk süreci, en başından sonuna kadar tekdüze ilerlemez. Bu süreçte kişinin yaşamını önemli ölçüde değiştiren, onu erginleştiren ve böylece yaşam yolunda bir sonraki safhaya taşıyan çeşitli dönüm noktaları vardır. Birey bu dönemeçleri geçtikten sonra büyük ölçüde değişme kaydeder; eskisinden farklı bir konuma ulaşır. Kilometre taşı niteliğindeki bu önemli zaman dilimlerinin kişinin içinde yetiştiği toplumun yüzyıllar boyunca kolektif olarak ortaya koyduğu kültür unsurlarıyla şekillendirilmesi ve bunların bir gelenek haline getirilmesi, halk biliminde “geçiş dönemleri” olarak ifade edilen konu başlığını oluşturur.

Kazak Türklerinin destanlarında yer alan geçiş dönemlerine bağlı ritüel ve uygulamaları inceleyen bu çalışma, yazarın *Kazak Türklerinin Destanlarında Mitolojik Unsurlar* (Özdemir, 2020) adlı tezinden hareketle üretilmiştir. Tezde Kazak Türkleri arasında yaygın olarak icra edilen kırk yedi destan, kapsadığı mitolojik unsurlar bakımından ele alınmıştır. Bu makalede, söz konusu tezde incelenen destanlarda yer alan ve özü itibarıyla büyük bir kısmı mitolojik inanışlara dayanan geçiş dönemi inanış ve uygulamaları derlenerek değerlendirilmiştir. Bu bağlamda geçiş dönemleriyle ilgili genel bilgiler ortaya konulduktan sonra geçiş dönemi inanış ve uygulamaları destanlardaki örnekleriyle sıralanmış, bu örnekler Türk kültürü ve mitolojisi bakımından incelenmiştir.

Geçiş dönemi uygulamalarının köken olarak mitolojik inanışların yaygın olduğu arkaik döneme dayandığını söylemek mümkündür. Arkaik dönemde insan, kötülük, felaket ve şiddetin doğaüstü bir etki olduğuna inanır. Bu etkilerin doğal olayların bir sonucu olabileceğini henüz idrak edememiştir. Hastalık, bedensel kusurlar ve ölümün doğaüstü güçler tarafından uygulanan şiddet gösterisi olduğunu düşünür. İnsan, kendisine uygulanan bu şiddeti, gerçekleştirdiği zıt bir şiddet gösterisiyle uzaklaştırmaya çalışır. Yaşamı boyunca ölmek için öldürmeye mecbur kalan insan, doğaüstü güçlerden gelen şiddete karşı da şiddet uygular. (Han, 2017: 25). Ya da doğaüstü güçlere çeşitli hediyeler sunar. Böylece kurban, saç gibi geçiş dönemi uygulamalarının ilk örnekleri meydana gelir.

Geçiş dönemi tören ve ritüelleri esas olarak bireyin durumunda ve yaşamdaki konumunda bir değişikliğe yol açması bakımından ilk bakışta kişi merkezli olarak düşünülebilir (Honko, 2009: 207). Ancak bu tören ve uygulamaların bireyin yanında toplumun tamamını da ilgilendirdiğini söylemek daha uygundur (Yeşil, 2014b: 130-131). Çünkü geçiş dönemi uygulamaları, halkın geçmiş devirlerden getirdiği kültür unsurları, kolektif bilinç ve güncel kültürel yapıyla karşılıklı bir etkileşim içerisindedir. Bu dönemde gerçekleştirilen tören-

ler ve törenlerde uygulanan pratikler, sürece katkısı olan herkes üzerinde bir yaptırım gücüne sahiptir. Bu yönüyle geçiş dönemi tören ve uygulamalarının birey, toplum ve mistik/metafizik güçler arasında üçlü bir sözleşme, yazısız anlaşma gibi algılandığı söylenebilir. Geçiş dönemlerinde gerçekleştirilen törenlerle, bu dönemi yaşayan birey ve toplum arasında bir anlaşma kurulur. Toplum, bireye artık yeni konumunun gerektirdiği şekilde davranır. Bunun yanında geçiş dönemi törenlerine katılıp pratikleri uygulamakla geleneğin yeniden üretilip şekillendirilmesine ve nesiller arasında aktararak devam ettirilmesine katkıda bulunur. Hatta bu tören ve uygulamalar aracılığıyla birey, toplum ve mistik/metafizik güçler arasında da bir anlaşma kurulduğu söylenebilir. Mitolojik inanışların yoğun olduğu devirlerde daha geçerli olan bu düşünceye göre, geçiş dönemini yaşayan bireyin yeni konumu hem topluma hem de mistik/metafizik güçlere açıkça bildirilir ve artık bu konumdan dolayı bu güçlerin ona gereken şekilde davranılması beklenir. Örneğin doğum öncesi çocuksuzluk dönemi yaşayan bir bireyin kurban kesme vb. uygulamaları gerçekleştirmekteki amacı buna sebep olan olumsuz etkilerden kurtulmaktır. Bu uygulamadan sonra olumsuz etkisi olduğuna inanılan gücün ortadan kalkması umulur. Ya da bireyin ölümünden sonraki ağıt yakma, aş verme gibi uygulamaların, ruhun bedeninden ve yaşarken bulunduğu mekândan kolayca ayrılması ve uçmağa rahatça ulaşması için olduğu söylenebilir. Bu uygulamalar gerçekleştirildikten sonra ruh üzerinde olumsuz etkisi olan güçlerin ruh üzerinden uzaklaşması beklenir. Beklenen şekilde davranması gereken yalnızca karşı taraf değildir. Süreci yaşayan kişi de bu pratiğin uygulanmasından itibaren yeni konumuna uygun davranmalıdır.

Geçiş dönemleri, üç ana başlık altında toplanabilir. Bunlar, doğum, evlenme ve ölümdür.¹ Dünya üzerindeki toplumların hemen hepsinde bu üç temel geçiş dönemi kalıplaşmış çeşitli tören ve uygulamalara sahne olur. Türk kültüründe ve inanışlarında bu üç geçiş dönemi insan hayatının iki farklı evresi arasındaki bir eşik olarak kabul edilir (Yeşil, 2014a: 39). Kişinin bir konumdan farklı bir konuma geçtiğine inanılan bu geçiş evrelerinin hepsinin kendi kategorisinde kümelenen farklı tören ve uygulamalar yüzyıllar boyunca gerçekleştirilmiştir. Bunlar yalnızca gündelik hayatta uygulanmakla kalmamış, milletin sözlü halk kültürü ürünlerinde de kendine yer bulmuştur.

Türk dünyasında sözlü geleneğin en eski ürünlerinden olan destanlar, üretildiği ve icra edildiği toplumun töre, tören, gelenek ve kültür değerlerini bünyesinde barındırır. Bu bakımdan destanlar, yalnızca milletin tarihiyle ilgili bir bilgi kaynağı olmaktan öte, gelenek, inanış ve bunlar etrafında şekillenen

¹ Bu üç önemli aşamanın dışında, yaşamın farklı dönemlerinde gerçekleşen askerlik, hac gibi geçiş dönemi ve bunlarla ilgili uygulamalar da vardır. Ancak bu geçiş dönemleri ile bunlar etrafında şekillenen uygulamalar, cinsiyet, toplum, kültür ve zaman bazında sınırlı insan gruplarına hitap eder.

uygulamalar konusunda doğrudan bilgi edinilebilecek bir kültür ortamı olarak düşünülmelidir. Kazak Türklerinin destanları da Türk dünyası destanları arasında köklü geçmişi ve zengin içeriği ile yerini almıştır. Bu destanlarda da doğal olarak Kazak Türklerinin gelenekleriyle şekillenen geçiş dönemi inanış ve uygulamalarına dair örnekler rastlanır.

Doğum

Doğum, yaşamının başlangıcı ve dünyaya atılan ilk adımdır. Kazak Türklerinin destanlarında doğum evresiyle ilgili geçiş dönemi inanış ve uygulamalar kahramanın henüz ana rahmine düşmeden önce başlar. Kahramanın ana-babasının geçirdiği çocuksuzluk dönemindeki uygulamaları, aşırma, doğum anı, doğum kutlamaları ve ad verme toyundaki uygulamalar takip eder.

Doğum öncesi dönemin destanlara yansımaları çoğunlukla çocuksuzluk motifiyle gerçekleşir. Türk dünyası destanlarının önemli bir unsuru olan çocuksuzluk motifi, Kazak Türklerinin destanlarının çoğunda vardır. Er Begzat, Karkabat, Koblandı Batır, Kozı Körpeş Bayan Suluv, Kubıkul, Munlık-Zarlık, Şora Batır, Alpamış, Er Sayın, Kırım'ın Kırk Batırı, Akbiykeş-Karabala, Er Kosay ve Köroğlu destanları çocuksuzluk motifi içeren destanlardandır.

Çocuksuzluk Kazak Türklerinin destanlarında istenmeyen bir durum olarak karşımıza çıkar. Destanlarda çocuğu olmayanlar bu durumdan dolayı oldukça kaygılanarak Allah'a yalvarır. Bu durum, çocuğun Türk milleti için öneminin bir yansımasıdır. Zira Türk boyları için çocuk, soyun devamı olarak algılanır ve birey öldükten sonra da bu dünyada adının ve varlığının yaşatılmasını sağlama rolünü üstlenir. Çocuk, yaşı ilerleyen ebeveynin koruyucusu, kollayıcısı olma vazifesini yerine getirir. Bu sebeple çocuk sahibi olabilmek, yalnızca kişisel değil, aynı zamanda toplumsal bir beklentidir. Bu beklentiyi karşılayamayan, çocuksuz kimseler toplum içerisinde hoş karşılanmaz. Dışlanır ve toplum tarafından baskıya maruz kalır. Destanlarda da bunun örneklerini görmek mümkündür. Kahramanın anne-babasına, kahraman doğmadan önce yaşadıkları çocuksuzluk döneminde çevresindekiler tarafından psikolojik şiddet uygulanır. Kozı Körpeş-Bayan Suluv destanında Türkmen boyuna mensup Sarıbay ve Karabay adlı beyler yıllarca çocuk sahibi olamaz. İkisi de bu sebeple insanlar tarafından dışlanıp hor görülür ve yaşadıkları yerden uzağa göç eder (Kuanışbayev, 2000: 15-16). Er Sayın destanında ilerleyen yaşına rağmen çocuğu olmayan Bozmunay adlı bey, halkı ve emrindeki kişiler tarafından aşağılanır. Evladı olmadığı için sahipsiz, güçsüz olarak görülür. Bu sebeple emrindekiler onun mallarına göz diker (Mutlu, 1999: 15-16). Aynı durum Kırım'ın Kırk Batırı'nda da karşımıza çıkar. Destanın Kızırbayulı Koblandı başlıklı bölümünde seksen yaşındaki Kızırbay'ın çocuğu olmaz. Bu durum

çevresindekiler tarafından kötüye kullanılır. Evladı olmayan Kıdırbay sahip-siz ve kimsesiz olarak algılanır. Hayvanlarının ve diğer birikimlerinin kolayca ele geçirilebileceği düşünülür (Türkmen ve Arıkan, 2007: 744).

Destanlarda bir evlat sahibi olamamak toplum tarafından oldukça yadırganan bir durumdur. Çocuğu olmayanlar “zürriyetsiz, çocuksuz, kuru baş, tek baş” anlamına gelen “kuv bas” tabiriyle nitelenir. Bu ifade, kişinin çocuk sahibi olamamasından dolayı eksik, yarım olarak algılandığına dair üstü kapalı bir aşağılama ifadesidir. Köroğlu destanının Köroğlu Bozayhan anlatmasında Bozayhan adlı bey oldukça yaşlanmasına rağmen evlat sahibi olamaz. Halkı, bir evladı olmamasından dolayı onunla “Özin kuv bas, balan yok” (Arıkan, 2007a: 568) diyerek alay eder. Kubukul destanında Kök Edil boyuna mensup yetmiş yaşındaki Veli Han’ın hiç çocuğu olmamıştır. Bu sebeple halkı ona saygı duymaz olur. Halk arasında “kuv bas han” (Arıkan, 2007b: 38) olarak namı yayılır. Şora Batır destanında Kulkansı’la evli olan Narıkbay’ın yıllarca çocuğu olmaz. Sosyal ortamlarda dışlanan Narıkbay, Alıbiy tarafından “ulsız, kızsız kuv bas” (Kallımcı, 2010: 42) olarak tanımlanır. Alpamış destanında Baybörü Bey’in çocuğu olmaz. Çok zengin olan bey, öldükten sonra bu malların miras kalabileceği bir evladının olmadığını düşünerek üzülür. Çevresindekiler bu sebeple “kuv bas” (Üçüncü, 2006: 73-74) diyerek onunla alay eder.

Türk dünyasında gelenek içerisinde çocuğu olmayan kişiler çeşitli yöntemlere başvurur. Bu yöntemler, olağanüstü güçlerden yararlanma ve büyü niteliğindeki bazı işlemler ile akıl ve bilimsel gerçekliğe dayanan ‘ilaç’ ve ‘onarım’ şeklindeki işlemler (Boratav, 1994: 144) olmak üzere iki grupta incelenebilir. Çocuk sahibi olabilmek için olağanüstü güçlerden yararlanma yöntemi özellikle sağlık hizmetlerinin yaygınlaşmadığı dönemde sıkça uygulanmıştır. Bu uygulamalara günümüzde de Türk dünyasının kimi bölgelerinde rastlanır. Buna göre çocuğu olmayanlar, evliya ve yatırları ziyaret ederek adak adar. Bu evliyanın kerametiyle yaratıcıdan çocuk sahibi olabilmeyi diler. Ermişlerin çocuksuz kişilere döl sağlayabileceği düşüncesiyle bu mekânlarda namaz kılınır, bez ya da çaput bağlama gibi yöntemlere başvurulur (Yeşil, 2014a: 69). Gelecekte uygulanan bu yöntemlerden evliya kabirlerini ziyaret ederek onlardan medet dileme Kazak Türklerinin destanlarında da sıkça gözlemlenir. Koblandı Batır destanında çok zengin bir bey olan Toktarbay’ın yıllarca çocuğu olmaz. Toktarbay çocuk hasretiyle yollara düşer ve evliyaları, pırları ziyaret eder. Ardından çocuk sahibi olur (Adilbekova, 1999: 177).

Kazak Türklerinin destanlarında özellikle Baba Tüküti Şaşı Aziz adlı evliya, kahramanların evlat sahibi olmayı umarak medet diledikleri ulu şahsiyet olarak destanlarda yer alır. Kırım’ın Kırk Batır’ında bu kutlu şahıs, oğlu olmayanlara oğul, kızı olmayanlara kız veren bir kuvvet olarak tanımlanır (Türkmen

ve Arıkan, 2007: 260). Alpamış destanında çocuğu olmayan Baybörü, eline bir sopa alıp yıllarca dolaşarak evliyaları ziyaret eder. Onlardan medet dileyerek bir evlat sahibi olabilmeyi ister. Baba Tüküti Şaştı Aziz'in kabrinde gecelediği sırada evliyadan bir oğul bir kız müjdesi alır (Üçüncü, 2006: 76). Şora Batır destanında Narıkbay, çocuğu olmadığı için toplum tarafından dışlanınca hanımı Kulkanıs'la birlikte evliyaları dolaşmaya başlar. İhtiyar karı-koca Baba Tüküti evliyanın medet vermesi sonucu bir oğlan çocuk sahibi olur (Kallimci, 2010: 49-51). Kubıkul destanında Veli Han bir evlat dilemek maksadıyla uzun zaman yürür ve Baba Tüküti adlı evliyanın mekânına varır. Burada dua ederek uyur ve rüyasında ondan bir çocuk müjdesi alır. Veli Han, hayvanlarının hepsini kurban edip çokça sadaka dağıtmasından sonra bir evlat sahibi olacaktır (Arıkan, 2007b: 50-52). Kırım'ın Kırk Batırı destanında kırk yaşını doldurmasına rağmen çocuk sahibi olamayan Tana'ya çevresindeki beyler Baba Tüküti Şaştı Aziz'in kabrini ziyaret ederek ondan medet dilemesini tavsiye eder (Türkmen ve Arıkan, 2007: 584).

Aşerme, kadınların gebelik sürecinde bazı gıdaları aşırı istemesi ya da bazı gıdalardan tiksilmesi (Yeşil, 2014a: 73) anlamına gelir. Geçiş dönemi inanışlarına göre aşerme, bebeğin cinsiyetini ya da yaşamının ilerleyen dönemlerindeki mizacını daha ana rahmindeyken haber veren bir belirtidir.

Türk boylarının destanlarında kahramanın doğumuyla ilgili anlatılarda aşerme motifi sıkça işlenir. Çünkü bu motif, daha doğmamış kahramanın yiğitliği konusunda bir ön haberci işlevi görür. Kazakistan sahası Türk destanlarında gebe kadının aşermesinin yoğun olması, doğacak bebeğin kuvvet ve cesurluk bakımından diğer insanlardan farklı birisi olacağına bir göndermedir. Bebek bekleyen kadın bu dönemde önce uzunca bir süre hiçbir şey yiyemez, yediklerini kusup sarılık olur (Kallimci, 2010: 54). Kubıkul destanında Kubıkul'a hamile olan Kanış, tam on iki ay boyunca aşerer. Hiçbir şey yiyemeyerek zayıflar (Arıkan, 2007b: 54).

Destan kahramanının gelecekte güçlü ve cesur olacağı henüz ana rahmindeyken annesinin aşerdiği maddelerden tahmin edilebilir. Kazak Türklerinin destanlarında kahramanların doğum sürecinde hamile anneleri aslan ve kaplan kalbine, yılan başına ve taşa aşerer. Kadınların aşerdiği maddeler, bunların mitolojik anlam alt yapısını da akla getirir. Kadının bu dönemde günlük hayatta tüketilmeyen aslan, yılan gibi yırtıcı ve tehlikeli hayvanların çeşitli organlarına aşermesi, bu hayvanların Türk mitolojisinde ifade ettiği anlamlar göz önüne alındığında doğacak bebeğin ileride güçlü, korkusuz ve bilge bir yiğit olacağını işaretleri olarak yorumlanabilir. Koblandı Batır destanında Koblandı'nın karısı Karlıga, hamileyken hiçbir şey yiyemez. Kadının canı yalnızca aslan kalbi ve ciğeri çeker. Karlıga, aslanın kalbini ve ciğerini yiyip iliğini

emince büyük bir haz alır. Ardından da “aslan yürekli Bökenbay”ı doğurur (Adilbekova, 1999: 357). Şora Batır destanında Kulkanıs’ın aşermesi kocasının avladığı aslan’ın kalbini pişirip yemesiyle geçer (Kallımcı, 2010: 54). Kırım’ın Kırk Batırı destanında Kıdırbay’ın eşi Akaruv, aşerme sürecinde hiçbir şey yiyemez. Kadın, aratıp buldurduğu bir yılanın başını koparıp öylece yer ve bunun üzerine aşermesi sonlanır (Türkmen ve Arıkan, 2007: 752). Kubukul destanında Kanış’ın aşermesi Kökşetav’da bulduğu bir elmas taşı çiğnemesiyle geçer. Taşı yiyen kadın kilo alır, güzelleşir ve güçlenir (Arıkan, 2007b: 54).

Kazak Türklerinin destanlarında kahramanın doğumu çoğunlukla zor gerçekleşir. Doğum sırasında gebe kadın büyük acı çeker. Doğuma çok sayıda kadın, eşlik ederek doğumun sorunsuz şekilde atlatılmasına yardımcı olur. Söz gelimi Koblandı Batır destanında Kurtka’nın doğumuna kırk bir kadın yardımcı olur. Kadınlar zor gerçekleşen doğum için Kurtka’yı cesaretlendirir (Adilbekova, 1999: 322).

Destanlarda nazar inancının bir yansıması olarak yeni doğan bebeğin başka insanlar tarafından görülmesinin uygun olmayacağı düşüncesi hâkimdir. Koblandı Batır destanında Koblandı’nın hanımı Karlığa bir oğlan doğurunca bebek, doğumu yaptıran Kurtka tarafından korumaya alınır. Doğuma eşlik eden diğer kadınlardan başlarını bir başka yöne çevirmeleri istenerek bebeği görmemeleri sağlanır (Adilbekova, 1999: 361). Bu uygulama, Türk kültüründeki doğum yapan kadının ve dünyaya gelen bebeğin savunmasız olarak düşünülüp kırk gün boyunca ziyaretçi kabul etmemesi gerektiği inancıyla ilişkilendirilebilir.

Kazak Türklerinin destanlarında çocuk sahibi olabilmek amacıyla gerçekleştirilen pratiklerin yanı sıra doğum esnasında ve sonraki süreçte gerçekleştirilen pratiklerde de mitolojik unsurlar yer alır. Doğum, üreme sürecinin en zorlu aşamasıdır. Türk sözlü anlatılarının çoğunda olduğu gibi Kazak Türklerinin destanlarında da kahramanın doğumunun oldukça zor olduğu gözlemlenir. Gebe olan kadın bu aşamada çok büyük acı çeker. Mitolojik inanışlara göre hem doğum yapan kadın hem de doğan bebek, bu aşamada oldukça savunmasızdır ve albastı ya da kötü ruhların saldırısına açıktır (İnan, 2013: 169; Örnek, 2000b: 106, 146). Anne ile bebeği kötü ruhların olumsuz etkilerinden korumak ve yeni doğan bebeğin doğumunu kutlamak amacıyla toy düzenlenir. Bu toylarda kurbanlar kesilir, halk doyurulur, misafirlere çeşitli hediyeler dağıtılır ve at yarışları düzenlenir.

Destanlarda doğan çocuğa ad verme işi de genellikle toyda gerçekleştirilir. Koblandı Batır destanında Koblandı ve Kurtka evlendikten dokuz ay sonra Kurtka bir oğlan doğurur. Koblandı çocuğun adını koymak amacıyla toy düzenler. Halkın katılımıyla gerçekleşen bu toyda ileri gelen beyler çocuğun adını Bökenbay koyar (Adilbekova, 1999: 321). Bu toy Koblandı’nın küçük oğlu

doğduktan sonra da düzenlenir. Er Sayın destanında Bozmunay Bey, oğlunun doğumunu kutlamak üzere toy düzenleyerek sayısız hediye dağıtır. Bu sırada toya çıkıp gelen dişleri dökülmüş bir ihtiyar, çocuğun adının Batır Sayın olmasını söyler (Mutlu, 1999: 25). Er Kosay destanında Bökşe ihtiyarlık çağında iken hanımı bir oğlan doğurur. Bökşe, doğumu kutlamak için toy verip at yarışı düzenler ve çocuğun adını Kosay koyar (Mutlu, 1999: 25).

Kimi destanlarda çocuğun adı henüz doğmadan önce, ana-babasını evlatla müjdeleyen bir kutlu şahsiyet tarafından verilir. Ancak yine de çocuğun doğumundan sonra ad verme toyu düzenlenir. Kubikul destanında Veli Han'ın oğlu doğduktan sonra toy düzenlenir. Bu toyda halka hediyeler dağıtılır. Ad koyma hediyesini almak isteyenler arasında tartışma çıkınca Veli Han, kendisini çocukla müjdeleyen Baba Tüküti Evliya'nın tavsiyesine uyarak çocuğun adını Kubikul koyar (Arıkan, 2007b: 50-52). Alpamış destanında da kahramanın adı, Baba Tüküti Şaştı Aziz tarafından verilir. Baba Tüküti Şaştı Aziz iki evlat müjdelediği Baybörü'ye çocukların adını Alpamış ve Karlıgaş koymasını söyler (Üçüncü, 2006: 76).

Ele alınan örneklerden hareketle Kazak Türklerinin doğumla ilgili geçiş dönemi inanış ve uygulamalarının destanlarda yoğun olarak işlendiği söylenebilir. Gebelik öncesinden başlayıp doğum sonrasına kadar devam eden bu süreçte çeşitli sağaltma pratiklerine başvurma, uluların kabrini ziyaret etme, kanlı ve kansız kurban sunma, toy ve kutlamalar düzenleme, halka hediyeler dağıtma gibi geleneksel tören ve uygulamalara destan anlatımlarında sıkça başvurulmuştur.

Evlenme

Türk kültüründe aile, toplumun temel sosyal birliği olarak algılanır. Millet olma bilincinin gelişmesi ve sağlam bir toplum inşa edilmesi, aile birliğinin sağlam olmasıyla ilgilidir. Aile birliğinin sınırları ve kuralları olan bir birlik-telik oluşu, henüz ailenin kurulma aşaması olan evlenme süreciyle başlar. Bu sürecin başından sonuna kadar gelenekler ve kalıplaşmış uygulamalar hem gelin-damat hem akrabalar hem de sürece dâhil olan davetliler tarafından icra edilir. Kazak Türkleri için evlenme sürecinde gerçekleştirilen pek çok uygulamaya destanlardaki anlatımlarda da rastlanır. Destanlarda kahramanın eş seçimi sürecinden başlayarak evliliğin tam anlamıyla gerçekleştiği sayılan evliliğin ilk gecesine kadar devam eden bir dizi tören gerçekleştirilir.

Destanlarda kahramanlar, evlenme sürecinde eş seçimini farklı şekillerde gerçekleştirir. Bunlar, beşik kertmesi olarak evlenme, evlenilecek kişinin rüyada görülmesi yoluyla evlenme, yarışa katılıp galip gelerek evlenme, uzun bir arayış ve yolculuktan sonra eş adayını bularak evlenme ve babanın ya da bir büyüğün seçtiği eşle evlenmedir.

İki çocuğun uygun yaşa gelince birbiriyle evlenmesinin henüz doğmadan ya da bebeklik/çocukluk çağlarında iken kararlaştırılması olan beşik kertmesi, Türk kültüründe özellikle geçmiş dönemlerde karşılaşılan evlenme şekillerindedir. Kazak Türkleri arasında “Bel Kuda” olarak bilinen ve oldukça eski devirlere dayanan bu gelenek (Nauanova, 2020: 136) çoğunlukla, eşleri aynı anda hamile olan iki arkadaşın doğacak çocukların birinin erkek diğ erinin kız olması durumunda birbirlerine dünür olmaya söz vermeleri şeklinde uygulanır. Bu çocuklar henüz küçük yaşlardan itibaren birbirine bağlı yetiştirilir ve uygun zaman gelince başlık parası ödenmeden evlendirilir (Erqalieva ve Şakuzadaulı, 2000: 260). Kozı Körpeş-Bayan Suluv destanında bu durumun bir örneğine rastlamak mümkündür. Destanda çocuksuz olan Sarıbay ile Karabay, bir av sırasında tanışıp dost olur. Ardından eşlerinin birer evlat doğurması halinde doğan çocukları vakti geldiğinde birbirleriyle evlendireceklerine ve bu evlilik için herhangi bir mal talep etmeyeceklerine dair sözleşir (Kuanşbayev, 2000: 16).

Destanlarda yer alan bir diğ er evlenme şekli ise evlenilecek kişinin rüyada görülmesi sonucu evlenmedir. Kubıkul ve Bozcigit destanlarında evlenilecek kişinin önceden rüyada görüldüğüne dair anlatımlar mevcuttur. Kubıkul destanında Kubıkul, evleneceği kızı henüz yedi yaşında iken rüyasında görür (Arıkan, 2007b: 70). Bozcigit destanında Bozcigit evleneceği han kızını iki yıl üst üste rüyasında görür. Bu rüyadan sonra kızı aramaya karar verir (Aça, 2002: 275-280).

Yarışt a galip gelerek evlenme ise eş seçiminin bir başka yoludur. Genellikle evlenecek olan kızın babası tarafından düzenlenen bir yarışt a galip gelen kişinin kızla evlenmeye hak kazanması şeklinde gerçekleşen bu evlenme şekli Dotan Batır destanında yer alır. Destanda Şintemir Han, bir yarışt düzenleyerek kızını galip gelen kişiyle evlendireceğini bildirir (Arıkan, 2007b: 290). Köroğ lu destanının Kıyssa Gavazhan anlatmasında da Kokıy Han, kızı Juldıyay’ı evlendirmek amacıyla yarışt düzenler. Gavazhan bu yarışt a kazanır (Arıkan, 2007a: 672). Koblandı Batır destanında ise Köktüm Aymak Han, kızı Kurtka’yı evlendirmek amacıyla nişancılık yarışt a düzenler. Koblandı, bu yarışt a galip gelerek Kurtka ile evlenir (Adilbekova, 1999: 179).

Kimi destanlarda evlenmek isteyen kişi kendisine uygun eş i bulabilmek için çokça yol kat ederek farklı yerleri dolaş ır. Uzun bir arayıştan sonra aradığı eş i bulur. Kız Jibek destanında Tölegen, kendine layık olan kızı bulup evlenebilmek için yola çıkar ve çok uzun bir yol gider (Arıkan ve Düyseybayeva, 2012: 20).

Ebeveynler ya da bir başka büyük tarafından seçilen eş le evlenme de destanlarda rastlanılan bir evlenme yoludur. Er Töstik destanında Ernazar, dokuz oğ lu için uygun olan eş leri kendisi seç er (Aça, 2002a: 109).

Toplu evlilik destanlarda yer alan evlilik türlerinden biridir. Toplu evlilik, çok eşlilikten farklı bir evlilik türüdür. Bir kişinin birden çok kişiyle evlenmesini ifade eden çok eşlilikten farklı olarak toplu evlilik, birden çok kişinin aynı anda evlenmesine dayanır. Türk kültürünün çok eski dönemlerinde örnekleri bulunur. Bu sebeple bu tür evlilik motifinin işlendiği destanların, tek ya da çok eşliliği işleyen evlilik türlerinin bulunduğu destanlara göre zamandizini bakımından daha eski olduğu söylenebilir (Konuratbayev'den akt. İbrayev, 1998: 79). Buna göre Dotan Batır destanında yer alan evlilik motifi, toplu evliliğe örnek verilebilir. Destanda Dotan, çok ıssız bir yerde yaşadıkları için evlene-meyen seksen kardeşten biridir. Evlenecek eş bulabilmek umuduyla kardeşle-riyle birlikte yola çıkar (Arıkan, 2007b: 222). Tehlikelerle karşılaşp düşmanla mücadele ederek kardeşleri ve kendisi için uygun olan eşleri bulur. Destanın sonunda seksen kardeş de toplu olarak evlenir.

Er Töstik destanında da benzer bir evlilik şekli vardır. Destanda Töstik'in ba-bası Ernazar, dokuz oğluna aynı evden dokuz kız almak ister. Zor da olsa, oğullarıyla evlenecek dokuz kız kardeşi bulur ve onlara dünür olur (Aça, 2002: 109). Destanlarda yer alan toplu evliliğe dair bu örnekler, eski çağlarda fazla-sıyla önemli olan ailece hareket etme alışkanlığı, ailenin birliği ve bu birlikten doğan gücü ortaya koyması bakımından da dikkat çeker.

Kazakistan sahası Türk destanlarında evlilikle ilgili dikkat çeken bir başka nokta da doğaüstü varlıklarla evliliğdir. Bu evlilik şekli Türk dünyası sözlü anlatı türlerinin pek çoğunda ortak bir motiftir. Anlatı kahramanının insandan ziyade bir başka dünyayla (genellikle gökle) ilişkili bir doğaüstü varlıkla ev-lenmesi motifile kahramanın yüceltilmesi ve sıradan insanlardan daha yük-sek vasıfları olduğu izleniminin sağlanması amaçlanır. İncelenen destanlardan Köroğlu destanının farklı anlatmaları ile Er Töstik, Kulamerger-Joyamerger ve Kırım'ın Kırk Batırında bu tür evlilik motifi yer alır. Köroğlu destanının Hıykayat Körugli anlatmasında Köroğlu Kafdağı padişahının kızı Ağajünis peri, Hindistan'dan gelen Miskal peri ve İranbağ'dan gelen Gülnar peri ile ev-lenir (Arıkan, 2007a: 342). Kıyssa Gavazhan anlatmasında Köroğlu'nun evlat-lığı olan Gavazhan'ın, Kafdağı'ndaki Ahmer padişahının kızı olan Kunduzay peri ile evlendiği bildirilir (Arıkan, 2007b: 680). Kırım'ın Kırk Batır destanının Anşıbay Batır bölümünde Anşıbay'ın yanına gelen kuğu kılığına girmiş bir peri kızları onunla evlenmek istediklerini söyler (Türkmen ve Arıkan, 2007: 24). Periler dışındaki doğaüstü varlıklarla evlilik de destanlarda benzer bir şe-kilde karşımıza çıkar. Er Töstik destanında Töstik, yer altı padişahı Cılan Bapı Han'ın istediklerini yerine getirince padişah kızını Töstik'e verir (Aça, 2002: 122). Arkaik unsurların yoğun olarak yer aldığı Kulamerger-Joyamerger des-tanında ise Joyamerger, yer altı padişahı Yılanbek'in kızı Künsuluv ile kırk gün süren bir düğünün ardından evlenir (Arıkan, 2007b: 384).

Kazak Türklerinin evlenme geleneklerinde, evlenilmesi uygun olmayan kişiler belirlidir. Kazak geleneklerine göre yedi göbek akrabayla, mensup olunan kabileden biriyle evlenmek uygun değildir (Akifoğlu, 2019: 117). Bu durum destanların genelinde de hâkimdir. Destan kahramanlarının neredeyse tamamı evlenecekleri kişiyi farklı ailelerden ya da boylardan, uzakta yaşayan ve tanımadıkları kimselerden seçer. Akraba evliliği destanlarda pek rastlanmayan bir durumdur.

Casav olarak adlandırılan (Çetindağ, 2007: 255; Akifoğlu, 2019: 126) çeyiz, Kazak Türklerinin geleneklerinde evlenme sürecinin önemli bir kısmını teşkil eder. Yeni evlenen çiftin ihtiyaçlarının karşılanması için gereken eşyalar çeyizin içeriğini oluşturur. Kazak Türklerinin geleneklerine göre kıza verilecek çeyiz ak otağ, at için koşum takımları, gümüş ya da altın eyer, at başlığı, at için özel hazırlanmış örtüler, çeşitli yatak takımları ve mutfak eşyaları ile kıyafetlerden müteşekkildir (Akifoğlu, 2019: 126-127). Çeyiz, destanlarda yer alan evlenme motifinde önemli bir yere sahiptir. Buna göre çeyiz, evlenen kızın ailesi tarafından hazırlanır. Destanlardaki anlatımlarda çeyiz için kıza ailesi tarafından verilen eşyaların niteliği ve değeri, toplumun kültürünü ve kızın ailesinin toplum içindeki statüsünü ortaya koyar. Destanlarda evlenen kıza çeyiz olarak babası tarafından ak otağ, altın; at, deve gibi hayvanlar, zırh vb. savaş gereçlerinin yanında kırk kız ya da hizmetçi de verilir. Çeyizler çoğunlukla sandık içerisinde, at ya da deveyle damadın evine gönderilir.

Kazak Türklerinin günümüze kadar devam edegelen geleneklerinde ve bu geleneklerin örneklerinin bulunduğu destanlarda, evlenen kıza çeyiz olarak at ya da at binerken kullanılan malzeme ve araç-gereçlerin verilmesi, atın Kazak kültüründeki öneminin bir yansımasıdır. Kız Jibek destanında Sırlıbay, Sansızbay'la evlenen kızı Jibek'e seksen deve yükü çeşitli eşya ile birlikte doksan yorga atı da çeyiz olarak verir (Arıkan ve Düysebayeva, 2012: 234).

Ak otağ, sembolik anlam ifade eden bir çeyiz gerecidir. Evlenen gençler ilk gecelerini kıza çeyiz olarak verilen ak otağda geçirir. İffetli ve sadık kadınların evlendikten sonraki konağı bu ak otağdır. Evlenirken kızın babası tarafından kıza hediye edilen ak otağ, bekâret belgesi niteliğindedir ve evlenen kızın iffetli olduğunu ortaya koyar. Koblandı Batır destanında Köktüm Aymak Han, kızı Kurtka'yı Koblandı'yla evlendireceği zaman ona altın ve gümüşle bezenmiş bir ak otağ hediye eder (Adilbekova, 1999: 184). Kambar Batır destanında da Azimbay, evlenen kızı için çevresi gümüşten, çatısı altından sekiz katlı ak otağ diktirir (Türkmen ve Arıkan, 2011: 227).

Kıza verilen çeyiz, kızını evlendiren ailenin sosyal statüsünü yansıtır. Destanlarda toplumun üst tabakasından olan güçlü ailelerin kızlarına çeyiz olarak maddi değeri yüksek eşyalar, altın ya da hizmetçiler verdiği görülür. Kambar

Batır destanında Kambar ile Nazım'ın düğünü, adeta zenginliğin sergilendiği bir şölen havasında geçer. Nazım'a babası çeyiz olarak at nalı büyüklüğünde yüz elli altın verir (Türkmen ve Arıkan, 2011: 228). Bozaman destanında Burahan, Bozaman'la evlenen kızı Akbilek'e kırk deve yükü çeyiz verir (Bayram, 2010: 2000). Koblandı Batır destanında Kurtka Koblandı ile evlenirken Kurtka'nın babası Köktüm Aymak Han kırk deve yükü hazinenin yanında kırk erkek ile kırk kadın hizmetçiyi de çeyiz olarak verir (Adilbekova, 1999: 183). Padişahın Oğlu Abdimalik destanında Abdimalik'in evlendiği kızın babası, çeyiz olarak kırk deve ve eşek çeyizle birlikte kırk kız ve erkek hizmetçiyi de kızına verir (Bashenova, 2007: 127). Destanda çeyiz konusu doğaüstü örneklerle de karşımıza çıkar. Koblandı Batır destanında kızını Koblandı ile evlendiren Köktüm Aymak Han, kızına çeyiz verirken damadına da çeyiz olarak bir bulut hediye eder. Bu bulut sahibini yazın güneşten kışın ise rüzgârdan korur. Yaklaşan düşmana karşı sahibini uyarır (Adilbekova, 1999: 183).

Evlenecek olan kız, çeyiz olarak alacağı şeyleri seçmekte özgürdür. Ailesinin sahip olduğu hayvan sürüsünden ya da eşyalardan dilediğini kendisi için talep edebilir. Er Töstik destanında Kencekey, Töstik ile evleneceği zaman babasından yılının en kıymetli atı olan Şalkuyruk'ı, ak sırmalı zırhı ve boz dişi deveyi ister. Şalkuyruk at destanda yılının bereketi ve kutu olarak tasvir edilir. Boz dişi deve ise sürüdeki develerin başıdır. Kencekey'in babası bu değerli atı ve deveyi çeyiz olarak vermek konusunda gönülsüz olsa da kızının ısrarına dayanamaz (Aça, 2002: 109).

Evlilikle ilgili geçiş dönemi uygulamalarının önemli bir kısmını oluşturan düğün toyu, Kazak Türkleri arasında törenin düzenlendiği aşamadan bitişine kadar sürdürülen bir dizi uygulama ihtiva eder. Kazak Türklerinin destanlarında düğün toylarında hayvanlar kesilip aş verilmesi, düğüne gelen halka hediyeler dağıtılması, jar-jar gibi gelenekli şiirlerin söylenmesi, at yarışı, ok atma gibi yarışlar düzenlenmesi, saçı saçılması vb. uygulamalar sıkça dillendirilir.

Kazak Türkleri arasında düğün töreni özellikle ozanların ve yetenekli kişilerin şiirlerini ve müziğini icra ettiği eğlence ortamıdır. Düğün, genellikle "toy bastar" adı verilen düğün toyunu başlatma niteliğindeki şiirle başlar. "Jar-jar" adındaki, düğünde kız ve erkeklerin farklı gruplara ayrılarak karşılıklı söylediği şiirlerle devam eder. Destanlarda da sevgililerin kavuştuğu anlarda ve düğün toylarında jar-jar söylenir. Nurgayşa destanında düğün toyları, şiir ve şarkı söylemede kabiliyetli kişilerin gelmesiyle başlar. Bu kişiler şiirleri ve güzel sesleriyle toyu neşelendirir (Karaca, 2009: 283-285). Bozcigit destanında Bozcigit ile han kızının kavuşup birbirine aşkını ilan ettiği an han kızı, kırk kız, Bozcigit ve dostu karşılıklı olarak jar-jar söylemeye başlar (Aça, 2002: 289-291).

Düğün toylarında ayrıca at yarıştırmak suretiyle eğlenilir. Er Tokımbet destanında ilden ile dolaşan Tokımbet, rast geldiği bir düğünde at yarıştırdığını görür. Yarışa katılarak galip gelir ve ödül kazanır (Ayan, 2015: 183). Avez Batır destanında da düğün toyu sırasında at yarışı düzenlenir (Ayan, 2015: 74).

Düğün toyları, destanlarda toyu düzenleyen ailenin zenginliğine ve sosyal statüsüne bağlı olacak sürelerde, örneğin yedi ya da kırk gün boyunca devam eder. Söz gelimi Kozi Körpeş-Bayan Suluv destanında Sasan Bey yedi gün sürecek bir düğün düzenler (Kuanışbayev, 2000: 78). Kırk gün süren düğün toyları destanlarda "otuz gün oyun, kırk gün düğün" şeklinde kalıplaşmış bir ifade ile sunulur. Burada kırk sayısı, gelenekli Türk anlatılarının pek çoğunda karşımıza çıkan, hazırlama ve tamamlama gibi işlemlere sahip olan mitolojik bir sayı (Durbilmez, 2017: 233-234) olma niteliğindedir. Düğün ve toyların kırk gün sürmesi geleneği Türk kültürünün çok eski dönemlerinden beri süregelen, hem Orta Asya hem de Anadolu dâhil olmak üzere Türklerin yaşadığı coğrafyalarda yaygın olan bir gelenektir (Radloff, 1956: 403; Ögel, 2014: 234). Bu gelenek Kazak Türklerinin destanlarında da yerini almıştır. Kambar Batır destanında oldukça zengin olan Azimbay'ın tek kızı Nazım'ın düğün toyu kırk gün sürer (Türkmen ve Arıkan, 2011: 287). Munlık-Zarlık destanında Kuralay ile Zarlık'ın düğün toyu "otuz gün oyun, kırk gün toyun" şeklinde devam eder (Özcan, 2011: 225). Koblandı Batır destanında Koblandı'nın iki evliliği için de otuz gün oyun kırk gün düğün düzenlenir (Adilbekova, 1999: 181, 315-316). Er Töstik destanında Ernazar Bey, dokuz oğlunu dokuz kız kardeşe evlendireceği zaman kızların yurdunda otuz gün oyun, kırk gün toy düzenler (Aça, 2002:109). Kız Jibek destanında Jibek, evleneceği zaman otuz gün oyun kırk gün toy düzenlenmesini ister (Arıkan ve Düysebayeva, 2012: 160). Aynı destanda Sansızbay Jibek'i alarak yurduna dönünce kırk gün toy düzenler (Arıkan ve Düysebayeva, 2012: 234). Köroğlu destanının Kıyssa Gavazhan anlatmasında Gavazhan ile Zeynepgül'ün düğünü kırk gün sürer (Arıkan, 2007a: 702). Kulamergergen-Joyamergergen destanında Yılanbek, kızı Künsuluv'u Joyamergergen ile evlendirir ve kırk gün süren bir toy düzenler (Arıkan, 2007b: 384).

Düğün törenlerinde yengelik özel bir öneme sahiptir. Yengeler, destanlarda evlenen kıza düğün sırasında eşlik edip ona çeşitli konularda yardımcı olan kadınlardır. Yengelerin sayısı çoğunlukla kırktır. Kırk kız ya da kırk kadın, gelinin geçmişten beri yoldaşı olan kadınlardan oluşacağı gibi, sadece düğün toyu sırasında görevlendirilmiş kişilerden de oluşabilir. Köroğlu destanının Kıyssa Gavazhan anlatmasında Gavazhan ile evlenen Juldızay'a düğün sırasında kırk kız eşlik eder (Arıkan, 2007a: 668). Kırk kız, eğlenceyi organize ederek gelini ve damadı gözler. Bu kişiler, geline ettikleri hizmet ve yardımın karşılığı olarak damat tarafından "yengelik hakkı" ile ödüllendirilir. Örneğin Kız Jibek

destanında Tölegen ile Jibek evlenirken düğün boyunca gelinin yanında olup onu damada götüren kırk kadının her birine yengelik hakkı olarak Tölegen tarafından birer külçe altın hediye edilir (Arıkan ve Düysebayeva, 2012: 86).

Düğün toyunda yalnızca yengeler hediyelerden nasiplenmez. Düğüne davetli olan halk, çeşitli hediyelerle sevindirilir. Türk kültüründe çok eski dönemlerden beri süregelen saç uygulamasının örneklerine de destanlarda rastlanır. Koblandı Batır destanında düğüne gelen halka hediyeler dağıtıldığı ve saç sağıldığı söylenir (Adilbekova, 1999: 316).

Kazak Türklerinin destanlarında yeni evlilerin ilk gecelerine dair anlatımlar kısıtlıdır. Evlenen çiftler ilk gecelerini gelinin ak otağında geçirir. Örneğin Koblandı Batır (Adilbekova, 1999: 184) ve Kız Jibek (Arıkan ve Düysebayeva, 2012: 101) destanlarında yeni evlilerin ilk gecelerini ak otağda geçirdiklerine dair anlatımlar vardır.

Destanlarda yer alan bu örnekler Kazak Türklerinin geleneklerinde evlenme ile ilgili çok farklı inanış ve ritüellerin olduğunu ve bunların mitolojik kaynaktan beslendiğini göstermektedir. Buna göre evlenme süreci, eş seçiminden düğün töreninin günler sonrasına kadar süren bir dizi seremoniden oluşur. Evlenme sürecindeki geleneksel uygulamalarda yalnızca evlenen bireylerin rolü yoktur. Bunlar törene katılan topluluk tarafından kolektif şekilde yürütülmektedir.

Ölüm

Diğer Türk topluluklarında olduğu gibi Kazak Türkleri için de ölüm, ilâhi güçlerin şiddet gösterisi olarak kabul edilir. Halk arasında korkulan ve istenmeyen bir olay olması, ölümün ne zaman gerçekleşeceğini tahmin etme isteğini doğurmuştur. Bu sebeple insanın gerçekleştirdiği kimi olayların, başına gelen hadiselerin ya da doğada gerçekleşen bazı olayların ölümün habercisi olduğu düşünülmüştür. Türk halk inanışlarında evdeki eşyaların çatlaması, gıcırda-ması, ay ve güneş tutulması, yıldız kayması, şimşek çakması, bazı hayvanların ötme, uluma gibi ses çıkarması, anormal davranış sergilemesi gibi çoğaltılabilecek örnekler uğursuz sayılır ve ölümün habercisi olarak düşünülür (Örnek, 2000a: 209-210). Bazı olay veya durumların ölümün ön işareti olduğu algısı vardır. Kazak inanışlarında ölüm öncesiyle ilgili olarak ölümün yaklaştığının işareti olduğuna inanılan kimi belirtiler destanlarda da yer alır.

Halk arasında kişinin gördüğü bazı rüyalar ölümle ilişkilendirilir. Mistik güçler tarafından rüyalar aracılığıyla ölümün önceden bildirildiğine inanılır. Rüyada bir ağacın devrilmesi ya da sökülmesi, dişlerin dökülmesi, kutlu sayılan kişiler tarafından ölüm haberinin verilmesi ölümün yakında gerçekleşeceğinin

işareti olarak yorumlanır (Örnek, 2000a: 210). Sözlü kültür ürünlerinde karşılaşılan bu inanışın örneklerine Kazak Türklerinin destanlarında da rastlanır. Alankay Batır destanında Bayguttı, misafiri Alankay'ın evinden ayrılıp yurduna döndüğü gece kötü bir rüya görür (Bayram, 2010: 72). Alankay yurduna dönerken Tumanzor'un adamları tarafından esir alınır ve bir süre sonra Tumanzor tarafından öldürülür (Bayram, 2010: 134). Bazar Batır destanında Bazar'ın hanımı, Bazar düşmanlara yakalanmadan hemen önce bir rüya görür (Ayan, 2015: 134). Bazar'ı dikkatli olması için uyarsa da Bazar düşmandan kaçmayı gururuna yediremez. Bunun üzerine esir düşen Bazar, Rus askerleri tarafından öldürülür. Er Kosay destanında Er Bökşe'nin altı kardeşi Kalmuklar tarafından öldürülür. Bökşe, kardeşlerinin intikamını almak için yola çıkar. Sefer sırasında ölür. Bökşe'nin oğlu Kosay o günlerde bir rüya görür ve kötü bir durum olacağını düşünerek kaygılanır (Aça, 2002: 232). Destanda rüyanın içeriği hakkında bir bilgi verilmez. Ancak Kosay'ın bu rüyadan sonra kaygılanması ve ardından babasının ölüm haberini almasından hareketle rüyanın olumsuz içeriğe sahip olduğu söylenebilir.

Kız Jibek destanında da ölümün işareti olan bir rüya motifine rastlanır. Tölegen, Jibek'le evlendikten bir süre sonra yurduna dönmek ister. Jibek'in o gün gördüğü rüyada Tölegen'in bindiği atı boştur. Önünde yanan kandil de biri tarafından söndürülür (Arıkan ve Düysebayeva, 2012: 108). Tölegen'in bir süre sonra yolda düşmanları tarafından öldürülmesi, rüyada kandilin sönmemesinin ve atın boş olmasının ölüm habercisi olduğunu gösterir. Koroğlu destanının Koroğlu Ravşanbek anlatmasında Ravşanbek'in gebe hanımı Akanay, rüyasında öleceğini ve mezarda doğum yapacağını görür (Arıkan, 2007a: 112). Bu rüya bire bir gerçekleşir. Burada ölüme rüyada simgesel unsurlarla işaret edilmesinden öte, ölüm haberinin açık bir şekilde verildiği gözlemlenmektedir. Destanın çeşitlenmesi olan Kıyssa Koroğlu'nda da benzer motifler mevcuttur (Arıkan, 2007a: 266).

Karkabat destanında rüyada geçen sembolik unsurlar ölümü önceden haber verir. İlerleyen yaşına rağmen çocuğu olmayan padişah Karkabat, bir gece rüyasında bir ağacın meyve verdiğini ancak meyveye ulaşmaya çalıştıkça ağacın gökyüzüne doğru yükseldiğini görür. Padişah meyveye ulaşamaz (Bashenova, 2007: 140-141). Bir süre sonra padişahın hanımı gebe kalır fakat Karkabat çocuğunu göremeden ölür. Karkabat'ın rüyasında meyveye ulaşamaması onun evladını göremeden öleceğine işaretidir. Dolayısıyla bu rüya da ölümü önceden haber veren bir rüyadır.

Gebe geyik öldürmek de ölüme sebep olan uğursuz bir davranıştır. Kozi Körpeş-Bayan Suluv destanında Sarıbay adlı bir bey, birlikte avlandığı Karabay'ın ısrarı üzerine gebe bir geyiği öldürür. Bu olaydan sonra ilahi olarak cezalandırılır. Aniden hastalanan Sarıbay oracıkta ölür (Kuanışbayev, 2000: 20).

Kazak Türklerinin destanlarında bir geçiş dönemi olan ölüm anı ve sonrasında ilgili olarak, ölüm haberinin yır/şiiir ile verilmesi, ölü aşı, at yarışı, ağıt yakma/joktav söyleme, ağıt sırasında yüz tırnaklama-saç yolma gibi yollarla bedene zarar verme gibi uygulamalar mevcuttur.

Destanlarda ölüme dair uygulamalardan biri de ölüm haberinin verilmesiyle ilgilidir. Ölüm haberi ölen kişinin yakınlarına şiiir söylenerek verilir. Kazak Türkleri arasında yaygın olan bu gelenek, çok eski dönemlerden itibaren uygulanagelmıştır. Bozcigit destanında Bozcigit'in ölümü anne-babasına jırçının jır söylemesiyle bildirilir. Bozcigit'in babası jırçının dillendirdiği şiiirin gidişatından oğlunun öldüğünü anlar (Aça, 2002: 327-329). Alankay Batır destanında da Alankay'ın ölümü, babası Molaksay'a Toğanas adlı jırav tarafından şiiirle haber verilir (Bayram, 2010: 138-142).

Kimi Türk boyları arasında doğum, evlenme ve ölüm insan yaşamında üç toy olarak düşünülür (Yeşil, 2014a: 250). Ölümün de tıpkı doğum ve evlilik gibi toy olarak düşünülmesi, dünyanın yegâne yaşam olmadığı, öldükten sonra da başka bir yaşam olduğu inanışının bir yansıması olarak kabul edilebilir. Ölüm, son anlamına gelmez. Bundan öte bu dünya ile öteki dünya arasındaki eşik, yeni yaşama geçişte bir basamak olarak düşünülür. Ölen kişi bu dünyadan ayrılır, daha önce ölen ata ruhlarının yanına ruhen göç eder. Türk kültüründe yaygın olan bu anlayışın ölümlle ilgili törenlerin çok yönlü olmasına sebep olduğu söylenebilir. Kazak Türklerinin destanlarında ölen kişinin ardından aş verilmesi, gösterişli toylar düzenlenip atların yarıştıırılması (Aça, 1999: 28-29) bu düşüncenin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Sözelimi Kozı Körpeş-Bayan Suluv destanında Kozı'nın babası Sarıbay öldükten sonra, galip gelenin beş yüz aygırla ödüllendirildiği bir at yarışı düzenlenir (Kuanışbayev, 2000: 27).

Ölünün ruhu için aş vermek Türk kültüründe çok eski dönemlerden günümüze kadar süregelen bir uygulamadır. Ölen kişinin ardından verilen aşın, ruhun öteki dünyaya rahatça ulaşip huzura ermesini sağlayacağı düşünülür. Türk boylarının inanışlarında ölünün doyup kolayca ayrılmasını sağlamak amacıyla ölü evinde yağlı yemek pişirilmesi gerektiğine inanılır. Çünkü her ölü kendi ocağının başına gelecektir (Akt. Aliyev, 2020: 320). Ölü aşı için genellikle at, koyun ya da sığıır kurban edilir ve kurbandan elde edilen bu etle ölü aşı hazırlanır. Kazak Türklerinin destanlarında bir kahramanın ölümünden sonra çoğunlukla at kurban edildiği ve kesilen bu atların etyle aş hazırlandığı dikkat çeker. Ölü aşı için kesilen hayvanın çoğunlukla at olması, atın Kazak Türklerinin yaşadığı coğrafyada ve kültüründe yüzyıllardır en yaygın hayvan olmasının yanında, mitolojik anlam değerinden de kaynaklanmaktadır. Kazak Türklerinin geleneklerine göre töbel kısarak yani ak boz kısarak, Tanrı'nın ve ruhların en beğendiği kurbandır. Kişinin ölümünden sonra bu sebeple at kesi-

lerek yaratıcıya tazimde bulunulur (Gökyay, 2006: 1171; İnan, 2013: 101). Türk kültüründe kurban olarak sunulan atların öteki dünyada yaşamını sürdüreceği inancı hâkimdir (Küçükbasmacı, 2017: 216). Ayrıca inanışlara göre at, gök soylu bir hayvandır (Toyşanlı, 2020: 89) ve arınmış ruhlar at üstünde uçarak göğün katlarını dolaşarak cennete ulaşır (Kalafat, 2010: 187). Destanlarda bir kişinin ölümünden sonra verilen ölü aşında at kurban edilir (Özdemir, 2020: 592).

Kazak Türkleri arasında çok eski dönemlerden itibaren var olan bir geleneğe göre ölen kişinin ailesine hediye getirilmesi esastır. Başsağlığı hediyesi hükmünde olan bu hediye ne çeşit olduğu dahi kalıplaşmıştır. Buna göre ölen kişinin ailesine dokuz deve, at ya da kürkü ve dokuz tulum kımızla ölü çadırı hediye edilir (Tryjarski, 2012: 168). Bu gelenek destanlara da doğrudan yansır. Ayman-Şolpan destanında ölü aşı, varlıklı beylerin zenginliklerini sergilediği bir toy havasında geçer. Destanda Şömekeylerden bir kişi öldükten sonra ölü aşına halkın önde gelen zenginleri çağrılır. Gelen varlıklı kişiler çeşitli hediyeler getirerek zenginliklerini burada sergilemek ister. Örneğin Maman adlı bey dokuz deveye dokuz yayık yükletir. Masatı adı verilen kadife cinsi kumaştan yapılan kıymetli kilimleri develere örttürür. Beş yüz dişi deveyi sağdırır ve tüm bunları beraberinde götürerek ölü aşına katılır. Törene katılan kişiler altın evlerde ağırlanır (Ersöz, 2001: 51).

Kazak Türklerinde ölümün kötü sayılması ve ölüm sonrasının mutlak olarak bilinmezliği, ölüm ile ak, kara ve kızıl gibi renklerin özdeşleştirilmesine sebep olmuştur. Bu renklerin ölümle özdeşleştirilmesinin sebepleri farklıdır. Bu renklere Türk mitolojik düşüncesinde olumlu anlamların yanında kimi olumsuz anlamlar da yüklenir. Kara, kötülük ve yas anlam altyapısı sebebiyle ölümlü temsil eder (Çoruhlu, 2011: 209). Ak renk, ölen kişinin temiz ve onurlu bir yaşam sürdükten sonra bu dünyadan ayrıldığı (Ünal, 2008: 109) anlamının yanında ruhun göç ettiği sonsuzluk âleminin simgesi olarak da düşünülebilir. Kızıl ise kötülük ve kanla olan anlam ilgisi itibarıyla ölümle bir tutulur. Kazak Türkleri ölümle ilgili geleneklerinin pek çoğunda bu renkleri, özellikle de kara rengi sembolik olarak kullanır. Ölü evi "karalı ev"dir. Bu adlandırma, Kazak Türklerinin yas âdetlerinden biri olan ölünün konulduğu çadıra kara bağlama ile ilgilidir. Kazak Türkleri, ölüm olayı gerçekleşikten sonra yaslı evin ya da ölünün bekletildiği çadırın başına, ucuna genellikle kara, bazen de ölen bir erkek ise beyaz bez ya da keçe takılan bir sırik diker. (İsmailov, 2002: 221; Ünal, 2008: 109; Tryjarski, 2012: 167; Yeşil, 2014a: 251). Kocası ölen kadın kara renkli giysiler giyer, başına kara örtü bağlar. Ölen kişinin kızı beyaz giyip kızıl börk takar. (İsmailov, 2002: 221). Destanlarda ölen kişinin ailesindeki kadınlar genellikle kara, kimi zaman da kızıl giyer. Alankay Batır destanında Alankay'ın ölüm haberini alan kız kardeşi Akkerbez, başına kara takar (Bayram, 2010: 146).

Köroğlu destanının Gavazhan anlatmasında Gavazhan'ın annesi, oğlunun darağacına götürüldüğü sırada ölüm emrini veren hana isyan eder. Eğer oğlu ölürse başına kara giyeceğini belirtir (Arıkan, 2007a: 486). Aynı destanın Türükmen Kasımhan anlatmasında Kasımhan'ın karısı Jamila, kocasının öldürüldüğünü öğrenince başına karalar bağlayıp ağıt yakar (Arıkan, 2007a: 800). Er Kosay destanında Kosay, babasının ölüm haberini annesine iletirken “kızıl kiy de kara sal” (Aça, 2002: 233) diyerek annesine kara çıkarıp kızıl giymesini söyler.

Kazak Türklerinin destanlarında ölen kişinin ardından ağıt yakma, aslında pek çok Türk boyunun ölüm sonrası matem törenlerinde gerçekleştirdiği ortak uygulamalardan biridir. Türk tarihinin çok eski dönemlerine kadar uzanan bu gelenek, duyulan üzüntüyü sözlü şekilde ifade etmeye dayanır. Ağıt, yalnızca ölü için duyulan üzüntünün bir ifadesi değildir. DLT'de “ağıt-” ifadesinin “çıkarmak, yükseltmek” (Kaşgarlı Mahmud, 2005: 135) anlamını karşıladığı göz önüne alındığında, ağıtın ölen kişi hakkında güzel sözler söyleyip onun iyi yönlerini anmak suretiyle ruhunun bedeninden ayrılıp yükselmesini kolaylaştırmak ve böylece ruhunun huzura kavuşmasını sağlamak amacıyla da icra edildiği söylenebilir (Aydemir, 2013: 792-794). Ağıt, gelişigüzel söylenmez; belirli bir üslup ve tarzda dile getirilir ve genellikle nazım şeklindedir. Kazak Türkleri arasında *joktav* olarak adlandırılan bu şiirler çoğunlukla akınlar tarafından söylenir (Ergun, 2002: 50). Kazak destanlarında ölünün ardından ağıt söyleme geleneğinin izlerine rastlanır. Bozcigit destanında Bozcigit, düşmanı Ziytun tarafından öldürülür. Bozcigit'in sevgilisi Karaşaş onun ardından jır jırlayarak ağıt yakar. Dörtlükler halinde söylenen bu ağıtta Karaşaş, Bozcigit'e olan aşkını dile getirir ve Ziytun ile işbirliği yaparak sevgilisinin ölümüne sebep olan babasına isyan eder (Aça, 2002: 314-320). Bozcigit'in en yakın dostu da, ölümü üzerine Bozcigit'e ağıt yakar (Aça, 2002: 325- 326). Alankay Batır destanında Alankay'ın ölümünden sonra kız kardeşi Akkerbez halkın önünde *joktav* söyler (Bayram, 2010: 146-147). Alankay'ın jırav olan babası Molaksay da oğlu için *joktav* söyleyerek acısını dile getirir (Bayram, 2010: 149-151).

Köroğlu destanının Kazak Türkleri arasında anlatılan farklı çeşitlenmelerinde bu geleneğin yansımaları vardır. Köroğlu destanının Hıykayat Körüglü anlatmasında Köroğlu, kendisinin ölümünden sonra eşlerinin ne şekilde *joktav* söylemeleri gerektiğini onlara uygulamalı şekilde gösterir. Evin bir tarafında ölü gibi yatmaya başlayan Köroğlu, eşlerinden kendisi için söyleyeceklerini dinlemek ister. Köroğlu'nun hanımları Ağajünis, Miskal ve Gülnar adlı periler sırayla onun ölümünden sonra nasıl *joktav* söyleyeceklerinin provasını yapar. Periler, Köroğlu'nun düşman karşısında gösterdiği yiğitlikleri ve savaşta ustalıklarını sıralar. Köroğlu'nun evladının olmayışına duydukları üzüntüyü dile getirir. Köroğlu *joktav* hakkında söylenenlerden memnun kalır ve

ölümünden sonra eşlerinin tam da bu şekilde ağıt söylemelerini ister (Arıkan, 2007a: 424-428). Destanda joktav söylemenin Köroğlu tarafından ölümden önce prova ettirilmesi, bu ritüele ne derece önem verildiğinin göstergesidir. Köroğlu destanının Türükmen Kasımhan anlatmasında Kasımhan Kalmuklar tarafından öldürülünce eşi Jamila onun ardından başına kara bağlayarak ağıt yakıp şiirler söyler. Kasımhan'ın yiğitliklerini sıralayarak onun ne büyük bir bilge kahraman olduğunu dile getirir. Dul kalışına isyan eder (Arıkan, 2007a: 800-806). Kız Jibek destanında Jibek, nişanlısı Tölegen'in öldürülmesine çok üzülür. Büyük bir otağın içinde ağıt dillendirir ve Tölegen'in ölümünden dolayı duyduğu üzüntüyü dile getirir. Yaşadıklarından dolayı Allah'a sitem eder (Arıkan ve Düseybayeva, 2012: 172-174).

Kazak Türklerinin destanlarında ölüm sonrası derin bir üzüntü ve acı duyma-
nın göstergesi olarak ailedeki kadınların matem törenlerinde yüzlerini tırnakla-
ma ve yırtma gibi davranışlar sergilediğine rastlanır. Çin kaynaklarından alınan
bilgilere göre bu gelenek Türk boyları arasında oldukça eski dönemlere kadar
dayanmaktadır. Kazak Türkleri tarafından da sürdürülen bu gelenek, destanlar-
da varlığını gösterir. Er Sayın destanında Sayın, düşmanları tarafından vurulur.
Sayın'ın karısı Aybike kocasının vurularak öldürüldüğü haberini alınca elini
yüzünü yırtarak saçını yolar. Ağıt yakıp feryat eder (Mutlu, 1999: 56). Bozcigit
destanında da benzer bir duruma rastlanır. Bozcigit'in annesi oğlunun ölüm ha-
berini aldıktan sonra saçlarını yolar ve yüzünü yırtar (Aça, 2002: 332).

Sonuç

Kazak Türklerinin destanlarında yer alan geçiş ritüelleri ve uygulamalarının
incelendiği bu makalede, söz konusu destanlarda yer alan doğum, evlenme ve
ölümle ilgili örneklerden yola çıkılarak bunların gelenekteki yeri ortaya konul-
muştur. Geçiş dönemi uygulamaları çok eski dönemlerden günümüze kadar
dinamik bir süreç içerisinde ve Türk kültürüne ait pek çok unsurun tesiriyle
şekillenmiştir. Günlük yaşamda yalnızca bireyi değil, toplumu da ilgilendiren
bu uygulama ve törenlerin sözlü halk edebiyatı ürünlerinin örneklerinden olan
destanlara da bire bir yansıdığı açıkça görülmektedir. Türk dünyası destanları
içerisinde oldukça geniş yer tutan Kazak Türklerinin destanlarında doğum ön-
cesinden ölüm ve sonrasında süreci kadar yapılan geçiş dönemi uygulama
ve törenlerinin pek çoğu mitolojik boyutta bir anlam taşımaktadır. Destanlarda
genellikle destanın başkahramanı ve onun yakınları üzerinden ortaya konu-
lan bu uygulamalar, destanın yaratıldığı devrin kültürel özelliklerini, sosyal ve
dinî yaşantısını yansıtmaları bakımından da ayrıca önemlidir. Tüm bu örnekler-
den hareketle, küçük farklılıklarla birlikte, Türk kültürünün zengin birikiminin
Kazak Türklerinin destanlarına doğrudan aksettiği söylenebilir.

Kaynakça

- Aça, M. (1999). Kazak ve Kırgız Türklerinde defin sonrası bazı uygulamalar ve aş verme (aş toyu). *Millî Folklor*, 43, 24-33.
- Aça, M. (2002). *Kazak Türklerinin destanları ve destancılık geleneği*. Kömen Yayınları.
- Adilbekova, E. (1999). *Koblandı-Batır destanı ile Dede Korkut arasındaki ilişkiler* [Doktora tezi], Ege Üniversitesi.
- Akifoğlu, H. A. (2019). *Anayurttan Anadolu'ya*. Bilge Kültür-Sanat Yayınları.
- Aliyev, R. (2020). *Türk mitolojisi*. Astana Yayınları.
- Arıkan, M. (2007a). *Kazak destanları 1/Köroğlu'nun Kazak anlatmaları*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arıkan, M. (2007b). *Kazak destanları 2/Kubıkul, Dotan-Batır, Kulamerger-Joyamerger, Karabek-Batır*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arıkan, M., ve Düysebayeva, D. (2012). *Kız Jibek-Kazak aşk destanı*. TÜRKSOY.
- Ayan, E. (2015). *Kazak destanları 10* (Meyramgül Jumadilova vd., Haz.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aydemir, A. (2013). "Manevi kültürümüze ait iki kelime 'ağıt' ve 'sığıt' üzerine: semantik bir yaklaşım". *Turkish Studies*. 8/1, 781-802.
- Bashenova, A. (2007). *Kazak destanları (transkripsiyon, aktarma, metnin grameri)* [Yüksek lisans tezi], Sakarya Üniversitesi.
- Bayram, B. (2010). *Kazak destanları 7* (K. Alpısbayeva, S. Sakenov ve J. Düysengül, Haz.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Boratav, P. N. (1994). *100 soruda Türk folkloru*. Gerçek Yayınevi.
- Çoruhlu, Y. (2011). *Türk mitolojisinin ana hatları*. (4. Bs.). Kabalıcı Yayınları.
- Durbilmez, B. (2017). *Gelenekli Türk anlatıları*. Ötüken Yayınları.
- Ergun, M. (2002). *Kopuz sarını- Kazak âşık tarzı şiir geleneği ve cıraclar*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ersöz, M. (2001). *Kazak Türklerinin Ayman-Şolpan destanı* [Yüksek lisans tezi], Gazi Üniversitesi.
- Erqalieva, J ve Şakuzadaulı N. (2000). *Kazak kültürü*. Al-Farabi Kitabevi Yayınları.
- Gökyay, O. Ş. (2006). *Dedem Korkudun kitabı*. Kabalıcı Yayınları.
- Han, B. C. (2017). *Şiddetin tipolojisi*. Metis Yayınları.

- Honko, L. (2009). Ritüellerin oluşum süreci. (R. Ersoy, Çev.). (M. Ö. Oğuz vd., Haz.). *Halk biliminde kuramlar ve yaklaşımlar-3* (ss. 203-216). Geleneksel Yayıncılık.
- İbrayev, Ş. (1998). *Destanın yapısı*. AKMB Yayınları.
- İnan, A. (2013). *Tarihte ve bugün şamanizm- materyaller ve araştırmalar*. (7. Bs.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İsmailov, Z. (2002). *Kazak Türkleri*. Yeni Türkiye Yayınları.
- Kalafat, Y. (2010). *Türk kültürlü halklarda ölüm*. BerikanYayınları.
- Kallimci, İ. T. (2010). *Kazak destanları 5 "Şora Batır"*. (B. Korgonbekov, Haz.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kaşgarlı Mahmud (2005). *Divânü lügâti't-Türk* (S. Erdi ve S. T. Yurteser, Çev.). Kabalıcı Yayınevi.
- Küçükbasmacı, G. (2017). Türk mitolojisinde at. (F. A. Turan ve M. Ozan, Ed.), *Türk mitolojisine giriş* (ss. 209-227). Gazi Kitabevi.
- Mutlu, H. K. (1999). *Er Sayın destanı çeviri-gramer-sözlük*. [Yüksek lisans tezi], Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- Nauanova, G. (2020). *Kazak Türklerinin halk kültüründe geçiş dönemleri* [Doktora tezi], Ardahan Üniversitesi.
- Ögel, B. (2014). *Türk mitolojisi-1*. (6. Bs.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özdemir, Ö. (2020). *Kazak Türklerinin destanlarında mitolojik unsurlar* [Doktora tezi], Erciyes Üniversitesi.
- Örnek, S. V. (2000a). *Türk halkbilimi*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Örnek, S.V. (2000b). *100 soruda ilkelde din, büyü, sanat, efsane*. Gerçek Yayınevi.
- Özcan, D. (2011). *Kazak batırlık destanları üzerine bir inceleme* [Doktora tezi], Ege Üniversitesi.
- Radloff, V. (1056). *Sibirya'dan*. (A. Temir, Çev.). Maarif Basımevi.
- Türkmen, F. ve Arıkan M. (2007). *Kazak destanları 4 "Kırımın kırk batırı"*. (Anlatan: Murın Jırav Sengirbayev), Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkmen, F. ve Arıkan M. (2011). *Kazak destanları 8 "Alpamış ve Kambar batır"*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toyşanulı, A. (2020). *Türk-Moğol mitolojisi*. (B. Bayram, Akt.). Bengü Yayınları.
- Tryjarski, E. (2012). *Türkler ve ölüm*. (H. Er, Çev.). Pinhan Yayınları.
- Yeşil, Y. (2014a). *Türk dünyasında geçiş dönemi ritüelleri (doğum-evlenme-ölüm gelenekleri)*. Grafiker Yayınları.

- Yeşil, Y. (2014b). "Türk dünyasında geçiş dönemi ritüelleri üzerine tespitler". *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 3 (9), 117-136.
- Üçüncü, K. (2006). *Kazak Türklerinin kahramanlık destanı Alpamış*. Töre Yayın Grubu.
- Ünal, F. (2008). "Kazak Türklerinde defin merasimi ve aş verme geleneği". *Bilig*, 45, 103- 130.

Etik kurul onayı

Bu makale, yazarın doktora tezinden üretilmesi sebebiyle etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalar arasında yer almaktadır.

Çıkar çatışması beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Çocuk Adam: Şairin tek romanı veya nostaljiyle kurgulanmış bir otobiyografi

Çocuk Adam (Child Man): The single novel of the poet or an autobiography fictionalized with nostalgia

Gönderim Tarihi / Received : 01.09.2020

Kabul Tarihi / Accepted : 28.05.2021

Doi: <https://doi.org/10.31795/baunsobed.789226>

Şener Şükrü YİĞİTLER¹

ÖZ: Orhan Seyfi Orhon Türk edebiyatında şiirleri ve gazete yazılarıyla tanınan ve hecenin beş şairinden biri olarak yerini koruyan önemli bir isimdir. Edebiyatın çeşitli türlerinde eserler veren Orhon'un şiirleri, mizah ve hiciv hikâyeleri, fıkraları ve biyografilerinin yanı sıra *Çocuk Adam* (1941) adlı bir romanı da vardır. Orhon'un, edebiyat tarihçilerinin ve araştırmacıların ilgisinden mahrum kalan bu tek romanı, taşıdığı yoğun biyografik içerik ve sanatçının hayatından manzaraları, hayat görüşünü ve sanat anlayışını sergilemesi bakımından önemlidir. Bunun yanında, Orhon'un, romanın adının da çağrıştırdığı çocukluk, çocuk kalmak, büyümek üzerine düşüncelerine yer verdiği roman, derin nostalji duygusuyla dikkati çeker. Şiirlerindeki canlı lirizm etkisiyle tanınan şairin bu eserinde roman sanatının elverdiği içerik ve teknik unsurlardan faydalandığı görülür. Romanın içeriksel malzemesini oluşturan geçmişi, canlı, devam eden ve bugünle bağlantısı olan bir cevher olarak değerlendirir. Nostaljik yanılısamanın etkisiyle hafıza, çocukluk, ev, kaybedilen maaşumiyete özlem gibi temaları işlerken geçmişi ve romanının otobiyografik malzemesini yeniden kurgular. Ancak daha ilgi çekici biçimde Orhon, 1965'te yapılan ikinci baskısında romanının üçüncü bölümünü tümüyle değiştirir. Bu makalede, Orhon'un başta bir rüya âlemi olarak çocukluğu sonradan kötülük tohumlarının atıldığı bir çağ olarak hatırlamasının yanı sıra, onu romanının en çarpıcı sahnelerini içeren üçüncü bölümü yeniden yazmaya iten muhtemel kurgusal, psikolojik nedenler ve toplumsal şartlar tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Orhan Seyfi Orhon, *Çocuk Adam*, Nostalji, Otobiyografi, Çocukluk.

ABSTRACT: Orhan Seyfi Orhon, one of the Five Poets of Syllable (Beş Hececiler), is an important figure in Turkish literature who is known for his poetry and newspaper articles. In addition to his poems, humor and satirical stories, articles, and biographies, he has a novel called *Çocuk Adam* (Child Man, 1941). This single novel, deprived of the interest of literature historians and researchers, is important in terms of exhibiting life parts and art world-view, and sense of its author due to his intense biographical content. Besides, Orhon's

¹Doç. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi/Fen Edebiyat Fakültesi/Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü/Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, ssyigitler@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7283-3621>

novel, as its title signifies, tells about childhood, being child and growing up with a deep sense of nostalgia. The poet, who is known for his lyrical influence in his poems, makes use of the content and technical opportunities of the art of novel. He uses the past, the content material of the novel as a living, continuing essence which holds its bonds with the present. He fictionalizes his past and the autobiographic material of the novel with the influence of nostalgic illusion while he deals with memory, childhood, home, and longing for innocence. But more interestingly, Orhon completely changes the third part of his novel in its second edition which was published in 1965. In this article, besides Orhon's recollection of childhood as a dream world, as an age in which the seeds of evil were planted, the possible fictional, psychological reasons, and social conditions that prompted him to rewrite the third chapter that includes the most striking scenes of his novel, are discussed.

Keywords: Orhan Seyfi Orhon, *Çocuk Adam*, Nostalgia, Autobiography, Childhood.

EXTENDED ABSTRACT

Literature Review

Orhan Seyfi Orhon, one of the representatives of the movement known as the The Five Poets of Syllable (Beş Hececiler) in Turkish poetry, has also carried the versatility that he exhibited throughout his life to the field of literature. All of his poems published in his books and magazines were collected in *Şiirler* (1970) two years before his death, *Fiskeler* (1922), which he compiled from his daily articles in newspapers, *Asrî Kerem* (1942) in which he adapted the story of Kerem and Aslı to the present day, and *Dün Bugün Yarın* (1943) from which he collected some of his articles. He showed that he produced works in different fields of literature with his collections from *Kulaktan Kulağa* (1943) which he brought together some of his anecdotes published in newspapers, *Hicivler* (1951) where he criticized the politicians of the period, *Düğün Gecesi* (1957) which consists of humorous stories, and biographies he wrote for some important poets of Turkish literature. Orhon's only novel *Çocuk Adam* (1941), which should be considered as important evidence of the literary diversity of his works, did not arouse as much interest as the works listed here, and did not attract the attention of literary researchers. The most important feature of this novel, which is one of the most important yields of Orhon's literary versatility summarized here -in the words of the author- is that it is loaded with intense autobiographical material and that it was republished in 1965 after having been partially modified by the author. The literary, historical and psycho-social reasons that pushed Orhon, one of the most important figures of Turkish poetry, to rewrite the last part of his single novel, which is stated by him to carry the traces of his life, constitute the main issue of this article.

Findings and discussion

Çocuk Adam (The Child Man, 1941), the most neglected work in his corpus, is a novel that he gave approximately the first thirty years of his life by hybridizing the memoir and novel genres. It is seen that the childhood and partly the youth years of the protagonist in this novel, which Orhon published for the first time in his early fifties, are based on the deep traces of Orhon's own life. The childhood memories of the hero of the novel, who, like Orhon, spent his childhood in Çengelköy, always consist of positive scenes. *Çocuk Adam*, which can be accepted as an autobiographical novel in terms of its first two parts, displays a feature based entirely on Orhon's fiction in the continuation of the narrative. The novel tells the narrator's transformation from a child into an adult, also fits the textual characteristics of the *Bildungsroman* and *Künstlerroman* genres. In the third chapter in which the main plot of the story begins to be told, leaving

behind the memories of the protagonist, the concept of “child man”, which is mentioned for the first time, imposes negative meanings on childhood. The sources of the disaster, which is also caused by the disintegration of his home as a result of his love affair with the typewriter girl whom he employs, are sought in childhood. Thus, childhood is mentioned for the second time in the narrative.

Result

Although it emerged in European languages in 1688, the word ‘nostalgia’, which seems to be used for the first time in Turkish in the early Republican period, was handled together with the concept of ‘father’s house’, which was used as a metaphorical link between Ottoman children and Ottoman intellectuals in the final analysis of the study. It was noted that childhood, portrayed as an age of innocence in the first recall, was seen as a source of malice in the second recall. It was concluded that this could be a ‘false memory’ syndrome that occurs as a result of the ‘nostalgic illusion’ process. Another feature that makes *Çocuk Adam* interesting from a fictional point of view is that the last chapter of the book has been completely changed and republished twenty-five years after its first publication. The reason behind this may be that the novel was accepted by the readership of the period as an obligatory reflection of the author’s biography. As an important indicator of this, it is noteworthy that the word ‘nostalgia’, which appeared in European languages in 1688, was used for the first time in Turkish in the early Republican period. This situation provides a metaphorical connection between the Ottoman child and the intellectual of the Republic, based on the fact that the word refers to the concept of ‘father’s house’, which is often remembered in the novel. Childhood, which is depicted as an age of innocence in the father’s house in the first remembering process mentioned above, is seen as a source of malice in the second recall. It is highly probable that this may be a ‘false memory’ syndrome that emerges at the end of the ‘nostalgic illusion’ process. The act of returning to his father’s home, which Orhon also describes in his poem “Çengelköy”, is an impossible attempt to settle accounts at a symbolic level. Thus, like the Tanzimat writer, who assumed the identity of a father in the society in the absence of political authority, that is, the Sultan, in the last period of the Ottoman Empire, the writer of the early Republican period understands that in the absence of the ‘leader cult’, he must assume a similar role towards the society. However, a very short time has passed since the new regime, and he has to accept his literary and cultural inadequacies, mental underdevelopment, and childish appetites with the confession of a “child man”. In this striking example of the novel *Çocuk Adam*, in which a sketchy memory reveals a half-life, the disappointment of the modernization project in the early Republican intellectuals overflows the work’s subconscious.

Giriş

Türk şiirinde Beş Hececiler olarak anılan hareketin temsilcilerinden biri olan Orhan Seyfi Orhon, hayatı boyunca sergilediği çok yönlülüğünü edebiyat alanına da taşımıştır. Kitaplarında ve dergilerde çıkan şiirlerinin tamamı ölümden iki yıl önce *Şiirler* (1970) kitabında toplanan Orhon, gazetelerdeki günlük yazılarından derlediği *Fiskeler* (1922), Kerem ile Aslı hikâyesini günümüze uyarladığı *Asrı Kerem* (1942), makalelerinden bir kısmını topladığı *Dün Bugün Yarın* (1943), gazetelerde yayımlanmış fıkralarından bir kısmını bir araya getirdiği *Kulaktan Kulağa* (1943), dönemin siyasilerini eleştirdiği *Hicivler* (1951), mizahî hikâyelerden oluşan *Düşün Gecesi* (1957) ve Türk edebiyatının bazı önemli şairleri için yazdığı biyografileriyle edebiyatın farklı alanlarında ürün verdiğini göstermiştir (Kahraman, 2007: 390). Orhon'un eserlerinin edebi çeşitliliğinin önemli bir kanıtı olarak değerlendirilmesi gereken *Çocuk Adam* (1941) adlı tek romanı burada sayılan eserler kadar ilgi uyandırmadığı gibi edebiyat araştırmacılarının da dikkatlerini çekmemiştir. Orhon'un burada özetlenen edebi çokyönlülüğünün en önemli verimlerinden biri olan bu romanın en önemli özelliği –yazarının ifadesiyle- yoğun bir otobiyografik malzemeyle yüklü olması ve 1941'de ilk kez yayınlanmasının ardından 1965'te yazar tarafından kısmen değiştirilerek yeniden basılmasıdır. Türk şiirinin önemli figürlerinden biri olan Orhan Seyfi Orhon'u, hayatından izler taşıdığını söylediği tek romanının son bölümünü yeniden yazmaya iten edebi, tarihsel ve psiko-sosyal nedenler bu yazının temel meselesini oluşturmaktadır.

Şiirden romana devamlılıklar

En fazla şair yönüyle tanınan Orhan Seyfi Orhon, “sevgi ve aşk şairi” olarak kabul edilir; şiirlerinde “aşk, sevgi ve kadın” temalarını sıklıkla işlediği görülmür (Tuncer, 2003: 13). Çok sevilip bilinen ve bestelenmiş şiirlerinin etkisiyle de pekişen bu durum, Orhon'un temel insani duygu ve düşünceleri işlediği şiirlerinin geri planda kalmasına neden olur. Onun “Fırtına”, “Kar” “Körfezde Mehtap”, “İlkbahar Türküsü” “Horoz” “Su”, “Gelincikler” “Irmak”, “Kar”, “Yağmur”, “Serçeler”, “Üç Dünya”, “Üç Buut”, “Son Perde”, “İmân”, “İstanbul'un Fethi” gibi pek çok şiiri sevgi ve aşk temalarına yer vermeyen, doğa, insan, hayat ve tarih gibi daha sosyal temaları işleyen şiirlerdir. Orhon'un insan ve hayat söz konusu olduğunda aşk konulu şiirlerinden geri kalmayan bir lirizm tonuyla işlediği bu temalar onun nesirlerinde kendilerine daha çok yer bulurlar. Pek çok sanatçının edebi dünyasını üzerine kurduğu, kullanmaktan zevk duyduğu temaları farklı edebi türlerde aynı ustalık ve yoğunlukla işledikleri sıklıkla görülen bir durumdur. Orhan Seyfi Orhon'un eserleri de bunun

iyi örneğidir. Onun “Çengelköy” adlı şiiri bu yazıda incelenen *Çocuk Adam* adlı romanın içeriğini manzum olarak sunması bakımından son derece ilginçtir.

Derin bir özlem duygusu ve kaybolan masumiyete ağıt diliyle yazılmış bu şiirinde Orhon, elli yıl boyunca uğramadığı çocukluğunun evine, evin bulunduğu semte geri dönerek eski günleri anar. Boğaziçi'nin her yeri bir parça değişmiştir. Ama Çengelköy hep şairin bıraktığı gibidir. Bahçeler, bağlar, ağaçlar, bostanlar, ağaçlar, evler, şairin doğduğu ev, bayram namazlarını kıldığı camii, her şey olduğu gibi yerindedir. Çengelköy'ün hiç değişmeyen tablosunda birer silik gölge gibi beliren eski tanıdıkları, komşuları tek tek anmaya geçtiğinde şairin hasreti daha çok artar. Eski Çengelköy'ün renkli simalarından oluşan bu albümde mahalle sakinleri şairin çocuk imgesinde yer ettikleri özellikleriyle anılırlar. Her birinin coşkun bir özlemle anıldığı bu dizelerde insanlar, sevgililer ve hatta hayvanlar bir çocuğun canlı hayal gücünün süzgecinden geçerek mekânın kendisiyle bütünleşirler. Bu dönüşüm, bütün nostaljik çarpıtmalarda olduğu gibi, ilkin, zamanın belli bir aşamasında yaşamış insanların zamana dönüştürülmesiyle mümkün olur. İnsanlar zamansallaşır; bir bakıma, ölümsüzleşirler. Daha doğru bir ifadeyle, ölümsüz olmaları arzulanır. Ardından, nostaljik algının dehlizlerinde kristalleşerek donarlar ve tekrar vücut kazanırlar. Nostaljik bakış onları adeta mekânlaştırır. İnsanlar, Çengelköy'ün yalıları, kayıkları gibi pastoral, idilik bir tablonun kıvıltısız parçalarına dönüşürler. Ancak, hayal kırıklığı tam da burada başlar. Çünkü insanlar yürürler, ölürler; gelip geçicidirler. Ağaçlar gibi kök salmazlar. Bu yüzden, şair aradığı insanların hiçbirini orada bulamaz.

“Göçtü çoktan!” dediler

Anarak, ismini sordumsa kimi!

Daracık, kuytu sokaklarda gezip,

Aradım gençliğimi!” (Orhon, 1970: 107).

Şair, doğduğu evi, Çengelköy'ü değil, çocukluğunun ve ilk gençliğinin insanların peşindedir. Ancak boşuna bir çabadır bu. Kant, “nostaljik birinin her zaman hayal kırıklığına uğradığını çünkü dönmek istediği yerin gençliğindeki yer değil, gençliğinin kendisi olduğunu iddia eder; ‘hayal kırıklığına uğrar’ ve böylece ‘arzusundan kurtulur’”. (Cassin, 2018: 29). Nostalji, burada, yaratıcı imgelemin ölümle yegâne başa çıkma aracı olur. Boym'un dediği gibi, “Nostalji, ev diye adlandırılan mitik yeri yeniden inşa ettiğini iddia etmez.” (2009: 88). Orhon'un şiirindeki parçalanmış fragmanlar ölüme karşı geçici bir teselli verirler. Çocukluğun evine dönme edimi, yani ölümle başa çıkma şeklindeki imkânsız arzu böylece, bir süreliğine de olsa, şairin yakasını bırakır.

Şairin romanı veya kurgulanmış otobiyografisi

Orhon'un romanının biyografi-yoğun yapısı önemli eseri akla getirir. Otobiyografi türünün en önemli örneklerinden biri sayılan Goethe'nin (1749-1832) *Yaşamımdan Şiir ve Hakikat* (1811) adlı eseri sanatçının hayatının 1775 yılına kadar olan kısmını kapsar. Goethe bu eseri yazdığı anda altmış iki yaşındadır. Seksen üç yaşında hayata veda edecek olan sanatçının eserinde, kendi hayatıyla çağın ruhu (*Der Zeitgeist*) arasında gördüğü özdeşlik ve yetişme çağına olgunluk çağının tecrübesiyle bakmanın özgüveni hâkimdir. Orhan Seyfi Orhon da Goethe gibi eserini olgunluk yıllarında (51 yaşında) yayımlar. Seksen bir yaşında hayatını kaybeden Orhon orta yaşlı sayılacağı yıllarda kendi hayatıyla yoğun benzerlikler gösteren bir roman kaleme alarak eserinin ne kadarının otobiyografik ne kadarının kurmaca olduğunu bir bakıma ele vermiş olur. Böylelikle, anılarını kaleme almamış sanatçının eserlerine ve onun hakkında yazılan biyografilere dayanarak, romandaki çocukluk yıllarının tümüyle ve gençlik yıllarının kısmen kendi hayatından (otobiyografik); olgunluk yıllarının hayal gücünden (kurmaca) beslendiği iddia edilebilir.

"İşte rüyası hayallerimde kalan Çengelköy! / Elli yıl önceki tipler işte!" (Orhon, 1970: 107) diyen 1890/Çengelköy doğumlu Orhan Seyfi Orhon'un *Çocuk Adam* adlı romanı ilk defa 1941'de yayınlanır.¹ "Elli yıl" öncesinin insanların seyredildiği bu dizelerle kitabın yayımlandığı yılların örtüşmesi iki eserin yaklaşık aynı tarihlerde kaleme alındığını düşündürür. Bu bölümde gösterileceği üzere, "Çengelköy" şiiri ile *Çocuk Adam* romanı arasında içeriksel ortaklıklar/benzerlikler oldukça fazladır. Her ikisi de sanatçının kendi yaşamına dayanan bu eserler, sahip oldukları otobiyografik özellikler nedeniyle benzer olay ve durumları anlatırlar. Bu bölümde, Orhon'un anlattığı kişi ve olayların ne kadarının gerçek hayattan alınmış olduğu sorusuyla beraber, sanatçının kendi yaşamını ne oranda kurgulayarak anlatmayı seçtiğine odaklanacağız. Kültürel hafızanın kişiye ve tekile indirgenirken eşsiz bir deneyim olarak sunulmasını sağlayan nostaljinin edebi metne etkileri ilerleyen bölümlerde ele alınacaktır.

Ancak devam etmeden önce, roman sanatının içeriksel ve kurgusal imkânlarının şiir sanatına kıyasla yazara sunduğu avantajlara kısa bir parantez açmak gerekir. Şiir, başat olarak dile dayanması nedeniyle estetiğini dilsel alanda kuran bir anlatı biçimidir. Bu nedenle, bir şiirde şairin ne anlattığı, şiirin içeriğinin, konusunun ne olduğu gibi sorular şiir dilinin, dille kurulan imgele-

¹ Roman 1965'te Rek-Tur Yayınları ve 2009'da Everest Yayınları tarafından yeniden basılmıştır. Orhan Seyfi Orhon, 1965'teki ikinci basımda kitabın üçüncü bölümünü tümüyle değiştirmiştir. Orhan Seyfi Orhon'un ikinci baskıya yazdığı ön sözde, "Çocuk Adam' bir oto-biyografi değildir. Fakat bu kitaptaki 'Çocuk Adam' birçok taraflarıyla benim ve bu kitaptaki her şey benim hayatımdan bir parçadır. Burada ne varsa hepsini ben yaşadım." denen 1965 tarihli kitabın, bu incelemede amaçlanan türden bir 'yeniden kurgulamaya' olarak görülebileceği iddia edilebilir. Burada bütün baskılar dikkate alınmakla birlikte, aksi belirtilmedikçe bütün alıntılar Semih Lütfi Kitabevi'nin 1941 tarihli ilk baskısından yapılacaktır.

rin, alışılmamış bağdaştırmaların çok gerisinden gelir. İlhan Berk'in kendi şiir dünyasından ve şiir anlayışından bahsederken dile getirdiği gibi şiirde "anlam her şey değildir" (2019: 53). Oysa, ilk modern roman kabul edilen *Don Kişot*'tan (1605) bu yana, romanda olay örgüsü ve bu olay örgüsünü çeşitli kurgusal tekniklerle ortaya çıkardığı hikâye öneminden az şey kaybetmiştir. 20'nci yüzyılın başından itibaren Virginia Woolf, James Joyce gibi bilinç akışı tekniğini kullanan modernist yazarlar olay örgüsünün etkisini ilk güçlü darbeyi vurmuşlardır. 1950'lerde Fransa'da gelişen Yeni Roman, romanda olayın ve karakterin rolünü asgari düzeye çekmiştir. 1960'larda bu birikimden faydalanan postmodernizm akımı biçimsel/deneysel metinler ortaya koymuştur (Emre, 2006: 165-170, 184-188). Ancak denebilir ki edebiyattaki tüm bu avangart gelişmelere rağmen bugün klasik/geleneksel okur, romandan kendini içine alacak, sürükleyici bir hikâye sunmasını beklemeye devam etmektedir. Kaldı ki, modernizm ve postmodernizmin Avrupa ve Amerika'ya kıyasla oldukça geç benimsendiği Türk edebiyatında 1940'lı yıllar boyunca hemen tümüyle hikâyeye (entrika, aşk vb.) yaslanan romanların (örn. popüler aşk romanları, köy romanları) altın çağını yaşadığı hesaba katılırsa, en azından bir kısmı kendi hayatından kesitlere dayanan bir hikâyeye anlatmak isteyen Orhon Seyfi Orhon için roman türünden daha iyi bir seçenek olmadığı ortadadır.

İsimsiz başkarakterin aynı zamanda anlatıcı görevini üstlendiği *Çocuk Adam* üç bölümden oluşur. Birinci bölümde, bu çalışmanın odak noktasını oluşturacak olan çocukluk hatıralarına yer verilir. Anlatıcının yer yer doğrudan okura seslendiği ve okuru çocukluk günlerinin neşeli ve tasasız günlerine davet ettiği bu sayfalar romanın en coşkulu ve gerek estetik gerek kurgusal açıdan en başarılı bölümünü oluşturur. Okura yoğun bir *katharsis* ve özdeşleşme imkânı sunan çocukluk yıllarının bu lirik anlatısı, eski İstanbul'un huzurlu ve yeknesak mahalle yaşantısından canlı manzaralar sunar. Samimi ve sıcak bir dille aktarılan çocukluk yılları okurun hayalinde renkli ve ilginç sahnelerle canlandırılır. Her büyüğün, kendi çocukları dışında komşusunun çocuklarını da koruyup gözettiği, münasebetsizlik ettiklerinde azarladığı ve hatta dövdüğü (Orhon, 1941: 9) bu modern öncesi ve cemaat usulü yaşantıda, her türlü kısıtlamalar ve yoksunluklar bizzat çocuğun dünyasını zenginleştiren unsurlardır. Örneğin, anlatıcının "eski bir Türk evi" olarak tarif ettiği evin hissesinin yarısının sahibi Büyük Hanım ayva ağacına el sürdürmez. O ölünce anlatıcı, "bir mirasa konmanın bütün lezzetini ancak bu ayva ağacında tattım" der (1941: 11). Ağaçlardan toplanan meyveler, soba başında oynanan oyunlar, komşu mahal- lenin çocuklarıyla yapılan kavgalar, dededen dinlenen masallar gibi dönemin pek çok okurunun kendi çocukluğundan aşına olduğu durumlar Orhon'un anılarında bireysel duyular ve duygulanımlarla anlatılır.

Edebiyat ansiklopedilerinde ve monografilerde Orhan Seyfi Orhon'un hayatı hakkında verilen bilgilerin, kitabın çocukluk anılarından oluşan birinci kısmında anlatılan olaylarla büyük oranda uyumlu olduğu görülür. Kaynaklardan asker bir babanın oğlu olduğunu öğrendiğimiz Orhon, ilköğrenimine Çengelköy Mekteb-i İbtidâisi'nde başlar, orta öğrenimine Beylerbeyi Rüşdiyesi'nde 1905'e kadar devam eder. Mercan İdâdîsi'nden 1909'da mezun olur. Kısa bir süre mülkiye ve tıp mekteplerinde öğrenim görür, ancak bir ameliyat sırasında bir hastaya yapılan anestezi yapılırken fenalaştığından (Yalçın, 2010: 783) tıp mektebini terk eder ve Mekteb-i Hukuk'a girer ve buradan 1914'te mezun olur. İlk mesleğine Meclis-i Mebusan Kavânin ve İçtimaât-ı Umumiye kâtibi olarak başlar.

Orhon'un biyografisinin buraya kadar olan kısmı *Çocuk Adam*'da aynen aktarılır. Romanda sert ve disiplini bir asker baba vardır ve aldığı terfilerle miralaylığa kadar (1941: 60) yükselir. Anlatıcının devam ettiği okulların adları çoğunlukla verilmez ancak bunun bir istisnası olan Beylerbeyi Rüşdiyesi "yarı mektep, yarı medrese bir yer" (1941: 42) olarak betimlenir. Babasının kaymakam olarak çalışmaya başladığı günlerde idadiye girdiğini (1941: 46) nakleden anlatıcı, buradan mezun olduktan sonra doğruca Mekteb-i Hukuk'a geçer. Orhon'un mülkiye ve tıp mekteplerindeki kısa dönemlerine değinmediği dikkati çeker. Yukarıda andığımız tıp mektebinden ayrılmasına neden olan tatsız olay, bütün otobiyografilerde olduğu gibi yazarın hatıralarını kullanırken belli bir seçim yaptığının kanıtı olarak kabul edilebilir.

Kahraman'ın, Orhan Seyfi Orhon'un "1920'ye kadarki hayatını anı-roman tarzında" (2007: 390) anlattığını belirttiği *Çocuk Adam* kesin bir çizgiyle ayırmak mümkün olmamakla birlikte ikinci bölümden itibaren tarihsel/otobiyografik bir metin olmaktan çıkar. Orhon'un anılarından çıktığımızı düşünmemizin nedeni, romanda -hele ki bu, bir Cumhuriyet bürokrati, aydını ve sanatçısının romanıysa- birçok insanın itiraf etmeye cesaret edemeyeceği bir dizi olaya yer verilmeye başlamasıdır. Bu bakımdan, otobiyografi türünün önemli bir biçimi olan itirafnamelerin (örn. Jean Jacques Rousseau-*İtirafılar*, 1782) tonunu fazlasıyla hatırlatan bu bölümlerin otobiyografik alanı terk ettiğimizi haber vermesi kuvvetle muhtemeldir. Örneğin, Mekteb-i Hukuk'tan mezun olan anlatıcı bir süre işsiz gezdikten sonra çalışmaya başlaması konusunda yapılan baskılara daha fazla direnemeyerek bazı kalemlere iş başvurusunda bulunur. Meclis-i Mebusan Kavânin ve İçtimaât-ı Umumiye'de kâtip olarak girmesini sağlayacak gerekli "iltimas" sağlanır ve geriye usulen girilmesi gereken bir sınav kalır. Anlatıcı, kazananın çok önceden belli olduğu ve "imtihan komedyası" olarak adlandırdığı bu sınavın sonrasında şu itirafta bulunur: "Bu imtihan bana hem gülünç, hem hazin geldi. Yirmi kişi kadardık. İçlerinde müsabakayı mutlaka kazandığına inananlar vardı." (1941: 90).

Burada Orhon'un romanında var olduğu öne sürülen kurmaca-dışı/kurmaca arasındaki sınır, romanın aksamasına neden olduğu görülen en önemli kusurlarından biriyle de doğrulanır. Bu, yazının sonraki bölümünde *Bildungsroman* türüne girdiği örneklerle gösterilen romanın başkarakterinin gelişiminde izlenen tutarsızlıktır. Çocukluk ve gençlik yıllarında son derece duyarlı ve çekinden bir yapıya sahip olduğunu görülen *Çocuk Adam*'ın anlatıcısı, daha sonra gösterileceği gibi, olgunluk yıllarıyla beraber *Lolita*'nın (1955) küçük ve baştan çıkarıcı kızlara meyilli başkarakterini Humbert Humbert'in ikizine dönüştürür. Bununla birlikte, romanın ilk iki bölümündeki otobiyografik içerik nedeniyle üçüncü bölümün de gerçek olaylar içerme ihtimalini düşündürmüş olmalıdır ki, Orhon'un, romanın 1965'teki yeniden baskısında yaşlı bir adamın cinsel tutku ve hezeyanlarını anlatan üçüncü bölümü tümüyle çıkararak yeniden yazdığı görülür. Romanın, 1965 tarihli baskısında, üçüncü bölümde orduya yazılma kararı alan anlatıcının askerlik maceralarına, ardından cephe gerisine alınarak *Ordu Mecmuası*'ndaki ve en son levâzım ikinci şubedeki mesaisi anlatılır. Orhon'un, yaşlı bir adamın çapkınlık ve sefahat maceralarını eserinden çıkararak genç ve vatansever bir askerin hikâyesine dönüştürmesinde dönemin okur kitlesinin eseri alımlama şeklinin etkili olduğu düşünülebilir. Metin odaklı okuma alışkanlığı düşük bir profil çizen dönemin okur kitlesi, Orhon'un "*Bu kitabı karıma ithaf ediyorum. Bu satırlar onun zeki tenkitleriyle, samimî teşvikleriyle meydana gelebildi. Ben, burada, bütün hayatımı dolduran teşekkür ve minnettarlıklarımı ödemeğe çalışıyorum.*" (Orhon, 1941: 3) sözleriyle karısına ithaf ettiği kitapta anlatılan kadın-erkek ilişkilerini epey yadırgamış olmalıdır.²

Bir *bildungsroman* ve *künstlerroman* olarak *Çocuk Adam*

Batı Edebiyatında geniş bir külliyat oluşturan *Bildungsroman* (yetişme çağı romanı) ile *Künstlerroman* (sanatçı romanı) Türk edebiyatında, özellikle de modern Türk edebiyatının erken yıllarında, eşit derecede benimsenmiş türler değildir. Bir genelleme yapmak gerekirse, edebiyatın daha çok yüksek ve estetik mecrasını beslediği görülen bu türlerin (örn. *Buddenbrook Ailesi* (1901), *Martin Eden* (1909), *Sanatçının Bir Genç Adam Olarak Portresi* (1916)) Türk edebiyatında postmodernist eğilimlerle birlikte yükselişe geçtiği dikkat çeker. Buna rağmen, başlangıcından itibaren Türk edebiyatında bir kişinin veya bir sanatçının geçirdiği değişim evreleriyle birlikte bütün hayatını işleyen az sayıda eser, Türk

² Orhon, kitabın 1965 tarihli yeniden yazılmış versiyonunun ön sözünde bugün bile edebiyatseverler için oldukça garip ve şüpheli görünebilecek şu açıklamayı yapar: "*Bu romandaki tiplerin birçoğu, gerçek hayattakilere uyar. Böyle bir baba, bir anne, bir büyük anne, bir kardeş ve bir büyük baba vardır. Hepimizin üzerinde en derin iz bırakan bu sonuncusudur. Bağ ve bağdaki hayat doğrudur. İlk çocukluk aşkı, ondan sonra ilk gençlik macerası, başka yerlerden alınmış motiflerle biraz süslenmiştir. Amca da doğrudur. Fakat amcamın kızıyla mâcera, sâdece bir taraflı, benim içimde yaşanmış bir maceradır. Bu kitabın birinci ta'bi aceleye gelmişti. Üçüncü kısmı yazılmadan dizilmeğe başlanmıştı. Asıl 'Çocuk Adam' budur. Sonradan bu üçüncü kısmı tamamladım.*" (Orhon, 1965: 4-5).

edebiyatının klasikleri arasında kabul edilen romanlardır. Ahmet Mithat'ın *Felâatun Bey ile Râkım Efendi* (1875), *Müşâhedât* (1891), Halit Ziya Uşaklıgil'in *Mâi ve Siyah* (1897) ve Recâizâde Mahmut Ekrem'in *Araba Sevdası* (1898) romanları Türk edebiyatında bu türlerin ilk ve en önemli örnekleri arasındadır (Parla, 2011: 10).

Kendinden önceki bu edebi birikimden faydalanan Orhan Seyfi Orhon'un, *Çocuk Adam*'da bu iki türü melezleyen bir eser ortaya çıkardığı görülür. Daha önce belirtildiği gibi, romanın birinci bölümü başkarakterin çocukluk yıllarının anlatımıyla başlar, simgesel bir anlam yüklenen çocukluk evinden taşınmayla sona erer. Roman ikinci bölümde ağırlıklı olarak gençlik yıllarına ve bu yıllarda yaşanan gönül ilişkilerine ayrılır. Çocukluk yıllarının masum ilgileri genç karakterin tutkulu aşklarına evrilir. Yaşanan gönül ve hayal kırıklıkları romanın ikinci kısmına genel havasını verir. İkinci bölümün sonunda, genç karakterde büyük sarsıntıya yol açan bir gönül macerasının ardından (pek çok gençlik anlatısında olduğu gibi) orduya katılma kararı alınır. Bir arınma ve uzaklaşma arayışıyla orduya katılan anlatıcı üçüncü bölümde artık orta yaşlı ve olgun bir erkek olarak okurun karşısına çıkar. Anlatıcının gençlik yıllarından arkadaşı Cemal Nahit'e yirmi üç senelik bir ayrılığın ardından yazmaya başladığı mektuplarından oluşan bu son bölümde anlatıcı aradan geçen yıllarda yaşadıkları hakkında bilgiler verilir. Anlatıcı, gençlik yıllarındaki en büyük aşkı olan amcası (aslında "*Hacı babamın kardeşinin oğlu*" (1941: 62-63) Halit Bey'in kızı Malike'yle on sekiz yıldır evlidir. Çiğdem adında evlatlık kızlarıyla aynı evde mutlu bir aile hayatı sürerler. Anlatıcının yeni açılan Esnaf Sigorta Şirketi müdürlüğüne terfi olmasının ardından gelişen olaylar bu bölümün olay örgüsünü ve bütün romanın temel entrikasını oluşturur. Başkarakterin çocukluk ve gençlik yıllarını geriye dönük bir bakışla aktarıldığı ilk iki bölümün ardından anlatı zamanıyla anlatma zamanı arasındaki fark en aza iner; hatta bölümün sonunda anlatıcının başına gelen felaketi anlattığı mektupta bu iki zaman tümüyle örtüşerek iç içe geçer. Böylece çocukluğundan başlayarak olgun bir erkeğe dönüşen anlatıcının dönüşüm-gelişim hikâyesi tamamlanmış olur. *Çocuk Adam*, hikâyesinin başlangıcı ve tamamlanışı bakımından bir karakterin bir noktadan başlayarak hayat tarihini okura sunan *Bildungsroman*'ın genel hatlarına uyar. Anlatıcının inişlerini, çıkışlarını, hayatındaki dönüm noktalarını anlatan romanda, *Bildungsroman* geleneğine uygun olarak romanda "*İnsan, hiçbir zaman bir kişi değildir. Birbirinden büsbütün ayrı birçok şahıslardan mürekkep bir âlemdir.*" (Orhon, 1941: 106) denir.

Anlatıcının yetişme hikâyesini anlattığını gördüğümüz *Çocuk Adam*, aynı zamanda bir sanatçı romanıdır. Dünya ve Türk edebiyatlarından verdiğimiz örneklerdeki roman karakterleri gibi tipik sanatçı özellikleri göstermese de

anlatıcının küçük yaşından başlayarak şiir yazıp okuduğu görülür. Duyarlı, romantik ve içe kapanık bir çocuk olduğu gözlenen anlatıcı karşı cinsle olan ilişkilerinde olduğu kadar sosyal ilişkilerinde de sorunlar yaşar. En sevdiği ders kıraattir. Dönemin önemli dergilerinden *İktifa* taki şiirlere nazireler yazar. Karşı cinsle yönelik güçlü duygular onun “*hevesi(n)i asıl körükliyen*” (1941: 44) etken olur. Genç adamın yaşadığı en fırtınalı aşk macerasında Nezahet adlı kadın için pencere kenarlarında şiirler okur (1941: 103). Ancak başkarakterinin duygusal derinliği ve entelektüel birikimi bakımından yukarıda örnekleri verilen *Kunstlerroman* türünün önemli romanlarına denk tutulamayacak *Çocuk Adam*’ın bir sanatçı romanı kabul edilmesini gerektiren son ve en güçlü neden, anlatıcının mektup arkadaşı Cemal Nahit’e şu vaadidir: “*Belki boş zamanlarımda bütün hayatımı yazıp sana gönderirim. Beni o zaman daha iyi tanırsın. Nasıl bir muhit içinde büyüdüm? Niçin böyleyim? Belki acırsın, belki de... Hayır, hayır, karşılık istemem! Sana benim bu bir hediyem olsun!*” (1941: 174). Okurun elinde tuttuğu kitap, anlatıcının dostuna yazmayı vadettiği romandır. Böylelikle, meta-kurmaca tekniğiyle verilen sözün tutulduğu, eyleyenini sanatçı yapmaya yetip yetmeyeceği tartışmalı da olsa bir sanatsal üretim sonucunda hikâyenin veya daha özgül olarak “*Niçin böyleyim?*” sorusuna cevap veren otobiyografinin tamamlandığı anlaşılır. Şu hâlde birbiriyle uyum içinde olabilecekken rekabete, çatışmaya itilen iki model, iki format belirir: biri saygınca ve masumca edebî (yetişme romanı), diğeri acemice teorik (sanatçı romanı). Bu iki temsil tarzı *Çocuk Adam*’da önce dostane, karşılıklı destekleyici, ama sonra giderek huzursuz, kısır bir alışveriş içine girerler. Geri dönüş, hatıra defteri, mektup gibi edebi teknik ve türlerin kullanıldığı romanda görülen biçimsel dağınıklık kadar romanın iç tutarlılığını zedeleyen yapısının, *Çocuk Adam*’ın yukarıda adları verilen Türk ve dünya edebiyatlarından son derece başarılı örnekler arasına girmesini engellediğini *Bildungsroman-Kunstlerroman* parantezini kapatırken kaydedelim.

Çocuk kalmak ile adam olmak arasında: Çocuk adamlık

Aksoy, “*Kendi hayatını yazan bir kimse, hayatının hikâyesini nesnel bir biçimde anlatabileceğine, hayatının hakikatini kamuoyu ile paylaşması gerektiğine, böylece hayat bilgisini metinleştirebileceğine inanan bir kişidir.*” (2014: 14) derken aynı zamanda otobiyografi yazarının eserinde zorunlu veya istemli bir seçmece yaptığını ima eder. Bir otobiyografi olmadığı anlaşılan ancak yoğun biyografik içeriğiyle dikkat çeken romanında Orhon, anılarını Aksoy’un sözünü ettiği türden bir seçmecedan geçirirken bazı konularda oldukça açık sözlü davranır. Daha önce değinilen anlatıcının memuriyet hayatına adım atarken başvurduğu usulsüzlük kadar kadınlarla olan ilişkileri de samimiyetle sergilenir. Romanda *Bildungsroman-Kunstlerroman* türlerinin örneklerinde sıkça öne çıkan cinsellik konusu burada da geniş bir yer tutar. Anlatıcı, iptidai günlerinden başlayarak

eğitim hayatı boyunca karşı cinse duyduğu ilgiyi paylaşır. Mekteb-i Hukuk'a devam ettiği sırada Nezahet adlı komşu kızıyla sonu hüsrarla bitecek bir günü macerasını anlatır.

Daha önce belirtildiği gibi, kurmaca düzleme geçildiğini düşündüren sayfalarda anlatıcı, amcasının kızı Malike'yle mutlu bir evlilik gerçekleştirir. Malike'nin hayatına tekrar girmesiyle anlatıcı, özgüvenini ve "şahsiyeti"ni kazanır: "Tereddütlerimle, iradesizliklerimle, bir türlü gizleyemediğim teessürlerimle, çarçabuk parlayan arzularım, hayalperestliklerimle, manâsız saadetlerim veya bedbahtlıklarım daima bir çocuk adam kalacaktım." Bu itirafın devamında, kitaba ismini veren "çocuk adam" oksimoronunun "mütemadî inkisarlara uğrıyarak kendi nefsiyle didişmeden başka bir işe yaramıyan bir insan" (Orhon, 1941: 121) şeklinde tanımlandığı görülür. Orhon, tıpkı Oğuz Atay'ın ünlü "Biz çocuk kalmış bir milletiz" (2007: 24) yargısının bir yönüyle ifade ettiği gibi, çocukluğu olumsuz anlamda, 'ergin olma', 'olgunlaşma', 'akıl ve mantıkla hareket etme' hallerinin karşıtı olarak kullanır (İmgeleri sıklıkla çok katmanlı ve karşıtıyla beraber düşünen Atay'ın 'çocuk kalma'yı aynı zamanda 'toplumsal olarak bozulmama' olarak değerlendirdiğini not düşelim). "Çocuk adam" bir tür beceriksizlik, sakillik ve toyluk hâlidir. Oysa anlatıcı ergen değil, ergindir artık. Deneyim sahibidir. Malike'yle sürdürdüğü on sekiz yıllık mutlu evlilik hayatı bunu gösterir. Anlatıcı, kendini tanıma ve tümüyle idrak etme noktasındadır. *Çocuk Adam*, yayınlandığında büyük tartışmalar kopartan *Lolita*'dan on dört yıl önce çıkar. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi, anlatıcının itiraflarında *Lolita*'nın yaşı geçkin ve sefih âşığı Humbert Humbert'in birçok insan için son derece rahatsız edici olabilecek saplantılarını, nevrozlarını bulmak mümkündür:

"Malike'yle on sekiz seneden beri evliyiz. Tahmin edersin ki artık bizim için ihtiraslı bir aşk olamaz. (...) Hiç şüphesiz karımı eskisinden daha çok seviyorum. Fakat bu benim ufak tefek çapkınlıklarına mâni olmuyor. Utanılacak bir tarafım var, itiraf etmeliyim: Küçük kızlardan hoşlanıyorum. Bu zâf bana nereden geldi bilmem? Gittikçe yaşlanıyorum da ondan mı? Yoksa Nezahet'in içimde bıraktığı bir dert mi? İhtiraslarımda âdeta bir âşık (Landrü) gizli. Hoşlandığım kızlar, on altı, on yedi, on sekiz yaşlarında yarı fahişe bakirelerdir." (1941: 122).

Mektup arkadaşı Cemal Nahit'e bunları yazan "Çocuk Adam", Esnaf Sigorta Şirketi'ndeki görevine başladıktan sonra yarı-zamanlı iş başvurusu yapan Neriman adlı on yedi yaşında bir daktilo kızı yanına alır. Müdürlükte boş kadro bulunmadığı için anlatıcı, Neriman'ı maaşı kendisi tarafından ödenmek üzere 30 lira aylıkla işe kabul eder. Mektubunda bunları anlattıktan sonra arkadaşını kendisine güvenmesi konusunda temin eder: "Hiçbir tehlike yok. Ne onun bana âşık olma ihtimali var, ne benim! Bu çağları çoktan geçtim." (1941: 132) Birkaç mektup sonra işin seyri kısa sürede değişir ve anlatıcı için Neriman bir obsesyon

haline gelir: “Neriman’la münasebetimiz çığrından çıktı. Onu, hafif neş’e veren bir içki gibi yudum yudum tatmaya çalışacağım yerde birdenbire alkolik bir adam oluverdim.” (1941: 139).

Neriman kısa zamanda anlatıcı için tutkulu bir arzu nesnesine dönüşür. Müdürlüğün daireleri içinde kavgalar, rezaletler alıp yürür. Anlatıcının “Nezahet’in içimde bıraktığı derd” dediği cinsel açlık, Çocuk Adam’ın psikanalitik bir Bildungsroman olarak değerlendirilmesini mümkün kılar. Lacan’cı teori nevrozun iki temel türü arasındaki böyle psikolojik farklılıkları yapısal bir karşıtlık şeması içine yerleştirir: cinselliğin ilk hissedilişine verilen farklı cevaplar. Histerik (sonradan histerik olarak belirecek kişi) cinselliği dışarıdan gelen tatsız bir şey olarak şiddetle hisseder ve rahatsız olur. Obsesif ise yine dışarıdan gelen bir şey olarak şiddetle hissettiği erken cinsellikten fazla tat alır. Bu, baş edilemeyecek kadar fazla, suçlu bir haz, suçluluğu başlatan hazdır. Bu noktada, psikanaliz çözümler devreye girer; Freud’un vaka analizlerinde büyük önem verdiği “çocukluk dönemi cinselliği” (1996: 37) etkin olur. Müstakbel histerik, ötekinin arzusuna oynamayı seçer. Kendisi tam kapılmaksızın ötekinin arzusunun nesnesi olmayı (ama hazzının nesnesi değil -bu, sapığın seçimidir) ve o arzuyu hep canlı tutmayı yeğler. Müstakbel obsesif ise geri kalan hayatını o ilk aşırı hazdan kaçınmaya adar, onu çeşitli yöntemlerle seyreltmeğe çalışır. Bütünden çok parçalara odaklanmaya, bütünü ufaltmaya, çözmeye, analiz etmeye gayret eder. Histerik hep karşı tarafın arzusunu kıskırtıyorsa eğer, obsesif herhangi bir “karşı taraf” figürünü (özellikle de canlı ve talepkâr bir öteki’yi) silmeye yönelir. Freud’un “Sıçan Adam” vakasının çözümünde vurguladığı gibi, obsesifin memnuniyeti daha ziyade “mastürbatif”tir, canlı ve talepkâr (ne isteyeceği belirsiz) bir karşı tarafla muhatap olmak yerine, kendi hayal gücünün emrine girer (Freud, 1996: 70-85). Öte yandan burada nesneye ilişkin bir ayrışma da olmuştur, seksle aşk veya ‘realizm’ ile ‘romantizm/idealizm’ arasında: bir yanda ‘yarı fahişe’, öte yanda ‘bakire’ (veya ‘daktilo kız’).

Anlatıcının müdürlük dairesinde Neriman’la saç saça baş başa kavgasının ardından yaşanan rezalet üstü örtülecek gibi değildir. Bu nedenle, anlatıcı derhal istifasını vererek daireden ayrılır. Bir gününü otelde geçirir. Karısından af dilemeye karar verir. Ancak eve geldiğinde kimseyi bulamaz. Malike’nin bıraktığı mektuptan her şeyi öğrendiğini ve kendisini ebediyen terk ettiğini anlar. Anlatıcı, darmadağınık eşya arasındaki aynaya baktığında tükenmiş bir adam görür. Ancak aynada asıl gördüğü sefil “ego”su değil, hınc ve öfke dolu “id”i ‘çocuk ben’idir. Anlatıcı, ona bakarak ikinci kez çocukluğuna döner:

“Ben işte, bu bağları, bu mukaddes bağları gevşetmiye, koparmıya çalışan bir aptalım! Çocukluğumdan beri aile nizamına, an’aneye karşı geldim. Ne bekliyordum acaba? Hür yaşamak, mes’ut olmak mı? İnsan ruhu, hürriyetin tadını

ancak onun sınırları içinde duyabiliyor. (...) Neden içimdeki fena hevesleri bu kadar boş bıraktım?" (Orhon, 1941: 162)

Bu trajik sahnede oldukça ilginç bir durum ortaya çıkar. Beklenmedik, şüpheli bir itiraf gelir. Kitabın birinci bölümünde okurla paylaşılan çocukluk yılları hakkında ilk defa dile getirilen ve romanda bu noktaya kadar anlatılan çocukluğa dair söylenenler içinde eğreti duran bir gerçek ifşa edilir. Bu anlatıcının en erken anılarından oluşan kitabın birinci bölümünü özetlerken belirttiğimiz gibi huzurlu ve âsude geçtiğini söylenen çocukluk tarihinin yeniden yazılmasına ve yeniden kurgulanmasına yol açacak şaşırtıcı bir itirafır. Okur, anlatıcının güçlü bir nostalji duygusu ve şefkatle yaklaştığı 'çocuk ben'in amansız bir toplum düşmanı ve düzen karşıtı olduğunu öğrenir. Bu durumda kendiliğinden bir soru işareti belirir dikkatli okurun kafasında: Bu çocukluk tarihine ait iki farklı versiyondan hangisi doğrudur?

Cumhuriyet aydınından Osmanlı çocuğuna nostaljik bir bakış

Her otobiyografi yaşananlar arasında belli bir seçmeyi gerektirdiği kadar her seçilen belli bir yorumu gerektirir. Bellek, bilinçdışı, çağrışımlar, savunma mekanizmaları kadar geri çağırma/hatırlama ediminin kendisinin de devreye girdiği bu süreç nostaljiye içkin bir illüzyonu beraberinde getirir. Bu yazıda 'nostaljik yanılısama' olarak anacağımız bu durum, hatırlanan olay ve kişileri 'sahte anı'lardan oluşan bir hâle içinde görmenin bir sonucudur. İlk kez Peter J. Freyd'in ortaya attığı "*sahte anı sendromu*" (*false memory syndrome* veya *FMS*) (McHugh, 2008: 55) kişinin kimliğini ve başkalarıyla ilişkilerini etkileyen, aslında yanlış olduğu halde doğruluğuna kuvvetle inandığı psikiyatrik bir durumdur. Uzmanlar tarafından hastalık olarak değerlendirilmeyen sahte anı sendromu, bilim adamlarının, anıların dış etkenlere bağlı olarak değişebileceği ve çarpıtmaya uğrayabileceği tezini kuvvetlendirir (Schachter, 2002: 34).

Çocuk Adam'ın ilk bölümünde minnet ve özlem dolu bir nostalji duygusuyla hatırlanan çocukluk yıllarının, kitabın ilerleyen bölümlerinde ilk günah tohumunun atıldığı mümbit bir arazi olarak hatırlanması, araştırma konusunu psikoloji biliminin alanına doğru iter. Bilim adamları arasında yaygın biçimde destek bulan anıların dış etkenlere bağlı olarak değişebileceği düşüncesi kabul edilecek olursa bu defa da söz konusu edebi soruna sosyolojik bir açıklama getirilmesi gerekir. Bu vakada, her iki alandan gelecek olgusal analizlerin tespit edilen probleme çözüm sunabileceği düşünülebilir.

Osmanlı'nın son döneminde dünyaya gelen Orhan Seyfi Orhon, Cumhuriyet'in yetiştirdiği ilk aydın kesim olarak kabul edilebilecek kuşağın bir üyesidir. Babiâli'nin en popüler gazetelerinde çalışmış, dergiler çıkarmış, Türk ede-

biyatının en önemli edebi hareketlerinden birinde yer almış bir edebiyatçı ve milletvekilliğine kadar devletin çeşitli kademelerinde görev yapmış bir bürokrattır. Orhon'un da içinde bulunduğu Cumhuriyet'in ilk yetişmiş kuşağı sayılabilecek bürokrat-yazar-aydın zümre, çocukluk yıllarını Osmanlı Devleti'nin son yıllarında yaşanan 'beka kaygısı' nedeniyle derin bir travmanın etkileriyle geçirmiş, gençlik yıllarına denk gelen Cumhuriyet'in ilanıyla bir özgüven patlaması yaşamıştır. Erken Cumhuriyet döneminin başta gelen bürokrat-aydın yazarlarından biri olan Yakup Kadri, *Atatürk* adlı eserinde bu durumu, "*Bizim ilk gençlik yıllarımız bir milli kahramana hasretle geçti. Biz -şimdi ellisine varanlar, ellisinden ötekiler- gözlerimizi bozgun havası içinde açtıktı.*" (2014: 17) sözleriyle ifade eder. Cumhuriyet'in ilanıyla kendisine modernleştirici bir misyon biçen entelijansiya Osmanlı'nın 'hasta adam' imgesi etrafında şekillenen aşağılık komplekslerini geride bırakarak modern ve akılcı yeni rejimin değerlerine sıkı sıkı tutunur. Bu nedenle, Cumhuriyet'in ilk kuşağının karanlık bir heyula olarak gördüğü Osmanlı mazisine çoğunlukla dönüp bakmayı tercih etmez. Baktığında da ya bir hesaplaşma içindedir ya da geçmişini kötüler. Erken Cumhuriyet döneminin önemli ideologlarından Mahmut Esat Bozkurt'un *Anadolu İhtilâli* (1967) ve Recep Peker'in *İnkılap Dersleri* (1936) kitapları bu konuda akla gelen örneklerdir. Resmi ideolojiyi gerek edebi gerek edebiyat dışı alanda yaymayı üzerine alan bu kuşak, genel anlamda gelecekle, daha açık bir ifadeyle, ulus-devletin istikbaliyle ilgilidir. Milli Edebiyat mensupları aynı dönemde modernleşme projesinin adım adım başarıya ulaştığını görmeyen kıvancıyla ve hâlen hayatta olan lider kültürünün cesaretlendirmesiyle ulusal coşku ve özgüveni ortaya koyan eserler üretirler.

Ancak Mustafa Kemal'in ölümünün ardından ulusal coşkuda bir sönümleme baş gösterir. "Baba figürü" olarak görülen Mustafa Kemal'in ölümüyle beraber, rejimin ilkelerinden, devrimin ruhundan giderek uzaklaşıldığını hisseden Cumhuriyet aydınları bir süredir ilgilenmedikleri geçmişe dönerek bu defa yeni rejimin kendisinin muhasebesini yapmaya başlarlar. Özellikle muhalif yazarlar, Cumhuriyet ideallerinden kopmanın hangi noktada başladığını sorgulamaya başlayan hiciv ve ironi yüklü ütopyalar kaleme alırlar (örn. Halikarnas Balıkcısı-"Büyük Kukuriko" (1948)). Bu bakımdan, rejimin uyumlu sanatçılarından biri olmasına rağmen Orhon'un *Çocuk Adam* romanı da Cumhuriyet'in ilk yıllarına retrospektif bir bakış yönelten eserler halkasının ilk örneklerinden biri olarak değerlendirilmelidir. *Nişanyan Sözlük*'te "nostalji" sözcüğünün ilk defa 1931 tarihli bir Cumhuriyet gazetesi nüshasında geçtiği kaydedilir (Nişanyan, 2010: 451).³ Büyük umutlar beslenen Cumhuriyet proje-

³ Basılı sözlükte "nostalji" sözcüğü için Mustafa Nihat Özön'ün *Türkçe-Yabancı Kökenli Kelimeler Sözlüğü* (1961) kaynak gösterilirken çevrimiçi sözlükte 1931 tarihli Cumhuriyet gazetesindeki kullanım örnek gösterilir. Cümle şöyledir: "...derin bir tahassürle, adeta bir nostalji ile İstanbul'u düşünür." (Nişanyan sözlük, t.y.).

sinin ilk başarısızlık sinyallerini vermesinin ardından, “nostalji” sözcüğü Türk entelijansiyanın lügatindeki yerini pekiştirir. Cumhuriyet aydınlarına “*dünyaya düzeneğindeki tam çaresizlik ve önemsizliklerini*” (Freud, 2000: 44) iyiden iyiye hissettiren modernleşme sınavındaki başarısızlık, onları sorunun kaynağı olarak gördükleri çocukluklarının evine, Osmanlı mazisine geri dönüp bakmaya iter. Bir enkaz olarak görülen Osmanlı bakiyesinin kalıntıları arasında modernleşme projesinin aksayan yönlerinin kaynakları aranır. Cumhuriyet aydınının genetik kusurlarının kökenleri, kendi kişisel gelişimlerinin başlangıcına tekabül eden çocukluk yıllarına, yani Osmanlı’nın son yıllarında tespit edilir.

Orhon, *Çocuk Adam*’da çocukluğuna iki kez döner. Böylece, anlatıcıya yüklediği kendi çocukluğuna ait hatıralarını iki kez hatırlamış olur. İlk hatırlama, daha önce belirtildiği gibi, çocukluğu bir rüya estetiğine yakın bir üslupla sunar. Anlatıcı, bağ evine gittiği zamanları, “*O zaman sahiden çocuk olurdum*” (Orhon, 1941: 18) diye anarken çocukluğu bir anlamda mutlulukla eşitler. Bu, Tarancı’nın kendi çocukluğunun Cuma günlerini anarken, “*Uzun olaydı o günler*” (1983: 155) deyişindeki duygu durumunun bir benzeridir. Geçmişe özlem dolu bu hatırlama, bütün olumsuzlukların üstünü örten bir tür güzellemeyi de kuşkusuz içinde saklar. Bu bakımdan, ‘nostaljik yanılısama’ adı verilen süreç burada da etkindir. Ancak, burada gerçeği çarpıtan ve sahte anı üreten bir süreç olarak sözünü edilen zihinsel dönüşüm, ikinci hatırlamada başat ve güçlü bir mekanizma olarak belirir. Anlatıcı, çocukluğuna bakıp orada hayatına içkin bütün kötülüklerin kaynağını görmeye başlar. Çocukluğu, Pandora’nın kutusu gibi bir defa açıldığında bir daha geri itilemeyecek günah ve suçları saçan kapalı bir kutu; adeta bir kötülük komprimesidir.

Cumhuriyet projesinin arzulanana amaçlara ulaşmaktan uzağa düştüğü gerçeğinin, Cumhuriyet’in kurucusunun ölümüyle tedrici olarak anlaşılması baba figürünün ortadan kalkmasına bağlanabilir. Ancak, yüzü ileriye dönük Cumhuriyet aydınının 1940’lı yıllardan başlayarak sık sık geriye bakması yalnızca lider kültürünün şefkatli ve koruyucu nazarlarının yokluğuyla açıklamak yeterli olmayabilir. Orhon’un, dolayısıyla romanda üst düzey bir bürokrat olduğu görülen anlatıcının, işler sarpa sardığında yaptığı gibi bütün hataların kaynağını çocukluğunda bulmasında, Cumhuriyet’in aksayan işleyişindeki yapısal kusurları Osmanlı mirasına atan bir savunma mekanizması vardır. Osmanlı geçmişini tarihte karanlık bir sayfa olarak gören Cumhuriyet aydını, söz konusu hesaplaşmayı, *Çocuk Adam*’da örneklediği gibi, kendi çocukluğunu dahi kriminalize etmeye kadar götürerek yapar.

Bu bakımdan, resmi tarih kaynaklarında kadınları daha önce sahip olmadıkları haklarla hiç olmadıkları kadar özgürleştirdiği ileri sürülen Cumhuriyet rejiminin en büyük mefahir tablolarından biri olan ‘kadın meselesi’ burada

tartışılan geçmişle hesaplaşmayı anlamak bakımından faydalı olabilir. Hilmi Yavuz, Tanzimat ve sonrası dönemdeki modernleşme hareketinin özünün “kadın özgürlüğü” olduğunu dile getirdiği yazısında, Tanzimatçıların özel alanda eğitilmesini önerdikleri kadının Kemalist ideolojide kamusal alana taşınmasını –Şirin Tekeli’den aktararak- “devlet feminizmi” olarak değerlendirir. (2015: 7-15). Bu dönemde üst sınıf erkeklerin, Kemalist devrimlerin başarısını kadının kamusal alandaki görünümüleriyle ve kendilerinin bu değişime bağlı olarak aldıkları mevziyle ölçtükleri görülür. Kadın-erkek eşitliğinden kılık kıyafet inkılabına ve yüksek sosyete hayatından “familya âdâb-ı muâşeretî”ne (Muzaffer, 1942: 5-6) kadar bir dizi yeni standart erkeklerin modernleşme performansını ölçmede belirleyici olur. Kadınların metres hayatındaki görevlerinden aldatan kocaya gösterilmesi gereken müsamahanın boyutlarına kadar çoğunlukla erkek yazarlar tarafından belirlenmiş bu kurallar dizgesi dönemin popüler romanlarında kendine geniş bir takipçi kitlesi bulur. Erkeğin her anlamda kadına karşı üstün konumu berkiten bu ahlak anlayışı ‘kadının namusu’, ‘erkeğin vazifesi’, ‘et aşkı’ gibi geleneksel ve ataerkil okur kitlesinin ahlak anlayışıyla uyumlu sloganlar üzerinden mesajlarını iletir.

Erken Cumhuriyet dönemi yazarlarının bu eril ahlakçılığı, onları Osmanlı döneminde verilmiş Türk edebiyatının en önemli eserleriyle hesaplaşmaya iter. Mustafa Baydar’ın, dönemin edebiyatçılarıyla yaptığı röportajlarında Orhon, *Aşk-ı Memnû*’ya yönelik eleştirilerini şu sözlerle savunur:

“Romancı kendi eserine mevzu olarak cemiyette gayri ahlakî telakki edilen bir hadiseyi alırsa bunu tenkit için, bu tehlikeden cemiyet(i) kurtarmak için yaptığını anlatan bir zihniyet göstermeli. (...) Aşk-ı Memnû’dan sonra Behlül’ler, Bihter’ler hayatımızda çoğalmış, yükselmiş sosyete mensup mümtaz insanlar olarak görülmeye başlamıştır. Ben belki biraz ahlâkçı bir düşünce ile söylüyorum ama bu taraflarımızın edebiyata geçmesini, onların üzerinde üslup hünerleri, canlı tasvirler, onlarda başkalarını imrendirecek cazibe bulmayı hoş görmüyorum.” (Baydar, 2015: 235)

Baydar’ın 1960 tarihli röportajında, o tarihten yaklaşık yirmi yıl önce yayımlanmış ve “on altı, on yedi, on sekiz yaşlarında yarı fahişe bakireler”den hoşlanan orta yaşlı bir adamın hayat hikâyesinin anlatıldığı *Çocuk Adam* romanından söz açılmaması dikkat çekicidir. Bu suskunluk için ahlaki olduğu kadar edebi nedenler de bulunabilir. Cinsel içerik bakımından *Aşk-ı Memnû*’dan fazlasıyla zengin bir roman olan *Çocuk Adam*’da, yaşanan gönül maceralarına ait aşk sahnelerini özlemlerle, Neriman adlı daktilo kızın fiziksel cazibesini orta yaşlı bir adamın arzu dolu hayıflanmalarıyla aktaran Orhon yukarıda sözünü ettiği “üslup hünerleri, canlı tasvirleri” sergilemekten uzaktır.

Bir bütün olarak estetik ve edebi olarak üstüne çıkamadığı bir sanat düzeyini itham eden bu tavır, daha geniş çerçevede Osmanlı geçmişini hedef alır. Benzer bir refleksle, aşılammış bir kültürel-edebi birikim yok sayılır. Hâldeki eksiklikler eski zamana yüklenir; geçmiş yeniden yazılır. Her türlü başarısızlık eskiyle didişerek başarıya dönüştürülür. Evden büyük umutlarla ve hayallerle ayrılan çocuk, gözünü diktiği ufukların yolunu bulamadığı, artık dönecek bir ev de olmadığı için babayı suçlar. Bu, tam da *Çocuk Adam*'da 'olgunlaşmamak', 'büyümeye direnmek' olarak tanımlanan 'çocuk adamlık' hâlinin itirafıdır.

İmkânsız arzu: Yuvaya dönmek

Ülkeleri dışında savaşılan İsviçreli askerler, memleketlerine dair yanılısamlar, gündüz düşleri, "*cansız ve süzgün bir görüntü*", "*her şeye karşı kayıtsızlık*" gibi belirtilerle kendisine getirildiklerinde İsviçreli doktor Johannes Hofer onlardaki rahatsızlığı tanımlamak için 1688'de ilk defa bir terim ortaya atar: nostalji. Yunanca iki kökten meydana gelen sözcük, antik Yunancada bulunmaz. *Nostos* (eve dönüş) ve *algia* (özlem), yani eve duyulan özlem anlamıyla bu nev-îcâd sözcük, "*sahte-Yunanca veya nostaljik anlamda Yunancadır*" (Boym, 2009: 25). Kaymaklı köy sütünün ve inek çanlarından oluşan gürültünün İsviçreli askerlerde nostaljik tepkiyi özellikle tetiklediğini tespit eden bilim adamları, hastalıktan mustarip olanlar için Alplerde bir tatil, sıcak uyutucu merhemler, afyon veya sülük tedavisi önerirler. Kuşkusuz bunların hiçbirisi vatana dönüşün yerini tutmaz ancak Hofer ve arkadaşları hastalığın tedavi edilebileceğine kesinlikle kanaat getirirler. 18. yy'da ulus-devletler çağının arifesinde nostalji evlerinden çok uzakta askerleri, denizcileri ve büyük şehirlere göç etmeye başlayan köylüleri avcunun içine alır. 19. yy'da romantizm akımıyla zirveye ulaşan bu moda hastalık "*yurtseverlik ve ulusal ruh anlayışına hem güç veriyor hem de meydan okuyor(dur)*" (Boym, 2009: 28). Nostaljinin romantik milliyetçiliğin yakıtı olmaktan modernliğin tedavisi olmayan hastalığına dönüşümünü anlamamanın yolunun, birçok ideolojinin "ideal ev" vaadini anlamaktan geçtiğini öneren Boym'a göre nostaljinin tehlikeli yanı, "*gerçek evle hayali evi birbirine karıştırma eğiliminde olmasıdır.*" (2009: 17). Kişisel hafıza ile kolektif hafızanın bu denli iç içe geçtiği böyle bir tasavvurda, kişinin bireysel biyografisiyle ulusun toplumsal biyografisi de birbirine karışır. Yanılısamanın bir kaynağı da budur. Nostalji bu anlamda, "*yalnızca eski rejime veya imparatorluğa değil, aynı zamanda geçmişin gerçekleşmemiş düşlerine ve eskiyen gelecek hayallerine duyulan özlemdir*" (2009: 17).

Çocuk Adam'ın anlatıcısı, birinci bölümün sonunda artık on sekiz yaşında bir gençtir ve aile, Çengelköy'den İstanbul'a taşınma kararı alır. Toplanıp arabaya yüklenen eşyanın arkasından şaşarak bakan genç anlatıcı bütün aileyi "*ilk*

muhaceret devrinde yurdunu terk eden insanlar(a)" benzetir. Yıllardan beri içinde yaşanan ev terk edildiği için bütün aile üyeleri üzgündür. Evden çıkılırken "Allah encâmımızı hayretsin!" diye dua eden büyük hanımın duasını anlatıcının annesi içli bir "Amin"le karşılar (Orhon, 1941: 55).⁴

Ancak âkıbet aile için hayırlı olmaz. Koska'daki dört katlı yeni ev, yeni sahiple-
rinin yerleşmesinin üzerinden fazla geçmeden 23 Temmuz Bayramı sırasında yaşanan Büyük Aksaray Yangını'nda tümüyle kül olur (1941: 68). Aile, "Kadır-
ga'da üç katlı çirkin" (1941: 68) kira evine taşınır. Daha önce, yeni eve taşınma kararının alındığı günlerde eldeki malların ve hâlihazırdaki evin satışı günde-
me gelmediğinden kira evine taşınma düşüncesi özellikle ailenin kadınlarını fazlasıyla rahatsız eder. Gerçekten de, eski İstanbul yaşantısında bir ailenin kirada yaşaması hem prestij kaybı hem mülksüzlük anlamına geldiğinden yadırganır. Yeni hayat şartlarının getirdiği toplumsal bir ürün olarak mekânın (Lefebvre, 2014: 23) kiralanması uygulaması, Tanzimat'la beraber geleneksel Türk-İslam kentine girer ve *Kiralık Konak* örneğinde olduğu gibi bir süre dirençle karşılanır (Bertram, 2012: 153-157). Kirada olmak başta komşular, sonra kiracıların kendisi için bir dışarlık ve yabancılık hâli olarak algılanır. Bu nedenle, yangından arta kalan eşyayla yerleşilen evin "çirkin" diye nitelenmesi boşuna değildir. Aile üyeleri kendilerini burada sığıntı gibi hissederler. Ancak artık yirmi iki yaşında bir delikanlı olan anlatıcı için bunun bir önemi yoktur. O, kısa sürede yeni muhitin sefaletine ve yeni komşulara uyum sağlar. Komşu evin bahçesinde bakıştığı Nezahet adındaki kızla girdiği gönül macerası ona her şeyi unutturur. Amcasının Erenköy'de satın aldığı köşk bile başında kavak yelleri esen anlatıcıyı kışkandırmaz (1941: 69). Nitekim, romanın üçüncü bölümünde amcasının ölümü ve onun kızı Malike'yle evliliğinin ardından Erenköy'de Halit Bey Köşkü diye bilinen evin yeni sahibi kendisi olur.

Romanın üçüncü bölümünde arkadaşına yazdığı mektuplardan anlatıcının hep özlediği huzura ve ev ortamına kavuştuğu görülür. Bu, yarı yarıya gerçekleşmiş bir eve dönüş hikâyesidir. Pek çok mitolojik hikâyenin örüntüsünde Cassin'in de tespit ettiği gibi, "Destanlar bir kadından diğerine giderken yazılır." (2018: 55). Anlatıcının evlerden evlere ve kadınlardan kadınlara yaşadığı macera, Odysseus'un, Pönelope'nin kendisini beklediği evde olmasa da sevdiği kadınla bir başka evde tekrar kavuştuğu bir versiyonu olarak düşünülebilir. Anlatıcı, sevdiği kadına ve onun kendisini beklediği eve kavuşur. Ancak yolculuk burada bitmez. Karısıyla ve üvey kızıyla yaşadığı evini yine başka bir kadınla (daktilo kız) yaşadığı gönül macerası sonucunda kaybeder ve ebedi

⁴ Bu serzeniş, romanın yeniden yazılmış versiyonunda son sahnede tekrar hatırlanır. "Bir saltanatın hikâyesi böyle mi biter? Bir milletin varlığı böyle mi tarihe karışır?" (Orhon, 1965: 184), (Orhon, 2009: 160). diye düşünen anlatıcı, I. Dünya Savaşı'ndan mağlup çıkan Türk milletinin kaderini yıllar önce İstanbul'a göç eden ailesine benzetir.

saadetten kovulur. Romanın sonunda evsiz ve kimsesiz bir adama dönüşür. Artık dönecek bir ev yoktur. Anlatıcı, macerasının başladığı noktaya, çocukluğun geçtiği eve (Orhon'un "Çengelköy" şiirinde gördüğümüz üzere, kurmaca-dışı düzlemde, aradan elli yıl geçtikten sonra nostaljik bir dürtüyle yaptığı lirik ziyareti saymazsak) asla dönemez. Anlatıcı, romanın sonunda yazacağını söylediği kişisel hikâyesiyle anılarını yeniden canlandırır. Burada, incelemenin başında anlatılan çocukluk evi anlatılır. Felakete uğramış, her şeyini kaybetmiş anlatıcı için yuvaya dönmek, Freudyen bir eylem olarak, yuvanın sıcaklığı ve güvenliğiyle özdeş ana rahmine dönmek anlamına gelir. Daha önce belirtildiği gibi, nostaljik, somut bir mekâna, eve dönmeye çalışmaz aslında; o, çocukluğuna, gençliğine, hiç değişmemesini umduğu zamana, zamanın içinde donmuşçasına bekleyen nesnelere, insanlara dönmek ister.⁵

"[İnsanlar] bundan böyle yaratılışın özeği olmadıklarını, bundan böyle iyilik-sever bir Kayranın [orijinal metinde Providence: Tanrı. Ş.Ş.Y.] sevecen kaygısının nesnesi olmadıklarını kabul etmek zorunda kalacaklardır. Ona öylesine sıcaklık ve rahatlık veren baba evini terk etmiş bir çocuğun durumunda olacaklardır. Ama çocukluğun yenilgiye yazgılanmış olduğu doğru değil midir? İnsanlar sonsuza dek çocuk kalmazlar, en sonunda dışarıya, 'düşman yaşam'a gitmek zorundadırlar." (Freud, 2000: 44).

Çocuk Adam'ın her bölümünde bir kadınla özdeşleştiğini ifade ettiğimiz ayrı ayrı evlerin ilki, burada Freud'un "baba evi" dediği yerdir. "Baba evi" gerek eril artalanı, gerek geleneksel Türk evi tanımına uygunluğu bakımından analizimizin psikanalitik-sosyolojik silsilesini tamamlamak için Freud'un sunduğu elverişli bir kavramdır. Bu bağlamda, Freud'un yukarıda "*düşman yaşam*" dediğini, Gürbilek, Türkiye'nin yakın kültürel tarihinde bulduğu kötülük nüvesiyle açıkladığı "*hınç*" ve "*suç*" dolu sokaklarla ilişkilendirilebilir (2016: 8).

Her hikâyenin sonunda olduğu gibi evden kaçan çocuk eve dönecek, kapıyı sertçe yumruklayacak, kapıyı açacak babanın yüzüne bütün günahlarını tek tek sayacaktır. Oysa Parla'nın, Cumhuriyet aydınının tam da sorunun kaynağını araştırdığı tarihsel momentte ölümünü haber verdiği baba artık evde değildir. Evden kırk sekiz saatliğine kaçan çocuğun babadan duymayı umduğu ve bir uzlaşmanın başlangıcı olacak "*Evine dön! Her şeyi affettik!*" (Benjamin, 2011: 14) cümlesi için geç kalınmıştır. Cumhuriyet yazarı kapı açıldığında kendisi gibi baba yokluğunda vesayet üstlenmek zorunda kalmış bir "*otoriter çocuk*" (Parla, 2009: 20) (bu bağlamda, "*çocuk adam*"), yani Tanzimat yazarını bulacaktır.

⁵ Kitabın yeniden yazılmış versiyonunda bu istek, özgün metinde rastlamadığımız içten bir özlemle dile getirilir. "Çengelköy'deki evimizi sık sık rüyamda görüyorum. Satmamışız, orada oturuyoruz. Uyanınca özlüyorum. Keşke İstanbul'a taşınmasaydık. Keşke Meşrutiyet ilan edilmeseydi. Keşke harbe girmeseydik, keşke hiç, hiç, hiçbir şeyimiz değişmeseydi..." (Orhon, 1965: 183), (Orhon, 2009: 158). Bu iç çekiş, bireysel nostaljiyle toplumsal nostaljinin, bireysel mekânla toplumsal mekânın iç içe geçtiği çarpıcı edebi anlardan bir diğeri.

Sonuç

Türk edebiyatının nirengi noktalarından biri olan Beş Hececiler'in mensubu Orhan Seyfi Orhon edebiyatın pek çok alanında eser vermiş, edebi çok yönlülüğünü gerçek hayatında da sergilemiş bir şairdir. Onun külliyatında en fazla ihmale uğramış eseri olan *Çocuk Adam* (1941) hayatının -yaklaşık olarak- ilk otuz yılını anı ve roman türlerini melezleyerek verdiği bir romandır. Orhon'un ellili yaşlarının başında ilk defa yayımladığı bu romandaki başkarakterin çocukluk ve kısmen gençlik yıllarının Orhon'un kendi hayatından derin izler taşıdığı görülür. Orhon gibi çocukluğu Çengelköy'de geçen romanın kahramanının çocukluğa dair anıları hep olumlu sahnelerden oluşur. İlk iki bölümü açısından otobiyografik bir roman kabul edilebilecek *Çocuk Adam*, anlatının devamında Orhon'un tümüyle kurmacaya dayalı bir özellik sergiler. Anlatıcının çocukluğundan başlayarak yetişkin bir bireye dönüşümünü ve okurun elinde tuttuğu eserini ortaya koyuşunu anlatan *Çocuk Adam*, aynı zamanda *Bildungsroman* ve *Künstlerroman* türlerinin metinsel özelliklerine de uyar. Başkarakterin anıları geride bırakılarak hikâyenin ana olay örgüsünü oluşturan entrikanın anlatılmaya başladığı üçüncü bölümde, isimden içeriğe kurulan bir ilişkiyle, ilk defa zikredilen 'çocuk adam' kavramı, çocukluğa olumsuz anlamlar yükler. Anlatıcının yanında çalıştırdığı daktilo kıza yaşadığı gönül macerası sonucunda yuvasının dağılmasıyla da başa gelen felaketin kaynakları çocuklukta aranır. Böylelikle, anlatıda çocukluğa ikinci kez dönülmüş olur.

Çocuk Adam'ı kurgusal bakımdan ilginç kılan bir diğer özeliği kitabın ilk basımının üzerinden yirmi beş yıl geçmesinin ardından son bölümünün tümüyle değiştirilerek yeniden yayınlanmasıdır. Bunun ardındaki nedenin dönemin okur kitlesi tarafından romanın, yazarın biyografisinin zorunlu bir yansıması olarak kabul edilmesi olabileceği gibi, bu yazıda üzerinde durulmaya çalışıldığı gibi, hayal kırıklıkları yaşatan Cumhuriyetçi aydınlanma projesinin geçmişle yüzleşmeyi seçmek yerine, milliyetçi Kurtuluş Savaşı anlatısına dönüştürerek geçmişe böylece galebe çalma stratejisinin yattığı düşünülebilir. Bunun önemli bir göstergesi olarak, Avrupa dillerinde 1688'de ortaya çıkan 'nostalji' sözcüğünün Türkçede ilk kez erken Cumhuriyet döneminde kullanılmaya başlaması dikkat çeker. Bu durum, sözcüğün romanda sık sık hatırlanan 'baba evi' kavramına atıfta bulunmasından hareketle Osmanlı çocuğu-Cumhuriyet aydını arasında metaforik bir bağ kurulmasını sağlar. Yukarıda işaret edilen ilk hatırlama sürecinde baba evinde geçen bir masumiyet çağı olarak resmedilen çocukluk, ikinci hatırlamada bir habaset kaynağı olarak görülür. Bunun da 'nostaljik yanılısama' süreci sonunda ortaya çıkan bir 'sahte anı' sendromu olabileceği kuvvetle muhtemeldir. Orhon'un "Çengelköy" şiirinde de anlattığı baba evine dönüş eylemi simgesel düzeyde imkânsız bir hesaplaşma çabası-

dır. Böylelikle, Osmanlı'nın son döneminde siyasi otoritenin, yani padişahın yokluğunda toplumda birer baba kimliğine bürünen Tanzimat yazarı gibi, 'lider kültü'nün yokluğunda erken Cumhuriyet dönemi yazarı da topluma karşı benzer bir rolü üstlenmesi gerektiğini anlar. Ancak yeni rejimin üzerinden henüz çok kısa bir süre geçmişken edebi ve kültürel yetersizliklerini, zihinsel az gelişmişliğini, çocukça iştahlarını "çocuk adam" itirafıyla kabullenmek zorunda kalır. Yarım yamalak bir hafızanın yarım yamalak bir yaşantı ortaya çıkardığı bu çarpıcı *Çocuk Adam* romanı örneğinde modernleşme projesinin ilk dönem Cumhuriyet aydınında yarattığı hayal kırıklığı eserin bilinçaltından dışarı taşar.

Kaynakça

- Aksoy, N. (2014). *Kurgulanmış benlikler-otobiyografi, kadın, cumhuriyet*. İletişim Yayınları.
- Atay, O. (2007). *Günlük*. İletişim Yayınları.
- Baydar, M. (2015). *Edebiyatçılarımız ne diyorlar?* İletişim Yayınları.
- Benjamin, W. (2011). *Tek yön*. (Çev.) Tevfik Turan. Yapı Kredi Yayınları.
- Berk, İ. (2019). *Poetika*. Yapı Kredi Yayınları.
- Bertram, C. (2012). *Türk evini hayal etmek-eve dair kolektif düşler*. (Çev.) Mehmet Ratip. İletişim Yayınları.
- Boym, S. (2009). *Nostaljinin geleceği*. (Çev.) Ferit Burak Aydar. Metis Yayınları.
- Cassin, B. (2018). *Nostalji-İnsan ne zaman evindedir?-Odysseus, Aeneas, Arendt*. (Çev.) Seçil Kıvrak. Kolektif Yayınları.
- Emre, İ. (2006). *Postmodernizm ve edebiyat*. Anı Yayıncılık.
- Freud, S. (1996). *Olgu İncelemeleri II*. (Çev.) Ayhan Eğrilmez. Payel Yayınları.
- Freud, S. (2000). *Bir yanılısamanın geleceği-uygarlık ve hoşnutsuzlukları*. (Çev.) Aziz Yardımlı. İdea.
- Gürbilek, N. (2016). *Kötü çocuk Türk*. Metis Yayınları.
- Kahraman, Â. (2007). Orhan Seyfi Orhon, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. TDV Yayınları, 33, 389-390.
- Karaosmanoğlu, Y. K. (2014). *Atatürk*. İletişim Yayınları.
- Lefebvre, H. (2014). *Mekânın üretimi*. (Çev.) Işık Ergüden. Sel Yayınları.
- McHugh, P. R. (2008). *Try to remember: Psychiatry's clash over meaning, memory and mind*. Dana Press.

- Muzaffer, S. (1942). *Modern âdab-ı muaşeret*. İnkılap Kitabevi.
- Nişanyan, S. (2010). *Nişanyan sözlük-çağdaş Türkçenin etimolojisi*. Everest Yayınları.
- Nişanyan sözlük* (t.y.). 30 Temmuz 2020 tarihinde <https://www.nisanyansozluk.com/?k=nostalji> adresinden erişildi.
- Orhon, O. S. (1941). *Çocuk adam*. Semih Lûtfi Kitabevi.
- Orhon, O. S. (1965). *Çocuk adam*. Rek-Tur.
- Orhon, O. S. (1970). *Bütün şiirleri*. MEB Yayınları.
- Orhon, O. S. (2009). *Çocuk adam*. Everest Yayınları.
- Parla, J. (2009). *Babalar ve oğullar-Türk romanının epistemolojik temelleri*. İletişim Yayınları.
- Parla, J. (2011). *Türk romanında yazar ve başkalaşım*. İletişim Yayınları.
- Schachter, D. L. (2002). *The seven sins of memory: How the mind forgets and remembers*. Mariner Press.
- Tarancı, C. S. (1983). *Bütün şiirleri*. Can Yayınları.
- Tuncer, H. (2003). *Beş Hececiler*. Orkun Kitabevi.
- Yalçın, M. (Ed.) (2010). *Tanzimat'tan bugüne edebiyatçılar ansiklopedisi-2*. Yapı Kredi Yayınları.
- Yıldız, A. D. (2010). *Popüler Türk romanları*. Dergâh Yayınları.

Etik kurul onayı

Münferit ve edebi konulu bir inceleme olan bu makale, özel ve tüzel 3. tarafları maddi/manevi bakımdan ilgilendirmemesi sebebi ile etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalar arasında yer almaktadır.

Çıkar çatışması beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Exploring the language assessment literacy of Turkish in-service EFL teachers

Türk İngilizce öğretmenlerinin dil değerlendirme okuryazarlığı araştırması

Gönderim Tarihi / Received : 05.04.2021

Kabul Tarihi / Accepted : 28.05.2021

Doi: <https://doi.org/10.31795/baunsobed.909953>

Sezgin BALLIDAĞ^{**1}

Banu İNAN-KARAGÜL²

ABSTRACT: The purpose of this study is to find out the language assessment literacy (LAL) of teachers who teach English at state elementary, middle, and high schools in Turkey. 101 teachers working in various cities participated in this study. A mixed-methods research design was employed in the study, so the data were collected through both quantitative (questionnaires) and qualitative (interviews) instruments. The data for the quantitative part of the study were collected by means of the “Teachers Questionnaire” prepared by Vogt & Tsagari (2014) under three domains regarding language testing and assessment (LTA); classroom-focused LTA, purposes of testing and content and concepts of LTA. The data from questionnaires were analyzed via SPSS in terms of means, percentages, and frequencies to find out the training levels and needs of the respondents in language assessment. In the qualitative phase, a total of 18 teachers volunteered to take part in the interviews. The qualitative data that was gathered through semi-structured interviews were analyzed one by one in terms of their similarities and differences, and selective coding was utilized. The overall results from the questionnaires indicated that EFL teachers who work at state high, middle and elementary schools in Turkey perceived their training levels in all three domains of LTA insufficient, and they were also in need of further basic training in those domains. Furthermore, qualitative findings also supported the findings from the questionnaires by also providing insights into the reasons for participants’ insufficiency of LAL levels.

Keywords: EFL, Language assessment literacy, Language testing and assessment.

¹This study is a condensed summary of the master’s thesis “Exploring the language assessment literacy of Turkish in-service EFL teachers” written by Sezgin Ballıdağ.

^{**}Sorumlu Yazar / Corresponding Author

¹Öğr. Gör., Yıldız Teknik Üniversitesi/ Yabancı Diller Yüksekokulu, sballidag@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-6402-5632>

²Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi/ Eğitim Fakültesi/ İngiliz Dili Eğitimi Bölümü, banu_inan@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0001-8672-1383>

ÖZ: Bu çalışma Türkiye'deki ilkokul, ortaokul ve lise kademesindeki devlet okullarında çalışan İngilizce öğretmenlerinin dil değerlendirme okuryazarlığını incelemeyi hedeflemiştir. Bu çalışmaya, farklı şehirlerde çalışan 101 öğretmen katılmıştır. Çalışmada, yöntem olarak karma yöntemden yararlanılmıştır, bu yüzden veri, hem nicel (anket) hem de nitel araştırma (mülakat) araçları aracılığıyla toplanmıştır. Araştırmanın nicel bölümünün verisi Vogt ve Tsagari tarafından hazırlanan (2014) Öğretmen Anketi vasıtasıyla üç alan altında toplanmıştır; sınıf odaklı dilde ölçme ve değerlendirme, ölçmenin amaçları ve dilde ölçme ve değerlendirmenin içerik ve kavramları. Anketlerden toplanan veri, katılımcıların eğitim seviyeleri ve ihtiyaçlarını belirlemek için ortalamalar, yüzdeler ve sıklıklar bakımından SPPS aracılığıyla analiz edilmiştir. Nitel aşamada, toplam 18 öğretmen mülakatlara katılmaya gönüllü olmuştur. Yarı-yapılandırılmış mülakatlar vasıtasıyla toplanan veri benzerlik ve farklılıkları bakımından tek tek analiz edilmiş ve seçici kodlama yapılmıştır. Anketlerden elde edilen genel sonuçlar, devlet lisesi, ortaokulu ve ilkokulunda çalışan İngilizce öğretmenlerinin, yabancı dilde ölçme değerlendirme tüm üç alanda da eğitim seviyelerini yetersiz olarak gördüklerini ve aynı zamanda bu alanlarda temel bir eğitime ihtiyaç duyduklarını göstermiştir. Ayrıca, nitel bulgular da anketlerden elde edilen veriyi, katılımcıların dil değerlendirme okuryazarlığının yetersizliğinin sebepleri konusunda fikir de vererek desteklemektedir.

Anahtar Kelimeler: Yabancı dil olarak İngilizce, Dil değerlendirme okuryazarlığı, Dilde ölçme ve değerlendirme.

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Literatür taraması

Bu çalışmanın amacı Türkiye’de ilkokul, ortaokul ve lise kademesindeki devlet okullarında görev yapan İngilizce öğretmenlerinin dil değerlendirme okuryazarlığını belirlemektir. Dil değerlendirme okuryazarlığını test eden araştırmalar genellikle üç ana konuya odaklanmaktadır, bunlar, üniversitelerde verilen ölçme ve değerlendirme derslerinin yararlılığı, öğretmenlerin ölçme konusundaki bilgileri ve öğretmenlerin kendi düşüncelerine göre ölçme ile ilgili ihtiyaçları doğrultusundaki inançlarıdır. Alanda yapılan hem yurt içindeki hem de yurtdışındaki araştırmalar, İngilizce öğretmenlerinin dil değerlendirme okuryazarlığının düşük olduğunu göstermektedir. Öğretmen eğitimcilerinin çoğu dil öğretimin teorik kısmına önem vermektedirler (Jeong, 2013), bu sebeple, yeni mezun olan öğretmenler ilk defa çalışmaya başladıkları zaman, öğrendikleri bu teorik bilgiyi kullanamamaktadırlar. Bu gerçeğe rağmen, üniversitelerde okutulan dilde ölçme ve değerlendirme derslerine gerekli önem verilmemektedir (Jin, 2010; Orr, 2010; Hatipoğlu, 2015). Türkiye’de yapılan dil değerlendirme okuryazarlığı konusundaki araştırmaların çoğu, üniversite öğrencileri ve devlet üniversitesinde çalışan öğretim görevlileri üzerinde yapılmıştır; devlet ilköğretim, orta öğretim ve lise kademesinde çalışan İngilizce öğretmenlerini hedef alan kısıtlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu kademelerde çalışan öğretmenlerin, çoğunlukla uyguladıkları sınavları kendilerinin hazırladıkları da düşünüldüğünde, bu hedef kitlenin dilde ölçme ve değerlendirme okuryazarlığı önem arz etmektedir. Bu yüzden, bu çalışma, devlet ilkokul, orta okul ve lise kademesinde çalışan İngilizce öğretmenlerinin dilde ölçme ve değerlendirme konusunda algılanan ve ihtiyaç duyulan eğitim seviyesini belirleyerek alandaki bu boşluğu kapatmayı hedeflemektedir.

Yöntem

Bu çalışma şu sorulara cevap bulmayı hedeflemektedir;

Devlet ilkokulu, ortaokulu ve liselerinde çalışan İngilizce öğretmenlerinin dil değerlendirme okuryazarlığı konusunda algılanan eğitim seviyesi nedir?

Devlet ilkokulu, ortaokulu ve liselerinde çalışan İngilizce öğretmenleri, dil değerlendirme ile ilgili ne kadar eğitime ihtiyaç duyduğunu düşünüyorlar?

Bu çalışmadaki veri, 2019-2020 eğitim öğretim yılında toplanmıştır. Bu çalışmada karma yöntem kullanılmıştır, dolayısıyla hem nitel (mülakat) hem de nicel (anket) yöntemler vasıtasıyla veri toplanmıştır. Veri toplama süreçleri açısından, tüm veri tek seferde toplandığı için, bu araştırma bir enine-kesit çalışmasıdır. Bu araştırmanın nicel kısmına, Türkiye’nin farklı illerinde

çeşitli devlet ilkokulu, ortaokulu ve lisesinde çalışan 101 İngilizce öğretmeni katılmıştır. Örneklem uygun örnekleme ile seçilmiştir. Araştırmada, nicel veri Vogt ve Tsagari'nin (2014) tasarladığı Öğretmen Anketi ile toplanmıştır. Toplam 36 ögesi bulunan anket üç alt kısımdan oluşmaktadır; sınıf odaklı dilde ölçme ve değerlendirme, dilde ölçme ve değerlendirmenin içerik ve kavramları ve ölçmenin amaçları. Ankete katılan örneklemin eğitim seviyelerini belirlemek için, ortalama, yüzde ve sıklık açısından veri SPSS ile analiz edilmiştir. Araştırmanın nitel kısmını oluşturan mülakatlara ise ankete katılan öğretmenlerin 18'i gönüllü olmuştur. Anketlerden toplanan veri benzerlik ve farklılıkları açısından ayrı ayrı incelenmiş ve seçici kodlama yapılmıştır. Katılımcıların kaygı düzeylerini düşürmek ve daha kişisel bilgi vermelerini sağlamak adına, mülakat soruları ayrıca Türkçe olarak da sunulmuştur.

Bulgular ve tartışma

Katılımcıların algılanan sınıf odaklı dilde ölçme ve değerlendirme seviyeleri incelendiğinde, portföy hariç diğer alanlarda 1-2 günlük bir eğitim aldıklarını düşündükleri bulunmuştur. En yüksek ortalama değer öğrencilere geri dönüt verme alanında bulunurken, en düşük değer portföy kullanımı alanında kaydedilmiştir. Ölçmenin amaçları alanındaki algılanan en yüksek değer ise ne öğretilmesi/öğrenilmesi gerektiğini ortaya koyma alanında bulunmuştur. Bu bölümde katılımcıların en az eğitim aldıklarını düşündükleri alan ise öğrencilere sertifika vermek olarak bulunmuştur. Dilde ölçme ve değerlendirmenin kavram ve içerikleri konusunda ise, katılımcılar en çok eğitimi dilbilgisi ve kelime ölçme ve değerlendirme alanında aldıklarını düşünürken, toplanan veri kültürel öğeleri ölçme ve değerlendirme konusunda en az eğitimi aldıklarını düşündüklerini ortaya koymuştur.

Dilde ölçme ve değerlendirme alanında katılımcıların ne kadar daha eğitime ihtiyaç duydukları ile ilgili toplanan veri şunları ortaya koymuştur. Sınıf odaklı eğitim alanında en yüksek eğitime portföy kullanımında ihtiyaç vardır. Katılımcılar en az eğitime ders kitaplarından hazır metinleri kullanmak alanında ihtiyaç duyduklarını düşünmektedirler. Ölçme ve değerlendirmenin amaçları ile ilgili en fazla eğitime ihtiyaç duyulduğu düşünülen alan öğrencilere sertifika vermek olarak bulunurken en az eğitim ihtiyacı not verme alanında saptanmıştır. Ölçme ve değerlendirmenin kapsam ve içerikleri konusunda ise, katılımcılar en çok eğitime kültürel öğeleri test etmek alanında ihtiyaç duyduklarını düşündükleri bulunurken, en az eğitime dilbilgisi ve kelime ölçme alanında ihtiyaç duyuları ortaya konmuştur.

Son olarak, mülakatlardan toplanan verilere göre üniversitelerde verilen okul deneyimi derslerinin, staj okullarındaki sınırlı zaman ve staj okullarındaki

öğretmenlerin stajyerlere yaklaşımı gibi kısıtlamalar nedeniyle faydalı olmadığı ortaya çıkmıştır. Katılımcılara, mezun olduklarında dilde ölme ve değerlendirme konusunda hazır olup olmadıkları sorulduğunda, büyük çoğunluğu hazır olmadığını ifade etmiştir. Diğer önemli bulgu ise, klasik ölçme yöntemlerinin yanı sıra, portföy gibi alternatif ölçme ve değerlendirme yöntemleri çoğu öğretmen tarafından kullanılmaktadır.

Sonuç ve öneriler

Türkiye'nin farklı illerinde farklı ilkokul, ortaokul ve liselerde çalışan 101 İngilizce öğretmeni ile yapılan bu çalışma, öğretmenlerin dil değerlendirme okuryazarlığını belirlemeyi hedeflemektedir. Araştırmanın sonuçları, katılımcıların sınıf odaklı dilde ölçme ve değerlendirme, ölçmenin amaçları ve dilde ölçme ve değerlendirmenin içerik ve kavramları alt başlıklarının tümünde yetersiz bir ölçme değerlendirme bilgisine sahip olduklarını düşündüklerini ortaya koymuştur. Diğer araştırma sorusunun cevabı olarak ise katılımcılar yine yukarıdaki tüm alt başlıklarda temel bir eğitime ihtiyaçları olduğunu düşünmektedirler. Yapılan mülakatlar ise, bu yetersiz eğitim seviyesinin sebeplerine ışık tutar niteliktedir. Örneğin, öğretmenler, mesleğe atılmadan önceki tek şansları olan okul deneyimi derslerinden verim alamadıklarını, üstüne üstük üniversitede altıkları ölçme ve değerlendirme derslerinin ülke gerçeklerini gözetererek hazırlanmadığını ifade etmektedirler. Ayrıca, araştırmanın nicel kısmında en az eğitim alındığı düşünülen ve en çok eğitim ihtiyacı olduğu belirtilen portföylerin mülakatlarda çoğu öğretmen tarafından kullanıldığı ifade edilmiştir. Bu durumda portföylerin olması gerektiği gibi kullanılıp kullanılmadığının da araştırılmasında ve bu alanda öğretmenlere hizmet içi eğitim verilmesinde fayda görülmektedir. Son olarak, mülakatlardan edinilen bulgular, öğretmenlerin sahip olduğu ölçme ve değerlendirme becerilerinin çoğunu, okullarda birlikte çalıştıkları meslektaşlarından aldıklarını ortaya koymuştur.

Bu bulgular ışığında, eğitim fakültelerindeki ölçme ve değerlendirme derslerin ve okul deneyimi dersinin yürütülmesinin yeniden düzenlenmesi gerektiği söylenilebilir.

Introduction

Assessment is an indispensable part of teaching because it helps teachers reflect on their teaching; in other words, it guides teachers to improve the way they teach so as to achieve the course objectives. In order to highlight the significance of the relationship between teaching and assessment, DiRanna et al. (2008) argue that “assessment and instruction are two sides of the same coin” (p. 22). Assessment, which occurs consciously or unconsciously (Brown, 2003), is a continuing process. Various definitions of the term have been suggested in the literature. To illustrate, Thomas (2004) defines the term as collecting data to make decisions. As the knowledge of teachers on assessment issues became even more significant, in 1990 the National Council on Measurement in Education, The American Federation of Teachers, and the National Education Association came up with a framework regarding the standards of an assessment literate teacher. The movement towards professionalism in teaching, Stiggings (1991) coined a new term, assessment literacy (Hereafter AL), and it is ‘sine qua non for a proficient educator today” (Popham, 2009). Mertler & Campbell (2005) suggested a definition of AL as “an individual’s understandings of the fundamental assessment concepts and procedures deemed likely to influence educational decisions” (p. 265). Developing the professional knowledge of the teachers has attracted attention for many years (Tellez & Mosqueda, 2015); hence, in the field of language testing and assessment, there is a move towards professionalism (Farhady, 2019). This progress in raising knowledge of teachers regarding test-related activities created a new term, *language assessment literacy* (hereafter, LAL). Several definitions of the term can be found in the literature. According to O’Loughlin (2013), it includes a variety of skills which are needed in producing and interpreting test scores as well as evaluating the test results by taking functions of assessment in education and society into consideration. Phil & Harding (2013) also use the term as a collection of competencies which help individuals understand, evaluate and sometimes compose language tests of themselves as well as analyzing them.

LAL has gained importance in the language teaching and learning field, and the research that seeks to provide a definition of the term and how it can be developed productively has increased (Lam, 2015). The studies conducted to examine the LAL of in-service or pre-service teachers focus on three basic categories; the potency of the assessment courses at universities, how much teachers know about assessment, and teachers perceived beliefs and needs in assessment-related issues. To start with, notwithstanding its importance, an inadequate amount of research has been conducted to find out about the efficiency of English language testing and evaluation (ELTE) courses taught at

universities. The course content is far-reaching, yet what should be included in ELTE courses is an important issue that teachers and administrators deal with (Berger, 2012). The majority of teacher trainers give priority to theoretical aspects of assessing the languages (Jeong, 2013); therefore, when pre-service teachers start teaching in real classrooms, they may not use their theoretical knowledge they gain at universities. It was found out by much research conducted on the effectiveness of ELTE courses that the participant teachers require more training regarding language assessment (Volante & Fazio, 2007; Hatipoğlu, 2010). Undeterred by these facts, the ELTE courses offered at universities have received lacking attention (Jin, 2010; Orr, 2010; Hatipoğlu, 2015).

Another concern of the researchers in the field has been the extent of the teachers' knowledge regarding assessment issues. In order to find out the LAL of the teachers, a considerable amount of literature has been published (Köksal, 2004; Alderson, 2005; Sariçoban, 2011; Fulcher, 2012; Tzagari & Vogt, 2017; Sarıyıldız, 2018). The results from the research mentioned revealed that teachers had underdeveloped LAL levels. Besides trying to find out the LAL levels of teachers by asking teachers assessment-related questions of evaluating the exams they produced, the researchers also investigated the participants' perceived assessment literacy levels. It was revealed by various studies (Hasselgreen et al., 2004; Ölmezer-Öztürk & Aydın, 2019) that the respondents needed more training on assessment. Although the majority of research revealed inadequate levels of perceived knowledge, there are studies such as Shim (2009), which report that the participants believed they were trained about assessment.

There are also studies that have been conducted on LAL in the Turkish setting (Hatipoğlu, 2010; Büyükkaracı, 2016; Mede & Atay, 2017; Ölmezer-Öztürk & Aydın, 2019; Şahin, 2019), but conducting further research is suggested by the researchers due to the limitations they possess.

Statement of the problem

When it comes to evaluating students, teachers are one of the most significant factors (Vogt & Tzagari, 2014); hence, educating teachers has started to receive more attention (Farhady, 2019). However, the research conducted on LAL of teachers indicated that LAL of teachers is not sufficient (Jannati, 2015; Semiz & Odabaş, 2016; Xu & Brown, 2017). In order to investigate the LAL of teachers in Turkey, some studies have been conducted, too; however, they have limitations. To name them, they had either small number of the respondents (Yetkin, 2015; Tamerer, 2019), or they were carried at universities in Turkey (Mede & Atay, 2017; Öz & Atay, 2017; Ölmezer-Öztürk, 2018; Yastıbaş & Takkaç, 2018).

Significance of the study

Although some research has been conducted in order to figure out the LAL of teachers in the Turkish context with pre-service teachers (Sarıyıldız, 2018; Tamerer, 2019) and teachers working at universities (Mede & Atay, 2017; Ölmezer-Öztürk & Aydın, 2019), teachers who work at state schools received very little attention. Therefore, the purpose of this study is to add to the relatively new research area by examining the LAL of teachers who work under the umbrella of the Ministry of Education in Turkey. This study offers some significant insights into the field of LAL and curriculum developers at universities. The participant teachers will also have a chance to reflect on their assessment knowledge and choices.

Research questions

The present study aims to investigate;

1. the perceived level of training that English teachers who work at state high, middle, and elementary schools in Turkey regarding language assessment
2. how much training regarding language assessment the English teachers who work at state high, middle, and elementary schools in Turkey believe they need

Methodology

Research design

In this study, a mixed-methods design was utilized because combining quantitative and qualitative instruments contributes to the understanding of the research problem than using any of these methods alone (Creswell, 2012). In terms of data collection process, because all the data were collected at once, the present research adopts a cross-sectional design.

Participants

In this current study, the data were collected in the 2019-2020 academic year. 101 teachers who work at various state elementary, middle, and high schools participated in the quantitative part of this study, and 18 teachers volunteered to take part in the interview part. Convenience sampling was utilized in order to collect the data.

The respondents in this study are from 26 different cities in Turkey. Table 1 and Table 2 illustrate the profile of the participants for the quantitative part and qualitative part, respectively.

Table 1: Participants' profile (N=101)

		N	%
Gender	Male	38	37.6
	Female	63	62.4
Years of Experience	0-1	2	2
	2-5	6	5.9
	6-10	25	24.8
	11-15	42	41.6
	More than 15 years	26	25.7
Graduated BA Program	English Language Teaching (ELT)	87	86.1
	Non-ELT	14	13.9
Highest Qualification	BA	79	78.2
	MA	17	16.8
	PhD	5	5.0
School Level	Elementary School	14	13.9
	Middle School	37	36.6
	High School	50	49.5

Table 2: Interviewed participants' profile (N=18)

		N	%
Gender	Male	10	55.6
	Female	8	44.4
Years of Experience	2-5	1	5.6
	6-10	5	27.8
	11-15	9	50
	More than 15 years	3	16.7
Highest Qualification	BA	16	88.9
	MA	2	11.1
School Level	Elementary School	4	22.2
	Middle School	8	44.4
	High School	6	33.3

Data collection instruments

The major data collection tool was Teachers' Questionnaire by Vogt & Tzagari (2014). The questionnaire included 4 sub-parts. The first part inquired about the demographic information of the respondents. In the following three parts, there were items about classroom-focused LTA, purposes of testing

and content and concepts of LTA. The participants needed to rate their both perceived training levels and how much training they need in each sub-part. In order to have more in-depth, reliable data, interviews were also administered with 18 of the respondents to the quantitative part of the study since they are great data collection tools due to their concern about the identities, experiences and beliefs of participants (Talmy & Richards, 2010). The interview questions were also presented in Turkish to help the respondents stress-free during the interviews, and therefore, provide more personal data.

Results

The perceived training level of the participants

In order to answer the first research question, all the quantitative data were analyzed through SPSS descriptive statistics. The findings from three sub-parts regarding the perceived training levels of the participants are displayed in Table 3, Table 4, and Table 5.

Table 3: Perceived training levels of participants in classroom-focused LTA (N=101)

	N	Mean	SD	0	1	2
Preparing classroom tests	101	1.36	.687	12	41	48
Using ready-made tests from textbook packages or from other sources	101	1.36	.672	11	43	47
Giving feedback to students based on information from tests/assessments	101	1.55	.608	6	33	62
Using self-or peer-assessment	101	1.34	.667	11	45	45
Using informal, continuous, non-test type of assessment	101	1.15	.713	19	48	34
Using the European Language Portfolio, an adaptation of it or some other portfolio	101	.86	.775	38	39	24

0= Not, at all, 1= A little (1-2 days), 2= More advanced

Table 3 illustrates what teachers think about the training they received in terms of classroom-focused LTA. As can be seen in Table 3, the participants perceive that they received a little more than 1-2 days of training in all fields except for using portfolios. The highest mean value was found for “giving feedback” ($M=1.55$, $SD= .608$), which showed that the respondents thought they had the highest training in this area. However, the participants believed that they received the least training in “using the European Language Portfolio” ($M= .86$, $SD= .775$); 38 of the participants expressed that they had no training in this field.

Table 4: Perceived training levels of participants regarding purposes of testing (N=101)

	N	Mean	SD	0	1	2
Giving grades	101	1.47	.672	10	34	57
Finding out what needs to be taught/learned	101	1.49	.642	8	36	57
Placing students onto courses, programs etc	101	1.12	.739	22	45	34
Awarding students final certificates (from school/program: local, regional or national level)	101	.98	.735	28	47	26

0= Not, at all, 1= A little (1-2 days), 2= More advanced

As shown in Table 4, the participants in the present study have the highest mean value in “finding out what needs to be taught/learned” ($M=1.49$, $SD=.642$), indicating that the teachers who work at state elementary, middle and high schools in Turkey hold the idea that they got the most training in finding out their students’ needs. Giving grades, with slightly lower mean value ($M=1.47$) is another field the participants thought they received more than a little training. Awarding final certificates, however, received the lowest mean value ($M=.98$, $SD=.735$) because the majority of the respondents expressed that they received a little or no training in this field.

Table 5: Perceived training levels of participants regarding content and concepts of LTA (N=101)

	N	Mean	SD	0	1	2
1. Testing and assessing						
Receptive skills (reading/listening)	101	1.39	.648	9	44	48
Productive skills (speaking/writing)	101	1.39	.663	10	42	49
Microlinguistic aspects (grammar/vocabulary)	101	1.41	.710	13	34	54
Integrated language skills	101	1.28	.709	15	43	43
Aspects of culture	101	1.08	.744	24	45	32
2. Establishing reliability of tests/assessment	101	1.32	.692	13	43	45
3. Establishing validity of tests/assessment	101	1.33	.694	13	42	46
4. Using statistics to study the quality of tests/assessment	101	1.21	.697	16	48	37

0= Not, at all, 1= A little (1-2 days), 2= More advanced

In the last sub-part of the questionnaire, the participants had to rate items regarding the content and concepts of language testing and assessment. As displayed in the table, it was found that all the participants believe that they received at least 1-2 days of training in all fields. Based on the findings in Table 5, the highest mean score was observed in “testing and assessing

microlinguistic aspects (grammar/vocabulary)" ($M=1.41$, $SD=.710$). To put it another way, the majority of the respondents (53.5%) stated that they received advanced training in this field. We can also understand that the perceived level of the participants' training on testing and assessing the receptive and productive skills are the same ($M=1.39$). Another important finding to note is that testing and assessing the aspects of culture is the field that respondents felt the weakest about ($M=1.08$, $SD=.744$).

The perceived needs of the participants

The second part of the questionnaire comprised of items in order to uncover the training needs of English teachers who work at state high, middle, and elementary schools in Turkey. Table 6 displays the findings regarding the training needs of the respondents in classroom-focused LTA.

Table 6: Participants' perceived training needs regarding classroom-focused LTA (N=101)

	N	Mean	SD	0	1	2
Preparing classroom tests	101	.88	.816	40	33	28
Using ready-made tests from textbook packages or from other sources	101	.70	.794	51	29	21
Giving feedback to students based on information from tests/assessments	101	.85	.792	40	36	25
Using self-or peer-assessment	101	.99	.794	32	38	31
Using informal, continuous, non-test type of assessment	101	.95	.753	31	44	26
Using the European Language Portfolio, an adaptation of it or some other portfolio	101	1.12	.765	24	41	36

0= None, 1= Yes, basic training, 2= Yes, more advanced training

As can be seen from Table 6, the participants' needs varied across different items. Among all the items, the participants needed the highest training in "using the European Language Portfolio" ($M=1.12$, $SD=.765$). With a closer mean value, "using self-or peer-assessment is another field on which the participants reported a need for further training ($M=.99$, $SD=.794$). Lastly, "using ready-made tests" was the field in which the participants reported the lowest need for extra training ($M=.70$, $SD=.794$).

Table 7: Perceived training needs of participants in purposes of testing (N=101)

	N	Mean	SD	0	1	2
Giving grades	101	.77	.768	45	34	22
Finding out what needs to be taught/learned	101	.86	.800	40	35	26
Placing students onto courses, programs etc	101	1.01	.755	28	44	29
Awarding students final certificates (from school/program: local, regional or national level)	101	1.12	.711	20	49	32

0= None, 1= Yes, basic training, 2= Yes, more advanced training

As displayed in Table 7, the participants needed the highest training for “awarding students final certificates” ($M=1.12$, $SD=.711$). They also reported a basic need for “placing students onto courses, programs etc.” ($M=1.01$, $SD=.755$). On the other hand, they expressed they did not even a basic training for “finding out what needs to be taught/learned” and “giving grades” ($M=.86$, and $M=.77$, respectively).

Table 8: Participants’ perceived training needs regarding content and concepts of LTA (N=101)

	N	Mean	SD	0	1	2
1. Testing and assessing						
Receptive skills (reading/listening)	101	.90	.819	39	33	29
Productive skills (speaking/writing)	101	.93	.816	37	34	30
Microlinguistic aspects (grammar/vocabulary)	101	.82	.817	44	31	26
Integrated language skills	101	.95	.792	34	38	29
Aspects of culture	101	1.06	.732	24	47	30
2. Establishing reliability of tests/assessment	101	1.00	.800	32	37	32
3. Establishing validity of tests/assessment	101	.97	.768	31	42	28
4. Using statistics to study the quality of tests/assessment	101	1.04	.774	28	41	32

0= None, 1= Yes, basic training, 2= Yes, more advanced training

As displayed in Table 8, the most advanced training was needed in the field of testing and assessing aspects of culture ($M=1.06$, $SD=.732$), which was followed by using statistics. ($M=1.04$, $SD=.774$). Another important finding was that the participants believed that they needed the least help in testing and assessing grammar and vocabulary ($M=.82$, $SD=.817$). As for testing assessing receptive ($M=.90$, $SD=.819$) and productive skills ($M=.93$, $SD=.816$), it was found out that the participants expressed more slightly more need for productive skills assessment.

In order to get more detailed information regarding the needs and perceptions of the respondents about LAL, written interviews were conducted with 18 of the teachers who filled out the questionnaire. The analysis of the first question revealed that the school experience courses the pre-service teachers had at universities were not very fruitful due to various reasons like the limited time the pre-service teachers had at practicum schools, the advisory teachers' unwillingness to involve them in assessment procedures. In this vein, the following comments were made:

"Our advisory teacher at the practicum school to which we were assigned to did not involve us in the assessment process; hence, we had no chance to turn our theoretical knowledge into practice."

"... since we had a limited amount of time, the school experience course did not help us put what we learned into practice."

In the second question, the participants were inquired about their readiness to assess their learners and how they developed themselves to overcome the difficulties they faced. The comments of the interviewees revealed that the majority of them felt inadequate in terms of assessing language learning when they graduated from universities; therefore, they learned this skill as the time passes thanks to their colleagues as one interviewee put:

"I did not feel prepared to assess my learners. When I experienced difficulty, I asked for help from my colleagues, or I searched online"

Another interviewee criticized the ELTE education at universities as it does not correspond to the realities of real-life by saying:

"I did not feel ready for assessment because the education offered at the universities does not fit the realities of our country."

The interviewee's willingness to participate in professional development activities after finishing university was another focus of the interview. Only two of the 18 interviewees stated that they took part in any training related to language testing and assessment. The use of SPSS, alternative assessment, and preparing rubrics were among the topics the interviewees wished to have training on. The answers of the interviewees also revealed that they made use of both traditional and alternative assessment tools to assess their learners. Written exams and quizzes were among the most mentioned traditional assessment tools, while as alternative assessment tools, they mainly used portfolios, peer-assessment, and presentations. In this vein, one of the interviewees made the following comment:

"... in addition to traditional ways, I ask my learners to give presentations about the days topic. After the presentation, they first reflect on their own presentations, and then they reflect on their peers' presentation. Also, they collect everything in our portfolio, and I get them when the semester is over."

As a reason why they could not make use of alternative assessment methods, the following comment was made:

"I know about alternative assessment, but I have never used any of them. Our time to teach the courses is insufficient; we teach 5 hours in the 9th grade and 2 hours in the others. If we use alternative assessment tools, we may not cover what we have to teach in the curriculum."

As can be understood from the comments made by the interviewees, school experience courses do not create an atmosphere for the in-service teachers to practice their assessment skills, and ELTE courses are not believed to provide the pre-service teachers with the necessary assessment knowledge since the majority of the participants do not feel ready for language assessment in the classroom. Furthermore, alternative assessment tools are not used due to lack of time, or they are used without having proper training on how to use them.

Discussion

This paper sought to explore the LAL of the English teachers who work at state schools in various cities in Turkey with a focus on their perceived level of training and further need for extra training. Their perceived level of training and how much extra training they need was investigated under 3 domains.

The first research question of the study aimed to explore the perceived training level of the participants in classroom-focused LTA, purposes of testing, and content and concepts of LTA. The findings revealed that the LAL of the respondents for all three domains was insufficient. This finding supports previous research by Mede & Atay (2017), Sariyildiz (2018) and Tamerer (2019). Another crucial finding of the study is that the participants did not even believe that they had basic training in alternative assessment tools such as portfolios. This finding can be explained by the fact that Turkey is an exam-oriented country, so teachers are inclined to make use of summative assessment tools. Besides using portfolios, awarding final certificates received the second lowest mean score. A possible reason behind this might be that in the Ministry of Education, the students are not assigned certificates; therefore, this is not paid enough attention to ELTE courses.

The findings from the questionnaire about the training needs of the respondents revealed that they needed training in all three domains with various degrees.

This overall finding of how much need for further training the participants perceive is in line with many of the previous studies (Hasselgreen et al., 2004; Vogt & Tsagari, 2014; Jannati, 2015; Lam, 2015; Büyükkaracı, 2016; Semiz & Odabaş, 2016; Mede & Atay, 2017; Xu & Brown, 2017; Ölmezer-Öztürk & Aydın, 2019). When individual items are considered, it is crucial to note that some items are also in line with the previous part of the questionnaire. To illustrate, it was found out that the respondents believed they had the least training in “using portfolios,” and they expressed in the second part that they need the highest training in this field. Moreover, testing and assessing grammar and vocabulary was also found to be the field the participants felt the most knowledgeable about. It seems possible that this result is due to the importance we attach to the teaching of grammar and vocabulary in Turkey.

The analysis of the qualitative data provided insights into the insufficient LAL of respondents. To start with, almost all of the interviewees stated that the school experience course did not give them a chance to practice their theoretical knowledge on assessment due to some constraints. Considering the possible facilitative effect of the school experience course thanks to being observed by peers and advisory teachers, pre-service teachers lose a rare chance. It can be concluded from the comments made by interviewees that practicum schools do not provide pre-service teachers with the necessary practice before they step into actual classrooms. Another important finding from interviews is that even though all participants believe that they need training in all domains with varying degrees, they did not participate in professional development courses. A possible explanation of this could be the workload of teachers when we consider the comment by one of the interviewees about the insufficient number of teaching hours. Furthermore, the data from the qualitative part of the study revealed a strong network among teachers who work at state schools in Turkey, which was also suggested by Jin (2010). The participants seemed to benefit from more experienced colleagues despite the claimed insufficiency of ELTE courses at universities. Finally, it is crucial to note that teachers who work at state schools in Turkey should be provided in-service training in alternative assessment tools, especially portfolios. Even though they reported that they needed the highest training in using portfolios, and they think they had the least training in using them, the interview results showed that portfolios are among the most used assessment tools.

Conclusion

This study investigates the language assessment literacy (LAL) of teachers who work at state schools in Turkey through a survey and an interview. The results

indicated that the participants believe that they were not trained enough in language assessment, and they also reported a further basic training in all domains in the questionnaire.

The present results are significant for both the Ministry of Education and the Council for Higher Education in Turkey due to the insufficiency of school experience courses and ELTE courses offered at universities. Some standards for the school experience courses should be formalized in terms of the responsibilities of advisory teachers and the minimum amount of teaching practice time. Furthermore, the content of ELTE courses should be revised so as to equip the pre-service teachers with more assessment knowledge and practice. Lastly, the teachers working at state schools should be given as much in-service training on language assessment as possible to raise their LAL.

References

- Alderson, J. C. (2005). *Diagnosing foreign language proficiency: the interface between learning and assessment*. London: Continuum.
- Berger, A. (2012). Creating language assessment literacy: A model for teacher education. In J.I. Hüttner, B. Mehlmauer-Larcher, S. Reichl and B. Schiftner (Eds.), *theory and practice in EFL teacher education: bridging the gap* (pp. 57-82). Bristol: Multilingual Matters.
- Brown, H. D. (2003). *Language assessment: principles and classroom practices*. Pearson Education.
- Büyükkaracı, K. (2016). Identifying the areas for English language teacher development: a study of assessment literacy. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 6(3), 333-346. <http://dx.doi.org/10.14527/pegegog.2016.017>
- Creswell, J. W. (2012). *Educational research: planning, conducting, and evaluating quantitative and qualitative research*. Boston: Pearson Education.
- DiRanna, K., Osmundson, E., Topps, J., Barakos, L., Gearhart, M., Cerwin, K., Carnahan, D. & Strang, C. (2008). *Assessment-centered teaching: a reflective practice*. Thousand Oaks, CA: Corwin Press.
- Farhady, H. (2019). A Cross-contextual perspective on EFL teachers' assessment knowledge. *EDU7*, 8(10), 1-19.
- Fulcher, G. (2012). Assessment literacy for the language classroom. *Language Assessment Quarterly*, 9(2), 113-132.
- Hasselgreen, A., Carlsen, C. & Helness, H. (2004). *European survey of language testing and assessment needs. Part one: general findings*. Retrieved from <http://www.ealta.eu.org/resources.htm>.

- Hatipoğlu, C. (2010). Summative evaluation of an English language testing and evaluation course for future English language teachers in Turkey. *English Language Teacher Education and Development (ELTED) Journal*, 13, 40-51.
- Hatipoğlu, C. (2015). English language testing and evaluation (ELTE) training in Turkey: expectations and needs of pre-service English Language Teachers. *ELT Research Journal*, 4 (2), 111-128.
- Jannati, S. (2015). ELT Teachers' language assessment literacy: perceptions and practices. *The International Journal of Research in Teacher Education*, 6(2), 26-37.
- Jeong, H. (2013). Defining assessment literacy: is it different for language testers and non-language testers? *Language Testing*, 30 (3), 345-362.
- Jin, Y. (2010). The place of language testing and assessment in the professional preparation of foreign language teachers in China. *Language Testing*, 27 (4), 555-584.
- Köksal, D. (2004). Assessing teachers' testing skills in ELT and enhancing their professional development through distance learning on the net. *Turkish Online Journal of Distance Education (TOJDE)*, 5(1), 1-11.
- Lam, R. (2015). Language assessment training in Hong Kong: implications for language assessment literacy. *Language Testing*, 32(2), 169-197.
- Mede, E. & Atay, D. (2017). English language teachers' assessment literacy: the Turkish context. *Dil Dergisi*, 168 (1), 1-5.
- Mertler, C. A., & Campbell, C. (2005). Measuring teachers' knowledge & application of classroom assessment concepts: development of the "assessment literacy inventory". *Online Submission*.
- O'Loughlin, K. (2013). Developing the assessment literacy of university proficiency test users. *Language Testing*, 30 (3), 363-380.
- Orr, M. (2010). Evaluating the testing course in a MA in ELT. *English Language Teacher Education and Development (ELTED)*, 13, 4-14.
- Ölmezer-Öztürk, E. (2018). *Developing and validating language assessment knowledge scale (LAKS) and exploring the assessment knowledge of EFL teachers*. [Doctoral dissertation], Anadolu University.
- Ölmezer-Öztürk, E. & Aydın, B. (2019). Investigating language assessment knowledge of EFL teachers. *Hacettepe University Journal of Education*, 34(3), 602-620. doi:10.16986/HUJE.2018043465

- Öz, S. & Atay, D. (2017). Turkish EFL instructors' in-class language assessment literacy perceptions and practices. *ELT Research Journal*, 6(1), 25-44.
- Pill, J., & Harding, L. (2013). Defining the language assessment literacy gap: evidence from a parliamentary inquiry. *Language Testing*, 30(3), 381-402.
- Popham, W. J. (2009). Assessment literacy for teachers: faddish or fundamental? *Theory into Practice*, 48, 4-11.
- Sarıçoban, A. (2011). A study on the English language teachers' preparation of tests. *Hacettepe University Journal of Education*, 41, 398-410.
- Sarıyıldız, G. (2018). *A Study into language assessment literacy of preservice English as a foreign language teachers in Turkish context*. [Master's thesis], Hacettepe University.
- Semiz, Ö. & Odabaş, K. (2016, June). Turkish EFL teachers' familiarity of and perceived needs for language testing and assessment literacy. *Proceeding of the 3rd international linguistics and language studies conference*, İstanbul, Turkey. Retrieved from https://www.academia.edu/34827097/Turkish_EFL_Teachers_Familiarity_of_and_Perceived_Needs_for_Language_Testing_and_Assesment_Literacy
- Shim, K. N. (2009). *An Investigation into teachers' perceptions of classroom-based assessment of English as a foreign language in Korean primary education*. [Doctoral dissertation], University of Exeter.
- Şahin, S. (2019). *An analysis of English language testing and evaluation course in English language teacher education programs in Turkey: developing language assessment literacy of pre-service EFL teachers*. [Doctoral dissertation], Middle East Technical University.
- Talmy, S. & Richards, K. (2010). Theorizing qualitative research interviews in applied linguistics. *Applied linguistics*, 32(1), 1-5.
- Tamerer, R. (2019). *An investigation of Turkish pre-service EFL teachers' language assessment literacy*. [Master's thesis], Kocaeli University.
- Téllez, K., & Mosqueda, E. (2015). Developing Teachers' knowledge and skills at the intersection of English language learners and language assessment. *Review of Research in Education*, 39, 87-121. doi: 10.3102/0091732X14554552
- The American Federation of Teachers, the National Council on Measurement in Education, and the National Education Association (1990). *The standards for teacher competence in the educational assessment of students*. Retrieved from <http://buros.org/standards-teacher-competence-educational-assessment-students>.

- Thomas, J., Allman, C. & Beech, M. (2004). *Assessment for the diverse classroom: a handbook for teachers*. Tallahassee, FL: Florida Department of Education, Bureau of Exceptional Education and Student Services. Retrieved from http://www.fldoe.org/ese/pdf/assess_diverse.pdf.
- Tsagari, D. & Vogt, K. (2017). Assessment literacy of foreign language teachers around Europe: research, challenges and future prospects. *Papers in Language Testing and Assessment*, 6(1), 41-63.
- Vogt, K. & Tsagari, D. (2014). Assessment literacy of foreign language teachers: findings of a European study. *Language Assessment Quarterly*, 11(4), 374-392.
- Volante, L. & Fazio, X. (2007). Exploring teacher candidates' assessment literacy: implications for teacher education reform and professional development. *Canadian Journal of Education*, 30(3), 749-770.
- Xu, Y. & Brown, G. T. L. (2017). University English teacher assessment literacy: a survey-test report from China. *Papers in Language Testing and Assessment*, 6(1), 133-158.
- Yastıbaş, A. E. & Takkaç, M. (2018). Understanding language assessment literacy: developing language assessments. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 14(1), 178-193.
- Yetkin, C. (2015). *An investigation on ELT teacher candidates' assessment literacy*. [Master's thesis], Cag University.

Ethical approval

This study has been approved by the social sciences and humanities ethic committee of Kocaeli University with 21783 number and on 10/03/2020.

Contribution rate of researchers

1st author contributed 60%, 2nd author contributed 40% to the study.

Conflict of interest

As the authors of the research, we state that we have no statement of interest / conflict.

İlkokul öğretmenlerinin özyeterlik inançlarına ilişkin görüşlerinin incelenmesi*

Investigation of elementary school teachers' perceptions about self-efficacy beliefs

Gönderim Tarihi / Received : 26.08.2020

Kabul Tarihi / Accepted : 26.01.2021

Doi: <https://doi.org/10.31795/baunsobed.785054>

Özlem GÜL**1

Mehmet Akif ERDENER²

ÖZ: Bu araştırmanın amacı, ilkokullarda görev yapan öğretmenlerin özyeterlik inançlarına ilişkin görüşlerini farklı değişkenlere göre incelemektir. Araştırmanın evrenini, Balıkesir ili genelindeki tüm resmi ilkokullarda görev yapan toplam 3313 öğretmen ve 350 idareciyi oluşturmaktadır. 470 öğretmen/idareci ise örneklem grubunu oluşturmaktadır. Araştırmada özyeterlik inancı algısını ölçmek için "Özyeterlik İnancı Ölçeği" (Self-Efficacy Belief Scale) ve araştırmacılar tarafından hazırlanan bilgi formu kullanılmıştır. Ölçeğin yapı geçerliliğini belirlemek için doğrulayıcı faktör analizi (DFA) kullanılırken, toplanan verilerin analizinde ise Çoklu varyans analizi (MANOVA) kullanılmıştır. Sonuç olarak, görev türü, kıdem ve eğitim durumunun öğretmenlerin özyeterlik inancı üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Özyeterlik inancı, Öğretmen, İlkokul.

ABSTRACT: The purpose of this study is to determine the perceptions of teachers working in elementary schools regarding their self-efficacy beliefs according to different variables. The universe of the research covers a total of 3313 teachers and 350 administrators working in all official elementary schools in the province of Balıkesir in the 2017-2018 academic year. The sample group consists 470 teachers / administrators. In the research, "Self-Efficacy Belief Scale" and the information form prepared by the researchers are used to measure the perception of self-efficacy belief. Confirmatory factor analysis (DFA) and Multivariate analysis of variances (MANOVA) are conducted in the analysis of the data collected. Therefore, it is observed that the type of position, seniority and educational status had a significant effect on teachers' self-efficacy belief.

Keywords: Self-efficacy belief, Teacher, Elementary school.

*The study is a part of Master's Degree Thesis of Özlem GÜL and supported by Balıkesir University: Project No: 2017/049

**Sorumlu Yazar / Corresponding Author

¹Principal, Üçpınar Elementary School, Balıkesir, ozlem.arge@gmail.com,

<http://orcid.org/0000-0003-4077-9330>

²Assistant Professor, Balıkesir University Necatibey School of Education, erdener@balikesir.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0002-1375-3963>

EXTENDED ABSTRACT

Literature review

Educational organizations are in a rapid change and development process in developed countries, and when the school system is considered, this comprehensive change cannot meet the demands, needs and conditions of modern society (Erdener & Gül, 2017). Competition in education is increasing all over the world and science and technology are developing at an incomprehensible pace. The word “quality” appears as the most important term in education as in every field. Quality has always been sought in employee performance, in the materials produced, in the resulting work and in the product. Especially, reaching a certain quality of all elements in education has become the main goal. On the other hand, the existence of countries and organizations; it is seen as a result of research that it changes according to the importance they give to education; the success, quality, student education profile of the schools, which are among the educational organizations and are the cornerstones of this organization, affect the fate of the society they are in. Self-efficacy belief, which is a concept that especially affects educational organizations, stands out.

In education, increasing the quality is the main goal and therefore teachers’ performances should reach the desired level. The performance of the teacher is of great value in ensuring the efficiency and productivity in the education process in the desired state (Erdem, 2006). The responsibility of the teacher, who is a model in education, the quality of his / her duty and the roles he / she uses affect the success of teaching (Sünbül, 1996). The teacher’s belief that he / she is sufficient or not in a subject by self-assessment affects his / her performance. It is understood that one of the biggest factors affecting the performance of an individual while performing self-assessment is self-efficacy belief. It is known that student success is the biggest factors of the quality of education, teacher attitude, knowledge and teacher professional performance, and for this reason, believing in his own knowledge, teaching power and applying this to the audience expresses that he feels sufficient. It can be said that the teacher displaying this role is a teacher with high self-efficacy (Ateş, 2016).

Methodology

In this study, participant expressions or characteristics such as interest and ability about a subject or event were determined; the screening model (Büyükoztürk et al., 2012), which provides the opportunity to make researches on larger samples compared to other studies, was used. This model aims to express the past or current situation as it exists. The universe of the research

consists of 3313 teachers and 350 administrators working in primary schools affiliated to the Ministry of National Education within the provincial borders of Balıkesir in the 2017-2018 academic year. The sample of this study includes 470 teachers selected through simple random sampling in primary schools in central districts of Balıkesir.

The “Teacher Self-Efficacy Scale” includes 27 items which developed by Çolak, Yorulmaz and Altınkurt (2017) was used as a data collection tool in order to determine the self-efficacy belief levels of teachers working in primary schools.

For the suitability of the analysis to be made on the scores obtained from the scale, it was tested whether the data are normally distributed or not. The frequency and percentage distributions, arithmetic mean, mode and median values of the mean scores are calculated. First, confirmatory factor analysis (CFA) is applied using to examine whether the scale used provides construct validity, and then Multiple variance analysis (MANOVA) is applied.

Findings and discussion

The result of the Confirmatory Factor Analysis (CFA) determined that the Self-Efficacy Scale consists of 27 items as developed by Yorulmaz et al. (2017). Statistically, confirmatory factor analysis (CFA) was applied, followed by Multiple Variance Analysis (MANOVA) to test whether groups formed according to more than one factor differ significantly in terms of more than one dependent variable (Büyüköztürk, 2015). Within the scope of Multiple Variance Analysis, “gender, job, professional seniority, education status” is included as an independent variable for the Self-Efficacy Belief scale. Looking at the results of the multivariate variance analysis of the Self-Efficacy Scale, it is seen that the independent variables of gender, duty, seniority and education status are significant on the dependent variables of academic, professional, social or intellectual self-efficacy in terms of the variable of duty, seniority and educational status.

Results and recommendations

In this study, according to the opinions of teachers working in primary schools, it was examined whether there is a relationship between the independent variables of gender, task type, seniority and educational status in relation to the self-efficacy beliefs of academic, professional, social and intellectual self-efficacy stages.

As a result of the study, it is found that there was no significant difference between teachers’ self-efficacy beliefs, academic, professional, social and

intellectual self-efficacy perceptions and teachers' gender. In the study conducted by McKenzie (1999) to examine the relationship between teacher candidates' self-efficacy and self-efficacy, it was concluded that there is no significant difference between self-efficacy perceptions of women or men. In another study, Nielsen (2004) reported that there was no significant relationship between boys and girls in terms of teacher candidates' self-efficacy levels.

In this study, it is observed that there was a significant difference in self-efficacy beliefs between teachers and administrators in the dimension of professional self-efficacy according to the type of task related to teachers' self-efficacy beliefs and this difference resulted in the favor of teachers. While there is no study between administrators and teachers in schools, Ateş (2016) conducted a study among pre-service teachers and teachers are concluded that teachers have a higher self-efficacy perception compared to pre-service teachers.

According to the seniority variable, which is another variable, it is found that there are significant differences in academic self-efficacy and intellectual self-efficacy dimensions. Academic self-efficacy sub-dimension is between administrators and teachers who work for 21 years or more and administrators and teachers who work for 1-10 years, and this difference is in favor of those with high seniority. In the study of Melik (2014), when the self-efficacy perceptions of teachers are examined according to the seniority variable; the self-efficacy perception level of teachers with 20 years and more seniority was found to be significantly higher than teachers with seniority of 0-5 years, 6-10 years and 11-19 years.

Considering the self-efficacy beliefs of teachers in the study conducted according to the type of school graduated, it is seen that there is a significant difference between the associate degree graduates and the undergraduate graduates in the intellectual self-efficacy dimension, and this difference is in favor of the associate degree graduates. The higher intellectual self-efficacy perception scores of the associate degree graduate teachers compared to the undergraduate graduates in this study is due to the higher number of teachers who graduated from teacher schools and the reflection of the knowledge and experiences that the teachers received in these schools on their personalities and thus on their intellectual self-efficacy perceptions.

Giriş

Geçmişten günümüze kültürel aktarımlarla varlıklarını devam ettirmeye çalışan toplumların, çalışma hayatında var olan örgütleri etkilemesi, kaçınılmaz bir durumdur. Toplumun büyük ölçüde yön verdiği örgütler içerisinde en dikkat çeken ise eğitim örgütleridir. Eğitim örgütleri, gelişmiş ülkeler başta olmak üzere ülkemizde de hızlı bir değişim ve gelişim süreci içerisinde ve okul sistemi ele alındığında bu kapsamlı değişim istek, ihtiyaç ve modern toplum koşullarına yetişememektedir (Erdener ve Gül, 2017). Ülkemizde olduğu gibi tüm dünyada rekabet artmakta ve bilim ve teknoloji anlaşılması güç bir hızda gelişmektedir. Rekabetle birlikte her alanda olduğu gibi eğitim öğretimin içerisinde en önemli terim olarak “nitelik” kelimesi karşımıza çıkmaktadır. İşgören performansında, üretilen malzemelerde, ortaya çıkan iş ve üründe her daim nitelik aranmaya başlanmıştır. Özellikle eğitim içerisindeki tüm öğelerin belli niteliğe ulaşması, temel amaç haline gelmiştir. Diğer yandan, ülkelerin ve örgütlerin varlığı; eğitime verdikleri önem derecesine göre de değiştiği araştırmalar sonucu görülmektedir; eğitim örgütleri içerisinde yer alan ve bu örgütün içerisinde temel taş olan okulların başarısı, niteliği, öğrenci yetiştirme profili, içerisinde buldukları toplumun kaderlerine etki etmektedir. Girdisi insan olan eğitim örgütleriyle ilgili yapılan çalışmalar, bu yüzden tüm dünyada artarak devam etmektedir. Özellikle eğitim örgütlerini etkileyen bir kavram olan özyeterlik inancı göze çarpmaktadır.

Eğitimde, niteliğin artırılması temel gayedir ve bu sebeple öğretmenlerin performanslarının istenilen seviyeye ulaşması gerekmektedir. Eğitim öğretim sürecinde etkinliğin ve verimliliğin istenilen durumda olabilmesinde, öğretmenin performansı büyük değer taşımaktadır (Erdem, 2006). Eğitimde model olan öğretmenin sorumluluğu, görevindeki niteliği ve kullandığı roller, öğretimin başarısını etkilemektedir (Sünbül, 1996). Öğretmenlerin eğitim öğretim içerisinde değerlendirilmesinde sınıf gözlemi, öğrenci ve veli görüşleri gibi yöntemlere başvurulsa da kendi yeterliklerini tespit etmesi amacıyla öz değerlendirme yapmaları, eğitimin niteliği açısından büyük önem taşımaktadır (Erdener, 2016; Erdener ve Knoepfel, 2018). Öğretmenin öz değerlendirmesini yaparak bir konuda yeterli olduğuna ya da olmadığına olan inancı, performansını etkilemektedir. Bireyin öz değerlendirmesini yaparken performansını etkileyen en büyük etmenlerden biri de özyeterlik inancı olduğu anlaşılmaktadır. Öğrenci başarısının, eğitimin kalitesinin en büyük etmenleri, öğretmen tutumu, bilgi birikimi ve öğretmen mesleki performansı olduğu bilinmektedir ve bu sebeple öğretmenin kendi bilgisine, öğretme gücüne inanması ve bunu ulaştığı kitleye uygulayabilmesi, onun kendini yeterli hissettiğini ifade etmektedir. Bu rolü sergileyen öğretmenin, öz yeterliği yüksek bir öğretmen olduğu söylenebilmektedir (Ateş,

2016). Brouwser ve Tomic (2000), öğretmenlerin özyeterlik inançlarını; öğretmenin kendini yeterli görmesi inancının, öğrencilerin sergiledikleri tutum ve davranışlara, akademik başarılarına etki etme dereceleri olarak tanımlamışlardır. Öğretmenlerin özyeterlik inançlarının, eğitim öğretim ortamının beklenen faydayı sağlayacak şekilde meydana getirilmesinde, öğrencinin istenilen düzeye ulaşabilmesinde ve öğrenme öğretme faaliyetlerinin istendik yönde gerçekleştirilmesinde büyük bir öneme sahip olduğu görülmektedir (Kiremit, 2006).

Özyeterlik kavramı ile ilgili birçok araştırmacı çalışmalar yürütmüş olup ilk olarak en kapsamlı çalışmayı, Albert Bandura 1977 yılında, "Bilişsel Davranış Değişimi" kapsamı ile ortaya koymuştur (Baysal vd., 2014). Bandura (1994)'ya göre özyeterlik, kişilerin yaşadıkları vakalar karşısında etkilenmeleri ve kişi performansının belli seviyede meydana gelmesindeki kendine, yetenek ve birikimlerine olan inancıdır. Benzer bir tanım da Luszczynska, Scholz ve Schwarzer (2005) tarafından oluşturulmuştur. Özyeterlik, bireylerin hedefledikleri neticeye ulaşmasında ve ortaya koyduğu performansında kendi yeteneklerine olan inancı bütünüdür. Özyeterlik kavramı, bireyin kendine özgü algıladığı yeteneği neticesinde görevini tamamlaması anlamını taşımaktadır (Lazoğlu, 2014).

Özyeterlik inancı ele alındığında, kişinin duyguları, düşünceleri, tutum ve davranışlarını doğrudan etkilediği ifade edilmektedir. Bu kavramlarla birlikte özyeterlik inancının doğrudan etkilediği bir diğer faktör ise bireyin başarı durumudur. Birey performansı sonucu ne derece başarı elde ettiği, onun özyeterlik inancına da olumlu katkıda bulunmasına vesile olmaktadır (Akkoyunlu ve diğ., 2005). Bireyde özyeterlik duygusu ne denli kuvvetli olursa, o bireyde bu ölçüde istek, emek ve direnç meydana gelmektedir, bireyin düşünme tarzını, problem çözebilme becerisini ve etkiye karşı göstermiş olduğu tepkiyi olumlu yönde özyeterliğe dayalı inanç etkilemektedir. Özyeterlik inancı düşük olan bireylerde ise olaylara karşı sürekli bir karamsarlık hâkimdir ve karşısına çıkan problemlere çözüm üretmemektedir, yüksek özyeterlik taşıyan birey ise karşılaştığı güçlükleri kendi gelişimleri için basamak olarak görmektedir, böylece kendine güven duyarak güçlü bir karakter oluşturmaya devam etmektedir (Kaptan ve Korkmaz, 2001).

Özyeterliğin bireye etkileri

Özyeterlik inancının kişiler üzerinde çeşitli etkileri bulunmaktadır. Bu etkiler aşağıda belirtilmiştir (Baysal, 2010).

- Bilişsel sürece etki,
- Güdülemeye (motivasyon) etkisi,
- Duyuşsal sürece etkisi,
- Seçim sürecine etkisidir.

Özyeterliğin bilişsel sürece büyük oranda etki ettiği görülmektedir. Biliş, kelime anlamı olarak bireyin dıştan gelen uyaranları algılayarak özümsemesi işlemidir. Bireyin kendisi, çevresi ve sergilediği davranışlara dair bildiği tüm kavramlar bilişsel süreci ifade etmektedir. Bireyin kendi içsel durumunda elde ettiği bilgiyi hangi yöntemle, ne şekilde işlediği ve belleğe nasıl kaydettiği ile ilgilenmektedir (Uçak ve Güzeldere, 2006). Birey, bilişsel süreç içerisinde kendisi veya sosyal çevresinin isteğine uygun belli amaçlar belirlemektedir ve amaçları belirlerken de özyeterlik algısının önemi ortaya çıkmaktadır. Birey kendi bilgi birikime uygun olarak hedefler belirler ve hedeflerin doğrultusunda yüksek bir özyeterlik algısıyla yol alırsa amacına ulaşabileceğine inanır ve daha büyük hedeflerin ortaya çıkması kaçınılmaz hale gelir. Özyeterliğin güdülenme sürecine de etkisi bulunmaktadır. Bireyler, ortaya koydukları yeni beceri veya davranışları kendi edinimleri ile ortaya çıkardığı gibi, gözlem yoluyla da öğrenebilmektedir. Ancak bu becerileri ortaya çıkarmak, performansa dönüştürmek için mutlaka güdülenmesi gerekmektedir. Birey, öğrenilenleri performans olarak sergilemeyi, güdülenme süreci yoluyla ifade etmektedir. Birey gözlediği veya öğrendiği davranışla ilgili maddi/manevi ödüllendirildiği takdirde davranış pekişecek ve sıklığı artacaktır. Bireyler genellikle ödül kazandığı beceri veya davranışları tekrar etme eylemi içerisindeydir. Böylece ödül, motivasyona büyük bir katkı sağlamaktadır (Açıkgöz, 2003). Bireyin özyeterliliğini tanımlarken en önemli kaynağı olan geçmiş tecrübeleri, duyuşsal süreç içerisinde ifade edilmektedir. Kendi tarafından ortaya konan eylemler neticesinde bireyin elde ettiği olumlu performansı, duyuşsal süreç açısından bireyi olumlu yöne sevk ederken olumsuz deneyimler sonucundaki başarısızlık, duyuşsal sürece zarar vermektedir. Özyeterliliği yüksek olan bireyin eylemi neticesindeki başarısızlık, onu çok fazla etkilememekte ve hayal kırıklığına dönüşmeden sorunu başarıyla atlatmaktadır. Ancak düşük özyeterliliği olan bireylerde durum aksi yöndedir. Başarısızlık onda büyük hayal kırıklıkları oluşturmaktadır (Yüzen, 2016). Özyeterliliğin seçim sürecine de etkisi vardır. Kişilerin kendi çevreleri ile ilgili tercihleri de doğrudan olmasa da dolaylı şekilde davranışlarını etkilemektedir. Bireyin çevresinin seçiminde aktif rol oynayan etkenlerden en önemlisi özyeterlik algısı olduğu düşünülmektedir. Büyük bir çaba sonucu seçilen çevrede, özyeterliliği yüksek bireylerin daha cesaretli davrandıkları, özyeterliliği düşük bireylerin ise kararsızlık yaşadıkları ve bazen de doğru kararları veremedikleri görülmektedir. Böylece seçim sürecini gerçekleştiren bireylerin davranışlarının da bu seçime göre şekillenmesi kaçınılmaz bir durumdur (Küçük Kılıç, 2014).

Öğretmen özyeterlik algısı

Öğretmenlik mesleğini icra eden bireylerin, mesleki yükümlülüklerine uygun eğitim öğretim vermeleri, öğrencilerin aldıkları eğitimleri etkilemektedir. Bi-

reylerin birlikte aldıkları sorumlulukla görevi başarıyla gerçekleştireceğine olan inancı arasında da doğrudan ilişki bulunmaktadır (Yılmaz vd., 2004). Buldukları kurumlarda beklenen görevleri yerine getirmeleri ve eğitim öğretim kalitesinin istenilen seviyeye gelmesi, ancak nitelikli öğretmenlerin var olması ile sağlanacaktır (Aydın, 2016). Bu ve benzer sebepler öğretmenlik mesleği yetiştirme programlarının daha nitelikli hale getirilmesini zorunlu kılmaktadır. Öğretmen olacak bu bireylere bilgiyle birlikte mesleki inancı aşılmalara ve kendine güvenen bireyler olarak göreve başlamalarına katkıda bulunulmalıdır. İleride dâhil olacakları öğretmenlik mesleğinde başarılı olmaları ve istenilen performansı sergilemeleri, kendilerine olan inançları ile örtüşmesi gerekmektedir. Bundan dolayı bu meslek içerisindeki bireylerin kendine inanmaları büyük değer taşımaktadır (Erden, 1998). Bu durum da öğretmen özyeterliliği inancı kavramının ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.

Öğretmen yeterliliği inancı, bireyler açısından sorumluluk, isteklilik, kararlılık ve özgünlük gibi tutum/davranışlarla birlikte öğrencilerdeki isteklilik, başarıya odaklanmışlık gibi kazanımlarla ilişkili olarak yol almaktadır (Tschannen Moran ve Hoy, 2002). Bandura'ya (1997) göre öğretmen **özyeterlilik** algısı inancı, bireyin kişiliğine, çevresi ve öğrencileriyle sosyal ilişkilerine, kendi yeteneklerine, mesleki etkinliklerine, eğitim öğretim adına kullandığı yöntem ve stratejilerine dönük olarak hissettiği inancı kapsamaktadır. Öğretmen **özyeterliliği** inancı, karşısındaki kitleye etki ederek onlarda istenilen düşünce ve davranışların ortaya çıkmasına olumlu etki eden bir yapıyı taşımaktadır. Öğretmenler, öğrencileriyle nitelikli zaman geçirmekte, amaçlanan uygulamaları gerçekleştirmekte ve böylece başarıyı artırmaktadır (Guo vd., 2011).

Araştırmanın amacı

Bu araştırmanın amacı, ilkokullarda görev yapan öğretmenlerin özyeterlilik inancına ilişkin görüşlerini farklı değişkenlere göre belirlemektir. Bu nedenle bu çalışmada "İlkokullarda görev yapan öğretmenlerin özyeterlilik inançları üzerinde cinsiyet, mesleki kıdem, branş ve eğitim düzeyine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?" sorusuna cevap aranmıştır.

Yöntem

Bu çalışmada bir konu ya da olaya ilişkin katılımcı ifadelerin veya ilgi, yetenek gibi özelliklerin belirlendiği; diğer araştırmalara nazaran daha büyük örneklemeler üzerinde araştırmalar yapılabilme imkanı sağlayan tarama modeli (Büyükoztürk vd., 2012) kullanılmıştır. Bu model, geçmiş veya mevcut durumu, var olduğu haliyle ifade etmeyi amaçlamaktadır.

Örneklem

Araştırma evrenini, 2017– 2018 eğitim öğretim yılında Balıkesir il sınırları içerisinde Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı ilkokullarda görev yapan 3313 öğretmen ve 350 idareci oluşturmaktadır.

Araştırmanın örneklemini merkez ilçelerde bulunan ilkokullardaki basit seçkisiz örnekleme yoluyla belirlenen 470 öğretmeni kapsamaktadır. Veriler, 2017-2018 eğitim-öğretim yılı boyunca toplanmıştır. Balıkesir ilindeki resmi ilkokullara 800 adet anket gönderilmiştir. Geri dönüş yapılan anket sayısı ise 563 olup hatalı işaretleme veya boş bırakılması nedeniyle 93 anket değerlendirmeye alınmamıştır. Ölçme araçlarının geri dönüş oranı %70 olarak gerçekleşmiştir. Geçerli oldukları görülen 470 ölçekten elde edilen veriler analiz edilmiştir.

Araştırmaya dâhil olan örneklem grubunun 249'u (%53,0) kadın, 221'i (%47,0) erkek öğretmen olmak üzere toplam 470 öğretmen/idareciden oluşmaktadır. Araştırmaya katılan öğretmenlerin 71'inin (%15,1) idareci, 399'unun ise (%84,9) öğretmen olarak görev yaptığı görülmektedir. Öğretmenlerin çalıştıkları okuldaki görev süreleri incelendiğinde, 84'ünün (%17,9) 1-10 yıl, 126'sının (% 26,8) 11-20 yıl ve 260'ünün (%55,3) 21 yıl ve üstü olarak kurumlarında çalıştıkları görülmektedir. Araştırmaya katılan öğretmenlerin, 388'inin (% 82,6) sınıf öğretmenliği, 82'sinin (% 17,4) branş öğretmeni olduğu görülmektedir. Branş bazında değerlendirildiğinde, araştırmada yer alan öğretmenlerin 117'si (%74,5) sınıf öğretmeni olarak, 40'ı (%25,5) diğer branşta görev yapmaktadır.

Veri toplama aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak kişisel formla beraber ilkokullarda görev yapan öğretmenlerin özyeterlik inancı düzeylerini belirlemek amacıyla Çolak, Yorulmaz ve Altınkurt (2017) tarafından geliştirilen toplam 27 maddeden oluşan 'Öğretmen Özyeterlik İnancı Ölçeği' kullanılmıştır. Bu ölçek formu katılımcıların her bir ifade için 1 (hiçbir zaman) ile 5 (her zaman) arasında kendilerine uygun olan şıkka katılma derecelerini gösteren 'hiçbir zaman, 'ara sıra', 'bazen', 'genellikle' ve 'her zaman' şeklinde seçeneklerden oluşmaktadır. Katılımcılardan kendilerine uygun olan yalnız bir seçeneği işaretlemeleri istenmiştir. Yapısal geçerliği sağlayıp sağlamadığını görmek amacıyla uygulanan Doğrulayıcı Faktör Analizi sonucunda (DFA) ilkokullarda görev yapan öğretmenlerin özyeterlik inancını incelemek üzere Çolak, Yorulmaz ve Altınkurt (2017) tarafından geliştirilmiş olan 'Öğretmen Özyeterlik İnancı Ölçeği'nin dört alt boyuttan ve 27 maddeden oluştuğu görülmüştür. Güvenirlilik analizi sonucunda, Cronbach Alpha katsayıları 'akademik özyeterlik' alt boyutu için $\alpha=0.73$; 'mesleki özyeterlik' için $\alpha=0.82$; 'sosyal özyeterlik' alt boyutu için $\alpha=0.87$; 'entelektüel özyeterlik' alt boyutu için $\alpha=0.90$ ve ölçeğin tümü için Cronbach Alpha katsayısı ise; $\alpha =0.92$ olarak bulunmuştur.

Verilerin analizi

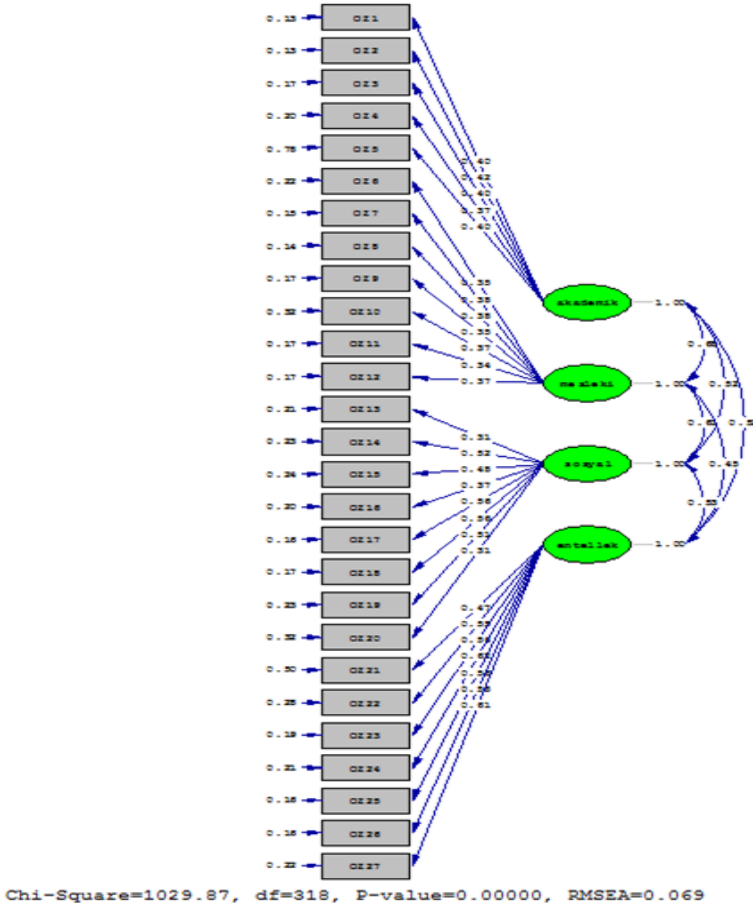
Ölçekten alınan puanlar üzerinde yapılacak olan analizlerin uygunluğu için verilerin normal dağılıp dağılmadığı test edilmiştir. Ortalama puanlara ait frekans ve yüzde dağılımları, aritmetik ortalama, mod ve medyan değerleri hesaplanmıştır. Öncelikle kullanılan ölçeğin yapı geçerliliğini sağlayıp sağlamadığını incelemek amacı ile Lisrel programı kullanılarak doğrulayıcı faktör analizi (DFA), sonrasında ise SPSS programı kullanılarak Çoklu varyans analizi (MANOVA) uygulanmıştır. Çoklu varyans analizi kapsamında, ölçekte “cinsiyet, mesleki kıdem, branş ve eğitim düzeyi” bağımsız değişkenler, “Öğretmen Özyeterlik İnancı” alt boyutları (akademik özyeterlik, mesleki özyeterlik, sosyal özyeterlik ve entelektüel özyeterlik) bağımlı değişkenlerdir. Bazı bağımsız değişkenler iki farklı gruptan oluştuğu için, analizler sonucunda aralarında anlamlı fark bulunan gruplarda plotlara bakılmıştır. Sonuçların ifadesi, $p < 0.05$ anlamlılık düzeyine göre yorumlanmıştır.

Araştırma bulguları

Yorulmaz ve diğerleri (2017) tarafından geliştirilen Özyeterlik Ölçeği'nin öngörüldüğü şekilde dört faktörlü ve 27 maddeli bir yapı gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) yapılmıştır. Faktör yapılarının uygunluğu ve modelin doğruluğunun test edilmesinde kullanılan uyum indeksleri ve indekse ait değerler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1: Özyeterlik inancı doğrulayıcı faktör analizine ilişkin uyum indeksleri ve değerleri

	Uyum İndeksleri	Değerler	Karar
χ^2		1029.87	
sd		318	
χ^2/sd	<3= Mükemmel	3.23	kabul
GFI	>.95= Mükemmel	0.86	kabul
AGFI	>.90(AGFI).95<=Uyumlu	0.83	kabul
CFI	>.95= Mükemmel	0.96	kabul
NFI	>.95= Mükemmel	0.95	kabul
NNFI	>.95= Mükemmel	0.96	kabul
SRMR	<.05= Mükemmel	0.064	kabul
RMR	>.05=RMR<.081=Uyumlu	0.031	kabul
RMSEA	<.05= Mükemmel	0.069	kabul
RFI	>.95= Mükemmel	0.94	kabul
IFI	>.95= Mükemmel	0.96	kabul

Şekil 1: Doğrulayıcı faktör analizi

Özyeterlik Ölçeği'ne yapılan Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) doğrultusunda elde edilen uyum indeksleri ve indekse ait değerleri gösteren Tablo 1 incelendiğinde, Özyeterlik Ölçeği'nin yapı geçerliliği açısından uygun olduğu görülmektedir. Uyum indeksleri ve değerlerinin yanında Özyeterlik Ölçeği'ne ilişkin, maddeler arasındaki ilişkiyi gösteren şema Şekil 1'de gösterilmiştir.

Yapılan Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) sonucunda, Özyeterlik Ölçeği'nin Yorulmaz ve diğerleri (2017) tarafından geliştirildiği şekilde 27 maddeden oluştuğu belirlenmiştir. İstatistiksel teknik olarak doğrulayıcı faktör analizi (DFA), sonrasında birden fazla faktöre göre oluşan grupların birden fazla bağımlı değişken açısından anlamlı farklılık gösterip göstermediğini test etmek amacıyla Çoklu Varyans Analizi (MANOVA) uygulanmıştır (Büyüköztürk, 2015). Çoklu Varyans Analizi kapsamında Özyeterlik İnancı ölçeği için 'cin-

siyet, görev, mesleki kıdem, eğitim durumu' bağımsız değişken olarak yer almaktadır. Özyeterlik İnancı Ölçeği boyutları ile (akademik özyeterlik, mesleki özyeterlik, sosyal özyeterlik ve entelektüel özyeterlik) bağımlı değişken olarak ele alınmıştır. Box's M varyans eşitliği testinin sonuçlarına bakıldığında p değerinin 0.05'ten büyük olduğu görülmektedir. Bu durumda matrislerin eşit olduğu kabul edilmiştir. $F(110, 5761.506) = 0.076, p = 0.076$. Box's M testi akabinde Levene Testine bakılmış olup hata varyansları eşitliği koşulu kontrol edilmiştir. Levene Testi'nin kontrolü ile hata varyansları arasında anlamlı bir fark olmadığı hipotezi test edilmiş olmaktadır. Varyansların eşit kabul edilmesi için Levene Testi sonucunda anlamlılık değerinin 0.05'ten büyük olduğu sonucu elde edilmelidir (Can, 2014). Bu bağlamda Öğretmen Özyeterlik Ölçeği'ne Levene Testi uygulanmış ve Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Özyeterlik ölçeği levene testi sonuçları

	Özyeterlik Ölçeği Levene Testi Sonuçları			
	F	df1	df2	Sig.
Akademik Özyeterlik	1.433	23	446	.089
Mesleki Özyeterlik	1.358	23	446	.126
Sosyal Özyeterlik	1.344	23	446	.133
Entelektüel Özyeterlik	.818	23	446	.710

Tablo 2 incelendiğinde Öğretmen Özyeterlik İnancı Ölçeği'nin Levene Testi sonuçlarının akademik özyeterlik aşaması için Sig sütununda yer alan p değeri .089, mesleki özyeterlik aşaması için p değeri .126, sosyal özyeterlik aşaması için p değeri .133 ve entelektüel özyeterlik aşaması için p değeri .710 olarak bulunmuştur. Bu bağlamda, ölçeğin hata varyanslarının eşitliği koşulunun sağlandığını yani varyansların eşit olduğunu söylemek mümkündür.

Levene Testi'nden sonra bağımsız değişkenlerinin özyeterlik ölçeği alt boyutları ile aralarında anlamlı bir fark olup olmadığını belirlemek amacıyla MANOVA yapılmıştır. MANOVA sonuçları Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3: Özyeterlik ölçeğinin çok değişkenli varyans analizi sonuçları

Effect (Etki)		Değer	F	Hipotez df	Hata df	p	η^2
Sabit	Wilks' Lambda	.051	2070.373 ^b	4.000	443.000	.000	.949
Cinsiyet	Wilks' Lambda	.993	.738 ^b	4.000	443.000	.567	.007
Görev	Wilks' Lambda	.976	2.742 ^b	4.000	443.000	.028	.024
Kıdem	Wilks' Lambda	.960	2.308 ^b	8.000	886.000	.019	.020
Eğitim Durumu	Wilks' Lambda	.940	3.463 ^b	8.000	886.000	.001	.030
Cinsiyet* Görev	Wilks' Lambda	.998	.197 ^b	4.000	443.000	.940	.002
Cinsiyet* Kıdem	Wilks' Lambda	.989	.590 ^b	8.000	886.000	.787	.005
Cinsiyet* Eğitim Durumu	Wilks' Lambda	.981	1.081 ^b	8.000	886.000	.374	.010
Görev* Kıdem	Wilks' Lambda	.986	.800 ^b	8.000	886.000	.603	.007
Görev* Eğitim Durumu	Wilks' Lambda	.961	2.245 ^b	8.000	886.000	.022	.020
Kıdem *Eğitim Durumu	Wilks' Lambda	.956	2.514 ^b	8.000	886.000	.011	.022
Cinsiyet * Görev * Kıdem	Wilks' Lambda	.995	.284 ^b	8.000	886.000	.971	.003
Cinsiyet* Görev* Eğitim Durumu	Wilks' Lambda	.995	.568 ^b	4.000	443.000	.686	.005
Cinsiyet* Kıdem* Eğitim Durumu	Wilks' Lambda	.985	1.731 ^b	4.000	443.000	.142	.015
Görev* Kıdem* Eğitim Durumu	Wilks' Lambda	.994	.704 ^b	4.000	443.000	.590	.006
Cinsiyet *Görev* Kıdem* Eğitim Durumu	Wilks' Lambda	1.000	. ^b	.000	444.500	.	.

d. Computed using alpha = .05

Özyeterlik Ölçeği'nin çok değişkenli varyans analizi sonuçlarına bakıldığında, cinsiyet, görev, kıdem ve eğitim durumu bağımsız değişkenlerinin akademik, mesleki, sosyal veya entelektüel özyeterlik aşamaları bağımlı değişkenleri üzerinde görev, kıdem ve eğitim durumu değişkeni açısından anlamlı olduğu görülmektedir. Cinsiyet (Wilks' Lambda=.993; F=.738; p=.567) değişkenin özyeterlik değişkenleri üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı görülürken,

görev (Wilks' Lambda=.976; F=2.742; p=.024), kıdem (Wilks' Lambda=.960; F=2.308; p=.019) ve eğitim durumu (Wilks' Lambda=.940; F=3.463; p=.030), kıdem ve eğitim durumu etkileşimi (Wilks' Lambda=.956; F=2.514; p=.011) ve görev ve eğitim durumu etkileşimi (Wilks' Lambda=.961; F=2.245; p=.022) değişkenlerinin akademik, mesleki, sosyal veya entelektüel özyeterlik değişkenleri üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Cinsiyet, görev, kıdem ve eğitim durumu bağımsız değişkenlerinin bağımlı değişken olan akademik, mesleki, sosyal ve entelektüel özyeterlik aşamaları bağımlı değişkenlerinden hangisini veya hangilerini etkilediğini belirlemek amacıyla Boyutlar Arası Etkileşim Testi sonuçlarına bakılmıştır. Boyutlar Arası Etkileşim Testi sonuçları Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4: Özyeterlik ölçeği için boyutlar arası etkileşim testi

Kaynak (Source)	Bağımlı Değişken	Tip III Toplam Kareler	df	Kareler Ortalaması	F	p	η^2
Corrected (Düzeltilmiş) Model	akademiközyeter	155.056	23	6.742	1.277	.177	.062
	meslekiözyeter	179.483	23	7.804	1.019	.438	.050
	sosyalözyeter	327.888	23	14.256	.967	.508	.047
	entelektüelözyeter	679.704	23	29.552	1.764	.016	.083
Sabit	akademiközyeter	26412.273	1	26412.273	5003.527	.000	.918
	meslekiözyeter	55027.888	1	55027.888	7189.104	.000	.942
	sosyalözyeter	70794.745	1	70794.745	4799.747	.000	.915
	entelektüelözyeter	45650.082	1	45650.082	2725.275	.000	.859
Görev	akademiközyeter	4.007	1	4.007	.759	.384	.002
	meslekiözyeter	35.547	1	35.547	4.644	.032	.010
	sosyalözyeter	.951	1	.951	.064	.800	.000
	entelektüelözyeter	17.610	1	17.610	1.051	.306	.002
Eğitim Durumu	akademiközyeter	4.936	2	2.468	.468	.627	.002
	meslekiözyeter	31.191	2	15.596	2.037	.132	.009
	sosyalözyeter	94.127	2	47.063	3.191	.042	.014
	entelektüelözyeter	43.267	2	21.634	1.292	.276	.006

Boyutlar Arası Etkileşim Testi sonuçlarına bakılmış olup görev bağımsız değişkeninin mesleki özyeterlik bağımlı değişkenini p= 0.032 değerinde ve eğitim durumu bağımsız değişkeninin sosyal özyeterlik bağımlı değişkenini p= 0.042 değerinde etkilendiği görülmektedir. İki farklı gruptan oluşan bağımsız değişkenlerden, analizler sonucunda aralarında anlamlı fark bulunan gruplarda plotlara bakılmıştır. Sonuçların ifadesi, p<0.05 anlamlılık düzeyine göre yorumlanmıştır. Görev türü değişkeninin özyeterlik inancı ölçeği alt boyutlarından mesleki özyeterlik alt boyutunu (p=0.032) etkilediği görülmüştür. Yani

mesleki özyeterlik aşamasında görev türü bakımından bulunan anlamlı farklılığın öğretmenlerin lehine olduğu görülmektedir.

Kıdem değişkeninin özyeterlik inancı ölçeği alt boyutlarını etkileyip etkilemediğini görmek için kıdem değişkeninin Çoklu karşılaştırma bölümüne bakılmıştır; akademik özyeterlik boyutlarında öğretmenlerin kıdemine bağlı olarak istatistiksel açıdan öğretmen akademik özyeterliklerinde ($p=.003$) boyutunda anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Ortalamaların farkını gösteren sonuçlara bakıldığında bu farklılığın 21 yıl ve üstü kıdeme sahip öğretmenlerle 1-10 yıl arası kıdeme sahip öğretmenler arasında olduğu ve 21 yıl ve üstü kıdeme sahip öğretmenlerin lehine olduğunu söylemek mümkündür. Başka bir anlamlı farklılık da entelektüel özyeterlik boyutunda ($p=.027$ ve $p=.00$) 1-10 yıl kıdemli öğretmenlerle 11-20 yıl kıdeme sahip öğretmenler ve yine 1-10 yıl kıdemli öğretmenlerle 21 yıl ve üzeri kıdeme sahip öğretmenler arasında görülmektedir. 11-20 yıl kıdeme sahip öğretmenler ve 21 yıl ve üzeri kıdeme sahip öğretmenlerin lehine bir farkın olduğu ifade edilmektedir.

Eğitim durumu değişkeninin özyeterlik inancı ölçeği alt boyutlarını etkileyip etkilemediğini görmek için eğitim durumu değişkeninin Çoklu Karşılaştırma bölümüne bakılmıştır. Özyeterlik boyutlarında öğretmenlerin eğitime bağlı olarak istatistiksel açıdan öğretmen entelektüel özyeterliklerinde ($p=.004$) boyutunda anlamlı bir şekilde farklılaştığı görülmektedir. Ortalamaların farkını gösteren sonuçlara bakıldığında bu farklılığın ön lisans eğitim durumuna sahip öğretmenlerle ($p=.04$) lisans eğitime sahip öğretmenler arasında olduğunu söylemek mümkündür. Bu anlamlı farkın önlisans eğitimi almış öğretmenlerin lehine olduğu ifade edilmektedir.

Sonuç ve öneriler

Bu araştırmada ilkokullarda görev yapan öğretmenlerin görüşlerine göre özyeterlik inançları akademik, mesleki, sosyal ve entelektüel özyeterlik aşamaları ile ilgili olarak cinsiyet, görev türü, kıdem ve eğitim durumu bağımsız değişkenleri arasında ilişki olup olmadığı incelenmiştir

Araştırma sonucunda öğretmen özyeterlik inançları akademik, mesleki, sosyal ve entelektüel özyeterlik algıları ile öğretmenlerin cinsiyetleri arasında anlamlı bir fark olmadığı saptanmıştır. Yani bu araştırma sonucuna göre erkek veya bayan öğretmenlerin özyeterlik inançları arasında farklılık görülmemektedir. McKenzie'nin (1999) öğretmen adaylarının özyeterlikleri ve özbenlikleri arasındaki ilişkiyi incelemek için yürüttüğü çalışmasında kadın veya erkeklerin özyeterlik algıları arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı sonucunu elde etmiştir. Başka bir çalışmada Nielsen'in (2004) öğretmen adaylarının özyeterlik düzeyleri açısından kız ve erkekler arasında anlamlı düzeyde bir ilişki

bulunmadığını bildirmiştir. Oğuz ve Topkaya (2008) yaptıkları çalışmada, ortaöğretim alan öğretmenliği öğrencilerinin öğretmen özyeterlik inançlarında cinsiyet değişkenine göre anlamlı fark bulmamıştır. Elde edilen bulgulara bakıldığında cinsiyet farklılığının özyeterlik algısı üzerinde etkisi bulunmadığı görülmektedir. İkiz ve Yörük'ün (2013) öğretmen adayları üzerinde yaptığı çalışmada, kadın veya erkek adayların genel özyeterlikleri arasında anlamlı bir fark olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Yolcu'nun (2015) yaptığı çalışmada ise cinsiyet ve özyeterlik algısı ile ilgili anlamlı bir fark görülmesi de kadınların özyeterliklerinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buna rağmen, Pintrich ve De Groot (1990) yaptıkları araştırmada erkeklerin kadınlara göre daha yüksek düzeyde özyeterlik inancına sahip olduklarını neticesine ulaşmıştır. Say'ın (2005) çalışmasında, erkek öğretmenlerin, kadın öğretmenlere göre özyeterlik inançları açısından kendilerini daha yeterli gördükleri sonucuna varmıştır. Otacıoğlu (2008), müzik öğretmeni adaylarının özyeterlik düzeylerini incelemiş olup araştırmaya katılanların cinsiyet değişkeni açısından özyeterlik düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur, bu fark kız öğrencilerin lehinedir. Dönmez (2010) ise özyeterlik düzeylerinde kız ve erkek öğretmen adaylarının puanları arasında erkekler yönünde anlamlı bir fark bulunmuştur. Demirtaş, Cömert ve Özer'in (2011) araştırmasında, öğretmen adaylarının özyeterlik inançları cinsiyet değişkenine göre erkeklerin lehine farklılık gösterdiğini bildirmiştir. Yapılan araştırmalara göre özyeterlik inançları ile cinsiyet arasında çıkan bu farklılığın en önemli sebeplerinin bulunulan toplumun sosyo-ekonomik ve kültürel farklılıklarından kaynaklandığı, böylece bu farklılıkların bireylerin özyeterliklerinde büyük oranda etkili olduğu iddia edilebilir.

Bu çalışmada öğretmenlerin özyeterlik inançlarına ilişkin olarak görev türüne göre mesleki özyeterlik boyutunda öğretmenler ile idareciler arasında özyeterlik inancında anlamlı bir farkın olduğu ve bu farkın öğretmenlerin lehine sonuçlandığı görülmüştür. Okullarda idareci ve öğretmenler arasında bir araştırmaya rastlanmazken Ateş (2016) yılında öğretmen adayları ve öğretmenler arasında bir araştırma yapmış olup öğretmenlerin öğretmen adaylarına göre daha yüksek bir özyeterlik algısına sahip olduğu sonucuna varmıştır. Şenol (2015), okul öncesi öğretmen adayları ile okul öncesi öğretmenlerinin öğretmenlik mesleğine yönelik özyeterlik inançlarını karşılaştırmak amacıyla yaptığı çalışmada, 181 okul öncesi öğretmeni ve 164 okul öncesi öğretmen adayı ile görüşmüştür. Araştırmanın sonucunda okul öncesi öğretmenlerinin özyeterlik inançlarının okul öncesi öğretmen adaylarının özyeterlik inançlarından daha yüksek olduğunu saptamıştır. Özellikle idareci ve öğretmenler arasında araştırma neticesinde özyeterlik algılarında idarecilere nazaran öğretmenlerin lehine bir sonuç çıkmamasının, okul idareciliğinin geçici bir görev olması ve

bu sebeple idarecilik rolünün, özyeterlik algısında bir etki yaratamamasının bir sonucu olduğu söylenebilir.

Diğer bir değişken olan kıdem değişkenine göre araştırmada akademik özyeterlik ve entelektüel özyeterlik boyutlarında anlamlı farkların olduğu görülmüştür. Akademik özyeterlik alt boyutuna göre 21 yıl ve üzeri görev yapan idareci ve öğretmenlerle 1-10 yıl arası görev yapan idareci ve öğretmenler arasındadır ve bu fark kıdemi yüksek olanların lehinedir. Aynı şekilde entelektüel özyeterlik boyutunda da kıdem değişkenine göre anlamlı fark sonucu elde edilmiştir. 11-20 yıl ve 1-10 yıl arası ile 21 yıl ve üzeri ve 1-10 yıl arası öğretmen ve idareciler arasında fark oluşmuştur ve yine kıdemi yüksek olanların lehine bir sonuç ortaya konmuştur. Tschannen-Moran ve Woolfolk-Hoy (2002) ve Daughetry (2005) çalışmalarında da çalışanların kıdemlerinin artmasının özyeterlik algısının yükselmesi sonucuna ulaşıldığını desteklemektedir. Melik'in (2014) yaptığı araştırmada, öğretmenlerin özyeterlik algıları, kıdem değişkenine göre incelendiğinde; 20 yıl ve üzeri kıdeme sahip öğretmenlerin özyeterlik algı düzeyi, 0-5 yıl, 6-10 yıl ve 11-19 yıl kıdeme sahip öğretmenlere göre anlamlı olarak daha yüksek bulunmuştur. Bununla birlikte 0-5 yıl ve 11-19 yıl kıdeme sahip öğretmenlerin özyeterlik algılarının 6-10 yıl kıdeme sahip öğretmenlere göre anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğu görülmüştür. En yüksek algı düzeyine sahip öğretmenler 20 yıl ve üzeri kıdeme sahip öğretmenler, en düşük özyeterlik algı düzeyine sahip öğretmenler 6-10 yıl kıdeme sahip öğretmenler olarak belirlenmiştir. Yolcu'ya (2015) göre de kıdem olarak anlamlı bir fark görülmesi de düşük kıdeme sahip öğretmenler yüksek kıdeme sahip öğretmenlere göre kendilerini daha az özyeterlik inancına sahip olduğunu düşünmektedir. Ateş (2016) ise yaptığı araştırma neticesinde kıdeme göre anlamlı bir fark olmadığını söylemektedir. Ekici (2006) de meslek lisesi öğretmenlerinin öğretmen özyeterlik algılarının kıdemlerine göre farklılık göstermediği sonucuna ulaşmıştır. Literatürdeki araştırmalar incelendiğinde Bandura'nın da belirttiği gibi özyeterlik algısının güçlenmesinde deneyimlerin yeri büyüktür ve kıdemin artmasıyla özyeterlik algısının da yükseleceği görüşü iddia edilebilir niteliktedir.

Mezun olunan okul türüne, yani eğitim durumuna göre yapılan araştırmada öğretmenlerin özyeterlik inancına bakıldığında entelektüel özyeterlik boyutunda önlisans mezunları ile lisans mezunları arasında anlamlı farkın olduğu görülmüştür ve bu fark önlisans mezunlarının lehinedir. Ateş'in (2016) gerçekleştirdiği araştırmaya göre öğretmenlerin özyeterlik algılarında anlamlı fark bulunmamaktadır; ancak yapılan araştırmaya benzer bir sonuç olarak önlisans mezunu öğretmenlerin lisans mezunlarına göre özyeterlik algılar yüksek olduğu görülmektedir. Karabacak'ın (2014) yaptığı araştırmada öğretmenlerin

özyeterliklerinde anlamlı bir fark görülmesi de lisans mezunu öğretmenlerin yüksek lisans mezunu öğretmenlere göre daha düşük özyeterlik algısı olduğu görülmektedir. Eğitim durumu ele alındığında, yapılan bu çalışmada özellikle entelektüel özyeterlik algısı puanlarının önlisans mezunu öğretmenlerin lisans mezunlarına göre yüksek çıkmasında öğretmen okulu mezunu öğretmenlerin fazla olmasından ve öğretmenlerin bu okullarda aldıkları bilgi ve tecrübelerin kişiliklerine, böylece entelektüel özyeterlik algılarına yansımalarından kaynaklandığı söylenebilir.

Öneriler

Araştırma sonuçlarına dayanılarak geliştirilen bazı öneriler aşağıda sunulmuştur:

1. İlkokullarda görev yapan öğretmenlerin özyeterlik inançları incelendiğinde kıdemi daha az öğretmenlerin özyeterlik inançlarının düşük olduğuna ilişkin neticeler alınmıştır. İl Milli Eğitim Müdürlükleri 1-10 yıl arasındaki öğretmenlerle ilgili konularda seminer, psikolojik destek ve hizmetiçi eğitimler düzenleyebilir. Böylece mesleki kıdemi düşük öğretmenlerin özyeterlik inançlarında artış görülebilir. Ayrıca milli eğitim müdürlükleri kanalıyla yapılacak bir çalışmayla daha kıdemli öğretmen ve yöneticilerin göreve yeni başlayan yönetici ve öğretmenlere mentörlük yapmaları sağlanabilir. Böylece yeni öğretmen ve yöneticilerin mentörleri kanalıyla **özyeterlik** inancı artabilir, böylece kurumsal başarılarında artış yaşanabilir.
2. İlkokullarda görev yapan öğretmenlerin özyeterlik inancı entelektüel özyeterliklerine bakıldığında önlisans eğitimi almış öğretmenlerin lisans eğitimi almış öğretmenlere göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Lisans eğitimi alan öğretmenler için de yerel bazda çalışmalar gerçekleştirilebilir.
3. Bu çalışmada ilkokulda görev yapan öğretmenlerle ilgili sonuçlar alınmıştır. İlkokulların yanında okul öncesi kurumları da ele alınıp yapılacak araştırmalarda araştırma alanı genişletilebilir.
4. Bu çalışmada Balıkesir geneli görev yapan öğretmen ve yöneticilerden sonuçlar alınmıştır. Yapılacak çalışmalar daha spesifik hale getirilebilir.
5. Araştırma ile ilgili olarak yalnızca yönetici ve öğretmenlerin değil, öğrenci ve velilerin de görüşlerine başvurulabilir.

Kaynakça

- Açıkgöz, Ü. (2003). *Etkili öğrenme ve öğretme*. Eğitim Dünyası Yayınları.
- Akkoyunlu, B., Orhan, F. (2003). Bilgisayar ve öğretim teknolojileri eğitimi (böte) bölümü öğrencilerinin bilgisayar kullanma özyeterlik inancı ile demografik özellikleri arasındaki ilişki. *The Turkish Online Journal of Educational Technology- TOJET*, 2(3), 86-93.
- Akkoyunlu, B., Orhan, F., ve Umay, A. (2005). Bilgisayar öğretmenleri için "bilgisayar öğretmenliği öz-yeterlik ölçeği" geliştirme çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29, 1-8.
- Ateş, G. (2016). *Akdeniz üniversitesi eğitim fakültesi öğretmen adayları ve Antalya'da görev yapan öğretmenlerin özyeterlik algılarının karşılaştırılması*. [Yüksek lisans tezi], Akdeniz Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Aydın, İ. (2016). *Öğretimde denetim*. Pegem Akademi.
- Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*, 84,191-215.
- Bandura, A. (1994). "Self efficacy", v.s. ramachaudran (Der.), *Encyclopedia of Human Behavior*. Academic Press, 4, 71-81.
- Baysal, E. (2010). *Hemşirelerde öz yeterlilik inancı ve iş doyumunu ilişkisi: Bir üniversite hastanesinde saha çalışması*. [Yüksek lisans tezi], İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Brouwers, A.,& Tomic, W. (2000). A longitudinal study of teacher burnout and perceived self-efficacy in classroom management. *Teaching and Teacher Education*, 16(2), 239-253.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Akademi.
- Büyüköztürk, Ş. (2015). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Pegem Akademi.
- Can, A. (2014). *Spss ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi*. Pegem Akademi.
- Çolak, İ., Yorulmaz, Y. İ., ve Altınkurt, Y. (2017). Öğretmen özyeterlik inancı ölçeği geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Dergisi*. 4(1).
- Daugherty, S. G. (2005). *Teacher efficacy and its relation to teachers' behaviors in the classroom*. [Doktoral dissertation], University of Houston.
- Demirtaş, H. Cömert, M. ve Özer, N. (2001). Öğretmen adaylarının öz-yeterlik inançları ve öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumları. *Eğitim ve Bilim*, 36(159).

- Dönmez, K. H. (2010). *Beden eğitimi ve spor öğretmenliği bölümü öğrencilerinin (1, 2, 3 ve 4. sınıf) sosyal öz-yeterlikleri ile problem çözme becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. [Doktora tezi], Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Ankara.
- Ekici, G. (2009). Biyoloji öz-yeterlik ölçeğinin Türkçeye uyarlanması. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 17, 111-124.
- Erdem, A. R. (2006). Öğretimin denetiminde yeni bakış açısı: Sürekli geliştirme temeline dayalı öğretimin denetimi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16.
- Erden, M. (1998). *Öğretmenlik mesleğine giriş*, Alkım Yayınları.
- Erdener, M., ve Gül, Ö. (2017). İlkokul öğretmenlerinin yaşam boyu öğrenmeye ilişkin görüşlerinin incelenmesi. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 11(2), 545-563.
- Erdener, M. A. (2016). Principals and teachers practices about parent involvement in schooling. *Universal Journal of Educational Research*, 4(12A), 151-159., doi: 10.13189/ujer.2016.041319 (Yayın No: 2981226)
- Erdener, M. A., & Knoepfel, R. C., (2018). Parents' perceptions of their involvement in schooling. *International Journal of Research in Education and Science*, 4(1), 1-13., doi: 10.21890/İjres.369197 (Yayın No: 3743331)
- Guo, Y., Justice, L. M., Sawyer, B., & Tompkins, V. (2011). Exploring factors related to preschool teachers' self-efficacy. *Teaching and Teacher Education*, 27(5), 961-968.
- İkiz, F. E., ve Yörük, C. (2013). Öğretmen adaylarının öz-yeterlik düzeyleri ile aile işlemlerinin incelenmesi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1).
- Kaptan, F. ve Korkmaz, H., (2001). İşbirliğine dayalı fen öğretiminin öğretmen adaylarının öz yeterlik düzeylerine etkisi. IV. Fen Bilimleri ve Matematik Eğitimi Kongresi Bildiri Kitabı. Milli Eğitim Basımevi.
- Karabacak, M. S. (2014). *Ankara ili genel liselerinde görev yapan öğretmenlerin özerklik algıları ile özyeterlik alguları arasındaki ilişki*. [Yüksek lisans tezi], Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Kiremit, H. (2006). *Fen bilgisi öğretmenliği öğrencilerinin biyoloji ile ilgili öz-yeterlik inançlarının karşılaştırılması*. [Doktora tezi], Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Küçük, Kılıç, S. (2014). *Beden eğitimi öğretmeni adaylarının biliş ötesi öğrenme stratejileri, akademik öz-yeterlikleri ve öğretmenlik*. [Yüksek lisans tezi], Karadeniz Teknik Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

- Lazoğlu, M. (2014). *Doğum korkusunun derecesine göre gebelerin öz-yeterlilik algısının karşılaştırılması*. [Yüksek lisans tezi], Atatürk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Luszczynska, A., Scholz, U., and Schwarzer, R. (2005). The general self-efficacy scale: Multicultural validation studies. *The Journal of Psychology*, 139 (5), 439-457.
- McKenzie, J. K. (1999). Correlation between self-efficacy and self-esteem in students. *A Research Paper, University of Wisconsin*.
- Melik, G. (2014). *Öğretmenlerin özyeterlilik ve performans yönetimi algıları arasındaki ilişki*. [Yüksek lisans tezi], Haran Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Nielsen, S. G. (2004). Strategies and self-efficacy beliefs in instrumental and vocal individual practice: A study of students in higher music education. *Psychology of Music*, 32(4), 418-431.
- Oğuz, A., ve Topkaya, N. (2008). Ortaöğretim alan öğretmenliği öğrencilerinin öğretmen özyeterlilik inançları ile öğretmenliğe ilişkin tutumları. *Akademik Bakış*, 14(1), 23-36.
- Otacıoğlu, S. G. (2008). Müzik öğretmenliği okul deneyimi I uygulamalarına katılan öğretmen adaylarının öz etkililik-yeterlilik düzeylerinin incelenmesi. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31(1), 163-170.
- Pintrich, P. R., & De Groot, E. V. (1990). Motivational and self-regulated learning components of classroom academic performance. *Journal of Educational Psychology*, 82(1), 33.
- Say, M. (2005). *Fen bilgisi öğretmenlerinin öz-yeterlilik inanışları*. [Yüksek lisans tezi], Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Sünbül, A. M. (1996). Öğretmen niteliği ve öğretimdeki rolleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 2(4), 597-608.
- Şenol, F. B., ve Ergün, M. (2015). Okul öncesi öğretmen adayları ile okul öncesi öğretmenlerinin öğretmenlik mesleğine yönelik öz-yeterlilik inançlarının karşılaştırılması. *Kuramsal Eğitim Bilim Dergisi*, 8(3), 297-315.
- Tschannen-Moran, M. & Woolfolk Hoy, A. (2002). The influence of resources and support on teachers' efficacy beliefs. *Paper Presented At The Annual Meeting of The American Educational Research Association*.
- Uçak, Ö.N., Güzeldere, O.Ş. (2006). Bilişsel yapının ve işlemlerin bilgi arama davranışı üzerine etkisi. *Refereed Papers Türk Kütüphaneciliği*, 20 (1), 7-28.

- Yılmaz, M., Köseoğlu, P., Gerçek, C., ve Soran, H. (2004). Öğretmen öz-yeterlik inancı. *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi*, 5(58), 50-54.
- Yolcu, E. (2015). *Karakter eğitiminde öğretmen niteliklerinin ve özyeterlik algılarının incelenmesi*. [Yüksek lisans tezi], Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yüzen, A. (2016). *Meslek kararı verme özyeterliliğinin artırılmasına yönelik multimedya tasarımı*. [Yüksek lisans tezi], Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Etik kurul onayı

2020 yılı öncesi araştırma verileri kullanılmış, yüksek lisans/doktora çalışmalarından üretilmiş (makalede belirtilmelidir), bir önceki yıl dergiye yayın başvurusunda bulunulmuş, kabul edilmiş ama henüz yayımlanmamış makale olduğundan bu araştırma etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalar arasında yer almaktadır. Buna rağmen, Balıkesir İl Milli Eğitim Müdürlüğünden 17.01.2017 tarihinde 1202463 başvuru numarası ile araştırma izni alınmıştır.

Araştırmacıların katkı oranı beyanı

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar çatışması beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Teşekkür -destek beyanı

Bu çalışma Balıkesir Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Projeler Birimi tarafından 2017/049 proje numarası ile desteklenmiştir. Desteklerinden dolayı Balıkesir Üniversitesi Rektörlüğüne teşekkür ederiz.

Pandemi sürecinin posta pulları üzerinden değerlendirilmesi

Evaluation of the pandemic process through postage stamps

Gönderim Tarihi / Received : 03.03.2021

Kabul Tarihi / Accepted : 02.06.2021

Doi: <https://doi.org/10.31795/baunsobed.890566>

Serkan AYÇIL¹

ÖZ: Çalışmanın amacı, pandemi sürecine ait temel bilgileri düşünsel boyuta indirgeyerek, filateli biliminin sektörel bileşenleri açısından anlamlandırmaya çalışmaktır. Araştırma kapsamında, pulun tanımı yapılarak; ortaya çıkışı, önemi, işlevleri, iletişim özellikleri ve nitelikleri hakkında bilgiler verilmiştir. Ayrıca pandemi sürecine görsellik atfeden çalışmada; Covid-19 kavramı ile düşünsel boyut ilişkisi, filateli biliminin sektörel yeterliliği, farklı uluslara ait filateli nesnelere, ilginç tasarım örnekleri ve sürece dair yaklaşımlar konusunda çıkarımda bulunularak Covid-19 kavramına, sosyal bilimler açısından yeni bir yorum kazandırılmaya çalışılmıştır. Araştırma sonunda filateli alanına ve Covid-19 salgınına ilişkin önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Pandemi, Filateli, Posta pulu.

ABSTRACT: The aim of the study is to try to make sense of the sectoral components of philately science by reducing the basic information of the pandemic process to an intellectual dimension. Within the scope of the research, by defining the stamp, information about its emergence, importance, functions, communication features, and qualities are provided. Besides, in the study that attributes visuality to the pandemic process, it was attempted to suggest a new interpretation of the concept of Covid-19 in terms of social sciences by making inferences about the relationship between the concept of Covid-19 and its intellectual dimension, the sectoral competence of philately science, philately objects from different nations, interesting design examples, and approaches to the process. As a result of the research, suggestions were made regarding the field of philately and the Covid-19 epidemic.

Keywords: Covid-19, Pandemic, Philately, Postage stamp.

¹İstanbul PTT Bölge Başmüdürlüğü Muhasebe ve Finans Müdürlüğü, sserkan.aycil@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-3540-5548>

EXTENDED ABSTRACT

Literature review

Due to the uncertain situation caused by Covid-19, some activities were needed to motivate the society and attract people's attention. In order to use the time between home and work more efficiently and to take up a new hobby at the level of occupation, it is necessary to reinforce the skills of saving and learning. It is considered that philately-based products and services adequately meet this requirement. Previous studies on Covid-19 generally address the medical literature. However, the number of studies that support the process with visual tools and trigger learning curiosity through visual memory is limited. For this reason, some basic concepts about the process have been reduced to an intellectual dimension and attempted to be presented by coloring over Covid-19 themed philately objects. The Covid-19 themed stamps utilized in the research were used as an effective tool both in raising awareness and in making the process fun. In this period, the society has learned to think with concepts such as "Covid-19", "epidemic", "coronavirus", "pandemic". The change and adaptation process in the lifestyle has also taken shape according to the course of the pandemic. The pandemic process has affected all existing sectors and necessitated digital transformation in many sectors. Some inferences were made about the sector and the process through objects describing the pandemic process.

Methodology

In the study based on the research on Covid-19, a literature review was conducted on the published scientific sources regarding the pandemic process. In this process, the course of social habits was guided by making semiotic inferences on the stamps with the theme of Covid-19 belonging to various countries of the world. In addition to the sector-based components of the philatelic field, the study includes information on the Covid-19 process and the behavioral characteristics gained in this process.

Findings and discussion

It is known that in underdeveloped and developing countries, information related to the pandemic is generally not at the desired level, and the correct usage standard cannot be established for hygienic products such as cleaning agents, disinfectants, masks, gloves, visors, and napkins (Dizdaroğlu, 2020: 1). Although it has been proven that Covid-19 is transmitted through droplets, it is a common belief that individuals still maintain their cultural habits based on physical contact and that they avoid accepting the reality of the pandemic. Countries with strong economies often make more radical decisions about

managing the pandemic process. The statements in the decisions taken by the developed countries which were included in this classification, contain clarity and certainty. In societies with a high level of economic anxiety, the decisions taken are mostly in the form of restrictions and have the quality of advice. Statements and practices that express certainty are also encountered in governments such as North Korea where single-handed administration is decisive. The applicability of the decisions taken on issues concerning social life is directly related to the economic development and political regime of the countries, and the legal bindingness in the implementation phase is shaped on this axis.

The pandemic process is a complex system and requires a holistic solution. In order for the pandemic process to be managed well, the society must first accept the reality of the pandemic. The assumptions about the source of the virus, the new world order approach, the news that the virus will be effective for many years, and some theories that biological warfare has negative effects on society and makes us think about the nature of the time spent on medical studies and the budget allocated. It is necessary to eliminate such assumptions that hinder the harmonization process and to produce more concrete and permanent solutions for the process.

There is a widespread belief that cleaning products developed to protect against viruses contain various chemical mixtures, therefore, long-term use of such products may cause biological damage in humans. A public service announcement should be created in order to bring basic cleaning habits to the society and to prefer water-based cleaning methods. Cleanliness is part of the culture and it should be viewed as more than just a habit.

Many countries, which have turned the pandemic process into an opportunity, have published a stamp object on Covid-19. Recently, the Turkish Republic of Northern Cyprus has also issued two different stamps with different designs. Many countries, including Turkey, have either not included the Covid-19 themed designs in the emission program or have created a program with a single object. However, such studies can be defined as instruments that provide significant income to the sector, as well as being a portfolio richness. European and Near Eastern countries both attach importance to such studies and use them very well as financial resources.

Results and recommendations

With the covid-19 process, humanity has faced a lifestyle which it is not accustomed to. Restrictions and bans applied during the pandemic process have distanced people from each other and a society model that tends to be lonely has emerged. In this process, the negative effects of the pandemic

process were felt more predominantly in the regions where the population was denser. Provided that the living space remains the same, being exposed to more restrictions has made daily life extremely tiring. Negative news spread especially through social media and agencies also increased the current negativity and caused individuals to experience emotional confusion.

Subject integrity has been created through design models of foreign origin, which are about the pandemic process and describe the experience in the contagion process. Suggestions for the studies that constitute a source for the field of philately, bring innovation to the sector and include designs on Covid-19 are listed below:

- The image taken in the laboratory environment of the virus that causes the pandemic can be used in the image.
- Images that draw attention to the use of masks and social distance can be included.
- Stamps depicting people of various faiths who pray unanimously for the Covid-19 process to end as soon as possible can be designed.
- For the occupational groups that have to work due to their job during the pandemic process, a series can also be prepared and a stamp can be designed in honor of the workers who perform these occupations.
- In the stamp design, the use of visuals that depict garbage such as medical waste, paper napkins and used masks should be thrown into a separate garbage bag, which can benefit the society.
- Stamps can be printed for postal workers working with a surplus workload during the pandemic process and a series of these stamps can be given to the employees of the institution.
- It is useful to develop designs that illustrate the importance of covering the mouth with the elbow when sneezing and changing the mask frequently.
- In addition to the rules to be followed in public transportation, designs can be developed that describe the use of disinfectants and cleaning rules.
- Images can be used to describe the happiness of family members who spent the pandemic process at home and could not come together under normal conditions.
- The new education model that emerged with the pandemic process can be depicted on stamps.

- The use of images depicting the correct use of masks (with the mouth and nose covered) can provide social benefits.
- Diversifying the pandemic phenomenon through philately-based products and services can provide significant financial resources to the philately field.
- Studies that depict the activities of various institutions through the personalized stamp application can be an important component of the input item.

Giriş

Covid-19 nedeniyle oluşan belirsiz durum karşısında toplumu motive edecek ve insanların dikkatini toplayacak aktivitelere ihtiyaç duyulmuştur. Ev-iş arasında geçen sürenin daha verimli kullanılması ve hobi düzeyinde bir meşguliyetin kazanılması açısından, biriktirme ve öğrenme becerisinin pekiştirilmesi gerekmektedir. Filateli bazlı ürün ve hizmetlerin bu gereksinimi yeterli düzeyde karşıladığı düşünülmektedir. Pandemi sürecini betimleyen tasarımlarda ulusların bakış açısı ve uluslararası düzeyde alınan önlemlerin boyutu okunabilmektedir. Pandemi süreciyle birlikte Covid-19 başlıklı yayın sayısında belirgin bir artış gözlenmiştir. Mevcut çalışmalar, genellikle tıbbi literatüre hitap eden tarzdadır. Ancak süreci görsel araçlarla destekleyen ve görsel hafıza üzerinden öğrenme merakını tetikleyen çalışmaların sayısı da aynı nispete sınırlıdır. Bu nedenle sürece dair bir takım temel kavramlar, düşünsel boyuta indirgenmiş ve Covid-19 temalı filateli nesnelere üzerinden renklendirilerek sunulmaya çalışılmıştır. Araştırmada kullanılan Covid-19 temalı pullar hem farkındalık oluşturmada hem de süreci eğlenceli hale getirmede etkili bir araç olarak kullanılmıştır.

Toplum, yakın geçmişte “Covid-19”, “epidemi”, “koronavirüs”, “pandemi” gibi kavramlarla düşünmeyi öğrenmiştir. Yaşam tarzındaki değişim ve uyum süreci de pandeminin seyrine göre şekil almıştır. Pandemi süreci, mevcut sektörlerin tamamını etkilemiş ve birçok sektörde dijital dönüşümü gerekli kılmıştır. Filateli alanında bir araya gelemeyen üyeler Skype ve Zoom benzeri uygulamalarla çevrim içi toplantılar yaparak rutin faaliyetlerini sürdürmüştür. Özellikle, saat farklılıkları nedeniyle iletişim güçlüğü yaşansa da katılımcılar, yine de faaliyetlere dâhil olmuştur. Pandemi süreci nedeniyle birçok sergi ileri bir tarihe ertelenmiş veya tamamen iptal edilmiştir. Faaliyet bütünlüğü nedeniyle arayış içerisinde giren filatelistler, yeni dijital çözümler üretmiştir.

Bu süreçte, filateli adına önemli sayılabilecek gelişmelerden biri de sanal sergilerdir. 2020 yılının Ağustos ayında Güney Afrika Sanal Filateli Sergisi (The South African Virtual Philatelic Exhibition, SAVPEX) herkese açık olarak yapılmıştır. Sergi rekabetçi ve tek kare sanal sergi özelliğine sahiptir. Yine bu dönemde önemli sayılabilecek gelişmelerden biri de çevrim içi seminerlerdir. Ağustos-Ekim 2020 döneminde, uzaktan bağlantı yöntemiyle beş önemli seminer gerçekleştirilmiştir (Postal stationery online meetings, 2020: 9-10). Dolayısıyla “Covid-19, düşünce yapısı ve filateli” kavramları üzerinden yapılacak bir değerlendirme, pandemi süreci açısından alana yönelik yeni bir kazanım olarak değerlendirilebilmektedir. Bu çalışmada; tıbbi literatüre atfedilen pandemi kavramı üzerinden sosyal bilimlere yönelik yeni bir yorum geliştirilmeye ve Covid-19 konulu tasarımlarla filateli alanına, farklı bir boyut kazandırılmaya çalışılmıştır.

Literatür taraması

Pul kavramı ve pulun işlevleri

Pul, posta idarelerinin kontrolünde basılan, ön yüzü kabartma, desen, motif, şekil ve resimlerden oluşan, arka yüzü zamlı, etrafı düz veya dantelli, şekil itibarıyla de simetrik, asimetrik veya kare gibi biçimlerde olabilen değişik boyutlardaki değerli kâğıtlardır (Aydoğmuş, 2015: 30; Yardley, 2015: 8). Tarihte basılan ilk pul, Resim 1’de yer alan, 6 Mayıs 1840’ta İngiltere’de piyasaya çıkarılan, üzerine Kraliçe Victoria’nın fotoğrafının basıldığı puldur (Bezaz Güven, 2006: 291-292). Posta hizmetlerinde ücretlendirme işlevi gören pullar, parasal karşılığın yanı sıra birçok fonksiyona da sahiptir. Pul, bir ulusun değerlerini, sanatını, ekonomisini, kültürünü, inançlarını, siyasi tavrını ve yaşanan önemli olayları tematik bir bakış açısıyla yansıtmaya özelliğine sahip, tarihi nitelikli belge konumundadır.

Resim 1: The Penny Black, basılan ilk pul

Kaynak: (postalmuseum.si.edu, 08.02.2012)

Görsel iletişim sanatı olan pulların temel işlevi, istenen mesajı anlaşılır hale getirmek ve uygun bir formda kullanıcılara sunmaktır (Begiç ve Çelebilik, 2015: 266). Pul, ayna işlevi görür. Yüzeye düşen her detay da aynada akseder. İki boyutlu sahne sanatı olan pullar, toplumun bütün yaşanmışlığının toplamının yorumudur. Birden çok işleve sahip olan pullar, ait olduğu ulusun DNA’sından izler taşır. Pul, duygu yoğunluğunu sadece görsellikle değil, diğer duyu organlarının da dâhil olduğu kapsayıcı bir gerçeklikle yansıtan etkili bir araçtır. İletişim aracı olmaktan öte fonksiyona sahip olan pullar, günümüzde birçok alana ve bilimsel nitelikli birçok çalışmaya da görsel malzeme sunmaktadır.

Covid-19’a kavramsal yaklaşım ve düşünce boyutu

Koronavirüsler (CoV), RNA virüs ailesinden olan, insanlar üzerindeki etkileri soğuk algınlığı seviyesinde ortaya çıkan virüslerdir. Aynı aileden olan Mers

(Orta Doğu Solunum Sendromu) ve SARS (Ağır Akut Solunum Sendromu) gibi virüsler, insanlar üzerinde daha ciddi etkilere neden olmaktadır (İnal, 2016: 38-39). Koronavirüsün, kolaylıkla insandan insana geçebilen alt tipleri mevcuttur. Bazı koronavirüs türleri de hayvandan insana geçebilmektedir. Yapılan çalışmalarda; misk kedilerinden SARSCoV, tek hörgüçlü develerden de MERS-CoV virüsünün insanlara bulaştığı tespit edilmiştir (Gürlevik, 2020: 46). Daha önceden insanda tespit edilmemiş olan yeni virüs için, 2019-nCov tanımlamasında bulunulmuştur. Sonraki süreçte, virüsün SARSCoV'a benzerliği, yeni virüsün SARS-CoV-2 olarak isimlendirilmesine neden olmuştur (Qun Li vd., 2020: 1200). Ancak, klinik tablosu yeni virüsü, COVID-19 olarak isimlendirilmiştir. Virüsün yüzeyinde bulunan ve taç şeklini andıran çubuksu uzantılar nedeniyle virüse, taç manasına gelen corona ön eki verilmiştir (T.C. Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, 2020: 5). Yeni virüsün zoonotik yani hayvanlardan insanlara bulaşan bir yapıya sahip olması, Covid-19'un yarasa veya pangolin türü hayvanlardan insanlara bulaştığı tezini desteklemektedir (Deng, 2020: 1676-1677). Çin'in Hubei Eyaletinin Vuhan şehrinde, 31 Aralık 2019 tarihi itibarıyla "epidemi" olarak kayıtlanan virüs vakası, bir süre sonra yerel olmaktan çıkmış ve hızla dünyaya yayılmıştır. Bu nedenle, Dünya Sağlık Örgütü 12 Mart 2020 tarihli karar ile Covid-19 salgınının "pandemi" olarak kabul edildiğini açıklamıştır (Budak ve Korkmaz, 2020: 75).

İnsanlar dış dünyayı, duyu organları aracılığıyla tanır. Görme eylemi ise insanın hususi âlemini şekillendiren araçların başında gelmektedir. Gözle görülen her olgu, tasavvura etki eder ve bilinç altına yerleşir. Belirli çağrışımlar, insanın gerçek hayatta deneyimlediklerini bilinç üstüne çıkarır. İnsan beyninin ilginç özelliklerinden biri de gerçeği, hayali ve rüyayı ayırt edememesidir.

Bu nedenle; insan beyninin, rüya veya hayal yoluyla geleni gerçekten ayırt edememesi ve rüyada görüleni gerçek duyular olarak algılaması fıtratının bir gereğidir. Beden ise tek başına şuurlu işlevi şuursuz işlevden de ayırt edememektedir (Akot, 2005: 6-9; Evginer, 2010: 14). Ayrıca beyinin, insanın gerçek hayatta yaşadıklarını farklı bir forma getirmesi ve rüya esnasında çılgın fikirlerle süsleyerek tekrarlaması gibi bir durum da söz konusudur (Akot, 2005: 12). Tahayyül (imgeleme) ve tasavvur (zihinde canlandırma) insanın ruhsal davranışındaki değişimleri doğrudan etkilemektedir. Beyin, müsbet bir gelişme karşısında olumlu bulurken, menfi bir davranış karşısında da aksine olumsuz ön plana çıkarır. İyiyi yorumlarken en iyiyi, kötüyü yorumlarken de en kötüyü göz önüne getirir. Kitle iletişim araçları üzerinden yapılan yayınların ve sosyal medya kökenli paylaşımların, bilinçlendirmenin ötesinde, insanlarda korku ve yalnızlık hissini aktif ettiği gerçekliği söz konusudur. Covid-19 konulu haberlerde sunulan istatistikî bilgiler ve görsel vaka analizleri

de insanları negatif yönlü düşünmeye sevk etmektedir. Dolayısıyla, insanın görme duyusuyla deneyimledikleri hem gerçek hayatını hem düşüncelerini hem de rüyalarını meşgul etmektedir. Her üç boyutta yaşanan olumsuz ruh halinin, sistemin bütününe etki etme ihtimali, sağlıklı olan bireyde bir takım ruhsal sorunların ortaya çıkmasına yol açabilmektedir. Pulların işlevsel özelliklerinden biri de üst bölüme yerleştirilen görseller üzerinden, bilgilendirme fonksiyonunu yerine getirmeleridir. Bir takım bilgilerin bilinçaltına kodlanmasında bu tür nesnelere araç olarak kullanılabilirlerdir.

Covid-19 temalı tasarım örnekleri

Pandemi sürecinde, dünyadaki posta idarelerinin birçoğu mevcut emisyon programına bir süre ara vererek, Covid-19 konulu pul tasarımlarına ağırlık vermiştir. Bu süreçte, bastırılan pullarda sosyal içerikli mesajlar ön plandadır. Hem ulusal hem de uluslararası tasarımlarda enfeksiyonun nedeni, bulaş karşı girişilen mücadelenin boyutu, tedavi yöntemleri, temizlik faktörleri, maske kullanımı, duyarlılık ve sosyal mesafe gibi konulara dikkat çekilmiştir. Covid-19 temalı pul serilerinin yanı sıra kartpostallar, özel ve ilk gün zarfları gibi çeşitli filateli nesnelere de üretilmiştir.

Pandemi nedeniyle ertelenen veya tamamen iptal edilen filateli temalı sergiler, geçici süreyle askıya alınan müzayedeler, tamamen kapatılan mezarlar, yoğunluk nedeniyle postada yaşanan gecikmeler gibi bir takım aksaklıklar, alana dair köklü bir düzenlemenin gerekliliğini gündeme taşımıştır. Bu nedenle yeni döneme dijital çözümler üzerinden farklı bir giriş yapılmıştır. Bu dönemde genel ağ (web) tabanlı mağazacılık, sanal sergiler, çevrim içi müzayedeler ve uluslararası telekonferans bağlantıları gibi birçok fonksiyon, filateli alanına dâhil edilmiştir.

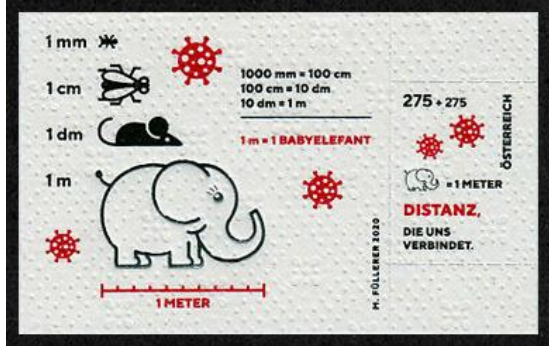
Pek çok ülkede pandemi sürecini konu alan ve filateliye kaynak oluşturan, Covid-19 temalı tasarımlar yaşam bulmuştur. Örneğin, İran Posta İdaresi pandemi sürecinde, salgının ciddiyetini küçümsediği iddiasıyla karşı karşıya kalmıştır ve bunun üzerine Cumhurbaşkanı Hassan Rouhani'nin desteğiyle, krizle mücadelede gösterilen gayreti vurgulayan ve sağlık çalışanlarını tebrik eden bir pul bastırılmıştır. Moldova ise ikinci bir duyuruya kadar pul basımını durdurmuştur (Cioruta vd. 2020: 28). Bu süreçte yaşam bulan Covid-19 temalı pul örneklerinden bazıları ise şu şekildedir;

Tuvalet kâğıdı temalı pul (toilet paper post stamps)

Avusturya Posta Servisi, 30 Ekim 2020 tarihinde bir pul yayınlamıştır. Covid-19 temalı pul serisine dâhil edilen sıra dışı tasarımın amacı Covid-19 salgınına dikkat çekmek ve pandemi sürecinde Avrupa'da yaşanan tuvalet kâğıdı istifçiliğine

atıfta bulunmaktır. Gerçek bir tuvalet kâğıdından elde edilen pulun görselinde, boyutu ile orantılı hayvan figürleri yer almaktadır. Pulun alt bölümüne yerleştirilen bebek fil figürü ise insanların uyması gereken asgari 1 metrelik sosyal mesafeyi betimlemektedir (Austria Covid-19 social distancing, 2020: 3).

Resim 2: Avusturya Covid-19 temalı pul

Kaynak: (Aycil, 2021: 723)

Sağlık çalışanları onuruna tasarlanan pul

New York merkezli Inter-Governmental Philatelic Corp. (IGPC) ajansının başkanı ve eşi, pandemi sürecinde bir hastanede, Covid-19 tedavisi görmüştür. Başkan; hastanede bulunduğu süreçte, müdahale görevlilerinden ve sağlık çalışanlarından sürekli destek görmüştür. Bir süre sonra gösterilen ilgi karşısında, kendisi gibi diğer hastaların da yaşama tutunduğunu fark etmiştir. Ajans başkanı, taburcu olduktan sonra kendisini sorumlu hissetmiş ve sağlık çalışanlarını onurlandırmak amacıyla pul bastırmıştır (Agency honors medical community after its president survives Covid-19, 2020).

Resim 3: New York sağlık çalışanlarına saygı konulu tasarım

Kaynak: (stampworld.com, 12.11.2020)

Ulusal kahramanlar temalı pul

Pandemi sürecini güçlükle kontrol altına alan İran, ilk üç aylık dönemde 100'e yakın sağlık çalışanını kaybetmiş ve 10.000'den fazla çalışanı da bu süreçte enfekte olmuştur. Ziyaret amacıyla Kum kentine gelen binlerce hacı, bulaş hızını arttırmış, bu nedenle kontrol biraz geç sağlanmıştır. Bu süreçte seferberlik ilan eden ve 300.000 askerini çeşitli bölgelerde görevlendiren İran yönetimi, kontrolü sağlamış ve emeği geçenlerin onuruna Covid-19 temalı ilk resmi posta pulunu bastırmıştır (Cioruta vd. 2020: 28; McCarty, 2020).

Resim 4: İran ulusal kahramanlar-korona virüs savaşçıları konulu tasarım

Kaynak: (Cioruta vd., 2020: 28)

"Tıbbi Haç" temalı tasarım

Tıbbi haçın sembolünü, dünya şeklinde tasarlanan bir küreye yerleştiren İsviçre Postası, beraberlik ve dayanışma adına, küreyi çevreleyen insanlara çağrıda bulunmuştur. 10 yapraktan oluşan tasarımda yer alan Covid-19 ibaresi, 4 farklı dile çevrilerek görsel olarak yerleştirilmiştir. Pulun satışından elde edilen gelir ise risk grubunda bulunan insanların gıda ve tıbbi ihtiyaçlarını karşılayan iki farklı kuruluşa aktarılmıştır (Cioruta vd. 2020: 30).

Resim 5: "Tıbbi Haç" temalı tasarım

Kaynak: (Cioruta vd., 2020: 26)

Maske temalı pul tasarımları ve örnek tasarımlar

2020 yılının Mayıs ayında Sierra Leone ile Orta Afrika Cumhuriyeti ortaklaşa bir pul yayınlamıştır. 6 puldan oluşan minyatür sayfada, ilk pul olan *Penny Black* ana tema olarak kullanılmıştır. Kraliçe Viktoria'nın portresinin yer aldığı her bir tasarıma, farklı bir maske yerleştirilmiştir (Wallpaper issues, 2020; Filatelie en corona deel 2, 2020a: 20-21).

Resim 6: Sierra Lenoa “Penny Black” temalı tasarım

Resim 7: Çad “Penny Black” temalı tasarım

Kaynak: (stampworld.com, 19.09.2020)

Çek Postası, hâlâ devam eden Covid-19 salgınında, hizmet verenlere teşekkür etmek amacıyla bir pul yayınlamıştır. Ünlü grafik sanatçısı Filip Heyduk tarafından tasarlanan pulda 6 adet yüz maskesi kullanılmıştır. Birbirine bağlı olan maskelerde kullanılan semboller sırasıyla; sağlık çalışanlarını, askerleri, polisleri, posta çalışanlarını, itfaiyecileri ve gönüllüleri tasvir etmektedir (Interview with, 2020).

Resim 8: Çek Cumhuriyeti maske temalı tasarım

Kaynak: (Lefrere vd., 2021: 1379)

2020 yılının Ağustos ayında Kosova'da tedavüle çıkarılan pullarda ise halk sağlığı önlemlerini arttırmaya yönelik tedbirler ön plana çıkarılmıştır. Tasarımda koruyuculuğun fiziki sembolü olan maske görseli kullanılmıştır (Kosova covid-19, 2020: 5).

Resim 9: Kosova maske temalı tasarım

Kaynak: Araştırmacının arşivinden taratılarak elde edilmiştir.

2020 yılında Ukrayna Posta İdaresi de Covid-19 temalı bir pul yayınlamıştır. Yaşam ve bağımsızlık mücadelesini ön plana çıkaran tasarımda ön saflarda yer alan sağlık görevlileri ve ordu mensupları tasvir edilmiştir. Görselde resmedilen sol yüz sağlık çalışanlarını, sağ yüz ise askeri personeli temsil etmektedir. Pulun yer aldığı zarfta da Taras'a ait olan *shecohenko-dövüş kazan* ibaresine yer verilmiştir (Ukrposhta presented a postage stamp, 2020: 18-20).

Resim 10: Ukrayna maske temalı tasarım

Kaynak: (Lefrere vd., 2021: 1379)

Resim 11: Slovenya şeffaf maske temalı örnek tasarım

Kaynak: (pofis.sk, 20.08.2020)

Resim 12: Çin maske ve siperlik temalı örnek tasarım

Kaynak: (Lefrere vd., 2021: 1378)

Alkış temalı tasarımlar

Calahorra'da faaliyette bulunan bir filateli derneği, İspanya Posta İdaresi'nden, pandemi sürecinde hizmet veren sağlık çalışanlarını onurlandırmak adına kişiselleştirilmiş bir pul yayınlamasını talep etmiştir. Calahorra hastane binasının fon olarak kullanıldığı görselde *sağlığa ve profesyonellere saygı gösterdiğiniz için teşekkür ederiz* ibaresi yer almaktadır. Tam donanımlı bir sağlık ekibinin tasvir edildiği başka bir kişiselleştirilmiş pulda ise sağlık çalışanları alkışlanarak onurlandırılmıştır (Chad famous monuments in quarantine, 2020).

Resim 13: Asfinca alkış temalı tasarım**Resim 14:** Cadiz alkış temalı tasarım

Kaynak: (philatelicpursuits.com, 12.04.2020)

Stop temalı pul tasarımı

2020 yılının Mayıs ayında Gine-Bissau Cumhuriyeti, Covid-19'u durdurun temalı bir hatıra pulu bastırmıştır. Görselde, Covid-19'u simgeleyen virüs, küre biçiminde tasarlanan parmaklıkların arkasında hapsedilmiştir. Kağıt yerine saf ipekten üretilen pulun üzerinde "Stop Covid-19" sözü yer almaktadır. Tacikistan ile ortak bir pul yayınlayan Gine-Bissau Cumhuriyeti bu kez küre biçiminde bir pul yayınlamıştır. Tasarımda Covid-19'u temsil eden ve üzeri çarpı işaretiyle kapatılmış simgeler yer almıştır. Tasarımın bir diğer amacı ise Dünya Sağlık Örgütü'nün aldığı kararları sembolize eden küçük boyutlu işaretlerle farkındalık oluşturmak ve nükleer silah kullanımını önlemeye yönelik tedbirlere vurgu yapmaktır (Filatelie en corona deel 2, 2020a: 18-19).

Resim 15: 2020 durağı ipek tasarım**Resim 16:** Küresel salgına dur ibareli tasarım

Kaynak: Araştırmacının arşivinden taratılarak elde edilmiştir.

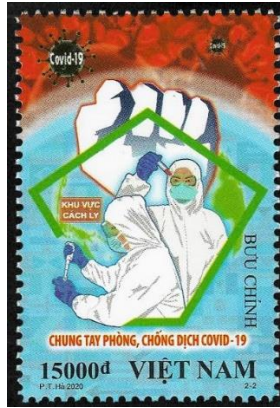
2020 yılının Haziran ayında Togo Cumhuriyeti de Covid-19 temalı bir pul yayınlamıştır. İki kürenin arasına konumlandırılan görselde koronavirüs, insan akciğerleri ve çarpı işareti üstüste yerleştirilmiştir. Tasarımın amacı, akciğerlerde hasara yol açan virüsü hapsedmek ve bulaşı önlemeye yönelik tedbirleri güçlendirmektir (Fila corona varia, 2020).

Resim 17: Covid-19 hayat kurtar temalı tasarım

Kaynak: (stampworld.com, 12.12.2020)

Aşı çalışması temalı tasarım

Vietnam Hükümeti, 2020 yılında Bilgi ve İletişim Bakanlığı (MIC) ve Vietnam Post ile geliştirdiği iş birliği neticesinde Covid-19 temalı iki setten oluşan bir pul serisi yayınlamıştır. İlk seride yer alan pulda enfekte olan hastaların iyileştirilmesi için aşı çalışmaları yürüten tıp çalışanları tasvir edilmiştir (Vietnam launches two COVID-19-themed postage stamps, 2020).

Resim 18: Vietnam aşı temalı tasarım

Kaynak: (Cioruta vd., 2020: 29)

Ulusal işbirliğini niteleyen tasarımlar

Man Adası Posta Servisi, pandemi sürecinde kilit görevde çalışanların sağladığı katma değeri vurgulamak amacıyla sekiz parçadan oluşan bir pul serisi yayınlamıştır. Pul satışından elde edilen gelirin bir kısmı ise Covid-19 krizi döneminde mali problemler yaşayan işletmeleri desteklemek amacıyla kurulan Manx Dayanışma Fonu'na aktarılmıştır. Pullarda duygusal bütünlüğü ön plana çıkaran; aşk, inanç, şefkat, bilim, birliktelik, bakım ve iş gibi bir takım ifadeler yer verilmiştir (Cioruta vd. 2020:28; Filatelie en corona deel 2, 2020b: 21).

Resim 19: Man Adası kilit çalışanlar

Kaynak: (Cioruta vd., 2020: 32)

Vietnam Hükümetinin, farkındalık oluşturmak adına yayınladığı ikinci pulunda, pandemi mücadelesinde ön saflarda yer alan sağlık çalışanları ve askeri idareye mensup uzman kadronun çalışmaları resmedilmiştir (Vietnam launches two COVID-19-themed postage stamps, 2020).

Resim 20: Vietnam Covid-19 temalı tasarım

Kaynak: (Cioruta vd., 2020: 29)

Tıbbi çalışmalar

Covid-19 salgınının Çad'a ulaşmasıyla hükümet, pandemiye durdurmaya yönelik tedbirleri güçlendirmiştir. Ülkeye giriş çıkışlarda getirilen yasaklardan da sadece kargo hizmetleri muaf tutulmuştur. Mevcut sürecin temel izleri ise oluşturulan pul tasarımına yansımıştır. Orta Afrika Cumhuriyeti'nin pul bülteni ise Litvanya'da bulunan Stamperjia tarafından yürütülmektedir (Central African Republic postage stamps, 2020). 2020 yılı itibariyle Covid-19 ve pandemi konulu çalışmalarla ön plana çıkan Çad, alanında birden fazla Covid-19 temalı pul yayınlayan ülkeler arasında yerini almıştır.

Resim 21: Çad Covid-19 üzerine çalışmalar

Kaynak: Araştırmacının arşivinden taratılarak elde edilmiştir.

Cibuti (Djibouti) ise 2020 yılında Wuhan Merkez Hastanesi'nde çalışan ve 2019 yılının Aralık ayında koronavirüs salgınına tespit edip, sosyal medya üzerinden tüm dünyaya acil durum uyarısında bulunan Çinli Göz Doktoru Li Wenliang'ın anısına dördümlü pul serisi bastırılmıştır (Parrish, vd., 2020: 1).

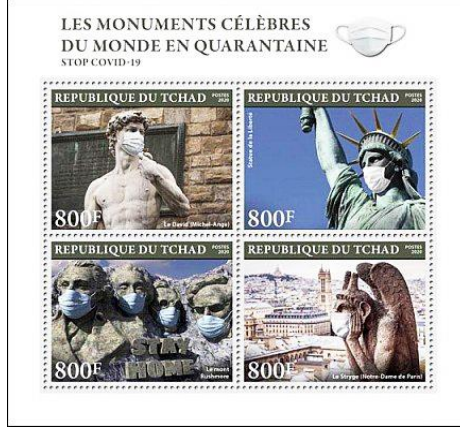
Resim 22: Djibouti Dr. Lee anısına bastırılan pul

Kaynak: Araştırmacının arşivinden taratılarak elde edilmiştir.

Sıradışı tasarım örnekleri

Çad Posta Servisi'nin, 2020 yılının Mayıs ayında, Stamperija acentesiyle yaptığı girişim neticesinde, yenilik pazarında dağıtılmak üzere Covid-19 temalı dördümlü pul serisi yayınlanmıştır. Bu pullar ile dünyaca bilinirliği olan anıtlar üzerinden pandemi sürecine dikkat çekmek ve maske simgesiyle farkındalık oluşturmaya çalışılmıştır (Thematic philately: tribute to the first line warriors-corona virus Covid-19 pandemic and philately, 2020: 2; Corona oq humor, 2020).

Resim 23: Çad anıtlar konulu tasarım

Kaynak: (stampworld.com, 10.11.2020)

Gabon Cumhuriyeti, 2020 yılının Haziran ayında Florence Nightingale'nin 200. yıl dönümü anısına Covid-19 temalı 4 farklı pul serisi yayınlamıştır. Bulaşın damlacık yoluyla yayıldığına dikkat çeken tasarımda hapşırma anı resmedilmiştir. Maske veya peçete gibi koruyucu herhangi bir ekipmanın bulunmadığı durumlarda ise ağız bölgesinin sol dirsek ile kapatılarak hapşırılması tavsiye edilmiştir. Tasarımda pandemiye neden olan virüsün, solunum sistemini etkileyeceği gerçeği üzerinden maske kullanımına dikkat çekilmiştir (Tematic philately, 2020).

Resim 24: Gabon akciğer temalı tasarım

Kaynak: (stampworld.com, 17.09.2020)

Birleşmiş Milletler, 2020 yılında Covid-19 temalı bir pul yayınlamıştır. Cenevre, New York ve Viyana ortaklığıyla bastırılan pulda "Covid-19'un yayılımını durdurmaya yardımcı olun" sözü yer almaktadır. Birleşmiş Milletler'in ve Dünya Sağlık Örgütü'nün önemli gördüğü altı farklı tema görsele yerleştirilmiştir.

Bunlar sırasıyla; belirtileri farketme, dayanışma, efsane avı, iyiliği yayma, kişisel hijyen ve sosyal mesafedir. Tasarımda gerçek bir sağlık çalışanının resmi kullanılmıştır. Çalışanın maskesinde ise çeşitli dillerde “teşekkür ederim” cümlesine yer verilmiştir (Art in the of Covid-19, 2020).

Resim 25: Covid-19 hepimiz bu işin içindeyiz konulu tasarım

Kaynak: (Lefrere vd., 2021: 1378)

Singapur Posta Servisi, 2020 yılının Ağustos ayında 55. bağımsızlık yılını kutlamak amacıyla beş parçadan oluşan bir pul seti yayınlamıştır. Sette bulunan ve Covid-19 temalı olan iki pul, pandemi sürecinde yaşanan değişimleri betimlemektedir. Uzaktan çalışma uygulamasına dikkat çeken tasarımda uyum süreci ve yaşam tarzlarındaki değişim konuları işlenmiştir (Quirks in the island city, 2020: 2).

Resim 26: İsland City’deki tuhafliklar I

Resim 27: İsland City’deki tuhafliklar II

Kaynak: (Jochim, 2020)

Yeni Zelanda'nın Tamahere bölgesinde yaşayan aileler, Covid-19 sürecini farklı bir biçimde tasarlayarak eğlenceli bir oyun geliştirmiştir. Pandemi sürecini evde geçirmek zorunda kalan çocuklarda ortaya çıkan kaygıların düzeyini azaltmak için tasarlanan bu oyunda her aile, evde bulundurduğu oyuncak ayıyı evin dışında bulunan ve ilginç olabilecek bir yere konumlandırmıştır. Bu durumu fırsata dönüştüren NZ Post bir yarışma düzenleyerek 6 adetten oluşan bir pul serisi yayınlamıştır (Munro, 2020: 12).

Resim 28: Yeni Zelanda Covid-19 ayı avı I

Resim 29: Yeni Zelanda Covid-19 ayı avı II

Kaynak: Araştırmacının arşivinden taratılarak elde edilmiştir.

Pandemi sürecinde uluslararası posta ve kargo hizmetleri bir süreliğine askıya alınmıştır. Hava trafiğinin durdurulması ve gemi seferlerinin de kontrollü sağlanması, posta sektörünü ciddi düzeyde etkilemiştir. Virüsün damlacık yoluyla bulaştığı gerçeği, saha çalışanlarını etkilemiş ve birçok kurumun faaliyet alanını kısıtlamıştır. Dünya Sağlık Örgütü, pandemi sürecinde özellikle lojistik sektörüne yönelik bir açıklamada bulunmuştur. Açıklama, pandemiye neden olan virüsün cansız yüzeylerde uzun süre yaşayamadığı, bu nedenle kargoların deniz aşırı yolculuk sürecinde risk olmaktan çıktığı yönündedir (Munro, 2020: 12). Dolayısıyla posta ve kargo sektörünün göreceği zarar en aza inmiş ve filateli alanına kaynak oluşturan görsel nesnelere de dolaşıma dâhil edilmiştir.

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Covid-19 temalı pul tasarımı

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti posta servisi 2020 yılının Kasım ayında sosyal yardımların 50. Yıl dönümünü ve Covid-19 ile girişilen mücadeleyi birlikte anmak amacıyla aynı seride 2 farklı pul yayınlamıştır. Virüsün şeklen tasvir edildiği Covid-19 temalı tasarımda el temizliği ve sosyal mesafe metaforu ön plana çıkarılmıştır (KKTC yeni sayıdan notlar Covid-19 mücadelesi, 2021).

Resim 30: KKTC Covid-19 temalı pul

Kaynak: (posta.gov.ct.tr, 25.03.2021)

Tartışma

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde pandemiye bağlı bilgilendirmelerin genellikle istenen düzeyde olmadığı, temizlik maddesi, dezenfektan, maske, eldiven, siperlik ve peçete gibi hijyenik ürünler konusunda da doğru kullanım standartının oluşturulmadığı bilinmektedir (Dizdaroğlu, 2020: 1). Covid-19'un, damlacık yoluyla bulaştığı kanıtlanmış olsa da bireylerin fiziki temasa dayalı kültürel alışkanlıklarını hâlâ devam ettirdikleri ve pandemi geçişini kabullenmekten kaçındıkları yaygın kanılar arasındadır. Pandemi konusundaki yanlış uygulamalar nedeniyle bireylerin birbirlerini uyarmadıkları hatta uyarmaktan imtina ettikleri ve sorunun çözümü konusunda da görevli personelin yardımına ihtiyaç duydukları bilinen bir gerçektir.

Güçlü ekonomilere sahip olan ülkeler, pandemi sürecinin yönetilmesi konusunda genellikle daha radikal kararlar alırlar. Bu sınıflamaya dâhil olan gelişmiş ülkelerin aldıkları kararlarda yer alan ifadeler netlik ve kesinlik içerir. Ekonomik kaygı düzeyi yüksek toplumlarda ise alınan kararlar, daha çok *sınırlama*, *kısıtlama* biçiminde olup tavsiye niteliği taşımaktadır. Tek elden yönetimin belirleyici olduğu Kuzey Kore gibi yönetimlerde de kesinlik bildiren ifade ve uygulamalara rastlanmaktadır. İktidar muhalefet ekseninde dengeleyen rejimlerde alınan kararların tavsiye niteliği taşıdığı ve kesinlik ifade eden yargılardan da kaçınıldığı örneklerle sabittir. Uygulama aşamasında ortaya çıkabilecek olası hataların, muhalefet tarafından kullanılma ihtimali ve mevcut olumsuzluğun negatif yönde sandığa yansıtacağı endişesi, karar vericileri ikileme bırakmakta ve bu nedenle alınan kararların daha çok tavsiye değeri taşıyan kararlar olarak kalmasına neden olmaktadır. Toplumsal hayatı ilgilendiren konularda alınan kararların uygulanabilirliği, ülkelerin iktisadi gelişmişliği ve siyasi rejimiyle doğrudan bağlantılı olup, uygulanma safhasındaki yasal bağlayıcılık da bu ekseninde şekillenmektedir. Genel olarak Covid-19 te-

malı tasarımlarda sağlık çalışanlarının ve güvenlik birimlerinin mücadelesini betimleyen görsellere yer verilmektedir. Bu tür yöntemler bilgilendirmenin ve bilinçlendirmenin ötesinde kitlelere güven telkin etmede kullanılan etkili stratejiler arasında yer almaktadır.

Pandemi süreci karmaşık bir sistemdir, bütüncül çözüm gerektirir. Pandemi sürecinin iyi yönetilebilmesi için öncelikle, toplumun pandemi gerçeğini kabullenmesi gerekmektedir. Virüsün kaynağı konusundaki varsayımlar, yenedünya düzeni yaklaşımı, virüsün uzun yıllar etkili olacağı haberleri ve biyolojik savaş gibi bir takım teoriler, toplum üzerinde negatif etkiler uyandırmakta ve tıbbi çalışmalar için harcanan zamanın ve ayrılan bütçenin mahiyetini düşündürmektedir. Uyum sürecini sekteye uğratan bu türden varsayımların bertaraf edilmesi ve sürece dair daha somut ve kalıcı çözümlerin üretilmesi gerekmektedir.

Virüsten korunmak amacıyla geliştirilen temizlik ürünlerinin çeşitli kimyasal karışımlar içerdiği, bu nedenle bu tür ürünlerin uzun süreler kullanımının insanlarda biyolojik hasarlara neden olabileceği yönünde yaygın kanı mevcuttur. Temel temizlik alışkanlığının topluma kazandırılması ve daha çok su bazlı temizlik yöntemlerinin tercih edilmesi yönünde kamu spotu oluşturulmalıdır. Temizlik, kültürün bir parçasıdır; alışkanlıktan öte düşünülmelidir. Temel hijyen kurallarının kültürel gerçekliğe dönüştürülmesi yönünde girişimde bulunulmalı ve toplumun bilinçlendirilmesine yönelik görsel bilgilendirmelere ağırlık verilmelidir.

Pandemi sürecini fırsata dönüştüren birçok ülke, Covid-19 konulu pul nesnesi yayınlamıştır. Yakın zamanda Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti de farklı tasarımdan oluşan iki farklı pul yayınlamıştır. Türkiye'nin de dâhil olduğu birçok ülke, Covid-19 temalı tasarımları ya emisyon programına dâhil etmemiş ya da bir tek nesne ile program oluşturmuştur. Hâlbuki bu tür çalışmalar, portföy zenginliği olmanın yanı sıra sektöre ciddi düzeyde kazanç sağlayan enstrüman olarak tanımlanabilmektedir. Avrupa ve Yakın Doğu ülkeleri de bu türden çalışmaları hem önemsemekte hem de finansal kaynak olarak çok iyi kullanmaktadır. Pandemi sürecini evde geçirmek zorunda kalanların hobi arayışları ve dünya genelindeki toplayıcı sayısının 350 milyonu aştığı gerçeği, filateli alanındaki farkındalığın dönüm noktasını oluşturmaktadır.

Sonuç ve öneriler

Covid-19 süreciyle birlikte insanlık, pek de alışık olmadığı bir yaşam tarzıyla karşı karşıya kalmıştır. Pandemi sürecinde uygulanan kısıtlama ve yasaklar, insanları birbirlerinden uzaklaştırmış ve yalnızlaşma yönlü eğilim gösteren bir toplum modeli oluşmuştur. Bu süreçte nüfusun daha yoğun olduğu bölgelerde

pandemi sürecinin getirmiş olduğu olumsuz etkiler daha baskın hissedilmiştir. Yaşam alanı aynı kalmak koşuluyla daha fazla kısıtlamaya maruz kalınması, günlük hayatı ziyadesiyle yorucu hale getirmiştir. Özellikle sosyal medya ve ajanslar üzerinden yayılan olumsuz haberler de mevcut olumsuzluğu arttırmış ve bireylerin duygu karmaşası yaşamalarına neden olmuştur. Birey bu süreçte bakış açısını değiştirmeli, deyim yerindeyse pruvaları ters yönde çalıştırmalı ve hayata olumlu bakmalıdır. Pandemi sürecindeki en büyük yanlış, “virüs kaparım” düşüncesidir. Bulaş endişesi bireyleri hem yalnızlaştırmakta hem de korku girdabına atmaktadır. Rüya veya hayalen gelenin ayırt edilemediği gerçeğinden hareketle, beyni yanıltmak bir bakıma çözüm olabilmektedir. Bunun için birey, kendisinin hasta olduğunu varsaymalı ve hastalığı başkalarına bulaştırmaktan kaçınıyormuş gibi yaşamalıdır. Sanal hastalık hissi, bireyi hem endişeden kurtarır hem de önünde duran korku engelini ortadan kaldırır. Bu sayede, düşünce bozukluğuna neden olan öncü faktör grupları ortadan kalkar ve olası travmanın önüne geçilmiş olur. Covid-19 nedeniyle insanların uzun süreler tedavi gördüğü veya hayatlarını kaybettiği malûmdur. Bilinmesi gereken ikinci varsayım ise pandemi sürecinin bir gün biteceği ve insanların normal hayatlarına döneceği gerçeğidir. İnsanlar bu süreçte doğru telkin yöntemlerini kullanarak hayata olumlu bakabilirler.

Pandemi sürecini konu alan ve bulaş sürecindeki yaşanmışlığı tasvir eden yabancı kökenli tasarım modelleri üzerinden konu bütünlüğü oluşturulmuştur. Filateli alanına kaynak teşkil eden, sektöre yenilik getiren ve Covid-19 konulu tasarımları içeren çalışmalara ilişkin öneriler aşağıda sıralanmıştır;

- Pandemiye sebep olan virüsün laboratuvar ortamında çekilmiş görüntüsü görselde kullanılabilir.
- Maske kullanımına ve sosyal mesafeye dikkat çeken görsellere yer verilebilir.
- Çeşitli inançlara mensup olan ve Covid-19 sürecinin bir an önce bitmesi için tek ağızdan dua eden insanları tasvir eden pullar tasarlanabilir.
- Pandemi sürecinde işi gereği çalışmak zorunda olan meslek grupları için ayrıca, bir seri hazırlanabilir ve bu meslekleri icra eden emekçilerin onuruna pul tasarlanabilir.
- Pul tasarımında tıbbi atık, kâğıt peçete, kullanılmış maske gibi çöplerin ayrı bir çöp torbasına atılması gerektiğini tasvir eden görsellerin kullanılması, topluma fayda sağlayabilir.
- Pandemi sürecinde artı iş yüküyle çalışan posta emekçileri için pul bastırılabilir ve bu pullardan birer seri kurum çalışanlarına armağan edilebilir.

- Hapşırırken dirseklerle ağızın kapatılmasının ve maskenin sıklıkla değiştirilmesinin önemini tasvir eden tasarımların geliştirilmesinde yarar vardır.
- Toplu taşımada uyulması gereken kuralların yanı sıra dezenfektan kullanımı ve temizlik kuralları konusunu tasvir eden tasarımlar geliştirilebilir.
- Pandemi sürecini evde geçiren ve normal şartlarda bir araya gelemeyen aile üyelerinin mutluluğunu tasvir edecek görseller kullanılabilir.
- Pandemi süreciyle birlikte ortaya çıkan yeni eğitim modeli pullarda tasvir edilebilir.
- Doğru maske kullanımını (ağız ve burunun kapalı olarak yansıtıldığı) tasvir eden görsellerin kullanılması toplumsal fayda sağlayabilir.
- Pandemi olgusunu filateli bazlı ürün ve hizmetler üzerinden çeşitlendirmek, filateli alanına ciddi düzeyde finansal kaynak sağlayabilir.
- Kişiselleştirilmiş pul uygulaması üzerinden çeşitli kurumlara ait faaliyetlerin tasvir edildiği çalışmalar, gelir kaleminin önemli bir bileşeni olabilir.

Yukarıda farklı yönleriyle ele alınan pandemi olgusu, farklı uluslara ait filateli nesnelere üzerinden çeşitlendirilerek sunulmuştur. Özgün bir yaklaşım tarzıyla ele alınan Covid-19 konusu, filateli biliminin sektörel bileşenleri ekseninde incelenmiştir. Araştırmanın, filateli alanına katma değer sağlamanın yanı sıra, bilimsel nitelikli çalışmalara da kaynak teşkil edeceği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Agency honors medical community after its president survives COVID-19.* (2020). 04 Kasım 2020 tarihinde <https://www.linns.com/news/world-stamps-postal-history/agency-honors-medical-community-after-its-president-survives-covid-19> adresinden erişildi.
- Akot, B. (2005). *Rüya tecrübesinin psikolojik ve dini temelleri* [Yüksek Lisans Tezi], Ankara Üniversitesi.
- Art in the time of Covid-19.* (2020). 11 Kasım 2020 tarihinde <https://www.udel.edu/udaily/2020/june/art-design-un-stamp-photography-virtual-reality-coronavirus-ceramics/> adresinden erişildi.
- Austria Covid-19 social distancing.* (2020). 12 Ekim 2020 tarihinde <https://www.philateliecpursuits.com/2020/11/08/new-issues-2020-austria-covid-19-social-distancing/> adresinden erişildi.

- Aydoğmuş, N. (2015). *Bir görsel iletişim aracı olarak posta pulu tasarımının Dünya'daki ve Türkiye'deki tarihi gelişimi ve grafik tasarım ürünü olarak incelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi], Yaşar Üniversitesi.
- Begic, H. N. ve Çelebilik, G. (2015). Kültürel zenginliklerimizin posta pullarıyla tanıtılmasına dair bir çalışma; pul sanatçısı Pınar Olgaç'ın "Türk Kadın Başlıkları". *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(12), 266-276.
- Bezaz Güven, Y. (2006). *Haberleşme ve tarihçesi*. Türkiye Haber-İş Sendikası Yayınları.
- Budak, F. ve Korkmaz, Ş. (2020). COVID-19 pandemi sürecine yönelik genel bir değerlendirme: Türkiye örneği. *Sosyal Araştırmalar ve Yönetim Dergisi*, (1), 62-79. <https://doi.org/10.35375/sayod.738657>
- Central African Republic postage stamps*. (2017). 17 Ekim 2020 tarihinde <http://car.post-stamps.com/contacts/> adresinden erişildi.
- Chad famous monuments in quarantine*. (2020). 23 Kasım 2020 tarihinde <https://www.philatelicipursuits.com/2020/11/22/new-issues-2020-chad-famous-monuments-in-quarantine/#more-18253> adresinden erişildi.
- Cioruța, B., Pop, L. ve Coman, M. (2020). 2020 (80) - COVID-19 stamps - a new collecting theme vs philatelic promotion of care for affected community and environment (I). *Asian Journal of Education and Social Studies*, 9(2), 25-37. doi 10.9734/ajess/2020/v9i230243
- Corona og humor*. (2020). 08 Ekim 2020 tarihinde <https://djursfilateli.dk/corona-og-humor/> adresinden erişildi.
- Deng C. X. (2020). The global battle against SARS-CoV-2 and COVID-19. *Int J Biol Sci*, 16(10), 1676-1677. doi: 10.7150/ijbs.45587
- Dizdaroğlu, C. (2020). COVID-19 Barış ve çatışma. *Global Akademi Konuşmaları Serisi (İstanbul: Global Akademi ve Uluslararası İlişkiler Konseyi)*, 5, 1-17. doi: 10.13140/RG.2.2.33129.11367
- Evginer, N. (2010). *Psikolojik ve dini bir fenomen olarak rüya* [Yüksek Lisans Tezi], Selçuk Üniversitesi.
- Filateli en corona, deel 2*. (2020a). 02 Ekim 2020 tarihinde <https://www.zhpv.nl/wp-content/uploads/2020/08/ZHPV-Priority-Mail-2020-06.pdf> adresinden erişildi.
- Filateli en corona, deel 2*. (2020b). 02 Ekim 2020 tarihinde <https://www.zhpv.nl/wp-content/uploads/2020/09/ZHPV-Priority-Mail-2020-07.pdf> adresinden erişildi.
- Fila corona varia*. (2020). 11 Kasım 2020 tarihinde <https://www.postzegeblog.nl/2020/08/26/fila-corona-varia-28/> adresinden erişildi.

- Gürlevik, S. L. (2020). Koronavirüsler ve yeni koronavirüs SARS-CoV-2. *Journal of Pediatric Infection*, 14(1), 46-48. doi: 10.5578/ced.202017
- Interview with Filip Heyduk.* (2020). 03 Aralık 2020 tarihinde <https://www.ncsml.org/interview-with-filip-heyduk/> adresinden erişildi.
- İnal, S. (2016). Middle east respiratory syndrome-coronavirus (MERS-CoV) enfeksiyonu: Ortadoğu Solunum Yetmezliği Sendromu-koronavirüs enfeksiyonu. *Okmeydanı Tıp Dergisi*, 32, 37-45. doi:10.5222/otd.2016.037
- KKTC yeni sayıdan notlar Covid-19 mücadelesi.* (2021). 25 Mart 2021 tarihinde <http://commonwealthstampsopinion.blogspot.com/2020/11/1784-turkish-cyprus-new-issue-notes.html> adresinden erişildi.
- Kosova Covid-19 awareness.* (2020). 17 Kasım 2020 tarihinde <https://www.philatelicoptsuits.com/2020/09/19/new-issues-2020-kosovo-covid-19/> adresinden erişildi.
- McCarty, D. (2020, 17 Mart). Iran's coronavirus stamp greeted healthcare professionals. *Linns Stamp News*, s. 4 <https://www.linns.com/news/us-stamps-postal-history/iran-s-coronavirus-stamp-salutes-medical-workers>
- Munro, B. (2020, 27 Nisan). Have i told you philately that i love you? *Otago Daily Times*, s. 12 <https://www.odt.co.nz/lifestyle/magazine/have-i-told-you-philately-i-love-you>
- Parrish, R.K., Stewart, M.W., Duncan Powers, S.L. vd. (2020). Ophthalmologists are more than eye doctors-in memoriam Li Wenliang. *American Journal Ophthalmology*, 213, 1-2. <https://doi.org/10.1016/j.ajo.2020.02.014>
- Postal stationery online meetings. (2020, 01 Eylül). *Flash Fedaration Internationale de Philatelie*.1-48.
- Quirks in the island city.* (2020). 11 Ekim 2020 tarihinde https://www.singpost.com/sites/default/files/news_pdf_file_upload/2020/07/Media%20Release%20-%20200727%20-%20SingPost%20resumes%202020%20Stamps%20Programme%20in%20August.pdf adresinden erişildi.
- Qun Li M. M., Xuhua Guan, Ph. D., Peng W, Ph. D., Xiaoye, W., MPH, L. Z., Yeqing, T. vd. (2020). Early transmission dynamics in Wuhan, China, of novel coronavirus-infected pneumonia. *N Engl J Med* 382(1), 1199-1207. doi:10.1056/NEJMoa2001316
- T.C. Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü. (Nisan 2020). *COVID-19 (SARS-CoV-2 Enfeksiyonu) rehberi*. 19 Aralık 2020 tarihinde <https://khgmstokyonetimdb.saglik.gov.tr/Eklenti/37044/0/covid-19rehberipdf.pdf> adresinden erişildi.

Thematic philately: tribute to the first line warriors-corona virus Covid-19 pandemic and philately. (2020). 05 Kasım 2020 tarihinde <https://www.postoveznamky.sk/tribute-to-first-line-warriors-coronavirus-covid-19-pandemic-and-philately> adresinden erişildi.

Ukrposhta presented a postage stamp. (2020, 01 Mayıs). *Philately of Ukraine*. 1-22.

Vietnam launches two COVID-19-themed postage stamps. (2020). 02 Nisan 2020 tarihinde <https://vietnamtimes.org.vn/vietnam-launches-two-covid-19-themed-postage-stamps-18994.html> adresinden erişildi.

Wallpaper Issues. (2020). 15 Aralık 2020 tarihinde <https://canadianstampnews.com/no-shortage-of-covid-19-stamps-to-fill-out-collection/> adresinden erişildi.

Yardley, C. B. (2015). *The representation of science and scientists on postage stamps*. ANU Press. doi: <http://doi.org/10.22459/RSSPS.02.2015>

Etik kurul onayı

Çalışma içeriği ve konusu sebebi ile etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalar arasında yer almaktadır.

Araştırmacıların katkı oranı beyanı

Araştırmanın tüm süreci makalenin beyan edilen tek yazarı tarafından gerçekleştirilmiştir.

Çıkar çatışması beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Teşekkür -destek beyanı

Çalışmalarımı destekleyen aileme teşekkür ederim.

Gelişmekte olan ülkelerde doğrudan yabancı yatırım çıkışlarının yurt içi yatırımlara etkisi*

The effect of outward foreign direct investment on domestic investments in developing countries

Gönderim Tarihi / Received : 28.06.2020

Kabul Tarihi / Accepted : 08.03.2021

Doi: <https://doi.org/10.31795/baunsobed.759453>

Nur AYDIN¹

ÖZ: Bu çalışmada gelişmekte olan ülkelerde doğrudan yabancı yatırım çıkışlarının yurt içi yatırımlara etkisi araştırılmıştır. Bu kapsamda çalışma, 1993-2018 dönemi baz alınarak panel veri analiz yöntemleriyle incelenmiştir. Serilerin durağanlığı; CADF (2007) panel birim kök testiyle test edilmiştir. Panel birim kök testi sonucuna göre seriler, birinci dereceden durağandır. Seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi Durbin-Hausman (2008) eşbütünleşme testiyle sınanmış ve serilerin eşbütünleşik olduğu görülmüştür. Uzun ve kısa dönem eşbütünleşme katsayıları ise Panel AMG (2009) yöntemiyle tahmin edilmiştir. Uzun dönem analiz sonucuna göre gelişmekte olan ülkelerde doğrudan yabancı yatırım çıkışlarındaki %10'luk bir artış ana ülkenin yurt içi yatırımlarını %1.5 oranında arttırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Doğrudan yabancı yatırım çıkışları, Ana ülke, Gelişmekte olan ülkeler, Yurt içi yatırımlar, Panel veri analizi.

ABSTRACT: In this study, the effect of outward foreign direct investment on domestic investments was investigated in developing countries. In this context, the study was analyzed with panel data analysis methods for the period 1993-2018. Stationarity of the series has been tested as a means of CADF (2007) panel unit root test. According to the panel unit root test result, the series are first-order stationary. The cointegration relationship among series was tested by Durbin-Hausman (2008) cointegration test and series has been observed to be cointegrated. Long and short run cointegration coefficients were estimated by Panel AMG (2009) method. According to the long term analysis results in developing countries, a 10% increase in outward foreign direct investment has increased the home country's domestic investments by 1.5%.

Keywords: Outward foreign direct investment, Home country, Developing countries, Domestic investments, Panel data analysis.

¹Bu çalışma, 2019 yılında Doç. Dr. Necmiye CÖMERTLER danışmanlığında Nur AYDIN tarafından hazırlanan ve Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından kabul edilen "Doğrudan Yabancı Yatırım Çıkışlarının Ana Ülkenin Ekonomik Büyümesi, Dış Ticareti ve Yurt İçi Yatırımları Üzerindeki Etkileri" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

¹Dr., Bağımsız Araştırmacı, nurhepkarsi@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7068-9400>

EXTENDED ABSTRACT

Literature review

Since 1990, developing countries have become a source of foreign direct investments along with developed countries. The share of outward foreign direct investment (OFDI) of developing countries in the global economy, which was 5% in 1980, increased to 32% in 2017. For this reason, OFDI has also become important for developing countries.

The effects of OFDI on the domestic investments of the home country vary according to the reasons of the countries' investments. These are divided into three as foreign direct investments seeking efficiency, foreign direct investments seeking market and foreign direct investments seeking strategic assets. Foreign direct investments seeking efficiency emerge when the home companies divide the production process stages. Dividing the production process may reduce investments in the home country in the short term. In the long run, it increases the demand for goods produced by the home country. Foreign direct investments seeking markets aim to serve the domestic and neighboring markets of the host country. Therefore, foreign direct investments seeking a market may decrease the domestic investments of the home country. But this is valid in the short term. In the long run, the host country uses production resources made by the parent company. The use of these production resources by the host country can lead to an increase in investment in the home country. Foreign direct investments seeking strategic assets aim to obtain the assets (advanced technology, skilled labour, know-how etc.) of the companies in the home country that are not available in the country. Such investments may have positive effects on domestic investments. Because access to new technologies and information can increase the productivity of the parent company. It may contribute to undertaking new investments in the domestic economy.

Methodology

In the study, the stationarity of the series was examined by CADF (2007) panel unit root test. The state of the cointegration relationship was analyzed by Durbin-Hausman panel cointegration test. Long and short term coefficients were estimated by Panel AMG

Findings and discussion

OFDI can increase the global competitiveness and performance of developing countries, provide access to new information and technology for economic development, and help multinational companies in developing countries increase the value chain. Thus, developing countries can contribute to their economic growth by stimulating their domestic investments.

According to the result of long term analysis, there is a positive relationship between OFDI and home country's domestic investments in the countries (except South Africa) included in the study. As a result of long term analysis; in developing countries, a 10% increase in OFDI has increased the home country's domestic investments by 1.5%. This shows that there is a complementary relationship between outward foreign direct investments and domestic investments in developing countries. According to the results, OFDI increases the investments of domestic companies in the home country. In addition, OFDI brings movement to relevant sectors (crowding-in effect).

In the result of the analysis, a 10% increase in OFDI has increased China's domestic investments by 4.7%, India's domestic investments by 2.8%, Brazil's domestic investments by 2.6%, Mexico's domestic investments by 2%, Turkey's domestic investments by 1.2% and Russia's domestic investments by 0.8%. In South Africa, a 10% increase in OFDI reduces the home country's domestic investments by 0.7%.

According to the results of the short term analysis, a 10% increase in OFDI in the developing countries increases the domestic investments of the home country's domestic investment by 0.4%. In developing countries, in the short term, there is a complementary relationship between OFDI and the home country's domestic investments. In the result of the analysis, a 10% increase in OFDI has increased China's domestic investments by 0.9%, India's domestic investments by 0.5% and Turkey's domestic investments by 0.1%

Results and recommendations

The results obtained in this research have revealed that developing countries can see outward foreign direct investments as a means of development. Therefore, OFDI can be seen as an opportunity, not a threat to the home country. Therefore, OFDI can be considered at the macro level. Dynamic policies should be developed by taking into account the contributions of outward foreign direct investment to the home country's economy. The number of multinational companies in developing countries can be increased. Multinational companies can be given appropriate incentives for OFDI. In these countries, foreign direct investment owners may be encouraged to send their profits abroad to their own countries.

In addition, policymakers can provide more information and services on the international market, policies and projects. Developing countries can be directed towards investment outward in search of natural resources in order to ensure supply security in raw materials such as oil, minerals and metals.

Giriş

1990 yılından itibaren gelişmiş ülkelerin yanında gelişmekte olan ülkeler de doğrudan yabancı yatırımların kaynağı olmaya başlamıştır. 1980 yılında %5 olan gelişmekte olan ülkelerin doğrudan yabancı yatırım çıkışlarının küresel ekonomi içerisindeki payı 2017 yılında %32'ye yükselmiştir (UNCTAD, 2020b). Böylece doğrudan yabancı yatırım çıkışlarının, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik faaliyetlerini etkileyip etkilemediği literatürde önem kazanmaya başlamıştır.

1980 yılında küresel ekonomide doğrudan yabancı yatırım çıkış miktarı¹ 558 milyar dolar iken 2017 yılında 32 trilyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Gelişmekte olan ülkelerde bu yatırım çıkış miktarı, 1980 yılında 70 milyar dolar iken 2017 yılında 7 trilyon dolara yükselmiştir (UNCTAD-WIR, 2019). Bu durum, küresel ekonomide, gelişmekte olan ülkelerin doğrudan yabancı yatırım çıkış miktarının giderek arttığını göstermektedir.

Ülkelere göre doğrudan yabancı yatırım çıkışlarının ele alındığı gelişmekte olan ülkeler arasında Çin, 1 trilyon 938 milyar dolarla birinci sıradadır. Rusya 344 milyar dolar ile ikinci, Güney Afrika 237 milyar dolarla üçüncü, Brezilya 229 milyar dolar ile dördüncü sırada yer almaktadır² (UNCTAD-WIR, 2019). Görüldüğü gibi gelişmekte olan ülkeler arasında Çin, doğrudan yabancı yatırım çıkışlarında önemli bir pozisyonadadır.

Bu kapsamda çalışmanın amacı gelişmekte olan ülkeler örneğinde, doğrudan yabancı yatırım çıkışlarının ana ülkenin yurt içi yatırımlar üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Bununla beraber çalışmada aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

- Doğrudan yabancı yatırım çıkışları gelişmekte olan ülkelerin yurt içi yatırımlarını teşvik ediyor mu?
- Uzun ve kısa dönemde doğrudan yabancı yatırım çıkışları, ana ülkenin yurt içi yatırımlarını ne yönde etkilemektedir?

Çalışmayı özgün kılan hususlar ise gelişmekte olan ülkelerde doğrudan yabancı yatırım çıkışlarının ana ülkenin yurt içi yatırımları üzerindeki etkisinin araştırılacak olması, gelişmekte olan ülkelerin ve özellikle Türkiye'nin doğrudan yabancı yatırım çıkışlarını ele alan çalışmaların az olması olarak sıralanabilir. Bu nedenle çalışmanın uluslararası ekonomi literatürüne önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

¹ Bu çalışmada doğrudan yabancı yatırım çıkışlarının stok değerleri kullanılmıştır.

² Yukarıdaki değerler doğrudan yabancı yatırım çıkışlarının stok değeri olup Hindistan 166 milyar dolar ile beşinci, Meksika 152 milyar dolar ile altıncı sırada yer almaktadır. Türkiye ise 49 milyar dolar doğrudan yabancı yatırım çıkışı yapmış olup analize yazar tarafından ilâve edilmiştir.

Bu çalışmada, gelişmekte olan ülkelerde doğrudan yabancı yatırım çıkışlarının yurt içi yatırımlar üzerindeki etkisi 1993-2018 dönemi baz alınarak incelenmiştir. Çalışmanın giriş sonrası bölümünde teorik çerçeveye yer verilmiştir. Daha sonra ise doğrudan yabancı yatırım çıkışlarının yurt içi yatırımlar üzerindeki etkisi literatür taramasıyla birlikte ele alınmıştır. Sonraki bölümde ise doğrudan yabancı yatırım çıkışlarının ana ülkenin yurt içi yatırımlar üzerindeki etkisi panel veri analiziyle test edilmiştir. Sonuç bölümünde araştırma neticesinde elde edilen bulgular tartışılmış ve öneriler sunulmuştur.

Literatür taraması

Teorik çerçeve

Doğrudan Yabancı Yatırım Çıkışları (DYYÇ; outward foreign direct investment: OFDI) yerli yatırımcı tarafından yurt dışındaki kaynaklara yönelik gerçekleştirilen yatırımlardır. Yerli bir firmanın faaliyetlerini sıfırdan yabancı yatırım, birleşme/satın alma veya mevcut bir yabancı tesisin genişletilmesi yoluyla yabancı ülkeye girdiği iş stratejisine de “Doğrudan Yabancı Yatırım Çıkışları” denmektedir (Investopedia, 2017). Örneğin; Türkiye’den dışarı giden doğrudan yabancı yatırımlar, DYYÇ olarak adlandırılır. Bu yabancı yatırımların yapıldığı ve sermaye ithâl eden ülkeye, ev sahibi ülke; yabancı yatırımların kaynağını belirten ve sermaye ihraç eden ülkeye ise yatırımcı **ülke** veya ana ülke denir (UNCTAD, 2001: 5). DYYÇ, akım ve stok olmak üzere iki şekilde kontrol edilmektedir. Akım DYY, belirli bir zaman diliminde (genellikle bir yıl) üstlenilen DYY miktarını belirtirken; stok DYY, belirli bir zamanda yabancı sermayeli varlıkların toplam birikmiş değerlerini belirtmektedir (Hill, 2009: 250).

Gelişmiş ülkelerin çok uluslu şirketleri, DYYÇ’de öncü yatırımcılardır. Örneğin; küresel ekonomide en fazla yatırım çıkışında bulunan şirketler, ABD, Almanya ve Japonya gibi gelişmiş ülkelerin çok uluslu şirketleridir (Dasgupta, 2014: 3; Gondim vd., 2018: 1-2). Gelişmekte olan ülkeler de son zamanlarda DYYÇ’de kaynak ülke olmaya başlamıştır. Gelişmekte olan ülkelerdeki küresel ekonomik koşullar, yatırım ortamındaki değişiklikler ve yurt içi politika tercihleri bu ülkelerin yatırım çıkışlarında önemli rol oynamıştır. Gelişmekte olan ülkelerde DYYÇ’nin küresel ekonomi içerisindeki payı, yurt içi yatırımlar içerisindeki payı ve GSYİH içerisindeki payı Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Gelişmekte olan ülkelerin doğrudan yabancı yatırım çıkışları (1980-2017)

Yıllar	DYYÇ'nin Küresel Ekonomi İçerisindeki Payı	DYYÇ'nin Yurt İçi Yatırımlar İçerisindeki Payı	DYYÇ'nin GSYİH İçerisindeki Payı
1980	5.23	0.57	0.14
1990	5.37	1.48	0.35
2000	7.62	6.10	1.48
2010	25.98	5.49	1.68
2011	24.29	4.94	1.53
2012	27.90	4.28	1.34
2013	29.68	4.58	1.45
2014	34.40	4.79	1.52
2015	24.18	4.42	1.43
2016	27.08	4.65	1.47
2017	32.38	4.80	1.49

Kaynak: Unctad- 2020b/c/d verileri kullanılarak bu çalışmanın yazarı tarafından oluşturulmuştur.

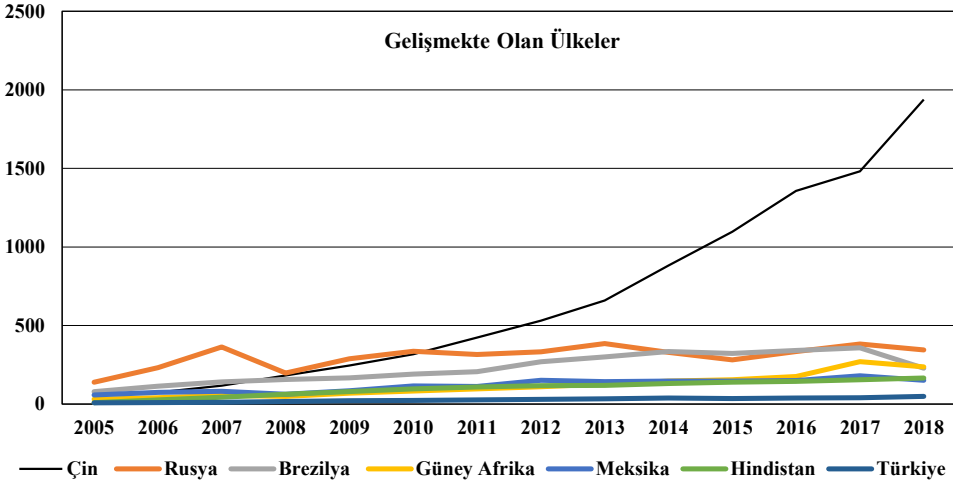
Tablo 1'de görüldüğü gibi gelişmekte olan ülkelerde DYYÇ'nin küresel ekonomi içerisindeki payı 1980 yılında %5 iken 2017 yılında %32'ye yükselmiştir. Yatırım çıkışında bulunan ana ülke, yurt dışında sağladığı sermaye birikimlerini ülke içerisine aktararak DYYÇ'nin yurt içi yatırımlar içerisindeki payını da arttırmıştır. Bu pay tablodan da görüldüğü gibi 2017 yılında yaklaşık %5'e çıkmıştır.

1990'lı yıllardan başlayarak dünya genelinde uygulanan serbest ekonomi politikaları, özelleştirme, sosyalist ekonomilerin dönüşüm sürecine girmesi, birleşme ve satın almayı teşvik edici düzenlemeler, dış ticaretin önündeki kısıtların kaldırılması ve piyasa ekonomisine yönelik ortaya konulan reformlar (Yükseler, 2006: 4; Göçer, 2013: 14; Bulut ve Coşkun, 2015: 3) yabancı sermaye hareketlerini önemli düzeyde arttırmıştır. Bu dönemde, Orta ve Doğu Avrupa, Uzakdoğu Asya, Çin ve Hindistan kapılarını yabancı yatırımcılara açmıştır. Bununla birlikte, gelişmekte olan ülkelerdeki küçük ölçekli işletmelerin çok uluslu şirket haline gelmesi, çok uluslu şirketlerin sınaî sektörü yanında bankacılık, sigortacılık, turizm gibi hizmet sektörüne de yönelmesi (Dunning, 1988: 84); Çin, Hindistan gibi yeni sanayileşen ülkelerin yabancı ülkelere sermaye ihraç etmesi (Moosa, 2002: 17- 18; Göçer, 2013: 14), bölgesel entegrasyon ve ticaret/yatırım politikalarındaki reformlar (Rasiah vd., 2010: 335) gelişmekte olan ülkelerde DYYÇ'yi arttıran önemli gelişmelerdir.

2014 yılında ise gelişmekte olan ülkelerde DYYÇ'nin küresel ekonomi içerisindeki payı %34'e yükselmiştir. Gelişmekte olan ülkelerde görülen bu artış,

Asya Bölgesi'nin dünyada en fazla yatırım yapan bölge olmasından ileri gelmektedir. Bu yıllarda, gelişmekte olan ülkelerin yatırım modelleri değişmeye de başlamış ve gelişmekte olan ülkeler stratejik varlık arayan yabancı yatırımlara yönelmişlerdir (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu [DEİK], 2014: 29; Perea ve Stephenson, 2017: 102). Gelişmekte olan ülkelerin 2015 yılında küresel ekonomi içerisindeki DYY çıkışlarındaki azalış ise düşen emtia fiyatlarından, Rusya ambargosu ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümelerindeki düşüşten kaynaklanmaktadır (UNCTAD, 2016). Çalışmaya dâhil edilen gelişmekte olan ülkelerin DYYÇ miktarları ise Grafik 1'de gösterilmiştir.

Grafik 1: Çalışmaya dâhil edilen gelişmekte olan ülkelerin doğrudan yabancı yatırım çıkışları (Milyar dolar)

Kaynak: UNCTAD-2020a verileri kullanılarak bu çalışmanın yazarı tarafından oluşturulmuştur.

Günümüzde Çin, Brezilya, Hindistan, Rusya, Meksika, Güney Afrika ve Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler, ekonomik büyüme sürecinde bazı zorluklarla (düşük teknoloji, yetersiz alt yapı ve düşük gelir seviyesi gibi) karşı karşıya kalmaktadır. Bu zorluklara rağmen Grafik 1'den de anlaşılacağı üzere; Çin, Brezilya, Hindistan, Rusya, Meksika, Güney Afrika ve Türkiye'nin 2007 yılından itibaren yatırım çıkışlarını arttırdığı görülmektedir. Bu artış, ele alınan ülkelerde bulunan çok uluslu şirketlerin, yeni yatırım trendlerini yakalayabildiklerini ortaya koyabilmektedir (Knoerich, 2017: 444). 2018 yılı itibariyle gelişmekte olan ülkelerin DYYÇ miktarı ise yaklaşık 7 trilyon 523 milyar dolardır (UNCTAD, 2020a).

Günümüzde Çin, Brezilya, Hindistan, Rusya ve Güney Afrika hem yurt içine yatırım çekmede hem de yurt dışına yatırım yapmada üst sıralarda yer

almaktadır (Amal ve Tomio, 2012: 2). Çin, gelişmekte olan ülkeler arasında en fazla doğrudan yabancı yatırım çıkışı yapan ülkedir. Ayrıca, Çin'den çıkan yatırım miktarı, gelişmekte olan ülkelerin DYYÇ miktarının yaklaşık dörtte birini oluşturmaktadır. Çin'in, 2001 yılında "Küreselleş" (Go Global) politikasını benimsemesi ve Dünya Ticaret Örgütü'ne katılması, Çin'i küresel dünyayla bütünleştirmiştir (Shuai ve Zhao, 2010: 20). 2001-2014 yılları arasında DYYÇ'nin hükümet tarafından desteklenmesi ve yabancı yatırım düzenlemelerinin serbestleştirilmesi Çin'de DYYÇ'yi arttırmıştır (Cheng ve Ma, 2007: 6; Sauvants ve Chen, 2014: 142). Çin, stratejik varlıklara (teknoloji, marka, teknik bilgi, küresel dağıtım ağları gibi) ulaşmak için gelişmiş ülkelere; enerji arz güvenliğini sağlamak için de dünya petrol üretiminde önemli pozisyonda olan Afrika ülkelerine yatırım yapmaktadır (Shuai ve Zhao, 2010: 20).

Rusya'da ana sektörlerin (petrol, gaz ve metal endüstrisi) özelleştirilmesi, yeni bir endüstriyel yapılandırılmanın gerçekleşmesi, Rus şirketlerinin gelişmiş mali durumu ve yüksek sermaye birikimi DYYÇ'yi arttıran önemli gelişmelerdir. Rusya'nın DYYÇ miktarı, artan petrol fiyatlarıyla yakından ilişkilidir. 1999 yılının Ocak ayında petrol fiyatları, varil başına 11 ABD doları iken; 2008 Temmuz ayında petrol fiyatları 132 ABD dolarını aşmıştır. Petrol fiyatlarındaki bu artış, Rus ekonomisinin milli gelirini arttırmıştır. Bu yüksek gelir artışıyla, Rus petrol şirketleri yabancı yatırımlara daha çok yönelmiştir (Liuhto, 2015: 5; Energy Information Administration, 2018). 2000'li yılların başına kadar Rusya'nın yatırım çıkışlarında; petrol, gaz sektörü ve metal endüstrisi hâkimdir. 2000'li yılların sonlarına doğru yatırım çıkışları daha çok bilgiye dayalı sektörlerle yönelik olmuştur (Liuhto ve Majuri, 2014: 201).

Brezilya da yatırım çıkışlarında, Çin ve Rusya gibi önde gelen gelişmekte olan ülkeler arasında yer almaktadır. Brezilyalı şirketler 1970'lerde yatırım çıkışına başlamıştır. Beraberinde Brezilya hükümeti tarafından yapılan reformlar (ekonomik ve kurumsal), özelleştirmeler ve serbest ticaretle ilgili düzenlemeler, ülkede DYYÇ'yi arttırmıştır. Brezilya, gelişmiş ülkelerin (özellikle ABD ve Batı Avrupa) stratejik varlıklarından yararlanabilmek için DYYÇ'yi kullanmaktadır.

Hindistan'ın küresel ekonomiye hızlı uyumu, Hintli firmaların küresel ekonomide artan rekabet gücü, sermaye piyasalarındaki serbestleşmeler, hükümetin yatırım çıkışlarını destekleyici politikaları ülkede DYYÇ miktarını arttıran önemli gelişmelerdir (Chowdhury, 2011: 2). Hintli firmalar yabancı yatırımlarını daha çok ABD, Batı Avrupa, Japonya ve Avustralya gibi gelişmiş ülkelere yapmaktadır. Bu yatırımlar çoğunlukla eczacılık, telekomünikasyon, otomotiv, metal, bilgi-iletişim teknolojileri ve hizmet sektörü gibi faaliyet alanlarına yapılmıştır (Sauvants vd., 2009: 9; Iqbal vd., 2018: 1- 2).

Afrika'nın kaynak bakımından en zengin ülkesi Güney Afrika'dır. 1994 yılındaki ırkçı rejim sonrası Güney Afrika hükümeti, ülke ekonomisini serbestleştirmiş ve döviz düzenlemelerini gevşetmiştir. Ayrıca emtia fiyatlarındaki artış, yeni yasal düzenlemelerin yapılması ve ülke içindeki çok uluslu şirketlerin faaliyetleri (Kiss, 2017: 11- 12) ülkenin DYYÇ miktarını arttırmıştır. Böylece Güney Afrika, BRIC ülkeleri yanında sermaye ihraç eden ülke konumuna gelmiştir (Verhoef, 2016: 2).

Türkiye ekonomisindeki olumlu gelişmeler, uygulanan hükümet politikaları, 1989 yılında 32 Sayılı Karar ile uluslararası sermaye hareketleri önündeki engellerin kaldırılması ve 1995 yılında Gümrük Birliği Anlaşması'nın imzalanması Türk şirketlerinin uluslararasılaşmasını hızlandırmıştır (Yavan, 2012: 261; Aydın, 2018: 62). DYYÇ miktarı bu dönemde küçük miktarlarda başlamıştır. 2000-2001 krizi sonrası uygulanan yapısal ve kurumsal dönüşümler, sermaye giriş ve çıkışlarının artmasını sağlamıştır (Aybar, 2016: 79). Türkiye 2000'li yıllardan itibaren DYYÇ'deki payını giderek büyütülmektedir³.

Türkiye'nin DYYÇ miktarı, Çin ve Rusya gibi büyük oyuncuların DYYÇ miktarından daha azdır. Buna rağmen son on yılda Türkiye'nin DYYÇ miktarında kayda değer bir artış yaşanmıştır⁴. Bu yatırım çıkışları Ticaret Bakanlığı tarafından teşvik ve projelerle desteklenmektedir. Ayrıca, bu yatırımlar uluslararası anlaşmalarla güvence altına alınmaktadır (DEİK, 2014: 48). Ortaya konan bu teşvik ve projeler, Türkiye ekonomisinin gelişmesinde ve tanınmasında önemli rol oynamaktadır.

DYYÇ'nin ana ülkenin yurt içi yatırımları üzerindeki etkileri, küreselleşen dünyada yoğun bir şekilde tartışılmaktadır. Bazı araştırmacılar, yetersiz kaynaklara sahip olan ülkelerde DYYÇ'nin, ana ülkede yurt içi yatırımları azaltacağını savunmaktadır (Belderbos, 1992; Steven ve Lipsey, 1992; Svensson, 1993; Feldstein, 1995; Andersen ve Hainaut, 1998; Chen ve Ku, 2000; Kim, 2000). Literatürde bu negatif etkiye DYYÇ'nin Dışlama (crowding-out) Etkisi denmektedir (Agosin ve Machado, 2005: 151; Acar vd., 2012: 4- 5; Hsu vd., 2015: 359). Ana firma, yabancı piyasada kurduğu ortaklıkta kullanacağı ara malını, ana ülkedeki yerli firmalardan temin etmezse DYYÇ, yerli firmaları dışlar. Ayrıca Perea ve Stephenson (2017)'e göre ana ülkedeki işgücü, geriye doğru bağlantılar yoluyla elde edilen yenilik, teknik bilgi, yönetim bilgisi gibi

³ Türkiye'nin 2000-2018 yılları arasındaki DYYÇ miktarı Ek'te verilmiştir.

⁴ Yıldız Holding'in 2008 yılında 850 milyon dolar karşılığında lüks çikolata markası Godiva'yı, 2014 yılında yaklaşık 3 milyar dolara en büyük bisküvi şirketlerinden United Biscuits'i satın alması ve 2011 yılında Arçelik'in beyaz eşya üreticisi Defy Appliances'ı (Güney Afrika) 327 milyon dolar karşılığında satın alması Türkiye'nin küresel konumunu güçlendirmiştir (Yıldırım, 2017: 1- 2). Türkiye'nin 2007 yılında 12 milyar dolar olan stok DYYÇ miktarı, 2018 yılında 49 milyar dolara ulaşmıştır (UNCTAD, 2020a).

kazanımlar ana ülkeye doğru bir şekilde entegre edilemezse yurt içi yatırımların dışlanması söz konusu olabilir.

Diğer araştırmacılar ise ana ülke ve ev sahibi ülke arasındaki ileriye ve geriye doğru bağlantılar sayesinde DYYÇ ile ana ülkenin yurt içi yatırımları arasında tamamlayıcı bir ilişki olduğunu savunmaktadır (Noorzoy, 1979; Braunerhjelrn vd., 2005; Desai vd., 2005b; Herzer ve Schrooten, 2008). Literatürde bu pozitif etkiye DYYÇ'nin Çekici (crowding-in) Etkisi adı verilmektedir (Agosin ve Machado, 2005: 151; Gondim vd., 2018: 3). Ana firma, yabancı piyasadaki bağlı ortaklıkla tersine bilgi transferi sayesinde ülke içine ileri teknolojiyi, teknik bilgiyi, yeni üretim süreçlerini ve pazarlama tekniklerini getirir (Agosin ve Machado, 2005: 151). Bu kazanımlar, ana ülkedeki diğer yerli firmaların gelişmesini ve etkinleşmesini sağlamaktadır. Ayrıca bu kazanımlar, ana ülkedeki yerli yatırımları ilgili sektöre çekmektedir (Jomo, 1997).

DYYÇ'nin ana ülkenin yurt içi yatırımları üzerindeki etkileri, ülkelerin yatırım çıkışında bulunma nedenlerine göre değişiklik göstermektedir. Literatür bu nedenleri verimlilik arayan doğrudan yabancı yatırımlar, pazar arayan doğrudan yabancı yatırımlar ve stratejik varlık arayan doğrudan yabancı yatırımlar olmak üzere üçe ayırmaktadır (Dunning, 1993: 68-74)⁵. Verimlilik arayan doğrudan yabancı yatırımlar, ana firmaların üretim süreci aşamalarını coğrafi olarak ucuz girdilere sahip ülkelere aktarmasıyla ortaya çıkmaktadır. Üretim sürecinin bölünmesi, kısa dönemde ana ülkedeki yatırımları azaltabilir. Uzun dönemde ise yerli ve yabancı üretim faaliyetleri birbirini tamamlayabilir. Çünkü uzun dönemde bu yatırımlar, ana ülke tarafından üretilen mallara olan talebi artırır (Kim, 2000: 301; Dasgupta, 2014: 9; Hsu vd., 2015: 356). Pazar arayan doğrudan yabancı yatırımlar, ev sahibi ülkenin iç ve komşu pazarlarına hizmet etmeyi amaçlamaktadır. Bu tür yatırımların etkisi DYYÇ'nin ihracatın yerine geçip geçmediğine bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Eğer yatırım çıkışları, ihracatın yerine geçerse DYYÇ, ana ülkenin yurt içi yatırımlarını azaltabilir (Kim, 2000: 299- 300; Goh ve Wong, 2014: 414). Fakat bu durum kısa dönemde geçerlidir. Uzun dönemde ise ev sahibi ülke, ana firma tarafından gerçekleştirilen üretim kaynaklarını kullanır. Bu üretim kaynaklarının ev sahibi ülke tarafından kullanımı, ana ülkede yatırım artışına sebep olabilir (Kim, 2000: 299- 300; Girma vd., 2010: 5; Goh ve Wong, 2014: 414). Stratejik varlık arayan doğrudan yabancı yatırımlar ise ana ülkedeki firmaların, ülke içerisinde bulunmayan varlıkları (ileri teknoloji, nitelikli işgücü, teknik bilgi vs.) elde etmeyi amaçlamaktadır. Bu tür yatırımların, yurt içi yatırımlar üzerinde olumlu etkileri olabilir. Çünkü yeni teknolojilere ve bilgiye erişim, ana firmanın üret-

⁵ Dunning (1993), çalışmasında doğal kaynak arayan doğrudan yabancı yatırımları da verimlilik arayan doğrudan yabancı yatırımlar içerisinde sınıflandırmıştır. Bu nedenle çalışmada bu yatırımların etkileri açıkça tartışılmamaktadır.

kenliğini artırabilir ve yerli ekonomide yeni yatırımlar üstlenmelerine katkı sağlayabilir (Al-Sadig, 2013: 7). DYYÇ'nin ana ülkenin yurt içi yatırımları üzerindeki etkilerini ele alan çalışmaların literatür taraması Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Literatür taraması

Çalışmayı Yapan	Çalışma Tarihi	Ele Alınan Ülkeler	Ele Alınan Dönem	Kullanılan Yöntem	Sonuçlar
Girma vd.	2010	Hindistan	2003-2006	Panel Veri Analizi	Hindistan için DYYÇ ile ana ülkenin yurt içi yatırımları arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmada, DYYÇ'nin yurt içi yatırımları ikame ettiği tespit edilmiştir.
Shuai ve Zhao	2010	Çin	1985-2008 2003-2008	Zaman Serisi ve Panel Veri Analizi	Zaman serisi ve panel veri analiz sonuçları, Çin'in DYYÇ ile yurt içi yatırımları arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermiştir.
Al-Sadig	2013	121 Gelişmekte Olan ve Geçiş Ekonomileri	1990-2000	Panel Veri Analizi	Analiz sonucunda kısa ve uzun dönemde doğrudan yabancı yatırım çıkışlarının ana ülkenin yurt içi yatırımlarını negatif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.
Dasgupta	2014	BRIC Ülkeler	1992-2013	Panel Veri Analizi	BRIC ülkelerinde kısa ve uzun dönemde DYYÇ ile yurt içi yatırımlar arasında pozitif bir ilişki olduğu görülmüştür.
Goh ve Wong	2014	Malezya	1999:Q1-2010:Q3	ARDL Yöntemi	Sonuçlara göre Malezya'da DYYÇ miktarı %10 arttığında yurt içi yatırımlar %4.8 oranında azalmaktadır.
Ross	2015	Çin	2003-2012	Panel Veri Analizi	Çin'in Afrika'daki yatırımlarının araştırıldığı çalışmada, Çin şirketlerinin Afrika'ya doğal kaynak arayışıyla yatırım yaptığı görülmüştür.
You ve Solomon	2015	Çin	2004-2013	Panel Veri Analizi	Çin'de DYYÇ miktarındaki %1'lik bir artış Çin'in yurt içi yatırımlarını %1.72-1.83 aralığında arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır.
Dasgupta	2016	Hindistan	1980-2014	ARDL	Analiz sonucunda, Hindistan için uzun dönemde DYYÇ ile yurt içi yatırımlar arasında pozitif bir ilişki görülmüştür.
Tan, Goh ve Wong	2016	ASEAN-8 Ülkeleri	1986-2011	Panel Veri Analizi	Ele alınan ülkelerde DYYÇ miktarı %10 oranında arttığında yurt içi yatırımların %0.6 oranında arttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 2 (Devamı): Literatür taraması

Çalışmayı Yapan	Çalışma Tarihi	Ele Alınan Ülkeler	Ele Alınan Dönem	Kullanılan Yöntem	Sonuçlar
Ameer, Xu ve Alotaish	2017	Çin	1990-2014	EKK ve Granger Nedensellik Analizi	Nedensellik analizi sonucunda Çin'de, DYYÇ ile yurt içi yatırımlar arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Ayrıca analiz sonucunda uzun dönemde Çin'de DYYÇ miktarı %1 oranında arttığına Çin'in yurt içi yatırımları %16.3 oranında artmaktadır.
Ali ve Wang	2018	Çin	1982-2015	Zaman Serisi Analizi	Çin'in DYYÇ ile yurt içi yatırımları arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmada, uzun dönemde DYYÇ'den yurt içi yatırımlara doğru tek yönlü nedensellik varken; kısa dönemde değişkenler arasında herhangi bir nedensellik bulunmamaktadır.
Gondim, Ogasavara ve Masiero	2018	Brezilya ve Çin	1975-2013 1985-2013	ARDL ve Zaman Serisi Analizi	Brezilya ve Çin'de DYYÇ ile yurt içi yatırımlar arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmada, DYYÇ'nin her iki ülkede yurt içi yatırımları arttırdığı saptanmıştır (crowding-in).

Al-Sadig (2013)'e göre ise DYYÇ'nin ana ülkenin yurt içi yatırımları üzerindeki etkileri, yatırımın finanse edilme şekline göre değişebilmektedir. DYYÇ, ana ülkedeki tasarrufların bir kısmını yabancı piyasaya transfer eder. DYYÇ'nin finansmanı, ev sahibi ya da üçüncü ülke tarafından sağlanırsa ana ülkenin yerli sermaye stokunda azalma meydana gelmemektedir. Bu tür doğrudan yabancı yatırım sahipleri, yurt dışında kazandıkları kârların bir kısmını veya tamamını kendi ülkelerine gönderir. Ana ülkeye gönderilen bu kârlar, yurt içinde sermaye stokunu artırır. Kâr transferleri sayesinde artan sermaye stoku, ana ülkede yatırımların finansmanında kullanılabilir (Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı Yurtdışı Yatırım Raporu, 2017: 15).

DYYÇ'nin, uzun dönemde ana ülkenin yurt içi yatırımları üzerindeki etkisi aşağıdaki modelle incelenebilir:

$$I^d_{it} = \mu_{0i} + \mu_{1i} DYYÇ_{it} + c_{it} \quad (1)$$

Denklem (1)'de ; yurt içi yatırımları, ise doğrudan yabancı yatırım çıkışlarını ifade etmektedir. Firmalar yatırım kararı alırken içinde buldukları dönemin ekonomik büyüklükleri ile geçmiş yılların verilerini dikkate alırlar. Bu sebeple modele bağımsız değişkenlerin gecikmelileri de eklenir. Analiz t dönemi için dinamikleştirildiğinde denklem (2) bulunur.

$$I^d_t = \mu_0 + \sum_{i=0}^n \mu_{1i} DYYÇ_{t-i} + \sum_{i=1}^m \mu_{2i} I^d_{t-i} + c_{it} \quad (2)$$

Denklem (2)'den DYYÇ'nin uzun dönem katsayısına ulaşabilmek için:

$$\mu_1 = \frac{\sum_{i=0}^m \mu_{1i}}{1 - \sum_{i=1}^m \mu_{2i}} \quad (3)$$

kullanılır. Denklem (2) tahmin edildikten sonra elde edilen katsayılar ve denklem (3) kullanılarak hesaplanır. durumunda DYYÇ'nin ana ülkenin yurt içi yatırımları üzerindeki etkisi nötrdür. durumunda DYYÇ, ana ülkenin yurt içi yatırımlarını ilgili sektöre çekmektedir (crowding-in etkisi). durumunda ise DYYÇ, ana ülkenin yurt içi yatırımlarını dışlamaktadır (crowding-out etkisi).

Yöntem⁶

Bu çalışma kapsamında ele alınan ülkeler IMF tarafından yayınlanan Dünya Ekonomik Görünüm Raporu sınıflandırmasına göre yedi gelişmekte olan ülke; Brezilya, Çin, Güney Afrika, Hindistan, Meksika, Rusya ve Türkiye'dir. Çalışmada, ele alınan 7 ülkeye ait 1993-2018 dönemi yıllık verilerinden faydalanılmıştır. Bu ülkelerin çalışmaya dâhil edilmesinin nedeni; gelişmekte olan ülkeler arasında küresel ekonomide en fazla doğrudan yabancı yatırım çıkışında bulunan ilk yedi ülke grubu olmasıdır⁷. Bu araştırmada, DYYÇ'nin stok değeri kullanılmıştır. Ele alınan değişkenlerden DYYÇ; Doğrudan Yabancı Yatırım Çıkışlarını (Milyon Dolar), ise yurt içi yatırımları (Milyon Dolar) temsil etmektedir. Değişkenler, analizlerde logaritması alınarak kullanılmıştır. Bu çalışma kapsamında ülkelere ait DYYÇ verileri UNCTAD'dan; yurt içi yatırım verileri ise Dünya Bankası'ndan alınmıştır.

DYYÇ'nin, ana ülkenin yurt içi yatırımları üzerindeki etkileri Agosin ve Mayer (2000), Al-Sadig (2013) ve Tan vd., (2016) çalışmaları baz alınarak aşağıdaki model yardımıyla test edilmiştir.

$$\text{Model: } I^d_{it} = \mu_{0i} + \mu_{1i} DYYÇ_{it} + c_{it} \quad (4)$$

Çalışmada ekonometrik analizin ilk aşamasında paneli oluşturan ülkeler arasındaki yatay kesit bağımlılığı LM_{adj} (Adjusted Lagrange Multiplier) testiyle

⁶ Bu çalışma, yazarın doktora tezinden türetilmesi nedeniyle etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalar arasında yer almaktadır.

⁷ Gelişmekte olan ülkeler arasında ilk altı ülke; Çin, Rusya, Brezilya, Güney Afrika, Meksika, Hindistan'dır. Türkiye, analize yedinci ülke olarak yazar tarafından dâhil edilmiştir.

yapılmıştır. Analizin ikinci aşamasında, serilerin durağanlığı CADF (2007) panel birim kök testiyle incelenmiştir. Eşbütünlük ilişkisinin durumu ise Durbin-Hausman (Durbin-H) panel eşbütünlük testiyle analiz edilmiştir. Son aşamada, panelin geneline ait uzun ve kısa dönem katsayıları Panel AMG yöntemiyle tahmin edilmiştir.

Yatay kesit bağımlılığı testi

Breusch-Pagan (1980) ve Pesaran (2004)'e göre yatay kesit bağımlılığı göz önünde bulundurulmadan gerçekleştirilen analizlerde sapmalar oluşabilmektedir. Bu nedenle seriler arasındaki yatay kesit bağımlılığının varlığı sınanmalıdır. Breusch-Pagan (1980) LM ve Pesaran (2004) CD testi, yatay kesit bağımlılığının varlığını sınanan yöntemlerdir. Breusch-Pagan (1980) LM testi $T > N$ durumunda, Pesaran (2004) CD testi ise $T > N$ ve $T < N$ durumlarında tercih edilmektedir. Breusch-Pagan Langrange Çarpanı (LM) test istatistiği ilk önce aşağıdaki gibidir (Pesaran, 2004: 4):

$$CD_{LM1} = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \sim X^2 \frac{N(N-1)}{2} \quad (5)$$

Denklem (5)'te modelin kalıntılarından elde edilen korelasyon katsayılarıdır. Asimptotik dağılım ρ_{ij} ve ρ_{ij}^2 olarak elde edilir. ρ_{ij} için $T \rightarrow \infty$ durumunda ise LM test istatistiği aşağıdaki gibidir (Pesaran, 2004: 5):

$$CD_{LM2} = \sqrt{\frac{1}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N T(\hat{\rho}_{ij}^2 - 1) \sim N(0,1) \quad (6)$$

Denklem (6), N 'nin T 'ye göre daha yüksek olması halinde çarpıklık gösterebileceğinden testi geliştirilmiştir (Pesaran, 2004: 5):

$$CD_{LM3} = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \left(\sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \right) \sim N(0,1) \quad (7)$$

Breusch-Pagan (1980) LM ve Pesaran (2004) CD testi, grup ortalaması sıfır; bireysel ortalaması sıfır değilse sapmalı sonuç vermektedir. Pesaran, Ullah ve Yamagata (2008), test istatistiğine varyans ve ortalamayı ilâve ederek ortaya çıkan sapmayı düzeltmişlerdir. Bundan dolayı bu testin adı, sapması düzeltilmiş LM testi (LM_{adj}) diye adlandırılır. Düzeltmenin eklenmesiyle LM test istatistiğinin son hali Denklem (8)'de gösterilmiştir (Pesaran vd., 2008: 108):

$$LM_{adj} = \left(\sqrt{\frac{2}{N(N-1)}} \right) \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \frac{(T-k)\hat{\beta}_{ij}^2 - \mu_{Tij}}{v_{Tij}} \sim N(0,1) \quad (8)$$

Denklem (8)'de bulunan ortalamayı, varyansı belirtmektedir. Test istatistiklerinin boş hipotezi ise "yatay kesit bağımlılığı yoktur" şeklindedir (Pesaran vd., 2008: 108- 109).

CADF panel birim kök testi

CADF testinde, bireysel ve ortak olmak üzere hata terimi iki farklı şekildedir. Bu testin temel denklemi aşağıdaki gibidir (Dam, 2014: 110):

$$\Delta y_{it} = \alpha_i + \beta_i y_{i,t-1} + d_i t + \sum_{j=1}^{P_j} \Phi_{ij} \Delta y_{i,t-j} + u_{it}; \quad t = 1, 2, \dots, T; \quad i = 1, 2, \dots, N \quad (9)$$

Modeldeki yatay kesit bağımlılığı, görülmeyen ortak etkiden kaynaklanmaktadır. Bu aşamalardan sonra denklem (9) aşağıdaki hâle gelmektedir.

$$\Delta y_{it} = \alpha_i + \beta_i y_{i,t-1} + \sum_{j=1}^{P_j} c_{ij} \Delta_{i,t-j} + d_i t + h \bar{y}_{t-1} + \sum_{j=0}^{P_j} \eta_{ij} \Delta \bar{y}_{i,t-j} + \varepsilon_{i,t} \quad (10)$$

CADF birim kök testi hipotezleri aşağıdaki gibidir:

$H_0: \beta_i = 0$; Tüm i 'ler için seri durağan değildir.

$H_1: \beta_i < 0$; Seri durağandır.

$(i = 1, 2, \dots, N_1, \quad \beta_i = 0 \quad i = N_1 + 1, N_1 + 2, \dots, N)$

CADF testi sonucunda katsayılarına ait test istatistikleri bulunur. Kritik değerler ise Pesaran (2007) tarafından yapılan çalışmada tablolar halinde sunulmuştur (Pesaran, 2007: 269).

CADF testinde ülkelere ait birim kök testi istatistiklerinin ortalaması alınarak CIPS (Yatay Kesit Bağımlılığı Altında IPS: Cross-Sectionally Im-Pesaran- Shin) istatistiği elde edilmektedir. CIPS istatistiği normal dağılım göstermemekle birlikte panelin geneli için durağanlığı temsil eder (Pesaran, 2007: 278). CIPS istatistiği normal dağılıma sahip olmadığından kritik değerler Monte Carlo simülasyonu yoluyla hesaplanmaktadır.

$$CIPS^*(N, T) = \overline{CADF}^* = N^{-1} \sum_{i=1}^N CADF_i \quad (11)$$

Eşbütünleşme katsayılarının homojenliğinin test edilmesi

Swamy (1970) ile başlayan eşbütünleşme denkleminde eğim katsayılarının homojenliği çalışmaları, Pesaran ve Yamagata (2008) ile aşağıdaki gibi geliştirilmiştir:

$$Y_{it} = \alpha + \beta_i X_{it} + \varepsilon_{it} \quad (12)$$

Denklem (12)'deki , yatay kesitler arasında eğim katsayılarının farklılığını sınamaktadır. Testin boş hipotezi "eğim katsayıları homojendir" biçimindedir (Pesaran ve Yamagata, 2008: 2).

Durbin-Hausman (Durbin-H) panel eşbütünleşme testi

Seriler arasında yatay kesit bağımlılığını ve ortak faktörleri temel alan (Westerlund, 2008: 201) Durbin-H panel eşbütünleşme testinde, bağımlı değişken I(1), bağımsız değişkenler I(0) veya I(1) olabilmektedir. Seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi iki farklı şekilde ölçülür: Durbin-H panel istatistiği ve Durbin-H grup istatistiği. Durbin-H grup test istatistiğinde otoregresif parametre heterojen iken Durbin-H panel test istatistiğinde otoregresif parametre homojendir. Her iki testte de H_0 hipotezi reddedilirse eşbütünleşme ilişkisi bulunmaktadır (Westerlund, 2008: 196- 199).

Uzun ve kısa dönem analizi

Ağırlıklandırılmış Ortalama Grup (Augmented Mean Group: AMG) yöntemi, yatay kesit bağımlılığını ele alan bir testtir (Eberhardt ve Bond 2009: 1). Bu testte, panelin tamamına ait sonuçlar ve bireysel katsayılar ağırlıklandırılarak hesaplanmaktadır. Ayrıca bu yöntem, serilerdeki ortak faktörleri ve dinamik etkileri de baz alır (Kurt vd., 2018: 294). Çalışmanın kısa dönem analizi farklı alınmış serilerin gecikmelileri ve uzun dönem analizinden sağlanan hata teriminin bir dönem gecikmelisi (ECT_{t-1}) yardımıyla gerçekleştirilmiştir.

Bulgular ve tartışma

Çalışmanın bu bölümünde panel veri analiz sonuçlarına yer verilmiştir. Öncelikle serilere uygulanan birim kök testi, daha sonra eşbütünleşme testi en son ise Panel AMG testi sonuçları yer almaktadır. Çalışmanın yatay kesit bağımlılığı testine ait sonuçlar Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3: Yatay kesit bağımlılığı testi sonuçları

Değişkenler	Breusch-Pagan LM	Pesaran Scaled LM	Pesaran CD	Bias-corrected Scaled LM
DYYÇ	473.59*** (0.00)	68.75*** (0.00)	21.72*** (0.00)	68.61*** (0.00)
I^d	441.36*** (0.00)	63.78*** (0.00)	20.96*** (0.00)	63.64*** (0.00)
Eşbütünleşme Denklemi	297.47*** (0.00)	41.58*** (0.00)	16.96*** (0.00)	-

Not: ***; %1 anlamlılık düzeyinde yatay kesit bağımlılığın belirtmektedir. Tabloda, olasılık değerleri parantez içinde gösterilmiştir.

Analiz sonuçlarının olasılık değerleri 0.01'den küçük olduğu için H_0 hipotezi reddedilmiştir. Yani, serilerde ve eşbütünleşme denkleminde yatay kesit bağımlılığı bulunmaktadır. Bu durum, ele alınan ülkelerden birinin doğrudan yabancı yatırımları üzerine gelen şokların diğer ülkeleri de etkilediğini göstermektedir. Dolayısıyla, ülkeler doğrudan yabancı yatırımlarıyla ilgili politikalar alırken etkileşim hâlinde oldukları diğer ülkelerdeki politikaları da dikkate almalıdır.

Serilerin birim köke sahip olup olmadığı CADF (2007) birim kök testi ile ele alınmıştır. Paneli oluşturan her bir ülke için CADF test istatistiği ve panelin geneli için CIPS test istatistiği Tablo 4'te verilmiştir. Pesaran (2007) tarafından hesaplanan CADF ve CIPS testlerinin kritik değerleri tablonun altında not olarak paylaşılmıştır.

Tablo 4: CADF (2007) panel birim kök testi sonuçları

Ülkeler	Değişkenler			
	DYYÇ	Δ DYYÇ	I^d	ΔI^d
Brezilya	-1.375	-2.988*	-0.328	-5.213***
Çin	-2.697	-3.913**	-1.023	-2.843
Güney Afrika	-1.658	-4.250***	-2.539	-3.750**
Hindistan	-1.629	-8.855***	-0.197	-5.225***
Meksika	-2.052	-4.614***	-2.332	-5.872***
Rusya	-1.919	-5.753***	-2.481	-4.122***
Türkiye	-2.929	-5.104***	-2.864	-4.296***
Panel (CIPS)	-2.037	-5.018***	-1.823	-4.474***

Not: *, ** ve ***, sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeyinde serilerin durağanlığını ifade eder. Δ ise fark operatörü olup değişkenin farkının alındığını işaret etmektedir. CADF testi için kritik değerler; %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyleri için -4.11, -3.36 ve -2.97'dir. Bu kritik değerler Pesaran (2007: 275) çalışmasından alınmıştır. CIPS testinin kritik değerleri; %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde -2.57, -2.33 ve -2.21'dir. CIPS testinin kritik değerleri Pesaran (2007: 280) çalışmasından alınmıştır. Test modeli olarak bütün değişkenler için sabitli model seçilmiş ve optimum gecikme uzunluğu 1 olarak belirlenmiştir.

Tablo 4'te görüldüğü üzere panelin geneli için yapılan birim kök testi sonucunda DYYÇ ve yurt içi yatırım serilerinin birinci farkları alındığında durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, paneli oluşturan ülke gruplarına ait değişkenlerin de genel olarak birinci farkları alındığında durağan olduğu bulunmuştur.

Çalışmanın homojenite testi sonucuna ait değerler ise Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5: Homojenite testi sonuçları

Örneklem	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
$\tilde{\Delta}$	4.315***	0.000
$\tilde{\Delta}_{adj}$	4.576***	0.000

Not: ***, %1 anlamlılık düzeyinde eğim katsayılarının heterojenliğini göstermektedir.

Analiz sonucunda test istatistiklerinin olasılık değeri 0.01'den küçüktür. Böylece H_1 hipotezi kabul edilmiş olup eşbütünleşme denklemindeki eğim katsayıları heterojendir. Çalışmanın eşbütünleşme denklemindeki eğim katsayıları heterojen olduğundan eşbütünleşme testinde grup istatistikleri dikkate alınmıştır. Analiz sonuçları Tablo 6'da paylaşılmıştır.

Tablo 6: Durbin-H (2008) panel eşbütünleşme testi sonuçları

	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri	Kritik Değer (%1)	Karar
Durbin-H Grup İstatistiği	41.83	0.000	2.326	Eşbütünleşme İlişkisi vardır
Durbin-H Panel İstatistiği	49.46	0.000	2.326	Eşbütünleşme İlişkisi vardır

Analiz sonucuna göre elde edilen grup istatistikleri %1 anlamlılık düzeyinde 2,326'dan büyüktür. Bu durumda, H_0 hipotezi reddedilmiş; H_1 hipotezi kabul edilmiştir. Yapılan analiz neticesinde elde edilen sonuç, bu çalışma kapsamında dâhil edilen ülkelerin seriler arasında eşbütünleşme ilişkisini ortaya koymaktadır.

Çalışmanın uzun ve kısa dönem eşbütünleşme katsayıları ise Panel AMG testiyle analiz edilmiş ve analiz sonuçları karşılaştırmalı olarak Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7: Uzun ve kısa dönem eşbütünleşme katsayıları

Ülkeler	Uzun Dönem Analizi		Kısa Dönem Analizi
	$I^d=f(DYYÇ)$	$\Delta I^d=f(DYYÇ)$	ECT_{t-1}
Brezilya	0.262** (1.85)	0.305 (0.80)	-0.368*** (-2.75)
Çin	0.477*** (7.55)	0.094* (1.32)	-0.165*** (-4.22)
Güney Afrika	-0.077* (-1.60)	0.088 (1.02)	-0.623*** (-3.71)
Hindistan	0.287*** (11.62)	0.057* (1.35)	-0.266** (-2.13)
Meksika	0.208*** (4.50)	0.131 (1.03)	-0.599*** (-3.24)
Rusya	0.081* (1.56)	0.107 (0.60)	-0.492*** (-3.59)
Türkiye	0.124** (1.67)	0.017* (1.40)	-0.874*** (-5.41)
Panel	0.153* (1.42)	0.048*** (3.22)	-0.484*** (-5.33)

Not: Parantez içindeki değerler t istatistikleridir. *, **, *** ifadeleri sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeyini temsil etmektedir.

Uzun dönem analiz sonuçlarına göre çalışmaya dâhil edilen ülkelerde (Güney Afrika hariç), DYYÇ ile ana ülkenin yurt içi yatırımları arasında pozitif bir ilişki vardır. Panelin geneli için gelişmekte olan ülkelerde DYYÇ miktarı %10 oranında arttığında ana ülkenin yurt içi yatırımları %1.5 oranında artmaktadır. Bu durum gelişmekte olan ülkelerde DYYÇ'nin yurt içi yatırımları tamamladığını göstermektedir. Elde edilen bulgular DYYÇ'nin, ana ülkede faaliyet gösteren yerli firmaların yatırımlarını arttırdığı ve ilgili sektörlerle hareket kazandırdığını (crowding-in etkisi) destekler niteliktedir. Ayrıca bulgular, DYYÇ ile elde edilen kâr transferinin, ana ülkeye aktarılmasıyla yurt içinde yeni yatırım imkânlarını teşvik ettiğini göstermektedir.

DYYÇ miktarındaki %10'luk bir artış Çin'in yurt içi yatırımlarını %4.7, Hindistan'ın yurt içi yatırımlarını %2.8, Brezilya'nın yurt içi yatırımlarını %2.6, Meksika'nın yurt içi yatırımlarını %2, Türkiye'nin yurt içi yatırımlarını %1.2 ve Rusya'nın yurt içi yatırımlarını %0.8 oranında arttırmaktadır. Güney Afrika'da ise DYYÇ miktarındaki %10'luk bir artış ana ülkenin yurt içi yatırımlarını %0.7 oranında azaltmaktadır. Bu durum Güney Afrika'daki çok uluslu şirketlerin yatırım çıkışlarını, yurt içi tasarruflarından finanse ettiğini gösterebilir. Ayrıca ülkenin farklı yatırım fırsatlarından, ana ülkede yaşanan politik risklerden, temel makroekonomik göstergelerdeki bozulmalardan, yatırımlarla ilgili poli-

tika ve düzenlemelerden kaynaklanıyor olabilir. Uluslararası rekabet gücünü arttırmada özellikle yabancı yatırımlara yönelik Çin, yüksek tasarruf oranına sahiptir. Çin sahip olduğu bu yüksek tasarrufları, yurt içi ve yurt dışı yeni yatırımlarda kullanmaktadır. Bu nedenle Çin, DYYÇ ile elde ettiği gelirleri, yurt içi yatırımlara dönüştürebilen ülkelerin başında gelmektedir.

Tablo 7'deki hata düzeltme katsayılarının negatif ve anlamlı çıkması, analize dâhil edilen ülkelerin hata düzeltme teriminin çalıştığını göstermektedir. Başka bir deyişle hata düzeltme teriminin çalışması, uzun dönemde beraber seyreden seriler arasında kısa dönemde oluşan sapmaların kaybolduğunu ve serilerin yeniden uzun dönem denge değerine yakınsadığını ifade eder.

Kısa dönem analiz sonuçlarına göre panelin geneli için gelişmekte olan ülkelerde DYYÇ miktarındaki %10'luk bir artış ana ülkenin yurt içi yatırımlarını %0.4 oranında arttırmaktadır. Bu durum gelişmekte olan ülkelerde kısa dönemde de DYYÇ'nin ana ülkenin yurt içi yatırımlarını tamamladığını göstermektedir. DYYÇ'deki %10'luk bir artış Çin'in yurt içi yatırımlarını %0.9, Hindistan'ın yurt içi yatırımlarını %0.5 ve Türkiye'nin yurt içi yatırımlarını %0.1 oranında arttırmaktadır. Bu sonuç, Çin, Hindistan ve Türkiye'deki çok uluslu firmaların elde ettiği getirileri, kısa dönemde yurt içi yatırımlarının finansmanında kullandığını gösterebilir. Ayrıca Çin, Hindistan ve Türkiye'nin DYYÇ ile ana ülkede faaliyet gösteren yerli firmaların yatırımlarını arttırdığı düşünülebilir. Ana ülkede artan rekabet, ilgili sektörlere ivme (crowding-in) kazandırabilir. Çin ve Hindistan, uzun dönemde olduğu gibi kısa dönemde de DYYÇ'nin, ana ülkenin yurt içi yatırımlarına etkisinin en yüksek olduğu ülkelerdir.

Uzun dönem ve kısa dönem analiz sonuçlarında, incelenen gelişmekte olan ülkelerin çoğunun yatırım çıkışları, ana ülkenin yurt içi yatırımlarını pozitif etkilemektedir. Bu durum gelişmekte olan ülkelerin, doğrudan yabancı yatırım faaliyetinden sağladığı kazançlarla öncelikle ana ülkenin yurt içi yatırımlarını teşvik ettiğini gösterebilir. Böylelikle ana ülkede yatırımlarını arttıran gelişmekte olan ülkeler, büyük ülke olma yolunda ilerleyebilir.

Analiz sonuçlarına göre gelişmekte olan ülkelerde DYYÇ'nin uzun dönemdeki etkisi, kısa döneme göre çok daha yüksektir. Çünkü DYYÇ, ana ülkenin makroekonomik değişkenlerini ancak uzun dönemde etkileyebilmektedir.

Sonuç ve öneriler

Ekonomik büyüme oranının belirlenmesinde fiziki sermaye birikiminin rolü göz önüne alındığında yurt içi yatırımın doğrudan yabancı yatırım çıkışlarına nasıl tepki verdiği literatürde önem kazanmıştır. Bu nedenle son yıllarda gelişmekte olan ülkelerin DYYÇ miktarı giderek önemsenmeye başlamıştır. DYYÇ, gelişmekte olan ülkelerin küresel rekabet güçlerini ve performanslarını arttıra-

bilir, ekonomik kalkınma için yeni bilgi ve teknolojiye erişmenin yolunu sunabilir, gelişmekte olan ülkelerdeki çok uluslu şirketlerin değer zincirini yükseltmesine yardımcı olabilir. Böylece gelişmekte olan ülkeler, yurt içi yatırımlarını uyararak ekonomik büyümelerine katkıda bulunabilir.

Bu çalışmada gelişmekte olan ülkelerde DYYÇ'nin ana ülkenin yurt içi yatırımlarına olan etkisi panel veri analiziyle ele alınmıştır. Uzun dönemde Güney Afrika hariç gelişmekte olan ülkelere DYYÇ'nin ana ülkedeki yerli yatırımları arttırdığı (Desai vd., 2005a; Shuai ve Zhao, 2010; Dasgupta, 2014; You ve Solomon, 2015; Tan vd., 2016; Gondim vd., 2018) sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç, DYYÇ ile ana ülkeye aktarılan kâr transferlerinin, ülke içinde yatırıma dönüştürüldüğünü göstermektedir. Modeldeki dikkat çekici sonuç Çin'in yedi ülke arasında en yüksek katsayıya sahip olmasıdır. Bu durum Çin'in yüksek tasarruf oranıyla açıklanabilir. Kısa dönem analizinde de panelin geneli için gelişmekte olan ülkelere DYYÇ'nin ana ülkenin yurt içi yatırımlarını pozitif etkilediği görülmüştür. Ayrıca kısa dönemde sadece Çin, Hindistan ve Türkiye'nin yatırım çıkışları, yurt içi yatırımları arttırmaktadır. Bu sonuç; Çin, Hindistan ve Türkiye'deki çok uluslu firmaların elde ettiği getirileri, kısa dönemde yurt içi yatırımların finansmanında kullandığını işaret etmektedir.

Bu araştırma kapsamında elde edilen sonuçlar, gelişmekte olan ülkelerin DYYÇ'yi bir kalkınma aracı olarak görebileceğini ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla DYYÇ, ana ülke için bir tehdit değil aksine bir fırsat olarak görülebilir. Bundan dolayı DYYÇ, gelişmekte olan ülkelere makro boyutta ele alınabilir. DYYÇ'nin ana ülke ekonomisine sağlayabileceği katkılar dikkate alınarak dinamik politikalar geliştirilebilir. Gelişmekte olan ülkeler içerisindeki çok uluslu şirket sayısı çoğaltılabilir. Çok uluslu şirketlere, DYYÇ için uygun teşvikler verilebilir. Bu ülkelere doğrudan yabancı yatırım sahiplerinin yurt dışında kazandıkları kârlarını kendi ülkelerine göndermeleri teşvik edilebilir. Bunlara ek olarak politika yapıcılar, uluslararası pazar, politika ve projeler hakkında daha fazla bilgi ve hizmet sağlayabilir. Gelişmekte olan ülkeler, petrol, mineral ve metal gibi hammaddelerde arz güvenliğini sağlayabilmesi için doğal kaynak arayışıyla yatırım çıkışına yönlendirilebilir. Son olarak gelişmekte olan ülkelerin, gelişmiş ülkelerdeki ileri teknolojiye erişimi sağlanabilmesi için gelişmiş ülkelere yatırımları desteklenebilir.

Kaynakça

Acar, S., Eriş, B. ve Tekçe, M. (2012). *The effect of foreign direct investment on domestic investment: evidence from MENA countries*. 14th Annual European Trade Study Group Conference Paper 143.

- Agosin, M. R. ve Mayer, R. (2000). Foreign investment in developing countries: Does it crowd in domestic investment?. *UNCTAD Discussion Paper No. 146*.
- Agosin, M. R. ve Machado, R. (2005). Foreign investment in developing countries: Does it crowd in domestic investment?. *Oxford Development Studies*, 33(2), 149-162.
- Amal M. ve Tomio B. T. (2012). Determinants of Brazilian outward foreign direct investment: A host country perspective. *EnANPAD*, Rio de Janeiro.
- Al-Sadig, A. J. (2013). Outward foreign direct investment and domestic investment: The case of developing countries. *IMF Working Paper, Middle East and Central Asia Department*, 13(52), 1-27.
- Ali, U. ve Wang, J. J. (2018). Does outbound foreign direct investment crowd out domestic investment in China? Evidence from time series analysis. *Global Economic Review*, 47(4), 419-433.
- Ameer, W., Xu, H. ve Alotaish, M. S. M. (2017). Outward fdi, domestic investment and informal institutions: Evidence from China. *International Journal of Economics, Commerce and Research (IJEER)*, 7(1), 25-30.
- Andersen, P. S. ve Hainaut, P. (1998). Foreign direct investment and employment in the industrial countries. *Working Paper No. 61*.
- Arndt, C., Buch, C. M. ve Schnitzer, M. (2007). Fdi and domestic investment: An industry-level view. *In: Centre for Economic Policy Research Discussion Paper Series, Discussion Paper No 6464*, London.
- Aybar, S. (2016). Determinants of Turkish outward foreign direct investment. *Transnational Corporations Review*, 8(1), 79-92.
- Aydın, N. (2018). Türkiye’de dışa yabancı doğrudan yatırımlar ve ihracat ilişkisi. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 55(638), 59-77.
- Belderbos, R. (1992). Large multinational enterprises based in a small economy: Effects on domestic investment. *Review of World Economics (Weltwirtschaftliches Archiv)*, 128(3), 543-557.
- Braunerhjelm, P., Oxelheim, L. ve Thulin, P. (2005). The relationship between domestic and outward foreign direct investment: The role of industry-specific effects. *International Business Review*, 14(6), 677-694.
- Breusch, T. S. ve Pagan, A. (1980). The lagrange multiplier test and its applications to model specification tests in econometrics. *Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.

- Bulut, E. ve Coşkun, Ç. (2015). Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yerli yatırımlar üzerine etkileri: Türkiye uygulaması. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(4), 1-27.
- Chen, T. J. ve Ku, Y. H. (2000). The effect of foreign direct investment on firm growth: The case of Taiwan's manufactureres. *Japan and World Economy*, 12(2), 153-172.
- Cheng, L. K. ve Ma, Z. (2007). China's outward fdi: Past and future. *School of Economics, Renmin University of China, Working Paper no. 200706001E*.
- Chowdhury, M. B. (2011). India's outward foreign direct investment: Closed doors to open souk. *MPRA Paper No. 32828*, 1-38.
- Dam, M. (2014). Sera gazı emisyonlarının makroekonomik değişkenlerle ilişkisi: OECD ülkeleri için panel veri analizi [Doktora tezi], Adnan Menderes Üniversitesi.
- Dasgupta, N. (2014). Home country effect of fdi outflows from the BRIC countries: Study of domestic investment. *Working Paper, UMBC*.
- Dasgupta, N. (2016). Fdi outflows and domestic investment: Substitutes or complements? Exploring the Indian experience. *Copenhagen Discussion Papers No: 59*, 1-50.
- Desai, M. A., Foley, C. F. ve Hines Jr. J. R. (2005a). Foreign direct investment and domestic economic activity. *NBER Working Paper Series, Working Paper 11717*.
- Desai, M. A., Foley, F. ve Hines, Jr. J. R. (2005b). Foreign direct investment and domestic capital stock. *NBER Working Paper No. 11075*, 1-16.
- Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (2014). *Dünya'da ve Türkiye'de yurt dışı doğrudan yatırımlar*. 09 Temmuz 2016 tarihinde <https://www.deik.org.tr/uploads/dunyada-ve-turkiye-de-yurtdisinda-yatirim-raporu.pdf> adresinden erişildi.
- Dunning, J. H. (1988). *Explaining international production*. Unwin Hyman: London.
- Dunning, J. H. (1993). *Multinational enterprises and the global economy*. Wokingham: Addison-Wesley.
- Eberhardt, M. ve Bond, S. (2009). Cross-section dependence in nonstationary panel models: A novel estimator. *Munich Personal RePEc Archive Paper*, No: 17692.
- Europe Brent Spot Price FOB (2018). *U.S. energy information administration*. 11 Aralık 2018 tarihinde <https://www.eia.gov/dnav/pet/hist/LeafHandler.ashx?n=PET&s=RBRT&f=M> adresinden erişildi.

- Feldstein, M. S. (1995). The effects of outbound foreign direct investment on the domestic capital stock. *In The Effects of Taxation on Multinational Corporations*, 43-66.
- Girma, S., Patnaik, I. ve Shah, A. (2010). The impact of outbound fdi on domestic investment. *National Institute of Public Finance and Policy Working Paper*.
- Goh, S. K. ve Wong, K. N. (2014). Could inward fdi offset the substitution effect of outward fdi: Evidence from Malaysia. *Prague Economic Papers*, 413-425.
- Gondim, I., Ogasavara, M. H. ve Masiero, G. (2018). Effects of outward foreign direct investment on domestic investment: The cases of Brazil and China. *Journal of International Development*, 1-16.
- Göçer, İ. (2013). *Yabancı doğrudan yatırımların verimlilik ve makroekonomik etkileri: Türkiye, Çin ve Hindistan örneği* [Doktora tezi], Adnan Menderes Üniversitesi.
- Herring, R. ve Willett, T. (1973). The relationship between US direct investment at home and abroad. *Revista Internazionale dio Scienze Economiche e Commerciale*, 20(1), 72-82.
- Herzer, D. ve Schrooten, M. (2008). Outward fdi and domestic investment in two industrialized countries. *Economic Letters*, 99(1), 139-143.
- Hill, C. W. L. (2009). *International business: Competing in the global market place*. (9th ed.). London, McGraw-Hill.
- Hsu, W. C., Wang, C. ve Clegg, J. (2015). The effects of outward foreign direct investment on fixed-capital formation at home: The roles of host location and industry characteristics. *Global Economic Review*, 44(3), 353-368.
- Iqbal, B. A., Turay, A., Hasan, M. ve Yusuf, N. (2018). India's outward foreign direct investment: Emerging trends and issues. *Transnational Corporations Review*, 10(1), 1-10.
- International Monetary Fund-IMF (2016). *World economic and financial surveys, subdued demand, symptoms and remedies*, <https://www.imf.org/en/publications/weo> adresinden erişildi.
- Investopedia (2017). 21 Aralık 2017 tarihinde https://www.investopedia.com/terms/o/outward_direct_investment.asp adresinden erişildi.
- Jomo, K. S. (1997). *Southeast Asia's misunderstood miracle*, WestviewPress.
- Kim, S. (2000). *Effects of outward foreign direct investment on home country performance: Evidence from Korea* In: T. Ito and A.O. Krueger, eds. 2000, *The role of foreign direct investment in East Asian economic development*, Chicago: University of Chicago Press, 295-317.

- Kiss, J. (2017). South Africa: A re-emerging player in outward fdi. *Centre for Economic and Regional Studies HAS Institute of World Economics, Working Paper 235*, 1-44.
- Knoerich, J. (2017). How does outward foreign direct investment contribute to economic development in less advanced home countries?. *Oxford Development Studies*, 45(4), 443-459.
- Kurt, S., Sezgin, F. ve Sart, G. (2018). G7 ülkelerinde patent üretimini etkileyen değişkenler için panel veri analizi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 16(32), 285-298.
- Liuhto, K. ve Majuri, S. S. (2014). Outward foreign direct investment from Russia: A literature review. *Journal of East-West Business*, 20(4), 198-224.
- Liuhto, K. (2015). Motivations of Russian firms to invest abroad: How do sanctions affect Russia's outward foreign direct investment?. *Baltic Region*, 4(26), 4-19.
- Moosa, I. A. (2002). *Foreign direct investment: Theory, evidence and practice*. PalgraveMacmillan, New York.
- Noorzoy, M. S. (1979). Flows of direct investment and their effects on investment in Canada. *Economics Letters*, 2(3), 257-261.
- Perea, J. R. ve Stephenson, M. (2017). *Outward fdi from developing countries, global investment competitiveness report 2017/2018: Foreign investor perspectives and policy implications*, 101-134.
- Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. *Cambridge Working Papers in Economics*, 435, 1-39.
- Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22, 265-312.
- Pesaran, M. H. ve Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93.
- Pesaran, M. H., Ullah, A. ve Yamagata, T. (2008). A bias-adjusted Lm test of error cross-section independence. *Econometrics Journal*, 11(1), 105-127.
- Rasiah, R., Gammeltoft, P. ve Jiang, Y. (2010). Home government policies for outward fdi from emerging economies: Lessons from Asia. *International Journal of Emerging Markets*, 5(3/4), 333-357.
- Resmi Gazete (1989). *Türk parasının kıymetini koruma hakkında 32 sayılı karar*, *Türkiye Cumhuriyeti Resmi Gazete* 20249, 11/08/1989, Ankara.
- Ross, A. G. (2015). An empirical analysis of Chinese outward foreign direct investment in Africa. *Journal of Chinese Economic and Foreign Trade Studies*, 8(1), 4-19.

- Sauramo, P. (2008). Does outward foreign direct investment reduce domestic investment? Macroevidence from Finland. *Discussion Papers No:239*.
- Sauvant, K. P., Maschek, W. A. ve McAllister, G. (2009). *Foreign direct investment by emerging market multinational enterprises, the impact of the financial crisis and recession and challenges ahead*, Global Forum VIII on International Investment, OECD, 7-9 December.
- Sauvant, K. P. ve Chen, V. Z. (2014). China's regulatory framework for outward foreign direct investment. *China Economic Journal*, 7(1), 141-163.
- Shuai, F. ve Zhao, W. (2010). *The relationship between domestic and outward foreign direct investment in China*. BUSM36 Master Thesis in Corporate & Financial Management, Lund University.
- Stevens, G. V. G. ve Lipsey, R. E. (1992). Interactions between domestic and foreign investment. *Journal of International Money and Finance*, 11(1), 40-62.
- Svensson, R. (1993). Domestic and foreign investment by Swedish multinationals. *Working Paper Series 391, Research Institute of Industrial Economics*.
- Swamy, P. A. V. B. (1970). Efficient inference in a random coefficient regression model. *Econometrica*, 38(2), 311-323.
- Tan, B. W., Goh, S. K. ve Wong, K. N. (2016). The effects of inward and outward fdi on domestic investment: Evidence using panel data of Asean-8 countries. *Journal of Business Economics and Management*, 17(5), 717-733.
- Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı Yurtdışı Yatırım Raporu (2017). *Türkiye'nin yurtdışı yatırımları*. Serbest Bölgeler, Yurtdışı Yatırım ve Hizmetler Genel Müdürlüğü.
- United Nations Conference on Trade and Development-UNCTAD (2001). *Home country measures*. New York ve Geneva: United Nations.
- United Nations Conference on Trade and Development-UNCTAD (2016). *World investment report 2016: Investor nationality: policy challenges*. New York ve Geneva: United Nations.
- United Nations Conference on Trade and Development-UNCTAD (2018). 10 Kasım 2018 tarihinde <https://unctad.org/en/Pages/DIAE/World%20Investment%20Report/Annex-Tables.aspx> adresinden erişildi.
- United Nations Conference on Trade and Development-UNCTAD (2019). *World investment report 2019: Special economic zones*. New York ve Geneva: United Nations.

United Nations Conference on Trade and Development-UNCTAD (2020a). *Doğrudan yabancı yatırım çıkışları* (Milyon Dolar). 02 Şubat 2020 tarihinde https://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx?sCS_ChosenLang=en adresinden erişildi.

United Nations Conference on Trade and Development-UNCTAD (2020b). *Doğrudan yabancı yatırım çıkışlarının küresel ekonomi içerisindeki payı (%)*. 01 Mart 2020 tarihinde <https://unctadstat.unctad.org/wds/TableView/tableView.aspx> adresinden erişildi.

United Nations Conference on Trade and Development-UNCTAD (2020c). *Doğrudan yabancı yatırım çıkışlarının gsyih içerisindeki payı (%)*. 01 Mart 2020 tarihinde <https://unctadstat.unctad.org/wds/TableView/tableView.aspx> adresinden erişildi.

United Nations Conference on Trade and Development-UNCTAD (2020d). *Doğrudan yabancı yatırım çıkışlarının yurt içi yatırımlar içerisindeki payı (%)*. 01 Mart 2020 tarihinde <https://unctadstat.unctad.org/wds/TableView/tableView.aspx> adresinden erişildi.

United Nations Conference on Trade and Development-UNCTAD (2020e). *Gayri safi sabit sermaye oluşumu*, 01 Mart 2020 tarihinde <https://unctadstat.unctad.org/wds/TableView/tableView.aspx> adresinden erişildi.

Verhoef, G. (2016). Latecomer challenge: African multinationals from the periphery. *ERSA (Economic Research Southern Africa) Working Paper 570*, 1-29.

Westerlund, J. (2008). Panel cointegration tests of the Fisher effect. *Journal of Applied Econometrics*, 23(2), 193-233.

World Bank (2020). *Gayri safi sabit sermaye oluşumu* (Milyon Dolar), 02 Şubat 2020 tarihinde <https://data.worldbank.org/indicator/NE.GDI.FTOT.CD> adresinden erişildi.

Yavan, N. (2012). Türkiye'nin yurt dışındaki doğrudan yatırımları: Tarihsel ve mekânsal perspektif. *Bilgi: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 63, 237-270.

Yıldırım, C. (2017). Turkey's outward foreign direct investment: Trends and patterns of mergers and acquisitions. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 19(3), 1-18.

You, K. ve Solomon, O. H. (2015). China's outward foreign direct investment and domestic investment: An industrial level analysis. *China Economic Review*, 34, 249-260.

Yükseler, Z. (2006). *Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve iş/yatırım ortamı ilişkisi*. Türkiye Ekonomi Kurumu, Tartışma Metni 2006/1.

Etik kurul onayı

İlgili çalışmanın 2019 yılında şahsım Nur AYDIN tarafından hazırlanan ve Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından kabul edilen “Doğrudan Yabancı Yatırım Çıkışlarının Ana Ülkenin Ekonomik Büyümesi, Dış Ticareti ve Yurt İçi Yatırımları Üzerindeki Etkileri” başlıklı doktora tezinden türetilmesi sebebiyle etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalar arasındayım da yer aldığımı beyan ederim.

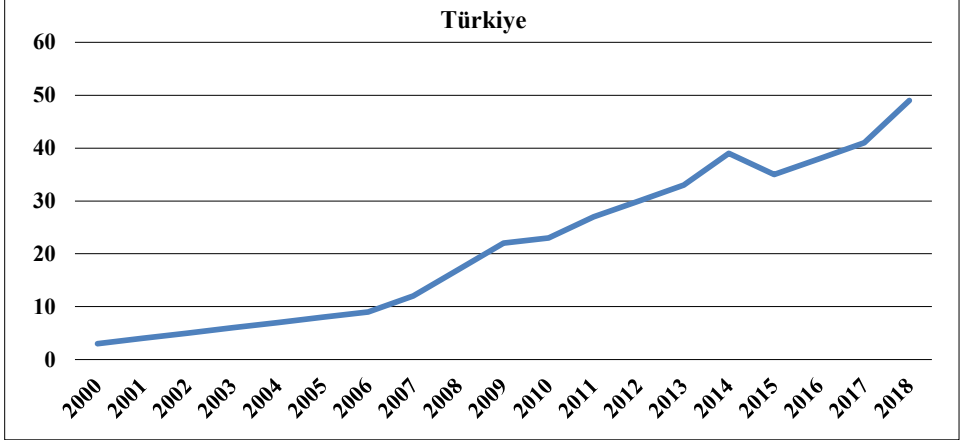
Katkı oranı beyanı

Yazar çalışmanın tümünü tek başına gerçekleştirmiştir.

Çatışma beyanı

Yazar açısından ya da ikinci taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Ek: Türkiye'nin doğrudan yabancı yatırım çıkış miktarı (2000-2018)
(Milyar dolar)

Kaynak: UNCTAD- 2020a verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Çevresel Kuznets eğrisi hipotezinin geçerliliği ve yeşil lojistik: Türkiye örneği

The validity of environmental Kuznets curve hypothesis and green logistic: The case of Turkey

Gönderim Tarihi / Received : 05.02.2021

Kabul Tarihi / Accepted : 31.05.2021

Doi: <https://doi.org/10.31795/baunsobed.874990>

Süleyman YURTKURAN¹

ÖZ: Bu çalışma çevresel Kuznets eğrisi (ÇKE) hipotezi kapsamında 1995-2016 döneminde Türkiye’de lojistik, ekonomik büyüme ve karbondioksit (CO₂) salımı arasındaki ilişkiyi analiz etmektedir. Bu çalışmada Fourier otoregresif gecikmesi dağıtılmış (ADL) eşbütünleşme testi, tam değiştirilmiş en küçük kareler (FMOLS), kanonik eşbütünleşme regresyonu (CCR) uzun dönem tahmincileri ve Toda-Yamamoto (TY) ve Fourier TY nedensellik yöntemleri kullanılmıştır. Fourier ADL eşbütünleşme yöntemine göre seriler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Uzun dönem tahmincilerinden elde edilen sonuçlara göre Türkiye’de ÇKE hipotezinin geçerli olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte, dönüm noktaları ilgili periyodun dışındadır. Bu nedenle Türkiye, CO₂ salımını azaltmak için gerekli ekonomik büyüme düzeyine henüz ulaşmamış durumdadır. Bunun yanında lojistik uzun dönemde kişi başına düşen CO₂ salımını pozitif yönde etkilemektedir. Ampirik sonuçlara göre ulaşım altyapısındaki gelişim CO₂ salımına neden olmaktadır. Son olarak, Fourier TY yöntemine göre ekonomik büyüme-CO₂ salımı ve Lojistik-CO₂ salımı arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Yeşil lojistik faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi ve CO₂ salımının azaltılması için Türkiye’de uygun yapısal reformların gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Lojistik, Ekonomik büyüme, CO₂ salımı.

ABSTRACT: This study analysed the relationship between logistics, economic growth, and carbon dioxide (CO₂) emissions within the framework of the environmental Kuznets curve (EKC) hypothesis from 1995 to 2016 in Turkey. The study uses a Fourier autoregressive distributed lag (ADL) cointegration test, fully modified ordinary least squares (FMOLS), canonical cointegration regression (CCR) long-term estimators, and Toda-Yamamoto (TY) and Fourier TY causality methods. According to Fourier ADL cointegration method, there is a long-run relationship between the series. The results of long run estimators demonstrate that the EKC hypothesis is valid for Turkey. However, the turning points lie outside the sample period. Therefore, Turkey has not yet reached the level of economic growth necessary

¹Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, suleymanyurtkuran@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7085-9203>

to reduce CO₂ emissions. In addition, an increase in logistic has a positive effect on per capita CO₂ emissions in the long term. The empirical results reveal that an improvement in the transportation infrastructure conditions causes CO₂ emissions. Finally, according to the Fourier TY method, there is a two-way causality relationship between economic growth-CO₂ emissions, and logistics-CO₂ emissions. To realize green logistic activities and reduce CO₂ emissions, appropriate structural reforms are required in Turkey.

Keywords: Logistics, Economic growth, CO₂ emissions.

EXTENDED ABSTRACT

Literature Review

Logistics involves business processes that plan, control, and apply the flow of products and related information between points of production and consumption to meet customer requirements. The logistics industry contributes greatly to economic growth by supporting goods and services through complex global supply chain networks. Environmental factors can play a dominant role in the realization of logistics services. CO₂ emissions account for 70% of global greenhouse gases. CO₂ emissions caused by the global logistics sector represent approximately 13% of total CO₂ emissions. Therefore, increasing logistics activities and other macroeconomic variables have attracted research attention.

Modern logistics, which is intertwined with all industries, is the most important pillar of national economies. With the developing technology, contemporary knowledge and new management ideas have emerged in the field of logistics. This situation favours the development of logistics sector in specialization and scale. However, with the great increase of logistics management, vehicles and equipment, the impact of logistics system on ecological environment becomes more and more serious. Today, environmentalists from some countries have proposed the call Green Development. Paying more attention to living with less pollution has become a green revolution. Currently, a green wave is being promoted in all regions of the world. In this context, developed countries have created the concept of green logistics, also known as ecological logistics, to eliminate the impact of traditional logistics activities. A new concept, green logistics, emerged in the mid-1990s. The term “green” here refers to the environmental impact of protecting the activities, actions, plans and ideas associated with economic development. Therefore, green logistics activities have become more and more a subject of interest and research. This study analyzed the relationship between logistics, economic growth and CO₂ emissions under the Environmental Kuznets Curve (EKC) hypothesis from 1995 to 2016 in Turkey.

Methodology

The study uses a Fourier ADL cointegration test, FMOLS, CCR long-term estimators, and TY and Fourier TY causality methods. In the Fourier ADL test, it is not necessary to determine the number and duration of structural breaks beforehand because low-frequency components are also included in the model. The model set up for this cointegration test is included in Equation 1.

$$\Delta y_t = \delta_0 + \delta_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \delta_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \delta_3 \Delta y_{t-1} + \delta_4 \Delta x_{t-1} + \sum_{i=1}^p \delta_5 \Delta y_{t-i} + \sum_{i=1}^r \delta_6 \Delta y_{t-i} + v_t \quad (1)$$

In the equation, δ_0 is the constant term, $\delta_{1,2,3,4,5,6}$ are the coefficients, v_t is the error term, k is a single frequency, T is the total number of observations, and t is the trend. For optimal lag lengths p and r , Banerjee et al. (2017) used the Akaike information criterion (AIC). If the obtained t -statistics value is greater than the critical value of the table constructed by Banerjee et al. (2017), it is concluded that there is a cointegration relationship between the series.

In Granger (1969) causality test based on VAR models, first differences of non-stationary series are taken. However, taking the difference of a series causes long-term loss of information. Toda and Yamamoto (TY) (1995) developed a causality test to eliminate this problem. However, Granger and TY tests ignore structural changes. Nazlioglu et al. (2016) developed the TA test that includes structural changes based on the Fourier approach.

Findings and discussion

According to Fourier ADL cointegration method, there is a long-run relationship between the series. The results of long run estimators demonstrate that the EKC hypothesis is valid for Turkey. However, the turning points lie outside the sample period. Therefore, Turkey has not yet reached the level of economic growth necessary to reduce CO₂ emissions. In addition, an increase in logistics has a positive effect on per capita CO₂ emissions in the long term. The empirical results reveal that an improvement in the transportation infrastructure conditions causes CO₂ emissions. Finally, according to the Fourier TY method, there is a two-way causality relationship between economic growth-CO₂ emissions, and logistics-CO₂ emissions.

Results and recommendations

In carrying out economic growth activities in Turkey, it is of great importance to prevent environmental pollution and achieve the technological impact phase, which is the third phase of the EKC hypothesis. For this reason, effective and innovative policies should be implemented at the global level that will have a positive impact on the environment. Therefore, policy makers have a great responsibility to realize production with clean technology, raise public awareness and ensure that per capita economic growth exceeds the tipping point. The implementation of structural reforms and disciplined and consistent adherence to these reforms are at the forefront of these tasks. When considering the relationship between logistics and CO₂ emissions, the same

results were obtained using both causality methods and it was found that there is a bidirectional causality between the series. These results show the need to design long-term strategies for green supply chain management that help to protect natural resources and solve environmental problems for a healthy and clean environment. Logistical support acts as a carrier to destroy the pollutants in climate change that damage the global natural flora. While measures to conserve natural resources and reduce greenhouse gas emissions are possible by strengthening the logistics sector, robust, sustainable policies are needed to promote supply chain management that helps achieve the green logistics agenda across the country. Therefore, stronger environmental regulations and policies are needed to control the relationship between transportation and CO₂ emissions. The use of clean vehicle technologies, optimization of logistics networks, and implementation and enforcement of green building programs are among the important measures. In addition, sourcing goods from more efficient production facilities can significantly reduce carbon emissions from onward transportation. Finally, increasing recycling and reducing the use of packaging materials are considered to offer very important opportunities for pollution prevention.

Giriş

Ekonomik gelişme ve sosyal ilerlemeyle birlikte, insan yaşam tarzında büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Bu durum, aynı zamanda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında rekabet oluşturmuştur. Bu nedenle ülkeler refahlarını artırmak, fiziksel ve beşeri sermayelerini geliştirmek için büyük çaba sarf etmektedir (Shahbaz vd., 2016). Gelişmekte olan ülkelerdeki refah seviyesi, özellikle son yirmi yılda, teknolojik gelişmenin etkisiyle istikrarlı bir şekilde artmıştır (Sarkodie vd., 2019). Bununla birlikte, ekonomik faaliyetlerin genişlemesi ile enerji tüketiminde büyük artışlar meydana gelmiştir (Pata vd., 2016: 255). Aynı zamanda insanlar hızlı nüfus artışı ve doğa teknolojisinin ilerlemesi gibi bazı küresel sorunlarla yüzleşmek zorunda kalmıştır. Bu gelişmeler, doğal kaynaklara yönelik insan talebini ve madencilik kapasitesini kademeli olarak artırmaktadır. Buna ek olarak, insanın çevre bilinci hala zayıftır. Son yıllarda bir takım insan faaliyetleri sonucunda ekolojik çevreye büyük zararlar verilmiştir. Bu durum, iklim değişikliği ve küresel ısınma gibi sorunları da beraberinde getirmiştir. 2015'ten 2018'e kadar ortalama yıllık sıcaklık değerleri, tarihteki en yüksek değerler olmuştur ve bu da küresel ısınmanın ne kadar arttığını gözler önüne sermektedir (World Meteorological Organization, 2019). Bu nedenle çevresel kirlilikte artışlar yaşanmakta ve Dünya'da hızlı bir şekilde sera etkisi ortaya çıkmaktadır.

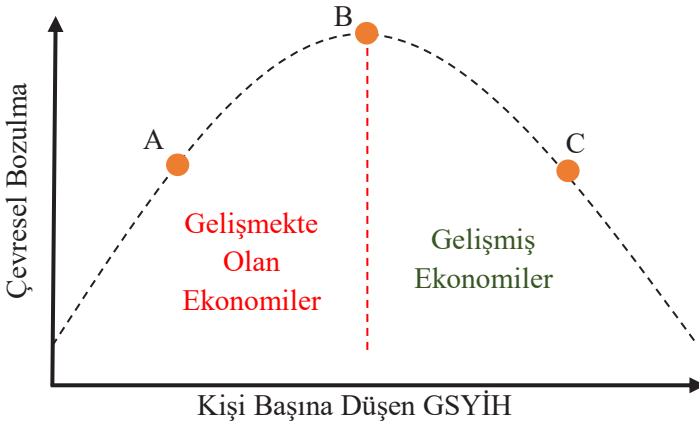
Çevre ekonomisi çalışmalarında, son dönemde üç ana araştırma faaliyetlerinde durulmuştur. Bunlar çevresel Kuznets eğrisi (ÇKE) hipotezi, durağanlık analizleri ve kirlilik sığnağı hipotezidir (Yilanci vd., 2019: 270; Yurtkuran, 2020: 194). ÇKE hipotezinin temeli kapsamında ilk olarak Grossman ve Krueger (1991), ekonomik büyümenin çevre kirliliğini ilk başta arttırdığını, ilerleyen yıllarda ise azaltmaya başladığını tespit etmişlerdir. Panayotou (1993) tarafından da bu ilişki ÇKE hipotezi olarak adlandırılmış, daha sonra bu hipoteze ait birçok çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmadan sonra da ÇKE hipotezini test eden birçok çalışma yapılmıştır (Alper ve Onur, 2016; Pata ve Yurtkuran, 2018; Destek ve Sarkodie, 2019; Dogan ve Inglesi-Lotz, 2020).

ÇKE hipotezinin ölçek etkisi, yapısal etki ve teknolojik etki olmak üzere üç safhası bulunmaktadır (Grossman ve Krueger, 1991). Ölçek etkisine göre gelişmekte olan ülkelerde, ekonomik büyüme faaliyetleri gerçekleştirilirken çevresel kirlilik göz ardı edilmektedir. Bu süreçte endüstrileşme ve enerji talebi artmaktadır. Başta fosil yakıtlar olmak üzere enerji tüketimindeki hızlı artış, çevre kirliliğine sebebiyet vermektedir. İkinci safha olan yapısal etki aşamasında köklü değişiklikler meydana gelmektedir. Bu süreçte çevre kirliliğinde artış devam etmekte, fakat bu kirlilik belli bir dönüm noktasına kadar artmaktadır. Bu dönüm noktasından sonra ekonomik büyüme faaliyetleri devam ederken

çevre kirliliğinde azalışlar gerçekleşmektedir. Toplumlar daha bilinçli hale gelmekte ve temiz bir çevre talebi giderek artmaktadır. Yapısal etki safhasında ağır sanayi sektörü giderek azalmakta ve bu sektör yerini çevre kirliliğine daha az sebebiyet veren hizmet sektörüne bırakmaktadır. Üçüncü ve son aşama olan teknolojik etki safhasında araştırma geliştirme faaliyetlerine ağırlık verilmekte, gelir seviyesi giderek artmakta ve çevre dostu temiz teknolojilerden yararlanılmaktadır. Bu safhada çevre kirliliğinde gözle görülür düşüşler meydana gelmektedir. Çünkü üretim sürecinde yapılan köklü değişikliklerle çevre kirliliğine sebebiyet vermeyen ürünlerin kullanılması tercih edilmektedir. Bu durum Şekil 1’de ifade edilmektedir.

Şekil 1’de dikey eksenle bağımlı değişken olarak ifade edilen çevresel bozulma bulunmaktadır. ÇKE hipotezi kapsamında bağımlı değişken olan çevresel bozulma; hava kirleticisinin salımı, yoğunluğu veya ormansızlaştırma gibi bir değişken olabilmektedir. Bağımsız değişken olan ekonomik büyüme değişkeni ise kişi başına düşen gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) değerini ifade etmektedir. Şekil 1’de A, B ve C olmak üzere üç farklı durum mevcuttur. A noktasında bulunan bir ülkede kişi başına düşen GSYİH değeri artarken çevresel bozulmada da artışların yaşanacağı görülmektedir. Bu durum dönüm noktası olan B’ye kadar devam edecektir. Bu noktadan sonra toplumlar bilinçlenecek, temiz çevreye olan talep artacaktır. Bu noktadan sonra da C’de ekonomik büyüme gerçekleşirken çevre kirliliğinde de azalmalar meydana gelecektir (Panayotou vd., 2000).

Şekil 1: Çevresel Kuznets eğrisi

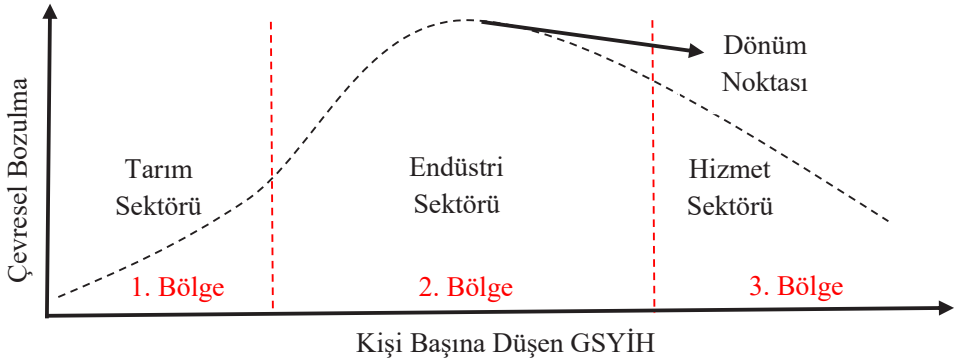

Kaynak: (Panayotou vd., 2000)

Şekil 2’de ise tarım ve sanayi sektöründen hizmet sektörüne geçişte meydana gelen çevre kirliliği ile GSYİH arasındaki ilişki yer almaktadır. Şekil 2’de üç bölge bulunmaktadır. Birinci bölgede tarım sektörü yer almaktadır. Bu böl-

gede GSYİH değeri arttıkça çevre kirliliği de artmaktadır. İkinci bölgede ise sanayi sektörü yer almaktadır. Bu bölgede iki farklı durum söz konusudur. İlk başta ekonomik büyüme değerleri artarken çevre kirliliğinde de artışlar meydana gelmektedir (ölçek etkisi). Fakat temiz enerji kaynaklarının kullanılması ve toplumların bilinçlenmesiyle çevre kirliliği değeri belli bir dönüm noktasından sonra azalma eğilimine girmektedir (yapısal etki). Üçüncü bölge olan hizmet sektöründe ise ekonomik büyüme faaliyetleri gerçekleşirken çevre kirliliğinde azalışlar meydana gelmektedir (teknik etki) (Panayotou, 2000).

Şekil 2: Çevresel Kuznets eğrisinin sektörlere göre dağılımı

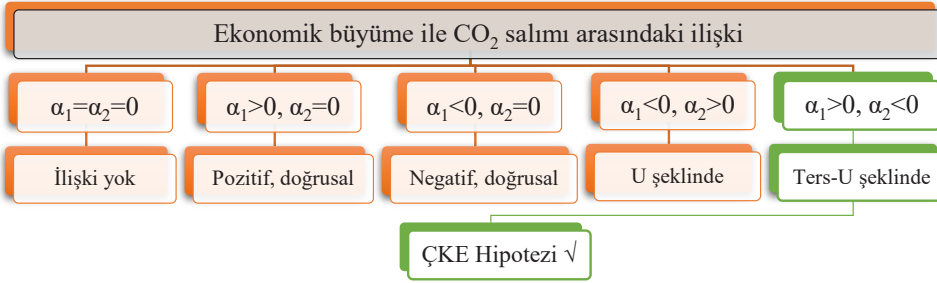
Kaynak: (Panayotou, 2000)

ÇKE hipotezinin geçerliliğini test etmek için gerçekleştirilen çalışmalardan Kaika ve Zervas (2013), Tutulmaz (2015), Yurttagüler ve Kutlu (2017) ve Pata (2019) CO₂ salımı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Literatürde sıklıkla kullanılan bu temel model denklem 1'de yer almaktadır.

$$CO_t = \alpha_0 + \alpha_1 E_t + \alpha_2 E_t^2 + \varepsilon_t \quad (1)$$

Bu modelde sabit terimi, katsayıları, CO CO₂ salımını, E kişi başına düşen GSYİH değerini ve hata terimlerini göstermektedir. Denklem 1'den elde edilen muhtemel sonuçlar Şekil 3'te yer almaktadır.

Şekil 3: Ekonomik büyüme ile CO₂ salımı arasındaki olası ilişkiler

Kaynak: Kaika ve Zervas (2013)'in çalışmasına dayanarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 3'e bakıldığında ÇKE hipotezinin geçerli olduğu durumda α_1 katsayısının pozitif işaretli olması, GSYİH artarken CO₂ salımının da artacağını; α_2 katsayısı negatif olması ise belirli bir dönüm noktasının var olduğunu ve bu noktadan sonra GSYİH artarken CO₂ salımının azalacağını ifade etmektedir. Dönüm noktası değeri $-\alpha_1/2\alpha_2$ formülüyle hesaplanmaktadır.

ÇKE hipotezinde farklı değişkenler de analize dahil edilmiştir. ÇKE hipotezi için yapılan çalışmalarda enerji tüketimi, dışa açıklık, finansal gelişme, doğrudan yabancı sermaye yatırımları, kentleşme ve sanayileşme gibi değişkenler de kullanılmıştır.

Bu çalışmada da ÇKE hipotezi kapsamında lojistik sektörü, ekonomik büyüme ve çevre kirliliği arasındaki ilişki araştırılmaktadır. Literatürdeki Türkiye'ye ait ÇKE hipotezi ile ilgili çalışmalar incelendiğinde, lojistik sektörünün analize dahil edilmediği görülmektedir. Halbuki dünyada tüm sektörler içerisinde lojistik sektörünün CO₂ emisyonlarının artışı üzerindeki etkisi yaklaşık %13 seviyesindedir (World Economic Forum, 2009). Bu yüzden bu çalışmada lojistik sektörü de gerçekleştirilen analizde kullanılmıştır. İkinci olarak son zamanlarda geliştirilen Fourier fonksiyonlarının kullanıldığı yöntemler bu çalışmada da bulunmaktadır. Yeni geliştirilen bu yöntemlerle elde edilen sonuçlar daha güçlü olmaktadır. Dolayısıyla çalışmanın literatürdeki bu boşluğu dolduracağı öngörülmektedir.

Giriş bölümünü takiben ikinci bölümde lojistik sektörünün çevre kirliliği üzerindeki etkisi ve yeşil lojistik kavramından bahsedilmiştir. Üçüncü bölümde literatür çalışmaları yer almıştır. Dördüncü bölümde veri seti tanımlanmıştır. Beşinci bölümde metodoloji ve elde edilen ampirik sonuçlardan bahsedilmiştir. Sonuç bölümünde ise politika yapıcılara öneriler sunulmuştur.

Yeşil lojistik

Lojistik, müşteri talebini karşılamak için üretim ve tüketim noktaları arasındaki mal akışını ve ilgili bilgileri planlayan, kontrol eden ve uygulayan iş süreçlerini kapsamaktadır (Çevik ve Kaya, 2010: 23). Lojistik yönetimi de bilgi işleme, yük taşımacılığı, malzeme taşıma, envanter depolama ve ürünlerin taşınmasında yer alan tedarik zinciri üyeleriyle bilgi paylaşımını kapsayan bir dizi entegre faaliyetleri içermektedir (Khan vd., 2019: 1011). Lojistik endüstrisi, karmaşık küresel tedarik zinciri ağları aracılığıyla mal ve hizmetlere destek sağladığı için ekonomik büyümeye büyük katkı sağlayabilmektedir. Bunun yanı sıra bugün ekonomik yarışta ülkeler ayakta kalabilmek için yeni akıllı üretim sistemlerini çok daha hızlı benimsemektedir. Shirley ve Winston (2004), lojistik altyapısına yapılan yatırımların firmaların envanterlerini düşürerek ekonomiye fayda sağladığını belirtirken; Hong (2007), lojistiğin trafik hacimlerini iyileştirerek, seyahat süresini ve maliyetini azalttığını ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ev sahibi ülkenin çekiciliğini olumlu etkilediğini ifade etmiştir.

Lojistik hizmetleri gerçekleştirilirken çevresel faktörler de ön plana çıkabilmektedir. Ürünler, lojistik ağ aracılığıyla üretim yerlerinden varış noktalarına giderken, fosil yakıtlarla (örneğin dizel, benzin) çalışan taşıtlarda (örneğin uçaklar, kamyonlar, gemiler, motosikletler) taşınırlar. Motorun yanma işlemi sırasında, görünür ve görünmez gazlar; yerel hava, su veya toprak kirliliğinden küresel iklim değişikliğine kadar yerel, bölgesel ve küresel atmosferik bileşimi etkileyen egzoz borularından yayılır. Malların depolanması ve taşınması sırasında kullanılan enerji, her zaman doğrudan olmasa da dolaylı olarak yenilenemeyen enerji kullanımı yoluyla atmosferi etkiler. Atmosferi etkileyen sera gazlarının ise %70'ini CO₂ gazı oluşturur (Yılanci ve Pata, 2020). Bu yüzden CO₂ emisyonları ile diğer makroekonomik değişkenler arasındaki ilişki, ekonomik faaliyetin çevre üzerindeki etkileri ve bu etkileri azaltmanın yolları bilim adamları, yazarlar ve politika yapımcılar arasında en çok tartışılan konular haline gelmiştir (Iwata vd., 2012; Kaika ve Zervas, 2013; Dogan ve Turkecul, 2016; Pata, 2018a). Öte yandan, dünya genelinde lojistik sektörünün neden olduğu CO₂ emisyonları, tüm CO₂ emisyonlarının yaklaşık %13'ünü oluşturmaktadır (World Economic Forum, 2016). 2019 yılında lojistik faaliyetlerden kaynaklanan sera gazlarının tarihsel payı artarak %12 seviyesine kadar yükselmiştir. Lojistik faaliyetlerden kaynaklanan emisyonlara en büyük katkı, karayolu taşımacılığına aittir (Air Transport Action Group, 2020). Bu yüzden diğer makroekonomik değişkenlerin yanında giderek artan lojistik faaliyetlerinin de çevre kirliliği üzerindeki etkisi, araştırmacıların dikkatini çekmektedir.

Modern lojistik, bütün endüstrilerle iç içe olarak ulusal ekonomilerin temel direği durumundadır. Gelişen teknoloji ile birlikte lojistik alanında çağdaş

bilgi ve yeni yönetim fikirleri ortaya çıkmıştır. Bu durum, lojistik sektörünün uzmanlaşma ve ölçekte gelişmesini teşvik etmektedir. Ancak, lojistik yönetiminin, araçlarının ve tesislerinin miktarındaki büyük artış nedeniyle lojistik sistemin ekolojik çevre üzerindeki etkisi giderek daha ciddi hale gelmektedir. Günümüzde, bazı ülkelerden gelen çevre gönüllüleri, Yeşil Kalkınma'nın cazibesini öne sürmüşlerdir. Çevre kirliliğinin az olduğu yaşama daha fazla dikkat edilmesi, yeşil bir devrim olarak ortaya çıkmıştır (Li, 2007). Şu anda, dünyanın tüm bölgeleri bir yeşil dalgayı teşvik etmektedir (Zailani vd., 2011). Bu bağlamda gelişmiş ülkeler, geleneksel lojistik faaliyetlerinin etkisini ortadan kaldırmak için ekolojik lojistik olarak da bilinen yeşil lojistik kavramını oluşturmuşlardır. Yeni bir kavram olan yeşil lojistik, 1990'ların ortalarında ortaya çıkmıştır. Buradaki yeşil ifadesi, ekonomik kalkınmada yer alan faaliyetleri, eylemleri, planları ve fikirleri korumanın ekolojik etkisini ifade etmektedir. Bu yüzden de yeşil lojistik faaliyetleri, giderek daha fazla ilgi ve araştırma konusu haline gelmiştir (Maas vd., 2014). Yeşil lojistik hala yeni bir kavramdır ve aynı zamanda olgun teori sisteminden yoksundur, ancak bu kavramın sosyal ve ekonomik değeri giderek artmaktadır (Xiu vd., 2012). Genel olarak, yeşil lojistik ile ilgili mevcut araştırmalar; esas olarak karayolu taşımacılığı, enerji tüketimi ve CO₂ emisyonlarına odaklanmaktadır. Demiryolu ve su taşımacılığı gibi lojistik süreçteki diğer ulaştırma türleri için nadiren çalışılmaktadır.

Yeşil lojistik kavramı üzerine bilim adamlarının farklı tanımlamaları mevcuttur. Bu kavram en basit tabirle lojistiğin çevre üzerindeki etkisini azaltma süreci olarak adlandırılmaktadır. Wu ve Dunn (1995) yeşil lojistiğin çevreye duyarlı bir lojistik sistem olduğuna inanmaktadır. Yeşil lojistik, hammadde alımından, ürün üretiminden, paketlemeden, nakliyeden, depolamadan ve atık geri dönüşümden son kullanıcıya kadar olan süreci içermektedir. Bununla birlikte bu kavram, lojistik faaliyetlerin çevreye vermiş olduğu zararın en aza indirilmesi ve kaynaklardan etkili ve verimli bir şekilde yararlanılması olarak da tanımlanmaktadır. Geleneksel lojistik faaliyetleriyle birlikte ekonomik büyüme gerçekleşirken ekolojik zararlar da artmaktadır. Buna karşın, yeşil lojistik kavramı bu noktada geleneksel lojistikten ayrılmaktadır. Yeşil lojistik kavramına göre ekonomik kalkınmayla birlikte sosyal kalkınma da gerçekleşmektedir. Lojistik sektörünün sürekli bir gelişimi söz konusudur ve bu gelişim aşamasında ekonomik-çevresel çıkarlar göz önünde bulundurulur. Yeşil lojistik çerçevesinde ekonomik gelişimin yanı sıra çevresel sürdürülebilirliğin artırılmasıyla, insan yaşamının geliştirilmesi için modern anlamda lojistik tesislerine öncelik verilmektedir. Geleneksel lojistik ile yeşil lojistik arasındaki temel farklar Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: Geleneksel lojistik ve yeşil lojistik arasındaki temel farklar

	Geleneksel Lojistik	Yeşil Lojistik
Esas Amacı	Çevresel bozulmayı göz ardı ederek ekonomik anlamda yüksek lojistik verimliliği elde etmek	Sürdürülebilir kalkınmaya ve temel olarak lojistiğin teknolojik ilerlemesine ve yeniliğine ulaşmak. Bununla birlikte lojistik sürecin çevreye olan etkisini kademeli olarak ortadan kaldırmak.
Aktörler	Aktörler sadece lojistik işiyle uğraşan kişilerdir	Aktörler sadece lojistik girişimin kendisini değil, aynı zamanda tedarik zincirinin akışındaki imalat ve perakende işletmelerini de içerir. Bu nedenle, aktörler etkin bir sinerji elde edebilir, mevcut kaynakları entegre kullanabilir, kaynak israfını azaltabilir ve kaynak kullanımını iyileştirebilir.
Lojistik Sistem	Sadece kaynak çıkarımından ürüne ve tüketmeye kadar lojistiği dikkate alır ve atık malzemelerin oluşturduğu yenilenebilir kaynakların geri dönüşümünü ihmal eder.	Dairesel özelliklere sahiptir. İleri lojistiğin yeşil yönlerini göz önünde bulundurabilir, aynı zamanda kaynak israfının, atık malzemelerin geri dönüşümü, kaynak atığının toplanması vb. işleri dikkate alır.

Kaynak: (Xiu vd., 2012)

Literatür taraması

ÇKE hipotezine ait birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların bir kısmı panel veri analizi olarak gerçekleştirilirken (Narayan ve Narayan, 2010; Ozcan, 2013; Işık vd., 2019; Destek ve Sarkodie, 2019; Georgatzı vd., 2020; Dogan ve İnglesi-Lotz, 2020; Erdogan vd., 2020), bir kısmı da zaman serisi yöntemleri yardımıyla analiz edilmiştir (Halıcıoğlu, 2009; Shahbaz vd., 2013; Alper ve Onur, 2016; Katircioğlu ve Katircioğlu, 2017; Kharbach ve Chfadi, 2017; Pata ve Yurtkuran, 2018). Dünyanın birçok yerinde olduğu gibi Türkiye’de de ÇKE hipotezinin geçerliliğini inceleyen çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalar Tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2: Türkiye’de ÇKE hipotezinin geçerliliğini inceleyen bazı temel çalışmalar

Yazar(lar)	Zaman aralığı	Ekonometrik yöntemler	Değişkenler	ÇKE hipotezi’nin geçerliliği
Halicioglu (2009)	1960-2005	ARDL, sınır testi, Johansen-Juselius (JJ) eşbütünleşme analizi ve hata düzeltme modeli (ECM)	CO ₂ salımı, GSYİH, enerji tüketimi, dışa açıklık	X
Shahbaz vd. (2013)	1970-2010	ARDL, sınır testi, JJ eşbütünleşme analizi ve vektör hata düzeltme modeli (VECM)	CO ₂ salımı, GSYİH, enerji yoğunluğu, küreselleşme	✓
Tutulmaz (2015)	1968-2007	Engle-Granger ve JJ eşbütünleşme testleri	CO ₂ salımı, GSYİH	✓
Bölük ve Mert (2015) 1961-2010 ARDL, sınır testi ve ECM			CO ₂ salımı, GSYİH, yenilenebilir enerji kaynaklarından elektrik üretimi	✓
Albayrak ve Gökçe (2015)	1975-2010	JJ eşbütünleşme analizi ve en küçük kareler (OLS) yöntemi	CO ₂ salımı, GSYİH, enerji tüketimi, dışa açıklık	✓
Lebe (2016)	1960-2010	ARDL, sınır testi ve VECM	CO ₂ salımı, GSYİH, enerji tüketimi, dışa açıklık, finansal gelişme	✓
Çağlar ve Mert (2017)	1960-2013	Gregory Hansen (GH), Hatemi-J (HJ) eşbütünleşme analizleri ve dinamik OLS uzun dönem tahmincisi	CO ₂ salımı, GSYİH, yenilenebilir enerji tüketimi	✓
Yurttagüler ve Kutlu (2017)	1960-2011	JJ eşbütünleşme analizi ve uzun dönem tahmincisi	CO ₂ salımı, GSYİH	✓
Ozatac vd. (2017)	1960-2013	ARDL, sınır testi ve VECM	CO ₂ salımı, GSYİH, enerji tüketimi, dışa açıklık, kentleşme, finansal gelişme	✓

Tablo 2 (Devamı): Türkiye’de ÇKE hipotezinin geçerliliğini inceleyen bazı temel çalışmalar

Yazar(lar)	Zaman aralığı	Ekonometrik yöntemler	Değişkenler	ÇKE hipotezi’nin geçerliliği
Katircioglu ve Katircioglu (2017)	1960-2013	ARDL, Maki eşbütünleşme testi ve ECM	CO ₂ salımı, GSYİH, enerji tüketimi, kentleşme	X
Pata (2018a)	1974-2014	ARDL, sınır testi, GH ve HJ eşbütünleşme analizleri, tam değiştirilmiş en küçük kareler (FMOLS), kanonik eşbütünleşme regresyonu (CCR) uzun dönem tahmincileri	CO ₂ salımı, GSYİH, finansal gelişme, yenilenebilir enerji tüketimi, kentleşme	✓
Pata (2018b)	1974-2013	ARDL, sınır testi ve ECM	CO ₂ salımı, GSYİH, finansal gelişme, enerji tüketimi, kentleşme, endüstrileşme	✓
Pata ve Yurtkuran (2018)	1981-2014	ARDL, sınır testi ve ECM	CO ₂ salımı, GSYİH, finansal gelişme, nüfus yoğunluğu	✓
Pata (2019)	1969-2017	Bootstrap ARDL, sınır testi, ECM ve Fourier Toda-Yamamoto Granger nedensellik testi	CO ₂ salımı, GSYİH, dışa açıklık	✓

Küresel olarak gerçekleştirilen çalışmalarda birçok kontrol değişkeni kullanılmıştır. Bu değişkenler içerisinde lojistik sektörüne ait çalışmalar çok az bulunmaktadır. Lojistik performans ve çevresel sürdürülebilirlik arasındaki ilişkiyi bulmak için çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bütün bir sektör olarak lojistiğin önemine rağmen, bu sektörün çevre kirliliği üzerindeki etkisi yeterince incelenmemiştir. Yapılan çalışmalarda genellikle lojistiğin ana alt sektörü olan ulaşım altyapısının çevre kirliliği üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Gerçekleştirilen bu çalışmalardan;

Zhu vd. (2007), yeşil lojistiğin firmaların çevresel ve finansal performansı üzerindeki etkisini değerlendirmek için Çin’de regresyon yöntemiyle 2003-2005 dönemi için araştırma yapmışlardır. Yazarlar, yeşil lojistik operasyonun ekonomik performansı artırdığına, ancak çevresel sürdürülebilirlik üzerinde kü-

çük etkilere sahip olduğuna dair kanıt elde etmişlerdir. Vachon ve Mao (2008), çevresel sürdürülebilirlik ve lojistik sistemi arasındaki ilişkiyi 2004-2005 dönemi için regresyon yöntemiyle araştırmışlardır. Yazarlar, iki değişken arasında pozitif bir bağlantı olduğunu tespit etmişlerdir ve lojistik sisteminin yeşil tedarik için çok önemli bir çevresel göstere olduğunu belirtmişlerdir. Song vd. (2012), Çin'de 1978-2007 döneminde korelasyon analizi ve Engle-Granger eşbütünlük yöntemi yardımıyla gerçekleştirmiş oldukları çalışmada, endüstrinin lojistik faaliyetlerini karayolundan trene kaydırarak bu sektörün büyük ölçüde enerji tükettiğini savunmuşlardır ve karayolu ile seyahat etmenin lojistik enerji kullanımını önemli ölçüde azalttığını, trenle seyahat ederken daha fazla lojistik enerji tükettiğini ve bunun Çin'in çevre kirliliği üzerinde önemli bir etkisi olduğunu belirtmişlerdir. Large vd. (2013), Almanya'da 750 lojistik yöneticisinin lojistik hizmetlerin tedariki ile ilgili bir saha araştırması yapmışlardır ve lojistik hizmet alıcılarının, ülke genelinde sağlıklı ve zengin lojistiğe yönelik ekonomik kararları entegre etmenin ön koşulu olan sürdürülebilirliğin sosyal ve ekolojik yönlerine ağırlık verdiğini belirlemişlerdir. Azlina vd. (2014), 1975-2011 yılları arasında VECM ile Malezya için yapmış oldukları analizde, karayollarında enerji tüketiminin CO₂ salımını arttırdığını tespit etmişlerdir. Khan vd. (2017), seçilmiş 15 ülkede panel genelleştirilmiş momentler yöntemi ile 2007-2015 döneminde lojistik, ekonomik büyüme, çevre kirliliği ve fosil enerji tüketimi arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır ve lojistik sektörünün ekonomik büyümeyi arttırdığını belirtmişlerdir. Ayrıca yazarlar, lojistiğin kaliteli altyapısının çevresel sürdürülebilirlik üzerinde hiçbir zararlı etkisi olmadığını tespit etmişlerdir. Pereira ve Pereira (2017), 1978-2011 döneminde Portekiz'de vektör otoregresif modelini kullanarak kara yollarına, demiryollarına ve hava limanlarına yapılan yatırımın çevre kirliliği üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Yazarlar, karayollarına ve demiryollarına yapılan yatırımın CO₂ salımını azalttığını, havalimanlarına yapılan yatırımın ise bu salımı arttırdığını belirtmişlerdir. Neves vd. (2017), 1995-2014 döneminde sabit etkiler yöntemi ve Driscoll-Kraay tahmincisi yardımıyla 15 Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ülkesinde demiryolu altyapısı ve çevre kirliliği arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır ve demiryolu altyapısına yapılan yatırımların CO₂ salımını arttırdığını bildirmişlerdir. Kharbach ve Chfadi (2017), Fas'ta 2000-2011 döneminde JJ eşbütünlük yöntemi ve regresyon analizi ile gerçekleştirmiş oldukları çalışmada, kara yolları sektöründe kullanılan dizel yakıtla araç sayısının CO₂ salımını arttırdığını belirtmişlerdir ve ÇKE hipotezinin geçerli olduğunu tespit etmişlerdir. Erdogan vd. (2020), 1995-2014 döneminde panel Pedroni eşbütünlük yöntemi ve FMOLS uzun dönem tahmincisi ile en fazla uçak yolculuğunun yapıldığı 10 ülkede ekonomik büyüme hava yolu, tren yolu ve kentleşmenin çevre kirliliği üzerindeki etkisini araştırmışlardır.

Yazarlar, hava taşımacılığının CO₂ salımını arttırdığını tren yolu taşımacılığının ve kentleşmenin bu salımı azalttığını belirlemişlerdir. Georgatzi vd. (2020), 1994-2014 döneminde 12 Avrupa ülkesinde panel eşbütünleşme testi, FMOLS ve dinamik en küçük kareler uzun dönem tahmincileri ve Granger nedensellik yöntemi yardımıyla gerçekleştirmiş oldukları çalışmada, demiryolu ve karayolu altyapı yatırımları-çevre kirliliği arasındaki ilişkiyi incelemişler, demiryolu ve karayolu altyapı yatırımlarının çevre kirliliğini etkilemediğini belirtmişlerdir. Erdogan (2020), 2000-2015 döneminde Pedroni eşbütünleşme yöntemi ve FMOLS uzun dönem tahmincileri yardımıyla 21 OECD ülkesinde kara yolu, hava yolu, tren yolu yatırımları, dışa açıklık, ekonomik büyüme ve ekolojik ayak izi arasındaki ilişkiyi ÇKE hipotezi kapsamında test etmiştir. Yazar, hava ve kara yolu yatırımlarının çevre kirliliğini arttırdığını, tren yolu yatırımının ise azalttığını belirtmiştir ve ÇKE hipotezinin geçerli olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Veri seti

Bu çalışmada Türkiye’de ÇKE hipotezinin geçerli olup olmadığı analiz edilmiştir. Uygulanan serilerden CO kişi başına düşen CO₂ salımını (milyon ton eş değer petrol), E kişi başına düşen GSYİH’yı (2010 \$ sabit fiyatlar), E² kişi başına düşen GSYİH’nın karesini, L lojistik sektörünü ifade etmektedir. Lojistik sektörüne ait direkt olarak veri elde edilemediği için çeşitli çalışmalarda lojistik sektörünü temsil etmek adına farklı değişkenler kullanılmıştır. Örneğin, Clark vd. (2004) ve Micco ve Serebrisky (2006) liman ve havaalanı altyapılarının kalitesinden yararlanmışlardır. Yazarlar altyapı kalitesinin, lojistik fonksiyonunun kalitesini ortaya çıkardığını iddia etmişlerdir. Chu (2012) lojistik sektöründeki toplam yatırımları kullanmıştır. Lean vd. (2014) deniz yolu, kara yolu ve tren yolu yatırımlarından yararlanmışlardır. Saidi vd. (2020) bireysel internet kullanıcı sayılarından faydalanmışlardır.

Kara yolu altyapı yatırımları lojistik sektöründeki performansın önemli bir belirleyicisidir ve bu iki faktör birbiriyle sürekli etkileşim halindedir (OECD, 2020; Saidi vd., 2020: 279). Ayrıca, kara yolu taşımacılığı hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde en fazla kullanılan taşımacılık şeklidir (Park, 2020: 56). Bu yüzden bu çalışmada lojistik sektörünü temsilen kara yolu altyapı yatırımları verileri kullanılmıştır. Lojistik sektörüne ait veriler OECD (2020) istatistiklerinden, CO₂ salımına ve ekonomik büyümeye ait veriler ise World Bank-World Development Indicators (WDI) (2020)’den derlenmiştir. Lojistik sektörüne ait veriler 1995 yılından başladığı, CO₂ salımına ait veriler 2016 yılında bittiği için bu çalışma 1995-2016 dönemini kapsamaktadır. Analizde kullanılan veriler logaritmik forma dönüştürülmüştür. Erdogan (2020) ÇKE hipotezini test etmek için temel değişkenlerin yanında lojistik değişkenlerini de

modele eklemiştir. Bu çalışmada da kurulan model Erdogan (2020)'ın kurmuş olduğu modele dayanmaktadır. Kurulan model Denklem 2'de ifade edilmiştir.

$$\ln CO_t = \alpha_0 + \alpha_1 \ln E_t + \alpha_2 \ln E_t^2 + \alpha_3 \ln L_t + \varepsilon_t \quad (2)$$

Denklem 2'de CO kişi başına düşen CO₂ salımını, E kişi başına düşen GSYİH değerini, L ise lojistik değerini ifade etmektedir. ÇKE hipotezinin geçerli olması için katsayısının pozitif, katsayısının ise negatif olması gerekmektedir. Lojistik değişkenini ifade eden L'nin ise ülkenin gelişmişlik seviyesine göre negatif veya pozitif olması öngörülmektedir.

Metodoloji

Fourier ADF birim kök testi

Serilerin durağanlıklarının belirlenmesi için birim kök testleri kullanılmaktadır. Genişletilmiş-Dickey-Fuller (ADF) (1981), Phillips-Perron (PP) (1988), Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS) (1992) ve Dickey-Fuller genelleştirilmiş en küçük kareler (DF-GLS) (1996) gibi yöntemlerde serilerin sert değişimleri dikkate alınmamaktadır. Bu durum da sonuçların tutarsız ve tartışmalı çıkmasına sebebiyet vermektedir. Perron (1989) yapısal kırılmaların dışsal olarak tahmin edildiği ve tek bir sert değişime müsaade eden yöntem geliştirmiştir. Geliştirilen yöntem literatürde dönüm noktası olmuştur. Zivot ve Andrews (1992), Perron'un aksine modelin içerisinde yer alan ve tek bir yapısal kırılmanın olduğu birim kök testi gerçekleştirmiştir. Lumsdaine ve Papell (1997) ve Lee ve Strazicich (2003) de içsel olarak belirlenen ve iki yapısal kırılmaya izin veren birim kök testi geliştirmişlerdir. Tek ve iki yapısal kırılmaya izin veren bu testlere yöneltilen temel eleştiri ise yapısal kırılmaların önsel olarak tespit edilebilmesidir. Yani tek yapısal kırılmanın yaşandığı veya hiç yapısal kırılmanın yaşanmadığı bir seriye Lumsdaine ve Papell (1997) veya Lee ve Strazicich (2003) birim kök testini uygulamak ya da tersi durumda diğer birim kök testlerini koşturmak sonuçların hatalı çıkmasına sebebiyet vermektedir. Diğer bir sorun da bu testlerde serilerin biçimi de önceden tespit edilmektedir. Bahsi geçen bu problemleri ortadan kaldırmak için Gallant'ın (1981) esnek Fourier fonksiyonlarını modele dahil eden Enders ve Lee (2012a) Lagrange çarpanı (LM) ve Rodrigues ve Taylor (2012) DF-GLS yöntemlerini temel alan birim kök testi geliştirmişlerdir. Bu testlerdeki temel mantık bir veya birden fazla yapısal kırılmanın yaşandığı seride Fourier yaklaşımıyla birlikte düşük frekanslı bileşen kullanılması ve yapısal kırılmaların bu şekilde elde edilmesidir. Bu çalışmaların dışında Enders ve Lee (2012b) ise doğrusal olmayan fonksiyona sahip DF testine dayalı Fourier birim kök testi geliştirmiştir. Bu testlerle birlikte modelde bulunan yapısal kırılmaların tarihleri, sayıları ve biçimleri önceden

tahmin edilmemekte; bunun yerine trigonometrik terimler modele eklenmektedir. Denklem 3'te deterministik terimin yeniden düzenlendiği ve ADF birim kök testine ait kurulan model yer almaktadır.

$$\Delta y_t = \alpha(t) + \delta t + \beta y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \sigma_i \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (3)$$

Denklem 3'te deterministik terim ; optimal gecikme uzunluğu p ; katsayılar δ , β σ ve hata terimi ile gösterilmektedir. 'nin gecikmeli değerleri modele dahil edilerek otokorelasyon problemi ortadan kaldırılmaktadır. Denklem 3'te deterministik terimin bilinmemesi ve doğru çıkmaması durumunda $\delta=1$ için bulunan değerlerde sorunlar ortaya çıkabilmektedir (Enders ve Lee, 2012b). Bu sorunları ortadan kaldırmak için trigonometrik terimlerin dahil olduğu Fourier fonksiyonu modele eklenmektedir. Bu durum Denklem 4'te gösterilmektedir.

$$\alpha(t) = \alpha_0 + \sum_{k=1}^p \alpha_k \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \sum_{k=1}^p \beta_k \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) \quad (4)$$

Denklem 4'te frekans sayısı p , trend t , gözlem sayısı T , kalıntı kareler toplamının (SSR) en küçük değeri k , trigonometrik terimlerin katsayıları ve ile gösterilmektedir. sayısının değeri 3,1416'dır. Kümülatif frekanslı Fourier ADF birim kök testi Denklem 4'te yer alan değişkenlerin Denklem 3'e eklenmesiyle oluşturulan yeni model Denklem 5'te gösterilmektedir.

$$\Delta y_t = \alpha_1 + \gamma t + \sum_{k=1}^p \alpha_k \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \sum_{k=1}^p \beta_k \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \sum_{i=1}^p \sigma_i \Delta y_{t-i} + \beta y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (5)$$

Uygulanan regresyon modellerinde gecikme uzunlukları için kullanılan büyük değerler çeşitli sorunları da beraberinde getirmektedir. Bu problemleri ortadan kaldırmak için tek frekansa sahip Fourier fonksiyonu Denklem 5 revize edilerek Denklem 6'da gösterilmektedir.

$$\Delta y_t = \alpha_1 + \delta t + \alpha_k \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \beta_k \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \sum_{i=1}^p \sigma_i \Delta y_{t-i} + \beta y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (6)$$

Denklem 6'da serinin durağan olup olmadığının tespitinde β katsayısının t -istatistik değerine bakılır ve bu değer Enders ve Lee (2012b)'nin tablo kritik değeriyle karşılaştırılır. Tablo kritik değerinde uygun sayıyı bulmak için SSR'nin en küçük değeri olan k 'ye ve gözlem sayısına (T) bakılmaktadır. Bulunan değer tablo kritik değerinden mutlak değer içerisinde büyükse serinin birim kök içermediği (durağan olduğu) sonucuna ulaşılmaktadır.

Fourier ADL eşbütünleşme testi

Geleneksel eşbütünleşme testleri arasında yer alan Engle ve Granger (1987) ile Johansen ve Juselius (1990) yöntemlerinde yapısal kırılmalar dikkate alınmamaktadır. Bu yüzden de elde edilecek sonuçların hatalı çıkması muhtemel olacaktır. İlerleyen yıllarda bir ve iki yapısal kırılmaya içsel olarak izin veren eşbütünleşme testleri geliştirilmiştir. Bu testlerde yapısal kırılma tarihleri, yapısal kırılmaların yapısı ve sayısı önceden belirlenmektedir. Banerjee vd. (2017), Gallant'ın (1981) esnek Fourier formunun basit bir varyantına dayanan ve trigonometrik terimleri modele dahil eden (yumuşak geçişlere izin veren) otoregresif gecikmesi dağıtılmış (ADL) eşbütünleşme testinin bir modifikasyonunu geliştirmişlerdir. Fourier ADL testinde, Fourier genişlemesinin düşük frekanslı bileşenleri de modelde yer aldığı için yapısal kırılma sayısının ve süresinin önceden belirlenmesine gerek duyulmamaktadır. Bu eşbütünleşme testine ait kurulan model Denklem 7'de yer almaktadır.

$$\Delta y_t = \delta_0 + \delta_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \delta_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \delta_3 \Delta y_{t-1} + \delta_4 \Delta x_{t-1} + \sum_{i=1}^p \delta_5 \Delta y_{t-i} + \sum_{i=1}^r \delta_6 \Delta y_{t-i} + v_t \quad (7)$$

Denklemden δ_0 sabit terimi, $\delta_{1,2,3,4,5,6}$ katsayıları, hata terimini, k tek bir frekansı, T toplam gözlem sayısını ve t trendi ifade etmektedir. Optimal gecikme uzunlukları olan p ve r için Banerjee vd. (2017) Akaike bilgi kriteri (AIC)'ni kullanmıştır. Uygun frekans sayısı belirlendikten sonra değişkenler arasında herhangi bir eşbütünleşme ilişkisinin gerçekleşmediğini ifade eden yokluk hipotezi ($H_0: \delta_3=0$), eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu gösteren alternatif hipoteze ($H_{\text{alternatif}}: \delta_3 < 0$) karşı test edilmektedir. Elde edilen t -istatistik değeri Banerjee vd. (2017)'nin oluşturmuş olduğu tablo kritik değerinden büyük olursa seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Fourier Toda–Yamamoto Granger nedensellik testi

VAR modellerine dayalı Granger (1969) nedensellik testinde, durağan olmayan serilerin birinci farkları alınmaktadır. Ancak, bir serinin farkını almak, uzun vadeli bilgi kaybına neden olmaktadır. Toda ve Yamamoto (TY) (1995) bu problemi ortadan kaldırmak için bir nedensellik testi geliştirmiştir. Fakat Granger ve TY testleri yapısal değişiklikleri göz ardı etmektedir (Pata, 2019). Enders ve Jones (2016) ve Nazlıoğlu vd. (2016), Fourier yaklaşımına dayalı olarak yapısal değişiklikleri içerisine alan sırasıyla Granger nedensellik ve TY testi geliştirmişlerdir. Nazlıoğlu vd. (2016), Denklem 8'de olduğu gibi yapısal kırılmaları modele dahil etmek için, sabit terimlerin zaman içinde değişmediği varsayımını genişletmişlerdir.

$$y_t = \alpha(t) + \beta_1 y_{t-1} + \dots + \beta_{p+dmax} y_{t-(p+dmax)} + \varepsilon_t \quad (8)$$

Denklem 8'de zamanın bir fonksiyonu olan $\alpha(t)$ sabit terimi y_t ve β 'deki yapısal kaymaları temsil etmektedir. y_t ve sırasıyla katsayı matrislerini, endojen değişkenleri ve beyaz gürültü kalıntılarını ifade etmektedir. Yapısal kırılmaları, bilinmeyen tarih, form ve sayıdan oluşan kademeli bir süreç olarak elde etmek için Denklem 9'daki Fourier yaklaşımı kullanılmıştır.

$$\alpha(t) = \alpha_0 + \sum_{k=1}^n \alpha_{1k} \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \sum_{k=1}^n \alpha_{2k} \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) \quad (9)$$

Denklem 9'da n , T ve k sırasıyla 1 ile 5 arasında frekans sayısı, gözlem ve frekans değerini belirtmektedir. Bir yandan n için büyük bir değer stokastik parametre varyasyonuna neden olabilir ve bu durum aşırı uyuma sorununa yol açabilir. Öte yandan, tek bir Fourier frekansı bu sorunu, kesintilerin tarihi, sayısı ve şekli ne olursa olsun çözebilmektedir (Nazlıoğlu vd., 2016). Bu model Denklem 10'da gösterilmektedir.

$$\alpha(t) = \alpha_0 + \alpha_{1k} \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \alpha_{2k} \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) \quad (10)$$

Tek frekanslı Fourier TY nedensellik testi Denklem 11 yardımıyla elde edilmektedir. Bu nedensellik testinde H_0 hipotezi değişkenler arasında nedensellik olmadığını belirtmektedir.

$$y_t = \alpha_0 + \alpha_{1k} \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \alpha_{2k} \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \beta_1 y_{t-1} + \dots + \beta_{p+dmax} y_{t-(p+dmax)} + \varepsilon_t \quad (11)$$

Ampirik sonuçlar

Bu çalışmada Türkiye'de ÇKE hipotezinin geçerli olup olmadığının belirlenmesi için ilk başta serilere yumuşak geçişlere sahip Fourier ADF birim kök testi uygulanmıştır. Bu sayede eşbütünleşme testinin uygulanıp uygulanamayacağı belirlenecek; TY ve Fourier TY yöntemlerinde maksimum bütünleşme seviyesi tespit edilecektir. Sonuçlar Tablo 3'te yer almaktadır. Tablo 3'e bakıldığında tüm serilerin seviye değerlerinde birim kök içerdiği, birinci fark değerlerinde ise durağan olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3: Fourier ADF birim kök yöntemine ait bulgular

Değişkenler	Seviyesinde		
	Test istatistiği	k (I)	Min SSR
CO	-0,434	2 (0)	0,040
E	1,028	3 (0)	0,027
L	0,011	5 (0)	0,594
Birinci Farkında			
Δ CO	-5,879***	2 (0)	0,035
Δ E	-4,912***	3 (0)	0,027
Δ L	-5,910***	5 (0)	0,501

Not: Tablo kritik değerleri Enders ve Lee (2012: 197)'den elde edilmiştir. k: Optimal frekans değerini, l: Optimal gecikme uzunluğunu göstermektedir. Optimal gecikme uzunlukları AIC bilgi kriterine göre belirlenmiştir. *** %1'de anlamlılığı ifade etmektedir.

Analize dahil edilecek olan her üç serinin de birinci farkında I(1) durağan olduğu belirlendikten sonra Fourier ADL eşbütünleşme testi ile seriler arasında uzun dönemli bir ilişki olup olmadığı sınanmıştır. Fourier ADL testine ait bulgular Tablo 4'te gösterilmektedir. Sonuçlara bakıldığında uygun frekans 1 olarak belirlenmiştir. Fourier ADL testine göre uzun dönemde seriler arasında bir eşbütünleşme ilişkisinin gerçekleştiği sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 4: Fourier-ADL eşbütünleşme testi sonuçları

Model	$t_{ADL}^F(\hat{k})$	\hat{k}	AIC
ADL(2,2,1,1)			
$\ln CO=f(\ln E, \ln E^2, \ln L)$	-6,842***	1	-4,892
Tablo kritik değerleri	%1 -5,17	%5 -4,51	%10 -4,17

Not: *** %1'de anlamlılığı göstermektedir. Tek frekanslı Fourier ADL yönteminden yararlanılmıştır.

Uzun dönem katsayılarının belirlenmesi için Phillips ve Hansen (1990)'ün geliştirdiği FMOLS ile Park (1992)'ın uyguladığı CCR yöntemlerinden faydalanılmıştır. Her iki tahminiciden belirlenen katsayı değerleri Tablo 5'te yer almaktadır. Tablo 5'teki sonuçlara göre GSYİH'nın ve GSYİH'nın karesinin sırasıyla pozitif ve negatif bir değere sahip olduğu görülmektedir. Bu durum Türkiye'de ÇKE hipotezinin geçerli olduğunu göstermektedir. Dönüm noktası değerlerine bakıldığında ise bu değerlerin analize dahil olan dönemlerin dışında olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlar Türkiye için çalışma yapan ve dönüm noktası değerlerini gözlem dönemleri dışında bulan Bölük ve Mert (2015), Tutulmaz (2015), Pata (2018a), Pata (2018b) ve Pata (2019)'nın sonuçlarıyla benzer nitelik taşımaktadır. Lojistikte gerçekleşen %1'lik bir artışın ise CO₂ salımını uzun dönemde pozitif yönde %0,06 etkilediği belirlenmiştir. Bu-

lunan bu değer Türkiye’de lojistik sektörünün çevre kirliliğine sebebiyet verdiğini göstermektedir. Lojistikle çevre kirliliği arasında elde edilen bu sonuç Azlina vd. (2014) ve Erdogan (2020)’ın çalışmasıyla paralellik göstermektedir.

Tablo 5: FMOLS ve CCR uzun dönem tahmincisi sonuçları ($CO=f(E,E^2,L)$)

Değişken	FMOLS		CCR	
	Katsayı	t-istatistik değeri	Katsayı	t-istatistik değeri
lnE	8,800**	2,450	8,820**	2,461
lnE ²	-0,452**			-2,336
-2,325				
-0,454**				
lnL	0,055*	1,901	0,059*	1,816
C	-42,581**	-2,570	-42,699***	-2,594
Normallik (Olasılık değeri)		0,56 (0,76)		0,50 (0,78)
ÇKE Hipotezi		✓		✓
Dönüm Noktası		17.002		16.700

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10’da anlamlılığı göstermektedir.

Serilerin maksimum bütünleşme derecesi I(1) olarak belirlendikten sonra CO₂ salımı, GSYİH ve lojistik arasındaki ilişkisinin tespitinde TY ve Fourier TY nedensellik testlerinden yararlanılmıştır. Tablo 6’da sonuçlar gösterilmektedir. TY nedensellik testine göre CO ile E arasında nedensellik ilişkisi bulunmazken Fourier TY yöntemi göre ise iki değişken arasında çift yönlü bir ilişki olduğu belirlenmiştir. L ile CO arasındaki ilişkiye bakıldığında ise her iki nedensellik yönteminde de seriler arasında çift yönlü bir nedensellik olduğu tespit edilmiştir. Son olarak hem TY hem de Fourier TY yöntemlerine göre L ile E arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi olmadığı belirlenmiştir.

Tablo 6: Nedensellik testi sonuçları

Model	Fourier TY Sonuçları				TY Sonuçları		
	Wald İstatistiği	p-değeri	k	l	Wald İstatistiği	p-değeri	l
lnE≠>lnCO	30,116**	0,04	1	4	0,706	0,42	1
lnCO≠>lnE	49,094**	0,02	1	4	1,017	0,33	1
lnL≠>lnCO	3,857*	0,06	1	1	8,239***	0,01	1
lnCO≠>lnL	4,068*	0,06	1	1	3,729**	0,05	1
lnL≠>lnE	13,416	0,15	1	4	1,692	0,19	1
lnE≠>lnL	2,282	0,71	1	4	0,491	0,48	1

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10’da anlamlılığı göstermektedir. k: Optimal frekans değerini, l: Optimal gecikme uzunluğunu ifade etmektedir. Optimal gecikme uzunlukları AIC bilgi kriterine göre belirlenmiştir.

Sonuç ve öneriler

Bu çalışmada Türkiye’de 1995-2016 dönemine ait lojistik, ekonomik büyüme ve CO₂ salımı arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Fourier ADF birim kök testi sonuçlarına göre bütün seriler birinci farkında durağan çıkmıştır. Fourier ADL eşbütünleşme yöntemine göre seriler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Uzun dönem katsayılarını tahmin etmek için FMOLS ve CCR tahmincileri kullanılmıştır. Bu tahmincilerden elde edilen sonuçlara bakıldığında, ÇKE hipotezinin Türkiye’de incelenen dönemde geçerli olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte, lojistik sektörünün çevre kirliliğini arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Son olarak, değişkenler arasındaki ilişkin yönünü belirlemek için TY ve Fourier TY nedensellik yöntemleri kullanılmıştır. TY nedensellik testine göre CO₂ salımı ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi olmadığı tespit edilirken, Fourier TY yöntemi göre ise iki değişken arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

Türkiye’de ekonomik büyüme faaliyetleri gerçekleştirilirken çevre kirliliğinin önünü geçilmesi ve ÇKE hipotezinin üçüncü safhası olan teknolojik etki safhasına ulaşılması büyük önem arz etmektedir. Bu nedenle, çevresel anlamda pozitif etki oluşturacak küresel düzeyde uygulanan etkin ve yenilikçi politikaların gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla politika yapıcılara temiz teknolojiye sahip üretimin gerçekleştirilmesi, halkın bilinçlendirilmesi ve kişi başına düşen ekonomik büyümenin dönüm noktasını aşmasını için büyük görev düşmektedir. Bu görevlerin başında da yapısal reformların uygulanması ve bu reformlara disiplinli ve istikrarlı bir şekilde uyulması gelmektedir.

Lojistik ile CO₂ salımı arasındaki ilişkiye bakıldığında ise her iki nedensellik yönteminde de aynı sonuçlar elde edilmiştir ve seriler arasında çift yönlü bir nedensellik olduğu belirlenmiştir. Bu sonuçlar, sağlıklı ve temiz bir çevre için doğal kaynakların korunmasına ve çevresel sorunların çözümüne yardımcı olan uzun vadeli yeşil tedarik zinciri yönetimi politikalarının tasarlanması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Lojistik destek, küresel doğal flora zarar veren iklim değişikliğindeki kirleticileri yok etmek için bir taşıyıcılık görevi üstlenmektedir. Doğal kaynakları koruma ve sera gazı emisyonlarını azaltmaya yönelik politikalar, lojistik sektörünü güçlendirmekle mümkün olurken, ülke genelinde yeşil lojistik gündemine ulaşmaya yardımcı olacak tedarik zinciri yönetimini teşvik etmek için sağlam, sürdürülebilir politikalar gerekli olmaktadır. Bu nedenle, ulaşım-CO₂ emisyonu ilişkisini kontrol etmek için çevrenin korunmasına ilişkin daha katı düzenlemelere ve politikalara ihtiyaç vardır. Temiz yol aracı teknolojilerinin kullanılması, lojistik ağların optimize edilmesi, yeşil bina programlarının uygulanması ve gerçekleştirilmesi önemli politikalar arasında yer almaktadır. Bunun yanında, malların daha verimli üretim

yerlerinden tedarik edilmesi, daha fazla nakliye işleminden kaynaklanan ve önemli ölçüde ağır basan karbon salımında azaltma sağlayabilir. Son olarak, geri dönüşümün artırılması ve ambalaj malzemelerinin kullanımının azaltılmasının, çevre kirliliğinin önüne geçilmesinde çok önemli fırsatlar sağlayacağı düşünülmektedir.

Bundan sonra yapılacak çalışma veya çalışmalarda, lojistik sektörüyle çevre kirliliği arasında Türkiye için farklı değişkenlerden yararlanılabilir. Çevre kirliliği göstergesi olarak CO₂ salımının yanında daha kapsamlı bir değişken olan ve bu salımı da kapsayan ekolojik ayak izi göstergesi kullanılabilir. Bununla birlikte, lojistik sektöründe kara yolları yatırımlarının yanında tren yolu, hava yolu ve deniz yolu yatırımlarıyla gerçekleştirilecek çalışmalar zenginleştirilebilir. Ayrıca Türkiye ile beraber farklı ülkeler arasında panel veri analizi uygulanabilir.

Kaynakça

- Air Transport Action Group (2020). *Fact & Figures*. 14.04.2021 tarihinde <https://www.atag.org/facts-figures.html> adresinden erişildi.
- Albayrak, E. N. ve Gökçe, A. (2015). Ekonomik büyüme ve çevresel kirlilik ilişkisi: Çevresel Kuznets eğrisi ve Türkiye örneği, *Social Sciences Research Journal*, 4(2), 279-301.
- Alper, A. ve Onur, G. (2016). Environmental Kuznets curve hypothesis for sub-elements of the carbon emissions in China, *Natural Hazards*, 82(2), 1327-1340.
- Azlina, A. A., Law, S. H. ve Mustapha, N. H. N. (2014). Dynamic linkages among transport energy consumption, income and CO₂ emission in Malaysia, *Energy Policy*, 73, 598-606.
- Banerjee, P., Arčabić, V. ve Lee, H. (2017). Fourier ADL cointegration test to approximate smooth breaks with new evidence from crude oil market, *Economic Modelling*, 67, 114-124.
- Bölük G. ve Mert, M. (2015). The renewable energy, growth and environmental Kuznets curve in Turkey: An ARDL approach, *Renewable & Sustainable Energy Reviews*, 52, 587-595
- Chu, Z. (2012). Logistics and economic growth: A panel data approach, *The Annals of Regional Science*, 49(1), 87-102.
- Clark, X., Dollar, D. Ve Micco, A. (2004). Port efficiency, maritime transport costs, and bilateral trade, *Journal of Development Economics*, 75(2), 417-450.

- Çağlar, A.E. ve Mert, M. (2017). Türkiye’de çevresel Kuznets hipotezi ve yenilenebilir enerji tüketiminin karbon salımı üzerine etkisi: Yapısal kırılmalı eşbütünleşme yaklaşımı, *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 24(1), 21-38.
- Çevik, S. ve Kaya, S. (2010). Türkiye’nin lojistik potansiyeli ve İzmir’in lojistik faaliyetleri açısından durum (SWOT) analizi, *İzmir Ticaret Odası, AR-GE Bülten*, 22-28.
- Destek, M. A. ve Sarkodie, S. A. (2019). Investigation of environmental Kuznets curve for ecological footprint: The role of energy and financial development, *Science of the Total Environment*, 650, 2483-2489.
- Dickey, D. A. ve Fuller, W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for an autoregressive time series with a unit root, *Econometrica*, 49(4), 1057-1072.
- Dogan, E. ve Turkekul, B. (2016). CO₂ emissions, real output, energy consumption, trade, urbanization and financial development: Testing the EKC hypothesis for the USA. *Environmental Science and Pollution Research*, 23(2), 1203-1213.
- Dogan, E. ve Inglesi-Lotz, R. (2020). The Impact of economic structure to the environmental Kuznets Curve (EKC) hypothesis: Evidence from european countries, *Environmental Science and Pollution Research*, 1-8.
- Elliott, G. ve Rothenberg, T. J. ve Stock, J. H. (1996). Efficient tests for an autoregressive unit root, *Econometrica*, 64, 813-836.
- Enders, W. ve Lee, J. (2012a). A unit root test using a fourier series to approximate smooth breaks, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 74(4), 574-599.
- Enders, W. ve Lee, J. (2012b). The flexible fourier form and dickey-fuller type unit root tests, *Economics Letters*, 117(1), 196-199.
- Engle, R.F. ve Granger, C. W. (1987). Co-integration and error correction: Representation, estimation, and testing, *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 251-276.
- Enders W. ve Jones P. (2016). Grain prices, oil prices, and multiple smooth breaks in a VAR, *Studies in Nonlinear Dynamics and Econometrics*, 20(4), 399-419.
- Erdogan, S. (2020). Analyzing the environmental Kuznets curve hypothesis: The role of disaggregated transport infrastructure investments, *Sustainable Cities and Society*, 61, 102338.
- Erdogan, S., Adedoyin, F. F., Bekun, F. V. ve Sarkodie, S. A. (2020). Testing the transport-induced environmental Kuznets curve hypothesis: The role of air and railway transport, *Journal of Air Transport Management*, 89, 101935.

- Gallant, R. (1981). On the basis in flexible functional form and an essentially unbiased form: The flexible fourier form, *Journal of Econometrics*, 15(1), 211-353.
- Georgatzi, V. V., Stamboulis, Y. ve Vetsikas, A. (2020). Examining the determinants of CO₂ emissions caused by the transport sector: Empirical evidence from 12 european countries, *Economic Analysis and Policy*, 65, 11-20.
- Granger, C. W. (1969). Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods, *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 37(3), 424-438.
- Grossman, G. M. ve Krueger, A. B. (1991). *Environmental impacts of a north american free trade agreement* (No. w3914). National Bureau of Economic Research.
- Halicioğlu, F. (2009). An econometric study of CO₂ emissions, energy consumption, income and foreign trade in Turkey, *Energy Policy*, 37(3), 1156-1164.
- Hong, J. (2007). Transport and the location of foreign logistics firms: The chinese experience, *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 41(6), 597-609.
- Işık, C., Oğan, S. ve Özdemir, D. (2019). Testing the EKC hypothesis for ten US states: An application of heterogeneous panel estimation method, *Environmental Science and Pollution Research*, 26(11), 10846-10853.
- Iwata, H., Okada, K. ve Samreth, S. (2012). Empirical study on the determinants of CO₂ emissions: evidence from OECD countries, *Applied Economics*, 44(27), 3513-3519.
- Johansen, S. ve Juselius, K. (1990). Maximum likelihood estimation and inference on cointegration with appucations to the demand for Money, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52(2), 169-210.
- Kaika, D. ve Zervas, E. (2013). The environmental Kuznets curve (EKC) theory part a: Concept, causes and the CO₂ emissions case, *Energy Policy*, 62, 1392-1402.
- Katircioğlu, S. ve Katircioğlu, S. T. (2018). Testing the role of urban development in the conventional environmental Kuznets curve: Evidence from Turkey, *Applied Economics Letters*, 25(11), 741-746.
- Khan, S. A. R., Qianli, D., Songbo, W., Zaman, K. ve Zhang, Y. (2017). Environmental logistics performance indicators affecting per capita income and sectoral growth: Evidence from a panel of selected global ranked logistics countries, *Environmental Science and Pollution Research*, 24(2), 1518-1531.

- Khan, S. A. R., Jian, C., Zhang, Y., Golpira, H., Kumar, A. ve Sharif, A. (2019). Environmental, social and economic growth indicators spur logistics performance: From the perspective of South Asian association for regional cooperation countries, *Journal of Cleaner Production*, 214, 1011-1023.
- Kharbach, M. ve Chfadi, T. (2017). CO₂ emissions in Moroccan road transport sector: Divisia, cointegration, and EKC analyses, *Sustainable Cities and Society*, 35, 396-401.
- Kuznets, S. (1955). Economic growth and income inequality, *The American Economic Review*, 45(1), 1-28.
- Kwiatkowski, D., Phillips, P. C. B., Schmidt, P. ve Shin, Y. (1992). Testing the null hypothesis of stationarity against the alternative of a unit root, *Journal of Econometrics*, 54, 159-178.
- Large, R. O., Kramer, N. ve Hartmann, R. K. (2013). Procurement of logistics services and sustainable development in Europe: Fields of activity and empirical results, *Journal of Purchasing and Supply Management*, 19(3), 122-133.
- Lean, H. H., Huang, W. ve Hong, J. (2014). Logistics and economic development: Experience from China, *Transport Policy*, 32, 96-104.
- Lebe, F. (2016). Çevresel Kuznets eğrisi hipotezi: Türkiye için eşbütünleşme ve nedensellik analizi, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 17(2), 177-194.
- Lee, J. ve Strazicich, M. C. (2003). Minimum lagrange multiplier unit root test with two structural breaks, *Review of Economics and Statistics*, 85(4), 1082-1089.
- Li, H. (2007). Status and development of green logistics in abroad, *Economic Issues*, 12, 170-174.
- Lumsdaine, R. L. ve Papell, D. H. (1997). Multiple trend breaks and the unit-root hypothesis, *Review of Economics and Statistics*, 79(2), 212-218.
- Maas, S., Schuster, T. ve Hartmann, E. (2014). Pollution prevention and service stewardship strategies in the third-party logistics industry: Effects on firm differentiation and the moderating role of environmental communication, *Business Strategy and the Environment*, 23(1), 38-55.
- Micco, A. ve Serebrisky, T. (2006). Competition regimes and air transport costs: The effects of open skies agreements, *Journal of International Economics*, 70(1), 25-51.
- Narayan, P. K. ve Narayan, S. (2010). Carbon dioxide emissions and economic growth: Panel data evidence from developing countries, *Energy Policy*, 38(1), 661-666.

- Nazlioglu S., Gormus, N. A. ve Soytaş, U. (2016). Oil prices and real estate investment trusts (REITs): Gradual-shift causality and volatility transmission analysis, *Energy Economics*, 60, 168-175.
- Neves, S. A., Marques, A. C. ve Fuinhas, J. A. (2017). Is energy consumption in the transport sector hampering both economic growth and the reduction of CO₂ emissions? A disaggregated energy consumption analysis, *Transport Policy*, 59(C), 64-70.
- OECD (2020). *OECD data infrastructure investment*, 10.04.2021 tarihinde <https://data.oecd.org/transport/infrastructure-investment.htm#indicator-chart> adresinden erişildi.
- Ozatac, N., Gokmenoglu, K. K. ve Taspınar, N. (2017). Testing the EKC hypothesis by considering trade openness, urbanization, and financial development: The case of Turkey, *Environmental Science and Pollution Research*, 24(20), 16690-16701.
- Ozcan, B. (2013). The nexus between Carbon emissions, energy consumption and economic growth in middle east countries: A panel data analysis, *Energy Policy*, 62, 1138-1147.
- Panayotou, T. (1993). *Empirical tests and policy analysis of environmental degradation at different stages of economic development* (No. 992927783402676). International Labour Organization.
- Panayotou, T. (2000). *Economic growth and the environment*, Harvard University and Cyprus International Institute of Management.
- Park, J. Y. (1992). Canonical cointegrating regressions, *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 119-143.
- Park, S. (2020). Quality of transport infrastructure and logistics as source of comparative advantage, *Transport Policy*, 99, 54-62.
- Pata, U. K. (2018a). Renewable energy consumption, urbanization, financial development, income and CO₂ emissions in Turkey: Testing EKC hypothesis with structural breaks. *Journal of Cleaner Production*, 187, 770-779.
- Pata, U. K. (2018b). The effect of urbanization and industrialization on carbon emissions in Turkey: Evidence from ARDL bounds testing procedure, *Environmental Science and Pollution Research*, 25(8), 7740-7747.
- Pata, U. K. (2019). Environmental Kuznets curve and trade openness in Turkey: Bootstrap ARDL approach with a structural break. *Environmental Science and Pollution Research*, 26(20), 20264-20276.

- Pata, U. K. ve Yurtkuran, S. (2018). Yenilenebilir enerji tüketimi, nüfus yoğunluğu ve finansal gelişmenin CO₂ salımına etkisi: Türkiye örneği, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, Prof. Dr. Harun Terzi Özel Sayısı*, 303-318.
- Pata, U. K., Yurtkuran, S. ve Kalça, A. (2016). Türkiye’de enerji tüketimi ve ekonomik büyüme: ARDL sınır testi yaklaşımı, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 38(2), 255-271.
- Pereira, A. M. ve Pereira, R. M. (2017). *On the effects of infrastructure investments on industrial CO₂ emissions in Portugal* (No. 0081). Gabinete de Estratégia e Estudos, Ministério da Economia.
- Perron, P. (1989). The great crash, the oil price shock and the unit root hypothesis, *Econometrica*, 57(6), 1361-1401.
- Phillips, P. C. B. ve Perron, P. (1988). Testing for unit roots in time series regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346.
- Rodrigues, P. M. ve Taylor, A. R. (2012). The flexible fourier form and local generalised least squares de-trended unit root tests, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 74(5), 736-759.
- Saidi, S., Mani, V., Meftteh, H., Shahbaz, M. ve Akhtar, P. (2020). Dynamic linkages between transport, logistics, foreign direct investment, and economic growth: Empirical evidence from developing countries, *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 141, 277-293.
- Sarkodie, S. A., Strezov, V., Weldekidan, H., Asamoah, E. F., Owusu, P. A. ve Doyi, I. N. Y. (2019). Environmental sustainability assessment using dynamic autoregressive-distributed lag simulations-nexus between greenhouse gas emissions, biomass energy, food and economic growth. *Science of the Total Environment*, 668, 318-332.
- Shahbaz, M., Ozturk, I., Afza, T. ve Ali, A. (2013). Revisiting the environmental Kuznets curve in a global economy. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 25, 494-502.
- Shahbaz, M., Mahalik, M. K., Shah, S. H. ve Sato, J. R. (2016). Time-varying analysis of CO₂ emissions, energy consumption, and economic growth nexus: Statistical experience in next 11 countries, *Energy Policy*, 98, 33-48.
- Shirley, C. ve Winston, C. (2004). Firm inventory behavior and the returns from high way infrastructure investments, *Journal of Urban Economics*, 55(2), 398-415.

- Song M., Wang S., Jiang Z., Yang J. ve Wang Y. (2012). Will environmental logistics be promoted by changing industrial structure? A quantitative analysis from 1978 to 2007 in China, *Supply Chain Management: An International Journal*, 17(1), 5-14.
- Toda, H. Y. ve Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes, *Journal of Econometrics*, 66(1-2), 225-250.
- Tsouflias, G. T. ve Pappis, C. P. (2008). A model for supply chains environmental performance analysis and decision making, *Journal of Cleaner Production*, 16(15), 1647-1657.
- Tutulmaz, O. (2015). Environmental Kuznets curve time series application for Turkey: Why controversial results exist for similar models?, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 50, 73-81.
- Vachon, S. ve Mao, Z. (2008). Linking supply chain strength to sustainable development: A country-level analysis, *Journal of Cleaner Production*, 16(15), 1552-1560.
- World Bank (2020). *World development indicators*. 10.04.2021 tarihinde <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators> adresinden erişildi.
- World Economic Forum (2009). *Supply chain decarbonization*. 10.04.2021 tarihinde http://www3.weforum.org/docs/WEF_LT_SupplyChainDecarbonization_Report_2009.pdf adresinden erişildi.
- World Economic Forum (2016). *Annual report 2015-2016*. 01.04.2021 tarihinde Committed to Improving the State of the World. http://www3.weforum.org/docs/WEF_Annual_Report_2015-2016.pdf adresinden erişildi.
- World Meteorological Organization (2019). *WMO statement on the state of the global climate in 2018*. 05.04.2021 tarihinde https://library.wmo.int/doc_num.php?explnum_id=5789 adresinden erişildi.
- Wu, H. J. ve Dunn, S. C. (1995). Environmentally responsible logistics systems, *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*. 1-3.
- Xiu, G. ve Chen, X. (2012). Research on green logistics development at home and abroad, *Journal of Cleaner Production*, 7(11), 2765-2772.
- Yilanci, V. ve Pata, U.K. (2020). Convergence of per capita ecological footprint among the ASEAN-5 countries: Evidence from a non-linear panel unit root test, *Ecological Indicators*, 113, 106178.

- Yurtkuran, S. (2020). N11 ülkelerinde ekolojik ayak izi yakınsaması: Fourier durağanlık testinden yeni kanıtlar, *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 6(2), 191-210.
- Yurttaguler, I. ve Kutlu, S. (2017). Çevresel Kuznets eğrisi'nin ekonometrik bir analizi: Türkiye örneği, *Alphanumeric Journal*, 5(1), 115-126.
- Zailani, S., Amran, A. ve Jumadi, H. (2011). Green innovation adoption among logistics service providers in Malaysia: An exploratory study on the managers' perceptions, *International Business Management*, 5(3), 104-113.
- Zhu, Q., Sarkis, J. ve Lai, K. H. (2007). Green supply chain management: pressures, practices and performance within the chinese automobile industry, *Journal of Cleaner Production*, 15(11-12), 1041-1052.
- Zivot, E. ve Andrews, D. W. K. (1992). Further evidence on the great crash, the oil-price shock, and the unit-root hypothesis. *Journal of Business and Economic Statistics*, 10(3), 251-270.

Etik kurul onayı

Zaman serisi analizinin gerçekleştirilmesi sebebi ile bu araştırma etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalar arasında yer almaktadır.

Araştırmacıların katkı oranı beyanı

Bu çalışma tek yazar tarafından yazılmıştır.

Çıkar çatışması beyanı

Araştırma herhangi bir çıkar çatışmasına sebep olmamaktadır.

İş-yaşam çatışmasının Koronavirüs (COVID-19) pandemisi sürecinde yeniden değerlendirilmesi: Kadın akademisyenler açısından nitel bir araştırma

Evaluation of work-life conflict during Coronavirus (COVID-19) pandemic: A qualitative research from woman academics' perspective

Gönderim Tarihi / Received : 20.01.2021

Kabul Tarihi / Accepted : 02.06.2021

Doi: <https://doi.org/10.31795/baunsobed.865298>

Sevgi ELMAS ATAY**1

Merve GERÇEK²

ÖZ: Akademisyenlik, doğası gereği akademik ve idari çalışmaların çalışılan fiziksel alanlar ile sınırlı kalmadığı, ev veya farklı mekânlarda da sürdürülebildiği bir meslektir. Akademisyenlerin belirli/sınırlı çalışma saatlerinin olmadığı, mesai saatlerinin dışına taşdığı, iş ve özel yaşam alanlarının sıklıkla birbirine karıştığı söylenebilir. Bu durumun sonucu olarak, özellikle kadınların aile taleplerini karşılamada öncelikli role sahip olduğu toplumlarda, akademisyenlik mesleğini tercih eden kadınların iş-yaşam çatışmasını erkeklere kıyasla daha çok deneyimledikleri görülmektedir. Bu çalışmada Koronavirüs (COVID-19) Pandemisi sürecinde kadın akademisyenlerin evden çalışma olgusuna yönelik görüşleri iş-yaşam çatışması bağlamında ele alınmıştır. Bu amaçla pandemi döneminde evden çalışan 20 kadın akademisyenle yapılan görüşmeler içerik analizi ile incelenmiştir. Verilerin analizi sonucunda kadın akademisyenlerin, iş ve yaşam alanlarının pandemi öncesi dönemde fiziksel bakımdan birleşmiş olmasının alanlar arasındaki sınırların bulanıklaşması, alan taşması, rol çatışması ve farklı taleplere karşılık vermekte zorluklara neden olduğu ortaya çıkmıştır. Katılımcıların çoğunluğunun pandemi döneminde evden çalışma olgusuna yönelik olumsuz görüşlere sahip olduklarına, çevrelerinin akademisyenlik mesleğine olan bakış açılarının içeriğine, kadının toplumsal cinsiyet rolüne bağlı olarak iş ve ev talepleri nedeniyle psikolojik ve fiziksel açıdan yıprandığına yönelik bulgular elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Koronavirüs (COVID-19) pandemisi, Evden çalışma, İş-yaşam çatışması, Sınır Kuramı, Kadın akademisyenler.

*Sorumlu Yazar / Corresponding Author

¹Dr., İstanbul Üniversitesi/İşletme Fakültesi/İşletme Bölümü/İnsan Kaynakları Yönetimi Anabilim Dalı, sevgielmas@istanbul.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-2238-4979>

²Dr. Öğr. Üyesi, Kocaeli Üniversitesi/Hereke Ömer İsmet Uzunyol MYO/Yönetim ve Organizasyon Bölümü/İnsan Kaynakları Yönetimi Programı, merve.gercek@kocaeli.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7076-8192>

ABSTRACT: Academics can carry out their academic and administrative duties at home and in different places. Academicians are not limited to specific working hours. Also, their work and private living spaces often overlap. As a result, especially in societies where women have a primary role in meeting their family demands, it is seen that women academics experience work-life conflict more. In this study, the views of women academics about working from home during the Coronavirus (COVID-19) Pandemic were investigated. For this purpose, interviews with 20 women academics were analyzed with content analysis. The results indicated that the physical unification of the work and living areas of the participants, unlike the pre-pandemic period, caused role conflict and some difficulties in responding to different job and family demands. It was found that the majority of the participants had negative opinions about working from home during the pandemic period. It was observed that society's perspective towards the academic profession was changed. In addition, the participants were psychologically and physically worn out due to their job and home demands.

Keywords: Coronavirus (COVID-19) pandemic, Homeworking, Work-life conflict, Boundary Theory, Women academics.

EXTENDED ABSTRACT

Literature review

In order to reduce the risk of transmission during the COVID-19 pandemic, teleworking has been preferred when it is possible to carry out the work from home. It can be thought that the sudden and compulsory change of working order and forms during the pandemic period, without experiencing a transition period, affects the employees deeply. Working from home can prepare the ground for work and family conflict for employees who are insufficient in providing self-discipline, as well as the stress that individuals can create by staying away from their accustomed work environment and their colleagues.

It is seen that the concepts of “work” and “life” have been handled as two separate worlds as work and non-work life since the 1950s as a result of the changes experienced in the context of physical space. As a result of the development of technology and the widespread use of telecommunication tools in the professional field in recent years, it is seen that these two worlds, which are considered separate from each other, often exhibit an intertwined structure. Generally, two different approaches are adopted in studies focusing on the work-life relationship. The first of these approaches focus on the conflict between the two fields, emphasizing the interrelationships between the roles these fields entail. The second approach focuses on what kind of strategies can be developed to balance work and life (Dorenkamp and Süß, 2017). One of the theoretical foundations on which the issue of work-life conflict is based is Boundary Theory. Examining the issue of work-life conflict within the framework of Boundary Theory is based on the understanding that the work and non-work lives of individuals are different areas and the blurring of the boundaries between these areas can lead to the emergence of work-life conflict. According to Clark (2000), boundaries are divided into three in terms of physical, temporal and psychological. Ashforth et al. (2000) also referred to the elements of “flexibility” and “permeability” regarding role boundaries. Depending on the role demands of a field, boundaries can be temporally or psychologically flexible.

The coronavirus pandemic, on the other hand, creates a context difference in that it causes female academics to work from home, regardless of individual preferences, as an extraordinary situation that the whole world has faced for the first time. For this reason, in this study, how women academics experience the phenomenon of working from home due to the pandemic was investigated in terms of blurring the boundaries of work and private life on the basis of Boundary Theory.

Methodology

The participants of the research are female academics working at public universities in Turkey, who have experienced the way of working from home during the pandemic. Criterion-based sampling method, one of the purposeful sampling methods, was used in the research (Creswell, 2009). The sample of this study consists of 20 female academicians who work at different faculties and departments in public universities and worked from home at least three days a week during the COVID-19 pandemic.

In this study, a semi-structured interview form consisting of 7 questions was used as a data collection tool. In the study, phenomenology approach was preferred from exploratory research approaches due to the extraordinary nature of the pandemic conditions and being the first time experienced by female academicians. In this study, triangulation and participant confirmation were used for credibility, purposive sampling method was used for external validity.

Findings and discussion

The aim of this research is to reveal in detail how female academics experience the phenomenon of working from home during the COVID-19 pandemic, based on the theory of work-life conflict. As a result of the analysis of the interviews with female academics who worked from home for at least 3 days, four themes emerged. The first theme, "work demands", includes demands related to administrative roles, academic career and online education. It has been observed that female academics feel that they can be called at any time for administrative matters and that they have to constantly check their telephone, e-mail and electronic document systems. The second theme, "life demands", reveals how the individual and family needs of female academics are shaped during their stay at home. The inability of female academics to go out due to the pandemic has negatively affected their social lives.

The third theme, "work-life conflict", provides information on how work and home areas overlap and the role conflict experienced by female academics. It has been observed that most female academics prioritize their work and home demands and choose according to the context they are in. It has been determined that female academicians, who have to think about work even while taking time for themselves, feel "trapped" between work and home demands and feel insufficient in both areas.

When the fourth and last theme, "managing work-life conflict" was examined, it was seen that working from home during pandemic caused significant

negativities such as fatigue, insomnia, loss of time concept, irritability, inability to relax, psychological and physical wear, feeling of inadequacy, stress, anxiety and adjustment problems. It was determined that the participants had a longing for their former order in which they kept the work and family areas separate.

Results and recommendations

In the light of the results obtained in this research, it was seen that the COVID-19 pandemic changed the current behavior, life and working styles of female academicians suddenly and forcibly. It was determined that female academics interpreted the phenomenon of working from home during the pandemic process in a negative way, although there were some positive aspects. In addition, it has been observed that the work area overflows into non-work life, and as a result of this overflow, the struggle of female academics against change has become difficult. However, it is noteworthy that the participants were exposed to the view that they were “comfortable because they work at home” by their relatives, regardless of marital status. When the findings of the research were examined within the framework of Boundary Theory, it was concluded that the phenomenon of working from home, which was experienced for the first time by female academics during the pandemic process, caused blurring of physical and psychological boundaries, depending on time, and laid the groundwork for work-life conflict.

The results of this study are limited to the data collection tools and the study sample. In order to generalize the results of the research, it can be suggested to create a larger sample group, to reach female academicians working in different universities in Turkey, and to use different data sources. In addition, it may be useful to use different research methods and designs to examine the effects of working from home during the pandemic process to obtain comparative findings in future studies.

Giriş

COVID-19 Pandemisi 2019'un Eylül ayında ilk olarak Çin'in Wuhan şehrinde görülmüş ve tüm dünya geneline yayılmıştır. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından, 30 Ocak 2020'de COVID-19, 11 Mart 2020'de bir pandemi olarak ilan edilmiştir. Pandeminin ilk kez ortaya çıkmaya başlamasından itibaren 33 milyondan fazla vakanın dünya genelinde raporlanmış olduğu belirtilse de bu sayının çok daha üzerinde vakanın bulunduğu düşünülmektedir (Cucinotta ve Vanelli, 2020).

COVID-19 virüsünün yol açtığı hastalık; insanların fiziksel olarak birbirleriyle yakın oldukları ortamlarda öksürme, hapsirme ve konuşma ile açığa çıkan küçük damlacıklar aracılığıyla ortama yayılarak bulaşmaktadır. Bu bağlamda bulaşıcılığı oldukça yüksek olan bu hastalığın, insanlar arasında yayılmasını önlemek için maske kullanımı, sosyal mesafe, el-vücut temizliği şeklinde bireysel önlemlere başvurulduğu gibi uluslararası düzeyde de çeşitli önlemler alınmıştır. Bütün dünyada virüsle mücadele edebilmek ve hastalığın yayılımını kontrol altına alabilmek için ülkeler arası seyahat yollarını sınırlandırmak ve ülke genelinde karantinalar oluşturmak şeklinde ciddi önlemler alınmıştır. Bazı ülkelerde tüm düzeylerde fiziksel olarak eğitim-öğretim faaliyetlerine ara verilmiş ve uzaktan eğitime geçilmiştir. Türkiye de bu süreçten etkilenmiş ve 16 Mart 2020'de ilk ve orta dereceli okullar ile yükseköğrenim kurumları uzaktan eğitime başlamıştır (saglik.gov.tr, 02.03.2020). Bu kararın ardından yükseköğrenim kurumlarında uzaktan eğitim platformları aracılığıyla çevrimiçi eğitim-öğretim süreci başlamış; derslerin işlenişi, yıl içi ve yıl sonu değerlendirmeler telekomünikasyon araçları yardımıyla yapılmıştır.

Birçok çalışan açısından, iş ve özel yaşam arasındaki çizginin giderek keskinliğini kaybettiği, her iki alanın da birbiri içine geçme eğiliminde olduğu görülmektedir. Currie ve Eveline (2010) bilgi teknolojilerinin çalışanlara zaman ve mekân esnekliği tanıyarak farklı ortamlarda iş yapabilme fırsatı oluşturmasının, bir bakıma "hem nimet hem de lanet" olarak düşünülebileceğine vurgu yapmışlardır. Akademisyenliğin doğası gereği, yapılan işin belirli saatler içinde sınırlanmadığı, sürekli öğrenme, gelişim ve çalışma gerektirdiği göz önüne alındığında, bu niteliğin birçok mesleğe kıyasla akademisyenlikte daha fazla ortaya çıktığı düşünülmektedir (Kinman ve Jones, 2008). İş ve yaşam dengesinin kuramsal temelini oluşturan Sınır Kuramı, bireylerin iş ve özel yaşamlarının görünmez bir sınırla ayrıldığı varsayımına dayanmaktadır (Clark, 2000). Bu varsayıma ek olarak, iş ve özel yaşam arasındaki sınırların bireysel ve örgütsel etmenlere göre esneyebileceği, bulanıklaşabileceği ve ortadan kalkabileceği düşünülmektedir. Sınırların geçirgenleşmesi olarak da ifade edilebilecek olan bu durumun, bireylerin iş ve

özel yaşam taleplerine cevap vermesini zorlaştırarak bu iki alan arasında bir çatışmaya açacağı düşünülmektedir.

COVID-19 pandemisi sürecinde bulaş riskini azaltabilmek için işlerin uzaktan yürütülmesi mümkün olan durumlarda uzaktan çalışma biçimi tercih edilmiştir. Uzaktan çalışmanın bir türü olan evden çalışma, pandemi süreci öncesinde de iş-yaşam dengesi ve çatışması konuları bağlamında incelenmiştir. Pandemi döneminde çalışma düzeni ve biçimlerinin bir geçiş süreci yaşanmadan, aniden ve zorunlu olarak değişmesinin çalışanları derinden etkilediği düşünülebilir. Evden çalışmak, bireylerin alışık oldukları çalışma ortamından ve çalışma arkadaşlarından uzak kalmasının yaratabileceği stresin yanı sıra öz disiplin sağlama konusunda yetersiz olan çalışanlarda iş ve aile çatışmasına zemin hazırlayabilmektedir (Akca ve Küçüköğlü, 2020). Bu görüşlere rağmen, evden çalışmanın birçok işi bir arada yürütebilmek için iyi bir alternatif olarak düşünülmesi de söz konusudur (Allen vd., 2013). Ancak Sınır Kuramı bağlamında düşünüldüğünde evden çalışmanın, özel yaşam alanı olarak “ev” içine taşınmasının sınırı ihlaline yol açabileceğini düşündürmektedir. Yapılan çalışmalarda, kadın akademisyenlerin evden çalışma deneyimlerinin, Sınır Kuramı bağlamında iş ve özel yaşam alanları arasındaki sınırları bulanıklaştırarak iş-yaşam çatışmasına yol açıp açmadığı incelenmiştir (Olson-Buchanan ve Boswell, 2006). Ancak pandemi öncesi yapılan çalışmalarda evden çalışma deneyimi, birey-örgüt arasındaki ilişkilere ve bireysel tercihlere dayalı bir çalışma biçimi olarak incelenmiştir. Koronavirüs pandemisi ise tüm dünyanın ilk defa yüzleştiği olağanüstü bir durum olarak, bireysel tercihlere bağlı olmaksızın kadın akademisyenlerin evden çalışmak durumunda kalmasına yol açması bakımından bağlam farklılığı yaratmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada, kadın akademisyenlerin pandemi nedeniyle evden çalışma olgusunu nasıl deneyimledikleri, Sınır Kuramı temelinde iş ve özel yaşam sınırlarının bulanıklaşması açısından ele alınarak araştırılmıştır. Araştırmanın pandemi koşullarında evden çalışma olgusunun kadın akademisyenler açısından nasıl sonuçlar ortaya çıkardığını keşfedici niteliği açısından yazına katkıda bulunması beklenmektedir.

Literatür taraması

Pandemi süreci ve evden çalışma (homeworking)

COVID-19 pandemisi sürecinde, kendilerine virüs bulaşan kişilerin çoğunluğunun sağlık durumlarının kötüleşmesi ile yoğun bakım ihtiyacının oluşması, tüm hastanelerde kapasite aşımına neden olmuştur. Bu yeni virüsün tedavisinin uzun soluklu oluşu, her hastada farklı belirtilerin ortaya çıkışı ve sürecin başlangıcında aşı çalışmalarının henüz sonuçlanmaması hayatın tüm alanlarında olumsuzluklara yol açmıştır. İnsanların maske, mesafe ve hijyen gibi

alışılmışın dışında davranış alışkanlıkları edinmek zorunda kalmaları, özel yaşamı olduğu kadar çalışma yaşamını da derinden etkilemiştir.

Uzaktan eğitim sürecinde, yükseköğrenim kurumlarının uzaktan çalışma yöntemlerinden olan evden çalışma yöntemini benimsemiş olduğu görülmüştür. COVID-19 pandemisi her düzeydeki eğitim-öğretim kurumlarını geçici olarak kapalı kalmaya zorlamıştır (Dhawan, 2020). Küresel akademik takvim, COVID-19 pandemisi nedeniyle öngörülen programın dışına çıkmak zorunda kalmıştır. İlköğretim düzeyinden, üniversitelere kadar çoğu eğitim-öğretim kurumunun kapılarını kapattığı ve öğrencilerin aileleriyle birlikte kendilerini karantinaya aldığı görülmüştür (UNESCO, 02.05.2020).

Çift kariyerli ailelerin ve tek ebeveynli ailelerin sayısındaki artışın yanı sıra giderek daha uzun çalışma saatleri nedeniyle iş-yaşam çatışması yaşayan çalışanlara yönelik olarak işverenler, uzaktan ve evden çalışma gibi ‐aile dostu‐ seçenekleri denemiştir (Lechner ve Creedon, 1994). Uzaktan çalışma, çalışanların bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanarak işgücü faaliyetlerine erişmelerini sağlayan farklı mekanlardan (ev vb.) yapılan iş olarak tanımlanmaktadır (Perez Perez vd., 2003). Uzaktan çalışma (telework, remote work), internet, e-posta, telefon gibi telekomünikasyon araçlarını kullanarak, işlerin çalışanın evinden veya işyerinin belirlediği başka bir merkezden yapıldığı çalışma biçimini ifade etmektedir. Uzaktan çalışma ve evden çalışma (homeworking/work from home) birbirinin yerine kullanılabilir. Uzaktan çalışma, telekomünikasyon araçlarını kullanarak çalışma anlamını taşımaktadır (telecommuting). Ancak uzaktan çalışma, kullanılan araçlardan bağımsız olarak yalnızca evdeki çalışmayı kapsamamakta ve başka yerlerden işyerine ulaşmayı da içerebilmektedir (Sullivan, 2003).

Uzaktan çalışmanın olumlu yanları arasında; işe gidiş geliş süresinin azalması (Tremblay ve Thomsin, 2012), zaman planlama özgürlüğü, çocukları, öğrencileri ve evde engelli akrabaları olan kadınlar için artan istihdam fırsatları (Morgan, 2004) gibi konuların olduğu görülmüştür. Uzaktan çalışanların, iş arkadaşları ile birlikte olmamasından dolayı daha iyi odaklanacakları ve üretkenliklerinin artacağı da öne sürülmüştür (Martinez-Sanchez vd., 2008). Evden çalışanlar, evde daha rahat bir çalışma ortamına sahip olduklarını, özellikle açık ofise göre sessizlik ve sıcaklık üzerinde daha fazla kontrol sahibi olduklarını bildirmişlerdir (Montreuil ve Lippel, 2003). Ancak bu durum, evde çocukları veya diğer aile üyeleriyle birlikte çalışmak durumunda olan kadın çalışanlar için söz konusu olmayabilir. Özellikle COVID-19 pandemisi sürecinde insanların ailece kendilerini karantinaya almış olması nedeniyle, evden çalışmanın kadın çalışanlar açısından ‐normal‐ bir uzaktan çalışma deneyimi olarak sayılması olası görünmemektedir.

Evden çalışmada çalışma alanına olan ihtiyaçtan dolayı çalışma alanının büyüklüğü ve yeri önem taşımaktadır (Ng, 2010). Bazı çalışanların evinin bodrumunu veya çatı katını ofis olarak kullandığı görülmektedir. Ancak evin yapısına veya evde yaşayan çocuk sayısına bağlı olarak oturma odası ve mutfakta da evden çalışma yapıldığı belirlenmiştir. Mahmood (2007), evden çalışan kadınların çalışma alanının mekânsal olarak ayrılmasının ev kompozisyonu ile ilgili olduğunu göstermiştir. Bir başka deyişle, evin nasıl bölümlendirildiği ve diğer aile üyelerinin ev bölümlerini kullanım biçimleri kadınların evden çalışma durumu üzerinde etkili olmaktadır.

Pandemi sürecinde sosyal mesafenin bir zorunluluk halini almasıyla uzaktan çalışma yaygın bir iş düzenlemesi haline gelmiştir. Sosyal mesafe ve evde kalma politikaları, COVID-19'un yayılmasını durdurmada kritik bir rol oynadığı için çalışanlar işlerini evde yapabildiği sürece, uzaktan çalışma yoluyla virüsten kaynaklanan olumsuz durumlar azaltılabilmektedir (Saltiel, 2020). Bununla birlikte yüksek eğitilmiş, yüksek gelirli ve beyaz yakalı bireylerin, virüs salgını sonrasında da uzaktan çalışmaya geçme ve işlerini sürdürme olasılıklarının çok daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır (Bick, Blandin ve Mertens, Mayıs 2020).

COVID-19 pandemisi, yönetim alanında çalışanlar için yeni sorunlar yaratmıştır. Pandeminin çalışma yaşamına olan etkileri bağlamında geçmişte tercih edilmese de aslında evden çalışmak için uygun olabilecek bazı meslek gruplarının varlığı önemli bir konu haline gelmiştir (Kramer ve Kramer, 2020). Ancak bu sorunun yanıtlanabilmesi için yalnızca çalışanın evden çalışma sürecindeki üretkenliği değil, aynı zamanda iş ve ev taleplerini yönetebilme becerileri ve buna bağlı olarak psikolojik iyi oluş halinin düzeyi de önem taşımaktadır. Dolayısıyla kadın akademisyenlerin iş ve ev taleplerini yönetme süreci ile ilişkili olarak iş-yaşam çatışmasının evden çalışma temelinde yeniden değerlendirilmesi ihtiyacı doğduğu söylenebilir. Türkiye'de yükseköğrenim kurumlarının uzaktan eğitime geçişi, akademisyenlerin çeşitli telekomünikasyon araçlarıyla akademik ve idari görevlerini yerine getirmesi zorunluluğunu doğurmuştur. Bu süreçte akademisyenler, alışılmışın dışında bir çalışma rutinini benimsemek ve evden çalışma biçimini kullanarak iş ve ev taleplerini dengelemek durumunda kalmışlardır. Evde çalışmayı başarılı bir şekilde yönetmek için çalışanlar, iş ve ev rolleri arasında geçerli sınırları belirginleştirmek için bilinçli şekilde çaba göstermelidir (Ammons ve Markham, 2004).

Bu çalışmada COVID-19 pandemisi sürecinde kadın akademisyenlerin evden çalışma sürecini nasıl deneyimledikleri iş-yaşam çatışması kavramı bakımından değerlendirilmiştir. COVID-19 pandemisi sürecinde ülkemizde ilk vakanın görülmesinden çok kısa bir süre sonra yükseköğretim kurumları tarafından alınan karar gereği uzaktan eğitim sistemine geçilmiştir. Kolektivist ve paternalist kül-

tür anlayışının izlerinin görüldüğü Türkiye’de kadın istihdamının son yıllarda artmış olmasına rağmen, ev taleplerinin kadınlar üzerinde daha fazla yoğunlaştığı görülmektedir (Aycan, 2004). Pandemi döneminde evden çalışma uygulamalarının başlamasıyla birlikte, kadın akademisyenlerin iş ve ev taleplerinin gerektirdiği rolleri arasındaki sınırların bulanıklaştığı düşünülebilir.

Sınır kuramı çerçevesinde iş-yaşam çatışması

“İş-yaşam çatışması” kavramı, “bir örgütün üyesi olmaktan ileri gelen rol kaynaklı baskıların, yaşamın diğer alanlarında yer alan rollerle olabilecek çatışmayı” ifade etmektedir. Bir başka deyişle iş-yaşam çatışması, iki farklı yaşam alanına ilişkin “roller arası çatışma” şeklinde tanımlanmıştır (Kahn vd., 1964:20). Sanayi Devrimi’nin ilk dönemlerinde çalışma yaşamının kentlerde yoğunlaşmasıyla birlikte, ev ve iş yaşantısı arasında çözümler başlamıştır. “İş” ve “çalışma” kavramlarının, fiziksel mekân bağlamında yaşanan değişimlerin bir sonucu olarak 1950’lerden itibaren iş ve iş dışı yaşam olarak iki ayrı dünya şeklinde ele alındığı görülmektedir (Özen Kapız, 2002). Son yıllarda teknolojinin gelişmesi ve telekomünikasyon araçlarının profesyonel alanda kullanımının yaygınlaşması sonucunda, birbirinden ayrı düşünülen bu iki dünyanın, çoğu zaman bir-biri ile iç içe bir yapı sergilediği de görülmektedir.

İş-yaşam ilişkisine odaklanan çalışmalarda iki farklı yaklaşımın benimsendiği görülmektedir. Bu yaklaşımlardan ilki, her iki alan arasındaki çatışmaya odaklanarak bu alanların gerektirdiği roller arasındaki karşılıklı ilişkileri vurgulamaktadır. İkinci anlayışta ise iş ve yaşamı dengelemek için ne tür stratejiler geliştirilebileceği konusuna odaklanılmaktadır (Dorenkamp ve Süß, 2017). İş-yaşam çatışması konusunun dayandığı kuramsal temellerden biri “Sınır Kuramı”dır. Sınır Kuramı, toplumu sosyal bir sistem olarak ele alarak, iş ve aile yaşamını toplumun alt sistemleri olarak kabul etmektedir. Sistem yaklaşımı, iç ve dış çevre etmenlerinin tüm alt sistemler üzerinde etkili olabileceğine yönelik bir yaklaşımdır. Sınır Kuramı açısından toplumsal sistemin alt unsurları olan iş ve yaşam alanlarının karşılıklı etkileşimi söz konusudur. İş-yaşam çatışması konusunun Sınır Kuramı çerçevesinde incelenmesi, bireylerin iş ve iş dışı yaşamlarının farklı alanlar olduğunu ve bu alanlar arasındaki sınırlarının bulanıklaşmasının iş-yaşam çatışmasının ortaya çıkmasına zemin oluşturabileceği anlayışına dayanmaktadır. Daha açık bir anlatımla iş ve yaşam alanlarını birbirinden ayıran sınırların aşılması, iki alana ilişkin roller arasında çatışmaların yaşanmasına zemin hazırlayacaktır.

Sınır Kuramı’nu konu edinen çalışmalardan en dikkat çekicileri Clark (2000) ve Ashforth, Kreiner ve Fugate’nin (2000) çalışmalarıdır. Yazarların Sınır Kuramı’nu ele alış biçimleri ve dayandıkları teorik temeller benzerlik göstermek-

tedir. Ashforth vd.'nin (2000) konuyu daha geniş bir çerçeveden ele aldıkları, Clark'ın (2000) ise daha belirgin bir alan olarak "aile" alanının üzerine odaklandığı göze çarpmaktadır. Sınır Kuramı, ağırlıklı olarak iş ve yaşam alanlarını birbirinden ayıran "sınırlar" a vurgu yapmaktadır. Sınır kavramı birçok disiplinde kullanılmakta olup, belirli bir alanın fiziksel, zamanla ilgili, duygusal, bilişsel ve ilişki açısından kapsamını belirlemektedir (Ashforth vd., 2000). Sınırların bulanıklaşmasına yol açan farklı etmenler bulunmakla birlikte esas nedenin roller arası çatışma olabileceği düşünülmektedir. "Rol", bireylerin sorumlulukları ve görevlerini ifade eden, dinamik bir görev karşılığı olarak tanımlanabilmektedir (Elmas Atay ve Gerçek, 2017). Bireylerin işe ilişkin rolleri, örgütsel bağlamda kendilerinden beklenen davranış kalıpları ve görevlerin neler olacağına ilişkindir. Toplumsal açıdan roller ise toplumsal kültürle bağlantılı olarak hangi davranışların kabul edilebilir olduğu ile ilgilidir. Dolayısıyla iş ve yaşam alanlarında bireylerin farklı rolleri içerdiği ifade edilebilir.

İş dışı yaşam, işin dışında kalan aile, sosyal ve kişisel yaşam unsurlarından oluşan alanı ifade etmektedir (Clark, 2000). Bireylerin farklı alanlarda üstlendikleri rollerin birbirlerinden çeşitli sınırlarla ayrıldığı "bölümlenme" ile iç içe geçtiği "bütünleşme" durumları ortaya çıkabilmektedir. Bölümlenme halinde bireylerin rollerine ilişkin kafa karışıklıklarının azalması gibi avantajlar bulunurken, bütünleşme durumunda ise roller arasındaki sınır bulanıklaşmış, geçişimler görülmeye başlanmıştır. Buna karşılık bütünleşme, rol geçişlerinin daha yumuşak bir şekilde gerçekleşmesi gibi olumlu yönleri sahiptir (Sallee ve Lewis, 2020).

Clark'a (2000) göre sınırlar fiziksel, zamansal ve psikolojik bağlamda üçe ayrılmaktadır:

- Fiziksel sınırlar: Alanla ilgili davranışların nerede gerçekleştiğini tanımlayan somut sınırları ifade etmektedir. Bu anlamda bir akademisyenin çalıştığı üniversite binası fiziksel sınıra örnek olarak gösterilebilir.
- Zamanla ilgili sınırlar: İşin hangi zaman aralıklarında yapılacağı, özel yaşama ayrılacak zaman gibi konulardır. Mesai saatlerinin belirgin olduğu bir kurumda zamanla ilgili sınırların belirgin bir şekilde çizildiği düşünülebilir. Bu durumun tersine, mesai bitiminde de işyerinden telefonla aranan birisi için zamanla ilgili sınırların bulanıklaştığı varsayılabilir.
- Psikolojik sınırlar: Bireylerin iş ve iş dışı alanları zihinlerinde nasıl ayırdıkları ile ilgilidir. Bu doğrultuda bireyin evdeyken işe ilişkin bir faaliyette bulunmama kararı, kendi zihninde çizmiş olduğu psikolojik sınıra bir örnektir.

Clark (2000), Staines'in "Taşma Kuramı"ndan hareketle, iş ve aile yaşamı arasındaki fiziksel ve zamansal sınırlara rağmen, bir alanda yaşanan duygu ve davranışların diğer alana taşınabileceğini savunmuştur. Yazar, bu duruma örnek olarak, işinde kötü bir gün geçiren çalışanın eve döndüğünde bu olumsuz duygu durumunu devam ettirmesini göstermiştir.

Richman vd.'ye (2008) göre sınırların esnek oluşu farklı roller arasındaki geçişkenliğin de daha yumuşak bir şekilde gerçekleşmesini sağlar. Dolayısıyla, işe ayracağı zamanı kendi kişisel programına göre belirleyebilen bir kişinin iş-yaşam çatışması yaşama olasılığının, bu konuda özerkliği bulunmayan bir kişiye kıyasla çok daha düşük olduğunu savunmuşlardır. Bununla birlikte iş ve yaşama ilişkin rollerin birbirinden keskin sınırlarla ayrılması gerektiğini, yalnızca bu şekilde bir düzenin sağlanabileceğini ileri süren görüşler de mevcuttur (Donald ve Linington, 2015). Bireylerin psikolojik durumlarına, örgütsel veya toplumsal rollere bağlı olarak iki alan arasındaki çatışmayı en düşük düzeye indirmenin yollarının kişiden kişiye değişebileceği ifade edilebilir.

Ashforth vd. (2000) rol sınırları ile ilgili olarak, "esneklik" ve "geçirgenlik" unsurlarına da değinmişlerdir. Bir alanın rol taleplerine bağlı olarak sınırlar, zamansal veya psikolojik bakımdan esnek olabilir. Çalışma saatleri üzerinde belirli düzeyde özerklik sahibi bir bireyin iş ve aileye ayırdığı zamanlarda esneklikten söz edilebilir. Benzer şekilde psikolojik açıdan da duygular ve düşünceler rahatlıkla bir alandan diğerine taşınabilir. Bir rolün gerektirdiklerinin diğer bir alana taşınması halinde geçirgenlikten bahsedilebilir. Bu doğrultuda geçirgenlik niteliğine sahip sınırlarda, bireyler fiziksel olarak bir alanda bulunmalarına rağmen, psikolojik ya da davranışsal olarak farklı bir alandaki rollerinin gerektirdiği faaliyetlerde bulunabilirler (McCloskey, 2016). Evin bir odasını çalışmak için kullanan bir çalışanın aile üyelerinin sık sık bu alana girmesi alanlar arasında sızıntılara neden olmaktadır. Bu sızıntılar kimi zaman motive edici bir unsur olabilirken, bazı zamanlarda ise o an yapılmakta olan iş üzerinde kesintilere neden olabilmektedir (Özen Kapız, 2002).

Sınırlarda esneklik ve geçirgenliğin söz konusu olmadığı bir durumda, roller tamamen ayrılmış durumdadır. Böyle durumlarda bireyler, iş ve yaşamlarına ne kadar zaman ayırmaları gerektiğini, nerede hangi faaliyetlerde bulunabileceklerini kesin olarak bilmektedirler. Sınırlarda yüksek düzeyde esneklik ve geçirgenliğin mevcut olduğu hallerde ise roller arasında güçlü bir bütünleşme görülmektedir. Esnek sınırların varlığında bireyler, odak noktalarını bir rolden diğerine kolaylıkla değiştirebilirler (McCloskey, 2016). Ancak bu durumda da roller arası bütünleşme ne kadar yoğunlaşırsa o ölçüde roller iç içe geçmeye başlar, kişinin sınır yaratması ve bu sınırı koruması güç hale gelmektedir (Ashforth vd., 2000). Dolayısıyla yukarıda da değinildiği üzere, sınırların esnek

ve geçirgen olmadığı durumlarda da mutlaka iş-yaşam dengesi sağlanacağı veya iş-yaşam çatışmasının ortaya çıkabileceği gibi varsayımlarda bulunmak yanlış olabilir.

Winefield vd.'nin (2003) çalışmasında, akademisyenlerin büyük bir çoğunluğunun iş ve yaşam talepleri nedeniyle çatışma yaşadıkları ortaya çıkmıştır. Akademisyenlerin üzerindeki yoğun iş baskısı ("yayın yap ya da yok ol" miti) ve işlerinin yüksek düzeyde özerklik içermesi iş ve özel yaşam talepleri arasında sürekli bir bölünme ve iş-yaşam arasında bir seçim yapma gerekliliğini doğurmaktadır (Dorenkamp ve Ruhle, 2019). Akademisyenler yoğun iş taleplerine cevap verebilmek için genellikle mesai bitiminde akşamları ve hafta sonları evden çalışmaktadırlar (Kotecha, Ukpere ve Geldenhuys, 2014). Benzer şekilde, pek çok akademisyenin mesai sonrasında da iş e-postalarını düzenli bir biçimde kontrol ettiği ve yayınları için gerekli çalışmaları evden gerçekleştirdikleri bilinmektedir (Gornall ve Salisbury, 2012). Bu tür rutinlerin iş ve yaşam sınırlarını bulanıklaştırdığı, iyi olma halini olumsuz biçimde etkilediği ve iş-yaşam çatışması yaşanması ihtimalini artırdığı bazı çalışmalarda ortaya çıkmıştır (Dorenkamp ve Süß, 2017). Bununla birlikte, bazı kişilerin özellikle işleriyle bütünleşebildikleri bir hayat tarzını tercih ettikleri ve aslında iki sınır arasında keskin ayrımlar olduğunda tatminsizlik duyacağı da savunulmaktadır (Lewis, 2003).

Kinman ve Jones (2008) tarafından, akademisyenler üzerinde yapılan araştırmada, katılımcıların büyük çoğunluğu işlerinin, yaşamları üzerinde de etkisi olduğunu, iş dışı aktivitelerinde bulunurken bile çoğu zaman iş ile ilgili sorunlar ve yapılması gerekenler ile meşgul olduklarını belirtmişlerdir. Bunun yanı sıra katılımcılar, aile ve aile dışından kaynaklanan rollerini yerine getirmekte zorlandıklarını, bazen aileye ve arkadaşlarına yönelik bir tepkisellik içerisine girdiklerini ifade etmişlerdir.

Kadın akademisyenlerin iş-yaşam çatışması deneyimlerine yönelik yapılan çalışmalar ele alındığında birbirinden farklı sonuçlar görülmektedir. Bazı çalışmalarda (Fox, Fonseca ve Bao, 2011; Weinrib vd., 2013) kadın akademisyenlerin iş-yaşam çatışmasını erkeklere göre daha yüksek düzeyde deneyimlediği ortaya çıkarken, bazı çalışmalarda ise (örn: Dorenkamp ve Süß, 2017) beklenenin aksine, erkek akademisyenlerin iş-yaşam çatışmasını daha yüksek düzeyde yaşadığı belirlenmiştir. Elliott'ın (2008) akademisyenler üzerinde gerçekleştirdiği çalışmada, kadın akademisyenlerin iş ve aile rol yükümlülüklerine karşı daha duyarlı oldukları, ancak iş ve aile sorumlulukları açısından erkek akademisyenler ile benzer sorumluluklara sahip oldukları sonucuna varılmıştır. Bu sonuca ek olarak, her iki cinsiyetin iş ve aile rollerine ilişkin farklı boyutlar açısından sorunlar yaşadıkları saptanmıştır. Türkiye'de kadın aka-

demisyenlerin iş-yaşam dengesine yönelik yapılan araştırmaları ele alan bir çalışmada eve ilişkin sorumlulukların genellikle kadınlar üzerinde toplandığı ve bu nedenle iş-yaşam dengesini kurmakta bazı sorunlar yaşadıkları ifade edilmiştir (Bayramoğlu, 2018).

Yöntem

Araştırmanın amacı ve önemi

COVID-19 pandemisi sürecinde kamu ve özel kuruluşlarda çoğu çalışan için bulaş riskini azaltmak üzere uzaktan ve dönüşümlü çalışma şekilleri tercih edilmiştir. Evden çalışma şeklinde; çalışanlar evlerinde telekomünikasyon araçları ve internet ağlarını kullanarak işyeri ile bağlantı kurmuşlardır. Bu süreçte evde kalarak hem iş hem de aile taleplerini yerine getirmek zorunda kalan kadın akademisyenler için zorlu bir süreç başlamıştır. COVID-19 pandemisi nedeniyle eğitim-öğretim faaliyetlerinin yüz yüze yapılmasına ara verilmiş ve öğrencilerin de bu süreci evlerinden sürdürmesi gündeme gelmiştir. Bununla birlikte okul öncesi dönem çocukların eğitimi ve bakımı da çalışan kadınlar için bir sorun haline gelmiştir. Evde kalarak hayata dair tüm işlerin evden yürütülme zorunluluğu, özellikle evli ve çocuklu kadın çalışanlar için çeşitli sorunlara yol açmıştır. Kültürel bağlamda ele alındığında kadınların, erkeklere kıyasla ev yükünü daha yoğun taşıyor oluşu, evden çalışmanın kadın akademisyenleri iş-yaşam çatışması açısından zorladığını düşündürmektedir. Bu araştırmanın amacı, COVID-19 pandemisi sürecinde kadın akademisyenlerin evden çalışma şekline ilişkin yaşadığı deneyimlerin derinlemesine incelenmesidir.

Araştırmanın amacı doğrultusundaki araştırma soruları aşağıdaki gibidir:

- Kadın akademisyenler pandemi sürecinde evden çalışma deneyimini nasıl yorumlamaktadırlar?
- Kadın akademisyenlerin evden çalışma süreci ile ilgili yaşadığı olumlu ve olumsuz durumlar nelerdir?
- Kadın akademisyenlerin evden çalışma sürecinde iş ve iş dışı (aile/ev) talepleri nasıl yönetmişlerdir?
- Kadın akademisyenlerin evden çalışma sürecinde iş alanları (idari işler, eğitimle ilgili işler, kişisel kariyer) nasıl etkilenmiştir?
- Kadın akademisyenlerin evden çalışma sürecinde iş dışı yaşam alanları (sosyal ve bireysel yaşam) nasıl etkilenmiştir?

Araştırmanın kapsamı

Araştırmanın katılımcılarını Türkiye’de kamu üniversitelerinde çalışan, pandemi sürecinde evden çalışma biçimini deneyimlemiş kadın akademisyenler oluşturmaktadır. Araştırmada amaçlı örneklem yöntemlerinden kriter temelli örnekleme yöntemi kullanılmıştır (Creswell, 2009). Kriteria dayalı örnekleme, belirli bir deneyim hakkında detaylı bilgi verebilmeleri için katılımcıları sınırlamaya yöneliktir. Polkinhome (1989), olgubilim çalışmalarında 5-25 kişilik örneklem gruplarının yeterli olabileceğini belirtmiştir. Nitel araştırmalarda elde edilen verinin hacmi büyüdükçe ulaşılan örnek sayısı yeterli hale gelmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Bu çalışmanın örneklemini kamu üniversitelerinde farklı fakülte ve bölümlerde görev yapan, COVID-19 pandemisi sürecinde haftanın en az üç günü evden çalışmış 20 kadın akademisyen oluşturmaktadır. Kişisel bilgilerinin gizli kalması için “K1, K2...” şeklinde kodlanan katılımcıların, akademik branş, unvan, yaş, medeni durum ve çocuk sayılarına ilişkin bilgiler Tablo 1’de görülmektedir.

Tablo 1: Katılımcıların özellikleri

Katılımcı	Branş/Alan	Unvan	Yaş	Medeni Durum	Çocuk Sayısı
K1	Fen Bilimleri	Prof. Dr.	37	Evli	1
K2	Fen Bilimleri	Prof. Dr.	40	Evli	2
K3	Fen Bilimleri	Prof. Dr.	42	Evli	1
K4	Fen Bilimleri	Prof. Dr.	57	Evli	1
K5	Sağlık Bilimleri	Prof. Dr.	61	Bekar	-
K6	Sosyal Bilimler	Doç. Dr.	38	Bekar	-
K7	Sağlık Bilimleri	Doç. Dr.	33	Evli	-
K8	Sosyal Bilimler	Doç. Dr.	41	Evli	1
K9	Sosyal Bilimler	Doç. Dr.	38	Bekar	-
K10	Fen Bilimleri	Dr. Öğr. Üyesi	37	Evli	1
K11	Sosyal Bilimler	Dr. Öğr. Üyesi	42	Evli	1
K12	Fen Bilimleri	Dr. Öğr. Üyesi	40	Evli	2
K13	Fen Bilimleri	Dr. Öğr. Üyesi	42	Evli	2
K14	Sosyal Bilimler	Dr. Öğr. Üyesi	31	Evli	1
K15	Sosyal Bilimler	Dr. Öğr. Üyesi	36	Evli	1
K16	Sosyal Bilimler	Dr. Öğr. Üyesi	33	Evli	-
K17	Fen Bilimleri	Dr. Öğr. Üyesi	40	Evli	2
K18	Sosyal Bilimler	Arş. Gör. Dr.	32	Evli	-
K19	Sosyal Bilimler	Arş. Gör. Dr.	35	Bekar	-
K20	Sağlık Bilimleri	Arş. Gör. Dr.	28	Evli	-

Araştırmanın katılımcıları, Türkiye’de kamu üniversitelerinde çalışmakta olan 20 kadın akademisyenden oluşmaktadır. Katılımcıların yaşları 28 ile 61 arasında değişmektedir. Katılımcıların 5’i profesör, 4’ü doçent, 8’i doktor öğretim üyesi ve 3’ü ise araştırma görevlisi unvanına sahiptir. Katılımcılardan 8’i Fen, 9’u Sosyal ve 3’ü ise Sağlık Bilimleri alanında çalışmaktadır. Katılımcıların 16’sı evli iken 4’ü ise bekarıdır. Katılımcıların 8’inin tek çocuğu var iken, iki çocuğu olan 4 kişi bulunmaktadır.

Veri toplama aracı ve verilerin analizi

Olgubilim çalışmalarında başlıca veri toplama aracı görüşmelerdir (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Bu çalışmada veri toplama aracı olarak 7 sorudan oluşan bir yarı-yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Soruların oluşturulmasında evden çalışan kadın akademisyenlerle ön görüşmeler yapılmış ve yazın taramasından faydalanılmıştır. Sorular insan kaynakları yönetimi alanında çalışan iki akademisyen ve nitel araştırmalar konusunda deneyimli iki araştırmacının görüşlerine sunulmuş ve önerileri doğrultusunda gerekli düzeltmeler yapılarak nihai haline getirilmiştir. Görüşme soruları Tablo 2.’de görülmektedir.

Tablo 2: Görüşme soruları

1. Pandemi sürecinde evden çalışma konusundaki deneyimlerinizi genel olarak nasıl yorumlarsınız?
2. Size göre evden çalışma sürecinin olumlu yönleri nelerdir?
3. Size göre evden çalışma sürecinin olumsuz yönleri nelerdir?
4. Evden çalışma sürecinde iş ve iş dışı yaşamınıza ilişkin sorumluluklarınızı nasıl yerine getirdiniz?
5. Evden çalışma sürecinde idari ve eğitimle ilgili çalışmalarınız nasıl etkilendi?
6. Evden çalışma sürecinde kişisel kariyerinizle ilgili çalışmalarınız nasıl etkilendi?
7. Evden çalışma süreci genel olarak sosyal ve bireysel yaşamınızı nasıl etkiledi?

Yapılan görüşmeler çeşitli uygulamalar (zoom, skype, g-talk) ve telefon aracılığıyla uzaktan yapılmış, katılımcıların izni ile kayda alınmıştır. Kayda alınan ve yaklaşık 40 dakika süren görüşmeler elektronik ortamda yazıya geçirilmiştir.

Çalışmada, pandemi koşullarının olağanüstü doğasından ve kadın akademisyenler açısından ilk kez deneyimlenen bir durum olmasından dolayı keşfedici araştırma yaklaşımlarından olgubilim (fenomenoloji) yaklaşımı tercih edilmiştir. Evden çalışma olgusu uzun yıllardır özellikle kadın çalışanlar açısından incelenmiş bir konudur. Ancak pandemi döneminin benzersiz koşulları bakımından kadın akademisyenlerin evden çalışma olgusunu “yeni normal” bağlamında daha farklı deneyimlemiş olabilecekleri düşünülmektedir. Colaizzi’nin (1978) yaklaşımına göre olgubilim araştırmalarında elde edilen anlamlar, tüm katılımcıların transkriptlerinde ortak olan temaların ortaya çıkmasına izin verecek şekilde kümelenir. Sonuçlar daha sonra araştırılan olgunun derinleme-

sine ve ayrıntılı bir şekilde ele alındıktan sonra araştırmacı, bulguları doğrulamak için bazı katılımcılara ikinci kez başvurabilir. Keşfedici yaklaşımda genel olarak nitel araştırma desenlerinden yararlanılmaktadır (Karasar, 2016). Bu çalışmada elde edilen verilerin detaylı bir şekilde analiz edilebilmesi için nitel araştırma tekniklerinden biri olan içerik analizinden yararlanılmıştır. İçerik analizi, insanlar, durumlar ve olaylar ve bunlar tarafından üretilen anlamlar için verileri tanımlamak, raporlamak ve analiz etmek için yaygın olarak kullanılan bir nitel yöntemdir (Longhofer, Kranke ve Townsend, 2010). Bu analiz yöntemi, verilerde tekrar eden analiz birimlerinin sıklıklarının belirlenmesi ve kendi içinde anlam bütünlüğü oluşturan temalar altında toplanması adımlarını içermektedir. İçerik analizi, bir veri topluluğu içinde tekrar eden kavramlara bağlı olarak var olan desenlerin ortaya çıkarılmasını amaçlamaktadır. İçerik analizi karşılaştırma ve sıralamayı amaçlayarak, var olan içeriği sistematik ve güvenilir bir şekilde ölçmek için kullanılmaktadır (Bryman, 2008).

Bu çalışmada görüşmelerin kayda alındıktan sonra yazıya geçirilmesinde, kullandıkları cümleler aynen aktarılmıştır (Smith ve Shinebourne, 2012). Bazı durumlarda katılımcıların deneyimlerini daha iyi anlayabilmek için kullandıkları sözcük gruplarını daha detaylı ifade etmeleri istenmiştir. İki araştırmacı bağımsız şekilde kodlar oluşturmuş ve nihai kodlar elde edildikten sonra kendi içinde ve birbirleriyle tutarlı temalar oluşturulmuştur.

Verilerin geçerliği ve güvenilirliği

Nitel araştırmalardaki geçerlik ve güvenilirlik çalışmalarından farklı olarak nitel araştırmalarda inanılabilirlik, güvenilebilirlik, onaylanabilirlik ve aktarılabilirlik olmak üzere dört boyut önerilmektedir (Guba ve Lincoln, 1982). İç geçerlilik yerine inanılabilirlik, dış geçerlik yerine aktarılabilirlik, güvenilirlik yerine güvenilebilirlik kullanılması önerilmektedir (Başkale, 2016) Bu çalışmada, inanılabilirlik için araştırmacı üçgenlemesi ve katılımcı teyidi, dış geçerlik için amaçlı örneklem yöntemi, güvenilebilirlik için detaylı literatür desteğine başvurulmuştur.

Elde edilen veriler düzenlendikten ve analizler yapıldıktan sonra katılımcılara e-posta yoluyla gönderilmiştir. Katılımcıların analizler sonucu ortaya çıkan kodlamaların kendi deneyimlerini iyi yansıtıp yansıtmadıkları konusunda yorumlarını araştırmacılarla paylaşarak sonuçları teyit etmişlerdir. Çalışmada, mesaisinin büyük kısmını evden çalışma aracılığıyla gerçekleştiren kişiler üzerinde araştırma yapılması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda Örneklem seçiminde, haftanın en az üç günü evinden çalışmakta olan kadın akademisyen kriteriyle sınırlandırılarak evden çalışma olgusunu deneyimleyen kişilerden veri alınması sağlanmıştır. Ayrıca, araştırmacı üçgenlemesi yöntemine başvurularak, araştırmacılar dışında nitel araştırma yöntemi konusunda bilgi sahibi

iki farklı araştırmacı da veri analizi sürecine alınarak görüşlerinden yararlanılmıştır. Bu süreçte yazarlar dışındaki iki araştırmacıya kodlar ve oluşturulan temaları incelenmesi ve uygunluğu hakkında görüş bildirmeleri istenmiştir. Nihai bulgular, daha önce dünyada ve Türkiye’de kadın akademisyenler ile yapılan çalışmalarla kıyaslanarak değerlendirilmiştir.

Etik kurul izni

İstanbul Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Araştırmaları Etik Kurulu tarafından yapılan incelemede, araştırmanın etik yönden uygun bulunduğuna dair karar (09.11.2020 tarihli, 57384 sayılı) verildikten sonra araştırma süreci başlatılmıştır. Bu doğrultuda görüşme öncesinde katılımcılara araştırmanın amacı ve içeriği konusunda bilgi sunulmuş, katılımcılar araştırmaya katılmayı kabul etmeleri halinde onam formlarını imzalamışlardır. Katılımcılara ilişkin bilgilerin edinilmesi ve saklanması hususunda gizlilik ilkesi göz önünde bulundurulmuştur. Görüşme çözümlemeleri sırasında bireylerin isimleri yerine kodlamalardan yararlanılmıştır. Katılımcıların onam formunda izin vermeleri doğrultusunda, veriler ses kaydı yöntemi ile toplanmış ve ilgili veriler araştırmacıların kişisel araçlarında muhafaza edilmiştir. Verilerin saklanmasına ilişkin yasal süre dolduğunda imha yöntemi olarak ses kayıtlarının kalıcı biçimde silinmesi planlanmıştır.

Araştırma bulguları

Temalar

Araştırmada elde edilen verilerin analizi sonucunda dört tema ortaya çıkmıştır. Bunlar sırasıyla “evden çalışmada işin talepleri”, “evden çalışmada yaşam talepleri”, “iş ve yaşam çatışması”, “iş ve yaşam dengesini kurma süreci” olarak adlandırılmıştır.

Tema 1: Evden çalışmada işin talepleri

Tablo 3’te görülen “evden çalışmada işin talepleri” olarak adlandırılan ilk tema, “idari işler”, akademik kariyer ile ilgili işler” ve “uzaktan eğitim ile ilgili işler” olarak üç kategoriye ayrılmıştır.

Tablo 3: Tema 1'e ilişkin kategoriler, kodlar ve frekanslar

TEMA 1	KATEGORİ	KOD	FREKANS
EVDEN ÇALIŞMADA İŞİN TALEPLERİ	İdari İşler	Sürekli teknolojik araçları kontrol etme gerekliliği hissetmek	6
		İdari işlerin uzaktan yapılabilmesi	5
		İdari iş yükünün artması	2
	Akademik Kariyerle İlgili İşler	Akademik çalışmalarda azalma	14
		Akademik çalışmalarda verimliliğin artması	6
		Çevrimiçi eğitimlere/konferanslara katılabilmek	5
		Akademik çalışmaya odaklanamamak	4
		Akademik çalışma yapma baskısı hissetmek	4
		Akademik motivasyon zorluğu	3
		Evde olduğu için veri toplayamamak araştırma yapamamak	2
	Uzaktan Eğitimle İlgili İşler	Ders anlatırken dış etkenlerden rahatsızlık duyma	7
		Evden çalışmada teknolojik altyapı sorunları	6
		Ders kalitesine ilişkin kaygılar	5
		Dijitalleşmeden dolayı akademik iş yükünün artması	3
		Dijitalleşmenin yoruculuğu	3
		Teknolojiye adaptasyon zorlukları	2
		Derse hazırlanma süresinin azalması (giyinme ve ulaşım süresinin azalması vb.)	2

“İdari işler” kategorisinde katılımcılar tarafından en sık tekrarlanan kodun “sürekli teknolojik araçları kontrol etme gerekliliği” olduğu görülmüştür (f=6). Bu kategoride katılımcıların “idari işlerin uzaktan yapılabilmesi” ve “idari iş yükünün artması” şeklinde işe yönelik taleplerde karşılaştığı görülmüştür.

“...Daha uyandığım andan itibaren mail kontrolüyle güne başlıyorum. Günde 15 dakikada bir bakma ihtiyacı hissediyorum. (K18)”.

“Akademik kariyerle ilgili işler” kategorisinde en sık tekrarlanan kodun “akademik çalışmalarda azalma” olduğu görülmüş (f=14), bu kodu “akademik çalışmalarda verimliliğin artması” (f=6) izlemiştir. Akademik çalışmalarda verimliliğin arttığını düşünen katılımcıların evde bir çocuk olup olmasına göre farklı yanıtlar verdikleri görülmüştür:

“...Kendimi odaya kapatıp çalışma gibi bir lüksüm yok çünkü çocuk balkondan bile açıp atlayabilir... (K10)”.

“Hani o psikolojik boyutunu... hastalık korkusunu atlattıktan sonra avanta-ja çevirdim yani bu dönem içerisinde güzel akademik çalışmaların olduğuna inanıyorum yani o kaygıyı atlattıktan sonra benim için bir avantaja dönüştü diyebilirim. (K7)”.

“Akademik kariyerle ilgili işler” kategorisinde “akademik çalışmaya odaklanamamak”, “akademik çalışma baskısı hissetmek”, “akademik motivasyon zorluğu” ve “evde olduğu için veri toplayamamak/araştırma yapamamak” gibi olumsuz ifadelerin yanında “çevrimiçi eğitimlere/konferanslara katılabilmek”ten bahsedildiği görülmüştür.

“Uzaktan eğitimle ilgili işler” kategorisinde en sık tekrarlanan kodların sırasıyla “ders anlatırken dış etkenlerden rahatsızlık duyma” (f=7) ve “evden çalışmada teknolojik altyapı sorunları” (f=6) olduğu görülmüştür. Katılımcılar ev ortamında ders anlatmanın zorluklarını ifade ederken, evin dışından veya içerde yaşayan insanlardan kaynaklanan gürültü gibi unsurların odaklanmalarını etkilediğini belirtmiştir. Örneğin; “...kardeşim karşımda komiklik yaparken ders anlatmak çok zordu...(K9)” ifadesi ile aile üyelerinin dersin akışı üzerinde etkisinin bulunabileceği ifade edilmiştir. Bu kategoride “ders kalitesine ilişkin kaygılar”, “dijitalleşmeden dolayı akademik iş yükünün artması”, “dijitalleşmenin yoruculuğu”, “teknolojiye adaptasyon zorlukları” ve “derse hazırlanma süresinin azalması” şeklinde ifadeler bulunmaktadır. Katılımcılar uzaktan eğitime geçişle birlikte daha önce kullandıkları ders materyalinin yeterli olmadığını ve çevrimiçi eğitim sürecinde kullanabilmek için yeniden ders hazırlığı yapmak zorunda kaldıklarını belirtmişlerdir:

“...çocukları anneme bırakıp eve yakın bir kafeye gidiyordum. Orada bütün gün not hazırlıyordum. (K17)”.

“...ben hiç not kullanmazdım, alanımız gereği sınıfta etkinlik yapar, tahtada soru çözerdik...şimdi açtım interneti tek tek her hafta öğrencilere gösterebileceğim videolar, içerikler aradım...çok zamanımı aldı. (K19)”.

“yüz yüze eğitimde beden jest mimik de bir materyal online da ise görsel materyal hazırlamak lazım, o açıdan ekstra enerji ve zaman kaybı söz konusu. (K15)”.

Katılımcılardan 14 tanesinin akademik çalışmalarda azalma yaşadığı, 6 tanesinin ise akademik çalışmalarında daha verimli olduklarını belirttikleri görülmüştür. Bu çelişkili durumun kişisel özelliklerdeki farklılıklar, evli ve çocuk sahibi olma durumundan kaynaklandığı düşünülmektedir.

Tema 2: Evden çalışmada yaşam talepleri (aile ve kişisel alan talepleri)

İkinci temada “bireysel ihtiyaçlar”, ve “aileye ilişkin ihtiyaçlar” olmak üzere iki kategori bulunmaktadır. “Bireysel ihtiyaçlar” kategorisinde en çok tekrarlanan olgunun “ev dışında sosyalleşememek” (f=11) olduğu görülmüştür. Bu kategoride “işe giderken harcanan zamandan tasarruf etmek”, “evde olmanın sağlıklı yaşam koşulları sunması”, “kendine zaman ayırabilmek” gibi olumlu durumların yanı sıra “kendine zaman ayıramamak” ve “işyerinde sosyalleşme ihtiyacı” gibi kodlar yer almaktadır (Tablo 4).

Tablo 4: Tema 2’ye ilişkin kategori, kod ve frekanslar

TEMA 2	KATEGORİ	KOD	FREKANS
EVDEN ÇALIŞMADA YAŞAM TALEPLERİ (AİLE VE KİŞİSEL ALAN TALEPLERİ)	Bireysel İhtiyaçlar	Ev dışında sosyal yaşam ihtiyacını karşılayamamak	11
		İşe giderken harcanan zamandan tasarruf etmek	10
		Evde olmanın sağlıklı yaşam koşulları sunması (beslenme, spor, vb.)	8
		Kendine zaman ayırabilmek	7
		Kendine zaman ayıramamak	6
	Aileye İlişkin İhtiyaçlar	İşyerinde sosyalleşme ihtiyacını karşılayamamak	5
		Evin iş yükünün artması	14
		Mutfakta geçen zamanın artması	12
		Çocuğun anneye ihtiyacının olması (beslenme, tuvalet, uyku vb. ihtiyaçlarla bölünmek)	10
		Çocuğun ihtiyaçlarını gidermede ilk sırada olmak (Çocuğun ihtiyaçlarını gidermede babayı değil anneyi tercih etmesi)	8
		Çocukları duruma adapte etmeye çalışmak	5
		Çocukla daha çok zaman geçirebilmek	3

Katılımcılar için pandemi nedeniyle sürekli evde olmanın sosyal yaşamı olumsuz etkilediği görülmüştür:

“Eşimle birlikte gezmeye, tiyatroya, sinemaya gidiyordum... bunlar tamamen kalktı, artık hayalini kuruyoruz sinemaya gitmenin. (K18).”

“...işte de sorunlar olsa da iki insan görüp sosyalleşiyorsun işte... böyle sürekli eve kapalısın, insanın doğasına aykırı. (K4).”

“Aileye ilişkin ihtiyaçlar” kategorisinde ev yaşamında karşılaşılan çeşitli taleplerin sıralandığı görülmüştür. Bunlar arasında en çok tekrarlanan kodların “evin iş yükünün artması”, “mutfakta geçen zamanın artması”, “çocuğun anneye ihtiyacının olması”, “çocuğun ihtiyaçlarını gidermede ilk sırada olmak” olduğu görülmüştür. Katılımcıların evle ilgili olarak yemek, temizlik ve alışveriş gibi işlerin artmasına ve çocuğu olan katılımcıların çocuklarla ilgili ihtiyaçlarına vurgu yaptığı görülmüştür:

“...hem kendi işlerimi idare etmek hem evin işlerini yapmak hem çocukla ilgilenmek kâbus gibiydi benim için. (K8)”

“...biz de öyle yani, hani ben de bir şey yapmadığım zaman mesela şu yemek bir tek bir çeşit yemek yapabildiğimde onun böyle bir şeyini yaşıyorum...ya işte “ailemi doyuramadım” oluyorum. (K11)”

“Çocuk 10 yaşında değilse, kendi kendini idare edemiyorsa çocuk bana muhtaç oluyor uyurken, yemek yaparken filan sürekli ona bağımlı oluyorsun. (K14)”

“Aileye ilişkin ihtiyaçlar” kategorisinde yer alan “çocuklarla zaman geçirebilmek”, kadın akademisyenlerin bu zorlu sürecin en olumlu yanı olarak ifade ettikleri durumlardan biri olduğu görülmüştür:

“...bu durum çocuklara yaradı. Evde sürekli bizimle birlikteler. (K13)”

“...olumlu yanı bence çocuğumla daha fazla birlikte olabilmek. Ama ne kadar kaliteli vakit geçirebiliyorsun diye sorarsan... günde en fazla bir saati geçmez (K3)”

Çocuklu kadın akademisyenlerin kendilerine zaman ayıramadıkları (f=6), bekar ve çocuksuz evli olan katılımcıların ise kendilerine daha çok zaman ayırabildikleri (f=7) ifade edilmiştir.

Tema 3: İş ve yaşam çatışması

“İş ve Yaşam Çatışması” olarak adlandırılan üçüncü tema, “iş alanının ev alanına taşması”, “ev alanının iş alanına taşması” ve “rol çatışması” olmak üzere üç kategoriye ayrılmıştır.

Tablo 5: Tema 3'e ilişkin kategoriler, kodlar ve frekanslar

TEMA 3	KATEGORİ	KOD	FREKANS	
İŞ VE YAŞAM ÇATIŞMASI	İş Alanının Ev Alanına Taşması	İşle ilgili taleplere öncelik vermek	7	
		Kendine zaman ayırırken bile işi düşünmek	4	
		Aile taleplerini karşılamada yetersizlik	2	
		Evin düzeninin bozulması	2	
	Ev Alanının İş Alanına Taşması	Akademik çalışma/İdari iş yaparken bölünmek	10	
		Evdeki gürültünün çalışmayı zorlaştırması	8	
		Çalışabilmek için ev taleplerini yerine getirmeyi beklemek/gece çalışmak zorunda olmak	7	
		Akademik çalışma yaparken evin işlerini/ çocukları düşünmek	5	
			Çocuğun dersi bölmesi	4
			Ev ve iş zamanını ayıramamak-zaman yönetimi yapamamak	16
			Kadınların iş yükünün erkeğe göre fazla olması	14
			Akademisyen rolünün geri planda kalması/ Ev kadını-anne rolünün ön plana çıkması	11
			Rol geçişlerinin zor/hızlı olması	9
			Rol geçişine hazırlanmak (Kıyafet, fiziksel mekân, vb.)	8
			Zamansal sınır çizmek/zaman sınırı koymak	8
	Rol Çatışması		Rolleri belirgin hale getirmeye çalışmak	7
			Rol sınırlarının bulanıklaşması	7
			Rol çatışması	6
			Bekarlara/Erkeklere/Çocuğu olmayanlara/ İşe fiilen gidenlere imrenmek	5
			Fiziksel sınır çekerken bile geri planda olmak	3
		Kendini ikinci plana atmak	3	
		Kimlik karmaşası	2	
		Rol geçişinde zorlanmama	2	
	Rollerin belirgin olması	2		
		Erkeklerle kadınlar arasında fark olmaması	1	

“İş alanının ev alanına taşması” kategorisinde en sık tekrarlanan kodun “İşle ilgili taleplere öncelik vermek” (f=7) olduğu görülmüştür. Bu kodu sırasıyla, “Kendine zaman ayırırken bile işi düşünmek”, “aile taleplerini karşılamada yetersizlik” ve “evin düzeninin bozulması” izlemektedir. Katılımcıların idari,

akademik ve eğitimle ilgili olarak görevlerini ev ortamında yerine getirmelerinden dolayı bir öncelik sıralaması yapmak zorunda kaldıkları, eski yaşam biçimlerinin değiştiği ve ailevi ihtiyaçlarını gidermede sorunlar yaşadıklarına yönelik ifadeler kullandıkları belirlenmiştir:

“...gece uykularımızda bile işi düşünüyoruz...kahve içerken bile aklımda işler oluyor (K3)”.

“Ben derse çok adapteyim arada gözüm kayıyor mesajı görüyorum ama çok ekstrem şeyler değilse ben dersi bölmüyorum. Mesela geçen ders anlatırken ben sarma yanmış, eşim elinde kağıtla geldi, “yanıyor” diye yazdı ama dersi hiç bölmedim. O tip durumlar olduğunda dersten yana kullanıyorum işlerimi... (K16)”.

“Kanalize olmak ev ortamında zor olabiliyor bir tarafta hobinle ilgili şeyler dururken bir tarafta masada işle ilgili materyal durduğu için ikisini birbirinden ayırıp diğerine kanalize olmak kolay olmayabiliyor. Ben işi işte halletmeyi seviyorum. Evde ve iş dışındaki zamanlarda da işi hiç düşünmüyorum diyemem ama planlamasını yapıyorum ve bunu da iş zamanında olacak şekilde yapıyorum. (K20)”.

“Ev alanının iş alanına taşması” kategorisinde en çok tekrarlanan kodların “akademik çalışma/idari iş yaparken bölünmek”, “evdeki gürültünün çalışmayı zorlaştırması”, “çalışabilmek için ev taleplerini yerine getirmeyi beklemek/gece çalışmak zorunda olmak” olduğu görülmüştür. Bu kodlara ek olarak, “akademik çalışma yaparken evin işlerini/çocukları düşünmek”, “çocuğun dersi bölmesi” şeklinde kodlar, kadın akademisyenlerin ev yaşantısındaki bazı unsurların çalışma yaşamına yansıdığını ortaya koymaktadır. Katılımcılar evde işe yönelik görevlerini yerine getirmeye çalışırken çeşitli nedenlerle bölündüklerini, çoğunlukla ev işleri ve çocuklardan dolayı gece çalışmak zorunda kaldıklarını ifade etmişlerdir:

“Normalde isteyken ev işlerini düşürmüyorsun ama evdeyken çamaşırı da yıkayayım, ders arasında asayım gibi kaygıların oluyor...(K6)”.

“Çocuğunuz evdeyse ve ilgi isteyen bir yapıda kendi online dersleri var ama yetişkin desteğine ihtiyacı var. Bir oraya gitmeye çalışıp bir dersimi yapmaya çalışıyorum ama sürekli bölünüyorum. Kuruma (okula) gidemediyse çocuk, aynı anda kendi dersim olmasını dengeli yürütemedim...ya dersim bölündü ya kucağıma oturdu dersi birlikte yürüttük. (K15)”.

“...çocuk bir dönem klavyenin üzerinde yatıyordu “...bu ne biçim ders” dedi gitti...çok müdahale ediyor...iki çocuk boğaz boğaza girebiliyorlar, sürekli kulağının biri dışarıda oluyor. (K2)”.

“...bölünerek ders çalışmayı öğrendim... bütün gün bilgisayar başındayım, saatlerce ders anlattıktan sonra gece insan artık çalışmak istemiyor ki...okuduğunu da anlayamıyorsun. (K3)”.

“...çocuklar uyuduktan sonra çalışabiliyorum...genelde 12’de başlıyorum gece 3’e kadar...sabah da o az uykuyla güne başlamak zorundasın... (K12)”.

“Rol çatışması” kategorisinde en sık tekrarlanan kodların sırasıyla “ev ve iş zamanını ayıramamak-zaman yönetimi yapamamak”, “kadınların iş yükünün erkeğe göre fazla olması”, ve “akademisyen rolünün geri planda kalması/ev kadını-anne rolünün ön plana çıkması” olduğu görülmüştür. Katılımcıların çoğunluğunun ev ile ilgili taleplere erkeklere göre daha fazla cevap vermek zorunda hissettikleri görülmüştür. Bu durumun akademisyen rolünün geri plana itilmesine neden olduğuna ilişkin örnek ifadeler aşağıdaki gibidir:

“.....Kadınsan... anneysen istersen ordinaryüs profesör ol istersen... evden beklenen şeyler evin düzenini senin sağlaman bekleniyor. Bizde gördüğüm kadarıyla eşim salona girip kapıyı kapatınca kendini ofiste hissetti. Ama benim öyle ekstra zamanımda yemek yapmak zorundaydım çocukları doyurmak zorundaydım onların derslerini takip etmek zorundaydım... (K12)”.

“...Yani başta da söylemiştim dediğiniz gibi... Bence onlar (erkekler) hep, onların literatüründen konuşalım “1-0”, “2-0” önce başlıyorlar maça, çok fazla zamanları var...(K11)”.

“...Baba derse girdiği zaman sıkı yönetim ilan etmiş oluyor, gürültü yapılmıyor...ama anne de öyle değil o anne olmaya devam ediyor. Baba öğretmen rolüne geçiyor. Çocuklar için anne her zaman anne... (K2)”.

“Rol çatışması” kategorisinde yer alan diğer kodlar arasında, “rol geçişlerinin zor/hızlı olması”, “rol geçişine hazırlanmak (kıyafet, fiziksel mekân, vb.)”, “zamansal sınır çizmek”, “rolleri belirgin hale getirmeye çalışmak”, “rol sınırlarının bulanıklaşması” gibi kodlar yer almaktadır. Kadın akademisyenler, akademisyen rolünden ev kadını/anne/birey rollerine geçişin çok hızlı olduğunu vurgulamışlardır:

“Kimlik karmaşası yaşıyoruz aynı anda...ve hata yapmamak için daha çok gerilip daha çok baskı, saniyede dönmek zorundayız. Normalde bu kimliklere sahip olup yaşamı sürdürmek zordu zaten, şimdi kimlikten kimliğe geçmek çok daha zor ve stresli. Mutfakta yemek yapıp 5 dakika dersim var diyip “şak” diye bilgisayar başına oturuyoruz. (K13)”.

“...ders arasında çamaşır asıyoruz, kurutucuya çamaşır atıyoruz...baba da ders veriyor ama çocuk susadıysa benim vermem gerekiyor. Hem iş kadını hem anne olma hem de evde kadın olmak... üçünü de aynı anda sergilemek zorunda kadın... (K2)”.

“...Yemek yaparken de gelebilir telefon, 3 dakika sonra ders de yapabilirim zaten her şey birbirine girdi. (K8)”.

“Çatışmayı çok yaşıyorum. Çünkü ders anlatırken salona taşındım mesela orada televizyon var. Eşim boşlukta olup sessiz şekilde televizyon izliyor ya da işlerini yapıyor. Normalde hayatımız saatli idi. Kargo ders anlatırken gelebiliyor... (K16)”.

Tema 4: İş ve yaşam çatışmasını yönetme süreci

Dördüncü tema olan “İş-Yaşam Çatışmasını Yönetme Süreci”, “bireyler üzerindeki etkiler” ve “çatışmayı yönetmede etkili faktörler” olmak üzere iki kategoriden oluşmaktadır (Tablo 6).

Tablo 6: Tema 4'e ilişkin kategoriler, kodlar ve frekanslar

TEMA 4	KATEGORİ	KOD	FREKANS
İŞ-YAŞAM ÇATIŞMASINI YÖNETME SÜRECİ	Bireyler Üzerindeki Olumsuz Etkiler	“Evdesin rahatsın” algısına maruz kalma	19
		Yorgunluk	11
		Uyku düzeni bozulması	10
		Sağlığa yönelik kaygılar	9
		Her gün aynı şeyler oluyor hissi/Günleri karıştırmak	8
		Sinirlenmek	6
		Deşarj olamamak	6
		Evde olma zorunluluğunun getirdiği baskı	5
		Psikolojik yıpranma	5
		Stres	5
	Çatışmayı Yönetmede Etkili Faktörler	Kapana kısılmak	4
		Yetersizlik hissi	4
		Evde olmanın sağlık açısından güvende hissettirmesi	4
		Fedakârlık yapmak zorunda hissetmek	3
		Fiziksel sağlık sorunları	3
		Gelecek kaygısı	3
		Adaptasyon zorluğu	2
		Düzensiz beslenme	1
		Kurum kültürü, aidiyet hissinin kalmaması	1
		Öz disiplinli olmak	11
Aile/Eş desteği	8		
Planlı olma	7		
Yöneticilerin anlayışlı olması	6		
Psikolojiyi düzeltmek için akademik çalışmaya yönelmek	5		
Görev bilinci	4		
Esnek olmak	3		
Özsaygı	3		
Stresle baş edebilme yeteneği	2		

“Bireyler üzerindeki etkiler” kategorisinde en çok tekrarlanan kodun “evdesin rahatsın” algısına maruz kalmak” olduğu ($f=19$) görülmüştür. Katılımcıların COVID-19 pandemisi sürecinde evden çalışmak zorunda olmalarının, çevrele-

rindeki insanlar tarafından “rahat” bir durum olarak algılandığı ve pandemi öncesi ciddiyetini kaybettiğine ilişkin ilgi çekici ifadeler kullandıkları görülmüştür:

“...mesela ders anlatıyorsun bilgisayar başında nefes tüketmişsin yorulmuşsun odadan çıkıyorsun... “ee neyin var bugün evde değil miydin sen” diye soruyorlar, yorgun olabileceğini düşünmüyorlar üstüne mutfağa gidip yemek hazırlıyorum 5 dakika dinlenme yok hani şu koltuğa uzanayım da televizyon izleyeyim gibi bir ritüelim asla olmadı...(K14)”

“Evdekiler için benim derste anlattığım konuların hiçbir önemi yok. Bilimsel çalışmalarımın önemi yok. Onlar için yemekte ne var o önemli. (K12)”

“...acaba iş kıyafetlerimi giyip evde gezsem daha mı çok ciddiye alırmım?” diye düşündüm... Ders anlatmak ve düzgün anlatmak bu benim işim bunu hakkıyla yapmak zorundayım çünkü maaş alıyorum. (K13)”

“En yakınım eşim, maalesef sen zaten evdesin bakış açısı...akademisyen arkadaşlarım çocuğu da varsa bizim halimiz ne olacak diyor. Evli değilse ne güzel uzaktan gitmiyorsunuz evinizden yapıyorsunuz diyorlar. (K15)”

“Biz saat beş itibari ile gecenin üçüne dördüne kadar da çalışırız ve bu işin içinde öğrenci işleri de söz konusudur... böyle bir durumda tabii ki hani çevreyi biraz geniş edecek olursak evet garip yorumları aldığımız da oluyor... yani mesela evde yattığımızı düşünenler de var bu sadece akademisyenler için değil maalesef öğretmenler için de böyle. Aslında şu an tahta kullanmadığım için bir word dosyası üzerinde soru çözmeye çalışıyorum bu mesela bir efor...(K7)”

Bu kategori altında “yorgunluk”, “uyku düzeninin bozulması”, “sağlığa yönelik kaygılar”, “psikolojik yıpranma”, “stres” ve “gelecek kaygısı” gibi kodların, bireysel sağlığı tehdit eden bir virüsün varlığının fiziksel ve psikolojik etkiler yarattığını ortaya koyduğu görülmüştür. Ayrıca katılımcılar evde olmanın bir zorunluluk olmasının kendilerinde baskı yarattığını, evden çıkamadıkları için deşarj olma imkanlarının bulunmadığını ve zaman kavramını yitirdiklerini ifade etmişlerdir:

“...ister istemez sarj ve desarj problem yaşıyoruz. Bazen iyi bazen kötü kalkıyorsunuz...günü bilemiyorsunuz. Programınız yoksa bugün ne gün diyorsunuz sizce pazartesi cumartesi farkı yok. (K3)”

“Artık sabahları kalkıyorum ve hangi güne uyandım hatırlamakta zorlanıyorum. (K14)”

“Çatışmayı yönetmede etkili faktörler” kategorisinde en sık tekrarlanan kodun “öz disiplinli olmak” olduğu görülmüştür. Bu kodu “aile/eş desteği” izlemektedir. Ayrıca kadın akademisyenlerin, yönetimin desteği ve görev bilinci sayesinde motive olmaya çalıştıklarına yönelik ifadeleri bulunmaktadır:

“Öz disiplinim olmasa bu süreçte çok zorlanırdım. Çünkü bütün gün evde dizi izlemek o kadar kolay ve o kadar güzel ki ...Sürekli dışarıdan sipariş edip yemek yemek, hiç hareket etmemek çok basit. Kendi özelliklerim sayesinde süreci iyi değerlendirdim ve çatışmayı azalttım. İş ve aile konusunda sınırlar çizerim. Şu an çalışıyorum,” kusura bakmayın müsait değilim” derim. Önceden kolay kolay hayır demezdim, şimdi diyorum ki zamanım yok, yetiştiremiyorum aileme daha dikkat etmeyi öğrendim bu süreçte. (K6)”.

“Her gün belli hedeflerim var, bir defterim var oraya yazıyorum bugün şunu şunu yaparım diye. Kendi kendimi motive etmeye çalışıyorum... (K14)”.

Özellikle profesör unvanına sahip akademisyenlerin deneyimli olmalarına dayanarak iş ve yaşam alanları arasında belirli bir denge kurdukları belirlenmiştir:

“Meslek ayrıdır ev aile ayrıdır. Ben ev işlerini programlayan bir insan olduğum için yıllardır yürüyen bir düzenim var o yüzden çakışma olmadı (K4)”.

“...gençler belki bu özelliği henüz kazanmamış olabilir ama siz yıllar içinde bunu oturtmuş olabiliyorsunuz. Bir sistem kurunca insanlar sizin hayatınıza paldır kültür giremeyeceklerini biliyorlar...(K5)”.

Çoğu kadın akademisyenin, pandemi sürecinde psikolojik olarak kendilerini daha iyi hissetmek için akademik çalışmalara yönelmeyi tercih ettikleri görülmüştür:

“Aslında bu süreçte çok enteresandır ki hiç yoğunlaşmadığım kadar kendi akademik işlerime odaklandım. Çocuklar yattıktan sonra. Daha önce fırsat bulamadığım şeyleri yapmaya başladım. Bu bir fırsattır diye düşündüm. Belki de bu sürecin belirsizliği bizi buna itti. Bir şeye tutunmak zorundasın, bizim meziyetimiz akademik çalışma yapmak (K12)”.

“Bu anlamsızlık hissi depresyona sokabilir çalışmak beni var ediyor...Çok doğru bir meslek seçtiğimi derinden hissettim bu süreçte... (K8)”.

Sonuç ve öneriler

Bu araştırmanın amacı, iş-yaşam çatışması kuramı temelinde kadın akademisyenlerin COVID-19 pandemisi sürecinde uzaktan çalışma olgusunu nasıl deneyimlediklerini detaylı biçimde ortaya koymaktır. Bu amaca yönelik olarak kamu üniversitelerinde bir haftanın çoğunluğunu evden çalışarak geçirmesi açısından, en az 3 gün evden çalışmış kadın akademisyenlerle yapılan görüşmelerin analizi sonucunda dört tema ortaya çıkmıştır. İlk tema olan “evden çalışmada işin talepleri” teması, idari, akademik kariyer ve uzaktan eğitimle ilgili talepleri içermektedir. Kadın akademisyenlerin evden çalışma sürecinde idari işlere yönelik her an aranabileceklerini hissettikleri, sürekli olarak tele-

fon, e-posta ve elektronik belge sistemlerini kontrol etmek zorunda kaldıklarını belirttikleri görülmüştür. Bununla beraber pandemi nedeniyle eğitimin de uzaktan olmasının, pandemi öncesinde var olmayan teknolojik bir iş yükünü de beraberinde getirdiği görülmüştür. Akademisyenlerin yüz yüze eğitimde kullandığı ders materyalinin yeterli olmadığı ve çevrimiçi eğitim platformlarında verimli bir şekilde ders anlatabilmek için yeni ve öğrencilerin ilgisini çekebilecek ders içerikleri hazırlamak zorunda oldukları belirlenmiştir. Ayrıca bazı akademisyenlerin ilk kez çevrimiçi ders vermelerinden dolayı dersin kalitesine ilişkin kaygı duyduğu ortaya çıkmıştır.

“Akademik kariyerle ilgili işler” kategorisinde kadın akademisyenlerin çoğunluğunun akademik çalışmalarında azalma olduğu, akademik çalışmalara odaklanma ve motivasyon sıkıntısı yaşamalarına ek olarak veri toplayamadıkları ve yeni araştırmalar yapamadıkları görülmüştür. Ancak bekâr ve evli olup çocuk sahibi olmayan akademisyenlerin akademik çalışma yapma sorunları yaşamadığı belirlenmiştir. Forster (2001) tarafından yapılan araştırmada, kadın akademisyenlerin çocuk sahibi olmaması halinde, sayıca daha fazla olan erkek akademisyenlerin rekabet edebilirliklerinin arttığı ifade edilmiş, bu çalışmanın sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Kadınların çocuk sahibi olması durumunda babalara kıyasla çocuklarının yeme, içme, uyku ve oyun gibi ihtiyaçlarını karşılamak için yönelindikleri öncelikli kişi olmaları onların zamanlarını büyük bir kısmını çocuklarıyla geçirmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla kadın akademisyenlerin, akademik çalışmalara ayırdığı zaman azalmaktadır.

İkinci tema olan “evden çalışmada yaşam talepleri” teması, kadın akademisyenlerin evde buldukları süre boyunca bireysel ve ailelerine ilişkin ihtiyaçlarının nasıl şekillendiğini ortaya koymaktadır. Kadın akademisyenlerin pandemi nedeniyle dışarı çıkamamaları sosyal yaşamlarını olumsuz yönde etkilemiştir. Ayrıca katılımcıların işe giderken trafikte harcanan zamandan tasarruf edilmesi, evde daha iyi beslenme düzeni kurulması, spor ve kişisel hobilere zaman ayrılmış olması gibi olumlu yanlarından bahsedenler de olmuştur.

Kadın akademisyenlerin çoğunluğunun ailecek bütün gün evde zaman geçirmek ve işle ilgili görevlerini de evde tamamlamak zorunda olmalarından dolayı evin iş yükünün artmasından şikâyetçi oldukları görülmüştür. Koronavirüs Pandemisi bütün insanları etkileyen bir salgın olma niteliğiyle tüm aile üyelerinin evde olmasını mecbur kılmıştır. Çocukları uzaktan eğitim almak zorunda kalan kadın akademisyenlerin, çocukların bakımı ve eğitimi ile ilgili sorumlulukları da üstlendikleri belirlenmiştir. Bu süreçte çocukları okul çağında olan kadın akademisyenlerin, çocuklarıyla birlikte derslere katıldıkları, çocukların yemek, oyun ve benzeri ihtiyaçlarını gidermekte ilk sırada oldukları ortaya çıkmıştır. Önceki çalışmalarda kadın akademisyenlerin çeşitli zamansal

(işleri planlamak, süre sınırı koymak vb.) ve fiziksel sınırlar (çalışma odasını ayırmak vb.) belirleyerek iş-yaşam dengesini sağlamaya çalıştıkları görülmüştür. Ancak, özellikle çocuk sahibi olanların sürekli ve öngörülemez taleplere karşılık verebilmek için bu sınırları belirlemek konusunda birtakım zorluklar yaşadıkları ortaya çıkmıştır (Toffoletti ve Starr, 2016). Bu doğrultuda bu çalışmada elde edilen ilgili sonucun şaşırtıcı olmadığı ifade edilebilir. Bunun yanı sıra kendi evden çalışma süreçlerine onları da adapte etmek zorunda kalmanın psikolojik ve fiziksel bir yıpranma kaynağı olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca küçük yaşta çocuğa sahip akademisyenlerin ders anlatırken ve akademik çalışma yaparken sürekli olarak bölündükleri ve işlerini yapmaya devam etse bile farklı bir odada bulunan çocuklarının güvenliğini düşünmeye devam ettikleri görülmüştür. Bu anlamda Sınır Kuramı çerçevesinde, pandemi sürecinde kadın akademisyenlerin zamansal ve fiziksel sınırlar belirleme konusunda zorlandıkları öne sürülebilir.

Ashforth vd. (2000)'ne göre, bir kadın çalışanın iş toplantısı esnasında çocuğu tarafından aranması halinde, bu çalışan "anne" ve "çalışan" rolleri arasında sıkışıp kalacak, aynı anda iki yerde olamayacağından ötürü, ya çocuğunun aramasını daha sonra cevaplandırması, ya da toplantıya mazeretini sunup işine ara vermesi gerekecektir. Bu şekilde birbirlerinden kesin sınırlarla ayrılmış rollerin varlığında, bireylerin tatminsizlik duyma ve iş-yaşam çatışması yaşama ihtimallerinin artacağı ileri sürülmüştür. Pandemi döneminde ise iş ve ev alanları zorunlu olarak fiziksel bakımdan bütünleşmiştir. Bu durum iş-yaşam çatışmasının kaçınılmaz olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur. Başarır ve Sarı'nın (2015) çalışmasında kadın akademisyenlerin kendilerini, "çoklu görev ve sorumluluklara sahip biri olarak" tanımladıkları görülmüştür. Toplumsal cinsiyet rolünün de etkisiyle birden fazla rolü üstlenmenin kadın olarak akademisyenliğin doğasında bulunduğu söylenebilir. Bu duruma pandemi koşullarında iş ve ev alanlarının fiziksel olarak birleşmesinin eklenmesi ise birçok öngörülmezen olumsuzluğu da beraberinde getirmiştir. Üçüncü tema olan "iş-yaşam çatışması" teması iş ve ev alanlarının birbirine nasıl taşıdığı ve kadın akademisyenlerin deneyimlediği rol çatışmasına yönelik bilgiler sunmaktadır. Çoğu kadın akademisyenin iş ve ev talepleri arasında bir öncelik sıralaması yaptığı ve içinde buldukları bağlama göre tercih yaptıkları görülmüştür. Kendine zaman ayırırken bile işi düşünmek zorunda kalan kadın akademisyenlerin, kendilerini iş ve ev talepleri arasında "kapana kısılmış" hissettikleri ve kendilerini iki alanda da yetersiz hissettikleri belirlenmiştir. Katılımcılar evle ilgili talepleri yerine getirmekte erkeklere göre daha fazla iş yükünü sırtladıklarını belirtmişlerdir. Bunun yanı sıra, çalışabilmek için çocukların uykuya daldığı ve evin işlerinin tamamlandığı gece saatlerini beklemek zorunda kaldıklarını ancak geç saatlerde fiziksel yorgunluğa bağlı olarak

odaklanmada zorluk çektiklerini ifade etmişlerdir. Dolayısıyla akademisyenlerin çoğunluğunun akademik performansında düşüş yaşadığı söylenebilir.

Toplumlarda cinsiyetlere atfedilen roller, kadın ve erkeğin iş ve özel yaşamlarına ilişkin sorumlulukları ve bu sorumlulukları yerine getirirken sergilemeleri gereken tutum ve davranışlarına yönelik toplumsal inançları ifade etmektedir (Donald ve Linington, 2008). Değişen toplumsal dinamiklere rağmen, hala kadınların çalışma yaşamında genellikle kısıtlandırıldığı ve ev merkezli çalışmaya itildiği görülmektedir. Türkiye’de kadın ve erkeğin iş ve ev yaşamlarına dair toplumsal rol beklentileri incelendiğinde, kadınlardan işten eve döndüklerinde hızlıca eş ve anne rolüne bürünmelerinin beklendiği, erkeklerin ise aileden bağımsız sınırlar oluşturabilip, rol geçişini kademeli olarak gerçekleştirebildikleri görülmektedir (Bayramoğlu, 2018). Ancak pandemi döneminde evden çalışan kadınların işten eve dönüş zamanı bulunmadığı için rol geçişlerinin ani yaşandığı görülmüştür. “Rol çatışması” kategorisi katılımcıların sergilemek zorunda kaldığı rollerin birbirine karıştığı durumları ortaya koymaktadır. Çoğu kadın akademisyenin anne rolünden akademisyen rolüne geçişi çok ani olarak hissettiği ve rolüne bürünebilmek için zamansal ve fiziksel sınır çizmeye çalıştığı görülmüştür. Evli katılımcıların çoğunun, çocuk sahibi olup olmalarından bağımsız olarak, kadınların iş yükünün erkeğe göre daha fazla olduğunu ve ev kadını/anne rolünün ön plana çıktığını belirtmeleri dikkat çekicidir. Bu durum kadınların kendini ikinci plana iterek ev taleplerini bir öncelik haline getirdiklerini ve ev taleplerinden kalan zamanda akademik çalışma yapabilmek zorunda oldukları sonucunu ortaya çıkarması açısından önceki çalışmalarla benzerlik göstermektedir. Er’in (2008) çalışmasında evli olan kadın akademisyenlerin ev içi rollerde sorumluluğu erkeklere göre daha fazla üstlendiği ve bazı işleri eşleriyle paylaşmadığı belirlenmiştir. Ayrıca Ergöl, Koç, Eroğlu ve Taşkın’ın (2012) çalışmasında da geleneksel olarak evde kadına yüklenen rollerin (yemek yapma, bulaşık yıkama, çamaşır yıkama, ütü yapma, ev temizleme, giysi onarımı) çoğunlukla evde kadınlar tarafından yerine getirdiği görülmüştür.

Dördüncü ve son tema olan “iş-yaşam çatışmasını yönetme süreci”, pandemi döneminde evden çalışmanın “bireyler üzerindeki etkileri” ve “çatışmayı yönetmede etkili faktörler” olmak üzere iki kategoriden oluşmaktadır. Ev ve iş ortamının tek bir fiziksel alana sığdırılmış olmasının yarattığı taşma ve rol çatışmasının en çarpıcı sonucu olarak akademisyenlerin çevresinde bulunan insanlarda oluşan “evdesin rahatsın” algısı olduğu ortaya çıkmıştır. Bu durum, pandemi öncesinde fiili olarak işe giden kadın akademisyenlerin mesleğine toplumsal bakış açısının değiştiğini göstermektedir. Evde olduğu için iş yükünün azaldığı gibi bir kanı, kadın akademisyenlerin yaşadığı zorlu sürecin tam tersini yansıtmaktadır. Bu sürecin katılımcılarda yorgunluk, uykusuzluk, zaman kavramının

yitirilmesi, sinirlilik, rahatlayamama, psikolojik ve fiziksel yıpranma, yetersizlik hissi, stres, kaygı ve uyum sorunları gibi önemli olumsuzluklara neden olduğu görülmüştür. Katılımcıların iş ve aile alanını ayrı tuttıkları eski düzenlerine yönelik bir özleme sahip oldukları belirlenmiştir. Ek olarak kadın akademisyenlerin bu zorlayıcı sürecin yarattığı baskıdan kaçabilmek için akademik çalışmalarına yöneldikleri görülmüştür. Katılımcılardan bazıları stres ve kaygıyla başa çıkabilmek, artan iş yükünün yarattığı yorgunluğu azaltabilmek için araştırma faaliyetlerini “tutunacak bir dal” olarak gördüklerini belirtmişlerdir.

Katılımcıların işyerinde iş arkadaşlarıyla bir kahve içmenin sağladığı psikolojik rahatlıktan yoksun kalmış olmaları, pandemi nedeniyle geleceğe ve sağlığa yönelik kaygılar taşırken aynı zamanda çalışmak ve aile kaynaklı talepleri karşılamak zorunda kalmış olmaları açık bir şekilde iş-yaşam çatışması yaşadıklarını göstermektedir. Katılımcılar, bu çatışmayı yönetmede öz disiplinli olma, aile/eş desteği, planlı olma, yöneticilerin anlayışlı olması, görev bilinci, özsaygı ve stresle başarılı olma gibi unsurların olumlu katkısının bulunduğunu belirtmişlerdir. Pakistan’da gerçekleştirilen bir çalışmada da kadın akademisyenlerin eşleri tarafından duygusal destek görmeleri halinde iş-yaşam çatışması ve stres düzeylerinin azaldığı ortaya çıkmıştır (Naz, Fazal ve Khan, 2017). Küçükşen ve Kaya’nın (2016) çalışmasında, kadın akademisyenlerin iş ve yaşam dengesini kurabilmelerinde hedef odaklı çalışmaları ve zaman yönetimi konusundaki becerilerinin etkili olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca kendi kişisel gereksinimlerinden (uyku, eğlence, dinlenme ve sağlık gibi) ödün vermek zorunda kalmalarının ve eş desteğinin önemini ortaya çıkması, bu çalışmanın sonuçları ile uyumlu görünmektedir. Benzer sonuçlar Forster (2001)’in çalışmasında da görülmüş, araştırmaya katılan kadın akademisyenlerin üçte birinin eşleri nedeniyle kariyerlerinden ödün verdiği, üçte birinin ise mevcut pozisyonlarına ulaşabilmek için kişisel yaşamlarından fedakarlıklarda bulunduğu saptanmıştır. Bu durum kadın akademisyenlerin kariyerleri ve özel yaşamları arasında kimi zamanlarda arada kalmış hissedebileceklerine işaret etmektedir.

Unvan açısından değerlendirildiğinde profesör unvanına sahip akademisyenlerin, yılların getirdiği deneyime bağlı olarak rol geçişlerinde gençlere kıyasla daha başarılı olduğu ve bu konuda sorun yaşamadıkları belirlenmiştir. Bu sonuçlar, Almanya’daki genç akademisyenler üzerinde yapılan araştırmanın sonuçları ile uyumluluk göstermektedir. İlgili çalışmada, yoğun bir biçimde çalışarak bilgi ve deneyimlerini artırmaya çalışan genç kadın akademisyenlerin iş ve özel yaşamlarını dengelemek konusunda zorlandıkları görülmüştür (Dorenkamp ve Süß, 2017). Ders verme zorunluluğu bulunmayan araştırma görevlilerinin ise derse yönelik kaygıları bulunmasa da idari işler ve akademik çalışmalarla ilgili sorun yaşadıkları belirlenmiştir. Bekâr ve evli olmakla bir-

likte çocuğu bulunmayan akademisyenler salgın nedeniyle belirli bir düzeyde stres ve kaygı yaşadıklarını, işle ilgili görevlerini evde yerine getirirken dış çevre unsurları nedeniyle sorunlar yaşadıklarını belirtmişlerdir. Çocuğu olan kadın akademisyenlerin, çocuklarının ihtiyaçlarına yanıt verme zorunluluklarının ek bir talep kaynağı olarak düşünülebilir.

Bu araştırmada elde edilen sonuçlar ışığında pandemi sürecinin kadın akademisyenlerin mevcut davranış, yaşam ve çalışma şekillerini ani ve zorunlu olarak değiştirdiği görülmüştür. Kadın akademisyenlerin pandemi sürecinde evden çalışma olgusunu, bazı olumlu yanları bulunsa da genel olarak olumsuz biçimde yorumladıkları belirlenmiştir. Ayrıca iş alanının iş dışı yaşama taşıdığı görülmüş, bu taşma sonucunda kadın akademisyenlerin değişime karşı verdikleri mücadele güçleşmiştir. Bununla birlikte, katılımcıların medeni durumdan bağımsız olarak yakınları tarafından “evde çalıştıkları için rahat oldukları” şeklinde bir bakış açısına maruz kalmış olmaları dikkat çekicidir. Bu çalışmada, kadın akademisyenlerin Koronavirüs pandemisi sürecinden anlamlı düzeyde etkilenen bir meslek grubu olduğuna yönelik bulgular ortaya koyulmuştur. Araştırmanın bulguları Sınır Kuramı çerçevesinde incelendiğinde, pandemi sürecinde kadın akademisyenlerin ilk kez deneyimlediği evden çalışma olgusunun, zamana bağlı, fiziksel ve psikolojik sınırlarda bulanıklaşmaya neden olduğu ve iş-yaşam çatışmasına zemin hazırladığı sonucuna varılmıştır.

Bu çalışmanın sonuçları, veri toplama araçları ve erişilen örneklem ile sınırlıdır. Araştırma sonuçlarının genellenebilmesi için daha geniş bir örneklem grubunun oluşturulması, Türkiye’deki farklı üniversitelerde çalışan kadın akademisyenlere ulaşılması ve farklı veri kaynaklarının bir arada kullanılması önerilebilir. Ayrıca gelecek çalışmalarda pandemi sürecinde evden çalışmanın etkilerini inceleyebilmek için farklı araştırma yöntemlerinden ve desenlerinden yararlanılması karşılaştırmalı bulgular elde etmek konusunda faydalı olabilir. Bu çalışmada yalnızca kadın akademisyenlerin görüşlerine odaklanılmıştır. Erkek akademisyenlerle kıyaslama yapmaya elverişli farklı çalışmalar yapılması yazına anlamlı katkılar sağlayabilir.

Kaynakça

- Akca, M. ve Küçükoğlu, M. T. (2020). Covid-19 ve iş yaşamına etkileri: Evden çalışma. *Uluslararası Yönetim Eğitim ve Ekonomik Perspektifler Dergisi*, 8(1), 71-81.
- Allen, T. D., Johnson, R. C., Kiburz, K. M. ve Shockley, K. M. (2013). Work-family conflict and flexible work arrangements: Deconstructing flexibility. *Personnel Psychology*, 66(2), 345-376.

- Ammons, S. K. ve Markham, W. T. (2004). Working at home: Experiences of skilled white collar workers. *Sociological Spectrum*, 24(2), 191-238.
- Ashforth, B. E., Kreiner, G. E. ve Fugate, M. (2000). All in a day's work: Boundaries and micro role transitions. *Academy of Management Review*, 25(3), 472-491.
- Aycan, Z. (2004). Key success factors for women in management in Turkey. *Applied Psychology*, 53(3), 453-477.
- Başarı, F. ve Sarı, M. (2015). Kadın akademisyenlerin "Kadın akademisyen olma"ya ilişkin algılarının metaforlar yoluyla incelenmesi. *Journal of Higher Education & Science*, 5(1), 41-51.
- Başkale, H. (2016). Nitel araştırmalarda geçerlik, güvenilirlik ve büyüklüğünün belirlenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 9(1), 23-28.
- Bayramoğlu, G. (2018). İş/aile sınırı teorisi bağlamında kadın akademisyenlerin iş/yaşam dengesinin sağlanmasına yönelik bir araştırma. *Electronic Journal of Social Sciences*, 17(68), 1722-1744.
- Bick, A., Blandin, A. ve Mertens, K. (Mayıs, 2020). Real-time survey to provide timelier labor market data in era of COVID-19. Federal Reserve Bank of Dallas, 15 Mayıs 2020 tarihinde <https://www.dallasfed.org/research/economics/2020/0515> adresinden erişildi.
- Cucinotta, D. ve Vanelli, M. (2020). WHO declares COVID-19 a pandemic. *Acta Bio Medica: Atenei Parmensis*, 91(1), 157.
- Clark, S. C. (2000). Work/family border theory: A new theory of work/family balance. *Human Relations*, 53(6), 747-770.
- Colaizzi, P. F. (1978). Psychological research as the phenomenologist views it. İçinde R. Valle ve M. King (Der.), *Existential phenomenological alternatives in psychology* (ss. 48-71). Oxford University Press.
- Creswell, J. W. (2009). *Research design: Qualitative and mixed methods approaches*. (3. bs.). Sage Publications.
- Currie, J. ve Eveline, J. (2010). E-technology and work/life balance for academics with young children. *Higher Education*, 62(4), 533-550.
- Dhawan, S. (2020). Online learning: A panacea in the time of COVID-19 crisis. *Journal of Educational Technology Systems*, 49(1), 5-22.
- Donald, F. ve Linington, J. (2008). Work/family border theory and gender role orientation in male managers. *South African Journal of Psychology*, 38(4), 659-671.

- Donald, F. ve Linington, J. (2015). Work/family border theory and gender role orientation. *South African Journal of Psychology*, 38(4), 659-671.
- Dorenkamp, I. ve Ruhle, S. (2019). Work-life conflict, professional commitment, and job satisfaction among academics. *The Journal of Higher Education*, 90(1), 56-84.
- Dorenkamp, I. ve Süß, S. (2017). Work-life conflict among young academics: Antecedents and gender effects. *European Journal of Higher Education*, 7(4), 402-423.
- Elliott, M. (2008). Gender differences in the causes of work and family strain among academic faculty. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 17(1-2), 157-173.
- Elmas Atay, S. ve Gerçek, M. (2017). Algılanan rol belirsizliğinin işe yabancılaşma üzerindeki etkisinin ve demografik değişkenlere göre farklılıklarının incelenmesi. *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (ODÜSOBİAD)*, 7(2), 321-332.
- Er, D. (2008). *Modern Türkiye’de kadın öğretim üyelerinin konumuna ve sorunlarına sosyolojik bir yaklaşım* [Yayınlanmamış Doktora Tezi], Fırat Üniversitesi.
- Ergöl, Ş., Koç, G., Eroğlu, K. ve Taşkin, L. (2012). Türkiye’de kadın araştırma görevlilerinin ev ve iş yaşamlarında karşılaştıkları güçlükler. *Journal of Higher Education & Science/ Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 2(1), 43-49.
- Forster, N. (2001). A case study of women academics’ views on equal opportunities, career prospects and work-family conflicts in a UK university. *Career Development International*, 6(1), 28- 38.
- Fox, M. F., Fonseca, C. ve Bao, J. (2011). Work and family conflict in academic science: Patterns and predictors among women and men in research universities. *Social Studies of Science*, 41(5), 715-735.
- Gornall, L. ve Salisbury, J. (2012). Compulsive working, ‘hyperprofessionality’ and the unseen pleasures of academic work. *Higher Education Quarterly*, 66(2), 135-154.
- Guba, E. G. ve Lincoln, Y. S. (1982). Epistemological and methodological bases of naturalistic inquiry. *Educational Communication and Technology Journal*, 30 (4), 233-252.
- Kahn, R. L., Wolfe, D. M., Quinn, R. P., Snoek, J. D. ve Rosenthal, R. A. (1964). *Organizational stress: Studies in Role Conflict and Ambiguity*. Wiley.
- Karasar, N. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemi: Kavramlar, ilkeler, teknikler*. Nobel.

- Kinman, G. ve Jones, F. (2008). A life beyond work? Job demands, work-life balance, and wellbeing in UK academics. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 17(1-2), 41-60.
- Kotecha, K., Ukpere, W. ve Geldenhuys, M. (2014). The effect of family relationships on technology-assisted supplemental work and work-life conflict among academics. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 5(10), 516.
- Kramer, A. ve Kramer, K. Z. (2020). The potential impact of the COVID-19 pandemic on occupational status, work from home, and occupational mobility. *Journal of Vocational Behavior*, 119, 1-4.
- Küçükşen, K. ve Kaya, Ş. D. (2016). Yönetici pozisyonundaki akademisyen kadınlarda aile-iş-özel yaşam dengesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(37), s. 662-674.
- Lechner, V. ve Creedon, M. (1994). *Managing Work and Family Life*. Springer.
- Lewis, S. (2003). The integration of paid work and the rest of life: Is post industrial work the new leisure? *Leisure Studies*, 22(4), 343-355.
- Mahmood, A.N. (2007), Work and home boundaries: Socio-spatial analysis of women's live-work environments. *Housing and Society*, 34(1), 77-100.
- Martinez-Sanchez, A., Perez-Perez, M., Vela-Jimenez, M.J. ve de-Luis-Carnicer, P. (2008), Telework adoption, change management, and firm performance, *Journal of Organizational Change Management*, 21(1), 7-31.
- McCloskey, D. W. (2016). Finding work-life balance in a digital age: An exploratory study of boundary flexibility and permeability. *Information Resources Management Journal (IRMJ)*, 29(3), 53-70.
- Montreuil, S. ve Lippel, K. (2003), Telework and occupational health: A quebec empirical study and regulatory implications. *Safety Science*, 41(4), 339-58.
- Morgan, R. E. (2004). Teleworking: An assessment of the benefits and challenges. *European Business Review*, 16(4), 344-357.
- Naz, S., Fazal, S. ve Khan, M. I. (2017). Perceptions of women academics regarding work-life balance: A Pakistan case. *Management in Education*, 31(2), 88-93.
- Ng, C.F. (2010). Teleworker's home office: An extension of corporate office?. *Facilities*, 28(3/4), 137-155.
- Olson-Buchanan, J. B. ve Boswell, W. R. (2006). Blurring boundaries: Correlates of integration and segmentation between work and nonwork. *Journal of Vocational Behavior*, 68(3), 432-445.

- Özen-Kapız, S. (2002). İş-aile yaşamı dengesi ve dengeye yönelik yeni bir yaklaşım. *Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4, 139-153.
- Pérez, M. P., Sanchez, A. M. ve de Luis Carnicer, M. P. (2003). The organizational implications of human resources managers' perception of teleworking. *Personnel Review*, 32(6), 733-755.
- Polingham, D. E. (1989). Phenomenological research methods. Valle, R. S., and Halling, S. *Existential-phenomenological perspectives in psychology: Exploring the breadth of the human experience* içinde (ss. 41-60). Plenum Press,
- Richman, A.L., Civian, J.T., Shannon, L.L., Hill, E.J. ve Brennan, R.T. (2008). The relationship of perceived flexibility to employee engagement and expected retention. *Community, Work & Family*, 11(2), 183-197.
- Sallee, M. W. ve Lewis, D. V. (2020). Hyper-separation as a tool for work/life balance: Commuting in academia. *Journal of Public Affairs Education*, 26(4), 1-22.
- Saltiel, F. (2020). Who can work from home in developing countries?. *Covid Economics*, 7(2020), 104-118.
- Smith, J. A. ve Shinebourne, P. (2012). *Interpretative phenomenological analysis*. H. Cooper, P. M. Camic, D. L. Long, A. T. Panter, D. Rindskopf ve K. J. Sher (Ed.), *APA handbooks in psychology. APA handbook of research methods in psychology, Vol. 2. Research designs: Quantitative, qualitative, neuropsychological, and biological* içinde (ss. 73-82). American Psychological Association.
- Sullivan, C. (2003). What's in a name? Definitions and conceptualisations of teleworking and homeworking. *New Technology, Work and Employment*, 18(3), 158-165.
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2020). Haberler. 29 Mart 2020 tarihinde <https://www.saglik.gov.tr-/Genel/MansetHaberListesi.aspx> adresinden erişildi.
- Toffoletti, K. ve Starr, K. (2016). Women academics and work-life balance: gendered discourses of work and care. *Gender, Work & Organization*, 23(5), 489-504.
- Tremblay, D. G. ve Thomsin, L. (2012). Telework and mobile working: Analysis of its benefits and drawbacks. *International Journal of Work Innovation*, 1(1), 100-113.

UNESCO (2020). COVID-19 Educational disruption and response. 2 Mayıs 2020 tarihinde <https://en.unesco.org/covid19/educationresponse> adresinden erişildi.

Weinrib, J., Jones, G. A., Metcalfe, A. S., Fisher, D., Gingras, Y., Rubenson, K. ve Snee, I. (2013). Canadian university academics' perceptions of job satisfaction: The future is not what it used to be. P. J. Bentley, H. Coates, I. R. Dobson, L. Goedegebuure ve V. Lynn Meek (Ed.). *Job satisfaction around the academic world* içinde (ss. 83-102). Dordrecht, The Netherlands: Springer.

Winefield, A.H., Gillespie, N., Stough, C., Dua, J., Hapuarachchi, J. ve Boyd, C. (2003). Occupational stress in Australian university staff. *International Journal of Stress Management*, 10, 51-63.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (9. bs.). Seçkin Yayınevi.

Etik kurul onayı

İstanbul Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Araştırmaları Etik Kurulu tarafından 09.11.2020 tarihinde yapılan incelemede 57384 sayılı araştırmanın etik yönden uygun bulunduğu karar verilmiştir.

Araştırmacıların katkı oranı beyanı

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamışlardır.

Çıkar çatışması beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Social media data as a user perception tool: Evaluation of user experiences in Sultanahmet Area

Kullanıcı algısı aracı olarak sosyal medya verileri: Sultanahmet Bölgesi'ndeki kullanıcı deneyimlerinin değerlendirilmesi

Gönderim Tarihi / Received : 17.01.2021

Kabul Tarihi / Accepted : 16.04.2021

Doi: <https://doi.org/10.31795/baunsobed.854753>

Ezgi GÜLER TOZLUOĞLU¹

Çağlar TOZLUOĞLU²

Dilcan GÜLER³

Mehmet Emre GÜLER^{**4}

ABSTRACT: Social media and new communication technologies have been developing rapidly in recent years and contribute to urban studies. The massive data provided by mobile devices and web services remark a new information source that can be functional in city-specific decision-making. With these features, social networks can show urban life's situation about each user's unique social, economic, and political aspects. In this context, data obtained from new media and social networks in planning the cities' touristic areas will contribute to regional and local tourism planning. This study focuses on the analysis and evaluation of the data set obtained from the Flickr and Foursquare applications, which are location-based social networks, and their contribution to urban design and tourism studies. Each social media application was evaluated within itself and a holistic evaluation was made in the city square with the data obtained between the years of 2004-2018. In the research area designated as Sultanahmet Square, the experiences and perceptions of individuals using the specified web applications were examined.

Keywords: Tourism, Urban square, Social media, Data analysis, Sultanahmet square.

^{**}Sorumlu Yazar / Corresponding Author

¹Ph.D. Student, Istanbul Technical University, Faculty of Architecture, Department of Urban and Regional Planning, gulerezg@itu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-4765-6782>

²Ph.D. Student, Chalmers University of Technology, Department of Space, Earth and Environment, Physical Resource Theory, caglar.tozluoglu@chalmers.se, <https://orcid.org/0000-0001-7686-7696>

³Software Support Specialist, Izmir Kâtip Celebi University, Department of Information Technology, dilcan.guler@ikcu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8531-6842>

⁴Prof., Izmir Kâtip Çelebi University, Faculty of Tourism, Department of Tourism Management, memre.guler@ikcu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8689-9859>

ÖZ: Sosyal medya ve yeni iletişim teknolojileri son yıllarda hızla gelişmekte ve kent çalışmalarına katkı sağlamaktadır. Mobil cihazlar ve web hizmetleri tarafından sağlanan büyük veriler, kente yönelik karar verme mekanizmalarında işlevsel olabilecek yeni bir bilgi kaynağına işaret etmektedir. Bu özellikleri ile sosyal ağlar, kent ve kentteki her kullanıcının özgün sosyal, ekonomik ve politik yönleri hakkındaki durumunu göstermektedir. Bu kapsamda şehirlerin turistik alanlarının planlanmasında yeni medya ve sosyal ağlardan elde edilen veriler bölgesel ve yerel turizm planlamasına katkı sağlayacak özelliktedir. Bu çalışma, konum temelli sosyal ağlardan biri olan Flickr ve Foursquare uygulamasından elde edilen veri setinin analiz süreci, değerlendirilmesi ve kent ve turizm çalışmalarına katkısına odaklanmaktadır. 2004-2018 yılları arasında elde edilen veriler ile her sosyal medya uygulaması kendi içinde değerlendirilerek kent meydanında bütüncül bir değerlendirme yapılmaktadır. Sultanahmet Meydanı özelinde, belirtilen web uygulamalarını kullanan bireylerin deneyimleri ve paylaşımları üzerinden kullanıcı algıları incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Kent meydanı, Sosyal medya, Veri analizi, Sultanahmet meydanı.

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Literatür taraması

Şehirler genellikle kültürel veya doğal yerler gibi birçok turistik cazibe merkezi içermektedir. Bu cazibe merkezleri ise şehrin değişik bölgelerinde bulunabilmektedir. Gerçekleştirilen şehir turları, farklı konumlar, zaman, mesafe, maliyet gibi çeşitli unsurlar dengelenerek düzenlenmektedir. Bu nedenle, seyahat turları, şehir ölçeğinde farklı yerler arasındaki ilişkileri daha iyi ortaya koyabilmektedir. Bu noktada Shao vd. (2017), sosyal medya verilerinden mekânsal-zamansal turist davranışlarını anlamak için bir model geliştirmişler ve bu model daha sonra şehrin turizm bölgelerini çıkarmak ve analiz etmek için kullanılmıştır. Son yıllarda dijital veriler kullanılarak şehir yapısı ve turist davranışları üzerine çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Asakura ve Iryo (2007), turist davranış özelliklerini keşfetmek için mobil konumlandırma verilerine küme analizi uygularken, Zhai vd. (2015), sosyal medya verilerini kullanarak şehirlerdeki restoranların popülerliğini ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Cranshaw vd. (2012) bir şehrin yapısını şehir sakinlerinin Facebook ve Twitter verilerine dayanarak incelemek için bir kümeleme modeli ve araştırma metodolojisi geliştirmiştir. Hollenstein ve Purves (2015), ABD'deki şehirlerin merkezî konumlarının, kullanıcılar tarafından oluşturulan Flickr verilerini kullanarak, nasıl etiketlendiğini ve bu konumların sınırlarını araştırırken Yin vd. (2011), farklı şehirlerdeki Flickr kullanıcılarının tur rotalarını, coğrafi etiketlerini ve saat dilimlerini takip ederek şehirdeki turistik rotaları ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Frias-Martinez vd. (2012), coğrafi olarak konumlandırılmış tweetleri, şehir planlama uygulamaları için tamamlayıcı bir bilgi kaynağı olarak kullanmış ve coğrafi olarak konumlandırılmış tweetlerin kentsel çevreleri karakterize etmek için güçlü ve dinamik bir veri kaynağı olduğu sonucuna varmıştır. Chua vd. (2016), Güney İtalya'daki bölgesel bir turistik cazibe merkezi olan Cilento'daki turist akışlarının mekânsal, zamansal ve demografik özelliklerini belirlemek için Twitter'daki coğrafi etiketli sosyal medya verilerini analiz etmiştir.

Foursquare gibi lokasyon bazlı sosyal medya verileri tüm kullanıcıları kapsamadığı için kentsel araştırmalarda kullanımı tartışılan konular arasındadır (Taras vd., 2016). Genel olarak, web hizmetleri tarafından sağlanan bilgiler, özel bir şirkete ait verilerin bir parçasıdır. Ancak kentsel analizde sosyal ağların rolü üzerine yapılan çalışmalar kısmi kabullere dayanmaktadır. (Bawa-Cavia, 2011; Cerrone, 2015). Bu makalede, Foursquare ve Flickr olmak üzere iki farklı platformdan toplanan sosyal medya verileri mekânsal ve zamansal olarak analiz edilmektedir. Bu veriler, şehir meydanındaki ziyaret kalıplarını tahmin etmek için kullanılabilirlikleri açısından değerlendirilmiştir. Sonuç olarak kullanıcının mekânla ilgili verileri ile görsel, anlamsal ve uzamsal çıkarımlar

yapılmış ve kent meydanının kullanımı ve yeni teknoloji ile kent turizmi arasındaki ilişki tartışılmıştır.

Yöntem

Çalışmada, seçilen vaka alanında Foursquare API ve Flickr'dan kullanıcı değerlendirmelerinin hem sözlü hem de görsel olarak analizi gerçekleştirilmektedir. Vaka alanının seçildiği il olan İstanbul, yüksek kullanıcı sayısı ve zengin turizm altyapısı özelliği dolayısıyla seçilmiştir. İstanbul'da seçilen örnek alan ise en ünlü turistik meydanlardan biri olan Sultanahmet Meydanı'dır. Çalışma, kent meydanına özgü bir yöntem önerisi geliştirse de, geliştirilen bu yöntem önerisi diğer turistik kamusal alanlarda da kullanılabilir niteliktedir. Bu bağlamda, önerilen yöntem, turistik alanlarda kullanıcı önceliklerini belirlemek ve bu bilgileri turizm alanı tasarımına entegre etmek için de kullanılabilir.

Bulgular ve tartışma

Flickr'dan temin edilen kullanıcıların paylaştığı 6329 görsel ve etiketleri incelenmiş ve sonuçta paylaşılan fotoğrafların çoğunun mimari unsurlar içeren fotoğraflar olduğu ortaya konmuştur. Paylaşılan fotoğrafların % 84'ü meydanın çevresindeki tarihi yapıların fotoğraflarıdır. Özellikle kullanıcılar hem iç hem de cephe olmak üzere tarihi cami fotoğraflarını paylaşmışlardır. Paylaşılan fotoğrafların Sultanahmet Meydanı'ndaki meydanın tarihi ve mimari kimliğini yansıttığı görülmüştür. Fotoğrafların geri kalanı ise meydana bulunan çeşmeler, ağaçlar, ışıklar gibi peyzaj unsurları olarak nitelendirilmiştir. Kent meydanlarında bu tür peyzaj unsurlarının kentsel tasarım ve turizm çekiciliği açısından olumlu tasarımlar olduğu sonucuna varmak mümkündür.

Araştırmada incelenen kullanım yoğunluğu analizleri, Foursquare uygulamasını kullanan kişilerin verilerini içermektedir. Bu nedenle uygulamanın kullanıcısı olmayan kişiler temsil edilememektedir. Ağustos 2011 - Ağustos 2018 tarihleri arasında İstanbul kent meydanlarında toplam 18.459.291 check-in bildirimi tespit edilmiştir. Bu bildirimlerin 860.313'ü Sultanahmet Meydanı'nda bulunmaktadır. Foursquare uygulamasından alınan veriler, şehir meydanları için yorumları ve tarihleri içermektedir. Sultanahmet Meydanı hakkında toplam 1000 yorum alınmıştır. Sosyal medya verilerinden elde edilen kullanıcı deneyimine dayalı yorumlar sayesinde yıl içerisinde meydanlardaki kullanıcıların yoğunluğuna ulaşılmıştır. Böylece hem mekânsal hem de zamansal olarak değerlendirme yapmak mümkün olmuştur. Buna göre meydanın kullanıcıları yaz aylarında meydanla ilgili daha çok yorumda bulunmuştur. API ile kentsel meydanların kullanıcı yorumları elde edildikten sonra analizler iki farklı aşamada gerçekleştirilmiştir. Öncelikle kullanıcı yorumları metin analizi yön-

temleri ile incelenmiş ve sonrasında şehir meydanında en çok kullanılan kelimeler belirlenmiştir. Ayrıntılı metin analizine göre Sultanahmet'te «güzel», «meydan», «tarih», «sakin», «Sultanahmet», «ağaç», «harika» ve «Ramazan» kelimelerinin daha çok kullanıldığı görülmektedir.

Sultanahmet Meydanı'nın tarihi yapısı, alışveriş yerlerinin fazla olması, meydana ağaçların bulunması olumlu özellikler olarak nitelendirilmektedir. Daha çok yaz aylarında yorum yapılan meydanın, yaz aylarında ağaçların ve rüzgârın ziyaretçilere rahatlık hissi verdiği anlaşılmaktadır. Yeni meydan düzenlemesinden dolayı beton zeminin artış hızı olumsuz olarak değerlendirilmektedir.

Sonuç ve öneriler

Destinasyonlarla ilgili lokasyon bazlı sosyal medya ağları ile toplanan veriler turizm çalışmalarına ve kentsel tasarıma büyük katkı yapmaktadır. Bu veriler destinasyonun popüler alanlarını, özelliklerini ve sorunlarını belirlemeyi kolaylaştırabilir. Kent meydanları söz konusu olduğunda bu durum, kullanıcıların olumsuz olarak algıladığı faktörlerin kısa sürede tespit edilmesini ve tasarım probleminin ortaya konulmasını sağlar. Öte yandan akıllı şehir sistemleri ile sosyal medya verileri gibi kullanıcı tabanlı verilerin entegrasyonu, şehrin kullanıcı deneyimlerine dayalı olarak geliştirilmesi için çok önemlidir.

Sosyal medya verileri, turizm alanındaki sorunların ve kullanıcı tercihlerinin hızlı bir şekilde belirlenmesine yönelik yapılan çalışmalara katkı sağlamaktadır. Ayrıca turistlerin algısı, alan kullanımı ve bölgenin imajı hakkında önemli bilgiler elde edilebilmektedir.

Bu çalışmada, İstanbul'un tarihi yarımadasının önemli bir ziyaret yeri olan Sultanahmet Bölgesi'nde ziyaretçilerin görüşlerini ortaya çıkarmak için sosyal medya verileri kullanılmıştır. Ziyaretçiler, Foursquare ve Flickr uygulamalarını kullanarak seyahatleri hakkında görsel ve yazılı veriler üretmiş ve bu çalışmada, bu verilerin analizi için bir metodoloji önerisi sunulmuştur. Önerilen metodoloji, kent meydanlarının sosyal medyada aldığı yorumların bir veri olarak kent araştırmalarına katkısını incelemektedir. Bu çalışma, bu verilerin şehir ve turizm ilişkisinin geliştirilmesine katkıda bulunup bulunmadığını test etmeyi amaçlamaktadır. Buna göre sosyal medya verileri, meydanların bulunduğu çevrenin karakterini yansıtmakta; turistik meydanın kullanımında tarihi ve mimari karakterin, arazi kullanım şeklinin ve meydan içerisinde yaya hareketinin kolaylığının önemli faktörler olduğu sonucuna vurgulamaktadır. Bu çalışma, kentsel tasarım, turizm ve kentsel algı arasındaki araştırma boşluğunu doldurmada bir öneri sunmaktadır.

Introduction

The inclusion of user-oriented approaches and new technologies providing information about a city increases urban planning and tourism. (Lazer et al., 2009; Borrego-Jaraba et al., 2011; Gretzel, 2011; Egger, 2013; Offenhuber and Ratti, 2014). In particular, social media data that allow location sharing has information that can be useful not only in data analysis but also in the planning, design, and decision-making processes by linking individuals' activities to the urban area (Ciuccarelli, 2014).

The use of urban areas, the meanings of space and user experiences have changed due to digitalization evolution in the last century. Big data, emerging from digitalized cities, provide us with significant opportunities to evaluate people's experience with the city. People produce much data during the day through applications in smartphones, tablets, and similar tools that are commonly used. Users contribute to the information production process by sharing their photos, location, and making personal comments about places. This data reveal many virtual spaces beginning to emerge as research objects (Batty, 1990). These virtual spaces and digital information networks are described as 'the city turning into a constellation of computers'. (Batty, 1991). Accordingly, the output arising from social networks can be transformed into valuable inputs from different disciplines. It can be associated with other urban and social factors as multi-layered due to the city's structure.

A significant social media source is obtained through social media services that include data on people's mobility and comments with the increasing number of mobile devices (Numni, 2017). According to the study conducted in 2020, 60% of world's populations are active social media users and social networking usage in Turkey has gained considerable popularity as in the world. (Wearesocial, 2020). Social media is essential for communication, but for planning and design to collect and analyze the users' data are also important. Having users who have high interaction with technology provides essential contributions to urban studies. It is crucial to be aware of this information network and to include it in smart city systems in planning and decision-making processes. These innovations contribute to the city's planning and design, from sustainable tourism planning to sustainable economic growth.

Different methods have been developed with the studies carried out in different disciplines to collect and evaluate social media data correctly. Many studies have utilized this data as a source of information for urban planning studies, tourism, and destination management (Elwood, 2012; Girardin et al., 2009; Heikinheimo et al., 2017; Senefonte et al., 2020; Shem-Tov and Bekhor, 2020). For example, Foursquare location check-in density was used to identify

prominent urban activity areas in Madrid and Barcelona (Nolulas, 2011). Other Foursquare and Flickr datasets are analyzed to examine users' user movement patterns and activities (Silva, 2013).

The perception and satisfaction of the public/ touristic areas and problematic areas are determined by location-based social media data based on the user comments and photo sharing. It is important to integrate location-based user data into planning and tourism studies. The main objective of this research is to indicate users' perception of the tourism area using social media data analysis. It can also be used to determine the effects of design parameters and design priorities in tourism areas with the proposed methodology.

Literature review

The most important feature of the information age is the practical analysis of the big data obtained. In this way, big data is vital for every industry and has found a wide range of uses (Hashem et al., 2015). Big data is produced in very different ways from many different channels with the developing technology. Li et al. (2018) examine big data production in three groups: (1) data produced by users (user-generated data) over the Internet and generally through social media platforms; (2) The data obtained by examining the Internet of Things, the movements of tourists together with the technologies and the seasonal and environmental conditions; (3) The transaction data resulting from transactions such as web searches, reservations and purchasing activities related to tourism products.

Big data analysis is one of the most powerful tools that affect the tourism industry. It also plays an essential role in strategizing tourism businesses and non-governmental organizations (Song and Liu, 2017). Advances in technology have radically changed how information is produced and consumed by all actors involved in tourism. With the developing technologies, tourists can access different information sources, create their content, and share their views and experiences. Tourism content shared through social media has become a useful information source affecting tourism (Alaei et al., 2019). While using mobile technologies, travelers create large amounts of data by leaving different digital traces about any travel stage (Hendrik and Perdana, 2014; Cools et al., 2021). Big data used in tourism has some advantages such as reliability, continuous information flow, and real-time data compared to traditional methods. Every individual trying to plan a trip uses the internet to buy tickets, book accommodation, or explore tourist destinations. In summary, each actor in the tourism industry has the starting point as analyzing the social media data or big data (Song and Liu, 2017).

Salas-Olmedo et al. (2018) analyze the digital footprint of tourists through Big Data. As the data source of the analysis, Panoramio, Foursquare, and Twitter, which share the different tourism activities in the cities, were used. Wood et al. (2013) investigate whether the “big data” source can be used to determine the visit rates in their works. They use the location tags of the photos on Flickr to estimate the visit rates and the information from the photographers’ Flickr profiles to obtain travelers’ origins. Thus, it has been tried to understand which elements of the destination attract people. In their study, del Vecchio et al. (2018) aimed to show how important social big data obtained from tourists improve the value creation process for the Smart Tourism Destination. Thus, they tried to reveal the regional tourism experience and value creation models produced by Big Data in tourism. Chareyron et al. (2014) focus on a digital tourist research area based on big data to be obtained through the study of social networks.

On the other hand, Fuchs et al. (2014) propose a Destination Management Information System in Sweden’s mountain tourism region. This proposed system aims to increase the skills of creating and applying the tourism destination information as a Business Intelligence Model based on real data. Irudeen and Samaraweera (2013) try to provide a conceptual and technical solution for an application integrated with Big Data indicators and online transaction and processing systems. In that study for the Travel and Tourism industry in Sri Lanka, an analysis of the Visiting Index, Wealth Index, Health Index, and Lifestyle Index data is presented. In this way, they try to design an open architecture that can track tourists’ behavior and turn them into information.

As a destination, cities often contain lots of tourist attractions, such as cultural or natural landmarks. These landmarks are scattered across the city areas. The tours are organized by users in a city using the data as the distance between different locations and time and cost constraints, differences, and similarities between locations as other factors. Therefore, users’ travel tours can better understand the relationships between different landmarks on a city scale. At this point, Shao et al. (2017) developed a model to figure out the spatial-temporal tourist behaviors from social media data, and this information was then used to extract and analyze the city’s tourism regions. Various studies have been conducted on city structure and tourist behaviors using digital data in recent years. Asakura and Iryo (2007) applied cluster analysis to Mobile positioning data to discover tourist behavior features, while Zhai et al. (2015) tried to reveal the popularity of restaurants in cities using social media data. Cranshaw et al. (2012) developed a clustering model and research methodology to examine a city’s structure and composition based on city residents’ Facebook

and Twitter data. Hollenstein and Purves (2015) investigate the boundaries of these locations by investigating how central locations of cities across the USA are labeled using user-generated Flickr data, while Yin et al. (2011) tried to reveal touristic routes in the city area by following tour routes, geotags and time zones of busy Flickr users in different cities. Frias-Martinez et al. (2012) concluded that geographically positioned tweets are a powerful and dynamic data source for characterizing urban environments, evaluating the use of geolocated tweets as a complementary source of information for city planning practices. Chua et al. (2016) analyzed geotagged social media data on Twitter to determine the spatial, temporal, and demographic characteristics of tourist streams in Cilento, a regional tourist attraction in Southern Italy.

Since location-based social media data such as Foursquare do not cover all users, its use in urban studies is among the discussed topics (Taras et al., 2016). In general, the information provided by web services is part of the data owned by a private company. However, studies on social networks' role in urban analysis are based on partial acceptance. (Bawa-Cavia, 2011; Cerrone, 2015).

In this article, social media data collected from two different platforms, Foursquare and Flickr, are analyzed spatially and temporally. These data are evaluated for their availability to estimate the patterns of visits in the city square. As a result, visual, semantic, and spatial reading are made with the user's data about the space. The use of urban square and the relationship between new technology and urban tourism is discussed.

Methodology

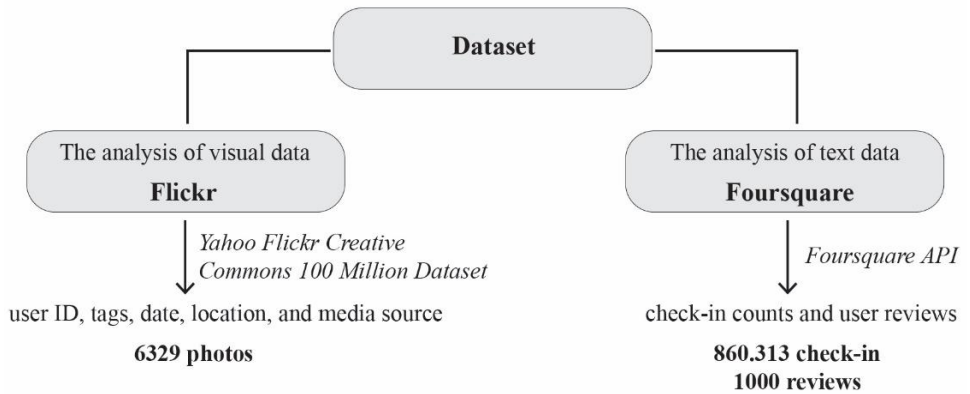
The method of the study consists of two stages: the verbal and visual analyses of user evaluations from Foursquare API and Flickr in the selected case area. Due to the high number of users and rich touristic background, Istanbul was chosen as the province where the case area was selected. Sultanahmet Square, which is one of the most famous touristic squares, was selected as a case area. Although the study develops a method proposal specific to the city square, this method proposal is developed and can be used in other touristic public areas. In this respect, the proposed method can also be used to determine user priorities in tourism areas and to integrate this information into tourism area design.

Data set

The base of the methodology is to check whether the data generated by users of Foursquare and Flickr can represent the usage and user relationships of the urban square. Foursquare and Flickr applications were chosen in this study because they can provide rich data based on location within the city. Those

applications are preferred to be used in the research because each has a low cost, is obtained quickly, and easily accessible to the data since they provide the users with producing location-based service. A total of 1000 reviews from Foursquare and 6329 photos from Flickr were gained about Sultanahmet Square. The dataset flowchart shows the methodology used in this paper (Figure 1).

Figure 1: Dataset diagram

The Foursquare application, which collects visual, text, and number of people data on location information, and Flickr application, which allows location marking and serves as a visual sharing application on the basis, are selected for city square analysis.

In this study, the analysis of visual data was taken from Yahoo Flickr Creative Commons 100 Million Dataset (YFCC100M) website. This data set contains a total of 100 million media objects, all of which are licensed under Creative Commons, installed between 2004 and 2014 (Thomee et al.,2015). Each object in the data set contains a user ID, tags, date, location, and media source. Studies conducted with this method have been used in urban scale to determine whether the users are local or tourist (García-Palomares et al., 2015,).

Secondly, the number of location notifications in the square and user data is obtained using the programming language Python, Foursquare Application Programming Interface (API) to evaluate the intensity of the square's use. Also, check-in counts and user comments of the city square are obtained through the Foursquare API. User reviews are examined with detailed text analyzes, and their suitability with the characteristic features of urban squares was evaluated. In this study, we try to make inferences about the square and user perception's identity by analyzing the areas shared by the users around the city square.

Case Area

City squares are public open spaces that add identity to the city both physically and socially. In this context, it is vital to select the case areas from the city squares in terms of open space and user relations evaluation. Sultanahmet Square has been determined as the touristic square with the highest user density in Istanbul's historical urban area (Figure 2).

Sultanahmet Square, one of the oldest squares of İstanbul, has a historic structure and has been home to baths, shrines, cultural, and social centers since the settlement began and it carries the Hellenistic traces, Roman, Byzantine, and Ottoman periods. With this feature, Sultanahmet Square, which has been on the UNESCO World Heritage List since 1985, is still one of the most visited tourist centers in İstanbul with its many historical monuments around it.

Figure 2: Left: Istanbul map; Middle: Historical peninsula map; Right: Sultanahmet Square

Findings

Identity elements of urban square

The 6329 images and their tags shared by users obtained from Flickr were examined, and as a result, it was understood that most of the photos shared were the photographs with architectural elements. 84% of the shared photos are the photographs of historical buildings around the square. Especially users shared the historical mosque photographs, both indoor and facade. It is seen that the shared photos reflect the historical and architectural identity of the square in Sultanahmet Square. The rest of the photographs, on the other hand, are observed as landscape elements such as fountains, memorial trees, and lights in the square. It is possible to deduce that such landscape elements are positive designs in city squares in terms of urban design and tourism attraction (Figure 3).

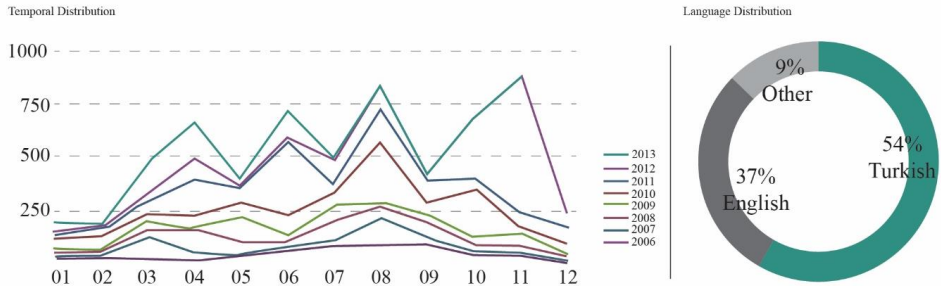
Figure 3: Examples of shared photos from Sultanahmet Square with the source of Flickr

The date intervals on which Flickr data are shared appear to be the highest between the years of 2010 and 2018. The month with the most shares between these years is August. The most shared date is November 2012, with 654 photos. The photos shared were 54% in Turkish, 37% in English, and 9% in other languages. It is observed that other languages consist of 20% French, 16% Spanish, 10% German and Portuguese (Figure 4).

Figure 4: Temporal distribution of shared photos and language distribution of photo tags

Figure 4: Temporal distribution of shared photos and language distribution of photo tags

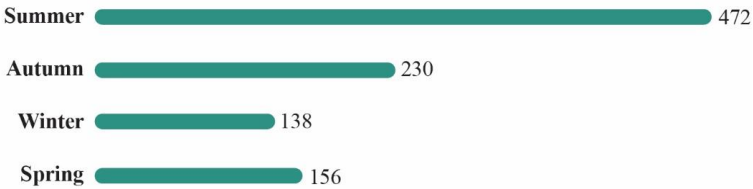

User Evaluations of Urban Square

Usage intensity analyses carried out in the study include the data of people using the Foursquare software. For this reason, people who are not users of the application are not represented. However, the squares have social media data that can be analyzed. A total of 18,459,291 check-in notifications are identified in the Istanbul city squares between August 2011 and August 2018. 860.313 of these notifications are located at Sultanahmet Square.

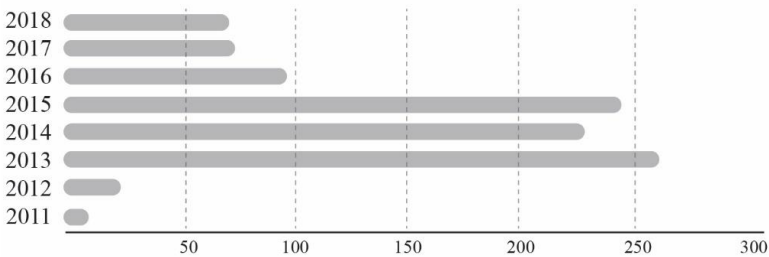
The data received in the Foursquare “square” category include comments and dates for city squares. A total of 1000 reviews about Sultanahmet Square were obtained. Through the comments based on the user experience obtained from the social media data, the intensity of the users in the squares can be reached during the year. Thus, it was possible to assess it both spatially and temporally. Accordingly, the users of the square made most of the comments about the square in the summer months (Figure 5).

Figure 5: Seasonal distribution of user comments

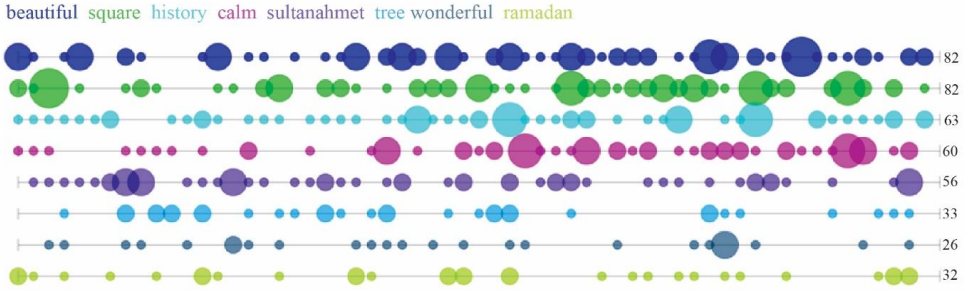

When the distribution of user comments by years is compared, it is seen that most comments were made between the years of 2013-2018. The preference may imply the decrease after 2015 for other photo-based social media such as Flickr, Instagram rather than Foursquare (Figure 6).

Figure 6: Distribution of user reviews by years

After the user comments of the urban squares were obtained with the API, the analyses were carried out in two different stages. Firstly, user comments were examined through text analysis methods, and the most used words in each city square were determined. According to the detailed text analysis, it is seen that the use of words “beautiful,” “square,” “history,” “calm,” “Sultanahmet,” “tree,” “wonderful,” and “Ramadan” are higher in the Sultanahmet Square (Figure 7).

Figure 7: Distribution of common words in Sultanahmet Square user comments

The historical structure of Sultanahmet Square, the high number of shopping places, the presence of trees in the square are described as positive features. It is concluded that the square, which is mostly commented in summer, makes the presence of trees and wind feel comfortable in summer. Besides, the square is described as comfortable in the evening. The increasing rate of the concrete floor due to the new square arrangement is considered to be negative.

The study was conducted to see if the data could contribute to the determination of touristic area identity characteristics. The study results indicate that social media data reflect the characteristic of the environment where the squares are located. It is concluded that historical monuments, public transportation alternatives around the square, land use type, ease of pedestrian movement within the square, and security are the essential factors in the choice of square usage.

As can be understood from both Foursquare reviews and Flickr photos, the architectural and historical structure of Sultanahmet Square constitutes an identity element for this square. According to the results obtained from visual and text analyses, it can be said that the information obtained from social media data reflects the usage characteristics and users' perception of the urban square.

Conclusion

The city's location-based social media networks and the integration of these data into tourism studies and urban design are gaining importance. This data can make it easy to identify popular areas, characteristics, and problems of the city. In the case of urban squares, this situation enables us to identify the factors that the users consider harmful in a short time and present the design problem. On the other hand, the integration of smart city systems and user-based data such as social media data is essential for developing the city based on user experiences. Data production is accelerating with increasing digital literacy. This data can be graphic-based or text-based. Either way, this

database can provide more profound or new information, identify the place's characteristics, and initiate more research.

Social media data contribute to the studies in this regard to determine the problems and user preferences in the tourist area quickly. Also, it gives clues about the perception of tourists, the use of space, and the image of the area.

In this article, big data was used to reveal the visitors' views for the Sultanahmet region, an essential visiting area on Istanbul's historical peninsula. Visitors produce visual and written data about their travels using the Foursquare and Flickr applications. In this study, a methodology proposal is presented for the analysis of the data. The proposed method and field study examine the contribution of social media data made by the city squares to the city studies. This study aims to test whether the data can contribute to the development of the city and tourism relationship. According to this, social media data reflect the characteristics of the environment where the squares are located. It is concluded that the historical and architectural characteristics, the type of land use, and the ease of pedestrian movement within the square are the essential factors in the use of the touristic square.

This work contributes a potential way to bridge the research gap between urban design, tourism and urban perception. Local and dynamic characteristics perform leading functions in understanding the features of the public and touristic areas.

References

- Alaei, A. R., Becken, S., and Stantic, B. (2019). Sentiment analysis in tourism: Capitalizing on big data. *Journal of travel research*, 58(2), 175-191.
- Asakura, Y., and Iryo, T. (2007). Analysis of tourist behaviour based on the tracking data collected using a mobile communication instrument. *Transportation research part A: Policy and practice*, 41(7), 684-690.
- Batty, M. (1990). Invisible cities. *Environment and planning B: Planning and design*, 17(2):127-130.
- Batty, M. (1997). The computable city. *International planning studies*, 2(2):155-173.
- Bawa-Cavia, A., (2011). Sensing the urban: using location-based social network data in urban analysis. In: *The first workshop on pervasive urban applications (PURBA)*, 12-15 June, San Francisco, CA.
- Borrego-Jaraba, F., Ruiz, I. L., and Gómez-Nieto, M. Á. (2011). A NFC-based pervasive solution for city touristic surfing. *Personal and ubiquitous computing*, 15(7), 731-742.

- Cerrone, D., (2015). A sense of place Turku urban research programmes. *Research Report 1/2015*. Available from: <http://beta.turku.fi/sites/default/files/atoms/files/>
- Chareyron, G., Da-Rugna, J., and Raimbault, T. (2014, October). Big data: A new challenge for tourism. In *2014 IEEE International conference on big data (big data)* (pp. 5-7). IEEE.
- Chua, A., Servillo, L., Marcheggiani, E., and Moere, A. V. (2016). Mapping cilento: using geotagged social media data to characterize tourist flows in Southern Italy. *Tourism management*, 57, 295-310.
- Ciuccarelli, P., Lupi, G., and Simeone, L., 2014. Visualizing The data city. In: *Social media as a source of knowledge for urban planning and management*. Springer
- Cools, D., McCallum, S. C., Rainham, D., Taylor, N., and Patterson, Z. (2021). Understanding Google location history as a tool for travel diary data acquisition. *Transportation research record*, 0361198120986169.
- Cranshaw, J., Schwartz, R., Hong, J., and Sadeh, N. (2012, May). The Livehoods project: Utilizing social media to understand the dynamics of a city. In *Sixth International AAAI conference on weblogs and social media*, 58-65.
- Del Vecchio, P., Mele, G., Ndou, V., and Secundo, G. (2018). Creating value from social big data: implications for smart tourism destinations. *Information processing and management*, 54(5), 847-860.
- Egger, R. (2013). The impact of near field communication on tourism. *Journal of hospitality and tourism technology*. 4 (2), 119-133.
- Elwood, S., Goodchild, M. F., and Sui, D. Z., (2012). Researching volunteered geographic information: spatial data, geographic research, and new social practice. *Annals of the association of American geographers*, 102(3), 571-590.
- Frias-Martinez, V., Soto, V., Hohwald, H., and Frias-Martinez, E. (2012). Characterizing urban landscapes using geolocated tweets. In *2012, September, International conference on privacy, security, risk and trust and 2012 international conference on social computing*, pp. 239-248 IEEE.
- Fuchs, M., Höpken, W., and Lexhagen, M. (2014). Big data analytics for knowledge generation in tourism destinations—a case from Sweden. *Journal of destination marketing and management*, 3(4), 198-209.
- García-Palomares, J. C., Gutiérrez, J., and Mínguez, C. (2015). Identification of tourist hot spots based on social networks: a comparative analysis of European metropolises using photo-sharing services and GIS. *Applied geography*, 63, 408-417.

- Girardin, F. et al., (2009). Quantifying urban attractiveness from the distribution and density of digital footprints. *Int. j. spat. data infrastructures res.* 4, 175–200.
- Gretzel, U. (2011). Intelligent systems in tourism: a social science perspective. *Annals of tourism research*, 38(3), 757-779.
- Hashem, I. A. T., Yaqoob, I., Anuar, N. B., Mokhtar, S., Gani, A., and Khan, S. U. (2015). The rise of “big data” on cloud computing: review and open research issues. *Information systems*, 47, 98-115.
- Heikinheimo, V., Minin, E. D., Tenkanen, H., Hausmann, A., Erkkonen, J., & Toivonen, T. (2017). User-generated geographic information for visitor monitoring in a national park: a comparison of social media data and visitor survey. *ISPRS International journal of geo-information*, 6(3), 85.
- Hollenstein, L., and Purves, R. (2010). Exploring place through user-generated content: using Flickr tags to describe city cores. *Journal of spatial information science*, 2010(1), 21-48.
- Irudeen, R., and Samaraweera, S. (2013, December). Big Data solution for Sri Lankan development: a case study from travel and tourism. In *2013 International conference on advances in ICT for emerging regions (ICTer)* (pp. 207-216). IEEE.
- Lazer, D., Brewer, D., Christakis, N., Fowler, J., & King, G. (2009). Life in the network: The coming age of computational social. *Science*, 323(5915), 721-723.
- Li, J., Xu, L., Tang, L., Wang, S., and Li, L. (2018). Big data in tourism research: A literature review. *Tourism management*, 68, 301-323.
- Noulas, A., (2011). An empirical study of geographic user activity patterns in foursquare. In: *Proceedings of the fifth international AAAI conference on weblogs and social media*, 17–21 July, The AAAI Press, 570–573.
- Nummi, P. (2017). Social media data analysis in urban e-planning. *International journal of e- planning research (IJEPR)*, 6(4), 18-31.
- Offenhuber, D., and Ratti, C., (2014). Decoding the city. In: *Urbanism in the age of big data*. Birkhäuser Verlag GmbH
- Senefonte, H., Frizzo, G., Delgado, M., Lüders, R., Silver, D., & Silva, T. (2020). Regional influences on tourists mobility through the lens of social sensing. In *International conference on social informatics* (pp. 312-319). Springer.
- Shao, H., Zhang, Y., and Li, W. (2017). Extraction and analysis of city’s tourism districts based on social media data. *Computers, environment and urban systems*, 65, 66-78.

- Shem-Tov, I. B., and Bekhor, S. (2020). Extracting travel demand for emergency situations using location-based social network data. *Transportation research procedia*, 45, 111-118.
- Silva, T.H., (2013). A comparison of Foursquare and Flickr to the study of city dynamics and urban social behavior. In: *Proceedings of the 2nd ACM SIGKDD international workshop on urban computing*, 11–14 August, ACM.
- WeAreSocial. (2020). *Digital 2020 reports*. Retrieved March 14, 2021, from <https://wearesocial.com/blog/2020/01/digital-2020-3-8-billion-people-use-social-media>.
- Taras Agryzkov, Pablo Martí, Leandro Tortosa and José F. Vicent (2016): Measuring urban activities using foursquare data and network analysis: a case study of Murcia (Spain), *International journal of geographical information science*, DOI: 10.1080/13658816.2016.1188931
- Thomee, B., Shamma, D. A., Friedland, G., Elizalde, B., Ni, K., Poland, D., and Li, L. J. (2015). The new data and new challenges in multimedia research. *arXiv preprint arXiv:1503.01817*, 1(8).
- Yin, Z., Cao, L., Han, J., Luo, J., and Huang, T. (2011, April). Diversified trajectory pattern ranking in geotagged social media. In *Proceedings of the 2011 SIAM International conference on data mining* (pp. 980-991). Society for Industrial and Applied Mathematics.
- Zhai, S., Xu, X., Yang, L., Zhou, M., Zhang, L., and Qiu, B. (2015). Mapping the popularity of urban restaurants using social media data. *Applied geography*, 63, 113-120.
- Zhan, X. Ukkusuri, S. V. Zhu, F. (2014). Inferring urban land use using large-scale social media check-in data, *Networks, and spatial economics*, 14(3-4), 647-667.

Ethical approval

This study is among the studies that do not require ethics committee approval due to not fall within the scope of research that requires one-to-one data collection from the participants and the data are obtained as secondary data.

Contribution rate of researchers

The authors contributed equally to the study.

Conflict of interest

There is no potential conflict of interest in this study.

Relationship between futures contracts and macroeconomic variables: viop30 and dollar futures contracts application*

Vadeli işlem sözleşmeleri ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişki: viop30 ve dolar vadeli işlem sözleşmeleri uygulaması

Gönderim Tarihi / Received : 05.11.2020

Kabul Tarihi / Accepted : 08.01.2021

Doi: <https://doi.org/10.31795/baunsobed.806135>

Yasemin KARATAŞ ELÇİÇEK**1

Koray KAYALIDERE²

ABSTRACT: As a result of the fluctuations in financial markets and an increase of uncertainties in markets, the investors are obliged to make effective risk management. Due to this obligation, one of the methods preferred by investors in managing their risks has been to perform their transactions in futures markets. In this context, the aim of the study is to determine the macroeconomic dynamics that affect the VIOP30 and Dollar futures contracts traded in the Futures and Options Market in January 2013 and December 2017, based on return and volatility. For this purpose, monthly frequency data of 11 macroeconomic variables, which are frequently used in the related literature and expected to affect return and volatility, were used. In the study, the relationship between variables was examined by the ARDL bounds testing method. In the results of the study, while there were statistically significant results in the short and long term between some macroeconomic variables and the futures contract returns and volatility in question, no significant results were obtained with some variables. It is thought that the findings will contribute to the related literature.

Keywords: Future contracts, ARDL bounds testing, Return, Volatility.

ÖZ: Finansal piyasalarda yaşanan dalgalanmaların ve piyasalardaki belirsizliklerin artması neticesinde yatırımcıların etkin bir risk yönetimi yapma zorunluluğu meydana gelmiştir. Meydana gelen bu zorunluluk nedeniyle yatırımcıların risklerini yönetmede tercih ettikleri yöntemlerden birisi de işlemlerini vadeli işlem piyasalarında gerçekleştirmek olmuştur.

*This study is part of a dissertation completed by Yasemin KARATAŞ ELÇİÇEK under the consultancy of Assoc. Dr. Koray KAYALIDERE in Manisa Celal Bayar University Institute of Social Sciences Department of Business Administration-Accounting Finance Program.

**Sorumlu Yazar / Corresponding Author

¹Dr., Siirt University, Vocational School of Social Sciences, yaseminkarataselcicek@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7423-5839>

²Assoc. Prof. Dr., Manisa Celal Bayar University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, koray.kayalidere@cbu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4073-1644>

Bu bağlamda çalışmanın amacı Ocak2013-Aralık2017 döneminde Vadeli İşlem ve Opsiyon Piyasasında işlem gören VIOP30 ve Dolar vadeli işlem sözleşmelerini getiri ve volatilité bazında etkileyen makroekonomik dinamiklerin belirlenmesidir. Bu amaç doğrultusunda ilgili literatürde de sıklıkla kullanılan, getiri ve volatilitéye etki etmesi beklenen 11 makroekonomik değişkenin aylık frekansta verileri kullanılmıştır. Çalışmada değişkenler arasındaki ilişki ARDL sınır testi yöntemiyle incelenmiştir. Çalışmanın sonuçlarında bazı makroekonomik değişkenler ile söz konusu vadeli işlem sözleşme getiri ve volatiliteleri arasında kısa ve uzun dönemde istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar bulgulanırken, bazı değişkenlerle anlamlı sonuçlar elde edilememiştir. Elde edilen bulguların ilgili literatüre katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Vadeli işlem sözleşmeleri, ARDL sınır testi, Getiri, Volatilité.

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Literatür taraması

Vadeli işlem (futures) sözleşmeleri, önceden belirlenen nitelik, miktar ve fiyattaki malı ya da finansal enstrümanı gelecekteki bir tarihte teslim etme veya teslim alma yükümlülüğü veren yasal finansal araçlardır (Molva, 2008). Vadeli işlem piyasaları, sözleşmeye konu olan ürünün fiyatında gelecekte meydana gelebilecek olumsuz değişimlere karşı yatırımcıya korunma imkânı sunmaktadır. Bunun yanında aynı nitelikteki varlıkların fiyat farklılıklarından faydalanılarak ilgili varlığın fiyatının ucuz olduğu piyasadan alınıp fiyatının pahalı olduğu piyasada satılması suretiyle risksiz kazanç sağlamalarına olanak vermektedir.

Yöntem

Çalışmada ARDL (Auto Regressive Distributed Lag Models) analizi yöntemi kullanılmıştır. ARDL sınır testi analizi uygulanırken öncelikle uygun gecikme uzunlukları test edilmiş ve uygun model belirlenmiş, sonrasında eşbütünleşme analizi yapılmış ve eşbütünleşme ilişkisinin varlığı halinde ise sırasıyla uzun ve kısa dönem elastikiyetleri elde edilmiştir.

Bulgular ve tartışma

Çalışmadan elde edilen ARDL sınır testi uzun dönem bulgularına göre, VİOP30 vadeli işlem sözleşme getirisi uzun dönemde BA/GSYİH, sanayi üretim endeksi, faiz, para arzı değişkenlerinden negatif, ihracat, ithalat ve enflasyon değişkenlerinden pozitif yönde etkilenmektedir. Dolar vadeli işlem sözleşme getirileri BA/GSYİH, para arzı ve VIX endeksinden pozitif yönde, ithalat değişkeninden ise negatif yönde etkilenmektedir.

VİOP30 vadeli işlem sözleşme volatilitesi uzun dönemde, BA/GSYİH ve enflasyon değişkenlerinden pozitif, CA/GSYİH ve petrol değişkenlerinden negatif yönde etkilenmektedir. Dolar vadeli işlem sözleşme volatilitesi uzun dönemde, BA/GSYİH, sanayi üretim endeksi, faiz, altın ve enflasyon değişkenlerinden pozitif, CA/GSYİH ve ithalat değişkeninden ise negatif yönde etkilenmektedir.

ARDL sınır testi kısa dönem sonuçlarına göre, VİOP30 vadeli işlem sözleşme getirisi altın, ithalat, petrol ve enflasyon değişkenlerinden pozitif, BA/GSYİH, sanayi üretim endeksi, faiz ve VIX endeksi değişkenlerinden negatif; Dolar vadeli işlem sözleşme getirisi enflasyondan pozitif, CA/GSYİH ve ithalat değişkenlerinden negatif yönde etkilenmektedir.

VİOP30 vadeli işlem sözleşme volatilitesi kısa dönemde, BA/GSYİH, sanayi üretim endeksi ve faiz değişkenlerinden pozitif; Dolar vadeli işlem sözleşme volatilitesi BA/GSYİH, sanayi üretim endeksi değişkenlerinden pozitif, altın ve VIX endeksi değişkenlerinden ise negatif yönde etkilenmektedir.

Literatür incelendiğinde sanayi üretim endeksi ve para arzı ile hisse senedi getirileri arasında genellikle pozitif bir ilişki olduğu gözlemlenmektedir. Çalışmada ise literatürden farklı bir sonuç elde edilmiştir. Hisse senedi getirilerini etkileyen pek çok faktör bulunmaktadır. Sanayi üretim endeksi bu faktörlerden bir tanesidir. Dolayısıyla bu durumun incelenen dönemdeki yatırımcıların yatırım kararlarını verirken sanayi üretim endeksi verilerini göz önünde bulundurmadığından kaynaklandığı düşünülmektedir. Para arzındaki artışların hisse senedi getirilerini artırdığına yönelik bulgulara karşın Zügül ve Şahin (2009) çalışmalarında para arzı ile hisse senetleri fiyatları arasında negatif ilişki bulgulamışlardır. Çalışmamızın sonucu bu açıdan söz konusu çalışmayla benzerlik göstermektedir. Alternatif bir yatırım aracı olması nedeniyle faiz oranlarının artmasının hisse senedi fiyatı üzerinde yapacağı olumsuz etkiden dolayı hisse senedi getirileri ile faiz arasında beklenildiği gibi negatif ilişki bulgulanmıştır. Aktaş ve Akdağ (2013) çalışmalarında ihracatın sanayileşmiş ve sanayileşmekte olan ülkelerin ekonomik gelişmişlik göstergelerinden biri olarak değerlendirilebileceği ve ihracat fazlasına sahip bir ekonominin sağlıklı bir ekonomik sistemin göstergesi olduğu ifade edilmiştir. Bu açıdan değerlendirildiğinde ihracatın fazla olmasının yatırımcılar açısından olumlu değerlendirileceği ve bu durumun da hisse senedi fiyatlarına olumlu yansımından dolayı pozitif ilişki elde edildiği düşünülmektedir. Enflasyon ile hisse senedi getirileri arasındaki ilişki konusunda literatürde tam bir görüş birliği mevcut değildir. Enflasyonun hisse senedi fiyatlarını negatif yönde etkilediğini ifade edenlerin yanı sıra pozitif olarak etkilediğini ifade edenler de olmuştur. Al-Khazali (2003) çalışmasındaki uzun dönem bulguları, beklenen enflasyon ve beklenen enflasyondaki artışla hisse senedi fiyatları arasında hisse senetlerinin enflasyondan korunma aracı olarak algılanmasından kaynaklanan pozitif yönde bir ilişki içeren Fisher etkisini destekler niteliktedir. Çalışmadan elde edilen sonuç bu açıdan söz konusu ifadeyle aynı doğrultuda çıkmıştır. Diğer bir ifadeyle hisse senetlerinin enflasyondan korunma aracı olarak algılanmasından dolayı VİOP 30 getirileri ile enflasyon arasında pozitif ilişki çıktığı düşünülmektedir. VIX endeksinin yükselmesi yatırımcıların risk algısının yükseldiğini ve geleceğe yönelik beklentilerinin kötüleştiğini ifade ederken; VIX endeksinin azalması yatırımcıların risk algısının azaldığını ve geleceğe daha iyimser baktıklarını ifade etmektedir. Dolayısıyla VIX endeksi ile hisse senedi getirileri arasındaki ilişkinin negatif çıkmasının bu durumdan kaynaklandığı düşünülmektedir.

Para arzının döviz kuru üzerindeki etkisini monetarist yaklaşım iki açıdan değerlendirmiştir. Birincisi kısa dönemde para arzındaki artışlar faizleri düşürür ve bu durum ulusal para cinsinden aktiflerin getirisini azaltır. İkinci olarak ise uzun dönemde para arzındaki artışlar fiyatlar genel düzeyini artırır-

çak satın alma gücü paritesine göre döviz kurunu artıracak ve ulusal paranın değerini düşürecektir. Bunun yanında Türkiye'deki fiyatlar genel düzeyindeki artışlar döviz kurunun beklenen değerini artıracığı için yabancı aktiflerin getirisini de artıracaktır (Yalta, 2011).

Sonuç ve öneriler

Yapılan analiz sonuçlarına göre bazı makroekonomik göstergelerin incelenen vadeli işlem sözleşmeleri üzerinde etkili olduğu bazı değişkenlerin ise anlamlı bir etkiye sahip olmadığı bulgulanmıştır. Çalışmadan elde edilen bu bulgular risklerini minimize etmek isteyen hedgerler, kazanç sağlamak isteyen spekülör ve arbitrajcılar açısından önem arz etmektedir. Yatırımcıların yatırım yapmak istedikleri finansal enstrümanın fiyat seviyesinde meydana gelebilecek değişimin sinyalini alabilmelerine yardımcı olabileceği öngörülmektedir. Diğer bir ifadeyle piyasa aktörleri makroekonomik ve finansal bilgiler yardımıyla risklerini yönetebilir ve getirilerini artırabilir. Ayrıca çalışmanın literatüre de katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Yapılacak olan çalışmalarda, incelenen vadeli işlem sözleşme türü ya da makroekonomik faktör artırılarak, analiz dönemi ve kullanılan yöntem değiştirilerek analiz tekrarlanabilir. Ayrıca opsiyon sözleşmeleri için de benzer modeller kullanılarak karşılaştırma yapılabilir.

Introduction

The emerging developments in financial markets have also brought an increase in the risks that may be encountered in these markets. Therefore, it is of great importance for market traders to be able to manage these risks effectively. One of the preferences of investors who want to be protected against risks or effectively manage risks is futures contracts.

Futures markets offer investors the opportunity to protect themselves against negative future changes in the price of the contract product. In addition, future markets enable them to obtain risk-free earnings by purchasing them from the market where the price of the related asset is cheap and selling it in the market where the price is expensive by making use of the price differences of the assets of the same nature,. Advantages of the futures markets such as low transaction costs, high liquidity, and leverage make these markets more attractive for investors. Therefore, factors affecting contracts traded in these markets based on return and volatility are of great importance for investors. In this context, the purpose of the study is to analyse the relationship between VIOP30 and Dollar futures contract returns and volatility, and macroeconomic variables traded in the Futures and Options Market, using the ARDL analysis method. The national literature reveals that there are a limited number of studies examining the relationship between futures contracts and macroeconomic variables. This indicates that studies examining the relationship between futures contracts and macroeconomic variables should be conducted. However, the inclusion of a large number of macroeconomic variables in a single study and the period taken as basis being different may both differentiate the study from other studies in the literature and allow information users that benefit from the results of the study to make comparisons.

Literature review

Given the national and international literature on the relationship between futures contracts and macroeconomic variables, the national literature review reveals that studies on these issues are scarce and mostly focus on spot markets, while in the international literature, the relationship between macroeconomic news announcements and futures contracts is mainly discussed. Some studies examining the relationship between the spot market and futures contracts and macroeconomic variables that are similar to the purpose of the study are discussed in the next paragraph. The table summarizing the studies based on "The Surveyed Market, Contract Type, Country, Macroeconomic Variables, Period, and Method" has been included in the Appendix 1.

Bhattacharya and Mukherjee (2002) state that there is a one-way causal relationship between the inflation variable and stocks, from the industrial production index to stock prices, and that there is no relationship between money supply, national income and interest rate, and stock prices. Cummings and Lee (2011) suggest that unlike other periods, during times of crisis the price volatility and volume are higher, the difference between the purchase and sale price is wider, the depth is less, the price volatility and transaction volume react more violently to macroeconomic news, the response is short-lived, and macroeconomic news contains rich information. They further suggest that in the crisis period subject to analysis, the price volatility increased three times per minute, the transaction volume and the price difference of purchase and sale doubled per minute, and the average depth decreased by half. It is also suggested that this period decreased to one minute in the crisis period when an increase in price volatility was observed to be up to ten minutes due to the reaction to macroeconomic information in the pre-crisis period with a similar situation observed in the transaction volume. It was stated that while the transaction volume increased in the first two minutes when the macroeconomic news was received, it decreased to its normal level, but this period was extended up to fifteen minutes in the pre-crisis period.

Tangjitprom (2011) suggests that the variables of interest rate and exchange rate can significantly explain stock returns in the regression analysis results and that according to the results of Granger causality analysis, only a few macroeconomic variables (unemployment, interest) can predict the future stock return; however, the stock return can predict most of the macroeconomic variables except for that of unemployment. He further suggests that according to the results of the variance decomposition technique, the interest rate is the most important macroeconomic variable in explaining the variance in stock returns; however, all macroeconomic variables can only explain a small variance in stock returns.

Bastianin et al. (2012) suggest that the T-Index is not very important in both univariate and multivariate models, that is, it is not related to the explanation of commodity returns in both univariate and multivariate models, except that it has a statistically significant and positive effect on changes in crude oil prices. Macroeconomic and financial factors are important on futures contract returns, in particular, while return on equity has a positive effect; exchange rates have a negative effect, and energy commodity futures contracts and agricultural commodity futures contracts have statistically significant expansions within and among their groups. Finally, they have found that after 2000, although there was evidence of a general and positive trend in the market depth of all energy products markets, the depth in the oil futures market decreased after

the financial crisis (after 2008), that is, the oil futures market seemed more vulnerable to financial speculation. Osamwonyi and Evbayiro Osagie (2012) state that stock returns are negatively affected by the money supply in the short term, and are positively and statistically significantly affected by the exchange rate, while in the long term the deferred value of stock returns, inflation rate and gross domestic product variables affect stock returns positively and statistically significantly.

Özgümüş et al. (2013) point out that ISE 100 futures contract returns traded in VOB (Futures and Options Market) are positively affected by the S&P 500 return and negatively affected by gold prices and inflation; that ISE 100 futures contract volume is positively affected by the money supply and negatively affected by inflation and; that ISE 100 futures contract volatility is positively affected by gold prices and interest rate and is negatively affected by imports. They also add that ISE 30 futures contract return series are positively affected by the S&P 500 and are negatively affected by gold prices and CA/GDP; that ISE 30 futures contract volume is positively affected by exports and is negatively affected by inflation and; that ISE 30 futures contract volatility is positively affected by gold prices and CA/GDP and is negatively affected by the S&P 500. They also have found that dollar futures contract returns are positively affected by gold prices and are negatively affected by the S&P 500 and that the dollar futures contract volume is positively affected by CA/GDP and gold, and the dollar futures contract volatility is negatively affected by imports and the S&P 500. The Euro futures contract return is positively affected by gold and is negatively affected by the economic growth; the Euro futures contract volume is positively affected by gold prices, the S&P 500, and money supply; and the Euro futures contract volatility is positively affected by inflation and gold prices and is negatively affected by imports. Ilgun et al. (2014) state that rises in inflation and budget deficit increase the real exchange rate and inflation affects the real exchange rate at a high level.

Chia and Lim (2015) state that stock prices are positively affected by money supply and interest rates and are negatively affected by inflation in the long term. It has also been indicated in the results that there is causality from monetary expansion and real interest rates to stock prices. Çetin-Demir (2015) has found that the BIST 30 index futures contract price affects the M2 money supply and S&P 500 index positively and the risk premium negatively. Özdemir (2017) states that there is a causal relationship between the dollar futures contract, dollar rate, gold price, export amount, import amount, and industrial production index, while there is no causal relationship between the dollar futures contract and the interest rate and consumer price index variables.

Sadeghzadeh and Elmas (2018) indicate that economic growth positively affects the average return of stocks both in the short term and in the long term; that increases in the industrial production index increase the returns of the stocks in the short term and decrease them in the long term and; that increases in inflation increase the stock returns in both the short term and the long term; however, the effect in the short term is higher and statistically significant. They have found that increases in the money supply reduce stock returns in the short term and in the long term and that increases in interest rates applied to time deposits by banks reduce the returns of stocks, especially in the short term. They further suggest that the increase in gold prices positively affects stock returns in the short term and the long term and that increases in exchange rates decrease stock returns in the short term and increase them in the long term. They have also found that the increases in the BIST100 index move the stock returns upwards in the short term, but this effect disappears in the long term and stock returns are determined according to different internal and external dynamics. They state that the 2001 and 2009 economic crises affected stock returns negatively in the short term and positively in the long term. They have found that increases in the fear index negatively affect stock returns both in the short term and in the long term, while consumer confidence affects the stock returns positively in the short term and negatively in the long term, and increases in CDS have a decreasing effect on stock returns both in the short term and the long term.

Syzdykova (2018) found in the results of the OLS analysis that the oil price and exchange rate negatively affect the stock prices. He states that in the co-integration analysis results, only the price of oil coincides with stock prices while in the results of causality analysis based on the error correction model, there is a one-way causality relationship from the oil price and industrial production index to the stock market. Şenol et al. (2018) state that historical share stock prices positively affect current share stock prices and that economic growth, active profitability ratio, current ratio, and leverage ratio have a positive effect on stock prices. Finally, they state that the interest rate of the Eurozone affects the stock prices negatively. Şit and Karadağ (2019) have found that the current account deficit, foreign trade deficit, the Central Bank's foreign exchange reserve, and CPI variables positively affect the exchange rate, while the interest rate negatively affects the exchange rate.

Methodology

Scope of the study

This study aims to examine the macroeconomic factors affecting the VIOP30 and Dollar futures contract returns and volatility. The analysis period of January 2013-December 2017 was determined for the study. The main reason

for the analysis period start date to be set as January 2013 is the literature on futures markets. As it is known, futures markets are leveraged markets, and taking positions in markets is much cheaper than spot markets. Accordingly, a leverage hypothesis, which suggests that the price information flow will be from futures to spot markets, has been developed. On the other hand, considering the price formation of the asset in the markets or the precedence-succession relationship between the markets, it is known that theoretically, transportation and transaction cost hypotheses and an effective market hypothesis constitute critical bases. Kayalidere et al. (2012) report that the dynamics in Turkish Futures Markets were the opposite of the dynamics in the world markets, especially in the pre-2010 period when the market was testing the formation of asset prices in markets and the precedence-succession relationship in markets. They came to the conclusion that the dynamics were normalized in the following period, for example, the precedence-succession relationship changed from the futures market to the spot market as expected. They attributed this result to the low transaction volumes in the market and thus to ineffectiveness. In this study, the post-2012 period when transaction volumes increased was taken into consideration in particular to reach meaningful findings.

In addition, the researcher intended to include share term transaction contracts in the analysis. As known, these contracts have started to be traded as of December 21, 2012. However, since no significant results were obtained in the analysis results, share term transaction contracts were not included in the study. The main reason is that the contracts have just started to be traded and thus have yet to reach a sufficient transaction volume. Future studies may focus on the investigation of macroeconomic effects on share term contracts with a subsequent analysis period taken as the basis for the research.

Data set

The tables below include dependent and macroeconomic variables that will be examined in the study.

Table 1: Dependent variables to be used in the study

R_{VIOP30}	BIST30 futures contract monthly return
R_{DOLAR}	Dollar futures contract monthly return
V_{VIOP30}	BIST30 futures contract monthly volatility
V_{DOLAR}	Dollar futures contract monthly volatility

Futures contracts that are the closest to maturity date are mainly preferred as they are the most traded and most liquid type of contracts (Andersson et al., 2006:13). For this reason, the contract in the nearest term was selected during

the selection process of the contract for the dependent variables to be used in the study.

Table 2: Macroeconomic variables to be used in the study

BD/GDP_t	Ratio of budget deficit to GDP
IPI_t	Industrial production index (2015=100)
CA/GDP_t	Ratio of current account deficit to GDP
CPI_t	Consumer price index (2003=100)
$Interest_t$	CBRT overnight interest rate
$Gold_t$	Return series calculated based on gold bullion prices
$LExport_t$	Total exports on a monthly basis (2010 = 100)
$LImport_t$	Total imports on a monthly basis (2010 = 100)
$LMoney\ supply_t$	M2 money supply
Oil_t	Brent Oil Prices
VIX_t	Volatility Index (Fear Index)

Note: The sign “L” indicates that the natural logarithm of the variable is taken.

The data of the VIOP contracts used in the study were obtained from “datastore.borsaistanbul.com”, the data about the VIX index from “www.tr.investing.com” and the data about the macroeconomic variables from “www.tuik.gov.tr” and “www.tcmb.gov.tr”. The analysis was carried out using the “Eviews 10” program.

Considering the variables in the study, it is seen that all the variables except GDP are in monthly frequency. Since the data must have the same frequency to perform the analysis, the GDP variable has been converted to the monthly frequency with the help of the cubic spline method which was previously used in the literature.

Method

The ARDL (Auto-Regressive Distributed Lag Models) analysis method was used in the study. Engle-Granger and Johansen tests are the tests that are frequently used in the literature to test the concept of co-integration, indicating that at least two non-stationary series have a stationary composition at their levels. In the relevant tests, the series, in which the co-integration relationship between them is examined, is required to be equally stationary. After the bounds testing approach was to the co-integration analysis which was developed by Pesaran and Pesaran (1997) and Pesaran et al. (2001), this is not a requirement anymore. Therefore, the method does not require the steady state of the series to be used in the analysis at the same level in choosing the ARDL bounds test approach

as a method. For, while many variables used in the analysis are at a static level, the macroeconomic variables such as interest-imports-money supply have become static in the first-order differences. While applying the ARDL bounds testing analysis, firstly, the appropriate lag lengths were tested and the appropriate model was determined, secondly, the co-integration analysis was performed and in the presence of co-integration relationship, long and short-run elasticities were obtained, respectively.

After selecting the appropriate model in the ARDL analysis, the co-integration analysis should be done. The F-test or Wald test can be used for this analysis. However, since F statistics are not standard, critical values calculated by Pesaran et al. (2001) should be used. These critical values consist of two parts, the first assuming that all variables are I (1), while the second assumes that all variables are I (0). In the interpretation of the F-Bounds test results, if the calculated F statistic is above the upper limit value I (1), there is a co-integration relationship, if the calculated F statistic is below the lower limit value I (0), there is no co-integration relationship. If the calculated F statistic is between the upper limit and the lower limit, it indicates that no interpretation can be made as to whether there is a co-integration relationship.

For the short-run relationship with the long-run ARDL models established in the study, error correction models based on ARDL have been arranged in the Appendix 2.

The “ECT” symbol seen in models (3) and (4) in Appendix 2 refers to the error correction term. This term indicates how much of the disequilibrium in the short run will stabilize in the long run. The error correction term is expected to be theoretically negative and statistically significant. The fact that the error correction term is equal to -1 indicates that all disequilibrium in the last period have disappeared, while the coefficient of this term between -1 and 0 indicates that only some of the disequilibrium in the last period have disappeared (Düzgün, 2010:236). The coefficient between -1 and -2 indicates that the error correction process reaches equilibrium by exhibiting decreasing fluctuations around long-run equilibrium values, whereas this coefficient being positive or smaller than -2 means that it has been moved away from the equilibrium (Alam and Quazi, 2003:97).

Findings and discussion

Since the variables examined in the study are time series, it is necessary to determine whether they are stationary or not, in other words, the degree of integration. Stability states of the variables in the study were examined using ADF, PP, KPSS unit root tests¹.

¹ Stationarity analysis results are given in Appendix 1.

In the ARDL model, it is primarily necessary to determine the appropriate lag length. In the study, the data are at the monthly frequency and lag lengths have been tried up to 3 lags. According to the Schwartz Bayesian Criteria (SBC), the appropriate lag was chosen. After selecting the appropriate lag length, the Breush-Godfrey Autocorrelation Test was used to test whether there is a problem of autocorrelation in the model, and the ARCH Test was used to test whether there is a different variance problem. Model stability tests (CUSUM Test and CUSUM of Squares Test) were also applied in the selection of the appropriate lag length and were not reported to avoid prolonging the study. In line with these results, the most appropriate lag lengths and models for the return and volatility series were determined.

Table 3: Determination of appropriate lag length and appropriate model for bounds testing

	Lag Length	SIC	Breush-Godfrey Autocorrelation Test (Probability Values)	ARCH Test Different Variance Test (Probability Values)	The Selected Appropriate Model
VIOP30 Return Analysis	1	-2.48693	0.0000	0.0255	
	2	-2.48693	0.0000	0.0255	ARDL(3, 1, 1, 0, 3,
	3	-2.72778	0.1604	0.1972	2, 2, 2, 0, 3, 3, 3)
Dollar Return Analysis	1	-4.28069	0.3199	0.7518	
	2	-4.26665	0.3740	0.6505	ARDL(1, 2, 0, 0, 1,
	3	-4.33480	0.2522	0.2595	0, 0, 0, 1, 0, 0, 3, 0)
VIOP30 Volatility Analysis	1	0.74355	0.0710	0.7725	ARDL(1, 2, 2, 0, 2,
	2	0.61093	0.3485	0.2494	0, 0, 2, 0, 0, 0, 0)
	3	0.63519	0.0461	0.9386	
Dollar Volatility Analysis	1	1.01654	0.6376	0.6550	
	2	0.96381	0.4503	0.6419	ARDL(2, 2, 3, 0, 0,
	3	0.84223	0.0684	0.2323	1, 0, 0, 0, 0, 0, 3)

In Table 3, there are appropriate lag length selections for VIOP30 and Dollar futures contract returns and volatility and therefore, appropriate model selections and model validity tests. While determining the lag length, a problem occurred regarding the model stability in the return series of the dollar futures contract. This problem was solved by adding the dummy variable to the model, and the appropriate lag length and the appropriate model were determined after the problem was solved. No other problems were encountered while determining the appropriate lag length.

Table 4: Co-integration results

	VIOP30 Return	Dollar Return	VIOP30 Volatility	Dollar Volatility
k	11	12	11	11
F-ist	14.5062	20.1945	9.4218	11.2049

Note: %1 lower limit: 2.41, %1 upper limit: 3.61
%5 lower limit: 1.98, %5 upper limit: 3.04

The results in Table 4 highlight that the calculated F statistics are higher than the upper limit value; therefore, the existence of a co-integration relationship is possible.

Findings of the contract return bounds testing

First, the long-run and short-run results of the VIOP30 futures contract return bounds testing were addressed. After determining the long-run equilibrium relationship between the variables with the F Test, the parameters showing the long-run relationship were examined.

Table 5: Long-run results of viop30/return ardl (3, 1, 1, 0, 3, 2, 2, 2, 0, 3, 3, 3) model

Variable	Coefficient	Prob.	Variable	Coefficient	Prob.
BD/GDP	-2.5487	0.0195	Δ LImport	1.2888	0.0009
IPI	-0.3384	0.0029	Δ LMoney supply	-3.0594	0.0161
CA/GDP	1.5208	0.2459	Oil	0.1863	0.1009
Δ Interest	-0.0629	0.0002	CPI	0.0397	0.0104
Gold	-0.1041	0.5921	VIX Index	0.2524	0.1027
LExport	0.6496	0.0003	C	-6.5536	0.0003

According to the results in Table 5, the ratio of the increase in the budget deficit to the gross domestic product, the increase in IPI, Δ Interest, and Δ LMoney supply decrease the return on the VIOP30 futures contract in the long run while increases in Lexport, Δ limport, and inflation increase the return on VIOP30 futures in the long run. In addition, there was no statistically significant effect of the ratio of current account deficit to the gross domestic product, gold, oil, and VIX index variables on VIOP30 futures contract returns. There are studies in the literature to support these findings. Sadeghzadeh and Elmas (2018), Osamwonyi, and Evbayiro-Osagie (2012) can be examined for the direction and explanations of the relationship between the variables of IPI, money supply, and inflation, and stock returns.

Table 6: Results of viop30/return ardl (3, 1, 1, 0, 3, 2, 2, 2, 0, 3, 3, 3) error correction model

Variable	Coefficient	Prob.	Variable	Coefficient	Prob.
BD/GDP	-1.8836	0.0000	ΔLImport	1.3769	0.0000
IPI	-0.3415	0.0000	Oil	0.1960	0.0001
ΔInterest	-0.0656	0.0000	CPI	0.0266	0.0002
Gold	0.5201	0.0002	VIX Index	-0.0588	0.0232
LExport	0.1268	0.3526	CointEq(-1)	-1.6131	0.0000

According to the information in the results in Table 6, the error correction coefficient was negative and statistically significant. This indicates that deviations occurring in the short run will approach the equilibrium value in the long run. According to Alam and Quazi (2003:97), if the error correction coefficient is between -1 and -2, the error correction process reaches equilibrium by exhibiting decreasing fluctuations around long-run equilibrium values. Looking at the results related to the variables that examine the relationship in the short run, it is seen that the ratio of budget deficit to the gross domestic product, the variables of IPI, Δinterest, ΔLimport, gold, oil and CPI statistically affect the return on futures contracts of 1% and VIX index. While there is a short-run negative relationship between the ratio of “budget deficit to gross domestic product,” the variables of IPI, ΔInterest and VIX Index, and return of VIOP30 futures contract, there is a positive relationship in the short run between gold, ΔLImport, oil and CPI variables, and VIOP30 futures contract returns. The Lexport variable had no statistically significant effect. There are findings in the literature to support the relationships between variables. Sadeghzadeh and Elmas (2018) can be examined for the direction and explanations of the relationships between inflation, interest, gold and VIX index variables, and stock returns.

The long and short-run results of ARDL related to dollar futures contract returns are set out in the tables below.

Table 7: Long-run results of dollar/return ardl (1, 2, 0, 0, 1, 0, 0, 0, 1, 0, 0, 3, 0) model

Variable	Coefficient	Prob.	Variable	Coefficient	Prob.
BD/GDP	1.3953	0.0011	ΔLMoney supply	5.7146	0.0000
IPI	-0.0466	0.3401	Oil	-0.0469	0.1451
CA/GSYIH	1.2208	0.2093	CPI	0.0017	0.8329
ΔInterest	0.0024	0.5857	VIX Index	0.0357	0.0852
Gold	-0.0961	0.3397	Dummy	0.0091	0.3604
LExport	0.0573	0.5792	C	-0.5858	0.5737
ΔLImport	-0.8469	0.0027			

According to the long-run model results of dollar futures contract returns, the ratio of budget deficit to the gross domestic product, increases in the Δ LMoney supply and VIX index increase the dollar futures contract return, while decreases in them decrease the dollar futures contract return. While increases in Δ LImport decrease the dollar futures contract return, decreases in Δ LImport increase the dollar futures contract return.

Table 8: Results of dollar/return ardl (1, 2, 0, 0, 1, 0, 0, 0, 1, 0, 0, 3, 0) error correction model

Variable	Coefficient	Prob.	Variable	Coefficient	Prob.
CA/GDP	-3.0630	0.0001	Dummy	-0.0170	0.0273
Δ LImport	-0.3898	0.0000	CointEq(-1)	-1.0173	0.0000
CPI	0.0098	0.0018			

The error correction model results of the Dollar futures contract return shown in Table 8 highlight that the error correction coefficient for the model was statistically significant by taking a value between -1 and -2. As mentioned earlier, if the error correction coefficient is between -1 and -2, the error correction process reaches equilibrium by exhibiting decreasing fluctuations around long-run equilibrium values. According to the results regarding the variables, the ratio of the current account deficit to the gross domestic product and increases in Δ LImports have a decreasing effect on the dollar futures contract return, while decreases cause an increase in the dollar futures contract return. Increasing inflation increases dollar futures contract returns, while decreasing inflation decreases dollar futures contract returns. There are findings in the literature to support the relationships between variables. Şit and Karadağ (2019) can be examined for the direction and explanations of the relationship between the inflation variable and the exchange rate.

Findings of the volatility bounds testing

In this part of the study, macroeconomic variables affecting the volatility of VIOP30 and Dollar futures contracts traded in VIOP are tried to be determined and interpreted. For this purpose, the monthly return series has been created for futures contracts subject to analysis, but the conditional variance could not be detected in the monthly return series and therefore, GARCH-type models could not be estimated. Therefore, firstly, daily return volatility series were calculated by using daily return series, and then daily return volatility series were collected and converted to monthly frequency (Liu and Tse, 2013:4). Then, the effect of macroeconomic factors on volatility series converted to monthly frequency was investigated.

Table 9: Results of garch (1,1) model

	VIOP30	DOLLAR
<i>Mean Equation</i>		
Constant	0.000622	0.0004**
AR(1)	0.8547***	-0.1908***
AR(2)	-0.9728***	-0.9918***
MA(1)	-0.8698***	0.1963***
MA(2)	0.9943***	0.9885***
<i>Variance Equation</i>		
Constant	4.64E-06***	6.21E-07***
α	0.0364***	0.04560***
β	0.9433***	0.9459***
Log-lik	3506.189	4397.853
AIC	-5.5971	-7.0237
SIC	-5.5642	-6.9909
ARCH LM T *(R2)	8.4016	3.9083
P	0.1354	0.5627
Q(20)	22.406 [0.131]	18.462 [0.298]
Q _s (20)	24.890 [0.206]	18.660 [0.544]

Looking at the findings in Table 9, it is seen that the α and β parameters are significant at a 1% significance level in all futures contracts. The condition for $\alpha + \beta < 1$, which is necessary for the GARCH model, is also provided.

Table 10: Long-run results of viop30/volatility ardl(1, 2, 2, 0, 2, 0, 0, 2, 0, 0, 0, 0) model

Variable	Coefficient	Prob.	Variable	Coefficient	Prob.
BD/GDP	34.6893	0.0001	Δ LImport	3.4911	0.1839
IPI	-1.1641	0.3082	Δ LMoney supply	-3.4376	0.5582
CA/GDP	-12.812	0.0999	Oil	-0.6902	0.0240
Δ Interest	-0.0639	0.3948	CPI	0.2021	0.0005
Gold	0.0100	0.9910	VIX Index	-0.0991	0.5850
LExport	0.0459	0.9600	C	-0.5301	0.9542

According to the results in Table 10, while the ratio of budget deficit to the gross domestic product and inflation variables positively affect VIOP30 futures contract volatility in the long run, the ratio of current account deficit to the gross domestic product and oil variables have negative effects. In other words, the ratio of budget deficit to the gross domestic product and increases in inflation variables increase the VIOP30 futures contract volatility while decreases decrease the VIOP30 futures contract volatility. While the ratio

of current account deficit to the gross domestic product and increases in oil variables decrease the VIOP30 futures contract volatility, decreases increase the VIOP30 futures contract volatility.

Table 11: Result of viop30/volatility ardl(1, 2, 2, 0, 2, 0, 0, 2, 0, 0, 0, 0) error correction model

Variable	Coefficient	Prob.	Variable	Coefficient	Prob.
BD/GDP	11.0248	0.0000	Δ Interest	0.1174	0.0020
IPI	1.4071	0.0001	CointEq(-1)	-1.2133	0.0000
Δ LImport	-1.1101	0.1108			

In the results shown in Table 11, the error correction coefficient was found to be statistically significant between -1 and -2. This indicates that the error correction process reaches equilibrium by exhibiting decreasing fluctuations around long-run equilibrium values. In the short run, the VIOP30 futures contract volatility is positively affected by the ratio of “budget deficit to the gross domestic product and the variables of IPI and Δ Interest.

Table 12: Lon-run results of dollar/volatility ardl (2, 2, 3, 0, 0, 1, 0, 0, 0, 0, 0, 3) model

Variable	Coefficient	Prob.	Variable	Coefficient	Prob.
BD/GDP	23.0615	0.0112	Δ LImport	-3.9299	0.0065
IPI	5.9001	0.0014	Δ LMoney supply	4.8250	0.4757
CA/GDP	-18.8256	0.0434	Oil	-0.0058	0.9861
Δ Interest	0.1242	0.0234	CPI	0.1517	0.0096
Gold	2.3423	0.0779	VIX Index	0.4261	0.5091
LExport	-1.2145	0.2058	C	12.0222	0.2135

Table 12, in which the long-run results of the dollar futures contract volatility are analysed, highlights that the dollar futures contract volatility is positively affected by the ratio of the budget deficit of dollar futures contract volatility to the gross domestic product, IPI, Δ Interest, gold, and CPI variables while it is negatively affected by the ratio of current account deficit to the gross domestic product and the Δ LImport variable.

Table 13: Results of dollar/volatility ardl (2, 2, 3, 0, 0, 1, 0, 0, 0, 0, 0, 3) error correction model

Variable	Coefficient	Prob.	Variable	Coefficient	Prob.
BD/GDP	7.6006	0.0000	VIX Index	-0.2735	0.0662
IPI	3.2439	0.0000	CointEq(-1)	-1.2122	0.0000
Gold	-1.2391	0.0483			

The fact that the error correction coefficient of the model is between -1 and -2 and statistically significant indicates that the error correction process has reached equilibrium by displaying decreasing fluctuations around the long run equilibrium values. In the short run, the dollar futures contract volatility is positively affected by the ratio of budget deficit to gross domestic product and IPI variables and is negatively affected by gold and VIX index variables.

Results and recommendations

Fluctuations in asset prices and uncertainties in financial markets in the wake of globalization have increased. This situation requires investors to make effective risk management while making their investments. The transaction volume, which has increased continuously in futures markets especially since 2012, shows that investors are trying to trade in these markets to manage their risks. Therefore, determining the factors that affect the contracts traded in these markets based on the return and volatility is important for market professionals, theorists, investors who attempt to enter this market, and even for students who intend to get an education. In this context, the purpose of the study was determined as the investigation of the relationship between VIOP30 and Dollar futures contract returns and return volatility and macroeconomic variables traded in the Futures and Options Market in January 2013 and December 2017. The main reason for taking the research period from January 2013 as the start date is that the transaction volume in futures markets increased especially after 2012. In addition to the VIOP30 and Dollar series, at the beginning of the research, the researcher wanted to include share term transaction contracts, which have started to be traded as of the end of 2012 in the analysis. However, seeing that meaningful findings could not be reached in the series in question, they were excluded from the research. In addition, the fact that the ARDL bounds testing approach does not require the series in the analysis to be stationary at the same level played a decisive role in determining the method. For, while many variables used in the analysis are stationary, macroeconomic variables such as interest-import-money supply have become stationary in the first-order differences.

According to the long term findings of ARDL bounds testing, VIOP30 futures contract return is negatively affected by the variables of BD/GDP, industrial production index, interest, money supply and positively affected by export, import and inflation variables. Dollar futures contract returns are positively affected by the BD/GDP, money supply and VIX index, and negatively affected by the import variable.

In the long term, VIOP30 futures contract volatility is positively affected by BD/GDP and inflation variables, and negatively affected by CA/GDP and

oil variables. In the long term, dollar futures contract volatility is positively affected by BD/GDP, industrial production index, interest, gold and inflation variables, and negatively affected by CA/GDP and import variables.

According to the short term results of ARDL bounds testing, VIOP30 futures contract return is positively affected by gold, import, oil and inflation variables, and negatively affected by BD/GDP, industrial production index, interest and VIX index variables; Dollar futures contract returns are positively affected by inflation and negatively affected by CA/GDP and import variables.

In the short term, VIOP30 futures contract volatility is positively affected by the variables of BA/GDP, industrial production index, and interest; Dollar futures contract volatility is positively affected by BD/GDP and industrial production index variables and is negatively affected by gold and VIX index variables.

The literature review reveals that there is generally a positive relationship between the industrial production index, money supply and stock returns. In the study, a different result was obtained, which turns out to be different from those in the literature. There are many factors that affect stock returns, one of which is the industrial production index. Therefore, it is thought that this situation was due to the fact that investors did not take the industrial production index data into account while making their investment decisions. Despite the findings showing that increases in money supply lead to an increase in stock returns, Zügül and Şahin (2009) found a negative relationship between money supply and stock prices in their study. The result of our study is similar to that study in this respect. As expected, a negative relationship was found between stock returns and interest due to the negative effect that the increase in interest rates would have on the stock price, as it is an alternative investment tool.

Aktaş and Akdağ (2013:56) stated in their study that exports can be considered as one of the economic development indicators of industrialized and industrializing countries and that an economy with an export surplus is an indicator of a healthy economic system. When evaluated from this point of view, it is thought that the high amount of exports may be evaluated positively for investors and a positive relationship may be obtained due to the positive reflection of this situation on stock prices. There is no consensus in the literature on the relationship between inflation and stock returns. In addition to those who state that inflation negatively affects stock prices, there are also those who state that it has a positive effect. The long-term findings in the study of Al-Khazali (2003:310) support the Fisher effect, which includes a positive relationship between expected inflation and the increase in expected inflation and stock prices arising from the perception of stocks as a means of protection from inflation. The result obtained from the study is in line with

the relevant statement in this respect. In other words, it is thought that there is a positive relationship between VIOP 30 returns and inflation, as stocks are perceived as a means of protection from inflation. While the increase in the VIX index indicates that the risk perception of investors has increased and their expectations for the future have deteriorated, the decrease in the VIX index indicates that the risk perception of investors has decreased and they are more optimistic about the future. Therefore, it is thought that the negative relationship between VIX index and stock returns is due to this situation.

The monetarist approach has evaluated the effect of money supply on exchange rate based on two perspectives. First, increases in money supply in the short run decrease interest rates reducing the return on assets in national currency. Secondly, increases in the money supply in the long run lead to an increase in the general level of prices, increase the exchange rate according to the purchasing power parity, and decrease the value of the national currency. Besides, as prices in Turkey will increase the expected value for the increase in the general level of the exchange rate, they will also improve the return on foreign assets (Yalta, 2011; 194).

According to the results of the analysis, it has been found that some macroeconomic indicators are effective on the analysed futures contracts and some variables do not have a significant effect. These findings are important for hedgers who want to minimize their risks as well as for speculators and arbitragists who want to gain profit. It is predicted that they may also help investors get the signal of the change that may occur in the price level of the financial instrument they want to invest. In other words, market actors can manage their risks and increase their returns with the help of macroeconomic and financial information. In addition, it is thought that the study will contribute to the literature.

In the studies to be carried out, the analysis can be repeated by increasing the type of futures contract or macroeconomic factor to be analysed, by changing the analysis period and the method used. Also, comparisons can be made using similar models for option contracts.

References

- Aktaş, M. & Akdağ, S. (2013). The research on the relation of economic factors and stock prices in Turkey, *International Journal of Social Science Research*, 2(1), 50-67.
- Alam, I. & R, Quazi. (2003). Determinants of capital flight: An econometric case study of Bangladesh. *International Review of Applied Economics*, 17(1), 85-

103.

- Al-Khazali, O. M (2003). Stock prices: Inflation and output evidence from the emerging markets. *Journal of Emerging Market Finance*, 2(3), 287-314.
- Andersson, M., Sebestyén, S., & Overby, L. J. (2009). Which news moves the euro area bond market? *German economic review*, 10(1), 1-31.
- Bastianin, A., Manera, Ma., Nicolini, M. & Vignati, I. (2012). Speculation, returns, volume and volatility in commodities futures markets. *Review of Environment, Energy and Economics*. 1(20), 1-11.
- Çetin-Demir, G. (2015). *Endeks vadeli işlem sözleşmelerini etkileyen makroekonomik faktörlerin analizi: Türkiye uygulaması*. [Yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Chia, R.C. J. & Lim, S. Y. (2015). Malaysian stock price and macroeconomic variables: Autoregressive distributed lag (ardl) bounds test. *Kajian Malaysia: Journal of Malaysian Studies*, 33(1), 85-103.
- Cummings, J. R., & Lee, E. Y. K. (2011). Response to public information in futures markets: Evidence from the financial crisis. *SSRN*, 1(1), 1-18.
- Düzgün, R. (2010). Türkiye ekonomisinde para ve maliye politikalarının etkinliği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(11), 230-237.
- İlgün, M. F., Dumrul, C. & Aysu, A. (2014). Bütçe açıklarının reel döviz kuru üzerindeki etkileri: Türk ekonomisi üzerine bir uygulama. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 10(23), 13-30.
- Kayalidere, K., Aracı, H., & Aktaş, H. (2012). Interaction between derivatives and spot markets: An analysis on VOB. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (56), 137-154.
- Liu, S. & Tse, Y. K. (2013). Estimation of monthly volatility: An empirical comparison of realized volatility, GARCH and ACD-ICV methods. *Research Collection School of Economics*, 1(1), 1-24.
- Molva, P. (2008). *Döviz dayalı vadeli işlem sözleşmesi ile kur riskinden korunmanın yolu ve korunma performansı*. [Yüksek lisans tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Osamwonyi, I. O. & Evbayiro-Osagie, E. I. (2012). The relationship between macroeconomic variables and stock market index in Nigeria. *Journal of Economics*, 3(1), 55-63.
- Özgümüş, H., Korkmaz, T. & Çevik, E. I.(2013). Makroekonomik faktörlerin vadeli işlem (futures) sözleşmelerine etkisi: VOB'ta bir uygulama. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*. 7(1), 103-136.

- Pesaran, M. H., Shin, Y. & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326.
- Sadeghzadeh, K., & Elmas, B. (2018). Makroekonomik faktörlerin hisse senedi getirilerine etkilerinin bist'de araştırılması. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (80), 207-232.
- Şenol, Z., Koç, S. & Şenol, S. (2018). Hisse senetleri fiyatlarını etkileyen faktörlerin dinamik panel veri analiziyle incelenmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 9(25), 119-135.
- Şit, M., & Karadağ, H. (2019). Döviz kurunu belirleyen ekonomik faktörler: Türkiye ekonomisi için ardl sinir testi uygulaması. *International Journal of Economic & Administrative Studies*, (23), 151-168.
- Syzdykova, A. (2018). Makroekonomik değişkenler ve hisse senedi piyasası ilişkisi: KASE örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi IIBF Dergisi*, 8(2), 331-354.
- Tangjitprom, N. (2011). Macroeconomic factors of emerging stock market: The evidence from Thailand. *International Journal of Financial Research*, 3(2), 105-114.
- Yalta, Y. (2011). Döviz Kurunun belirlenmesi. *Türkiye Bilimler Akademisi*, (13), 185-196.
- Zügül, M. & Şahin, C. (2009). IMKB 100 endeksi ile bazı makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemeye yönelik bir uygulama. *Akademik Bakış*, 1(16), 1-16.

Appendix

Appendix 1. Examples of studies in the related literature

Name of the Researcher	The Market/Contract Type Subject to Analysis		Country	Macroeconomic Variables	Period of Analysis	Method
Bhattacharya and Mukherjee (2002)	Stock Market	Price	India	Money supply, IPI, interest, domestic income, inflation	April1992 March2001	Toda Yamamoto
Cummings and Lee (2011)	Index Futures Contract	Price Volatility Volume Difference between Buy-Sell Prices	Australia	CPI, employment, GDP, construction licence, trade balance, inventories, investment and retail news	19 December 2003 - 18 December 2008	t-test
Tangjitprom (2011)	Stock Market	Return	Thailand	"Unemployment rate, interest rate, inflation rate and exchange rate"	January2001- December2010	Regression, vector auto-regression (VAR) and Granger causality
Bastianin et al. (2012)	Commodity Futures Contracts	Return	USA	T-Bill rate, S&P 500 return, financial distress index, T-Index and exchange rate	1986-2010	Regression, GARCH and MGARCH
Chia and Lim (2015)	Stock Market	Return	Nigeria	Interest rate, inflation rate, exchange rate, financial deficit, money supply and GDP	1975-2005	Vector Error Correction Model (VECM)
Özgümüş et al. (2013)	Index and Futures Exchange contracts	Return Volume Volatility	Turkey	Gold, Growth, Budget Deficit/ GDP, Current Deficit/GDP, inflation, interest, export, import, money supply and S&P 500 index	February 2005 - November 2011	GARCH and Regression
İlgün et al. (2014)	Exchange Market	Real exchange rate	Turkey	Inflation and budget deficit	January 1994 December 2012	ARDL
Chia and Lim (2015)	Stock Market	Price	Malaysia	IPI, inflation, money supply, interest rate and exchange rate	1980 – 2011	ARDL

Appendix 1 (More). Examples of studies in the related literature

Name of the Researcher	The Market/Contract Type Subject to Analysis	Price	Country	Macroeconomic Variables	Period of Analysis	Method
Çetin-Demir (2015)	Index Futures Contract	Price	Turkey	M2, inflation, GDP, exchange rate, current account balance, market interest rate, IPI, S&P 500, risk premium and gold	2006 Q1 – 2014 Q2	Regression
Özdemir (2017)	Dollar Futures Contract	Return	Turkey	Exchange rate of Dollar, export, import, gold, interest rate, IPI, CPI	January2005– December2016	Granger causality k test
Sadeghzadeh and Elmas (2018)	Stock Market	Return	Turkey	26 macroeconomic variables and 4 dummy variables belonging to 130 companies	2000:Q1- 2017:Q3	Panel ARDL
Syzdykova (2018)	Stock Market	Price	Kazakhstan	“Inflation rate, interest rate, exchange rate, industrial production index and oil prices”	Haziran2000 - Nisan 2017	EKK, Johansen co-integration test and Granger causality
Şenol et al. (2018)	Stock Market	Price	Turkey	Historical stock prices, exchange rate, growth rate, interest rate, S&P 500 stock index, USA interest rate, Euro interest rate, return on assets, stock turnover rate, current rate and leverage ratio.	2010Q1- 2017Q1	Dynamic panel data set
Şit and Karadağ (2019)	Exchange Market	Real Exchange Rate	Turkey	“BIST 100 index, current account deficit, foreign trade deficit, interest rate, money supply, Central Bank foreign exchange reserves, inflation”	January2003- June2018	ARDL

Appendix 2. Ardl and error correction models

Long-Term ARDL models

For return

$$R = \alpha_0 + \sum_{i=1}^p \alpha_{1i} R_{t-i} + \sum_{i=0}^q \alpha_{2i} (BD/GDP)_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{3i} (CA/GDP)_{t-i} + \sum_{i=0}^n \alpha_{4i} IPI_{t-i} + \sum_{i=0}^p \alpha_{5i} CPI_{t-i} + \sum_{i=0}^q \alpha_{6i} \Delta Interest_{t-i} + \sum_{i=0}^n \alpha_{7i} Gold_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{8i} LExport_{t-i} + \sum_{i=0}^n \alpha_{9i} \Delta LImport_{t-i} + \sum_{i=0}^p \alpha_{10i} \Delta LMoney\ supply_{t-i} + \sum_{i=0}^q \alpha_{11i} Oil_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{12i} VIX_{t-i} + \varepsilon_t \quad (1)$$

For volatility

$$V = \alpha_0 + \sum_{i=1}^p \alpha_{1i} V_{t-i} + \sum_{i=0}^q \alpha_{2i} (BD/GDP)_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{3i} (CA/GDP)_{t-i} + \sum_{i=0}^n \alpha_{4i} IPI_{t-i} + \sum_{i=0}^p \alpha_{5i} CPI_{t-i} + \sum_{i=0}^q \alpha_{6i} \Delta Interest_{t-i} + \sum_{i=0}^n \alpha_{7i} Gold_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{8i} LExport_{t-i} + \sum_{i=0}^n \alpha_{9i} \Delta LImport_{t-i} + \sum_{i=0}^p \alpha_{10i} \Delta LMoney\ supply_{t-i} + \sum_{i=0}^q \alpha_{11i} Oil_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{12i} VIX_{t-i} + \varepsilon_t \quad (2)$$

Error correction models

For return

$$R = \alpha_0 + \sum_{i=1}^p \alpha_{1i} R_{t-i} + \sum_{i=0}^q \alpha_{2i} (BD/GDP)_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{3i} (CA/GDP)_{t-i} + \sum_{i=0}^n \alpha_{4i} IPI_{t-i} + \sum_{i=0}^p \alpha_{5i} CPI_{t-i} + \sum_{i=0}^q \alpha_{6i} \Delta Interest_{t-i} + \sum_{i=0}^n \alpha_{7i} Gold_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{8i} LExport_{t-i} + \sum_{i=0}^n \alpha_{9i} \Delta LImport_{t-i} + \sum_{i=0}^p \alpha_{10i} \Delta LMoney\ supply_{t-i} + \sum_{i=0}^q \alpha_{11i} Oil_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{12i} VIX_{t-i} + \beta HDT_{t-1} + \varepsilon_t \quad (3)$$

For volatility

$$V = \alpha_0 + \sum_{i=1}^p \alpha_{1i} V_{t-i} + \sum_{i=0}^q \alpha_{2i} (BD/GDP)_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{3i} (CA/GDP)_{t-i} + \sum_{i=0}^n \alpha_{4i} IPI_{t-i} + \sum_{i=0}^p \alpha_{5i} CPI_{t-i} + \sum_{i=0}^q \alpha_{6i} \Delta Interest_{t-i} + \sum_{i=0}^n \alpha_{7i} Gold_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{8i} LExport_{t-i} + \sum_{i=0}^n \alpha_{9i} \Delta LImport_{t-i} + \sum_{i=0}^p \alpha_{10i} \Delta LMoney\ supply_{t-i} + \sum_{i=0}^q \alpha_{11i} Oil_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{12i} VIX_{t-i} + \beta HDT_{t-1} + \varepsilon_t \quad (4)$$

Ethical Approval

This study is among the studies that do not require ethics committee approval due to it is not a study conducted with qualitative or quantitative approaches that require data collection from participants using questionnaires, interviews, focus group work, observation, experimentation, and interview techniques.

Contribution Rate of Researchers

The authors contributed equally to the study.

Conflict of Interest

There is no potential conflict of interest in this study.

Finansal erişim ve eğitim düzeyi ilişkisi: Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler üzerine bir araştırma

Relationship between financial inclusion and educational level: A research on developed and developing countries

Gönderim Tarihi / Received : 24.05.2020

Kabul Tarihi / Accepted : 08.01.2021

Doi: <https://doi.org/10.31795/baunsobed.742163>

Hilal OK ERGÜN¹

ÖZ: Bu çalışmanın amacı, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde finansal erişim ile eğitim düzeyi arasındaki ilişkiyi araştırmaktır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada, iki farklı model kurulmuş ve Johansen-Fisher eş bütünleşme testi, Tam Düzeltilmiş En Küçük Kareler Yöntemi (FMOLS), Dinamik En Küçük Kareler Yöntemi (DOLS) ve panel vektör hata düzeltme modeline göre Granger nedensellik analizi yapılmıştır. Çalışma, 1990-2017 dönemini incelemekte olup, 47 ülkeyi kapsamaktadır. Çalışma sonucunda, gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomilerinde finansal erişim ve eğitim düzeyi arasında uzun dönemli eş bütünleşme ilişkisinin olduğu, kısa dönemde ise nedensellik ilişkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca, uzun dönemli ilişkinin tahmin edildiği tüm modellerde, eğitim düzeyi ve finansal erişim ilişkisinin, istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Finansal erişim, Eğitim düzeyi, Panel eş bütünleşme.

ABSTRACT: The aim of this study is to research the relationship between financial inclusion and educational level in developed and developing countries. For this purpose, two different models have been established and Johansen-Fisher cointegration test, Fully Modified Ordinary Least Squares method (FMOLS), Dynamic Ordinary Least Squares method (DOLS) are utilized while Granger causality analysis is also performed according to panel vector error correction model. The study examines the period 1990-2017 and covers 47 countries. Consequently, it is specified that there is a long-term cointegration between financial inclusion and educational level in developed and developing country economies and no causality relationship in the short term. Furthermore, it is concluded that educational level has a statistically significant and positive effect on financial inclusion level in all models in which the long-term relationship would be estimated.

Keywords: Financial inclusion, Educational level, Panel cointegration.

¹Öğr. Gör., Trabzon Üniversitesi/Beşikdüzü Meslek Yüksekokulu/Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü, hilalok@trabzon.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-1454-3677>

EXTENDED ABSTRACT

Literature review

Regarding the literature, it is found that the relationship between financial inclusion and economic indicators is investigated at the micro and macro level. However, many studies in literature reveal that education is one of determining factors of financial inclusion. A study by Mzobe (2015) and Shihadeh (2018) uncovers significant and positive directional relationship between education and financial inclusion. Fungáčová & Weill (2015), Soumaré et al. (2016), Zins and Weill (2016), Bozkurt et al. (2018), Lotto (2018), Bozkurt and Altner (2018), Tambunlertchai (2018) studies unveil that education is one of the determinants of inclusion. Also, a study by Allen et al. (2016) concludes that educational element has a significant and meaningful impact on inclusion for financial products and services.

Methodology

In this study, long and short-term relationship between financial inclusion and education level is examined by panel causality tests. In the study, financial inclusion level is investigated using financial institutions access index and financial markets access index while education level is investigated utilising educational index data. In this context, two different models are established in the study. In primary model, financial institutions access index is treated as a dependent variable and education index as an independent variable. In secondary model, financial markets access index is considered as a dependent variable and the education index as an independent variable. Data of the study is obtained from Financial Development Index Database of International Monetary Fund and Human Development Report of the United Nations Development Program.

Data of study is analyzed by creating two different panel groups for developed and developing countries. The study covers 27 year period from 1990-2017. Morgan Stanley Capital International (MSCI) index is taken as a reference in determining developed and developing countries.

Initially, cross-section dependence of series related to variables is investigated by Breusch-Pagan LM, Pesaran Scaled LM, Bias-Corrected Scaled LM and Pesaran CD tests. Secondly, stationarity levels of the series are tested by Pesaran unit root test. Thirdly, Johansen-Fisher panel co-integration test is conducted to test whether there is a long-term relationship between variables. A parameter estimate is made using Fully Modified Ordinary Least Squares (FMOLS) and Dynamic Ordinary Least Squares method (DOLS) to estimate

detected long-term relationship. Finally, a Granger causality test is performed with panel vector error correction model (VECM) to investigate whether there is a short-term relationship.

Findings and discussion

Firstly, cross section dependencies of panel series are examined during analysis. In both panel groups, it is found that there is a dependence on cross section dependencies between variables. In the second stage, stationarity levels of variables are tested with Pesaran CADF unit root tests, one of the second generation tests. For both panel groups, it is determined that all variables in the study are stationary in first difference. In the third stage, Johansen – Fisher cointegration test is conducted to determine long-term relationship between the variables. As a result of Johansen-Fisher cointegration test, there is cointegration between variables for both groups of panels. In other words, financial institutions access index and financial markets access index and education index act together in developed and developing countries the long-term. In the fourth stage, Fully Modified Ordinary Least Squares (FMOLS) and Dynamic Ordinary Least Squares (DOLS) methods are applied to estimate long-term relationship between variables. According to the results of the Fully Modified Ordinary Least Squares (FMOLS) method, it is concluded that there is a statistically significant and positive relationship between financial institutions access index and financial markets access index and education index for both developed and developing countries. In other words, it is concluded that an increase in education index over the long term could increase financial institutions access index and financial markets access index. Another result obtained from Fully Modified Ordinary Least Squares (FMOLS) method is that an increase in education index in developing countries in the long term increases financial institutions access index more than developed countries. However, another finding is that a long-term increase in education index in developed countries increases financial markets access index more than in developing countries. In line with the results of Fully Modified Ordinary Least Squares (FMOLS) forecast, it is possible to express that increase in education index over the long term will lead to an increase in financial inclusion level overall. According to Dynamic Ordinary Least Squares (DOLS) prediction results, there is a statistically significant and positive relationship between financial institutions access index, financial markets access index and education index for both developed and developing countries. Dynamic Ordinary Least Squares (DOLS) estimates results are similar to Fully Modified Ordinary Least Squares (FMOLS) estimates results. An increase in education index in developing countries in the long term would increase financial

institutions access index more than developed countries. In addition, it could be stated that an increase in education index in developed countries in the long run would increase financial markets access index more than developing countries. Granger causality test is conducted to examine short-term causality relationship between variables at the final stage of the study. As a result of the Granger causality test, it is determined that there is no short-term causality relationship between financial institutions access index, financial markets access index and education index in both panel groups.

Results and recommendations

As a result of econometric analysis conducted in the study, it is determined that there is a long-term relationship between financial inclusion and education level in developed and developing countries. In other words, an increase in education level in both groups of countries over the long term might increase financial inclusion level. Additionally, an increase in education level in developing countries over a long period of time is another result of a study that may increase financial institutions access level at a higher rate, while it may increase financial markets Access level at a higher rate in developed countries.

By increasing access level of financial institutions, it would be easier for individuals and businesses in a country to access funding sources required without any obstacles and at an affordable cost. Thus, welfare of individuals would increase and businesses would achieve their growth goals. Benefiting from financing opportunities offered by enterprises, particularly the banks, under suitable conditions, shall contribute to country's economic advancement with efficient use of resources and increase in production. Increasing access level of financial markets will contribute to strengthening of the fund flow mechanism and thus development of financial system by providing an increase in funds in financial markets. In this context, widespread use of financial products and services could support development of financial markets and acceleration of economic growth by enabling utilization of resources in productive areas with the increase in financial inclusion level.

Consequently, significance of education and its long-term contribution in increasing inclusion level of financial services by individuals and businesses, one of key factors in overcoming poverty problems in countries, is demonstrated empirically in the study. In this sense, policies and strategies to be developed to increase education level, especially in developing countries, shall contribute to increase in financial inclusion and thus to development of countries' financial markets and economic growth.

Giriş

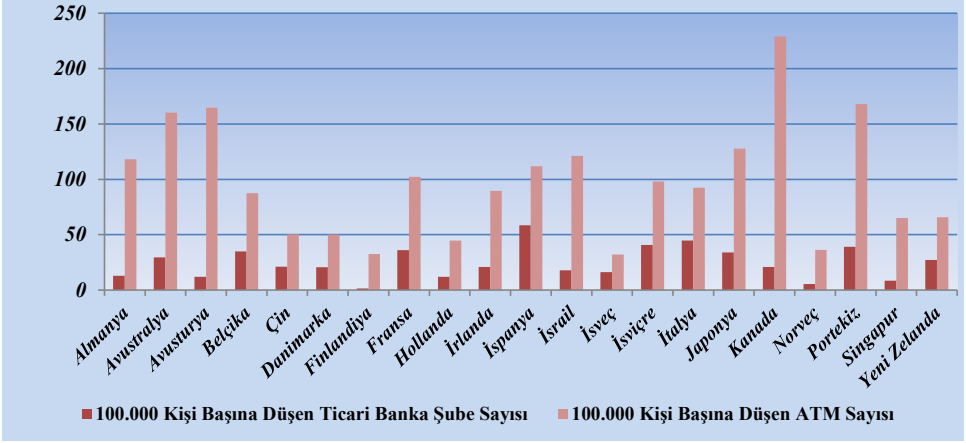
Finansal erişim, “bir ülkede herhangi bir kurumda herhangi bir hesabı olan yetişkinlerin oranı” olarak tanımlanmaktadır (Işık, 2011). Genellikle resmi finansal hizmetlerin kullanımı olarak da tanımlanan finansal erişim; araştırmacılar, politika yapımcılar ve diğer finansal sektör paydaşları arasında ilgi konusu haline gelmiştir (Allen vd., 2016). Bir ülkedeki bireylerin ve kurumların, ihtiyaç duyduğu finansal ürün ve hizmetlere herhangi bir engelle karşılaşmadan (maliyet, coğrafik uzaklık, bürokratik engeller gibi), kolaylıkla erişebilmesi finansal erişimin konusunu oluşturmaktadır. Finansal erişim, finansal ürün ve hizmetlerden faydalanma temennisi olmayan başka bir deyişle finansal sistem içerisinde farklı gerekçelerle yer almak istemeyen birey ve kurumları konu edinmemektedir.

Finansal erişim düzeyinin artmasıyla, bireylerin ve kurumların kayıtlı ve resmi yöntemlerle fon ihtiyacını giderme olanakları artacak ve hedeflenen noktaya ulaşabilmesi kolaylaşacaktır. Bu noktada yapılan ampirik çalışmalar, finansal erişimi, gelir adaletsizliğinin azaltılması ve yoksullukla mücadele konusunda önemli bir olanak olduğunu göstermektedir. Ayrıca, finansal sistemin sunduğu finansal kaynaklara erişimde, yoksulların finansal sistemin içerisinde yer almasının teşvik edilmesinin gerekli olduğu görülmektedir (Birochi ve Pozzebon, 2016). Atkinson ve Messy (2013) tarafından yapılan çalışmada, bireylerin finansal sistemin dışında kalmasının nedenlerinden birinin de düşük genel eğitim seviyesi olduğu ortaya koyulmuştur. Bu noktada, çalışmada finansal erişim ve eğitim düzeyi ilişkisi incelenmektedir. Çalışmada, finansal erişim düzeyi için finansal piyasalara ve finansal kurumlara erişim endeksinin ayrı olarak ele alınması ve eğitim düzeyi için eğitim endeksinin doğrudan çalışmaya dahil edilmesi çalışmanın özgün tarafını ortaya koymaktadır.

Finansal erişimin, ülkelere göre farklı boyutları ile değerlendirilmesinden dolayı ölçülmesi noktasında evrensel bir görüş birliği olmamasına karşın, Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu tarafından yapılan anket çalışmalarına bağlı olarak geliştirilen veri setleri ile ortak göstergeler belirlenmiş ve bu göstergeler literatürde yer edinmiştir. Literatürde en fazla kullanılan göstergeler, bankaların şube sayısı ve ATM sayılarına ilişkin coğrafik ve nüfusa dayalı olarak hesaplanmış olan göstergelerdir. Bu bağlamda çalışmada, finansal erişim göstergesi olarak Uluslararası Para Fonu tarafından 100.000 kişi başına düşen banka şube sayısı ve 100.000 kişi başına düşen ATM sayısının temel alındığı finansal kurumlara erişim endeksi ve 100.000 kişi başına ihraççı sayısını temel olarak geliştirilen finansal piyasaları erişim endeksi kullanılmıştır.

2017 yılında gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde 100.000 kişi başına düşen banka şube sayısı ve 100.000 kişi başına düşen ATM sayıları Grafik 1 ve Grafik 2’de gösterilmiştir.

Grafik 1: Gelişmiş ülkelerde 100.000 kişi başına düşen ticari banka şube sayısı ve ATM sayısı

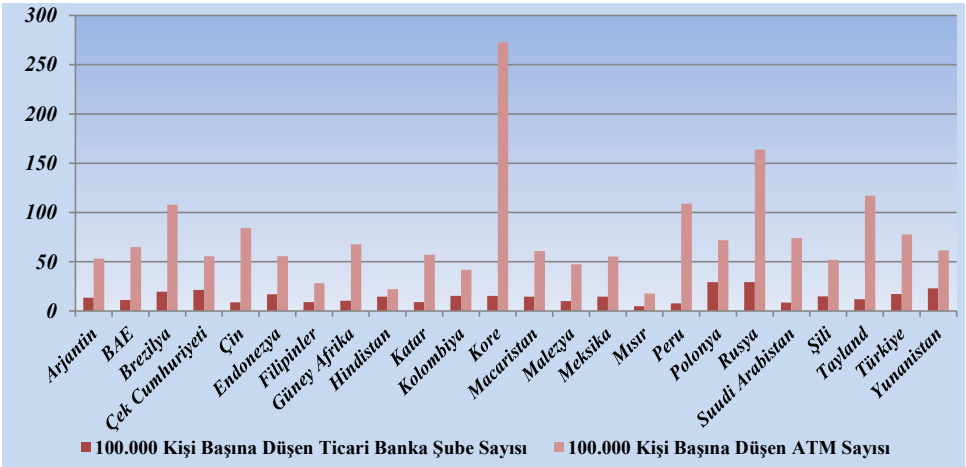

* Birleşik Krallık ve ABD'nin verilerine erişim sağlanamadığından grafikte bilgisi yer almamaktadır.

Kaynak: Uluslararası Para Fonu, Finansal Erişim Anketi

Grafik 1'e göre 2017 yılında gelişmiş ülkelerde 100.000 kişi başına düşen ticari banka şubesinin sayıca en çok bulunduğu ülke İspanya (yaklaşık 56), en az bulunduğu ülke Finlandiya (yaklaşık 1)'dir. 100.000 kişi başına düşen ATM'nin sayıca en çok bulunduğu ülke Kanada (yaklaşık 228), en az bulunduğu ülke ise İsveç (yaklaşık 32)'tir.

Grafik 2: Gelişmekte olan ülkelerde 100.000 kişi başına düşen ticari banka şube sayısı ve ATM sayısı

Kaynak: Uluslararası Para Fonu, Finansal Erişim Anketi

Grafik 2'ye göre 2017 yılında gelişmekte olan ülkelerde 100.000 kişi başına düşen ticari banka şubesinin sayıca en çok bulunduğu ülke Polonya (yaklaşık 29), en az bulunduğu ülke Mısır (yaklaşık 4)'dir. 100.000 kişi başına düşen ATM'nin sayıca en çok bulunduğu ülke Güney Afrika (yaklaşık 272), en az bulunduğu ülke ise Yunanistan (yaklaşık 17)'dir.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde 2017 yılındaki toplam ticari banka sayısı, ticari bankaların toplam şube sayısı ve toplam ATM sayıları Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1'e göre, gelişmiş ülkelerde toplam ticari bankanın sayıca en yüksek olduğu ülke Almanya, en düşük olduğu ülke ise Finlandiya'dır. Ticari bankaların toplam şubelerinin sayıca en yüksek olduğu ülke Japonya, en düşük olduğu ülke Finlandiya'dır. Toplam ATM sayısının sayıca en yüksek olduğu ülke Japonya, en düşük olduğu ülke Finlandiya'dır. Burada nüfusun etkili bir unsur olduğunu ifade etmek mümkündür. Gelişmekte olan ülkelerde, toplam ticari banka sayısının en fazla olduğu ülke Rusya, en az olduğu ülke ise Peru'dur. Ticari bankaların toplam şube sayısının en fazla olduğu ülke Hindistan, en az olduğu ülke Katar'dır. Toplam ATM sayısının ise en fazla olduğu ülke Hindistan, en az olduğu ülke Katar'dır.

Tablo 1: Toplam ticari banka sayısı, ticari bankaların toplam şube sayısı, toplam ATM sayısı

Ülkeler	Gelişmiş Ülkeler			Ülkeler	Gelişmekte Olan Ülkeler		
	Toplam Ticari Banka Sayısı	Ticari Bankaların Toplam Şube Sayısı	Toplam ATM sayısı		Toplam Ticari Banka Sayısı	Ticari Bankaların Toplam Şube Sayısı	Toplam ATM sayısı
Almanya	263	9004	84939	Arjantin	62	4414	17563
Avustralya	84	5816	31923	Birleşik Arap Emirlikleri	61	853	5302
Avusturya	39	871	12453	Brezilya	121	31632	175580
Belçika	88	3195	8247	Çek Cumhuriyeti	45	1863	4988
Hong Kong	155	1222	3300	Çin	190	100064	960565
Danimarka	71	926	2412	Endonezya	115	32285	106653
Finlandiya	9	57	1498	Filipinler	43	6440	20279
Fransa	258	19460	56000	Güney Afrika	36	4164	27361
Hollanda	92	1616	6389	Hindistan	162	140674	213396
İrlanda	58	724	3376	Katar	17	198	1342

Tablo 1 (Devamı): Toplam ticari banka sayısı, ticari bankaların toplam şube sayısı, toplam ATM sayısı

	Gelişmiş Ülkeler			Gelişmekte Olan Ülkeler			
İspanya	144	23134	44434	Kolombiya	25	5722	15709
İsrail	16	1107	7621	Kore	56	6824	121492
İsveç	70	1272	2655	Macaristan	44	1183	5107
İsviçre	253	2685	7046	Malezya	43	2364	11190
İtalya	249	23119	48387	Meksika	48	13331	50705
Japonya	117	37464	141115	Mısır	38	3076	11309
Kanada	80	6300	70228	Peru	15	1748	24892
Norveç	37	202	1580	Polonya	63	9412	23230
Portekiz	53	3422	14939	Rusya	517	34275	195234
Singapur	127	278	3109	Suudi Arabistan	25	2079	18333
Yeni Zelanda	26	1024	2534	Şili	20	2166	7622
				Tayland	30	6754	66944
				Türkiye	33	10503	47338
				Yunanistan	29	2080	5680

* Birleşik Krallık ve ABD'nin verilerine erişim sağlanamadığından tabloda bilgisi yer almamaktadır.

Kaynak: Uluslararası Para Fonu, Finansal Erişim Anketi

Finansal erişim göstergeleri incelendiğinde, finansal sistemde finansal ürün ve hizmetlerin en önemli sunucusu olan bankaların faaliyetlerinin önemli bir rol oynadığını ifade etmek mümkündür. Corrado and Corrado (2015), eğitim düzeyi düşük olan hane halkı bireylerinin bankacılık ve kredi hizmetlerini daha az kullanabilen grupta yer aldığını tespit etmiştir. Buradan hareketle, çalışmanın örneklemini oluşturan gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler kapsamında, çalışmada cevabı aranan araştırma soruları şu şekildedir:

1. Gelişmekte olan ülkelerde uzun dönemde finansal erişim düzeyi ile eğitim düzeyi arasında ilişki var mıdır?
2. Gelişmekte olan ülkelerde kısa dönemde finansal erişim düzeyi ile eğitim düzeyi arasında ilişki var mıdır?
3. Gelişmiş ülkelerde uzun dönemde finansal erişim düzeyi ile eğitim düzeyi arasında ilişki var mıdır?

4. Gelişmiş ülkelerde uzun dönemde finansal erişim düzeyi ile eğitim düzeyi arasında ilişki var mıdır?

Araştırma soruları kapsamında gelişmiş ve gelişmekte olan ülke grupları için iki farklı panel grubu oluşturulmuştur. Çalışmada, finansal erişim göstergesi olarak finansal kurumlara erişim endeksi ve finansal piyasalara erişim endeksi; eğitim düzeyi göstergesi olarak eğitim endeksi kullanılmıştır. Endeksler arasındaki uzun dönemli ilişki Johansen- Fisher panel eş bütünleşme; kısa dönemli ilişki, panel vektör hata düzeltme modeline göre Granger nedensellik testleri ile analize tabi tutulmuştur. Ayrıca bu endeksler arasındaki uzun dönemli ilişkinin tahmini için “Tam Düzeltilmiş En Küçük Kareler Yöntemi (FMOLS)” ve “Dinamik En Küçük Kareler Yöntemi (DOLS)” kullanılmıştır.

Çalışmanın giriş bölümünden sonraki bölümünde literatür çalışmalarına yer verildikten sonra sırasıyla, çalışmanın metodolojisi, hipotezleri, veri seti, model ve bulgularına değinilmiştir. Çalışmanın bulgularına ilişkin değerlendirmeler ise sonuç ve değerlendirme bölümünde ele alınmıştır.

Literatür taraması

Konuya ilişkin literatür incelendiğinde, finansal erişim konusunun farklı boyutları ile ele alındığı ve sıklıkla mikro ve makro düzeyde ekonomik göstergeler ile ilişkisinin incelendiği tespit edilmiştir. Ancak buna karşın birçok ampirik çalışma eğitimin finansal erişimin belirleyici unsurlarından biri olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte eğitim düzeyini, finansal eğitim ve finansal okuryazarlık boyutunda ele alan çalışmalar da mevcuttur. Literatürde finansal erişim ve eğitim ilişkisini ele alan çalışmalardan bazıları aşağıda yer almaktadır.

Fungáčová ve Weill (2015) tarafından yapılan çalışmada, Çin’de finansal erişim araştırılmış ve sonucunda cinsiyet, gelir ve eğitim düzeyinin resmi hesap ve kredi kullanımı ile ilişkili olduğu ortaya koyulmuştur. Ayrıca, gelir ve eğitim düzeyinin alternatif borçlanma kaynaklarını etkilediği saptanmıştır.

Mzobe (2015) tarafından yapılan çalışmada, Afrika’da finansal erişim ve eğitim düzeyi arasındaki ilişki en küçük kareler yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Çalışmada finansal erişim göstergesi olarak tasarruflar, sağlık sigortası ve hesap sahibi olma ele alınmıştır. Eğitim düzeyi ise “ilköğretim seviyesi ve daha az” ve “ortaöğretim ve daha az” olarak ayrıştırılmıştır. Çalışma sonucunda, ilköğretim ve ortaöğretim olmak üzere her iki eğitim düzeyinin finansal erişime önemli bir etkisinin olduğu saptanmıştır. Bununla birlikte, tahmin edilen tüm modeller açısından, eğitim ve finansal erişim ilişkisinin istatistiksel boyutta anlamlı ve pozitif yönlü bir etkisinin olduğu sonucuna varılmıştır.

Allen vd. (2016) tarafından yapılan çalışmada, finansal erişime ilişkin bireylerin ve ülkelerin özellikleri araştırılmıştır. Bireylerin hesap sahibi olma, tasarruflar ve finansal hizmetleri kullanımı açısından eğitim konusunun önemli ve anlamlı olduğu tespit edilen bulgular arasında yer almaktadır.

Soumaré vd. (2016) tarafından yapılan çalışmada, Orta ve Batı Afrika'da finansal erişimin belirleyicileri araştırılmıştır. Eğitim, yaş, cinsiyet, gelir, medeni hal, ikamet alanı, hane halkı büyüklüğü, finansal kurumlara duyulan güven derecesi, istihdam durumu gibi bireysel özelliklerin finansal erişimle ilişkisi ortaya koyulmuştur.

Zins ve Weill (2016) tarafından yapılan çalışmada, Afrika'da finansal erişimin belirleyici unsurları probit tahmin yöntemiyle araştırılmıştır. Eğitimin, finansal erişimin tüm göstergeleri ile pozitif ilişkisinin olduğu saptanmıştır.

Asuming vd.(2019) tarafından yapılan çalışmada, bir hesaba sahip olma ve finansal kurumlarda herhangi bir hesabı olma olasılığının eğitim düzeyi ile birlikte arttığı tespit edilmiştir. Ayrıca yaş, cinsiyet, gelir ve eğitim düzeyinin bir hesap sahibi olmanın belirleyici faktörleri arasında olduğu ortaya koyulmuştur.

Bozkurt vd.(2018) tarafından yapılan çalışmada, 2011 ve 2014 yılları için 120 ülkede finansal erişim düzeyinde değişiklik yaratan faktörler incelenmiştir. Çalışma sonucunda, kentsel nüfus oranı, brüt milli gelir ve ilköğretim seviyesindeki eğitimin finansal erişim düzeyini istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde etkilediği ortaya koyulmuştur. Finansal erişimin belirleyici faktörlerini Tanzanya özelinde probit regresyon ile inceleyen bir diğer çalışma ise Lotto (2018) tarafından yapılmış olup, çalışma sonucunda eğitimin cinsiyet, yaş ve gelir unsurları ile birlikte finansal erişimin önemli bir belirleyicisi olduğu tespit edilmiştir. Bireylerin bankada hesap sahibi olması durumu ve bankalara sunulan kişisel teminatlar konusunun ise eğitim düzeyi ile bağlantılı olabileceği ortaya koyulmuştur.

Bozkurt ve Altiner (2018) tarafından yapılan çalışmada, finansal erişimin en önemli belirleyicilerinin tasarruflar ve eğitim olduğu ortaya koyulmuştur. Ayrıca, eğitim ve tasarrufların artışının finansal erişim üzerinde artırıcı etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Finansal erişimde eğitim konusunun belirleyici olduğunu ortaya koyan bir diğer çalışmada Bhanot vd.(2012) tarafından yapılmıştır. Çalışma, Kuzeybatı Hindistan bölgesi için yapılmış ve bölgenin finansal erişim düzeyinin oldukça düşük olduğu tespit edilmiştir. Ancak bu noktada eğitim düzeyinin önemli olduğu ve yüksek lisans eğitimi almış kişilerin banka hesabına sahip kişiler olduğu belirlenmiştir.

Tambunlertchai (2018) tarafından yapılan çalışmada, Myanmar'da resmi tasarruf ürünlerine erişimi belirleyen faktörler araştırılmıştır. Çalışma sonucunda,

Myanmar'da, resmi tasarruf ürünlerine erişim için önemli olan sosyo-ekonomik faktörlerin yaş, gelir ve eğitim olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, resmi tasarruf ürünlerinin kullanılması olasılığında eğitim seviyesinin de önemli olduğu sonucuna varılmıştır.

Shihadeh (2018) tarafından yapılan çalışmada, MENAP bölgesinde yaşayan bireylerin kişisel özelliklerinin finansal erişimdeki rolü incelenmiştir. Resmi bir hesabı olma, resmi yoldan borçlanma ve tasarruflar finansal erişim göstergesi olarak kabul edilmiş ve bu göstergeler cinsiyet, yaş, gelir ve eğitim açısından incelenmiştir. Yapılan ampirik analiz sonucunda, kadınların ve yoksulların finansal sisteme dahil olma olasılıklarının düşük olduğu ve eğitim düzeyinin finansal erişimi arttırdığı saptanmıştır.

Yöntem

Bu çalışmada, finansal erişim ve eğitim düzeyinin uzun ve kısa dönemli ilişkisi panel nedensellik testleri ile incelenmiştir. Çalışmada, 1990-2017 arasındaki 27 yıllık dönem, gelişmiş ve gelişmekte olan ülke grupları açısından iki farklı panel grubu oluşturularak araştırılmıştır. Ülkelerin gruplandırılmasında Morgan Stanley Capital International (MSCI) endeksi referans olarak alınmıştır.

Çalışmada ilk olarak, değişkenlere ilişkin serilerin yatay kesit bağımlılıkları Breusch-Pagan LM, Pesaran Scaled LM, Bias-Corrected Scaled LM ve Pesaran CD testleri ile araştırılmıştır. İkinci olarak, serilerin durağanlık düzeyleri Pesaran CADF birim kök testi ile sınanmıştır. Üçüncü olarak, değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkinin olup olmadığını test etmek üzere Johansen-Fisher panel eş bütünleşme testi yapılmıştır. Tespit edilen uzun dönemli ilişkinin tahmin edilmesi için Tam Düzeltmiş En Küçük Kareler (FMOLS) ve Dinamik En Küçük Kareler Yöntemi (DOLS) ile parametre tahmini yapılmıştır. Son olarak, kısa dönemli ilişkinin olup olmadığını araştırmak üzere, panel vektör hata düzeltme modeli (VECM) ile Granger nedensellik testi yapılmıştır. Çalışmanın analizinde ikincil verilerin kullanılmasından dolayı etik kurul izni gerektirmemektedir.

Pesaran birim kök testi

Pesaran (2003) birim kök testi, yatay kesit bağımlılığı varlığında tercih edilen ikinci nesil birim kök testi olup, faktör yapısı üzerine oluşturulmuştur. Pesaran (2003) testinde incelenen model ve test istatistiği artık terimlere bağlı olarak geliştirilmiştir. Artıkların korelasyona sahip olmaması durumunda yatay kesit bağımlılığının giderildiği CADF (kesitsel bağıllık durumunda genişletilmiş Dickey Fuller) modeli şu şekildedir (Şak, 2018) :

$$\Delta Y_{it} = \alpha_i + \delta_i Y_{i,t-1} + c_i Y_{t-1} + d_i \Delta Y + e_{i,t}$$

Pesaran (2003)'e göre, artıklar korelasyona sahip ise $\delta=0$ hipotezine göre, modelde genişletilmiş otoregresif model kullanılmaktadır. Model ise şu şekildedir (Şak 2018):

$$\Delta Y_{it} = \alpha_i + \delta_i Y_{i,t-1} + \theta_i Y_{i,t-1} + \Delta Y_{t-j} + \Delta Y_{i,t-j} + e_{it}$$

Johansen eş bütünleşme testi

Eş bütünleşme kavramı ilk olarak Engle- Granger tarafından geliştirilmiştir. Bu yöntemin çoklu koentegre vektörleri ayrıştırma konusunda eksikliklerinin olmasından ötürü Johansen, değişkenler arasındaki tüm farklı eş bütünleşme ilişkisinin tahminine olanak sağlayan bir yöntem geliştirerek, istatistiksel testler de geliştirmiştir (Tarı, 2018). Johansen eş bütünleşme yöntemin ana konusu, matris sıralaması ile karakteristik kökler arasındaki ilişkiyi ortaya koyarak, en fazla sayıda eş bütünleşme vektörünü belirlemektir. Bu noktada, Johansen(1988) ve Johansen-Juselius (1990) vektör sayısının belirlenmesi ve değişkenler arası uzun dönemli ilişkinin tespit edilmesinde ve İz (Trace) ve En büyük Öz değer (Max) istatistiklerini dikkate almaktadır (Sarıkovanlık vd.,2019). Johansen eş bütünleşme testi, eş bütünleşme vektörleri ve hata düzeltme parametrelerinin kısıtlanmasına olanak sağlamaktadır. Ayrıca Johansen testi VAR modelinin tahminine dayanmakla birlikte, bu testin kullanılabilmesi için VAR modelinin VECM modeli şekline dönüştürülmesi gerekmektedir (Çil, 2018). Johansen - Fisher eş bütünleşme testinin kullanıldığı istatistiki testler ve hipotezleri Tablo 2'da gösterilmiştir.

Tablo 2: Johansen- Fisher eş bütünleşme testi hipotezleri

Fisher İstatistik (İz testi)	Fisher İstatistik (En Büyük Öz Değer Testi)
H₀: En az 1 tane eş bütünleşme vektörü vardır.	En az 1 tane eş bütünleşme vektörü vardır.
H₁: 1 tane eş bütünleşme vektörü vardır.	1 tane eş bütünleşme vektörü vardır.

Kaynak: (Sarıkovanlık vd., 2019)

Pedroni (2000, 2001) tahmincileri

Dinamik En Küçük Kareler (DOLS), Tam Düzeltilmiş En Küçük Kareler (FMOLS) tahmin metotları Pedroni (2000, 2001) tarafından ortaya koyulmuştur. Tam Düzeltilmiş En Küçük Kareler (FMOLS) yaklaşımında panel grup içi ve panel gruplar arası FMOLS olarak iki farklı test istatistiği önerilmiştir. Havuzlanmış panel FMOLS tahmincisi, grup içi testler üzerine temellendirilirken, grup ortalama panel FMOLS tahmincisi ise gruplar arası tanımlanan değerinden hesaplanarak elde edilen tahmincilerdir. Grup ortalama panel DOLS tahmincisi ise, gruplar arası değerlerden yararlanarak hesaplanmakta ve gecikmiş dinamikleri dikkate almaktadır (Şak, 2018).

Panel vektör hata düzeltme modeli

Değişkenler arasındaki ilişkinin eş bütünleşik olması, uzun dönem dengesinin var olduğunu gösterebilir. Sargan (1984) tarafından ilk kez ortaya atılan hata düzeltme modelleri, kısa dönemde var olan dengesizliklerin uzun dönemde düzeltilebileceği mantığından ortaya koyulmuş olup, şu şekildedir (Güriş, 2019):

$$\Delta Y_t = \alpha_1 + \alpha_1 \Delta X_t + \alpha_2 \Delta u_{t-1} + d_1 \Delta Y + e_t$$

Hata düzeltme modeli denklemlerinde, değişkenlerin birinci farkları ve eş bütünleşme regresyonunun bir dönem gecikmeli hataları yer almaktadır. Bu modeller, kısa ve uzun dönemli nedenselliklerin belirlenmesini ve değişkenler arasındaki dengesizliğin düzeltilmesine imkân sağlamaktadır (Sarıkovanlık vd., 2019). Panel zaman serileri için panel hata düzeltme modelinin yapısı ise şu şekildedir (Güriş, 2019):

$$\Delta Y_{it} = \delta d_t + \alpha \beta' y_{t-1} + \gamma X_t + e_t$$

Bu model spesifikasyonuna göre, kısa dönem dinamikleri yatay kesit birimleri arasında ilişkisiz ve uzun dönem dengesi yoktur. Ayrıca, bir yatay kesit birimde uzun dönem eşitliğinde geçici sapmaların diğer panel elemanlarının etkilemesine izin verilmemekte olup, eş bütünleşme rankı yatay kesit birimleri arasında aynıdır (Güriş, 2019).

Değişkenlerin eş bütünleşik olduğu varsayımından hareketle, uzun ve kısa dönem etkileri içermesi, hata düzeltme modelinin önemli avantajlarından biri olup, bir diğer avantajı da modelde yer alan değişkenlerin durağan olmasından dolayı modelin parametrelerinin EKK yöntemi ile tahmin edilebilir olmasıdır (Çil, 2018).

Granger nedensellik analizi

Granger nedensellik testi, Granger (1969)'ın geliştirdiği, zamana bağlı gecikmeli ilişkinin var olduğu durumda, iki değişken arasındaki nedenselliğin yönünü belirlemek amacıyla yaygın olarak kullanılan bir testtir. Bu testin uygulanabilmesi için değişkenlerin durağan olması ön koşul olup, nedensellik sınavında düzey değerlerinin kullanılması gerekmektedir (Sarıkovanlık vd., 2019). Gecikme uzunluklarının tespit edilmesinde ise Akaike, Schwarz gibi ölçütler kullanılmaktadır. Değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisinin var olması durumunda hata düzeltme modelini kullanması gerekmektedir. Bu durumda Granger denklemi aşağıdaki şekilde ifade edilebilir (Gujarati, 2016):

$$\Delta Y_t = \alpha_1 + \alpha_2 \Delta Y_{t-1} + \dots + \alpha_p \Delta Y_{t-p} + \beta_1 \Delta X_{t-1} + \dots + \beta_q \Delta X_{t-q} + \lambda e_{t-1} + v_t$$

X ve Y değişkenlerini inceleyen Granger nedensellik testinin hipotezleri ise şu şekilde ifade edilebilir:

H_0 : X, Y'nin Granger nedeni değildir.

H_1 : X, Y'nin Granger nedenidir.

Hipotezler, veri seti, model

Çalışma kapsamında geliştirilen hipotezler Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3: Çalışmanın hipotezleri

Hipotez	Açıklama
H_1	Gelişmekte olan ülkelerde uzun dönemde finansal kurumlara erişim ve eğitim düzeyi arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.
H_2	Gelişmekte olan ülkelerde uzun dönemde finansal piyasalara erişim ve eğitim düzeyi arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.
H_3	Gelişmekte olan ülkelerde kısa dönemde finansal kurumlara erişim ve eğitim düzeyi arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.
H_4	Gelişmekte olan ülkelerde kısa dönemde finansal piyasalara erişim ve eğitim düzeyi arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.
H_5	Gelişmiş ülkelerde uzun dönemde finansal kurumlara erişim ve eğitim düzeyi arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.
H_6	Gelişmiş ülkelerde uzun dönemde finansal piyasalara erişim ve eğitim düzeyi arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.
H_7	Gelişmiş ülkelerde kısa dönemde finansal kurumlara erişim ve eğitim düzeyi arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.
H_8	Gelişmiş ülkelerde kısa dönemde finansal piyasalara erişim ve eğitim düzeyi arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.

Tablo 3 incelendiğinde, çalışma kapsamında gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde finansal erişim ile eğitim düzeyi ilişkisini uzun ve kısa dönemde ele alan sekiz farklı hipotezin kurulduğu görülmektedir.

Çalışmanın örnekleme, Morgan Stanley Capital International (MSCI) endeksi kapsamında kategorize edilen, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler grubundan oluşmaktadır. Çalışmada incelenen 1990-2017 dönemine ilişkin, MSCI endeksinde göre gelişmekte olan ülke grubunda yer alan Tayvan ve Pakistan'ın ilgili verilerine kesintisiz olarak ulaşılamadığından dolayı bu ülkeler çalışma kapsamına alınmamıştır. Çalışmada, verilerin analizinde E-views 10 ve Stata 15 paket programlarından faydalanılmıştır.

Çalışmada incelenen ülke grupları Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4: Çalışmada incelenen ülkeler

Sınıflandırma Türü	Ülkeler
Gelişmekte Olan Ülkeler	Arjantin, Brezilya, Şili, Kolombiya, Meksika, Peru, Çek Cumhuriyeti, Mısır, Yunanistan, Macaristan, Polonya, Katar, Rusya, Suudi Arabistan, Güney Afrika, Türkiye, Birleşik Arap Emirlikleri, Çin, Hindistan, Endonezya, Kore, Malezya, Filipinler, Tayland
Gelişmiş Ülkeler	Kanada, Amerika Birleşik Devletleri, Avusturya, Avustralya, Belçika, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Almanya, İrlanda, İsrail, İtalya, Hollanda, Norveç, Portekiz, İspanya, İsveç, İsviçre, Birleşik Krallık, Hong Kong, Japonya, Yeni Zelanda, Singapur

Çalışmada kullanılan değişkenlere ilişkin ayrıntılar Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5: Kullanılan değişkenlere ilişkin ayrıntılar

Değişken	Veri Kaynağı	Değişken Türü	Sembolü
Finansal Kurumlara Erişim Endeksi	Uluslararası Para Fonu (IMF)	Bağımlı Değişken	FIA
Finansal Piyasalara Erişim Endeksi	Uluslararası Para Fonu (IMF)	Bağımlı Değişken	FMA
Eğitim Endeksi	Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı-İnsani Gelişme Raporu	Bağımsız Değişken	EDU

Tablo 5'de görüldüğü üzere çalışmada, finansal kurumlara erişim endeksi ve finansal piyasalara erişim endeksi bağımlı değişken olarak finansal erişim düzeyini temsil etmek üzere kullanılmıştır. Finansal kurumlara erişim endeksi, 100.000 kişi başına banka şube sayısı ve 100.000 kişi başına ATM sayısını temel almaktadır. Finansal piyasalara erişim endeksi ise toplam her 100.000 kişi başına borç ihraççılarının (yerli ve yabancı, finansal olmayan ve finansal kuruluşlar) sayısını temel almaktadır. Finansal kurumlara erişim endeksi ve finansal piyasalara erişim endeksi Uluslararası Para Fonu tarafından hesaplanmaktadır. Çalışmada, eğitim endeksi ise bağımsız değişken olarak eğitim düzeyini temsil etmek üzere kullanılmıştır. Eğitim endeksi, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından ortalama eğitim yılları ve beklenen eğitim yılları kullanılarak hesaplanan bir endekstir.

Çalışmada eğitim düzeyi ile finansal erişim arasındaki uzun dönemli ilişkiyi incelemek üzere iki farklı araştırma modeli kurulmuştur.

Bu modeller şu şekildedir:

$$\Delta FIA_{it} = \alpha_i + \beta \Delta EDU_{it} + u_{it} \quad (1)$$

$$\Delta FMA_{it} = \alpha_i + \beta \Delta EDU_{it} + u_{it} \quad (2)$$

Modelde, t zaman boyutunu, i ise yatay kesitlere ait birimleri, α sabit terimi, β bağımsız değişkenin katsayısını, u ise hata terimi ifade etmektedir. ΔFIA ve ΔFMA bağımlı değişken, ΔEDU bağımsız değişken olarak ele alınmıştır.

Bulgular ve tartışma

Çalışmanın bu bölümünde, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler grubu açısından oluşturulan iki farklı panel grubunda yer alan değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistiklere yer verilmiştir. Çalışmada kullanılan verilere ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6: Tanımlayıcı istatistikler

	Gelişmekte Olan Ülkeler			Gelişmiş Ülkeler		
	FIA	FMA	EDU	FIA	FMA	EDU
Ortalama	0.346746	0.422533	0.630857	0.665110	0.544888	0.805404
Medyan	0.308910	0.421370	0.632000	0.685004	0.528636	0.822000
Maksimum	0.939542	1.000000	0.893000	1.000000	1.000000	0.946000
Minimum	0.034514	0.000773	0.311000	0.165006	0.011621	0.488000
Standart Sapma	0.193862	0.190610	0.123460	0.215959	0.247268	0.087044
Gözlem Sayısı	672	672	672	644	644	644

Tablo 6 incelendiğinde, gelişmekte olan ülkeler grubunda her bir değişken için 672, gelişmiş ülkelerde her bir değişken için 644 gözlem sayısı olduğu görülmektedir. Gelişmekte olan ülkelere finansal kurumlara erişim endeksi yaklaşık olarak ortalama 0.34, finansal piyasalara erişim endeksi yaklaşık olarak ortalama 0.42, eğitim endeksi ise yaklaşık olarak ortalama 0.63 olarak hesaplanmıştır. Gelişmiş ülkelere ise finansal kurumlara erişim endeksi yaklaşık olarak ortalama 0.66, finansal piyasalara erişim endeksi yaklaşık olarak ortalama 0.54, eğitim endeksi ise yaklaşık olarak ortalama 0.80 olarak hesaplanmıştır. Tüm endekslerdeki ortalama değerlerin, gelişmiş ülkeler grubunda gelişmekte olan ülkelere göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Ayrıca, endekslerin maksimum ve minimum değerlerinde, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler bakımından anlamlı farklılıkların söz konusu olduğu görülmektedir.

Panel serilerin, hem zaman hem de yatay kesit boyutundan ötürü sahip olduğu asimptotik özelliği, birimler arasında yatay kesit bağımlılığı söz konusu olduğunda etkilenebilmektedir (Şak, 2018). Bu nedenle panel serilerin yatay kesit bağımlılıklarının incelenmesi, durağanlık sınavında karar verebilmek açısından önem arz etmektedir. Tablo 7'de gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler grubuna için iki farklı panel grubunda yer alan FIA, FMA, EDU değişkenlerine ilişkin Breusch-Pagan LM, Pesaran Scaled LM, Bias-Corrected Scaled LM ve Pesaran CD testleri sonuçları gösterilmiştir.

Tablo 7: Yatay kesit bağımlılık testleri sonuçları

Değişkenler	Gelişmekte Olan Ülkeler			Gelişmiş Ülkeler		
	FIA	FMA	EDU	FIA	FMA	EDU
Breusch-Pagan LM	4550.124 (0.0000)	3093.304 (0.0000)	7009.895 (0.0000)	2449.564 (0.0000)	3459.759 (0.0000)	5695.010 (0.0000)
Pesaran scaled LM	181.9188 (0.0000)	119.9124 (0.0000)	286.6136 (0.0000)	97.64919 (0.0000)	142.5578 (0.0000)	241.9268 (0.0000)
Bias-corrected scaled LM	181.4743 (0.0000)	119.4680 0.0000	286.1691 (0.0000)	97.22327 (0.0000)	142.1319 (0.0000)	241.5009 (0.0000)
Pesaran CD	52.57406 (0.0000)	47.93963 (0.0000)	83.67196 (0.0000)	30.56332 (0.0000)	56.91730 (0.0000)	75.01904 (0.0000)

*Parantez içerisindeki değerler olasılık değerlerini ifade etmektedir.

Tablo 7'deki yatay kesit bağımlılık test sonuçları incelendiğinde, her iki panel grubunda da değişkenler arasında %1 anlamlılık düzeyinde yatay kesit bağımlılığının olduğu saptanmıştır. Bu doğrultuda, değişkenlerin durağanlık düzeyleri, ikinci kuşak testlerden birisi olan Pesaran CADF birim kök testi ile sınanmıştır. İki panel grubuna ilişkin Pesaran CADF birim kök testinin sonuçları Tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 8: Pesaran birim kök test sonuçları

Değişkenler	Gelişmekte Olan Ülkeler		Gelişmiş Ülkeler	
	Seviyesinde	I.Fark	Seviyesinde	I.Fark
FIA	-1.734(0.531)	-2.648(0.000)	-1.630(0.722)	-2.477(0.000)
FMA	-1.883(0.254)	-3.714(0.000)	-1.706 (0.584)	-3.906 (0.000)
EDU	-1.868 (0.278)	-3.342(0.000)	-2.004 (0.107)	-3.156(0.000)

*Parantez içindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir.

Tablo 8'deki birim kök testi sonuçları incelendiğinde, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler olarak iki panel grubunda yer alan FIA, FMA ve EDU değişkenlerinin, düzey değerinde değil %1 anlamlılık düzeyinde ve birinci farkında durağan olduğu tespit edilmiştir.

Değişkenlerin durağanlık düzeyinin tespit edilmesinden sonra, değişkenler arasında uzun dönemli ilişkiyi incelemek üzere Johansen- Fisher eş bütünleşme testi yapılmıştır. Eş bütünleşme denklemi için hipotez sayısının olmadığı *None* ($r=0$) durumu için;

H_0 : Değişkenler arasında eş bütünleşme yoktur.

H_1 : Değişkenler arasında eş bütünleşme vardır.

En fazla 1($r \leq 1$) durumunda iz ve en büyük öz değer testleri için;

H_0 : En az 1 tane eş bütünleşme vektörü vardır.

H_1 : 1 tane eş bütünleşme vektörü vardır.

Johansen- Fisher eş bütünleşme testi sonuçları Tablo 9 ve Tablo 10'da gösterilmiştir.

Tablo 9: Johansen- Fisher panel eş bütünleşme testi sonuçları-1

H_0 Hipotezi	Gelişmekte Olan Ülkeler		Gelişmiş Ülkeler	
	Fisher İstatistik (İz testi)	Fisher İstatistik (En Büyük Öz Değer Testi)	Fisher İstatistik (İz testi)	Fisher İstatistik (En Büyük Öz Değer Testi)
None($r=0$)	209.0 (0.0000)	167.4(0.0000)	161.5 (0.0000)	131.9 (0.0000)
En fazla 1($r \leq 1$)	93.35(0.0001)	93.35(0.0000)	71.11 (0.0102)	71.11 (0.0102)

*Uygun gecikme uzunluğu Akaike, FPE ve LR test kriterine göre belirlenmiştir.

Tablo 9'da bağımlı değişkenin FIA bağımsız değişken EDU olduğu Johansen-Fisher panel eş bütünleşme testinin sonuçları yer almaktadır. Buna göre her iki panel grubunda *None* ($r=0$) durumu için iz testi ve en büyük öz değer testi sonuçları incelendiğinde, olasılık değerinin 0.05'ten küçük olarak hesaplandığı görülmektedir. Bu doğrultuda, H_0 hipotezi reddedilerek değişkenler arasında eş bütünleşmenin olduğu sonucuna varılmıştır.

En fazla 1 ($r \leq 1$) eş bütünleşme denklemi incelendiğinde ise iz testi ve en büyük öz değer testi sonuçlarında, olasılık değerinin 0.05'ten küçük olarak hesaplandığı görülmektedir. Bu doğrultuda, H_0 hipotezinin reddedilerek değişkenler arasında 1 tane eş bütünleşmenin olduğu sonucuna varılmıştır.

Johansen- Fisher eş bütünleşme test sonuçlarına göre her iki panel grubu için de değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Başka bir ifadeyle, FIA ve EDU değişkenleri arasında uzun dönemli bir ilişki söz konusudur.

Tablo 10: Johansen- Fisher panel eş bütünleşme testi sonuçları-2

H_0 Hipotezi	Gelişmekte Olan Ülkeler		Gelişmiş Ülkeler	
	Fisher İstatistik (İz testi)	Fisher İstatistik (En Büyük Öz Değer Testi)	Fisher İstatistik (İz testi)	Fisher İstatistik (En Büyük Öz Değer Testi)
None($r=0$)	86.96 (0.0005)	85.22 (0.0008)	259.4 (0.0000)	185.9 (0.0000)
En fazla 1($r \leq 1$)	36.15 (0.8955)	36.15 (0.8955)	66.97 (0.0233)	66.97 (0.0233)

*Uygun gecikme uzunluğu Akaike, FPE ve LR test test kriterine göre belirlenmiştir.

Tablo 10'da bağımlı değişkenin FMA bağımsız değişkenin EDU olduğu Johan-

sen- Fisher panel eş bütünleşme testinin sonuçları yer almaktadır. Buna göre her iki panel grubunda *None* durumu için iz testi ve en büyük öz değer testi sonuçları incelendiğinde, olasılık değerinin 0.05'ten küçük olarak hesaplandığı ve bu doğrultuda H_0 hipotezinin reddedilerek eş bütünleşmenin var olduğu tespit edilmiştir.

En fazla 1 ($r \leq 1$) eş bütünleşme denklemi incelendiğinde ise, iz testi ve en büyük öz değer testi sonuçlarının gelişmekte olan ülkeler ve gelişmiş ülkeler açısından sonuçların farklılık gösterdiği görülmektedir. Gelişmekte olan ülkeler için iz testi ve en büyük öz değer testi sonuçlarında, olasılık değerinin 0.05'ten büyük olarak hesaplandığı görülmektedir. Bu doğrultuda, H_1 hipotezi reddedilerek H_0 hipotezi kabul edilmiş olup, değişkenler arasında en az 1 tane eş bütünleşmenin olduğu sonucuna varılmıştır. Gelişmiş ülkeler için iz testi ve en büyük öz değer testi sonuçlarının olasılık değerinin 0.05'ten küçük olduğu ve dolayısıyla H_0 hipotezinin reddedilerek değişkenler arasında 1 tane eş bütünleşmenin olduğu sonucuna varılmıştır.

Johansen- Fisher eş bütünleşme test sonuçlarına göre her iki panel grubu için de FMA ve EDU değişkenleri arasında uzun dönemli bir ilişki diğer bir ifadeyle eş bütünleşme ilişkisi söz konusudur.

Johansen- Fisher panel eş bütünleşme testleri sonucunda, değişkenler arasındaki eş bütünleşme ilişkisinin varlığının tespit edilmesinin ardından, uzun dönem ilişkisinin tahmin edilmesi amacıyla, öncelikle Pedroni (2000,2001)'nin gruplar arası panel Tam Düzeltilmiş En Küçük Kareler (FMOLS) yöntemi kullanılmış ve sonuçlar Tablo 11 ve Tablo 12'de gösterilmiştir.

Tablo 11: Tam düzeltilmiş en küçük kareler tahmin sonuçları-1

Model: $\Delta FIA_{it} = \alpha_i + \beta \Delta EDU_{it} + u_{it}$						
	Gelişmekte Olan Ülkeler			Gelişmiş Ülkeler		
	Katsayı	T-istatistik	Olasılık	atsayı	T-istatistik	Olasılık
ΔEDU	0.660861	5.136499	0.0000	0.437132	3.929015	0.0001

Tablo 11 incelendiğinde, bağımlı değişkenin ΔFIA , bağımsız değişkenin ΔEDU olduğu, tam düzeltilmiş en küçük kareler (FMOLS) yöntemine göre tahmin edilen modelin sonuçları, her iki panel grubu için değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişkinin olduğuna işaret etmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde, uzun dönemde eğitim endeksindeki 1 birimlik artışın, finansal kurumlara erişim endeksini yaklaşık 0.66 birim arttırdığı; gelişmiş ülkelerde ise, uzun dönemde eğitim endeksindeki 1 birimlik artışın, finansal kurumlara erişim endeksini yaklaşık 0.44 birim arttırdığı tespit edilmiştir.

Tablo 12: Tam düzeltilmiş en küçük kareler tahmin sonuçları-2

Model: $\Delta FMA_{it} = \alpha_1 + \beta \Delta EDU_{it} + u_{it}$

	Gelişmekte Olan Ülkeler			Gelişmiş Ülkeler		
	Katsayı	T-istatistik	Olasılık	Katsayı	T-istatistik	Olasılık
ΔEDU	1.026456	5.505841	0.0000	1.317702	5.335470	0.0000

Tablo 12 incelendiğinde, bağımlı değişkenin ΔFMA , bağımsız değişkenin ΔEDU olduğu, tam düzeltilmiş en küçük kareler (FMOLS) yöntemine göre tahmin edilen modelin sonuçları, her iki panel grubu için, değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişkinin olduğuna işaret etmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde, uzun dönemde eğitim endeksindeki 1 birimlik artışın, finansal piyasalara erişim endeksini 1.02 birim arttırdığı; gelişmiş ülkelerde ise uzun dönemde eğitim endeksindeki 1 birimlik artışın, finansal piyasalara erişim endeksini yaklaşık 1.31 birim arttırdığı tespit edilmiştir.

Uzun dönem ilişkinin tahmin edilmesi için Pedroni (2000,2001)'nin önermiş olduğu diğer bir test olan gruplar arası panel Dinamik En Küçük Kareler (DOLS) yönteminin sonuçları Tablo 13 ve Tablo 14'de gösterilmiştir.

Tablo 13: Dinamik en küçük kareler tahmin sonuçları-1

Model: $\Delta FIA_{it} = \alpha_1 + \beta \Delta EDU_{it} + u_{it}$

	Gelişmekte Olan Ülkeler			Gelişmiş Ülkeler		
	Katsayı	T-istatistik	Olasılık	Katsayı	T-istatistik	Olasılık
ΔEDU	0.851873	5.316201	0.0000	0.570577	3.560974	0.0004

Tablo 13 incelendiğinde, bağımlı değişkenin ΔFIA , bağımsız değişkenin ΔEDU olduğu dinamik en küçük kareler (DOLS) yöntemine göre tahmin edilen modelin sonuçları, her iki panel grubu için değişkenler arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişkinin olduğuna işaret etmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde, uzun dönemde eğitim endeksindeki 1 birimlik artışın, finansal kurumlara erişim endeksini yaklaşık 0.85 birim arttırdığı; gelişmiş ülkelerde ise uzun dönemde eğitim endeksindeki 1 birimlik artışın, finansal kurumlara erişim endeksini yaklaşık 0.57 birim arttırdığı tespit edilmiştir.

Tablo 14: Dinamik en küçük kareler tahmin sonuçları-2

Model: $\Delta FMA_{it} = \alpha_1 + \beta \Delta EDU_{it} + u_{it}$

	Gelişmekte Olan Ülkeler			Gelişmiş Ülkeler		
	Katsayı	T-istatistik	Olasılık	Katsayı	T-istatistik	Olasılık
ΔEDU	0.951445	3.388140	0.0008	1.539973	3.857208	0.0001

Tablo 14 incelendiğinde, bağımlı değişkenin ΔFMA , bağımsız değişkenin ΔEDU olduğu dinamik en küçük kareler (DOLS) yöntemine göre tahmin edilen modelin sonuçları her iki panel grubu için değişkenler arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişkinin olduğuna işaret etmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde, uzun dönemde eğitim endeksindeki 1 birimlik artışın, finansal piyasalara erişim endeksini 0.95 birim arttırdığı; gelişmiş ülkelerde ise uzun dönemde eğitim endeksindeki 1 birimlik artışın, finansal piyasalara erişim endeksini yaklaşık 1.54 birim arttırdığı tespit edilmiştir.

Granger (1987)' e göre, değişkenler arasında aynı düzey değerinde eş bütünlüşme ilişkisi söz konusu ise nedensellik ilişkisinin Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) ile araştırılması gerekmektedir (Sarıkovanlık vd.,2019). Bu doğrultuda, çalışmada incelenen modeller için kısa dönemde nedensellik sonuçları Tablo 15'de gösterilmektedir.

Tablo 15: Granger nedensellik / Blok dışsallık wald testleri

Gelişmekte Olan Ülkeler				Gelişmiş Ülkeler			
Değişken	Ki-kare	Df	Olasılık	Değişken	Ki-kare	Df	Olasılık
$\Delta FMA \rightarrow \Delta EDU$	0.839732	2	0.6571	$\Delta FMA \rightarrow \Delta EDU$	0.089381	2	0.9563
$\Delta EDU \rightarrow \Delta FMA$	0.929555	2	0.6283	$\Delta EDU \rightarrow \Delta FMA$	0.024045	2	0.9880
$\Delta FIA \rightarrow \Delta EDU$	6.511955	4	0.1640	$\Delta FIA \rightarrow \Delta EDU$	5.673849	2	0.0586
$\Delta EDU \rightarrow \Delta FIA$	4.159588	4	0.3848	$\Delta EDU \rightarrow \Delta FIA$	3.807742	2	0.1490

*Uygun gecikme uzunluğu Akaike, kriterine göre belirlenmiştir.

Tablo 15 incelendiğinde, her iki panel grubunda ki-kare testi olasılık değerlerinin 0.05'ten büyük olarak hesaplandığı görülmektedir. Buna göre H_0 hipotezi reddedilmeyip kabul edilmektedir. Bu durumda, kısa dönemde her iki panel grubunda, bağımlı değişkenlerden bağımsız değişkenlere doğru kısa dönemli bir nedensellik ilişkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Çalışmada yapılan analizler sonucunda geliştirilen hipotezlerin sonuçları Tablo 16'da yer almaktadır.

Tablo 16: Hipotez sonuçları

Hipotez	Açıklama	Sonuç
H ₁	Gelişmekte olan ülkelerde uzun dönemde finansal kurumlara erişim ve eğitim düzeyi arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.	KABUL
H ₂	Gelişmekte olan ülkelerde uzun dönemde finansal piyasalara erişim ve eğitim düzeyi arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.	KABUL
H ₃	Gelişmekte olan ülkelerde kısa dönemde finansal kurumlara erişim ve eğitim düzeyi arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.	RET
H ₄	Gelişmekte olan ülkelerde kısa dönemde finansal piyasalara erişim ve eğitim düzeyi arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.	RET
H ₅	Gelişmiş ülkelerde uzun dönemde finansal kurumlara erişim ve eğitim düzeyi arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.	KABUL
H ₆	Gelişmiş ülkelerde uzun dönemde finansal piyasalara erişim ve eğitim düzeyi arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.	KABUL
H ₇	Gelişmiş ülkelerde kısa dönemde finansal kurumlara erişim ve eğitim düzeyi arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.	RET
H ₈	Gelişmiş ülkelerde kısa finansal piyasalara erişim ve eğitim düzeyi arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.	RET

Tablo 16 incelendiğinde, H₁, H₂, H₅ ve H₆ hipotezlerinin kabul edildiği görülmektedir. Bu doğrultuda, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde uzun dönemde finansal kurumlara erişim düzeyi ve finansal piyasalara erişim düzeyi ile eğitim düzeyi arasında pozitif bir ilişki olduğu kabul edilmiştir. Buna karşılık, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde kısa dönemde finansal kurumlara erişim düzeyi ve finansal piyasalara erişim düzeyi ile eğitim düzeyi arasında pozitif bir ilişki olduğu reddedilmiştir.

Sonuç ve öneriler

Çalışmada, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde finansal erişim ve eğitim düzeyi ilişkisi araştırılmıştır. Uluslararası Para Fonu'nun yayınlamış olduğu, finansal kurumlara erişim ve finansal piyasalara erişim endeksi finansal erişimin; Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından yayınlanan eğitim endeksi ise eğitim düzeyinin göstergesi olarak ele alınmıştır. Bu doğrultuda, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler kapsamında iki farklı panel veri grubu oluşturulmuş ve finansal kurumlara erişim endeksi ile finansal piyasalara erişim endeksinin bağımlı değişken, eğitim endeksinin bağımsız değişken olduğu iki farklı model kurulmuştur.

Çalışmanın analizinde ilk olarak panel serilerin yatay kesit bağımlılıkları incelenmiştir. İki panel grubunda da değişkenler arasında yatay kesit bağımlılığının olduğu tespit edilmiştir. İkinci aşamada, değişkenlerin durağanlık düzeyleri ikinci kuşak testlerinden Pesaran CADF birim kök testleri ile sınanmıştır.

Her iki panel grubu için çalışmada ele alınan değişkenlerin birinci farkında durağan olduğu tespit edilmiştir. Üçüncü aşamada, değişkenler arasında uzun dönemli ilişkiyi tespit etmek üzere Johansen- Fisher eş bütünleşme testi yapılmıştır. Johansen- Fisher eş bütünleşme testi sonucunda, oluşturulan her iki panel grubu için de değişkenler arasında eş bütünleşmenin olduğu tespit edilmiştir. Başka bir ifadeyle, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, uzun dönemde finansal kurumlara erişim endeksi ile eğitim endeksi ve finansal piyasalara erişim endeksi ile eğitim endeksi birlikte hareket etmektedir. Dördüncü aşamada ise, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi tahmin etmek üzere Tam Düzeltilmiş En Küçük Kareler (FMOLS) ve Dinamik En Küçük Kareler (DOLS) yöntemi kullanılmıştır. Tam Düzeltilmiş En Küçük Kareler (FMOLS) yönteminin sonuçlarına göre, çalışmada incelenen gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler grubunun her ikisi için de finansal kurumlara erişim endeksi ve finansal piyasalara erişim endeksi ile eğitim endeksi arasında istatistiksel boyutta anlamlı ve pozitif bir ilişkinin olduğu sonucuna varılmıştır. Diğer bir deyişle, uzun dönemde eğitim endeksinde gerçekleşecek bir artışın, finansal kurumlara erişim endeksi ve finansal piyasalara erişim endeksini arttıracak ifade edilebilir. Tam Düzeltilmiş En Küçük Kareler (FMOLS) tahmin yönteminden elde edilen bir diğer sonuç, gelişmekte olan ülkelerde uzun dönemde eğitim endeksinde gerçekleşebilecek bir artış, finansal kurumlara erişim endeksini gelişmiş ülkelere göre daha fazla arttırdığıdır. Buna karşın, gelişmiş ülkelerde uzun dönemde eğitim endeksinde gerçekleşebilecek bir artışın, finansal piyasalara erişim endeksini gelişmekte olan ülkelere göre daha fazla arttırdığı elde edilen diğer bir bulgudur. Tam Düzeltilmiş En Küçük Kareler (FMOLS) tahmin sonuçlarına göre, uzun dönemde eğitim endeksindeki artışın genel itibarıyla finansal erişim düzeyinde artış sağlayacağını ifade etmek mümkündür. Dinamik En Küçük Kareler (DOLS) tahmin sonuçlarına göre ise, gelişmiş ve gelişmekte olan her iki ülke grubu için de finansal kurumlara erişim endeksi ve finansal piyasalara erişim endeksi ile eğitim endeksi arasında istatistiksel boyutta anlamlı ve pozitif bir ilişkinin olduğu sonucuna varılmıştır. Dinamik En Küçük Kareler (DOLS) tahmin sonuçları Tam Düzeltilmiş En Küçük Kareler (FMOLS) tahmin sonuçları ile benzer yöndedir. Gelişmekte olan ülkelerde, uzun dönemde eğitim endeksinde gerçekleşebilecek bir artışın, finansal kurumlara erişim endeksini gelişmiş ülkelere göre daha fazla arttırabileceği ifade edilebilir. Ayrıca, gelişmiş ülkelerde uzun dönemde eğitim endeksinde gerçekleşebilecek bir artışın, finansal piyasalara erişim endeksini gelişmekte olan ülkelere göre daha fazla arttırabileceği ifade edilebilir. Çalışmanın son aşamasında ise, değişkenler arasındaki kısa dönem nedensellik ilişkisini incelemek üzere Granger nedensellik testi yapılmıştır. Granger nedensellik testi sonucunda, oluşturulan her iki panel grubunda da finansal kurumlara erişim

endeksi ve finansal piyasalara erişim endeksi ile eğitim endeksi arasında kısa dönemli bir nedensellik ilişkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Başka bir deyişle, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde finansal erişim ve eğitim endeksi arasında kısa dönemli ilişkinin olmadığı ifade edilebilir. Bu doğrultuda çalışmanın araştırma soruları kapsamında kurulan sekiz hipotezden dördü kabul edilmiş, dördü ise reddedilmiştir.

Çalışmada yapılan ekonometrik analizler sonucunda, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde finansal erişim ve eğitim düzeyi arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı saptanmıştır. Bir başka ifadeyle, uzun dönemde her iki ülke grubunda da eğitim düzeyinin artışı, finansal erişim düzeyini arttırabilir. Ayrıca, uzun dönemde gelişmekte olan ülkelerde eğitim düzeyinin artışı, finansal kurumlara erişimi daha yüksek oranda arttırabileceği, gelişmiş ülkelerde ise finansal piyasalara erişimi daha yüksek oranda arttırabileceği çalışmanın bir diğer sonucudur.

Finansal kurumlara erişim düzeyinin artışıyla, bir ülkedeki bireylerin ve işletmelerin ihtiyaç duyduğu finansman kaynaklarına, herhangi bir engelle karşılaşmadan ve uygun maliyetle ulaşabilmesi kolaylaşacaktır. Böylelikle, bireylerin refah düzeyi artabilecek ve işletmelerin de büyüme hedeflerine ulaşması kolaylaşacaktır. İşletmelerin, özellikle bankaların sunmuş olduğu finansman olanaklarından uygun koşullarda faydalanması kaynakların verimli kullanımı ve üretim artışı ile ülke ekonomisinin büyümesine katkı sunabilecektir. Finansal piyasalara erişim düzeyinin artışı, finansal piyasalarda fon artışını sağlayarak, fon akım mekanizmasının güçlenmesine ve böylelikle finansal sistemin gelişimine katkıda bulunacaktır. Bu bağlamda, finansal erişim düzeyinin artışıyla, finansal ürün ve hizmetlerin kullanımının yaygınlaşması, kaynakların verimli alanlarda kullanılmasına olanak sağlayarak finansal piyasaların gelişimine ve ekonomik büyümenin hızlanmasına destek sunabilecektir.

Sonuç olarak araştırmada, ülkelerin yoksulluk sorunlarının üstesinden gelebilmesinde anahtar unsurlardan birisi olan bireylerin ve işletmelerin finansal hizmetlere erişimin düzeyinin artışının sağlanmasında eğitim düzeyinin önemi ve uzun vadede katkısı çalışmada ampirik olarak ortaya konulmuştur. Bu bağlamda çalışma sonuçları, özellikle gelişmekte olan ülkelerde eğitim düzeyinin arttırılması için geliştirilecek politika ve stratejilerin finansal erişim düzeyinin artışına ve böylelikle ülkelerin finansal piyasalarının gelişimine ve ekonomik büyümeye katkı sunacağına işaret etmektedir. Ayrıca, bu çalışmanın sonuçlarının, finansal erişim ve eğitim ilişkisini inceleyen Zins ve Weill (2016) ve Mzobe (2015) tarafından yapılan çalışmaların sonuçları ile uyumlu olduğunu ifade etmek mümkündür.

Kaynakça

- Allen, F., Demirgüç-Kunt, A., Klapper, L., Martinez Peria, M. S. (2016). The foundations of financial inclusion: understanding ownership and use of formal accounts. *Journal of Financial Intermediation*, 27, 1–30.
- Asuming, P.O., Osei-Agyei, L.G., Mohammed, J.I (2019). Financial inclusion in sub-saharan Africa: recent trends and determinants. *Journal of African Business*, 20(1), 112-134.
- Atkinson, A., Messy, F. (2013). *Promoting financial inclusion through financial education: OECD/INFE evidence, policies and practice* (Rapor No: 34). OECD Working Papers on Finance, Insurance and Private Pensions: OECD Publishing.
- Birochi, R., Pozzebon, M. (2016). Improving financial inclusion: towards a critical financial education framework. *Revista de Administração de Empresas*, 56(3), 266-287.
- Bhanot, D., Bapat, V., Bera, S. (2012). Studying financial inclusion in North-East India. *International Journal of Bank Marketing*, 30(6), 465 – 484.
- Bozkurt, E., Altuner, A. (2018). Finansal erişimin belirleyicileri. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(8), 295-308.
- Bozkurt, İ., Karakuş, R., Yıldız, M. (2018). Spatial determinants of financial inclusion over time. *Journal of International Development*, 30, 1474–1504.
- Corrado, G., Corrado, L. (2015). The geography of financial inclusion across Europe during the global crisis. *Journal of Economic Geography*, 15, 1055–1083.
- Çil, N. (2018). *Finansal ekonometri*. (3.Bs.). İstanbul: Der Yayınları.
- Fungáčová, Z., Weill, L. (2015). Understanding financial inclusion in China. *China Economic Review*, 34, 196-206.
- Gujarati, D. (2016). Örneklerle ekonometri. (N.Bolatoğlu, Çev). Ankara: BB101 Yayınları. (Orjinali 2011'de yayımlanmıştır).
- Güriş, B. (2018). Panel vektör otoregresif modeller ve panel nedensellik. S.Güriş (Ed.), *uygulamalı panel veri ekonometrisi* içinde (ss.397-412). İstanbul: Der Yayınları.
- Işık, İ. (2011). *Dünyada ve Türkiye'de finansal hizmetlere erişim ve finansal eğitim*. Türkiye: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.
- Khalily M. A.B. (2016). *Financial inclusion, financial regulation, and education in Bangladesh*. (Rapor No: 62). Tokyo: Asian Development Bank Institute.

- Mzobe, N. (2015). *The role of education and financial inclusion in Africa: the case of selected African countries*. Yüksek Lisans Tezi, Stellenbosch Üniversitesi, Güney Afrika.
- Lotto, J. (2018). Examination of the status of financial inclusion and its determinants in Tanzania. *Sustainability*, 2873(10), 2-15.
- Tarı, R. (2018). *Ekonometri*.(13.Bs.). Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Sarıkovanlık,V., Koy, A.,Akkaya, M.,Yıldırım, H. H., Kantar, L. (2019). *Finans biliminde ekonometri uygulamaları*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Shihadeh, H.F.(2018). How individual's characteristics influence financial inclusion: evidence from MENAP. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 11(4), 553-574.
- Soumaré, I., Tchana, F. T., Kengne, T. M. (2016). Analysis of the determinants of financial inclusion in Central and West Africa. *Transnational Corporations Review*, 8(4), 231-249.
- Şak, N. (2018). Panel eş bütünleşme analizi. S.Güriş (Ed.), *uygulamalı panel veri ekonometrisi içinde* (ss.317-348). İstanbul: Der Yayınları.
- Tambunlertchai, K. (2018). Determinants and barriers to financial inclusion in Myanmar: what determines access to financial services and what hinders it? *The Singapore Economic Review*, 63(1), 9–26.
- Zins, A.,Weill, L.(2016). The determinants of financial inclusion in Africa. *Review of Development Finance*, (6), 46-57.

Etik kurul onayı

Çalışmanın analizinde ikincil verilerin kullanılmasından dolayı etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalar arasında yer almaktadır.

Çıkar çatışması beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Çalışanların tükenmişlik algıları: Maslach modeli ve tükenmişlik dönemleri çerçevesinde bir analiz

Burnout perceptions of employees: An analysis within the framework of the Maslach model and periods of burnout

Gönderim Tarihi / Received : 15.09.2020

Kabul Tarihi / Accepted : 16.04.2021

Doi: <https://doi.org/10.31795/baunsobed.795331>

Arzu ÖZKANAN¹

ÖZ: Tükenmişlik sendromu çalışanların en çok karşılaştıkları sorunlar arasında yer almaktadır. Bu çalışmada, çalışanların tükenmişlik algıları metafor analizi yöntemi ile incelenmiştir. Bu çalışma ile çalışanların tükenmişlik sendromunu nasıl algıladıkları tespit edilerek tükenmişlik sendromu ile baş edebilmeleri için öneriler geliştirmek amaçlanmaktadır. Bu araştırma, olgu bilim deseni ile dizayn edilmiş nitel bir çalışmadır. Araştırmanın örneklemi, Isparta ilinde faaliyet gösteren özel hastanelerde çalışan 119 idari çalışandan oluşmaktadır. Çalışmaya katılan çalışanlardan “Tükenmişlik.... gibidir. Çünkü.....” ifadesini tamamlamaları istenmiş ve elde edilen veriler içerik analizi tekniği ile analiz edilmiştir. Verilerden 28 metafor ile bu metaforların ortak özelliklerine göre oluşturulmuş 4 kategori elde edilmiştir. Elde edilen bulgularda çalışanların tükenmişliği “son” olarak gördükleri ve bu sebeple baş etmek yerine teslim oldukları ortaya çıkmıştır. Ayrıca Maslach Tükenmişlik Modeli kategorileri çerçevesinde metaforlar incelendiğinde duygusal tükenmenin yoğun olarak görüldüğü ve çalışanların enerji ve motivasyon eksiklikleri dikkati çekmektedir. Aynı zamanda tükenmişlik dönemlerine göre metaforlara bakıldığında çalışanların en fazla engellenme döneminde oldukları görülmüştür. Bu durum diğer bulguları doğrular nitelikte çalışanların sona geldikleri algısını yansıtmaktadır. Tüm bulgular ışığında çalışanların herhangi bir nedenle yaşadıkları tükenmişlik sendromu ile baş edebilmeleri için öncelikle son algısından uzaklaşmaları, bu sendromdan çıkış yolunun olduğunu ve yalnız olmadıklarını bilmeleri gerekmektedir. Bu noktada hem çalışanlara hem de örgütlere çeşitli görevler düşmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tükenmişlik sendromu, Metafor, Nitel analiz.

¹Dr. Öğr. Üyesi, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi/Uzaktan Eğitim Meslek Yüksekokulu/Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü/Çağrı Merkezi Hizmetleri Programı, arzuozkanan@isparta.edu.tr. <https://orcid.org/0000-0003-2166-7827>

ABSTRACT: Burnout syndrome is among the most common problems faced by employees. In this study, the burnout perceptions of the employees were examined using the metaphor analysis method. With this study, it is aimed to determine how employees perceive burnout syndrome and to develop suggestions for coping with burnout syndrome. This research is a qualitative study designed with a phenomenology design. The sample of the study consists of 119 administrative staff working in private hospitals operating in Isparta. The employees who participated in the study were asked to complete the statement “Burnout is like because” and the data obtained were analyzed using the content analysis technique. From the data, 28 metaphors and four categories which were formed according to the common features of these metaphors were obtained. As a result, it has been revealed that employees see burnout as “the end” and that therefore, they surrender instead of coping with it. Additionally, when metaphors are examined within the categories of the Maslach Burnout Model, it is noteworthy that emotional exhaustion is seen intensely and that employees lack energy and motivation. At the same time, when the metaphors were analyzed according to the burnout periods, it was seen that the employees were mostly in the frustration period. This situation, which confirms other findings, reflects the perception that employees have come to an end. In the light of all findings, it can be concluded that in order for employees to cope with the burnout syndrome that they experience for any reason, they must first move away from their perception of the ‘end’ and know that there is a way out of this syndrome and they are not alone. At this point, various duties fall on both employees and organizations.

Keywords: Burnout syndrome, Metaphor, Qualitative analysis.

EXTENDED ABSTRACT

Literature review

Considering today's working and living conditions, it is seen that people are in a constant rush. Although this rush is not noticed in daily life, it causes different results such as decrease in energy, dissatisfaction, failure and unhappiness in working life. This situation experienced by employees is called burnout in the literature. Job stress arises as a result of the lack of harmony between the employee's competencies and capabilities and role expectation, role overload and role ambiguities. As soon as the employee is unable to cope with this situation, his stress becomes chronic and burnout occurs at the last stage. Burnout is a syndrome that starts with the exhaustion of people's emotional resources. With the depletion of emotional resources, an individual prefers to get away from other people with whom they have a relationship, that is, they become insensitive. At the last stage, the individual realizes the difference between his positive attitudes in his previous life and his current attitudes, and thinks that his contributions to the institution and society he works for are limited. Thus, he tends to evaluate himself negatively and experiences the last stage called low personal accomplishment (Maslach vd., 2001:403). According to Edelwich and Brodsky (1980), burnout is a syndrome that does not appear suddenly and can be defined with four stages. The employee experiences burnout syndrome in the stages of enthusiasm, stagnation, frustration, and carelessness (Kaçmaz, 2005:30;).

Methodology

With this study, the meaning of burnout syndrome, which is among the most experienced syndromes today, was examined by the metaphor analysis method. The study is a qualitative study and designed with a phenomenological approach. The aim of the study is to determine what meaning employees attribute to burnout syndrome, which they often confront and constantly strive to cope with. In the studies in the literature, burnout levels have been tried to be determined through the developed burnout inventories. In these studies, the presence and levels of burnout syndrome were examined in detail. However, in this study, it has been aimed to reveal how burnout syndrome is perceived by employees and what meaning is attributed to it. This situation makes the study valuable. Besides, in the light of the findings obtained in this way, the burnout syndrome was understood in depth and inferences were made about how to deal with the burnout syndrome in line with the perspectives of the employees. The population of the research consists of approximately 220 administrative staff working in three private hospitals operating in Isparta. The sample group

of the study included 119 of them. In order to determine the metaphors used by the employees regarding the burnout syndrome, the employees were asked to complete the sentence “Burnout is like because.....”.

Findings and discussion

The employees who participated in this study produced 28 valid metaphors about burnout syndrome. There were five (17.86%) metaphors produced by 19 (15.97%) participants who see the concept of burnout as boredom. In the category of burnout with disappearance, two (7.14%) metaphors were produced by three (2.52%) employees. 87 of the employees (73.11%) perceived burnout as an end. There were 19 (67.86%) metaphors in this category. In the category of the perception that burnout is fatigue, two (7.14%) metaphors were produced by ten (8.40%) employees. The perceptions of the employees about burnout were evaluated within the categories of the Maslach Burnout Model and were included in the emotional exhaustion category with a rate of 80.67%. Based on this finding, it would be correct to say that the employees have increased tension in terms of doing business and coming to work, and they have no more energy by considering burnout with its emotional dimension. On the other hand, emotional exhaustion is followed by the feeling of falling, with a rate of 15.13%. The employees’ feeling incompetent in doing business and their perception that they are useless put employees in an impasse in the burnout syndrome. When the metaphors of employees about burnout are examined within the framework of burnout periods, it is seen that the intensity is 52.94% in the period of frustration. In the light of this finding, it is seen that the employees question their jobs and whether they will continue their job, that they are at an impasse and they feel themselves at the end point. When the metaphors produced by the employees are examined according to the burnout periods, it is seen that the apathy period (23.53%) takes the second place. The apathy period, which is the last phase of burnout, can be considered as the period in which complaints about work increase and very little time and effort is spent on work. The apathy period is followed by the stagnation period with 22.69%. The second period of burnout, the stagnation period, was determined as the period in which motivation decreases, disappointments are experienced, and there is no endurance.

Results and recommendations

In line with the findings obtained from this study and the related studies in the literature, it would not be wrong to say that many employees experience burnout syndrome and that they experience some problems in health, family

and work environments. However, the fact that employees feel so lonely and helpless shows that organizations should fulfill their responsibilities more carefully. Burnout is not an “end” and organizations should make employees feel supported even if there are problems in business life. On the other hand, employees should also be in search of solutions to cope with burnout. However, it is important to perceive the burnout syndrome, which is to be highlighted in this study. The perception of burnout should be emphasized with an importance that should be taken into account by both managers and employees. Burnout syndrome should be examined by experts in the subject through interviews and various scales for managers and employees. In order to struggle with burnout syndrome individually, it will be necessary to be able to provide a healthy and moral life. In this respect, it would be correct to control the health of the employee and take part in various activities to provide morale and motivation. Such methods as the employees’ taking up various hobbies, participating in personal development training, and going on vacation will contribute to their motivation. On the other hand, employees need to be able to analyze themselves and the changes they experience, to recognize and analyze their jobs and goals correctly, to get out of monotony by diversifying their business methods, and to see the positive aspects of events. All of these are included in the methods that employees can use themselves. Of course, organizations should support all these efforts. Besides, there are also measures that organizations should take. Organizations must first reflect the perception of justice to their employees. At the point where employees feel equality in every aspect, from the distribution of jobs to the distribution of rewards, they trust more in the organization and are more loyal to it. The employee who trusts in the organization will be more efficient and successful. Organizations should provide employees with support in this direction and especially employ therapists who can at least listen to the problems of employees and support them when they cannot cope on their own.

Giriş

Günümüz çalışma ve yaşam koşulları göz önünde bulundurulduğunda, insanların sürekli bir koşuşturma içerisinde oldukları görülmektedir. Bu koşuşturma günlük yaşam içerisinde fark edilmese de çalışma yaşamı içerisinde enerjinin azalması, tatminsizlik, başarısızlık, mutsuzluk gibi farklı sonuçlar doğurmaktadır. Çalışanların yaşadıkları bu durum literatürde tükenmişlik olarak adlandırılmaktadır. Tükenmişlik, çalışanların kendi yaşamlarını etkilediği gibi çalıştıkları örgütleri de etkileyebilmektedir.

Bu sebeple hem çalışanlara hem de örgütlere çeşitli olumsuz etkileri olduğu görülen tükenmişlik sendromu uzun yıllardır araştırma konuları içerisinde yer almış ve güncelliğini de korumaya devam etmektedir. Yapılan literatür incelemelerinde karşılaşılan çalışmaların, tükenmişlik sendromunun varlığını, düzeyini, çeşitli demografik değişkenlere göre düzeyde değişiklik olup olmadığını ya da çalışanların yaşadıkları bazı olguların tükenmişlik sendromuna etkisini tespit etmeye yönelik olduğu gözlenmektedir. Yaşanılan bir olayı anlamak için öncelikle farkına varmak ve algılamak gerekecektir. Sözlük anlamı olarak da “bir olayı veya bir nesnenin varlığını duyu organlarıyla kavramak, idrak etmek” olan algılama, tükenmişlik sendromunun varlığını tespit etmede de yardımcı olabilecektir. Farkına varılmamış olan bir sorun üzerinde düşünmek ve çözüm arayışı içerisinde olmak mümkün olmayacaktır. Algılama, sorunu çözüme kavuşturabilmek için atılan ilk adım gibi düşünülebilir. Bu düşünceden hareketle çalışanların tükenmişlik sendromunu çözüme kavuşturabilmeleri için öncelikle nasıl algıladıklarını tespit etmek gerekecektir. Çalışanların tükenmişlik sendromunu nasıl algıladıkları, hangi anlamı yükledikleri, yaşadıkları olaylar ve bu olayların farkına varabilmeleri konu hakkında daha detaylı ve gerçekçi bilgi edinmede yardımcı olabilecektir. Bu sebeple çalışma metafor analizi yöntemi ile yapılmış ve metoforlar aracılığı ile tükenmişlik sendromunu nasıl algıladıkları detaylandırılmıştır.

Diğer taraftan tükenmişlik sendromunun özellikle insanlar ile ilişkilerin yoğun olduğu mesleklerde daha fazla yaşandığı bilinmektedir. Aynı zamanda sağlık sektöründe, zor durumlarda çeşitli baskılar hissederken hasta ya da hasta yakınlarına hizmet vermeye çalışılan, iş yükünün ve psikolojik baskıların yoğun bir stres ve gerginlik oluşturduğu bir sektör olduğunu söylemek de doğru olacaktır (Aslan vd., 1997; Yıldız vd., 2003; Sünter vd., 2006; Yavuzylmaz vd., 2007; Sönmez vd., 2016). Ayrıca Dünya Sağlık Örgütü tükenmişliğin sağlık çalışanları arasında giderek arttığını da bildirmiştir (WHO, 2002). Sağlık çalışanlarını kapsayan çalışmaların büyük çoğunlukla doktorlar ve hemşireler üzerinde yapılmış olduğu görülmektedir. Bu sebeple sağlık çalışanları içerisinde doğrudan sağlık hizmeti sunumu gerçekleştiren çalışanların dışında ka-

lan tıbbi sekreterler, hasta kabul ve halkla ilişkiler çalışanları, insan kaynakları, muhasebe ve finans birimi çalışanları, medikal muhasebe ve faturalandırma çalışanlarının tükenmişlik sendromunu nasıl algıladıkları metaforlar yoluyla tespit edilmiştir. Metafor analizi ile sadece nasıl algıladıkları değil tükenmişlik sendromu yaşayan çalışanların hangi tükenmişlik döneminde oldukları ve nasıl çözüme kavuşturabileceği gibi çıkarımlar da mümkün olabilmektedir. Bu çalışma ile ayrıca yapılan araştırmalarda yaygın olarak kullanılan Maslach Tükenmişlik Modeli çerçevesinde de çıkarımlarda bulunulmuştur. Literatürde genel olarak Maslach Tükenmişlik Envanteri ile çalışanların tükenmişlik düzeylerinin tespit edilerek çeşitli değişkenler ile olan ilişkilerinin irdelendiği çalışmalara ek olarak bu çalışmada çalışanların kendi ifadeleri ile belirttikleri algılarının da incelenme fırsatı bulunmuştur. Bu yönü ile çalışma diğer çalışmalarda ayrılmaktadır. Ayrıca bu anlamda literatüre tükenmişlik sendromuna yönelik algılamaların da dahil edilerek katkı sağlanacağı düşünülmektedir.

Literatür taraması

İngilizcede “job burnout” veya “staff burnout” olarak tanımlanan kavram Türkçede “tükenmişlik – tükeniş sendromu – mesleki tükenmişlik” şeklinde karşılık bulmaktadır (Arı ve Bal, 2008:131-132).

1974 yılında Freudenberger’in yayınladığı makalede tükenmişlik kavramı ilk kez yer almıştır. Freudenberger (1974:159) tükenmişliği, yerine getirilemeyen iş ve durumlar sonucu bireyin tükenme durumu, enerji kaybı, yıpranma, başarısız olma ve başarısızlık hissi olarak tanımlamaktadır. Freudenberger’den sonra tükenmişlik kavramını irdeleyen Maslach, geliştirdiği model ve ölçek ile literatüre önemli katkılar sağlamıştır.

Maslach (2003a:2) tükenmişliği, yaptığı işi nedeniyle sürekli insanlarla yüz yüze çalışmak zorunda olan ve yoğun duygusal durumlar yaşayan kişilerde görülen fiziki yorgunluk, bitkinlik, çaresizlik işe ve diğer insanlara karşı geliştirilmiş olumsuz duyguları da içeren, fiziksel, duygusal ve zihinsel boyutları bulunan bir sendrom olarak tanımlamaktadır. Bir işin tükenmişlik meydana getirmesi öncelikle insanlarla ilişkilerinin ve iş stresinin yoğun olmasına bağlıdır (Cordes ve Dougherty, 1993:623; Singh vd., 1994: 558). Tükenmişlik bu tanımdan hareketle iş ortamlarındaki stresin uzun dönemde baş etmedeki başarısızlığın psikolojik olarak yansımasıdır (Torun, 1997:43-44). Başka bir ifadeyle, kişinin kronik iş stresi ile baş edemeyerek düşünsel yorgunluk durumunun oluşmasıdır (Brewer ve Shapard, 2004:102; Schaufeli vd., 2008:175; Çetin ve Kurban, 2016: 1271). İş stresi, çalışanın yeterlilikleri ve yapabilecekleri ile rol beklentisi arasında uyumun olmaması, aşırı rol yükleme ve rol belirsizlikleri sonucunda ortaya çıkmaktadır. Çalışan, bu durum ile baş edemediği anda stresi kronik bir hal almakta ve son aşamada tükenmişlik oluşmaktadır.

Maslach tükenmişlik modeli

Araştırmalarda egemen olan bulgulara göre tükenmişlik yaşayan bir çalışanın önce duygusal tükenme yaşadığı ve sonunda duyarsızlaşmaya başlayarak kişisel başarının düşmesine yol açtığı görülmektedir (Çetin vd., 2008:42).

Maslach ve Jackson yaptıkları çalışmalar sonucunda tükenmişliği sınıflandırarak duygusal tükenme, duyarsızlaşma, kişisel başarı eksikliği şeklinde üç ayrı kategoride değerlendirmişlerdir (Maslach ve Jackson, 1981:99; Maslach, vd., 2001: 399; Maslach, 2003b:2). Tükenme kişilerin duygusal kaynaklarının tükenmesi ile başlayan bir sendromdur. Duygusal kaynakların tükenmesi ile birlikte kişi ilişkide bulunduğu diğer kişilerden uzaklaşma yolunu tercih etmekte, yani duyarsızlaşmaktadır. Son aşamada ise kişi önceki yaşantısındaki olumlu tutumları ile şimdiki tutumları arasındaki ayrımı fark ederek, çalıştığı kuruma ve topluma katkılarının sınırlandığını düşünmektedir. Böylece kişi kendini olumsuz değerlendirme eğilimine girerek kişisel başarıda düşüklük adı verilen son evreyi yaşamaktadır (Maslach vd., 2001:403). Maslach Tükenmişlik Modeli olarak bilinen bu modelde tükenmişlik, üç bileşenli bir psikolojik belirtiler grubu olarak ele alınmaktadır.

Duygusal tükenme (emotional exhaustion); tükenmişliğin içsel boyutudur. Duygusal tükenme yaşayan kişi yaptığı işine geçmişteki kadar katkılar sağlayamadığını ve sorumlu davranmadığını düşünerek gerginlik yaşamaktadır (Leiter ve Maslach, 1988:297; Sweeney ve Summers, 2002:25). Gerginlik ile birlikte engellendiğini düşünen kişi ertesi gün aynı işe gitme kaygısı içerisine girmektedir (Friesen ve Sarros, 1989:179). Bu sebeple duygusal tükenme, tükenmişliğin en kritik ve belirleyici boyutudur (Maslach vd., 2001:402). Duygusal tükenme yaşayan bir kişi, duygusuzluk, hissizlik, acizlik, pasif olma, tepkisiz olma, hevesiz olma, memnuniyetsizlik ve umutsuzluk gibi duygular içerisine girmekte (Quick vd., 2008:32) ve kişide yorgunluk, enerji eksikliği gibi belirtiler gözlenmektedir (Arı ve Bal, 2008:133). Ayrıca duygusal tükenmenin düzeyi kişinin diğer kişiler ile olan etkileşiminin nicelik ve nitelik olarak yetersizliğinden etkilenmektedir (Sağlam, 2011:408). Duygusal tükenme, tükenmişlik sendromunun başlangıcı olarak düşünülmekte ve bu sebeple sendromun merkezi şekliyle yorumlanmaktadır (Acar ve Erkan, 2018:39). Bu aşamada çalışanlar içinde buldukları durum sebebiyle gerginlik ve hayal kırıklıkları nedeniyle duygusal olarak tükendiklerini ve yıprandıklarını hissetmekte, zihinsel boşluk içinde olduklarını düşünmektedir (Friesen ve Sarros, 1989:179). Kendilerini bu denli duygusal ve zihinsel olarak tükenmiş olarak hisseden çalışanlar, hissettikleri rahatsızlıkla birlikte artık başkaları için faydalı olamadıklarını düşünmektedirler (Greenglass ve Burke, 1990). Duygusal tükenme yaşayan çalışanlar görevlerini yerinde getirirken zorluklar yaşamaya başlamaktadırlar. Hatta

görevlerini yerine getirdiklerinde dahi mutluluk hissetmemektedirler (Ertürk ve Keçecioğlu, 2012:44). Maslach ve Jackson (1981)'da yaptıkları çalışmalarda özellikle insan ilişkilerinin yoğun olduğu mesleklerde duygusal tükenmenin daha çok yaşandığını belirtmektedirler.

Tükenmişlik sendromunda duygusal tükenme yaşayan çalışanların yaşadıkları duygusal kayıplar sebebiyle, tükenmişliğin ikinci aşaması olan duyarsızlaşma yaşanmaya başlamaktadır (Başoğlu ve Aytaç, 2016: 470). Duyarsızlaşma, kişilerin birlikte çalıştıkları diğer kişilerle onların birey olduklarını dikkate almaksızın duygusuz tutum ve davranışları sergilemesi ile başlayan bir aşamadır (Arı ve Bal, 2008: 133). Duyarsızlaşma, kişilerin aşırı duygusal tükenmeye karşı geliştirdikleri bir tepki olup (Maslach ve Goldberg, 1998:64), tükenmişliğin kişilerarası boyutunu ifade etmektedir (Budak ve Sürvegil 2005:96). Kişi bu aşamada iken duygusuz ve kayıtsız bir tutum içerisindedir (Maslach vd., 2001:403). Duyarsızlaşma, müşterileri, çalışanları veya kurumun tamamını kapsayacak şekilde işe ait olumsuz ya da aşırı tepkisiz kalma eğilimidir. Kişiler duyarsızlaştıkları zaman, işlerine ve karşılaştıkları insanlara karşı mesafeli ve ilgisiz bir yaklaşım içerisine girmektedirler (Demir vd., 2015:1196). Duyarsızlaşma yaşayan çalışanlar diğer kişilere karşı sergiledikleri uzaklaşma ve yalnızlık eğilimi, çalışanların örgüte ve diğer çalışanlara karşı sinik bir durumda kalmalarına sebebiyet vermektedir (Çankaya, 2017:3). Hatta duyarsızlaşmanın artması ile birlikte çalışanlar diğer kişilere karşı kötü duygular hissetmekte ve kötülük yapma isteği ortaya çıkmaktadır (Akman vd., 2010:808). Bu hisler çalışanların diğer kişilere karşı katı, acımasız, duygusuz davranmasına neden olmaktadır (Leiter ve Maslach, 1988:297). Tüm bu davranışlar duyarsızlaşma boyutunun kişinin sadece kendisini değil çevresindeki kişileri de etkilediğini göstermektedir.

Kişisel başarıda düşme hissi ise, bireyin kendisi ve iş yapma biçimi ile ilgili değerlendirmelerinin olumsuz olmasını ifade etmektedir (Maslach, 2003b:190). Tükenmişliğin kendine yönelik değerlendirme boyutunu ifade eden kişisel başarıda düşme hissi, kişinin duyarsızlaşması sonucunda kendini değersiz görmesi, başarı duygusunun azalması veya tükenmesi ile işine sarılmaması durumudur (Demir vd., 2015:1197). Sonuç olarak kişi, işinde ve birlikte çalıştığı kişilerle olan ilişkilerinde yetersizlik ve başarısızlık hissetmeye başlamaktadır (Cordes ve Dougherty, 1993:624). Bu durum ise çalışanlara işlerinde gerileme yaşadıklarını düşündürmektedir (Arı ve Bal, 2008:134). Tükenmişliğin son boyutu olarak değerlendirilen kişisel başarıda düşme hissini çok az sayıda çalışan tarafından yaşandığı belirtilmektedir (Ekberg vd., 1986:162).

Yüksek düzeyde duygusal tükenme ve duyarsızlaşma yaşıyor kişisel başarı da düşüyor ise tükenmişliğin yüksek düzeyde yaşandığını söylenebilmektedir (Bartz ve Maloney, 1986; Cordes vd.,1997).

Tükenmişlik dönemleri

Edelwich ve Brodsky (1980)'e göre tükenme birdenbire ortaya çıkmayan ve dört evre ile tanımlanabilecek bir sendromdur. Çalışma yaşamı içerisinde öncelikle büyük beklentiler ve istekler içerisinde olan çalışan, beklentilerinin karşılanmaması sonucunda tükenmişlik yaşamaya başlamaktadır. Tükenmişlik yaşayan çalışan işe karşı olumsuz tutumlar geliştirerek, işinden uzaklaşmakta ve iş doyumunu azalmaktadır (Edelwich ve Brodsky, 1980:353-354). Çalışan, tükenmişlik sendromunu coşku, durgunluk, engellenme ve umursamazlık evreleri yaşamaktadır (Kaçmaz, 2005:30; Öztuna, 2005:20-21; Serinkan ve Barutçu, 2020:5-6).

1. *Evre: Şevk ve İdealistik Coşku Evresi:* Yüksek bir mutluluk ve motivasyonun olduğu evredir. Kişi stresli çalışma koşulları, uykusuzluk ve diğer olumsuz koşullara rağmen mesleğini herşeyin üstünde tutmaktadır.
2. *Evre: Durgunluk Evresi:* Beklentileri karşılaşmaya kişide hayal kırıklıkları yaşanır ve doyum azalmaya başlar. Kişi için işin önemi azalmıştır ve severek yapmamaktadır.
3. *Evre: Engellenme Evresi:* Kişi sistemi ve çalışma şartlarını değiştirmenin zor olduğunu anlayarak kendini engellenmiş hisseder. İş anlamını ve değerini yitirmektedir.
4. *Evre: Apati - Umursamazlık Evresi:* İşten kopma, işe gelmeme veya geç gelme yoğun olarak yaşanmakta ve derin duygusal kopma ile umutsuzluk gözlenmektedir. İş yaşamı kişi için kendini gerçekleştirme alanı olmak yerine mutsuzluk veren sıkıntılı bir yer haline gelmektedir.

Tükenmişlik bir süreç olması sebebiyle her evre farklı özellikler göstermektedir. Bu sebeple tükenmişlik evrelerine göre tükenmişliğin olup olmadığını söylemek yerine her evreyi ayrı değerlendirmek gerekmektedir. Ayrıca bu dönemlerin birbirini izlemesi erken tanı ve önleme çalışmalarında önemli olmaktadır.

Tükenmişlik hangi evrede olursa olsun elbette oluşmasına sebebiyet veren faktörler bulunmaktadır. Bu faktörler bireyin kendisinden kaynaklanabileceği gibi çevresinden de kaynaklanabilecektir. Cinsiyet, yaş, eğitim, medeni durum, işte çalışma süresi, kişilik ve beklentiler gibi bireyin sahip olduğu özellikler tükenmişliği oluşturan bireysel faktörler olarak değerlendirilirken; iş yükü, kontrol eksikliği, çalışma ortamındaki kişiler, kurum politikaları, çalışma süreleri, kurumsal yapı faktörleri gibi faktörler çevresel faktörler olarak değerlendirilmektedir (Özkanan, 2009;38). Tükenmişlik bireyin çalışma ortamı ile yaşadığı etkileşimin bir sonucudur. İnsanlar, yaşamlarının önemli bir kısmını çalışma hayatı içerisinde geçirmektedirler ve çalışma hayatları içerisinde yaşayacakları her sorun yaşamları üzerinde de olumsuzluklara sebebiyet verebilecektir.

Tükenmişlik bireylere ve örgütlere önemli sonuçlar getirmektedir. Bireylerin yaşamış oldukları durumlar daha sonra iş ortamına da yansımaktadır (Maslach ve Jackson, 1981:100). Bireyler tükenmişliği yaşamaya başladıklarında yorgunluk ve bitkinlik, kolay geçmeyen hastalıklar ve ağrılar, gastrointestinal bozukluklar, solunum güçlüğü, uykusuzluk ve uyuşukluk gibi fiziksel belirtiler ortaya çıkabilmektedir (Özkanan, 2009:43-44). Yaşanılan fiziksel belirtilerden sonra kişilerin birlikte çalıştığı kişilere karşı olumsuz davranışlar sergilemesi, ilişkilerinde bozulmaların varlığı, kişilerin kendilerini geri çekmeleri, işe karşı ilgisizlik, hatalarda artış, işe geç gelme ve devamsızlıklar, doyumsuzluk yaşama, işleri erteleme, örgütsel bağlılıkta azalma, işi bırakma eğilimi ve iş değiştirme isteği tükenmişliğin örgütsel etkileri olarak sıralanabilmektedir (Ergin, 1993:152; Lee ve Ashforth, 1993:11; Weisberg, 1994:4).

Tükenmişlik hem çalışanlar hem örgütsel çevre hem aile ve hem de toplum üzerinde olumsuz sonuçlar doğurmakta ve mutlaka mücadele edilerek çözüme ulaştırılması gereken bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Tükenmişlik ile mücadele edebilmek için öncelikle insanın ihtiyaçlarını bilmek ve örgütlerin teknik ve ekonomik zorunluluklarıyla birlikte tanımlamak gerekmektedir (Dolgun, 2010: 300). Bu şekilde soruna hem insani hem de etkili çözüm bulabilmek daha mümkün olacaktır. Tükenmişlik sendromunun önlenmesi için öncelikle sendromun ilk aşaması olan duygusal tükenme boyutunun irdelenerek çözüme kavuşturulması gerekmektedir. Ancak burada hem çalışanlara hem de örgütlere görevler düşmektedir. Öncelikle bireyin kendini iyi bir şekilde tanıması, beklentilerini ve yeterliliklerini bilmesi gerekmektedir. Kişiler kendilerini neyin rahatlatacağını ve daha huzurlu bir yaşam için neler yapabileceklerini belirleyebilmelidirler. Bireye ve bireyin yeterliliklerine uygun bir iş yapıyor olmasının yanı sıra yaptığı işe ait zorlukları ve riskleri de biliyor olması (Ardıç ve Polatçı, 2008:77) da tükenmişlik yaşama olasılığını azaltacaktır. Diğer taraftan bireylerin çalışma ortamlarında örgütsel politikalar, yönetici tutum ve davranışları da tükenmişlik ile baş edebilmede etken olacaktır. Tüm bunların yanı sıra sosyal ortamların varlığı da tükenmişliği önleyebilecek bir mekanizma olabilecektir (Arı ve Bal, 2008: 141). Yöneticilerin çalışanların yaşadıkları tükenmişlik sendromunu görmezden gelmeleri ya da çalışanın halletmesi gereken bir sorun olarak görmeleri sorunu çözmek yerine daha çok içinden çıkılması zor bir hale getirecektir (Dolgun, 2010:302). Bu doğrultuda çalışanların iş ile ilgili beklenti ve hedeflerini gerçekleştirebilmesi için desteklemek, çalışma arzusunu artırma konusunda destek olacaktır. Aynı zamanda “insana yakışır iş” politikası da tükenmişlik sendromunun çözümünde etkili olabilecektir.

Çalışma yaşamında herkesin tükenmişlik yaşama potansiyeli bulunmakta (Çelik ve Karakaplan Özer, 2013:781) ve kişiler sıklıkla tükenmişlik yaşayabilmektedirler (Leiter ve Maslach, 1999:472).

Literatürde tükenmişlik sendromunu ele alan birçok çalışma mevcuttur. Yapılan çalışmalarda, tükenmişlik sendromunun öğretmenler (Andersen ve Iwanicki, 1984; Tuğrul ve Çelik, 2002; Dolunay ve Piyal, 2003; Aksu ve Baysal, 2005; Avşaroğlu ve Deniz, 2005; Deryakulu, 2005; Gündüz, 2005; Maraşlı, 2005; Cemaloğlu ve Kayabaşı, 2007; Cemaloğlu ve Şahin, 2007; Kan, 2008; Otacıoğlu, 2008; Erçen, 2009; Hakanen vd., 2009; Akın ve Oğuz, 2010; Akman vd., 2010; Karakelle ve Canpolat, 2010; Tümkaya ve Çavuşoğlu, 2010; Çetin vd., 2011; Karahan ve Balat, 2011; Kokkinos, 2011; Ertürk ve Keçecioğlu, 2012; Filiz, 2014; Seferoğlu vd., 2014; Kıral ve Diri, 2016; Durak ve Seferoğlu, 2017; Yılmaz Daban, 2018; Akyürek, 2020; Chakravorty ve Singh, 2021), sağlık çalışanları (doktor, hemşire, tıbbi sekreter) (Sayıl vd., 1997; Denizoğlu, vd. 2005; Kurçer, 2005; Sünter vd., 2006; Taycan vd. 2006; Kaya vd., 2007; Metin ve Gök, 2007; Özgür ve Özer, 2007; Patrick ve Lavery, 2007; Akbolat ve Işık, 2008; Aslan ve Özata, 2008; Dizer vd., 2008; Öztürk vd., 2008; Kavlu ve Pınar, 2009; Şenturan vd., 2009; Aksu, 2010; Altay vd., 2010; Günüşen ve Üstün, 2010; Vahey vd., 2010; Dikmetaş vd., 2011; Kebapçı ve Akyolcu, 2011; Oral ve Köse, 2011; Helvacı ve Turhan, 2013; Yakut vd., 2013; Karsavuran, 2014; Romani ve Ashkar, 2014; Şentürk, 2014; Akyüz, 2015; Bağcı, 2015; Bilişli vd., 2015; Bulut, 2015; Duran vd., 2015; Koçak vd., 2015; Kulakçı vd., 2015; Okray ve Abatay, 2015; Lisa vd., 2018; Çevik ve Özbalcı, 2020; Jones vd., 2021), akademisyenler (Sayıl vd., 1997; Budak ve Sürgevil, 2005; Çavuş vd., 2007; Ardiç ve Polatçı, 2008; Eker ve Anbar, 2008; Bakoğlu vd., 2009; Yıldırım ve İçerli, 2010; Çiçek Sağlam, 2011; Konakay ve Sevinç Altaş, 2011; Sağlam, 2011; Toker, 2011; Yoleri ve Bostancı, 2012; Konakay, 2013), öğrenciler (Güdük vd., 2005; Gündüz vd., 2012; Kutsal ve Bilge, 2012; Tansel, 2015) gibi belirli gruplar nezdinde araştırıldığı görülmektedir. Llyod ve Diğerleri (2009) ise özellikle bir grup olarak değil hizmet sunumu yapan çalışanlar üzerinde tükenmişlik konusunu irdelemişlerdir. Stresin artması ile birlikte yapılan iş ne olursa olsun tükenmişliğin artacağı vurgusu yapılmıştır. Yapılan araştırmalarda öğretmenlerin tükenmişlik sendromunu az düzeyde yaşadıkları tespit edilmiştir (Aksu ve Baysal, 2005; Budak ve Sürgevil, 2005; Yılmaz Daban, 2018; Akyürek, 2020). Diğer bir çalışma grubu ise sağlık çalışanlarının tükenmişlik sendromu düzeylerini belirlemeye yöneliktir. Bu çalışmalarda özellikle birebir tedavi hizmetlerinin sunumunda görevli olan sağlık çalışanlarının tükenmişlik düzeylerinin yüksek olduğu tespit edilmiştir (Sönmez vd., 2016). Çevik ve Özbalcı (2020)'nin yaptıkları sağlık çalışanlarının tükenmişlik düzeylerini belirlemeye yönelik çalışmalarında sağlık çalışanlarının tükenmişlik düzeylerinin orta düzeyde olduğunu bulmuşlardır. Rotenstein ve Diğerleri (2018)'nin hekimlerin tükenmişlik düzeyleri üzerine yaptıkları çalışmada %0-80,5 arasında değişen tükenmişlik düzeyleri bulunurken, duygusal tükenmenin duyarsızlaşma ve düşük kişisel başarı hissi düzeylerine göre daha yüksek olduğu sonucu elde edilmiştir. Vahey ve

Diğerleri (2010) yaptıkları çalışmada hemşirelerin düşük tükenmişlik düzeyine sahip oldukları ve tükenmişlik düzeylerinin hasta memnuniyetini de etkilediği sonucuna varmışlardır. Hemşireler üzerinde Patrick ve Lavery (2007)'in yaptıkları çalışma sonucunda da tükenmişlik düzeyleri yüksek olarak tespit edilmiştir. Çalışmada bu durumun nedeni olarak uzun çalışma saatleri ve yönetim tarafından önemsenmemek yer almıştır.

Tükenmişlik sendromu araştırmaları içerisinde demografik değişkenler ile tükenmişlik düzeyi arasındaki ilişkiyi tespit eden çalışmalar da yer almaktadır. Literatürde yer alan Wright ve Douglas (1997), Bilici ve Diğerleri (1998), Aksu ve Baysal (2005), Budak ve Sürgevil (2005), Cemaloğlu ve Erdemoğlu Şahin (2007), Yavuzyılmaz ve Diğerleri (2007), Şahin ve Şahin (2012), Gül ve Diğerleri (2014), Platsidou ve Agalotis (2014), Sönmez ve Diğerleri (2016), Akyürek (2020), Aydın ve Akgemci (2020), Soner ve Yılmaz (2020)'ın çalışmalarına bakıldığında cinsiyet ve tükenmişlik sendromu arasında bir ilişki olmadığı, diğer taraftan Burke ve Diğerleri (1996), Antoniou ve Diğerleri (2006), Yılmaz ve Aslan (2018) çalışmalarında ise cinsiyete göre tükenmişlik sendromunun düzeyinin değiştiği bulgusu yer almaktadır. Purvanova ve Muros (2010) cinsiyet farklılıklarının tükenmişlik düzeylerindeki farkları konu edinen araştırmalar üzerinde bir meta analiz yaparak kadın çalışanların erkek çalışanlardan daha fazla tükenmişlik yaşadıkları algısını ortadan kaldırarak, kadın çalışanların erkekler çalışanlardan daha fazla duygusal tükenme yaşarken, erkek çalışanların kadın çalışanlardan daha fazla duyarsızlaştıklarını ortaya koymaktadır. Diğer taraftan yaş faktörü de tükenmişlik sendromunu etkileyen bir değişken (Cemaloğlu ve Erdemoğlu Şahin, 2007; Aydın ve Akgemci, 2020) olarak karşımıza çıkmasına rağmen bazı çalışmalarda yaş ile tükenmişlik sendromu arasında bir ilişki bulunamamıştır (Akyürek, 2020). Tükenmişliği etkileyen bir diğer faktör ise medeni durumdur. Literatürde yer alan çalışmalar da tükenmişlik sendromunun medeni durum ile ilişkisine bakıldığında özellikle duyarsızlaşma boyutunda bekar kişilerin evli kişilere göre daha fazla yaşadıkları şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Başol ve Altay, 2009; Akyürek, 2020). Eğitim durumu da bir diğer tükenmişlik düzeyini belirleyici faktördür. Katılımcıların eğitim durumları arttıkça tükenmişlik düzeyleri azalmaktadır (Aydın ve Akgemci, 2020).

Ayrıca literatürde yer alan bazı çalışmalar, tükenmişlik sendromuna etkisi olduğu düşünülen çeşitli değişkenler ile ilişkileri de tespit etmektedir. Bu çalışmalarda; çalışanların harcadıkları duygusal emeğin artması halinde tükenmişliğin arttığı (Köse vd., 2011; Oral ve Köse, 2011; Kaya ve Özhan, 2012; Yıldırım ve Erul, 2013; Eroğlu, 2014; Korkmaz vd., 2015; Kaplan ve Ulutaş, 2016; Yücebeykan ve Karasakal, 2016; Karakaş, 2017), duygusal zekanın azalması halinde tükenmişliği arttığı (Aslan ve Özata, 2008; Güllüce ve İşcan, 2010; Taşlıyan

vd., 2014), iş yükünün tükenmişliği arttırırken iş üzerindeki kontrolün azalttığı (Bolat, 2011), örgütsel adalet algısında ise dağıtımsal ve etkileşimsel adalet algısının tükenmişliği azaltırken, işlemsel adalet algısının arttırdığı (Yeniçeri vd., 2009; Polatçı vd., 2014), iş doyumunun tükenmişliği azalttığı (Ünal vd., 2001; Avşaroğlu vd., 2005; Akpınar ve Taş, 2011; Oral ve Köse, 2011; Erol vd., 2012; Ertürk ve Keçecioğlu, 2012; Gündüz vd., 2013; Filiz, 2014), iş tatminin de tükenmişliği azalttığı (Arches, 1991; Taşlıyan vd., 2017; Sari ve Putra, 2021), depresyonun tükenmişliği arttırdığı (Taycan vd., 2006; Bianchi vd., 2015), çalışanların örgüte karşı sergiledikleri bağlılıklarının tükenmişliği azalttığı (Hakanen vd., 2006; Güneş vd., 2009; Polat, 2009; Çetin vd., 2011; Bakker vd., 2014; Aksanaklı ve İnandı, 2018), maruz kalınan mobbing uygulamalarının tükenmişliği arttırdığı (Dikmetaş vd., 2011; Albar ve Ofluoğlu, 2017), işkolik çalışanların daha az tükenmişlik yaşadığı (Naktiyok ve Karabey, 2005; Akın ve Oğuz, 2010; Gülova vd., 2014), yoğun tükenmişlik yaşayan çalışanların işten ayrılma niyetinde artış gözleendiği (Polat, 2009; Yıldırım vd., 2014; Korkmaz vd., 2015; Karakaş, 2017; Tanrıverdi vd., 2018; Chakravorty ve Singh, 2021), çalışanların sergiledikleri örgütsel sessizlik davranışının tükenmişliği arttırdığı (Kahya, 2015; Benli ve Cerev, 2017) bulguları yer almaktadır.

Yöntem

Bu araştırma ile günümüzde en çok yaşanan sendromlar arasında yer alan tükenmişlik sendromunun çalışanlara ne anlam ifade ettiği metafor analizi yönetimi ile incelenmiştir. Çalışma, nitel bir çalışma olup, olgubilim deseni ile dizayn edilmiştir. Olgubilim deseni bilinen ve yaşanan konularda daha detaylı ve derinlemesine bilgi edinmeyi sağlamaktadır. Ancak ne kadar tanınıyor olsa da olgular tam olarak anlaşılabilir. Tam da bu noktada tamamen bilinmeyen ve tam anlamı açıklanmamış olgular olgubilim deseni ile araştırılması uygun olmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2011:72). Bu çalışmada da çalışanların tükenmişlik sendromu ile ilgili belirtmiş oldukları olgular metafor analizi ile incelenmiş ve çalışma yaşamında birçok çalışanın yaşadığı tükenmişlik sendromu ile ilgili ayrıntılı bulgular elde edilmiştir. Metaforlar aracılığı ile somut veya soyut kavramların algılanma biçimleri ve bu alguların nasıl yorumlandığını anlamak mümkün olabilmektedir (Saban, 2006: 310; Cameron vd. 2009: 78; Fabian, 2013: 1027). Bu yönü ile metaforlar nitel araştırmalarda veri toplama ve analizinde önemli bir araç olarak yer almaktadır. Bu düşünceden hareketle çalışanların tükenmişlik sendromunu nasıl algıladıkları ve bu alguları nasıl yorumladıklarını anlamak için metaforlar tercih edilmiştir.

Araştırmanın amacı, çalışanların sıklıkla karşı karşıya kaldıkları ve sürekli olarak başa çıkmak için çaba sarf ettikleri tükenmişlik sendromuna ne anlam yüklediklerini tespit etmektir. Literatürde yer alan çalışmalarda tükenmişlik dü-

zeyleri, geliştirilmiş olan tükenmişlik envanterleri aracılığıyla belirlenmeye çalışılmıştır. Bu çalışmalarda tükenmişlik sendromunun varlığı ve düzeyleri detaylı olarak incelenmiştir. Ancak bu çalışma ile tükenmişlik sendromunun çalışanlar tarafından nasıl algılandığı ve hangi anlamın yüklendiği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu durum çalışmayı değerli kılmaktadır. Ayrıca bu yolla elde edilen bulgular ışığında tükenmişlik sendromu derinlemesine anlaşılmasına fırsat bulunmuş ve çalışanların tükenmişlik sendromuna bakış açıları doğrultusunda nasıl baş edebileceğine yönelik çıkarımlarda bulunulmuştur. Sürekli olarak yaşanan, birçok çalışanın ve organizasyonların baş etmeye çalıştıkları tükenmişlik sendromunun kontrol altında tutulması için öneriler geliştirilmiştir.

Araştırmanın evreni Isparta ilinde faaliyet gösteren 3 özel hastanede görev yapan yaklaşık 220 idari çalışandan oluşmaktadır. Sağlık çalışanları üzerinde yapılmış çalışmalarda özellikle sağlık hizmetini bizzat yürüten doktor ve hemşireler üzerine çalışmanın daha fazla yapılmış olması, bu çalışmada da sağlık kuruluşlarındaki idari çalışanların incelenerek alana daha fazla katkı sağlanabileceği düşünülmüştür. İdari çalışanlar içerisinde tıbbi sekreterler, hasta kabul ve halkla ilişkiler çalışanları, insan kaynakları, muhasebe ve finans birimi çalışanları, medikal muhasebe ve faturalandırma çalışanları dahil edilmiştir. Araştırma kapsamında görev yapan idari çalışanların tamamına ulaşmaya çalışılmış ve 165 çalışan ile görüşme sağlanabilmiştir. Verilerin elde edilmesi ile birlikte geçersiz olan, herhangi bir metafor içermeyen, metafor belirtilmiş olsa da mantıksal bir dayanak sunulmamış 46 form elenmiştir. Çalışma, 119 form üzerinden yürütülmüştür.

Bu çalışma Isparta ilinde faaliyet gösteren özel hastaneler ve bu hastanelerde görev yapan idari personeller ile sınırlıdır. Ayrıca görüşme yapmak için hazırlanmış yarı yapılandırılmış form ve nitel araştırmanın doğası gereği araştırmacının deneyimi ile sınırlıdır.

Veri toplamada metaforların kullanılmasında “gibi kavramı metaforun konusu ile kaynağı arasındaki bağı açıkça kurabilmek; çünkü kavramı ile de katılımcıların oluşturdukları metaforlar için bir gerekçe sunmaları adına” kullanılmaktadır (Saban, 2009:285). Bu gerekçe göz önünde bulundurularak tükenmişlik sendromu ile ilgili olarak çalışanların metaforik benzetmelerini belirlemek için çalışanlardan “Tükenmişlik..... gibidir, çünkü.....” cümlesini tamamlamaları istenmiştir. Bu amaçla çalışanlara üzerinde bu ifadenin yer aldığı yarı yapılandırılmış form dağıtılmış ve metafor ile birlikte gerekçesini yazmaları ayrıca tek bir metafor üzerinde odaklanmaları istenmiştir. Bu formdan elde edilen veriler araştırmanın veri kaynağını oluşturmuştur. Veriler Kasım - Aralık 2019 tarihlerinde toplanmıştır.¹

¹ Çalışmanın verileri Kasım - Aralık 2019 tarihleri arasında toplanmış olması sebebiyle etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalar arasında yer almaktadır.

Araştırma deseni gereği toplanan verileri analiz etmek için içerik analizi tekniği kullanılmıştır. İçerik analizi ile toplanan veriler konuyu açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşılmasını sağlayarak konunun anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır.

Metaforların analizinde öncelikle metaforlar alfabetik sıraya konularak basit ve geçici bir liste oluşturulmuştur. Daha sonra çalışanlar tarafından üretilen 28 metafordan bu metaforları yansıtacak örnek metafor ifadeleri seçilmiştir. Bu aşamadan sonra geçerli olan metaforlar benzerliklerine göre gruplandırılmıştır. Kategoriler, tükenmişlik sendromuna yükledikleri anlam açısından gruplandırılmış metaforlara göre geliştirilen ve 119 çalışanın ürettikleri metaforlar 4 kategoriye ayrılmıştır. Ayrıca kategoriler ve metaforlar Maslach Tükenmişlik Modeli çerçevesinde duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarıda düşme hissi alt kategorileri çerçevesinde de incelenmiştir. Aynı zamanda katılımcıların ifadelerine göre tükenmişliğin dönemlerine göre de gruplandırma yapılmıştır.

Araştırma sonuçlarının geçerliğini sağlamak için bilginin toplanma ve analiz süreci detaylı bir şekilde açıklanmış ve katılımcıların yazılı ifadeleri ile de desteklenmiştir. Araştırmada güvenilirliği artırmak için veriler analiz edildikten sonra metaforların ilgili kategoriye temsilini doğrulamak için alanın uzmanı tarafından analiz yapılması sağlanmıştır. 28 metafor ile 4 kategorinin yer aldığı liste ve uzman tarafından oluşturulan liste karşılaştırılarak benzerlik ve ayrılıkların sayısına göre araştırmanın güvenilirliğine karar verilmiştir. Miles ve Huberman (1994)'ın "Güvenirlik = ((Görüş Birliği):(Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı)) x 100" formülüne göre güvenilirlik hesaplanmıştır. Analiz yapması istenilen uzmanın; 2 metaforun kategorilerinde değişiklik yaptığı görülmüştür. Bu doğrultuda yapılan güvenilirlik analizinde çalışmanın güvenilirliği "Güvenirlik = $(26 : (26+2)) \times 100 = > \% 93$ " 0,93 olarak hesaplanmıştır. Miles ve Huberman'a (1994) göre nitel çalışmalarda uzman ve araştırmacı değerlendirmeleri arasındaki benzerliğin % 90 ve üzerinde olması çalışmanın istenilen düzeyde bir güvene sahip olması anlamına gelmektedir. % 93 güvenilirlik katsayısı araştırmanın güvenilir olduğunu göstermektedir.

Bulgular ve tartışma

Bu çalışmaya katılan çalışanlar tükenmişlik sendromu konusunda 28 geçerli metafor üretmişlerdir. 28 metafordan 9 tanesini sadece bir çalışan üretmiştir. Diğer kalan 19 metaforu 2 ile 18 arasında değişen frekanslarla aynı katılımcılar üretmiştir. Üretilmiş olan metaforlar ve katılımcı sayıları ile oranları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların tükenmişlik kavramına ilişkin oluşturdukları metaforlara ilişkin veriler

Sıra	Oluşturulan Metaforlar	Frekans (f)	Yüzde %
1	Bitiş	28	23,54
2	Ölüm	18	15,14
3	Yorgunluk	8	6,72
4	Bıkkınlık	8	6,72
5	Ömür	8	6,72
6	Çaresizlik	6	5,04
7	Çiçeğin Ömrü	6	5,04
8	Bataklık	3	2,52
9	Dayanma Gücü	3	2,52
10	Son	3	2,52
11	Umutsuzluk	3	2,52
12	Başarısızlık	2	1,68
13	Boşluk	2	1,68
14	Boşvermek	2	1,68
15	İş Çıkışı	2	1,68
16	Para	2	1,68
17	Uykusuzluk	2	1,68
18	Vazgeçmek	2	1,68
19	Zaman	2	1,68
20	Avını Bulamamış Kutup Ayısı	1	0,84
21	Emeklilik Zamanı	1	0,84
22	Hayaller	1	0,84
23	İssiz Adaya Düşme İhtiyacı	1	0,84
24	İnsanın Babasının Ölmesi	1	0,84
25	İş Kadını Olmak	1	0,84
26	Kumar	1	0,84
27	Panik Olmak	1	0,84
28	Yemek Yemek	1	0,84
Toplam		119	100

Kategoriler oluşturulurken katılımcıların kullandıkları metaforun türü ve gerekçeleri göz önüne alınmıştır. Bu kategoriler belirlenirken katılımcıların kullandıkları cümleler hiç değiştirilmeden doğrudan konulmuştur. Tablo 2’de 4 kategorinin metaforlara göre dağılımı gösterilmektedir.

Tablo 2: Metaforların kategorilere göre dağılımı

Kategoriler (n=4)	f	%	Metaforlar (n=28)	f	%
Bıkkınlık	19	15,97	Bıkkınlık (8), çaresizlik (6), umutsuzluk (3), hayaller (1), ıssız adaya düşme ihtiyacı (1)	5	17,86
Kaybolmak	3	2,52	Para (2), kumar (1)	2	7,14
Son	87	73,11	Bitiş (28), ölüm (18), ömür (8), çiçeğin ömrü (6), bataklık (3), dayanma gücü (3), son (3), başarısızlık (2), boşluk (2), boşverme (2), iş çıkışı (2), vazgeçmek (2), zaman (2), avını bulamamış kutup ayısı (1) emeklilik zamanı (1), insanın babasının ölmesi (1), iş kadını olmak (1), panik olma (1), yemek yemek (1)	19	67,86
Yorgunluk	10	8,40	Yorgunluk (8), uykusuzluk (2)	2	7,14

Tükenmişliğin bıkkınlık olduğuna yönelik algılar

Tükenmişlik kavramını bıkkınlık olarak gören 19 (%15,97) katılımcı tarafından üretilen toplam 5 (%17,86) metafor yer almaktadır. Üretilen metaforlar; bıkkınlık (8), çaresizlik (6), umutsuzluk (3), hayaller (1), ıssız adaya düşme ihtiyacı (1) şeklindedir. Bu kategoride üretilen metaforlara ilişkin örnekler şu şekildedir:

“Tükenmişlik, ıssız adaya düşme ihtiyacıdır. Çünkü ıssız adada kalıp insansız kalırsın, insan görmekten yorulduğun için iyi gelir.”

“Tükenmişlik, hayattan zevk almamaktır. Çünkü her şeyden bıkmış, yorulmuş-sundur. Hiçbir şey yapmak istemezsin.”

“Tükenmişlik, hayaller gibidir. Çünkü hep hayal kırıklığına uğradığım için hiçbir şey yapmak istemezsin, bıcarsın.”

“Tükenmişlik, çaresizliktir. Çünkü elini kolunu bağlayıp seni denize atmaları ile aynı çaresizlikte olduğunu bildiğin için hiçbir şey yapmak istemezsin.”

Tükenmişliğin kaybolmak olduğuna yönelik algılar

Bu kategoride 2 (%7,14) metafor 3 (%2,52) çalışan tarafından üretilmiştir. Kaybolma algısında dikkati çeken metaforlar para (2) ve kumar (1) metaforlarıdır. Bu metaforları üreten çalışanlar tükenmişlikten kurtulabilmenin de varlığını kabul etmekle birlikte şans faktörünü göz önünde bulundurarak iyi şanssı değil kötü şanssı daha baskın olarak görmekteler. Bu kategorideki metaforların bazıları şu şekildedir:

“Tükenmişlik kumar gibidir. Sonuçta kaybedersin.”

“Tükenmişlik para gibidir. Çünkü para olmadan saadet olmaz. Tükendiğinde de mutlu olamazsın.”

Tükenmişliğin son olduğuna yönelik algılar

Çalışanların 87 tanesi (%73,11) tükenmişliği bir son olarak algılamaktadırlar. Bu kategorinin içinde 28 metafordan 19 tanesi (%67,86) yer almaktadır. Bu metaforlar bitiş (28), ölüm (18), ömür (8), çiçeğin ömrü (6), bataklık (3), dayanma gücü (3), son (3), başarısızlık (2), boşluk (2), boşverme (2), iş çıkışı (2), vazgeçmek (2), zaman (2), avını bulamamış kutup ayısı (1) emeklilik zamanı (1), insanın babasının ölmesi (1), iş kadını olmak (1), panik olma (1), yemek yemek (1) şeklindedir. Bu kategorideki metafor örnekleri şu şekildedir:

“Tükenmişlik emeklilik zamanı gibidir. Çünkü yapabilecek hiçbir şey kalmamıştır ve emekli olmak zorundasındır.”

“Tükenmişlik avını bulamamış kutup ayısı gibidir. Çünkü kış döneminde yaşayabilmek için avını arayıp bulamayan kutup ayısı ölüme mahkumdur.”

“Tükenmişlik ömür gibidir. Çünkü her nefesin kazanımı aynı zamanda her biten gün ile akıp giden bir kaybın süregelen devamı gibidir.”

“Tükenmişlik bataklık gibidir. Çünkü çıkmaya çalıştıkça batarsın.”

“Tükenmişlik bitiş gibidir. Çünkü bir şey karşısında artık hiçbir şey yapamama halini çağrıştırır.”

“Tükenmişlik bitmek gibidir. Çünkü gideceğin bütün yollar bitmiştir. Yapacağın hiçbir şey kalmamıştır.”

“Tükenmişlik solmuş bir çiçek gibidir. Çünkü artık eskisi gibi canlı ve parlak değildir. Gün ışığını alır fakat eski enerjisi yoktur.”

“Tükenmişlik dayanma gücü gibidir. Çünkü artık dünyaya, insanlara, hayata dayanacak gücün kalmamıştır. Hayatta mücadele edeceğin amacın yoktur.”

“Tükenmişlik son nefes gibidir. Çalışma hayatında bittiğin andır.”

“Tükenmişlik zaman gibidir. Çünkü zamanın nasıl tükendiğini anlamadığın gibi kendinde nasıl tükenirsin anlamazsın. Tükenir toprak olur gidersin.”

“Tükenmişlik yemek yemek gibidir. Çünkü sen yedikçe o biter. Tükendikçe tükenirsin.”

Tükenmişliğin yorgunluk olduğuna yönelik algılar

Tükenmişliğin yorgunluk olduğuna yönelik algıların yer aldığı bu kategoride 10 (%8,40) çalışan tarafından 2 (%7,14) metafor üretilmiştir. Bu metaforlar yorgunluk (8) ve uykusuzluk (2) şeklindedir. Bu metaforlara ilişkin örnekler aşağıda verilmiştir:

“Tükenmişlik uykusuzluk gibidir. Çünkü günlerce uyumazsın ama uyuyamazsın.”

“Tükenmişlik yorgunluk gibidir. Çünkü hiçbir şey için gücün kalmaz.”

Maslach Tükenmişlik Modeli çerçevesinde tükenmişlik metaforlarının incelenmesi

Katılımcıların oluşturduğu metaforlar Maslach Tükenmişlik Modeli kategorileri çerçevesinde incelenmiştir. Bu noktada duygusal tükenme, duyarsızlaşma, kişisel başarıda düşme hissi kategorilerine göre tükenmişlik metaforları gruplandırılmıştır. Elde edilen veriler şu şekildedir:

Tablo 3: Maslach Tükenmişlik Modeli çerçevesinde tükenmişlik metaforları

Maslach Tükenmiş Modeli Kategorileri	Metaforlar	Kategoriler	f	%
Duygusal Tükenme	Bıkkınlık (4), çaresizlik (4), hayaller (1), umutsuzluk (3), kumar (1), para (2), uykusuzluk (2), yorgunluk (8), bataklık (3), bitiş (25), dayanma gücü (3), ölüm (15), son (3), boşluk (2), çiçeğin ömrü (4), iş çıkışı (2), ömür (6), vazgeçmek (2), zaman (2), avını bulamamış kutup ayısı (1), insanın babasının ölmesi (1), iş kadını olmak (1), yemek yemek (1)	Bıkkınlık (12), kaybolmak (3), yorgunluk (10), son (71)	96	80,67
Duyarsızlaşma	Bıkkınlık (2), boşverme (2), ıssız adaya düşme ihtiyacı (1)	Bıkkınlık (3), son (2)	5	4,20
Kişisel Başarıda Düşme Hissi	Bıkkınlık (2), çaresizlik (2), başarısızlık (2), bitişi (2), çiçeğin ömrü (2), emeklilik zamanı (1), ölüm (3), ömür (2), panik olma (1)	Bıkkınlık (4), son (14)	18	15,13

Tablo 3'te belirtildiği üzere çalışanların tükenmişliğe yönelik algıları Maslach Tükenmişlik Modeli kategorileri çerçevesinde değerlendirilmiş ve %80,67 oranla duygusal tükenme kategorisinde yer almıştır. Bu bulgudan hareketle çalışanların tükenmişliği duygusal boyutu ile ele alarak, iş yapma ve işe gelme hususunda gerilimlerinin arttığını, enerjilerinin ise kalmadığını söylemek doğru olacaktır. Diğer taraftan duygusal tükenmeyi %15,13 oran ile kişisel başarı da düşme hissi takip etmektedir. Çalışanların iş yapmada kendilerini yetersiz hissetmeleri ve işe yaramadıkları algısı çalışanları tükenmişlik sendromunda çıkmaza sokmaktadır.

Tükenmişlik dönemleri çerçevesinde tükenmişlik metaforlarının incelenmesi

Çalışanların tükenmişlik algılarından elde edilen bulgular tükenmişlik dönemleri çerçevesinde ele alınmıştır. Coşku, durgunluk, engellenme ve apati olmak üzere 4 aşamada yaşanan tükenmişlik sürecine göre metaforlar şu şekildedir:

Tablo 4: Tükenmişlik dönemlerine göre metaforlar

Tükenmişlik Dönemleri	Metaforlar	Kategoriler	f	%
Coşku dönemi	İş kadını olmak (1)	Son (1)	1	0,84
Durgunluk dönemi	Çaresizlik (2), hayaller (1), umutsuzluk (3), kumar (1), para (2), bitiş (8), dayanma gücü (3), ömür (4), panik olma (1), uykusuzluk (2)	Bıkkınlık (6), kaybolmak (3), son (16), yorgunluk (2)	27	22,69
Engellenme dönemi	Çaresizlik (4), avını bulamamış kutup ayısı (1), başarısızlık (2), bitiş (20), boşluk (2), çiçeğin ömrü (2), insanın babasının ölmesi (1), ölüm (14), ömür (4), son (3), vazgeçmek (2), yorgunluk (8)	Bıkkınlık (4), son (51), yorgunluk (8)	63	52,94
Apati dönemi	Bıkkınlık (8), ıssız adaya düşme ihtiyacı (1), bataklık (3), boşverme (2), çiçeğin ömrü (4), emeklilik zamanı (1), iş çıkışı (2) ölüm (4), yemek yemek (1), zaman (2)	Bıkkınlık (9), son (19)	28	23,53

Çalışanların tükenmişlik ile ilgili metaforları tükenmişlik dönemleri çerçevesinde incelendiğinde yoğunluğun %52,94 ile engellenme döneminde olduğu görülmektedir. Bu bulgu ışığında çalışanların işlerini ve işi sürdürüp sürdürmemeyi sorguladıkları, çıkmaza girdikleri ve kendilerini son noktada hissettikleri görülmektedir. Çalışanların ürettikleri metaforlar tükenmişlik dönemlerinde göre bakıldığında ikinci sırada apati dönemi (%23,53) yer aldığı görülmektedir. Tükenmişliğin son dönemi olan apati dönemi işten yakınmaların arttığı, iş için çok az zaman ve çaba harcadığı dönem olarak değerlendirilebilecektir. Apati dönemini %22,69 ile durgunluk dönemi takip etmektedir. Tükenmişliğin ikinci dönemi olan durgunluk dönemi motivasyonun azalıp, hayal kırıklıklarının yaşandığı, dayanma gücünün kalmadığı dönem olarak tespit edilmiştir.

Sonuç ve öneriler

Bu araştırmada birçok çalışmanın konusu olan tükenmişlik sendromuna çalışanların ne anlam yükledikleri araştırılmıştır. 119 sağlık sektöründe idari görevlerde çalışanların katıldığı çalışmada 28 geçerli metafor üretilmiştir. Bu metaforlar içerisinde “bitiş (28)” ve “ölüm (18)” metaforları çalışanların en fazla ürettikleri metaforlar olarak dikkati çekmektedir. Burada çalışanların tükenmişlik sendromunu ölüm ile eşleştirmeleri ve bir bitiş olarak görmeleri çalışanların tükenmişlik sendromundan kurtulamayacakları gibi bir algıya sahip olduklarını göstermektedir. Aynı zamanda çalışanların tükenmişlik algıları doğrultusunda ürettikleri metaforlar “Bıkkınlık (19)”, “Kaybolmak (3)”, “Son (87)” ve “Yorgunluk (10)” olmak üzere 4 kategoriye ayrılmıştır. Bu kategori-

lerde yer alan metaforlar çalışanların tükenmişlik sendromuna bakış açılarını ortaya koymuştur. Çalışanların oluşturdukları metaforlarda en yüksek orana sahip olan “bitiş ve ölüm” metaforlarını destekler nitelikte kategorilerde de “Son (87)” kategorisi %73,11 ile en yüksek orana sahip olmuştur. Buradan hareketle çalışanların tükenmişlik sendromundan çıkma düşüncelerinin olmadığı ve tükenmişlik hissi ile birlikte kurtulamayacakları bir bataklık içerisinde oldukları algısının varlığı dikkat çekicidir. Aynı zamanda Maslach Tükenmişlik Modeli çerçevesinde bu algı, duygusal tükenme ve duyarsızlaşma yaşayan çalışanların içinde oldukları durumu da yansıtmaktadır. Tükenmişlik sendromu elbette kişinin enerjisini ve motivasyonunu azaltmakta, iş yapma gücünü düşürmektedir. Ancak motivasyonun azalması, tükenmişlik sendromu yaşıyor olmak yeniden yüksek motivasyonlara ulaşmanın mümkün olmadığı ya da bir daha işini severek, şevkle yapamayacağı anlamına gelmemektedir. Kısacası tükenmişlik sendromu bir son değildir. Bu doğrultuda çalışanların bu konuda bilgilendirilmesi ve özellikle tükenmişlik sendromu yaşayan çalışanlara destek sağlanarak çalışanların son noktada ve yalnız olmadıklarını hissettirmek faydalı olabilecektir.

Çalışanların tükenmişlik algıları doğrultusunda oluşturulan kategoriler içerisinde ikinci sırada %15,97 oranla “bıkkınlık” kategorisi yer almaktadır. Çalışanlar tükenmişlik ilk olarak her şeyin bittiği nokta yani son olarak görmekte ve daha sonra da işe ve insanlara karşı oluşan bıkkınlık şeklinde algılamaktadırlar. Bu durum aslında tükenmişliğin üçüncü dönemi olan engellenme döneminin temel özellikleri arasında yer alan işten bıkkınlık, işin değersizleşmesi ve işten uzaklaşmayı çağrıştırmaktadır.

Çalışmada en fazla tekrar eden metaforlardan “son” ve “bıkkınlık” kategorileri çalışanların içerisinde buldukları çalışma hayatına ait çıkarımlarda bulunmaya yardımcı olabilmektedir. Çalışanlar, çalışma temposu, insan ilişkilerinin yoğunluğu, iş tanımlarının net olmayışı ile iş yüklerinin artması ve sürekli olarak empati kurma ile psikolojik olarak yıpranmanın getirdiği bir tükenmişlik algısı içerisinde bulunduklarıdır. Çalışanlar “son” noktaya geldiklerini düşündükleri için hem duygusal olarak tükenmekte, hem de bu durumun çözümü kavuşturulamayacağı algısı içinde olmaları sebebiyle başarılarında düşme yaşanmaktadır. Ayrıca bu durumun çalışanlar üzerinde oluşturduğu bıkkınlık hissi de duyarsızlaşmayı beraberinde getirecektir. Çalışma bulguları doğrultusunda duygusal tükenmenin daha fazla olmasının, çalışanları yıpratmış olsa da henüz başarılarını düşürecek boyutlara getirmediği görülebilmektedir. Literatürde yer alan tükenmişlik çalışmalarının genel itibarı ile tükenmişlik düzeyleri bakımından ele alındığı göz önünde bulundurulduğunda bu çalışma ile çalışanlar tarafından oluşturulan tükenmişlik metaforları farklı bir bakış

açısı getirmiştir. Çalışma bu yönü ile literatürdeki tükenmişlik çalışmalarından farklılık göstermektedir.

Çalışanların oluşturduğu metaforlara Maslach Tükenmişlik Modeli kategorileri çerçevesinde bakıldığında çalışanların %80,67 oranla duygusal tükenme kategorisinde oldukları tespit edilmiştir. Duygusal tükenmede enerji eksikliği, ertesi gün işe gitme zorluğu, gerginlik, işe tahammül edememe, işinden vazgeçme, yorgun çaresiz hissetme gibi temel özellikler yer almaktadır. Lestari ve arkadaşlarının (2021) yaptıkları çalışmanın bulguları ile benzer bir şekilde çalışanların insanlarla yoğun etkileşimde bulunmaları duygusal tükenme düzeylerinin artmasına sebep olmaktadır.

Diğer taraftan kişisel başarıda düşme hissi kategorisi %15,13 oranla ikinci sırada yer almakta ve çalışanların işlerinde gerilediği evreyi yansıtmaktadır. Çalışanların duyarsızlaşma boyutunda çok fazla metafor üretmemeleri yaptıkları işin bir sonucu olarak değerlendirilebilecektir. Ayrıca Sayıl ve arkadaşlarının (1997); Arabacı ve Akar (2010) yaptıkları çalışmanın sonuçları ile benzer bir şekilde duygusal tükenmenin daha fazla, duyarsızlaşma ve kişisel başarıda düşme hisse daha düşük oranlarda olduğu sonucu çıkartılabilecektir. Diğer taraftan Ardıç ve Polatçı (2008)'nin duygusal tükenme ve duyarsızlaşma boyutlarının düşüken kişisel başarıda düşme hissi boyutunun yüksek olması sonucuna ulaşan çalışmaları ile farklılık göstermektedir. Çalışanların tükenmişlik konusunda en fazla duygusal açıdan tükenme yaşamaları tükenmişlik algısında kendi iç dünyalarında bu durumu hissetmeleri boyutunda kalarak yine kendilerini bir çıkmaza sokmaktadır. Özellikle sağlık sektöründe çalışanlar yaptıkları işi insanlık için önemli ve faydalı görmeleri sebebiyle (Maslach, 1981), duyarsızlaşmayı çok fazla yaşamamaktadırlar. Bu durum, Abdo ve arkadaşları (2016), Widjaja (2017) ile Lestari ve arkadaşları (2021) tarafından yapılmış çalışmaları sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Sonuç olarak çalışanlar korktukları "son" ile yüzleşmeyi beklemektedirler. Daha öncede belirtildiği üzere çalışanları bu doğrultuda desteklemek örgütlerin yapmaları gereken önemli görevler arasındadır. Unutulmamalıdır ki, tükenmişlik sendromu yaşayan çalışan kendi haline bırakıldığında bu durum ile baş edememişse duyarsızlaşmanın artması ile çalıştığı örgütteki çalışma arkadaşlarına bu durumu yansıtacak; başarısında bir azalma var ise verimliliği azalacağı için örgüt verimliliğini de olumsuz etkileyecektir. Bu nedenle çalışanları desteklemek sadece çalışanın mutluluğu ya da iyiliği olarak görülmemelidir. Mutlu çalışan, mutlu örgüt ve mutlu toplum demektir.

Tükenmişlik dönemlerine göre metaforlara bakıldığında çalışanların en fazla engellenme döneminde (%52,94) algıladıkları görülmektedir. Bu durumda diğer bulguları destekler nitelikte çalışanların bir çıkmazda oldukları ve kendile-

rini sona gelmiş olarak hissettiklerini göstermektedir. Çalışanlar içinde buldukları durumu değiştiremeyecekleri algısına sahip oldukları için yaptıkları işin anlamı kalmayarak değersizleşmektedir. Katılımcılardan elde edilen bulgular ve literatürde yer alan çalışmalar doğrultusunda birçok çalışanın tükenmişlik sendromu yaşadığını ve bu sebeple hem sağlık hem aile hem de çalışma ortamlarında sorunlar yaşadıklarını söylemek yanlış olmayacaktır.

Sonuç olarak çalışma hayatı içerisinde her çalışan için koşulların eşit olmasını beklemek hatalı olacaktır. Ancak çalışanların kendilerini bu denli yalnız ve çaresiz hissetmeleri, organizasyonların sorumluluklarını daha dikkatli olarak yerine getirmeleri gerektiğini göstermektedir. Tükenmişliğin bir “son” olmadığı, iş yaşamı içerisinde sorunlar yaşansa dahi örgütlerin destek olduğunu hissettirmeleri gerekmektedir. Diğer taraftan çalışanların da tükenmişlik ile baş edebilmek çözüm arayışı içerisinde olmaları gerekmektedir. Ancak elbette burada, bu çalışma ile de dikkat çekilmek istenen tükenmişlik sendromunu algılama önem arz etmektedir. Tükenmişliğin algılanması hem yöneticilerin hem de çalışanların dikkate alması gereken bir önemde vurgulanmalıdır. Yöneticiler ve çalışanlara yönelik olarak gerek görüşmeler ve gerekse çeşitli ölçekler aracılığıyla konunun uzmanları tarafından tükenmişlik sendromu irdelenebilecektir. Tükenmişlik sendromu ile bireysel olarak mücadele edebilmek için öncelikle sağlıklı, moralli bir yaşam sağlayabiliyor olmak gerekecektir. Bu açıdan çalışanın sağlığını kontrol ederek, moral ve motivasyon sağlamak için çeşitli aktivitelerde yer alması doğru olacaktır. Çalışanların çeşitli hobi edinmeleri, kişisel gelişim eğitimlerine katılmaları, tatile çıkmaları gibi yöntemler motivasyonları açısından katkı sağlayacaktır. Diğer taraftan çalışanların kendilerini ve yaşadıkları değişimleri analiz edebilmeleri, işlerini ve hedeflerini doğru tanımları ve analiz edebilmeleri, iş yapma metotlarını çeşitlendirme suretiyle monotonluktan çıkabilmeleri, olayların olumlu yanlarını görebilmeleri gerekmektedir. Tüm bunlar çalışanın kendi kendine yapabileceği yöntemler içerisinde yer almaktadır. Elbette örgütlerde tüm bu çabaları desteklemelilerdir. Aynı zamanda örgütlerin alması gereken tedbirler ve yapmaları gerekenler de bulunmaktadır. Örgütler çalışanlarına öncelikle adalet algısını yansıtmak zorundadırlar. Çalışanlar işlerin dağıtımından, ödüllerin dağıtımına kadar her açıdan eşitliği hissettikleri noktada örgüte karşı daha fazla güven hissetmekte ve bağlılıkları da artmaktadır. Örgüte güvenen çalışan daha verimli ve başarılı olacaktır. Örgütler bu doğrultuda çalışanlara destek sağlamalı ve özellikle çalışanların sorunlarını en azından dinleyebilecek ve kendi kendilerine başa çıkamadıkları durumlarda destek olabilecek terapistler istihdam etmelidirler.

Bu çalışma sağlık sektöründe görev yapan idari personellere uygulandığından bundan sonraki çalışmalarda doktor, hemşire gibi doğrudan sağlık hizmeti su-

numunda görevli çalışanlara uygulanması tükenmişlik algısının daha da net bir biçimde şekillenmesine yardımcı olabilecektir. Ayrıca gelecekte yapılacak çalışmaların kamu hastanelerinde görev yapan çalışanlar ile yapılması kamu - özel sektör bağlamında da karşılaştırmaya imkan verecektir.

Kaynakça

- Abdo, S.A.M., El-Sallamy, R.M., El-Sherbiny, A.M.M. & Kabbash, I.A. (2016). Burnout among physicians and nursing staff working in the emergency hospital of Tanta University, Egypt. *East Mediterr Health J*, 21(12), 906-915.
- Acar, A. & Erkan, M. (2018). The effects of quality work life and burnout syndrome: A study on hospitality industry, *Journal of Tourism*, 4 (1), 35-53.
- Akbolat, M. ve Işık, O. (2008). Sağlık çalışanlarının tükenmişlik düzeyleri: Bir kamu hastanesi örneği. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 11(2), 229-254.
- Akın, U. ve Oğuz, E. (2010). Öğretmenlerin işkoliklik ve tükenmişlik düzeylerinin ilişkisi ve çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 16(3), 309-327.
- Akman, B., Taşkın, N., Özden, Z. ve Çörtü, F. (2010). Okul öncesi öğretmenlerinde tükenmişlik üzerine bir çalışma. *İlköğretim Online*, 9 (2), 807-815.
- Akpınar, A. T. ve Taş, Y. (2011). Acil servis çalışanlarının tükenmişlik ile iş doyum düzeyleri arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik bir araştırma, *Türkiye Acil Tıp Dergisi*, 11(4), 161-5.
- Aksanaklu, P. ve İnandı, Y. (2018). Okul yöneticilerinin örgütsel bağlılıkları ile tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Mersin University Journal of the Faculty of Education*, 14(3).
- Aksu, A. (2010). Tükenmişlik sendromunun örgütsel bağlılığa etkileri: bir sağlık kuruluşunda uygulama. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kütahya: *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Aksu, A. ve Baysal, A. (2005). İlköğretim okulu müdürlerinde tükenmişlik, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 41, 7-24.
- Akyürek, M. İ. (2020). Öğretmenlerde tükenmişlik, *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 37, 35-47.
- Akyüz, İ. (2015). Hemşirelerin tükenmişlik ve depresyon düzeylerinin çalışma koşulları ve demografik özellikler açısından incelenmesi, *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 3(1): 21-34.
- Albar, B. Ö. ve Ofluoğlu, G. (2017). Çalışma hayatında mobbing ve tükenmişlik ilişkisi, *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 6(16), 538-550.

- Altay, B., Gönener, D. ve Demirkıran, C. (2010). Bir üniversite hastanesinde çalışan hemşirelerin tükenmişlik düzeyleri ve aile desteğinin etkisi, *Fırat Tıp Dergisi*, 15(1), 10-16.
- Anderson, M. B. G. & Iwanicki, E. F. (1984). Teacher motivation and its relationship to burnout, *Educational Administration Quarterly*, 20(2), 109-132.
- Antoniou, A. S., Polychroni, F. & Vlachakis, A. N. (2006). Gender and age differences in occupational stress and professional burnout between primary and high-school teacher in Greece; *Journal of Managerial Psychology*, 21(7), 682-690.
- Arabacı, İ. ve Akar, H. (2010). Eğitim müfettişlerinin bazı sosyal, demografik ve mesleki özelliklerine göre mesleki tükenmişlik düzeylerinin belirlenmesi, *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, (15), 78-91.
- Arches, J. (1991). Social structure, burnout, and job satisfaction, *Social Work*, 36(3), 202-206.
- Ardıç, K. ve Polatçı, S. (2008). Tükenmişlik sendromu akademisyenler üzerinde bir uygulama (GOÜ Örneği), *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 10/2, ss.69-96.
- Arı, G. S. ve Bal, E. Ç. (2008). Tükenmişlik kavramı: birey ve örgütler açısından önemi, *Yönetim ve Ekonomi*, 15/1, 131-148.
- Aslan, H., Aslan, O. ve Kesepara C. (1997). Kocaeli'nde bir grup sağlık çalışanında işe bağlı gerginlik, tükenme ve iş doyumunu, *Toplum ve Hekim*, 12(82), 24-9.
- Aslan, Ş. ve Özata, M. (2008). Duygusal zekâ ve tükenmişlik arasındaki ilişkilerin araştırılması: Sağlık çalışanları örneği, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (30), 77-97.
- Avşaroğlu, S., Deniz, M. E. ve Kahraman, A. (2005). Teknik öğretmenlerde yaşam doyumunu iş doyumunu ve mesleki tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (14), 115-129.
- Aydın, A. U. ve Akgemci, T. (2020). Tükenmişlik sendromunun işten ayrılma niyeti üzerine etkileri: Bankacılık sektörü çalışanları örneği, *Strategic Public Management Journal*, 6(11), 103-114.
- Bağcı, Z. (2015). Study of some demographic properties influencing the burnout levels of nurses in public hospitals by CHAID Analysis, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 5(2): 479-494.

- Bakker, A. B., Demerouti, E. & Sanz-Vergel, A. I. (2014). Burnout and work engagement: The JD-R Approach, *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 1, 389-411.
- Bakoğlu, R., Yiğit, İ., Yıldız, S. ve Taştan Boz, İ. (2009). Tükenmişliği ölçmede alternatif bir araç: Kopenhag Tükenmişlik Envanterinin Marmara Üniversitesi akademik personeli üzerine uyarlanması, *Yönetim*, 20(63), 77-98.
- Bartz, C. & Maloney, J. P. (1986). Burnout among intensive care nurses, *Research in Nursing & Health*, 9 (2), 147-153.
- Başol, G. ve Altay, M. (2009). Eğitim yönetici ve öğretmenlerin mesleki tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 15(58), 191-216.
- Başoğlu, B. ve Aytac, K. Y. (2016). Gençlik Hizmetleri ve Spor İl Müdürlerinin liderlik davranışı ve tükenmişlik arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi, *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 11 (3), 465-478.
- Benli, A., ve Cerev, G. (2017). Örgütsel sessizlik ve tükenmişlik ilişkisi: Turizm çalışanları örneği, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yönetim Bilimleri Dergisi*, 15(30), 411-433.
- Bianchi, R., Schonfeld, I. S. & Laurent, E. (2015). Burnout-depression overlap: A review, *Clinical Psychology Review*. 36, 28-41.
- Bilici, M., Mete, F. ve Soylu, C. (1998). Bir grup akademisyende depresyon ve tükenme düzeyleri, *Türk Psikiyatri Dergisi*, 9(3), 181-189.
- Bilişli, Y., Üstündaş M. ve Kamarlı H. (2015). Tıbbi sekreterlerin tükenmişlik düzeylerinin saptanması, *Electronic Journal of Vocational Colleges*. 14: 431-444.
- Bolat, O. (2011). İş yükü, iş kontrolü ve tükenmişlik ilişkisi, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(2), 87-101.
- Brewer, E. W. & Shapard, L. (2004). Employee burnout: A meta-analysis of the relationship between age or years of experience, *Human Resource Development Review*, 3(2), 102-123.
- Budak, G. ve Sürvegil, O. (2005). Tükenmişlik ve tükenmişliği etkileyen örgütsel faktörlerin analizine ilişkin akademik personel üzerinde bir uygulama, *Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(2), 95-108.

- Bulut, H. (2015). Sağlık çalışanlarında depresyon ve tükenmişlik düzeylerinin bazı demografik değişkenler açısından incelenmesi: Iğdır ili Devlet Hastanesi örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü.
- Burke, R. J., Greenglass, E. R. & Schwarzer, R. (1996). Predicting teacher burnout over time: Effects of work stress, social support, and self-doubts on burnout and its consequences; *Anxiety, Stress and Coping: An International Journal*, 9(26).
- Cameron, L., Maslen, R., Todd, Z., Maule, J., Stratton, P. & Stanley, N. (2009). The discourse dynamics approach to metaphor and metaphor-led discourse analysis; *Metaphor and Symbol*, 24(2), 63-89.
- Cemaloğlu, N. ve Erdemoğlu Şahin, D. (2007). Öğretmenlerin mesleki tükenmişlik düzeylerinin farklı değişkenlere göre incelenmesi, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 15(2), 465-484
- Cemaloğlu, N. ve Kayabaşı, Y. (2007). Öğretmenlerin tükenmişlik düzeyi ile sınıf yönetiminde kullandıkları disiplin modelleri arasındaki ilişki. *Gazi University Journal of Gazi Educational Faculty (GUJGEF)*, (2).
- Chakravorty, A. & Singh, P. (2021). Correlates of burnout among Indian primary school teachers, *International Journal of Organizational Analysis*.
- Cordes, C. L., & Dougherty, T. W. (1993). A Review and an integration of research on job burnout. *Academy Of Management Review*, 18(4), 621-656.
- Cordes, C. L., Dougherty, T. W. & Blum, M. (1997). Patterns of burnout among managers and professionals: a comparison of models. *Journal Of Organizational Behavior: The International Journal Of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior*, 18 (6), 685-701.
- Çankaya, M. (2017). Özel hastane çalışanlarının tükenmişlik düzeyleri ve bir alan uygulaması, *International Journal of Academic Value Studies*, 3 (9), 1-15.
- Çavuş, M. F., Gök, T. ve Kurtay, F. (2007). Tükenmişlik: Meslek yüksekokulu akademik personeli üzerine bir araştırma, *Journal of the Cukurova University Institute of Social Sciences*, 16(2).
- Çelik, M. ve Karakaplan Özer, E. (2013). The effect of total quality management practices on preventing burnout syndrome, *International Journal of Social Science*, 6 (4), 779-794.
- Çetin, F., Basım, H. N. ve Aydoğan, O. (2011). Örgütsel bağlılığın tükenmişlik ile ilişkisi: öğretmenler üzerine bir araştırma, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (25), 61-70.

- Çetin, B., Gündüz, H. B. ve Akın, A. (2008). An investigation of the relationships between self-compassion, motivation, and burnout with structural equation modeling [English], *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8 (2), 39-45.
- Çetin, C. ve Kurban, P. (2016). Tükenmişlik ve örgütsel sosyalleşme ilişkisi – Kıdemi 0-2 yıl olan memur çalışanlar örnekleme, *Çalışma ve Toplum*, 2016/3, ss.1271-1294.
- Çevik, O. ve Özbacı, A. A. (2020). Sağlık çalışanlarının tükenmişlik düzeyleri ile demografik özellikleri arasındaki ilişki- Samsun ili örneği, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(3), 1773-1787.
- Çiçek Sağlam, A. (2011). Akademik personelin sosyo-demografik özelliklerinin tükenmişlik düzeyleri ile ilişkisi, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 407-420.
- Demir, R., Türkmen, E. ve Doğan, A. (2015). Examination of burnout level of academics in terms of demographic variables, *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 1(4), 1194-1222.
- Denizoğlu, S., Yılmaz, B., Akyıl, R. ve Akyıl, M. Ş. (2005). Atatürk Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesinde çalışan diş hekimleri ve hemşirelerin mesleki durum değerlendirmesi (Bölüm II-Tükenmişlik). *Atatürk Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi*. 15(2): 43-53.
- Deryakulu, D. (2005). Bilgisayar öğretmenlerinin tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi. *Eurasian Journal of Educational Research (EJER)*, (19).
- Dikmetaş, E., Top, M. ve Ergin, G. (2011). Asistan hekimlerin tükenmişlik ve mobbing düzeylerinin incelenmesi. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 22(3), 137-149.
- Dizer, B., İyigün E. ve Kılıç S. (2008). Yoğun bakım hemşirelerinin tükenmişlik düzeylerinin belirlenmesi, *Yoğun Bakım Hemşireliği Dergisi*. 12(1-2): 1-11.
- Dolgun, U. (2010). Tükenmişlik sendromu. *Örgütsel Davranışta Güncel Konular*, 287-310.
- Dolunay, A. B. ve Piyal, B. (2003). Öğretmenlerde bazı mesleki özellikler ve tükenmişlik, *Kriz Dergisi*, 11(1), 35-48.
- Durak, H. Y. ve Seferoğlu, S. S. (2017). Öğretmenlerde tükenmişlik duygusunun çeşitli değişkenler açısından incelenmesi, *Gazi University Journal of Gazi Educational Faculty (GUJGEF)*, 37(2).
- Duran, Ö., Duran F.Y. ve Aydoğdu G. (2015). Acil serviste tükenmişlik sendromu. *İzmir Eğitim ve Araştırma Hastanesi Tıp Dergisi*, 19(1): 27-32
- Edelwich, J. & Brodsky, A. (1980). Burn-out: Stages of disillusionment in the helping professions. New York: Human Sciences Press.

- Ekberg, J. Y., Griffith, N. & Foxall, M. J. (1986). Spouse burnout syndrome, *Journal of Advanced Nursing*, 11 (2), 161-165.
- Eker, M. & Anbar, A. (2008). Work related factors that affect burnout among accounting and finance academicians, *İş Güç: Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 10(4), 110-137.
- Erçen, A. E. Y. (2009). Öğretmenlerin mesleki tükenmişlik düzeyleri Mersin ilinde karşılaştırmalı bir inceleme. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(36), 1-8.
- Ergin, C. (1993). Doktor ve hemşirelerde tükenmişlik ve Maslach Tükenmişlik Ölçeğinin uyarlanması, VII. *Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmaları, Türk Psikologlar Derneği Yayını*, 22-25 Eylül, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Eroğlu, Ş. G. (2014). Öğütlerde duygusal emek ve tükenmişlik ilişkisi üzerine bir araştırma. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (19).
- Erol, A., Akarca, F., Değerli, V., Sert, E., Delibaş, H., Gülpek, D. ve Mete, L. (2012). Acil servis çalışanlarında tükenmişlik ve iş doyumu, *Klinik Psikiyatri*, 15, 103-110.
- Ertürk, E. ve Keçecioglu, T. (2012). Çalışanların iş doyumları ile mesleki tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişkiler: Öğretmenler üzerine örnek bir uygulama. *Ege Akademik Bakış*, 12 (1), 39-52.
- Fabian, G. (2013). The Application of improved metaphor analysis in education research; *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 93, 1025-1029.
- Filiz, Z. (2014). Öğretmenlerin iş doyumu ve tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 10(23), 157-172.
- Freudenberger, H. J. (1974). Staff burn-out, *Journal of Social Issues*, 30 (1), 159-165.
- Friesen, D. & Sarros, J. C. (1989). Sources Of burnout among educators. *Journal of Organizational Behavior*, 10(2), 179-188.
- Greenglass, E. R. & Burke, R. J. (1990). Burnout over time, *Journal of Health and Human Resources Administration*, 13 (2), 192-204.
- Güdük, M., Erol, Ş., Yağcıbulut, Ö., Uğur, Z., Özvarış, Ş. B. ve Aslan, D. (2005). Ankara'da bir tıp fakültesinde okuyan son sınıf öğrencilerde tükenmişlik sendromu. *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 14(8), 169-173.
- Gül, A.I., Keskin, D. ve Bozkurt, C. (2014). The relationship between burnout syndrome and automatic thoughts, *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 15(2), 93-98.

- Güllüce, A. Ç. ve İşcan, Ö. F. (2010). Mesleki tükenmişlik ve duygusal zekâ arasındaki ilişki, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(2), 7-29.
- Gülova, A.A., İspirli, D. ve Eryılmaz, İ. (2014). İşkoliklik ve tükenmişlik arasındaki ilişkinin incelenmesine yönelik beyaz yakalılar üzerine bir araştırma, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (19).
- Güncel Türkçe Sözlük www.sozluk.gov.tr Erişim Tarihi: 25/12/2020
- Gündüz, B. (2005). İlköğretim öğretmenlerinde tükenmişlik, *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(1).
- Gündüz, B., Çapri, B. ve Gökçakan, Z. (2012). Üniversite öğrencilerinin tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi, *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, (19), 38-55.
- Gündüz, B., Çapri, B. ve Gökçakan, Z. (2013). Mesleki Tükenmişlik, işle bütünleşme ve iş doyumunu arasındaki ilişkilerin incelenmesi, *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 29-49.
- Güneş, İ., Bayraktaroğlu, S. ve Kutanis, R. Ö. (2009). Çalışanların örgütsel bağlılık ve tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişki: Bir Devlet üniversitesi örneği, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3), 481-497.
- Günüşen, N. ve Üstün, B. (2010). Türkiye’de ikinci basamak sağlık hizmetlerinde çalışan hemşire ve hekimlerde tükenmişlik: Literatür incelemesi, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi*, 3(1), 40-51.
- Hakanen, J. J., Bakker, A. B. & Schaufeli, W. B. (2006). Burnout and work engagement among teachers, *Journal of School Psychology*, 43(6), s.495-513.
- Helvacı, I. ve Turhan, M. (2013). Tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi: Silifke’de görev yapan sağlık çalışanları üzerinde bir araştırma. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 1(4), 58-68.
- Jones, A. M., Clark, J. S. & Mohammad, R. A. (2021). Burnout and secondary traumatic stress in health-system pharmacists during the COVID-19 Pandemic, *American Journal Of Health-System Pharmacy*.
- Kaçmaz, N. (2005) Tükenmişlik sendromu, *İstanbul Üniversitesi, İstanbul Tıp Fakültesi Dergisi*, 68/1:29-32.
- Kahya, C. (2015). Örgütsel sessizlik ve tükenmişlik sendromu ilişkisi, *Electronic Turkish Studies*, 10(10).
- Kan, Ü. D. (2008). Bir grup okul öncesi öğretmeninde tükenmişlik durumunun incelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 16(2), 431-438.

- Kaplan, M. ve Ulutaş, Ö. (2016). Duygusal emeğin tükenmişlik üzerindeki etkisi: Otel işletmelerinde bir araştırma, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (35), 165-174.
- Karahan, Ş. ve Balat, G. U. (2011). Özel eğitim okullarında çalışan eğitimcilerin öz-yeterlik algılarının ve tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29(29), 1-14.
- Karakaş, A. (2017). Duygusal emek, tükenmişlik ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişki: Otel işletmesi çalışanları üzerine bir araştırma, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 80-112.
- Karakelle, S. ve Canpolat, S. (2010). Tükenmişlik düzeyi yüksek ilköğretim öğretmenlerinin öğrencilere yaklaşım biçimlerinin incelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 33(147), 106-120.
- Karsavuran, S. (2014). Sağlık sektöründe tükenmişlik: Ankara'daki Sağlık Bakanlığı Hastaneleri yöneticilerinin tükenmişlik düzeyleri, *H.Ü İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 32(2): 133-165
- Kavlu, İ. ve Pınar, R. (2009). Acil servislerde çalışan hemşirelerin tükenmişlik ve iş doyumlarının yaşam kalitesine etkisi, *Türkiye Klinikleri Tıp Bilimleri Dergisi*, 29(6), 1543-1555.
- Kaya, M., Üner, S., Karanfil, E., Uluçay, R., Yüksel, F. ve Yüksel, M. (2007). Birinci basamak sağlık çalışanlarının tükenmişlik durumları. *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni*, 6(5), 357-363.
- Kaya, U. ve Özhan, Ç. K. (2012). Duygusal emek ve tükenmişlik ilişkisi: Turist rehberleri üzerine bir araştırma, *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 3(2), 109-130.
- Kebapçı, A. ve Akyolcu, N. (2011). Acil birimlerde çalışan hemşirelerde çalışma ortamının tükenmişlik düzeylerine etkisi, *Türkiye Acil Tıp Dergisi*, 11(2), 59-67.
- Kıral, E. ve Diri, M. S. (2016). Ortaokul öğretmenlerinin iş doyumlarının mesleki tükenmişlik düzeylerine etkisi, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(39), 125-149.
- Koçak, O., Yavuz Ö. ve Yavuz K. (2015). Acil tıp teknisyenlerinde tükenmişlik sendromu ve öğrenci olma durumu arasındaki ilişki, *Kamu-İş*. 14(2): 115-136.
- Kokkinos, C. M. (2011). Job stressors, personality and burnout in primary school teachers, *British Journal of Educational Psychology*, 77(1), 229-243.
- Konakay, G. (2013). Akademisyenlerde duygusal zekâ faktörlerinin tükenmişlik faktörleri ile ilişkisine yönelik bir araştırma: Kocaeli Üniversitesi örneği, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(1), 121-144.

- Konakay, G. ve Sevinç Altaş, S. (2011). Akademisyenlerde tükenmişlik ve iş tatmini düzeylerinin demografik değişkenler açısından incelenmesi: Kocaeli Üniversitesi örneği, *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi*, 13(2), 35-71.
- Korkmaz, H., Sünnetçioğlu, S. ve Koyuncu, M. (2015). Duygusal emek davranışlarının tükenmişlik ve işten ayrılma niyeti ile ilişkisi: Yiyecek içecek çalışanları üzerinde bir araştırma, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(12), 14-33.
- Köse, S., Oral, L. ve TÜresin, H. (2011). Duygusal emek davranışlarının işgörenlerin tükenmişlik düzeyleri ile ilişkisi üzerine sağlık sektöründe bir araştırma, *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi* 12(2), 165-185.
- Kulakçı, H., Ayyıldız, T., Veren, F. Kalıncı, N. ve Topan, A. (2015). Zonguldak il merkezi Kamu Hastaneleri'nde çalışan ebe ve hemşirelerin mobbing ve tükenmişlik düzeylerinin ve bunları etkileyen faktörlerin değerlendirilmesi, *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*. 12(2): 133-141.
- Kurçer, M. A. (2005). Harran Üniversitesi Tıp Fakültesi hekimlerinin iş doyumunu ve tükenmişlik düzeyleri. *Harran Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 2(3), 10-15.
- Kutsal, D. ve Bilge, F. (2012). Lise öğrencilerinin tükenmişlik ve sosyal destek düzeyleri, *Eğitim ve Bilim*, 37(164).
- Lee, R. T. & Ashforth, B. E. (1993). A Further examination of managerial burnout: toward an integrated model, *Journal of Organizational Behavior*, 14(1), 3-20.
- Leiter, M. P. & Maslach, C (1988) The Impact of interpersonal environment on burnout and organizational commitment, *Journal of Organizational Behavior*, 9(4), 297-308.
- Leiter, M. P. & Maslach, C. (1999). Six areas of worklife: A Model of the organizational context of burnout. *Journal of Health and Human Services Administration*, 21 (4), 472-489.
- Lestari, N., Emaliyawati, E. & Yudianto, K. (2021). Relationship of Burnout level with nurse caring perception in emergency departments, *Journal of Nursing Care*, 4(1), 236-242.
- Lisa, S. R., Matthew, T., Marco, A. R., Rachael, C. R., Constance, G. Srijan, S. ve Douglas, A. M. (2018). Prevalence of burnout among physicians: A systematic review, American Medical Association, *JAMA*, 320(11), 1131-1150.
- Lloyd, C. King, R. & Chenoweth, L. (2009). Social work, stress and burnout: A Review. *Social Work Education*, 40(2), 161-173.

- Maraşlı, M. (2005). Bazı özelliklerine ve öğrenilmiş güçlülük düzeylerine göre lise öğretmenlerinin tükenmişlik düzeyleri. *TTB Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, 6(23), 27-33.
- Maslach, C. (1981). *Maslach burnout inventory* (3rd ed.). Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.
- Maslach, C. (2003a). *Burnout the cost of caring*, prologue by Zimbardo, P. G., Cambridge, Malor Books.
- Maslach, C. (2003b) Job burnout: new directions in research and intervention, *Current Directions in Psychological Science*, 12 (5). 189-192.
- Maslach, C. & Goldberg, J. (1998). Prevention of burnout: new perspectives, *Applied & Preventive Psychology*, 7:63-74
- Maslach, C., Schaufeli, W. B. & Leiter, M. P. (2001). Job burnout, *Annual Review of Psychology*, 52 (1), 397-422.
- Maslach, C. & Jackson, S. E. (1981). The measurement of experienced burnout, *Journal of Occupational Behaviour*, 2: 99-113.
- Metin, Ö. ve Gök, F. (2007). Hemşirelerin tükenmişlik düzeyinin belirlenmesi, *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 10(1), 58-66.
- Miles, M. B. & Huberman, A. M. (1994). *An expanded sourcebook qualitative data analysis*. New Delhi: Sage Publications.
- Naktiyok, A. ve Karabey, C. N. (2005). İşkoliklik ve tükenmişlik sendromu, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(2), 179-198.
- Okray, Z. ve Abatay G.B. (2015). Birinci basamak temel sağlık ve yataklı tedavi kurumlarında çalışan hemşirelerin tükenmişlik sendromu ve iş doyumlarının karşılaştırılması, *Turkish International Journal of Special Education and Guidance & Counseling*. 4(2): 49-56.
- Oral, A. G. L. ve Köse, S. (2011). Hekimlerin duygusal emek kullanımı ile iş doyum ve tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişkiler üzerine bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(2), 463-492.
- Otacıoğlu, S. G. (2008). Müzik öğretmenlerinde tükenmişlik sendromu ve etkileyen faktörler, *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(15).
- Özgür, M. ve Özer F.G. (2007). Hemşirelerin tükenmişlik düzeyinin belirlenmesi. *Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi*. 10(1): 58-66
- Özkanan, A. (2009). Örgüt iklimi ve tükenmişlik ilişkisi: Büro çalışanları üzerine bir alan araştırması, *Yükseklisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü*, Ankara.

- Öztuna, İ. G. (2005). Oto sanayi sektöründeki bir firmada çalışanların tükenmişlik düzeyleri ve ilişkili etmenler, *Yükseklisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.*
- Quick, J. C., Cooper, C. L., Gavin, J. H. & Quick, J. D. (2008) *Managing executive health: Personal and corporate strategies for sustained success.* Cambridge University Press.
- Patrick, K. & Lavery, J. F. (2007). Burnout in nursing, *Australian Journal of Advanced Nursing*, 24(3), 43-48.
- Platsidou, M. & Agaliotis, I. (2014). Burnout, job satisfaction and instructional assignment-related sources of stress in greek special education teachers; *International Journal of Disability, Development and Education*, 55(1), 61-76.
- Polat, S. (2009). İlköğretim Müfettişlerinin örgütsel bağlılık, mesleki tükenmişlik ve işten ayrılma niyetleri arasındaki ilişki, *Education Sciences*, 4(3), 1150-1159.
- Purvanova, R. K. & Muros, J. P. (2010). Gender differences in burnout: A meta-analysis, *Journal of Vocational Behavior*, 77, 168-185.
- Romani, M. & Ashkar, K. (2014). Burnout among physicians, *Libyan Journal Of Medicine*, 9(1), 1-6.
- Saban, A. (2006). Functions of metaphor in teaching and teacher education: A review essay; *Teaching Education*, 17(4), 299-315.
- Saban, A. (2009). Öğretmen adaylarının öğrenci kavramına ilişkin sahip oldukları zihinsel imgeler; *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(2), 281-326.
- Sağlam, A. Ç. (2011). Akademik personelin sosyo-demografik özelliklerinin tükenmişlik düzeyleri ile ilişkisi, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.8, S.15, s.407-420.
- Sari, N. L. G. K. & Putra, M. S. (2021). The role of job burnout in mediating the effect of perceived organizational support on work satisfaction at perumda Tirtaamerthabuana in Tabanan, *American Journal of Humanities and Social Sciences Research*, 5(2), 356-362.
- Sayıl, I., Haran, S., Ölmez, Ş. ve Özgüven, H. D. (1997). Ankara üniversitesi hastanelerinde çalışan doktor ve hemşirelerin tükenmişlik düzeyleri, *Kriz Dergisi*, 5(2), 71-77.
- Schaufeli, B.W., Taris, T.W. & Van Rhenen W. (2008). Workaholism, burnout and work engagement: three of a kind or three different kinds of employee well-being?, *Applied Psychology: An International Review*, 57, 2, 173-203.

- Seferoğlu, S. S., Yıldız, H. ve Yücel, Ü. A. (2014). Öğretmenlerde tükenmişlik: tükenmişliğin göstergeleri ve bu göstergelerin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 39(174).
- Serinkan, C. ve Barutçu, E. (2020). Güncel yönetim sorunlarından biri olarak tükenmişlik sendromu: denizli’de yapılan bir araştırma, *Yenifikir, Uluslararası Hakemli Akademik Fikir Araştırma Dergisi*, 12(24).
- Singh, J., Goolsby, J. R. & Rhoads, G. K. (1994). Behavioral and psychological consequences of boundary spanning burnout for customer service representatives, *Journal of Marketing Research*, 558-569.
- Soner, O. ve Yılmaz, O. (2020). Özel eğitim sınıflarında görev yapan öğretmenlerin psikolojik iyi oluşları ve tükenmişlik düzeyleri; *Trakya Eğitim Dergisi*, 10(3), 668-682.
- Sönmez, B., Sönmez, Ö., Orhan, D. ve Öksüz, E. (2016). Ankara’da radyoloji teknisyenlerinin iş doyumunu ve tükenme durumları: Kesitsel bir çalışma, *Euras J Fam Med*, 5(1), 25-32.
- Sünter, A. T., Canbaz, S. ve Dabak, Ş. (2006). Pratisyen hekimlerde işe bağlı gerginlik ve iş doyumunu düzeyleri, *Genel Tıp Dergisi*, 16(1), 9-14.
- Sweeney, J. T. & Summers, S. L. (2002) The effect of the busy season workload on public accountants’ job burnout. *Behavioral Research in Accounting*, 14(1), 223-245.
- Şahin, F. ve Şahin, D. (2012). Engelli bireylerle çalışan özel eğitim öğretmenlerinin tükenmişlik düzeyinin belirlenmesi; *Öğretmen Eğitimi ve Eğitimcileri Dergisi* 1(2), 275-294.
- Şenturan, L., Gülseven Karabacak, B., Ecevit Alpar, Ş. ve Sabuncu, N. (2009). Hemodiyaliz ünitelerinde çalışan hemşirelerin tükenmişlik düzeyi, *Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanat Dergisi*. 2(2): 33-45
- Şentürk, S. (2014). Yoğun bakım hemşirelerinin tükenmişlik düzeyleri ile uyku kalitesi arasındaki ilişkinin incelenmesi, *Bozok Tıp Dergisi*. 4(3): 48-56.
- Tanrıverdi, H., Koçaslan, G. ve Taştan, N. O. (2018). Psikolojik şiddet algısı, tükenmişlik sendromu ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişki: Banka çalışanları üzerinde bir araştırma, *Yönetim ve Ekonomi*, 25(1), 113-131.
- Tansel, B. (2015). Üniversite öğrencilerinin tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi, *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 44(2), 241-268.
- Taşlıyan, M., Hırlak, B. ve Çiftçi, G. E. (2014). Akademisyenlerin duygusal zekâ, iş tatmini ve tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişki, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 63-80.

- Taycan, O., Kutlu, L., Çimen, S. & Aydın, N. (2006). Bir üniversite hastanesinde çalışan hemşirelerde depresyon ve tükenmişlik düzeyinin sosyodemografik özelliklerle ilişkisi, *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 7(2), 100-108.
- Toker, B. (2011). Burnout among university academicians: An empirical study on the universities of Turkey, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 12(1), 114-127.
- Torun, A. (1997). *Stres ve Tükenmişlik*, Endüstri ve Örgüt Psikolojisi içinde, Ed.Suna Tevrüz, 2.Baskı, Türk Psikologlar Derneği ve Kalite Derneği Ortak Yayını, İstanbul, 43-53.
- Tuğrul, B. ve Çelik, U. P. E. (2002). Normal çocuklarla çalışan anaokulu öğretmenlerinde tükenmişlik, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(12), 1-11.
- Tümkaya, S. ve Çavuşoğlu, İ. (2010). Sınıf öğretmenliği son sınıf öğretmen adaylarının tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(2), 468-481.
- Ünal, S., Karlıdağ, R. ve Yoloğlu, S. (2001). Hekimlerde tükenmişlik ve iş doyumunu düzeylerinin yaşam doyumunu düzeyleri ile ilişkisi, *Klinik Psikiyatri*, 4(2), 113-118.
- Vahey, D. C., Aiken, L. H., Sloane, D. M., Clarke, S. P. & Vargas, D. (2004). Nurse burnout and patient satisfaction. *Medical Care*, 42(2), II57-II66.
- Weisberg, J. (1994). Measuring workers' burnout and intention to leave, *International Journal of Manpower*, 15 (1), s 4-14.
- WHO. (2002). European forum of medical associations and The WHO. 26/12/2020 tarihinde http://www.cpme.eu/european_forum_of_medical_associations_and_the_who adresinden alındı.
- Widjaja, M. S. (2017). Hubungan antara kecerdasan emosional dengan kecenderungan burnout pada karyawan bagian pemasaran. *Jurnal Psikologi Ulayat*, 3(1), 18
- Wright, T. A. & Douglas G. B. (1997). The contribution of burnout to work performance, *Journal of Organizational Behavior*, 18(1), 491-499.
- Yakut, H. İ., Kapısız, S. G., Durutuna, S. ve Evran, A. (2013). Sağlık alanında çalışma yaşamında tükenmişlik, *The Journal of Gynecology - Obstetrics and Neonatology*. 10(38): 1564-1571.
- Yavuzylmaz, A., Topbaş, M., Çan, E., Çan, G. ve Özgün, Ş. (2007). Trabzon il merkezindeki sağlık ocakları çalışanlarında tükenmişlik sendromu ile iş doyumunu düzeyleri ve ilişkili faktörler, *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni*, 6(1), 41-50.

- Yeniçeri, Ö., Demirel, Y. ve Seçkin, Z. (2009). Örgütsel adalet ile duygusal tükenmişlik arasındaki ilişki: imalat sanayi çalışanları üzerine bir araştırma, *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2009(1), 83-99.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, M. H. ve Erul, E. E. (2013). Duygusal emek davranışının işgörenlerin tükenmişlik düzeylerine etkisi, *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 5(1), 89-99.
- Yıldırım, M. H., Erul, E. E. ve Kelebek, P. (2014). Tükenmişlik ile işten ayrılma niyeti arasındaki ilişki banka çalışanları üzerine bir araştırma, *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 6(1), 34-44.
- Yıldırım, M. H. ve İçerli, L. (2010). Tükenmişlik sendromu: Maslach ve Kopenhagen Tükenmişlik Ölçeklerinin karşılaştırmalı analizi, *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(1), 123-131.
- Yıldız, N., Yolsal, N. ve Ay, P. (2003). İstanbul Tıp Fakültesi'nde çalışan hekimlerde iş doyumunu, *İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası*, 66(1), 34-41.
- Yılmaz, E. ve Aslan, S. (2018). Lise öğretmenlerinde tükenmişlik, işdoyumunu ve algılanan sosyal destek: bursa ili örneği, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(3), 1861-1886.
- Yılmaz Daban, B. (2018). Ortaokul öğretmenlerinin duygusal emek ile tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi, *Yükseklisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Rize.
- Yoleri, S. & Bostancı, M. Ö. (2012). Determining factors that affect burnout and satisfaction among academicians: A sample application on the Hitit University, *Electronic Turkish Studies*, 7(4), 589-600.
- Yücebalkan, B. ve Karasakal, N. (2016). Akademisyenlerde duygusal emek ile tükenmişlik düzeyi arasındaki ilişkiye yönelik bir araştırma: Kocaeli Üniversitesi örneği, *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi (IBAD)*, 1(2), 187-200.

Etik kurul onayı

Çalışmanın verileri Kasım - Aralık 2019 tarihleri arasında toplanmış olması sebebiyle etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalar arasında yer almaktadır.

Çıkar çatışması beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

İç denetimin hileye yaklaşımında Benford Kanunu'nun uygulanması*

Application of Benford's Law in the approach of internal audit to fraud

Gönderim Tarihi / Received : 06.12.2020

Kabul Tarihi / Accepted : 16.04.2021

Doi: <https://doi.org/10.31795/baunsobed.836573>

Suat KARA**1

Sena İLKDOĞAN²

ÖZ: Kurumlar değişen dünya düzeninde her zaman hile riski ile karşı karşıyadırlar. Son zamanlarda yaşanan muhasebe skandalları denetim birimlerinin ne kadar önemli olduğunu ortaya koymuştur. Hilenin meydana geldikten sonra reaktif yöntemler ile tespit edilmesinden ziyade proaktif yöntem ve sayısal modellemeler kullanılarak risklerin önceden tespit edilmeye çalışılması günümüzde oldukça önemli hale gelmiştir. Bu çalışmada, proaktif yöntemlerden biri olan Benford Kanunu analiz tekniği kullanılmıştır. İç denetim departmanı bulunan ve bulunmayan iki ayrı şirketin verileri analiz edilmiş ve analiz sonucunda gözlemlenen oranlar ile Benford Kanunu'nun oranları arasındaki sapmalar tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İç denetim, Benford Kanunu, Hile.

ABSTRACT: Institutions are always at risk of fraud in a changing world system. The recent accounting scandals have revealed how important audit units are. It is very important to detect and eliminate risks beforehand by using proactive methods and numerical modeling rather than detecting fraud with reactive methods. In this research, Benford's Law analysis technique, one of the proactive methods, has been used. The data of two companies with and without an internal audit department were analyzed and the deviations between the rates observed and the rates of Benford Law as a result of the analysis were determined.

Keywords: Internal audit, Benford's Law, Fraud.

*Bu çalışma Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü/ İşletme Anabilim Dalı/ Muhasebe ve Finansman Yüksek Lisans Programında 2020 yılında hazırlanmış olan " İç Denetimin Hileye Yaklaşımında Benford Kanunu'nun Uygulanması" başlıklı tezden üretilmiştir.

¹Sorumlu Yazar / Corresponding Author

¹Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi-İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi/ Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü/Uluslararası Finansman Anabilim Dalı, suatkara@balikesir.edu.tr,

<https://orcid.org/0000-0001-7818-2551>

²Öğrenci, Balıkesir Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü/Muhasebe ve Finansman Anabilim Dalı (DR), senailkdogan@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-6925-5218>

EXTENDED ABSTRACT

Literature review

The ever-changing world structure also affects the economic functioning of the countries. The advancing technology, the complexity of financial markets and the change of expectations over time have pushed us into an incomprehensible world. Institutions that play an important role in the economic environment also try to keep their profitability high and avoid taxes in order to meet the increasing financing needs, changing market expectations and maximize the value of the institution within this complex system. For this reason, the institutions are faced with the risk of fraud that can be done by the management. In addition, factors such as pressure, encouragement and justification have revealed the risk of fraud by employees. Looking at the literature in the field of audit, types of fraud are divided into three categories: fraudulent financial reporting, misuse of assets and corruption. Institutions have lost 5% of their annual income due to one of these types of fraud. The total loss in the reported cases is \$ 3.6 billion. When the financial losses caused by fraud are so high, the detection time becomes important. Because the longer a fraud continues, the more damage it will do to the business. When fraud lasts for 6 months or less, the average loss is \$ 50,000, while it is \$ 740,000 when it lasts longer than 60 months (ACFE, 2020). For this reason, it is very important to detect the fraud in a short time. While the financial losses are so high, many models and methods are used to reduce the risk of fraud and detect frauds instead of reacting after cheating occurs. One of these methods is Benford's Law. When the international and national literature is examined, it is seen that the Benford Law analysis technique is mostly used for fraud risk detection. Carslaw (1988), Durtschi et al. (2004), Aydın (2017), Ertikin (2017) determined deviations by analyzing Benford's Law in their studies and tried to identify items that could pose fraud risk. However, in the field of internal audit, there are quite a limited number of studies in which Benford's Law analysis technique is used to determine fraud risk. One of these studies is the work of Çelik (2019). In this study; The internal audit processes of a company were examined in terms of fraud audit and it was determined that fraud was committed in the sales department in 2017. The internal audit department used Benford's Law in the analysis of the evidence they obtained and examined the records starting with the deviating numbers. They detected fraud in some of these records. The company did not share the entire report.

Methodology

In this study; Benford's Law analysis technique was used to detect deviations in terms of fraud risk by using one-year sales data for 2019 of two different companies operating in the food sector, with and without an internal audit de-

partment. To the data; First, Second, First Two Digits tests were conducted and the Mean Absolute Deviation method was used to test the conformity of the data to Benford's Law rates. In the study the Benford Law analysis technique used is explained. The first, second and first two steps tests applied to the data were defined. The Mean Absolute Deviation method used to test the conformity of the observed rates to the rates of Benford's Law is also explained.

Findings and discussion

In this study, the observed ratios of the data belonging to the company (Company X) with an internal audit department were found to be compatible with the rates of Benford Law. The observed rates of data belonging to a company without an internal audit department (Company Y) were found to be inconsistent with the rates of Benford Law.

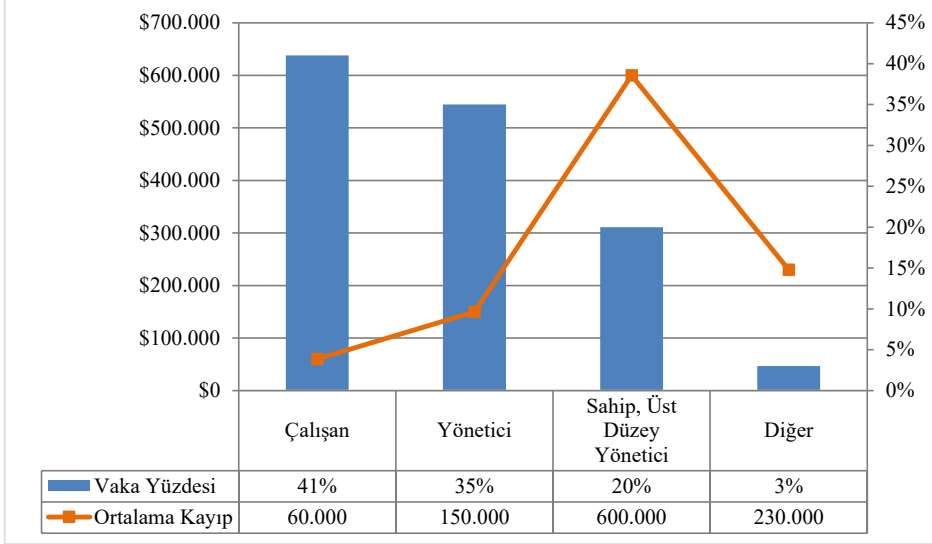
Results and recommendations

In this study, the observed ratios of the data belonging to the company (Company X) with an internal audit department were found to be compatible with the rates of Benford Law. The observed rates of data belonging to a company without an internal audit department (Company Y) were found to be inconsistent with the rates of Benford Law. Significant deviations causing incompatibility should be carefully studied. According to this result, it is thought that the presence of an internal audit department of a company will be an important tool in detecting accounting fraud. Benford's Law analysis technique is understandable and can be easily applied to companies with an internal audit department due to its low cost. In addition, the auditor can save time because it will create an audit target based on data that is a deviation, not all data. It is thought that the application of the Benford Law analysis technique in companies will guide the internal and independent auditor, the accounting department. It is believed that companies without an internal audit department should form an internal audit unit, even if it is small, and even if they do not establish an internal audit unit, the application of Benford Law analysis technique by the accounting department will be important in terms of detecting the possibility of fraud.

Giriş

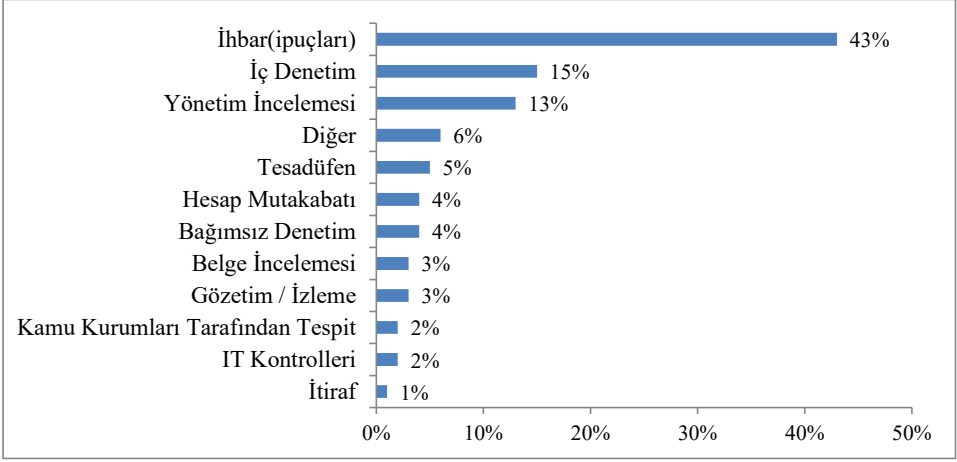
Sürekli değişen dünya yapısı, ülkelerdeki ekonomik işleyişi de etkilemektedir. Gelişen teknoloji, finansal piyasaların zaman ilerledikçe karmaşık hale gelmesi, beklentilerin zaman içinde değişmesi bizi anlaşılması zor bir dünyaya itmiştir. Ekonomik çevrede önemli rol oynayan kurumlar da bu karmaşık sistemin içinde giderek artan finansman ihtiyaçlarını, değişen piyasa beklentilerini karşılayabilmek ve kurumun değerini maksimize etmek için karlılıklarını yüksek tutmaya ve vergiden kaçınmaya çalışırlar. Bu sebeple kurumlar yönetim tarafından yapılabilecek hile riski ile karşı karşıya kalmışlardır. Ayrıca baskı, teşvik ve haklı gösterme gibi unsurlar, çalışanlar tarafından yapılabilecek hile riskini ortaya çıkarmıştır. Denetim alanında literatüre bakıldığında hile türleri; hileli mali raporlama, varlıkların kötüye kullanılması ve yolsuzluk olmak üzere üçe ayrılmaktadır. ACFE 2018-2020 raporlarında, hile yapan kişi ve kurumları, hileden doğan kayıpları ve tespit etme yöntemleri hakkında aşağıdaki bilgilere yer vermiştir. Raporlara bakıldığında hile türlerinden varlıkların kötüye kullanılması 2018 yılında %89, 2020 yılında %86 ile en fazla meydana gelen hiledir. Hileli finansal raporlama ise hem 2018 hem de 2020 yılında %10 ile en az görülen hile olmasına rağmen ortalama zararı en yüksektir. 2018 yılında hileli finansal raporlama vaka başına zarar, 800.000\$ iken 2020 yılında vaka başına 954.000\$'a yükseldiği görülmektedir (ACFE, 2018-2020). Kurumlar yıllık gelirinin %5'ini, bu hile türlerinden biri nedeniyle kaybetmiştir. Bildirilen vakalardaki toplam kayıp 3,6 milyar dolardır. Hileler sebebiyle meydana gelen maddi kayıplar bu kadar fazla iken ortaya çıkartma süresi önem kazanmaktadır. Çünkü bir hile ne kadar uzun süre devam ederse o kadar işletmeye zarar verir. Hile 6 ay ve daha az bir süre devam ettiği zaman ortalama kayıp 50.000\$ iken 60 aydan fazla sürdüğü zaman 740.000\$'dır (ACFE, 2020). Bu nedenle gerçekleştirilen hilenin kısa zamanda tespit edilmesi oldukça önemlidir. Kurumlardaki maddi kaybın yüksekliğinde hilenin kimin tarafından gerçekleştirildiği de önemlidir.

Grafik 1'de hileyi yapan kişilerin işletmelerdeki pozisyonuna bakıldığında en yüksek vaka yüzdesine çalışanlar sahip olsa da en fazla kayıp işletme sahibinin ve üst düzey yöneticinin yaptığı hilelerde gerçekleşmiştir. Bu nedenle yetki ve maddi kayıp arasında önemli bir ilişki söz konusudur. Bu ilişki, üst düzey yöneticilerin çalışanlara göre işletme varlıklarına daha kolay bir şekilde erişebilme olasılığını yansıtmaktadır. Ayrıca üst düzey yöneticiler, hileyi gerçekleştirmek ve ortaya çıkmasını engellemek için daha fazla mesleki yeteneğe sahiptirler.

Grafik 1: Hileyi yapan kişilerin işletmelerdeki pozisyonu

Kaynak: (ACFE, 2020)

Kayıpların bu kadar yüksek olması, hilelerin ortaya çıkarılmasının önemini vurgulamıştır. Grafik 2'ye göre en yaygın hile tespit yöntemi %43 ile ihbarlar (ipuçları) olduğu görülmektedir. İşletmelerde whistleblowing (bilgi uçurma) olarak adlandırılan düzenlenmelerin artması ve bu düzenlenmelerin etkinliği ihbarların artmasına katkı sağlamış olabilir. Whistleblowing, kurumlarda etik olmayan yanlış davranışların olası olumsuz sonuçlarını önlemek amacıyla bu davranışların kurum içindeki ve dışındaki yetkili kişilere bildirilmesidir. Bu eylem isim verilerek yapılabileceği gibi isim verilmeden de yapılabilir (Cemaloğlu ve Akyürek, 2017). Bu noktada ihbarların kaynağını bilmek oldukça önemlidir. Rapora göre, mağdur şirketin çalışanları hileleri en fazla ihbar edenlerdir. Bu ihbarların bir bölümü kimlik belirtmeden yapılmaktadır. Çünkü bazı çalışanlar mimlenmekten ve işlerini kaybetmekten korkmaktadır. İç denetim %15 ile ikinci sırada yer almakta ve hile tespiti için önemli olduğu görülmektedir. Maddi kayıplar bu kadar fazla iken hile meydana geldikten sonra tepki vermek yerine hile riskini azaltabilmek ve meydana gelen hileleri tespit edebilmek için çok sayıda model ve yöntem kullanılmaktadır. Bu yöntemlerden birisi de Benford Kanunu'dur.

Grafik 2: Hile tespit yöntemleri

Kaynak:(ACFE, 2020)

Proaktif bir yöntem olan Benford Kanunu, rakamların bulunduğu sayı basamaklarındaki rakamsal sıklıkları tespit etmek amacıyla uygulanan bir yöntemdir. Daha sonra elde edilen veriler Benford Kanunu'nun oranları ile karşılaştırılarak arasındaki sapmalar ortaya çıkarılır. Burada sapmaların olduğu veriler kesin hile olduğunu göstermese de denetçi, veri setindeki sapmaları dikkate alarak denetim planını oluşturur. Bu durum denetçinin zaman maliyetini düşürür ve hile riskini azaltır.

Bu çalışmada, gıda sektöründe faaliyet gösteren iç denetim birimine sahip olan ve olmayan iki ayrı şirketin verilerine Benford Kanunu analiz tekniği uygulanmıştır. Analizin amacı, şirketlerde hile riski olup olmadığına dair sapmaları tespit etmek, iç denetim biriminin hileyi önlemedeki etkisini incelemek ve iç denetim birimleri tarafından maliyeti düşük, kısa sürede ve kolay bir şekilde uygulanabileceğini test etmektir. Bu çalışmanın önemi ve literatüre sağladığı katkı; Benford Kanunu'nun iç denetim yönünden daha önce ele alan ulusal ve uluslararası çalışmaya çok fazla rastlanamamış olmasıdır.

Benford Kanunu'nun tarihsel gelişimi

Benford Kanunu'nun ilk ortaya çıkışı, astronom ve matematikçi olan Amerikalı Simon Newcomb'un, 1881'de American Journal of Mathematics dergisinde rakamların sayı basamaklarındaki görülme sıklığı ile ilgili yayımladığı iki sayfalık makalesine dayanır (Öncü, Yücel ve Özevin, 2018). Hesap makinelerinin olmadığı, hesaplamaların logaritma tablolarının yardımıyla yapıldığı bir dönemde bir olgu Simon Newcomb'un dikkatini çekmiştir. Newcomb, logaritma tablolarının ilk sayfalarının son sayfalara nazaran daha çok eskimiş olduğunu, rakamların düzenli bir dağılıma sahip olmadığını, öğrenciler ve araştırmacılar

tarafından 1 rakamı ile başlayan sayıların 2 ile başlayanlardan daha çok, 2 rakamı ile başlayanların 3 ile başlayanlara göre daha fazla kullanıldığını tespit etmiştir (Köse ve Özdemir, 2019). Newcomb bu araştırmasını formüle dönüştürmüştür (Avcı ve Demirci, 2016). Bu formül aşağıdaki gibidir:

$$\text{İhtimal (İlk hanedeki rakam)} = \log_{10} (1+1/d), (d=1,2,3,4,5,6,7,8,9)$$

Newcomb'un çalışmasına göre ilk basamakta 1 rakamının bulunma ihtimali 0,3010, ikinci basamakta bulunma ihtimali 0,1139'dur (Avcı ve Demirci, 2016). 57 yıl sonra General Electric'te fizikçi olarak çalışan Frank Benford, 1938 senesinde "Proceedings of American Philosophical Society" dergisinde, veri seti toplamı 20.229 olan 20 farklı grubu incelediği çalışmasının sonuçlarını yayımlamıştır (Boztepe, 2013).

Benford'un araştırma sonuçlarına göre, gözlemlediği 20.229 veri grubunun %30,6'sı 1 ile başlıyorken %12,4'ü 3, %9,4'ü 4 ve %4,7'si ise 9 ile başlamıştır. Düşünülenin aksine, bir veri setindeki sayıların 1 rakamı ile başlama ihtimali 0,111 (1/9) değil, 0,306'dır. Sayılar zannedilenin aksine homojen değil logaritmik bir dağılım göstermektedir (Akkaş, 2007). Tüm rakamların herhangi bir sayının ilk dört basamağında bulunma olasılıkları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Rakamların Benford Kanunu'na göre ilk dört basamakta bulunma olasılıkları

Rakam	Rakamın Bulunduğu Basamak			
	İlk	İkinci	Üçüncü	Dördüncü
0		0,11968	0,10178	0,10018
1	0,30103	0,11389	0,10138	0,10014
2	0,17609	0,10882	0,10097	0,10010
3	0,12494	0,10433	0,10057	0,10006
4	0,09691	0,10031	0,10018	0,10002
5	0,07918	0,09668	0,09979	0,09998
6	0,06695	0,09337	0,09940	0,09994
7	0,05799	0,09035	0,09900	0,09999
8	0,05115	0,08757	0,09864	0,09986
9	0,04576	0,08500	0,09827	0,09982

Kaynak: (Nigrini, 1996)

Benford Kanunu'nun logaritma fonksiyonları aşağıda gösterilmiştir (Ertikin, 2017):

Sayıların ilk basamağı için; Olasılık ($D1=d1$) = $\log(1+ (1 /d1))$; $d1 \in \{1,2,3,\dots,9\}$

Sayıların ikinci basamağı için; Olasılık ($D2= d2$) = $\log(1+(1/d1d2))$; $d2 \in \{1,2,3,\dots,0\}$

Sayıların ilk iki basamağı için; Olasılık ($D1D2=d1d2$) = $\log(1+ (1+ 1/d1d2))$; $d1d2 \in \{10,11,12,\dots,99\}$.

D1: Sayının ilk basamağı

D2: Sayının ikinci basamağı

Örneğin; bir sayının birinci basamağındaki rakamın 2 ve ikinci basamağındaki rakamının 8 olma olasılığı aşağıdaki formül kullanılarak hesaplanmaktadır.

$$P(28) = \text{Log}_{10}(1+1/28) = \text{Log}_{10}(29/28)=0,01524$$

Rutgers Üniversitesi'nde matematik alanında çalışan Roger Pinkham, Benford Kanunu ile ilgili yaptığı çalışmada yeni bir teori ortaya koymuştur (Jasak ve Banjanovic, 2008). Bu çalışma sonucunda Benford Kanunu'nun ölçekten bağımsız olduğunu ispatlamıştır (Akkaş, 2007). Ölçekten bağımsızlık özelliği, Benford Kanunu ile ilgili önemli bir hipotezdir. Ölçekten bağımsızlık, herhangi bir evrensel kanunun birimden bağımsız olması gerektiğine dikkat çeken bir kavramdır. Örneğin, yeteri kadar büyük bir veri kümesinin birimi fitten metreye, galondan mililitreye, dolardan pound'a vs. dönüştürülürse bireysel rakamlar değiştiği halde, genel olarak basamak dağılımı anlamlı düzeyde değişimden etkilenmemektedir (Köse ve Özdemir, 2019).

Ted Hill, Atlanta Georgia Teknoloji Enstitüsü'nde matematik profesörüdür. Statistic Science'da 1996'da bir makalesi yayımlanmıştır. Hill makalesinde, Roger Pinkham'ın ölçekten bağımsızlık teorisi ile ilgili çalışma yapmıştır (Karağün ve Taşdemir, 2019). Aynı çalışmada Benford Kanunu'nun tabandan bağımsız olduğunu tespit etmiştir. Bu sebeple 10 tabanından farklı başka bir sayı tabanı ile da meydana getirilen veri grupları Benford Kanunu ile uyumlu olarak dağılmaktadır (Ertikin, 2017).

1990'lı yıllarda, Mark J. Nigrini, Benford Kanunu'nu kullanarak nüfus ve vergi gelirleri üzerine incelemeler yapmıştır. Yapılan çalışmalar sonucunda gözlemlenen oranların Benford Kanunu oranları ile yakın bir şekilde uyumlu olduğunu ispatlamıştır. Nigrini "Vergi Kayıp ve Kaçaklarının Benford Yasası ile Analizi" adlı doktora tezinde 200 bin civarında mükellefin vergi ile ilgili bilgilerini kullanmıştır. Bu tez kamu gelir-harcama profilinin belirlenmesi için Benford Kanunu'nun uygulanmasında ana araştırma olmuştur. Nigrini, Amerika başkanı Clinton'ın vergi ödemeleri ile ilgili bilgilerini araştırmış ve verilerde yuvarlamalar olduğunu saptayarak Benford Kanunu'nu denetim alanında önemli hale getirmiştir. 1993 senesinde Eduardo Lay, Dow Jones Endüstri verilerinin Benford Kanunu ile analizini yapmış ve piyasa verilerinin Benford oranları ile örtüşüğünü ispatlamıştır. Yapılan araştırmanın muhasebe denetiminde kabul görmesi Benford Kanunu ile ilgili analiz programlarının yazılmasına sebep olmuştur (Dündar, 2014).

Literatür taraması

Benford Kanunu ile ilgili çok sayıda çalışma bulunmaktadır ancak muhasebe ve denetim alanında kullanımı 1980'lerin sonuna doğru başlamıştır. Bu bölümde Benford Kanunu'nun muhasebe, denetim gibi alanlarda kullanılmasıyla ilgili yapılmış bazı uluslararası ve ulusal çalışmalardan bahsedilmiştir.

Uluslararası alanda yapılan çalışmalar

Charles Carslaw (1988) çalışmasında, Yeni Zelanda'da bulunan şirketlerin gelirlerini Benford Kanunu'na göre test etmiştir. Araştırma sonucunda gelir rakamlarının yukarı yuvarlandığını ve psikolojik eşğin hemen altında yer aldığını, bu durumun yönetimin geliri yüksek göstermek için yaptığını tespit etmiştir.

Thomas (1989) çalışmasında, net kar verilerini Benford Kanunu ile analiz etmiştir. Sayıların ikinci hanesinde 0 rakamının daha çok olduğunu, zarar tutarlarında ise bu durumun aksini tespit etmiştir. Ayrıca 5 rakamının hisse başına kazançta düşünülenden fazla, 9 rakamının ise az olduğunu belirlemiştir. Bu durumun sebebi kar ve zarar tutarlarının yuvarlanmasından kaynaklanmaktadır.

Nigrini (1996) yaptığı çalışmada, Maliye Bakanlığında 4 yıllık vergi ile ilgili aldığı bilgileri Benford Kanunu'na göre incelemiştir. Analizin sonucunda düşük gelire sahip vergi mükelleflerinin, yüksek gelire sahip vergi mükelleflerinden daha fazla hatalı vergi beyan ettiğini belirtmiştir.

Durtschi vd., (2004) çalışmalarında, Benford Kanunu analiz tekniğini kullanmışlardır. Batı Amerika'nın en büyük sağlık merkezinin iki hesabını ilk basamak testi ile incelemişlerdir. Çıkan sonuca göre bazı rakamlarda Benford Kanunu'na göre sapma tespit etmişlerdir.

Diekmann (2007) çalışmasında, verilerinin içerisine bilerek sahte veriler eklemiş ve Benford Kanunu ile incelemiştir. Sonucunda Benford Kanunu'na yakın sonuçlar elde etmiştir. Uygulanan ilk basamak testinde sapmalar tespit edilemezken diğer testlerde sapmaları belirlemiştir.

Cho ve Gaines (2007) çalışmalarında, siyasi kampanyalar için belirlenen bütçeleri Benford Kanunu ile incelemişlerdir. Çıkan sonuçlara göre ilk basamak testi tek başına yeterli olmadığı, ilk basamak ve ikinci basamak testi birlikte uygulanması gerektiğini ortaya koymuşlardır.

Tammaru ve Alver (2016) yaptıkları çalışmada, Benford Kanunu'nun hile tespitinde kullanımını teorik olarak incelemişlerdir.

Ulusal alanda yapılan çalışmalar

Alagöz ve Ay (2004) yaptıkları çalışmada, İMKB'de işlem gören 227 şirketin 2002 yılına ait Amerikan Doları bazında aylık alış-satış tutarlarının Benford

Kanunu'na uygunluğunu incelenmiş ve gerçekleşen oranlar ile Benford Kanunu oranları uyumlu çıkmıştır.

Kocameşe (2006) çalışmasında, 37.956 adet faturadan oluşan bir veri kümesini örnek almıştır. Yapılacak denetim çalışması öncesi yoğunlaşacak alanların belirlenmesine çalışmıştır. İlk basamak testi sonucu Benford Kanunu ile uyumlu çıkmıştır ancak ikinci basamak testinde bazı uyumsuzluklar olduğunu ifade etmiştir.

Akkaş (2007) çalışmasında, bir şirketin 12.194 adet Ticari Mallar hesabı verisini Benford Kanunu ile test etmiştir. Dijital analiz olarak ilk ve ikinci basamak testlerini uygulamış ve bulduğu sonuçlar Benford Kanunu ile örtüşmemektedir.

Çubukçu (2009) çalışmasında, Benford Kanunu'nun denetim alanındaki etkinliğini test etmiş ve ilk iki basamak testinin daha doğru sonuçlar verdiğini belirtmiştir.

Özkul ve Pektekin (2009) yaptıkları çalışmada, veri madenciliği ve adli muhasebecilik mesleğini incelemişlerdir. Adli muhasebe alanında hilelerin tespitinde Benford Kanunu'nu kullanılabileceğine dair bilgiler vermişlerdir.

Boztepe (2013) yaptığı çalışmada, Bursa'ya bağlı Yıldırım ilçesinin belediyesine ait Aralık 2011 tarihli bütçe gelir ve gider rakamlarını ilk basamak testi ile test etmiştir. Ulaştığı sonuçlara göre bazı rakamlarda sapma belirlemiştir. Bu sapmanın sebebi, dönem sonunda yapılan envanter ve düzeltme kayıtları olduğunu saptamıştır.

Yanık ve Samancı (2013) yaptıkları çalışmada, 770 Genel Yönetim Gideri hesabına ilk ve ikinci basamak testleri uygulamışlardır. Testlerin sonucunda gerçekleşen değerler ve beklenen değerleri Ki-Kare testine tabi tutup gözlemlenen değerlerin, beklenen değerler ile uygunluğunu test etmişlerdir. Testin sonucuna göre gözlemlenen değerler, Benford Kanunu değerleri ile uyumlu çıkmıştır.

Cinko (2014) çalışmasında, 1990 - 2013 yılları arasında borsadaki 5.934 günlük veriyi Benford Kanunu'nu uygulayarak analiz etmiştir. Ki-Kare testinde %1 anlamlılık seviyesinde Benford Kanunu ile uyumlu bir dağılım tespit etmiştir. Bu yüzden getirilerde hile olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Demir (2014) yapmış olduğu çalışmasında, merkezi İstanbul'da olan erkek giyim alanında çalışan bir şirketin pazarlama satış dağıtım giderleriyle ilgili verilerini kullanmıştır. Verilere sayısal analiz testlerinden; ilk, ikinci ve ilk iki basamak testlerini uygulamış ve hile olabilecek verileri belirlemiştir. Sonrasında işletme risk taşıyan verileri değerlendirerek ilgili kalemlere yönelmiştir. Bu çalışmada Benford Kanunu dijital analiz testleri, denetçinin yoğunlaştığı verilerde hilenin tespit edilmesinde yararlı olmuştur.

Çalış vd., (2014) yapmış oldukları çalışmalarında, sağlık sektöründeki bir kurumun 142.574 adet satın alma sipariş formunu, Benford Kanunu ile test etmiş-

ler ve yapılmış olabilecek hileli işlemleri tespit etmeye çalışmışlardır. Çalışmanın sonucunda satın alma bölümünde sadece bir kalemden 19.269 TL'lik hile olmasının muhtemel olduğunu belirtmişlerdir.

Dünder (2014) çalışmasındaki ilk uygulamada, çalışan kişilere vergi iadesi yapıldığı dönemin verilerini analiz etmiştir. Bu analizde örneklem belirleyerek doğruyu yansıtmayan harcama belgesini ortaya çıkartmıştır. İkinci uygulamada ise daha yayımlanmamış akademik bir araştırmadaki finansal verileri incelemiştir. Bu verilerde herhangi bir hataya rastlanmamıştır.

Avcı ve Demirci (2016) Benford Kanunu'nun vergi denetiminde kullanımı için yaptıkları çalışmalarında, 153 Ticari Mallar ve 600 Yurt İçi Satışlar hesaplarını Benford Kanunu ile analiz edip Ki-Kare uygunluk testi yapmışlardır. Analiz sonucunda Benford Kanunu değerleri ile gerçekleşen değerler uyumlu çıkmıştır.

Rasgen (2016) çalışmasında, Benford Kanunu ve hile denetimi ile ilgili bilgiler vermiştir. Uygulama bölümünde ele almıştır. Çalışmasında 3 uygulama yapmıştır. 1. Uygulamada, 2014 yılında Borsa İstanbul'da meydana gelen 359.377 adet işleme birinci, ikinci ve ilk iki basamak testlerini uygulamış ve Benford Kanunu ile uyumlu olduğunu tespit etmiştir. 2. uygulamada, ikinci ulusal pazara kote olan X A.Ş'nin aynı yıl borsadaki işlem hacmini analiz etmiş ve Benford Kanunu ile uyumlu olduğunu tespit etmiştir. 3. uygulamada, ikinci ulusal pazarda işlem gören Y A.Ş'nin 2013-2014 yıllarında yaptığı borsa hareketlerinin işlem hacimlerini incelemiştir. Birinci ve ikinci basamak testleri sonucunda Benford Kanunu ile kabul edilebilir oranda uyumlu olduğu ancak ilk iki basamak testi sonucuna göre Benford Kanunu ile uyumlu olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Çalışmada da tespit edilen uyumsuzluk SPK tarafından farklı bir şekilde tespit edilmiş ve firma yetkililerinin yaptığı hileli işlemler sebebiyle idari para cezasının uygulandığı, firmanın gözaltı pazarına alınarak işlem yapmasının yasaklandığı görülmüştür.

Özçelik ve Bayrakçioğlu (2016) hileli finansal raporlama tespitinde Benford Kanunu'nun uygulanması için yaptıkları çalışmada, kamuya ait sosyal tesislerin stok verilerini ilk basamak testi ile analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda sapmalar tespit edilmiştir.

Aydın (2017) çalışmasında, imalat sektöründe iş yapan iki ayrı şirketin 191 Katma Değer Vergisi'ne ilişkin verilerini incelemiş ve sonuçları Benford Kanunu sonuçlarıyla karşılaştırmıştır. Araştırma sonucunda sürekli denetim altında olan firmanın sonuçları, Benford oranları ile uyumlu çıkmıştır. Denetim altında olmayan şirketin sonuçları ise Benford oranlarıyla uyumlu olmadığı sonucuna varmıştır. Denetim altında olmayan şirketin sonuçlarının, Benford Kanunu oranlarıyla örtüşmemesi ve idare tarafından incelemeye alınarak vergi ziya'ı cezası kesilmiş olması, Benford oranlarının ne denli geçerli olduğunu ortaya koymuştur.

Ertikin (2017) hile denetiminde Benford Kanunu'nun bilgisayar destekli kullanıma yönelik yaptığı çalışmada, 38.192 adet adisyon fişini ve kredi kartı ile yapılan satışları, Benford Kanunu ile analiz etmiş ve hangi rakamlarda sapma olduğunu belirlemiştir.

Kayıkçıoğlu (2017) çalışmasında, Türkiye'de tekstil alanında faaliyette bulunan XYZ A.Ş.'nin iç denetim biriminin hile araştırma çalışmalarını incelemiştir. 01.01.2010 – 30.11.2016 döneminde ortaya çıkan ve/veya tespit edilen hileye ilişkin incelenen veride Benford Kanunu'nu kullanarak sapmaları tespit etmiş ve örneklem yolu ile incelenecek belgeler belirlenmiştir. Uluslararası İç Denetim Standartları ışığında yorumlamıştır.

Çelik (2019) çalışmasında, X Holding'in şirketlerinden biri olan ve gıda sektöründe faaliyet gösteren XYZ işletmesinin iç denetim süreçlerinde hile denetimi araştırmalarını incelemiş ve Uluslararası İç Denetim Standartlarına göre yorumlamıştır. Aynı çalışmada, 2017 yılında satın alma departmanında hile yapıldığı tespit edilmiştir. İç denetim departmanı elde ettikleri kanutların analizinde Benford Kanunu'nu kullanmış ve sapma olan rakamlar ile başlayan kayıtları incelemiştir. Bu kayıtların bazılarında hile tespit etmişlerdir. Uygulama kapsamında yapılan görüşmelerde raporun detayları paylaşılmamıştır. Ancak 4, 8, 9 rakamlarıyla başlayan kayıtlar üzerinde bazı usulsüz kayıtlar ve hileler tespit edilmiştir.

Yöntem

Araştırmanın örneklemi, gıda sektöründe faaliyet gösteren iki farklı şirketin 2019 yılına ait bir yıllık satış muavin dökümlerinden oluşmaktadır. Uygulamada X şirketi olarak bahsedilen şirketin 10 TL'nin altındaki verileri elimine edilerek 93.884 veriden meydana gelmektedir. Y şirketi ise 1.474 veriden oluşmaktadır.

Araştırmada, iç denetim birimi bulunan ve bulunmayan gıda sektöründe faaliyet gösteren iki farklı şirketin 2019 yılına ait olmak üzere bir yıllık satış muavin dökümleri kullanılarak hile riski olup olmadığına dair sapmaları tespit edebilmek için Benford Kanunu analiz tekniği kullanılmıştır. Verilere; İlk, İkinci ve İlk İki Basamak testleri yapılmıştır. Benford Kanunu oranlarına uygunluğunu test edebilmek için Ortalama Mutlak Sapma yöntemi kullanılmıştır.

Dijital analiz testleri

Benford Kanunu analiz tekniği, genel analiz ve özel analiz testlerinden oluşmaktadır. Genel analiz testleri verilerin, Benford Kanunu'na uygun olup olmadığı hakkında fikir sahibi olunmasına yarar. Bu testler; ilk basamak ve ikinci basamak testleridir. Özellikle testler ise ilk iki, ilk üç, son iki basamak ve mükerrer kayıt testleridir (Yanık ve Samancı, 2013). Bunlardan araştırmada kullanılan ilk, ikinci ve ilk iki basamak testleri kısaca aşağıda açıklanmıştır.

İlk basamak testi

Benford Yasası'nın sayısal analiz testlerinden en genel analiz testidir. Bu analiz ön test niteliğindedir. Bu testin sonucuna göre verilerin Benford Kanunu'na uygun dağılıp dağılmadığı tespit edilir (Karagün ve Taşdemir, 2019).

İkinci basamak testi

Sayıların ikinci basamağında bulunan rakamsal sıklıkların dağılımları da Benford Kanunu ile hesaplanabilmektedir. Bu test ile de sayıların gözlemlenen değerleri Benford Kanunu oranları ile ne kadar örtüştüğü belirlenmeye çalışılır. Sapmalar belirlenerek veri seti ile alakalı bir görüşe varılır. İlk basamak testine benzer olarak yapılır. İlk Basamak, İkinci Basamak testleri ön incelemedir. Bu testler ön inceleme oldukları için veri setinin Benford Kanunu'na uygun olup olmadığını belirleyecektir. İlk ve ikinci basamak testleri denetim hedefi belirlemek için kullanılamazlar (Rasgen, 2016).

İlk iki basamak testi

Yapılan bu test, ilk iki testin devamı şeklinde olup ve bu testlere göre daha özelliğindedir. Veriler üzerinde daha detaylı bir şekilde durur ve sayıların ilk iki basamağındaki rakamların ne kadar tekrar ettiklerini belirlemek için yapılır (Avcı ve Demirci, 2016). Denetim hedefi bu testin sonucuna göre belirlenebilir (Uzuner, 2014).

Dijital analiz testlerinin yorumlanması

Sapmalar belirlendikten sonra bu sapmaların Benford Kanunu ile uygunluğunun test edilmesi aşamasına gelmektedir. Bu aşamada gözlemlenen oranlar ile Benford Kanunu oranlarının arasında ne kadar bir sapma olduğu, bu sapmanın kayda değer olup olmadığı tespit edilirken uygunluk testlerinden yararlanır. Benford Kanunu'nda kullanılan uygunluk testleri; Z-İstatistiği, Kolmogorov-Smirnov, Ki-Kare ve Ortalama Mutlak Sapma yöntemidir. Dijital analiz testlerinin yorumlanması için araştırmada kullanılan Ortalama Mutlak Sapma yöntemi aşağıda açıklanmıştır.

Ortalama mutlak sapma (OMS)

Bir rakam ya da rakam birleşiminin gözlemlenen oranının Benford Kanunu oranından farkının mutlak değerine mutlak sapma (MS) denir. Ortalama mutlak sapma (OMS) ise tek tek hesaplanan mutlak sapma değerlerinin ortalaması alınarak bulunur (Samancı, 2014).

Bulunan OMS değeri yapılmış olan çalışmalardan ve elde edilen tecrübeler sonucunda hesaplanan sınırlara göre değerlendirilir (Aydın, 2017). Bu sınırlar ise Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Benford Kanunu Uyum Sınırları

İlk Basamak	İkinci Basamak	İlk İki Basamak	Sonuç
,000-0,006	,000-0,008	,0000-0,0012	Yakın Uyumlu
,006-0,012	,008-0,010	,0012-0,0018	Kabul Edilebilir Uyumlu
,012-0,015	,010-0,012	,0018-0,0022	Marjinal Kabul Ed. Uyumlu
>,015	>,012	>,0022	Uyumsuz

Kaynak: (Öncü vd., 2018)

MS ve OMS değerlerinin sapmaları yorumlamada kullanılması istatistiksel olmayan yöntemlerdir. Hangi değerlerin kayda değer kabul edileceği ile ilgili birtakım aralıklar sunmasına rağmen sonuçların yorumlanması ciddi ölçüde denetçinin yorumlamasına bağlıdır. Denetim amaçları açısından istatistik sınamalar yanında MS değerlerinin göz önüne alınması sonuçları değerlendirmede denetçiye faydalı bir yöntemdir. Çünkü diğer istatistiki yöntemler veri sayısından etkilenirken OMS yöntemi etkilenmemektedir (Samancı, 2014).

Araştırmanın bulguları

Yapılan araştırmada gıda sektöründe bulunan, iç denetim departmanına sahip bir şirket ile iç denetim departmanı olmayan bir şirketin 2019 yılına ait satış muavin dökümleri incelenmiş ve çıkan sonuçlar ile Benford Kanunu sonuçları karşılaştırılmıştır. İç denetim departmanı olan şirkete X şirketi, olmayan şirkete ise Y şirketi denilmiştir. Çalışmanın devamında bu şekilde adlandırılacaklardır.

Satış verilerinin tercih edilmesinin sebebi;

Mali tabloların denetiminde önem taşıdığı düşünülen konulara, kilit denetim konuları denilmiştir. KGK, denetçinin kilit denetim konularını seçerken dikkat etmesi gereken unsurları aşağıdaki gibi açıklamıştır (Arzova ve Şahin, 2020:81):

- Riskli alanlar,
- Yönetimin yargılarını içeren mali tablo unsurlarına ilişkin denetçi yargıları,
- Dönem içerisinde gerçekleşen önemli olaylar.

Kavut ve Güngör bağımsız denetim raporlarının kilit denetim konuları ile ilgili paragraflardan yaptıkları içerik analizine göre 211 adet kilit denetim konusu saptanmıştır. Belirlenen konular 25 başlık altında sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırmaya göre kilit denetim konularından hasılatın muhasebeleştirilmesi %13 ile ilk sıradayken, şerefiye %8 ile ikinci sıradadır. Ayrıca yaptıkları analizde kilit denetim konularının sektör bazında nasıl dağılım gösterdiklerini incelemişlerdir. BİST-100 şirketlerinin %39'unu imalat şirketleri oluşturmakta-

dır. Bu şirketlerin denetim raporlarında 76 konu bulunmaktadır. Bu sektörün kilit denetim konularından önemli bir kısmını ticari alacaklar (%12), hasılatın muhasebeleştirilmesi (%11), stoklar/stok değer düşüklüğü (%11) oluşturmaktadır (Kavut ve Güngör, 2018). Kilit denetim konularında hasılatın muhasebeleştirilmesi kayda değer bir orana sahiptir. Bu durum, KGK'nın kilit denetim konuları belirlemede riskli alanlar grubuna da dayandırılabilir. Bu yüzden uygulamada satış verileri tercih edilmiştir.

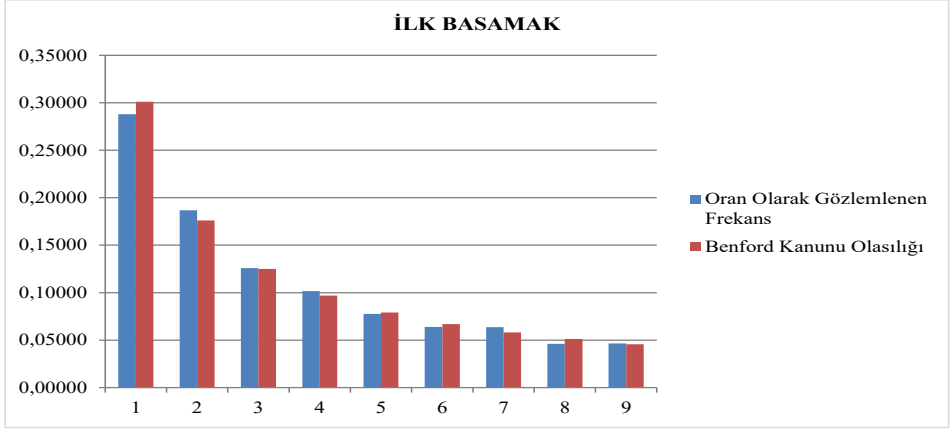
X Şirketi ilk basamak testi

Şirket ile ilgili yapılan inceleme sonuçları aşağıdaki gibidir;

Tablo 3: X Şirketi ilk basamak testi

İlk Basamak	Gözlemlenen Oran	Benford Kanunu Oranı	Fark	Mutlak Fark
1	,28793	,30103	-,01310	,01310
2	,18683	,17609	,01074	,01074
3	,12594	,12494	,00100	,00100
4	,10160	,09691	,00469	,00469
5	,07760	,07918	-,00159	,00159
6	,06384	,06695	-,00310	,00310
7	,06366	,05799	,00567	,00567
8	,04610	,05115	-,00505	,00505
9	,04649	,04576	,00074	,00074
Toplam	1	1	0	,04568

Tablo 3'te ilk basamak testinin sonuçları verilmiştir. Uygunluğu test edebilmek için OMS yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemin kullanılmasının nedeni veri büyüklüğünden etkilenmemesidir. Tablo 3'e göre toplam OMS: 0,04568'dir. Veri başına düşen OMS: $0,04568/9 = 0,00507$ 'dir. Tablo 2'de görüldüğü üzere veri başına düşen OMS yakın uyumlu satırı içinde olup gözlemlenen oranlar, Benford Kanunu oranları ile örtüşmektedir.

Grafik 3: X Şirketi ilk basamak testi

Verilerin oran olarak sapmaları Grafik 3'te görülmektedir. Gözlemlenen oran ile Benford Kanunu oranları yakın uyum göstermektedir ancak 1 ile başlayan verilerde sapma olduğu gözlenmiştir. Bu alan denetçiler tarafından incelenebilir. İlk basamak testlerinde bu şekilde yakın uyum olması genel olarak bir sorun olmadığı izlenimini verse de gözlemlenen sapmalar için gerekli görülen diğer analiz testleri yapılarak gerekli araştırmalar yapılabilir.

X Şirketi ikinci basamak testi

Şirket ile ilgili yapılan İkinci Basamak Testinin sonuçları aşağıdaki gibidir;

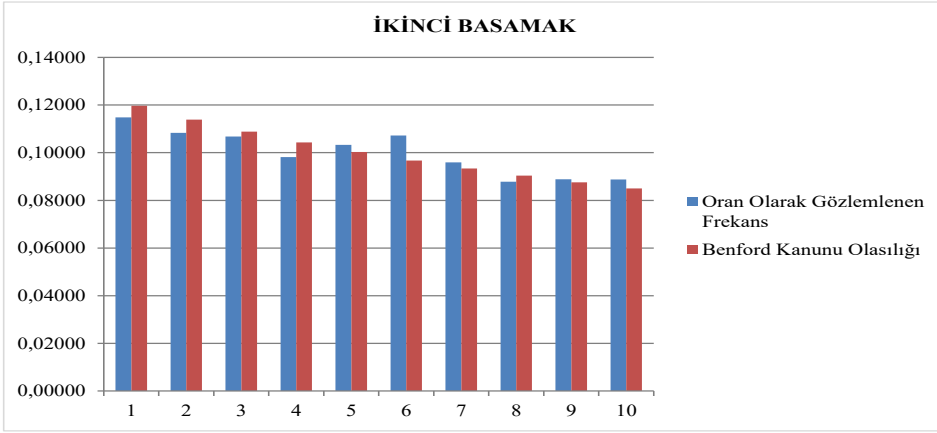
Tablo 4: X Şirketi ikinci basamak testi

İkinci Basamak	Gözlemlenen Oran	Benford Kanunu Oranı	Fark	Mutlak Fark
0	,11484	,11968	-,00484	,00484
1	,10829	,11389	-,00560	,00560
2	,10681	,10882	-,00201	,00201
3	,09813	,10433	-,00620	,00620
4	,10327	,10031	,00296	,00296
5	,10726	,09668	,01058	,01058
6	,09592	,09337	,00255	,00255
7	,08785	,09035	-,00250	,00250
8	,08886	,08757	,00129	,00129
9	,08876	,0850	,00376	,00376
Toplam	1	1	0	,04227

Tablo 4'e göre toplam OMS: 0,04227'dir. Veri başına düşen OMS: $0,04227/10 = 0,004227$ 'dir. Tablo 2'de görüldüğü üzere veri başına düşen OMS yakın uyum-

lu satırı içinde olup gözlemlenen oranlar, Benford Kanunu oranları ile örtüşmektedir.

Grafik 4: X Şirketi ikinci basamak testi

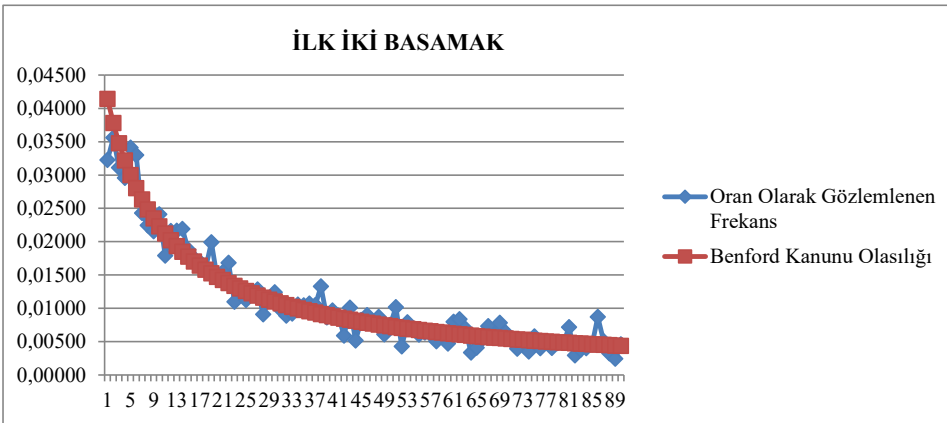

Verilerin oran olarak sapmaları Grafik 4'te görülmektedir. Gözlemlenen oran ile Benford Kanunu oranları genel olarak uyum göstermektedir ancak 1, 2, 4, 6 ile başlayan verilerde sapmanın olduğu gözlenmiştir. Bu alan denetçiler tarafından daha detaylı bir şekilde incelenmelidir.

X Şirketi ilk iki basamak testi

X Şirketine ait ilk iki basamak testi ile ilgili sonuçlar çalışmanın sonunda yer alan Ek 1'de verilmiştir. Ek 1'e göre toplam OMS: 0,13622'dir. Veri başına düşen OMS: $0,13622/90=0,001513556$ 'dır. Tablo 2'ye bakıldığında zaman veri başına düşen OMS kabul edilebilir uyumlu satır içerisinde olup gözlemlenen oranlar, Benford Kanunu oranları ile örtüşmektedir.

Grafik 5: X Şirketi ilk iki basamak testi

Grafik 5'e bakıldığında genel olarak Benford Kanunu ile uyumlu olduğu anlaşılmaktadır. Benford Kanunu'ndan en çok sapan veriler 11, 19, 38, 42, 44, 51, 52, 80, 81, 86, 88 ile başlayan veriler olduğu görülmektedir.

93.884 veri içerisinde X Şirketi için uygulanan ilk, ikinci ve ilk iki basamak test sonuçları Benford Kanunu oranları ile örtüşmektedir. İlgili şirketin yapısı incelendiğinde iç denetime önem gösteren şirket verilerinin Benford Kanunu oranları ile uygunluk göstermesi diğer şirketler için de iç denetim departmanının gerekliliğini ortaya koymaktadır.

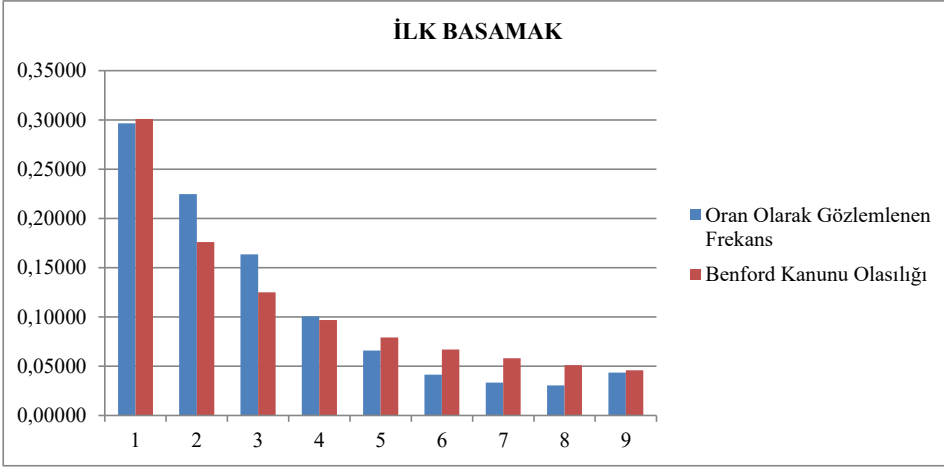
Y Şirketi ilk basamak testi

Şirket ile ilgili yapılan inceleme sonuçları aşağıdaki gibidir;

Tablo 5: Y Şirketi ilk basamak testi

İlk Basamak	Gözlemlenen Oran	Benford Kanunu Oranı	Fark	Mutlak Fark
1	,29667	,30103	-,00436	,00436
2	,22471	,17609	,04862	,04862
3	,16361	,12494	,03867	,03867
4	,10048	,09691	,00357	,00357
5	,06585	,07918	-,01333	,01333
6	,04141	,06695	-,02553	,02553
7	,03327	,05799	-,02473	,02473
8	,03055	,05115	-,02060	,02060
9	,04345	,04576	-,00231	,00231
Toplam	1	1	0	,18172

Tablo 5'e göre toplam OMS: 0,18172'dir. Veri başına düşen OMS: $0,18172/9 = 0,02019$ 'dur. Tablo 2'ye bakıldığında sonuçların, Benford Kanunu ile uyumsuz olduğu görülmektedir. Bu yüzden veri setinde genel bir uyumsuzluk tespit edilmiştir. Ancak bu durum hileli işlem yapıldığı anlamına gelmez çünkü ilk basamak testi genel bir testtir. Bu nedenle daha detaylı testler yapılmalıdır.

Grafik 6: Y Şirketi ilk basamak testi

Verilerin oransal sapmaları Grafik 6'da gösterilmiştir. Gözlemlenen oranlar ile Benford Kanunu oranları birbirleri ile örtüşmemektedir. 2, 3, 6, 7, 8 ile başlayan verilerdeki sapmalar oldukça yüksektir. Bu yüzden bu alanlar daha derin bir şekilde incelenmelidir.

Y Şirketi ikinci basamak testi

Şirket ile ilgili yapılan inceleme sonuçları aşağıdaki gibidir;

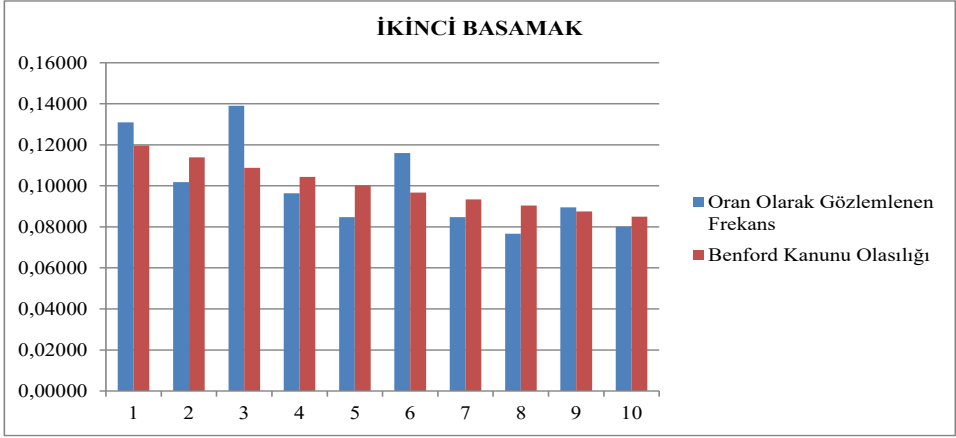
Tablo 6: Y Şirketi ikinci basamak testi

İkinci Basamak	Gözlemlenen Oran	Benford Kanunu Oranı	Fark	Mutlak Fark
0	,13094	,11968	,01126	,01126
1	,10176	,11389	-,01213	,01213
2	,13908	,10882	,03026	,03026
3	,09634	,10433	-,00799	,00799
4	,08480	,10031	-,01551	,01551
5	,11601	,09668	,01933	,01933
6	,08480	,09337	-,00857	,00857
7	,07666	,09035	-,01369	,01369
8	,08955	,08757	,00198	,00198
9	,08005	0,085	-,00495	,00495
Toplam	1	1	0	,12565

Tablo 6'ya göre toplam OMS: 0,12565'dir. Veri başına düşen OMS: $0,12565/10 = 0,012565$ 'dir. Tablo 2'ye bakıldığında; Benford Kanunu oranları ile marjinal kabul edilebilir bir şekilde uyumludur. Gözlemlenen oranlar, Benford Kanu-

nu oranları ile düşük de olsa örtüşmektedir ancak daha detaylı bir inceleme yapılmalıdır.

Grafik 7: Y Şirketi ikinci basamak testi

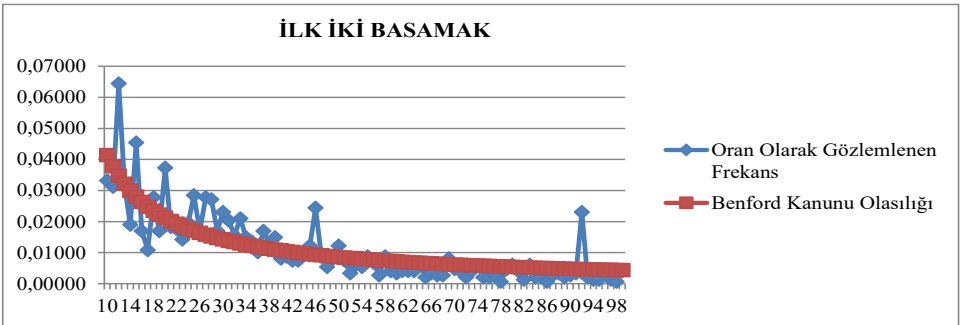

Verilerin oran olarak sapmaları Grafik 7'de görülmektedir. Gözlemlenen oranlar, Benford Kanunu oranları ile az uyum göstermektedir. 2, 3, 5, 6, 7, 8 ile başlayan veriler büyük sapma göstermektedirler. Bu veriler daha detaylı bir şekilde incelenmelidir.

Y Şirketi ilk iki basamak testi

Y Şirketine ait ilk iki basamak testi ile ilgili sonuçlar çalışmanın sonunda yer alan Ek 2'de verilmiştir. Ek 2'ye göre toplam OMS: 0,38789'dur. Veri başına düşen OMS: $0,38789/90 = 0,00430$ 'dur. Tablo 2'ye bakıldığında uyumsuz satırı içerisindedir. Gözlemlenen oranlar ile Benford Kanunu oranları örtüşmemekte olup kabul edilebilir sınırların üzerindedir. Bu farklılıkların yüksek olduğu veriler yakından incelenmelidir.

Grafik 8: Y Şirketi ilk iki basamak testi

Grafik 8'de hangi sayılarda çok sapma olduğu görülmektedir. Benford Kanunu oranları ile en yüksek sapma olan veriler 12, 14, 15, 16, 17, 20, 25, 27, 46, 92 ile başlayan veriler olduğu saptanmıştır. Y Şirketi ile ilgili edinilen bilgiye göre, denetime tabi olmayan küçük bir şirkettir. Benford Kanunu oranları ile gözlemlenen oranların örtüşmemesi kesin hile yapılmış demek değildir. Ulaşılan sonuçlar hileye işaret edebileceği gibi başka sebeplerden de kaynaklanabilir. Örneğin; Y Şirketi küçük ölçekli bir şirket olup her ne kadar bir yılın satış muavin dökümleri incelenirse de veri sayısı 1474'tür. Veri sayısı ne kadar yüksek ise o kadar Benford Kanunu ile uyumlu sonuçlar vermektedir. Ayrıca şirketin bir iç denetim departmanı bulunmamaktadır. Benford Kanunu sonuçlarına bakıldığında iç denetim departmanının ciddi bir gereklilik olduğu görülmektedir.

Sonuç ve öneriler

Yaşanan teknolojik gelişmeler, farklılaşan piyasa şartları ve şirketlerin artan finansman ihtiyaçları doğrultusunda karlılıklarını yüksek tutmak önemli hale gelmiş ve bazı şirketler bu yüzden muhasebe hilelerine başvurmaya başlamışlardır. Ayrıca şirket çalışanları da baskı, teşvik gibi hile unsurlarından etkilenerek çeşitli hileler gerçekleştirebilmektedirler. Enron, Xerox, Parmalat, Worldcom gibi şirketlerin gerçekleştirdiği muhasebe hileleri, hem dünya ekonomilerini etkilemiş hem de piyasaya olan güvene ciddi zararlar vermiştir. Ülkeler hile riskini ortadan kaldırmak için çeşitli düzenlemeler yapmışlardır. Bu düzenlemelerden bazıları; Sarbanes Oxley Yasası, Alman On Adım programı gibi düzenlemelerdir. Bu düzenlemelerde iç denetimden de bahsedilmiştir. Ayrıca ACFE'nin 2020 raporuna bakıldığında hile tespitinde iç denetim %15 ile ikinci sırada yer almaktadır.

Yapılan bu çalışmada, iç denetim departmanı bulunan şirkete (X Şirketi) ait verilerin gözlemlenen oranları, Benford Kanunu oranları ile uyumlu olduğu tespit edilmiştir. İç denetim departmanı olmayan şirkete (Y Şirketi) ait verilerin gözlemlenen oranları ise Benford Kanunu oranları ile uyum göstermediği saptanmıştır. Uyumsuzluğa neden olan önemli sapmalar dikkatli bir şekilde incelenmelidir. Bu sonuca göre bir şirketin iç denetim departmanının bulunmasının muhasebe hilelerinin tespitinde önemli bir araç olacağı düşünülmektedir.

Benford Kanunu analiz tekniği anlaşılır ve düşük maliyetli olması sebebiyle iç denetim departmanı olan şirketlerde kolaylıkla uygulanabilir. Ayrıca denetçi, tüm verilere değil sapma olan verilere göre denetim hedefini oluşturacağı için zaman tasarrufu sağlayabilir. Benford Kanunu analiz tekniğinin şirketlerde uygulanmasının iç ve bağımsız denetçiye, muhasebe departmanına yol gösterici olacağı düşünülmektedir. İç denetim departmanı olmayan şirketlerin küçük de olsa bir iç denetim birimi oluşturmaları, iç denetim birimi kurmasalar bile Benford Kanunu analiz tekniğinin muhasebe departmanı tarafından uygulanmasının hile olasılığını tespit etmeleri açısından önemli olacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- ACFE (Association of Certified Fraud Examiners). (2018). *Report To The Nations Global Study On Occupational Fraud and Abuse*. 21 Ocak 2021 tarihinde <https://s3-us-west-2.amazonaws.com/acfepublic/2018-report-to-the-nations.pdf> adresinden erişildi.
- ACFE (Association of Certified Fraud Examiners).(2020). *Report To The Nations Global Study On Occupational Fraud and Abuse*. 04 Mayıs 2020 tarihinde <https://acfepublic.s3-us-west-2.amazonaws.com/2020-Report-to-the-Nations.pdf> adresinden erişildi.
- Akkaş, M. E. (2007). Denetimde Benford Kanunu'nun uygulanması. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1), 191-206.
- Alagöz, A. ve Ay, M. (2004). Muhasebe denetiminde Benford Kanunu temelli dijital analiz. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2(4), 59-76.
- Arzova, S. ve Şahin, B. (2020). İsa 701 (Bds 701) Kilit denetim konuları: Bist 30, Bist 50 ve Bist 100 Endekslerinde yer alan finans kurumlarına yönelik analiz. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, 20(60), 75-94.
- Avcı, O. ve Demirci, Z. (2016). Benford Kanunu'nun vergi denetiminde kullanımı ve bir örnek uygulama. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(7), 2232-2246.
- Aydın, S. (2017). *Muhasebe hilelerinin tespit edilmesinde Benford Yasasının kullanılması*. [Yüksek Lisans Tezi], Okan Üniversitesi.
- Boztepe, E. (2013). Benford Kanunu ve muhasebe denetiminde kullanılabilirliği. *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, IV(1), 73-83.
- Carslaw, C. A. P. N. (1988). Anomalies in income numbers: evidence of goal oriented behavior. *The Accounting Review*, 63(2), 321-327.
- Cemaloğlu, N. ve Akyürek, M. (2017). Örgütlerde whistleblowing (bilgi uçuurma). *Turkish Journal of Educational Studies*, 4(3), 123-142.
- Cho, W. K. T. & Gaines, B. J. (2007). Breaking the (Benford) Law: statistical fraud detection in campaign finance. *American Statistician*, 61(3), 218-223.
- Cinko, M. (2014). BIST 100 getirileri dağılımının Benford Kanunu ile testi. *Journal of Economics Finance and Accounting*, 1(3), 184-191.
- Çalış, Y., Keleş, E. ve Engin, A. (2014). Hilenin ortaya çıkartılmasında bilgi teknolojilerinin önemi ve bir uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (63), 93-108.
- Çubukçu, S. (2009). Muhasebe hilelerini ortaya çıkarmada Benford Modeli'nin ilk iki basamak yaklaşımı ile kullanılması. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 11(3), 113-142.

- Çelik, Y. (2019). İşletmelerde iç denetim süreçlerinin hile denetimine etkisi ve bir uygulama. [Yüksek Lisans Tezi], İstanbul Okan Üniversitesi.
- Demir, M. (2014). *Benford Yasası ve hile denetiminde kullanılması*. [Yüksek Lisans Tezi], İstanbul Ticaret Üniversitesi.
- Diekmann, A. (2007). Not the first digit! Using Benford's Law to detect fraudulent scientific data. *Journal of Applied Statistics*, 34(3), 321-329
- Durtschi, C., Hillison, W. ve Pacini, C. (2004). The effective use of Benford's Law to assist in detecting fraud in accounting data. *Journal of Forensic Accounting*, 99(99), 17-34.
- Dündar, U. (2014). Kamu mali denetiminde istatistiksel bir yaklaşım: Benford Yasası. 29. *Türkiye Maliye Sempozyumu*: 16-20 Mayıs 2014- (133-144). Antalya.
- Ertikin, K. (2017). Hile denetimi: Benford Yasası'nın bilgisayar destekli kullanımına yönelik bir hizmet işletmesi örneği. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 19(3), 696-726.
- Jasak, Z. A & Banjanovic L.(2008). Detecting anomalies by Benford's Law. *Proceedings of the 8th IEEE International Symposium on Signal Processing and Information Technology*: 16-19 December 2008.
- Karagün, V. ve Taşdemir, E. (2019). Benford Yasası'nın denetimde kullanımı ve bir uygulama. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 120-137.
- Kavut, F. ve Güngör, N. (2018). Bağımsız denetimde kilit denetim konuları: BİST-100 şirketlerinin 2017 yılı analizi. *Muhasebe Enstitüsü Dergisi*, 16 (59), 59-70.
- Kayıkcıoğlu, S. (2017). Şirketlerin iç denetim birimlerinde hile denetimi ve bir uygulama. [Yüksek Lisans Tezi], Işık Üniversitesi.
- Kocameşe, M. (2006). *Benford Kanunu ve vergi denetiminde kullanılabilirliğin incelenmesi*. [Yüksek Lisans Tezi], Marmara Üniversitesi.
- Köse, E. ve Özdemir, M. (2019). Muhasebe denetiminde Benford Kanunu ve ölçekten bağımsızlık yönteminin test edilmesi. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(3), 271-287.
- Nigrini, M. J. (1996) A Taxpayer compliance application of Benford's Law. *Journal of the American Taxation Association*, 18(1), 72-91.
- Öncü, M. A., Yücel, R. ve Özevin, O. (2018). Benford analizi ile muhasebe denetimi: kamu hastaneleri üzerine bir uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (80), 1-22.
- Özçelik, H. ve Bayrakçıoğlu, S. (2016). Hileli finansal raporlama tespitinde Benford Yasası: perakende sektöründe bir uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, CİEP Özel Sayısı, 128-139.

- Özkuş, F. ve Pektekin, P. (2009). Muhasebe yolsuzluklarının tespitinde adli muhasebecinin rolü ve veri madenciliği tekniklerinin kullanılması. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*,11(4), 57-88.
- Rasgen, M. (2016). *Hile Denetiminde Benford Yasası'nın Kullanımına İlişkin Bir Uygulama*. [Yüksek Lisans Tezi], Dokuz Eylül Üniversitesi,
- Samancı, T. H. (2014). *Denetimde Benford Yaklaşımı*. [Yüksek Lisans Tezi], Atatürk Üniversitesi.
- Tammaru, M. & Alver, L. (2016). Application of Benford's Law for fraud detection in financial statements: theoretical review. *Proceedings of the 5th International Conference on Accounting, Auditing, and Taxation (ICAAAT 2016)*: 8-9 December. Estonia: Tallinn
- Uzuner, M. (2014). Benford Yasasının Borsa İstanbul'da işlem gören bankaların konsolide bilançolarına uygulanması. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 5 (10), 73-82.
- Thomas, J. K. (1989). Unusual patterns in reported earnings. *Account Rev*, 64(4), 773-787.
- Yanık, R. ve Samancı, T. H. (2013). Benford Kanunu ve muhasebe verilerinde uygulanmasına ait kamu sektöründe bir uygulama. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1), 335-348.

Etik kurul onayı

İkincil veri kullanılması sebebi ile bu araştırma etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalar arasında yer almaktadır.

Araştırmacıların katkı oranı beyanı

1. yazar %40 oranında, 2. yazar %60 oranında katkı sağlamıştır.

Çıkar çatışması beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Ekler

Ek 1: X Şirketi ilk iki basamak testi

İlk İki Basamak	Oran Olarak Gözlemlenen Frekans	Benford Kanunu Olasılığı	Fark	Mutlak Fark
10	0,03224	0,04139	-0,00915	0,00915
11	0,03559	0,03779	-0,00220	0,00220
12	0,03111	0,03476	-0,00365	0,00365
13	0,02956	0,03218	-0,00263	0,00263
14	0,03408	0,02996	0,00412	0,00412
15	0,03297	0,02803	0,00494	0,00494
16	0,02429	0,02633	-0,00204	0,00204
17	0,02244	0,02482	-0,00238	0,00238
18	0,02157	0,02348	-0,00191	0,00191
19	0,02408	0,02228	0,00181	0,00181
20	0,01792	0,02119	-0,00327	0,00327
21	0,02161	0,02020	0,00141	0,00141
22	0,02162	0,01931	0,00232	0,00232
23	0,02191	0,01848	0,00343	0,00343
24	0,01877	0,01773	0,00104	0,00104
25	0,01753	0,01703	0,00050	0,00050
26	0,01694	0,01639	0,00055	0,00055
27	0,01592	0,01579	0,00013	0,00013
28	0,01991	0,01524	0,00467	0,00467
29	0,01470	0,01472	-0,00002	0,00002
30	0,01546	0,01424	0,00121	0,00121
31	0,01681	0,01379	0,00302	0,00302
32	0,01097	0,01336	-0,00239	0,00239
33	0,01321	0,01296	0,00024	0,00024
34	0,01125	0,01259	-0,00134	0,00134
35	0,01256	0,01223	0,00032	0,00032
36	0,01283	0,01190	0,00094	0,00094
37	0,00910	0,01158	-0,00249	0,00249
38	0,01137	0,01128	0,00008	0,00008
39	0,01240	0,01100	0,00140	0,00140
40	0,00981	0,01072	-0,00091	0,00091
41	0,00890	0,01047	-0,00156	0,00156
42	0,00920	0,01022	-0,00102	0,00102
43	0,01057	0,00998	0,00058	0,00058
44	0,01043	0,00976	0,00067	0,00067

45	0,01069	0,00955	0,00115	0,00115
46	0,01046	0,00934	0,00112	0,00112
47	0,01327	0,00914	0,00413	0,00413
48	0,00862	0,00895	-0,00034	0,00034
49	0,00965	0,00877	0,00088	0,00088
50	0,00890	0,00860	0,00030	0,00030
51	0,00591	0,00843	-0,00252	0,00252
52	0,01008	0,00827	0,00180	0,00180
53	0,00516	0,00812	-0,00296	0,00296
54	0,00822	0,00797	0,00025	0,00025
55	0,00899	0,00783	0,00116	0,00116
56	0,00805	0,00769	0,00037	0,00037
57	0,00871	0,00755	0,00116	0,00116
58	0,00607	0,00742	-0,00135	0,00135
59	0,00750	0,00730	0,00020	0,00020
60	0,01018	0,00718	0,00300	0,00300
61	0,00428	0,00706	-0,00278	0,00278
62	0,00790	0,00695	0,00095	0,00095
63	0,00686	0,00684	0,00002	0,00002
64	0,00605	0,00673	-0,00068	0,00068
65	0,00635	0,00663	-0,00028	0,00028
66	0,00612	0,00653	-0,00041	0,00041
67	0,00506	0,00643	-0,00137	0,00137
68	0,00634	0,00634	0,00000	0,00000
69	0,00470	0,00625	-0,00155	0,00155
70	0,00796	0,00616	0,00180	0,00180
71	0,00834	0,00607	0,00227	0,00227
72	0,00698	0,00599	0,00099	0,00099
73	0,00334	0,00591	-0,00256	0,00256
74	0,00408	0,00583	-0,00175	0,00175
75	0,00543	0,00575	-0,00032	0,00032
76	0,00731	0,00568	0,00163	0,00163
77	0,00606	0,00560	0,00046	0,00046
78	0,00782	0,00553	0,00229	0,00229
79	0,00635	0,00546	0,00089	0,00089
80	0,00522	0,00540	-0,00018	0,00018
81	0,00392	0,00533	-0,00141	0,00141
82	0,00516	0,00526	-0,00011	0,00011
83	0,00350	0,00520	-0,00170	0,00170

84	0,00577	0,00514	0,00063	0,00063
85	0,00403	0,00508	-0,00105	0,00105
86	0,00488	0,00502	-0,00014	0,00014
87	0,00406	0,00496	-0,00091	0,00091
88	0,00476	0,00491	-0,00015	0,00015
89	0,00480	0,00485	-0,00005	0,00005
90	0,00716	0,00480	0,00236	0,00236
91	0,00293	0,00475	-0,00182	0,00182
92	0,00379	0,00470	-0,00090	0,00090
93	0,00403	0,00464	-0,00062	0,00062
94	0,00461	0,00460	0,00002	0,00002
95	0,00871	0,00455	0,00417	0,00417
96	0,00504	0,00450	0,00054	0,00054
97	0,00323	0,00445	-0,00123	0,00123
98	0,00242	0,00441	-0,00199	0,00199
99	0,00458	0,00436	0,00022	0,00022
Toplam	1	1	0	0,13622

Ek 2: Y Şirketi ilk iki basamak testi

İlk İki Basamak	Oran Olarak Gözlemlenen Frekans	Benford Kanunu Olasılığı	Fark	Mutlak Fark
10	0,03324	0,04139	-0,00815	0,00815
11	0,03121	0,03779	-0,00658	0,00658
12	0,06445	0,03476	0,02969	0,02969
13	0,03121	0,03218	-0,00098	0,00098
14	0,01900	0,02996	-0,01097	0,01097
15	0,04545	0,02803	0,01743	0,01743
16	0,01696	0,02633	-0,00937	0,00937
17	0,01085	0,02482	-0,01397	0,01397
18	0,02782	0,02348	0,00433	0,00433
19	0,01696	0,02228	-0,00532	0,00532
20	0,03731	0,02119	0,01612	0,01612
21	0,01832	0,02020	-0,00189	0,00189
22	0,01764	0,01931	-0,00167	0,00167
23	0,01425	0,01848	-0,00424	0,00424
24	0,01967	0,01773	0,00195	0,00195
25	0,02849	0,01703	0,01146	0,01146
26	0,01696	0,01639	0,00057	0,00057
27	0,02782	0,01579	0,01202	0,01202
28	0,02714	0,01524	0,01190	0,01190
29	0,01696	0,01472	0,00224	0,00224
30	0,02307	0,01424	0,00883	0,00883
31	0,02035	0,01379	0,00656	0,00656
32	0,01560	0,01336	0,00224	0,00224
33	0,02103	0,01296	0,00807	0,00807
34	0,01493	0,01259	0,00234	0,00234
35	0,01357	0,01223	0,00133	0,00133
36	0,01018	0,01190	-0,00172	0,00172
37	0,01696	0,01158	0,00538	0,00538
38	0,01289	0,01128	0,00161	0,00161
39	0,01493	0,01100	0,00393	0,00393
40	0,00814	0,01072	-0,00258	0,00258
41	0,00882	0,01047	-0,00165	0,00165
42	0,00746	0,01022	-0,00276	0,00276
43	0,00746	0,00998	-0,00252	0,00252
44	0,00950	0,00976	-0,00026	0,00026
45	0,01221	0,00955	0,00267	0,00267

46	0,02442	0,00934	0,01508	0,01508
47	0,00882	0,00914	-0,00032	0,00032
48	0,00543	0,00895	-0,00353	0,00353
49	0,00814	0,00877	-0,00063	0,00063
50	0,01221	0,00860	0,00361	0,00361
51	0,00746	0,00843	-0,00097	0,00097
52	0,00339	0,00827	-0,00488	0,00488
53	0,00611	0,00812	-0,00201	0,00201
54	0,00543	0,00797	-0,00254	0,00254
55	0,00882	0,00783	0,00099	0,00099
56	0,00678	0,00769	-0,00090	0,00090
57	0,00271	0,00755	-0,00484	0,00484
58	0,00882	0,00742	0,00140	0,00140
59	0,00407	0,00730	-0,00323	0,00323
60	0,00339	0,00718	-0,00379	0,00379
61	0,00407	0,00706	-0,00299	0,00299
62	0,00407	0,00695	-0,00288	0,00288
63	0,00407	0,00684	-0,00277	0,00277
64	0,00678	0,00673	0,00005	0,00005
65	0,00204	0,00663	-0,00460	0,00460
66	0,00339	0,00653	-0,00314	0,00314
67	0,00271	0,00643	-0,00372	0,00372
68	0,00271	0,00634	-0,00363	0,00363
69	0,00814	0,00625	0,00189	0,00189
70	0,00475	0,00616	-0,00141	0,00141
71	0,00407	0,00607	-0,00200	0,00200
72	0,00204	0,00599	-0,00396	0,00396
73	0,00407	0,00591	-0,00184	0,00184
74	0,00611	0,00583	0,00028	0,00028
75	0,00204	0,00575	-0,00372	0,00372
76	0,00204	0,00568	-0,00364	0,00364
77	0,00271	0,00560	-0,00289	0,00289
78	0,00068	0,00553	-0,00485	0,00485
79	0,00475	0,00546	-0,00071	0,00071
80	0,00611	0,00540	0,00071	0,00071
81	0,00407	0,00533	-0,00126	0,00126
82	0,00136	0,00526	-0,00391	0,00391
83	0,00611	0,00520	0,00090	0,00090
84	0,00204	0,00514	-0,00310	0,00310

85	0,00204	0,00508	-0,00304	0,00304
86	0,00068	0,00502	-0,00434	0,00434
87	0,00271	0,00496	-0,00225	0,00225
88	0,00339	0,00491	-0,00152	0,00152
89	0,00204	0,00485	-0,00282	0,00282
90	0,00271	0,00480	-0,00209	0,00209
91	0,00339	0,00475	-0,00135	0,00135
92	0,02307	0,00470	0,01837	0,01837
93	0,00204	0,00464	-0,00261	0,00261
94	0,00136	0,00460	-0,00324	0,00324
95	0,00136	0,00455	-0,00319	0,00319
96	0,00339	0,00450	-0,00111	0,00111
97	0,00136	0,00445	-0,00310	0,00310
98	0,00068	0,00441	-0,00373	0,00373
99	0,00407	0,00436	-0,00029	0,00029
Toplam	1	1	0	0,38789

Avrupa'nın tarihsel gelişimine üç farklı bakış, üç farklı siyaset: Recep Peker, Ahmet Ağaoğlu ve Şevket Süreyya Aydemir

Three different views on historical development of Europe, three different politics: Recep Peker, Ahmet Ağaoğlu, and Şevket Süreyya Aydemir

Gönderim Tarihi / Received : 22.02.2021

Kabul Tarihi / Accepted : 16.04.2021

Doi: <https://doi.org/10.31795/baunsobed.884950>

Anıl VAREL¹

ÖZ: Peker, Ağaoğlu ve Aydemir, 1930'lu yıllarda Türkiye'de hem güncel siyasetin ön saflarında yer almış, hem de toplum ve siyasete dair teorik düzeyde çözümler yapmışlardır. Türkiye'nin temel sorunlarının çözümüne dair önerilerini geliştirirken her üçü de Avrupa'da son birkaç yüzyıldır yaşanan toplumsal gelişmelerin -özellikle de liberalizmin tarihsel serüveninin- tahliline büyük önem vermişlerdir. Ancak bu üç isim, aynı yöne bakıyor olmalarına rağmen farklı gerçeklikler tasvir etmişler; buna paralel olarak da Türkiye'de bundan sonra ne yapılması gerektiğine dair farklı çözüm önerileri sunmuşlardır. Ana hatlarıyla, Ağaoğlu'nun reçetesinde liberalizm; Peker'inde anti-liberalizm, devletçilik ve tek-parti iktidarı; Aydemir'inde ise sadece anti-liberal değil, aynı zamanda anti-kapitalist öğeler taşıyan ve geniş bir plân dâhilinde tahakkuk etmesi düşünülen bir iktisat politikası yazılıdır. Bu çalışmada Peker, Ağaoğlu ve Aydemir'in, Avrupa'nın tarihsel serüvenine yönelik 1930'lu yıllardaki analizleri karşılaştırmalı biçimde ele alınarak aralarındaki temel farklılıklara vurgu yapılmakta ve bu farklılıkların, söz konusu düşünürlerin Türkiye'ye dair önerdikleri reçetelerin içeriğini nasıl şekillendirdiği ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Recep Peker, Ahmet Ağaoğlu, Şevket Süreyya Aydemir, Liberalizm, Erken Cumhuriyet Dönemi.

ABSTRACT: In Turkey, in the 1930s, Peker, Ağaoğlu, and Aydemir were at the forefront of current politics and they all did theoretical analysis of society and politics. In developing their proposals for the solution of Turkey's main problems, all three of them attached great importance to the analysis of social developments (especially the historical adventure of liberalism) in Europe over the past few centuries. Although these three names were looking in the same direction, they depicted different realities and parallel to these different visions, they offered different suggestions as solutions about what needs to be done in Turkey.

¹Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi / İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi / Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü / Siyaset ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı, anilvarel@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-5000-5588>

It is written as liberalism in Ağaoğlu's prescription; anti-liberalism, statism and one-party rule in that of Peker; and an economic policy that has not only anti-liberal but also anti-capitalist elements and expected to be implemented within a broad plan in that of Aydemir. In this study, the analyses of Peker, Ağaoğlu, and Aydemir in the 1930s on the historical adventure of Europe are handled comparatively and the main differences between them are emphasized. By doing so, it is attempted to show how these differences are interrelated with the context of prescriptions that these thinkers suggest for Turkey.

Keywords: Recep Peker, Ahmet Ađaođlu, Őevket Sűreyya Aydemir, Liberalism, Early Republican Period.

EXTENDED ABSTRACT

Literature review

Because of the important role they played in the development of two main political currents (left-Kemalism and liberalism) in Turkey, Aydemir and Ağaoğlu are frequently discussed in research studies in the field of social sciences. But the place reserved for Peker in the studies of the history of Turkish politics is resulted from his political-administrative tasks. In other words, when Peker is mentioned, he is often referred to as the mighty CHP's General Secretary in the one-party years or as a CHP politician who is accepted as a 'tough nut' politician in CHP-DP conflict; and the thoughts he put forward with his ideologue identity are ignored. Although dozens of articles, books and theses about Ağaoğlu, Aydemir, and Peker have been written; partly due to the deficiency mentioned above, there is no study in the literature that focuses on the thoughts of these three names in a comparative manner.

Methodology

In this study, which is designed as a qualitative research, primary sources are mainly used. However, secondary sources are also used throughout the study. Among the primary sources which belong to Peker, Ağaoğlu, and Aydemir, it is focused on the works that were written in 1930s. Because of the main purposes of this article, the intellectual evolutions of these names in their political lives are not included in this study.

Findings and discussion

Ağaoğlu believes that Turkey must walk through the path that the West walked before. The password of this path is individuation. The underlying factor of the differences that lead the West to superiority is the freedom of people in intellectual and economic terms and thus the development of the individual. This point of view, with the thickest contours, calls for political and economic liberalism.

On the contrary, the historical development of liberalism in Europe is a negative reference for Peker. According to him, class struggles, the Great Depression, the rise of fascism, instability, and the social disorder in Europe show that liberalism has collapsed in both economical and political aspects. Political liberalism will be only a fetter on Turkey's modernization process. Moreover, it will serve as an umbrella for organized reactionarism. And in its economic dimension, liberalism does not constitute a solution for providing Turkey's rapid industrialization, and besides all the other side effects, it will lead to the great chaos of the country because of class conflicts. Therefore, Turkey's prescription for salvation is statism instead of economic liberalism and the authoritarian rule of one-party power instead of political liberalism.

Aydemir also believes that economic liberalism cannot play a facilitative role in the development of countries such as Turkey. Although this policy is the main element for the economics of the Western countries in the early stages of capitalism and industrialization, it does not suggest a realistic solution for the countries that come from behind. Moreover, this system is now at the edge of bankrupt in the West as well. On the other hand, political liberalism constitutes the counterpoint of imperialism and generates the political superstructure of capitalism, which is a system of exploitation. But Turkey is not a member of this world. On the contrary, it belongs to the anti-imperialist front that struggles against them. Turkey's salvation requires a planned economic policy, which leaves a very limited space to private initiative movements and acts protectionist against foreign elements.

As it can be seen, a liberal prescription comes from Ağaoğlu's suggestions, and on the contrary, an anti-liberal prescription emerges from those of Peker and Aydemir. On the other hand, although Peker and Aydemir seem close to each other in opposition to liberalism, when we change our perspective, it will be seen that the distance between them is quite far. Peker's anti-liberalism emerges in a solidarist and authoritarian logic of governing and does not contain anti-capitalism. It is a fact that Aydemir's attitude is also authoritarian in governmental matters. However, he attaches liberalism, capitalism and imperialism to each other, and thus he fortifies his anti-liberal and anti-imperialist position with anti-capitalism. However, for Peker, imperialism -and more generally, the capitalists' ambition for profit- is not a result of the laws of capitalism but it is formed from defections and abuses. Therefore, if we look at the issue from the perspective of anti-capitalism rather than anti-liberalism, this time Ağaoğlu and Peker stand in the same line and Aydemir leaves them. However, it is not possible to say that Aydemir follows his anti-capitalism to its all logical extensions.

On the other hand, these three thinkers state that Turkey is a very different society from the West because classes and class struggles of the West do not exist in Turkey or it exists only in the form of embryo. Class conflict is something that should be kept under control according to Ağaoğlu, but according to Aydemir and Peker it should definitely be prevented. Ağaoğlu states that he will approve the expansion of the state intervention to economy only after the apparent of class contradictions that will be the result of the development of capitalism in Turkey (however, he adds that this approval has to be limited to the needs.). Aydemir and Peker, by contrast, demand an early intervention of the state in the field of economy to prevent the emergence of modern class contradictions.

For Peker, the clustering in the world does not have a much greater and deeper meaning than the nation-state divisions. However, for Ağaoğlu and Aydemir, the world is divided into two categories. Ağaoğlu designs this division in an idealistic way and by doing this, he formulates the duality of 'Eastern versus Western civilizations / cultures. However, Aydemir designs this division in a materialist way and formulates the dichotomy of 'imperialism versus semi-colonies and colonies'. Ağaoğlu wants an entirely adoption to the Western civilization. Because he sees social structures in a totality and places mentality differences and individual freedom problem in the middle of this totality. Aydemir also has a holistic understanding of social structures; however, his understanding about this totality is different. For him, imperialism, political-liberalism and economic-liberalism are embedded in the capitalist social structure that is dominated by the bourgeoisie. For this reason, Aydemir is against this totality entirely, not partially. As a result, it can be said that both Aydemir and Ağaoğlu have a holistic understanding of social structures; however, this totality has a material basis according to Aydemir while it has an idealistic basis according to Ağaoğlu. It is not possible to say that Peker has a holistic social understanding that has the meaning of the relational coexistence of parts.

Results and recommendations

In developing their proposals for the solution of Turkey's main problems in 1930s, Peker, Ağaoğlu, and Aydemir attached great importance to the analysis of social developments (especially the historical adventure of liberalism) in Europe over the past few centuries. However, both in the analysis of Europe's historical development and the suggestions they offered for Turkey, they differed from each other significantly. It is written as liberalism in Ağaoğlu's prescription; anti-liberalism, statism and one-party rule in that of Peker; and an economic policy that has not only anti-liberal but also anti-capitalist elements and expected to be implemented within a broad plan in that of Aydemir.

Giriş

Toplum ve siyasetle teorik düzeyde ilgilenenler, her ülkede nüfusun nispeten küçük bir bölümünü oluştururlar. Güncel politika sahnesinin ön saflarında yer alanların sayısı da toplumun yine küçük bir bölümüne tekabül eder. Bu ikisinin kesişim kümesinde bulunanlar; yani hem güncel siyasetin zirvelerinde olup, hem de topluma ve siyasete dair teorik düzeyde çözümlenmeler yapanlar ise daha da küçük bir grubu teşkil eder. Türkiye’de, Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Recep Peker, Ahmet Ağaoğlu ve Şevket Süreyya Aydemir, tam da bu kesişim kümesinde yer almaları itibariyle istisnai bir konumdadırlar. Bir dönem Türkiye Komünist Partisi’nde faaliyet gösteren Aydemir, 1930’lu yıllarda ülke gündeminde önemli bir yer edinen *Kadro* dergisiyle iktidarı anti-kapitalist bir yöne çekme girişiminin önderidir. Tam ters (liberal) kanatta Ağaoğlu, yine aynı yıllarda, Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın (SCF) hem kurucularından biri, hem de bu partinin ideoloğu olarak siyaset sahnesinde yer almaktadır. Peker ise Erken Cumhuriyet Dönemi’nde ülke yönetiminde en ön planda yer alan birkaç simadan biridir ve Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) içerisinde, parti ve ülke için dört başı mamur, köşeli bir ideolojik çerçeve formüle etme çabalarında adı anılması gereken ilk kişidir. Özetle bu üç isim de 1930’lu yıllarda güncel siyasetin ön saflarında yer almış ve yine üçü de teorik düzeyde çözümlenmeler yapmışlardır. Öte yandan bu üç ismin ortak bir özelliği daha vardır: Türkiye’nin mevcut sorunlarının çözümüne dair önerilerini geliştirirken, Avrupa’da son birkaç yüzyıldır yaşanan toplumsal gelişmelerin tahliline büyük önem atfetmişlerdir. Başka bir deyişle, Türkiye’nin bundan sonra yönelmesi gereken istikameti tespit etmeye çalışırken, üçü de Avrupa’nın tarihsel serüveninden çıkarsadıkları pozitif veya negatif referanslarla hareket etmektedir. Bilhassa da liberalizmin tarihsel gelişiminin tahlili, üç düşünür açısından da kritik bir önemdedir. Ancak aralarındaki ortaklıklar, bu noktada son bulur. Çünkü bu üç isim, aynı yöne (Avrupa’da son birkaç yüzyıldır yaşanan temel dönüşümlere ve bilhassa da liberalizmin tarihsel serüvenine) bakıyor olmalarına rağmen; farklı gerçeklikler tasvir etmişlerdir. Buna paralel olarak, Türkiye’de bundan sonra ne yapılması gerektiğine dair, farklı çözüm önerileri sunmuşlardır. Dolayısıyla biri, Türkiye’de liberalizmin tarihsel gelişiminde en önemli figürlerden (Ağaoğlu); diğeri sol-Kemalizmin ilk teorisyenlerinden (Aydemir) ve diğeri de tek-partili dönemde CHP içerisinde ideologluğa soyunmuş en yetkili kişi (Peker) olan bu üç ismin düşüncelerinin çözümlenmesinde, onların Avrupa’nın tarihsel deneyimini nasıl kavradıkları meselesi kritiktir.

Bu çalışmada, Avrupa’nın tarihsel serüvenine yönelik olarak Peker, Ağaoğlu ve Aydemir’in 1930’lu yıllarda yaptıkları analizler karşılaştırmalı biçimde ele alınarak aralarındaki temel farklılıklara vurgu yapılacak ve bu farklılıkların, söz konusu düşünürlerin Türkiye’ye dair önerdikleri reçetelerin içeriğiyle nasıl ilişkilendiği ortaya konmaya çalışılacaktır. İncelemede odaklanılacak temel husus,

liberalizmin geçmişi ve geleceğine dair yapılan yorumlardır; çünkü bu mesele, 1930'lu yıllarda, her üç düşünürün de analizlerinin merkezinde yer almaktadır.

Literatür taraması

Aydemir ve Ağaoğlu, Türkiye'de siyasal düşünceye dair tartışmalarda öne çıkmaları ve Türkiye'deki iki önemli siyasal çizginin (Aydemir, sol-Kemalizmin; Ağaoğlu ise liberalizmin) tarihsel gelişiminde önemli bir role sahip olmaları nedeniyle, sosyal bilimler alanındaki araştırmalarda sıklıkla inceleme konusu edilmektedirler. Aydemir ve *Kadro* çevresine dair yapılan araştırmalar arasından öne çıkan bazı eserler olarak, Tekeli ve İlkin (2003; 2008), Türkeş (1999; 2009), Uyar (1997a; 1997b), Ünver (2009) ve Yanardağ'ın (2012) çalışmaları ile Alpkaya (2011), Çulhaoğlu (2002) ve Timur'un (2013) çalışmalarının ilgili bölümleri sayılabilir. Akçura (1978), Kadıoğlu (1998) ve Trak'ın (1983) eserlerinin ilgili bölümleri ile Bakırgezer (1997), Coşar (1997), Georgeon (1994; 1996), Özcan (1996; 2010), Shissler (2002) ve Trak'ın (1981) eserleri ise literatürde Ağaoğlu'na dair kaleme alınan başlıca çalışmalar arasında sayılabilir.

Peker'e ise daha ziyade, Türkiye'nin politika tarihine ilişkin çalışmalarda, politik-idari görevleri vesilesiyle yer verilmektedir. Yani Peker'den söz edileceği zaman çoğu kez o, tek-partili yıllarda CHP'nin kudretli Genel Sekreteri ya da CHP-DP çekişmesinde sert tavırlarıyla öne çıkan CHP'li bir politikacı kimliğiyle anılmaktadır. Hâlbuki Peker, teorik yetkinliği ayrıca tartışma konusu edilebilecek olmakla birlikte, parti içerisinde ideoloji üretiminde ön planda olmak istemiştir. Her ne kadar, Aydemir ve Ağaoğlu'ndan farklı olarak Türk siyasal hayatında belirgin bir siyasal çizginin kurucusu olamamış olsa da Peker, Türk siyasal hayatındaki politik önemi nedeniyle ideolog kimliği altında öne sürdüğü görüşleri açısından da dikkate değer bulunmalıydı. Örneğin, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde, bir yönetim şekli olarak tek-partili sisteme dair iktidar çevrelerinin fikirlerinin çözümlenmesinde, Peker'in açıklamaları en temel kaynaklardan biri olmak durumundadır. Çünkü söz konusu dönemde CHP içerisinde onun kadar ya da ondan daha fazla yetkiye sahip başka hiç kimse, uzun uzadıya ve tarihsel örnekleriyle tek-partili ve çok-partili sistemler hakkında analizler yapmamıştır. Hatta yetki ve güç açısından onun sıkletindeki başka hiç kimse, yüksek sesle ve ısrarla tek-parti yönetimlerinin üstünlüğünü savunmaya da çalışmamıştır. Peker ayrıca 1930'lu yıllarda yürürlüğe konulan devletçilik politikasına dair araştırmalar açısından da temel kaynaklardan biri konumundadır. Çünkü hem devletçilik politikalarının en gür sesli savunucuları arasında öne çıkmış, hem de söz konusu yıllarda kaleme alınan CHP programlarının hazırlanmasında başrol oynamıştır. Hepsinden öte Peker, Halkevleri girişimindeki öncü rolüyle, inkılabın ideolojisinin gelişip serpilmesi ve ülke sahına yayılması çabaları açısından da önem taşımaktadır. İşte tüm bu özellikleri sebebiyle Peker'in fikirleri, Türkiye'de siyasal düşünce ve siyaset teorisi alanın-

daki tartışmalar açısından önemlidir. Ancak literatürde onun bu yanının görece geri planda kaldığı görülmektedir. Yukarıda değinildiği gibi Peker asıl olarak, tek-partili yıllarda kudretli bir idareci ve DP-CHP çekişmelerinde sertlik yanlısı bir politikacıdan ibaret olarak ele alınmaktadır. Peker'i, bilhassa fikirleri ve yapmaya çalıştıkları açısından önemseyen ve onun zihin dünyasını çözümlemeye çalışan istisnai çalışmalar olarak başta Koçak'ın (2018) çalışması olmak üzere, Çolak (1996; 1997), Durmaz (2008), Görücü (2017) ve Özçetin'in (2010) eserleri sayılabilir. Ancak Peker'in fikriyatı üzerine kaleme alınan çalışmaların toplamı da burada sayılan bu eserlerden sadece biraz daha fazlasından ibarettir.

Ağaoğlu, Aydemir ve Peker'e dair onlarca makale, kitap ve tez çalışması kaleme alınmış olmasına rağmen; kısmen yukarıda değinilen eksiklik nedeniyle, literatürde salt bu üç isme odaklanarak onların karşılaştırmalı biçimde ele alındığı bir çalışma ise mevcut değildir. Literatürde genellikle Aydemir'in fikirleri ele alınırken Ağaoğlu'ndan; Ağaoğlu'nun 1930'lu yıllardaki fikirleri ele alınırken de Aydemir'den karşı saf olarak bahsedilir. Hâlbuki güncel siyasetin içindeki bu iki ismin kendi aralarındaki temel tartışma başlıkları, Peker'in de öncelikli gündemini oluştur ve Ağaoğlu ile Aydemir'den farklı olarak o, iktidarın da zirvelerinde yer alır. Dolayısıyla Türk siyasal hayatı ve Türkiye'de siyasal düşüncenin tahlilinde söz konusu üç ismin karşılaştırmalı olarak ele alınmaları önem arz etmektedir.

Yöntem

Nitel bir araştırma olarak kurgulanan bu çalışmada, temel olarak birincil kaynaklardan (Peker, Ağaoğlu ve Aydemir'in kaleme aldığı metinlerden) istifade edilmektedir. Ancak çalışma boyunca yer yer, ikincil nitelikte olan kaynaklardan (söz konusu üç ismin fikirlerini tartışma konusu eden araştırmalardan) da yararlanılmaktadır. Peker, Ağaoğlu ve Aydemir'e ait birincil kaynaklar arasından, belirli bir tarihsel periyotta; 1930'lu yıllar boyunca kaleme alınanlara odaklanılmaktadır. Çünkü makalenin temel amaçları açısından; bu isimlerin politik hayatlarındaki düşünsel evrimleri bu çalışmanın kapsamına girmemektedir. Bu çalışmaya Aydemir, Kadrocu kimliğiyle; Ağaoğlu, liberal kimliğiyle; Peker ise tek-parti yönetimi yanlısı ve devletçi kimliğiyle dâhil olmaktadır. Dolayısıyla, çalışma boyunca söz konusu düşünürlere dair karşılaştırma konusu edilecek metinler de asıl olarak 1930'lu yıllarda kaleme alınanlarla sınırlı tutulmuştur. Bunun bir istisnası, Ağaoğlu'nun, Malta'daki sürgün yıllarında kaleme aldığı ve 1927 yılında '*Üç Medeniyet*' ismiyle kitaplaşan yazıdır. Bu eser, Ağaoğlu'nun 1930'lu yıllarda kaleme alınan çalışmalarını (*Serbest İnsanlar Ülkesinde* ile *Devlet ve Fert'i*) birçok açıdan tamamlar bir mahiyette olduğu için, Ağaoğlu'nun düşünceleri açıklanırken istifade edilecek temel referans kaynakları arasına dâhil edilmiştir. Aydemir'e ayrılan bölümde ise başka bir açıdan bir istisna gözetilmiş ve onun görüşleri aktarılırken, *Kadro'* nun diğer

yazarlarınca (Burhan Asaf Belge, Vedat Nedir Tör, Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve İsmail Hüsrev Tokin tarafından) kaleme alınan metinlere de göndermelerde bulunulmuştur. Bunun nedeni, *Kadro*'nun, farklı fikirlerdeki aydınları bir araya getiren bir çatı örgütlenmesi olmayıp; çok belirgin bir ideolojik hatta sahip olmasıdır. *Kadro*'da farklı yazarlara ait makaleler, aynı bütünün parçaları gibidirler ve bu nedenle, tek bir fikriyatın savunulması işinin, bir iş bölümü çerçevesinde farklı yazarlara bölüştürülmesi niteliğindedirler. Aydemir, bu bütünlüklü düşünsel üretimin merkezinde yer alan isimdir. Bu açıdan, *Kadro*'daki diğer yazılar, Aydemir'in fikir dünyasını çözümlemede önemli bir destek sağlamaktadır. Ancak Aydemir'e ayrılan bölümde elbette asıl odak noktası, bizzatihi Aydemir'in kendi metinleri (*İnkılap* ve *Kadro* ile Aydemir'in *Kadro* dergisindeki makaleleri) olacaktır.

Peker'e ait kısımda ise asıl olarak onun *İnkılap Dersleri* isimli çalışmasına odaklanılmaktadır. Çünkü bu eser, pedagojik amaçlarla kaleme alınmış olması itibarıyla, Peker adına yararlanabilecek diğer kaynaklara kıyasla çok daha derli toplu ve bütünlüklüdür. Ancak Peker'in görüşleri açıklanırken, onun farklı mecralarda (Meclis çatısı altında, radyoda ve partinin çeşitli etkinliklerinde) yaptığı açıklamalara ve *Ülkü* dergisindeki yazılarına da göndermelerde bulunulmuştur.

Çalışmanın ilk bölümü Peker'e, ikinci bölümü Ağaoğlu'na, üçüncü bölümü ise Aydemir'e ayrılmıştır. Her üç bölümde de benzer bir kurgu takip edilmektedir: Ele alınan düşünürün, Avrupa'nın tarihsel gelişimine dair analizlerinin yanına, bu analizler neticesinde Türkiye'ye dair çıkarsadıkları sonuçlar iliştilmektedir. Çalışmanın sonuç bölümü ise söz konusu düşünürlerin benzerlik ve farklılıklarının ana hatlarıyla formüle edilmesine ayrılmıştır.

Bulgular ve tartışma

Avrupa'nın tarihsel serüveninden Peker'in çıkardığı sonuç: liberalizmin reddi

Tek-parti yıllarının en kudretli¹ figürlerinden biri olan Peker, *İnkılap Dersleri*'nde, Türkiye'nin mevcut durumunu ve bundan sonra yapılması gerekenleri

¹ Tek-parti yıllarında CHP'de dört ayrı dönemde ve toplamda en uzun süre genel sekreterlik görevini üstlenen Peker, farklı hükümetlerde İçişleri Bakanı, Maliye Bakanı, Millî Savunma Bakanı, Bayındırlık Bakanı ve Başbakan olarak yer almış; I. TBMM'ye genel sekreter, 1931-36 yılları arasında milletvekili adaylarını belirleyen CHP Genel Başkanlık Kurulu'na da Atatürk ve İnönü'yle birlikte üçüncü üye olarak dâhil olmuştur. Tüm bu resmi sıfatlarına ek olarak; Halk Fırkası'nın kuruluş dilekçesinde Mustafa Kemal'e birlikte imzası bulunan iki kişiden biri, daha sonra Halk Fırkası'nın adına 'cumhuriyet' kelimesinin eklenmesi önerisinin imza sahibi, devletçilik ilkesinin CHP programlarına girişinin öncüsü ve CHP'nin 1931 ve 1935 tarihli programlarının baş mimarıdır (Aydemir, 1975: 98; Yıldız, 2009: 58-62; Peköz Kara, 1999: 7-9, 25). İlk bakışta ironik gibi gözükse de Peker'in düşünsel planda CHP açısından asıl önemi ise ideoloji meselesinde parti içindeki yalnızlığıdır. O, 1930'larda CHP içerisinde ideolojüğe soyunan en -ve belki de tek- yetkili kişidir. Partiyeye, güçlü ve köşeleri belirgin bir ideoloji kazandırmaya çalışmış ve üstelik bu işe, parti içerisinde son derece önemli bir mevkide; genel sekreter olmanın verdiği güçle girişmiştir. Ancak sahip olduğu siyasi ve idari güce rağmen, bu çabasında yapayalnız kalmış; çünkü çevresindeki başka hiç kimse, ideolojiye, onun kadar önem vermemiştir (Koçak, 2018: 9-11).

tespit edebilmek için, Avrupa'da son birkaç yüzyıldır yaşanan toplumsal gelişmeleri ana hatlarıyla tahlil eder. Odaklandığı temel konu, Peker'in deyimiyle, Avrupa'daki inkılâpların sebep ve sonuçlarıdır. Ona göre bu inkılâplar ikiye ayrılmaktadır. İlki, Hürriyet İnkılâbı; ikincisi ise Hürriyet İnkılâbı'nın toplum yapılarında yol açtığı arızalardan kaynaklanan ve yine onun getirdiği özgürlük ortamı sayesinde büyüme imkânı bulan Sınıf İnkılâbı'dır (Peker, 1984: 25, 28, 41).

Peker'e (1984: 25) göre Hürriyet İnkılâbı, "dünyanın karanlık devirlerinden aydınlık devre çıkışı esnasında halkın, kendilerini idare edenlere ve bu idareyi suiistimal eyleyenlere karşı ayaklanmasıdır." Bu ayaklanma, sarayların, hanedanların ve soyluların, onlarla birlik hâlinde hareket eden din kurumlarının ve hatta bazen eşrafın da dâhil olduğu ittifaka karşı patlak vermiştir. İlk olarak İngiltere ve Fransa'da yanan bu hürriyet ateşi, önce bu ülkelerin aydınlarını; sonra tüm ulusu ve sonra da tüm dünyayı sarmıştır (Peker, 1984: 25-26).

Peker (1984: 26), can, mal ve şeref dokunulmazlığı gibi en temel hakların talebiyle başlayan bu hareketin, ilerleyen safhalarında insanlığa bir dizi hürriyeti (mülkiyet, konuşma, çalışma, matbuat, gezme vb.) kazandırdığını belirtir. Aslında bu gelişmeler, insanlık tarihi açısından ilerici hamlelerdir; ancak zamanla, Hürriyet İnkılâbı'nın bazı arızaları, hastalıkları belirmeye başlamıştır (Peker, 1984: 26). Peker'i, ekonomik ve siyasal liberalizm karşıtlığına götüren bu sorunlardır.

Peker'e (1984: 26-30) göre, Hürriyet İnkılâbı'nın en temel sonuçlarından biri; parolası *laissez faire laissez passer* olan iktisadi liberalizmi beraberinde getirerek, ekonomi sahasında devletin pasif bir izleyici durumuna sokulmasıdır. Bu anlayış, bir müddet sonra, belirli kişilerin elinde bir istismar vasıtasına dönüşmüş ve insanlığın önemli bir bölümünün yaşam şartlarının bozulmasına yol açmıştır. Bunun neticesi ise çeşitli düzeylerde patlak veren kavgalardır. Patronların kâr hırslarının ve onların çıkarlarına hizmet eden iktisadi liberalizmin yol açtığı üç tür kavga vardır. Bunlardan biri; sermayedarların ucuz hammadde ararının bir sonucu olan emperyalist yayılmacılığa karşı verilen kavgadır (Peker, 1984: 38). Diğer bir kavga, büyük sanayi ve ticaret çevreleri ile tüketiciler arasındadır. Çünkü hem kendi aralarında anlaşmalar yapan fabrika sahipleri hem de onlardan mal alıp satan tüccarlar, tüketiciler aleyhine kârlarını arttırmanın yollarını aramışlar; bu kâr ihtirası da büyük sanayi ve ticaret sermayesine karşı kooperatiflerin kuruluşuna sebebiyet vermiştir (Peker, 1984: 38-39). Üçüncü ve Peker'in üzerinde en çok durduğu kavga ise işçiler ile patronlar arasında kurulmuştur. Çünkü:

"[Patronlar] [i]şçileri mümkün olduğu kadar fazla çalıştırıp onlara mümkün olduğu kadar az ücret ver[iyor] ve işçilerin çeşitli sıkıntılarına kayıtsız kal[ınıyor]. Bunun neticesinde işçiler arasında tahammül edilemez bir ıstırap doğuyor" (Peker, 1984: 38).

“Bu serbestlikten [iktisadi liberalizmden] istifade eden patron tabakası, bunu işçi sınıfının hayatı aleyhine kullanıyor, tabii bunun neticesinde genç ve dinç kütlelerin teşkil ettiği işçi tabakasında da bu duygunun tam aksülameli olarak uyanan bir sınıf şuuru gittikçe genişliyordu. Bu, önce küsme, sonra nefret ve nefret hissi de hızını artırarak nihayet bir öç alma dileği haline varıyordu” (Peker, 1984: 38).

Sermayedarların, işçileri mümkün olduğunca çok çalıştırıp, onlara mümkün olduğunca az ücret vermelerini ve böylelikle sınıf kavgasının başlaması sorununu Peker, kapitalizmin doğasına içkin bir çelişki; yani sınıfların üretim ilişkilerindeki nesnel konumlarının kaçınılmaz bir neticesi olarak mı görmektedir? Bu soru kritiktir. Çünkü eğer burada yapısal bir çelişkiden bahsediliyorsa, bu durum, Peker'in tespitlerinin anti-liberal bir hatta kalmayıp, anti-kapitalizmin sınırlarına dayanacağı anlamına gelebilirdi. Zira Peker'in bahsettiği sorun, kapitalizmin işleyiş mantığının kaçınılmaz bir sonucu ise bunun, kapitalizmin içerisinden kesin olarak çözümü mümkün olmayacaktır. Ancak Peker açısından durum bu değildir. Zaten yukarıda alıntılanan gelişmeleri bir arıza olarak görmesi ve sorunu kapitalizmin değil de liberalizmin bir sonucu olarak nitelemesi (Peker, 1984: 41), onun görüşünü peşinen açık etmektedir. Peker'e (1984: 26) göre, Hürriyet İnkılâbı'na önderlik eden idealist kadrolar birer birer eksildikleri ve ayrıca inkılabın ilk kazanımlarının yeterli görülerek inkılapçı dinamizm terkedildiği için bu sorunlar patlak vermiştir. Peker'in mantığı devam ettirilirse: Demek ki başarılı bir önderlik ve dinamik bir inkılapçı ruh, bu sorunları kapitalizmin sınırları içerisinde kalarak çözebilir. Aşağıdaki açıklamalarda görüleceği üzere, Peker'in önereceği çözüm de bu minvalde olacaktır. Ona göre başarılı bir önderlik, devletin gerekli yerlerde gerekli müdahaleleri yapması ve topluma dayanışmacı duyguların aşılansarak tüm yurttaşların aynı gemide olduklarına ikna edilmeleriyle, sermayedarların kâr ihtirası ve sınıf mücadeleleri önlenebilirdi. Zaten Peker bir yandan iktisat sahasında bireylerin başıboş bırakılmayacağını öne sürerken; diğer yandan da ısrarla, özel teşebbüs ve mülkiyet düşmanı olmadığını altını çizmektedir (Peker, 1936c: VI-VII; 1984: 67). Dolayısıyla Peker'in yukarıdaki tespitlerinin anti-kapitalist değil; anti-liberal olarak tanımlanabileceğini belirterek bu konuya dair açtığımız parantezi şimdilik kapatalım.

İnkılâp Dersleri'nde, “Sınıf İnkılâbı” başlıklı bölümde ise Peker, işçi hareketlerinin dünya tarihindeki gelişimini, Buhar Devrimi'nin dahi öncesinden başlayarak ana hatlarıyla tahlil eder. Eserin bu kısmında, ücretlerin yükseltilmesi için gerçekleştirilen ilk talepler, çalışma saatlerini azaltmaya yönelik çabalar, Robert Owen'ın şefkatle işçileri korumaya çalışması, sendikalizmin doğuşu, Komünist Manifesto'nun ilânı, I. Enternasyonal'in toplanması gibi gelişmeler aktarılır ve sosyalist hareketin büyümesinin nedenleri tartışılır. Peker'e (1984: 50-53) göre, nasıl ki bu hareketler, iktisadi liberalizmin toplumsal bünyede yol açtığı arıza-

lara karşı gösterilen bir tepki ise sosyalist cereyanların bu şekilde güçlenmesine duyulan tepki de faşizmi (Peker'in analogisiyle "20. yüzyıl Sezarizmi"ni) tarih sahnesine çıkarmıştır. Hâlbuki ona göre, modern toplumları kasıp kavuran bu kargaşa, aslında daha en başından çözülmesi mümkün olan sorunlardan türemektedir: "Ekonomik liberalizmin kâr ihtirası, işçiyi, müstehliki ve müstahsili ezmeyen bir ölçüde tutulsaydı, beşeriyetin bugünkü ıstıraplarının ve sınıf kavgalarının büyük bir kısmına mahal kalmazdı" (Peker, 1984: 70).

Peker'in tüm bu anlatılanlardan çıkarttığı sonuç, ekonomide anti-liberal bir politikanın gerekliliğidir. O, 1929 Buhranı sonrasında uluslararası sahada esmekte olan liberalizm-karşıtı rüzgârı arkasına alarak, devletin ekonomi sahasına müdahale etmesini ve bu sahadaki aktörlerden her birinin, diğerlerine karşı titizlikle korunması gerektiğini savunur. Yani devlet, üreticiye ve sermayedara karşı tüketiciyi, sermayedar sınıfının ekonomik tahakkümüne karşı işçiyi ve işçilerin örgütlenme kabiliyetine karşı da sermayedarları korumak üzere gerekli önlemleri almalı ve bunlar arasında bir hakem/arabulucu rolüne soyunmalıdır (Peker, 1984: 67, 70; TBMM Zabıt Ceridesi, 8.6.1936: 83-85).² İşçi-sermayedar kavgası, 1930'lu yıllar itibariyle Türkiye'nin yakıcı bir sorunu değilmiş gibi gözükmese de bu dönemde Türkiye'de sanayileşme hamlelerinin hız kazandığı göz önünde bulundurulduğunda; Peker'e göre tehlike aslında gayet ciddidir. CHP'nin IV. Kurultay'nda, bu hususun üzerinde özellikle durur:

"Endüstri açılmamız neticesinde mevcut işçilerimizin sayısı artacaktır. Gerektir ki, bu ileri gidişin tabii neticesi olarak artacak olan işçi sınıfları; klasik sınıf mücadelesi, liberal devletin her fena cereyana açık ruhunda doğup onun içinde beslenmiş olan ve ona karşı cebhe alıp çalışmış bulunan ve gaye olarak onun yerine bir sınıf tahakkümü devleti kurmayı güden noktai nazarı takip eden cereyanlar, ulusal Türk devletinin değerli evlâtlarından ve yurddaşlarından ibaret olan bu yeni genç Türk işçi sınıfını zehirlemesine ön vermesin. Ve bu genç tabaka yurd için olduğu kadar kendileri için de felâket getiren yanlış duygularla zehirlenmesin. Onun için yeni doğan bu işçi sınıfının patronlarla münasebatı noktasını bütün parti programının baştan aşağıya yazılışında ve anlaşılışında ruh olarak ahenk, anlaşma, uyuşma haline irca ediyör" (Peker, 1935: 252).

² İktisadi liberalizmin yol açtığı sorunlara ve devletin, başta sermayedar-işçi ilişkileri olmak üzere bir bütün hâlinde ekonomi sahasını denetlemesi ve yurttaşları da bu doğrultuda endoktrine etmesi gerektiğine dair yukarıda İnkılâp *Dersleri'*ne atıfla gösterilen tüm vurgular, neredeyse birebir biçimde, Peker'in 8.5.1935 tarihli radyo demecinde tekrarlanmaktadır (bu konuşmanın yazılı dökümü için bkz.: Kuruç, 1993: 283-284). Peker'in radyo demecindeki bilhassa şu ifadeler, burada aktarılmaya çalışılan görüşlerinin bir özeti gibidir: "Amme haklarında anarşiyi besliyen, ekonomide ulusal çalışmayı yıpratın ve ulus yığnını istismar eden liberalizme karşı cephemizi daha sıklaştırıyoruz. Haklarda hürriyetin sınırını, devlet varlığının otorite sınırı içine alıyoruz. Teklerin ve hususî toplulukların faaliyetini, genel menfaatlere aykırı olmamak kaydıyla bağlıyoruz. Artık her yerde son nefesini vermekte olan liberal devlet tipinin kucakında beslenip büyüyen çatışmalar zincirini kırıyor, sınıf kavgası yollarını sınımsız kapıyoruz." Bu tespit ve görüşler ayrıca, Peker'in, *Evropaische Revue* gazetesinde yayınlanan "Volk und Staat, Werdung" isimli makalesinde de işlenmektedir (bu metnin Türkçe tercümesi için bkz.: Peker, 1936c).

Aynı konuşmasında Peker, grev ve lokavtın kesin olarak yasaklanacağını da belirtir. Zira bunlar, Peker'e (1984: 39) göre, işçilerin ve patronların birbirlerine karşı kullandıkları en tesirli silahlarıdır. Nitekim 1937 yılında yürürlüğe giren İş Kanunu'nda gerçekten her ikisi de yasaklanacak ve çıkar uyuşmazlıklarının, hakem kurulları mekanizmasıyla devletin arabuluculuğunda çözümleneceği bildirilecektir (Görücü, 2017: 1364). Söz konusu kanuna dair meclisteki konuşmasında Peker, yine iktisadi liberalizmin yol açtığı toplumsal sorunlara ve özellikle sınıf kavgası ihtimaline vurgu yapmakta ve kanunun temel amacının tüm bunlardan sakınmak olduğunu ifade etmektedir (TBMM Zabıt Ceridesi, 8.6.1936: 83-85).

Solidarist bir kavrayış çerçevesinde, halkçılık ilkesine Peker'in (1935: 249; 1984: 54) yüklediği anlam da ülkedeki toplumsal sınıfların ve sınıfsal çıkarlar ekserinde bir farklılaşmanın var olduğunun inkârıdır. Ona göre halkçılık, Türkiye'de toplumsal sınıfların değil farklı çalışma zümrelerinin var olduğunu, onların ahenk içinde çalıştığını ve vatandaşların bu anlayış çerçevesinde birlik olup kütleleşmesi gerektiğini ifade eder (Peker, 1936c: III, VI). Bu noktada, Peker'in tespitleri ve önerilerinin birbiriyle çeliştiği; önerilerini sıralarken, bizatihi kendi tespitlerini yanlışladığı görülmektedir. Peker, bir yandan Türkiye'de sınıfların mevcut olmadığını iddia ederken, diğer yandan da varlığını inkâr ettiği bu sınıfların kendi çıkarları çerçevesinde birbirlerine karşı örgütlenmelerini engellemeye çalışmaktadır. Böylelikle mevcudiyetlerini aslında kendisinin de zımnen kabul ettiği sınıflara, sanki 'sınıf' adını vermeyip onları 'çalışma zümreleri' gibi farklı adlarla andığında, bunların maddi varoluşu ve çıkar farklılıkları ortadan kalkacakmış gibi bir tavır takınmaktadır.

Peker'e göre, sınıf kavgasını önlemek için atılması gereken adımlarından biri de yurttaşların bu doğrultuda endoktrine edilmeleri; yani birbirlerini, aynı bütünün parçaları olarak görmeleridir. Yurttaşların zihinlerinde ve kalplerinde, "milli ekonomi anlayışı" kökleşmediği ve dolayısıyla "inanı bir, sükûnu bir, galeyanı bir, heyecanı bir, bir kütle" olunamadığı müddetçe; üretim araçlarının, ilimin ve tekniğin gelişimi, tek başlarına bir anlam ifade etmeyecektir (Peker, 1936a: 4). Demek ki, iktisadi sahadaki anti-liberalizmin, eğitim ve halk terbiyesi³ araçlarıyla ideolojik olarak da desteklenmesi gerekmektedir.

Öte yandan, Peker'e göre ekonomide izlenmesi gereken anti-liberal politikalar, sınıf kavgasını engellemeye yönelik müdahalelerle sınırlı değildir. *İktisadi faaliyetlerde*, ulusun menfaatlerinin gerektirdiği hususlarla ve bilhassa da sınıfların gelişimin süratle sağlanması işiyle devletin bizzat alakadar olması; *ülke ekonomisinin kaderinin*, özel teşebbüsçülüğün belirsizliklerine terk edilmemesi gerekir (Peker, 1935; 1936c: VI). Belirtmek gerekir ki Peker'in bu tavrı, söz konusu

³ Zaten genel olarak halk terbiyesi meselesi, toplumun belirli bir ideolojik doğrultuda kütleleşmesini sağlama yolunda Peker açısından çok kritik bir önemdedir -ki onun açısından Halkevlerinin temel misyonu da buna destek olmaktır. Konuya dair özellikle bkz.: Koçak (2018: 56 vd.)

dönemde hükümetin iktisat siyasetinin ruhunu yansıtmaktadır. Zira bu yıllarda Türkiye’de devlet, iktisat sahasında sadece bir teşvikçi değil; yatırımcı ve üretici olarak da karşımıza çıkmaktadır (Boratav, 2004: 70). Sümerbank (1933) ve Etibank’ın (1935) kuruluşu, yoğun bir millileştirme dalgasının hayata geçirilmesi, sanayi planının hazırlanması (1934) gibi gelişmeler bu yıllarda gerçekleşmiş ve sanayi, maden ve enerji alanlarındaki yatırım ve üretimlerin tamamına yakını bu dönemde devlet tarafından üstlenilmiştir (Şener, 2015: 205).

Ayrıca yerli üreticinin yabancı sermayedardan korunması adına, dış ticaret ve gümrük konularında da yine anti-liberal bir çizginin benimsenmesi, Peker’e (1935: 250) göre bir zorunluluktur. Hatta bir yerde, yabancı sermayeyi, işgalci ordularla özdeşleştirir: “Bir ulusun iç pazarlarına yabancı manüfaktürünün ayak basmasıyla, bir düşman müfrezesinin ülke topraklarına ayak basması arasında bir fark tasavvur olunmamalıdır” (Peker, 1984: 103).⁴ Yabancı sermayeye karşı Peker’in bu tavrının, aynı katılımda bir bütün olarak partisine atfedilebilmesi elbette mümkün değildir. Zaten söz konusu dönemde iktidar bloğuna Celal Bayar gibi kimselerin de dâhil olduğu ve onun, Peker gibilere karşı, serbest piyasacılık lehine frenleyici bir rol oynadığı unutulmamalıdır (Boratav, 1974: 152). Bu açıdan CHP’nin söz konusu dönemdeki iktisat politikasının, Peker ile Bayar’ın temsil ettiği uçlar arasında salınım yaptığı söylenebilir. Ancak sanayileşme yolunda devlete teşvikçilik görevinden çok daha fazlasının verilmesi, özel girişimlerin gerçekleştirebileceği bazı işlerin dahi ulusal menfaatin gerekleri doğrultusunda devlet tarafından üstlenilebileceğinin beyan edilmesi, gümrük duvarlarının yükseltilmesi, sınıf kavgasının önünü kesmeye yönelik önlemlerin hayata geçirilmesi, mesleki/sınıfsal örgütlenmelerin yasaklanması gibi birçok önemli başlıkta Peker’in görüşlerinin, 1930’lu yıllardaki hükümet politikalarına belirgin biçimde yansıdığı çekincesizce söylenebilir. Tam da bu nedenle Peker, söz konusu dönemde yürürlüğe konulan devletçilik politikasının en ısrarlı ve gür sesli savunucusu olarak kabul edilmektedir (Boratav, 1974: 152-153).

Özetle Peker, Avrupa’dakiler gibi gelişkin bir sanayi ülkesi düşlemektedir. Ama sınaî gelişmenin, Avrupa’da tecrübe edilen olumsuz çıktılarını -özellikle de sınıf kavgasının patlak verişini- engellemek istemekte; Türkiye’de devletin liberal ülkelerde olduğundan çok daha yoğun biçimde ekonomi sahasına el atması gerektiğini düşünmektedir. Peker, Avrupa’nın son birkaç asırlık tarihinin temel bir öğesi olan kapitalist üretim ilişkilerini ve özel teşebbüs fikrini benimsemektedir; ama bunların Avrupa’da tecrübe edilen yan etkilerini ve özellikle de sermayedarın kâr ihtirasını törpülemek istemektedir. Görüldüğü gibi, tüm bu düşüncelerini dile getirirken Peker, mantıksal uslamlama yoluyla

⁴ Peker aynı benzetmeyi, 13.12.1934 tarihli radyo konuşmasında tekrarlar. Bu konuşmanın yazılı dökümü için bkz.: Kuruç (1993: 244-245).

değil; Avrupa'da yaşanan tecrübelerin sağladığı -ve tabii, kendi yorumuyla da yoğurduğu- bilgi birikimi eşliğinde düşünmektedir. Yani Türkiye'nin iktisat politikasının nasıl olması gerektiğini, diğer modernleşme deneyimlerine bakarak, bu deneyimlerden hiza alarak formüle etmeye çalışmaktadır. Peker'in siyasal liberalizme yönelik reddiyesi de benzer bir muhakemenin sonucudur.

Peker'e (1984: 27) göre Hürriyet İnkılâbı'nın getirdiği sonuçlardan bir diğeri, siyasal liberalizmdir⁵ ve o da tıpkı iktisadi liberalizm gibi, büyük toplumsal sorunlara yol açmıştır. Peker'e (1984: 27-28) göre, millet menfaatlerinin korunması yerine anlamsız didişmeler; kendilerinin, partilerinin veya sınıf çıkarlarının peşine düşen profesyonel politikacılar; bolca zaman ve emek israfı; koalisyonların yol açtığı iktidarsız iktidarlar; istikrarsızlık ve sınıf kavgası, Avrupa'daki siyasal liberalizm deneyiminin temel çaktıklarıdır.

Ancak siyasal liberalizmin çok önemli bir zararı daha olmuştur. Geçmişte, Hürriyet İnkılâbı'nın mağlup ettiği müesseseler; yani kilisenin ve sarayın menfaatlerini kollayan kontlar, baronlar ve papazlar, siyasal liberalizmin sağladığı serbestlikten istifade ederek siyaset sahnesine dönmüşlerdir (Peker, 1984: 28-29, 70). Demek ki Hürriyet İnkılâbı'nın bir çocuğu olan siyasal liberalizm, bu inkılâbın zamanında yenilgiye uğratmış olduğu gericiliğin bir süre sonra dirilmesine zemin hazırlamıştır. Peker (1984: 33) açısından 31 Mart Vakası, dünyanın diğer bölgelerinde de görülebilecek olan bu çelişkinin, Türkiye özelindeki bir izleğidir. Bu ayaklanmada gericiler, Jön-Türk Devrimi'nin beraberinde getirdiği sınırsız özgürlük havasından istifade etmişlerdir. Peker'e göre, söz konusu Türkiye olduğunda; gericilik, Batı'da olduğundan çok daha ciddi bir sorundur. Çünkü toplumsal bünyeden sökülüp atılması gereken geri unsurlar, toplumsal yapının en derinlerinde yüzyıllardır taşınmış hâledir. Tam da bu nedenle, Türkiye örneğinde gerici unsurlara karşı tavizsiz bir zor kullanım, çok daha önem arz eder (Peker, 1984: 18-19).

Siyasal liberalizmin tarihsel serüvenine yönelik Peker'in tahlilleri, *İnkılap Dersleri*'nin muhtelif bölümlerinde devam eder (Peker, 1984: 47-52, 85-94). Burada dikkat çekici bir husus, Peker'in analizlerinin, Fransa ve İngiltere gibi iyi bilinen birkaç örnekle sınırlı kalmayıp; Macaristan, Polonya, Belçika, Balkan ülkeleri veya İsviçre gibi, Türkiye'deki modernleşme tartışmalarında adları pek

⁵ Peker, 'siyasal liberalizm' terimini kullanmamaktadır. Onun yerine, çoğunlukla 'parlamentarizm' ifadesini; parlamentarizm ve iktisadi liberalizm birlikteliğinin hüküm sürdüğü devletler için de 'liberal tipte devlet' ya da 'liberal devlet' terimlerini tercih etmektedir (örnek olarak bkz.: Peker, 1936c). Ancak 'parlamentarizm' nitelemesiyle Peker'in (1984: 86) kastettiği, yetkileri anayasal çerçeveye belirlenmiş bir parlamentonun ülke yönetiminde söz sahibi olması değil; seçimlerde birden çok partinin yarıştığı ve en çok oyu kazanan partinin iktidara geldiği çok-partili siyasal hayat ve onu meşrulaştıran dünya görüşüdür. Dolayısıyla Peker'in, parlamentarizme reddiye gönderirken karşı çıktığı şey de aslında parlamentonun varlığı değil; birden çok partinin oy yarışına girmesidir (Peker, 1984: 27, 67-68, 86). 'Parlamentarizm' ifadesi bu önemli farklılığı net bir şekilde ortaya koyamayabileceğinden dolayı, bu çalışmada Peker'in görüşleri açıklanırken 'siyasal liberalizm' kavramı tercih edilmiş ve bu kavram, çok-partili siyasal hayat ve ona eşlik ilkeler bütünü anlamında kullanılmıştır.

anılmayan ülkelerin de dâhil olduğu geniş bir örnekleme içermesidir. Bütün bu incelemelerden Peker'in çıkardığı sonuç ise şudur:

“[B]ütün bunlar bugün liberal tipte çeşitli partilerle, türlü büyük güçlükleri başarma mecburiyetinde bulunan devletlerin kudretli ve ahenkli çalışması[nın] mümkün olmadığını isbat ediyor ... Dünyanın en güçlü görünen devletleri, bunun [siyasal liberalizmin] ızdırabını çok derinden çekerlerken, yeni doğan devletlerin, bilhassa Türkiye Cumhuriyeti[nin] ... böyle liberal kombinezonlar ve darmadağınık unsurlarla idare edilemeyeceğine yeter örnekler göstermiş olduğumu sanıyorum” (Peker, 1984: 94).⁶

“İşte bu manzara karşısında, ... ulusun politika yaşayışında engeller ve muvaffakiyetsizlikler çıkaracak, dağınık, karışık partiler hayatının meydan alması ve devam etmesi; devletin bu kadar ihtisas, kıymet, güven, kafa, el ve gönül birliği isteyen çetin ve büyük işlerini zorlaştırmaktan, karıştırmaktan, tökezletmekten başka şeye yaramaz. Her şey uluslaşmış iken parti de uluslaşmalıdır. Liberal devlet tipinin dağınık partileri yerine ulusun bütün isteklerine omuz vermiş, bütün tehlikeleri göğüslemiş, yapanı ile, satanı ile, alanı ile, toprakta, fabrikada, laboratuvarında çalışanı ile, köyde ve kentte yaşayanı ile, bütün halk yığınlarının ihtiyaçlarını duyup anlayarak çalışma sinesinde bunlara yer ve değer vermiş, ulusal bir partili idarenin muvaffak olacağı devirdeyiz” (Peker, 1984: 67-68).

Bu tespitlere dayanarak Peker (1936: 162; 1936c: VII; 1940: 175), milli şefin önderliğinin ve tek-parti yönetimi altında parti-devlet özdeşliğinin, ülkenin mukadderatı açısından çok kıymetli olduğunu iddia eder. Bilhassa bu görüşlerinde Musollini'den fazlasıyla etkilendiği açıktır. Ancak burada peşin bir hükümle, Peker'in görüşlerini Musollini'yle bir tutmakta aceleci davranmamak gerekiyor. Boratav'ın (1974: 153) ifade ettiği gibi, “1930'ların Türkiye'sinde İtalyan faşizminin yerleşme şartları olmadığı için, Recep Peker gibi siyasetçiler, faşizmin olsa olsa otoriter siyasî felsefesinden ve sınıf kavgası alerjisinden etkileniyorlar; anti-liberal tavırlarının iktisat politikasındaki yansımaları ise [...] zaman zaman onu [sermayeyi] tedirgin edebilecek bir devletçilik biçiminde ortaya çıkıyordu.” Zaten Peker de muasır dünya diye Türkiye'nin örnek alması gereken rotanın İtalya veya Almanya olduğunu iddia etmemiş ve hatta bazen açık biçimde, bazen de zımnen, aksi yönde beyanatlarda bulunmuştur.⁷ Bu itibarla, İtalyan faşizminin Peker'i belirli açılardan oldukça etkilediğini ve bu etkinin yol açtığı izlerin Peker'e ait ifadelerde rahatlıkla tespit edilebileceğini belirtmekle birlikte; bundan daha fazlasına zorlamamak, bu eşikte durmak gerekiyor.

⁶ Peker'in aynı tespitleri Meclis kürsüsünde dile getirdiği konuşması için bkz.: TBMM Zabıt Ceridesi, 5.2.1937: 67.

⁷ Bazı örnekler için bkz.: Peker (1984: 53, 81-82); TBMM Zabıt Ceridesi, 5.2.1937: 66. Aynı konuda ayrıca bkz.: Koçak (2018: 19 vd).

Bölümü tamamlarken bir toparlama yapmak gerekirse, siyasal liberalizm konusunda Peker, Avrupa'nın son birkaç asırlık tarihsel deneyimini göz önünde bulundurduğunda Türkiye'ye dair şu sonuçları çıkarmaktadır: Siyasal liberalizm, Avrupa'da dahi çok önemli sorunlara yol açıyorsa, modernleşme sürecinde hızla mesafe kat etmesi gereken ve dahası, örgütlü gericiliğin çok daha büyük bir tehlike arz ettiği Türkiye gibi ülkeler, siyasal liberalizme bilhassa uzak durmalıdır. Türkiye'nin ihtiyacı olan şey; ulusun menfaatlerini her şeyin önüne koyan ve milli şefin önderliğinde yürüyen tek-partinin, ülkeye kararlılıkla ve coşkuyla öncülük etmesi ve ulusu da belirli prensipler doğrultusunda seferber etmesidir. Hâlbuki Peker'le tam olarak aynı yere; yani Avrupa'nın tarihsel deneyimine bakan Ağaoğlu, Peker'den birçok açıdan farklı sonuçlara ulaşacaktır.

Avrupa'nın tarihsel serüveninden Ağaoğlu'nun çıkardığı sonuç: Liberalizmin alternatifsizliği

Avrupa'nın tarihsel serüveninden Ağaoğlu'nun 1930'lu yıllarda çıkarsadığı dersler, Peker'inkilere kıyasla daha ziyade pozitif referanslar içermektedir. Temel olarak Ağaoğlu (2013: 67), Batı'yı ileri yapan neyse, onun Türkiye'ye tatbikini istemektedir. Öyleyse kritik soru; Batı medeniyetinin, diğer medeniyetleri nasıl geride bıraktığıdır. Buna verdiği yanıt, Ağaoğlu'nu, Türkiye'de liberal düşüncenin öncü isimlerinden biri hâline getirecektir.

Ağaoğlu (2013: 22), Batı/Avrupa medeniyetinin, Buda/Drahma ve İslam medeniyetlerini hem manen hem de maddeten mağlup ettiğini belirtir. Ağaoğlu'na (2013: 23-25) göre medeniyet dairesi bir bütün teşkil ettiğinden dolayı, Türkiye'nin yapması gereken; Batı medeniyetini tümünden kabul etmektir. Bu fikir, onu, dönemin çoğu düşünüründen net biçimde farklılaştırmıştır. Zira Tanzimat'tan beri çoğu Türk aydını, amiyane tabirle, Batı'nın iyi yanlarını alıp diğer yandan da özünü korumanın peşinde olduğu için, Ağaoğlu'nun medeniyete dair bu bütünsel kavrayışı kritiktir: "[M]edeniyet demek, 'hayat tarzı' demektir ... Hayatın bütün tecellilerini, maddi ve manevi bütün olaylarını o kavram içine koymalıdır. O halde medeniyet, düşünce ve tecessüs tarzından başlayarak giyiniş şekline kadar hayatın bütün olaylarını içine alır" (Ağaoğlu, 2013: 19). Dolayısıyla Ağaoğlu, medeniyet-hars ayrımını kesin biçimde reddeder. Osmanlı'nın son dönemine damgasını vuran modernleşme çabalarının başarısızlığını da bu meseleye; yani medeniyetin seçmeci bir tavırla temellük edilmeye çalışılmasına bağlar (Ağaoğlu, 2013: 23-27, 40).

Öyleyse Batı medeniyetinin temelini teşkil eden farklılıkların doğru biçimde tespit edilmesi kritik bir önem taşımaktadır. Ağaoğlu bu meselenin üzerine gittiğinde, Batı medeniyetinin anahtarını bireyde; bireyin düşünsel ve iktisadi açıdan serbest ve yetkin şekilde hareket edebilmesinde bulur. Doğu'da ve özel olarak Osmanlı-Türk toplumunda ise bu gerçekleşmemiştir:

“[G]arbin yükselmesinde başlıca sebebi ferdî hürriyetlerin gittikçe genişlemesi ve bu sayede ferdin tedricen açılması olmuştur. ... [B]ir tarafta gittikçe azgınlaşan istibdadın tazyiki altında fert sıkıştırılmış, zayıflatılmış, cılızlatılmış ve nihayet kendinin dar ve boğucu kını içine sokuşturulmuştur. Garpte ise istibdadın gittikçe zayıflaması sayesinde fert tedricen hürriyetlerini eline almış ve mütemadiyen açılarak yaşamak ve çalışmak zevkini duymuştur. Neticede boğulmuş ve kendi kını içine girmiş zayıf ve cılız fertlerden mürekkep şark cemaatleri de boğulmuşlardır, zayıflamışlardır. Aksi de olarak mütemadiyen kuvvetleşen fertlerden mürekkep garp cemaatleri kuvvetleşmişlerdir” (Ağaoğlu, 1933: 27).

“Şarkın mahkûmiyeti ... doğrudan doğruya ferdin ezilmesinin, ferde serbest düşünmek, serbest hareket etmek imkânı verilmemesinin neticesidir” (Ağaoğlu, 1933: 29).

Gerçi Ağaoğlu (2013: 29-38, 77-84), *Üç Medeniyet* isimli eserinde, Batı’yı Doğu’dan üstün kılan başka faktörlerden (Batı’da dinin dünyevi işlerden el çektilirdiğinden; edebiyat, felsefe ve sanattaki başarılarından ve iş bölümü ve uzmanlaşma gibi faktörlerden) de söz eder. Ancak bu farklılıkları da son tahlilde, yine birey ve hürriyet sorunsalıyla ilişkilendirir (Ağaoğlu, 2013: 36, 39, 66, 84). Özetle asıl vurgusu hep, bireye ve bireyin serpilip rahatça hareket etmesini sağlayacak koşulların teminindedir.

Ağaoğlu’nun bireye yönelik bu vurgusu, Kadrocularla girdiği polemiklerini içeren *Devlet ve Fert* isimli çalışmasının adına da yansımıştır. Bu eserde Ağaoğlu (1933: 140), “[i]çtimaiyatta en makul metod [...] fasılasız sebebi bulmak ve onun üzerinde durarak işlemektir! Ben Şark milletlerinin gerilemesi[nin] sebebini hürriyetsizlikte buluyorum” diyerek bireye ve bireyin özgürlüğüne yönelik soyutlamasını daha da belirgin hâle getirir. Demek ki, Batı’yı Doğu karşısında üstünlüğe götüren başka başka faktörler sayılabilecekse de mesele- nin özü bireyde; bireyin fikrî ve iktisadi açıdan serpilip kuvvetlenmesine olanak sağlayacak serbestliğin mevcudiyetindedir. Batı’da hürriyetin ve serbest rekabetin sağladığı faziletler; örneğin teşebbüs, cesaret, dayanışma, intizam, kendine güven, gelişim vb. nitelikler, Doğu’da ise sürekli zapturapt altında tutulmanın yol açtığı çürüme, şahsi beceriksizlik, egoizm, korku, güvensizlik, cehalet, dalkavukluk vb. nitelikler toplanmıştır (Ağaoğlu, 2013: 64-67).

Burada dikkat çekici bir husus, Ağaoğlu’nun bu tespitlerinin, daha sonraki yıllarda Türkiye’de toplumsal çözümlemelere damgasını vuracak olan güçlü devlet geleneği tezinin temel nüvelerini barındırmasıdır. Devlet dışındaki öz- nelerin iktisadi ve düşünsel gelişimini baskılayan bir yönetim geleneği, Batı ile Türkiye arasındaki temel farklılık olarak işaretlenmekte ve Türk toplumunun geri kalmışlığı bunun bir neticesi olarak formüle edilmektedir.⁸ Hatta Batı uy-

⁸ Yukarıdaki atfılara ek olarak, söz konusu vurgunun bulunduğu başka bazı pasajlar için bkz.: Ağaoğlu

garlığının kendi içerisindeki gelişmişlik düzeyi farklılıkları dahi, Ağaoğlu'na göre yine bireysel özgürlüklerin genişlik nispetiyle açıklanabilmektedir. Örneğin keşif ve icatlar ile pozitif bilimlerdeki ilerlemelerde Batı'daki rakiplerini de geride bırakan İngiltere'nin, Magna Cartha gibi bir belgeyi onlardan önce imzalamış olması tesadüf değildir (Ağaoğlu, 1933: 28).

Böylelikle Ağaoğlu, liberalizmin 'sınırlı devlet/hükümet' ilkesine ulaşır. Ona göre "hükümet ve kuvvet bozucu âmillerdir ... İnsanlar üzerinde hükümet sürme en saygılı ve en seçme ruhlarda bile tahakküm hevesi uyandırır" (Ağaoğlu, 1930: 35). Nitekim bir çeşit ütopya olarak tasarladığı; *Serbest İnsanlar Ülkesinde* isimli eserinde, ülkeyi idare edenlerin halk tarafından denetlenebilir ve hükümetin korkusuzca eleştirilebilir olması gerektiğinden ve idarenin eylemlerinin kanunlarla sınırlandırılmasının öneminden bahseder (Ağaoğlu, 1930: 25, 34-40, 58, 80-81). Bu ütopya ülkesinin meclisinde 'merkez', 'sol' ve 'sağ' olmak üzere üç parti vardır; yani ülkede çok-partili bir siyasal sistem mevcuttur ve parti temsilcileri birbirlerini kıyasıya, korkusuzca ama aynı zamanda da uygarca tenkit etmektedir (Ağaoğlu, 1930: 83-85). Eserde tüm bunlar, Doğu medeniyetine mensup bir ülkede; yani zulüm ve istibdat altında yaşamaya mahkûm olmuş bir insanın, özgür bir ülkeye firar etmesi neticesinde burada karşılaştığı manzara olarak sunulmaktadır.⁹

Ağaoğlu'na göre, genel olarak Doğu'da ve özel olarak Osmanlı-Türk toplumunda bireyin kısaçaltına alınması, insanların daha çocukluk yıllarında başlar. Çocuklar, köleliği tevekkül ve rıza ile benimseyen, cahil, çarşafı ve peçesiyle de kapanmış bir annenin ve her durumda üstün, galip ve hâkim kalmaya çalışan bir babanın etrafında büyürler (Ağaoğlu, 2013: 63). Çocukların, sinik, içine kapalı, körelmiş bir dimağla yetişmelerinde, okulun da önemli etkileri olur: "Falaka, öğretmenin asık yüzü, mihaniki ezberlemeler, kuru tahtalar üzerinde sürünmeler, resimsiz, müziksiz, oyunsuz, oyuncaksız bu soğuk ve havası bozulmuş binalar, çocukların yüzleri gibi ruhlarını da soldurur, sarartır" (Ağaoğlu, 2013: 63). Başkalarına karşı güvensizlik, uyuşukluk, bencillik, yalnızlık gibi ruh hâlleri, daimi bir nitelik kazanmaya başlar (Ağaoğlu, 2013: 63-64). İtaat, kanaat, teslim, tevekkül ve tahammülü tavsiye eden ahlak eğitimi ve farz, vacip, helâl ve haram kelimeleriyle işleyen kuru ve cansız din eğitimi, çocukları boğmaya ve onların ruhlarını köreltmeye devam eder (Ağaoğlu, 2013: 52, 59). Tüm bu süreçte ve sonrasında, hükümetler de "ferdi faziletlerin hepsini ta kökünden kurutmak için" ellerinden geleni yaparlar (Ağaoğlu, 2013: 64).

(1933: 24-29, 34, 74, 138-140; 2013: 67). Güçlü devlet geleneği tezinin eleştirel biçimde tahlil edildiği bir çalışma için bkz.: Dinler (2003).

⁹ Ancak bu eserin bütünü liberal bir ütopya olarak nitelenmek güçtür. Metindeki teorik tutarsızlıklar bir yana, Ağaoğlu'nun bu sözde hürriyetler ülkesinde cemaatin öylesine katı ahlâkî kuralları ve bu kurallara ilişkin öylesine sert müeyyideleri mevcuttur ki, cemaatin ve ahlâkçılığın bu kadar baskın olduğu bir yerde bireylerin negatif özgürlüklerinin ne kadar korunabileceği oldukça şüphelidir.

“Kıskanç, cimri, etrafını devamlı olarak şüpheli bir gözle gözetleyen müthiş bir istibdat, bizde çalışma ve rekabet serbestliğine, bunlar sayesinde şahsi ve ferdi istidat ve kabiliyetlerin gelişmesine meydan vermemiştir. Daima keyif ve hevesine göre hareket ederek, yeniliklere, şahsi teşebbüslere, orijinal fikirlere, cereyanlara karşı gelmiştir. Mutlulukların, ikram ve saygının kaynağı onun lütfu olmuştur. Bunun gibi, felaketlerin, zillet ve perişanlıkların da kaynağı o olmuştur. ... Bu yüzden çalışma öldürülmüş ve serbest çalışmanın doğurduğu cesaret, şahsi teşebbüs, dayanışma ve yardımlaşma gibi faziletler de kurutulmuştur” (Ağaoğlu, 2013: 67).

Sonuç; “her taraftan sıkılmış ve ezilmiş ruhlar”, “kaplumbağa gibi kendi kabuklarının içine saklanan”, sadece kendini kurtarmaya çalışan insanlar sürüsüdür (Ağaoğlu, 2013: 64). İşte bu farklılıklar nedeniyle, bireylerin istidatları ve kabiliyetleri Batı’da bir sel gibi akmaya başlamışken; Osmanlı-Türk toplumunda ise kurumaya yüz tutmuştur (Ağaoğlu, 2013: 65-66).

Ağaoğlu’na (2013: 99) göre, “serbest müesseselerin ahenkli ve düzenli bir şekilde çalışmalarını kontrol etmek ve asayiş hizmetini sağlamak” için, hükümete elbette ihtiyaç vardır. Ancak toplumların yaratıcı ve ilerletici gücü bireydedir ve toplumlar, bireylerinin toplamından ibarettir (Ağaoğlu, 1933: 33-35, 40). Öyleyse hükümetler, bireyleri özgür kılmalı, onların serbestçe hareketine olanak sağlamalı ve toplumsal ihtiyaç halleri dışında, bunun ötesine geçen bir müdahale arayışı içerisinde olmamalıdır. Batı medeniyetinin tarihsel gelişiminden Ağaoğlu’nun Türkiye’ye dair çıkardığı temel ders budur.

Aslında Ağaoğlu (1933: 40-46), uygarlığın genel evrimi ve toplumsal ihtiyaçların çeşitlenmesiyle devletin müdahale alanının genişlemesi arasında pozitif bir ilişki olduğunu kabul eder. Bilhassa muasır dünyanın toplumsal çatışma koşullarında, bu müdahale alanının daha da genişlemiş olmasını da doğal karşılar. Ancak Ağaoğlu’na göre şurası kritiktir ki, geri bir memleket olan Türkiye’de muasır medeniyetlerde olduğunun aksine; sınıflardan ve sınıf mücadelelerinden eser yoktur. Böyle toplumsal tezatların mevcut olmadığı bir ülkede, devletin müdahale sahasının geniş tutulması hem gereksiz, hem de bireylerin gelişimi için (ve dolayısıyla toplumsal gelişim için de) zararlıdır (Ağaoğlu, 1933: 61-62, 74). Türkiye’de devlet, -tıpkı geçmişte Batı toplumlarında olduğu gibi- sadece bireylerin gerçekleştiremediği faaliyetleri üstlenmeli; gerisini özel teşebbüslere bırakmalıdır (Ağaoğlu, 1933: 105). Genel bir formül olarak devlet müdahalesi her zaman, sadece toplumsal ihtiyaçlar nispetinde başvurulması gereken bir seçenek olmalıdır (Ağaoğlu, 1933: 61, 73).

Ancak bu formülasyon, açıktır ki, kolaylıkla esnetilebilir niteliktedir ve Ağaoğlu, toplumsal ihtiyaç kapsamında düşündüğü alanları bazen gayet geniş şekilde kurgulamıştır. Örneğin eğitim sistemi aracılığıyla ideal yurttaşların yetiştirilmesi meselesini böyle bir ihtiyaç olarak görmüştür (Ağaoğlu, 1930: 115). Bu

nedenle *Serbest İnsanlar Ülkesinde* isimli ütopyasında eğitim hizmetini devletin bir görevi olarak sunmuş ve üstelik fakirlerin eğitimi, zenginlerden alınan servet vergisiyle finanse ettirmiştir (Ağaoğlu, 1930: 116). Dahası, takip eden sayfalarda, açlığın, fakirliğin ve işsizliğin çözümü konularında da yine devleti göreve çağırmaktan imtina etmemiştir (Ağaoğlu, 1930: 118-120).

Görüldüğü gibi Ağaoğlu, tüm liberal kabullerine rağmen; ütopya tasarımı devleti yer yer genişçe yetkilerle donatmaktadır. Bu açıdan, *Devlet ve Fert'*teki (1933) liberal duruşun, *Serbest İnsanlar Ülkesinde* (1930) isimli çalışmada aynı belirginlikte mevcut olmadığı ifade edilebilir.¹⁰ Bu itibarla Ağaoğlu'nun 1930'dan itibaren süratle ve belirgin şekilde liberalleşmeye başladığı¹¹ yahut da 1930 tarihli ütopyasının, olgunluk dönemi eserlerindeki liberal çizgiden önemli sapmalar içerdiği söylenebilir. Ancak Ağaoğlu, 1933 tarihli metinlerinde dahi, muhtemelen dönemin siyasal konjonktürünün baskısı altında, iktidarın yönelimlerinden hangi noktalarda ayrıldığını çok net biçimde formüle etmekten ve hem iktisadî hem de siyasi liberalizm perspektifinden bakarak mevcut rejimi açık biçimde eleştirmekten genellikle imtina etmiş gibidir. Örneğin bir yerde, CHP'nin devletçiliğinin, Kadroculara kıyasla onun anladığı devletçiliğe çok daha yakın olduğunu öne sürmüştür (Ağaoğlu, 1933: 137-138). Bu iddiasına dayanak olarak da Atatürk'ün, İnönü'nün ve hatta Peker'in açıklamalarını göstermiştir. Üstelik bu tespiti yaptığı yerde, CHP'nin devletçiliğini, diğer liberal-demokratik ülkelerdeki devletçilikten fazla bulmadığını da belirtmiştir. Bununla birlikte, Ağaoğlu'nun 1933 tarihli bu açıklamalarını, dönemin kırılğan konjonktürüyle birlikte okumak gerekmektedir. Zira bu iddialarını, milletvekilliğinin sona erdirildiği (1931), partisi SCF'nin iktidar çevrelerinden gelen çok sert hücumlara maruz kaldığı ve Atatürk'ün SCF'ye verdiği desteği geri çekmesiyle bu partinin kapanmak zorunda bırakıldığı (1930) bir iklimde kaleme almıştır. Ağaoğlu'nun, muhalefetinin dozajını biraz daha arttırdığı; *Akın* gazetesinin yayımlanmaya başladığı ve aynı zamanda kapatıldığı yıl da 1933'tür. Yine aynı yıl Ağaoğlu, üniversiteden de tasfiye edilecektir (Lök ve Erten: 2007: 542). Ağaoğlu'nun, CHP'den uzak bir siyasi hatta yer almadığı iddiasını, işte bu çalkantılı siyasal atmosfer içinde değerlendirmek gerekmektedir. Zaten bizzat kendi beyanına göre onun bu açıklamaları, SCF programı ile Ağaoğlu'nun düşüncelerinin örtüştüğüne vurgu yapan ve SCF'nin kapatılmasıyla aslında Ağaoğlu'nun fikirlerinin de iktidar tarafından artık çürütülmüş sayılması gerektiğini öne süren bir makaleye cevap niyetiyle kaleme alınmıştır (Ağaoğlu,

¹⁰ Trak (1983: 1087-1088) da sosyal-devlet uygulamaları kapsamında düşünülmesi gereken bir dizi başlıkta Ağaoğlu'nun liberal duruşunun bulanıklaştığını gösteriyor.

¹¹ Makalenin temel amaçları çerçevesinde ve yer kısıdı nedeniyle bu çalışmada konu edilen düşünürlerin 1930'lu yıllar öncesindeki düşünsel evrimleri üzerinde durulamıyorsa da Ağaoğlu'nun liberal kimliğinin, 1920'li yıllarda başlayan ve asıl olarak 1930'lu yıllarda nihai şeklini alan bir düşünsel evrimin sonucu olduğunu belirtelim. Meşrutiyet yıllarında Ağaoğlu, Türkçü düşüncenin önderlerinden biriydi. Ağaoğlu'nun yaşamöyküsü ve 1930'lar öncesindeki düşünsel gelişimi için bkz.: Akçura (1978: 189-208), Özcan (1996) ve Shissler (2002).

1933: 135-136).¹² Tam olarak aynı metinde, Ağaoğlu'nun (1933: 136-138), 1920'li yıllar boyunca CHP'ye ve rejime yaptığı hizmetlere vurgu yapması ve o yıllarda gericiğe karşı rejimi şiddetle savunduğunu hatırlatmaya gerek görmesi de oldukça manidardır. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda, Ağaoğlu'nun, liberalizm ve devletçilik bahsinde iktidara çok yakın bir noktada durduğu şeklineki 1933 tarihli iddiasını rezervli okumak gerekir. Zaten aksi hâlde, *Akın* gazetesinde hükümete karşı yürüttüğü şiddetli muhalefet de anlamsızlaşacaktır. Kendisini liberal olarak tanımlayan Ağaoğlu'nun, devletçi bir iktisat siyasetinin takip edildiği 1930'lu yıllardaki resmî politikaya ve bilhassa da meclis kürsüsünden radyoya hemen her mecrada anti-liberalizm çağrısı yapan Peker'e yakın bir noktada durmadığı gayet açıktır. Nitekim iktidar katındaki prestijinin ve onun getirdiği maddi-manevi imkânların kesin olarak sona erdiği 1934 yılı itibariyle kaleme aldığı ve 1949 yılında yayınlanan *Serbest Fırka Hatıraları*'nda, iktidara karşı duruşunu bu kez daha cüretkâr ifadelerle formüle etmekten çekinmeyecektir: "Bizde Cumhuriyetten en uzak bir âlâmet bile yoktur. Bizdeki rejim tam manasile ve en şiddetli bir diktatörlüktür" (Ağaoğlu, 1949: 106).

Özetle Ağaoğlu'nun bazı açıklamaları, 1930'lu yıllarda ideolojik olarak içinde bulunduğu ayrıkçı pozisyonun tespitini yer yer zorlaştırabilir. Dahası, bilhassa *Serbest İnsanlar Ülkesinde* isimli çalışmasında, liberalliğini yer yer sorgulatacak teorik çelişkilere imza atmış da olabilir. Yine de nihai değerlendirmeyi, 1930'lu yıllardaki yazılarının bütününden çıkan temel öğelerle oluşturmak gerekmektedir. O, toplumu bireylerin toplamından ibaret olarak gören kavrayışı, yaptığı çözümlenelerde bireyi ana eksen olarak alması, sınırlı devlet/hükümet ilkesine ve bireysel özgürlüklere yaptığı vurgu ve ekonomide devlet müdahalesine karşı serbest rekabetten yana duruşuyla, 1930'lu yıllar Türkiye'sinde liberalizmin zirvesini teşkil etmiştir. Sonuç, Peker'den açık biçimde farklı bir siyasal hattı işaret etmektedir. Hâlbuki yukarıdaki açıklamalarda görüldüğü üzere, Türkiye'ye dair reçetesini, tıpkı Peker gibi, Avrupa'nın tarihsel gelişiminden çıkardığı dersler eşliğinde formüle etmiştir. Şevket Süreyya Aydemir ve *Kadro* çevresi de tıpkı onlar gibi, Avrupa'nın tarihsel gelişiminin tahliline büyük önem verecektir. Ancak yine bambaşka bir reçete ortaya çıkacak ve Kadrocular, hem Ağaoğlu'nun hem de Peker'in sol tarafında konumlanacaklardır.

Avrupa'nın tarihsel serüveninden Aydemir'in çıkardığı sonuç: anti-kapitalist nüveler taşıyan üçüncü bir yolun gerekliliği

Türkiye'de 1930'lu yıllarda, ülkenin ve dünyanın tarihsel gelişiminin sistematik bir tahliline ve Türkiye'ye en uygun kurtuluş reçetesini bulmaya çabalanlardan biri de Aydemir'dir. Bir önceki bölümde Ağaoğlu için, Batı'yı ileri

¹² Genel olarak Darülfünun'u ve özel olarak Ağaoğlu'nu, Türk inkılâbının prensiplerine ve temel davalarına kayıtsızlıkla ve hatta karşıtlıkla suçlayanlardan biri de bir sonraki bölümde ele alınacak olan Aydemir'dir. Bu minvaldeki bir yazısı için bkz.: Aydemir (1933).

yapan neyse, onun Türkiye'ye tatbikini istediği ifade edilmişti. Aydemir'e göre ise gelişmişlik yolunda Batı'nın yürüdüğü patika, XX. yüzyıl itibariyle Türkiye gibi ülkelere kapalıdır. Kaldı ki, Aydemir'e göre, bilhassa XX. yüzyıl başından itibaren dünya sahnesinde yaşanan gelişmeler, Batı'nın ideal nizamının; yani serbest piyasa düzeninin artık iflas noktasına geldiğini de ortaya koymaktadır. Öyleyse bu veriler ışığında Türkiye'nin, kendisine bambaşka bir rota çizmesi gereklidir. O rota, sermayedar yetiştirmeyi değil; yurttaşların bütünüünün refahını amaçlayan, serbest girişimlere çok sınırlı bir hareket alanı bırakan, devletin yoğun müdahaleleriyle işleyen, planlamacı bir iktisat politikasıdır.

Tıpkı Ağaoğlu için olduğu gibi, Aydemir için de dünya ikiye bölünmektedir. Ancak bu bölünmenin esas anlamı, medeniyet-kültür farklılıklarında değil; üretim ilişkilerindeki eşitsiz ilişkide gizlidir. Kapitalizmin gelişiminin ve sanayi devriminin bir sonucu olarak dünya, bir yanda emperyalistler (müstemlekeciler, metropoller); diğer yanda ise sömürgeler (müstemlekeler) ve yarı-sömürgeler (yarı-müstemlekeler) olmak üzere ikiye bölünmüştür (Aydemir, 1932a: 48, 129). Aydemir'e (1932a: 52, 114) göre bu durum kaçınılmazdı; çünkü -sebepleri aşağıda detaylı olarak açıklanacağı üzere- kapitalizmin dünya ölçeğinde genelleşmesiyle birlikte, dünyanın bir kısmının geri teknikli ve ileri ülkelere bağımlı kalması, kapitalizmin kanunlarının ve ihtiyaçlarının bir neticesidir. Gerçi Türkiye, Kurtuluş Savaşı'nda emperyalizmi siyasi olarak mağlubiyete uğratmıştır; ancak nihai kurtuluş, bu savaşın tarihsel anlamına uygun bir ekonomi politikasının takip edilmesiyle sağlanacaktır (Aydemir, 1932a: 54-55, 62, 124-125).

Uygarlığın mevcut durumu ve Kurtuluş Savaşı'nın tarihsel anlamı bu şekilde formüle edildiği için, Aydemir'in (1932a: 124-128) reçetesindeki en önemli maddelerden birini; yüksek gümrük duvarları arkasında kendi kendine yeten bir ekonomi politikası oluşturmaktadır. Aslında bu meselede Aydemir'in, Peker'in tespitlerine yaklaştığı söylenebilir. Ancak Aydemir, Peker'den farklı olarak, emperyalizmi kapitalizmin doğal bir neticesi olarak görmekte, yabancı sermaye karşıtlığını emperyalizm – sömürgeler/yarı-sömürgeler ikiliği çerçevesinde bütünsel bir resme oturtmakta ve Kurtuluş Savaşı'nı da bu resmin içerisine yerleştirmektedir. Kurtuluş Savaşı'na baktıklarında Aydemir ve arkadaşlarının öncelikli olarak gördüğü, büyük Türk milletinin, onu yok etmek isteyen düşmanlarını yenisi değil; mazlum bir milletin emperyalist kuvvetleri yenisidir (Kadro, 1932). Buna bağlı olarak, "Türk inkılâbı [da] mahiyet itibari[y]le müstemlekecilik tezaadının bir reaksiyonu" olarak formüle edilir (Aydemir, 1932a: 115). Peker'de ise yabancı sermaye karşıtlığının, emperyalizme dair geniş ve gelişkin bir teorik kurguya dâhil edildiğini ve emperyalizmin, kapitalizmin kaçınılmaz bir neticesi olarak nitelendirildiğini söyleyebilmek mümkün değildir.

Öte yandan, Aydemir ve arkadaşlarının sermaye karşıtlığı yabancı sermayeyle sınırlı kalmaz. Onlar, devletçiliğin, Türkiye’de özel girişimleri palazlandırma aracı olarak kullanılmasına da karşıdırlar. Bu noktada bilhassa, Erken Cumhuriyet Dönemi’nin iktidar bloğunda önemli bir yer tutan ve başını Celal Bayar ve İş Bankası çevresinin çektiği gruba karşı kesin bir karşıtlık içerisindedirler. İş Bankası Müdürü Mahmut Soydan’ın, Kadrocuları komünistlikle ve Komintern propagandası yapmakla suçlaması (akt.: Türkeş, 2009: 476), Kadrocu tezlerin hangi çıkarların karşısında konumlandığına dair önemli bir ipucu sunmaktadır. Gerçi *Kadro* satırlarında bu karşıtlığın somut yansımalarını görebilmek pek mümkün değildir ve Kadrocular, eleştirilerini çoğunlukla teorik bir tartışma düzeyinde sürdürmeye çalışmışlardır. *Kadro* satırlarında örneğin Vedat Nedim Tör (1933c: 17), “bunların indinde, millet iktisadiyatı denilen şey, sadece kendi hususî teşebbüsleridir. Ve yine bunların indinde devlet, müşfik bir sütninedir” der; ancak kastettiği çıkar sahiplerinin kimler olduğunu belirtmez. Aynı yerde, sadece şöyle bir tarifte bulunur: “devletçi bir iktisat siyasetinin tatbikatından hususî ve zümrevî menfaatleri zarar görecektir olanlar.” Kadrocular, muhalefet ederken temkinli davranmayı uygun gördüklerinden, öne sürdükleri görüşlerle iktidar bloğunun en azından bir kısmını ikna etme gibi bir kaygıları olduğundan ve ayrıca muhtemelen komünist sicillerinin¹³ getirdiği meşruiyet sıkıntıları nedeniyle, eleştirilerinde doğrudan hükümeti veya hükümete yakın çevreleri hedef göstermekten genellikle kaçınırlar. Daha ziyade, Ahmet Ağaoğlu gibi liberal düşünürleri, Darülfünun hocalarını hedef tahtasına oturturlar. Oysa yıllar sonra, *Kadro*’nun pozisyonunu çok daha açıklıkla ifade edeceklerdir. *Kadro*’nun imtiyaz sahibi olan Yakup Kadri (1984: 100, 107), geçmişin milli mücadele kahramanlarının, sonradan arsa spekülasyonları, taahhüt işleri, komisyonculuk vb. işlerin peşine düştüklerini ve İsmet İnönü’nün, “nüfuz suiistimallerine dayanan servet iktisaplarına karşı almağa çalıştığı politik ve idari tedbirlere paralel olarak” kendilerinin de *Kadro*’da bir fikir mücadelesi başlattıklarını yazacaktır. Devamla, yine aynı kesimleri, “İsmet Paşa’nın ‘affariste’ adını taktığı iş adamlarına gelince, bunların devletçilikten anladıkları şey, sırtlarını devlet nüfuzuna dayayarak kendi çıkarlarını sağlamaktan ibaretti” diye eleştirecektir (Karaosmanoğlu, 1984: 109). Yukarıda belirtilen ve o dönem kamuoyunda ve *Kadro*’da sıklıkla kullanılan ‘aferist’ kelimesinin kökeni, İş Bankası’nın Fransızca karşılığı olan ‘Banque d’affaires’ kelimesinden gelmektedir (Boratav, 2004: 41). Dolayısıyla aferist suçlamasıyla öncelikle olarak kastedilenler de devletçiliği, devlet eliyle özel sermayenin (ve belki de kendilerinin) palazlandırılması olarak yorumlayan, siyasal sözcülüğünü Celal Bayar’ın yaptığı, devletle birlikte iş tutan sermaye çevreleridir.

¹³ Yakup Kadri haricinde Kadrocuların tamamı, bir dönem komünist çevrelerle ilişki içerisinde olmuştur ve Aydemir ile Tökin, Moskova’da eğitim de görmüşlerdir (Tekeli ve İlkin, 2008: 601-602).

Aydemir ve arkadaşları, sadece yabancı sermayeye veya aferizme karşı değildiler. Daha genel planda, özel girişimler eliyle Türkiye'nin kalkındırılabilmesine inanmamaktaydılar. Onlar, Türkiye gibi ülkelerin, Batı'nın geçtiği aynı yoldan yürümelerinin mümkün olmadığını iddia ettiler. Batı Avrupa ülkelerinde kapitalizmin gelişimi esnasında bu ülkelerin sermayedarları, açık rekabet koşullarında kendilerini ezecek büyük girişimcilerle karşı karşıya değildiler ve ayrıca, pazar ve hammadde ihtiyaçlarını karşılayacak sömürge ve yarı-sömürgeleri; dolayısıyla güvenle fethedilebilecekleri piyasalar bulunmaktaydı. Oysa Türkiye gibi geriden gelen ülkelerin, XX. yüzyıl itibarıyla içinde bulunduğu koşullar tümüyle farklı niteliktedir. Türkiye'nin özel teşebbüsleri, Batı'nın çok önceden palazlanıp büyümüş girişimcileri ve XX. yüzyılın bir karakteristiği hâline gelen istikrarsızlık koşullarıyla karşı karşıyadır. Ayrıca Türkiye'nin hâli hazırda bir sömürgesi bulunmadığı gibi, tüm dünyada anti-emperyalist mücadelenin bayrağı süratle yükselmektedir -ki Kurtuluş Savaşı zaferiyle Türkiye, aslında bu mücadelenin önderlerinden biridir (Aydemir, 1932a: 79, 114-119).¹⁴

Görüldüğü gibi Aydemir bu tespitleriyle, Ağaoğlu'nun ulaştığından tam ters bir sonuca varmaktadır: Gelişkin bir sanayi ülkesi olmanın yolu, Batı'nın yürüdüğü patikadan geçmemektedir. XX. yüzyıl itibarıyla o patika (içeride liberal iktisat rejimi, dışarıda emperyalist yayılmacılık eşliğinde gelişme yolu) artık, geriden gelenlere kapalıdır (Aydemir, 1932a: 132). Kaldı ki Türkiye, bu kapitalist (ve dolayısıyla emperyalist) dünyaya dâhil olma hevesi içinde değildir ve olmamalıdır. Öyleyse Türkiye'nin yapması gereken; ekonomide sıkı bir devlet müdahalesi ve geniş bir merkezî planlamadır. Bu sayede, bir yandan ülkenin iktisadi bağımsızlığı ve üretici güçlerin süratle gelişimi sağlanırken; diğer yandan da kapitalizmin bir ürünü olan ve Batı'yı kasıp kavuran sınıf kavgalarının Türkiye'de yaşanmasına engel de olunacaktır (Aydemir, 1932a: 39-40, 55, 78, 99).¹⁵

Üstelik Kadroculara göre serbest piyasa düzeni, Türkiye'nin özel koşullarından bağımsız olarak; yani özü itibarıyla de başarısızlığa, kriz ve yoksulluk üretmeye mahkûmdur ve tüm dünyada yaşananlar, bu düzenin artık bir çözümlüş süreci içine girdiğini ortaya koymaktadır (Aydemir, 1932a: 11, 14-16).¹⁶ Batı'daki toplumsal çalkantıların ve daha önce eşi benzeri görülmedik 1929 Buhranı'nın tek müsebbibi serbest piyasa düzenidir ve işte bunun içindir ki Batı ülkeleri dahi, liberal politikalarından kademe kademe geri adım atarak ve kendi kabuklarına çekilerek otarşinin yollarını aramaktadır (Aydemir, 1932a: 14-17). Bu tespitlerden hareket ettiklerinden ve dahası, emperyalizmin temelinin kapitalizm olduğunu düşündüklerinden dolayı Kadrocular, serbest piyasa

¹⁴ Bu tespitlerin *Kadro* satırlarında işlendiği bir metin için bkz.: Tör (1932f).

¹⁵ Bu fikrin *Kadro* satırlarında işlendiği bazı metinler için bkz.: Tökin (1934a), Tör (1932f).

¹⁶ Bu tespitlerin *Kadro* satırlarında işlendiği bazı metinler için bkz.: Aydemir (1932b); Belge (1932a); Tör (1932b).

düzenini sadece 1930'ların Türkiye'si için değil; yarımın Türkiye'si için de ideal bir seçenek olarak görmez.

Yukarıdaki atıflarda Kadrocuların, genel olarak 1929 Buhranı'nın beraberinde getirdiği anti-liberal rüzgârdan beslendikleri açık olmakla birlikte; diğer yandan, özel olarak Sovyetler Birliği'nin merkezî planlamada kaydettiği başarıların etkisi altında olduklarını da eklemek gerekir (Aydemir, 1932a: 20-23). Ancak onlar, anti-kapitalist sulara gezinirken sosyalizmin sınırına kadar gelmiş olsalar da o sınırı kesin olarak aşmazlar. Sosyalizme ikna olmama gerekçeleri, Türkiye'nin Batı'dan farklı bir toplum olduğunu düşünmeleridir. Onlara göre, geri bir memleket olan Türkiye'de Batıda olduğu şekliyle sınıflar ve sınıf mücadelesi yoktur (Aydemir, 1932a: 40, 52, 132).¹⁷ Kapitalizme dair (bilimsel) sosyalizmin tarif ettiği temel çelişki ve proleter-burjuva mücadelesi, yalnızca Batı ülkelerini açıklamakta kullanışlıdır ve o da kapitalizmin musibetlerine dair sadece kısmî bir açıklama sunmaktadır. Kısmîdir çünkü kapitalizmin asli çelişkisi artık, emperyalistler ile sömürgeler ve yarı-sömürgeler arasındadır ve Türkiye'yi asıl alakadar eden; üstelik kapitalizmin geleceğini de tayin edecek olan, ülkelerin iç politikalarındaki sınıf çatışması değil, bu uluslararası çelişkidir (Aydemir, 1932a: 28-40; Tör, 1933b). Dolayısıyla (bilimsel) sosyalizmin önerdiği reçete ("ülkedeki büyük istihsal vasıtaları üstündeki mülkiyet değişmesi"), Türkiye'nin objektif şartları açısından bir kurtuluş yolu vaat etmemektedir (Aydemir, 1932a: 54).

Sonuçta Aydemir ve arkadaşları, kapitalizmin temel çelişkisini uluslararası arenaya uyarlamış ve böylelikle 'millî kurtuluş hareketi' adıyla andıkları Türk Devrimi'ni, kapitalizmin ve sosyalizmin dışında üçüncü bir yol olarak sunmaya çalışmışlardır. Onlara göre bu hareket, dünya ölçeğindeki iş bölümünün değişmesini amaçlayan; hem sömürge hem de sömürgeci olmayı reddeden; sadece uluslararası sahada değil, ülke içinde de sınıf tezatlarına karşı çıkan; merkezî planlama sayesinde liberalizmin bünyesinde barındırdığı bütün hastalıklardan sakınarak ülke iktisadiyatını cemiyetin iradi müdahalesi altına koyan, yeni bir cemiyet tarzını müjdelemektedir (Aydemir, 1932a: 53). *Kadro* satırlarındaki şu formülasyon, bu yeni (üçüncü) yol ararının sarih bir ifadesidir:

"Fransız inkılâbı, derebeylik hâkimiyetine karşı, burjuva hâkimiyetini kurana ve bugünkü sınıf ayrılıklarını ve neticede yeni bir sınıf devletini doğurana iktisat sistemine [kapitalizme] yol açtı. Rus inkılâbı, Fransız inkılâbının bir reaksiyonudur. Burjuva hâkimiyeti yerine, proletarya hâkimiyetini kurdu. Türk inkılâbı ise hem Fransız inkılâbına, hem de Rus inkılâbına karşı bir reaksiyondur. ... [Türk inkılâbı] müstemleke ve metropol devlet tezadının mahsülü[dür]" (Tör, 1932f: 17-18).

¹⁷ Bu tespitin *Kadro* satırlarında işlendiği bazı metinler için bkz.: Belge (1932b); Tör (1932f).

Görüldüğü gibi Aydemir ve arkadaşları, bir yandan kapitalizme şiddetle çatar-ken, diğer yandan kendilerini sosyalizmden de ayrı tutmaya hep özen göstermişlerdir. Yine de onların görüşlerini, sosyalist değilse bile anti-kapitalist bir ararış olarak tarif etmek suretiyle iktidar çevrelerinden ve bu çalışmada konu edilen Peker'den ayırmak ve Kadrocuları, iktidarın sol yanına yerleştirmek gerekmektedir. Bilhassa, dönemin en temel tartışmasını baz alarak bu ayrımı koymak önemlidir. Çünkü dönemin en popüler tartışma nesnesi olan devletçilik, hem Kadrocuların en temel sloganıdır, hem de iktidarın 1930'lardaki yeni yönelimini tarif ederken kullanılmaktadır. Dolayısıyla yüzeysel bir incelemede, her iki tarafın da aynı şeyi savunduğu sanılabilir. Hâlbuki Türkeş'in (2009: 474) belirttiği gibi, Kadrocuların gözünde kapitalizm, "sömürü düzeni"dir; "sınıflararası eşitsizliğe" yol açmaktadır ve "emperyalizmin temel taşı[dır]."¹⁸ Bu nedenle, onların ideal kurgusunda özel girişimlere çok sınırlı bir yer ayrılmaktadır (Aydemir, 1932a: 133). Oysa CHP'nin devletçi politikaları sonucunda, 1932-1939 yılları arasında özel sınai kârların milli gelir içindeki payı %3,4'ten, %6,2'ye sıçramıştır (Şener, 2015: 216). Yani aslında bu dönemde yürürlüğe konulan devletçilik politikası -Peker'in açıklamaları sermaye çevreleri açısından her ne kadar tedirgin edici gözüküyorsa da- kesinlikle sermayenin aleyhine işlememiştir. Hatta Boratav'ın (2004: 65) aktardığına göre, "sonraki dönemlerde sıvrilecek büyük sermaye gruplarından pek çoğunun kökeninde 1930'lu yıllarda devlet ihaleleriyle elde edilen kazançlar" bulunmaktadır ve bu dönemde devletçilik, "kapitalist bir gelişme modelinin bir parçası" olarak uygulanmıştır. Kadrocuların anladığı devletçilik kesinlikle böyle bir şey değildi. Onlar, sadece Türkiye'nin uluslararası kapitalizme entegrasyonuna değil; devletçilik adı altında özel teşebbüslerin palazlandırılmasına da kesin biçimde karşı çıkmışlardı (Aydemir, 1932a: 111).¹⁹

Üstelik Aydemir ve arkadaşlarının önerdikleri planlama mantığı, 1930'lu yıllarda hükümetin gerçekleştirdiğinden çok daha geniş bir sahayı kapsamakta ve özel girişimlerin faaliyetlerinin de kontrol altında tutulmasını gerektirmektedir (Aydemir, 1932a: 133). Onlara göre, "yalnız sanayide program ve diğer

¹⁸ Yakup Kadri'nin (2019: 183), Kadrocu yıllarında kaleme aldığı *Ankara* romanında, onun hayali Türkiye tasarımını aktardığı şu satırlar bilhassa ilginçtir: "Türk işçileri, Türk mühendisleri, Avrupa'daki arkadaşları gibi bedbaht da değildiler. Eski Roma'nın esir sürüleri gibi bin bir mihnet ve cefa altında, bin türlü mahrumiyetle ruhları ve suratları ekşimiş, içkiden, açlıktan bütün insanî faziletlerini kaybetmiş Avrupa proletaryasının sefalet ve felaketinden Türkiye'de eser görülüyordu. Türkiye'de işçiler birer devlet memuru idi ve yüreklerinde bir devlet memurunun haysiyetini, vekârını, mesuliyetini taşıyorlardı. Başlarında patron diye bir bela yoktu. Kimsenin esiri değildiler. Yalnız memleketin hizmetçisi olduklarını ve alınlarından akan terin vatan topraklarına bereket getirici bir rahmet gibi yağdığı biliyorlardı." Aynı romanda kurgulanan Murat ve Hakkı Bey karakterleri, yukarıda bahsi geçen ve Yakup Kadri'nin ideal ülkesinde artık yaşama şansı kalmayan aferistleri; yani idari ve siyasi yetkileri sayesinde zenginleşip yozlaşan, eski milli mücadeleçileri temsil etmektedir. Sadece bu detaylarıyla değil, bir bütün hâlinde bu eser, Kadrocu ekonomi-politiğin ütöpik bir tarzda ve roman formunda sunuluşudur; dolayısıyla Kadrocu görüşlerin fragmanlar hâlinde izlenebilmesi için oldukça kullanışlıdır.

¹⁹ Bu fikrin *Kadro* satırlarında işlendiği bazı metinler için bkz.: Tökin (1934b); Tör (1932c; 1932e; 1933a; 1933c).

şubelerde programsızlık ancak ayarsız iki çarkın birbirinin dişlerini kırması gibi bir netice verir” ve bu nedenle, iktisat sahasının bütünsel biçimde planlanması gerekir (Tökin, 1934b: 30). *Kadro* satırlarındaki bu eleştiri, 1934 Sanayi Planı’na yöneliktir ve bu planın, bir iktisat planı çerçevesine dâhil edilmesi çağrısıdır. Dolayısıyla bu eleştiri, Kadrocuların önerdiği devletçilik anlayışı ile iktidarın uygulamaları arasında genişçe bir açı olduğu gerçeğini bir kez daha ve sarıh biçimde açığa vurmaktadır. Gerçekten de planlama meselesi Kadrocular açısından o kadar kritiktir ki, Türkiye’nin kurtuluşu için önerdikleri reçetede en önemli maddenin bu olduğunu söylemek, muhtemelen mübalağa olmaz. Planlama bahsinde *Kadro*’da örneğin şöyle bir analogi kurulur: “Askerî Dumlupınar planlı ve sistemli bir faaliyetin yemişi[y]di. İktisadî Dumlupınar da plan ve sistem ister” (Tör, 1932a: 7-8). Tam da bu nedenle, yani planlamanın etkili ve efektif olabilmesi için, onun kapsayıcı da olması gerektiğini düşünürler (Tökin, 1934b; Tör, 1932d). Buradaki mantık şudur: Bir sektör planlanıp, onunla ilişkili olan, yani planlanan sektöre örneğin hammadde, enerji, ara-mal vb. şekillerde girdi yapacak olan diğer sektörler planlanmadığında; aslında plan kapsamına giren sektör de kelimenin tam anlamıyla planlanmış sayılmaz. Bu mantıkta plan yapımı, sadece ve sadece kapsayıcı olursa bir anlam ifade edecektir ve Türkiye’nin sanayi planını, bu nedenle yetersiz bulmuşlardır.

Kadrocular ile dönemin iktidarının uygulamaları ve bu çalışmada ele alınan Peker’in görüşleri arasındaki farklılıklar bunlardan ibaret de değildir. Kadrocular, dünyayı, ‘emperyalizm-sömürge/yarı-sömürge’ ikiliği içinde kavradıkları için; Türkiye’nin emperyalist Batı’yla değil, onlara karşı bağımsızlık mücadelesi veren/vermesi gereken milletlerle kader birliği etmesi ve emperyalist Batı’ya karşı onlara öncülük etmesi gerektiğini düşünmektedirler (Aydemir, 1932a: 68-70, 134-137).²⁰ Hâlbuki dönemin iktidarının, Batı dünyasını hasım olarak kabul ettiğini ve üçüncü dünyacı bir dış politika çizgisi tuttuğunu söyleyebilmek mümkün değildir. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda Aydemir ve arkadaşlarının, genel olarak iktidarın ve özel olarak 1930’lu yıllardaki devletçilik politikasının pasif bir destekçisi değil; iktidarın sol tarafına düşen ılımlı bir muhalefet odağı oldukları belirginleşmektedir. Onlar, hiçbir zaman Mustafa Kemal’in önderliğini sorgulamamışlar ve tüm yazılarında iktidarın ve Kemalist inkılabın özüne ve mantığına en uygun konumda bulduklarını iddia etmişlerdir. Gerçekte ise rejimi ve mevcut iktidarı mümkün olduğunca sola itmeye; rejime anti-kapitalist bir muhteva kazandırmaya çalışmışlardır.

Bununla birlikte, iktidar kadroları üzerinde sola doğru yaptıkları tazyikin ve bu anti-kapitalist ararışın, tartışmasız biçimde Marksist olarak etiketlenemeyeceğini de belirtmek gerekir. Kadrocular, toplumsal çözümlemelerde Marksizmin en temel kategorisi olan toplumsal sınıf mefhumunu devre dışı bırakmışlar ve buna paralel olarak, sınıfsal çıkarlardan tümüyle azade, tarafsız,

²⁰ Bu fikrin *Kadro* satırlarında işlendiği bazı metinler için bkz.: Aydemir (1932b); Tör (1932a; 1932d).

aşkın bir devlet anlayışına ulaşmışlardır. Dolayısıyla, teorik arka planlarını kuşatan tüm Marksist etkiye rağmen, Marksizmin kırmızı çizgilerini kesin biçimde ihlâl etmişlerdir. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda, Aydemir ve arkadaşlarının pozisyonunu, 'dönemin iktidarının sol tarafına düşen; ancak Marksizmle ilişkileri kısmî bir nitelik taşıyan; sonuç itibariyle de Kemalizm ile Marksizm arasında salınım hâlindeki aydınlar' şeklinde tarif etmek mümkündür. Kadrocuların açtığı bu yoldan, 1960'lı yıllarda Doğan Avcıoğlu ve Yön çevresi başta olmak üzere başka isimler de yürüyecektir. Bu nedenle Kadrocular, sol-Kemalizmin ilk teorisyenleri olarak kabul edilmektedirler.

*Kadro'*nun tüm yayın hayatı boyunca ağırlıklı olarak ekonomi siyaseti konusu tartışılmıştır. Ancak Aydemir ve arkadaşlarının yazılarında, siyasal üst-yapı sorunsalına da kafa yorulur. Bu meselede Türkiye için önerilen reçete yine, Avrupa'nın tarihsel tecrübelerinden elde edilen bilgiler eşliğinde yazılır. Aydemir, Türk İnkılabı'nın tarihsel anlamını tartışırken çoğu kez, siyasal liberalizm ve onunla ilişkilendirdiği Fransız İhtilali'ni, karşı bir referans noktası olarak kullanır. Örneğin bir yerde, Türk İnkılabı'nın, emperyalizmin temelini oluşturan muasır iktisat nizamını (kapitalizmi²¹) egemen kılan burjuva devrimlerinin (ve dolayısıyla Fransız İhtilali'nin de) karşı safına düştüğünü iddia eder. Siyasal liberalizm, burjuva devrimlerinin bir çıktısıdır. Dolayısıyla, kâğıt üzerinde insan haklarından ve özgürlüklerden bahseden siyasal liberalizm altında, insanlığa bin bir türlü acıyı tattırılmış emperyalizmi doğuran kapitalizmin siyasi üst-yapısı ve onun korkunç yüzünü gizleyen maskesidir.²² Hâlbuki Türkiye, bu dünyanın bir parçası değildir (Aydemir, 1932a: 89-90; 105-106).

Gerçi Aydemir (1932a: 85-86), liberal-parlamentar demokrasinin²³ ortaya çıkışının, tarih içerisinde ilerici bir nüve taşıdığını belirtir; ancak ona göre dönemin güncel gelişmeleri, "XIX. yüzyıl iktisadiyatının siyasî bir ifadesi" olan bu yönetim biçiminin ve onun ideoloji formu olan siyasal liberalizmin artık miadını doldurmaya başladığını ortaya koymaktadır. Çünkü siyasal liberalizm, toplumların kangren hâline gelmiş sorunlarına Batı'da dahi çözüm üretemektedir. Nitekim bu gerçek, liberalizme bir tepki olarak anti-demokratik dü-

²¹ Kadrocular, iktidarı tedirgin etmemek için; gayet iyi bildikleri Marksist terminolojiyi zaman zaman otosansüre uğrattılar. 'Üretim ilişkileri' yerine, zaman zaman 'mülkiyet ilişkileri'; 'kapitalizm' yerine 'Avrupa nizamı' veya 'muasır iktisat nizamı' vb. terimleri tercih etmeleri, bu kaygılarının bir neticesidir (Tekeli ve İlkin, 2008: 605).

²² Maskedir; çünkü ona göre, özgürlüklere ve devletin iktisadi hayata müdahale etmemesine çağrı yapanlar, gerçekte kendi devletleri aracılığıyla serfleri kendi çıkarları adına proleterleştirip; dış politika da dünyanın tüm geri ülkelerini serbest pazar ve hammadde kaynağı olarak temellük etmişlerdir. Yani dillerinde adem-i müdahalecilik yalanlarıyla devleti, hem kendi ülkelerindeki emekçilere hem de tüm dünyaya müdahale ettirmişlerdir (Aydemir, 1932a: 117).

²³ Aydemir burada aslında, birbirlerinin yerine geçebilecek şekilde 'klasik demokrasi' ve 'siyasî demokrasi' kavramlarını kullanır. Ancak 'klasik demokrasi'yle kastettiği yönetim biçiminin, Antik Yunan'la veya başka doğrudan-demokrasi örnekleriyle alakası yoktur. Kastettiği, 1930'lu yıllarda giderek kan kaybeden; ancak yine de o yıllarda Batı dünyasının önemli bir kesiminde egemenliğini sürdüren liberal-parlamentar demokrasidir (Aydemir, 1932a: 84-85).

zen ve akımların; yani Alman ve İtalyan faşizmlerinin ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır (Aydemir, 1932a: 85). Siyasal liberalizm, toplumların ciddi sorunlarının çözümünde kifayetsizliği kanıtlanmış olması ve ayrıca emperyalist burjuva düzeninin siyasi üst-yapısını oluşturuyor olması nedeniyle Türkiye'ye uygun değildir (Aydemir, 1932a: 86-87).

Kadrocuların Batı'nın tarihsel gelişiminden çıkarttığı bir diğer önemli ders ise sınıf kavgasının önlenmesi zaruretidir -ki bu kabul, onların, sadece iktisadi liberalizme değil; siyasal liberalizme reddiyelerinin de bir gerekçesini oluşturur. Aydemir'e (1934: 11) göre, "Avrupaî demokratik rejimde her sınıf, münhasıran kendi menfaati ve kendi kurtuluşu için mücadele eder." Türkiye'nin yarın bir gün Avrupa'daki ülkeler gibi sınıf kavgalarıyla sarsılmasını önlemek için,²⁴ Avrupa'nın tarihsel deneyimlerinden gerekli dersleri çıkarmak gerekir:

"Fransız inkilâbı, inkilâpta cephesizliğin ve inkilâbın seyrini mürakabede anarşinin bir misalidir. Bu inkilâbın bütün seyrinde inkilâpçı nesil, yapacağını bilen bir tek kadro ve disiplinli bir avangart halinde hiçbir zaman birleşmedi. Sel gibi akan kanlara ve bir terrörün, zahiren bir disiplin ifade eder gibi görünen bütün şiddet ve dehşetine rağmen, Fransız İhtilâli üstünde Fransız ihtilâlcisinin şuurlu mürakabesi, hiçbir zaman te[e]ssüs etmemiştir. Bu ihtilâl ... 1789'dan 1871'e kadar süren bir enerji ve kan israfından sonra Fransız milletine, hatta milletin müfekkiresi üstünde katolik papasının müdahalesini bile tasfiye edem[e]yen bir kötü oportünizme inkilâp etmişti" (Aydemir, 1932a: 157).

Bu tespitlerden ve siyasal liberalizme yönelik reddiyelerden geriye kalacak olan, tek-partili ama yeniden yapılandırılmış bir iktidar mekanizması olacaktır. Kadroculara göre geleceğin müreffeh yarınlara Türkiye'yi kavuşturacak olan; sınıf çıkarlarını değil, milletin gerçek çıkarlarını gözeten; disiplinli ve şuurlu bir öncü kadronun liderliğidir (Aydemir, 1932a: 7-8, 136, 149-150). Sonuçta, Peker'de olduğu gibi, elde sadece iktisadi açıdan değil; siyasi açıdan da anti-liberal bir teori vardır. Ancak bu anti-liberalizm, en azından ekonomi politikalarında belirgin bir sol muhteva içermekte ve anti-liberalizmle sınırlı kalmayıp; anti-kapitalist tınlar da taşımaktadır.

Sonuç

Peker, Ağaoğlu ve Aydemir, 1930'lu yıllarda, Türkiye için önerdikleri kurtuluş reçetesinin içeriğini Avrupa'nın tarihsel deneyiminden süzülen bilgiler eşlinde formüle etmişler ve bu muhakemede, özel olarak liberalizmin tarihsel serüveninin tahliline büyük önem atfetmişlerdir. Ancak hem Avrupa'nın tarihsel gelişimine yönelik analizlerinde, hem de Türkiye'ye dair sundukları çözüm önerilerinde önemli oranda farklılaşmışlardır. En genel planda bakılacak olur-

²⁴ *Kadro'da* Tör (1932f: 17) de şöyle yazar: "Sınıf kavgalarıyla liyme, liyme olmuş Avrupa milletlerinin bugünkü halî, gören gözlerimizin önünde dururken, onu bir ideal olarak alup benimseye[mey]jiz."

sa Ağaoğlu, Türkiye'nin, Batı'nın yürüdüğü yoldan yürümesi gerektiğini düşünmektedir. Bu yolun parolası, bireydir: Batı'yı üstünlüğe götüren farklılıkların temelindeki unsur, bireylerin düşünsel ve iktisadi açıdan serbestçe hareket etmeleri ve böylece bireyin inkişaf edişidir. Bu bakış açısı, en kalın konturlarla, siyasal ve iktisadi liberalizmi çağırılmaktadır.

Liberalizmin tarihsel gelişimi Peker açısından ise negatif bir referans teşkil etmektedir. Ona göre, Avrupa'daki sınıf kavgaları, Büyük Buhran, faşizmin yükselişi, istikrarsızlık ve toplumsal çalkantılar, liberalizmin hem iktisaden hem de siyaseten iflas ettiğini göstermektedir. Türkiye'nin muasırlaşma davasında da siyasal liberalizm ancak bir köstek; dahası örgütlü gericilik için de bir şemsiye niteliği görecektir. İktisadi boyutta ise liberalizm, Türkiye'nin süratle sanayileşmesini sağlayabilecek bir çözüm yolu teşkil etmemektedir ve -diğer tüm yan etkileri bir tarafa- ülkenin sınıf kavgalarıyla kasıp kavrulmasına yol açacaktır. Öyleyse Türkiye'nin kurtuluş reçetesi, iktisadi liberalizm yerine devletçilik; siyasi liberalizm yerine de tek-parti iktidarının otoriter yönetimidir.

İktisadi liberalizm Aydemir'e göre de Türkiye gibi ülkelerin gelişiminde bir kaldıraç rolü oynayamaz. Bu politika, kapitalistleşmenin ve sanayileşmenin ilk evrelerinde Batı ülkelerinin iktisadiyatının temel ögesi olsa da XX. yüzyıl başında geriden gelen ülkeler açısından gerçekçi bir çözüm yolu önermemektedir. Dahası, bu sistem artık, Batı'da da iflasın eşğine gelmiştir. Siyasal liberalizm ise gerçekte, emperyalizmin kontrpuanını ve bir sömürü düzeni olan kapitalizmin siyasi üst-yapısını teşkil etmektedir. Hâlbuki Türkiye bu dünyaya değil; onlar karşısında mücadele eden anti-emperyalist cepheye dâhildir. Türkiye'nin kurtuluşu, dışa karşı korumacı, içeride özel girişimlere çok sınırlı bir hareket alanı bırakan, planlamacı bir iktisat politikasıdır.

Görüldüğü gibi Ağaoğlu'nun önerilerinden liberal; Peker ve Aydemir'inkilerden ise anti-liberal bir reçete ortaya çıkmaktadır. Aydemir ve Peker'e göre, yaşadıkları çağın gerçekleri, liberalizmin miadını doldurduğunu göstermektedir. Ağaoğlu ise 1929 Buhranı sanki hiç yaşanmamış gibi bir tavır takınmaktadır. Yani tercihi, bu buhrana dair derin analizler üreterek, sebeplerini ve sonuçlarını tartışarak ve buna rağmen liberalizmde ısrarcı olmak değildir. Buhranı, sanki üzerinde pek de tartışmaya değmeyecek bir olay gibi görmüştür.

Öte yandan liberalizm karşıtlığında Peker ile Aydemir aynı hizada görünüyorsa da bakış açımızı değiştirdiğimizde, aralarındaki mesafenin gayet uzak olduğu görülecektir. Peker'in anti-liberalizmi, solidarist ve otoriter bir yönetim mantığına çıkmakta ve kapitalizm karşıtlığı içermemektedir. Yönetimsel konularda Aydemir'in tavrının da otoriter bir nitelik taşıdığı doğrudur. Ancak o, liberalizmi, kapitalizmi ve emperyalizmi birbirlerine bağlamakta ve dolayısıyla liberalizm ile emperyalizm karşıtlığını, anti-kapitalizmle tahkim etmektedir. Peker açısından ise emperyalizm -ve daha genel planda sermayedarların kâr hırsı- kapitalizmin

kanuniyetlerinin bir sonucu değil; bir arızadan ve suiistimallerden ibarettir. Dolayısıyla meseleye anti-liberalizm değil de anti-kapitalizm açısından bakılacak olunursa, bu kez Ağaoğlu ve Peker aynı hizada durmakta; Aydemir ise onlardan ayrılmaktadır. Ancak Aydemir'in, kapitalizm karşıtlığını, mantıksal tüm uzantılarına kadar izlediğini söyleyebilmek mümkün değildir.

Öte yandan üç düşünürün üçü de Türkiye'nin Batı'dan bambaşka bir toplum olduğunu, Batı'daki sınıfların ve sınıf mücadelelerinin Türkiye'de mevcut olmadığını veya bunların rüşeym hâlinde bulunduğunu öne sürmektedir. Sınıf kavgası, Ağaoğlu'na göre kontrol altında tutulması gereken; Aydemir ve Peker'e göre ise mutlak suretle engellenmesi gereken bir şeydir. Ağaoğlu, Türkiye'de kapitalizmin gelişimi neticesinde sınıf çelişkileri belirginleştikten sonra, devletin iktisadi sahaya nispeten daha geniş biçimde müdahalesini doğal karşılayacağını (yine de bunun, sadece ihtiyaçlar nispetinde kalması gerektiğini) belirtmektedir. Aydemir ve Peker ise aksine, modern sınıf çelişkilerinin ortaya çıkışına engel olmak için devletin, peşin peşin iktisat sahasına müdahalesini istemektedir.

Peker açısından dünyadaki kümelenme, ulus-devlet bölmelerinden çok daha büyük ve derin bir anlama sahip değildir. Ağaoğlu ve Aydemir için ise dünya, ikiye bölünmektedir. Ağaoğlu'nda bu bölünme idealist bir biçimde kurgulanarak, 'Doğu versus Batı medeniyetleri/kültürleri' ikiliğine; Aydemir'de ise materyalist bir biçimde kurgulanarak, 'emperyalizm versus yarı-sömürgeler ve sömürgeler' ikiliğine ulaşılır. Ağaoğlu, Batı medeniyetinin tümünden kabulünü istemektedir. Çünkü toplumsal yapıları bir bütünlük içerisinde görmekte ve bu bütünlüğün özüne de zihniyet farklılıklarını ve bireysel hürriyet sorununu yerleştirmektedir. Aydemir'de de toplumsal yapılara ilişkin bütünsel bir kavrayış vardır; ancak bu bütünselliği anlamlandırma şekli farklıdır: Emperyalizm, siyasal-liberalizm ve iktisadi-liberalizm, burjuvazinin egemen olduğu kapitalist toplumsal yapıya gömülüdür. Bu nedenle Aydemir, sadece bir parçasının değil; bu bütünün tamamının karşısında yer almaktadır. Dolayısıyla, hem Aydemir'in hem de Ağaoğlu'nun, toplumsal yapılara ilişkin bütünsel bir kavrayışa sahip oldukları söylenebilir; ancak bu bütünlük Aydemir açısından maddi, Ağaoğlu açısından ise idealist bir temele sahiptir. Peker'in ise parçaların ilişkisel bir aradalığı anlamında bir toplumsal bütün anlayışına sahip olduğunu söyleyebilmek pek mümkün değildir.

Kaynakça

Ağaoğlu, A. (1930). *Serbest insanlar ülkesinde*. Sanayiinefise Matbaası.

Ağaoğlu, A. (1933). *Devlet ve fert*. Sanayiinefise Matbaası.

Ağaoğlu, A. (1949). *Serbest Fırka hatıraları*. Nebioğlu Yayınevi.

Ağaoğlu, A. (2013). *Üç medeniyet*. (3. Bs.). Doğu Kitapevi.

- Akçura, Y. (1978). *Türkçülük: Türkçülüğün tarihî gelişimi*. Türk Kültür Yayıncılığı.
- Alpkaya, F. (2011). Bir 20. yüzyıl akımı: 'sol kemalizm'. T. Bora ve M. Gültekinçil (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasî düşünce (2. Cilt: Kemalizm)* içinde (ss. 477-499). İletişim Yayınları.
- Aydemir, Ş. S. (1932a). İnkılâp ve Kadro. Muallim Ahmet Halip Kitaphanesi.
- Aydemir, Ş. S. (1932b). Kadro ve İzvestiya. *Kadro*, 6, 46-47.
- Aydemir, Ş. S. (1933). Darülfünun inkılâp hassasiyeti ve Cavit Bey iktisatçılığı. *Kadro*, 14, 5-11.
- Aydemir, Ş. S. (1934). Yeni devletin iktisadî fonksiyonları. *Kadro*, 29, 5-14.
- Aydemir, Ş. S. (1975). *Tek adam: Mustafa Kemal (3. Cilt: 1922-1938)*. (5. Bs.). Remzi Kitabevi.
- Bakırgezer, G. (1997). Batı medeniyeti hayranı liberal bir aydının çelişki ve sınırları: Ahmet Ağaoğlu. *Toplumsal Tarih*, 41, 36-42.
- Belge, B. A. (1932a). Çökmekte olan cihan nizamı. *Kadro*, 1, 20-26.
- Belge, B. A. (1932b). Millî kurtuluş hareketleri ve bunların inkılâp nazariyeleri. *Kadro*, 9, 39-42.
- Boratav, K. (1974). *100 soruda Türkiye'de devletçilik*. Gerçek Yayınevi.
- Boratav, K. (2004). *Türkiye iktisat tarihi: 1908-2002*. (8. Bs.). İmge Kitabevi Yayınları.
- Coşar, S. (1997). Ahmet Ağaoğlu: Türk liberalizminin açmazlarına bir giriş. *Toplum ve Bilim*, 74, 155-175.
- Çolak, İ. (1996). Paradigmanın inşası: Türk inkılabının ideolojisinin oluşumu ve Recep Peker. *Liberal Düşünce*, 4, 69-81.
- Çolak, İ. (1997). Recep Peker ve Türk inkılabının ideoloji arayışları. *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, 131, 38-41.
- Çulhaoğlu, M. (2002). *Doğruda durmanın felsefesi: seçme yazılar*. YGS Yayınları.
- Dinler, D. (2003). Türkiye'de güçlü devlet geleneği tezinin eleştirisi. *Praksis*, 9, 17-54.
- Durmaz, M. N. (2008). Bir ideolog bir ideoloji: Recep Peker ve korporatizm. *Amme İdaresi Dergisi*, 41 (2), 161-184.
- Georgeon, F. (1994). Azerbaycanlı bir entelektüelin ortaya çıkışı: Ahmed Ağaoğlu'nun Fransa yılları 1888-1894. *Toplumsal Tarih*, 8, 6-12.
- Georgeon, F. (1996). Ahmet Ağaoğlu: Aydınlanma ve devrim hayranı bir Türk aydını. *Toplumsal Tarih*, 36, 28-35.

- Görücü, Ç. (2017). Tek parti döneminde halkçılık ve sosyal politika: solidarizm ve korporatizm kavramları çerçevesinde 1936 İş Kanunu hakkında bir değerlendirme. *Çalışma ve Toplum*, 54 (3), 1335-1368.
- Kadıoğlu, A. (1998). Laiklik ve Türkiye’de liberalizmin kökenleri. *Defter*, 33, 41-63.
- Kadro (1932). [Başyazı]. *Kadro*, 8, 3-5.
- Karaosmanoğlu, Y. K. (1984). *Politikada 45 yıl*. (2. Bs.). İletişim Yayınları.
- Karaosmanoğlu, Y. K. (2019). *Ankara*. (38. Bs.). İletişim Yayınları.
- Koçak, C. (2018). *Recep Peker konuşuyor: “disiplinli hürriyet”*. Alfa Yayıncılık.
- Kuruç, B. (1993). *Belgelerle Türkiye iktisat politikası (2. Cilt: 1933-1935)*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Lök, A. ve Erten, B. (2007). 1933 Reformu ve yabancı öğretim üyeleri. T. Bora ve M. Gültekinçil (Ed.), *Modern Türkiye’de siyasî düşünce (3. Cilt: modernleşme ve batıcılık)* içinde (ss. 537-544). İletişim Yayınları.
- Özcan, U. (1996). İmparatorluktan cumhuriyete kimlik değişimi: *Ahmet Ağaoğlu’nun (1869-1939) hayatı, dönemi ve düşünceleri*. [Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Özcan, U. (2010). *Ahmet Ağaoğlu ve rol değişikliği*. İmge Kitabevi Yayınları.
- Özçetin, B. (2010). Zigana Dağı’ndaki portakal ağacı: Recep Peker ve Kemalizm. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 20, 167-187.
- Peker, R. (1935). Partinin yeni programı için kurultayda R. Peker’in söylevi. *Ülkü*, V (28), 247-259.
- Peker, R. (1936a). R. Peker’in yeni Halkevlerini açma nutku. *Ülkü*, VII (37), 1-5.
- Peker, R. (1936b). R. Peker’in partililerle bir konuşması. *Ülkü*, VII (39), 161-162.
- Peker, R. (1936c). Uluslaşma-devletleşme. *Ülkü*, VII (41), I-VII.
- Peker, R. (1936d). R. Peker’in İş Kanunu izahı. *Ülkü*, VII (41), 325-329.
- Peker, R. (1940). 30 Ağustos Zafer Bayramı. *Ülkü*, XVI (92), 173-175.
- Peker, R. (1984). *İnkılâp dersleri*. (4. Bs.). İletişim Yayınları.
- Peköz Kara, N. N. (1999). *Türk siyasi hayatında Recep Peker*. [Doktora Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Shissler, A. H. (2002). *Between two empires: Ahmet Ağaoğlu and the new Turkey*. I. B. Tauris.
- Şener, M. (2015). 1923-1945: Burjuva uygarlığının peşinde. G. Atılğan, C. Saraçoğlu ve A. Uslu (Haz.), *Osmanlı’dan günümüze Türkiye’de siyasal hayat içinde* (ss. 195-339). Yordam Kitap.

- TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: V, İctima: 1, Cilt: 12, 8.6.1936.
- TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: V, İctima: 2, Cilt: 16, 5.2.1937.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (2003). *Bir cumhuriyet öyküsü: Kadrocuları ve Kadro'yu anlamak*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (2008). Kadro ve Kadrocuların öyküsü. T. Bora ve M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce* (8. Cilt: sol) içinde (ss. 600-619). İletişim Yayınları.
- Timur, T. (2013). *Türk Devrimi ve sonrası*. (7. Bs.). İmge Kitabevi Yayınları.
- Tökin, İ. H. (1934a). Millet içinde sınıf mes'elesi (II). *Kadro*, 26, 20-26.
- Tökin, İ. H. (1934b). Beş senelik programın manası. *Kadro*, 27, 26-30.
- Tör, V. N. (1932a). Müstemleke iktisadiyatından millet iktisadiyatına. *Kadro*, 1, 6-9.
- Tör, V. N. (1932b). Müstemleke iktisadiyatından millet iktisadiyatına (2). *Kadro*, 2, 9-14.
- Tör, V. N. (1932c). Değişen cihan münasebetleri içinde Türkiye. *Kadro*, 5, 13-18.
- Tör, V. N. (1932d). Niçin ve nasıl sanayileşmemiz lâzım? *Kadro*, 6, 13-18.
- Tör, V. N. (1932e). İktisat işlerinde devlete veto hakkı ve İktisat Vekâleti. *Kadro*, 10, 13-19.
- Tör, V. N. (1932f). Sınıflaşmamak ve iktisat siyaseti. *Kadro*, 11, 17-21.
- Tör, V. N. (1933a). Bizde hususî teşebbüsün zaferi. *Kadro*, 13, 10-16.
- Tör, V. N. (1933b). Millî kurtuluş hareketleri ve buhran. *Kadro*, 18, 18-24.
- Tör, V. N. (1933c). Devletçilik karşısında zümre menfaati ve münevverler mukavemeti. *Kadro*, 21, 15-20.
- Trak, A. (1981). Devlet ve Fert: gecikmiş bir kitap eleştirisi. *Toplum ve Bilim*, 14, 64-83.
- Trak, A. (1983). Liberalizm-devletçilik tartışması (1923-1939). *Cumhuriyet dönemi Türkiye ansiklopedisi* (c. IV, ss. 1085-1089). İletişim Yayınları.
- Türkeş, M. (1999). *Kadro hareketi: ulusçu bir sol akım*. İmge Kitabevi Yayınları.
- Türkeş, M. (2009). Kadro dergisi. T. Bora ve M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce* (2. Cilt: Kemalizm) içinde (ss. 464-476). İletişim Yayınları.
- Uyar, H. (1997a). Resmî ideoloji ya da alternatif resmî ideoloji oluşturmaya yönelik iki dergi: Ülkü ve Kadro mecmualarının karşılaştırmalı içerik analizi. *Toplum ve Bilim*, 74, 181-192.

- Uyar, H. (1997b). 1930'larda Türkiye basınında "liberal" muhalefet: Ağaoğlu Ahmet'in Akın gazetesi. *Toplumsal Tarih*, 41, 43-50.
- Ünver, C. (2009). Şevket Süreyya Aydemir. T. Bora ve M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasî düşünce (2. Cilt: Kemalizm)* içinde (ss. 466-473). İletişim Yayınları.
- Yanardağ, M. (2012). *Kadro hareketi: dünyada ve Türkiye'de ulusçu sol ve üçüncü yol arayışının ideolojik kaynakları*. Destek Yayınları.
- Yıldız, A. (2009). Recep Peker. T. Bora ve M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasî düşünce (2. Cilt: Kemalizm)* içinde (ss. 58-63). İletişim Yayınları.

Etik kurul onayı

Bu çalışma, literatür taramasına dayanıyor olması sebebiyle etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalar arasındadır.

Çıkar çatışması beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Spor yapan kadınlar bağlamında kadına yüklenen toplumsal beden algısının incelenmesi: Düzce örneği*

The analysis of the social body perception
attached to women in the context of women doing
sports: The sample of Düzce

Gönderim Tarihi / Received : 15.03.2021

Kabul Tarihi / Accepted : 31.05.2021

Doi: <https://doi.org/10.31795/baunsobed.896374>

Fatma KIZILELMAS¹

ÖZ: Bedene yüklenen toplumsal anlam muhtelif toplumsal yapılarda ve dönemlerde farklılık göstermiş ve beden algısı tarihsel süreçte birçok aşamadan geçmiştir. Beden, bazen fiziksel güzelliği öncelenen bir nesne, bazen içerisinde ruhu barındıran bir varlık, bazen de otomat hareketleri yapabilen bir mekanizma olarak görülmüştür. Kadın bedenine yüklenen anlam da tarihsel süreçlere bağlı olarak değişikliklere uğramıştır. Örneğin geleneksel toplumlarda kadını güzelleştiren şeylerin teşhir edilmesi hoş karşılanmazken, modern/postmodern toplumlarda tam tersi bir durum söz konusu olmuştur. Kadının ideal vücut ölçüleri ile bedeninin estetik yönü öne çıkarılmış ve onların bu durumu gönüllü olarak içselleştirmeleri sağlanmıştır. Söz konusu idealleştirilen vücut ölçülerine erişmek için fiziksel aktivite ve sportif faaliyetler kadınların hayatlarında önemli bir yer edinmiştir. Bu makalede de, toplum tarafından kadın bedenine yüklenen anlamlar ile toplumda ideal olarak gösterilen kadın bedeni algısının, kadının sportif faaliyetler yapmak istemesindeki etkisi incelenmeye çalışılmıştır. Sportif faaliyetler yapan kadının, bedenini şekillendirirken, kadının topluma karşı ve toplumun kadına karşı oluşturduğu perspektifte olası bir değişim ve farklılık ortaya çıkarılmak istenmiş ve kadın bedeni sosyolojik bir bakışla ele alınmıştır. Bu araştırma 2017 yılı Ağustos ayında Düzce ilindeki en fazla kadın üyesi bulunan spor salonunda yapılmıştır. Bu bağlamda sportif faaliyetlere katılan yaş, eğitim ve meslekleri farklı olan 28 kadınla görüşmeler yapılmıştır. Söz konusu çalışmada nitel araştırma yöntemi ve derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır. Araştırma neticesinde toplumda ideal olarak kabul gören kadın bedeni ölçülerinden kadınların önemli oranda etkilendiği, bu sebeple bu ölçülere uymayan bedenlerinden memnun olmadıkları ve sportif faaliyetleri daha ziyade toplumda ideal olarak gösterilen ölçülere erişmek için yaptıkları ortaya çıkmıştır. Anlaşıldığı kadarıyla toplumda belirli yer edinmek ve itibarlı olmak için idealize edilen vücut

*Makale, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 2018 yılında tarafımızdan hazırlanan "Kadınların Spor Yapmasında Toplumsal Beden Algısının Etkisi: Düzce Örnekleme" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

¹Doktora öğrencisi, Düzce Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü/ Tarih Anabilim Dalı Göç Çalışmaları Doktora Programı, ftmkzllms@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-6738-1758>

ölçülerine ulaşmak kadınlar için önemli olmakta, bu ölçülere erişememek toplum tarafından kadının iradesini kontrol edememesi ve başarılı olamaması biçiminde algılanmaktadır. Bu durum farkında olarak ya da olmayarak kadınları çok fazla etkisi altına almakta, bedenleriyle ilgili olumsuz değerlendirilme kaygısı yaşatmakta ve özgüvenlerini kötü yönde etkilemektedir.

Anahtar Kelimeler: Beden sosyolojisi, Beden algısı, Toplumsal cinsiyet, Kadın bedeni.

ABSTRACT: The social meaning attributed to the body has differed in various social structures and periods, and body perception has gone through many stages in the historical process. The body was sometimes seen as an object whose aesthetic beauty was brought to the fore, sometimes as a being the carrier of the soul, and sometimes as a machine. The meaning attributed to the female body has also undergone changes depending on historical processes. For example, while displaying things that make women more beautiful is not welcomed in traditional societies, the opposite has been the case in modern/postmodern societies. The ideal body size of the woman and the aesthetic aspect of her body were highlighted, and they were made to internalize this situation voluntarily. Physical activity and sports activities have taken an important place in women's lives in order to reach the idealized body measurements. In this article, the meanings attributed to the female body by the society and the effect of the female body perception, which is shown as an ideal in the society, on women's willingness to engage in sportive activities are tried to be examined. While shaping the female body by doing sports activities, it was aimed to reveal a possible change and difference in the perspective of women against society and society against women, and the female body was addressed with a sociological perspective. This research was conducted in August 2017 at the gymnasium with the most female members in Düzce. In this context, interviews were held with 28 women who participated in sports activities, of different ages, education and professions. Qualitative research method and in-depth interview technique were used in the study in question. As a result of the research, it was revealed that women were significantly affected by the female body measurements accepted as ideal in the society, therefore they were not satisfied with their bodies that did not fit these measurements, and they did sports activities to reach the ideal measurements. Thinness and weakness which are apparently presented as the ideal body, are seen as important for success and reputation in society, while being overweight is considered embarrassing, failure, and lack of will. This situation, consciously or not, affects women too much, causes them to worry about being evaluated negatively in terms of their bodies and negatively affects their self-confidence.

Keywords: Body sociology, Body image, Gender, Female body.

EXTENDED ABSTRACT

Literature review

While in the past, social sciences generally focused on the soul-body, mind-body relationship by considering the body from a philosophical point of view, in the modern period, this dual approach to the issue has been criticized and new ways of thinking about the body have been developed. The greater awareness of people's own bodies has led them to focus on their own physical personality and appearance, this phenomenon, supported by the differentiation of values in the social structure and cultural changes, has almost caused the body to be rediscovered in sociology. Qualified and detailed studies on the body and body perception have begun to emerge.

At the present time, the female body, which is commodified by making it an object of consumption under liberation strategies, has also expressed different meanings in relation to the general body perception in the historical process and has been the subject of different approaches. Sometimes it was despised compared to the male body, sometimes its aesthetics was emphasized. In the new perception created in modern times, it has been made a necessity for the female body to be fit, energetic and healthy, and certain beauty ideals and standard body sizes have been imposed. Thanks to the fashion, sports, cosmetics, health and medical sectors, a culture of consumption over the body was created and the continuity of the capitalist system was ensured. In addition, the gender perspective is also effective in glorifying the ideal female body, associating the ideal body with success, and in the continuation of the capitalist and patriarchal system.

Methodology

In the research, qualitative research method was used to examine social events in detail. Data were collected using the in-depth interview method and semi-structured interview form in order to understand the perspectives of the people. The scope of the research consisted of 28 women of different ages, education and professions who do sports in gyms in Düzce. Before starting the interview, the interviewees were informed about the purpose of the research, they were told that their names would be kept confidential, and a voice recording was made with their permission. The real names of the women interviewed were not used, nicknames were given to each of them, their age and marital status were stated next to their nicknames. The interview participants were asked questions in the interview form, which was prepared before the interview and consisted of 28 questions. The subject of the research was to examine the effect of body image idealized by various channels and classes on women's orientation to physical activities and sports. While shaping the female body by

doing sports activities, it is aimed to reveal a possible change and difference in the perspective that women create against society and society against women, and the female body is discussed from a sociological perspective.

Findings and discussion

The women who interviewed for the collection of research data are between the ages of 16-50 and 15 are single and 13 are married at the age of 30 and above. In terms of education, 14 people are high school or below, 14 people are undergraduate and graduate. 17 of the women work in different jobs and professions. In the interviews, it is revealed that the primary goals of women in exercising are to lose weight and be fit. However, the fact that the body is not in the ideally imposed dimensions has become obsessive in most of the women interviewed and is perceived as a feared situation and a state of not being normal.

The interviewees were asked about their opinions about the ideal female body. In addition, it has been tried to understand how men and women see and describe the female body. The interviewed women explained the ideal body with different concepts and stated that women with beautiful bodies were seen as superior in society. In addition, some women said that there is no ideal female body, the perception of ideal body varies from person to person, and they stated that the ideal female body is the weight that suits the person, the weight in which the person feels happy.

It was asked whether women's attention to their body appearance a necessity is imposed from the external or the result of an internal preference. Another question was asked to clarify whether the physical appearance of the people who come to the gym is thin or bulky, causes a change in the target dimensions that women set for themselves. In this way, it has been tried to understand the degree of influence of the media, the environment or their own preferences on women's giving importance to their bodies and external appearance. The interviewees stated that the idea that women should pay attention to their body appearance is an obligation arising from environmental discourses. They even associated it with consumer society and capitalism. In addition, the fact that women are greatly affected by the ideal female body perception leads them to dislike their own bodies and they have anxiety about negative evaluation of their bodies. This situation puts them in a depressive state and causes them to live body-oriented with the constant worry of gaining weight.

Results and recommendations

As a result of this research, which aims to examine the relationship between sports and the female body, it has been seen that the main reasons for women to do sports are weight loss and tightening. However, reasons such as getting rid

of physical inactivity, living healthy, enjoying life, relieving stress and getting rid of regional pains are also counted among the reasons for starting sports. The fact that those who want to lose weight constitute the majority shows that physical appearance is effective for women to start sports. However, it has been understood that the fear of gaining weight is also a pressure tool on women. Although women make a habit of weight control with the rules they set for themselves and voluntarily prefer the practices to reach the ideal body, they actually limit themselves to their bodies and almost becoming a prisoner of their own bodies.

However, it is seen that one of the reasons that lead women to do sports is the desire to reach the ideal female body created in the society. Because while it is imposed that certain body measurements, which are put forward as ideal physical appearance, are necessary for being respected and successful in society, being away from these body sizes is perceived as failure and irresoluteness. For this reason, women are also very much affected by the body sizes shown as ideal in society. This state of being affected causes the woman to feel anxiety about being negatively evaluated by her surroundings about her body size and physical appearance. As a result of this, beautifying the body becomes the sole purpose of life and becomes the most important goal and element of the consumption economy of capitalism and reinforces the gender perception.

Giriş

Beden, kas ve hücreleri kapsayan canlı, hareketli, biyolojik ve fiziksel bir varlık olmasının yanında tüm yaşamsal faaliyetlerin üzerinden gerçekleştirildiği bir yapıdır. Ruhsal, fiziksel ve zihinsel deneyimler onun vasıtasıyla yaşanır, kültürel ve toplumsal iletişim beden aracılığıyla gerçekleştirilir. Beden, aynı zamanda, davranışlarla, sembollerle, yaş, cinsiyet ve etnisite gibi faktörlerle belirlenen kimlik olup kişiliğin şekillenmesinde etkili bir unsurdur. Nitekim bedene dayalı yargılar kişilerin toplumdaki konumunun belirlenmesine etki ederler.

Fizyolojik ve biyolojik bir nesne olmasının yanında birçok bilim dalı da bedeni farklı açıdan ele almakta ve buna bağlı olarak bedenle ilgili kendilerine mahsus bir tanım geliştirmektedirler. Örneğin tıp bilimi bedeni fizyolojik ve anatomik açıdan ele almakta ve bedene her şeyin birbiriyle bağlantılı olduğu, düzenli işleyişleri olan bir organizma olarak bakmaktadır. Sosyoloji ise bedeni, diğerleriyle ilişki içerisinde olduğumuz, anlamı ve kullanımı tarihsel ve kültürel olarak değişebilen ve sosyo-kültürel olarak inşa edilen bir varlık olarak görmektedir. Bu nedenle Giddens, bedeni, toplumun dışında kendi halinde var olan fiziksel varlıklardan ziyade, toplumsal deneyimlerden, ait olunan grubun norm ve değerlerinden derinden etkilenen bir varlık olarak değerlendirir (Giddens, 2012: 296). Bauman ise bedeni kişinin özel mülkü ya da duyarlılığı yüksek bir haz aracı olarak tanımlar (Bauman, 2014: 163-167).

Beden, aynı zamanda, insanları hem toplum içinde hem de farklı toplumlar arasında ayırt etmenin yolu olmaktadır. Sadece yaş, cinsiyet ve etnisite temelli olmayan bu ayırım topluma ve zamana göre de farklılık ve değişiklik göstermektedir. Örneğin kişinin ahlakî statüsünü beden üzerinden anlamlandıran Yunanlılar da, ahlak dışı ve kötü davranışları ifşa etmek için beden üzerine işaretler kazarlar ya da yakarlar, dolayısıyla bedensel işaret yoluyla kişinin gözden düşmesini sağlarlardı (Goffman, 2014: 27). Bu şekilde bedene yüklenen anlamlar toplumdan topluma ve zamandan zamana değişebilmekte; bir toplumda ya da bir dönemde revaçta olan bir algı diğer toplumda ya da diğer zamanda önemini yitirebilmektedir.

Literatür taraması

Tarihsel süreç içerisinde beden

İlksel toplumlarda beden estetik bir değer olarak değil, ortaya çıkardığı toplumsal fayda ve ürettiği ekonomiyle anlam bulmuştur (Köse, 2016: 176). Antik dönemde ise güç ve güzellik toplum hayatında önemli bir yere sahip olunca bedene yüklenen anlam da değişmiş; estetik beğenin simgesi olarak bilhassa erkek bedenleri altın orana uygun şekilde biçim, simetri ve oran bakımından değerlendirmeye tabi tutulmuştur (Sennet, 2008: 26-28). Antik çağlardaki beden merkezli algı, Ortaçağ'da Hristiyan düşüncesiyle değişime uğramış; bu

dönemde ruh ile beden, insan ile aşkın varlık ilişkisine yoğunlaşmıştır. Rönesans ile birlikte gelişme kaydeden kişisel, özel, iyi ve güzel olan bu beden anlayışına ilave olarak bu dönemde ruh-beden ikiliğiyle ilgili düşüncelerde de değişim yaşanmıştır. Yeniçağ rasyonalizminin kurucusu olan ve bilginin kaynağı, şüphenin önemi ve ruh-beden ikiliği gibi konulara değinen Descartes, insan bedenini otomatlara atıfta bulunarak açıklamış; belirli talimatların verilmesiyle, makinaya yüklenen girdilere benzer şekilde iş gördüğünü anlatmıştır. Ona göre insan, ruh ile bedenden meydana gelmektedir ve ruh ile beden asıl itibarıyla birbirinden farklı olmakla birlikte her biri bir diğerini etkilemektedir (Düzgüner, 2013: 257-264).

Modern dönemde, kapitalizmin gelişmesiyle birlikte beden işlevsel açıdan önemsenmeye başlanmıştır. Sanayi devrimi sonrası kişiler işleri bölüşen, dakik olmak zorunda kalan, daima üretmesi beklenen, tembellikten uzak, sürekli işleyen bir makine olarak görülmüştür. Nitekim Charlie Chaplin de 1936 yapımı “Modern Zamanlar” filminde bedeni, bir fabrikada ilerleyen üretim bandının hızına yetişerek devamlı aynı hareketi yapan, sürekli önüne gelen parçanın vidasını sıkıyan bir makine halinde beyaz perdeye yansıtmıştır. Böylece modern hayatta beden, Bauman’ın da ifade ettiği gibi, kapitalist ekonominin ihtiyaçları doğrultusunda şekillenen, çevre tarafından kurallı hareketleri yapmaya itilmiş üretici-asker bedene dönüşmüştür (Bauman, 2014: 161).

Bu süreç sırasında devlet de bir meta olarak gördüğü bedenlerin arıza çıkarmaması, üretimi aksatmaması için sağlıklı olmasına özen göstermiştir. Foucault’un ifadesiyle “anatomia politika” süreci başlamıştır (Şişman, 2006: 29). Anılan anatomia politika anlayışı bağlamında beden bir makine olarak görülmüş ve daha iyi iş görebilmesi için bedenün gücünün ve itaatkârlığının artırılması, bedenün disiplinli olması iktidar eliyle sağlanmıştır (Foucault, 2010: 102-103). Burada iktidar tek bir zümreden ziyade toplumsal ağlara yayılan bir sistemdir ve bu iktidar, özneyi ekonomi ve bilgi bağlantılarıyla sürekli kontrol etmektedir (Kalan, 2014: 143). Bu kontrol sistemi bedeni birçok yönden sarar. Neyin normal neyin anormal olduğunu söyleyerek beden için yapılması gerekenleri baskı uygulamadan kişinin gönüllü olarak yerine getirmesini sağlar.

İdrak edilmekte olan postmodern dönemde ise güzel beden imgesine yönelik ilgi artış kaydetmiştir. Güzel kadınlar ve yakışıklı erkekler görsel tüketim malzemesi haline getirilmiş, tüketim ekonomisinin ve kültürünün artmasıyla beraber bedenler kozmetik, sağlık, tıp ve moda sektörleri tarafından ele geçirilmiştir. Bunun bir sonucu olarak biyoloji, tıp, psikoloji ve felsefe gibi bilim dalları ‘beden her şeydir’ ilkesini benimseyip salt bedenün iyiliği ve mutluluğuyla ilgili çalışmalar yapmaya yönelmişlerdir. Sağlıklı besinlere olan ilgi artmış, obezitenin ortaya çıkmasıyla da diyet besinlere yönelim görülmüştür. Popüler kültürün medya aracılığıyla kusursuz beden algısı oluşturma çabaları neticesinde

ve plastik cerrahinin gelişmesiyle birlikte tarihin hiçbir devrinde görülmedik şekilde beden artık verili değil, istek ve arzuya göre seçilip şekillendirilebilir bir yapıya dönüşmüştür (Timurturkan, 2008: 10-11). Artık sağlığın korunması ve arttırılması, hastalıkların yok edilmesi herkesin ortak kaygısı olmuş ve bu durumun sürdürülebilir hâle getirilmesi herkesin ödevi haline gelmiştir. Bu ödevin icrası için sıkı bedensel rejimler, düzenli egzersizler, dengeli diyetler yapılmaya başlanmış, günlük ve yıllık olarak faaliyet ritimleri dikkatle izlenir olmuş ve yasaklar ve yapılamazlar listesi sürekli artış kaydetmiştir. Böylece bedenler her gün yeniden üretilmesi gereken, normalliğinin ve sağlığının korunması icap eden bir teknoloji nesnesine dönüşmüştür. Bauman'ın ifadesiyle bu süreç içerisinde bedenin sahibi kendisini her geçen gün biraz daha fazla tıp otoritelerinin etkisi altına sokmuş, onların denetimine verdikleri makine parçasını gözetleyip kollamakla görevli bir ustabaşı haline gelmiştir (Bauman, 2014: 232-233).

Bedene sosyolojik yaklaşım

Beden ve fiziksel deneyimlerle ilgili kanaatlerimiz bireysel ve toplumsal hayat açısından önemli olup bedende değişiklikler meydana getiren ve zamana ve topluma göre farklılıklar arz eden hastalık ve yaşlılıkla ilgili yargılarımız da dikkate değer sonuçlar üretirler (Wallace ve Wolf, 2020: 501). Geçmişte genel olarak sosyal bilimlerde bedeni felsefi açıdan ele alarak ruh-beden, akıl-beden ilişkisine odaklanırken, modern dönemde meseleye bu şekilde ikili olarak yaklaşmak eleştirilmiş ve bedenle ilgili yeni düşünce tarzları geliştirilmiştir. Kişilerin kendi bedenlerinin daha fazla farkına varması kendi fiziksel kişilik ve görünümü üzerine eğilmelerine yol açmış, toplumsal yapıdaki değerlerin farklılaşmasıyla ve kültürel değişimlerle desteklenen bu olgu, bedenin sosyolojide adeta yeniden keşfedilmesine sebebiyet vermiştir. Daha önceleri de sosyolojide bedenle ilgili tartışmalar ve çalışmalar söz konusu iken, 1980'li yıllardan sonra bu alan sosyolojide müstakil bir çalışma sahası haline gelmiş, daha nitelikli ve ayrıntılı çalışmalar ortaya çıkmaya başlamıştır.

Klasik sosyolojide beden doğrudan doğruya bir çalışma konusu olamamışsa da, bedenin bireysel ve toplumsal hayattaki işlevleriyle ilgili bazı çalışmalara denk gelmek mümkündür. Örneğin klasik sosyologlardan Marx, kapitalist toplumlarda bedenlerin yeniden üretildiklerinden bahsederken (Turner, 1996), Weber, "Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu" adlı eserinde, Kalvenist inancın kişilerin bedensel zevklerden arınarak daha fazla çalışmasını gerektirdiğini öne sürmüştür (Weber, 2009). Turner'a göre Durkheim da beden konusunda Weber gibi göndermelerde bulunarak bedenin kutsalın dışında kalanı temsil ettiğini belirtmiştir (Işık, 1998: 124).

Klasik sosyologların bedenle ilgili görüşleri çağdaş sosyolojide de zaman zaman değerlendirme konusu olmuş, ancak bugün bedene geçmiştekenden daha

fazla anlamlar yüklenmeye başlanmıştır. Nitekim 1980'li yıllara kadar doğrudan çalışmaların konusu olamayan beden, bu tarihten sonra sosyolojinin bir alt dalı olarak ele alınmış (Işık, 1998: 119), sosyologlar birbirinden farklı kavramlarla bedeni sosyolojik açıdan tanımlamaya çalışmışlardır. Örneğin Foucault bedeni “söylemsel beden”, Turner’ “kategorik beden”, Bourdieu “bedensel sermaye”, Elias “uygarlaşmış beden”, Baudrillard da “hyperreal beden” şeklinde adlandırıp tanımlamıştır.

Michel Foucault, insan bedeninin rol oynadığı faaliyet ve davranışlarda insanların ne düşündüklerini ve nasıl hareket ettiklerini anlamaya çalışmış; onun konuyla ilgili araştırma ve incelemeleri bedene karşı akademik ilginin uyanmasında etkili olmuştur. Foucault’ya göre devlet, modern öncesi dönemlerde düzeni sağlamak için fiziksel cezalandırma yöntemine başvurmakta ve bedene çeşitli aletlerle işkenceler yapmaktaydı. Daha sonraları modern yasalarla bedene işkence edilmekten vazgeçilmiştir. Ancak bunun nedeni toplumun daha saygılı, insancıl ve şefkatli olması değildir. Geçmişteki fiziksel cezalandırmalar yerine hapishaneler bedeni esir almış ve suçlular devamlı gözetlenebilir ortamlarda denetim altına alınmışlardır. Foucault, çalışmalarında, ayrıca, bedeni deneyimlememizin ve bedene bakışımızın tümüyle toplumsal bir yapılandırma olduğunu vurgulamıştır. Bu sebeple incelemelerinde, insanların bedene bakışları ve beden hakkında konuşmaları üzerinde durmuştur (Wallace ve Wolf, 2020: 503-505).

Bedeni doğa ile kültürün birleşim yeri olarak kabul eden ve bedeninin fiziksel yönü ile toplumsal yönüne vurgu yapan Bryan Turner da gündelik yaşamın bedeninin yenilenmesinden oluştuğunu, bu sebeple gündelik yaşamın çözümlenmesi için bedeninin çözümlenmesi gerektiğini belirtmiştir (Kara, 2015: 28). Ancak Turner, bedenlerimizin toplumsal hayatımızda oluşturulduğunu anlamamız gerektiğini vurgulamış olmasına rağmen çalışmalarında biyolojik olana daha fazla önem vermiştir (Wallace ve Wolf, 2020: 505). Turner, “The Body and Society” (Beden ve Toplum) adlı kitabında, medikal teknolojisindeki gelişmeler ve yenilikler sayesinde bedeninin günümüz çağdaş kültüründe daha önemli hale geldiğini belirtmiş, diyetin aklî dengeyi, mantığı ve sağlığı desteklediğini, bedeni güzelleştirme ve korumanın sanayileşmiş toplumlardaki yaşlanma sorunuyla ilgili olduğunu ifade etmiştir (Turner, 1996: 5).

Pierre Bourdieu için ise beden, kültürel sermaye olarak tanımladığı şeyin önemli bir kısmıdır. Yani beden, insanları aynı toplum içerisinde birbirlerinden ayırdığı gibi farklı toplumlar arasında da birbirlerinden ayırmanın bir yoludur. Örneğin güneş yanığı geçmişte tarlada, açık havada çalışmış olmaya, dolayısıyla düşük statüye işaret ederken, daha sonraları yazın tatilde güneşlenme anlamına, dolayısıyla zenginliğin işareti haline gelmiştir (Wallace ve Wolf, 2020: 507). Bu şekilde Bourdieu, bedeninin bir özelliğine yüklenen anla-

mın zaman içinde değişerek sınıfsal beğeni kazanabileceğini vurgulamış ve bu durumun bireyin toplumsal konumuyla ilişkisine dikkat çekmiştir.

Bedeni uygarlaşma ve rasyonelleşme süreci olarak değerlendiren Norbert Elias'a göre uygarlaşma, yemek, içmek, uyumak gibi alışkanlıkların farklılaşması sürecidir. Bu süreçte bedensel alışkanlıklar ve bedensel teknikler dönüşüme uğratılır. Yine Elias'a göre insanın biyolojik özellikleri ile toplumsal olması arasında bir bağ vardır. Beden, "hem bitmemiş biyolojik bir süreç hem de devam eden toplumsal bir süreç" olarak varlığını devam ettirir (Işık, 1998: 130-132). Nitekim Baudrillard da benzer şekilde bedenin bitmemiş bir toplumsal süreç olduğunu söylemiş ve beden ile tüketim arasındaki ilişkiyi ortaya çıkartmaya çalışmıştır. Tüketim toplumunda bireyin gerçek ihtiyaçları ile sahte/sanal ihtiyaçları arasındaki ayrımın yok edildiğini, kişilerin tüketim malları almasının ve sergilemesinin toplumsal bir ayrıcalık getirdiğine inandırıldığını belirtmiştir. Böylece modern insan, hayatını, kendi ihtiyaçlarının ve refahının sürekli yenilenmesiyle geçirir hale gelmiştir (Baudrillard, 1997: 89).

Kadın bedenine yüklenen anlamın tarihsel süreç içerisinde değişimi

Günümüzde özgürleşme stratejileri altında tüketim nesnesi haline getirilerek metalaştırılan kadın bedeni de tarihsel süreçte genel beden algısıyla bağlantılı olarak farklı anlamlar ifade etmiş ve farklı yaklaşımlara konu olmuştur. Orta Çağ boyunca Avrupa'da Kilise'nin yaptığı İncil yorumlarına bağlı olarak kadın bedeni erkek bedenine kıyasla hor görülmüştür. Rönesans ile birlikte Avrupa'da insanın tüm değerlerin temel belirleyicisi olduğu kabul edilip skolastik düşünce yöntemi reddedilince insan merkezli düşünce sistemi tekrar canlanıp estetiğe önem verilmeye başlanmıştır. Hatta bu durum dönemin sanat eserlerine de yansımış; sanat eserlerinde kadın heykelleri matematiksel yasalara uyumlu oran ve simetride yapılmıştır. Kıta Avrupası dışında İngiltere'de 1837-1901 yılları arasındaki Viktorya döneminde ise kadın bedeni yeteri kadar güçlü görülmemiş, daha çok bekâret ve annelik kavramlarıyla öne çıkarılmıştır. Bu durumun sebebi o dönemin ahlakî kuralları ve erkek egemen toplumun sosyal alanda baskın olmasıdır (Taşdelen ve Koca, 2015: 206). Bilindiği gibi erkek egemen toplum, sınıfsal ve diğer sosyal bağlamları ne olursa olsun, her türlü erkeğin bir biçimde yararlandığı bir toplumsal düzeni, bir iktidar konumunu anlatır. Başka statüde, cinsiyette bulunanların nasıl davranması gerektiğiyle ilgili konuşma hakkını, müdahale yetkisini kendinde bulundurur (Sancar, 2016: 17). Bu konumu elinde tutan erkek egemen toplum düzeni, faaliyetleri, yerleri, zamanları ve araçları yani iş bölümü ve mekânın yapısını iki cinsin her birine çok katı bir şekilde pay eder. Bu toplumsal düzeni kurarken bedeni cinsiyetlendirilmiş bir gerçeklik algısıyla inşa eder. Algının bu bedenselleşmiş toplumsal programı, en başta bedenin kendisine uygulanır (Bourdieu, 2019: 22).

Aydınlanma süreciyle başlayan ve moderniteyle devam eden süreçte bedene nasıl davranılması gerektiği dönemin ihtiyaçları ve beklentileri çerçevesinde şekillenmiştir. Çalışma saatlerinin artması ve kentleşmenin yaygınlaşmasıyla birlikte kişiler sosyal faaliyet anlamında ev ve bedenlerine daha fazla ilgi göstermeye başlamışlardır. Bunun sonucunda ev ve bedene yönelik tüketimlerde artışlar meydana gelmiştir. Bu durum bedene dayalı politikaları gündelik hayatın merkezine yerleştirmiştir. Özellikle de kadınlar için bedenleri, yaşadıkları ve yaşayacakları hayatın belirleyicisi olabilecek kadar merkezi bir konuma gelmiştir (Elçik, 2016: 196). Tüketim toplumunun devamı için de bireylerin kendi bedenlerine yönelik algıları değiştirilmiştir (Cirhinlioğlu ve Cirhinlioğlu, 2015: 404). Tüketim kültürünün etkisiyle oluşturulan yeni algıda bedenin fit, enerjik ve sağlıklı olması zorunluluk haline getirilmiş, özellikle kadın bedenine belirli güzellik idealleri ve standart beden ölçüleri dayatılmıştır. Dayatılan bu ölçüler de kadın bedeninin normal görüntüsü ve yaşamın doğal bir parçası gibi sunulmuştur (Timurturkan, 2008: 108; Öngören, 2015: 31). Böylece ideal kadınlık, irrasyonel olan, güzel olan ya da güzelleşmek için estetik yaptırın, özneliğini ve aklını yitirmiş bedenler üzerinden şekillendirilmiştir. Bu şekilde kadın bedeni kapitalist sistemin yarattığı güzellik algısına bağlı olarak metalaşma sürecine girmiştir. Özellikle üst ve orta sınıf kentli kadınlar arasında giyim tarzı, makyaj şekli, çirkin ve bakımsız olması ya da güzelleşme çabaları sıkça dert edinilir hale gelmiştir. Sonuçta kadınlar sadece bedenleriyle ve cinsiyetçi rolleriyle “biblo bebek” olmaktan öteye gidemeyen nesnelere haline getirilmiştir (Altındal, 2017: 65).

Kadın bedenine yüklenen bu özellikler sadece beğenilir estetik öneriler olarak kalmamış, kadın bedeni adeta denetim altına alınarak direktifler verilmeye başlanmıştır. Sağlıklı olmayı, ince, zayıf ve estetik görünmeyi, genç, fit, bakımlı ve güzel olmayı dayatan (Nazlı, 2009: 64-65) bu direktifler yoluyla kadınların bedenlerini kontrol altında tutmaları zorunlu hale gelmiştir. Bu kontrol kadınların bedenlerinin standartlaşmasına yol açmıştır. 1.70 boy, ince vücut, 36-38 beden giyim, düzgün burun gibi standart beden ölçütlerindeki ideal beden dayatması alışkanlıklar halinde içselleştirilmiş, kişilerin bu beden politikalarını kendi tercihleri neticesi seçtikleri algısı oluşturulmuştur (Topaloğlu, 2010: 254-271). Yüceltilen ince ve zayıf bedenler, aynı zamanda başarı, gençlik, toplumsal itibar ve kabul görmeye ilişkilendirilmiştir (Köse, 2011: 88).

Anlaşılabacağı üzere farklı kültür ve zamanlarda kadın bedeni için belirlenen ideal tanımlar dönemsel şartlara ve ihtiyaç duyulan kullanıma göre değişerek yeniden üretilmiştir. Örneğin Türkiye’de, tarıma dayalı üretimin baskın olduğu 1950’li yıllarda, kadın bedeninin kilolu, güçlü, kuvvetli görünmesi hoş, beğenilen ve aranan bir durum iken modernizme eklenmesiyle birlikte bu durum değişmiş, kadın bedeninin zayıf-ince, narin, yumuşak, esnek ve pürüzsüz olması vurgulanıp idealize edilmiştir. (Kula Demir ve Yiğit, 2013: 461;

Aktaş, 2014: 191; Bilgin, 2016: 228). Algı ve beklentilerdeki bu değişim süreci temelde beden ve özellikle de kadın bedeninin “toplumsal bir proje” olarak konumlandırıldığı yönünde değerlendirmeler yapılmasına sebebiyet vermiştir. Nitekim içinde bulunulan kapitalist çağda beden, üzerinde sürekli harcama yapılması gerektiği söylenen bir yatırım aracı ve tüketim toplumunda ekonomik açıdan değeri yüksek olan bir ürün haline gelmiştir (Köse, 2011: 88). Neticede ücretle girilen mekânlarda yapılan fiziksel aktiviteler, satın alınan makyaj malzemeleri, diyet ürünleri, durmadan artış gösteren sağlık harcamaları ve yapılan estetik operasyonlar ile kapitalist ekonomiyi yönlendirenlerin hedef ve isteklerine uygun olarak gelişme gösteren moda, sağlık, kozmetik, spor ve tıp sektörü sayesinde beden üzerinden bir tüketim kültürü oluşturulmuş, kapitalist ekonominin çarklarının işlemesi sağlanmıştır.

Bununla birlikte beden, sadece kapitalist emek piyasasıyla değil, erkek egemen toplumun/partiarkanın beden üzerinden yürüttüğü cinsiyetçi politikalarla da şekillendirilmektedir. Patriarka ve kapitalizmin dayatmış olduğu bu durumun daha iyi anlaşılabilmesi, toplumsal cinsiyet kavramının anlaşılmasıyla bağlantılıdır. Bilindiği gibi cinsiyet kavramı kadın ya da erkek olmanın biyolojik yönünü ifade ederken toplumsal cinsiyet kavramı kadınlık ve erkeklik rollerinin sosyo-kültürelliğine yani bu rollerin toplumdan topluma değiştiğine vurgu yapar. Nitekim Ann Oakley, 1972 yılında yayımladığı “Sex, Gender and Society” (Cinsiyet, Toplumsal Cinsiyet ve Toplum) isimli kitabında, bu duruma dikkat çekerek cinsiyeti toplumsal cinsiyetle ilişkilendirmiş, toplumsal cinsiyet rollerinin öğrenilme biçimlerinden bahsetmiştir (Oakley, 1972).

Toplumsal cinsiyet rolleri toplum tarafından kadına ve erkeğe uygun görülen ev içi, ev dışı üretimle ilgili olup çocuk yetiştirme, toplumsal hayatı idame ettirme ve ilgili politikalara katılımı alâkalı roller olmaktadır (Ecevit, 2003: 83). Bu rollerle ilgili genellemeler stereotip olarak değerlendirilmektedir. Böylece kadınların narin yapılı, uysal, anaç, bağımlı, pasifize edilmiş, fedakâr, çok konuşmayan, sorgulamayan, alttan alan; erkeklerin ise güçlü, sahiplenen, etken ve karar verici karaktere sahip olması gerektiği düşünülmektedir (Altın dal ve Bayramiç, 2019: 6953). Bu özellikler dikkate alınarak kadınlık erkeklik tanımlamaları yapılmakta ve bu tanımlamalar birbirine karşıt olacak şekilde oluşturulmaktadır. Buna göre kadınlık; duyguları, bedeni, anneliği, güzelliği temsil ederken, erkeklik akı, uygarlığı ve kültürü temsil etmektedir. Böylece bu karşıtlık bir tarafın diğer tarafa üstün ve egemen olduğu ilişkiler üreterek bir hiyerarşi oluşturmaktadır (Koca, 2006: 82).

Diğer bir ifadeyle toplumsal cinsiyet ayrımcı, eşitsiz ve baskıya dayalı bir toplumsal düzene dikkat çeker (Savran, 2004: 235). Toplumda doğuştan gelen biyolojik farklılıkların kültürel olarak yorumlanıp değerlendirilmesi, kadınların ve erkeklerin nasıl davranacaklarını, hangi faaliyetlere katılacaklarını, hangi haklara sahip olduklarını ya da olacaklarını, kimin güce ne kadar erişebileceği-

ni gösterir. Bu durum toplumdan topluma ya da aynı toplum içerisinde farklı kesimlerde değişiklik gösterse de özünde ortak noktalar içerir. İşte bu öz toplumsal cinsiyet temelli eşitsizlikler ortaya çıkarır (Ecevit, 2003: 83). Bu eşitsizlikler beden denetiminde de kendini dışa vurur. Kapitalist ekonomi sistemiyle iş birliği içinde olan erkek egemen sistemin cinsiyetçi yapısı ve söylemleri bu denetimi sağlar. Toplumsal cinsiyet rolleri, kadınlara duygusal, pasif, güzel bedenli olmalarını dayatır, farklı dönemlerde belirli beden ölçülerini yüceltir. Yüceltilen bu bedenler toplumsal itibarın, başarının, normal olmanın şartı olarak konulur ve böylece sistemin devamı sağlanır.

Yöntem

İnsanların sosyal dünyayı nasıl algıladığını, deneyimlediğini, yorumladığını ve ürettiğini anlamak bakımından araştırmada, toplumsal yaşamı doğal akışında ortaya çıkan tezahürler bağlamında ayrıntılı olarak incelemeye imkân veren nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırılan konuyu, ilgili kişilerin deneyimlerini, duygularını ve bakış açılarını anlamak ve bu bakış açılarını oluşturan sosyal süreçleri ortaya koymak için gerekli bilgiler, derinlemesine görüşme yöntemiyle ve yarı yapılandırılmış görüşme formu yoluyla toplanmıştır. Araştırma kapsamını, Düzce ilindeki spor salonlarında spor yapan farklı yaş, eğitim ve mesleklerde olan 15 bekâr, 13 evli toplam 28 kadın oluşturmuştur. Bu kişilerle görüşmeden önce Düzce Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü'nden Düzce'de kayıtlı spor salonu sayısı ve bu spor salonlarındaki kadın üye sayısı hakkında bilgi alınmıştır. Düzce il merkezinde kadınların spor yaptıkları salonlardan 6 tanesine gidilmiş ve kadın üye sayısı hakkında bilgi alınmıştır. Bu spor salonları içinde kadınlara mahsus olan bir spor salonunda, salon sahibine ve antrenörlere araştırma hakkında bilgi verilerek ve izinleri alınarak görüşmelere başlanmıştır. İldeki en fazla kadın üye sayısına sahip olması nedeniyle görüşmeler için bu spor salonu tercih edilmiştir. Görüşmeye katılanlara, görüşmeye başlamadan önce, araştırmanın amacı hakkında bilgi verilmiş, isimlerinin gizli kalacağı anlatılmış ve izinleri alınarak ses kaydı tutulmuştur. Görüşülen kadınların gerçek isimleri kullanılmamış, her birine takma adlar verilmiş, kaç yaşında oldukları ve medeni durumları takma adlarının yanında belirtilmiştir. Görüşmeye katılanlara, görüşme öncesi hazırlanan ve 28 sorudan oluşan mülakat formundaki sorular sorulmuştur. Zaman zaman duruma ve akışa göre sorular yerleri değiştirilerek yöneltilmiştir. Bazen de yapılan açıklamaların ayrıntılarını öğrenmek, açık olmayan bölümleri aydınlatmak, görüşülen kişinin soruyu daha iyi anlamasını sağlamak ve daha ayrıntılı yanıtlar vermesini mümkün kılmak için alternatif ifadeler ya da sondalar (ayrıntılı takip soruları) kullanılmıştır. Katılımcıların isteğine bağlı olarak görüşmelerin çoğu spor salonundaki uygun odalarda, bir kısmı da katılımcıların işyerlerinde veya kafelerde yapılmıştır.

Araştırmanın konusunu, kadınların fiziksel aktiviteler ve spora yönelmesinde çeşitli kanallar ve sınıflarca idealize edilen beden algısının etkisini incelemek oluşturmuştur. Sportif faaliyetler yaparak kadın bedenini şekillendirirken kadının topluma karşı ve toplumun kadına karşı oluşturduğu perspektifte olası bir değişim ve farklılığı ortaya çıkarmak istenmiş ve kadın bedeni sosyolojik bir bakışla ele alınmıştır. Kadınların günümüzde artan oranda spora yönelmesinde idealize edilen ve sunulan beden algısının etkisi bulunup bulunmadığı, kadının kendi bedenini ve toplumdaki kadın bedenini nasıl algıladığı araştırmanın temel sorularını teşkil etmiştir. Bu sorular yoluyla kadın bedenine dair belirli güzellik formlarının ve beden ölçülerinin dayatıldığına ve kadınların standart hale gelen beden ölçülerine ulaşmak için fiziksel aktiviteler ya da spor yaptıklarına dair hâkim kanı sorgulanmaya çalışılmıştır.

Araştırmada içerik analizi yöntemiyle toplanan veriler tahlil edilmiştir. Nitel veri analizinde kullanılan bu yöntem çerçevesinde, ilk olarak derinlemesine görüşme yoluyla elde edilen ses kayıtları tek tek dinlenmiş ve hepsine ayrı bir word dosyası açılarak yazma/deşifre işlemi gerçekleştirilmiştir. Ardından bu veriler bir daha dikkatlice okunarak anlamlı bölümlere ayrılmış, her bölüm ifade ettiği anlamla ilişkili olacak şekilde kodlanmıştır. Sonra da birbiriyle ilişkili kodlar bir araya getirilerek temalar oluşturulmuştur. Belirlenen bu temalar başlıklar halinde sunulmuş ve veriler yorumlanmıştır. Böylece kadınların spora yönelmesinde hangi nedenlerin daha etkili olduğu ve spor yapmakla hangi amaçlara ulaşmak istedikleri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Ayrıca spor yoluyla toplumsal açıdan ideal olarak gösterilen bedene ulaşma hedeflerinin gerçekleşmeye başlaması neticesinde kadınların yakın ilişkilerinde ve çevreleriyle olan iletişimlerinde bir değişim yaşayıp yaşamadıkları tespit edilmek istenmiştir. Yine toplumun kadın bedenine yüklediği anlam ile idealize edilen beden algısının ve beden bakımından olumsuz değerlendirilme kaygısının kadınların vücutlarını şekillendirmedeki etkisi veriler ışığında yorumlanmaya çalışılmıştır.

Bulgular ve tartışma

Araştırma verilerinin toplanması sırasında toplam 28 kişiyle görüşülmüştür. Görüşmeye katılan kadınlar 16-50 yaş aralığında olup 7 kişi 16-22 yaş arasında, 8 kişi 23-26 yaş arasında, 4 kişi 30-36 yaş arasında, 3 kişi 37-43 yaş arasında, 6 kişi 44-50 yaş arasındadır. Görüşme yapılan kadınlar medenî durum itibarıyla 16-29 yaş arasındaki 15 kişi bekâr, 30 yaş ve üstündeki 13 kişi evli durumdadır. Eğitim bakımından 14 kişi lise ve altı, 14 kişi lisans ve lisansüstü mezundur. Diğer bir ifadeyle 13 kişi üniversite mezunu, 12 kişi lise mezunu, 1 kişi lisansüstü ve 2 kişi de ortaöğretim mezundur. Meslek itibarıyla da 5 kişi öğrenci, 6 kişi herhangi bir işte çalışmamakta, 17 kişi ise öğretmen, antrenör, hemşire, diş hekimi asistanı, esnaf, muhasebeci, kuaför, tercüman, çağrı merkezi elemanı, tekstil atölyesi personeli gibi farklı iş kollarında çalışmaktadır.

Kadınların spor yapmasında etkili olan faktörler

Bauman'ın ifadesiyle günümüzün "en imrenilen eğlencesi ve en gözde takıntısı" olan ve "yüksek kültürün ve yüce zevkin alâmet-i farikası" (Bauman, 2014: 242) haline gelen bedenin şeklini korumak ve daha zarif hale getirmek için kadınlar farklı metotları denemektedirler. İdeal olarak sunulan beden yapısına ulaşmak için kadınların başvurdukları metotlardan biri de fiziksel aktiviteler ve spor olmaktadır. Spor yapan kadınlar üzerinde yapılan bu araştırmada kadınların spora yönelmesinde hangi nedenlerin etkili olduğu ve spor yapmakla hangi amaçlara ulaşmak istedikleri ortaya çıkarılmaya çalışılarak zamanın hâkim paradigmasının kadınlar üzerindeki yansımaları ve dönüştürücü etkileri tespit edilmek istenmiştir. Spor yoluyla ideal olarak gösterilen bedene ulaşma hedeflerinin gerçekleşmeye başlaması sonrasında kadınların yakın ilişkilerinde ve çevreleriyle olan iletişimlerinde yaşadıkları değişimler ortaya çıkartılarak da meselenin toplumsal boyutu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Gümümüzde bireyin sağlığını koruyarak bedeninin dış görünüşünü değiştiren düzenli spor ve fiziksel aktiviteler, gündelik hayatta bedenin görünümü açısından önemli hale gelmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla düzenli spor ve egzersiz bireyin ideal bedene ulaşmasını sağlarken aynı zamanda sağlık algısını ve de beden algısını arttırmaktadır. (Öngören, 2015: 36). Yine kilo vermek ve kiloyu dengede tutmak kadınların genç ve güzel bir görünüme sahip olma ve sağlıklı kalma amacına hizmet etmektedir (Yılmaz ve Ulaş, 2016: 107). Yapılan görüşmelerde de kadınların spor yapmasındaki öncelikli amaçlarının kilo vermek ve zayıflamak olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu durumu görüşme yapılan kişilerden Serpil açıkça şöyle belirtmiştir:

"Beni cezbeden her zaman zayıflamak olduğu için başlama amacım zayıflamak oldu, sağlıklı yaşam falan değil yani. Zayıflamak için başladım." (Serpil, 34, Evli)

Evli ve bir çocuk sahibi olan Canan da doğum sonrası kilo aldığını ve bu kilolardan kurtulmak amacıyla spora başladığını söylemiştir. Kilo almadan önceki halini "eskiden normal bir insandım" şeklinde dile getirmiş, kilo almış olmasını anormal bir durum olarak yansıtmıştır. Konuşmasının ilerleyen safhalarında aslında kilolarından rahatsız olmadığını, fakat çevrenin bakışı ve baskısının, sorunlar yaşadığı eşinin ailesinin kilosu hakkında sürekli olumsuz konuşmalarının canını sıktığını, bu yüzden kilo vermeyi takıntı haline getirdiğini şu şekilde anlatmıştır:

"Ya bu sene çok taktım kiloya, çok taktım. Önceden takmıyordum. İşte eskiden normal bir insandım. Hormon bozukluğu çıktı ondan sonra kilo almaya başladım... Sonra hamile kaldım, doğum yaptım vesaire ama ondan sonra tekrar başladım kilo almaya, durmadı. İşte son bir senedir, bir buçuk senedir sıkıyorum kendimi, gerekirse aç geziyorum, yemiyorum... (Kilolu olmak) aslında rahatsız"

etmiyordu ama böyle çevrenin bakışı falan, dış çevrenin bakışı, herkesin laf söylemesi gerçekten insanın canını sıkıyor.” (Canan, 30, Evli)

İnce ve dinç bir beden, toplumsal başarı haricinde kişinin kendini kontrol ettiğini ve güçlü bir iradesi olduğunu anlatırken, fazla kilolu olmak ve vücudu genç tutamayıp yaşlanmasına izin vermek utanılması gereken bir durum olmaktadır (Oğuz, 2005: 32). Görüşmecilerin çoğunluğunun ifade ettiği gibi kilo almak önemli bir sorun olarak görülmektedir. Hatta sorun olarak görülmenin ötesinde korkulan bir durumdur. Görüşme yapılan kadınlardan Sezen: *“Bende kilo alma korkusu var”* ifadesiyle görüşmenin çoğu yerinde bu kaygı ve korkusunu sürekli tekrarlamıştır.

“15 yaşında bu korku içime girdi yani. 15 yaşından beri çayı şekersiz içmeye başladım. İşte annemle çok kavga ediyoruz hatta bir şeyleri az yediğimde falan. Kilo alma korkusu var bende. Ben artık geçen düşündüm kendi kendime kilo alma korkusu var. Korkuyorum. Ben kilo almaktan korkuyorum... Yani 15 yaşından beri içime işledi bu benim. 15 yaşında falan 62 kiloydum. Böyle resimlerimi falan görüyorum, şimdi şükrediyorum halime de... 15 yaşında yemeği kestim, işte ekmektir, patatestir, abur cubur kestim ama yine yemiyordum yani...” (Sezen, 22, Bekâr)

Modern zamanlarda bedenlerin yaşlanma süreçleri açısından ele alınması değişikliğe uğramıştır. Günümüzde genç görünen bedenler revaç bulmakta, dolayısıyla bedenin gençliğinin korunması için devamlı olarak fiziksel hareketler ve spor yapılmakta, vücut yağlarının aldırılmasına ve estetik ameliyatlara başvurulabilmektedir. Böylece bedenler yaşlılığa karşı adeta yeniden inşa edilmektedir (Turner, 1992: 165-262). Görüşülen kadınlardan iki çocuk annesi Hande, yaşlanma endişesi ve genç görünmek isteğiyle spor yaptığını belirtmiş, vücudunun şekle girmesiyle kendini iyi hissettiğini ve çocuklarının yanında genç duran bir anne olmasının kendini mutlu ettiğini anlatmıştır.

“Spora başlama amacım vücudumun şekle girmesi, kendimi iyi hissetmek, iyi hissedince de mutlu olmak, mutlu olunca da evimde huzurlu olmak, huzurlu olunca da otomatikman kendimi iyi hissetmek... Çocuklarım büyüyecek, ben zaten geç anne oldum. Çok çabuk yaşlanmak istemiyorum. Bir etkisi de bu... Çocuklarım daha küçük. Yani onların yanında çok yaşlı duran bir anne olmak istemiyorum... O yüzden daha genç anne olmak istiyorum, onunla bisiklete binmek istiyorum, yüzmeye gittiğim zaman kızımınla yüzme yarışı yapmak istiyorum. O sözlenip nişanlandığı zaman ay ne güzel arkadaşı gibi annesi var densen istiyorum. İşte bu da birazcık kiloyla ilintili. Çünkü kilo insanı hem yaşından büyük gösteriyor hem sağlıksız gösteriyor hem gerçekten de sağlıksızlaştırıyor... Genç olalım, çocuklarımızla bedensel olarak aynı olalım. Zaten bir çatışmamız olacak, en azından bedensel olarak çok büyük bir çatışma haline girmeyelim yani. Çocuğum benimle sinemaya giderken hani bir ananesi, ninesiyle

gidiyormuş hissine kapılmasın yani. Bir annesi, kız arkadaşı, kankisiyle gidiyor gibi hissetsin kendini.” (Hande, 40, Evli)

Görüşme yapılan kişilerin ifadelerinden kadınların spor yapmasında etkili olan en önemli faktörün kilo vermek ve bedeni şekillendirmek olduğu anlaşılmaktadır. Kilo vermek istemenin haricinde kadınlar sporu bedensel ağrıların giderilmesi, psikolojik destek sağlaması, stres atma isteği, beğenilme isteği ve sağlıklı olma isteğiyle de yaptıklarını belirtmişlerdir. Bununla birlikte bu faktörler, kadınların spor yapmak istemesinde etkili olan birincil amaçlardan kilo verme ve bedeni şekillendirme isteğinden sonra gelmektedir. Görüldüğü kadarıyla bedenin ideal olarak dayatılan ölçülerde olmaması hususu kadınların çoğunda takıntı haline gelmiş olup korkulan bir durum ve normal olmama hali olarak algılanmaktadır.

Bedensel şekillenmenin toplumsal ilişkilere etkisi

Kadınların belirli bir süre spor yaptıktan sonra kendi bedenleriyle ilişkisinin nasıl olduğu ve spor sonrası şekillenen bedenlerinin yakın çevreleriyle iletişimlerini nasıl etkilediği anlaşılmaya çalışılmıştır. Görüşme yapılan kadınlar, spor yaparak şekillendirdikleri bedenleri sayesinde kendilerini daha özgüvenli hissettiklerini, toplum içerisinde daha girişken olduklarını ifade etmişlerdir. Bunları söyleyenlerden biri olan Ekin, spora başladıktan sonra kendini daha özgüvenli hissettiğini ve bu durumun giydiği kıyafetlere de yansıdığını ifade etmiştir.

“Mesela daha böyle kısa giymeye başladım, daha böyle bir özgüven geldi, daha sıkılaştıncaya bedenim, biraz daha böyle toparlayınca sıkılaştıncaya daha rahat giymeye başladım bu sefer. Bence iyi geliyor spor, değer verdiğimi hissettim, ilgilendiğimi. Bence çok ilgilenmiyordum kendimle. Kadın kendine baktıkça daha değerli, değer verdiğini hisseder diye düşünüyorum... Burada hani daha farklıyım, kendime önem veriyorum... Şöyle ben daha sıkı olduğum için daha özgüvenli, giyindiğim kıyafette daha özgüvenliyim hani.” (Ekin, 27, Bekâr)

Sporla biçimlendirdiği vücudunun çevresi tarafından beğenilmesinin kendisini de memnun ettiğini söyleyen Ezgi, spor yapmadaki amacının beğenilmek olduğunu vurgulamış ve bir bakıma güzelleştirilen bedenle maksadın hâsıl olduğunu belirtmiştir.

“Hani başkaları tarafından fiziğinin beğenilmesi çok güzel bir şey. Ya benim mesela hoşuma gidiyor. Ya benim fiziğim benim hoşuma gidiyor, başkalarının hoşuna gitmesi de hoşuma gidiyor. İnsanların çoğunlukla bunun için yaptığını düşünüyorum yani. Beğenilmek, birilerinin beğenisini kazanmak.” (Ezgi, 22, Bekâr)

Aynı şekilde Canan da kilo vermeye başlamasıyla birlikte çevresinden gelen beğeniler ve iltifatlarla kendini daha iyi hissettiğini söylemiştir.

“Zayıflayınca çevremdeki tepkiler çok değişti. Yani normal ortamdaki arkadaşlarımın da tepkileri değişti bana karşı... Beğenilme arzusu, dış görünüş bence kadınlarda önemli, demin de dedim ya arkadaşlar, ailem böyle diyor, hoşuma gidiyor. Bu da benim hoşuma gittiği için dikkat etmeye başladım. Hani önceden bu kadar takımtı etmiyordum ama zayıfladıkça dış yoğunluk fazla olduğu için daha fazla dikkat etmeye başladım. Vakit ayırmaya başladım kendime.” (Canan, 30, Evli)

Üniversite öğrencisi olan Zeynep, stresli ve yoğun geçen sınavlarla birlikte sürekli masa başında çalışmasının kilo almasına neden olduğunu ve durumun yakın çevresi tarafından hoş karşılanmadığını ifade etmiştir. Hatta bu süre zarfında tepkilerden dolayı çevresinden kaçtığını, evlerine misafir geldiğinde dahi yanlarına çıkmadığını anlatmıştır. Spor yaparak zayıflamaya başlamasıyla eski haline geri döndüğünü, özgüveninin yerine geldiğini belirtmiştir.

“Kilo almak beni toplumdaki geri çeker. Yani kilo aldığım iyi hissetmem kendimi, misafir geldiye mesela çıkmam odamdan. Ama yavaş yavaş kilo vermeye başladığımda daha özgüvenli hissediyorum. Özgüven olduğu zaman da daha girişken oluyorsunuz ister istemez. Yani ailenle de olsun, etrafındaki insanlarla olsun daha girişken olduğunu düşünüyorum... Çünkü genelde şunu duydum ilk kilo aldığım, çok kilo almışsın, çok kilo almışsın, çok şişmişsin, ne olmuş sana, ben de bir fotoğrafın var, sen böyle değildin. Hep böyle şeyler, çok rahatsız oldum... Bir anda bu kadar çok konuşulunca diyorsun ki çıkmıyım, karşılarım çıkmıyım, biri de onu demesin. Yani çok etki etti bana bu konuda.” (Zeynep, 19, Bekar)

Görüşülen kişilerin de ifade ettiği gibi, bedenler toplumda idealize edilen oranlara yaklaşmaya başladıkça, kadınlar anormal olan durumdan kurtulduklarını, asıl olması gerekene ulaştıklarını düşündükleri için kendilerini daha rahat hissetmeye başlamışlardır. Bu durum yakın çevreleriyle ilişkilerine de olumlu olarak yansımıştır. Elçik'in de belirttiği gibi bu hal ve kanı, kadınlar için bedenlerinin yaşadıkları ve yaşayacakları hayatın belirleyicisi olabilecek kadar merkezî bir konuma geldiğini göstermektedir (Elçik, 2016: 196). Aynı zamanda yüceltilen ince görünen bedenlerin toplumda itibar ve kabul görmeye ilişkilendirildiğini ortaya koymaktadır (Köse, 2011: 88). Bu sebeple toplumda ideal olarak gösterilen kiloda olmayan kadınlar daha az sosyal hayata katılmakta, zaman zaman da depresif bir durum içine girmektedirler.

Toplumun kadın bedenine bakışı

Toplumun kadın bedenine bakışının ortaya çıkarılması amacıyla görüşme yapılan kişilere ideal kadın bedeninin nasıl olduğu hakkında görüşleri sorulmuştur. Ayrıca erkekler ile kadınların, kadın bedenini nasıl gördüğü ve tarif ettiği de anlaşılmaya çalışılmıştır. Görüşme yapılan kadınlar ideal vücudu

“kum saati”, “balıketli”, “orantılı vücut”, “gözü tırmalamayan” şeklinde farklı kavramlarla açıklamışlar, güzel bedene sahip kadınların toplumda daha üstün görüldüğünü belirtmişlerdir.

“Zayıf kadını daha üstte görüyor bizim toplumumuz. Kadınlarımız da öyle, hani zayıfsan güzelsin. Yani yüz güzelliği değil de daha çok bence vücut güzelliğine kadınlar daha çok takılıyor.” (Ekin, 27, Bekâr)

“Bence kesinlikle bel ince olmalı, bana öyle geliyor bilmiyorum. Kol çok ince olmalı. Yani aslında hatları olmalı bir kadının. Nasıl diyeyim, kum saati mi derler, onun gibi. Kum saati ya genel, bana kalırsa hatları olmalı... Bir kadın kilolu olursa onun bakılmayacağı kanısında olan bir şey var. Çok kiloluysa beğenilmez ya da işte ne diyebilirim mesela. Kabul görmez mi deyim. Kilo hiçbir zaman iyi bir şey karşılanmıyor insanlar açısından.” (Zeynep, 19, Bekâr)

Görüşme yapılan kişilerden Nalan da Zeynep gibi ideal kadın bedenini kum saati kavramıyla özdeşleştirmiş, arkadaşları arasında bile güzel bedene sahip kişilerin ön plana çıktığını, popüler olduğunu anlatmıştır.

“Belli bir vücut ölçüsü böyle herkes için ön plana çıkmış, işte kum saati özellikle çıkmış... Bu şekil daha çok öne çıkmış. Sanki birisinin vücudu ötekine göre daha iyiyse böyle direk üstünlük kuruluyor. Vücuduna göre yani üstünlük kuran var. Çünkü şey oluyor yani, sen kilolusun, sana kim bakar, seni kim ne yapсын. Bunun dışında yani daha çok gördüğüm benim, kendi okulumda gördüğüm, böyle hangisinin vücut tipi daha güzelse, hangisi böyle güzel vücut hatlarına sahipse herkes böyle onun yanına topluyor, orda böyle o öne çıkmış duruyor. Herkes öyle onun ağzının içine bakar.” (Nalan, 16, Bekâr)

Yukarıda ifade edilen görüşlerden farklı olarak görüşme yapılan kadınlardan bazıları da ideal kadın bedeninin olmadığını, ideal beden algısının kişiden kişiye değiştiğini söylemişler, ideal kadın bedeninin kişinin kendisine yakışan kilo, kişinin kendini mutlu hissettiği kilo olduğunu belirtmişlerdir. Fakat konuşmanın ilerleyen kısımlarında kendi hayatlarından örnekler vererek çevrenin tepkisinden, alayından, bakışından dolayı kilolu olanların mutlu olmadıklarını ifade etmişlerdir.

Toplumdaki erkeklerin kadın bedenine bakış açılarıyla ilgili sorulara cevap verirken görüşme yapılan kadınların hepsi erkeğin kadın bedenine cinsel bir obje şeklinde baktığını söylemişlerdir. Sadece üç görüşmeci, bu durumu onaylamakla birlikte, belirli bir eğitim seviyesine gelmiş ve ahlakî ilkeleri olan erkeklerin kadınları cinsel obje olarak görmeme ihtimalinin olabileceğini belirtmiştir. Görüşme yapılan kadınlardan Hande, toplumda istisna olsa da kadınlara dışı değil kişilik olarak bakan erkeklerin var olabileceğini şu şekilde ifade etmiştir:

“Valla erkek gözüyle baktığın zaman meta görüyorum ben. Meta ve cinsel obje görüyorum. Çok istisnai, hani dişi değil de kişilik olarak gören erkekler muhakkak vardır, belki içinde eşim de vardır ama daha çok kadın bedeni deyince görünen yani meta olmak ve cinsel bir obje olmak, maalesef... Bedeniyle öne çıkma, kişiliğiyle değil de bedeniyle öne çıkma olunca o yüzden de işte karşıdaki olgunlaşmamış erkekler tarafından da cinsel obje olarak görülüyorsunuz. Yani bir meta olarak görüyorsunuz.” (Hande, 40, Evli)

Erkeklerin kadın bedenine bakışıyla ilgili sorulara verilen cevaplarda, fazla kiloda olmayan ve daha ince görünen kadınlara erkekler tarafından daha olumlu yorumlar yapıldığı ifade edilmiştir. Bu tür kadınların karşı cins tarafından daha cazip bulunduğu belirtilmiştir. Nitekim kiloları arttıkça kadınlar hakkındaki olumlu yorumlarda bir azalma olduğu bilinmektedir (Oğuz, 2005: 34). Görüşülen kadınlardan Ceyda bu durumu onaylayarak erkeklerin kilolu olan kadınları acımasızca eleştirdiğine şahit olduğunu ifade etmiştir. Fazla kiloları “görüntü kirliliği” kavramıyla tanımlayan Ceyda, erkeklerin de bu şekilde düşündüğünü belirtmiştir.

“Toplumun kadın bedenine bakışı erkekler açısından ben kendi eşimden de bildiğim üzere çok acımasız, acımasız yani kesinlikle acımasız. Yani kadına bir göbek ya da işte bir basen çıkıntısı fazlalık genelde erkekler tarafından yakıştırılmıyor. Ya da benim eşim mesela yakıştırmıyor bir bayana. Nasıl bu hale gelmiş, niye dikkat etmemiş... Erkekler de bence kesinlikle kilolu kadınlardan, kilolu insanlardan hoşlanmıyordur yani... İlk etapta bakınca zaten görsellik yani, görüntü kirliliği gibi bir şey oluyor kiloluluk, bence ben öyle düşünüyorum, erkekler açısından aynen öyle.” (GK22, 39, Evli)

Erkeklerin kadın bedenini ideal ölçülere sahip olması gereken cinsel bir obje olarak görmesinde yetiştiği toplumun değer yargılarının ve toplumun kadına bakış açısının önemli bir etken olduğu kabul edilir. Toplumdaki erkeklerin kadınları cinsel bir obje olarak görmesinde çocukluklarından itibaren yetiştirilme tarzının etkili olduğunu belirten Serpil (34, Evli) bu durumu: *“Biz erkek çocuklarımızı farklı yetiştirdiğimiz için doğal olarak kadına bakış açıları da farklı oluyor, cinsel obje olarak görüyor kadını”* şeklinde ifade etmiştir.

Kadınların dizilerde, reklamlarda kısaca medyada görünürlüğünün hep cinsellik üzerinden olması da kadının bir nesne olarak görülmesine neden olmaktadır. Aksoy ve İcil'in yaptıkları araştırmada belirttikleri gibi, reklamlarda gösterilen kadınların hepsi güzel ve ince bir fiziğe sahip olmakta, adeta “seyirlik bir nesne” olarak kullanılmaktadırlar (Aksoy ve İcil, 2007: 102-103). Kadını bedeni üzerinden değerlendiren bu durum sadece erkeklerin bakış açısıyla sınırlı kalmamakta, kadınların kendi bedenlerine ve diğer kadın bedenlerine yönelik bakışları ve değerlendirmeleri de idealleştirilen kadın bedeni üzerinden olmaktadır. Bu bağlamda görüşme yapılan kişiler, toplumdaki kadınların

diğer kadın bedenlerine rekabet ve kıskançlıkla baktıklarını söylemişlerdir. Hatta bazıları, kadınların bedenleri konusunda birbirlerini eleştirmekten kaçınmadıklarına günlük yaşamlarında şahit olduklarını ya da bizzat yaşadıklarını örnekler vererek anlatmışlardır.

“Kadınlar böyle hani çok güzel vücutlu birini gördükleri zaman o kadının bir gram yağı olmasa bile, kilo mu aldın sen dedikleri için, yani hiç öyle bir kadın olmadım da imrenerek baktım hep, ne güzel kadın diye. Yani kıskançlıkla bakıyorlardır, kendilerinden daha iyi bedenlere, hazmedemediklerini düşünüyorum.” (Serpil, 34, Evli)

“Mesela kabinde, bu benim şahsi görüşüm, mağazaya giriyorlar. Mesela fiziğine güveni olmayan bir kadın kabinde dışarı çıkmaz, oradaki aynayla idare eder, en fazla kabinin önüne çıkar oradaki kıza gösterir ki onay alsın. O fiziği düzgün olan kadın ortaya çıkar, hatta diğer kıyafetleri denemeye çıkar, üstündekilerle gayet iyi olduğuna inanır. Onla bir dolanır, salınır, ondan sonra gelir o kabinde çıkamayan kadının önündeki aynaya da bakar, hani aynı kıyafeti giydilerse çok daha acımasız bir tablo çıkar.., Kadınlar, kadınlar için giyiniyor derler ya. Çünkü kadınların algısı daha detaycıyız, farklı bakıyoruz... Beğenmememiz var ya, nerden gelmiş bilmiyorum, birbirimizi beğenmeme sistemi var. İlla kusur bulacak...” (Mine, 38, Evli)

Görüşme yapılan kadınlar, kadınların kadın bedenine bakışı hakkındaki sorulara cevap verirken bekâr ve evli kadınların farklı kiloda olması gerektiği yönündeki algıyı da netleştirmişlerdir. Bu kimseler, bekâr kadınların evli kadınlara göre daha zayıf, evli kadınların ise çocukları olduktan sonra “çocuklu kadın” sıfatına uyacak şekilde biraz daha kilolu olmaları gerektiği yönündeki dışsal algıdan bahsetmişlerdir. Görüşmeciler, medenî durum fark etmeksizin, bu düşüncenin doğru olmadığını, çocuklu da olsa kadının her yaşta daima fit olması gerektiğini söylemişlerdir. Kilonun toplum tarafından hoş karşılanmaması ve de kilonun çocuğu olan evli kadınlara uygun görülmesi durumu mevcut algı ve kanılarda bir çelişki olduğunu gösterir. Ayrıca son zamanlarda hamilelik sürecindeki vücudu ile doğum sonrasında hemen fit hale getirdiği vücudunun karşılaştırmalı fotoğrafını sosyal medyada paylaşan genç annelerin çoğalması, kilolu anne algısının yıkılmasına neden olmuştur. Ekin (27, Bekâr) bu durumu “doğum sonrası düz karın modası” olarak ifade etmiştir. Böyle fotoğrafların paylaşılması genç anneler üzerinde de her daim fit olunması gerektiği yönünde baskı oluşturmaktadır. Bu durumun anneyi ve bebeğini gereksiz sıkıntıya soktuğu Mine (38, Evli) tarafından da: “Hamilelikten sonra (fotoğraf) hepsi zayıfken çekiliyor, o altı ayda neler yaşadığımı hiçbiri paylaşmıyor ve diğerlerinde travma ortaya çıkıyor” şeklinde ifade edilmiştir.

İdealize edilen kadın bedeni algısından etkilenme

Reklamlarda, dizilerde, şarkı kliplerinde, mağaza vitrinlerinde ve sosyal medyada sunulan kadın bedeninin kadınların kendi vücutlarını değiştirmek istemesine etkisini ortaya çıkartmak amacıyla kadınların vücut görünümüne dikkat etmelerinin dışsal bir zorunluluk mu yoksa kişilerin kendi içlerinden gelen bir tercih neticesi mi olduğu sorulmuştur. Yine spor salonuna gelen kişilerin fiziksel görünümünün ince ya da toplu olmasının, kadınların kendileri için belirledikleri hedef ölçülerinde değişikliğe neden olup olmadığı da başka bir soruyla açıklığa kavuşturulmak istenmiştir. Bu şekilde kadınların bedenlerine, dış görünüşlerine önem vermelerinde medyanın, çevrenin ya da kendi tercihlerinin etki derecesi anlaşılmaya çalışılmıştır.

Kadınların vücut görünümüne dikkat etmeleri gerektiği yönündeki düşüncenin çevre söylemlerinden kaynaklanan bir zorunluluk olduğunu belirten Nalan şöyle demiştir:

“Daha çok dışsal bir zorunluluk oluyor çünkü herkesin böyle sen niye onun gibi değilsin, senin niye işte karnın o kadar büyük, neden belin ince değil. Bunlardan dolayı artık bir baskı hissediyorlar üstlerinde daha çok.” (Nalan, 16, Bekâr)

Üniversite öğrencisi olan Belgin (21, Bekâr) de Nalan gibi kadınların vücut görünümüne dikkat etmelerinin ve belli orantılara sahip olmalarının dışsal zorunluluktan kaynaklandığını söylemiş ve *“kendi halimizle barışık olduklarımız”* diyerek bu baskıyı vurgulamıştır. Hatta görüşme yapılan kadınlardan Kıymet, (39, Evli) kadınlara dayatılan bu beden algısının mağazalarda bile var olduğunu şu şekilde ifade etmiştir.

“Orda (mağazalarda) bize sunulan son derece fit, 38 beden demiyoruz da 38’in altında 36’ı mı var. Öyle bir beden, sanki herkes öyle olmak zorundaymış gibi, ben insanım. Öyle bir dayatma var, öyle olacaktıysın, öyleymişsin gibi, bazı mağazalarda büyük beden yok bile. Diyor ki bu tarzda bir etekte, tişörtte veya pantolonda şuna kadar beden var diyor mesela. Orda bile aslında sana o dayatmayı sunuyor, rahatlığı sağlamıyor yani.” (Kıymet, 39, Evli)

Medyada ideal güzel diye gösterilen tek kadın beden tipinin tamamen kapitalist sistemin bir dayatması olduğunu söyleyen Zeynep, *“biz ne kadar kilo kaybedersek onlar o kadar kazanıyor”* diyerek bu düşüncesini ifade etmiştir. Zeynep’in konuyla ilgili aşağıdaki tespitleri, Foucault’un iktidarın bedeni tarih boyunca çeşitli ihtiyaçlara göre şekillendirdiği görüşüne de uygun düşmektedir.

“Kesinlikle kapitalist sistem mi diyeyim, kesinlikle o olduğuna inanıyorum. Çünkü bir şeyleri yapmamız için sana o vücuda ulaşman için belli bir para harcaman gerektiğine inandırıyor... Kadının vücuduyla barışık olmasını istemiyorlar. Öyle bir şey lanse ediliyor diyeyim... Aslında biraz da yani spor salonlarının, biz yürüyelim şeyi olabilir ya da aslında biraz da reklam ya. Ben kadın vücudunu 36 beden olarak daha iyi bir şekilde olduğunu gösterirsem,

idealdir dersem zayıflamak için o çayı alacak. O çayı alınca, o sektör kazanacak. Spor salonuna gelirse spor salonunun sahibi mi diyeyim ne diyeyim o para kazanacak. Ee o kazandığı zaman, zayıfladı, yeni kıyafet ihtiyacı var, kıyafet sektörü kazanacak. Tamamen aslında bir çark mı desem yani tamamen reklam üstüne kurulu, tamamen tek bir şey gösterip onu olmamız için çabalamamız gerektiğini gösteren bir reklam sektörü mü diyeyim ne diyeyim cümleyi kuramadım ama kafamda olanları anlamışsınızdır. Bunun olduğuna inanıyorum. Başka türlü bir insan hani neden manken gibi olmaya çalışsın. Çünkü beğenildiğini düşünüyor. Görüyor etraftan tabi ki. Ee beğenilmek istiyorsa bunları yapmak zorunda. Bunları yapmak için de belli şeyler almak, belli şeylere para harcamak zorunda. Para harcadığı zaman da herkes kazanıyor. Biz ne kadar kilo kaybedersek onlar o kadar kazanıyor.” (Zeynep, 19, Bekâr)

Kapitalizmin ilk dönemlerinde beden daha fazla üretmeye dönük bir tarzda şekillendirilirken, postmodern dönemde beden tüketmeye yönelik şekillenmeye başlamıştır. Bu dönemde kadın ideal bedene ulaşmak için türlü masraflar edip çaba harcarken, aynı zamanda Foucault’un vurguladığı gibi iktidarın bedeni çeşitli ihtiyaçlara göre şekillendirmesiyle de karşı karşıya kalmakta ve iktidarın tekrar etmesini sağlamaktadır (Hacısofuoğlu ve Bulgu, 2012: 180; Kalan, 2014: 141). Kadınların empoze edilen beden algısından etkilenmeleri ve bedenlerini o algıya göre inşa etmeleri bu tekrarı sağlayan unsur olmaktadır. Nitekim görüşme yapılan kadınlar da dealize edilen kadın bedeni algısından fazlasıyla etkilendiklerini söylemişlerdir. Bu etkilenmede odak noktasının beden olmasının bazı olumsuz sonuçları olduğunu da belirtmişlerdir.

“Çok etkileniyoruz, çok etkileniyoruz. Ben bile etkileniyorsam kocaman bir kadın, hani iki çocuk annesi, belli bir şeyleri artık bilinçlenen, olgunlaşan, hayat önceliklerinin bedensel olduğunu düşünmeyen biz kadınlar bile etkileniyorsak bundan genç kızlarımız daha ergenlerimiz çok daha fazla etkileniyordur ben eminim... Büyük bir baskı yapıyor. Nasıl yapıyordur, mesela stresi yetiyordur onlara, kilo alma stresi onlara yetiyordur... Yani o devamlı kilosunu ve bedenini düşünmek zorunda kalıyor, yani şu an gençler tam bir üretken çağda okulda performanslarıyla ilgilenmeleri gerektiği yerde, projelerle ilgilenmesi gerektiği yerde kilosuyla ilgileniyor. Bundan daha kötü bence ne olabilir ki? Bu bile yeter bence yani başlı başına bir genç için, genç kızlarımız için yani. Bir de maddiyatlarını da çok etkiliyor eminim, yani güzel olmak için çok fazla giyim alıyorlardır, gereksiz yere israf ediliyordur, gereksiz spor salonlarına gidiliyordur belki aslında çok fazla ihtiyacı olmadığı halde, günde haftada bir-iki saat yürüyüşle bir şeyleri kurtarabilecekken fazladan spor salonlarında kalıyordur, sırf zayıf ve daha fit durmak için. Bence çok, çok çok büyük etkileri var, şu an aklıma gelmeyen çok büyük etkileri vardır.” (Hande, 40, Evli)

Anlaşıldığı kadarıyla kadınların ideal kadın bedeni algısından fazlasıyla etkilenmeleri, onları kendi bedenlerini beğenmemeye itmektedir. Nitekim gö-

rüşme yapılan kadınlardan sadece bir-iki kişi bedeninden memnun olduğunu söylerken, diğerleri bedenlerinden memnun olmadıklarını belirtmişlerdir. Bu durumun kendilerinde olumsuz değerlendirilme kaygısı oluşturduğunu dile getirmişlerdir. Görüşme yapılan kadınlardan Ceyda, bedeninin olumsuz değerlendirilmesi kaygısını taşıdığını belirtmiş ve bunun kendisini olumsuz etkilediğini söylemiştir. Hatta kendisine kilo konusunda yapılacak bir uyarıyı hakaret olarak algılayacağını ifade etmiştir.

“Dışarının bakış açısı benim için çok önemli. Ben çünkü onu takarım, takan bir insanım. Dışardan bana kilo almış ya da aa sen kilo mu aldın, orası çıkmış, burası çıkmış gibi laflar beni etkiler. Neden etkiler. Ya ben onu bir hakaret gibi algılarım yani, bana bir hakaret gibi gelir, kendime yakıştıramam. Daha doğrusu kendime yakıştıramam yani. Ya da böyle aşırı fazla kilolu olmamış olmamdan da kaynaklanabilir. Yakıştıramam yani kendime. Hiç öyle olmadığım için belki de. Kiloyu ben kendime yakıştıramıyorum... Çok fazla kilo artışını benim vücudum da kaldırmaz, psikolojim de kaldırmaz. O şekilde... Tabi kişiliğime algılarım kendime yakıştıramam...” (Ceyda, 39, Evli)

İfadelerden de anlaşılacağı üzere kadınların bedenleri yönüyle olumsuz değerlendirilme kaygısı onları depresif bir duruma sokmakta, çevrelerindeki yakınlarının bedenleriyle ilgili yapacağı uyarıcı ya da olumsuz değerlendirmeler de onların toplumdan uzaklaşmalarına, kendi içlerine kapanmalarına yol açmakta, sürekli kilo alma endişesiyle beden odaklı yaşamalarına sebebiyet vermektedir.

Sonuç

Toplumsal ihtiyaçlar ve imkânlar çerçevesinde şekillenen norm ve söylemlerin etkisi altındaki bir alan olarak beden, Foucault'un da belirttiği gibi aynı zamanda güç ve iktidar ilişkilerinin merkezinde yer alan bir mücadele alanıdır. Bilgi ve iktidar yoluyla toplumsal bedenler üretilir ve manipüle edilir. Nitekim günümüzde kadın bedeni üzerinden gerçekleşen manipülasyonlarda ve modern tüketim kültüründe kadın bedeni zaman zaman bir teşhir malzemesine ve gösteri objesine indirgenmektedir. Belirlenen ölçüler içinde olması empoze edilen toplumsal bedenlere uymayan kadın bedenleri dışlanmakta, kadınlar bedenlerini yeniden inşa etmek zorunda oldukları hissine kapılmaktadırlar. Zira toplumsal beden algısı kadının sosyal kabulünü ve statüsünü etkilemekte, kadının kimliği ve karakteri bedeniyle özdeşleştirilmektedir. Bu sebeple ideal olarak sunulan zayıf, atletik ve güzel bir bedene sahip olmak bireysel başarının bir gerekliliği gibi algılanmakta, toplumsal statü elde etmenin bir yolu olarak görülmektedir. Bu durum toplumda kabul görmek ve itibar elde etmek isteyen kadınların ilgilerinin çoğunu güzel ve zayıf görünmeye sarf etmelerine sebebiyet vermektedir. Bedeni güzelleştirme araçlarından biri olan spor da bu süreçte öne çıkmakta ve spor ile kadın bedeni arasındaki ilişki önem kazanmaktadır.

Spor ile kadın bedeni arasındaki ilişkiyi incelemeyi hedefleyen bu araştırma sonucunda da kadınların spor yapma sebeplerinin başında kilo verme ve sıkılaşma olduğu görülmüştür. Ancak fiziksel hareketsizlikten kurtulmak, sağlıklı yaşamak, hayattan zevk almak, stres atmak ve bölgesel ağrılardan kurtulmak gibi sebepler de spora başlama nedenleri arasında sayılmıştır. Zayıflamak isteyenlerin çoğunluğu oluşturması, kadınların spora başlamasında fiziksel görünümünün etkili olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte kilo alma korkusunun da kadınlar üzerinde bir baskı aracı olduğu anlaşılmıştır. Görüşülen kadınlar tarafından her ne kadar sağlıklı ve kişinin kendini mutlu hissettiği kilonun ideal kilo olması gerektiği ifade edilmiş olsa da, çevre baskısı ve alaylı bakışlar nedeniyle bu durum pek de uygulanabilir ve savunulabilir görülmemiştir. Zira görüşülen kadınlar da bedenden yola çıkılarak kişilerin becerisine ve kişiliğine anlamlar yüklediğinin ve bedene dayalı yargıların daha yaygın ve acımasız olduğunun farkındadırlar. Kilosunu problem olarak gören kişilerin sosyal hayata pek fazla katılmak istemediklerini ve sürekli depresif bir durumda olduklarını ifade etmeleri de bu durumu desteklemektedir.

Kadınların toplumdaki ideal kadın bedeni algısından etkilenmeleri aynı zamanda onların kendi bedenlerini beğenmemelerine de yol açmaktadır. Nitekim görüşülen kadınlardan sadece birkaçı bedeninden memnun olduğunu söylemiş, diğerleri bedenlerinden memnun olmadıklarını ifade etmişlerdir. Bedeninden memnun olanların bedenlerinde olumsuz değerlendirilmeye yol açacak bir görüntüye sahip olmadıklarını düşündükleri, bedeninden memnun olmayanların ise bedenlerinde olumsuz değerlendirilmeye yol açacak bir görüntüye sahip oldukları kaygısını taşıdıkları anlaşılmıştır. Bedenlerinden memnun olanların sporu sağlıklı kalmak için yaptıkları, bedeninden memnun olmayanların ise sporu kilo kontrolü için yaptıkları ortaya çıkmıştır. Ayrıca beden memnuniyetsizliğinin kişilerin hayata sadece beden odaklı bakmasına, sürekli kilo alma stresi yaşamasına, kıskançlık duygusunun artmasına ve isyankâr olmasına sebep olduğu anlaşılmıştır. Nitekim bedeninden memnun olmayan kadınlar kendilerine yabancılaşmakta, hayatlarının odak noktası bedenleri olmakta ve ideal kadın bedenine ulaşmak hayattaki tek hedefleri haline gelmektedir. Kadınlar her ne kadar kendilerine koydukları kurallarla kilo kontrolünü alışkanlık haline getiriyorlar ve ideal bedene ulaşma uygulamalarını gönüllü olarak tercih ediyorlar ise de, aslında kendilerini bedenleriyle sınırlamakta, adeta kendi bedenlerinin esiri haline gelmektedirler.

Sporun bu şekilde araçsallaştırılmasının yanında kadın için özgüven sağlama, kendini özgür hissetme, sağlıklı bir hayat sürme, stresle başa çıkabilme, olumlu düşünme, hayattan keyif alma, mutlu hissetme, sosyalliği arttırma ve eğlenme gibi birçok faydası da bulunmaktadır. Nitekim kadınlar spor yaparak bu durumları deneyimlemektedirler. Bununla birlikte kadınları spor yapmaya yönelten sebeplerin başında toplumda oluşturulan ideal kadın bedenine ulaş-

mak isteğinin olduğu görülmektedir. Zira ideal fiziksel görünüm şeklinde öne sürülen belirli beden ölçülerinin, toplumda itibar görmek ve başarılı olmak için gerekli olduğu empoze edilirken, bu beden ölçülerinden uzakta olmak, başarısızlık ve iradesizlik olarak algılanmaktadır. Bu sebeple kadınlar da toplumdaki ideal olarak gösterilen beden ölçülerinden çok fazla etkilenmektedir. Bu etkilenme durumu, kadının çevresi tarafından kendi beden ölçüleriyle ve fiziksel görünümüleriyle ilgili olumsuz değerlendirilme kaygısı hissetmesine neden olmaktadır. Bunun bir sonucu olarak da bedeni güzelleştirmek hayatın tek gayesi haline gelmekte ve kapitalizmin tüketim ekonomisinin en önemli hedefi ve unsuru olmakta ve toplumsal cinsiyet algısını pekiştirmektedir.

Kaynakça

- Altındal, Y. (2017). Kadınları tepeden tırnağa boyayan kadınlar: Güzellik salonlarında çalışan kadınların iş yaşam ve aile döngüleri. *Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi*, 1, 61-73.
- Altındal, Y. ve Bayramiç, H. (2019). Watsapp'ta kadınlık-erkekliğin izlerini sosyolojik perspektifle sürmek: Deli divane romanı örneği. *Social Sciences Studies Journal*, 5 (51), 6938-6959.
- Aksoy, S. ve İcil, A. (2007). Reklamlar aracılığıyla tüketen ve tüketilen bir nesne olarak kadın sunumuna gösterge bilimsel yaklaşım. Ö. Yılmazkol (Ed.), *medya okumaları içinde* (ss. 85-105). Nobel Yayıncılık.
- Aktaş, S. (2014). Medyanın kadın estetiği üzerine etkileri ve ebenin rolü. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 17 (3), 187-195.
- Bauman, Z. (2014). *Parçalanmış hayat*. (2. Bs.). (İ. Türkmen, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Baudrillard, J. (1997). *Tüketim toplumu*. (H. Deliceçaylı ve F. Keskin, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Bilgin, R. (2016). Geleneksel ve modern toplumda kadın bedeni ve cinselliği. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (26), 219-243.
- Bourdieu, P. (2019). *Eril tahakküm*. (5.Bs.). (B. Yılmaz, Çev.). Bağlam Yayınları.
- Düzgüner, S. (2013). Ruh beden ve insan aşkın varlık ilişkisine yönelik psikolojik yaklaşımın tarihi serüveni. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 45, 253-284.
- Ecevit, Y. (2003). Toplumsal cinsiyetle yoksulluk ilişkisi nasıl kurulabilir? Bu ilişki nasıl çalışılabilir?. *Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 25(4), 83-88.

- Elçik, G. (2016). *Beden, iki nokta üst üste*. F. Saygılıgil (Ed.), *toplumsal cinsiyet tartışmaları* içinde (ss. 187-213). Dipnot Yayınları.
- Foucault, M. (2010). *Cinselliğin tarihi* (H. U.Tanrıöver, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Giddens, A. (2012). *Sosyoloji*. C. Güzel (Ed.). Kırmızı Yayınları.
- Goffman, E. (2014). *Damga*. (2.Bs.). (Ş. Geniş, L. Ünsaldı, S. N. Ağırnaslı, Çev.). Heretik Yayınları.
- Hacısoftaoğlu, İ. ve Bulgu N. (2012). Kadınlar ve egzersiz aerobik egzersizin çatışmalı anlamları. *Spor Bilimleri Dergisi*, 23 (4), 177-194.
- Işık, E. (1998). *Beden ve toplum kuramı*. Bağlam Yayınları.
- Kalan, Ö. (2014). Foucault'un biyopolitika kavramı bağlamında moda ve beden: Vouge dergisi üzerinden bir söylem analizi. *Selçuk İletişim*, 8 (3), 140-162.
- Koca, C. (2006). Beden eğitimi ve spor alanında toplumsal cinsiyet ilişkileri. *Spor Bilimleri Dergisi*, 2, 81-99.
- Köse, H. (2011). Tüketim toplumunda bir sosyal beden kurgusu olarak kadın. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 4 (6), 76-89.
- Köse, H. (2016). Bourdieu düşüncesinde tahakküm itaat ilişkisi ve sosyopolitik beden. *İlef Dergisi*, 173-199.
- Kula Demir, N. ve Yiğit, Z. (2013). Reklam fotoğraflarında kadın bedeninin değişimi. *Turkish Studies International Periodical for the Languages Literature and History of Turkish or Turkic*, 8 (6), 456-472.
- Oakley, A. (1972). *Sex, gender and society*. Temple Smith.
- Oğuz, G. Y. (2005). Bir güzellik miti olarak incelik ve kadınlarla ilgili beden imgesinin televizyonda sunumu. *Selçuk İletişim*, 4 (1), 31-37.
- Öngören, B. (2015). Sosyolojik açıdan sağlıklı beden imgesi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 34, 25-45.
- Sancar, S. (2016). *Erkeklik: İmkânsız iktidar ailede piyasada ve sokakta erkekler*. (4.Bs.). Metis Yayınları.
- Savran, G. (2004). *Beden emek tarihi diyalektik bir feminizm için*. Kanaat Yayınları.
- Sennett, R. (2008). *Ten ve taş batı uygarlığında beden ve şehir* (T. Birkan, Çev.). Metis Yayınları.
- Şişman, N. (2013). *Emanetten mülke kadın beden siyaset*. İz Yayıncılık.
- Taşdelen, P. ve Koca, C. (2015). Viktorya dönemi İngiltere'sinde kadın bedeni politikaları ve kadınların spora katılımı. *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (32), 205-214.

- Timurturkan, M. G. (2008). Felsefi bedenden sosyolojik bedene. *Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, 1 (4), 1-12.
- Topaloğlu, H. (2010). Gölgedeki bedenler: Bedenin inşa sürecinde toplumsalın etkileri. *Alternatif Politika*, 3 (2), 251-276.
- Turner, B. (1992). *Regulating bodies*. Routledge.
- Turner, B. (1996). *The body and society*. (2. Bs.). Sage Publications.
- Wallace, R. A. ve Wolf, A. (2020). *Çağdaş sosyoloji kuramları geleneğinin genişletilmesi* (L. Erburuz ve M. R. Ayas, Çev.). Doğu-Batı Yayınları.
- Weber, M. (2009). *Protestan ahlakı ve kapitalizmin ruhu* (Z. Gürata, Çev.). Ayraç Yayınları.
- Yılmaz, A. ve Ulaş, M. (2016). Kadınların rekreatif alanlarda fiziksel aktivite yapma amaçları ve karşılaştıkları sorunlar. *Hacettepe Spor Bilimleri Dergisi*, 27 (3), 101-117.

Etik kurul onayı

2020 yılı öncesi araştırma verileri kullanılmış olduğundan bu araştırma etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalar arasında yer almaktadır.

Çıkar çatışması beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Halk oyuncularında grup sargınlığı ve algılanan motivasyonel iklim

Group cohesion and perceived motivational climate in folk dance players

Gönderim Tarihi / Received : 04.05.2020

Kabul Tarihi / Accepted : 08.01.2021

Doi: <https://doi.org/10.31795/baunsobed.732167>

Yasemin YALÇIN¹

ÖZ: Araştırmada, halk oyuncularının algıladıkları motivasyonel iklim ve grup sargınlığı düzeyleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca oyuncuların kişisel bilgileri doğrultusunda algıladıkları motivasyonel iklim ve grup sargınlığı düzeyleri arasındaki farklar incelenmiştir. Araştırmaya, 2018-2019 sezonunda Türkiye Üniversite Sporları Federasyonu tarafından tertiplenen Üniversiteler Arası Halk Oyunları Yarışmasında oynayan halk oyuncular (298) katılmıştır. Araştırmada, “Grup Sargınlığı Ölçeği” ile “Motivasyonel İklim Ölçeği” kullanılmıştır. Kolmogorov-Smirnov testi ile verilerin normallik dağılımı incelenmiş ve neticede parametreler arası ilişkilerin analizinde Spearman Korelasyon analizi, farkların analizinde ise Mann Whitney U ve Kruskal Wallis H testleri kullanılmıştır. Çalışma sonucunda oyuncuların motivasyonel iklim düzeyleri ve grup sargınlığı arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Ancak ölçeklerin alt boyutları üzerinde yapılan analizler değerlendirildiğinde; oyuncuların algıladıkları ustalık iklimi ile grup sargınlığı alt boyutları arasında pozitif yönde anlamlı ilişki olduğu görülürken algıladıkları performans iklimi ile grup sargınlığı alt boyutları arasında ise negatif yönde anlamlı ilişki olduğu görülmüştür. Buna göre oyuncuların algıladıkları ustalık iklimi artarken grubun sosyal bütünleşmesi, grubun görevde bütünleşmesi, grubun sosyal çekiciliği, gurubun görev çekiciliği artmakta, oyuncuların algıladıkları performans iklimi artarken grubun sosyal bütünleşmesi, grubun görevde bütünleşmesi, grubun sosyal çekiciliği ve gurubun görev çekiciliği ise azalmaktadır. Ayrıca oyuncuların grup sargınlığı düzeyleri arasında yaş, öğrenim durumu ve antrenör yeterliliği değişkenlerine göre anlamlı farklar olduğu, motivasyonel iklim düzeyleri arasında ise yaş, antrenör cinsiyeti ve antrenör yeterliliği değişkenlerine göre anlamlı farklar olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu araştırma halk oyunları antrenörlerine bilgi sağlaması açısından önemlidir. Araştırmanın asıl amacı doğrultusunda takım sargınlığı ve motivasyonel iklim yaratılmasında önemli bir paya sahip olan antrenörlere, çalıştırıcısı oldukları ekiplerde ustalık iklimini oluşturmaya yönelik uygulamalarda bulunmaları önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Grup sargınlığı, Algılanan motivasyonel iklim, Halk oyuncu.

¹Dr. Öğr. Üyesi, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi/Spor Bilimleri Fakültesi/Beden Eğitimi ve Spor Bölümü, yasemin.yalcin@alanya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-1484-3477>

ABSTRACT: The study aimed to determine the relationship between perceived motivational climate and group cohesion levels of folk dance players. Additionally, the study examined the differences between group cohesion and perceived motivational climate levels based on players' personal information. The research was carried out with the players (298) who took part in the Intercollegiate Folk Dance Competition organized by Turkish University Sports Federation in the 2018-2019 season. In the research, the "group cohesion scale", and the "motivational climate scale" were used. The normality distribution of the data was determined using the Kolmogorov-Smirnov Test and as a result, Spearman correlation analysis was used in the analysis of the relationship between parameters while Mann Whitney U and Kruskal Wallis H tests were used in the analysis of the differences. The results of the study showed that no significant relationship was found between players' group cohesion and motivational climate levels. However, when the analyses made on the sub-dimensions of the scales were evaluated, it was observed that there was a positive significant relationship between the mastery climate perceived by the players and the group cohesion sub-dimensions while there was a negative relationship between the perceived performance climate and the group cohesion sub-dimensions. Accordingly, when the players' perceived climate of mastery increases, the social integration of the group, the integration of the group in the task, the social attractiveness of the group, the attractiveness of the group in the task increase. However, when the climate of performance perceived by the players increases, the social integration of the group, the integration of the group in the task, the social attractiveness of the group, and the attractiveness of the group in the task decrease. Besides, it has been concluded that there is a significant difference between the group cohesion levels of the players in terms of age, educational status and trainer qualification variables, and that there is a significant difference between the motivational climate levels with regard to the variables of age, gender of trainer, and trainer qualification. This research is important in terms of providing information to folk dance trainers. In line with the main purpose of the study, it is recommended that the trainers, who have an important share in creating team cohesion and motivational climate, should implement practices to create a mastery climate in the teams.

Keywords: Group Cohesion, Perceived motivational climate, Folk dance player.

EXTENDED ABSTRACT

Literature review

Motivational climate is the environment created by coaches, parents, referees and managers that affect athletes' behavior and success strategies (Boixados et al., 2004: 303). In general, the motivational climate is a psychological atmosphere seen especially in the environment where the athletes created by the coaches perform their important training and give their performances. Parents and peers contribute significantly to the building of the psychological environment in sports settings, but in most of the motivational climate research in sports settings, the motivational climate allows young athletes to maximize their skills, perform effectively in competition and develop not only as athletes but also as humans. It has been defined as a helpful environment (Zourbanos et al., 2016: 98). There are many factors affecting the process and the result in sports environments (training, competition, etc.). The most important of these factors is the psychological state of the athlete. In this context, the quality and the level of the perceived motivational climate gains importance for the athlete. If folk dances are considered as the transformation of feelings and thoughts into action, the effect of the spiritual atmosphere on the player will be extremely important.

Another issue addressed in the study is group cohesion. Immunity is a process which is seen through groups that are interconnected and united in pursuit of their goals (Carron et al., 2002: 119). Festinger et al. (1950) define cohesion as the sum of the forces that enable individuals to stay in the groups of which they are members. Cohesion is generally divided into two categories: task cohesion and social cohesion. While task cohesion refers to group members working together to achieve their common goals and tasks, social cohesion refers to the interpersonal attraction of group members to each other (Weinberg & Gould, 2014: 176). Task cohesion occurs when athletes work together to achieve the team's common goals. Social cohesion determines how much each athlete in a team likes each other and interacts with each other accordingly. Each type of cohesion forces a sports team to work together to achieve teamwork (Richardson, 2013). Group cohesion is one of the important issues to be addressed in folk dances. Because in a folk dance team, the players aim to achieve the same goal, hand in hand and shoulder to shoulder. If group cohesion can be mentioned for other sports teams lacking such interaction, it is possible to talk about cohesion in folk dances.

Methodology

In this study, which aims to determine the relationship between the motivational climate perceived by folk dance players and the levels of group cohesion,

correlational survey model was used to determine the relationship between the variables and make a comparison of situations. Correlational survey model is a general survey model that aims to describe an existing situation as it is, and is a method that aims to reveal the existence, degree and direction of change between two or more variables. Relational analysis can be done in two ways as correlation type and comparative relationship (Karasar, 2009: 81). The research was carried out with the players (298) who took part in the Intercollegiate Folk Dance Competition organized by Turkish University Sports Federation in the 2018-2019 season. In the research, the “group cohesion scale”, and the “motivational climate scale” were used. The normality distribution of the data was determined using the Kolmogorov-Smirnov test and as a result, Spearman correlation analysis was used in the analysis of the relationship between parameters while Mann Whitney U and Kruskal Wallis H tests were used in the analysis of the differences.

Findings and discussion

The results of the study showed that no significant relationship was found between players’ group cohesion and motivational climate levels. However, when the analyses made on the sub-dimensions of the scales were evaluated, it was observed that there was a positive significant relationship between the mastery climate perceived by the players and the group cohesion sub-dimensions while there was a negative relationship between the perceived performance climate and the group cohesion sub-dimensions. Accordingly, when the players’ perceived climate of mastery increases, the social integration of the group, the integration of the group in the task, the social attractiveness of the group, the attractiveness of the group in the task increase. However, when the climate of performance perceived by the players increases, the social integration of the group, the integration of the group in the task, the social attractiveness of the group, and the attractiveness of the group in the task decrease. Besides, it has been concluded that there is a significant difference between the group cohesion levels of the players in terms of age, educational status and trainer qualification variables, and that there is a significant difference between the motivational climate levels with regard to the variables of age, gender of trainer, and trainer qualification.

Results and recommendations

As a result, there was a positive and significant relationship between the mastery climate perceived by the players and the sub-dimensions of group cohesion, while a significant negative correlation was found between the performance climate perceived by the players and the sub-dimensions of group cohesion. In line with this information, it is recommended that coaches, who

have an important share in creating team cohesion and motivational climate, should make practices to create a mastery climate in folk dance teams. Thus, it is thought that the efficiency of the players and the success in the competitions will increase with the spontaneous formation of the group cohesion within the team. There are also some studies which support this view. Gardner et al. (1996) demonstrated that group cohesion positively affects performance and success. Carron et al. (2002), in the same direction, proved that there is a strong positive relationship between cohesion and team success. Moreover, in the light of other information obtained from the research, it is recommended that practices should be made in order to increase the motivational climate and group cohesion in all age groups, increase the number of female trainers in the folk dance branch, and provide all trainers with supportive training to create motivational climate and group cohesion in terms of trainer competence.

Giriş

Fraser-Thomas vd. (2008: 645-662)'ne göre eğlenme/keyif duyma genç yaş sporlarında en önemli motivasyon faktörlerinden biri olarak kabul edilir çünkü motivasyon, sürekli katılım ile pozitif ilişkili, sporu bırakma ve tükenmişlik ile negatif ilişkilidir. Bu bağlamda spor ortamındaki motivasyonel iklim (algılanan sosyal ortam), duygusal, bilişsel ve davranışsal yaşamın kalitesini belirleyebilirken (Jaakkola vd., 2016: 109) sporcunun beden eğitiminde olumlu deneyimler geliştirmesine yardımcı olur (Zurita Ortega vd., 2018: 10). Bireylerin sosyalleşme, eğlence ve beceri geliştirmek amacıyla tercih ettikleri bir spor türü olan halk oyunlarında motivasyonel faktörlerin önemi büyüktür (Arda-han, 2013: 103). Bu sebeple motivasyonel iklim halk oyunlarında oyuncunun çok yönlü gelişimini etkileyen faktörlerden bir tanesidir.

Motivasyonel iklim, antrenörler, ebeveynler, hakemler ve yöneticiler tarafından yaratılan, sporcuların davranışlarını ve başarı stratejilerini etkileyen ortamdır (Boixados vd., 2004: 303). Genel olarak, motivasyonel iklim özellikle antrenörler tarafından yaratılan sporcuların önemli antrenman ve performanslarını sergilediği ortamda görülen psikolojik bir atmosferdir. Ebeveynler ve akranlar spor ortamlarında, psikolojik ortamın inşasına önemli katkıda bulunurlar, ancak spor ortamlarındaki motivasyonel iklim araştırmalarının büyük bir kısmında motivasyonel iklim, genç sporcuların becerilerini en üst düzeye çıkarmasına, rekabette etkili bir performans göstermesine ve sadece sporcu olarak değil, aynı zamanda insan olarak da gelişmesine yardımcı olan bir ortam olarak tanımlanmıştır (Zourbanos vd., 2016: 98). Spor ortamlarındaki (antrenman, yarışma vb...) süreci ve sonucu etkileyen birçok faktör vardır. Bu faktörlerden en önemlisi sporcunun psikolojik durumudur. Bu bağlamda algılanan motivasyonel iklimin niteliği ve düzeyi sporcu açısından önem kazanmaktadır. Halk oyunları, duygu ve düşüncelerin eyleme dönüşmesi olarak değerlendirilirse ruhsal atmosferin oyuncu üzerindeki etkisi son derece önemlidir.

Motivasyonel iklim, ustalık iklimi ve performans iklimi şeklinde iki alt boyuta ayrılır. Roberts ve Ommundsen'e (1996) göre ustalık ikliminde sporcu sosyal sorumluluk bilinci kazanmaya, hayat boyu beceri öğrenmeye ve geliştirmeye, deneyerek öğrenmeye teşvik edilir. Performans ikliminde ise sporcunun takım üyelerinin veya rakibin becerisine olan üstünlüğü karşısında elde ettiği tatmin hissi ön plandadır (Toros ve Koruç, 2005: 137). Performans iklimi genellikle birçok antrenörün tercih ettiği motivasyon iklimidir. Eğer antrenör, sporcuları göreceli olarak başkalarına göre değerlendirirse ve bu değerlendirmeleri vurgularsa, sporcular bu durumdan endişe duyabilirler (Pensgaard ve Roberts, 2000: 197). Performans iklimi, diğerlerinden daha iyi performans göstermeye, sonuca odaklanmaya, en iyi performans gösterenlere ilgi göstermeye ve hataların cezalandırılmasına işaret eder. Ustalık (veya görevi içeren) iklimi ise

en merkezi olarak, bir antrenörün kendini geliştirmesi, çabası ve işbirlikli bir öğrenme ortamına verdiği önem ile karakterize edilir (Smith vd., 2008: 117). Us-talık iklimi ve performans iklimi arasındaki ayrım halk oyunlarında da kendini göstermektedir. Antrenman ve yarışma koşullarında oyun süresince hatasız bir oyun çıkarmaları için oyuncular antrenörleri tarafından sürekli olarak yönlendirilirler. Gerek bireysel çalışmalara gerekse ekip çalışmasına ağırlık verilerek beceri gelişimlerini sürdürmeleri desteklenir. Performans açısından ise rakiple-rin geçmiş yıllara ait performans analizleri yapılarak ve başarı istatistikleri göz önünde bulundurulurken daha iyi bir sunum ortaya çıkarmaları sağlanır.

Çalışmada ele alınan bir diğer konu ise grup sargınlığıdır. Sargınlık, birbirine bağlı ve hedefinin peşinde birleşmiş olan gruplar aracılığıyla görülen bir sü-reçtir (Carron vd., 2002: 119). Festinger ve diğerleri (1950) sargınlığı, bireyle-rin üyesi oldukları grupların içerisinde kalmalarını sağlayan güçlerin toplamı olarak tanımlamışlardır. Sargınlık genel anlamda görev sargınlığı ve sosyal sargınlık olarak ikiye ayrılır. Görev sargınlığı grup üyelerinin ortak amaç ve görevlerini başarmak için birlikte çalışmalarını ifade ederken sosyal sargınlık, grup üyelerinin birbirleri arasındaki kişiler arası çekiciliği ifade eder (Wein-berg ve Gould, 2014: 176). Görev sargınlığı, sporcuların takımın ortak hedefle-rine ulaşmak için birlikte çalışmasıdır. Sosyal sargınlık ise, bir takımdaki her sporcunun birbirinden ne kadar hoşlandığını ve buna göre etkileşimde bu-lunduğunu belirler. Bu sargınlık güçlerinin her biri, bir spor takımında takım çalışması oluşturmak için birlikte çalışır (Richardson, 2013). Halk oyunlarında grup sargınlığı ele alınması gereken önemli konulardan birisidir. Çünkü bir halk oyunları ekibi içerisinde oyuncular el ele ve omuz omuza aynı hedefe ulaşma gayesi içerisinde olduklarıdır. Diğer spor takımlarında bu tür bir etkileşim olmadığı halde sargınlıktan söz edilebiliyorsa halk oyunlarında da sargınlık konusu ele alınmalıdır.

Spor takımları doğası gereği sargınlık yaratma yeteneğine sahiptir. Carron ve diğerlerinin (2002: 120) modelinde sargınlık, grubun görev çekiciliği, grubun sosyal çekiciliği, grubun görevde bütünleşmesi ve grubun sosyal bütünleşmesi olmak üzere dört boyutlu bir kavram olarak ele alınmaktadır. “Grubun görevde bütünleşmesi”, grubun amaçlarına ve hedeflerine ulaşabilmesi için bütünleşme-sini, “grubun sosyal bütünleşmesi”, gruptaki sosyal ilişkilerin güçlendirilmesini ve devam ettirilmesini, “grubun görev çekiciliği” grup amaçlarına ve hedefleri-ne ulaşılmasının çekiciliğini, “grubun sosyal çekiciliği” ise gruptaki sosyal faali-yetlere katılma arzusunu ifade etmektedir (Öcel ve Aydın, 2006: 21-22).

Araştırmada, halk oyuncularının algıladıkları motivasyonel iklim ve grup sargınlığı düzeyleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca oyuncuların kişisel bilgileri doğrultusunda algıladıkları motivasyonel iklim ve grup sargınlığı düzeyleri arasındaki farklar incelenmiştir.

Yöntem

Araştırmanın modeli

Halk oyuncularının algıladıkları motivasyonel iklim ve grup sargınlığı düzeyleri arasındaki ilişkinin belirlenmesini amaçlayan bu çalışmada ilişki ve karşılaştırma durumlarının tespit edilmesinde kullanılan "ilişkisel tarama modeli"nden faydalanılmıştır. İlişkisel tarama modeli, var olan bir durumu olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan genel tarama modeli çeşitlerinden, iki veya daha fazla değişken arasındaki değişimin varlığı, derecesi ve yönünü ortaya koymayı amaçlayan bir yöntemdir. İlişkisel çözümleme, korelasyon türü ve karşılaştırmalı ilişki şeklinde iki türlü yapılabilir (Karasar, 2009: 81).

Katılımcı grubu

Araştırmanın katılımcılarını, 2018-2019 yılı yarışma sezonunda Türkiye Üniversitesi Sporları Federasyonu tarafından tertiplenen Üniversiteler Arası Halk Oyunları Yarışmasına katılan oyuncular (n=298) oluşturmuştur. Oyunculara ait kişisel bilgilerin frekans ve yüzde dağılımları Tablo 1.'de yer almaktadır.

Tablo 1: Halk oyuncularının kişisel bilgilerine dair frekans dağılımları

Değişken	Kategori	Frekans	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Yaş	18-21 yaş	153	51,3	51,3
	22-24 yaş	119	39,9	91,3
	25 yaş ve üzeri	26	8,7	100,0
Cinsiyet	Kadın	152	51,0	51,0
	Erkek	146	49,0	100,0
İlgilenme Süresi	1-3 yıl	174	58,4	58,4
	4-6 yıl	64	21,5	79,9
	7 yıl ve üzeri	60	20,1	100,0
Öğrenim Durumu	Önlisans	37	12,4	12,4
	Lisans	261	87,6	100,0
Antrenör Cinsiyeti	Kadın	32	10,7	10,7
	Erkek	266	89,3	100,0
Antrenör Yeterliliği	TMDK Halk Oyunları Bölümü Mezunları	31	10,4	10,4
	Usta Öğretici	92	30,9	41,3
	Federasyon Antrenörü	175	58,7	100,0

Oyuncuların 153'ü 18-21 yaş arasında, 119'u 22-24 yaş arasında, 26'sı ise 25 yaş ve üzerindedir. Halk oyuncularının 152'si kadın, 146'sı erkektir. Oyuncuların 174'ünün halk oyunları ile ilgilenme süresi 1-3 yıl arasında, 64'ünün 4-6 yıl

arasında, 60'ının halk oyunları ile ilgilenme süresi ise 7 yıl ve üzerindedir. Katılımcıların 37'sinin öğrenim durumu önlisans, 261'inin öğrenim durumu ise lisans düzeyindedir. Oyuncuların 32'sinin antrenörü kadın, 266'sının antrenörü ise erkektir. Halk oyuncularının eğitimcilerinin 31'i Türk Müziği Devlet Konservatuvarı Halk Oyunları Bölümü mezunu, 92'si usta öğretici, 175'i ise Federasyon antrenörüdür.

Veri toplama araçları

Grup Sargınlığı Ölçeği: Ölçek, 1985 yılında Carron, Widmeyer ve Brawley tarafından geliştirilmiştir. Ölçek toplam 18 maddeden oluşmakta ve 4 alt boyut bulunmaktadır. Grubun görevde bütünleşmesi alt boyutu 5 maddeden, grubun sosyal bütünleşmesi alt boyutu 4 maddeden, grubun sosyal açıdan çekiciliği alt boyutu 5 maddeden ve grubun görevsel açıdan çekiciliği alt boyutu da 4 maddeden oluşmaktadır. Katılımcılar her bir maddeyi "kesinlikle katılmıyorum/1" ile "kesinlikle katılıyorum/5" arasında derecelendirilen 5'li Likert tipi bir ölçek üzerinde değerlendirmektedirler. Ölçeğin 5, 9, 10, 12, 15 ve 16. maddeleri düz, diğer maddeleri ise tersten puanlanmaktadır (Öcel ve Aydın, 2006: 22-23). Ölçeğin Türk sporcularına yönelik uyarlama çalışması 2006 yılında Öcel ve Aydın tarafından gerçekleştirilmiştir. Ölçeğin iç tutarlık katsayısı .79 olarak bulunmuştur. Alt ölçeklerin (faktörlerin) iç tutarlık katsayıları ise grubun sosyal bütünleşmesi için .73, grubun görev çekiciliği için .73, grubun sosyal çekiciliği için .69, grubun görevde bütünleşmesi için .76 olarak hesaplanmıştır (Öcel ve Aydın, 2006: 26-27).

Motivasyonel İklim Ölçeği: Ölçek, 1993 yılında Walling, Duda ve Chi tarafından geliştirilmiştir. Sporcular, maddeleri "1/kesinlikle katılmıyorum" ile "5/kesinlikle katılıyorum" arasında derecelendirilen 5'li Likert tipi bir ölçekle değerlendirmektedirler. Ölçek 2 alt boyuttan meydana gelmektedir. Performans iklimi alt boyutu 12 maddeden, ustalık iklimi alt boyutu da 9 maddeden oluşmaktadır (Walling vd., 1993: 175). Ölçeğin Türk sporcularına yönelik uyarlama çalışması 2001 yılında Toros tarafından gerçekleştirilmiştir. Ölçeğin iç tutarlığının ustalık iklimi için .84, performans iklimi için .90 olduğu ve üç haftalık test-tekrar test güvenilirliğinin ustalık iklimi için .66, performans iklimi için .74 olduğu belirlenmiştir (Toros, 2009: 55).

Bu çalışmada grup sargınlığı ölçeğinin Cronbach's Alfa değeri 0,788, motivasyonel iklim ölçeğinin Cronbach's Alfa değeri ise 0,740 olarak bulunmuştur.

Verilerin analizi

Araştırmacı tarafından toplanan ve kabul edilebilir nitelikte olan veriler SPSS 21 paket programına aktarılmıştır. Araştırma verilerinin değerlendirilmesinde frekans ve yüzde dağılımları istatistiksel yöntem olarak kullanılmıştır. Bunun

yanı sıra verilerin normallik dağılımı Kolmogorov-Smirnov testi ile incelenmiş ve normallik dağılımına uymayan (GSÖ; $p=0,000<0,05$ / MİÖ; $p=0,000<0,05$) ve-rilerin değerlendirilmesinde parametreler arası ilişkilerin analizi için Spearman Korelasyon analizi, iki bağımsız grubun karşılaştırılması için Mann Whitney U ve ikinin üzerinde bağımsız grubun karşılaştırılması için ise Kruskal Wallis H testleri kullanılmıştır. Kruskal Wallis H Testi sonucunda ortaya çıkan anlamlı farkların hangi bağımsız gruplar arasında olduğunu tespit etmek amacıyla ikili gruplar arasında yeniden Mann Whitney U Testi yapılmıştır.

Araştırmanın verileri 2020 yılı öncesine ait olması sebebi ile bu çalışma etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalar arasında yer almaktadır

Araştırma bulguları

Bu bölümde araştırmanın amaçları doğrultusunda yapılan analizler neticesinde elde edilen sonuçlara yer verilmiştir.

Tablo 2: Grup sargınlığı ve motivasyonel iklim düzeyi ile kişisel bilgiler arasındaki ilişki/spearman korelasyonu

		Motivasyonel İklim	Yaş	Cinsiyet	Öğrenim Durumu	İlgilenme Süresi	Antrenör Cinsiyeti	Antrenör Yeterliliği
1. Grup Sargınlığı	r	-.076	-.216**	-.066	.197**	-.030	.026	.220**
	p	.191	.000	.257	.001	.601	.659	.000
	n	298	298	298	298	298	298	298
2. Motivasyonel İklim	r	1,000	-.055	.056	.039	-.007	-.206**	-.130*
	p	.	.346	.333	.502	.902	.000	.025
	n	298	298	298	298	298	298	298

* $p<0,05$, ** $p<0,01$

Tablo 2.'de görüldüğü üzere oyuncuların motivasyonel iklim ve grup sargınlığı düzeyleri arasında anlamlı ilişki bulunamamıştır ($p>0,05$). Tablo 7.'ye bakıldığında halk oyuncularının yaşları ile grup sargınlığı düzeyleri arasında negatif yönde ilişki olduğu, oyuncuların öğrenim durumları ve antrenörlerinin yeterliliği ile grup sargınlığı düzeyleri arasında ise pozitif yönde anlamlı ilişki olduğu görülmektedir ($p<0,01$). Tabloya 2.'ye göre oyuncuların antrenörlerinin cinsiyeti ve yeterliliği ile motivasyonel iklim düzeyleri arasında negatif yönde anlamlı ilişki olduğu görülmektedir ($p<0,01/ p<0,05$).

Tablo 3: Grup sarginlığı alt boyutları ile motivasyonel iklim alt boyutları arasındaki ilişki/spearman korelasyonu

		Grubun Sosyal Bütünleşmesi	Grubun Görevde Bütünleşmesi	Grubun Sosyal Çekiciliği	Gurubun Görev Çekiciliği
1. Uсталık İklimi	r	.406**	.443**	.357**	.317**
	p	.000	.000	.000	.000
	n	298	298	298	298
2. Performans İklimi	r	-.451**	-.207**	-.307**	-.395**
	p	.000	.000	.000	.000
	n	298	298	298	298

*p<0,05, **p<0,01

Tablo 3.'te görüldüğü üzere oyuncuların algıladıkları ustalık iklimi ile grup sarginlığı alt boyutları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur (p<0,01). Bununla birlikte tablo 3.'e bakıldığında oyuncuların algıladıkları performans iklimi ile grup sarginlığı alt boyutları arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur (p<0,01). Buna göre oyuncuların algıladıkları ustalık iklimi artarken grubun sosyal bütünleşmesi, grubun görevde bütünleşmesi, grubun sosyal çekiciliği, gurubun görev çekiciliği artmakta, oyuncuların algıladıkları performans iklimi artarken grubun sosyal bütünleşmesi, grubun görevde bütünleşmesi, grubun sosyal çekiciliği ve gurubun görev çekiciliği ise azalmaktadır.

Tablo 4: Yaş değişkenine göre grup sarginlığı ve motivasyonel iklim düzeyi farkları/kruskal wallis h testi

	Yaş	n	Sıra Ort.	Sd	χ^2	p	Anlamlı Fark*
Grup Sarginlığı	1. 18-21 yaş	153	167,55	2	14,066	.001*	1-2*
	2. 22-24 yaş	119	132,13				
	3. 25 yaş ve üzeri	26	122,79				
Motivasyonel İklim	1. 18-21 yaş	153	156,89	2	6,740	.034*	1-2*
	2. 22-24 yaş	119	134,67				
	3. 25 yaş ve üzeri	26	173,87				

*p<0,05

Tablo 4.'te yansıtıldığı üzere oyuncuların grup sarginlığı ($\chi^2=14,066$; p=0,001) ve motivasyonel iklim düzeyleri ($\chi^2=6,740$; p=0,34) arasında yaş değişkenine göre anlamlı farklar olduğu görülmektedir. Buna göre 18-21 yaş arasındaki oyuncuların (X=167,55) grup sarginlığı düzeyleri 22-24 yaş arasındaki oyuncular (X=132,13) ile 25 yaş ve üzeri oyunculara (X=122,79) oranla daha yüksektir. Bununla birlikte 18-21 yaş arasındaki oyuncuların (X=156,89) motivasyonel iklim düzeylerinin 22-24 yaş arasındaki oyunculara (X=134,89) oranla daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 5: Cinsiyet değişkenine göre grup sargınlığı ve motivasyonel iklim düzeyi farkları/mann whitney u testi

	Cinsiyet	n	Sıra Ort.	Sıralar Toplamı	Mann-Whitney U	p
Grup Sargınlığı	Kadın	152	155,05	23568,00	10252,000	.256
	Erkek	146	143,72	20983,00		
Motivasyonel İklim	Kadın	152	144,76	22003,50	10375,500	.332
	Erkek	146	154,43	22547,50		

*p<0,05

Tablo 5.'te yansıtıldığı üzere oyuncuların grup sargınlığı (U=10252,000; p=0,256) ve motivasyonel iklim düzeyleri (U=10375,500; p=0,332) arasında cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir fark bulunmamaktadır.

Tablo 6: Halk oyunları ile ilgilenme süresi değişkenine göre grup sargınlığı ve motivasyonel iklim düzeyi farkları/kruskal wallis h testi

	İlgilenme Süresi	n	Sıra Ort.	Sd	χ^2	p	Anlamlı Fark*
Grup Sargınlığı	1. 1-3 yıl	174	151,19	2	.438	.803	-
	2. 4-6 yıl	64	151,08				
	3. 7 yıl ve üzeri	60	142,93				
Motivasyonel İklim	1. 1-3 yıl	174	152,05	2	3,435	.180	-
	2. 4-6 yıl	64	132,81				
	3. 7 yıl ve üzeri	60	159,92				

*p<0,05

Tablo 6.'da yansıtıldığı üzere oyuncuların grup sargınlığı (U=10252,000; p=0,803) ve motivasyonel iklim düzeyleri (U=10375,500; p=0,180) arasında halk oyunları ile ilgilenme süresi değişkenine göre anlamlı bir fark bulunmamaktadır.

Tablo 7: Öğrenim durumu değişkenine göre grup sargınlığı ve motivasyonel iklim düzeyi farkları/mann whitney u testi

	Öğrenim Durumu	n	Sıra Ort.	Sıralar Toplamı	Mann-Whitney U	p
Grup Sargınlığı	Önlisans	37	104,49	3866,00	3163,000	.001*
	Lisans	261	155,88	40685,00		
Motivasyonel İklim	Önlisans	37	140,59	5202,00	4499,000	.501
	Lisans	261	150,76	39349,00		

*p<0,05

Tablo 7.'de yansıtıldığı üzere oyuncuların grup sargınlığı düzeyleri arasında öğrenim durumu değişkenine göre anlamlı bir fark bulunmaktadır (U=3163,000; p=0,001). Buna göre lisans öğrenimi gören oyuncuların (X=155,88) grup sargınlığı düzeyleri ön lisans öğrenimi gören oyunculara (X=104,49) oranla daha

yüksektir. Bunun yanında tablo 7.'de görüldüğü üzere oyuncuların motivasyonel iklim düzeyleri arasında öğrenim durumu değişkenine göre anlamlı bir fark bulunamamıştır ($U=4499,000$; $p=0,501$).

Tablo 8: Antrenör cinsiyeti değişkenine göre grup sargınlığı ve motivasyonel iklim düzeyi farkları/mann whitney u testi

	Antrenör Cinsiyeti	n	Sıra Ort.	Sıralar Toplamı	Mann-Whitney U	p
Grup Sargınlığı	Kadın	32	143,14	4580,50	4052,500	.658
	Erkek	266	150,27	39970,50		
Motivasyonel İklim	Kadın	32	200,56	6418,00	2622,000	.000*
	Erkek	266	143,36	38133,00		

* $p<0,05$

Tablo 8.'de yansıtıldığı üzere oyuncuların grup sargınlığı düzeyleri arasında antrenör cinsiyeti değişkenine göre anlamlı bir fark bulunamamıştır ($U=4052,500$; $p=0,658$). Bununla birlikte tablo 8.'de oyuncuların motivasyonel iklim düzeyleri arasında antrenör cinsiyeti değişkenine göre anlamlı bir fark olduğu görülmektedir ($U=2622,000$; $p=0,000$). Buna göre kadın antrenör gözetiminde çalışan/yarışan oyuncuların ($X=200,56$) motivasyonel iklim düzeyleri erkek antrenör gözetiminde çalışan/yarışan oyunculara ($X=143,36$) oranla daha yüksektir.

Tablo 9: Antrenör yeterliliği değişkenine göre grup sargınlığı ve motivasyonel iklim düzeyi farkları/kruskal wallis h testi

	Antrenör Yeterliliği	n	Sıra Ort.	Sd	χ^2	p	Anlamlı Fark*
Grup Sargınlığı	1. TMDK Halk Oyunları Bölümü Mezunu	31	90,87	2	19,000	.000*	1-2* 1-3*
	2. Usta Öğretici	92	143,79				
	3. Federasyon Antrenörü	175	162,89				
Motivasyonel İklim	1. TMDK Halk Oyunları Bölümü Mezunu	31	204,24	2	13,988	.001*	1-2* 1-3*
	2. Usta Öğretici	92	142,91				
	3. Federasyon Antrenörü	175	143,27				

* $p<0,05$

Tablo 9.'da yansıtıldığı üzere oyuncuların grup sargınlığı ($\chi^2=19,000$; $p=0,000$) ve motivasyonel iklim düzeyleri ($\chi^2=13,988$; $p=0,001$) arasında antrenör yeterliliği değişkenine göre anlamlı farklar olduğu görülmektedir. Buna göre federasyon antrenörü gözetiminde çalışan/yarışan oyuncuların ($x=162,89$) grup sargınlığı düzeyleri usta öğretici gözetiminde çalışan/yarışan oyuncular ($x=143,79$) ve TMDK halk oyunları bölümü mezunu gözetiminde çalışan/yarışan oyunculara ($x=90,87$) oranla daha yüksektir. Ayrıca tablo 9.'a bakıldığında TMDK halk oyunları bölümü mezunu gözetiminde çalışan/yarışan oyuncula-

rın ($x=204,24$) motivasyonel iklim düzeylerinin usta öğretici gözetiminde çalışan/yarışan oyuncular ($x=142,91$) ve federasyon antrenörü gözetiminde çalışan/yarışan oyunculara ($x=143,27$) oranla daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tartışma ve sonuç

Fry ve Gano-Overway'e (2010: 300) göre takım içindeki motivasyonel iklim algısı, sporcuların spor hayatını (örneğin oynamaya devam etme isteği) derinden etkilemektedir. Bu araştırmada, oyuncuların motivasyonel iklim ve grup sargınlığı düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Eys ve diğerlerine (2013: 373, 382) göre ise sporcularda, antrenör tarafından başlatıldığı ileri sürülen motivasyonel iklim algısı sargınlıkla ilişkilidir. Motivasyonel iklim, sargınlık geliştirmeyi amaçlayan takım oluşturma stratejileri içinde dikkate alınması gereken önemli bir değişkendir. Durdubaş (2013: 6) da antrenörlerin oluşturduğu motivasyonel iklimin, takım oluşturmada önemli bir belirleyici olduğunu ortaya koymuştur. Araştırmanın giriş kısmında da bahsedildiği üzere motivasyonel iklim ve grup sargınlığı alt boyutlardan oluşmaktadır. Her bir konu kendi alt boyutları açısından birbiriyle ilişkilendirildiğinde aşağıdaki sonuçlar ortaya çıkmıştır.

Oyuncuların algıladıkları ustalık iklimi ile grup sargınlığının alt boyutları arasında pozitif yönlü anlamlı ilişki bulunmuştur. Türk halk oyunlarında türlerin ve yörelerdeki oyunların çeşitliliği düşünüldüğünde bir oyuncu için beceri öğrenimi hayat boyu devam etmektedir. Bununla birlikte oyuncunun ekip içindeki görev ve sorumluluklarının farkında olması, oyunları ekip arkadaşları ile deneyerek, yaparak, tekrar ederek öğrenmesi ustalık ikliminin oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Bu tür bir ortamda grup sargınlığının temelinde yatan amaç ve hedeflere ulaşabilmek için bütünleşme, sosyal ilişkilerin güçlendirilmesi ve devam ettirilmesi, sosyal faaliyetlere katılma arzusunun artması kaçınılmaz olmaktadır. Araştırmada ortaya çıkan bir diğer sonuca göre oyuncuların algıladıkları performans iklimi ile grup sargınlığının alt boyutları arasında negatif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur. Halk oyunlarında yarışma unsuruna yönelik bir performans sergileme söz konusu olsa da asıl olan sonuçtan ziyade paylaşılan değerler ve kazanılan sosyal ilişkilerdir. Dolayısıyla performans ikliminin hakim olduğu ortamlardan oyuncular olumsuz yönde etkilenmektedir. Boiché ve Sarrazin (2009: 9, 13) ustalık odaklı motivasyonel iklim ile sporda süreklilik arasında pozitif bir ilişkili olduğunu sporcuların performansa yönelik motivasyonel iklim algıları ile sporu bırakma arasında da pozitif bir ilişkili olduğunu bulmuşlardır. Çepikkurt ve Uluöz (2017: 91), grup sargınlığı alt boyutları ile ustalık iklimi arasında pozitif bir ilişkili olduğunu belirtmişlerdir. McLaren ve diğerleri (2017: 95) sporcuların motivasyonel iklim algılarının hem görev hem de sosyal sargınlıklarıyla pozitif ilişkili olduğunu, ego yönelimli motivasyonel iklim algılarının ise sargınlık boyutları ile nega-

tif ilişkili olduğunu öne sürmüşlerdir. Takım içerisinde motivasyonel iklim ve grup sargınlığı yaratılmasında antrenörün büyük bir etkisinin olduğu göz önünde bulundurulduğunda destekleyici çalışmaların olduğu görülmektedir. Durdubaş (2013: 58) antrenörlerin pozitif geribildirim, eğitim ve yönlendirme, sosyal destek gibi davranışlarının takım sargınlığına olumlu etkide bulunduğunu ve ustalık iklimi yarattığını öne sürmektedir. Diğer taraftan yaratılabilecek olası performans yönelimli bir atmosferin takım sargınlığında olumsuz etkiler yaratabileceğinin göz önünde tutulması ve sezon boyunca takım oluşturma programları çerçevesinde antrenörlere destek olunması gerektiğini belirtmiştir. Toros'un (2010: 1136-1137) basketbol oyuncuları ile yaptığı çalışmada turnuva öncesi, ustalık iklimi ile sosyal bütünlük puanları arasında anlamlı ve pozitif ilişki olduğu ispatlanmıştır. Turnuva öncesi, performans iklimi ile görev çekiciliği, sosyal çekicilik, görev bütünlüğü ve sosyal bütünlük puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmuştur. Turnuva sonrasında ise, ustalık iklimi ile görev çekiciliği ve sosyal bütünlük puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmuştur. Turnuva sonrası, performans iklimi ile görev çekiciliği puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif ilişki bulunmuştur. Westre ve Weiss (1991: 41) antrenörlük davranışları ile grup sargınlığı arasında anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır. Daha yüksek düzeyde sosyal destek, eğitim ve öğretim, olumlu geribildirim ve demokratik tarzda ilgi çekici olarak algılanan antrenörler, takımları içinde daha yüksek düzeyde görev sargınlığı ile ilişkilendirilmişlerdir.

Oyuncuların grup sargınlığı ve motivasyonel iklim düzeylerinde yaş değişimine göre anlamlı farklar bulunmuştur. Buna göre 18-21 yaş arasındaki oyuncuların grup sargınlığı düzeylerinin 22-24 yaş arasındaki oyunculara ve 25 yaş ve üzeri oyunculara oranla daha yüksek olduğu görülmüştür. Buna karşın Bosselut ve diğerleri (2012: 344) grup sargınlığı ile sporcuların yaşları arasında teorik olarak anlamlı bir ilişki bulamamıştır. Bununla birlikte 18-21 yaş arasındaki oyuncuların motivasyonel iklim düzeylerinin 22-24 yaş arasındaki oyunculara oranla daha yüksek olduğu görülmüştür. Toros ve Özerkan (2001: 31-32) ustalık iklimi ile sporcuların yaşı arasında anlamlı negatif korelasyon olduğunu ortaya koymuşlardır. Buna göre sporcuların yaşı arttıkça ustalık iklimi algılamaları azalmıştır. Mevcut araştırma sonuçları değerlendirildiğinde genç yaş oyuncularının gruptaki sosyal ilişkileri güçlendirmeye ve devam ettirmeye, belirlenen hedeflere ulaşmaya ve sosyal faaliyetlere katılmaya daha istekli olduğu ayrıca genç oyuncular için her yönden motivasyonel faktörlerin önem taşıdığı söylenebilir.

Oyuncuların grup sargınlığı ve motivasyonel iklim düzeylerinde cinsiyet değişimine göre anlamlı bir fark bulunamamıştır. Kadın ve erkek oyuncularında grup sargınlığı ve motivasyonel iklim algılamalarının benzer oluşu, halk oyunları ekiplerinin genellikle karma (kadın ve erkek) oyuncularından meydana gelmesinden kaynaklanabilir. Çünkü oyunlar aynı anda, aynı sahada, el ele,

omuz omuza sergilenmektedir. Goulimaris ve diğerleri (2016: 255) dansçıların motivasyonel iklim algılamalarında cinsiyetlerine göre anlamlı bir fark bulamamışlardır. Carron ve diğerleri (2002: 122) de grup sargınlığında cinsiyet açısından herhangi bir fark bulamamışlardır. Buna karşın Prokešová ve diğerlerinin (2012: 141) yaptığı çalışmada kadın ve erkek sporcular arasında takım sargınlığının dört alt ölçeğinden üçünde (grubun sosyal çekiciliği, grubun görev çekiciliği ve grubun görevde bütünleşmesi) önemli farklar bulunmuştur. Miller ve diğerleri (2004: 198) sporcuların cinsiyetleri açısından motivasyonel iklim algılamalarında farklar olduğunu tespit etmişlerdir.

Oyuncuların grup sargınlığı ve motivasyonel iklim düzeyleri arasında halk oyunları ile ilgilenme süresi değişkenine göre anlamlı bir fark bulunamamıştır. Buna göre halk oyunları ile ilgilenme süresinin oyuncuların grup sargınlığı ve motivasyonel iklim düzeylerini etkilemediği söylenebilir. Sezer'in (2016: 41) yaptığı çalışmada da sporcuların takımda bulunma sürelerine göre takım sargınlıklarının farklılaşmadığı görülmüştür.

Oyuncuların grup sargınlığı düzeyleri arasında öğrenim durumu değişkenine göre anlamlı bir fark bulunmuştur. Buna göre lisans öğrenimi gören oyuncuların grup sargınlığı düzeylerinin ön lisans öğrenimi gören oyunculara oranla daha yüksek olduğu bulunmuştur. Öğrenim süresi oyuncunun grupta/ekte kalma süresini uzatmaktadır. Dolayısıyla halk oyunları ekiplerinde daha uzun süre oynayan bireylerin grup sargınlıklarının yüksek olması da olağan görülmelidir. Bunun yanında oyuncuların motivasyonel iklim düzeyleri arasında öğrenim durumu değişkenine göre anlamlı bir fark bulunamamıştır. Goulimaris ve diğerleri (2016: 255) de dansçıların motivasyonel iklim algılamalarında öğrenim durumlarına göre anlamlı bir fark bulamamışlardır. Buna karşın Çekiç ve Kurt'un (2017: 97) futbolcular ile yaptıkları çalışmada katılımcıların eğitim seviyeleri ile ustalık iklimi puanları arasında istatistiki açıdan anlamlı bir fark bulunmazken, eğitim seviyeleri ile performans iklimi puanları arasında anlamlı bir fark bulunmuştur. Buna göre eğitim seviyesi ilköğretim olan futbolcuların performans iklimi puanlarının üniversite eğitime sahip olan futbolculardan (fazladır) anlamlı düzeyde farklı olduğu görülmüştür.

Oyuncuların grup sargınlığı düzeyleri arasında antrenör cinsiyeti değişkenine göre anlamlı bir fark bulunamamıştır. Yani kadın ve erkek antrenörlerin grup sargınlığı yaratma düzeyleri birbirine benzerdir denilebilir. Bununla birlikte oyuncuların motivasyonel iklim düzeyleri arasında antrenör cinsiyeti değişkenine göre anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur. Buna göre kadın antrenör gözetiminde çalışan/yarışan oyuncuların motivasyonel iklim düzeylerinin erkek antrenör gözetiminde çalışan/yarışan oyunculara oranla daha yüksek olduğu bulunmuştur. Buna göre ekiplerde motivasyonel iklimin oluşmasına öncülük edenlerin kadın antrenörler olduğu söylenebilir. Grup sargınlığı ve motivas-

yonel iklim çalışmalarında antrenör cinsiyetinin rolünü belirlemeye yönelik bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu bakımdan çalışmanın özgün bir nitelik taşıdığı söylenebilir.

Bu çalışmanın özgün nitelikteki bir diğer sonucuna göre; oyuncuların grup sargınlığı ve motivasyonel iklim düzeyleri arasında antrenör yeterliliği değişkenine göre anlamlı farklar bulunmuştur. Buna göre federasyon antrenörü gözetiminde çalışan/yarışan oyuncuların grup sargınlığı düzeylerinin usta öğretici gözetiminde çalışan/yarışan oyunculara ve TMDK halk oyunları bölümü mezunu gözetiminde çalışan/yarışan oyunculara oranla daha yüksek olduğu bulunmuştur. Ayrıca TMDK halk oyunları bölümü mezunu gözetiminde çalışan/yarışan oyuncuların motivasyonel iklim düzeylerinin usta öğretici gözetiminde çalışan/yarışan oyunculara ve federasyon antrenörü gözetiminde çalışan/yarışan oyunculara oranla daha yüksek olduğu bulunmuştur.

Netice olarak oyuncuların algıladıkları ustalık iklimi ile grup sargınlığının alt boyutları arasında pozitif yönlü anlamlı ilişki bulunurken oyuncuların algıladıkları performans iklimi ile grup sargınlığının alt boyutları arasında ise negatif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur. Bu bilgi doğrultusunda takım sargınlığı ve motivasyonel iklim yaratılmasında önemli bir payı olan antrenörlere halk oyunları ekiplerinde/takımlarında ustalık iklimini oluşturmaya yönelik uygulamalar yapması önerilmektedir. Böylece grup sargınlığının ekip içerisinde kendiliğinden oluşmasıyla oyunculardaki verimliliğin ve yarışmalardaki başarıların da artacağı düşünülmektedir. Bu görüşü destekleyen araştırmalar da bulunmaktadır; Gardner ve diğerleri (1996), grup sargınlığının performansı ve başarıyı olumlu yönde etkilediğini, Carron ve diğerleri (2002) de aynı doğrultuda, sargınlık ve takım başarısı arasında güçlü bir pozitif ilişki olduğunu ispatlamışlardır. Ayrıca araştırmadan elde edilen diğer bilgiler ışığında, tüm yaş gruplarında motivasyonel iklim ve grup sargınlığının artırılmasına yönelik uygulamaların yapılması, halk oyunları branşında kadın antrenörlerin sayısının artırılması ve antrenör yeterliliği açısından da tüm antrenörlere motivasyonel iklim ve grup sargınlığının yaratılmasına yönelik destekleyici eğitimlerin verilmesi önerilmektedir.

Kaynakça

- Ardahan, F. (2013). Rekreatif egzersiz güdüleme ölçeğinin rekreatif spor türüne göre incelenmesi: Antalya örneği. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(4), 95-108.
- Boiché, J. C. ve Sarrazin, P. G. (2009). Proximal and distal factors associated with dropout versus maintained participation in organized sport. *Journal of Sports Science Medicine*, 8(1), 9.

- Boixados, M., Cruz, J., Torregrosa, M. ve Valiente, L. (2004). Relationships among motivational climate, satisfaction, perceived ability, and fair play attitudes in young soccer players. *Journal of Applied Sport Psychology*, 16(4), 301-317. <https://doi.org/10.1080/10413200490517977>
- Bosselut, G., McLaren, C. D., Eys, M. A. ve Heuzé, J. P. (2012). Reciprocity of the relationship between role ambiguity and group cohesion in youth interdependent sport. *Psychology of Sport and Exercise*, 13(3), 341-348. <https://doi.org/10.1016/j.psychsport.2011.09.002>
- Carron, A. V., Brawley, L. R. ve Widmeyer, W. N. (2002). *The group environment questionnaire: Test manual*. Wv: Fitness Information Technology.
- Carron, A. V., Bray, S. R. ve Eys, M. A. (2002). Team cohesion and team success in sport. *Journal of Sports Sciences*, 20(2), 119-126. <https://doi.org/10.1080/026404102317200828>
- Çekiç, Ö. ve Kurt, C. (2017). Relationship between goal orientation and perceived motivational climate in football players of different playing positions. *International Journal of Sport Exercise and Training Sciences*, 3(3), 93-102. <https://doi.org/10.18826/useeabd.331685>
- Çepikkurt, F. ve Uluöz, E. (2017). Predictive power of group cohesion and perceived motivational climate for collective efficacy perception in the football teams. *Sport Society/Sport Si Societate*, 17(1), 91-97.
- Durdubaş, D. (2013). *Bir sezon boyunca takım hedef belirleme yoluyla uygulanan takım oluşturma müdahalesinin takım sargınlığı ve motivasyonel iklim üzerine etkisinin belirlenme*. [Yüksek lisans tezi], Hacettepe Üniversitesi.
- Eys, M. A., Jewitt, E., Evans, M. B., Wolf, S., Bruner, M. W. ve Loughhead, T. M. (2013). Coach-initiated motivational climate and cohesion in youth sport. *Research Quarterly for Exercise and Sport*, 84(3), 373-383. <https://doi.org/10.1080/02701367.2013.814909>
- Fraser-Thomas, J., Côté, J. ve Deakin, J. (2008). Understanding dropout and prolonged engagement in adolescent competitive sport. *Psychology of Sport and Exercise*, 9(5), 645-662. <https://doi.org/10.1016/j.psychsport.2007.08.003>
- Fry, M. D. ve Gano-Overway, L. A. (2010). Exploring the contribution of the caring climate to the youth sport experience. *Journal of Applied Sport Psychology*, 22(3), 294-304. <https://doi.org/10.1080/10413201003776352>
- Gardner, D. E., Shields, D. L. L., Bredemeier, B. J. L. ve Bostrom, A. (1996). The relationship between perceived coaching behaviors and team cohesion among baseball and softball players. *The Sport Psychologist*, 10(4), 367-381. <https://doi.org/10.1123/tsp.10.4.367>

- Goulimaris, D., Filippou, D. A. ve Koupani, A. (2016). How does the motivational climate differ among adult dancers within an educational context? *Journal of Physical Education and Sport*, 16(1), 252-257. DOI:10.7752/jpes.2016.01040
- Jaakkola, T., Ntoumanis, N. ve Liukkonen, J. (2016). Motivational climate, goal orientation, perceived sport ability, and enjoyment within finnish junior ice hockey players. *Scandinavian Journal of Medicine Science in Sports*, 26(1), 109-115. <https://doi.org/10.1111/sms.12410>
- Karasar, N. (2009). *Bilimsel araştırma yöntemi*, Nobel Yayın Dağıtım.
- Mclaren, C. D., Newland, A., Eys, M. ve Newton, M. (2017). Peer-initiated motivational climate and group cohesion in youth sport. *Journal of Applied Sport Psychology*, 29(1), 88-100. <https://doi.org/10.1080/10413200.2016.1190423>
- Miller, B. W., Roberts, G. C. ve Ommundsen, Y. (2004). Effect of motivational climate on sportpersonship among competitive youth male and female football players. *Scandinavian Journal of Medicine Science in Sports*, 14(3), 193-202. <https://doi.org/10.1111/j.1600-0838.2003.00320.x>
- Morgan, K. (2017). Reconceptualizing motivational climate in physical education and sport coaching: an interdisciplinary perspective. *Quest*, 69(1), 95-112. <https://doi.org/10.1080/00336297.2016.1152984>
- Öcel, H. ve Aydın, O. (2006). Grup sargınlığı ölçeği: Geçerlik ve güvenirlik çalışması (A validity and reliability study of the group environment questionnaire). *Türk Psikoloji Yazıları*, 9(18), 19-32.
- Pensgaard, A. M. ve Roberts, G. C. (2000). The relationship between motivational climate, perceived ability and sources of distress among elite athletes. *Journal of Sports Sciences*, 18(3), 191-200. <https://doi.org/10.1080/026404100365090>
- Prokešová, E., Musálek, M. ve Chalupová, E. (2012). A comparison of perceived team cohesion in athletes of interactive and coactive sports based on the group environment questionnaire. *Acta Universitatis Carolinae: Kinanthropologica*, 48(2), 138-145.
- Richardson, A. (2013, July 26). *Sport psychology-group cohesion*. 15.07.2019 tarihinde Idfpa.Net/Sports-Psychology--Group-Cohesion adresinden erişildi.
- Roberts, G. C. ve Ommundsen, Y. (1996). Effect of goal orientation on achievement beliefs, cognition and strategies in team sport. *Scandinavian Journal of Medicine & Science in Sports*, 6(1), 46-56. <https://doi.org/10.1111/j.1600-0838.1996.tb00070.x>

- Sezer, U. (2016). *Genç sporcularda takım sargınlığı ve kolektif yeterlik inançlarının incelenmesi*. [Yüksek lisans tezi], Anadolu Üniversitesi.
- Smith, R. E., Cumming, S. P. ve Smoll, F. L. (2008). Development and validation of the motivational climate scale for youth sports. *Journal of Applied Sport Psychology*, 20(1), 116-136. <https://doi.org/10.1080/10413200701790558>
- Toros, T. (2009). *Genç erkek basketbolcularda, bir sezon boyunca sporcuların algıladıkları antrenörlük davranışı, hedef yönelimleri, takım sargınlığı, algılanan motivasyonel iklim ve kolektif yeterlik ilişkisi*. [Doktora Tezi], Hacettepe Üniversitesi.
- Toros, T. (2010). Turnuva öncesi ve turnuva sonrası basketbolcuların algıladıkları antrenörlük davranışı, görev-ego yönelimli hedefleri, takım sargınlığı, ustalık-performans iklimi ve kolektif yeterlik arasındaki ilişki. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7(2), 1119-1142.
- Toros, T. ve Kuruç, Z. (2005). Hedef yönelimleri ve algılanan motivasyonel iklim arasındaki ilişki (Liseli erkek voleybolcular üzerine bir çalışma). *Spor Bilimleri Dergisi*, 16(3), 135-145.
- Toros, T. ve Özerkan, K. N. (2001). Elit ve elit olmayan sporcularda, hedef yönelimi, motivasyonel iklim ve yaşam doyumu değişkenlerinin yaşa bağlı olarak değerlendirilmesi. *İstanbul Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 2(1), 28-37.
- Toros, T. (2001). *Elit ve elit olmayan erkek basketbolcularda hedef yönelimi, güdüsel iklim ve hedeflerin özgünlük, güçlük derecesi özelliklerinin yaşam doyumuna etkisi*. [Yüksek Lisans Tezi], Mersin Üniversitesi.
- Toros, T. (2011). Genç erkek basketbolcularda, turnuva öncesi ve turnuva sonrası sporcuların algıladıkları antrenörlük davranışı, hedef yönelimleri, takım sargınlığı, algılanan motivasyonel iklim ve kolektif yeterlik arasındaki farklılığın analizi. *Pamukkale Journal of Sport Sciences*, 2(1), 27-39.
- Walling, M. D., Duda, J. L. ve Chi, L. (1993). The perceived motivational climate in sport questionnaire: construct and predictive validity. *Journal of Sport and Exercise Psychology*, 15(2), 172-183. <https://doi.org/10.1123/jsep.15.2.172>
- Weinberg, R. S. ve Gould, D. S. (2014). *Foundations of sport and exercise psychology*. Human Kinetics.
- Westre, K. R. ve Weiss, M. R. (1991). The relationship between perceived coaching behaviors and group cohesion in high school football teams. *The Sport Psychologist*, 5(1), 41-54. <https://doi.org/10.1123/tsp.5.1.41>

Zourbanos, N., Haznadar, A., Papaioannou, A., Tzioumakis, Y., Krommidas, C. ve Hatzigeorgiadis, A. (2016). The relationships between athletes' perceptions of coach-created motivational climate, self-talk, and self-efficacy in youth soccer. *Journal of Applied Sport Psychology*, 28(1), 97-112. <https://doi.org/10.1080/10413200.2015.1074630>

Zurita Ortega, F., Castro Sánchez, M., Chacón Cuberos, R., Cachón Zagalaz, J., Cofré Bolados, C., Knox, E. vd. (2018). Analysis of the psychometric properties of perceived motivational climate in sport questionnaire and its relationship to physical activity and gender using structural equation modelling. *Sustainability*, 10(3), 632. <https://doi.org/10.3390/su10030632>

Etik kurul onayı

Bu çalışmada kullanılan veriler 2020 yılı öncesinde toplandığı için etik kurul izni gerektirmemektedir.

Araştırmacıların katkı oranı beyanı

Bu çalışma tek yazarlıdır.

Çıkar çatışması beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

1929 Dünya Ekonomik Krizi döneminde hukuki açıdan İzmir Limanı*

The Port of İzmir from a legal perspective during the 1929 World Economic Crisis period

Gönderim Tarihi / Received : 18.09.2020

Kabul Tarihi / Accepted : 03.06.2021

Doi: <https://doi.org/10.31795/baunsobed.796978>

Erdem MERAKLI¹

ÖZ: Bu çalışmanın amacı, Atatürk Dönemi'nde İzmir Limanı'nın devlet idaresi altına alınmasında rol oynayan hukuki ve ekonomik etkenleri incelemek ve değerlendirmektir. Çalışmada ayrıca, Atatürk Dönemi'nde hükümet ile yabancı sermaye arasındaki ilişkiler, İzmir Limanı'nın millileştirilmesi örneği üzerinden incelenecektir. Araştırma sonunda elde edilen bulgulardan biri, limanın hukuki durumunun değişmesinde, bir dış etken olarak Büyük Buhran'ın rol oynadığı yönündedir. Şöyle ki, Ekim 1929'da ABD'de başlayan ve hızla Avrupa'ya yayılan 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin etkisiyle Türkiye'de tarım ürünü fiyatları düşmüş ve dış ticaret faaliyetleri azalmıştı. İzmir Limanı ise, Cumhuriyet'in ilk yıllarında ülkenin en önemli ihracat merkezlerinden biriydi ve limandan çoğunlukla tarım ürünleri ihraç edilmekteydi. Dolayısıyla ekonomik kriz nedeniyle limandaki ihracat faaliyetlerinde düşüş yaşanmıştı. Bunun üzerine hükümet liman ile ilgili sorunları çözmek için harekete geçmişti. Dolayısıyla Büyük Buhran'ın, İzmir Limanı'nın hukuki durumunu etkilediği görülmektedir. Diğer yandan çalışma ile, İzmir Limanı'ndaki ihracat faaliyetlerine zarar veren iç etkenlerin, limanı yöneten şirketlerden kaynaklandığı tespit edilmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında, limandaki yükleme-boşaltma faaliyetlerinden Türk sermayeli İzmir Liman ve Körfez Şirketi sorumluyken, rıhtımın yönetimi ise Fransız sermayeli İzmir Rıhtımı Anonim Şirketinin elindeydi. Türk şirketin uyguladığı yükleme-boşaltma ücretleri ve Fransız şirketin ihracattan aldığı rıhtım vergisi, tüccarın maliyetini yükseltmekteydi. Bu da İzmir Limanı'ndaki ihracat faaliyetlerine zarar vermekteydi. Ayrıca Fransız şirketin karıştığı bir yolsuzluk olayı da mevcuttu. Çalışma sonucunda, 1929 Krizi'nin yanı sıra bu etkenlerin de limanın hukuki durumunda yaşanan değişimde rol oynadığı tespit edilmiştir. Bu değişim ise, hükümet tarafından Fransız şirketin yönetimindeki rıhtıma el konulması, Türk şirketin tasfiye edilmesi ve İzmir Limanı'nın bir devlet idaresi altına alınması şeklinde gerçekleşmişti. Ayrıca çalışma ile, İzmir Limanı'nın millileştirilmesinin bir yabancı sermaye karşıtlığından değil, kamu yararının gözetilmesi amacıyla kaynaklandığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: 1929 Dünya Ekonomik Krizi, Büyük Buhran, İzmir Limanı, Millileştirme.

¹Bu çalışma, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Bige SÜKAN danışmanlığında hazırlanan "1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve İzmir Limanı" başlıklı Yüksek Lisans tezinin ilgili bölümünden üretilmiştir.

¹Arş. Gör., Mardin Artuklu Üniversitesi/Edebiyat Fakültesi/Tarih Bölümü/Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, erdemmerakli@artuklu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-2435-9926>

ABSTRACT: The aim of this study is to investigate and interpret the legal and economic factors that played a role in the nationalization of the Port of İzmir during Atatürk Period. The study will try to clarify the state of the relations with foreign capital during Atatürk Period with the example of the Port of İzmir's nationalization. One of the research's findings is that the Great Depression is an external factor that played a role in the change of the legal state of The Port of İzmir. 1929 Crisis, which started in the USA in October 1929 and spread to the world, caused negative developments in Turkey too. As a result of the crisis, the prices of agricultural products dropped in Turkey and Turkey's foreign trade activity decreased. The Port of İzmir was one of the country's most important exportation centers during the first years of the republic and it was mainly exporting agricultural products. So, the exportation activity in the port decreased because of the crisis. When the exports decreased, the Turkish government consequently took action to solve the problems regarding the port. Thus, the Great Depression affected the legal state of the Port of İzmir. The study determined that the internal factors that damaged the Port of İzmir's exportation activity are related to the companies that were in charge of the port. While the Turkish-funded İzmir Port and Gulf Company (İzmir Liman ve Körfez Şirketi) was in charge of loading and unloading, the French-funded İzmir Dock Inc. (İzmir Rıhtımı Anonim Şirketi) administered the dock during the Great Depression. The Turkish company's prices for loading and unloading, and the wharfage that the French company took for exportation increased the expenses of merchants and this was damaging the exportation done through the Port of İzmir. Also, there was a case of corruption that the French company was involved in. At the end of the study, it was determined that all of these factors played a role in the change in the port's legal state. The change is that the government seized the dock, closed down the Turkish company and assigned a government administration to the Port of İzmir. It was concluded with this study that, the nationalization of the Port of İzmir didn't stem from an opposition to foreign capital, but from the intention to benefit the public.

Keywords: 1929 World Economic Crisis, the Great Depression, the Port of İzmir, Nationalization.

EXTENDED ABSTRACT

When we look at the previous studies about the Port of İzmir, it is seen that there are many studies about the status of the port until 1929. For example, Mübahat Kütükoğlu has detailed studies (2000b) on the developments in the port in the 19th and early 20th centuries. In addition, in a study by Filiz Koçak (2013), the situation of commercial activities in the port in the first quarter of the 20th century was discussed. In the study of Umut Karabulut (2003), the commercial situation of the Port of İzmir between the years 1923-1929 was discussed in detail. However, this study was limited to the year 1929. On the other hand, Mehmet Emin Elmacı's study (2017) focused on the corruption case involving French-funded İzmir Dock Inc. (İzmir Rıhtımı Anonim Şirketi) and the process of purchasing the dock belonging to the company by the state. In this study, unlike the previous studies, the legal and economic reasons for the port of İzmir to come under the state administration during the Atatürk Period will be examined and evaluated together. Again, unlike the previous studies, the situation of the İzmir Dock Inc. as well as the Turkish-funded İzmir Port and Gulf Company (İzmir Liman ve Körfez Şirketi) during the Great Depression will be discussed. Thus, an important gap in the literature about the historical development of the Port of İzmir, covering the years between 1929-1934, will be tried to be filled. In addition, with this study, it is aimed to contribute to the studies about the relations between the Turkish government and foreign capital and the nationalizations carried out in the Atatürk Period, with the example of the Port of İzmir. At the beginning of the 1929 World Economic Crisis, management of the Port of İzmir was legally divided into two pieces. The ferry operations and loading-unloading works at the port were under the responsibility of the İzmir Port and Gulf Company. But on the other hand, the dock in the port was under the management of the İzmir Dock Inc. The ships that arrived at the port were paying the loading-unloading fee to the Turkish company and also paying the dock tax to the French company. Therefore, this dual administration at the port was harming the trade carried out through the port. In addition to the problems arising from the companies managing the port, it is possible to say that the negative effects of the 1929 World Economic Crisis on the exports made through the port also played a role. One of the effects of the 1929 World Economic Crisis in the world was the decrease in agricultural product prices. This development also negatively affected the value of exports made through the Port of İzmir. For example, the prices of three important agricultural products exported from the port, such as tobacco, grapes and figs, fell sharply during the Great Depression. And this caused a decrease in the exports that were made through the port. On the other hand, there were some internal factors in the decline in export activities at the port. One of these internal factors was the dock tax that was collected by the

İzmir Dock Inc. This tax was increasing the cost of the traders. In addition, in the examinations made by the government in the registries of the İzmir Dock Inc., it was understood that the company did not pay the share it had to pay to the government from the dock tax revenues. Thereupon, the company was seized in January 1932. The dock, which was owned by the French company, was transferred to the İzmir Port and Gulf Company in 1933. On the other hand, there were also problems arising from the Turkish company in the port. One of these problems was the company's high loading and unloading tariffs that increased the cost of the traders. The government acted in 1934 to solve the problems arising from the Turkish company. For this purpose, İzmir Port and Gulf Company was nationalized with a law enacted in 1934. Finance Minister Fuat Bey (Ağralı) cited the fact that the port works are a public service as the reason for putting the port under the government administration. Later, with the arrangements made at the beginning of 1935, the management of the Port of İzmir was given to the General Directorate of the Port Affairs of İzmir (İzmir Liman İşleri Umum Müdürlüğü), which was established under the Ministry of Finance. The administration was given the rights to carry out the loading and unloading works at the port, to collect the dock tax, to operate the horse-drawn tram at the dock and to transport passengers. Thus, the process of putting the Port of İzmir under the state administration, which started with the seizure of the İzmir Dock Inc., was officially completed. One of the conclusions reached by this research is that the Great Depression played a role in bringing the Port of İzmir under the state administration. The decrease in exports made through the port due to the economic crisis was damaging the country's economy. Therefore, the problems that adversely affected the export activities at the port had to be resolved. At this point, it should be noted that the government took official action in January 1932. Therefore, it can be thought that the government took action to nationalize the port after the Great Depression negatively affected the foreign trade. Another conclusion reached by the study is that the practices of the İzmir Dock Inc. and the İzmir Port and Gulf Company that harmed the export activities at the port were effective in bringing the Port of İzmir under the state administration. The dock tax on exports and the high loading and unloading fees increased the cost of the trader exporting through the port. All these problems related to the management of the port created a situation that harmed the public interest. It is possible to say that the government intervened in the legal situation of the port in order to provide for the public interest. Because the Ministry of Economy and the Ministry of Finance had the view that the Port of İzmir should be managed by a state administration instead of a private company. Therefore, another conclusion reached by the study is that the reason for considering the public interest was effective in the nationalization of the Port of İzmir. In addition, after the

government had seized the İzmir Dock Inc. in 1932, arguments were made that there was an opposition to foreign capital in Turkey. But the event that led to the seizure of the French company was the discovery that the company was corrupt. It was quite natural for the government to intervene in this situation, which harmed the country's economy. In addition, the government had also liquidated the Turkish-funded İzmir Port and Gulf Company after purchasing the dock belonging to the French company. Therefore, it has been concluded that there is a negative attitude towards private capital, not foreign capital, in the process of putting the Port of İzmir under the state administration.

Giriş

Bu çalışmanın merkezinde yer alan “millileştirme” teriminin tanımlanması ile ilgili birçok farklı görüş bulunmaktadır. Birinci görüşe göre millileştirme, özel sektör niteliği taşıyan bir girişimin ve malların devlet mülkiyeti altına alınması anlamına gelmektedir. Buna göre, millileştirilen teşebbüsün işletilme şeklinde bir değişiklik olması gerekli değildir ve işletme kapitalist girişim niteliğini sürdürebilir. İkinci bir görüşe göre, özel sektöre ait bir girişim, eğer yönetim kurulu hükümet kontrolü altına alınırsa, devlet mülkiyetine geçirilmeden de millileştirilmiş sayılabilir. Örneğin Fransa’da, Fransız Bankası’nın mülkiyeti 1945 yılında devlete geçmişti. Fakat Fransız Hükümeti daha öncesinde, 1936 yılında çıkarılan bir kanunla Fransız Bankası’nın hissedarlarını banka yönetiminden uzaklaştırmıştı. Ardından bankanın yeni yönetim kurulu, devlet temsilcilerinden, banka personelinden ve banka hissedarlarından oluşturulmuştu. Dolayısıyla bu ikinci görüşe göre, Fransız Bankası’nın millileştirilmesi 1945’te değil, 1936’da gerçekleşmişti. Üçüncü bir görüş ise millileştirme teriminin tanımını, hem özel teşebbüse ait malların mülkiyetinin devlete geçmesi hem de girişimin yönetiminin hükümet kontrolü altına alınması şeklinde yapmaktadır. Millileştirme terimine yönelik bu tanımlar içerisinde, en isabetli olanın üçüncü görüş olduğunu söylemek mümkündür. Zira bir teşebbüsün sadece mülkiyetinin devlete geçmesi fakat yönetim şeklinin aynı kalması, kamu yararının sağlanması için yeterli olmayabilir. Diğer yandan mülkiyetin özel sermayede kaldığı ancak yönetimin hükümet kontrolüne geçtiği durumlarda da kamu yararının gözetilmesi amacının ne ölçüde gerçekleşeceği şüphelidir. Dolayısıyla bir teşebbüsün millileştirilmiş olması ve kamu yararının gözetilebilmesi için her iki şart da sağlanmak zorundadır (Azrak, 1970: 46-49).

Türkiye’de Cumhuriyet’in ilk yıllarında yapılan millileştirmelerde, yukarıda bahsedilen üçüncü görüşe uygun bir şekilde, kamu yararının gözetilmesinin amaçlandığı söylenebilir. Zira bu dönemde millileştirilen şirketlerin¹ çoğu, kamu yararını yakından ilgilendiren alanlarda faaliyet gösteriyorlardı. Ayrıca çalışmada ele alınacağı üzere, İzmir Limanı’nın millileştirilmesi süreci sonunda, limanın hem mülkiyeti hem de yönetimi devlete geçecekti.

1923-1950 yılları arasında Türkiye’de 24 yabancı şirket devlet tarafından satın alınmıştı. Bu 24 şirketin sekizi demiryolu ve liman², 12’si belediye hizmetleri,

¹ Örneğin, Cumhuriyet’in ilk yıllarında millileştirilen şirketlerden bir tanesi Alman sermayeli Anadolu Demiryolu Şirketi idi. Şirket, 4 Mart 1889 tarihinde, Deutsche Bank, Deutsche Vereinsbank ve Württembergische Vereinsbank’ın katılımı ile İstanbul merkezli olarak kurulmuştu. Anadolu Demiryolu Şirketi, Osmanlı topraklarında kurulan ilk Alman sermayeli demiryolu şirketi idi (Avcı, 2015: 269-270). Şirket, TBMM’de 31 Aralık 1928’de kabul edilen ve 12 Ocak 1929’da yürürlüğe giren “Anadolu ve Mersin-Tarsus-Adana demir yolları ve Haydar Paşa limanı ve Zürihte şark demir yolları bankası arasında münakit dört kita itilafname ve merbutatının tasdiklerine ait kanun” ile millileştirilmişti. Böylece şirkete ait Haydarpaşa-Ankara-Adapazarı-Eskişehir-Konya-Kütahya demiryolu hattı hükümete devredilmişti (Resmî Gazete, 12 Ocak 1929).

² Liman, Yunanca kökenli bir kelimedir. Eski Yunancada “limēn/leimōn” şeklinde kullanılmakta ve sığınak, sınır, kapı gibi anlamları bulunmaktaydı (etimoloji.turkce.com, 07.08.2020).

ikisi imalat sanayii ile ticaret ve ikisi madencilik sektörlerine aitlerdi. Görüldüğü üzere yapılan millileştirmelerin çoğunluğu demiryolu, liman ve belediye hizmeti gibi alanlarda yapılmıştı. Yabancı şirketler bu sektörlerde kâr amacı güderek faaliyet göstermekteydiler ve bu durum kamu yararını zedelemekteydi (Tezel, 2015: 242-244). Demiryolları ve belediye hizmetlerinin yanı sıra limanlar da buldukları bölgenin ekonomik hayatını yakından ilgilendirmeleri açısından önemlidir. Dolayısıyla Cumhuriyet'in ilk yıllarında bu sektörde yapılan millileştirmelerde de kamu yararının gözetilmesinin amaçlandığı söylenebilir.

Türkiye'de, 1920'li yıllarda liman olarak nitelendirilebilecek altı sahil noktası vardı. Bu sahil noktaları; İstanbul Limanı, Mersin Limanı, Samsun Limanı, Trabzon Limanı, Karadeniz Ereğlisi Limanı ve İzmir Limanı³ idi. Bu limanlar Karadeniz, Ege ve Akdeniz'deki ticaret yollarının üzerindeydiler. Ayrıca İç Anadolu ve İran gibi iç bölgelere ulaşan ticarete önemli bir role sahiptiler (BCA, 30.10.0.0.27.153.2). Bu limanlar içerisinde İzmir Limanı, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ele alınacağı üzere, hem Osmanlı döneminde hem de Cumhuriyet döneminde ülkenin en önemli ihracat merkezlerinden biriydi. Liman üzerinden ihraç edilen ürünlerin çoğunluğunu, Batı Anadolu'da üretilen tarım ürünleri oluşturmaktaydı. Fakat 1929 yılında başlayan Büyük Buhran nedeniyle dünyada hem uluslararası ticaret azalmış hem de tarım ürünleri fiyatları düşmüştü. Bu da İzmir Limanı üzerinden yapılan dış ticareti olumsuz yönde etkilemişti. Fakat ekonomik kriz, İzmir Limanı'nun sadece dış ticaretinde değil, hukuki durumunda da değişime yol açmıştı.

İzmir Limanı ile ilgili daha önce yapılmış çalışmalara göz atıldığında limanın 1929 yılına kadarki durumuyla ilgili birçok çalışmanın bulunduğu görülmektedir. Örneğin, Mübahat Kütükoğlu'nun limanda 19. yüzyılda ve 20. yüzyıl başlarında yaşanan gelişmelere dair ayrıntılı çalışmaları (2000b) bulunmaktadır. Ayrıca Filiz Koçak'ın bir çalışmasında (2013) limandaki ticari faaliyetlerin 20. yüzyılın ilk çeyreğindeki durumu ele alınmıştır. Umut Karabulut'un çalışmasında (2003) ise İzmir Limanı'nun 1923-1929 yılları arasındaki ticari durumu ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Fakat bu çalışma, 1929 yılı ile sınırlandırılmıştır. Diğer yandan Sadık Kurt'un çalışmasında (2012), Büyük Buhran yıllarında İzmir Limanı'nda faaliyet gösteren şirketlerden, Fransız sermayeli İzmir Rıhtımı Anonim Şirketinin ve Türk sermayeli İzmir Liman ve Körfez Şirketinin genel hatlarıyla ele alındığı görülmektedir. Ayrıca, Mehmet Emin Elmacı'nın çalışmasında (2017), İzmir Rıhtımı Anonim Şirketinin karışmış olduğu yolsuzluk olayına ve şirkete ait olan rıhtımın devlet tarafından satın alınma sürecine odaklanılmıştır.

Bu çalışmada, daha önceki çalışmalardan farklı olarak, Atatürk Dönemi'nde İzmir Limanı'nun devlet idaresi altına alınmasının hukuki ve ekonomik nedenleri birlikte incelenecek ve değerlendirilecektir. Yine önceki çalışmalardan farklı olarak, Fransız sermayeli İzmir Rıhtımı Anonim Şirketinin yanı sıra Türk

³ İzmir Limanı'nun 1935 tarihli haritası Ek-1'de verilmiştir.

sermayeli İzmir Liman ve Körfez Şirketinin de Büyük Buhran yıllarındaki durumu ele alınacaktır. Böylece, İzmir Limanı'nın tarihsel gelişimine ilişkin literatürde, 1929-1934 yılları arasını kapsayan önemli bir boşluk kapatılmaya çalışılacaktır. Ayrıca bu çalışma ile, Atatürk Dönemi'nde yabancı sermaye ile ilişkiler ve gerçekleştirilen millileştirmeler hakkındaki çalışmalara, İzmir Limanı örneğiyle katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde, İzmir Limanı'nın tarihsel gelişim süreci ile Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki ve Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki hukuki durumundan bahsedilecektir. İkinci bölümde, 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin İzmir Limanı aracılığıyla yapılan ihracat faaliyetleri üzerindeki etkileri incelenecek ve değerlendirilecektir. Üçüncü bölümde, Büyük Buhran yıllarında İzmir Limanı'ndaki rıhtımın yönetiminden sorumlu olan Fransız sermayeli İzmir Rıhtımı Anonim Şirketi ve İzmir Limanı'nda yükleme-boşaltma ve yolcu taşımacılığı faaliyetlerinden sorumlu olan Türk sermayeli İzmir Liman ve Körfez Şirketi ile ilgili sorunlar işlenecektir. Çalışmanın dördüncü bölümünde ise, Fransız sermayeli şirkete ait rıhtımın devlet tarafından satın alınması ve Türk sermayeli şirketin tasfiye edilmesi süreçleri incelenecektir. Çalışmanın hazırlanmasında 1929-1934 yıllarına ait arşiv belgelerinden, istatistik yıllıklarından, İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası sayılarından, İzmir'in yerel basınından ve ulusal basından yararlanılmıştır.

İzmir Limanı'nın tarihsel gelişim süreci

İzmir Limanı'nın tarihteki gelişim sürecine geçmeden önce, limanların genel özelliklerinden bahsetmekte yarar vardır. Gemilerin dalga ve rüzgâr gibi olumsuz etkenlere karşı muhafaza edildikleri yerler olan limanların fiziki yapıları su ve kara alanları olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Limanların su alanlarının derinliği, gemilerin güvenli bir şekilde kıyıya yanaşabilmeleri bakımından önemlidir. Limanların karadaki kısmında ise rıhtım, antrepo, depo ve çeşitli hizmet binaları bulunmaktadır. Ayrıca limanların etrafında kara ile bağlantılı bir tür set olan mendirekler veya kara ile bağlantısı olmayan dalgakıranlar vardır. Bunlar, limana yanaşmış olan gemileri dalgalardan korumaktadırlar. Limanlarda çoğunlukla malların yükleme-boşaltma işlemleri yapılmakta fakat bununla beraber yolcu taşımacılığı faaliyetleri de yürütülebilmektedir (Öner, 2015: 3-5).

Limanların kara alanlarında bulunan tesislerin başında rıhtımlar ve iskeleler gelmektedir. Rıhtımlar, kıyı çizgisi boyunca sahile paralel bir şekilde inşa edilmişlerdir. İskeleler ise kıyı çizgisine dik bir şekilde inşa edilmiş yapılardır. Hem rıhtımlarda hem de iskelelerde mal yükleme-boşaltma işlemleri yapılabilmektedir. Limanların kara alanında faaliyet gösteren diğer tesislerden antrepolar, malların uzun süreli bir şekilde depolanmaları işlevini görmektedirler. Limanlarda bulunan diğer yapılar ise gümrük, merkez yönetim ve liman

güvenliği binalarıdır (Öner, 2015: 8-12). Limanların genel hatlarıyla özellikleri bu şekildeyken, Cumhuriyet'in ilk yılları itibariyle Türkiye'nin dış ticaretinde önemli bir yere sahip olan İzmir Limanı, tarihteki gelişim süreci boyunca ticari açıdan birçok iniş ve çıkış dönemi yaşamıştı. İzmir Limanı'nın tarih sahnesine çıkışını, İzmir şehrinin kuruluşu ile başlatmak mümkündür.

İzmir şehrinin ilk kuruluşu M.Ö. 3000'lerde, günümüzde İzmir'in Bayraklı ilçesinin bulunduğu yerdeki Tepekule'de gerçekleşmişti. Eski İzmir'in limanının da burada olduğu düşünülmektedir (Baykara, 1974: 25). İyonların⁴ 8. yüzyılda İzmir'e hâkim olmaları ile şehir İyon ticaret ağına dâhil olmuştu (Ünal, 2015a: 44-45). Bölgede yapılan kazılardan elde edilen bilgilere göre şehirde bu döneme ait Kıbrıs yapımı eserler bulunmaktaydı (Aksoy, 2002: 37). İzmir Limanı aracılığıyla yapılan ticari faaliyetler İyon hâkimiyeti döneminde hızla artmıştı. Fakat M.Ö. 7. yüzyılda Lidyalılar şehre saldırı düzenlemişlerdi (Baykara, 1974: 68). Ardından M.Ö. 6. yüzyılda Perslerin de şehri yağmalamalarının etkisiyle İzmir'de büyük bir tahribat meydana gelmişti. Şehir bu saldırılardan sonra zenginliğini kaybetmişti (Ünal, 2015a: 45). İzmir şehrinin ikinci kuruluşu ise M.Ö. 4. yüzyılda Pagos Dağı'nda⁵ gerçekleşmişti (Ünal, 2015a: 46). Şehir, M.Ö. 3. yüzyılda Bergama Krallığının, ardından M.Ö. 2. yüzyılda Roma İmparatorluğunun hâkimiyetine girmişti. Böylece İzmir şehri Roma-Anadolu arasındaki ticarete ön plana çıkan şehirlerden biri olmaya başlamıştı (Baykara, 1974: 70).

İzmir, M.S. 395'te Roma İmparatorluğu ikiye bölündüğünde Doğu Roma İmparatorluğu hâkimiyetinde kalmıştı. Doğu Roma Dönemi'nde İzmir Limanı bir donanma üssü olarak kullanılmıştı (Baykara, 1974: 70-71). İzmir şehrindeki Doğu Roma egemenliği 11. yüzyıl sonlarındaki Çaka Bey⁶ Dönemi (1081-1098) haricinde 14. yüzyılın ilk çeyreğine kadar sürmüştü. 1326 yılında İzmir şehri bütünüyle Aydınoğulları hâkimiyetine girmiş fakat kısa bir süre sonra 1344'te Aşağı Kale (Liman Kalesi ve İzmir Limanı) Haçlıların eline geçmişti. Yukarı Kale (Kadifekale) ise Müslümanların elinde kalmıştı. Böylece şehir, Aşağı İzmir ve Yukarı İzmir olmak üzere ikiye bölünmüştü. Bu durum İzmir Limanı ticaretini olumsuz yönde etkilemişti. Zira İzmir Limanı ve denizyolu Haçlıların, limana giden karayolu ise Türklerin egemenliğindeydi. 1390'da Osmanlılar Aydınoğullarını mağlup ederek Yukarı İzmir'de hâkimiyet kurmuşlarsa da 1402'de Timur⁷ Osmanlıları ve Haçlıları İzmir'den çıkarmıştı. Daha sonra

⁴ İyonların kökenlerinin Atina'ya dayandığı ve M.Ö. 1000 yakınlarında Anadolu'ya geldikleri düşünülmektedir (Işık, 2009: 65).

⁵ Pagos Dağı, İzmir sahilinden birkaç kilometre içeride İzmir şehir merkezinde yer almaktadır (Atay, 1998: 181).

⁶ Çaka Bey, 1071'de Doğu Roma ve Selçuklular arasında yaşanan Malazgirt Muharebesi'nden önce Anadolu'ya akınlar yapmış fakat Doğu Roma'ya esir düşmüş bir Türk beyiydi. Daha sonra Doğu Roma içerisindeki taht kavgalarından faydalanarak kaçmış ve Batı Anadolu'da fetihler yapmıştı (Ünal, 2015b: 33).

⁷ Timur, kurucusu olduğu Timur Devleti'nin başına 1370 yılında Cengiz Han soyundan birini getirmiş ancak devleti fiili olarak kendisi yönetmişti. Timur Devleti'nin sınırları Anadolu'dan Hindistan'a ka-

Timur, Aşağı İzmir'i ve Yukarı İzmir'i Aydınöğullarına vermişti. 1425 yılında ise Osmanlılar Aydınöğullarını mağlup ederek İzmir'de kesin hâkimiyetlerini sağlamışlardı (Ünal, 2015a: 48-49). İzmir şehrinin bütünüyle Osmanlı egemenliği altına girmesinin, İzmir Limanı'nın gelişimi açısından önemli bir dönüm noktası olduğunu söylemek mümkündür. Zira böylece şehirde siyasi istikrar ve güvenlik tesis edilmişti. Bu da İzmir Limanı üzerinden yapılan ticaretin gelişmesini sağlayan etkenlerden biri olmuştu.

16. yüzyıl itibarıyla İzmir Limanı, Osmanlı limanları arasındaki iç ticarete önemli bir yere sahipti (Kütükoğlu, 2000a: 35). Ancak liman bu yüzyılda Avrupa ile yapılan dış ticarete Çeşme Limanı'nın gerisindeydi (Kütükoğlu, 2000b: 286). 17. yüzyıla gelindiğinde ise, İzmir Limanı dış ticarete Batı Anadolu'nun en önemli limanı olmuştu (Goffman, 1990/1995: 125). Limanın 17. yüzyılda yaşadığı hızlı gelişimde 1623 yılında Osmanlı Devleti'nin İzmir'den Avrupa'ya pamuk ihraç edilmesine izin vermesi önemli bir rol oynamıştı (Ünal, 2015a: 80). Ayrıca İran-Avrupa arasındaki ipek ticaretinin İzmir'e yönelmesi de İzmir Limanı ticaretinin hızla canlanmasına katkıda bulunmuştu (Goffman, 1990/1995: 126). İzmir Limanı ticaretindeki canlılık 18. yüzyılda da devam etmişti. Bu yüzyılda ABD'nin İngiltere'den bağımsızlığını kazanması, Batı Anadolu'nun ve dolayısıyla İzmir Limanı'nın öneminin artmasında etkili olmuştu. Şöyle ki, bu dönemde İngiltere'nin ABD'den temin etmekte olduğu ham maddelerin başında pamuk gelmekteydi. ABD'nin bağımsızlığı sonrasında ise İngilizler pamuk için yeni bir kaynak arayışına yönelmişlerdi. Bu da pamuk üretimi yapılan Batı Anadolu'nun önemini arttırmıştı (Kasaba, 1994: 8-9).

İzmir Limanı'ndaki dış ticaretin gelişimi 19. yüzyılda, önceki yüzyıllara göre daha da hızlandı. Bunda, 18. yüzyıl sonlarında İngiltere'de ortaya çıkan ve 19. yüzyıl boyunca Avrupa'ya yayılan Sanayi Devrimi önemli bir etkendi (Önsoy, 1988: 11-12). Sanayi Devrimi'nin etkisiyle Batı Avrupa devletleri 19. yüzyılda yeni ham madde kaynağı arayışlarını hızlandırdılar. Bu da Osmanlı-Avrupa arasındaki ticari ilişkileri hızla geliştirdi (Pamuk, 1988: 186, 199). Bu gelişimde, Osmanlı Devleti'nin ham madde kaynaklarının zengin oluşu etkiliydi (Önsoy, 1988: 12). Sanayi Devrimi'nin yanı sıra Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda Avrupa devletleri ile imzaladığı serbest ticaret anlaşmalarının da Osmanlı-Avrupa arasındaki ticareti geliştiren etkenlerin başında geldiğini söylemek mümkündür.

Osmanlı Devleti 1838-1846 yılları arasında İngiltere, Fransa, Sardunya, Danimarka, İsveç, Portekiz ve Rusya ile serbest ticaret anlaşmaları yaptı (Sükan, 2014: 198). Bu anlaşmalar ile yabancı devletlere ticari hayatta yeni ayrıcalıklar tanındı. Örneğin, 1838'de İngiltere ile imzalanan Balta Limanı Ticaret Anlaşması'na göre, İngiliz tüccar Osmanlı toprakları içerisinde yapılan ticarettan alınan iç gümrük vergisinden muaf tutuldu. Öte yandan yerli tüccar iç gümrük

dar uzanmaktaydı (Yüksel, 2004: 85-86).

vergisini ödemeye devam etti. Bu da yerli tüccarın iç ticarete yabancı tüccar ile rekabet etmesini zorlaştırdı (Memiş, 2008:89). Anlaşmada ihracat ve ithalat tarifeleri de belirlendi. Anlaşma öncesinde Osmanlı Devleti bazı ürünlerin ihracat vergisini yüksek tutuyordu. Örneğin, zeytinyağı ihracatından %33 oranında vergi alınıyordu. Fakat Balta Limanı Ticaret Anlaşması ile gümrük vergileri ihracatta %12, ithalatta %3 olarak belirlendi. Gümrük vergilerinin düşük tutulduğu bu anlaşma sonrasında Osmanlı ülkesi Avrupa devletleri için bir açık pazar konumuna geldi. Bu da Sanayi Devrimi'nin Osmanlı imalat sektörü üzerindeki olumsuz etkilerinin daha da güçlenmesine yol açtı (Eşiyok, 2010: 77-87). Fakat diğer yandan serbest ticaret anlaşmalarının etkisiyle Osmanlı-Avrupa arasındaki ticaret hızla gelişti. Bu gelişme, İzmir Limanı'nın dış ticaret rakamlarına da yansdı. Örneğin, 1837-1850 yılları arasında İzmir Limanı üzerinden yapılan ihracat 967.000 sterlinden 1.449.000 sterline, ithalat ise 322.000 sterlinden 1.241.000 sterline yükseldi (Tatar, 2012: 202). Ayrıca Osmanlı Devleti, Batılı devletlerle 1861-1862 yıllarında da yeni serbest ticaret anlaşmaları imzaladı. Bu anlaşmalar ABD, Fransa, İngiltere, Belçika, İtalya, Rusya, İsveç, İspanya, Prusya, Hollanda ve Avusturya ile yapıldı (Sükan, 2014: 199). Anlaşmaların etkisiyle 1860-1863 yılları arasında İzmir Limanı aracılığıyla yapılan ihracat 1.846.000 sterlinden 4.955.000 sterline, ithalat ise 2.387.000 sterlinden 3.739.000 sterline yükseldi (Tatar, 2012: 202).⁸

İzmir Limanı'ndaki ticari faaliyetlerin gelişmesi, şehrin sosyal yapısına da yansdı. Şehirdeki yabancı tüccar sayısı hızla arttı. Örneğin, İzmir'deki İngiliz tüccar sayısı 1849'da 202 iken bu sayı 1856'da 1061'e yükseldi. Ayrıca 1872 yılına ait bir istatistiğe göre, İzmir'de yaşayanların; 100.000'i Türkçe, 100.000'i Rumca, 30.000'i İtalyanca ve İspanyolca, 20.000'i Fransızca, 12.000'i İngilizce ve 10.000'i Arapça konuşuyordu (Yorulmaz, 1993: 136-143). 19. yüzyılda İzmir Limanı'ndaki dış ticaret faaliyetlerinin artması, şehirdeki sosyal yapıyı etkilediği kadar limanın fiziki yapısında yaşanan değişimlerde de rol oynamıştı. Ticaretin gelişmesi, limanda modern bir rıhtım inşa edilmesi ihtiyacını doğurmuştu. Bu da limanın hukuki durumunda değişime yol açmıştı. 19. yüzyılda İzmir Limanı'nın hukuki durumunda yaşanan değişim, limanın Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki durumunu da etkilemişti. Dolayısıyla İzmir Limanı'nın Büyük Buhran yıllarındaki hukuki durumunun daha iyi değerlendirilebilmesi için 19. yüzyıldaki gelişmeler üzerinde durmakta fayda vardır.

İzmir Limanı 19. yüzyıla kadar modern bir rıhtımdan yoksun durumdaydı. Limanda sahil boyunca uzanan evler ve tüccarların kendi gayretleriyle taş ve ağaçtan yaptıkları basit bir rıhtım bulunmaktaydı (Pınar, 1998: 34). İzmir Li-

⁸ Bu noktada belirtmekte fayda var ki, İzmir Limanı'nın yanı sıra Anadolu'daki diğer limanların da dış ticaret hacimleri 19. yüzyılda hızla arttı. Örneğin, ihracatta öne çıkan beş büyük limanın (İzmir, Trabzon, Samsun, Mersin ve İskenderun) toplam ihracatı 1837-39 yıllarında yaklaşık 1,7 milyon sterlin civarındayken bu rakam 1850-52 yıllarında 2,4 milyon sterline ve 1864-66 yıllarında 6,3 milyon sterline çıktı (Topuz, 2009: 116).

manı'na modern bir rıhtım inşa edilmesi için John Charnaud, George Guarra-cino ve Alfred Barker adlı üç İngiliz girişimci tarafından İzmir Rıhtımı Anonim Şirketi kuruldu. 1867 yılında Osmanlı Hükümeti tarafından şirkete, rıhtımın inşa edilmesi ve işletilmesine dair 30 yıl süreli bir imtiyaz verildi. Şirket, rıhtımda mal boşaltan ve yükleyen gemilerden rıhtım vergisi alacak ve bu gelirin %12'sini devlete verecekti. Fakat inşaatın başlangıcında maddi zorluklarla karşılaşıldı. Bunun üzerine Fransız Dussaudlar⁹ 1869'da olaya müdahil olarak İzmir Rıhtımı Anonim Şirketini satın aldı. Böylece rıhtım imtiyazı Fransızların eline geçti ve rıhtımın yapımına devam edildi (Kütükoğlu, 2000b: 205-212). İzmir Limanı'ndaki rıhtımın inşaatı 1876'da tamamlanmıştı. 1878 yılında ise, Fransız şirketin İzmir Limanı'nda yapmayı üstlendiği bazı inşaat işleri karşılığında imtiyaz süresine 15 yıl daha eklenmişti. Böylece rıhtım imtiyazının süresi 1912 yılına uzatılmıştı (Kütükoğlu, 2000b: 218-219). Daha sonra 1891 yılında Osmanlı Hükümeti ile İzmir Rıhtımı Anonim Şirketi arasında yeni bir anlaşma yapılmıştı. Anlaşma ile imtiyaz süresine 31 Aralık 1912 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere 40 yıl eklenmişti. Karşılığında ise şirketin rıhtım vergisinden elde ettiği gelirden Osmanlı Hükümetine vereceği pay %12'den %50'ye yükseltilmişti. Ayrıca Osmanlı Hükümeti 1 Ocak 1913'ten itibaren rıhtımı satın alabilecekti (Kütükoğlu, 2000b: 233-234).

Cumhuriyet'in ilk yıllarına gelindiğinde İzmir Rıhtımı Anonim Şirketi, İzmir Limanı'nda faaliyetlerine devam etmekteydi. Fakat diğer yandan 15 Nisan 1925 tarihinde İzmir Limanı'nda yeni bir şirket, İzmir Liman ve Körfez Şirketi (İzmir Liman İşleri İnhisarı Türk Anonim Şirketi) kurulmuştu. Hükümet ile şirket arasında 30 Haziran 1925'te imzalanan imtiyaz sözleşmesine göre şirkete, İzmir Limanı'nda yolcu taşımacılığı yapma, malların gemilere yüklenmesi ve gemilerden boşaltılması hakları verilmişti. Şirket hisselerinin %98'i hükümete aitti. Şirketin yönetim kurulu başkanı ise Dr. Hulusi Bey (Alataş) idi (Kurt, 2012: 210-211).

Bu noktada görülmektedir ki, Cumhuriyet'in ilk yılları itibariyle İzmir Limanı'nın yönetimi hukuki açıdan ikiye bölünmüş durumdaydı. İzmir Limanı'nda vapur işletmeciliği yapma ve yükleme-boşaltma işleri, Türk sermayeli İzmir Liman ve Körfez Şirketinin sorumluluğundaydı. Fakat diğer yandan limandaki rıhtım, Fransız sermayeli İzmir Rıhtımı Anonim Şirketinin yönetimindeydi. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde bahsedileceği üzere her iki şirket de limandaki bu işler karşılığında ücret almaktaydılar. İzmir Limanı'na gelen gemiler, Türk şirketine yükleme-boşaltma ücreti öderlerken ayrıca limandaki Fransız şirkete de rıhtım vergisi ödemekteydiler. Dolayısıyla İzmir Limanı'ndaki bu ikili yönetim, liman üzerinden yapılan ticarete zarar vermekteydi. Fakat bu

⁹ Dussaudlar, daha önce Marsilya Limanı'nın inşaatında ve Süveyş Kanalı'nın açılmasında rol almışlardı. İzmir Rıhtımı Anonim Şirketi de İzmir Limanı'na yapılacak rıhtımın inşası için Dussaudlar ile anlaşmıştı (Kütükoğlu, 2000b: 211).

durum Büyük Buhran yıllarında değişecekti. Bunda, limanı yöneten şirketlerden kaynaklanan sorunların yanı sıra, İzmir Limanı üzerinden yapılan ihracatın 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nden olumsuz etkilenmesinin de rol oynadığını söylemek mümkündür.

Büyük Buhran döneminde İzmir Limanı'nda ihracat faaliyetleri

Büyük Buhran yıllarında İzmir Limanı'nın hukuki durumunda yaşanacak değişim sürecini incelemeye önce, İzmir Limanı'nın kriz yıllarındaki ihracat faaliyetlerini ele almakta fayda vardır. Zira ekonomik krizin İzmir Limanı'ndaki ihracat faaliyetlerine etkilerinin, limanın devlet idaresi altına alınmasında dolaylı bir rol oynadığı söylenebilir.

Büyük Buhran, Ekim 1929'da New York Borsası'nda yaşanan çöküntü¹⁰ ile başlamıştı. 1920'li yılların sonlarına doğru ABD piyasasında mallara olan talep, arzın altına düşmüştü. Bu talep düşüklüğü nedeniyle üreticilerin satışları azalmış, bundan dolayı üreticiler üretimlerini azaltmaya başlamışlardı. Üretimin azalması ise işsizliği doğurmuş ve artan işsizlik, halkın alım gücünün giderek düşmesiyle sonuçlanmıştı. Bu da mallara olan talebin daha çok düşmesine yol açmıştı. Diğer yandan mallarını satamayan üreticiler, bankalara olan borçlarını ödeyebilmek için hisse senetlerini satmaya başlamışlardı. Sonunda bu hisse senedi satışları New York Borsası'nda bir panik başlatmıştı. Bankalar, panik dalgasını durdurmak ve hisse senedi fiyatlarını yüksekte tutmak amacıyla hisse senetlerini yüksek değerler üzerinden satın almaya çalışmışlardı. Fakat bu müdahale, bankaların iflasına yol açmış ve krizi daha da derinleştirmişti (Gözcü, 2013: 96-97). New York Borsası'nda 24 Ekim 1929'da 13 milyon hisse senedi, 29 Ekim 1929'da ise 16,5 milyon hisse senedi değer kaybına uğrayarak satılmıştı (Néré, 1968/1980: 58).

Diğer yandan Birinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa ülkeleri, ekonomilerini ABD'den aldıkları borçlarla dengelemekteydiler. Fakat New York Borsası'nda yaşanan çöküşle birlikte ABD'den Avrupa'ya para akışı hızlı bir şekilde azalmıştı. Bu da Avrupa devletlerinin ekonomik dengelerini bozmuş ve krizin Avrupa'ya yayılmasıyla sonuçlanmıştı (Tekeli ve İlkin, 1977: 13). ABD'den Avrupa'ya olan para akışının azalmasının önemli bir göstergesi, Almanya merkez bankası Reichsbank'ın altın ve döviz rezervlerinin durumuydu. Zira Reichsbank, Büyük Buhran öncesinde ABD'den gönderilen kredilerin Avrupa'da toplandığı yerd. Ocak 1929'da bankanın altın ve döviz rezervi 2,8 milyar mark civarındayken bu rakam Ocak 1932'de 1,1 milyar mark civarına gerilemişti (Néré, 1968/1980: 77-78).

¹⁰ "Çöküntü" veya "depression", büyüme oranında olağandışı ve sürekli bir şekilde düşüşlerin gerçekleşmesi ve işsizlik oranının yüksek olduğu ekonomik bunalım durumudur (İktisat Terimleri Çalışma Grubu, 2011: 87).

Büyük Buhran'ın ABD ve Avrupa'daki etkilerinden biri, sanayi üretiminde yaşanan düşüş olmuştur. Örneğin sanayi üretim endeksi¹¹ 1929 yılı için 100 olarak kabul edilen hesaplama göre, 1929-1932 yılları arasında ABD'de 100'den 55'e, Almanya'da 100'den 59'a ve İngiltere'de 100'den 89'a düşmüştü (Işık ve Duman, 2012: 245). Krizin ABD ve Avrupa'daki bir başka etkisi ise, işsizlik oranlarının artması olmuştur. İşsizlik oranları 1929-1932 yılları arasında ABD'de %3,2'den %23,6'ya (Amadeo, 2020), Almanya'da %13,3'ten %43,8'e ve İngiltere'de %10,4'ten %22,1'e yükselmişti (Işık ve Duman, 2012: 247). Büyük Buhran'ın dünyadaki etkilerinden bir tanesi de dış ticaret hacimlerinin küçülmesi olmuştur. 1929 yılında dünya genelinde ülkeler arasında yaklaşık 33 milyar dolar değerinde ihracat yapılırken bu rakam 1932 yılında 12,7 milyar dolara gerilemişti (United Nations Statistics Division, 1962: Tablo 1).

Ayrıca 1929 Dünya Ekonomik Krizi yıllarında dünyada tarımsal ürün fiyatları da düşmüştü. Bunda, ülkelerin alım güçlerinin azalması nedeniyle dünya genelinde tarımsal ürünlere olan talebin düşmesi rol oynamıştı. Tarımsal ürün fiyatlarında yaşanan gerileme, tarım ürünleri ihracatçısı olan Türkiye'nin ihracat gelirlerinde azalma yaşanmasına yol açmıştı (Tokgöz, 2007: 60).

Tablo 1: 1927-1933 yılları arasında başlıca tarım ürünlerinin fiyatlarındaki değişim¹²

Ürün	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933
Afyon	100	81.1	104.6	70	35.3	35.2	31.2
İncir	100	97.4	116.9	85.6	84.6	50.8	46.1
Pamuk	100	111.2	109.4	77.9	58.5	47.4	45.8
Tütün	100	70.4	55.9	59.6	41.6	33.3	-
Üzüm	100	82	83.3	76	93.3	76.5	36.8

Kaynak: Afyon ve üzüm maddelerine ait veriler için: Varlık, 1981: 89. İncir, pamuk ve tütün maddeleri için: Varlık, 1980: 114.

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere, tarım ürünleri fiyatlarında önemli düşüşler gerçekleşti. Yaşanan bu düşüşler Türkiye'nin ihracat gelirlerini olumsuz etkiledi. Türkiye'nin ihracat geliri 1929-1933 yılları arasında yaklaşık 155,2 milyon TL'den 96,1 milyon TL civarına düştü (T.C. İstatistik Yıllığı 1939-1940: 265). Fakat diğer yandan ihracat miktarı 1929'da 669.00 ton iken bu rakam 1933'te 719.000 tona yükseldi (Tekeli ve İlkin, 2009: 34-35). Görüldüğü üzere 1929-1933 yılları arasında ihracat miktarı artmasına rağmen ihracat geliri azaldı. Bunda Türkiye'nin ihraç ettiği tarımsal ürünlerin fiyatlarında yaşanan düşüş etkiliydi (Tekeli ve İlkin, 1977: 89). Büyük Buhran yıllarında Türkiye'nin ihracatındaki genel durum böyleyken bu dönemde İzmir Limanı üzerinden yapılan ihracatta da önemli değişimler yaşandı.

¹¹ Endeks, bir olgunun değer açısından yaşadığı değişimin temel alınan bir dönemdeki değerine göre açıklanmasıdır. (İktisat Terimleri Çalışma Grubu, 2011: 112).

¹² Ürünlerin değerleri, 1927 yılı için 100 kabul edilmiş olup endeks şeklinde verilmiştir.

Tablo 2: 1929-1933 yılları arasında İzmir Limanı üzerinden yapılan ihracat

Yıl	Değer (TL)	Miktar (Kg)
1929	80.853.923	193.285.622
1930	62.187.261	173.372.021
1931	43.268.584	158.886.075
1932	40.618.162	180.167.697
1933	32.350.692	193.615.643

Kaynak: 1929 yılının verileri için: T.C. İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, Haziran 1930: 341. 1930-1931 yıllarının verileri için: T.C. İzmir Vilayeti İstatistik Yıllığı 1932-1933: 94. 1932-1933 yıllarına ait veriler için: T.C. İzmir Vilayeti İstatistik Yıllığı 1933-1934: 112.

Tablo 3: 1929-1933 yılları arasında İzmir Limanı üzerinden ihraç edilen bazı ürünlerin ihracat değerlerinde ve miktarlarında yaşanan değişim

Ürünler		1929	1930	1931	1932	1933
Afyon	TL	4.973.953	2.380.215	1.682.675	1.103.435	1.992.933
	Kg	212.952	221.387	217.052	141.024	266.119
İncir	TL	8.161.592	5.486.074	5.247.303	3.571.011	3.776.389
	Kg	23.838.700	22.588.157	23.777.261	23.437.991	25.810.611
Pamuk	TL	2.704.908	2.672.660	965.317	473.145	563.345
	Kg	3.547.342	4.425.884	2.296.819	1.341.138	1.369.934
Tütün	TL	26.114.085	26.103.105	12.688.946	16.463.995	10.557.086
	Kg	18.922.830	16.957.494	10.209.594	17.396.395	12.767.870
Üzüm	TL	17.445.744	10.999.119	8.895.901	10.169.053	6.857.445
	Kg	42.154.339	38.236.817	23.889.670	48.916.774	45.067.950

Kaynak: 1929 yılının verileri için: T.C. İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, Haziran 1930: 337-338. 1930-1931 yıllarının verileri için: T.C. İzmir Vilayeti İstatistik Yıllığı 1932-1933: 94. 1932-1933 yıllarına ait veriler için: T.C. İzmir Vilayeti İstatistik Yıllığı 1933-1934: 112.

Tablo 2'de görüldüğü gibi, İzmir Limanı'ndan yapılan ihracat miktar olarak 1929-1931 yılları arasında azaldı. Bunda 1929-1931 yıllarının ekonomik krizin ağır bir şekilde yaşandığı yıllar olması rol oynadı. Çalışmada daha önce bahsedildiği üzere ABD ve Avrupa'nın Büyük Buhran nedeniyle alım gücü düştü. Bu da İzmir Limanı ihracatını olumsuz etkiledi. Zira bu dönemde İzmir Limanı üzerinden en çok ihracat yapılan ülkeler, sanayileşmiş Batılı ülkelerdi.¹³ İzmir Limanı üzerinden yapılan ihracatın değeri ise 1929-1933 yılları boyunca sürekli azaldı. Bunda, yukarıda da belirtildiği üzere tarımsal ürün fiyatlarında ya-

¹³ 1929 yılı itibarıyla İzmir Limanı üzerinden miktar açısından en çok ihracat yapılan dört ülke sırasıyla Almanya (35.747.933 kg), İngiltere (31.702.365 kg), İtalya (30.399.152) ve ABD (29.460.576 kg) idi (T.C. İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, Haziran 1930: 341).

şanan düşüşün etkili olduğu söylenebilir. Zira bu dönemde İzmir Limanı'nın en önemli ihracat ürünleri, tarımsal ürünlerden oluşuyordu.¹⁴ Dolayısıyla bu ürünlerin fiyatlarında yaşanan düşüş, İzmir Limanı aracılığıyla yapılan ihracatın değerini de olumsuz etkiledi. Örneğin tütünün İzmir Limanı ihracatındaki payı, değer bakımından, 1929 yılında %32,2 oranındaydı. İzmir Limanı'ndaki bir başka önemli ihracat ürünü üzümün ise 1929 yılındaki payı %21,5 idi. Ayrıca incirin 1929 yılındaki ihracattaki payı %10'du. İzmir Limanı'ndan ihraç edilen bu üç önemli tarım ürününün fiyatları ise Tablo 1'de görüldüğü gibi, Büyük Buhran yıllarında hızla düştü. Bu da İzmir Limanı üzerinden yapılan ihracatı değer bakımından azalttı. Görüldüğü üzere, İzmir Limanı'ndaki ihracatın azalmasının arka planında bir dış sebep olarak 1929 Dünya Ekonomik Krizi bulunuyordu. Öte yandan limandaki ihracat faaliyetlerinde yaşanan düşüşte bazı iç etkenlerin de varlığı söz konusuydu. Bu iç etkenler, limanı yöneten Fransız sermayeli İzmir Rıhtımı Anonim Şirketi ve Türk sermayeli İzmir Liman ve Körfez Şirketi ile ilgili problemlerden kaynaklanıyordu.

Büyük Buhran döneminde İzmir Limanı'nı yöneten şirketler ile ilgili sorunlar

Çalışmanın birinci bölümünde bahsedildiği üzere, İzmir Limanı'ndaki rıhtımı yöneten İzmir Rıhtımı Anonim Şirketi, 1867'de İngilizler tarafından kurulmuş ve aynı yıl İzmir Limanı'nda rıhtım işletme imtiyazına sahip olmuştu. Ancak şirket daha sonra 1869 yılında Fransızların eline geçmişti. Ardından şirketin imtiyaz süresi, 1891 yılında Osmanlı Hükümeti ile şirket arasında yapılan anlaşmayla 31 Aralık 1952 tarihine kadar uzatılmıştı. Anlaşmaya göre şirket, 1 Ocak 1913 tarihinden sonra hükümet tarafından satın alınabilecekti. Ayrıca şirket, rıhtım vergisinden elde ettiği gelirlerin %50'sini devlete vermeye zorlanmıştı.¹⁵

Büyük Buhran yıllarına gelindiğinde, ekonomik krizin İzmir Limanı üzerindeki etkilerinden bir tanesi, İzmir Limanı üzerinden yapılan ihracatın azalması olmuştu. İhracatın azalmasında 1929 Krizi'nin yanı sıra İzmir Rıhtımı Anonim Şirketinin uyguladığı rıhtım vergisinin de etkili olduğunu söylemek mümkündür. Zira bu vergi, liman üzerinden ihracat yapan tüccarın maliyetini yükseltmekteydi. Öte yandan 1929-1930 yılları arasında İzmir Limanı'ndaki ihracatta yaşanan hızlı düşüşün, hükümetin dikkatini çektiği düşünülebilir. Zira İzmir Limanı ülkenin en önemli ihracat merkezlerinden biriydi. Ayrıca İzmir Rıhtımı Anonim Şirketinin hükümet tarafından satın alınacağına dair haberler 1930 yılı sonlarında İzmir'in yerel basınına yansımaya başlamıştı.

¹⁴ 1929 yılı itibariyle İzmir Limanı aracılığıyla miktar bakımından en çok ihraç edilen dört ürün sırasıyla Üzüm (42.154.339 kg), Palamut (36.257.449 kg), İncir (23.838.700 kg) ve Tütün (18.922.830 kg) idi (T.C. İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, Haziran 1930: 337).

¹⁵ İzmir Rıhtımı Anonim Şirketinin İzmir Limanı'nda uyguladığı rıhtım vergisi %0,05 oranındaydı (Kurt, 2012: 120).

30 Aralık 1930'da İzmir'in yerel gazetelerinden Hizmet gazetesinde¹⁶ yer alan bir haberde, hükümetin Fransız şirketi satın almaya karar verdiği bilgisi yer almıştı. Haberde ayrıca, şirketin rıhtım vergisi meselesinde oldukça "kıskanç ve tamahkâr" olduğu belirtilmişti. Fransız şirket, almakta olduğu rıhtım vergisi nedeniyle ihracat mallarının maliyetini yükseltmekten sorumlu tutulmuştu (Hizmet, 30 Aralık 1930). Görüldüğü üzere, İzmir Rıhtımı Anonim Şirketi, İzmir Limanı üzerinden yapılan ihracata zarar verdiği için tepki çekmekteydi.

İzmir Rıhtımı Anonim Şirketi ile ilgili rıhtım vergisi meselesinden daha büyük bir sorun ise, 1931 yılı sonlarında ortaya çıkmıştı. 22 Aralık 1931'de şirkete ait defterlerde, Maliye Vekâleti tarafından incelemeler yapılmaya başlanmıştı (Cumhuriyet, 23 Aralık 1931). Yapılan incelemelerde, şirketin rıhtım vergisi gelirlerinden devlete vermesi gereken payı ödemediği anlaşılmıştı. Şirketin devlete ödemekle yükümlü olduğu pay ise 850.000 TL olarak tespit edilmişti. Bunun üzerine 9 Ocak 1932 tarihinde toplanan Bakanlar Kurulu, şirkete el konulması kararını vermişti (BCA, 30.18.1.2.25.3.10). Bakanlar Kurulu'nun kararı üzerine 10 Ocak 1932'de İzmir Rıhtımı Anonim Şirketine el konuldu (Resmî Gazete, 25 Haziran 1933). El konma işlemi İzmir Valisi Kâzım Paşa'nın başkanlığını yaptığı bir heyet ve polis tarafından yapıldı. İzmir Rıhtımı Anonim Şirketi müdürlüğüne, aynı zamanda İzmir Liman ve Körfez Şirketi müdürü olan Dr. Hulusi Bey getirildi (Cumhuriyet, 12 Ocak 1932). Bu noktada söylenebilir ki, Hulusi Bey'in Fransız şirketin müdürlüğüne getirilmesi üzerine, İzmir Limanı fiili olarak tek bir elden yönetilmeye başlandı. Limanın resmen tek çatı altından yönetilmesi ise çalışmanın devamında ele alınacağı üzere 1934 yılında gerçekleşecekti.

İzmir Rıhtımı Anonim Şirketi defterlerinde yapılan ilk incelemelerde şirketin devlete rıhtım vergisi gelirleri içerisinde vermesi gereken pay 850.000 TL olarak tespit edilmişti. Ancak şirkete el konulmasının ardından devam eden incelemelerde, bu miktarın 1.200.000 TL olduğu anlaşılmıştı (BCA, 230.0.0.0.131.20.3).¹⁷ Ayrıca şirketin, bu yolsuzluğu gizlemek için İzmir Nafia Komiseri Emin Bey'e rüşvet verdiği de tespit edilmişti (Hizmet, 23 Şubat 1932). İzmir Rıhtımı Anonim Şirketi yöneticilerinin yolsuzluk ve rüşvet suçlamalarıyla yargılandıkları dava 29 Mart 1932 tarihinde başlamıştı (Anadolu,¹⁸ 30 Mart 1932). Haklarında dava açılan şirketin üst düzey yetkilileri arasında Şirket Müdürü Mösyö İv Gifre, şirket muhasebecisi Mösyö Pere ve şirketin eski delegelerinden Mösyö Jordan vardı. Fransız şirketin yetkililerine, şirket gelirlerinin olduğundan daha az gösterilmesi ve bazı evrakların yakılarak imha edilmesi suçlamaları yöneltilmişti (Elmacı, 2017: 799-800). Fransız şirket

¹⁶ Hizmet gazetesi, İzmir'in yerel gazetelerinden biridir. İlk sayısı 1886 yılında Halid Ziya Bey (Uşaklıgil) ve Tefik Nevzad tarafından çıkarılmıştır (Arıkan, 1985: 105).

¹⁷ Konuyla ilgili arşiv belgesi Ek-2'de verilmiştir.

¹⁸ Anadolu gazetesi, İzmir'in yerel gazetelerinden biridir. Gazete yayın hayatına 1911 yılında İttihat ve Terakki'nin İttihat adlı gazetesinin devamı olarak başlamıştı (Arıkan, 1985: 109).

aleyhine açılan davanın sonuçlanması 1932 yılının ağustos ayında gerçekleşmişti. 2 Ağustos 1932'de açıklanan iddianamede, Emin Bey'in şirketten 75.000 TL kadar rüşvet aldığı açıklanmıştı. Ayrıca şirkete ait birçok evrakın yakılması nedeniyle bu rüşvet miktarının daha fazla olabileceği de belirtilmişti (Hizmet, 3 Ağustos 1932). İzmir Rıhtımı Anonim Şirketi yetkililerinden Mösyö Iv Gifre ve Mösyö Jordan rüşvet, sahtekârlık ve evrak imha etme suçlarından bir yıl üç ay dört gün, Mösyö Pere ise sahtekârlık ve evrak imha etme suçlarından bir yıl iki ay hapis cezasına çarptırılmıştı (Hizmet, 30 Ağustos 1932). Rüşvet almakla suçlanan Emin Bey ise İsviçre'ye gittiği için mahkemeye çıkarılamamıştı ancak dava sonuçlanınca İsviçre'de tutuklanmıştı. Ardından hapisshanedeyken intihar etmişti. Diğer yandan şirket yetkilileri dava sonuçlandıktan sonra temyiz mahkemesine başvurmuşlardı ve Iv Gifre kefaletle serbest kalmıştı. Ayrıca gazetele-re yansıyan haberlere göre Iv Gifre yurtdışına gitmişti. Daha sonra şirket yetkilileri 1933 yılında çıkarılan genel aftan yararlanmışlardı (Elmacı, 2017: 823-825).

Fransız sermayeli İzmir Rıhtımı Anonim Şirketi ile ilgili yolsuzluk davası bu şekilde sonuçlanmıştı. Öte yandan hükümet, 1932 yılında dava devam ederken Fransız şirketi satın almak için harekete geçmişti. Fakat bu satın alma sürecine değinmeden önce Türk sermayeli İzmir Liman ve Körfez Şirketi ile ilgili yükleme-boşaltma tarifeleri sorununu ele almakta fayda vardır. Zira bu sorun, İzmir Limanı üzerinden yapılan ihracatı yakından ilgilendirmesi açısından önemliydi ve limanın devlet idaresi altına alınmasında etkili olmuştu. Çalışmanın birinci bölümünde değinildiği üzere, yönetim kurulu başkanlığını Dr. Hulusi Bey'in yaptığı İzmir Liman ve Körfez Şirketi 1925 yılında kurulmuştu. Şirket, hisselerinin büyük bir çoğunluğu hükümete ait olsa da özel sektör niteliği taşımaktaydı. 1925'te hükümet tarafından şirkete İzmir Limanı'nda yükleme-boşaltma yapma ve yolcu vapuru işletme imtiyazları verilmişti. Fakat Büyük Buhran yıllarında limandaki Fransız şirketle ilgili rıhtım vergisi sorununa benzer bir problem, İzmir Liman ve Körfez Şirketi için de mevcuttu. Bu mesele, limandaki yükleme-boşaltma ücretleriydi.

1930 yılında İzmir'in yerel basınında İzmir Liman ve Körfez Şirketinin yükleme-boşaltma tarifelerinden duyulan rahatsızlık ve tarifelerde indirimle gidilmesi isteği yer almaktaydı (Anadolu, 25 Nisan 1930). Gazetelerde İzmir Liman ve Körfez Şirketinin İzmir'in ihracatını koruması amacıyla kurulduğu ancak şirketin buna uygun bir şekilde faaliyet göstermemesi eleştirilmekteydi (Anadolu, 29 Nisan 1930).¹⁹ Türk şirkete yöneltilen eleştirilerde, İzmir Limanı'ndaki ticari faaliyetlerin azalmasında, dünyadaki genel ekonomik şartlar kadar limandaki yükleme-boşaltma ücretlerinin yüksek oluşunun da rol oynadığı söylenmekteydi (Anadolu, 30 Nisan 1930). Şirketin uyguladığı yükleme-boşaltma tarifelerine bakıldığında gazetelerdeki eleştirilerde haklılık payı

¹⁹ Anadolu gazetesinin bu haberinde yer alan İzmir Liman ve Körfez Şirketini eleştiren karikatür Ek-3'te verilmiştir.

olduğu görülmektedir. 1925'ten önce limandaki yükleme-boşaltma ücretleri ihracatta ton başına 60-80 kuruş arasında değişmekteydi. Fakat ihracata yarar sağlanması için bu ücretlerin düşürülmesi gerekirken 1930 yılına gelindiğinde ücretler yükselmişti. Mayıs 1930 itibarıyla ihracattan alınan ton başına yükleme-boşaltma ücreti 70-150 kuruş arasında değişmekteydi. Örneğin, Ege Bölgesi'nin en önemli ihracat ürünlerinden üzüm ve incirden ton başına alınan yükleme-boşaltma ücreti, 1925 öncesinde 60 kuruşken Mayıs 1930'da 70 kuruşa yükselmişti (Anadolu, 1 Mayıs 1930). Tarifelerdeki yükseliş sonraki yıllarda da devam etmiş ve üzüm ile incirden alınan ton başına yükleme-boşaltma ücreti 1933'te 75 kuruşa çıkarılmıştı (Yeni Asır, 9 Eylül 1933).²⁰

Bu noktada belirtmekte fayda var ki, farklı yıllar arasında fiyat karşılaştırması yaparken yıllık enflasyon oranlarının da göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Cumhuriyet'in ilk yıllarına bakıldığında, emisyon hacmi²¹ (dolaşımdaki para miktarı), 1925'te 165 milyon TL iken bu rakam 1930'da 163 milyon TL ve 1933'te 161 milyon TL olmuştu. Dolayısıyla 1925-1933 yılları arasında para arzında büyük bir değişiklik yaşanmamıştı. Bu para politikası ise, bir enflasyon yaşanmasının aksine deflasyon²² ortaya çıkarmıştı. Fiyatlar genel düzeyi, 1923-1930 arasında %4 oranında, 1930-1938 yıllarında ise %2 oranında azalmıştı (Bahar, 2004: 161-162). Görüldüğü gibi, Türkiye'de 1920'li ve 1930'lu yıllarda genel fiyatlar düşüş eğiliminde olmasına rağmen, İzmir Limanı ve Körfez Şirketi, limandaki yükleme-boşaltma tarifelerini yükseltmeye devam etmekteydi. 1930 ve 1933 yıllarına ait enflasyon rakamlarına ulaşamadığı için, bu yıllar arasında yükleme-boşaltma ücretlerinde yaşanan reel artış oranını hesaplanamamaktadır. Fakat 1930-1933 yılları arasında üzüm ve incirden ton başına alınan ücretin 70 kuruştan 75 kuruşa yükseldiği bilinmektedir. Dolayısıyla yükleme-boşaltma ücretlerinin cari olarak %7,1 oranında arttığı görülmektedir. Deflasyonun yaşandığı bir dönemde cari fiyatlardaki bu artıştan yola çıkılarak, limandaki yükleme-boşaltma ücretlerindeki reel artışın %7,1'den daha fazla bir oranda gerçekleştiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Yüksek seviyedeki yükleme-boşaltma ücretleri, İzmir Limanı üzerinden yapılan ihracatı olumsuz etkilemekteydi. Tüccarlar İzmir Limanı'ndaki yüksek tarifeler nedeniyle, Ege Bölgesi ile benzer ürünlerin yetiştiği Yunanistan'a yönelmekteydiler. Örneğin, Manisa'nın üzümleri İzmir Limanı, Yunanistan'ın Korinth ilinde yetişen üzümler ise Pire Limanı üzerinden dünyaya ihraç edilmekteydi. Dolayısıyla tüccarların Batı Anadolu ürünlerine yönelmeleri için

²⁰ Yeni Asır gazetesi, İzmir'in yerel gazetelerinden biridir. Gazete ilk olarak 1895 yılında Asır adı altında Selanik'te yayımlanmaya başlamıştı. Daha sonra 1908 yılından itibaren Yeni Asır adını alan gazete 1924 yılında İzmir'e taşınmıştı (Çakırbaş, 2015: 17).

²¹ Emisyon hacmi, ülkede dolaşım halinde olan toplam kâğıt para miktarıdır (İktisat Terimleri Çalışma Grubu, 2011: 83).

²² Deflasyon, fiyatlar genel düzeyinin sürekli düşmesi anlamına gelmektedir. Enflasyonun (fiyatların sürekli artması durumu) tam tersidir (İktisat Terimleri Çalışma Grubu, 2011: 92, 140).

İzmir Limanı'ndaki yükleme-boşaltma tarifelerinin Pire Limanı'na yakın olması gerekmektedir. Ancak İzmir Limanı'nda 70-150 kuruş arasında değişen yükleme-boşaltma ücretlerine karşılık Pire Limanı'ndaki yükleme-boşaltma ücretleri 22,5 kuruş civarındaydı (Anadolu, 29 Mayıs 1930).

Çalışmada daha önce bahsedildiği üzere İzmir Liman ve Körfez Şirketi, limanda yükleme-boşaltma faaliyetlerinin yanı sıra vapurla yolcu taşınmasından da sorumluydu. Şirket, tarifelerle ilgili eleştirilere, yolcu vapurlarının zarar etmekte olduğu ve bu zararın yükleme-boşaltma ücretlerinden elde edilen gelirlerle kapatıldığı şeklinde cevap vermektedir (Anadolu, 29 Mayıs 1930). Büyük Buhran yıllarında Türk şirketin yolcu vapuru faaliyetlerinden zararı 1929'da 58.445 TL, 1930'da 49.000 TL, 1931'de 63.776 TL ve 1932'de 63.706 TL idi (Kurt, 2012: 228-229). Ayrıca İzmir Liman ve Körfez Şirketinin yükleme-boşaltma ücretlerini yüksek tutmasında, Büyük Buhran nedeniyle yükleme-boşaltma gelirlerinin de azalmasının rol oynadığı söylenebilir. Zira ekonomik krizin etkisiyle İzmir Limanı'ndaki ticari faaliyetler hızlı bir şekilde azalmıştı.

İzmir Liman ve Körfez Şirketinin gelir ve giderleri incelendiğinde, ekonomik krizin başladığı 1929 yılından sonra şirketin gelirlerinde sürekli bir düşüş yaşandığı görülmektedir. Yıllık gelir 1929'da 301.861 TL, 1930'da 285.430 TL, 1931'de 277.058 TL, 1932'de 263.886 TL, 1933'te 213.540 TL ve 1934'te 179.383 TL idi. Büyük Buhran yıllarında şirketin gelirleri düşmüştü fakat diğer yandan şirketin çalışan ücretleri ve toplam masraflarında da azalma gerçekleşmişti. Şirket çalışanlarına ödenen toplam ücret 1928'de 97.970 TL, 1929'da 95.539 TL, 1930'da 95.736 TL, 1931'de 89.363 TL, 1932'de 86.450 TL, 1933'te 79.344 TL ve 1934'te 56.427 TL idi. Yaşanan bu düşüşte, çalışan sayısının azaltılması etkili olmuştu. 1928-1932 yılları boyunca şirkette 166 çalışan vardı. Fakat bu sayı 1933'te 120'ye ve 1934'te 100'e düşürülmüştü. Ayrıca toplam masraflar 1928'de 211.948 TL, 1929'da 148.639 TL, 1930'da 157.517 TL, 1931'de 149.549 TL, 1932'de 225.446 TL, 1933'te 135.833 TL ve 1934'te 113.688 TL idi (T.C. İzmir Vilayeti İstatistik Yıllığı 1933-1934: 101). Türk şirketin yıllık giderlerinde yaşanan değişimlerde, şirketin sorumluluğu altında olan vapurların genel bakımlarının rol oynadığı söylenebilir. Örneğin giderlerin yüksek olduğu 1932'de Çankaya Vapuru'na geniş çaplı bir bakım yapılmış ve vapurun yolcu taşıma kapasitesi yükseltilmişti (Kurt, 2012: 214). İzmir Liman ve Körfez Şirketinin Büyük Buhran dönemindeki yıllık kârı ise, gelir ve gider rakamları karşılaştırıldığında görüleceği üzere, 1928'de 126.136 TL, 1929'da 153.222 TL, 1930'da 127.913 TL, 1931'de 127.509 TL, 1932'de 38.440 TL, 1933'te 77.707 TL ve 1934'te 65.695 TL idi. Görüldüğü gibi, Büyük Buhran yıllarında şirketin yıllık kârında düşüş yaşanmıştı. Bu durumun şirketi, yükleme-boşaltma tarifelerini yüksek tutmaya yönlendirdiği düşünülebilir. Ancak her ne kadar şirketin yıllık kârı azalsa da şirket, ekonomik krize rağmen kâr etmeye devam etmekteydi.

Büyük Buhran yıllarında yüksek tutulan yükleme-boşaltma tarifelerinin, liman üzerinden ihracat yapan tüccara ve dolaylı olarak Ege Bölgesi'nde ihracata yönelik üretim yapan çiftçi ailelerine olumsuz yansıdığını söylemek mümkündür. İzmir Liman ve Körfez Şirketi ile ilgili bu sorunun, İzmir Limanı'nın devlet idaresi altına alınmasında rol oynadığı söylenebilir. Zira ortada, kamu yararını zedeleyen bir durum söz konusuydu ve aşağıda ele alınacağı üzere kamu yararının sağlanması hükümet için oldukça önemliydi.

İzmir Limanı'nın devlet idaresi altına alınması

Çalışmanın üçüncü bölümünde ele alındığı üzere, Fransız sermayeli İzmir Rıhtımı Anonim Şirketinin defterlerinde Aralık 1931 ve Ocak 1932'de yapılan incelemelerde, şirketin hükümete rıhtım vergisi gelirlerinden vermesi gereken payı ödemediği anlaşılmıştı. Bunun üzerine Ocak 1932'de şirkete el konulmuş ve şirketin müdürlüğüne, aynı zamanda Türk sermayeli İzmir Liman ve Körfez Şirketi müdürü olan, Dr. Hulusi Bey getirilmişti. Böylece hükümetin İzmir Limanı'nı devlet idaresi altına alma süreci resmen başlamıştı.

Fransız şirkete el konulması sonrasında hükümetin yabancı sermayeye karşı olduğuna dair iddialar ortaya atılmıştı. Bunun üzerine Nafia Vekâleti konuyla ilgili bir açıklama yapma gereği duymuştu. Bakanlığın açıklamasına göre, ülkede bir yabancı sermaye karşıtlığı bulunmamaktaydı ve kimi durumlarda yabancı şirketlere gereğinden fazla hoşgörü gösterilmekteydi. Eğer yabancı şirketler imtiyaz sözleşmelerine aykırı hareket ederlerse, hükümet buna kayıtsız kalmazdı (Elmacı, 2017: 815-816). Ulusal gazetelere yansıyan haberlerde de "temiz ve samimi sermayeler başın tacıdır" ifadeleri kullanılmış ve hukuka uygun bir şekilde faaliyet gösteren yabancı şirketlere karşı olunmadığı söylenmişti (Cumhuriyet, 17 Ocak 1932). Bu noktada belirtmekte fayda var ki, hükümet yabancı şirketleri satın alırken önceliği demiryolu, liman, elektrik, su ve havagazı gibi kamu yararını yakından ilgilendiren alanlara vermekteydi. Daha sonraları 1938'de, Celal Bayar yapmış olduğu bir konuşmada, yabancı sermayeye karşı olmadıklarını vurgulamış ve millileştirilen şirketlerin imtiyaz sözleşmelerine uymadıklarını söylemişti (Sükan, 2014: 220).

Bu arada İzmir'deki yerel basında, rıhtımın İzmir Belediyesi'ne devredilmesi gerektiğine yönelik haberler çıkıyordu. Hatta gazetelere göre rıhtımın yanı sıra, İzmir Liman ve Körfez Şirketi de belediyeye devredilmeli ve yükleme-boşaltma işleriyle belediye ilgilenmeliydi. Bunun nedeni olarak ise, liman işlerinin tek bir elden yönetilmesi gerekliliği öne sürülüyordu (Hizmet, 29 Ocak 1932). İzmir Liman ve Körfez Şirketi de limanın tek bir çatı altından idare edilmesini savunuyor ancak şirket bunun, rıhtımın kendisine devredilmesi suretiyle gerçekleşmesini istiyordu (Hizmet, 26 Şubat 1932). Rıhtımın İzmir Liman ve Körfez Şirketine mi yoksa İzmir Belediyesi'ne mi devredileceği tartışmalar-

rı ve rıhtım davası devam ederken, hükümet Fransız şirketi satın almak için harekete geçti. Nafia Vekâleti ile İzmir Rıhtımı Anonim Şirketi arasındaki ilk görüşmeler 7 Mayıs 1932'de başladı (Cumhuriyet, 8 Mayıs 1932). Görüşmeler Temmuz 1932'ye kadar devam etti ve sonunda hükümet rıhtımı satın almaya karar verdi (Hizmet, 29 Temmuz 1932). 3 Ekim 1932 tarihinde ise Nafia Vekâleti ile İzmir Rıhtımı Anonim Şirketi arasında şirketin hükümet tarafından satın alınmasına dair bir sözleşme parafe edildi (Gürsoy, 2013: 197).

İzmir Limanı'ndaki rıhtımın devredilmesi meselesiyle ilgili olarak Mart 1933'te İktisat Vekâleti tarafından yapılan açıklamada, limanın ticari açıdan önemli olması sebebiyle devlet idaresi altına alınması gerektiği belirtildi (Yeni Asır, 27 Mart 1933). Ayrıca Maliye Vekâleti de İzmir Limanı'nın hükümete bağlı bir idare aracılığıyla yönetilmesi gerektiğine dair raporunu Mayıs 1933'te TBMM Başkanlığı'na sundu (TBMM Zabıt Ceridesi, 18 Haziran 1934: TBMM Komisyon Raporu Sıra No 235). Maliye Vekâletinin raporunda, liman faaliyetlerinin kamu hizmeti gördüğü ve bu nedenden dolayı İzmir Limanı'nın özel bir şirket yerine bizzat devlet tarafından idare edilmesi gerektiği açıklandı. Zira özel şirketler ticari kaygılarla hareket ederken, bir devlet işletmesi limanda kâr amacı gütmeyen faaliyet gösterebilirdi. Bu da kamu yararının sağlanması için gerekliydi. Dolayısıyla İzmir Limanı, devlet tarafından yönetilmeliydi (TBMM Zabıt Ceridesi, 18 Haziran 1934: TBMM Komisyon Raporu Sıra No 235). Bu noktada görülmektedir ki, hükümet, sadece İzmir Limanı'ndaki rıhtımın değil, İzmir Limanı'nın bir bütün olarak devlet idaresi altına alınması gerektiğini düşünüyordu. Dolayısıyla hükümetin bu görüşleri, sadece Fransız sermayeli İzmir Rıhtımı Anonim Şirketini değil, özel bir şirket niteliği taşıyan Türk sermayeli İzmir Liman ve Körfez Şirketini de yakından ilgilendiriyordu.

Maliye Vekâletinin raporundan sonra TBMM konuyla ilgili çalışmalarına başladı ve 12 Haziran 1933'te "İzmir Rıhtım Şirketinin İmtiyazı ile Tesisatının Satın Alınmasına Dair Kanun" meclisten geçti. Kanun ile, Nafia Vekâletine, yukarıda ele alınan, 3 Ekim 1932 tarihli sözleşmeyi imzalama yetkisi verildi. Kanuna göre hükümet, İzmir Limanı'ndaki rıhtımın imtiyaz ve mülkiyet haklarını İzmir Liman ve Körfez Şirketine devredebilecekti (TBMM Kanunlar Dergisi, 12 Haziran 1933: 1019-1024). 12 Haziran 1933'te meclisten geçen "İzmir Rıhtım Şirketinin İmtiyazı ile Tesisatının Satın Alınmasına Dair Kanun", 25 Haziran 1933'te Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girdi ve Nafia Vekâleti ile İzmir Rıhtımı Anonim Şirketi arasında satın alma sözleşmesi imzalandı. Hükümetin satın almayla ilgili hukuki dayanağı, 18 Mayıs 1891 tarihinde şirket ile Osmanlı Hükümeti arasında imzalanmış olan imtiyaz anlaşmasıydı (TBMM Kanunlar Dergisi, 12 Haziran 1933: 1019-1024).²³ Hükümet ile İzmir Rıhtımı

²³ Osmanlı Hükümeti ile İzmir Rıhtımı Anonim Şirketi arasında imzalanmış olan 1891 tarihli sözleşmenin 12. maddesine göre, devlet 1 Ocak 1913 tarihinden sonra şirkete ait rıhtım, bina ve arazileri satın alabilecekti (Kütükoğlu, 2000b: 234).

Anonim Şirketi arasında yapılan satın alma sözleşmesine göre şirketin İzmir Limanı'ndaki arsa ve binaları devlet mülkiyetine geçecekti. Bu satın alma karşılığında yapılacak ödeme, dört taksit halinde ödenecek 1.950.000 frank, 21 taksitde bölünen 5.718.636 frank ve tek seferde ödenecek 158.844 frank olarak, toplamda 7.827.480 frank şeklinde kabul edildi (Resmî Gazete, 25 Haziran 1933).

Yukarıda değinildiği üzere hükümet, İzmir Limanı'ndaki rıhtımı İzmir Liman ve Körfez Şirketine devretme hakkına sahipti. Hükümet bu hakkını 15 Şubat 1934 tarihinde kullandı ve karar 28 Şubat 1934'te "İzmir Rıhtım Tesisinin İzmir Liman ve Körfez Şirketine Devrine Ait Talimatname" adı altında Resmî Gazete'de yayımlandı (Kütükoğlu, 2000b: 237). Böylece rıhtımın yönetimi İzmir Liman ve Körfez Şirketine devredildi. Talimatnamede bu devir işleminden sonra İzmir Limanı'nda uygulanacak olan gümrük tarifeleri de yer alıyordu. Bu tarifelere göre, ithalattan mal değerinin %1'i oranında rıhtım vergisi alınacak fakat ihraç edilen ürünlerden rıhtım vergisi alınmayacaktı (Resmî Gazete, 28 Şubat 1934). Bu noktada görülmektedir ki, Büyük Buhran yıllarında İzmir Limanı üzerinden yapılan ihracatı olumsuz etkileyen hususlardan biri olan ihracat mallarından rıhtım vergisi alınması, rıhtımın İzmir Liman ve Körfez Şirketine devredilmesi ile son buldu. Bu da kamu yararının sağlanması ve bölgenin ekonomisi için önemli bir gelişmeydi. Zira ihracattan alınan rıhtım vergisinin kaldırılması ile ihracatçı tüccarın ve üreticinin maliyeti azalacaktı.

İzmir Limanı'ndaki rıhtımın İzmir Liman ve Körfez Şirketine devredilmesi ile, limandaki yükleme-boşaltma, yolcu taşımacılığı ve rıhtımın yönetimi faaliyetleri resmen tek çatı altında toplanmıştı. Böylece limandaki önemli bir sorun çözüme kavuşmuştu. Fakat hükümetin İzmir Limanı ile ilgili planı henüz bitmemişti. Sırada, limanın bütünüyle ve doğrudan hükümete bağlı bir idare altına alınması vardı. Maliye Vekâletinin konuyla ilgili raporunda açıkça görüldüğü üzere, hükümetin görüşü, limanın kamu hizmeti görmesi nedeniyle özel bir şirket tarafından yönetilmemesi gerektiği yönündeydi. İzmir Liman ve Körfez Şirketi de her ne kadar Türk sermayeli olsa da özel şirket niteliği taşımaktaydı ve limanı, kâr amacı güderek yönetmekteydi. Bu da şirketin uyguladığı yükleme-boşaltma tarifelerinin yüksek oluşunda görülmektedir. Ayrıca şirket, İzmir ticaretine zarar verdiği gerekçesiyle İzmir basını tarafından eleştirilmekteydi. Dolayısıyla limanda, kamu yararını zedeleyen bir durum söz konusuydu.

İzmir Liman ve Körfez Şirketinin tasfiye edilerek limanın devlet idaresi altına alınması için hazırlanan "Liman İşlerinin Hükümetçe İdaresine Dair Kanun", 18 Haziran 1934 tarihinde TBMM'de kabul edildi ve yürürlüğe girmesi 25 Haziran 1934'te Resmî Gazete'de yayımlanmasıyla gerçekleşti (TBMM Kanunlar Dergisi, 18 Haziran 1934: 852). Kanunun mecliste görüşülmesi esnasında Maliye Vekili Fuat Bey (Ağralı), limanın hükümet idaresi altına alınmasının gerekçesi olarak, liman işlerinin bir kamu hizmeti niteliği taşımasını göstermiş

ti. Fuat Bey ayrıca, kanun ile İstanbul Liman Şirketinin de tasfiye edileceğini açıklamıştı (TBMM Zabıt Ceridesi, 18 Haziran 1934: 212). İzmir Limanı'nı ve İstanbul Limanı'nı yönetecek idarelerin kurulması, hükümet tarafından kabul edilen 27 Aralık 1934 tarihli "İstanbul ve İzmir Liman İşleri Müdürlüklerinin Vazifelerine ve Bunların Murakabesine Dair Kararname" ile gerçekleşti. Kararname Resmî Gazete'de 5 Ocak 1935'te yayımlandı. Kararname ile İzmir Limanı'nın yönetimi İzmir Liman İşleri Umum Müdürlüğüne, İstanbul Limanı'nın yönetimi ise İstanbul Liman İşleri Umum Müdürlüğüne verildi. Her iki idare de Maliye Vekâletine bağlı olacaklardı (Resmî Gazete, 5 Ocak 1935). İzmir Liman İşleri Umum Müdürlüğünün yönetimine Dr. Hulusi Bey tayin edildi (BCA, 30.11.1.0.92.44.14). İdareye yükleme-boşaltma işlerini yapma, rıhtım vergisi toplama, rıhtımdaki atlı tramvayı işletme ve İzmir Limanı'nda yolcu taşıma hakları verildi (Resmî Gazete, 5 Ocak 1935). Böylece, 1932 yılının başında Fransız sermayeli İzmir Rıhtımı Anonim Şirketine el konulmasıyla başlayan İzmir Limanı'nın bütünüyle devlet idaresi altına alınması süreci resmen tamamlandı. İzmir Limanı, 5 Ocak 1935'ten itibaren Maliye Vekâletine bağlı İzmir Liman İşleri Umum Müdürlüğü tarafından yönetilmeye başlandı.

Sonuç

Bu çalışma ile, Büyük Buhran yıllarında İzmir Limanı'nın hukuki durumunda yaşanan değişimler neden-sonuç ilişkisi çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Araştırma ile ulaşılan sonuçlardan biri, Büyük Buhran'ın, İzmir Limanı'nın devlet idaresi altına alınmasında rol oynadığı yönündedir. Şöyle ki, ekonomik krizin dünyadaki ve Türkiye'deki etkilerinden biri, dış ticaret hacimlerinin azalması olmuştu. Bu da bir ihracat merkezi olan İzmir Limanı'na olumsuz yansımıştı. Çalışmanın ikinci bölümünde bahsedildiği üzere, limandaki ihracat 1929-1931 yılları arasında değer olarak 80.853.923 TL'den 43.268.584 TL'ye, miktar olarak ise 193.285.622 kg'den 158.886.075 kg'ye gerilemişti. İzmir Limanı üzerinden yapılan ihracatta yaşanan düşüş, ülke ekonomisine de zarar vermekteydi. Dolayısıyla limandaki ihracat faaliyetlerini olumsuz etkileyen sorunların çözüme kavuşturulması gerekmektedir. Bu noktada belirtmekte fayda var ki, İzmir'in yerel basınında, hükümetin İzmir Limanı'nı millileştirmeye karar vermesi ile ilgili haberler 1930 yılının sonlarında çıkmaya başlamıştı. Hükümetin resmen harekete geçmesi ise Ocak 1932'de gerçekleşmişti. Dolayısıyla Büyük Buhran'ın dış ticareti olumsuz etkilemesi üzerine, hükümetin limanı millileştirmek için harekete geçmiş olduğu düşünülebilir.

Çalışma ile ulaşılan bir diğer sonuç, İzmir Limanı'nın devlet idaresi altına alınmasında, Fransız sermayeli İzmir Rıhtımı Anonim Şirketinin ve Türk sermayeli İzmir Liman ve Körfez Şirketinin limandaki ihracat faaliyetlerine zarar veren uygulamalarının etkili olduğu yönündedir. Fransız şirket, limandaki rıhtımın yönetiminden sorumluydu ve ihracattan rıhtım vergisi toplamaktaydı. Türk

şirket ise, yüksek miktarda yükleme-boşaltma ücreti almaktaydı. Her iki şirket de aldıkları bu ücretler nedeniyle yerel basın tarafından eleştirilmekteydiler. Zira ihracattan rıhtım vergisi alınması ve yükleme-boşaltma ücretlerinin yüksek oluşu, İzmir Limanı üzerinden ihracat yapan tüccarın maliyetini yükseltmekteydi. Bu da önemli bir ihracat bölgesi olan ve İzmir Limanı üzerinden dünyaya açılan Ege Bölgesi'nin ve dolayısıyla Türkiye'nin ekonomisini olumsuz etkilemekteydi. Ayrıca Fransız şirket ile ilgili yolsuzluk problemi de mevcuttu. Şirket rıhtım gelirlerini az göstermek suretiyle bu gelirlere devlete vermesi gereken payı da azaltmıştı. Bu da ülke ekonomisi aleyhinde önemli bir sorun teşkil etmiş ve İzmir Limanı'nın millileştirilmesi sürecini başlatan olay olmuştu.

İzmir Limanı'nın yönetimiyle ilgili tüm bu sorunlar, kamu yararını zedeleyen bir durum ortaya çıkarmaktaydı. Hükümetin de kamu yararını sağlayabilmek için İzmir Limanı'nın hukuki durumuna müdahale ettiğini söylemek mümkündür. Zira İktisat Vekâleti ve Maliye Vekâleti, İzmir Limanı'nın özel bir şirket yerine bir devlet idaresi tarafından yönetilmesi görüşüne sahiptiler. Buna gerekçe olarak ise, özel bir şirketin kâr amacı güderek çalışacağını ve kamu yararını gözetmeyeceğini göstermişlerdi. Öte yandan bir devlet idaresi, İzmir Limanı'nı kâr amacı gütmeyen ve kamu yararını gözeterek yönetebilirdi. Dolayısıyla çalışma ile ulaşılan bir diğer sonuç, İzmir Limanı'nın millileştirilmesinde kamu yararının gözetilmesi nedeninin etkili olduğu yönündedir.

Ayrıca, 1932 yılında hükümet tarafından Fransız sermayeli İzmir Rıhtımı Anonim Şirketine el konulması sonrasında Türkiye'de yabancı sermaye karşıtlığı olduğuna yönelik iddialar ortaya atılmıştı. Fakat Fransız şirkete el konulmasına yol açan olay, şirketin yolsuzluk yaptığının anlaşılması olmuştu. Ülke ekonomisine zarar veren bu duruma hükümetin kayıtsız kalmayarak müdahale etmesi oldukça doğaldı. Ayrıca, hükümet, Fransız şirkete ait olan rıhtımı satın aldıktan sonra Türk sermayeli İzmir Liman ve Körfez Şirketini de tasfiye etmişti. Dolayısıyla İzmir Limanı'nın devlet idaresi altına alınmasında yabancı sermayeye değil, özel sermayeye karşı bir tutumun olduğu anlaşılmaktadır. Zira tıpkı Fransız şirket gibi, Türk şirket de özel bir şirketti ve kâr amacı güderek çalışmaktaydı. Hükümet raporlarında vurgulandığı üzere liman yönetimi, bir çeşit kamu hizmeti olduğu için özel sermayeye bırakılmamalıydı. Dolayısıyla limanın devlet idaresi altına alınması süreci değerlendirildiğinde, İzmir Limanı'nın millileştirilmesinin bir yabancı sermaye karşıtlığından kaynaklanmadığını söylemek mümkündür. Bu çalışma sonunda ulaşılan genel bir sonuç belirtilecek olursa, Büyük Buhran'ın İzmir Limanı'nı ticari açıdan olumsuz yönde etkilediği fakat diğer yandan limanın devlet idaresi altına alınmasında da rol oynadığı söylenebilir. Dolayısıyla 1929 Krizi'nin İzmir Limanı'na hukuki açıdan olumlu bir etkisinin olduğu görülmektedir.

Kaynakça

- (12 Ocak 1929). Anadolu ve Mersin-Tarsus-Adana Demir Yolları ve Haydar Paşa Limanı ve Zürihte Şark Demir Yolları Bankası arasında münakit dört kita itilafname ve merbutatının tasdiklerine ait kanun [1928]. *Resmî Gazete*.
- (25 Nisan 1930). Tahmil ve tahliye. *Anadolu*.
- (29 Nisan 1930). Liman inhisarları. *Anadolu*.
- (30 Nisan 1930). Liman inhisarı. *Anadolu*.
- (1 Mayıs 1930). Liman inhisarı. *Anadolu*.
- (29 Mayıs 1930). Liman işleri meselesi. *Anadolu*.
- (30 Aralık 1930). İzmir Rıhtımı hükümet tarafından satın alınacaktır. *Hizmet*.
- (23 Aralık 1931). İzmir rıhtım şirketinde teftişat. *Cumhuriyet*.
- (12 Ocak 1932). İzmir rıhtım şirketini hükümet aldı. *Cumhuriyet*.
- (17 Ocak 1932). İzmir rıhtım şirketine niçin vaz'iyet edildi?. *Cumhuriyet*.
- (29 Ocak 1932). Kestirme yol. *Hizmet*.
- (23 Şubat 1932). Rıhtım şirketi. *Hizmet*.
- (26 Şubat 1932). Liman ve rıhtım işleri. *Hizmet*.
- (30 Mart 1932). Rıhtım suiistimali davası dün başladı. *Anadolu*.
- (8 Mayıs 1932). İzmir rıhtım şirketi satın alınıyor. *Cumhuriyet*.
- (29 Temmuz 1932). İzmir Rıhtımı. *Hizmet*.
- (3 Ağustos 1932). Rıhtım davası. *Hizmet*.
- (30 Ağustos 1932). Rıhtım davası. *Hizmet*.
- (27 Mart 1933). Rıhtım işleri. *Yeni Asır*.
- (25 Haziran 1933). İzmir Rıhtım Şirketinin imtiyazı ile tesisatının satın alınmasına dair kanun [1933]. *Resmî Gazete*.
- (9 Eylül 1933). *Yeni Asır*.
- (28 Şubat 1934). İzmir rıhtım tesisatının İzmir Liman ve Körfez Şirketine devrine ait talimatname [1934]. *Resmî Gazete*.
- (5 Ocak 1935). İstanbul ve İzmir Liman İşleri Müdürlüklerinin vazifelerine ve bunların murakabesine dair kararname [1934]. *Resmî Gazete*.
- (14 Mart 1935). İzmir Limanı nizamnamesi hakkında kararname [1935]. *Resmî Gazete*.
- Amadeo, K. (2020). *Unemployment rate by year since 1929 compared to inflation and GDP*. The Balance. 10 Ağustos 2020 tarihinde <https://www.thebalance.com/unemployment-rate-by-year-3305506> adresinden erişildi.

- Aksoy, Y. (2002). *Smyrna-İzmir: Efsaneden gerçeğe*. İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını.
- Arıkan, Z. (1985). Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde İzmir basını. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (c. 1, s. 103-111). İletişim Yayınları.
- Atay, Ç. (1998). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İzmir planları*. Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı.
- Avcı, R. (2015). Sömürünün ulaşım aygıtları: Bağdat Demiryolu özelinde Alman emperyalizmi. *Mukaddime*, 6(2), 263-282.
- Azrak, Ü. (1970). Millileştirme ve kamu hizmeti. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 36(1-4), 44-78.
- Bahar, O. (2004). Türkiye'de Atatürk Dönemi'nde (1923-1938) uygulanan para politikaları. *Yönetim ve Ekonomi*, 11(1), 155-166.
- Baykara, T. (1974). *İzmir şehri ve tarihi*. Ege Üniversitesi Matbaası.
- Çakırbaş, E. (2015). *İzmir basınındaki yansımalarıyla Serbest Cumhuriyet Fırkası*. [Yüksek lisans tezi], Aksaray Üniversitesi.
- Elmacı, M. E. (2017). Ekonomik bir kurum olarak devletleştirme sürecinde İzmir Limanı ve yolsuzluk mahkemeleri. E. Ünlen (Ed.). *Türkiye Cumhuriyeti'nin Ekonomik ve Sosyal Tarihi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri* (781-835). Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Eşiyok, A. (2010). Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya ekonomisine eklenmesinde bir dönüm noktası: 1838 Serbest Ticaret Anlaşması. *Mülkiye*, 34(266), 67-108.
- Goffman, D. (1995). *İzmir ve Levanten dünya (1550-1650)* (A. Anadol ve N. Kalaycıoğlu, Çev.). Tarih Vakfı Yurt Yayınları. (Orijinali 1990'da yayımlanmıştır).
- Gözcü, A. (2013). *1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye*. (2. Bs.). Libra Kitapçılık ve Yayıncılık.
- Gürsoy, M. (2013). *Tarihi, ekonomisi ve insanları ile bizim İzmirimiz*. (2. Bs.). Metis Yayıncılık.
- Liman*. EtimolojiTürkçe. 7 Ağustos 2020 tarihinde <https://www.etimolojiturkce.com/kelime/liman> adresinden erişildi.
- İktisat Terimleri Çalışma Grubu (2011). *İktisat terimleri sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Işık, F. (2009). Anadolu-İon uygarlığı: Kolonizasyon ve Doğu Hellen kavramlarına eleştirel bir bakış. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Anadolu Dergisi*, (35), 53-86.

- Işık, N. ve Duman E. (2012). Reel ve finansal göstergeler açısından 1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve 2008 Küresel Krizi: Karşılaştırmalı bir analiz. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 19(2), 239-260.
- Karabulut, U. (2011). *Ticari açıdan İzmir Limanı (1923-1929)*. [Yüksek lisans tezi], Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Kasaba, R. (1994). İzmir. Ç. Keyder, E. Özveren, D. Quataert (Ed.). *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri*, (1-22). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Koçak, F. (2013). *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e İzmir şehrinde üretim ve dış ticaret*. İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını.
- Kurt, S. (2012). *İzmir'de kamusal hizmetler 1850-1950*. İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını.
- Kurutlu, V. T. (2013). *19. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'da aydınlatma aracı olarak havagazi*. [Yüksek lisans tezi], Gazi Üniversitesi.
- Kütükoğlu, M. (2000a). *XV. ve XVI. asırlarda İzmir kazasının sosyal ve iktisadi yapısı*. İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını.
- Kütükoğlu, M. (2000b). *İzmir tarihinden kesitler*. İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını.
- Memiş, N. (2008). *19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda ekonomik yapı ve dış ticaret*. [Yüksek lisans tezi], Atatürk Üniversitesi.
- Néré, J. (1980). *1929 Krizi* (V. Toprak, Çev.). Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları. (Orijinali 1968'de yayımlanmıştır).
- Öner, D. (2015). *Deniz ticaretinde limanlar ve Türkiye uygulaması*. [Yüksek lisans tezi], İstanbul Üniversitesi.
- Önsoy, R. (1988). *Tanzimat Dönemi Osmanlı sanayii ve sanayileşme politikası*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pamuk, Ş. (1988). *100 soruda Osmanlı-Türkiye iktisadi tarihi 1500-1914*. Gerçek Yayınevi.
- Pınar, İ. (1998). *Gezginlerin gözüyle İzmir: XVII. Yüzyıl*. Akademi Kitabevi.
- Sükan, B. (2014). İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de yabancı sermaye anlayışı. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 14(54), 195-222.
- T.C. Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü. İstatistik Yıllığı 1939-1940.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA).
- T.C. İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, Haziran 1930.
- T.C. İzmir Vilayeti İstatistik Müdürlüğü. İstatistik Yıllığı 1932-1933.

- T.C. İzmir Vilayeti İstatistik Müdürlüğü. İstatistik Yıllığı 1933-1934.
- Tatar, T. (2012). *Osmanlı İmparatorluğunun sömürgeleşme sürecinde Levanten bir Kent: İzmir*. [Doktora tezi], Ankara Üniversitesi.
- TBMM Kanunlar Dergisi, 12 Haziran 1933.
- TBMM Kanunlar Dergisi, 18 Haziran 1934.
- TBMM Komisyon Raporu Sıra No: 235. *İzmir liman ve körfez işlerinin hükümetçe idaresi hakkında 1/734 numaralı kanun layihası ve iktisat ve bütçe encümenleri mazbataları*. TBMM Zabıt Ceridesi, 18 Haziran 1934.
- TBMM Zabıt Ceridesi, 18 Haziran 1934.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (1977). *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin iktisadi politika arayışları*. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (2009). *Uygulamaya geçerken Türkiye'de devletçiliğin oluşumu*. Bilge Kültür Sanat.
- Tezel, Y. S. (2015). *Cumhuriyet Döneminin iktisadi tarihi (1923-1950)*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tokgöz, E. (2007). *Türkiye'nin iktisadi gelişme tarihi (1914-2007)*. (8. Bs.). İmaj Yayınevi.
- Topuz, H. (2009). XIX. yüzyılda Osmanlı limanlarından gerçekleşen ticaret hacmi ve dış ticaretine yönelik bir analiz (1878-1913). *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 1(1), 114-128.
- United Nations Statistics Division. (1962). *International trade statistics 1900-1960*. 10 Ağustos 2020 tarihinde <https://unstats.un.org/unsd/trade/imts/Historical%20data%201900-1960.pdf> adresinden erişildi.
- Ünal, N. (2015a). *İki Osmanlı liman kenti İzmir ve Selanik*. İmge Kitabevi Yayınları.
- Ünal, N. (2015b). *Sorularla İzmir tarihi*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını.
- Varlık, B. (1980). 1930-1940 yılları arasında Türkiye'de tarımsal kooperatifler üzerine bir deneme. *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 1(3), 101-133.
- Varlık, B. (1981). Ahmet Hamdi Başar'da buğday meselesi. *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 2(6), 85-105.
- Yorulmaz, Ş. (1993). XIX. yüzyıl'da kozmopolit bir ticaret kenti: İzmir. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 133-148.
- Yüksel, M. Ş. (2004). Arap kaynaklarında Timur. *Ahmet Yesevi Üniversitesi Bilig Dergisi*, (31), 85-126.

Etik kurul onayı

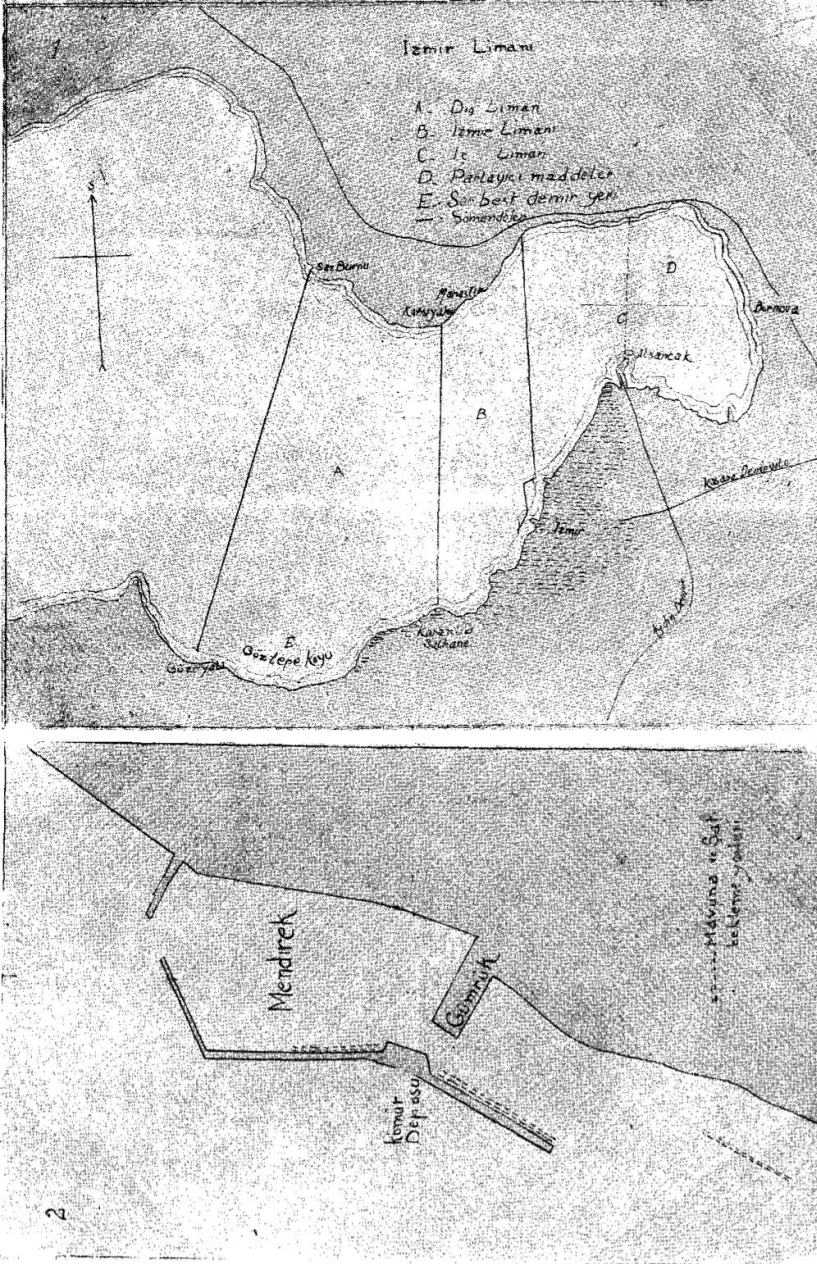
Bu çalışma, Etik Kurul İzni Gerektiren Çalışmalar içerisinde; anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar, insan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması, insanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar, hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar ve kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalardan herhangi biri dahilinde olmaması nedeni ile Etik Kurulu İzni gerektirmeyen çalışmalar arasında yer almaktadır.

Çıkar çatışması beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Ekler

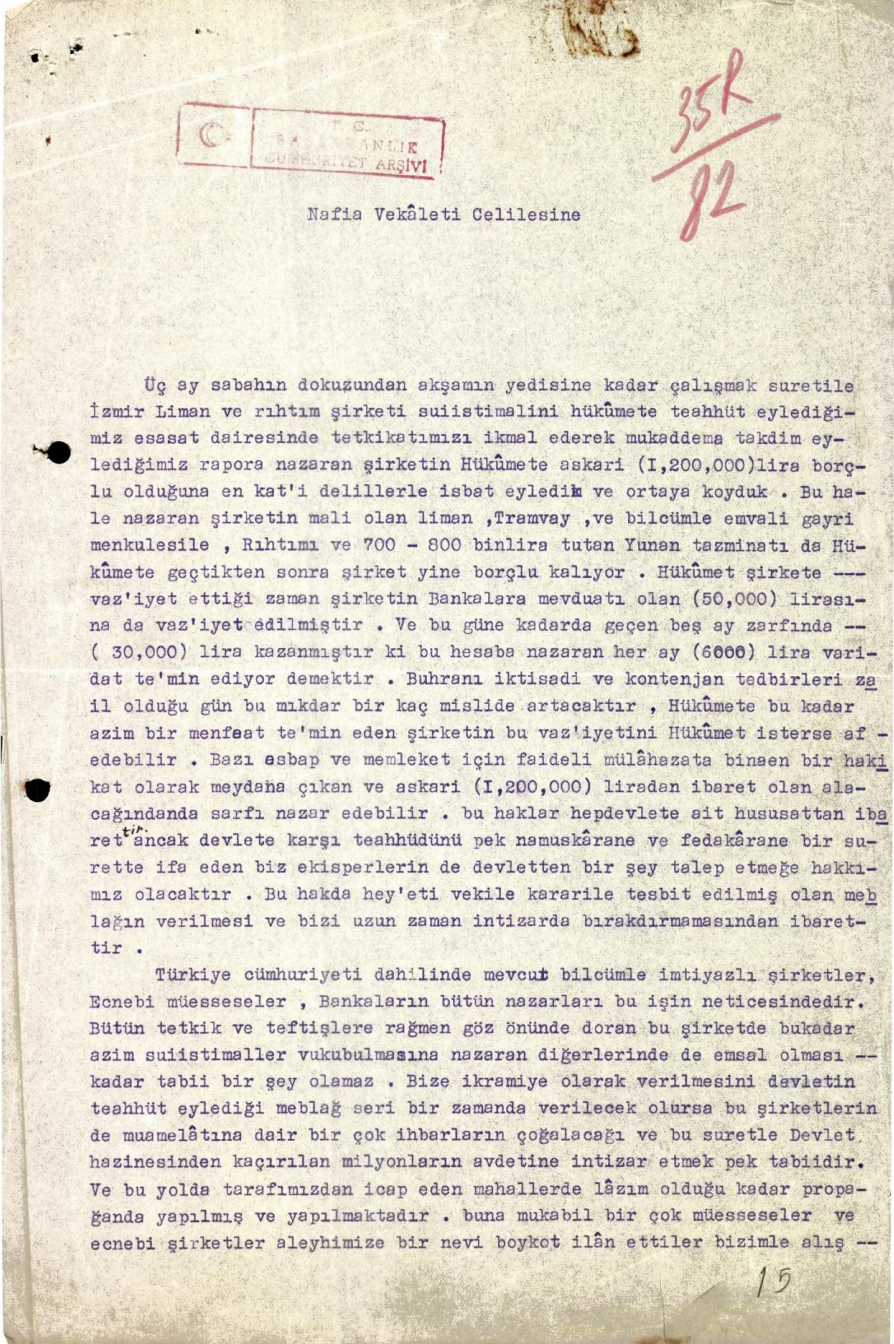
Ek 1: İzmir Limanı'nın 1935 tarihli İzmir Limanı nizamnamesinde yer alan haritası

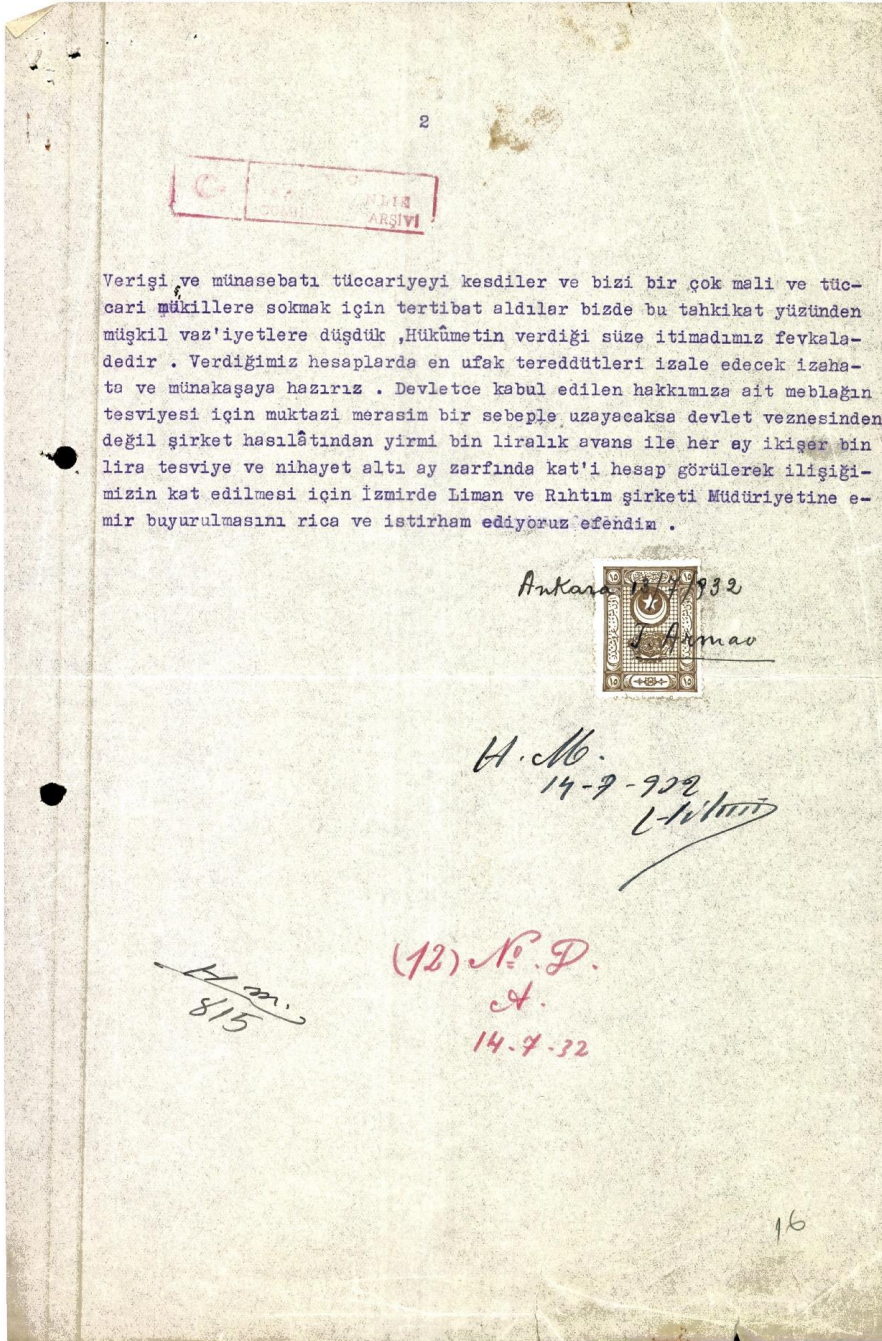

Kaynak: (14 Mart 1935). İzmir Limanı nizamnamesi hakkında kararname [1935].

Resmî Gazete.

Ek 2: İzmir Rıhtımı Anonim Şirketinin defterlerinde yapılan incelemelere dair rapor

Kaynak: BCA, 230.0.0.0.131.20.3.

Ek 3: 29 Nisan 1930 tarihli Anadolu gazetesinde yer alan İzmir Liman ve Körfez Şirketi ile ilgili karikatür

Limani inhisarları

Bu şirket niçin teşekkül etti,
ne yapacaktı ve şimdi ne
iş yapıyor

—1—

Inhisarlar hakkındaki neşriyatımız henüz bitmiş değildir. İsmet Paşa hükümetinin hazırladığı büyük iktisat programından ilham alarak giriştiğimiz bu işte daha pek çok söyleyeceklerimiz vardır.

tin yüksek prensibini tabak-kuz ettirecek yollarda yürümüş müdür? Bizce ve hatta bütün İzmirililerce: Hayır!...

İzmir limanındaki tahmil ve tahliye işlerinin mükemmel bir surette idare edilebilmesi için

Kaynak: (29 Nisan 1930). Liman inhisarları. *Anadolu*.

Balkanlarda fethiye camisi örnekleri: Selanik, Sofya ve Ohri Ayasofyaları

Fethiye mosque examples in the Balkans: Thessaloniki, Sofia and Ohrid Hagia Sophias

Gönderim Tarihi / Received : 13.03.2021

Kabul Tarihi / Accepted : 03.06.2021

Doi: <https://doi.org/10.31795/baunsobed.896154>

Selçuk URAL¹

ÖZ: Osmanlı Türkleri için Balkan toprakları her dönemde mühim bir yere sahip olmuştur. Balkanlarda gerçekleşen her fetih, Osmanlıların devletleşme sürecini tamamlamalarında büyük katkı sağlamıştır. Böylece Osmanlılar Balkanlardaki egemenlikleriyle dünyada etkili bir devlet olabilmişlerdir. Osmanlılar Balkanlarda hakimiyet sağlamaya başladıkları andan itibaren de klasik imar ve iskân politikasını uygulamaya koyulmuşlardır. Fethedilen her bölgede yoğun bir imar faaliyeti gerçekleştirilmiştir. Yeni imaretler, bedestenler, kervansaraylar, köprüler, camiler, pazar yerleri inşa edilmiştir. Ayrıca fethi gerçekleştirilen her şehir veyahut kasabada Türk-İslam Medeniyetinin bir geleneği de yaşatılmaya çalışılmıştır. Bu gelenek “fetih hakkı” şeklinde isimlendirilmiştir. Özellikle savaşarak ele geçirilen şehirlerin en gösterişli veyahut büyük mabedinde ezan okunmuştur. Sonrasında cuma namazı da burada kılınmıştır. Bu usul, şehrin Türk-İslam geleneği çerçevesinde fethedildiğini ortaya koymuştur. Böylelikle o şehrin fethedildiği tescillenirken o mabet de Türk-İslam geleneğince yeniden iskân edilmiştir. Osmanlıların bu gelenekleri sayesinde farklı coğrafyalardaki birçok mabet günümüze kadar ayakta kalabilmiştir. Bu çalışmada da Balkanlarda bu Osmanlı geleneğinin uygulandığı Sofya, Selanik ve Ohri şehirlerindeki Ayasofya Camileri yer almıştır.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, Rumeli, Ayasofya, Fetih, Cami.

ABSTRACT: For the Ottoman Turks, the Balkan lands have always been an important place. Every conquest in the Balkans contributed significantly to the nationalization of the Ottoman. Thus, the Ottomans could be an effective state in the world with their dominance in the Balkans. From the moment that the Ottomans began to rule in the Balkans, they have implemented the classical zoning and settlement policy. Zoning activity was carried out in every region conquered. New imaret, bedesten, kervansaray, bridges, mosques and bazaar places were built. In every city or town conquered, a tradition of the Turkish-Islamic civilization was tried to be kept alive. This tradition has been named as the right of conquest. Especially in the most glorious or big temples of the cities that were seized

¹Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi / Rektörlük Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Koordinatörlüğü, sural@subu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5734-8302>

by fighting, the call to prayer has been recited. After that, friday prayer was performed there. This method reveals that the city was conquered within the framework of the Turkish-Islamic tradition. Thus, while it was registered that the city was conquered, that temple was inhabited according to the Turkish-Islamic tradition. With this tradition of the Ottomans, many temples in different geographies have survived to the present day. In this study, Hagia Sophia Mosques in the cities of Sofia, Thessaloniki and Ohrid where this Ottoman tradition was applied in the Balkans were included.

Keywords: The Balkans, Rumelia, Hagia Sophia, Conquest, Mosque.

EXTENDED ABSTRACT

Literature review

In this study, Hagia Sophia Mosques which are located in the strategically important cities of Rumelia such as Thessaloniki, Sofia and Ohrid are discussed. It has been revealed in the historical and political process that the churches or monasteries in the aforementioned cities began to be called "Friday Mosque" or "Conquest Mosque". In the research the Ottoman archive documents, Ottoman historical chronicles, local resources of the region and national international secondhand resources were examined and it was aimed to clarify the subject. Thus, the political, cultural, social, religious, and historical processes of the temples called Hagia Sophia in the Balkans from past to present have been revealed. In the study, the reasons behind the conversion of these places of worship into mosques were also mentioned and up-to-date information about the physical conditions of these temples which have survived to the present day, was provided.

Methodology

As structures experience some changes under different beliefs, cultures, and administrations, in this study which investigates the historical processes of the temples called Hagia Sophia in Greece, Bulgaria, and North Macedonia, the establishment periods of the mentioned places of worship, their founders and the physical and religious changes they have undergone in history local resources of the region, archival documents, and first and second hand resources were revealed by the method of examination and evaluation.

Findings and discussion

The data obtained in the research, archive files, were analyzed within the framework of primary and secondary sources and the findings obtained as a result of the research are given below.

Result and recommendations

The cities of Thessaloniki, Sofia, and Ohrid in the Balkans, which were ruled by the Ottoman Turks for about five hundred years, became the important centers of the region in terms of administrative, economic, social and cultural aspects.

This development process manifested itself with the understanding of tolerance and development-based management that the Ottomans applied in the Balkans.

Thanks to this approach, a tremendously positive process has been experienced in the region both in human and physical terms. In the case of a contrary

approach to this view, other cultures, beliefs and civilizations could not be mentioned in the Balkans under the conditions of that day.

Thus, the fact that the most spectacular or the biggest temples in the cities conquered by war, which is a tradition in the practice of Ottoman conquest and settlement, were chosen as an indicator of the Turkish conquest can be more accurately explained with this view.

The need for mosques immediately after the capture of the cities in the Balkan campaigns that lasted for many years is an important factor in this situation. In order to meet the worship needs of Muslims, the most ostentatious places of worship in the Balkan cities of other religions were preferred. Because the Ottomans took care to maintain the custom of performing the first friday prayer worship, which the Muslim faith saw as a sign of conquest. Moreover, this practice was often not used in the cities that surrendered peacefully, and the churches and monasteries in the region were left to the use of non-Muslims.

Thus, after the Turks took over the Balkan cities and during the Ottoman rule in the region, the places of worship of non-Muslims were not damaged. Furthermore, the Balkan peoples were given the opportunity to freely practise their faith. Unless there was a rebellion against the Turks or an alliance with their enemies, the lives and existence of other beliefs in the Balkans were not interfered with and their places of worship were not touched. Thus, this conversion event cannot be explained as the destruction of a belief.

Thus, the Ottomans, in line with the Turkish-Islamic Civilization tradition secured all the people, beliefs, and places of worship in the cities that they captured. As a result of the rule of the Ottomans, many places of worship in the Balkan cities were repaired and made more useful than they were before. For this reason, there was no forced conversion event in the Balkans for many years under the Ottoman rule. It should be noted that it is the preservation of the structures belonging to other faiths in the cities captured by the Ottomans even when they are converted into Islamic places of worship, and that it ensures that they host beliefs forever.

Giriş

Osmanlıların Türk-İslam Medeniyetini üç kıtada yaşatıp bir cihan devleti olmalarına vesile olan ve Türk Milletinin bekasında yeni ufuklar açan tarihi süreç; Rumeli topraklarına başlatılan akınlar sayesinde gerçekleşmiştir. Bu vesileyle Osmanlı Türkleri açısından Anadolu topraklarındaki hakimiyetten önce Balkanlarda bir siyasi egemenlik mücadelesine girilmiştir (İnalçık, 1973/1993; Lowry, 1942/2008). Osmanlıların kuruluş devrinde Rumeli'deki geniş fetih sürecindeki başarısında, Selçuklu mirası üzerine inşa ettikleri idari, dini ve sosyal müesseseler ile bu müesseseleri muhafazayla birlikte geliştirmiş olmaları mühim bir etkiye sahip olmuştur. Ayrıca Rumeli coğrafyasında karşılaşılan geniş ve verimli arazilerin Osmanlı ahalisinin dikkatini çekmesi ile fetih sürecine dahil olan askeri sınıfın bu topraklarda yaşamak istemeleri de bölgede başarıyı destekleyici etkenler arasında gösterilebilir (Şentürk, 1993: 89). Bu bakış açısıyla Osmanlıların son derece bilinçli ve doğru bir sistem dâhilinde Rumeli'ye giriş hareketini tertipleedikleri daha iyi anlaşılabilir.

Bu minvalde Osmanlı Devleti'nin egemenliğinin yayılma dönemindeki fetihleri sürecinde çatışma sonucu fethedilen bölgelerdeki şehirlerin en geniş ve yahut en gösterişli mabedinin, Osmanlıların Balkanlardaki akınlarının birer galibiyet nişanesi olarak camiye dönüştürüldüğü de bilinmektedir. Bu vesileyle Rumeli coğrafyasındaki İşkodra, Eğriboz, Belgrad, Rodos, Sofya, Selanik ve hatta İstanbul (Kiel, 1985; Delilbaşı, 1987; Gradeva, 1994; Adıyeke, 1999; Koyuncu, 2014a) gibi şehirlerde olduğu üzere, savaşarak ele geçirilmiş birçok şehirde anlık ve acil ihtiyaçlar durumunda da bazı ibadethanelerin camiye tahvil edildiğine dair örnekler bulunmaktadır. Osmanlılar öncelikle bu şehrin bir mücadele sonucu fethedilip edilmediği usulüne odaklanmışlardır. Diğer noktaysa ordunun durakladığı bazı mıntikalarda ihtiyaca mukabil olmak üzere ve özellikle de İslam inancında da belirtildiği üzere kalabalık bir halde kılınabilen cuma namazı ibadetinin gerçekleştirilebilmesi için bazı mabetlerin Müslüman ibadethanesine dönüştürülmesidir. Bu örnek ise oldukça az karşılaşılan bir durumdur. Çünkü Osmanlılar kendi medeniyetlerinin göstergesi olması açısından, fethettikleri bölgelere sayıca fazla olmak üzere yeni ibadethaneler, kervansaraylar, hanlar, konaklar, köprüler gibi eserler kurmuşlardır. Bu yapılar da oldukça gösterişli ve gündelik hayatın gelişmesine doğrudan etki eder bir durumu ortaya çıkarmıştır. Çalışmanın amacı Rumeli'de Osmanlı hakimiyetiyle birlikte "Cuma Camisi" veyahut "Fetih Camisi" şeklinde adlandırılarak anılmaya başlanan benzer nitelikteki bazı mabetlerin geçirdiği siyasi ve tarihi sürece odaklanmak olmuştur.

Literatür taraması

Bu çalışmada Selanik, Sofya ve Ohri gibi Rumeli'de mühim stratejik öneme haiz şehirlerdeki Ayasofya Camileri ele alınmıştır. Bahsi geçen kentlerdeki

Aziz Sofya isimli kilise veyahut manastırların “Cuma Camisi” veyahut “Fetih Camisi” isimleriyle anılmaya başlandığı tarihi ve siyasi süreç ortaya çıkarılmıştır. Araştırmada; Osmanlı arşivi belgeleri, Osmanlı tarihi kronikleri, bölgenin yerel kaynakları ve ulusal-uluslararası ikinci el kaynaklar incelenerek, konuya açıklık getirmek istenmiştir. Böylelikle geçmişten günümüze Balkanlardaki Ayasofya isimli mabetlerin siyasi, kültürel ve tarihi süreçleri ortaya konulmuştur. Araştırmada aynı zamanda bu ibadethanelerin, camiye tahvil edilmişlerinin arkasındaki sebeplere değinilmiş ve günümüze dek ulaşmış bu mabetlerin fiziki durumları hakkında da güncel bilgiler ortaya konulmuştur.

Yöntem

Yunanistan, Bulgaristan ve Kuzey Makedonya’daki Ayasofya isimli mabetlerin geçirdiği tarihi süreçleri araştıran bu çalışmanın yöntemini; yapıların farklı inanç, kültür ve yönetimler altında yaşadığı değişimler oluşturmaktadır. Bu doğrultuda bahsi geçen ibadethanelerin kuruluş dönemleri, kurucuları ile tarihte uğradığı fiziki ve dini değişiklikler; bölgenin yerel kaynakları, arşiv evrakları, birinci ve ikinci el kaynakların incelenip değerlendirilmesi yöntemiyle ortaya çıkarılmıştır.

Bulgular ve tartışma

Araştırmada ulaşılan veriler; arşiv dosyaları, birinci ve ikinci el kaynaklar çerçevesinde analiz edilmiş ve araştırma sonucunda elde edilen bulgular aşağıda belirtilmiştir.

Rumeli’de Osmanlı Ayasofya Camileri

İslam tipi şehircilik anlayışına göre bir yerleşim alanının Müslüman şehri olarak anılması için mühim iki unsur vardır. Bunlar şehrin ortasında tüm Müslüman cemaati alabilecek büyüklükte “Cuma Mescidi” ve o bölgenin ticari hayatının devamını sağlayabilecek bir pazar yerinin bulunmasıdır (Cahen, 1990/2000: 135). O dönemki İslami gelenek ve şartlar kapsamında cuma namazının sadece şehir ve kasabalarda topluca kılınması geleneği, Anadolu ve Rumeli’de de yakın döneme kadar uygulanagelmıştır (Sümer, 1980: 41).

Lakin Türklerin yaşadıkları coğrafyalar dikkate alındığında daha ziyade kalabalık ve büyük şehirlerde cuma namazı ibadetinin gerçekleştirildiği bilinmektedir. Bunlar da ziyadesiyle kasaba ve şehir merkezleri olmuştur. Ancak bazı durumlarda şehir dışında kalan araziler üzerinde cuma namazı kılınabilecek mescitlerin inşa edildiği de görülmüştür. Bu bakış açısıyla ve yeni fethedilmiş Osmanlı şehirlerinde, en gösterişli camilerin yani “Mescid’ül-Cuma”nın önemi fark edilmektedir. Böylelikle bu mescit veyahut cami, bir yandan ibadetin birlikte gerçekleştirilme esasını karşılarken diğer yandan da Osmanlı halkının belirli günlerde bir araya gelip hem ticari hem insani ihtiyaçlarını temin

edebilmelerine ön ayak olmuştur. Bu haliyle şehir, kasaba veyahut dışında bu amaçla imar edilen Cuma Camileri, Osmanlı toplumsal ilişkilerinin de ilerlemesinde yardımcı bir rolü üstlenmiştir (Baykara, 2000: 372).

Ayrıca klasik dönem Osmanlı şehir planının egemen unsuru olup şehrin merkezini gösteren caminin yanında buranın bir yerleşim alanı olduğunu ifade etmesi açısından az önce değindiğimiz üzere “bedesten-imaret (Cansever, 1996:385)-çarşı-pazar” yerlerinin de önemi bir rolü söz konusudur (Faroqi, 1993/2000: 12; Arı, 2005: 38). Böylelikle Osmanlı şehirlerinde cuma namazı ibadetiyle hem dini ve insani ilişkiler perçinlenir hem de o gün şehir merkezinde kurulan pazar yerleriyle de sosyo-iktisadi hayat hareketlenir. Bu sebeptendir ki Osmanlılar büyük şehir ve kasabalarını “Cuması kılınur ve bazaru durur” şeklinde ifadelendirmişlerdir (Ergenç, 1979: 65-66; Karagöz, 1999: 105; Öz, 2005: 59). Bu şeklin nihayetinde de Osmanlı şehirlerinin en göze çarpan niteliklerinden biri olan şehir merkezilerindeki dini, kültürel ve iktisadi faaliyet alanları ortaya çıkmıştır (Acun, 2002: 265-266). Bu gelenek Balkan fetihleri sonrasında mevcut veyahut yeniden kurulan şehirlerde de tatbik edilmiştir. Böylelikle Balkanlardaki Osmanlı şehirleri bahsettiğimiz anlayış çerçevesinde ve cami ile pazar yerleri etrafında şekillenmiştir.

Osmanlılar Rumeli Balkan topraklarında egemenlik kurmaya başladıklarından itibaren, kendilerine özgü tipik bir klasik imar-iskân usulünü bu bölgede de uygulamaya çalışmıştır. Fethedilen yeni şehir ve kasabalarda Türk-İslam medeniyetinin yüzyıllardır sürdürdüğü bir gelenek de yaşatılmaya çalışılmıştır. Bu gelenek “fetih hakkı” şeklinde de isimlendirilen ve savaşla fethedilen şehrin veyahut kasabanın mevcut en büyük veyahut gösterişli mabedinden ezan okunması ile cuma namazının bu mabette kılınmasıdır. Böylelikle o şehrin fethedildiği tescillenmiş olup ilgili mabet de “Fethiye Camisi” olarak anılmaya başlanmıştır. Bu geleneğin Osmanlı tarihi açısından en dikkat çeken örneği ise; Fatih Sultan Mehmed’in İstanbul şehrinin fetih sembolü olarak, Ayasofya (Hagia Sophia) Kilisesine girip, mabet içerisinde ezan okutup, maiyetiyle birlikte şükür namazı kılması ve fetihden sonraki ilk cuma namazının burada kılınarak mabedi Ayasofya Camisine (Ayasofya Cami-i Kebir) çevirmesiyle şehrin fetihini tescillemesi gösterilebilir (Danişmend, 1947; Tursun Bey, 1911/1977; Süsheim, 1979; Eyice, 1991). Balkanlarda Ayasofya ismiyle anılan camilerse; Selanik, Sofya, Ohri, Edirne (Enez), Kırklareli gibi şehirlerde yer almıştır.

Bahsettiğimiz üzere bu gelenekle birlikte Balkanlardaki Osmanlı akınları akabinde ve çok geçmeden, şehir veyahut kasabalarda farklı dinlere mensup ibadethanelerin çoğu faaliyetlerine kaldığı yerden devam edebilmişlerdir. Hatta süreç içerisinde bu gayrimüslim zümrenin tüm hakları ve ibadethanelerinin güvenlikleri dahi Osmanlı sistemince garanti altına alınmıştır. Osmanlıların diğer dinlere ve inanç sistemlerine yönelik bu koruyucu bakış açılarının sayesinde

de Balkanlarda, gayrimüslim topluma ait pek çok ibadethanenin günümüze kadar ulaşabildiği bilinmektedir. Bazı hallerde manastırlar, yetki alanları dahilindeki gayrimüslimlerin temsilcisi olarak da bir rol üstlenmişlerdir. Osmanlı idaresinin getirdiği ve az sayılabilecek bir vergiyi ödemek durumunda olan bu ibadethaneler, inanç hususundaki haklarını yüzyıllar boyunca koruyarak cemaatleri üstünde manevi ve siyasi etkilerini oynamaya devam edebilmişlerdir (Kermeli, 2010: 168-169). Hatta Osmanlı resmi kayıtlarında bu haliyle belirli bir geçmişe sahip olma şartı bulunan bazı ibadethanelerin; kadim kiliselerin fetihten önce kilise olanlarının yönetiminin gayrimüslim topluma bırakılacağı, eğer yıkılmış veyahut harap olmuş ise de hâkim izniyle iade edileceği şeklinde tavsif edildiği anlaşılmaktadır (Refik, 1988: 44-47; BOA Müh. Def. 6: 175-176; Koyuncu, 2014b: 46; Kenanoğlu, 2004:290).

Osmanlıların Balkanları fethi sürecinde barış yoluyla veyahut savaşarak ele geçirilmiş, fethedilmiş şehir ve kasabalarda şeri olarak başka dinlere ait yeni ibadethanelerin inşa edilmesinin mümkün olamayacağı bilinmektedir. Bu durumun toplum yapısının tamamının gayrimüslimlerce olduğu yerleşim alanlarında padişahın bizzat iznine tabi olup özel izinle gerçekleştirilebileceği de bilinmektedir. Ayrıca mevcut uygulamaya dikkat edildiğinde Balkanlarda yeni kurulmuş bazı şehir veyahut kasabalarda, şehrin fethediliş tarzına bakılmaksızın yerleşim alanlarında ve kırlarda gayrimüslim ahaliye ait sonradan pek çok yeni ibadethanenin yapıldığı da görülmektedir. Bu hale örnek olarak Şumnu bölgesinde Sveti Bogoroditsa Kilisesinin yeni inşa edildiği (Gradeva, 1994; Koyuncu, 2014) gösterilebilir. Ayrıca Teselya'nın ele geçirilmesi sonrasında bölgenin fethini gerçekleştiren Turahan Bey'in Rumlara özel olarak Turnavos kentini kurduğu ve Kilise-i Paşa isimli bir ibadethaneyi inşa ettirdiği de bilinmektedir. Bu ibadethane 1930'lu yıllara kadar da işlevselliğini koruyabilmiştir. Böylece Balkanlarda bu bağlamda çoğu bölgede inşa edilen ibadethanelerden bahis etmek söz konusudur. Bu konuda araştırmacılar Rumeli'deki Osmanlı idari döneminde inşa edilen gayrimüslim ibadethanelerinin sayısının, bu dönemden öncekilerine nazaran çok daha fazla olduğunu belirtmişlerdir (Kiel: 1985; Koyuncu, 2014a).

Selanik Ayasofya Camisi

Selanik şehrinin, Osmanlılarca fethedilmeden önceki tarihi de dikkate alındığında kadim bir kent olduğu anlaşılmaktadır. Şehirde Osmanlıların idareleri öncesinde gerek Roma gerekse de Bizans'ın siyasi egemenlik süreçleri yaklaşık 1700 yıllık bir geçmişi işaret etmektedir. Selanik, tarihsel süreç içerisinde stratejik konumundan ve bir liman şehri olması hasebiyle kimi zaman zenginleşerek müreffeh bir dönem yaşamışken, kimi zaman da zorba ve baskıcı anlayışlar sebebiyle istila edilip yağmalandığı zor zamanlar geçirmiştir. Bu vesileyle Selanik, tarih boyunca birçok medeniyetin etkisiyle çeşitli siyasi, sosyo-ekonomik ve dini evreler geçirmiştir (Mazower, 1950/2007).

Selanik şehrinin, Balkan coğrafyasını birbirine bağlayan mühim iktisadi ve fetih güzergahı üzerinde bulunması, deniz üzerinden gerçekleştirilebilecek ticari faaliyetleri de sağlayacak muhafazalı limanın varlığı, şehrin kuruluşundan yani İsa'dan önce 316'dan bu yana mühim bir iktisadi merkeze dönüşmesine vesile olmuştur. Selanik bu coğrafi özelliklerinden dolayı Bizans'ın da idari, iktisadi ve sosyo-kültürel boyutlarda İstanbul'dan sonra gelen ikinci önemli şehir merkezi olmuştur (Delilbaşı, 1987: 76-78).

Osmanlı coğrafyacılarının “İstanbul'un bir parçası” ve Yahudilerin de “şehirlerin anası” şeklinde andıkları Selanik şehri (Kiel, 2009: 352), 1349'da Sırp Kralı Duşan tarafından zapt edilmek üzereyken Süleyman Gazi ve Alpleri sayesinde işgalden kurtarılmıştır. Selanik, Osmanlı Türkleriyle ilk kez bu sayede tanışmıştır (Uzunçarşılı, 1988: 136). Selanik şehri Osmanlı Türklerince tek bir seferde ele geçirilemediği için XIV. yüzyılın ikinci yarısından XV. yüzyılın ilk yarısına kadar birçok kez fetih teşebbüsüyle karşılaşmıştır. Bu girişimlerin ilki Sultan Murad Hüdavendigar'ın Çandarlı Hayreddin Paşayı ve Evrenoz Bey'i 1380-1387'de Selanik'e göndermesiyle gerçekleşmiştir. Bu seferin gerekçesi ise Bizans İmparatoru V.Yuannis'in Selanik Valisi olarak görevlendirdiği oğlu Manuel'in, Serez'i zapt ederek kaledeki Türkleri katletmesi olmuştur. Serez 1383'te Osmanlılarca fethedilirken, deniz tarafından çevrelenemeyen Selanik bir süre direnebilse de 1387'de Çandarlı Halil Paşa tarafından ve son hizmeti olarak fethedilmiştir. Çandarlı Halil Paşa bu seferden sonra vefat etmiştir. Selanik'teyse Osmanlı idaresi tam manasıyla tesis edilememiştir. Böyle bir dönemin yaşanmasında Kosova Muharebesinde (1389) Sultan Murad'ın şehit düşmesiyle, Ankara Savaşı itibarıyla Osmanlılardaki iç karışıklık döneminin yaşanması etkili olmuştur. Nitekim Sultan I.Bayezid'in hükümdarlığı sırasında Osmanlı egemenliğinde bulunan kentin, Ankara Savaşından sonra Bizans'ın eline geçtiği de bilinmektedir. Selanik daha sonra 1423-1429 tarihlerinde Bizanslılarca Venedik yönetimine devredilmiş ve bu dönem şehrin tarihinde idari bakımdan en despot, iktisadi bakımdan da en sıkıntılı dönemi olarak kayıtlarda yerini almıştır. Şehrin Venedik idaresine verilmesi Osmanlı sultanı II.Murad tarafından kabul edilmeyip, kendi topraklarına bir tecavüz olarak görülmüştür. Bu nedenledir ki Selanik'teki asıl Osmanlı egemenliği Sultan II.Murad döneminde 1430'da gerçekleştirilmiştir. Mühim bir ticari merkez olan Selanik'in fethi esnasında Sultan II.Murad'ın, şehrin hem maddi kaynaklarına hem de kendi askeri gücüne zarar vermemek adına ve İslam Hukukundan hareketle, şehir ahalisinin kan dökülmeden teslim olması hususunda çağrı yaptığı da bilinmektedir. Fakat çağrılarına bir karşılık bulamayınca da kentin dört bir tarafından kuşatılmasını emretmiş ve kendisi de Akropol'ün karşısında ordugâhını kurmuştur. Nihayetinde de Anadolu Beylerbeyliği görevinde bulunan Hamza Bey ve Rumeli Beylerbeyliği görevindeki Sinan Paşa'nın kumandanlığındaki muhasara sonucunda Selanik şehri ele geçirilebilmiştir (İnal-

cık, 1979: 601; Başar, 1991; Anagnostis, 1989; Uzunçarşılı, 1988; Dukas, 1956; Kiel, 2009; Jorga, 1913/2005; Delilbaşı, 1987; Balta, 2009).

Sultan II.Murad kentin bu süreç dahilinde yani savaşlararak fethedilmesinin ardından, İslam Hukukunu devreye sokmuştur. Böylelikle Selanik'te halk tutsak edilmiş, şehrin tüm imkanları (toprak, emlak v.b.) devletin malı sayılmıştır. Tüm bu gelişmelere rağmen Sultan Murad, şehrin fethi sonrasında, savaş esnasında şehirlerini terk etmek zorunda kalanların evleriyle mallarına kavuşabileceklerini de açıklamıştır. Hatta bizzat II.Murad tarafından savaş esirlerinin çoğunun fidyesi ödenerek özgürlüklerine kavuşturulmuş, şehre geri dönenler de evlerine, mallarına ve servetlerine yeniden kavuşabilmiştir (Neşri, 1493/1957: 611-613).

Evliya Çelebi'nin kendi dönemi içinde yüz elli civarında cami ve mescidin bulunduğunu kaydettiği Selanik'te (Kahraman vd., 2011: 150), bahsettiğimiz üzere II.Murad devrindeki akınlarla birlikte fethin alameti ve göstergesi olmak kaydıyla bazı kiliseler de camiye çevrilmiştir. Bunların ilki 1430'dan hemen sonra şehrin fethini ve kazanılan zaferi ortaya koymasından mühim olup, ilk cuma namazının da kılındığı "Eski Cuma Camisi", "Sultan Murad Camisi" şeklinde anılarak şöhret bulan, Erken Hıristiyan döneminden kalma ve Meryem Ana'ya ithaf edildiği ileri sürülen Akheiropoietos (Aziz Paraskevi Bazilikası) Kilisesidir (Eyice, 1954: 166; Anagnostis, 1973/1989: 57).

Sonrasındaysa, çok uzun süre Hıristiyan egemenliği altında kalan ve şehrin koruyucusu olarak bilinen Hagios Demetrios Bazilikası, ancak II.Bayezid Han döneminde, Vezir Cezeri Kasım Paşa tarafından 1492-1493'de Kasımiye Camisi ismiyle İslam mabedi haline dönüştürülmüştür. XVI. yüzyılın başlarından İslam ibadethanesi haline getirilen ve cami vakfiyesi 1510 tarihine dayanan Hagios Katharina Kilisesi de Yakup Paşa tarafından camiye dönüştürülmüştür. Yakın zamanda Selanik ahalisinden Kadı İshak Çelebinin de şehirdeki Aziz Panteleiman Kilisesini, İshak Çelebi Camisine çevirdiği de bilinmektedir. Ayrıca günümüzde halen kitabesi bulunan ve aslında bir Roma mabediymen sonrasında kilise itihaz edilerek üzerine büyük bir kubbe oturtulan, şehrin Osmanlı idari egemenliği sonrasında da bir süreliğine Hıristiyanlara bırakılan Hagios Georgios Kilisesi ise aynı yere 1590-1591'de zaviye tesis eden Hortaçlı Şeyh Süleyman Efendi adına Koca Sinan Paşa tarafından Hortacî Süleyman ismiyle camiye çevrilmiştir (Eyice, 1954: 165; Gökbilgin, 1996: 344; Eyice, 1998: 244-245; Eyice, 2001: 553-554; Kiel, 2009: 353-354;).

Selanik Ayasofya'sı Osmanlı idaresi boyunca eklenen bazı aksamlarıyla birlikte sanat eseri manasında son derece kıymetli bir değer taşımıştır. Selanik'in fethinden sonra İslam ibadethanesine dönüştürüldüğü bilinen Selanik Ayasofya Camisinin kurucusu olarak ise dönemin vezir-i azamı İbrahim Paşa bilinmektedir.

Topkapı Sarayı Arşivi'ndeki Mart 1459 tarih ve 6254 numaralı dokümanda, Selanik'te var olup Küçük Ayasofya şeklinde de anılan bu mabedin Sırp Karal-

larından Brankoviç'in kızı ve II.Murad'ın da nikahlı eşlerinden olan Mara'ya bağışlandığı ifade edilmiştir. İstanbul'daki Ayasofya'nın varlığından dolayı Selanik, Sofya ve Trabzon şehirlerdeki bu ibadethanelere Küçük Ayasofya denildiği düşünülmektedir. Hüseyin Ayyansariyi de Hadikat'ül Cevami isimli eserinde Sadrazam İbrahim Paşa'nın Selanik'te kiliseden çevrilme Ayasofya Camisi isimli hayratı olduğundan bahsetmiştir. Ayrıca Selanik kadısına gönderilen 15 Ağustos 1565 tarih ve 130 numaralı bir hüküm kaydında; Selanik'teki bu mabedin bahsedilen vakitlerde Selanik Ayasofya Camisi şeklinde kayıtlı olup, bu isimle anıldığı da anlaşılmaktadır (BOA, Müh. Def. 5: 24; Eyice, 1991).

Ayrıca Semavi Eyice, XVI. yüzyılda Mehmed b. Ömer'e ait Menâzırü'l-Avâlim isimli eserdeki bilgilere dayanarak, Ayasofya'yı Kanuni Süleyman'ın sadrazamlarından Pargalı İbrahim Paşa'nın gayrimüslim tebaadan alarak camiye dönüştürdüğünü dile getirmiştir. Ayrıca ibadethanenin bitişiğine de minare ile avluya da şadırvanın eklendiğini iddia etmiştir. Eyice görüşünü üç beyitlik manzum bir tarihteki bilgilerden hareketle, Selânik Ayasofya'sının 1527-1528'de İbrahim Paşa'nın hayrı şeklinde Müslüman ibadethanesine dönüştürüldüğünü, "Târîh-i İtmâm-ı Ayasofya der Mahrûse-i Selânik" isimli eserde inşa tarihini ve yaptıranı işaret ettiğini izah etmiştir. Böylelikle bu ibadethanenin kiliseden camiye tahvili Pargalı'nın görev döneminde (1523-1536) gerçekleştiği söylenebilir (Eyice, 1991a: 221; Eyice, 2000: 337-339). Bu bilgileri desteklemesi bakımından Evliya Çelebi'nin aktardığı cami kitabesinin son satırındaki "kul fethun karib" ifadesinin ebced karşılığının da 1523-1524 tarihini yani Vezir İbrahim Paşa'nın görev dönemini (1523-1536) işaret ettiği de bilinmektedir (Kahraman vd., 2011: 150).

Ayrıca Ekrem Hakkı Ayverdi, bu mabedin banisinin İbrahim Paşa olduğunu "Cami-i Makbul İbrahime'l-maruf cami-i Ayasofya der Selanik" (Ayverdi, 2000: 272) şeklindeki ifadelerle açıklamıştır. Bir başka kaynakta 1530 tarihli tahrir evrak kaydından hareketle, 1521'de devlet tarafından el konulan ve Selanik merkezine kaydedilmiş olan Ayasofya Camisinin, Veziri-i Azam İbrahim Paşa tarafından 1523'te camiye dönüştürülen Ayasofya Metropolitan Kilisesi olduğu bildirilirken, yapıya parlak mermerden minber ile kürsü, sütunlu bir gölgelik ve yüksek bir minare eklenmiş olduğu da belirtilmiştir (Kiel, 2009: 355; BOA, 2003: 5). Ayrıca 1530'a kadar Selanik merkezindeki mahalleler arasında göremediğimiz Ayasofya Mahallesi, o yıl düzenlenmiş 1530 yılı tahririnde ve 1568 yılı tahririnde de "Mahalle-i Cami-i Ayasofya" ifadesiyle yerine aldığı da anlaşılmıştır (BOA, TT.d.403: 544; BOA, TKG.M.TADB.TTD.186: 10). Camiyle ilgili olarak 18 Şubat 1565 tarihli bir hüküm kaydında da Varna'da inşa edilen bir kale için Selanik'teki İbrahim Paşa Camisi suyundan alındığı bilgisi yer almaktadır (BOA, 1995: 432). Selanik Salnamelerinde camiye tahvil edenin İbrahim Paşa olduğu da gösterilmiştir (SVS, yz. 1303: 125-176). Yine Damat İbrahim Paşa'nın Ayasofya Camisi avlusunda öğrencilerin kalacağı 10

tane bölmeyi inşa ettirdiği, ihtiyaç sahibi yoksul çocukların Kur'an-ı Kerim öğrenmeleri maksadıyla ayrıca bir Sıbyan Mektebi yaptırdığı da kayıtlarda yer almıştır (Bayrak, 2016: 4).

Ayasofya Metropolitan Kilisesi olarak da bilinen bu yapıyı, Evliya Çelebi XVII. yüzyılda bölgeye gerçekleştirdiği ziyaretleri esnasında Osmanlı sultanlarının, bazı üst düzey yönetici ile hayırseverlerinin ibadethanelerden en şerifi ve orada edilen duaların kabul edildiği büyük bir mâbedgâh olarak bildirmiştir. "Büyük Ayasofya" ismiyle kaydettiği Selanik Ayasofya'sını, İstanbul'daki Ayasofya'ya benzetip ölçülerinin ondan daha küçük olduğunu ileri süren seyyah, Trabzon Ayasofya'sıyla ise aynı ebatlarda olduğunu belirtmiştir (Kahraman vd., 2011: 150).

Selanik Ayasofya'sı, şehirde meydana gelen 1890 yılı büyük yangınından oldukça etkilenmiştir. Bu durum ibadethanenin epey süre açılmamasına sebep olmuştur. Osmanlıların bu ibadethanenin tamirâtı hususunda Fransız mimarların eşliğinde yeni projeler hazırlattığı da bilinmektedir. Bu şekilde ayağa kaldırılıp güzelleştirilen ibadethane, 1911 yılında Osmanlı Sultanı Mehmed Reşad'ın Balkan seyahati esnasında uğradığı Selanik şehrinde Cuma namazını kılmasıyla birlikte ibadete açılmıştır. Osmanlı Devleti eliyle ayağa kaldırılmaya çalışılan bu mabet, Selanik şehrinin ile Yunanistan coğrafyasının da içerisinde yer aldığı Balkan Savaşları esnasında kaybedilen topraklar arasında yer aldığı için 1912 yılı itibariyle yeniden kiliseye dönüştürülmüştür. Bu esnada da ibadethane üzerindeki Türk imajını sergileyen bölümler de tahrip edilerek ortadan kaldırılmıştır. Caminin kuzeybatı kısmındaki minaresiyle birlikte iç mekanındaki minber ve müezzin mahfili yok edilmiştir. Hatta bu mahfilin ayaklarının kesilmesi sonrasında dış mekânda çiçek bahçesini andıran bir hale dönüştürülmüştür. Bu şekilde ibadethanenin İslam geleneklerini gösteren özellikleri hiç edilmiştir. Bu İslam ibadethanesinden son döneme sadece kiremitten oluşan kubbeli çatı ve revaklı alanı da içine alan avlu kalmış, orasının da XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sistemli bir şekilde ortadan kaldırıldığı bugünkü manzaradan anlaşılmaktadır (Eyice, 1991a).

Fotoğraf 1: 1917 yangınında Selanik Ayasofya Camisi

Kaynak: (bakisarisakal.com, 30.03.2021)

Fotoğraf 2: Günümüzde Yunanistan'da Selanik Ayasofya'sı

Kaynak: (selanikgezirehberi.blogspot.com, 29.03.2021)

Ohri Ayasofya Camisi

Balkanlarda yüzyıllardır var olan Ohri şehri, günümüzde Kuzey Makedonya Devleti sınırları içerisinde bulunmaktadır. Güneydoğu Avrupa siyasi coğrafyası olarak da adlandırılan bu bölgede önemli bir turizm bölgesi olan şehir, antik çağlardan bu yana Ohri Gölü kenarında ve tepelik bir mıntıka üzerinde kurulmuştur. (Acaroğlu, 2000: 179). Antik çağlarda Heraklia Liknidos bölgesinde yer alan Ohri'nin, kendi dönemlerinde İliryalılar veyahut Desaret'ler tarafından yerleşim alanına dönüştürüldüğü bilinmektedir (Stoyanovski, 1974; Popoviç, 1999: 64-65). Slavların 6. asrın başlarında Balkan coğrafyasına doğru yönelen göçleriyle birlikte bu bölge Ohrid, Akhris, Akhrida ve Okhri şeklinde isimlerle anılmaya başlanmıştır (Kiel, 1995: 164-165; Aruçi, 2003: 331).

Osmanlı Devleti'nin XIV. yüzyılda Balkanlara yönelik fetih hareketi sonucunda bölgeye yerleşmeye başlamasıyla birlikte, Ohri şehrinin de içinde yer aldığı günümüz Makedonya toprakları da egemenlik alanları arasında yer almaya başlamıştır. Böylelikle şehir, I.Murad döneminde, Çandarlı Hayrettin Paşa ve Evrenos Bey tarafından 1385 tarihinde Osmanlı Devleti sınırlarına katılmıştır. Yerel kaynaklarca Ohri'nin fethinin Pirlepe, Kalkandelen ve Üsküp'e göre daha güç gerçekleştiği ileri sürülürken, şehrin Rumeli'deki Osmanlı egemenliğinin kalıcılığı açısından mühim olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca sancak statüsüyle Manastır'a bağlanmış ve Arnavutluk seferlerinde kullanılan bir askeri üs merkezi olmuştur (Danişmend, 1947: 68; Ercan, 1989: 77; Dimovski, 2000: 29; Yahya, 2001: 21; İnbaşı, 2002: 29).

Ohri şehrinde tam manasıyla bir Osmanlı egemenliği, XV. yüzyılda II.Mehmed'in Balkan fetihleri sonrasında sağlanabilmiştir. Osmanlı Devleti'nin siyasi çalkantı dönemi olan Fetret devrindeyse, Arnavut İskender'in çıkardığı isyanlar bölgede etkili olmuştur. Bundan dolayı Ohri şehrinin Osmanlı-Türk izlerinin taşıyan eserlerle ihya edilmeye başlanması XV. yüzyılın ikinci yarısından sonraya rastlar. Ohri, Balkan Savaşları esnasında 1912 tarihinde Sırp'lara teslim edilmek zorunda kalınsa da tarihi geçmişiyle yüzyıllar boyunca Osmanlı egemenliği altında kalmıştır (Eyice, 1965: 131-139).

Osmanlıların Rumeli'yi fethi esnasında uyguladığı ve bizim de daha önce Selenik'in fethi konusunda değindiğimiz, Türk fetih ve iskân politikaları içerisinde mühim bir gelenek olan "fetih hakkı" uygulamasının Ohri şehri açısından da geçerliliği söz konusu olmuştur. Bu geleneğin uygulandığı iki mabetten biri şehrin merkezinde yer alan Sveti Sofya Manastırı (Aya Sofya) iken diğeriyse Ohri Kalesi yakınındaki Panteleimon Manastırındır. Çok eski bir bazilikanın üzerinde inşa edildiği varsayılan Ohri Aya Sofya'sı, bu haliyle şehrin en görkemli dokusunu oluşturmaktadır. Tarihi perspektifte bu ibadethane hem Müslümanlar hem de gayrimüslimler açısından şehrin dini inanışlarının yansıdığı bir mabet durumunda olmuştur. Öyle ki farklı dönemlerde ve farklı inançların siyasi egemenlikleri altında olsa da ibadethane asli görevini sürdürebilmiştir. Bu mabedin yerli Slav ahalisinin Hıristiyanlık inancını kabul ettikleri esnada kutsallık attettikleri iki bilge kardeş Kiril ile Metodi tarafından yaptırıldığına inanılmaktadır. IX-XI. yüzyıllarda inşa edildiği ileri sürülen ibadethanenin, X. yüzyılda Ohri'deki Çar Samuel'e sunulduğu; iç mekanındaki fresklerin dekorasyonunun ise Arhiepiskop Lav (1037-1056) zamanında yapıldığı iddia edilmektedir. Ohri Ayasofya'sı bu tarihi süreciyle Ortodoksların siyasi otoritelerinde de etkisini yıllarca sürdürebilmiştir. Hatta bu haliyle Ohri, Ortodoks Hıristiyanlar için başpiskoposluk makamını da uzun süre temsil edebilmiştir. Ayrıca Orta çağ Avrupa'sının XI. yüzyıldaki en görkemli dekorasyonlarını barındıran kilise, 1037-1056 arasında bir dizi tadilata uğramış ve geniş açılı bir taştan kubbe ile mermerden sunak perde eklenmiştir. XVI. yüzyılda yapılan geniş yenilemelerle, kilisenin nartekslerle belirginleşen günümüz lüks görünümünü meydana getirilmiştir (Jireček, 1923: 78-80; Kiel, 1995: 165-166; Kuzmanovski, 2007: 56-57; Serafimova, 2008: 200-201; Serafimova, 2009: 72-79; İbrahimgil, 2013:113).

Evliya Çelebi'nin "Gül-i gülistan" şeklinde andığı Ohri'nin 1385'te Osmanlıların eline geçmesi ve gerçekleştirilen bu fetih başarısını göstermesi açısından şehrin ulu bir mabedi (Ohri Ayasofya'sı), bir İslam ibadethanesine dönüştürülmüştür. Camiye tahvil tarihi konusunda belirginlik yoktur. Lakin Evliya Çelebi bu mabedin gayrimüslimlerce mühim olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca XVII. yüzyılda bölgeye yaptığı ziyaret esnasında dönemin gayrimüslimlerinin mabede çok kıymet verdiklerini belirtmiş ve şükür ifadesiyle birlikte artık buranın bir İslam mabedine dönüştüğünü kaydetmiştir (Kahraman vd., 2011).

Ohri şehrinin XV. yüzyılın son çeyreğinde ve yukarıda da bahsettiğimiz üzere Fatih Sultan Mehmed tarafından yeniden fethedilişinde ve hatta Osmanlıların Anadolu ve Rumeli'deki fetihlerinde karşılına çok az çıkan çok direkli üç nefli bazilikaları (örneğin İstanbul'daki İmrahor, Fenari İsa ve Zeyrek Camileri gibi) adamakıllı elden geçirilip kilise havasından çıkardıkları görülmüştür. Ayrıca Ohri Ayasofya'sının İslam ibadethanesine çevrilirken mabedin kendine has düzeninde geniş çaplı değişik yapılmadığı, lakin bazı dönemlerde mühim tamiratlarının gerçekleştirildiği de bilinmektedir. Bu tamirat işlemlerinden biri

H.965 tarihinde (1557-1558) gerçekleştirilmiştir. H.1056 tarihinde (1647-1648) ise caminin yeni bir tadilat işlemine daha tabi tutulduğu, bu işlemin masraflarının Ohri şehrinin vergi gelirinden karşılanarak 16 neferin de düzenlemeler esnasında çalışan işçi olarak kaydedildiği bilinmektedir (BOA, MAD. 55:552; BOA, MAD 5625:26; Ayverdi, 2000: 138).

Ohri şehri, bulunduğu stratejik konumu vesilesiyle Osmanlıların Arnavutluk ve diğer Balkan coğrafyasına gerçekleştirecekleri akınlar için bir üs noktasını teşkil etmiştir. Bu vesileyle şehirde mühim miktarda ordu mensubu da iskân edilmiştir. Bu noktada çalışmamız içerisinde zikrettiğimiz gibi Ohri Ayasofya'sının İslam mabedine dönüştürülmesinde hem fetih geleneği hem de ordu için önemli bir garnizon vazifesi görmesi etkili olmuştur. Bu vesileyle aslında şehrin fethinin ihtiyaca binaen gerçekleştirildiği söylenebilir (Aruç, 2003). Bu doğrultuda Ayasofya Camisi şehirdeki diğer ibadethaneler inşa edilinceye kadar hem halkın hem de askerlerin ibadetlerini gerçekleştirebilmelerinde önemli bir işlevi de üstlenmiştir.

XVII. yüzyılda Ohri kalesinin göle nazır olan ve iç kale olarak adlandırılan alanındaki Ori Ayasofya Cami-i Kebirinin, üstü kırmızı kiremitle ve horasani kireç ile örtülü 17 adet kubbesi söz konusu olmuştur. Yüksek sütunlu pirinçten kapıları, sedeften pencereleri methedilen ve ulu bir mabet olarak görülmeye değer şekilde bahsedilmiş olan Ohri Ayasofya'sı, Selanik, Trabzon ve İstanbul'daki Ayasofya Camilerine de benzetilmiştir. Bahsi geçen devirde Hıristiyanların yoğun olduğu mahalleler arasında kaldığından mütevellit, bakımsız kalmış ve cemaati olmamıştır. Hıristiyanların elinde olsa bir cennet bahçesine dönüştürülebileceğinden de ayrıca bahsedilen Ohri Ayasofya'sının, cuma namazının kılınabilmesi için cami hizmetçileri tarafından temizlenip kapılarının açıldığından da bahsedilmiştir. İlginç olan ise Evliya Çelebi'nin kaydettiği üzere bazı zamanlarda ve Hıristiyanlardan bazı kimselerin cami kapıcılarına para verip karşılığında da cami içerisinde Hz.İsa'ya yönelik ayinler tertip etmeleridir (Kahraman vd., 2011).

“Ohri Manastırının İslam ibadethanesine çevrilmesinde fresklerin sıvayla kapatılıp, iç mekânda gerekli mihrap, minber, mahfil ve kürsünün eklendiği bilinmektedir. Ayrıca dış cephesinde kuzey batıda kubbe bitişiğine bir minare de eklenmiştir. Ayrıca mabedin kuzey batı tarafındaki kubbenin bitişiğine bir minarenin ilave edildiği ve kuzey cephesindeki revaklı bölümden bir kapı açıldığı” da bilinmektedir (İbrahimgil, 2013: 114).

Balkanların Osmanlı egemenliğinden çıktığı tarih olan Balkan Savaşları esnasında İslam ibadethanesi vazifesini yerine getirebilen Ohri Ayasofya'sı, tıpkı diğer İslam mabetleri gibi bu tarihten sonra kaderine terk edilmiştir. II.Cihan Harbi sonrasında bir dizi bakımdan geçirildiği öne sürülen mabedin müzeye dönüştürüldüğü de bilinmektedir. Eski haline getirmek amacıyla mekânın iç tasarımının yenilenmesi sırasında freskler açığa çıkarılmış ve Müslüman-

larca ilave edilmiş olan minaresi tamamen ortadan kaldırılmıştır. Bugün Ohri şehir merkezini görkemli duruşuyla süsleyen Ohri Ayasofya'sı, bazı günlere özel olarak ibadete açılmakla birlikte bazı günlerde de müze ile sergi salonu vazifesi yapmaktadır (Eyice, 1965: 139-140; Kahraman vd., 2011: 712-713).

Fotoğraf 3: Günümüzde Kuzey Makedonya'da Ohri Ayasofya'sı

Kaynak: (Ural, 2018)

Sofya Ayasofya Camisi

Günümüzde Rumeli Balkan coğrafyasındaki Bulgaristan Devleti sınırları içerisinde kalan Sofya şehrinin geçmişinde farklı medeniyet ve toplumların yer aldığı bilinmektedir. Bu doğrultuda *"ilk sakinlerinin Serdi isimli Trakyalı bir kabile olması sebebiyle önceleri Serdopolis, Romalılarca Sediça, ikinci yüzyıldan sonra Ulpia Serdica, Bizanslılarca Triadica, IX. yüzyıldan sonra da Bulgarlar tarafından Sredec isimleriyle anılmıştır. XIV. yüzyıldan itibaren Aya Sofya Kilisesinin isminden ötürü Sofia ve Osmanlı egemenliği döneminde de Sofya şeklinde"* anılmıştır (Şahin, 2009: 344).

Sofya şehri, daha önce bahsettiğimiz Selanik ve Ohri şehirleri gibi XIV. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlılar tarafından fethedilmiştir. Aya Sofya (Saint Sofya) Kilisesinden ötürü Osmanlılarca da Sofya şeklinde anılan şehir, Osmanlıların Edirne'nin fethinden sonra Rumeli coğrafyasına ilerleyişi esnasında ele geçirilmiştir. Bulgar topraklarının ele geçirilmesini kolaylaştıran etkenler arasında Osmanlıların başarılı fetih harekâtı sayılırken, asıl etkiyi ise meşhur Bulgar Çarı İvan Aleksander'in 1365'te ölmesi yapmıştır. Balkanlardaki Osmanlı hakimiyetinin sağlanmasında, Bulgarlar her daim kuvvetli bir düşman olsalar da bu vefat sonrasında Bulgar topraklarının fethi çok daha kolaylaşmıştır. Böylelikle Osmanlıların mukadderat suyu şeklinde de isimlendirdikleri Tuna Nehri ve havzasına ulaşma imkânı sağlanmıştır. Bulgaristan'ın fethi, Sultan Murad Han'ın Rumeli fetih stratejisi ve Vezir Çandarlı Ali Paşa'yı görevlendirmesiyle birlikte, 1388'de Şumnu, Pravadi, Rusçuk ve Silistre kalelerinin ele geçirilmesiyle başlamıştır. Bulgar toprakları üzerindeki kesin hakimiyet ise Sultan Bayezid Han döneminde ve oğlu Süleyman Çelebi kumandasındaki kuvvetlerin Bulgarların başşehri durumundaki Tırnova'yı 1393'te ele geçirmeleriyle sağlanmıştır. 1396 Niğbolu zaferi sonucunda Vidin de dahil olmak üzere tüm

Bulgar toprakları üzerinde hakimiyet sağlanmıştır. Sofya şehrinin de bahsettiğimiz bu siyasi fetih süreci içerisinde (1383-1393) fethedildiği de tahmin edilmektedir. Fethin tamamlanmasının ardından da Sofya, bir Osmanlı kenti görünümünü almıştır (Danişmend, 1947: 68; Hoca Sadettin Efendi, 1862/1979: 158-159; İnalçık, 1986: 1302-1303; Uzunçarşılı, 1988: 189-194; Halaçoğlu, 1992: 396-397; Köse, 2006: 238; Özkan, 2016: 282-283;).

Şehrin Osmanlılarca hakimiyet altına alınmasıyla birlikte bölgede Türk-İslam tipi şehirleşme dönemi yaşanmaya başlanmıştır. Şehrin en gösterişli mabetlerinden birisi olarak, VI. yüzyılda Bizans İmparatoru Jüstinian tarafından yaptırılmış olan Sveti Sophia Kilisesi görülmektedir. Nihayetinde de Sofya Ayasofya Camisinin banisi olup Osmanlı idaresinde üç kez vezirlik görevine getirildiği bilinen Kanijeli Sivayuş Paşa'nın, bu mabedi XVI. yüzyılın son çeyreğinde (beylerbeyiliği vazifesi esnasında) "Siyavuş Paşa Camisi" ismiyle camiye dönüştürdüğü bilinmektedir. Biz de aynı kanaatteyiz, lakin bu durum hakkında diğer söylencelerin de olduğu bilinmektedir. Bu konudaki diğer görüşler; Osmanlıların Sofya'yı fethinin hemen ardından bu mabedi camiye dönüştürüldüğü ve 1444'te Varna Muharebesinin sonucunda el konulup camiye dönüştürüldüğü görüşleri etrafında şekillenmiştir. Ayrıca Gradeva, XVI. yüzyılda bölgeyi ziyaret eden batılı seyyahların bu mabedin cami olmaktan çok boş bir depo olduğunu ve viran halde kaldığını yazdıklarını belirtmiştir. Ayrıca bu durumun kaynağını da 1553-1558 yılları arasında bir veya daha fazla depremin oluşturduğu yıkıcı etkilere dayandırmıştır (Gredava, 2016: 177-182; Kiel, 1985: 171-172; Eyice, 1991b: 222).

Evliya Çelebi, seyahatnamesinde "Rumeli'nin eski taht merkezi", "Rumeli gazilerinin otağı" ve "Sofya-i sahife" şeklinde andığı Sofya şehrindeki Ayasofya Camisini, tek minareli, kurşunla örtülü, yüksek zeminli büyük bir mabet olarak kaydetmiştir (Kahraman vd., 2011: 508-517). Sivayuş Paşa tarafından XVI. yüzyılda camiye tahvil edilen Sofya Ayasofya'sı, aynı yüzyılda "cami-i atik" (Eski Sivayuş Paşa Camisi) şeklinde ve kendi adını taşıyan mahallede de kaydedilmiştir (BOA, TT.d.370: 191, 194, 205; BOA, TT.d.492: 2). Ayrıca 1652'de Giremikofça karyesinin mukataa gelirlerinin caminin hüddamına tahsis olduğu anlaşılan bir belgede (BOA, İE.EV.10/1155), ayrıca 1700 ve 1803 tarihli farklı iki belgede de Sofya Hızır Çavuş Vakfına tabi olarak (BOA, C.EV.111/5516) yine kendi ismiyle yani Sivayuş Paşa Camisi şeklinde Osmanlı ibadethaneleri arasında yer almıştır. İçerisinde iki ayrı kafesli kısım olduğundan bahsedilen Sofya Ayasofya Camisinin 1818, 1838 veyahut 1858 depremlerinde hasar gördüğü ve minaresinin yıkıldığı da bilinmektedir (Gradeva, 1994: 182; Koyuncu, 2015: 126; Yalçın, 2009: 564).

93 Harbi sonrasında Balkanlardaki Osmanlı siyasi gücünün kırılması ve Rusların 1879'da bölgeden çekilmesi sonrası Balkanlardaki Osmanlı eserlerinin

yok edilişi, sistemli bir şekilde sürdürülmüştür. Sofya'nın da içinde yer aldığı birçok Osmanlı Balkan şehrindeki tarihi mabetler ya tamamen yıkılmış veya hut ağır tahribatlara mahkûm edilmiştir. Bu dönemdeki tahribat neticesinde minaresi yıkılmış ve iç mekanındaki İslami nitelik belirten bölümleri de yok edilmiştir. Hatta Bulgar yönetiminde ibadethane haricinde itfaiye istasyonu gibi değişik amaçlar için bile kullanıldığı bilinmektedir. Nihayetinde 1906 yılı itibarıyla Bulgar Ortodoks Kilisesine bağlanıp, Sveta Sofya Kilisesi adıyla takdis edilmiş ve yeniden kiliseye dönüştürülmüştür. Bu esnadaki çalışmalar sonucunda kurşun kaplamalı kubbesi tahrip edilerek kiremitli bir yapıya dönüştürülmüştür. Neticede XX. yüzyılın başında Müslüman mabedi olmaktan çıkmış durumdaki Siyavuş Paşa Camisinin, 1965'ten itibaren büyük ölçüde tamir görerek cami halinden kalan Türk devri izleri de tümüyle silinmiştir. 1935, 1982 ve 2001 senelerinde restorasyon gören yapı, günümüzde de kilise olarak kullanılmaktadır (Eyice, 1991b; Yalçın, 2009; Bilecik, 2015; Koyuncu, 2015; Gradeva, 2016).

Fotoğraf 4: XIX. yüzyılda Sofya Ayasofya'sı

Kaynak: (starasofia.com, 29.03.2021)

Fotoğraf 5: Günümüzde Sofya Ayasofya'sı

Kaynak: (kırcaalihan.com, 29.03.2021)

Sonuç ve öneriler

XIV. yüzyıldan XIX. yüzyılın sonlarına dek Osmanlı Türklerinin egemenliğinde idare edilmiş Balkan coğrafyasında yer alan Selanik, Sofya ve Ohri şehirleri, Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de hükmettiği bu uzun zaman dilimi içerisinde idari, iktisadi, sosyal, kültürel ve dini manada mühim bir yere sahip olmuşlar ve bölgenin bu mahaldeki merkezi noktalarını karşılık gelmişlerdir. Osmanlı öncesi küçük kasaba konumunda olan bu yerleşimler, Osmanlıların idaresi altında son derece muazzam bir gelişme göstermişler ve Balkan coğrafyasının en önemli stratejik şehirleri haline dönüşmüşlerdir. Böylece Osmanlı hakimiyetindeki Balkan şehirleri, bu mühim konumlarını gerek Türk idaresi altında gerekse de başka devletlerin yönetiminde her zaman koruyabilmişlerdir.

Bu gelişme süreci Osmanlıların bölgede uyguladıkları hoşgörü ve kalkınma temelli yönetim anlayışıyla tezahür etmiştir. Bu yaklaşım sayesinde bölgede hem insani açıdan hem de yapısal manada muazzam olumlu bir süreç yaşanabilmiştir. Kaldı ki bu bakışın tersi bir yaklaşımın tezahür etmesi durumunda Balkanlarda o günün koşulları altında başka kültür, inanç ve medeniyetlerden bahsetmek asla mümkün olmayacaktır. Bu sebeptendir ki Osmanlı fetih ve iskân geleneğinin önemli bir usulü olan ve savaşarak fethedilen şehirlerdeki en gösterişli veyahut en büyük mabetlerin birer fetih alameti olarak seçilmesi bu bakışla daha doğru açıklanabilir. Ayrıca uzun ve süreklilik arz eden Rumeli fütuhâtı esnasında ve fetih gerçekleşikten hemen sonra acilen cami ihtiyacının doğması da bu durumun yaşanmasında mühim bir etken olmuştur. Bu ihtiyacın karşılanması adına da şehrin en gösterişli mabetleri kullanılmıştır. Çünkü Müslümanlar fetih alameti olarak gördükleri ilk cuma namazını kılma adetlerini bu haliyle sürdürmeye de özen göstermişlerdir. Ayrıca sulh ile teslim olan beldelerde bu usul çoğu kez kullanılmamış, bölgedeki kilise ve manastırlar gayrimüslimlerin kullanımına bırakılmıştır. Kaldı ki fetih sonrası bölgedeki Osmanlı idaresi sürecinde dahi gayrimüslim ibadethanelerine zarar verilmemiş ve Balkan halklarına inançlarını yaşayabilme fırsatı tanınmıştır. İsyan veyahut düşman ile ittifak söz konusu olmadıkça da bu inançların yaşantısına, varlığına müdahale edilmemiş ve mabetlerine de dokunulmamıştır. Böylelikle bu dönüştürme hadisesi bir inancın tarih sahnesinden silinmesi şekliyle de açıklanamaz. Bilakis Osmanlılar Türk-İslam Medeniyeti yaklaşımıyla; fethedilen coğrafyalardaki tüm toplumları, inançlarını ve mabetlerini güvenceye tabi tutulmuşlardır. Fethedilen şehirlerdeki birçok mabet onarılarak eski hallerinden daha kullanışlı hale getirilmiştir. Bu sebeptendir ki Osmanlı egemenliğinin kurulduğu beldelerde uzunca yıllar zoraki bir din değiştirme hadisesi yaşanmamıştır.

Burada dikkati çekmesi gereken husus, Osmanlıların fetih gelenekleri gereği egemenlik kurduğu şehirlerdeki başka inançlara ait mabetlerin, İslam inancı-

na tahvil edilirken bile korunması ve ebediyen inançlara ev sahipliği etmesini sağlamaya yönelik olmasıdır. Bu bakışla değerlendirilecek olunursa, bahsi geçen mabetlerin Osmanlı hakimiyeti altındayken hiçbir tahribata uğratılmadığı, yapıların aslının bozulmadığı ve düzenli olarak tamiratlarının yapılarak ileriki yıllarda da var olabilmesinin hedeflendiği rahatlıkla söylenebilir. Ayrıca Osmanlı fetih geleneğince yerleşim alanlarının sadece en gösterişli mabetlerine yönelmesi, diğer hiçbir mabede dokunulmaması, yıkılmaması ve tüm halkın inanç ve hayat tarzına müdahale edilmemesi; o güne değin Balkan ahalisinin pek karşılaşmadığı bir sosyal ve dini özgürlük ortamı ile adalet ve refah seviyesinin hızla yükselmesini gözler önüne sermiştir.

Bu vesileyle Osmanlılar, egemenliklerini kurdukları hiçbir dönemde toplumların inançlarına ve mabetlerine el uzatmamışlardır. Hatta İslamiyet dışındaki diğer din ve inançların özgürce yaşanmasına müsaade etmişlerdir. Dini, sosyal ve kültürel manada hayatın devamını ön gören bu medeniyet ufku, Balkanların yüzyıllar boyunca hanlar, kervansaraylar, köprüler, imaretler, medreseler, şifahaneler gibi vakıf eserlerince korunan bir bakışla baştan başa mamur edilmesi ekseninde kendisini göstermiştir. Böylece Balkanlardaki Osmanlı egemenliği boyunca, yerli yabancı tüm araştırmacıların da hem fikir olduğu ve Balkan toplumlarınca da söz konusu edilerek desteklenen Rumeli’de “Osmanlı Barışı” (Pax Ottomana) devri yaşanabilmiştir.

Kaynakça

- Acaroğlu, M. T. (2000). *Balkanlarda Türkçe yer adları kılavuzu*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Acun, F. (2002). A portrait of the Ottoman cities. *Journal of Muslim World*, XCII (3-4), 255-285.
- Adıyeye, N. (1999). Islahat Fermanı öncesinde Osmanlı İmparatorluğu’nda millet sistemi ve gayrimüslimlerin yaşantılarına dair. *Osmanlı Ansiklopedisi* (c. 4, s. 255-261), Yeni Türkiye Yayınları.
- Anagnostis, J. (1989). *Selanik’in son zaptı hakkında bir tarih Sultan II.Murad Han dönemine ait bir Bizans kaynağı* (M. Delilbaşı, Çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları. (Orijinali 1973’te yayımlanmıştır).
- Arı, B. (2005). Türk-İslam Osmanlı şehirciliği ve Halil İnalçık’ın çalışmaları. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3 (6), 27-56.
- Aruçi, M. (2003). Ohri. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (c. 33, s. 330-332). Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ayverdi, E. H. (2000). *Avrupa’da Osmanlı mimari eserleri (Yugoslavya, Bulgaristan, Yunanistan, Arnavutluk)*. (2. Bs.). İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.

- Balta, E. (2009). Serez. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (c. 36, s. 556-558). Diyanet Vakfı Yayınları.
- Başar, F. (1991). *Osmanlı kaynaklarına göre Osmanlı-Bizans münasebetleri*. [Doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) (1994). *5 numaralı Mühimme defteri (973/1565-1566)*. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) (1995). *6 numaralı Mühimme defteri (972/1564-1565)*. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) (2003). *167 numaralı muhasebe-i vilayet-i Rum-İli defteri (937/1530)*. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları.
- Baykara, T. (2000). Osmanlı Devleti şehirli bir devlet midir?. *Yeni Türkiye Dergisi*, 6 (32), 371-378.
- Bayrak, M. (2016). Makbul/Maktul İbrahim Paşa vakfı; Selanik ve Kavala ile diğer yerlerde bulunan hayratı. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, (35), 1-65.
- Bilecik, G. (2015). Sofya'da günümüze ulaşan Osmanlı mimari eserleri. *Yeni Türkiye Dergisi*, II, 1916-1927.
- Bulgaristan'da Aya Sofya*. (t.y.). 29.03.2021 tarihinde https://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=11568 adresinden erişildi.
- Cahen, C. (1990). *İslamiyet*. (E. N. Esendor, Çev.). Bilgi Yayınevi. (Orijinali 1990'da yayımlanmıştır).
- Cansever, T. (1996). Osmanlı şehri. V.Akyüz (Ed.), *İslam geleneğinden günümüze şehir ve yerel yönetimler 1* içinde (ss.373-388). İlke Yayınları.
- Danişmend, İ. H. (1947). *İzahlı Osmanlı tarihi kronolojisi*. Türkiye Yayınevi.
- Delilbaşı, M. (1987). Selanik ve Yanya'da Osmanlı egemenliği. *Belleten Dergisi*, 51 (199), 75-106.
- Dimovski, G. C. (2000). *XVI-XV vek zavladuvanye na Bitola od Türçite*. Bitola Press.
- Dukas, F. (1956). *Bizans tarihi*. (L. Mirmiroğlu, Çev.). İstanbul Enstitüsü Yayınları. (Orijinali 1922'de yayımlanmıştır).
- Ercan, Y. (1989). *Osmanlı İmparatorluğunda Bulgarlar ve Voynuklar*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Ergenç, Ö. (1979). Osmanlı şehirlerindeki yönetim kurumlarının niteliği üzerindeki bazı düşünceler. E. Akurga (Haz.). VIII. Türk Tarih Kongresi: 1976 - Ankara: Bildiriler (65-76). Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Eyice, S. (2001). Kasımiye Camii. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (c. 24, s. 553-554). Diyanet Vakfı Yayınları.
- Eyice, S. (2000). İbrahim Paşa Camii. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (c. 21, s. 553-554). Diyanet Vakfı Yayınları.
- Eyice, S. (1998). Hortacı Süleyman Camii. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (c. 18, s. 244-245). Diyanet Vakfı Yayınları.
- Eyice, S. (1991a). Selanik Ayasofya Camii. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (c. 4, s. 220-221). Diyanet Vakfı Yayınları.
- Eyice, S. (1991b). Bulgaristan Ayasofya Camii. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (c. 4, s. 221-222). Diyanet Vakfı Yayınları.
- Eyice, S. (1991). Ayasofya. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (c. 4, s. 206-210). Diyanet Vakfı Yayınları.
- Eyice, S. (1965). Ohri'nin Türk devrine ait eserleri. *Vakıflar Dergisi*, VI, 135-146.
- Eyice, S. (1954). Yunanistan'da Türk mimari eserleri. *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, XI, 157-188.
- Faroqi, S. (2000). *Osmanlı'da kentler ve kentliler*. (N. Kalaycıoğlu, Çev.). Tarih Vakfı Yurt Yayınları. (Orijinali 1993'te yayımlanmıştır).
- Fotoğraf ve kartpostallarla eski Sofya (Aya Sofya Camii 1879)*. (t.y.). 29.03.2021 tarihinde <http://www.starasofia.com> adresinden erişildi.
- Gradeva, R. (2016). Late antique church building in Ottoman Sofia. M. Hartmuth (Haz.), *Proceedings of a workshop held in Istanbul: 11-12 May 2012 – İstanbul: Bildiriler* (167-193). Nederlands Institute Voor Het Nabije Qousten Press.
- Gradeva, R. (1994). Ottoman policy towards Christian church buildings. *Etudes Balkaniques*. (4), 15-36.
- Gökbilgin, M. T. (1996). Selanik. *İslam Ansiklopedisi* (c. X, s. 337-349). Millî Eğitim Bakanlığı Basımevi.
- Halaçoğlu, Y. (1992). Bulgaristan Osmanlı dönemi. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (c. 6, s. 396-399). Diyanet Vakfı Yayınları.
- Hoca Sadeddin Efendi (1979). *Tacü't tevarih*. (İ. Parmaksızoğlu, Çev.). Kültür Bakanlığı Yayınları. (Orijinali 1862'de yayımlanmıştır).
- İbrahimgil, M. Z. (2013). Evliya Çelebi seyahatnamesinde Ohri sancağı. *Sanat Tarihi Dergisi*, XXII (1), 107-129.

- İnalçık, H. (1993). *The Ottoman Empire the classic age 1300-1600*. (C. İmber, N. Itzkowitz, Çev.). Weidenfeld and Nicolson Press. (Orijinali 1973'te yayımlanmıştır).
- İnalçık, H. (1986). Bulgaria. *Encyclopaedia İslam*. (c. 1, s. 1302-1304). London.
- İnalçık, H. (1979). Murad II. *İslam Ansiklopedisi* (c. VIII, s. 598-615). Milli Eğitim Basımevi.
- İnbaşı, M. (2002). Makedonya'da Osmanlı hakimiyeti değişen ve değişmeyen kimlik. M.Hatipoğlu (Der.), Makedonya Sorunu Dünden Bugüne içinde (ss. 27-44). Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları.
- Jireçek, K. (1923). İstoriya Sırba., *Journal of Kn*, II, 78-80.
- Jorga, N. (2005). *Osmanlı İmparatorluğu tarihi*. (N. Epçeli, Çev.). Yeditepe Yayınevi. (Orijinali 1913'te yayımlanmıştır).
- Kahraman, S. A., Dağlı, Y. ve Dankoff, D. (2011). *Evluya Çelebi seyahatnamesi*. Yapı Kredi Yayınları.
- Karagöz, M. (1999). *Osmanlı'da şehir ve şehirli mekân iskân beşeri münasebetler*. Osmanlı Yeni Türkiye Yayınları.
- Kenanoğlu, M. (2004). *Osmanlı millet sistemi mit ve gerçek*. Klasik Yayınları.
- Kermeli, E. (2010). Ebu's-Suud'a göre kilise vakıfları, Osmanlı hukukundaki teori ve pratiği. *Vakıflar Dergisi*, 34, 165-175.
- Kiel, M. (2009). Selanik. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (c. 36, s. 352-357). Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kiel, M. (1995). Okhrid. *Encyclopedia İslam*. (c. VIII, s. 164-168). Brill Press.
- Kiel, M. (1985). *Art and society of Bulgaria in the Turkish period*. Assen/Maastricht Press.
- Koyuncu, A. (2015). Sofya'da Osmanlı mimari mirasının tasfiyesi (1878-1908). XVI. Türk Tarih Kongresi: 20-24 Eylül 2010 – Ankara: Bildiriler (113-145). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Koyuncu, N. (2014a). *Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin din ve vicdan hürriyetleri bağlamında mabedlerin hukuki statüsü*. Adalet Yayınları.
- Koyuncu, A. (2014b). Osmanlı Devleti'nde kilise ve havra politikasına yeni bir bakış Çanakkale örneği. *Çanakkale Araştırmaları*, 12 (16), 35-88.
- Köse, O. (2006). Bulgaristan emareti ve Türkler (1878-1908). *Turkish Studies/ Türkoloji Dergisi*, 1 (2), 237-272.
- Kuzmanovski, R. (2007). The church of St.Sophia. Pasko Kuzman (Haz.), *Macedonian Cultural Heritage, Ohrid World Heritage Site, Ministry of Culture of the Republic* içinde (ss. 56-60). Macedonia, Culturel Heritage Office Press.

- Lowry, H. W. (2008). *Osmanlı döneminde Balkanların şekillenmesi*. (A. Cemal, Çev.). Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları. (Orijinali 1942'de yayımlanmıştır).
- Mazower, M. (2007). *Selanik hayaletler şehri Hıristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler*, G. Ç. Güven (Çev.). Alfa Yayınları. (Orijinali 1950'de yayımlanmıştır).
- Neşri, M. (1957). *Kitab-ı cihannüma*. (F. R. Unat, M. A. Köymen, Çev.). Türk Tarih Kurumu Basımevi. (Orijinali 1493'te yayımlanmıştır).
- Öz, M. (2005). Osmanlı klasik döneminde Anadolu kenti. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3 (6), 57-88.
- Özkan, S. H. (2016). Balkanlarda bir Osmanlı kenti Sofya (1385-1878). *Avrasya Etüdları Dergisi* (50), 279-314.
- Popoviç, A. (1999). Balkanların kavşağındaki Manastır. P.Dumont, F.Georgean (Ed.), *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri içinde* (ss. 64-65). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Refik, A. (1988). *Onuncu asr-ı hicri'de İstanbul hayatı (1495-1591)*. Enderun Kitabevi.
- Salname-i Vilayet-i Selanik (SVS)*. 9. Def'a. H.1303/1886. İSAM Kütüphanesi. Osmanlı Salnameleri veri tabanı, DO2837, 1-503.
- Selanik Ayasofya Camisi*. (t.y.). 30.03.2021 tarihinde <http://www.bakisarisakal.com/selanikayasofya-camisi.pdf> adresinden erişildi.
- Selanik gezi rehberi*. (t.y.). 29.03.2021 tarihinde <http://www.selanikgezirehberi.blogspot.com/2012/04/> adresinden erişildi.
- Serafimova, A. (2009). Holy Sophia, Pasko Kuzman (Haz.), *Macedonian Cultural Heritage, Ohrid World Heritage Site, Ministry of Culture of the Republic* içinde (ss. 72-79). Macedonia, Culturel Heritage Office Press.
- Serafimova, A. (2008). Saint Sophia in Ohrid. Pasko Kuzman (Haz.), *Macedonian Cultural Heritage, Ohrid World Heritage Site, Ministry of Culture of the Republic* içinde (ss. 200-205). Macedonia, Culturel Heritage Office Press.
- Stoyanovski, A. (1974). XVII. yüzyılın sonuna kadar Makedonya'nın Osmanlı hakimiyetinde idari taksimatı. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 4 (5), 213-230.
- Sümer, F. (1980). *Oğuzlar*. (3. Bs.). Ana Yayınları.
- Süsheim, K. (1979). Ayasofya. *İslam Ansiklopedisi* (c. II, s. 47-55). Millî Eğitim Bakanlığı Basımevi.
- Şahin, İ. (2009). Sofya. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (c. 37, s. 344-348). Diyanet Vakfı Yayınları.

- Şentürk, M. H. (1993). Osmanlı Devleti'nin kuruluş devrinde Rumeli'de uyguladığı iskân siyaseti ve neticeleri. *Bellekten* LVII (218), 89-112.
- Tursun Bey (1977). *Tarih-i ebul feth* (M. Tulum, Çev.). İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları. (Orjinali 1911'de yayımlanmıştır).
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Maliyeden Müdevver Defterleri, Defter No 55 (MAD.d.55).
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Maliyeden Müdevver Defterleri, Defter No 55 (MAD.d.5625).
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Tapu Dairesi Başkanlığı, Tapu Tahrir Defterleri No 186 (TKGM.TADB. TTD.186).
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Tapu Tahrir Defterleri No 370 (TT.d.370).
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Tapu Tahrir Defterleri No 403 (TT.d.403).
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Tapu Tahrir Defterleri No (TT.d.492).
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İbnülemin Vakıf Dosyaları Dosya No 10 Gömlek No 1155 (İE.EV.10/1155).
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Tasnifi Vakıf Dosyaları Dosya No 111 Gömlek No 5516 (C.EV. 111/5516).
- Ural, S. (2018). *Balkanların incisi Ohri*. (2.Bs.). Mostar Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı tarihi*. (5. Bs.). Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Yahya, M. (2001). Makedonya'da Türk varlığı. *Dış Politika Kültür ve Tarih Araştırma Dergisi*, (2), 20-22.
- Yalçın, E. (2009). Türk-Bulgar ortak kültürü. *Atatürk Yolu Dergisi*, (43), 555-576.

Etik kurul onayı

Bu çalışma sosyal bilimler alanında bir anket, kurum veyahut kuruluş ilgili özel çalışma olmaması sebebi ile bu araştırma etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalar arasında yer almaktadır.

Çıkar çatışması beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Turist rehberlerinin yaşam doyumunu etkileyen sosyo-demografik özelliklerin incelenmesine yönelik bir araştırma*

A study on investigating socio-demographic characteristics affecting life satisfaction of tourist guides

Gönderim Tarihi / Received : 28.01.2021

Kabul Tarihi / Accepted : 16.05.2021

Doi: <https://doi.org/10.31795/baunsobed.869709>

Bahar DEVECİ**1

Yusuf AYMANKUY²

ÖZ: Bu araştırmanın temel amacı; turist rehberlerinin sosyo-demografik özellikleri ile yaşam doyumları arasındaki ilişkinin tespit edilmesidir. Araştırmanın evrenini, eylemli ve seyahat acentasına bağlı şekilde çalışan turist rehberleri oluşturmaktadır. Araştırmada anket tekniği kullanılmış ve 416 turist rehberine anket uygulanmıştır. Araştırmaya katılan turist rehberlerinin yaşam doyumlarının ölçülmesi için ilgili alanyazında yaygın olarak kabul görmüş olan Diener vd. (1985) tarafından geliştirilen yaşam doyumu ölçeği kullanılmıştır. Araştırma sonucunda; turist rehberlerinin yaşam doyumlarının “medeni durum” ve “bağlı oldukları turist rehberleri odası” değişkenleri açısından anlamlı farklılıklar gösterdiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Turist rehberi, Yaşam doyumu.

ABSTRACT: The main purpose of this study is to determine the relationship between the socio-demographic characteristics and life satisfaction of tourist guides. The population of the study consists of the tourist guide who are active and working for travel agencies. Questionnaire technique has been used in the study and a questionnaire has been applied to 416 tourist guides. The life satisfaction scale developed by Diener et al (1985), which is widely accepted in the relevant literature, has been used to measure the life satisfaction of the tourist guides participating in the study. As a result of this study; it has been determined that life satisfaction of the tourist guides shows significant differences in terms of “marital status” and “the tourist guide chamber which they are affiliated”.

Keywords: Tourism, Tourist guide, Life satisfaction.

*Bu çalışma Prof. Dr. Yusuf AYMANKUY danışmanlığında Bahar DEVECİ tarafından hazırlanan “Beş Faktör Kişilik Özelliklerinin İş Doyumu ve Yaşam Doyumuna Etkisi: Turist Rehberleri Üzerine Bir Araştırma” isimli doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

**Sorumlu Yazar / Corresponding Author

¹Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi/Pınarhisar M.Y.O./Seyahat-Turizm ve Eğlence Hizmetleri, bahardeveci@klu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6795-2477>

²Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi/Turizm Fakültesi/Turizm İşletmeciliği, aymankey@balikesir.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7332-3271>

EXTENDED ABSTRACT

Literature review

Life satisfaction refers to the state of being satisfied and content with one's life (Haybron, 2007: 101). Life satisfaction refers to the satisfaction of the whole life, not the satisfaction of a particular situation, event or process in one's life, and includes every dimension in life (Huebner, 1991: 103). In this direction, many factors can affect life satisfaction (Kolbaşı & Bağcı, 2019: 120). Factors affecting life satisfaction as a result of the literature review; it is possible to classify them as "*individual factors*", "*work-related factors*", "*familial factors*", "*environmental factors*", "*social factors*", "*economic factors*", "*psychological factors*" and "*other factors*".

Methodology

The survey consists of two parts. In part one; there are fifteen questions about determining the socio-demographic characteristics of the guides participating in the study. In the second part of the survey; there is a "Life Satisfaction Scale" developed by Diener et al. in 1985 and adapted into Turkish by Köker in 1991 in order to determine the life satisfaction levels of guides. The original form of the scale consists of one dimension, five statements and a seven-point rating of the Likert scale. In the study conducted by Dağlı & Baysal in 2016, it is stated that the options in the seven-point rating are quite close to each other and the five-point rating is more suitable for Turkish culture. In addition, Dağlı & Baysal (2016) found in their study that the scale, when applied with a five-point rating, preserved its one-dimensional and five-statement original structure. Accordingly, in this study the life satisfaction scale has been applied with a five-point rating of the Likert scale.

Findings and discussion

The majority (70%) of the tourist guides participating in the study are men. When the age distributions of the guides are examined; it has been pointed out that there is a density in the 26-35 age range (53.8%). It has been found that more than half of the guides (51.9%) are married. When the educational status is examined; it has been determined that those with undergraduate (59.4%) graduates are in the majority. It has been detected that the majority of those who completed the vocational guidance education in the undergraduate program (39.4%) related to guidance. It has been found that most of the guides have national licenses (93.3%). When the foreign language distributions of the guides participating in the study are examined, it has been determined that the guidance language of most of the guides was English (58.0%). When the guides chambers where the guides are affiliated are examined; it has been

observed that each of them has the same rate (7.7%). Considering how long the guides have been practicing the guidance profession; it has been determined that those with 5-9 years (31.7%) experience are in the majority. However, it has been detected that the number of guides working in the same agency for less than 1 year (37%) is higher. When the type of group served is examined; it has been determined that mostly foreign groups (48.8%) receive guidance services. In addition, it has been determined that the guides mostly go on daily tours (69.2%). It has been detected that half of the guides can get the base fee (50.7%). It has been determined that the majority of the guides do not do additional work (58.2%) and work depending on the Social Security Institution (52.6%).

In order to determine whether the life satisfaction of the tourist guides differed significantly in terms of the marital status variable, an independent group t test has been conducted and a statistically significant difference has been found. According to this; it has been observed that the life satisfaction of married people is higher than that of singles. One-way analysis of variance (ANOVA) has been performed to determine whether the life satisfaction of the tourist guides showed a significant difference in terms of the guide chamber variable, and a statistically significant difference has been found. Considering the group rank averages, it has been observed that the life satisfaction levels of the tourist guides affiliated to the ÇARO (Çanakkale Regional Tourist Guides Chamber) are higher than the others.

Results and recommendations

The majority of the tourist guides surveyed are male, married and individuals between the ages of 26 and 35. It has been determined that the majority of the participants in the study had a bachelor's degree, completed their vocational guiding training in guiding undergraduate programs and had national licenses. In the study, it has been detected that the rate of guides in languages such as English and German is high. It is observed that an equal number of guides from each guiding chamber is included in the study due to the use of quota sampling method in the study. When the experience rates of the guides on a year-by-year period are examined, the majority of those are with professional experience between 5 and 9 years, but the working time in the same agency is examined; the majority of employees are those who have been working for less than a year. It has been determined that the majority of the guides who participated in the study provided guiding to foreign groups and participated in daily tours. It has been determined that half of the tourist guides who participated in the study could charge a base fee. It has been established that more than half of the guides participating in the study do not do additional work and the majority of them are affiliated with the Social Security Institution.

Some suggestions can be made regarding the results obtained as a result of this study. These are;

- In cases where female guides can not go on long-term tours, they may be assigned to transfer tours or short-term tours by travel agencies. Some measures can be taken to prevent the tour drivers from requesting more male guides on the tours.
- In order not to distract experienced guides from the sector, it is recommended that travel agencies do not assign guides over middle age to exhausting tours in order to avoid health problems, retirement rights, job security, etc. improvements can be made in such matters.
- Most of the guides in the study are undergraduate graduates and most of them have completed career guidance training in guidance programs. However, it is striking that the education levels of the guides differ considerably in terms of duration and quality. It can be said that this situation creates inequality. In order to prevent this, necessary arrangements can be made by reviewing the structure of the guidance training and the conditions of being a tourist guide.
- In order to increase the number of tourist guides in rare languages, foreign language education in guidance departments and certificate programs can be reorganized, and rare languages can be given as elective courses.
- In the results of the study, it is observed that a considerable number of guides also do additional work. As such, tourist guides may not be able to fully internalize their profession and focus on their work, and this may negatively affect the quality of the service they provide. In order to prevent this situation, travel agencies can review their wage policies and make necessary improvements.

Giriş

Mutlu olmak, toplumun önemli yaşam amaçlarından biri olarak kabul edilmektedir (Björk ve Sthapit, 2017: 151) ve tarih boyunca ilgi konusu olarak üzerinde incelemeler yapılmıştır. Yapılan incelemeler zamanla sağlık bilimleri, psikoloji, ekonomi gibi disiplinlere kadar da uzanmıştır. Psikoloji alanında yapılan mutluluk çalışmaları genellikle bir bütün olarak öznel iyi oluş kapsamında ele alınmaktadır (Proctor vd., 2009: 583). Öznel iyi oluş; *“kişinin kendi yaşamını duygusal ve bilişsel olarak değerlendirmesi”* şeklinde ifade edilmektedir (Diener, 2000: 34). Öznel iyi oluş; *“olumlu duygulanım”, “olumsuz duygulanım” ve “yaşam doyumu”* olarak ifade edilen ve birbiriyle ilişkisi olan üç bileşenden oluşmaktadır (Pavot ve Diener, 2008: 138; Chen ve Yoon, 2018: 2). Olumlu duygulanım hoşça giden duyguları; olumsuz duygulanım ise hoşça gitmeyen duyguları temsil etmektedir. Yaşam doyumu da öznel iyi oluşun bilişsel yönü olarak ifade edilmektedir (Diener ve Suh, 1997: 200).

“Öznel iyi oluş” kavramının özellikle son yıllarda oldukça popüler hale geldiği ve günlük yaşamda birçok yerde kullanıldığı belirtilmektedir. Birçok alanda yapılan akademik araştırmalarda da en çok kullanılan anahtar kelimeler arasında yer almaya başladığı göze çarpmaktadır. Multidisipliner bir yapıya sahip olan turizm alanındaki çalışmalar da kısmen felsefe ve psikolojiden esinlenerek öznel iyi oluş, yaşam doyumu gibi kavramlar üzerinde durmaya başlamışlardır. Ancak bu çalışmaların hala sınırlı olduğunu söylemek mümkündür (Smith ve Diekmann, 2017: 1-2).

Yapılan çalışmalar, yaşam doyumunun birçok olumlu çıktı ile ilişkilendirildiğini belirtmektedir (Proctor vd., 2009: 583). Bu yüzden birçok sektöre kıyasla zorlu çalışma koşullarına ve yüksek stres seviyesine sahip turizm sektöründe bu konu ile ilgili çalışmaların yapılmasının önemli olduğu ifade edilmektedir (Sürücü, 2016: 2171). Turist rehberlerinin de turizm sektörünün en önemli işgörenlerinden olduğu sıklıkla dile getirilmektedir (Ap ve Wong, 2001: 551). Mesleklerini başarılı şekilde yerine getiren rehberler sayesinde; turistler kendini güvende hissetmekte, ülke tanıtımı tüm değerleri vurgulanarak doğru şekilde yapılabilen, ülke ile ilgili pozitif imaj oluşturularak turistlerde iyi bir intiba bırakılabilmekte, turlardan memnun ayrılan turistlerin tekrar ziyarette bulunmaları sağlanabilmekte ve tüm bu durumlar turizm gelir artışı sağlayarak ülke ekonomisine katkıda bulunabilmektedir (Köroğlu, 2019: 18-19). Buradan hareketle bu çalışmada turizm sektörü için bu denli öneme sahip turist rehberlerinin yaşam doyumunu etkileyen sosyo-demografik özelliklerin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Elde edilen bulgular doğrultusunda yapılan değerlendirmelerin ve faydalı olacağına inanılan öneriler sunulmasının hem turizm sektörü hem turist rehberliği mesleği açısından önem arz edebileceği düşünülmektedir.

Literatür taraması

Yaşam doyumunu kavramına ilk olarak 1961 yılında Neugarten tarafından değerlendirilmiştir (Cindiloğlu vd., 2017: 193). Yaşam doyumunu, kişinin yaşamından memnun ve hoşnut olma durumunu ifade etmektedir (Haybron, 2007: 101). Yaşam doyumunu; Shin ve Johnson (1978), *“kişinin kendi belirlediği kriterler bağlamında yaşam kalitesinin geniş çaplı bir değerlendirmesi”* (Shin ve Johnson, 1978: 478), Christopher (1999) *“kişinin subjektif bir değerlendirmesinden oluşan yaşamın tamamına ilişkin olumlu düşünce ve tutumlar”* (Christopher, 1999: 143), Schimmack vd. (2002) ise, *“kişinin kendi yaşamını yine kendisinin belirlediği standartlara göre düzenlemesi”* (Schimmack vd., 2002: 582) şeklinde tanımlamaktadırlar. Bu tanımlar doğrultusunda yaşam doyumunun sağlanması ve değerlendirilmesinde, herkes tarafından kabul edilmiş olan kriterlerin değil de kişinin kendi değerlendirmelerinin önemli olduğunu söylemek mümkündür (Şeker ve Akman, 2015: 109).

Yaşam doyumunu, kişinin yaşamındaki belirli durum, olay ya da sürece ilişkin doyumunu değil de yaşamın tamamına ilişkin doyumunu ifade etmekte ve yaşamdaki her boyutu içine almaktadır (Huebner, 1991: 103). Bu doğrultuda birçok faktör yaşam doyumunu etkileyebilmektedir (Kolbaşı ve Bağcı, 2019: 120). Gerçekleştirilen alanyazın taraması neticesinde yaşam doyumunu etkileyen faktörleri; *“bireysel faktörler”, “iş ile ilgili faktörler”, “ailesel faktörler”, “çevresel faktörler”, “toplumsal faktörler”, “ekonomik faktörler”, “psikolojik faktörler” ve “diğer faktörler”* olarak sınıflandırmak mümkündür. Yaşam doyumunu etkileyen faktörler ilgili alanyazındaki araştırmalardan (Dündar, 1993: 53; Hong ve Giannakopoulos, 1994: 548-549; Dikmen, 1995: 118; Veenhoven, 1996: 45; Diener vd., 1999: 284; Schimmack vd., 2002: 582-583; Dockery, 2003: 2; Joung ve Miller, 2007: 340; Proctor vd., 2009: 587-597; Proctor vd., 2011: 1607-1611; Ardahan, 2012: 12; Ardahan, 2013: 1082; Mafini ve Dlodlo, 2014: 2; Ardahan vd., 2015: 42-43; Beşel, 2015: 228; Kelecek vd., 2015: 10-11; Korkmaz vd., 2015: 98-99; Polatçı, 2015: 30-31; Şeker ve Akman, 2015: 109-110; Dağlı ve Baysal, 2016: 1252; Gürel ve Altunoğlu, 2016: 1432-1434; İlbağ vd., 2016: 38; Koçak, 2016: 1961-1965; Tümkaya vd., 2016: 3-9; Üzümcü ve Akpulat, 2017: 1076; Karavardar ve Korkmaz, 2018: 35) derlenerek Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1: Yaşam doyumunu etkileyen faktörler

YAŞAM DOYUMUNU ETKİLEYEN FAKTÖRLER			
<u>BİREYSEL FAKTÖRLER</u>	<u>İŞ İLE İLGİLİ FAKTÖRLER</u>	<u>AİLESEL FAKTÖRLER</u>	<u>ÇEVRESEL FAKTÖRLER</u>
*cinsiyet,	*bir işte çalışma,	*evlilik,	*yaşanılan şehir,
*medeni durum,	*iş tanımları,	*karı koca ilişkilerindeki yakınlık,	*yaşanılan semt,
*yaş,	*iş yükü,	*bir çocuğa sahip olmak ve onu büyütüp yetiştirmek,	*yaşanılan mahalle,
*eğitim durumu,	*çalışma koşulları,	*sahip olunan yakın arkadaşlar,	*güvenilir bir bölgede yaşamak,
*biyolojik etkenler,	*kişinin bulunduğu mevki,	*mutlu aile yaşamı,	*oturulan ev,
*mizaç,	*iş stresi,	*yakın ilişkiler,	*yerleşim yerinin değiştirilmesi,
*karakter,	*rol belirsizliği,	*aile, akraba ve arkadaşlarla kurulan iyi ilişkiler,	*çevre kalitesi vb.
*kişilik özellikleri,	*iş-aile çatışması,	*komşuluk ilişkileri,	
*ırk,	*örgütsel destek,	*kişinin aile üyelerinin mutlu olması,	
*dini inanç vb.	*işte edinilen tecrübeler,	*kişilerarası iletişim sıklığı,	
	*işkoliklik,	*ayrılıklar,	
	*çalışma alışkanlıkları,	*aile yakınlarının ve sevdiklerinin ölümü,	
	*başarılı bir iş yaşamı,	*aile izolasyonu vb.	
	*iş doyumu,		
	*iş kaybı,		
	*işsizlik,		
	*iş bulma olanakları,		
	*terfi olanakları,		
	*emeklilik vb.		
<u>TOPLUMSAL FAKTÖRLER</u>	<u>EKONOMİK FAKTÖRLER</u>	<u>PSİKOLOJİK FAKTÖRLER</u>	<u>DİĞER FAKTÖRLER</u>
*sosyal ilişkiler,	*gelir düzeyi,	*psikolojik olarak iyi olmak,	*yaşam şekli,
*sosyal etkinlik düzeyi,	*hanehalkı geliri,	*günlük yaşamdan duyulan mutluluk,	*yaşam deneyimleri,
*algılanan sosyal destek,	*maddi imkanlar,	*yaşamı anlamlı bulmak,	*kişinin fiziksel açıdan kendini iyi hissetmesi,
*sosyal etkileşim,	*ekonomik güvenlik,	*pozitif bireysel kimlik,	*kişinin sahip olduğu beceri ve yetenekler,
*sosyal pozisyon,	*ekonomik yeterlilik,	*amaçlara ulaşmak için kişinin hem başkalarıyla hem de kendisi ile uyum içinde olması,	*araçsal rahatlık,
*sosyal prestij,	*ekonomik eşitlik,	*kendini tanıyabilmek ve anlayabilmek,	*kişinin sahip olduğu serbest zaman düzeyi ve onu kullanım kalitesi,

Tablo 1 (Devamı): Yaşam doyumunu etkileyen faktörler

*sosyal köken,	*ekonomik refah,	*kendi hayatını kontrol etmek,	*sağlık,
*sosyal beklentiler,	*yaşanılan ülkenin ekonomik şartları ve krizler,	*aktif olmak,	*beslenme,
*sosyal eşitlik,	*zenginlik,	*açık fikirli olmak,	*fiziksel faaliyet,
*kültür,	*kişinin mal varlığı,	*kişinin kendiyle barışık olması,	*cinsel faaliyet,
*toplumsal yaşam,	*yapılan tasarruf ve yatırımlar vb.	*kişinin sahip olduğu amaçlar, roller, düşünce yapısı ve mizah anlayışı,	*doğa ile meşgul olmak,
*ahlaki düzen,		*kendine güven,	*aktivitelere katılmak,
*devletin yerel etkinliklerine katılma,		*kişisel eğilimler,	*müzik dinleme ve kitap okuma gibi faaliyetler,
*halk etkinliklerine katılma,		*hedef yönelimleri,	*madde bağımlılığı,
*demokrasi,		*başkalarına yardım etme,	*cemiyet hayatına katılma,
*özgürlük,		*benlik saygısı,	*ruhani yaşam vb.
*toplumsallaşma,		*özyeterlilik,	
*politik istikrar,		*başarma ihtiyacı,	
*ülke yönetimi,		*duygusal zekâ,	
*insan hakları,		*motivasyon,	
*bireycilik,		*denetim odağı,	
*refah düzeyi,		*kişilik ve hayat tarzı konusunda aile, sosyal çevre ve iş çevresi tarafından onay görmek,	
*eğitim olanakları,		*hobiler edinmek ve onları gerçekleştirmek için yeterli ekonomik güç ve zamana ve sahip olmak vb.	
*sağlık olanakları,			
*adli, asayiş vb. olanaklar,			
*sosyal organizasyonlara üye olmak,			
*sosyal ve ahlaki değerlere sahip olmak,			
*hemşehrilik vb.			

Yukarıda bahsedilen faktörler dışında da yaşam doyumunu etkileyen birçok faktör olabilmektedir. Tüm bunlar yaşam doyumunu olumlu ya da olumsuz şekilde etkileyebilmekte ve birçok sonucu beraberinde getirmektedir. Ancak

tüm bu faktörlerin yaşam doyumunu etkilediğine ilişkin bir genelleme yapmak yanlış olacaktır (Saldamlı, 2008: 700-701). Çünkü yaşam doyumu kişinin öznel değerlendirmesine dayanmaktadır (Ehrhardt vd., 2000: 180) ve herkesin gerek kendi yaşamını gerekse bahsedilen bu faktörleri algılaması ve değerlendirmesi farklılık göstermektedir (ConceiçãoPinto ve Neto, 2008: 532).

Yapılan çalışmalar yüksek yaşam doyumunu birçok kişisel fayda ile ilişkilendirmektedir (Proctor vd., 2009: 602). Örneğin; yaşam doyumu yüksek olduğunda; kişiler psikolojik ve fiziksel açıdan daha sağlıklı olmakta (Ghimire vd., 2018: 2), çevresi ile ilişkileri daha iyi olmakta (Telef, 2013: 4), daha yüksek yaşam kalitesine sahip olmakta (Veenhoven, 1996: 13), yaşamlarını daha huzurlu ve mutlu geçirebilmekte, kendisi ve çevresiyle daha barışık olabilmekte, verimli çalışmakta, olay ve durumları mantık çerçevesi içerisinde ele alabilmekte ve gerektiği şekilde tepki vermekte (Kula ve Çakar, 2015: 193), kendilerini daha değerli ve önemli hissetmekte, günlük hayatta yaptığı etkinlik ve aktivitelerden daha çok keyif almakta, karşılaştıkları durum ve olaylar karşısında daha iyimser bir tutum sergileyebilmekte (Tel ve Sarı, 2016: 293), kişisel gelişimi için daha fazla çaba harcamakta, sahip olduğu arkadaş, eş, ebeveyn vb. rollerin gerektirdiği sorumluluklarının farkında olmakta ve onları yerine getirmekte (Erol, 2017: 96), farklı kültürlerden kişiler ile ilişkileri daha iyi olabilmekte (Balcı ve Öğüt, 2018: 507), karşılaştıkları problemler ve stresli durumların daha kolay üstesinden gelebilmektedirler (Avşaroğlu ve Koç, 2019: 566).

Yaşam doyumu yüksek olan kişiler; yaşamlarından memnun olduğu ve olumlu duyguları daha sık yaşadıkları için yaşamlarında sürekli olarak bir şeyleri değiştirme düşünceleri olmamaktadır (Güldü, 2014: 52). Bunlara ek olarak depresyona girme ve intihar girişiminde bulunma oranlarının da daha düşük olduğu ifade edilmektedir (Diener vd., 1999: 278). Ayrıca yüksek yaşam doyumunun gecikmiş ölüm oranlarıyla dahi ilişkili olduğu belirtilmektedir (Luhmann vd., 2013: 39). Düşük yaşam doyumu ise; nevroz, anksiyete, depresyon, fiziksel ve ruhsal sağlık sorunları, hastalıklar (Rajani vd., 2019: 1), saldırganlık, şiddet, davranış problemleri vb. gibi (Proctor vd., 2011: 1611) olumsuz durumlar ile ilişkilendirilmektedir.

Yöntem

Araştırmanın temel amacı; turist rehberlerinin sosyo-demografik özellikleri ile yaşam doyumları arasındaki ilişkinin tespit edilmesidir. Bu amaç doğrultusunda belirlenen temel araştırma hipotezi ve alt hipotezler aşağıda yer almaktadır.

H_1 = Turist rehberlerinin sosyo-demografik özellikleri ile yaşam doyumları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{1a} = Turist rehberlerinin cinsiyetleri ile yaşam doyumları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{1b} = Turist rehberlerinin yaşları ile yaşam doyumları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{1c} =Turist rehberlerinin medeni durumları ile yaşam doyumları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{1d} =Turist rehberlerinin eğitim durumları ile yaşam doyumları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{1e} =Turist rehberlerinin mesleki rehberlik eğitimleri ile yaşam doyumları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{1f} =Turist rehberlerinin ruhsatname türleri ile yaşam doyumları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{1g} =Turist rehberlerinin bağlı oldukları rehberler odası ile yaşam doyumları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{1h} =Turist rehberlerinin rehberlik meslek yılları ile yaşam doyumları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{1i} =Turist rehberlerinin acentada çalışma süreleri ile yaşam doyumları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{1j} =Turist rehberlerinin hizmet verdikleri grup türleri ile yaşam doyumları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{1k} =Turist rehberlerinin taban ücreti alabilme durumları ile yaşam doyumları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{1l} =Turist rehberlerinin ek iş yapma durumları ile yaşam doyumları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{1m} =Turist rehberlerinin sosyal güvenlik durumları ile yaşam doyumları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Araştırmanın evrenini; eylemli ve seyahat acentasına bağlı şekilde çalışan turist rehberleri oluşturmaktadır. Türkiye’de 2019 yılında çalışma belgesine sahip toplam 8095 eylemli turist rehberi bulunmaktadır (Türkiye Turist Rehberleri Birliği, 2019). Ancak evreninin tümüne maliyet ve zaman gibi kısıtlılıklardan dolayı ulaşmak mümkün olamayacağı için, araştırma evrenini oluşturan turist rehberlerinden bir örneklem grubunun seçilmesine karar verilmiştir. Bu araştırmada örnekleme yöntemi olarak kota örnekleme yönteminden yararlanılmıştır. Kota örnekleme; araştırmanın yapılacağı topluluğun belirli özelliklerine (yaş, cinsiyet, coğrafi bölge vb.) kotalar verilerek seçim yapılması şeklinde tanımlanmaktadır (Gegez, 2015: 268). Kotalara ayırma esnasında “bağlı bulunan rehberlik odası” dikkate alınmıştır. Altunışık vd. (2012) tarafından oluşturulan kabul edilebilir örneklem büyüklükleri tablosu incelendiğinde ise bu araştırmanın örneklem büyüklüğünün en az 368 olması gerektiği görülmektedir (Altunışık, vd., 2012: 137). Örneklem grubu üzerinde anket yapılması aşamasından önce araştırmanın kapsamı dışında kalacak 30 turist rehberi üzerinde 2019 yılı Ocak ve Mart ayları arasında bir pilot uygulama yapılmıştır. Pilot

uygulama ile anlaşılmayan soruları belirlemek ve olası hataları düzeltebilmek amaçlanmıştır. Pilot uygulamadan sonra gerekli düzenlemeler yapılarak anket formu oluşturulmuş ve uygulama aşamasına geçilmiştir. Soruların bazılarının cevaplanmaması, hatalı veya eksik doldurma gibi nedenlerden dolayı bazı anketlerin elenebileceği öngörüldüğünden 2019 yılı Mart ve Eylül ayları arasında 550 turist rehberine anket uygulanmıştır. Her bir odadan geçerli ve aynı sayıda ankete ulaşıldığında anket uygulaması sonlandırılmıştır. Araştırma analizleri 416 anket üzerinden gerçekleştirilmiştir. Araştırmada kullanılan veriler 2019 yılı Mart-Eylül ayları sürecini kapsadığı için geriye dönük etik kurul kararına ihtiyaç duyulmamaktadır.

Araştırma anketi iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; turist rehberlerinin sosyo-demografik özelliklerini belirlemeye yönelik 15 soru bulunmaktadır. İkinci bölümde ise; rehberlerin yaşam doyumu düzeylerini tespit etmek adına 1985 yılında Diener vd. tarafından geliştirilen, 1991 yılında Köker tarafından Türkçe'ye uyarlanan "Yaşam Doyumu Ölçeği" yer almaktadır. Ölçeğin orijinal hali beş ifade, tek boyut ve Likert ölçeğinin 7'li derecelendirmesinden oluşmaktadır. Dağlı ve Baysal tarafından 2016 yılında yapılan çalışmada ise 7'li derecelendirmede seçeneklerin birbirine oldukça yakın olduğu ve 5'li derecelendirmenin Türk kültürü için daha uygun olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca yapılan çalışmada ölçeğin 5'li derecelendirme ile uygulandığında da tek boyutlu ve beş ifadeli orijinal yapısını koruduğu saptanmıştır. Buradan hareketle bu çalışmada da yaşam doyumu ölçeği Likert ölçeğinin 5'li derecelendirmesi ile uygulanmıştır (1 Hiç katılmıyorum, 5 Tamamen katılıyorum). Bu ölçeğin tercih edilmesindeki temel sebepler; kısa olduğu için katılımcıları yormaması ve yaşam doyumu ölçümü için alanyazında yaygın olarak kullanılmasıdır.

Araştırmada elde edilen verilerin analizi için "SPSS 21.0" ve "LISREL 8.80" programları kullanılmıştır. Araştırmada "frekans analizi", "güvenilirlik analizi", "açıklayıcı faktör analizi", "doğrulayıcı faktör analizi", "bağımsız grup t testi" ve "tek yönlü varyans analizi (ANOVA)" yapılmıştır.

Araştırma bulguları

Araştırmaya katılan turist rehberlerinin sosyo-demografik özelliklerine ilişkin bulgular Tablo 2'de yer almaktadır. Tablo 2'ye göre; araştırmaya katılan turist rehberlerinin büyük çoğunluğu (%70) erkeklerden oluşmaktadır. Rehberlerin yaş dağılımlarına bakıldığında; 26-35 yaş aralığında (%53,8) bir yoğunluk olduğu görülmektedir. Rehberlerin yarısından fazlasının (%51,9) evli olduğu tespit edilmiştir. Eğitim durumları incelendiğinde; lisans (%59,4) mezunu olanların çoğunlukta olduğu saptanmıştır.

Tablo 2'de görüldüğü üzere; mesleki rehberlik eğitimini rehberlik ile ilgili lisans programında (%39,4) tamamlayanların çoğunlukta olduğu belirlenmiştir.

Rehberlerin büyük çoğunluğunun ülkesel ruhsatnameye (%93,3) sahip olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılan rehberlerin yabancı dil dağılımları incelendiğinde büyük bir bölümünün rehberlik dilinin İngilizce (%58,0) olduğu tespit edilmiştir. Rehberlerin bağlı oldukları rehberler odaları incelendiğinde; her birinin aynı oranda (%7,7) olduğu görülmektedir. Rehberlerin ne kadar süredir rehberlik mesleğini icra ettiklerine bakıldığında; 5-9 yıl (%31,7) arasında deneyimi olanların çoğunlukta olduğu tespit edilmiştir. Ancak aynı acentada 1 yıldan az (%37) süredir çalışan rehberlerin sayısının daha fazla olduğu belirlenmiştir. Hizmet verilen grup türü incelendiğinde; daha çok yabancı gruplara (%48,8) rehberlik hizmeti verildiği tespit edilmiştir. Ayrıca rehberlerin çoğunlukla günlük turlara (%69,2) çıktığı tespit edilmiştir. Rehberlerin yarısının taban ücreti alabildiği (%50,7) görülmektedir. Rehberlerin çoğunluğunun ek iş yapmadığı (%58,2) ve S.S.K'na bağlı olarak çalıştığı (%52,6) saptanmıştır.

Tablo 2: Turist rehberlerinin sosyo-demografik özelliklerine ilişkin bulgular

Sosyo-Demografik Özellikler	n	%	Sosyo-Demografik Özellikler	n	%
			Bağlı Olunan Rehberler Odası		
Cinsiyet			ADRO	32	7,7
Kadın	125	30,0	ANRO	32	7,7
Erkek	291	70,0	ARO	32	7,7
Toplam	416	100	ATRO	32	7,7
Yaş			BURO	32	7,7
18-25	21	5,0	ÇARO	32	7,7
26-35	224	53,8	GARO	32	7,7
36-45	110	26,4	İRO	32	7,7
46 ve üzeri	61	14,7	İZRO	32	7,7
Toplam	416	100	MURO	32	7,7
Medeni Durum			NERO	32	7,7
Evli	216	51,9	ŞURO	32	7,7
Bekâr	200	48,1	TRO	32	7,7
Toplam	416	100	Toplam	416	100
Eğitim Durumu			Turist Rehberliği Meslek yılı		
Lise	20	4,8	1 yıldan az	39	9,4
Önlisans	72	17,3	1-4 yıl	88	21,2
Lisans	247	59,4	5-9 yıl	132	31,7
Lisansüstü	77	18,5	10-14 yıl	103	24,8
Toplam	416	100	15 yıl ve üstü	54	13,0

Tablo 2 (Devamı): Turist rehberlerinin sosyo-demografik özelliklerine ilişkin bulgular

Mesleki Rehberlik Eğitimi			Toplam	416	100
T.R. Önlisans programı	117	28,1	Acentada Çalışma Süresi		
T.R. Lisans programı	164	39,4	1 yıldan az	154	37,0
K.T.B. Sertifika Programı	135	32,5	1-2 yıl	123	29,6
Toplam	416	100	3-4 yıl	75	18,0
Ruhsatname Türü			5 yıl ve üstü	64	15,4
Ülkesel	388	93,3	Toplam	416	100
Bölgesel	28	6,7	Hizmet Verilen Grup Türü		
Toplam	416	100	Yerli gruplar	34	8,2
Yabancı Dil			Yabancı gruplar	203	48,8
İngilizce	373	58,0	Her yerli hem yabancı gruplar	179	43,0
Almanca	61	9,5	Toplam	416	100
Fransızca	35	5,4	Yönetilen Tur Çeşitleri		
İtalyanca	24	3,7	Günlük turlar	288	69,2
İspanyolca	47	7,3	Uzun süreli Anadolu turları	120	28,8
Portekizce	29	4,5	Yurtdışı turları	8	1,9
Japonca	22	3,4	Toplam	416	100
Rusça	20	3,1	Taban Ücreti Alabilme Durumu		
Arapça	15	2,3	Evet	211	50,7
Çince	10	1,5	Hayır	59	14,2
Diğer	6	0,9	Bazen	146	35,1
Toplam	416	100	Toplam	416	100
Sosyal Güvenlik Durumu					
SSK	219	52,6	Ek İş Yapma Durumu		
Bağ-kur	51	12,3	Evet	174	41,8
Emekli sandığı	62	14,9	Hayır	242	58,2
Özel sigorta	19	4,6	Toplam	416	100
Sosyal güvenlik yok	65	15,6			
Toplam	416	100			

Araştırmada yaşam doyumu ölçeğine ilişkin verilere açıklayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Açıklayıcı faktör analizi uygulanmadan önce, ilk olarak verilerin faktör analizi için uygun olup olmadığı incelenmektedir (Alpar, 2017: 249). Bunun için ölçeğin güvenilirliğinin, örneklem büyüklüğünün ve maddeler arasındaki tutarlılığın incelenmesi gerekmektedir (Aksu vd., 2017: 8). Yaşam doyumu ölçeğinin güvenilirliğini test etmek adına ilk olarak Cronbach Alpha değerine bakılmıştır. Ölçeğin Cronbach Alpha değeri ,746 olarak saptanmıştır. Bu sonuç yaşam doyumu ölçeğinin “kabul edilebilir güvenilirliğe” sahip oldu-

ğuna işaret etmektedir (İslamoğlu ve Alınçık, 2014: 283). Örneklem büyüklüğünü test etmek adına en çok kullanılan testlerden biri olan Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testinden yararlanılmıştır ve değer ,706 olarak sonuçlanmıştır. Bu sonuç örneklem büyüklüğünün “iyi” değer aralığında olduğunu göstermektedir (Seçer, 2015: 155). Maddeler arasındaki tutarlılığı ölçmek adına Bartlett Küresellik Testi kullanılmıştır. Faktör analizinin uygulanması için bu test sonucunun anlamlı olması gerekmektedir (Seçer, 2015: 158). Bartlett Küresellik Testi sonucunda; yaklaşık ki-kare (χ^2) değeri=539,068 ve anlamlılık düzeyi de $p=.000$ olarak tespit edilmiştir. Elde edilen tüm bu sonuçlar yaşam doyumu ölçeğinin açıklayıcı faktör analizine uygun olduğunu göstermektedir. Yaşam doyumu ölçeğine ilişkin açıklayıcı faktör analizi sonuçları Tablo 3’te yer almaktadır. Analiz sonuçlarına göre; yaşam doyumu ölçeğinin toplam açıklanan varyans değeri %51,6 olarak bulunmuştur. Ölçek orijinal halindeki gibi tek boyutlu ve beş ifadeli bir yapı sergilemiştir. Açıklayıcı faktör analizi sonucunda herhangi bir ifade analizden çıkarılmamıştır.

Tablo 3: Yaşam doyumu ölçeğine ilişkin açıklayıcı faktör analizi

Yaşam Doyumu İfadeleri	Faktör	Orijinal Ölçek	Ortak Varyans Değeri
YD2	,772	Yaşam Doyumu	,752
YD3	,754	Yaşam Doyumu	,565
YD4	,742	Yaşam Doyumu	,803
YD5	,710	Yaşam Doyumu	1,710
YD1	,603	Yaşam Doyumu	,676
Cronbach Alpha (Ölçek)	,746		
Özdeğer	2,582		
Toplam Açıklanan Varyans Yüzdesi	51,647		
Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Ölçümü			,706
	Yaklaşık Ki-kare		539,068
Bartlett Küresellik Testi	df		10
	Sig.(Anlamlılık)		,000

Açıklayıcı faktör analizi yapıldıktan sonra ortaya çıkan yapıyı sınamak için doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Yaşam doyumu modelinde 1 tane örtük değişken ve 5 tane gözlenen değişken tasarlanmıştır. Ölçüm modelinden hiçbir gözlenen değişken çıkarılmamıştır. Yaşam doyumu ölçeğine ilişkin doğrulayıcı faktör analizi Tablo 4’te yer almaktadır. “t” değeri örtük değişkenler ve gözlenen değişkenler arasındaki ilişki hakkında bilgi vermektedir ve aralarındaki ilişkiyi belirten okların kırmızı renkli olmaması gerekmektedir (Seçer, 2015: 187). Nitekim, yaşam doyumu ölçeğinde bu okların hiçbirinin kırmızı renkte olmadığı, t değerlerinin hepsinin “1,96’dan büyük olduğu” ve “,01 dü-

zeyinde anlamlı olduğu” tespit edilmiştir. Standart solution ise, her bir ifadenin faktör yük değerini temsil etmektedir ve her bir değer, 30’un üzerinde olması gerekmektedir (Seçer, 2015: 187). Yaşam doyumu ölçeğinin standart solution değerleri incelendiğinde de her birinin, 40 ve üzerinde olduğu saptanmıştır.

Tablo 4: Yaşam doyumu ölçeğine ilişkin doğrulayıcı faktör analizi

Yaşam Doyumu Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) Sonuçları	t-değeri	Standart Solution	R ²
2 Yaşam koşullarım mükemmeldir.	9,36	0,50	0,37
3 Yaşamımdan memnunum.	14,56	0,76	0,50
4 Şimdiye kadar yaşamdan istediğim önemli şeylere sahip oldum.	13,74	0,72	0,49
5 Tekrar dünyaya gelsem hayatımdaki hemen hemen hiçbir şeyi değiştirmezdim.	10,64	0,56	0,41
1 İdeallerime yakın bir yaşantım vardır.	7,31	0,40	0,15

“t” değerleri ve standart solution değerlerinin incelenmesinin ardından modelin uyum indekslerinin incelenmesi gerekmektedir (Aksu vd., 2017: 137). Ölçeğin uygunluğunu değerlendirmek adına birbirinden farklı uyum indeksleri bulunmaktadır. Yaygın olarak kabul gören uyum indeksleri ve değerleri Tablo 5’te yer almaktadır.

Tablo 5: Yaygın olarak kabul görmüş uyum indeksleri

Uyum İndeksi	Kabul Edilebilir Uyum	İyi Uyum
χ^2/sd	$2\leq\chi^2/sd\leq 3$	$0\leq\chi^2/sd\leq 2$
AGFI	$.85 \leq AGFI \leq .95$	$.95 \leq AGFI \leq 1.00$
GFI	$.90 \leq GFI \leq .95$	$.95 \leq GFI \leq 1.00$
NNFI	$.90 \leq NNFI \leq .95$	$.95 \leq NNFI \leq 1.00$
NFI	$.90 \leq NFI \leq .95$	$.95 \leq NFI \leq 1.00$
CFI	$.90 \leq CFI \leq .95$	$.95 \leq CFI \leq 1.00$
RFI	$.90 \leq RFI \leq .95$	$.95 \leq RFI \leq 1.00$
IFI	$.90 \leq IFI \leq .95$	$.95 \leq IFI \leq 1.00$
RMSEA	$.05 \leq RMSEA \leq .08$	$.00 \leq RMSEA \leq .05$
RMR	$.05 \leq RMR \leq .08$	$.00 \leq RMR \leq .05$

Kaynak: Çokluk vd.,2012: 271-272; Bayram, 2013: 75; 41; Varol, 2014: 227; Çapık, 2014: 199; Meydan ve Şeşen, 2015: 33’ten derlenerek hazırlanmıştır.

Yaşam doyumu ölçüm modelinin uyum değerleri incelendiğinde; $\chi^2/sd=2,91$ ve $RMSEA=0.068$ değerlerinin kabul edilebilir uyum aralığında yer aldığı tespit edilmiştir. $AGFI=0.96$, $GFI=0.99$, $NNFI=0.97$, $NFI=0.99$, $CFI=0.99$, $RFI=0.96$, $IFI=0.99$ ve $RMR=0.018$ değerlerinin ise iyi uyum aralığında olduğu saptanmıştır. Yaşam doyumu ölçeğine uygulanan doğrulayıcı faktör analizi neticesinde; tek boyutlu ve 5 ifadeli yapı doğrulanmıştır.

Yaşam doyumunun turist rehberlerinin sosyo-demografik özellikleri açısından değerlendirildiği sonuçlar Tablo 6'da yer almaktadır. Turist rehberlerinin yaşam doyumlarının medeni durum değişkeni açısından anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek amacıyla bağımsız grup t testi yapılmış ve istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuştur ($t=2,299$; $p=,022<,05$). Buna göre; evlilerin yaşam doyumlarının bekarlara kıyasla daha yüksek olduğu görülmektedir. Turist rehberlerinin yaşam doyumlarının bağlı olunan rehberler odası değişkeni açısından anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek amacıyla tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmış ve istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmıştır ($F=1,789$; $p=,048<,05$). Grup sıra ortalamaları göz önünde bulundurulduğunda ÇARO (Çanakkale Bölgesel Turist Rehberleri Odası)'ya bağlı olan turist rehberlerinin yaşam doyumları düzeylerinin diğerlerine kıyasla daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar doğrultusunda; " H_{1c} =Turist rehberlerinin medeni durumları ile yaşam doyumları arasında anlamlı bir farklılık vardır" ve " H_{1g} =Turist rehberlerinin bağlı oldukları rehberler odası ile yaşam doyumları arasında anlamlı bir farklılık vardır" hipotezleri kabul edilmiştir. Tablo 6'daki sonuçlar göz önüne alındığında; turist rehberlerinin yaşam doyumları "*cinsiyet*", "*yaş*", "*eğitim durumu*", "*mesleki rehberlik eğitimi*", "*ruhsatname türü*", "*turist rehberliği meslek yılı*", "*acenetada çalışma süresi*", "*hizmet verilen grup türü*", "*taban ücreti alabilme durumu*", "*ek iş yapma durumu*" ve "*sosyal güvenlik durumu*" değişkenleri açısından anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Bu sonuçlar doğrultusunda " H_{1a} ", " H_{1b} ", " H_{1d} ", " H_{1e} ", " H_{1f} ", " H_{1h} ", " H_{1i} ", " H_{1j} ", " H_{1k} ", " H_{1l} " ve " H_{1m} " hipotezleri reddedilmiştir.

Tablo 6: Sosyo-demografik özellikler ile genel yaşam doyumu arasındaki ilişki

		Yaşam Doyumu Ölçeği																																																																																																																																																																											
		n	SS	t / F	p	Fark																																																																																																																																																																							
Cinsiyet	Kadın	125	3,72	,678	1,753	,080	yok																																																																																																																																																																						
	Erkek	291	3,60	,661				Yaş	18-25	21	3,60	,594	,222	,881	yok	26-35	224	3,64	,676	36-45	110	3,60	,664	46 ve üstü	61	3,68	,680						Medeni durum	Evli	216	3,71	,660	2,299	,022	var	Bekâr	200	3,56	,669	Eğitim durumu	Lise	20	3,82	,587	,852	,466	yok	Önlisans	72	3,55	,753	Lisans	247	3,64	,662	Lisansüstü	77	3,63	,621						Mesleki rehberlik eğitimi	T.R. Önlisans	117	3,60	,705	,372	,690	yok	T.R. Lisans	164	3,67	,657	K.T.B. Sertifika	135	3,63	,651	Ruhsatname türü	Ülkesel	388	3,63	,662	-,383	,702	yok	Bölgesel	28	3,68	,762	Bağlı olunan rehberler odası	ADRO	32	3,71	,632	1,789	,048	var 7-6	ANRO	32	3,72	,652	ARO	32	3,81	,640	ATRO	32	3,46	,657	BURO	32	3,59	,757	ÇARO	32	3,88	,654	GARO	32	3,37	,644	İRO	32	3,75	,703	İZRO	32	3,41	,672	MURO	32	3,65	,678	NERO	32	3,76	,581	ŞURO	32	3,56	,659	TRO	32	3,58	,603	Turist rehberliği meslek yılı	1 yıldan az	39	3,52	,648	1,228	,298	yok	1-4 yıl	88	3,66	,704	5-9 yıl	132	3,60	,615	10-14 yıl	103	3,62	,711
Yaş	18-25	21	3,60	,594	,222	,881	yok																																																																																																																																																																						
	26-35	224	3,64	,676																																																																																																																																																																									
	36-45	110	3,60	,664																																																																																																																																																																									
	46 ve üstü	61	3,68	,680																																																																																																																																																																									
Medeni durum	Evli	216	3,71	,660	2,299	,022	var																																																																																																																																																																						
	Bekâr	200	3,56	,669				Eğitim durumu	Lise	20	3,82	,587	,852	,466	yok	Önlisans	72	3,55	,753	Lisans	247	3,64	,662	Lisansüstü	77	3,63	,621						Mesleki rehberlik eğitimi	T.R. Önlisans	117	3,60	,705	,372	,690	yok	T.R. Lisans	164	3,67	,657	K.T.B. Sertifika	135	3,63	,651	Ruhsatname türü	Ülkesel	388	3,63	,662	-,383	,702	yok	Bölgesel	28	3,68	,762	Bağlı olunan rehberler odası	ADRO	32	3,71	,632	1,789	,048	var 7-6	ANRO	32	3,72	,652	ARO	32	3,81	,640	ATRO	32	3,46	,657	BURO	32	3,59	,757	ÇARO	32	3,88	,654	GARO	32	3,37	,644	İRO	32	3,75	,703	İZRO		32	3,41	,672	MURO				32	3,65	,678	NERO	32	3,76	,581	ŞURO	32	3,56	,659	TRO	32	3,58	,603	Turist rehberliği meslek yılı	1 yıldan az	39	3,52	,648	1,228	,298	yok	1-4 yıl	88	3,66	,704	5-9 yıl	132	3,60	,615	10-14 yıl	103	3,62	,711	15 yıl ve üstü	54	3,80	,655																													
Eğitim durumu	Lise	20	3,82	,587	,852	,466	yok																																																																																																																																																																						
	Önlisans	72	3,55	,753																																																																																																																																																																									
	Lisans	247	3,64	,662																																																																																																																																																																									
	Lisansüstü	77	3,63	,621																																																																																																																																																																									
Mesleki rehberlik eğitimi	T.R. Önlisans	117	3,60	,705	,372	,690	yok																																																																																																																																																																						
	T.R. Lisans	164	3,67	,657																																																																																																																																																																									
	K.T.B. Sertifika	135	3,63	,651																																																																																																																																																																									
Ruhsatname türü	Ülkesel	388	3,63	,662	-,383	,702	yok																																																																																																																																																																						
	Bölgesel	28	3,68	,762																																																																																																																																																																									
Bağlı olunan rehberler odası	ADRO	32	3,71	,632	1,789	,048	var 7-6																																																																																																																																																																						
	ANRO	32	3,72	,652																																																																																																																																																																									
	ARO	32	3,81	,640																																																																																																																																																																									
	ATRO	32	3,46	,657																																																																																																																																																																									
	BURO	32	3,59	,757																																																																																																																																																																									
	ÇARO	32	3,88	,654																																																																																																																																																																									
	GARO	32	3,37	,644																																																																																																																																																																									
	İRO	32	3,75	,703																																																																																																																																																																									
	İZRO	32	3,41	,672																																																																																																																																																																									
	MURO	32	3,65	,678																																																																																																																																																																									
	NERO	32	3,76	,581																																																																																																																																																																									
	ŞURO	32	3,56	,659																																																																																																																																																																									
	TRO	32	3,58	,603																																																																																																																																																																									
	Turist rehberliği meslek yılı	1 yıldan az	39	3,52				,648	1,228	,298	yok																																																																																																																																																																		
1-4 yıl		88	3,66	,704																																																																																																																																																																									
5-9 yıl		132	3,60	,615																																																																																																																																																																									
10-14 yıl		103	3,62	,711																																																																																																																																																																									
15 yıl ve üstü		54	3,80	,655																																																																																																																																																																									

Tablo 6 (Devamı): Sosyo-demografik özellikler ile genel yaşam doyumu arasındaki ilişki

		Yaşam Doyumu Ölçeği					
		n	SS	t/F	p	Fark	
Acentada çalışma süresi	1 yıldan az	154	3,62	,648	1,682	,170	yok
	1-2 yıl	123	3,70	,645			
	3-4 yıl	75	3,69	,670			
	5 yıl ve üstü	64	3,48	,658			
Hizmet verilen grup türü	Yerli gruplar	34	3,88	,675	2,473	,086	yok
	Yabancı gruplar	203	3,61	,646			
	Yerli-Yabancı gruplar	179	3,61	,685			
Taban ücreti alabilme durumu	Evet	211	3,69	,682	2,863	,058	yok
	Hayır	59	3,68	,643			
	Bazen	146	3,53	,651			
Ek iş yapma durumu	Evet	174	3,58	,642	-1,396	,164	yok
	Hayır	242	3,67	,685			
Sosyal güvenlik durumu	SSK	219	3,61	,671	,549	,700	yok
	Bağ-kur	51	3,72	,731			
	Emekli sandığı	62	3,67	,652			
	Özel sigorta	19	3,48	,530			
	Sosyal güvenlik yok	65	3,65	,666			

Sonuç ve öneriler

Bu araştırmanın katılımcılarının büyük çoğunluğu erkeklerden oluşmaktadır. TUREB'in güncel rehber istatistikleri incelendiğinde de erkek rehber sayısının, kadın rehber sayısına göre yaklaşık iki kat fazla olduğu görülmektedir. Rehberlik mesleğinin fiziki güç gerektirmesi, günlük turların yanı sıra uzun süreli turların da olması ve evden daha çok ayrı kalınmasını gerektirmesi, kadınların hem aile hem ev yaşamında daha çok sorumluluğunun bulunması, tur şoförleri ve acentalar tarafından yapılan cinsiyet ayrımcılığı ve turlarda daha çok erkek rehber bulunmasını talep etmeleri vb. gibi pek çok neden kadınların rehberlik mesleğini erkeklere kıyasla daha az tercih etmelerine sebep olabilmektedir.

Araştırma katılımcılarının büyük çoğunluğunu genç rehberler (26-35 yaş) oluşturmaktadır. Bu sonuç Doğan vd. (2010), Zengin vd. (2017), Dumanlı ve Köroğlu (2018), Bayram (2019) ve Örnek ve Avcı (2019) tarafından yapılan araştırmaların sonuçlarıyla örtüşmektedir. Sık sık seyahate çıkmak, yeni ve farklı birçok yer görmek genç rehberlerin daha çok ilgisini çekebilme ve onlara cazip gelebilmektedir. Ayrıca mesleğin hem düzensiz hem de uzun süreli çalışma saatlerinin olması, efor gerektirmesi ve yorucu olması, ilerleyen yaş ile birlikte başlayan sağlık sorunları vb. gibi durumlar rehberlerin ilerleyen yaşlarda mesleği bırakmalarına neden olabilmektedir.

Araştırmada katılımcıların çoğunluğunun evli olduğu saptanmıştır. Bu sonuç Batman (2003), Akdu ve Akdu (2016), Yıldırım vd. (2016), Dumanlı ve Köroğlu (2018) tarafından yapılan araştırmaların sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir. Ancak evli rehberlerin ve bekar rehberlerin oranlarına bakıldığında birbirine çok yakın olduğu görülmektedir. Bu araştırmanın katılımcılarının büyük çoğunluğunun lisans mezunu olduğu tespit edilmiştir. Kaya ve Özhan (2012), Arslantürk (2016), Eren ve Demirel (2017) ve Yetiş (2018) de yaptıkları araştırmalarda benzer sonuca ulaşmışlardır. Geçmiş dönemlerde lise mezunları da turist rehberi olabilirken günümüzde turist rehberi olabilmek için rehberlik ile ilgili bölümlerden önlisans, lisans ya da yüksek lisans mezunu olma ya da diğer bölümlerden en az lisans mezunu olma şartı bulunmaktadır. Bu yüzden geçmiş döneme kıyasla günümüzde lisans mezunu rehber sayısının arttığı söylenebilir. Ayrıca mesleki rehberlik eğitimini rehberlik lisans programlarında tamamlayanların da çoğunlukta olduğu görülmektedir. Bu sonuç Türker (2016) ve Yıldırım ve Köroğlu (2019) tarafından yapılan araştırmaların sonuçları ile uyusmaktadır.

Araştırmanın katılımcılarının büyük bir çoğunluğunun ülkesel ruhsatnameye sahip olduğu tespit edilmiştir. Umur (2015), Bayram (2017), Gökdemir ve Hacıoğlu (2018) da yapmış oldukları araştırmalarda benzer sonuçlar tespit etmişlerdir. Ülkesel ruhsatname sahibi ve bölgesel ruhsatname sahibi rehberlerin oranları incelendiğinde arada oldukça fazla fark olduğu görülmektedir. Bu durum ülkesel ruhsatname ile rehberlerin çalışma alanlarının daha kapsamlı olması ve bu yüzden ülkesel ruhsatname almayı daha çok tercih ediyor olmaları ile ilişkilendirilebilir.

Araştırmaya katılan rehberlerin yabancı dil dağılımları incelendiğinde daha çok İngilizce ve Almanca gibi dillerde rehber oranının yüksek olduğu ve nadir diller olarak ifade edilen Arapça, Japonca, Çince vb. gibi dillerin oranının ise oldukça düşük olduğu görülmektedir. TUREB'in güncel istatistikleri incelendiğinde de rehberlerin daha çok İngilizce ve Almanca dillerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu durum hem yükseköğretim düzeyinde rehberlik eğitimi verilen bölümlerde hem de sertifika programlarında verilen eğitimlerde İngilizce ve Almanca dillerine daha çok ağırlık verilmesi ile ilişkilendirilebilir.

Araştırmadaki rehberlerin bağlı oldukları rehberlik odaları incelendiğinde eşit sayıda olduğu görülmektedir. Bu durumun sebebi; araştırmada örnekleme yöntemi olarak kota örnekleme yönteminden yararlanılması ve her bir rehberlik odasından aynı sayıda rehberin araştırmaya dahil edilmesidir.

Araştırmadaki katılımcıların meslekte yıl bazındaki deneyim oranları incelendiğinde 5 ile 9 yıl arasında mesleki deneyime sahip olanların oranının daha fazla olduğu saptanmıştır. 9 yıldan sonra deneyim süresi arttıkça turist rehberi sayısının düştüğü görülmektedir. Bu durum gençlerin turist rehberliği mesle-

ğini daha çok tercih etmeleri ile ilişkili olabilir. Ayrıca bu sonuç araştırmadaki rehberlerin büyük çoğunluğunun gençlerden oluşması sonucu ile uyuşmaktadır. Ancak araştırmadaki rehberlerin aynı acentada ne kadar süredir çalıştıklarına bakıldığında; 1 yıldan daha az süredir çalışanların oranının daha fazla olduğu görülmektedir. Bu durum hem genç rehberlerin daha yeni işe başlamış olabilmeleri hem de rehberlerin çalıştığı acentalar ile sorun yaşayıp acentalarını değiştirmiş olabilmeleri ile ilişkilendirilebilir.

Araştırmaya katılan rehberlerin çoğunluğunun yabancı gruplara rehberlik hizmeti verdiği tespit edilmiştir. Bu durum Türkiye'ye çok sayıda yabancı ziyaretçi gelmesiyle ilgili olabilir. Aynı zamanda rehberlerin daha çok günlük turları yönettiği saptanmıştır. Bu durum da uzun süreli turların evden daha çok ayrı kalınmasına neden olması, daha yorucu olması vb. ile ilgili ilişkili olabilir.

Araştırmaya katılan rehberlerin yarısı taban ücreti alabilmektedir. Diğer yarısı ise hiç alamadıklarını ya da bazen alabildiklerini belirtmişlerdir. Araştırmaya katılan turist rehberleri bir seyahat acentasına bağlı çalışmaktadır ve bu rehberler genellikle bordrolu ve maaş karşılığı çalışmaktadır. Ancak her bir rehberin aldığı maaş farklılık gösterebilmektedir. Taban ücreti alabildiğini ifade eden rehberler, taban ücrete yakın ya da denk gelen bir maaş alıyor olabilirler.

Araştırmaya katılan rehberlerin yarıdan fazlasının ek iş yapmadığı tespit edilmiştir. Ancak azımsanmayacak kadar rehberin de ek iş yaptığı görülmektedir. Bu sonuç Arslantürk tarafından 2016 yılında yapılan araştırma sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir. Rehberlerin ek iş yapmaları; mesleğin garantisinin bulunmaması, mevsimsellik özelliğine sahip olması, genel anlamda maaşların düşük olması, günümüzdeki yaşam şartlarının giderek artan pahalılığı ve daha bir çok sebep ile ilgili olabilir. Ayrıca araştırmadaki rehberlerin sosyal güvenlik durumları incelendiğinde de büyük çoğunluğun sosyal güvenlik kurumuna bağlı olduğu görülmektedir.

Araştırmaya katılan rehberlerin yaşam doyumlarının bazı demografik değişkenler açısından farklılık gösterip göstermeyeceğini belirlemek adına gerekli analizler yapılmıştır. Analiz sonucunda; “medeni durum” ve “bağlı olunan rehberler odası” değişkenleri açısından anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Bu sonuçlara göre; evli rehberlerin bekarlara kıyasla yaşam doyumlarının daha yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. Bu sonuç Powdthavee (2008), Botha ve Booysen (2012), Ardahan (2013), Yılmaz ve Aslan (2013), Ghimire vd. (2018) tarafından yapılan araştırmaların sonuçlarıyla örtüşmektedir. Bu durum evliliğin bazı avantajları beraberinde getirmesi ile ilişkilendirilebilir. Örneğin; evliliğin benlik saygısını arttırması, daha düzenli bir yaşam sağlaması, gelir artışı, birlikte birikim yapabilme olanağı, olumlu duygusal ilişkiler, evli kişilerin sağlık durumlarının daha iyi olması (Botha ve Booysen, 2012: 152), stres, anksiyete, depresyon vb. durumları azaltması (Zhu vd., 2018: 407), duygusal

destek, yalnız olmama, kişinin eşi ile birlikte yaşamda karşılaştığı zorlukların daha kolay üstesinden gelebilmesi vb. gibi (Diener vd., 2000: 419-420) olumlu çıktılar sağladığı ifade edilmektedir. Bu ve benzeri durumlar da yaşam doyumunu olumlu şekilde etkileyebilir. Ayrıca grup sıra ortalamaları incelendiğinde ÇARO (Çanakkale Bölgesel Turist Rehberleri Odası)'ya bağlı olan turist rehberlerinin yaşam doyumunu düzeylerinin diğerlerine kıyasla daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum yaşam doyumunu etkileyen çevresel faktörler ile ilişkilendirilebilir. Örneğin; rehberler farklı rehberler odalarına kayıtlı oldukları için her biri farklı bölgelerde ve şehirlerde yaşamaktadırlar. Bu yüzden yaşadıkları bölge, şehir, semt, mahalle, çevre kalitesi vb. faktörler yaşam doyumlarını farklı şekillerde etkileyebilir.

Yapılan bu araştırma neticesinde elde edilen sonuçlara ilişkin sunulabilecek önerilere aşağıda yer verilmektedir. Bunlar;

- Seyahat acentaları tarafından uzun süreli turlara çıkmadıkları durumlarda kadın rehberler transfer turlarında ya da kısa süreli turlarda görevlendirilebilir. Tur şoförlerinin turlarda daha çok erkek rehberlerin görevlendirilmesini istemelerinin önüne geçmek adına birtakım önlemler alınabilir. Turlarda kadın tur şoförleri de istihdam edilerek ya da benzeri çözümler üretilerek kadın turist rehberlerinin sektörde daha çok yer alması sağlanabilir.
- Deneyimli rehberleri de sektörden uzaklaştırmamak adına seyahat acentaları tarafından orta yaş üzerindeki rehberleri sağlık sorunları yaşamamaları adına yorucu turlarda görevlendirmeme, emeklilik hakları, iş güvencesi vb. gibi konularda iyileştirmeler yapılabilir.
- Araştırmadaki rehberlerin çoğu lisans mezunudur ve çoğu mesleki rehberlik eğitimini rehberlik programlarında tamamlamıştır. Ancak rehberlerin eğitim durumlarının süre ve nitelik olarak oldukça farklılaştığı göze çarpmaktadır. Bu durumun eşitsizlik yarattığı söylenebilir. Bunun önüne geçmek adına rehberlik eğitiminin yapısı ve turist rehberi olma şartları gözden geçirilerek gerekli düzenlemeler yapılabilir.
- Nadir dillerdeki turist rehberi sayılarını arttırmak adına rehberlik bölümlerindeki ve sertifika programlarındaki yabancı dil eğitimi yeniden düzenlenebilir ve nadir diller de seçmeli ders olarak verilebilir.
- Araştırma sonuçlarında azımsanmayacak kadar rehberin de ek iş yaptığı göze çarpmaktadır. Durum böyle olunca turist rehberleri mesleklerini tam olarak içselleştirip yaptıkları işe odaklanamayabilir ve bu durum sundukları hizmetin kalitesini olumsuz şekilde etkileyebilir. Bu durumun önüne geçmek adına seyahat acentaları ücret politikalarını yeniden gözden geçirerek gerekli iyileştirmeler yapılabilirler.

Yapılan bu araştırmada turist rehberlerinin yaşam doyumları bazı değişkenler açısından incelenmiştir. Daha sonraki araştırmalarda yaşam doyumunu etkileyen faktörler tablosu da dikkate alınarak daha kapsamlı araştırmalar yapılabilir. Aynı zamanda sonuçların daha genellenebilir olmasını sağlamak adına daha büyük bir örneklem üzerinde araştırmalar yapılabilir. Turizm sektöründe çalışan diğer işgörenlerin de yaşam doyumları çeşitli değişkenler açısından incelenebilir.

Yaşam doyumunu kavramı kişilerin öznel değerlendirmelerini yansıttığı için yapılan bu araştırmadan elde edilen bulgular araştırmaya katılan kişilerin görüşleri ve araştırmanın yapılmış olduğu süre ile sınırlıdır. Bu yüzden daha sonraki araştırmalarda farklı sonuçların da bulunabileceği dikkate alınmalıdır.

Kaynakça

- Akdu, U. ve Akdu, S. (2016). Duygusal emek ve iş stresinin tükenmişlik üzerindeki etkileri: profesyonel turist rehberleri üzerinde bir araştırma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (47), 1142-1153.
- Aksu, G., Eser, M. T. ve Güzeller, C. O. (2017). *Açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi ile yapısal eşitlik modeli uygulamaları*. Detay Yayıncılık.
- Alpar, R. (2017). *Çok değişkenli istatistiksel yöntemler*. (5. Bs.). Detay Yayıncılık.
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2012). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: SPSS uygulamalı*. (7. Bs.). Sakarya Yayıncılık.
- Ap, J. ve Wong, K. K. F. (2001). Case study on tour guiding: professionalism, issues and problems. *Tourism Management*, 22, 551-563.
- Ardahan, F. (2012). Doğa yürüyüşü yapanların yaşam doyum düzeyleri ile duygusal zekâ ve yaşam doyumları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Mediterranean Journal of Humanities*, 2 (1), 11-19.
- Ardahan, F. (2013). Komşuluk, farklılığa hoşgörü ve yaşam doyumları arasındaki ilişki, ilişkinin güçlendirilmesinde rekreatif etkinliklerin önemi. *International Journal of Human Sciences*, 10 (1), 1078-1090.
- Ardahan, F., Genç, S. ve Uludağ, A. H. (2015). Tedavisi tamamlanmış meme kanserli kadınlarda düzenli fiziksel aktivitenin hastanın yaşam doyumları ve umut düzeyine etkisi. *Türkiye Kinikleri Journal of Sports Sciences*, 7 (2), 41-47.
- Arslantürk, Y. (2016). Mesleki bağlılık: turist rehberleri üzerine bir inceleme. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 8 (1), 186-207.

- Avşaroğlu, S. ve Koç, H. (2019). Yaşam doyumu ile sıkıntıyı tolere etme arasındaki ilişkide iyimserliğin rolü. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 9 (53), 565-588.
- Balcı, Ş. ve Ögüt, N. (2018). Kültürlerarası etkililik düzeyinin bazı belirleyicileri: “Konya örneğinde saha araştırması”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11 (57), 498-509.
- Batman, O. (2003). Türkiye’deki profesyonel turist rehberlerinin mesleki sorunlarına yönelik bir araştırma. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (2), 117-134.
- Bayram, N. (2013). *Yapısal eşitlik modellemesine giriş: AMOS uygulamaları*. (2. Bs.). Ezgi Kitapevi.
- Bayram, G. E. (2017). Motivasyonun demografik ve mesleki özelliklere göre farklılaşması: turist rehberleri üzerine bir araştırma. *Journal of Yasar University*, 12 (48), 257-271.
- Bayram, G. E. (2019). Turist rehberleri bakış açısıyla ekoturizm: algı, sorumluluk ve rollerin tespitine yönelik bir araştırma. *Journal of Recreation and Tourism Research*, 6 (1), 81-91.
- Beşel, F. (2015). 2013 yılı yaşam memnuniyeti araştırması sonuçlarının il bazlı ekonomik, sosyal ve siyasi analizi. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5 (2), 227-236.
- Björk, P. ve Sthapit, E. (2017). Well-being of locals, tourist experiences and destination competitiveness, In A. Correia, M. Kozak, J. Gnoth ve A. Fyall (Eds), *Co-creation and well-being in tourism* (p. 149-162). Springer International Publishing.
- Botha, F. ve Booysen, F. (2012). The relationship between marital status and life satisfaction among South African adults, *Acta Academia*, 45 (2), 150-178.
- Conceição Pinto, M. ve Neto, F. (2008). Satisfaction with life among Portuguese and Indian adolescents from immigrant families in Portugal, *International Journal of Developmental and Educational Psychology*, 1 (4), 531-540.
- Chen, C-C. ve Yoon, S. (2018). Tourism as a pathway to the good life: comparing the top-down and bottom-up effects. *Journal of Travel Research*, 1-11.
- Christopher, J. C. (1999). Situating psychological well-being: exploring the cultural roots of its the oryand research. *Journal of Counseling & Development*, 77, 141-152
- Cindiloğlu, M., Polatçı, S., Özçalık, F. ve Gültekin, Z. (2017). İşyeri yalnızlığının iş ve yaşam tatminine etkisi: lider-üye etkileşiminin aracılık rolü. *Ege Akademik Bakış*, 17 (2), 191-200.

- Çapık, C. (2014). Geçerlik ve güvenirlik çalışmalarında doğrulayıcı faktör analizinin kullanımı. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 17 (3), 196-205.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik SPSS ve LISREL uygulamaları*. (2. Bs.). Pegem Akademi.
- Dağlı, A. ve Baysal, N. (2016). Yaşam doyumu ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması: geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 (59), 1250-1262.
- Diener, E. (2000). Subjective well-being: the science of happiness and a proposal for a national index. *American Psychologist*, 55 (1), 34-43.
- Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J. ve Griffin, S. (1985). The satisfaction with life scale. *Journal of Personality Assessment*, 49 (1), 71-75.
- Diener, E., Gohm, C. L., Suh, E. ve Oishi, S. (2000). Similarity of the relations between marital status and subjective well-being across cultures. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 31 (4), 419-436.
- Diener, E. ve Suh, E. (1997). Measuring quality of life: economic, social and subjective indicators. *Social Indicators Research*, 40, 189-216.
- Diener, E. Suh, E. M., Lucas, R. ve Smith, H. L. (1999). Subjective well-being: three decades of progress. *Psychological Bulletin*, 125 (2), 276-302.
- Dikmen, A. A. (1995). İş doyumu ve yaşam doyumu ilişkisi. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 50 (3), 115-140.
- Dockery, A. M. (2003). Happiness, life satisfaction and the role of work: evidence from two Australian surveys, 1-32. 17 Kasım 2019 tarihinde https://www.Researchgate.Net/Publication/228848009_Happiness_Life_Satisfaction_And_The_Role_Of_Work_Evidence_From_Two_Australian_Surveys adresinden erişildi.
- Doğan, H., Üngüren, E. ve Kesgin, D. D. (2010). Meslek ve aile yaşamı ilişkisi: profesyonel turist rehberlerine yönelik bir araştırma. *Journal of Yasar University*, 20 (5), 3430-3442.
- Dumanlı, Ş. ve Köroğlu, Ö. (2018). Turist rehberlerinin stresle başa çıkma tarzları ile mizah tarzları arasındaki ilişkinin belirlenmesi. *Journal of Yasar University*, 13 (52), 328-342.
- Dündar, S. (1993). Fakülte bilimsel atölyesinden: teorik çerçeve içinde yaşamdan duyulan tatmin kavramı. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi*, 4 (15), 49-55.
- Ehrhardt, J. J., Saris, W. E. ve Veenhoven, R. (2000). Stability of life satisfaction over time. *Journal of Happiness Studies*, 1, 177-205.

- Eren, D. ve Demirel N. (2017). Nevşehir Bölgesi'ndeki turist rehberlerinin hizmet verme yetkinliği düzeylerinin ölçülmesi. *Disiplinlerarası Akademik Turizm Dergisi*, 2 (1), 5-22.
- Erol, M. (2017). Genç yetişkinliğin öncesinde olan ergenlerin yaşam doyumunu: "utangaçlık" ve "öz yeterlik algısı"nın rolü. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 28 (2), 95-103.
- Gegez, A. E. (2015). *Pazarlama araştırmaları* (5. Bs.). Beta Basım.
- Ghimire, S., Baral, B. K., Karmacharya, I., Callahan, K. ve Mishra, S. R. (2018). Life satisfaction among elderly patients in Nepal: associations with nutritional and mental well-being. *Health and Quality of Life Outcomes*, 16, Article No: 118, 1-10.
- Gökdemir, S. ve Hacıoğlu, N. (2018). Turist rehberlerinde tükenmişlik ve meslekten ayrılma niyeti. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (39), 511-541.
- Güldü, Ö. (2014). Kadın çalışanların yaşam doyumunu, duygusal zeka ve ahlaki olgunluk düzeylerinin üretim karşıtı iş davranışlarına etkisi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3 (1), 48-64.
- Gürel, E. B. B. ve Altunoğlu, A. E. (2016). İşkoliklik, iş stresi ve yaşam doyumunu arasındaki ilişkilerin incelenmesi: Muğla ilinde bir araştırma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (42), 1431-1438.
- Haybron, D. (2007). Life satisfaction, ethical reflection and the science of happiness. *Journal of Happiness Studies*, 8, 99-138.
- Hong, S-M. ve Giannakopoulos, E. (1994). The relationship of satisfaction with life to personality characteristics. *The Journal of Psychology*, 128 (5), 547-558.
- Huebner, E. S. (1991). Correlates of life satisfaction in children. *School Psychology Quarterly*, 6 (2), 103-111.
- İlbay, A. B., Yiğit, Y. ve Özışli, Ö. (2016). Emeklilerin yaşam doyumunu ve rehberlik ihtiyacı- Sakarya örneği. *Journal of Behavior at Work*, 1 (1), 36-47.
- İslamoğlu, H. A. ve Alnıaçık, Ü. (2014). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri* (4. Bs.). Beta Yayınları.
- Joung, H-M. ve Miller, N. J. (2007). Examining the effects of fashion activities on life satisfaction of older females: activity theory revisited. *Family and Consumer Sciences Research Journal*, 35 (4), 338-356.
- Karavardar, G. ve Korkmaz, C. (2018). Üniversite öğrencilerinin yaşam doyumunu ve stresle başa çıkma stratejilerinin incelenmesi: Giresun Üniversitesi işletme bölümü örneği. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 83, 33-46.

- Kaya, U. ve Özhan, Ç. K. (2012). Duygusal emek ve tükenmişlik ilişkisi: turist rehberleri üzerine bir araştırma. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 3 (2), 109-130
- Kelecek, S., Altıntaş, A., Kara, F. M. ve Aşçı, F. H. (2015). Fitness liderlerinin iş ve yaşam doyumunun belirlenmesinde tutkunluğun rolü: Ankara ili örneği. *Hacettepe Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 26 (1), 9-17.
- Koçak, Ö. F. (2016). Kişilerarası çatışmalar ve yaşam doyumunu ilişkisi: üniversite öğrencileri üzerinde bir araştırma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (43), 1956-1977.
- Kolbaşı, E. ve Bağcı, Z. (2019). İş doyumunu ve yaşam doyumunu ilişkisi. bir kamu kurumu üzerinde analitik bir araştırma. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (4), 119-123.
- Korkmaz, M., Germir, G. N., Yücel, A. S. ve Gürkan, A. (2015). Yaşam memnuniyeti üzerinde etkili olan sosyodemografik bileşenler üzerine bir analiz. *Uluslararası Hakemli Psikiyatri ve Psikoloji Araştırmaları Dergisi*, 2 (3), 78-111.
- Köker, S. (1991). *Normal ve sorunlu ergenlerin yaşam doyumunu düzeyinin karşılaştırılması*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Köroğlu, A. (2019). *Turist rehberlerinin rolleri*. Detay Yayıncılık.
- Kula, S. ve Çakar, B. (2015). Maslow ihtiyaçlar hiyerarşisi bağlamında toplumda bireylerin güvenlik algısı ve yaşam doyumunu arasındaki ilişki. *Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 6 (12), 191-210.
- Luhmann, M., Lucas, R. E., Eid, M. ve Diener, E. (2013). The prospective effect of life satisfaction on life events. *Social Psychological and Personality Science*, 4 (1), 39-45.
- Mafini, C. ve Dlodlo, N. (2014). The relationship between extrinsic motivation, job satisfaction and life satisfaction amongst employees in a public organisation, *SA Journal of Industrial Psychology*, 40 (1), 1-13.
- Meydan, C. H. ve Şeşen, H. (2015). *Yapısal eşitlik modellemesi: AMOS uygulamaları*. (2. Bs.). Detay Yayıncılık.
- Örnek, N. ve Avcı, N. (2019). Turist rehberlerinin duygusal zeka ile rehberlik stilleri ilişkisi. *Journal of Yasar University*, 14 (56), 536-548.
- Pavot, W. ve Diener, E. (2008). The satisfaction with life scale and emerging construct of life satisfaction. *The Journal of Positive Psychology*, 3 (2), 137-152.
- Polatçı, S. (2015). Örgütsel ve sosyal destek algılarının yaşam tatmini üzerindeki etkisi: iş ve evlilik tatmininin aracılık rolü. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11 (2), 25-44.

- Powdthavee, N. (2008). Putting a pricetag on friends, relatives and neighbours: using surveys of life satisfaction to value social relationships. *Journal of Socio-Economics*, 37 (4), 1459-1480.
- Proctor, C. L., Linley, P. A. ve Maltby, J. (2009). Youth life satisfaction: a review of the literature. *Journal of Happiness Studies*, 10, 583-630.
- Proctor, C. L., Linley, P. A. ve Maltby, J. (2011). Life satisfaction. In R. J. R. Levesque (Ed), *Encyclopedia of adolescence* (p. 1606-1615). Springer International Publishing.
- Rajani, N. B., Skianis, V. ve Filippidis, F. T. (2019). Association of environmental and sociodemographic factors with life satisfaction in 27 European countries. *BMC Public Health*, 19 (3), 1-8.
- Saldamlı, A. (2008). Otel işletmelerinde bölüm yöneticilerinin iş ve yaşam tatminini belirlemeye yönelik bir alan araştırması. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 25 (2), 693-719.
- Seçer, İ. (2015). *SPSS ve LISREL ile pratik veri analizi*. (Genişletilmiş 2. Bs.). Anı Yayıncılık.
- Schimmack, U., Radhakrishnan, P., Oisi, S., Dzokoto, V. ve Ahadi, S. (2002). Culture, personality and subjective well-being: integrating process models of life satisfaction. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82 (4), 582-593.
- Shin, D. C. ve Johnson, D. M. (1978). Avowed happiness as an overall assessment of the quality of life. *Social Indicators Research*, 5 (4), 475-492.
- Smith, M. K. ve Diekmann, A. (2017). Tourism and wellbeing. *Annals of Tourism Research*, 66, 1-13.
- Sürücü, Ö. (2016). İş yaşantısında iyimserlik, yaşam doyum ve mutluluk: otel işletmelerinde çalışan iş görenlere yönelik bir uygulama. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (43), 2170-2176.
- Şeker, B. D. ve Akman, E. (2015). Farklı ülkelerden üniversite öğrencilerinin psikolojik iyi olma ve yaşam doyumları üzerine bir araştırma. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13 (1), 106-119.
- Tel, F. D. ve Sarı, T. (2016). Üniversite öğrencilerinde öz duyarlılık ve yaşam doyum. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16 (1), 292-304.
- Telef, B. B. (2013). Ergenlerin yaşam doyumlarının ve psikolojik semptomlarının incelenmesi. *Yeni Symposium: Psikiyatri, Nöroloji ve Davranış Bilimleri Dergisi*, 51 (1), 3-12.

- Tümekaya, S., Hamarta, E., Deniz, M. E., Çelik, M. ve Aybek, B. (2016). Duygusal zeka mizah tarzı ve yaşam doyumu: üniversite öğretim elemanları üzerine bir araştırma. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3 (30), 1-18.
- Türker, A. (2016). Duygusal beceri değerlendirme sürecinin müşteri memnuniyetine etkisi: turist rehberleri üzerine bir uygulama. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 13 (2), 6-20.
- Türkiye Turist Rehberleri Birliği. (2019). Güncel turist rehberi istatistikleri. 01 Mart 2019 tarihinde <http://tureb.org.tr/tr/RehberIstatistik/> adresinden erişildi.
- Umur, M. (2015). Turist rehberlerinin müze hizmet kalitesi algılamaları üzerine bir araştırma: Göreme Açık Hava Müzesi örneği. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10 (4), 68-90
- Üzümcü, T. P. ve Akpulat, N. A. (2017). Turizm işletmeleri çalışanlarının iş- aile yaşam çatışması ve yaşam doyumları ilişkisi: Kartepe-Çeşme örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10 (51), 1070-1082.
- Varol, Y. K. (2014). Beden eğitimi sürekli kaygı ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması: geçerlik ve güvenirlik çalışması. *International Journal of Human Science*, 11 (1), 221-235.
- Veenhoven, R. (1996). The study of life satisfaction. In W. E. Saris, R. Veenhoven, A. C. Scherpenzele ve B. Bunting (Eds). *A comparative study of satisfaction with life in Europe*. (p.11-48). Eötvös University Press.
- Yetiş, Ş. A. (2018). Turist rehberlerinin bakış açısıyla bölgesel turlarda algılanan hizmet kalitesinin Kritik Olaylar Tekniği (KOT) ile ölçülmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7 (3), 777-799.
- Yıldırım, B. I., Gülmez, M. ve Yıldırım, F. (2016). The relationship between the five factor personality traits of workers and their job satisfaction: a study on five star hotels in Alanya. *Procedia Economics and Finance*, 39, 284-291
- Yıldırım, H. U. ve Köroğlu, Ö. (2019). Turist rehberlerinin kültürel zeka düzeyi ve özyeterlilik inançlarının hizmet sunumuna etkisi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18 (1), 328-347.
- Yılmaz, E. ve Aslan, H. (2013). Öğretmenlerin iş yerindeki yalnızlıkları ve yaşam doyumları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 3 (3), 59-69.
- Zengin, B., Eker, N. ve Bayram, G. E. (2017). Turist Rehberliği Meslek Kanunu'nun turist rehberlerince değerlendirilmesi. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 14 (2), 142-156.

Zhu, X., Wang, K., Chen, L., Cao, A., Chen, Q., Li, J. ve Qiu, J. (2018). Together means more happiness: relationship status moderates the associations between brain structure and life satisfaction. *Neuroscience*, 384, 406-416.

Etik kurul onayı:

Bu çalışma Prof. Dr. Yusuf AYMANKUY danışmanlığında Bahar DEVECİ tarafından hazırlanan “Beş Faktör Kişilik Özelliklerinin İş Doyumu ve Yaşam Doyumuna Etkisi: Turist Rehberleri Üzerine Bir Araştırma” isimli doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır. Araştırmada kullanılan veriler 2019 yılı Mart-Eylül ayları sürecini kapsadığı için geriye dönük etik kurul kararına ihtiyaç duyulmamaktadır.

Araştırmacıların katkı oranı beyanı

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar çatışması beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Helal otellerde Porter'in jenerik rekabet stratejilerinin tespiti: Yöneticiler üzerine bir araştırma*

Determination of Porter's generic competition strategies in halal hotels: A research on managers

Gönderim Tarihi / Received : 05.05.2020

Kabul Tarihi / Accepted : 08.01.2021

Doi: <https://doi.org/10.31795/baunsobed.732726>

Cemil GÜNDÜZ**1

Cafer TOPALOĞLU²

ÖZ: Helâl turizm mütedeyyin turistlerin inanç ve değerlerine uygun olarak, tüm turistik faaliyetlerine şekil veren bir bakış açısıdır. Son yıllarda turizm sektöründe yaşanan yoğun rekabet ortamı otel yöneticilerini farklı stratejiler uygulamaya yöneltmiştir. Helal turizm Türkiye'nin içerisinde bulunduğu yoğun rekabet ortamında turizmin çeşitlendirilmesi ve rekabetin şiddetinin azaltılması için önemli bir araçtır. Çalışmanın temel amacı: Türkiye'de en fazla Helâl temalı otele sahip il olan; Antalya'daki Helâl otel yöneticilerinin uyguladıkları Jenerik (Genel) Rekabet Stratejilerini tespit etmektir. Bu çalışmada nicel veri toplama araçlarından biri olan anket kullanılmıştır. Helâl otellerde uygulanan rekabet stratejilerine ait ifadeler orijinal ölçeğe uygun olarak 4 boyut altında verilmiştir. Bunlar; Maliyet Liderliği, Maliyet Odaklılık, Farklılaştırma ve Odak Farklılaştırma stratejileridir. Farklılaştırma stratejilerine ait en yüksek aritmetik ortalamaya sahip ifade "Sektörde olumlu bir itibar yaratmaya çalışırız" ifadesidir. Maliyet Odaklılık stratejisine ilişkin en yüksek aritmetik ortalamaya sahip olanı; "Beklentilerinin üzerinde müşteri hizmetleri sunmaya çaba gösteririz" ifadesi olmuştur. Maliyet Liderliği ile ilgili rekabet stratejisi faktörlerine ilişkin en yüksek aritmetik ortalamaya sahip olan ifade; "Dağıtım maliyetlerini en aza indirmeye çaba gösteririz" ifadesi olmuştur. Son olarak; Odak Farklılaştırma rekabet stratejisi faktörlerine ilişkin en yüksek aritmetik ortalaması olan ifade; "Yüksek fiyat pazarları için ürün ve hizmet üretiriz" ifadesi olmuştur. Çalışmada Helâl otel yöneticilerinin sahip oldukları demografik özellikler ve iş statülerine göre hangi rekabet stratejilerini tercih ettiği tespit edilmiş ve araştırmadan elde edilen bulgular ışığında araştırmacılara ve otel yöneticilerine çeşitli öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Helâl turizm, Helâl oteller, İslami oteller, Rekabet strateji.

*Bu çalışma "Helal turizm alanında faaliyet gösteren otellerin stratejik rekabet faktörlerinin belirlenmesi üzerine bir araştırma: Antalya ili örneği" isimli doktora tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

**Sorumlu Yazar / Corresponding Author

¹Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi/Niksar MYO/Otel Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü/Turizm ve Otel İşletmeciliği Pr., cemil.gunduz@gop.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-0222-2497>

²Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi/Turizm Fakültesi/Turizm İşletmeciliği Bölümü/Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, ctopaloglu@mu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-6578-2125>

ABSTRACT: Halal tourism is a perspective that shapes all touristic activities in accordance with the beliefs and values of the tourists. The intense competition environment in the tourism sector in recent years has led hotel managers to implement different strategies. Halal tourism is an important means of diversifying tourism in Turkey which is in an intense competitive environment and reducing the intensity of this competition. The main objective of the study: To determine the Generic (General) Competition Strategies implemented by halal hotel managers in Antalya which is the province having the highest number of halal-themed hotels in Turkey. A questionnaire, one of the quantitative data collection tools, was used in this study. The expressions of the competition strategies applied in halal hotels are given under four dimensions in accordance with the original scale. These are Cost Leadership, Focus, Differentiation, and Focused Differentiation strategies. The expression with the highest arithmetic mean of differentiation strategies is the statement «We try to create a good reputation in the sector». The one with the highest arithmetic mean for the focus strategy was the statement “We strive to provide customer service beyond their expectations”. The expression «We strive to minimize distribution costs» was the one with the highest arithmetic mean of competitive strategy factors related to cost leadership. Finally, the expression with the highest arithmetic mean of the focus differentiation competitive strategy factors was the statement «We produce products and services for high price markets”. In the study, which competitive strategies Halal hotel managers prefer to use was determined according to their demographic characteristics and job status, and various suggestions were presented to researchers and hotel managers in the light of the findings of the research.

Keywords: Halal tourism, Halal hotels, Islamic hotels, Competition, Strategy.

EXTENDED ABSTRACT

Literature review

Halal product means “a product that is not prohibited (not haram) and produced according to religious rules”. Products consumed by Muslims are considered halal. While the concept of halal is defined as being free, permissible, legitimate, in religious literature, it refers to the acts that are permitted by religion, that believers are free to perform or not, and that do not constitute any sin in their fulfilment. As can be understood from these definitions, the concept of halal can be considered as behaviours and attitudes that Muslims do not see as prohibited in their lives.

Tourism is a sector that covers the needs of people during their travels to places other than their permanent places and their temporary accommodation in these places. Halal Tourism means meeting the needs arising during these stays and travels within the boundaries drawn by the religion of Islam. The most important concept that takes place in the study is the concept of Halal Tourism. Although this concept is mentioned under various names, it is not a new type of tourism, but a perspective that includes all tourism activities. This concept is described as the realization of tourism in accordance with the rules of the religion of Islam.

Methodology

Quantitative research methods were used in this study. A questionnaire was used as a data collection tool. A 5-point Likert scale was used in the questionnaire form. Likert scales are used to measure attitude. The reason why Likert scale is preferred is that it is aimed to determine the attitudes of managers towards competitive strategies.

Exploratory factor analysis was conducted to test the validity of the scale. As a result of the factor analysis, four factors were obtained in the scale which consists of 23 items. Then, the mean, standard deviation, and skewness and kurtosis values related to the scale were examined and it was determined that these values met the assumptions of normality.

In the study, whether there is a significant difference between the demographic characteristics (education level, age, gender, job status) of the people who manage at various levels in halal-themed hotels and their competitive strategies was examined.

Findings and discussion

There are 11 statements about Differentiation Strategies. The statement with the highest arithmetic mean of these expressions (: 4.3396) was the statement “We try to create a good reputation in the sector”. The expression with the

lowest arithmetic mean value (: 3,6306) was the statement “We give extensive pre-training to marketing personnel”. In all of these expressions, the minimum value is 1.00 and the maximum value is 5.00.

The number of statements regarding the Cost Focus Strategy is six. The one with the highest arithmetic mean of these expressions was the statement “We strive to provide customer service beyond their expectations” (: 4,4104). The statement with the lowest arithmetic mean value (: 3.4030) was the statement “We give a comprehensive training to the staff in its background”.

There are three statements regarding the Competitive Strategy factors related to Cost Leadership. The expression with the highest arithmetic mean of these expressions (: 3.9925) was the statement “We strive to minimize distribution costs”. The expression “We establish partnerships with suppliers” (: 3.4030) is the one with the lowest arithmetic mean.

There are three statements about Focus Differentiation competitive strategy factors. The expression with the highest arithmetic mean of these expressions (: 4.1119) was the statement “We produce products and services for high price markets”. The expression with the lowest arithmetic mean was the statement “We work to target a specific market” (: 3.9776).

In the study, since the demographic characteristics (i.e. education level, age, gender, job status) of the people who manage halal-themed hotels at various levels may affect their strategic decisions, whether there is any significant difference between them and competitive strategies was tested. It is assumed that the test results can be useful in the selection of strategists and the strategy determination stages of halal hotels.

Results and recommendations

According to the results of the analysis, it is seen that while halal hotels are trying to create a high market share in the market they operate, they do not give enough importance to the issue of personnel training. Considering these values, it is thought that personnel who lack training will not be able to succeed in product differentiation strategies and will not be able to move the company forward in the competition race.

Halal hotels generally have high sensitivity in terms of customer satisfaction and quality service provision. This means that halal hotels do not compromise on quality in order to reduce costs. If halal hotels want to develop different strategies in the market in which they operate, working with managers between the ages of 41-50 can make a difference. If a company wants to focus on the competitive strategy, it is important that it should consider the educational status of the manager while selecting him/her. As a result, lower level managers may be useful for halal hotels as they implement more realistic strategies.

Giriş

Dünyadaki Müslüman nüfus artışına paralel olarak milli gelir seviyelerinin de yükselmesi sonucunda, turizm sektöründe yeni gelişmeler ortaya çıkmıştır. Bu gelişmelerden en önemlisi, Müslüman turistlerin yaptıkları harcamalar içerisinde turizme ayırdığı payın giderek artmasıdır. Tüm gelişmeler Müslüman dünyasına hitap edecek yeni modellere ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Bu nedenle, birçok ülke bu gelişmelerden yararlanabilmek için yeni yatırımlar ve yeni modeller geliştirmeye başlamıştır. Bunun sonucunda da bu ülkeler arasında doğal bir rekabet ortamı oluşmuştur. Türkiye, sahip olduğu İslami eserler ve gelişmiş turistik altyapısı ile Helâl Turizm pazarının en önemli aktörlerinden birisi durumundadır.

Helâl Turizm, müteaddiyin insanların sahip oldukları inanç ve değerler çerçevesinde turistik ürün ve hizmetlerden faydalandığı faaliyetlerdir. Müslüman tüketiciler, Kur'an-ı Kerim ve sünnete güçlü bir şekilde bağlıdır. Bu nedenle turistik ürün sağlayıcıları ürünlerini tasarlarken bu değerleri göz önünde bulundurmaktadırlar. Müslüman turistlere yönelik ürünlere olan talep arttıkça, Müslüman olmayan yatırımcılar da bu alana ilgi göstermeye başlamışlardır.

Türkiye gibi halkının tamamına yakınının Müslüman olduğu bir ülkede Helâl Turizm açısından önemli olan; misafirperverlik, hoşgörü ve dini mekânlara kolay erişim gibi faktörlerin varlığı; Türkiye'ye rekabet avantajı kazandırabilecek değerlerdendir. Bölgesinde yoğun bir rekabet ortamı içerisinde bulunan Türkiye; Helâl turizm konusunda yatırımlarını artırarak daha geniş kitlelere ulaşabilecek ve mevcut rekabet gücünü daha da artırabilecektir. Küresel Müslüman Seyahat İndeksi 'ne (GMTI, 2018) göre Türkiye, Müslümanların seyahat etmesine uygunluk bakımından genel birleşik listede 100 puan üzerinden 73,9 puanla dünyada 3. sırayı almıştır. Malezya 81,9 puan ile Birleşik Arap Emirlikleri ise 74,7 puanla ilk 2 sırayı paylaşmıştır. Karşılaştırıldığında, İslam İşbirliği Teşkilatı dışındaki ülkeler arasında Singapur bu pazarda 68,4 puanla 1. Sırada yer alırken, Tayland 59,5 ile 2. Sırayı almıştır. Türkiye'nin Helâl turizmi geliştirme doğrultusunda örgütlü çabaların olmamasına rağmen listede başlarda yer alması; sahip olduğu potansiyelinin bir sonucudur. Türkiye, sahip olduğu 150'nin üzerinde Helâl temalı tesis ile önemli bir rekabet avantajı elde etmektedir. Bunun daha iyi hale getirilebilmesi için en önemli şart; yaygın olarak kullanılan ortak bir Helâl Turizm standardının oluşturulmasıdır. Son yıllarda Türk Standartları Enstitüsü ve Helâl Akreditasyon Kurumu'nun bu yöndeki çalışmaları sonuç vermekte ve önemli mesafeler kat edilmektedir (Gündüz ve Topaloğlu, 2017: 8).

Bu çalışmanın yapılmasındaki asıl amaç; yeni bir kavram olan Helâl turizmin konaklama alanında görev yapan otel yöneticilerinin uyguladıkları mevcut rekabet stratejilerini tespit etmek ve daha sonra yapılacak çalışmalar için bir zemin hazırlamaktır. Ayrıca bu çalışma uygulamanın yapıldığı otellerin yöneticileri ile

paylaşılarak mevcut durumlarının daha net görülmesine ve diğer katılımcıların stratejileri ile kıyaslama yapılabilmesi için imkân tanıyacaktır. Bu bağlamda araştırmanın temel soruları şu şekildedir: Helâl otel yöneticileri hangi rekabet stratejilerini uygulamaktadır? Helâl otel yöneticilerinin sahip olduğu demografik özellikler ile uygulanan rekabet stratejileri arasında anlamlı bir farklılık var mıdır? Çalışmada bu sorulara yanıt bulabilmek için çeşitli analizler yapılmıştır. Son olarak, bulgular kısmında araştırmaya katılan otel yöneticileri ile ilgili demografik bulgular ve otellerin sahip olduğu özellikler ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Araştırmanın sonuç kısmında yapılan analizler neticesinde elde edilen çıktılar yorumlanmıştır. Öneriler kısmında ise, bu konu ile ilgili araştırma yapacak yeni araştırmacılara ve Helâl Turizm alanında faaliyet gösteren konaklama işletmelerine araştırma sonuçları dâhilinde çeşitli öneriler sunulmuştur.

Literatür taraması

Helâl kavramı

Dünyada en fazla inanan sayısına sahip dinlerden birisi olan İslam dininin kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'dir. Müslümanlar İslamiyet'in kutsal kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'in Allah tarafından gönderilen bir vahiy olduğuna inandıklarından, Kuran-ı Kerim'in emir ve yasaklarına uyarak hayatlarını sürdürmektedirler (Razzaq vd., 2016: 7). Daha farklı bir ifadeyle; Müslümanlar yaşamlarıyla ilgili atacakları adımları veya alacakları kararları, kısaca; yaşam şekillerini Kur'an-ı Kerim'e ve Hz. Muhammed'in sünnetine göre belirlerler. Bu bağlamda; kaynağı Kur'an-ı Kerim olan ve Hz. Muhammed'in sünneti olduğu bilinen Helâl kavramının manası; izin verildir. Yani yasak olmayan anlamında kullanılır (Öselmiş, 2013: 1).

Kökeni Arapça olan "helâl" kelimesi, inananların yapmakta özgür bıraktıkları tutum ve davranışlar ile hoş görülen şeyler olarak tanımlanmaktadır (Öztürk vd., 2015: 141-160). Kur'an-ı Kerim'e göre helâl kavramı, "izin verilebilir" ve "yasal" anlamlarında, şeriatın müsaade ettiği şeylere işaret etmek için kullanılmaktadır (Battour vd., 2010: 461-470). Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB, 2017) helâl kavramını; "Müslümanlar için dini açıdan kabul edilebilir ürünlerin tüketilmesi ve kullanılması" şeklinde açıklamaktadır. Türk Dil Kurumu sözlüğüne (Türk Dil Kurumu, 2005) göre helâl kavramı, din kurallarına zıt olmayan, dinî açıdan engellenmemiş olan, haram kavramının karşıtı olarak tanımlanmıştır. Bu kavram, Müslümanları hayatlarının her alanında kapsar.

Helâl ürün "dinî bakımdan yasaklanmamış (haram olmayan) ve dini kurallara göre üretilmiş ürün" manasına gelmektedir. Müslümanların tükettiği ürünler, helâl çerçevesinde değerlendirilmektedir (Torlak, 2012: 2). Helâl kavramı serbest olmak, ruhsat vermek, mubah, meşru, caiz anlamlarında kullanılırken; dini yazında ise, yapılmasında dinen sakınca görülmeyen, inananların yani

mükellefin yapıp yapmama konusunda serbest olduğu ve yerine getirilmesinde herhangi bir günah oluşturmayan eylemleri ifade eder (Çayıroğlu, 2014: 454). Yapılan bu tanımlamalardan da anlaşılacağı gibi, Helâl kavramı Müslümanların yaşayışlarında sakıncalı veya yasak olarak görmedikleri, yapılması serbest olan davranış ve tutumlar olarak değerlendirilebilir.

Helâl turizm kavramı ve gelişimi

Turizm, insanların devamlı olarak yaşadıkları/ikamet ettikleri yerler dışında farklı yerlere yaptıkları seyahatler ve bu yerlerdeki geçici konaklamaları sırasında doğan ihtiyaçlarının karşılanmasıyla ilgili olan tüm faaliyetlerdir (Battour, 2015: 13). Buradan hareketle; Helâl Turizm ise, bu konaklamalar ve seyahatler sırasında doğan ihtiyaçların İslam dininin çizdiği sınırlar dâhilinde karşılanmasıdır şeklinde tanımlanabilir.

Çalışmada yer alacak en önemli kavram; Helâl Turizm kavramıdır. Bu kavram çeşitli isimlerde anılsa da; yeni bir turizm türü değil, turizm faaliyetlerinin tamamını içine alan bir bakış açısıdır. Helâl turizm kavramı; turizmin İslam dininin kurallarına uygun şekilde gerçekleştirilmesi olarak ifade edilmektedir (Henderson, 2009: 207-211; Zamani-Farahani ve Henderson, 2010: 79-89; Battour vd., 2011: 527-540; Tekin, 2014: 750-766). Helâl turizmde en önemli husus kişilerin sahip olduğu özelliklere göre değil, İslam'ın gereklerine göre ürün ve hizmet sunmaktır.

Helâl turizm ile ilgili tanımlamalar incelendiğinde, bazı çalışmalarda Helâl Turizm yerine İslami Turizm kavramının kullandığı görülmüş olsa da; bu iki kavramın birbiri ile benzerliği hususunda hem fikir olan araştırmacılar da vardır (Henderson, 2009; Zamani-Farahani ve Henderson, 2010; Battour, vd., 2014; Jafari ve Scott, 2014; Stephenson, 2014). Belirtmek gerekir ki; helâl turizm ile İslami turizm gerek amaç ve işlevleri gerekse uygulama ve içeriği ile bazı önemli farklılıklara sahiptir. Boğan ve arkadaşlarının (2016) El-Gohary (2016)'nın çalışmasından aktardığına göre; helâl turizmi İslami turizm ile aynı tanımlama içine dâhil etmenin mümkün olmayacağı görülmektedir. Helâl turizm kavramının İslami turizm ile aynı amaç ve işlevlere sahip olduğunu ifade etmek sadece Müslümanlara özgü olmayan Helâl kavramının çerçevesini daraltmakta beraber, yerinde olmayan bir tutum olarak görülmektedir (Dinçer ve Bayram, 2017). Helâl kavramı asıl amacı ve diğer özellikleri ile tüm inananları kapsayan bir turizm yaklaşımı olarak ifade edilmektedir. Helâl olgusu ise en genel tanımıyla; Allah'ın kulları için uygun gördüğü, izin verdiği davranışları ifade ederken; haram ise; Allah'ın yasakladığı davranışları ifade etmektedir. Farklı dinlerde ifade edilen helâl kavramının İslamiyet açısından değerlendirildiğinde, mahiyetini Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed (S.A.V.) davranışlarını, tutumlarını ve tavsiyelerini ifade eden sünnetlerden aldığı görülmektedir (Boğan vd., 2016: 1425-1440). Bu ifadelerle göre; helal temalı otellere gelen

turistlerin oteldeki kurallara uydukları takdirde hangi dine bağlı olduklarının bir önemi bulunmamaktadır. Helal oteller için önemli olan husus otellerdeki düzen ve kuralların yerine getirilmesinde bir sorun oluşmamasıdır.

İslami kuralları temel alan ve günden güne gelişen helal turizm konsepti, Arabistan ve Kuveyt gibi ülkelerde ekonomik olarak zengin bireylerin seyahati ile 1970'li yıllarda başlamış ve son yıllarda hızlı bir gelişme göstermiştir (Oflaz, 2015: 43). Son yıllarda Müslüman nüfusundaki hızlı artış helal turizm pazarının önemini artırmıştır. Özellikle Arap dünyasındaki yaklaşık 300 milyonu aşkın nüfus ve dünya genelindeki kalabalık Müslüman nüfusu ile helal turizm pazarı umut vaat eden bir noktada bulunmaktadır. Helal turizm konseptini tam manasıyla uygulamaya çalışan ve dünyada bu anlamda en çok turist çeken ülke olan Malezya; Dünya Turizm Örgütü (2019) verilerine göre, son 4 yılda sırasıyla 2015 yılında 25,7 Milyon, 2016 yılında 26,8 milyon, 2017 yılında 25,9 milyon ve sonra olarak da 2018 yılında 25,8 milyon turist ile dünyada turist sayısına göre en fazla turist çeken ülkeler sıralamasında 15. sıraya kadar yükselmiştir.

Rekabet ve rekabetçilik kavramı

Rekabet kavramı günlük konuşma dilinde “yarışma ve üstünlük sağlama çabaları” olarak ifade edilebilir. Türk Dil Kurumu ise rekabeti “aynı hedefe sahip kişiler arasındaki yarışma ve çekişme” olarak tanımlamaktadır (tdk.gov.tr). Daha kapsamlı bir tanımda ise rekabet kavramı şu şekilde belirtilmiştir; gündelik hayatta rekabet belirli bir menfaati elde etmek amacıyla başka kişileri geçmeye çalışmak ya da onlarla aynı konumda olan kişilere karşı belirli faydaları sağlamak için yarışmaktır (Aktan ve Vural, 2004: 13). Rekabet kavramına ilişkin çeşitli tanımlamalar yapılmakla birlikte genel itibari ile bir işletmenin faaliyet gösterdiği piyasadaki ekonomik hedeflerini gerçekleştirmek için ortaya koyduğu yarış ve karşıtlık ilişkisinin süreci olarak tanımlanmaktadır. (Erkan, 1993: 39). Özetle, rekabet; mal ve hizmet piyasasındaki girişimler arasında özgür biçimde ekonomik kararlar alınmasını sağlama yarışı olarak tanımlanmaktadır (Karakaş, 2008: 99-120).

Rekabet kavramını bilimsel olarak ilk kez ele alan Adam Smith (1776) olmuştur. Smith rekabeti üretilebilecek veya tüketilebilecek mal miktarının kısıtlı olmasından dolayı satıcılar ve alıcılar arasındaki bir yarış olarak görmektedir. Ayrıca, rekabet ve özgürlük arasındaki ilişkiyi ön plana çıkararak, serbest birey ve müteşebbis arasındaki yarışı; serbest rekabet yaklaşımı içerisinde incelemiştir. Bu tanıma bakıldığında, rekabet için zorunlu ölçüt kişisel özgürlük olarak gösterilmiş, buna ilaveten, rakiplerin sayılarının da önemli olduğu vurgulanmıştır. Serbest rekabetin belirlendiği piyasa sistemini de “Serbest Piyasa Ekonomisi” olarak adlandırmıştır (Çakıroğlu, 2010: 8-15).

Rekabet; işletmeler açısından, ürünlerin ne kadar, kimin tarafından, hangi ticari şartlarda ve hangi fiyattan sunulacağını piyasa şartlarında belirlenmesini

sağlamak için yapılan çalışmalar olarak tanımlanmaktadır (Ayber, 2003: 10). Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere işletmelerin rekabet edebilmeleri için kendilerine ait bir takım özgürlüklere sahip olmaları şarttır. Son olarak, Michael E. Porter'a göre (2010: 33) günümüzde karşımıza çıkan rekabet; mevcut rakipler arasında gerçekleşen bir durumun ötesindedir. Rekabet; tedarikçilerin, müşterilerin potansiyel müteşebbisler ile ikame ürünlerin de içerisinde bulunduğu zorlu bir süreci ifade etmektedir.

Türkiye bulunduğu bölge itibarı ile turizm açısından yoğun bir rekabet ortamı içindedir. Özellikle Akdeniz kıyısında turist çeken ülkeler ile ortak iklim ve doğal kaynaklara sahip olduğundan, rakiplerinin önüne geçebilmek için farklı stratejiler geliştirmesi önem taşımaktadır. Seyahat ve Turizm Rekabetçilik Endeksi (2019)'ne göre Türkiye genel kategoride küresel sıralamada 42. Sırada yer almaktadır. Bu listede yakın coğrafyada rekabet edilen ülkelere İspanya 1. Sırada, İtalya 8. Sırada ve Yunanistan 25. sıradadır. Türkiye'nin sahip olduğu turistik potansiyeli göz önüne alındığında, küresel sıralamalarda daha üst sıralarda yer almasının yeni ve farklı turizm stratejilerini ortaya koymakla mümkün olabileceği düşünülmektedir. Bu çalışmada Türkiye'de yeni sayılabilecek bir konsept olan Helal Turizmde uygulanan rekabet stratejileri konaklama işletmeleri açısından ele alınmıştır.

Yöntem

Araştırmanın evrenini, 2018 yılı Ekim ayı içinde Türkiye'de faaliyet gösteren 147 Helal Otel oluşturmaktadır. Araştırmada örneklem olarak Türkiye'de en fazla Helal Otele sahip il olan Antalya seçilmiştir. Araştırma esnasında Antalya'da faaliyet gösteren 55 otelin tamamına ulaşılmıştır.

Bu çalışmada nicel araştırma yöntemlerinden faydalanılmıştır. Ölçme aracı olarak anket kullanılmıştır. Anket formunda 5'li likert ölçeği kullanılmıştır. Likert ölçekleri tutum ölçmek için kullanılmaktadır (Bayat, 2014). Likert ölçeğinin tercih edilmesinin sebebi yöneticilerin rekabet stratejileri ile ilgili tutumlarının tespit edilmesinin amaçlanmasıdır. En düşük değer 1,00 olurken, en yüksek değer 5,00'tir (1-Hiçbirzaman...5-Herzaman). Araştırmada 2020 yılı öncesi araştırma verilerinin kullanılmış olması sebebi ile bu araştırma etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalar arasında yer almaktadır.

Araştırma verileri, yüz yüze görüşerek toplanmış ve böylelikle anketin cevaplanması sırasında anlaşılamayan sorular hakkında katılımcılara açıklamalar yapılmıştır. Anket formları yöneticilerin çalışma saatlerinde yoğun olmaları ve yerlerinde bulunmamaları sebebiyle bazen iş çıkışlarında ya da boş zamanlarında uygulanmıştır. Bazı yöneticilere bırakılan formlar daha sonra tekrar gidilerek teslim alınmıştır. Az sayıda (8) veri ise mail yoluyla alınmıştır. Veri toplama aşamasında, 55 otelde toplam 283 yöneticiye ulaşılmıştır. Tam ve düzenli doldurulmayan 15 anket formu değerlendirilmeye alınmamıştır.

Araştırmada kullanılan ölçek (Allen ve Helms, 2006), anket formunun bölümleri itibariyle güvenilirlik testine tabi tutulmuştur. Stratejik rekabet faktörlerine ilişkin ifadelerin güvenilirlik katsayısı 0.97'dir. Cronbach's alfa katsayısının; 0-1 arasında değiştiği, değerlendirme kıstaslarına göre "0.00 < 0.40 ise ölçek güvenilir değil, 0.40 < 0.60 ise ölçek düşük güvenilirlikte, 0.60 < 0.80 ise ölçek oldukça güvenilir ve 0.80 < 1.00 ise ölçek yüksek derecede güvenilir bir ölçek" olarak değerlendirildiği ifade edilmektedir (Tavşancıl, 2005). Bu sonuçlar, çalışmanın sonraki kısımdaki analizlerin yapılması ve araştırma verilerinin kullanılmasında güvenilirlik sorunu olmadığı anlamına gelmektedir.

Ölçeğin geçerliliğini sınamak için keşifsel faktör analizi yapılmıştır. Faktör analizi sonucunda, 23 maddeden oluşan ölçekte 4 adet faktör elde edilmiştir. Daha sonra ölçek ile ilgili ortalama, standart sapma, çarpıklık ve basıklık değerlerine bakılmış ve bu değerlerin normallik varsayımlarını karşıladığı tespit edilmiştir. Ayrıca kapsam geçerliliğini sağlamak için uzman görüşleri alınmıştır. Kapsam geçerliği bir bütün olarak ölçeğin ve ölçekteki her bir maddenin amaca ne derece hizmet ettiği (Karakoç vd., 2014). Uzman görüşleri neticesinde araştırmada kullanılan ölçeğin araştırma konusunu doğru ve isabetli bir şekilde ölçebileceği sonucuna varılmıştır.

İşletme için uygun stratejilerin seçiminde yöneticilerin yaşı, eğitim düzeyi, kıdem ve tecrübeleri gibi demografik özellikleri ile bu kişilerin hayat felsefeleri, değer yargıları, inançları, arzu ve istekleri gibi kişisel özellikleri de etkili olmaktadır (Sucu, 2010: 137). Çalışmada helal konseptli otel yöneticilerinin sahip oldukları özellikler ile uygulanan rekabet stratejileri arasında anlamlı farklılık olup olmadığını test edilmiştir. Bunun sebebi stratejik yönetimin, her şeyden önce üst yönetimin bir işlevi olmasıdır (Aktan, 2004: 8). Yöneticiler, işletmelerde stratejik yönetim süreci ile ilgili çalışmalarını başlatan ve bu sürecin her safhasında, stratejik faaliyetlerden sorumlu görevlilerdir (Ülgen ve Mirze, 2010: 277). Çalışmada helal temalı otellerde çeşitli kademelerde yöneticilik yapan kişilerin demografik özelliklerinin (eğitim düzeyi, yaş, cinsiyet, iş statüsü) onların vereceği stratejik kararlarda etkili olabileceğinden; rekabet stratejileri ile aralarında anlamlı bir farklılık olup olmadığı bu çalışmada test edilmiştir. Yapılan test sonuçlarının helal otellerin stratejist seçiminde ve strateji belirleme aşamalarında faydalı olabileceği düşünülmektedir. Elde edilen sonuçlar ışığında araştırmacılara ve sektör temsilcilerine birtakım öneriler sunulmuştur.

Bulgular ve tartışma

Helâl otellerde uygulanan rekabet stratejilerine ilişkin bulgular

Helâl otel yöneticilerine uygulanan bu ankette rekabet stratejilerini ölçmek için Allen ve Helms (2006) tarafından geliştirilen ve Porter'in Jenerik Rekabet Stratejilerini (1989) temel alan 23 ifadeli ölçek kullanılmıştır. Orijinal ölçek 4 faktörden oluşmaktadır. Çalışma kapsamında yapılan faktör analizleri sonucunda bu

çalışmada beşinci bir faktör ortaya çıkmıştır. Bunun sebebinin orijinal anketin uygulandığı Avrupa ülkeleri ile Türkiye'nin farklı sosyokültürel değerlere sahip olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Büyüköztürk (2002)'ye göre bu gibi durumlarda faktör sayısı artırılabilir ya da bu ifadeler en güçlü faktör altında gruplandırılabilir. Bu çalışmada, 5. Faktöre ait olan ifade en uygun faktör olan Odak Farklılaştırma stratejileri grubuna dâhil edilmiştir.

Ayrıca, her ifadenin aritmetik ortalaması ve Standart Sapma değerleri Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: Helâl otellerde uygulanan jenerik rekabet stratejilerine ilişkin bulgular

	Minimum	Maksimum	Aritmetik Ortalama	Std. Sapma
Farklılaştırma Stratejisi Faktörleri				
1. Marka kimliğini geliştirmek için çaba sarf eder misiniz?	1,00	5,00	3,9590	1,10251
2. Mevcut ürünleri ve hizmetleri geliştirmek için gayret gösterir misiniz?	1,00	5,00	3,9813	,96939
3. Çok çeşitli yeni ürünler ve hizmetler geliştirir misiniz?	1,00	5,00	4,0410	1,00662
4. Yeni pazarların büyümesini tahmin etmeye çalışır mısınız?	1,00	5,00	3,8321	,95878
5. Mevcut pazarın büyümesini tahmin etmeye çalışır mısınız?	1,00	5,00	4,0112	1,02947
6. Reklamlardan faydalanır mısınız?	1,00	5,00	3,9776	1,26293
7. Pazarlama personeline ön eğitim verir misiniz?	1,00	5,00	3,6306	1,30460
8. Sektörde itibar yaratmaya çalışır mısınız?	1,00	5,00	4,3396	1,00206
9. Pazarlama personelinin yoğun eğitimini devam ettirir misiniz?	1,00	5,00	3,6978	1,20629
10. Yüksek pazar payı oluşturmaya çalışır mısınız?	1,00	5,00	4,1418	1,07858
11. Pazarlama teknolojisinde yenilik ve yöntemleri takip eder misiniz?	1,00	5,00	3,8396	1,11527
Maliyet Odaklılık Stratejisi Faktörleri				
12. Ürünlerin ve hizmetlerin kalitesini kontrol eder misiniz?	1,00	5,00	4,1231	1,12669
13. Operasyonel verimliliğin artırılmasını sağlar mısınız?	1,00	5,00	3,9552	1,07659

Tablo 1 (Devamı): Helâl otellerde uygulanan jenerik rekabet stratejilerine ilişkin bulgular

	Minimum	Maksimum	Aritmetik Ortalama	Std. Sapma
14. Beklentinin üzerinde müşteri hizmetleri sunmaya çaba gösterir misiniz?	1,00	5,00	4,4104	1,02195
15. Ön plandaki personelin denetimini yoğunlaştırır mısınız?	1,00	5,00	4,0037	1,01855
16. Ön plandaki personele kapsamlı bir eğitim verir misiniz?	1,00	5,00	3,8769	1,12669
17. Arka plandaki personele kapsamlı bir eğitim verir misiniz?	1,00	5,00	3,4030	1,22471
Maliyet Liderliği Stratejisi Faktörleri				
18. Tedarikçilerle ortaklık kurar mısınız?	1,00	5,00	3,4030	1,20622
19. Kar getirmeyen faaliyetleri terk eder misiniz?	1,00	5,00	3,8097	1,28269
20. Dağıtım maliyetlerini en aza indirmeye çaba gösterir misiniz?	1,00	5,00	3,9925	1,04574
Odak Farklılaştırma Stratejisi Faktörleri				
21. Özel ürünler ve hizmetler sunmaya çalışır mısınız?	1,00	5,00	3,9478	1,02637
22. Yüksek fiyat pazarları için ürün ve hizmet üretir misiniz?	1,00	5,00	4,1119	1,07167
23. Belirli bir pazarı hedeflemek için çalışma yapar mısınız?	1,00	5,00	3,9776	1,12491

(1-Hiçbirzaman.....5-Herzaman).

Tablo 1’de görüldüğü gibi; Farklılaştırma stratejilerine ait 11 ifade bulunmaktadır. Bu ifadelerden en yüksek aritmetik ortalamaya sahip ifade (: 4,3396) “Sektörde olumlu bir itibar yaratmaya çalışırız” ifadesi olmuştur. En düşük aritmetik ortalama değerine sahip ifade (: 3,6306) ise, “Pazarlama personeline kapsamlı ön eğitim veririz” ifadesi olmuştur. Bu ifadelerin tümünde minimum değer 1.00 maksimum değer ise 5.00’ tir.

Maliyet Odaklılık stratejisine ilişkin ifade sayısı 6’dır. Bu ifadelerden en yüksek aritmetik ortalamaya sahip olanı; “Beklentilerinin üzerinde müşteri hizmetleri sunmaya çaba gösteririz” (: 4,4104) ifadesi olmuştur. En düşük aritmetik ortalama değerine sahip ifade (: 3,4030) ise, “Arka planındaki personele kapsamlı bir eğitim veririz” ifadesi olmuştur.

Maliyet Liderliği ile ilgili rekabet stratejisi faktörlerine ilişkin 3 ifade yer almaktadır. Bu ifadelerden en yüksek aritmetik ortalamaya sahip olan ifade (

: 3,9925); "Dağıtım maliyetlerini en aza indirmeye çaba gösteririz" ifadesi olmuştur. "Tedarikçilerle ortaklık kurarız" ifadesi (: 3,4030) ise, en düşük aritmetik ortalamaya sahip ifadedir.

Odak Farklılaştırma rekabet stratejisi faktörlerine ilişkin 3 ifade bulunmaktadır. Bu ifadelerden en yüksek aritmetik ortalaması olan ifade (: 4,1119); "Yüksek fiyat pazarları için ürün ve hizmet üretiriz" ifadesi olmuştur. En düşük aritmetik ortalamaya sahip ifade ise, "Belirli bir pazarı hedeflemek için çalışma yaparız" ifadesi (: 3,9776) olmuştur.

Cinsiyet

Cinsiyetin değişkeninin bağımsız değişkenlere karşı farklılık sergileyip sergilemediğini tespit etmek için t-testi yapılmış (cinsiyet, medeni durum gibi ifadeler yalnızca iki ihtimal taşıdığı için T-testi yapıldı) ve elde edilen sonuçlar Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Cinsiyet değişkenine ilişkin T-testi

		Varyans'ın Eşitliği için Levene'nin Testi		Ortalamaların Eşitliği İçin T-Testi		
		F	Sig.	t	df	Sig. (2 Uçlu)
Farklılaştırma	Eşit*	6,087	,014	-1,752	266	,081
	Eşit değil**			-2,114	262,678	,035
Maliyet Odaklılık	Eşit*	1,575	,211	-1,518	266	,130
	Eşit değil**			-1,788	255,184	,075
Maliyet Liderliği	Eşit*	23,133	,000	-3,861	266	,000
	Eşit değil**			-4,561	256,321	,000
Odak Farklılaştırma	Eşit*	,913	,340	-1,451	266	,148
	Eşit değil**			-1,543	203,159	,124

Tablo 3'te görüldüğü gibi; Levene testinde Farklılaştırma stratejisi 0,05 değerinden küçük olduğu için T testinde ikinci değere bakılır. T testinde sig- iki uçlu değeri 0,035<0,05 olduğundan, Cinsiyet değişkeni ile Farklılaştırma stratejisi arasında anlamlı bir fark vardır. Yani, araştırmaya katılan erkek ve kadınların Farklılaştırma stratejisine karşı bakış açıları farklılık göstermektedir. Ayrıca Maliyet Liderliği ile cinsiyet değişkeni arasında Levene testinde Farklılaştırma stratejisi 0,05 değerinden küçük olduğu için T testinde ikinci değere bakılır. T testinde sig- iki uçlu değeri 0,000<0,05 olduğundan, cinsiyet değişkeni ile Maliyet Liderliği stratejisi arasında anlamlı bir fark vardır. Yani,

araştırmaya katılan erkek ve kadınların Maliyet Liderliği stratejisine karşı bakış açıları da farklılık göstermektedir.

Yaş

Araştırmaya katılanların yaş gruplarının uyguladıkları rekabet stratejilerine ilişkin bakış açılarındaki farklılığı ortaya koyabilmek için Anova Testi yapılarak sonuçlar Tablo 3’de gösterilmiştir.

Tablo 3: Yaş değişkenine ilişkin Anova

		ANOVA				
		Karelerin Toplamı	df	Ortalamanın Karesi	F	Sig.
Farklılaştırma	Gruplar arasında	100,984	3	33,661	76,113	,000
	Gruplar içinde	116,755	264	,442		
	Toplam	217,739	267			
Maliyet Odaklılık	Gruplar arasında	100,361	3	33,454	85,329	,000
	Gruplar içinde	103,503	264	,392		
	Toplam	203,864	267			
Maliyet Liderliği	Gruplar arasında	59,955	3	19,985	28,707	,000
	Gruplar içinde	183,791	264	,696		
	Toplam	243,746	267			
Odak Farklılaştırma	Gruplar arasında	129,825	3	43,275	90,417	,000
	Gruplar içinde	126,355	264	,479		
	Toplam	256,181	267			

Tablo 4’te görüldüğü gibi; yaş değişkeni ile uygulanan rekabet stratejileri arasında Sig. $0,000 < 0,05$ olduğundan anlamlı bir farklılık vardır. Farkın kaynağını görebilmek için Tukey Testi yapılmıştır. Tüm faktörlerde; 41-50 yaş arası grup ile 21-30, 31-40 ve 50 üzeri yaş gruplarının rekabet stratejilerine bakış açıları farklı olduğu tespit edilmiştir. 41-50 yaş arasındaki yöneticilerin tecrübe ve verimlilik açısından kariyerlerinin zirvesinde olmalarının tüm rekabet faktörlerinde diğer yöneticilerden farklı düşüncelerinde etkili olabileceği düşünülmektedir.

Eğitim durumu

Araştırmaya katılanların eğitim düzeylerinin rekabet stratejilerine göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Anova testi yapılarak sonuçlar Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4: Eğitim durumuna ilişkin Anova

		Karelerin Toplamı	df	Ortalamanın Karesi	F	Sig.
Farklılaştırma	Gruplar arasında	8,864	3	2,955	3,735	,012
	Gruplar içinde	208,874	264	,791		
	Toplam	217,739	267			
Maliyet Odaklılık	Gruplar arasında	24,181	3	8,060	11,843	,000
	Gruplar içinde	179,683	264	,681		
	Toplam	203,864	267			
Maliyet Liderliği	Gruplar arasında	16,682	3	5,561	6,465	,000
	Gruplar içinde	227,063	264	,860		
	Toplam	243,746	267			
Odak Farklılaştırma	Gruplar arasında	21,866	3	7,289	8,212	,000
	Gruplar içinde	234,315	264	,888		
	Toplam	256,181	267			

Tablo 5'te görüldüğü üzere, katılımcıların eğitim durumları ile Farklılaştırma faktörü arasında anlamlı fark bulunmaktadır. Bu değişkene ilişkin değer, (Sig.= ,012) olup, 0,05'ten küçük olduğu görülmektedir. Katılımcıların eğitim durumları ile Maliyet Odaklılık faktörü arasında anlamlı fark bulunmaktadır. Bu değişkene ilişkin değer, (Sig.= ,000) olup, 0,05'ten küçük olduğu görülmektedir. Katılımcıların eğitim durumları ile Maliyet Liderliği faktörü arasında anlamlı fark bulunmaktadır. Bu değişkene ilişkin değer, (Sig.= ,000) olup, 0,05'ten küçük olduğu görülmektedir. Son olarak, katılımcıların eğitim durumları ile odak-Farklılaştırma faktörü arasında anlamlı fark bulunmaktadır. Bu değişkene ilişkin değer, (Sig.= ,000) olup, 0,05'ten küçük olduğu görülmektedir.

Farkların kaynaklarını belirlemek amacıyla Post-Hoc testleri yapılmıştır. Farklılaştırma stratejilerinde farkın kaynağını tespit etmek için yapılan Post-Hoc testleri neticesinde farkın; ön lisans ve lisans mezunu yöneticiler arasında olduğu belirlenmiştir. Grupların aritmetik ortalamalarına bakıldığında; ön li-

sans mezunu olan yöneticilerin aritmetik ortalamalarının (: 3,6117) olduğu, lisans mezunu grubun (: 4,0313) olduğu görülmektedir. Ürün farklılaştırma stratejilerinde lisans mezunu grubun önlisans mezunu gruptan farklılık göstermesinin sebebi almış oldukları eğitimin daha kapsamlı olması sebebiyle olduğu düşünülmektedir.

Maliyet Odaklılık stratejilerinde farkın kaynağını belirlemek için yapılan Post-Hoc testleri sonucunda farkın; lise mezunları ile ön lisans ve lisans mezunları arasında olduğu belirlenmiştir. Grupların aritmetik ortalamalarına bakıldığında; lise mezunlarının aritmetik ortalamasının (: 4,5938), ön lisans mezunlarının aritmetik ortalamalarının (: 3,8079) olduğu, lisans mezunlarının (: 3,8106) olduğu görülmektedir. Bu değerlere bakıldığında eğitim seviyesi yükseldikçe maliyet odaklılık stratejilerinin ortalamasında düşüş gözlenmiştir.

Maliyet Liderliği stratejilerinde farkın kaynağını görmek için yapılan Post-Hoc testleri sonucunda farkın; lise mezunları ile lisans mezunları arasında, ön lisans mezunları ile lisans mezunları arasında, ön lisans mezunları ile lise ve ön lisans mezunları arasında olduğu belirlenmiştir. Grupların aritmetik ortalamalarına bakıldığında; lise mezunlarının aritmetik ortalamasının (: 4,0417), ön lisans mezunlarının aritmetik ortalamasının (: 4,0452), lisans mezunu grubunun aritmetik ortalamasının (: 3,5216) ve lisansüstü mezunlarının ortalamasının (: 3,5216) olduğu görülmüştür. Bu değerlere bakıldığında lisans ve lisansüstü eğitim alan yöneticilerin ortalamaları lise ve önlisans grubundan daha düşük seviyededir.

Odak Farklılaştırma stratejilerinde farkın kaynağını bulmak için yapılan Post-Hoc testleri sonucunda farkın; lise mezunları ile ön lisans ve lisans mezunları arasında olduğu görülmüştür. Grupların aritmetik ortalamalarına bakıldığında; lise mezunlarının aritmetik ortalamasının (: 4,6875), ön lisans mezunlarının aritmetik ortalamasının (: 3,9379), lisans mezunlarının aritmetik ortalamasının ise (: 3,8485) olduğu görülmüştür. Bu değerlere bakıldığında en yüksek ortalamanın lise mezunu gruba ait olduğu görülmektedir.

Post-Hoc testlerinden elde edilen sonuca göre, helal otel yöneticilerinin jenerik rekabet stratejilerine yönelik ortalamalarına bakıldığında; Ürün farklılaştırma mada Lisans, Maliyet Odaklılıkta Lise, Maliyet Liderliğinde Lise ve Önlisans, Odak Farklılaştırma stratejilerinde ise Lise mezunu grubun en yüksek değerlere sahip olduğu görülmektedir.

İş Statüsü

Araştırmaya katılan yöneticilerin iş statülerinin rekabet stratejilerine göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için Anova testi yapıp, sonuçlar Tablo 5'de gösterilmiştir.

Tablo 5: İş statüsüne ilişkin Anova

		Karelerin Toplamı	df	Ortalamanın Karesi	F	Sig.
Farklılaştırma	Gruplar arasında	14,989	2	7,494	9,795	,000
	Gruplar içinde	202,750	265	,765		
	Toplam	217,739	267			
Maliyet Odaklılık	Gruplar arasında	13,969	2	6,985	9,747	,000
	Gruplar içinde	189,895	265	,717		
	Toplam	203,864	267			
Maliyet Liderliği	Gruplar arasında	25,868	2	12,934	15,731	,000
	Gruplar içinde	217,878	265	,822		
	Toplam	243,746	267			
Odak Farklılaştırma	Gruplar arasında	29,552	2	14,776	17,278	,000
	Gruplar içinde	226,629	265	,855		
	Toplam	256,181	267			

Tablo 6'da görüldüğü üzere, katılımcıların iş statüleri ile Farklılaştırma, Maliyet Odaklılık, Maliyet Liderliği ve Odak Farklılaştırma faktörleri arasında anlamlı fark bulunmaktadır. Bu değişkenlere ilişkin değerlerin, (Sig.) 0,05'ten küçük olduğu görülmektedir. Farkların kaynağını belirlemek amacıyla Tukey testleri yapılmıştır.

Farklılaştırma stratejilerinde farkın kaynağını tespit etmek için yapılan Post-Hoc testleri neticesinde farkın; alt düzey otel yöneticileri ile üst düzey otel yöneticileri arasında, orta düzey otel yöneticileri ile üst düzey otel yöneticileri arasında ve üst düzey otel yöneticileri ile her iki grup arasında da olduğu tespit edilmiştir. Maliyet Odaklılık stratejileri açısından farkın kaynağını belirlemek için yapılan Post-Hoc testleri sonucunda farkın; alt düzey otel yöneticileri ile orta ve üst düzey otel yöneticileri arasında olduğu tespit edilmiştir. Maliyet Liderliği stratejilerinde farkın kaynağını tespit etmek için yapılan Post-Hoc testleri neticesinde farkın; alt düzey otel yöneticileri ile orta ve üst düzey otel yöneticileri arasında olduğu tespit edilmiştir. Odak Farklılaştırma stratejilerinde farkın kaynağını tespit etmek için yapılan Post-Hoc testleri sonucunda farkın; alt düzey otel yöneticileri ile orta ve üst düzey otel yöneticileri arasında olduğu görülmüştür.

Farklılaştırma faktörüne göre alt düzey otel yöneticilerinin aritmetik ortalaması (: 4,1494), orta düzey otel yöneticilerinin aritmetik ortalaması 4,0569 üst düzey otel yöneticilerinin aritmetik ortalaması ise (: 3,5371)'dir. Maliyet Odaklılık faktörüne göre alt düzey otel yöneticilerinin aritmetik ortalaması (: 4,3720), orta düzey otel yöneticilerinin aritmetik ortalaması (: 3,9195) ve üst düzey otel yöneticilerinin aritmetik ortalaması (: 3,7051)'dir. Maliyet Liderliğinde alt düzey otel yöneticilerinin aritmetik ortalaması (: 4,1548), orta düzey otel yöneticilerinin aritmetik ortalaması (: 3,7914) ve üst düzey otel yöneticile-

rinin aritmetik ortalaması ise (: 3,2462)'dir. Odak Farklılaştırma faktörlerinde alt düzey otel yöneticilerinin aritmetik ortalaması (: 4,5595), orta düzey otel yöneticilerinin aritmetik ortalaması (: 4,00) ve üst düzey otel yöneticilerinin aritmetik ortalaması (: 3,5692)'dir.

Post-Hoc testlerinden elde edilen sonuca göre, helal otel yöneticilerinin jenerik rekabet stratejilerine yönelik ortalamalarına bakıldığında; tüm rekabet stratejilerinde en yüksek ortalamaların alt düzeyli otel yöneticilerine ait olduğu görülmektedir. Bunu sebebinin alt düzeyli yöneticilerin otel çalışanları ve müşterilerle daha iç içe olmalarından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Sonuç ve öneriler

Müslüman turist sayılarının son yıllarda büyük bir hızla yükselmesi sonucunda bu gruba yönelik yeni bir pazar bölümü ortaya çıkmıştır. Yakın bir gelecekte Müslüman turistlere yönelik bu özel pazarın daha da gelişip, büyüyeceği öngörülmektedir (GMTI, 2018). Bu nedenle, son yıllarda Müslüman turistlerin ihtiyaçlarına cevap verebilmek amacıyla helâl turizme yönelik yatırımların artmasıyla birlikte, bu konuda yapılan akademik ve sektörle ilgili araştırmalar da hız kazanmıştır. Öte yandan Müslüman nüfusa sahip olan ülkelerin yanında, Müslüman nüfusu az olan ülkeler de bu yarışa katılarak Helâl turizm alanında yeni ürün ve standartlar ortaya koymaya başlamıştır. Helâl turizm alanında yapılan yatırımlarda en büyük pay otelcilik sektörüne aittir. Bu nedenle Helâl çerçevede hizmet veren oteller sahip oldukları fiziksel imkânları Helâl standartlarına uygun şekle dönüştürüp, çalıştırdıkları personele de Helâl bilinci kazandırmak için eğitimler vermektedirler. Turizm sektörünün rekabet ortamı düşünüldüğünde tüm bu çabaların otellerin gelecekte varlıklarını devam ettirebilmeleri için ne kadar önemli olduğu ortadadır.

Helâl otellerde uygulanan rekabet stratejilerine ait ifadeler orijinal ölçüğe uygun olarak 4 boyut altında verilmiştir. Bunlar; Farklılaştırma, Maliyet odaklılık, Maliyet Liderliği ve Odak Farklılaştırma rekabet stratejileridir. İlk faktör olan Farklılaştırma stratejilerine bakıldığında; en yüksek aritmetik ortalamaya sahip ifadeler "Sektörde olumlu bir itibar yaratmaya çalışırız" (: 4,3396) ifadesi ve "Yüksek pazar payı oluşturmaya çalışırız (: 4,1418) ifadesi olmuştur. Farklılaştırma stratejisi başlığı altında en düşük aritmetik ortalamaya sahip ifadeler ise, "Personel eğitimi ile ilgili olan pazarlama personelinin yoğun eğitimini devam ettiririz" (: 3,6978) ifadesi ve "Pazarlama personeline kapsamlı eğitim veririz" (: 3,6306) ifadeleridir. Bu rakamlara bakıldığında Helâl otellerin faaliyet gösterdikleri pazarda yüksek pazar payı oluşturmaya çalışırken, personel eğitimi konusuna yeterli önemi veremedikleri görülmektedir. Bu değerlere bakıldığında eğitim bakımından eksiği bulunan personelin ürün farklılaştırma stratejilerinde başarı gösteremeyeceği ve işletmeyi rekabet yarışında ileriye taşıyamayacağı düşünülmektedir.

Maliyet Odaklılık stratejileri başlığı altında dikkat çeken sonuçlar şu şekildedir: Maliyet Odaklılık stratejilerinden en yüksek aritmetik ortalamaya sahip ifadeler: “Ürünlerin ve hizmetlerin kalitesini kontrol ederiz (: 4,1231) ve “Beklentinin üzerinde müşteri hizmetleri sunmaya çaba gösteririz (: 4,4104) ifadeleri olmuştur. Sonuçlardan da görüldüğü üzere; Helâl oteller genel olarak müşteri memnuniyeti ve kaliteli hizmet sunumu hususunda yüksek hassasiyete sahiptir. Bu da helal otellerin maliyetleri düşürmek adına kaliteden ödün vermedikleri anlamına gelmektedir.

Maliyet Liderliği ile ilgili rekabet faktörleri incelendiğinde; mevcut piyasada maliyet açısından lider olmak için en çok tercih edilen strateji: “Dağıtım maliyetlerini en aza indirmeye” stratejisidir. Türkiye gibi enerji ve akaryakıt konusunda yurt dışına bağlı olan ülkelerde dağıtım maliyetleri rekabet açısından büyük sorunlara sebep olabilmektedir. Bu ifadenin en yüksek aritmetik ortalamaya sahip olmasının sebebinin bu maliyetler olduğu düşünülmektedir.

Odak Farklılaştırma stratejilerden aritmetik ortalaması en yüksek olan ifade ise (: 4,1119) ile “Yüksek fiyat pazarları için ürün ve hizmet üretiriz” ifadesi olmuştur. Odak Farklılaştırma Stratejisinin temel amacı düşünüldüğünde; otel yöneticilerinin bu stratejiyi seçerek rekabetin yoğun yaşandığı ortamlardan ziyade daha küçük ve getirisi yüksek pazarları tercih ettiği söylenebilir.

Rekabet stratejilerine ait faktörlerin katılımcıların demografik özelliklerine göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için farksızlık analizleri uygulanmıştır. Ayrıca değişkenler arasında anlamlı bir farklılık görülen ifadeler için farkın kaynağını tespit etmek için Post-Hoc testleri yapılmıştır. İlk olarak cinsiyet değişkeni ile Farklılaştırma stratejisi arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını görmek amacıyla T-testi yapılmıştır. Yapılan bu test sonucunda; cinsiyet değişkeni ile Maliyet Liderliği stratejisi arasında anlamlı bir fark bulunmuştur. Yani araştırmaya katılan erkek ve kadınların Maliyet Liderliği stratejisine karşı bakış açıları da farklıdır. Grupların aritmetik ortalamalarına bakıldığında Maliyet Liderliği stratejilerinde kadınların aritmetik ortalaması erkeklerden daha yüksek çıkmıştır. Yani helal otellerde maliyet liderliği hedefleniyorsa kadın yöneticileri tercih etmek daha faydalı olabilecektir.

Yaş değişkeninin rekabet stratejilerine göre farklılık gösterip göstermediğini görmek için Anova yapılmıştır. Sonuçlar incelendiğinde; yaş değişkeni tüm faktörler üzerinde anlamlı bir farklılık göstermiştir. Farkın kaynağını tespit etmek için Tukey testi yapılmıştır. Tukey sonuçlarına bakıldığında; tüm faktörlerde 41- 50 yaş arası grup ile 21-30, 31-40 ve 50 üzeri yaş gruplarının rekabet stratejilerine bakış açıları farklı çıkmıştır. Buradan hareketle eğer işletme faaliyet gösterdiği pazarda farklı stratejiler geliştirmek istiyorsa 41-50 yaş grubu yöneticiler ile çalışmak fark yaratabilecektir.

Eğitim durumu ile rekabet stratejileri arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını görmek için Anova yapılmıştır. Analiz sonuçları incelendiğinde; katılımcıların eğitim durumu ile tüm rekabet stratejileri arasında anlamlı bir fark bulunmuştur. Eğitim durumunun rekabet stratejilerinin tümünde anlamlı bir farklılık göstermesi; yöneticilerin uyguladıkları stratejiler üzerinde ne kadar etkili bir değişken olduğunu göstermektedir. Sonuçlar incelendiğinde; helal otel yöneticilerinin jenerik rekabet stratejilerine yönelik ortalamalarına göre; Ürün farklılaştırmada Lisans, Maliyet Odaklılıkta Lise, Maliyet Liderliğinde Lise ve Önlisans, Odak Farklılaştırma stratejilerinde ise Lise mezunu grubun en yüksek değerlere sahip olduğu görülmektedir. Buradan hareketle işletme, hangi rekabet stratejisine ağırlık vermek istiyorsa, seçeceği yöneticinin eğitim durumunu gözden geçirmesi önem arz etmektedir.

İş statülerinin rekabet stratejilerine göre farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek için Anova yapılmıştır. Katılımcıların iş statüleri ile Farklılaştırma, Maliyet Odaklılık, Maliyet Liderliği ve Odak Farklılaştırma stratejileri arasında anlamlı fark bulunmaktadır. Farkın kaynağını tespit etmek amacıyla Tukey testi yapılmıştır. Bulgular incelendiğinde; tüm faktörlerde alt düzey otel yöneticilerinin; orta düzey ve üst düzey otel yöneticilerinden genel olarak farklı bakış açısına sahip olduğu tespit edilmiştir. Bunun sebebinin alt düzey otel yöneticilerinin otel çalışanları ve müşteriler ile daha iç içe olması ve işleri içeriden takip edebilmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Sonuç olarak daha gerçekçi stratejileri hayata geçirebilmek açısından alt düzey yöneticiler helal oteller için faydalı olabilecektir.

- Helâl Turizm alanında faaliyet gösteren otellerin stratejik rekabet faktörlerini belirlemeye yönelik yapılan bu araştırmanın sonucunda ilgili taraflara bir takım önerilerde bulunmak da mümkündür.
- Helal oteller yöneticilerini belirlemeden önce hangi rekabet stratejisini uygulamak istediğini göz önünde bulundurmalıdır.
- Yöneticilerin eğitim düzeylerinin yüksek olması rekabet açısından her zaman fark yaratmamaktadır. Bu nedenle sadece eğitim durumuna bakarak yönetici belirlemek doğru sonuçlar vermeyebilir.
- Helal otellerde düşük sayılabilecek kadın yönetici sayısı artırılmalıdır. Kadın yöneticilerin özellikle maliyet liderliği stratejilerinde daha başarılı olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.
- Helal oteller karar alma süreçlerinde daha gerçekçi adımlar atmak için alt düzey yöneticileri de sürece dâhil etmelidir.
- Helal turizm alanında çalışma yapacak araştırmacıların; konaklamanın sektörünün yanında, seyahat sektörünü de çalışmalarına dâhil etmeleri faydalı olacaktır.

Kaynakça

- Allen, R. S. ve Helms, M. M. (2006). Linking strategic practices and organizational performance to Porter's generic strategies. *Business Process Management Journal*, 12(4), 433-454.
- Aktan, C. C. ve Vural, İ. Y. (2004). *Rekabet gücü ve Türkiye*. Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu.
- Ayber, M. (2003). *Marka içi ve markalar arası rekabetin dengelenmesi gereken hallerde rekabet otoritelerinin yaklaşımı*. Rekabet Kurumu Yayınları.
- Batman, O. (2015). *Otel işletmelerinin yönetimi* (4. bs.). Değişim Yayınları.
- Battour, M. M., İsmail, N. M., Battor, M. (2010). Toward a halal tourism market. *Tourism Analysis*, 15, 461-470.
- Battour, M., Ismail, M. N. ve Battor, M. (2011). The impact of destination attributes on Muslim tourist's choice. *International Journal of Tourism Research*, 13 (6), 527-540.
- Bayat, B. (2014). Uygulamalı sosyal bilim araştırmalarında ölçme, ölçekler ve "likert" ölçek kurma tekniği. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(3), 1.
- Boğan, E., Batman, O., Saruşık, M. (2016). Helâl turizmin kavramsal çerçevesi ve Türkiye'deki uygulamalar üzerine bir değerlendirme. *3rd International Congress of Tourism & Management Researches* (1425-1440).
- Büyüköztürk, Ş. (2002). Faktör analizi: Temel kavramlar ve ölçek geliştirmede kullanımı. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 32(32), 470-483.
- Çakıroğlu, Ç. (2010). *Uluslararası firmalara karşı yerli firmaların alternatif rekabet stratejileri: Akaryakıt sektöründe bir uygulama*. [Yüksek lisans tezi]. Gaziantepe Üniversitesi.
- Çayıroğlu, Y. (2014). *Helâl Gıda*. Işı Yayınları.
- Dinçer, F. İ. ve Bayram, G. E. (2017). İslami bakış açısıyla helal turizm. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 26-42.
- El-Gohary, H. (2016). Halal tourism, is it really halal?. *Tourism Management Perspectives*, 19, 124-130.
- Erkan, C. (1993). Küreselleşme ve Avrupa topluluğu karşısında Türkiye'nin rekabet yeteneği. Celal Bayar Üniversitesi, İşletme ve İdari Bilimler Fakültesi, İzmir.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2017). Helâl ve Haram Duyarlılığı. 13 Mayıs 2020 tarihinde <https://www.diyanet.gov.tr/tr-TR/Kisi/Baskan/11131/cuma-hutbesi-Helâl-haram-duyarlilik> adresinden erişildi.

- Gündüz, C. ve Topaloğlu, C. (2017, 7-9 Nisan) *Helâl temalı otellerin sertifikasyonu: Türk Standartları Enstitüsü örneği [Bildiri Sunumu]*. 1. Uluslararası Helâl Turizm Kongresi, Antalya.
- Henderson, J. C. (2009). Islamic tourism reviewed. *Tourism Recreation Research*, 34(2), 207-211.
- Karakaş, M. (2008). Devletin düzenleyici rolü ve Türkiye’de bağımsız idari otoriteler. *Maliye Dergisi*, 154(1), 99-120.
- Karakoç, F. Y. ve Dönmez, L. (2014). Ölçek geliştirme çalışmalarında temel ilkeler. *Tıp Eğitimi Dünyası*, 13(40), 39-49.
- Mastercard and CrescentRating. (2018). *Global Muslim Travel Index*. 03 Nisan 2018 tarihinde <https://www.crescentrating.com/reports/mastercard-crescentrating-global-muslim-travel-index-gmti-2018.html>. adresinden erişildi.
- Öselmiş, M. (2013). *Helâl ve Haram Nedir?*. 06.01.2018 tarihinde [http:// www. mustafaoselmis.com.tr /helâl-ve-haram-nedir/](http://www.mustafaoselmis.com.tr/helal-ve-haram-nedir/) adresinden erişildi.
- Oflaz, M. (2015). Turistik ürün çeşidi olarak helal turizm konsepti uygulayan konaklama tesislerinde müşteri algıları. [Yüksek lisans tezi]. Balıkesir Üniversitesi.
- Öztürk, A., Nart, S., Altunışık, R. (2015). Tüketicilerin helâl tüketim davranışlarının belirleyicileri: Planlı davranış teorisi çerçevesinde bir araştırma. *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, 1 (2), 141-160.
- Porter, M. E. (1989). From competitive advantage to corporate strategy. *In Readings in Strategic Management* (234-255).
- Porter, M. E. (1990). New global strategies for competitive advantage. *Planning Review*, 18 (3), 4-14.
- Porter, M. E. (2010). Rekabet Üzerine. (K. Tanrıyar, Çev.). İstanbul: Optimist Yayınları. (Orijinali 1999’da yayımlanmıştır).
- Razzaq, S., Hall, C. M., Prayag, G. (2016). The capacity of New Zeland to accommodate the halal tourism market - or not. *Tourism Management Perspectives*, 18, 92-97.
- Sucu, M. E. (2010). KOBİ’lerde stratejik yönetim ve bir araştırma [Yüksek lisans tezi]. Pamukkale Üniversitesi.
- Tavşancıl, E. (2005). *Tutumların ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi (2. bs)*. Nobel Yayınları.
- Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlüğü*. (2005). Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Tekin, Ö.A. (2014). İslami turizm: dünyadaki ve Türkiye'deki genel durum üzerine bir inceleme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(29), 750-766.
- Torlak, Ö. (2012). İslam ülkeleri arasında helâl ürün pazarlama potansiyeli, problemleri ve çözüm önerileri. *Tüketici Ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 4 (2), 1-10.
- Unwto, (2019). *Definition | Sustainable Development of Tourism*. 06 Mayıs 2019 tarihinde <https://www.unwto.org/sustainable-development> adresinden erişildi.
- Ülgen, H., ve Mirze, S. K. (2010). *İşletmelerde Stratejik Yönetim (5. Bs.)*. Beta Yayınları.
- Zamani-Farahani, H. ve Henderson, J. C. (2010). Islamic tourism and managing tourism development in Islamic societies: the cases of Iran and Saudi Arabia. *International Journal of Tourism Research*, 12(1), 79-89.

Etik kurul onayı

Araştırmada 2020 yılı öncesi araştırma verilerinin kullanılmış olması sebebi ile bu araştırma etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalar arasında yer almaktadır.

Araştırmacıların katkı oranı beyanı

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar çatışması beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Araştırma Makalesi / Research Article

OECD ülkelerinde turizm tanıtım harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin tespitine yönelik bir araştırma*

A research on determining the relationship
between tourism promotion expenditures and
economic growth in OECD countries

Gönderim Tarihi / Received : 12.06.2020

Kabul Tarihi / Accepted : 24.03.2021

Doi: <https://doi.org/10.31795/baunsobed.752038>

Mehmet Oğuzhan İLBAN¹
Mehmet Tahsin LİCELİ^{2}**

ÖZ: Çalışmanın amacı ekonomik büyüme ve turizm tanıtım harcamaları arasındaki ilişkinin tespit edilmesidir. Bu amaç kapsamında belirlenen OECD ülkelerine ait 1998-2018 dönemi gayri safi yurt içi hasıla ve uluslararası tanıtım harcamalarına ait veri setleri kullanılmıştır. OECD ülkeleri 2019 yılı gayri safi yurt içi hasıla verileri dikkate alınarak yüksek gelire sahip ülkeler ve düşük gelire sahip ülkeler şeklinde sınıflandırılmıştır. Çalışma kapsamında uzun dönem ilişkinin varlığını test etmek için Kao ve Pedroni eşbütünleşme testleri, uzun dönem katsayılarını elde etmek için ise Pedroni Tam Modifiye Edilmiş OLS ve Panel DOLS testleri kullanılmıştır. Çalışmanın amacı kapsamında gerçekleştirilen analizler sonucunda hem yüksek gelirli ülkeler hem de düşük gelirli ülkeler açısından ekonomik büyüme ve uluslararası tanıtım harcamaları arasında pozitif bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, ülkeler ekonomik büyümeye katkı sağlaması açısından tanıtım harcamalarına önem göstermelidirler ve turizm ile ilgili politikalar oluşturulurken tanıtım harcamalarını da dikkate almalıdırlar.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik büyüme, Tanıtım harcamaları, Turizm.

*Çalışma, 16-19 Ekim 2019 tarihinde gerçekleştirilen 20. Ulusal/4. Uluslararası Turizm Kongresinde sunulan "Ekonomik Büyüme ile turizm Harcamaları İlişkisi: OECD Ülkelerine Bir Araştırma" başlıklı bildiri çalışmasının geliştirilerek makaleye çevrilmiş halidir.

**Sorumlu Yazar / Corresponding Author

¹Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi/Burhaniye Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu/Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü/ Gastronomi ve Mutfak Sanatları Anabilim Dalı, ilban@balikesir.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7557-9817>

²Arş. Gör., Balıkesir Üniversitesi/Burhaniye Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu/Turizm İşletmeciliği Bölümü/Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Anabilim Dalı, liceli@balikesir.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7707-0347>

ABSTRACT: The aim of the study is to determine the relationship between economic growth and tourism promotion expenditures. To this end, gross domestic product and international publicity expenditure data which belong to OECD countries between the periods of 1998-2018 and were determined within the scope of the purpose, were used. OECD countries are divided into two groups as high income countries and low income countries, taking into account the 2019 gross domestic product data. Within the scope of the study, Kao and Pedroni cointegration tests were used to test the existence of long-term relationship, and Pedroni Fully Modified OLS and Panel DOLS tests were used to obtain long-term coefficients. As a result of the analysis, a positive relationship was found between international promotion expenditures and economic growth for both high-income countries and low-income countries. According to the results, countries should pay attention to promotional expenditures in terms of contributing to economic growth, and they should also take into account promotional expenditures when formulating tourism-related policies.

Keywords: Economic growth, Promotional expenditures, Tourism.

EXTENDED ABSTRACT

Literature review

Tourism industry, especially in countries where tourism activities are intense, has developed rapidly after World War II (Crouch, 1995: 103; Martins et al., 2017: 249; Meo et al., 2018: 408). As the tourism sector is a labor-intensive sector, besides creating employment (Surugiu et al., 2011: 164), it provides countries with foreign currency inflow (Naudé and Saayman, 2005: 365) and thus contributes significantly to the economic growth of countries (Martins et al., 2017: 249). Due to the potential economic benefits of tourism, such as increased foreign exchange earnings, income, employment, and taxes, many governments have turned to the development of tourism to stimulate economic growth. Therefore, in the last few decades, the relationship between tourism development and economic growth has become a popular topic in tourism literature as a subject of study (Yazdi et al., 2017). In addition, many studies have been conducted to determine the variables that are important in terms of tourism development, and according to the results of these studies, it can be asserted that the promotional expenditures made for tourism have a positive effect on tourism development (Çetinel, 2001; Çatı & Tuna, 2007; İlban & Liceli, 2020).

Methodology

The data of the variables of gross domestic product and international promotion expenditures which belong to the determined OECD countries between the periods of 1998-2018 were used in the study. Since the data of some countries within the scope of the study could not be reached, the period range was determined as 1998-2018. The data were included in the analysis by taking their natural logarithms. Panel data analysis was used in the analysis part of the study. One of the first conditions to perform panel data analysis is to perform the cross section dependency test. Therefore, in the analysis of the data, firstly, cross section dependency analysis was carried out. Then, according to the result of the cross section dependency analysis, which unit root test (first generation or second generation) would be performed was determined and the unit root analysis was conducted. After the unit root analysis, cointegration analysis took place. Finally, Fully Modified Least Squares (FMOLS) and Panel DOLS analyses, which were developed by Pedroni (2000; 2001), were performed to estimate the coefficients for the relationship depending on the presence of the cointegration relationship.

Findings and discussion

According to the estimation results, it is seen that international promotion expenditures in high-income countries have a positive and 1% significant effect on economic growth according to both FMOLS and DOLS results. These results

show that international promotion expenditures have a significant impact on economic growth in all high-income countries included in the study. At the same time, from the perspective of low-income countries, it has been realized that international promotion expenditures have a positive and 1% significant effect on economic growth according to both FMLS and DOLS results. In addition, when the results of the FMOLS analysis are evaluated, it is seen that a 1% increase in tourism promotion expenditures causes an increase of 0.06% in economic growth in high-income countries. When low-income countries are evaluated, a 1% increase in tourism promotion expenditures creates an increase of 0.004% in economic growth. Considering high-income countries according to DOLS test results, a 1% increase in tourism promotion expenditures results in an increase of 0.05% in economic growth. When low-income countries are taken into account, a 1% increase in tourism promotion expenditures create an increase of 0.03% in economic growth. These results show that in all low-income countries included in the study, international promotional expenditures have a significant impact on economic growth. It is possible to say that there is a positive relationship between international promotion expenditures and economic growth in both low-income countries and high-income countries, and that international promotional expenditures, regardless of the income level of their countries, have a positive effect on economic growth.

Results and recommendations

According to the results of the study, a positive relationship has been found between tourism promotion expenditures and economic growth. For tourism, it can be said that it is a sector that contributes significantly to national economies. It has been supported by many studies for the development of tourism, especially the promotional expenditures contributing to the development of tourism (Şahbaz, 2000; Çetinel, 2001; Çatı & Tuna, 2007; İlban & Liceli, 2020). Therefore, it is of great importance to make the necessary expenditures for tourism to develop. The results obtained are supported by the literature, as promotional expenditures have a positive effect on tourism development and tourism development has a positive effect on the economies of the countries (Seghir et al., 2015).

The results obtained in the study are an important source of information in determining the priorities required for the strategies of governments for economic growth and tourism development. Additionally, both developed countries and developing countries should attach importance to promotional activities in order to get the income they want from tourism. At this point, it is important to plan the budgets allocated for promotion correctly. As a result, countries planning to generate more income from tourism need to attach importance to promotion policies and accordingly, they need to plan the budget required for promotion well.

Giriş

Turizm sektörü, kalkınmanın etkili bir aracı olarak büyüme hızı yüksek sektörlerden biridir. Birçok ülke için, turizm sektörü, ulusal ekonomilerin güçlü bir uyarıcısı olarak kabul edilmektedir (Selimi vd., 2017). Uluslararası turizm, sürdürülebilir ekonomik gelişimin önemli bir aktörüdür. Gelişmekte olan ülkelerdeki makroekonomik politikaların ana hedefleri arasında sürdürülebilir ekonomik büyüme bulunmaktadır (Nene ve Taiwan, 2017). Turizmin potansiyel ekonomik faydaları arasında ülkelerin döviz rezervlerini, hane halkı geliri, istihdam oranlarını ve vergi gelirlerini arttırması belirtilebilir. Bu ekonomik katkıları sebebiyle hükümetler turizm sektörünün kalkındırılması için teşvik edici faaliyetlerde bulunurlar (Dash vd., 2018). Turizmin ülke ekonomilerine sağladığı katkının tespit edilmesi, ülkesel anlamda turizm alanının gelişmesi için gerekli olan politikalarının oluşturulmasında ve uygulanmasında önemli bir yere sahiptir (Tunçsiper ve Bezirgan, 2010). Bu nedenle, çoğu hükümet için turizmi geliştirmek önemli bir hedef haline gelmiştir (Lee ve Chang, 2008) ve gelişmekte olan ülkelerin büyük çoğunluğu turizm sektörünün gelişimini kalkınma stratejisi olarak görmektedirler (Seghir vd., 2015).

Turizm endüstrisinin ülke ekonomilerindeki artan öneminin bir sonucu olarak turizm tanıtım harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin araştırılması dikkat çekmeye başlamıştır. Alanyazın taraması yapıldığında birçok çalışmada ekonomik büyüme ile turizm gelişimi arasındaki ilişki inceleme konusu olmuştur ve turizm gelişim göstergeleri olarak turizm gelirleri ve turist sayısı değişkenleri kullanılmıştır (Lee ve Chein, 2008; Lee ve Chang, 2008; Chen ve Chiou-Wei, 2009; Seetanah, 2010; Fayissa vd., 2011; Bozkurt ve Topçuoğlu, 2013; Narayan vd., 2013; Kanca, 2015; Furmolly ve Uludağ, 2018; Çoban vd., 2018). Şahbaz (2000) yaptığı çalışmada turizm tanıtım harcamalarının turizm gelişimine pozitif yönde etki ettiğini tespit etmiştir. Ayrıca birçok çalışmada turizme yapılan tanıtım harcamalarının turizmin gelişmesine pozitif yönde etki ettiği tespit edilmiştir (Çetinel, 2001; Çatı ve Tuna, 2007; İlban ve Liceli, 2020). Dolayısıyla turizm tanıtım harcamalarından turizm gelişimine doğru bir nedenselliğin var olduğu söylenebilir. Lee ve Chein (2008) yaptıkları bir çalışmada ise turizm gelişiminin ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği sonucuna varmıştır. Alanyazın taraması yapıldığında benzer sonuçları veren çalışmalarda yer almaktadır (Lee ve Chang, 2008; Seetanah, 2010; Kanca, 2015; Furmolly ve Uludağ, 2018). Dolayısıyla turizm gelişiminden ekonomik büyümeye doğru bir nedenselliğin olduğu söylenebilir. Turizmin gelişimine önemli derecede etki eden tanıtım harcamaları ve ekonomik büyüme arasında bir nedensellik ilişkisi olduğunu söylemek mümkündür. Bu doğrultuda tanıtım harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin tespit edilmesi turizmi ekonomik büyüme kaynağı olarak gören ülkeler açısından büyük önem taşımaktadır. Tanıtım harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin var-

lığının tespit edilmesi, turizmde yeterli tanıtım faaliyetlerini gerçekleştirebilmek için gerekli olan bütçenin planlanmasında önemli bir bilgi kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca doğrudan ekonomik büyüme ve uluslararası tanıtım harcamaları arasındaki ilişkinin tespit edilmesine odaklanan çalışmalar sınırlı olması (Seghir vd., 2015) ve bu doğrultuda ekonomik büyüme ve tanıtım harcamaları arasındaki ilişkinin tespit edilmesi önem arz etmektedir. Sonuç olarak; tanıtım harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki çalışmaların yetersizliği, konu ile ilgili çalışmaların yetersiz olmasından dolayı politika yapıcıların turizm gelişimi için tanıtım bütçesinin önemini net olarak belirlememesi ve bu duruma bağlı olarak uygun politikaların oluşturulamaması gibi hususlar çalışmanın yapılması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Buradan hareketle çalışmanın amacı ekonomik büyüme ve uluslararası tanıtım harcamaları arasındaki ilişkiyi tespit etmektir. Ayrıca konu ile yapılan çalışmaların sınırlı olması, çalışmanın hem alanyazına hem de politika yapıcılara önemli bilgiler sunması konunun önemini ortaya koymaktadır.

Literatür taraması

Turizm endüstrisi, özellikle turizm faaliyetlerinin yoğun olduğu ülkelerde, II. Dünya Savaşı'ndan sonra hızlı bir gelişim göstermiştir (Crouch, 1995:103; Martins vd., 2017:249; Meo vd., 2018:408). Turizm sektörü emek yoğun bir sektör olmasından dolayı istihdam yaratmasının yanı sıra (Surugiu vd., 2011:164), ülkelere döviz girdisi sağlamakta (Naudé ve Saayman, 2005:365) ve bu sayede ülkelerin ekonomik büyümesine önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır (Martins vd., 2017:249). Artan döviz kazancı, gelir, istihdam ve vergiler gibi turizmin potansiyel ekonomik faydaları nedeniyle, birçok hükümet ekonomik büyümeyi teşvik etmek için turizmin gelişimine yönelmişlerdir. Dolayısıyla son birkaç on yılda turizm gelişimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki inceleme konusu olarak turizm literatüründe popüler bir konu haline gelmiştir (Yazdi vd., 2017). Ayrıca turizm gelişimi açısından önemli olan değişkenleri belirlemek için birçok çalışma yapılmış ve bu çalışmaların sonuçlarına göre turizme yönelik yapılan tanıtım harcamalarının turizm gelişimine pozitif yönde etki ettiğini tespit etmişlerdir (Çetinel, 2001; Çatı ve Tuna, 2007; İlban ve Liceli, 2020). Buradan hareketle turizm tanıtım harcamaları, turizm gelişimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların özetleri Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: Turizm gelişimi, turizm tanıtım harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye yönelik literatür özeti

Çalışma	Ülke(ler) / Dönem	Yöntem	Sonuç
Şahbaz (2000)	Türkiye 1984-1999	Regresyon ve Korelasyon Analizleri	Tanıtım harcamalarının turizm gelişimini pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.
Çatı ve Tuna (2007)	Türkiye 1990-2006	Regresyon ve Korelasyon Analizleri	Tanıtım harcamaları, turizm gelişim göstergeleri olarak alınan turist sayısını ve turizm gelirlerini pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.
Lee ve Chein (2008)	Tayvan (1959-2003)	Johansen ve Gregory Hansen eşbütünleşme ile Zivot-Anreus birim kök testi	Analiz sonuçlarında gayri safi yurt içi hasıla ve turizm gelirleri arasında ilişkinin varlığı belirlenmiştir.
Lee ve Chang (2008)	OECD ve Non-OECD ülkeleri (1992-2002)	Panel Eşbütünleşme Analizi	Analiz sonuçlarına göre OECD ülkelerinde turizm gelişimi ile ekonomik büyüme arasında tek yönlü nedensellik varken, Non-OECD ülkelerinde iki değişken arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Chiou-Wei ve Chen (2009)	Güney Kore ve Tayvan (1975-2007)	EGARCH-M Modeli	Analiz sonuçlarına göre Tayvan için turizmden ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik tespit edilmiştir.
Williams ve Spencer (2010)	Jameika 1974-2004	Lineer Trend model	Turizme yapılan reklam harcamalarının turist sayısı üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Seetanah (2010)	19 Ada ülkesi (1990-2007)	GMM-Granger Modeli	Analiz sonuçlarında Ada ülkelerinin ekonomik büyümesinde turizmin gelişimi önemli bir faktör olarak tespit edilmiştir.
Deskens ve Seevers (2011)	U.S. States 1985-2003	Regresyon analizi	Turizm tanıtım harcamalarında meydana gelen büyümenin turizm gelişimine pozitif yönde etki ettiği tespit edilmiştir.
Fayissa vd. (2011)	18 Latin Amerikan Ülkesi (1990-2005)	Dinamik panel data analizi	Analiz sonuçlarında turizmden ekonomik büyümeye doğru nedenselliğin varlığı belirlenmiştir.

Tablo 1 (Devamı): Turizm gelişimi, turizm tanıtım harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye yönelik literatür özeti

Bozkurt ve Topçuoğlu (2013)	Türkiye (1970-2011)	Engle-Granger Eşbütünleşme Testi ve Hata Düzeltme Model	Analiz sonuçlarına göre ekonomik büyüme ile turizm gelirlerinin ihracat gelirleri içindeki payı arasında çift yönlü nedensellik tespit edilmiştir.
Sharma ve Bannigidadmath (2013)	Pasifik ada ülkeleri (1985-2010)	Panel Veri Tahmini Regresyon Modeli	Analiz sonuçlarında turizmden ekonomik büyümeye doğru nedenselliğin varlığı belirlenmiştir.
Kanca (2015)	Türkiye (1980-2013)	En Küçük Kareler Yöntemi	Analiz sonuçlarına göre ekonomik büyümeye pozitif etki eden değişken turizm gelirleridir.
Seghir vd. (2015)	49 Ülke (1988-2012)	Eşbütünleşme, DOLS ve FMOLS analizleri	Ekonomik büyüme ve turizm tanıtım harcamaları arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu tespit edilmiştir.
Türkcan (2018)	Türkiye (2009-2017)	Johansen Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik	Analiz sonuçlarına göre hem hane halkı harcamaları ekonomik büyümeyi pozitif etkilemekte hem de ekonomik büyüme hane halkı harcamalarını pozitif etkilemektedir.
Furmolly ve Uludağ (2018)	Türkiye (2000-2016)	Gregory Hansen ve RALS eşbütünleşme testleri ile Granger Nedensellik	Analiz sonuçlarına göre turizmin ekonomik büyümeye pozitif bir etki yaptığı tespit edilmiştir.
Çoban vd. (2018)	Türkiye (1963-2015)	Granger Nedensellik	Analiz sonuçlarına göre gelen turist sayısı ve ekonomik büyüme arasında tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir. Nedenselliğin yönü ise turist sayısından ekonomik büyümeye doğru tespit edilmiştir.
İlban ve Liceli (2020)	Türkiye (1984-2017)	ARDL Sınır Testi Yaklaşımı	Tanıtım harcamalarının turizm gelişimi üzerinde hem kısa dönem hem de uzun dönem pozitif yönde etki ettiği tespit edilmiştir.
Tu ve Zhang (2020)	Çine (2007-2016)	OLS Analizi	Turizmin Çin'in etnik azınlık bölgelerindeki ekonomik büyüme üzerinde doğrusal olmayan önemli bir etkisinin var olduğunu tespit etmişlerdir.

Yöntem ve veri seti

Çalışmada belirlenen OECD ülkelerine ait 1998-2018 dönemini kapsayan gayri safi yurt içi hasıla ve uluslararası tanıtım harcamaları değişkenlerine ait veriler kullanılmıştır. Çalışma kapsamında yer alan bazı ülkelerin verilerine ulaşılamamasından dolayı dönem aralığı 1998-2018 olarak belirlenmiştir. Veriler doğal logaritmaları alınarak analize dahil edilmiştir. Çalışmada yer alan değişkenler ve bu değişkenlerin hangi kaynaklardan elde edildiği Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Çalışma kapsamında kullanılan değişkenlere ait bilgiler

Değişkenler	Kısaltmalar	Veri Kaynağı	Dönem
Uluslararası Tanıtım Harcamaları	TE	Dünya Bankası	1998-2018
Gayri Safi Yurt İçi Hasıla	GDP	Dünya Bankası	1998-2018

Çalışmaya dahil edilen ülkeler gayri safi yurt içi hasıla verilerine göre 2019 yılı baz alınarak sıralanmış ve yüksek gelirli olan ilk dokuz ülke ile düşük gelirli olan son dokuz ülke seçilerek bir sınıflandırma yapılmıştır. Bu sınıflandırmanın amacı hem düşük gelirli ülkelerde hem de yüksek gelirli ülkelerde uluslararası turizm harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkide farklılık olup olmadığının tespit edilmesidir. Ayrıca ilk dokuz ve son dokuz ülkenin seçilmesinin temel amacı gelir seviyesi birbirine yakın ülkeleri devre dışı bırakmaktır. Çalışma kapsamında yer alan ülkeler ve GSYİH değerleri Tablo 3’te yer almaktadır.

Tablo 3: Çalışma kapsamında yer alan OECD ülkeleri

Yüksek Gelirli OECD Ülkeleri	GSYİH (Milyon \$)	Düşük Gelirli OECD Ülkeleri	GSYİH (Milyon \$)
Amerika Birleşik Devletleri	21.433.226	Yeni Zelanda	206.928
Japonya	5.081.769	Macaristan	163.469
Almanya	3.861.123	Slovakya	105.079
İngiltere	2.829.108	Lüksemburg	71.104
Fransa	2.715.518	Slovenya	54.174
İtalya	2.0003.576	Litvanya	56.627
Kanada	1.736.425	Letonya	34.102
Kore Cumhuriyeti	1.646.739	Estonya	31.471
Avustralya	1.396.567	İzlanda	24.188

Çalışma kapsamında temel olarak test edilen model aşağıdaki gibidir:

$$YG(LNGDP)_t = \alpha_1 LNT E_t + \mu_t \quad (1)$$

$$DG(LNGDP)_t = \alpha_1 LNT E_t + \mu_t \quad (2)$$

Modelde yer alan; “t” zamanı, GDP” gayri safi yurtiçi hasılayı, “TE” uluslararası tanıtım harcamalarını, “ve “µt” hata terimini temsil etmektedir. Değişkenlerin önünde yer alan “LN” ifadesi de değişkenlerin doğal logaritması alınmış değerler olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca modellerin en başında yer alan “YG” ifadesi yüksek gelirli ülkeleri, “DG” ifadesi de düşük gelirli ülkeleri ifade etmektedir.

Çalışmanın analiz kısmında panel veri analizi kullanılmıştır. Panel veri analizi gerçekleştirmede ilk koşullardan biri yatay kesit bağımlılığı testinin yapılmasıdır. Dolayısıyla verilerin analizinde öncelikle yatay kesit bağımlılığı analizi gerçekleştirilmiştir. Daha sonra yatay kesit bağımlılığı analizi sonucuna göre hangi birim kök testinin (birinci nesil ya da ikinci nesil) yapılacağı belirlenmiş ve birim kök analizi gerçekleştirilmiştir. Birim kök analizlerinden sonra eşbütünlük analize geçilmiştir. Son olarak da eşbütünlük ilişkisinin varlığı tespit edilmesi durumuna bağlı olarak ilişkiye yönelik katsayıların tahmin edilmesinde Pedroni (2000; 2001) tarafından geliştirilen Tam Modifiye Edilmiş En Küçük Kareler (FMOLS) yöntemi ve Panel DOLS analizleri gerçekleştirilmiştir.

Araştırma bulguları

Panel veri analizlerinde seriler arasında yatay kesit bağımlılığının olup olmaması analiz sonuçlarını önemli ölçüde etkilemektedir. Ayrıca yatay kesit bağımlılığı çalışma kapsamında hangi birim kök ve eşbütünlük testlerinin kullanılacağını belirlemede önemli bir yere sahiptir (Göçer vd., 2012). Yatay kesit bağımlılığı test edilmeden gerçekleştirilen analizler hatalı sonuçlar vermektedir. Dolayısıyla öncelikle yatay kesit bağımlılığı analizi gerçekleştirilmelidir. Buradan hareketle çalışma kapsamında oluşturulan modellere yatay kesit bağımlılığı testi uygulanmıştır ve sonuçlar Tablo 4’te verilmiştir

Tablo 4: Yatay kesit bağımlılığı testi sonuçları

	Yüksek Gelirli Ülkeler	Düşük Gelirli Ülkeler
Pesaran CD Testi	Model 1	Model 2
Breusch-Pagan LM	112.6810*** (0,0000)	174.9320*** (0,0000)
Pearan scaled LM	9.036946*** (0,0000)	16.37329*** (0,0000)
Pesaran CD	0.217504 (0,8278)	-1.211672 (0,2256)

*** %1 önem düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Yatay kesit bağımlılığı testinde, panelin zaman boyutu (T) yatay kesit boyutundan (N) büyük olduğu durumlarda Breusch-Pagan LM testi, panelin zaman boyutu (T) yatay kesit boyutundan (N) küçük olduğu durumlarda ise Pesaran CD testi sonuçları dikkate alınmaktadır (Breusch ve Pagan; 1980; Pesaran; 2004). Bu çalışmada her model için 9 ülke ve 21 yıl bulunmakta ve zaman

boyutu (21) kesit boyutundan (9) büyük olduğu için için LM testi sonuçları dikkate alınmıştır. Tablo 3 incelendiğinde LM testi sonuçlarının hem yüksek gelirli hem de düşük gelirli ülkeler açısından olasılık değerleri 0.1'den küçük olduğu için serilerde yatay kesit bağımlılığı yoktur şeklinde oluşturulan boş hipotez reddedilmektedir. Dolayısıyla serilerde %1 anlamlılık düzeyinde yatay kesit bağımlılığı vardır. Bu sonuçlara göre çalışmanın bir sonraki aşamasında serilerde durağanlığın tespit edilmesinde ikinci nesil birim kök analizlerine başvurulmuştur (Güngör ve Dilmaç, 2020). Çalışma kapsamında birim kök analizi için Pesaran (2007) ikinci nesil birim kök testi kullanılmıştır ve test sonuçları Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5: Pesaran (2007) birim kök testi sonuçları

Yüksek Gelirli Ülkeler				
Değişkenler	Sabit Terimli	Kritik Değerler		
		%10	%5	%1
LNTE	-1.936 (0.293)	-2.210	-2.330	-2.570
LNGDP	-2.162 (0.107)			
Değişkenler	Sabitli ve Trendli	Kritik Değerler		
		%10	%5	%1
LNTE	-2.539 (0.230)	-2.730	-2.860	-3.100
LNGDP	-2.495 (0.275)			
Düşük Gelirli Ülkeler				
Değişkenler	Sabit Terimli	Kritik Değerler		
		%10	%5	%1
LNTE	-1.829 (0.416)	-2.210	-2.330	-2.570
LNGDP	-1.895 (0.338)			
Değişkenler	Sabitli ve Trendli	Kritik Değerler		
		%10	%5	%1
LNTE	-2.723 (0.091)	-2.730	-2.860	-3.100
LNGDP	-2.262 (0.562)			

Tablo 5 incelendiğinde, değişkenlerin istatistik değerlerinin kritik değerlerden büyük olduğu ve dolayısıyla "Seride birim kök vardır ve seri durağan değildir." şeklinde oluşturulan boş hipotez kabul edilmiştir. Tablodan elde edilen sonuçlara göre seriler seviyesinde durağan değildir ve buradan hareketle seriler arasında eşbütünleşmenin varlığının testine geçilebilmektedir. Çalışma kapsamında eşbütünleşmenin varlığını test etmede Kao (1999) ve Pedroni (1999; 2004) testleri kullanılmıştır. Kao ve Pedroni eşbütünleşme testlerine ait sonuçlar Tablo 6'da sırasıyla verilmektedir.

Tablo 6: Kao (1999) ve Pedroni (1999; 2004) eşbütünleşme testlerinin sonuçları

Kao (1999)	Yüksek Gelirli Ülkeler	Düşük Gelirli Ülkeler
ADF	-4.273596*** (0,0000)	-2,434109*** (0,0075)
Pedroni (1999; 2004)		
Panel v-Statistic	-0,071121 (0,5283)	1.067845 (0,1428)
Panel rho-Statistic	-0,133189 (0,4470)	-1.642942 (0,0502)
Panel PP-Statistic	-1,976538** (0,0240)	-1.998151** (0,0229)
Panel ADF-Statistic	-2,681537** (0,0037)	-3.093631*** (0,0010)
Group rho-Statistic	0,776428 (0,7813)	-0,410562 (0,3407)
Group PP-Statistic	-2,476620** (0,0066)	-1.792802** (0,0365)
Group PP-Statistic	-3,679442*** (0,0001)	-3.362209*** (0,0004)

** ve *** işaretleri sırasıyla %5 ve %1 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Tablo 6 incelendiğinde Pedroni (1999; 2004) eşbütünleşme testine göre yüksek gelirli ülkeler kapsamında uluslararası tanıtım harcamaları ile gayri safi yurt içi hasıla değişkenleri arasında eş bütünleşmenin var olduğu yedi istatistiğin üçünde %1 anlamlılık düzeyinde ve birinde %5 anlamlılık düzeyinde toplamda ise dördünde kabul edilmektedir. Ayrıca Kao (1999) testinde elde edilen sonuçlarda eşbütünleşmenin varlığı desteklemektedir. Düşük gelirli ülkelere kapsamında uluslararası tanıtım harcamaları ile gayri safi yurt içi hasıla değişkenleri arasında eş bütünleşmenin var olduğu yedi istatistiğin ikisinde %1 anlamlılık düzeyinde ve ikisinde %5 anlamlılık düzeyinde olmak üzere toplamda dört istatistik ile desteklenmiştir. Ayrıca Kao (1999) testinde elde edilen sonuçları desteklemektedir.

Eşbütünleşme testlerinin sınanmasının ardından değişkenler arasındaki ilişkiye yönelik katsayıların tahmin edilmesine geçilmiştir. Bu aşamada değişkenler arasında ilişkiye yönelik katsayıların belirlenmesinde Pedroni (2000; 2001) tarafından geliştirilen Tam Modifiye Edilmiş En Küçük Kareler (FMOLS) yöntemi ve Panel DOLS yöntemi kullanılmıştır. Katsayıların tahminine yönelik yapılan FMOLS ve DOLS testlerinin sonuçları Tablo 7'de verilmektedir.

Tablo 7: FMOLS ve DOLS testlerine ait sonuçlar

FMOLS	Yüksek Gelirli Ülkeler	Düşük Gelirli Ülkeler
Bağımsız Değişken (LNTE)	Bağımlı Değişken (LNGDP)	Bağımlı Değişken (LNGDP)
Katsayı	1,068568	1.004843
Standart Hata	0,044305	0.04958
t-İstatistiği	24,11831	20.48288
Olasılık	0,0000***	0,0000***
DOLS		
Katsayı	1,050445	1.033317
Standart Hata	0,047172	0.047269
t-İstatistiği	22,26822	21.86046
Olasılık	0,0000***	0,0000***

*** işareti %1 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Tablo 7'de uzun dönem katsayı tahminlerinin sonuçları yer almaktadır. Yapılan tahmin sonuçlarına göre yüksek gelirli ülkelerde uluslararası tanıtım harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde hem FMLS hem de DOLS sonuçlarına göre pozitif ve %1 önem düzeyinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar çalışma kapsamına dahil edilen yüksek gelirli olan ülkelerin tamamında uluslararası tanıtım harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde önemli bir etkisi olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda düşük gelirli ülkeler açısından bakıldığında uluslararası tanıtım harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde hem FMLS hem de DOLS sonuçlarına göre pozitif ve %1 önem düzeyinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca katsayı sonuçları değerlendirildiğinde FMOLS analizi sonuçlarına göre; yüksek gelirli ülkeler değerlendirildiğinde turizm tanıtım harcamalarında meydana gelen % 1'lik artış ekonomik büyümede %0,06'lık bir artışa neden olmaktadır. Düşük gelirli ülkeler değerlendirildiğinde ise, turizm tanıtım harcamalarında meydana gelen % 1'lik artış ekonomik büyümede % 0,004'lük bir artış yaratmaktadır. DOLS testi sonuçlarına göre yüksek gelirli ülkeler dikkate alındığında, turizm tanıtım harcamalarında meydana gelen % 1'lik artış ekonomik büyümede % 0,05'lik bir artış meydana gelmektedir. Düşük gelirli ülkeler dikkate alındığında ise, turizm tanıtım harcamalarında meydana gelen % 1'lik artış ekonomik büyümede % 0,03'lük bir artış meydana getirmektedir. Bu sonuçlar çalışma kapsamına dahil edilen düşük gelirli ülkelerin tamamında da uluslararası tanıtım harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde önemli bir etkisi olduğunu göstermektedir. Hem düşük gelirli ülkelerde hem de yüksek gelirli ülkelerde uluslararası tanıtım harcamaları ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü ilişkinin varlığı, ülkelerinin gelir seviyesine bakmaksızın uluslararası alanda yapılan tanıtım harcamalarının ekonomik büyümeye pozitif yönlü bir etki ettiğini söylemek mümkündür.

Sonuç ve öneriler

Bu çalışmada, turizm tanıtım harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki panel veri analizi yöntemiyle incelenmiştir. Verilerin analizinde Kao (1999) ve Pedroni (1999; 2004) eş bütünleşme testleri ve katsayıların tahmin edilmesinde ise FMOLS ve DOLS analizleri kullanılmıştır. Bu çalışmadan elde edilen sonuçlar hem politika yapıcılara hem de akademisyenlere önemli bilgi kaynağı sunmaktadır.

Çalışmanın amacı kapsamında gerçekleştirilen analiz sonuçlarına göre, turizm tanıtım harcamaları ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Turizm için ülke ekonomilerine önemli katkı yaratan bir sektör denilebilir. Turizmin gelişimi için yapılan, özellikle tanıtım amaçlı harcamaların turizmin gelişmesine katkı sağladığı birçok çalışma ile desteklenmiştir (Şahbaz, 2000; Çetinel, 2001; Çatı ve Tuna, 2007; İlban ve Liceli, 2020). Dolayısıyla turizmin gelişim gösterebilmesi için gerekli harcamaların yapılması büyük önem arz etmektedir. Tanıtım harcamalarının turizm gelişimine pozitif yönde etki etmesi ve turizm gelişiminin de ülke ekonomilerinde olumlu etki yaratmasından dolayı ulaşılan sonuçlar literatür tarafından desteklenmektedir (Seghir vd., 2015).

Çalışma sonuçları incelendiğinde yüksek gelirli ve düşük gelirli ülke grupları arasında turizm tanıtım harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki bakımından farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Hem yüksek gelirli ülkelerde hem de düşük gelirli ülkelerde turizm tanıtım harcamaları ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü ilişki tespit edilmiştir. Çalışma kapsamında elde edilen bilgiler doğrultusunda ülkelerin uluslararası tanıtım harcamaları için daha fazla kaynak ayırmaları gereklidir. Bu sayede turizm daha fazla gelişim gösterecek ve ülkelerin ekonomilerinin gelişmesine katkı sağlayacaktır. Ülke ekonomilerinde meydana gelen olumlu değişimler gelişmişlik düzeylerinin artmasına olanak tanıyabilmektedir. Dolayısıyla çalışmada elde edilen sonuçlar hükümetlerin ekonomik büyüme ve turizm gelişimine yönelik stratejiler için gerekli olan önceliklerin belirlenmesinde önemli bir bilgi kaynağıdır. Ayrıca hem gelişmiş ülkeler hem de gelişmekte olan ülkeler turizmden istedikleri geliri elde edebilmek için tanıtım faaliyetlerine önem vermelidir. Bu noktada tanıtım için ayrılan bütçeler doğru bir şekilde planlanması önem arz etmektedir. Sonuç olarak turizmden daha fazla gelir elde etmeyi planlayan ülkelerin tanıtım politikalarına önem vermeleri gerekmekte ve bu doğrultuda da tanıtım için gerekli olan bütçeyi iyi planlamaları gerekmektedir.

Bu çalışmada belirli ülkelerin gayri safi yurt içi hasılası ve turizm tanıtım harcaması değişkenlerine ait veri setleri kullanılmıştır. Gelecekte konu ile ilgili yapılacak çalışmalarda farklı değişkenler kullanılarak turizmin ekonomik büyümeye katkısını etkileyen modellere odaklanılabilir.

Kaynakça

- Breusch, T.S. and Pagan, A.R. (1980). The lagrange multiplier test and its applications to model specification tests in econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47 (1), 239-253.
- Çatı, K. ve Tuna, H. (2007). Türkiye'nin tanıtım harcamaları ile turizm geliri arasındaki ilişkinin belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (15), 13-33.
- Chen, C. F. and Chiou-Wei, S. Z. (2009). Tourism expansion, tourism uncertainty and economic growth: new evidence from Taiwan and Korea. *Tourism Management*, 30 (6), 812-818.
- Crouch, G. I. (1995). A meta-analysis of tourism demand. *Annals of Tourism Research*, 22(1), 103-118.
- Çetinel, F. G. (2001). Turizmde tanıtım ve reklam faaliyetlerinin önemi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 12 (2), 151-161.
- Çoban, B., Firuzan, E. ve Oğuzhan, A. (2018). Farklı varyanslık ve yapısal kırılmalar altında ekonomik büyüme ile turizm ilişkisinin incelenmesi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20 (1), 319-337.
- Dash, A. K., Tiwari, A. K. and Singh, P. K. (2018). Tourism and economic growth in India: an empirical analysis. *Indian Journal of Economics*, 392 (99), 29-49.
- Deskins, J., and Seevers, M. T. (2011). Are state expenditures to promote tourism effective? *Journal of Travel Research*, 50(2), 154-170
- Du, D., Lew, A. A. and Ng, P. T. (2016). Tourism and economic growth. *Journal of Travel Research*, 55 (4), 454-464.
- Fayissa, B., Nsiah, C. and Tadesse, B. (2011). Research note: tourism and economic growth in Latin American Countries—further empirical evidence. *Tourism Economics*, 17 (6), 1365-1373.
- Furmolly, A. W. ve Uludağ, B. K. (2018). Turizmin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkisi (1963-2015). *Disiplinlerarası Akademik Turizm Dergisi*, 3 (1), 11-22.
- Göçer, İ., Mercan, M. ve Hotunluoğlu, H. (2012). Seçilmiş OECD ülkelerinde cari işlemler açığının sürdürülebilirliği: yatay kesit bağımlılığı altında çoklu yapısal kırılmalı panel veri analizi. *Maliye Dergisi*, 163, 449-470.
- Güngör, B. ve Dilmaç, M. (2020). Finansal kriz ortamlarında sermaye yapısının bankaların finansal performanslarına etkileri (Araştırma Makalesi). *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 85, 153-172.

- İlban, M. O. ve Liceli, M. T. (2020), Tanıtım faaliyetlerinin turizm üzerine etkisinin analizi: ARDL Modelden kalıntılar, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29 (1), 178-188.
- Kao, C. (1999). Spurious regression and residual-based tests for cointegration in panel data. *Journal of Econometrics*, 90 (1), 1-44.
- Kanca, O. C. (2015). Turizm gelirleri ve ekonomik büyüme: Türkiye örneği. *Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8, 1-14.
- Lee, C. C., and Chien, M. S. (2008). Structural breaks, tourism development and economic growth: evidence from Taiwan. *Mathematics and Computers in Simulation*, 77(4), 358-368.
- Lee, C. C. and Chang, C. P. (2008). Tourism development and economic growth: a closer look at panels. *Tourism Management*, 29 (1), 180-192.
- Martins, L. F., Gan, Y., and Ferreira-Lopes, A. (2017). An empirical analysis of the influence of macroeconomic determinants on World tourism demand. *Tourism Management*, 61, 248-260.
- Meo, M. S., Chowdhury, M. A. F., Shaikh, G. M., Ali, M., and Masood, S. S. (2018). Asymmetric impact of oil prices, exchange rate, and inflation on tourism demand in Pakistan: new evidence from nonlinear ARDL. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 23(4), 408-422.
- Narayan, P. K., Sharma, S. S. and Bannigidadmath, D. (2013). Does tourism predict macroeconomic performance in Pacific Island Countries?. *Economic Modeling*, 33, 780-786.
- Naudé, W. A., and Saayman, A. (2005). Determinants of tourist arrivals in Africa: a panel data regression analysis. *Tourism Economics*, 11(3), 365-391.
- Nene, G. and Taivan, A. (2017). Causality between tourism and economic growth: evidence from Sub Saharan Africa (SSA). *The Journal of Developing Areas*, 51 (2), 155-169.
- Pedroni, P. (1999). Critical values for cointegration tests in heterogeneous panels with multiple regressors. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 61 (S1), 653-670.
- Pedroni, P. (2000). Fully modified OLS for heterogeneous cointegrated panels. *Advances in Econometrics*, 15, 93-130.
- Pedroni, P. (2001). Purchasing power parity tests in cointegrated panels. *Review of Economics and Statistics*, 83 (4), 727-731.

- Pedroni, P. (2004). Panel cointegration: asymptotic and finite sample properties of pooled time series tests with an application to the PPP hypothesis. *Econometric Theory*, 20 (3), 597-625.
- Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. *Cambridge Working Papers in Economics*, 435, 1-40.
- Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22 (2), 365-312.
- Seghir, G. M., Mostéfa, B., Abbes, S. M. and Zakarya, G. Y. (2015). Tourism spending-economic growth causality in 49 countries: a dynamic panel data approach. *Procedia Economics and Finance*, 23, 1613-1623.
- Selimi, N., Sadiku, M. and Sadiku, L. (2017). The impact of tourism on economic growth in the Western Balkan Countries: an empirical analysis. *International Journal of Business and Economic Sciences Applied Research*, 10 (2), 19-25.
- Seetanah, B. (2011). Assessing the dynamic economic impact of tourism for island economies. *Annals of Tourism Research*, 38 (1), 291-308.
- Surugiu, C., Leitão, N. C., and Surugiu, M. R. (2011). A panel data modelling of international tourism demand: evidences for Romania. *Economic Research-Ekonomska İstraživanja*, 24(1), 134-145.
- Şahbaz, P. (2000). Türkiye'nin tanıtım harcamalarının dış turizm talebine etkileri, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 3 (2), 121-150.
- Topçuoğlu, Ö. ve Bozkurt, E. (2013). Türkiye'de Ekonomik Büyüme ve Turizm İlişkisi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 4 (7), 91-105.
- Tu, J., and Zhang, D. (2020). Does tourism promote economic growth in Chinese ethnic minority areas? A nonlinear perspective. *Journal of Destination Marketing and Management*, 18, 100473.
- Tunçsiper, B. ve Bezirgan, M. (2010). Termal turizmin ekonomik etkilerinin algılanması, emet ilçesinde bir araştırma. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 1 (2), 1-20.
- Williams, D. A., ve Spencer, A. (2010). Advertising and tourist arrivals: evidence from Jamaica. *Tourism and Hospitality Research*, 10(4), 359-366
- Yazdi, S. K, Salehi, K. H. and Soheilzad, M. (2017). The relationship between tourism, foreign direct investment and economic growth: evidence from Iran. *Current Issues in Tourism*, 20 (1), 15-26.

Etik kurul onayı

Çalışmanın anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri gibi teknikleri içermemesi sebebiyle etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalar arasında yer aldığını beyan ederiz.

Araştırmacıların katkı oranı beyanı

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar çatışması beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Investigation of career stress of tourist guide candidates

Turist rehber adaylarının kariyer streslerinin incelenmesi

Gönderim Tarihi / Received : 06.11.2020

Kabul Tarihi / Accepted : 30.03.2021

Doi: <https://doi.org/10.31795/baunsobed.822505>

Neslihan KAN SÖNMEZ¹

ABSTRACT: The greatest expectation of university students is to find a job in the field they have received education and to have a successful career. Students' stress on whether or not they can achieve these goals after graduation is a significant issue. Determining the perceptions of students related to career stress will contribute to a decrease in the sources of stress. In this study carried out to specify the career stress of tourist guide candidates, the sample group consisted of 210 students enrolled in the Department of Tourism Guidance of Faculty of Tourism in Afyon Kocatepe University. The data collected by a questionnaire were analyzed through statistical techniques such as frequency and percentage distribution, arithmetic mean, standard deviation, t-test and analysis of variance. The obtained data suggested that general career stress levels of tourist guide candidates were below a moderate level. Of the career stress factors, "career ambiguity and lack of information" and "employment pressure" were calculated to have the highest mean values. Additionally, career stress levels of tourist guide candidates differed significantly according to gender, age, grade, and status of working in the tourism sector.

Keywords: Tourism, Career stress, Tourist guide candidates, Tourist guiding education.

ÖZ: Üniversite eğitimi alan öğrencilerin en büyük beklentisi eğitim aldıkları alanda çalışabilecekleri bir iş bulabilmek ve başarılı bir kariyer sahibi olabilmektir. Öğrencilerin mezun olduktan sonra bu hedeflere ulaşım, ulaşamayacaklarına ilişkin yaşadıkları stres önemli bir konudur. Kariyer streslerine yönelik öğrenci algulamalarının belirlenmesi, stres kaynaklarının azaltılmasına yönelik harekete geçilmesine yardımcı olacaktır. Turist rehber adaylarının kariyer streslerinin belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmada, Afyon Kocatepe Üniversitesi Turizm Fakültesi Turizm Rehberliği Bölümü'nde öğrenim gören 210 öğrenci örneklem grubunu oluşturmuştur. Araştırmada, anket tekniğinden yararlanılarak toplanan veriler, frekans ve yüzde dağılımı, aritmetik ortalama, standart sapma, t-testi ve

¹Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi/Turizm ve Otel İşletmeciliği Yüksekokulu/Rekreasyon Yönetimi Bölümü/ Rekreasyon Yönetimi Anabilim Dalı, neslihankan@harran.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6198-8129>

varyans analizi gibi istatistiksel teknikler ile analiz edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre; turizm rehberliği öğrencilerinin genel kariyer stres düzeyleri orta düzeyin altındadır. Kariyer stres faktörleri içerisinde en yüksek ortalama ise “kariyer belirsizliği ve bilgi eksikliği” ile “iş bulma baskısı” faktörleri için hesaplanmıştır. Bununla birlikte turist rehber adaylarının kariyer stres düzeyleri cinsiyet, yaş, sınıf ve turizm sektöründe çalışma durumu değişkenlerine göre anlamlı farklılıklar göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Kariyer stresi, Turist rehber adayları, Turist rehberliği eğitimi.

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Literatür taraması

Üniversite eğitimi alan öğrencilerin en büyük beklentisi eğitim aldıkları alanda çalışabilecekleri bir iş bulabilmek ve başarılı bir kariyer sahibi olabilmektir. Öğrencilerin mezun olduktan sonra bu hedeflere ulaşır, ulaşamayacaklarına ilişkin yaşadıkları stres önemli bir konudur.

Bu araştırmanın amacı, Turizm Rehberliği Bölümü'nde öğrenim gören turist rehber adaylarının kariyer streslerinin belirlenmesidir. Turist rehber adaylarının kariyer stres faktörlerinin belirlenmesi gelecekte bu mesleği yapmak isteyip istemediklerinin tespitine ve stres faktörlerinin azaltılmasına yönelik harekete geçilmesine yardımcı olacaktır. Bu nedenle, kariyer stresine neden olan başlıca faktörler hem turizm rehberliği eğitimindeki eksikliklere hem de strese yol açan faktörlere yönelik çözüm yollarını bulmaya ışık tutacaktır. Yapılan ulusal/uluslararası literatür taramasında turist rehber adaylarının kariyer streslerine yönelik yapılan herhangi bir araştırmaya rastlanmamış olması bu araştırmanın özgün tarafıdır.

Yöntem

Araştırmanın evrenini Afyon Kocatepe Üniversitesi Turizm Fakültesi Turizm Rehberliği Bölümü'nde öğrenim gören öğrenciler oluşturmaktadır. Çalışmada örneklem alınma yoluna gidilmemiş olup "tam sayım" hedeflenmiştir. Bu çerçevede okula devam eden ve uygulamayı kabul eden 221 öğrenci üzerinde anket gerçekleştirilmiş ve eksik-hatalı veriler dikkate alınarak 210 öğrenciden elde edilen anketler değerlendirmeye alınmıştır.

Turizm Rehberliği Bölümü'nde öğrenim gören turist rehber adaylarının kariyer streslerini belirlemek için Nisan, Mayıs 2019 tarihinde iki bölümden oluşan anket uygulanmıştır. Anketin birinci bölümünde turizm rehberliği bölümünde öğrenim gören öğrencilerin bazı bireysel özelliklerine yer verilirken ikinci bölümde ise kariyer stresi ölçeği yer almaktadır. Bu ölçeklerde yer alan maddelerin her biri beşli Likert tipi ölçek olarak hazırlanmıştır.

Araştırmada, verilerin analizinde frekans ve yüzde dağılımı, aritmetik ortalama, standart sapma değerleri hesaplanmış ve değişkenler arasındaki ilişkiler için ise veriler normal dağıldığı için bağımsız örneklem için t-testi ve tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Araştırmada ölçeğin geçerliği için faktör analizi uygulanmış olup, güvenilirliği için ise Cronbach's Alpha katsayıları hesaplanmıştır. Ölçeğin genel Cronbach's Alpha katsayısı 0,868 bulunurken diğer faktörlere ait katsayılar ise 0,70 değerinin üzerinde hesaplanmıştır. Ayrıca çalışmada öğrencilerin kariyer streslerine göre sınıflandırılması için aşamalı (hiyerarşik) kümeleme yöntemlerinden Ward yöntemi uygulanmıştır (Ward's Hierarchical Cluster Analysis Method). Uzaklık ölçütü olarak ise Ki-kare ölçüsü (Chi-Squared mea-

sure) kullanılmış ve kümeleme analizine ilişkin dendrogram elde edilmiştir. Söz konusu analizler SPSS 21.0 for Windows paket programı ile analiz edilmiştir.

Bulgular ve tartışma

Alt boyut veya faktörlere ilişkin aritmetik ortalama değerlerine göre; turist rehber adaylarının kariyer streslerinin beşli tipi derecelemede orta değeri gösteren 3'ün altında olduğu belirlenmiştir. Kariyer stresi alt boyutlarından “iş bulma baskısı” boyutunun kariyer stresini en fazla etkileyen faktör olduğu ve bunu “kariyer belirsizliği ve bilgi eksikliği” boyutunun izlediği görülmektedir. Bu bilgilere “iş bulma baskısı”nın turizm rehberliği bölümünde öğrenim gören öğrencilerin kariyer stresini etkileyen önemli bir faktör olduğu söylenebilir. Ülkemizde son yıllarda açılan bölüm ve üniversite sayılarındaki artış, mezun olan turist rehber adaylarının sayısında artışa neden olmaktadır. Bu durum turist rehber adaylarının özel sektörde meslekleri ile ilgili istihdam sıkıntılarını oluşturmaktadır. Böylelikle iş bulma baskısı yaşanmakta, mesleğinde kariyer yapmak isteyen turist rehber adaylarının önü kapanmakta, kariyer alanlarında yeterli pozisyon olduğu/olmadığı konusunda yaşadıkları endişeler artmakta ve bu durum kariyer stresi yaşamalarına neden olmaktadır. Ayrıca “kariyer belirsizliği/bilgi eksikliği”nin turizm rehber adaylarının kariyer stresini etkileyen önemli bir diğer faktör olduğu söylenebilir. Öğrencilerin kariyer belirsizliği yaşamasında bilgi eksikliği önemli bir faktördür. Turist rehberi adayları, istedikleri kariyerin ne tür nitelikler gerektirdiğini, tercih ettikleri işe yetenekli olup olmadıklarını, istedikleri işe nasıl hazırlanabileceklerini tam olarak bilmiyorlarsa, başarılı bir kariyere ulaşip ulaşamayacaklarından emin olamazlar. Bu belirsizlik turizm rehberliği öğrencileri üzerinde stres yaratır.

Turizm Rehberliği Bölümü'nde öğrenim gören rehber adaylarının kariyer stres düzeylerinin bazı bireysel özelliklerine göre karşılaştırılmasına yönelik yapılan t testi ve varyans analizi sonuçları, rehberlik öğrencilerinin kariyer stres düzeylerinin cinsiyete, yaşa, sınıfa ve turizm sektöründe çalışma durumuna göre anlamlı bir farklılık gördüğünü ortaya koymuştur. Buna göre kadın öğrencilerin erkeklere, daha önce turizm sektöründe hiçbir işte çalışmayanların çalışanlara göre kariyer streslerinin daha yüksek olduğu saptanmıştır. Kariyer yaşamı boyunca kadın çalışanların mesleki gelişimleri önünde erkek çalışanlara göre daha fazla engel bulunduğu bilinen bir gerçektir. İlk olarak kadın çalışanların büyük çoğunluğu toplumda kendilerine yüklenen öncelikli roller ve iş hayatının beklentileri arasında yaşadıkları rol çatışmaları (anne-eş rolü ile işkadını rolü arasındaki ikilem) ile iş yaşamına ilişkin isteklerini, kariyer hedeflerini şekillendirmektedir. Ayrıca kadın çalışanlar üst düzey yönetici pozisyonuna yükselmelerinde cam tavan sendromu olarak adlandırılan birtakım engellerle karşılaşır. Kadın çalışanların önünde örnek alabileceği rol modelleri de azdır. Bu engellerin var olduğu bir ortamda büyüyen kadın öğrencilerin kariyer streslerinin daha yüksek olması beklenen bir sonuçtur. Nitekim

turist rehberliği mesleğinde cinsiyet ayrımcılığının olduğu kadın öğrencilerin turist rehberliği mesleğine çalışma koşulları ve işin doğası gereği daha olumsuz yaklaştığı literatürde yapılan araştırmalarla ortaya konulmuştur. Ayrıca bu çalışmada öğrencilerin yaş ve sınıf düzeyi ilerledikçe kariyer stres düzeyinin de buna bağlı olarak arttığı tespit edilmiştir. Bu sonuç öğrencilerin yaz sezonlarında yapmış oldukları staj uygulamaları veya ücretli çalışmalarla, turizm rehberliği mesleği ve turizm işletmelerinin çalışma koşullarını öğrenmeleri ile açıklanabilir. İlk yıllarda kendini her anlamda yeterli gören öğrenci üzerinde stres baskısı hissetmemektedir. Ancak, ilerleyen dönemlerde turizm rehberliği mesleği ve turizm işletmelerinin çalışma koşullarının zor yönleriyle yüzleşen öğrenci, kendini yaptığı işle ilgi yetersiz görmeye başlayacaktır. Bu durum, öğrencinin daha fazla kariyer stresine maruz kalmasına neden olacaktır.

Araştırmada ayrıca öğrenciler, kariyer stres düzeylerine göre Ward kümeleme analizi kullanılarak sınıflandırılmış olup rehber adayları genel olarak 4 kümeye veya gruba ayrılmıştır. Bu gruplar kariyer stres düzeylerinin büyüklüğüne göre yeşil, sarı, turuncu ve kırmızı grup olarak adlandırılmış olup, kırmızı grup en yüksek stres düzeyine sahip grup olurken, en düşük stres düzeyine sahip grup ise yeşil grup olarak nitelenmiştir. Diğer taraftan, öğrencilerin yarıya yakınının kırmızı grubun bir seviye altındaki turuncu grupta yer aldığı saptanmıştır. Buna göre; kırmızı ve turuncu grupta bulunan turist rehber adaylarının diğer gruplara göre kariyer stres düzeyinin daha yüksek olduğu söylenebilir. Rehber adaylarının yarısından fazlasının kırmızı ve turuncu grupta yer alması öğrencilerin büyük çoğunluğunun kariyer stresi yaşadığını göstermektedir.

Sonuç ve öneriler

Bu çalışmada elde edilen sonuçlara göre; üniversite yıllarında turizm rehberliği mesleği hakkında yeterli bilgisi olmayan, mevcut bilgi ve yeteneklerine tam olarak güvenemeyen, kariyer hedefleri açısından bir kararsızlık içinde olan ve iş bulma baskısına maruz kalan rehber adaylarının büyük çoğunluğunun strese maruz kaldığı görülmektedir. Yaşanılan bu stresi tamamen ortadan kaldırmak mümkün olmasa bile azaltmak için ilk olarak “kariyer planlama” veya “kariyer gelişimi” dersinin müfredata konulması önerilebilir. Bununla birlikte turizm rehberliği mesleğine ilişkin teorik bilgilerin pratik uygulamalarla, sektörel örneklerle desteklendiği derslerin müfredata konularak alanında uzman akademisyenler tarafından yürütülmesi önerilebilir. Bu derslerde iş hayatında turist rehber adaylarının karşılaşabilecekleri stres faktörleri açık ve net bir şekilde uygulamalı olarak aktarılabilir. Özellikle kokartlı turist rehberi olan akademisyenlerin ve turizm rehberliği bölümünde görev yapan diğer tüm akademisyenlerin vereceği danışmanlık hizmetlerinden yararlanmaları sağlanabilir. Rehber adaylarının üzerlerine düşen sorumlulukları üstlenmeleri ve kendilerini turizm rehberliği mesleğine uygun olarak yetiştirmeleri için sorumluluk sahibi bireyler olmalarına destek verilebilir.

Introduction

Tourism is one of the fastest growing and economic income providing sectors. Tourists constitute the basis of tourism sector. Whether a tourist participates in national tourism or international tourism, s/he is aware that s/he will be in a different environment other than his/her own circle and s/he will need help in many issues in this unfamiliar environment. All tourists may indeed prefer static guides when they obtain information on any place they will go to. However, most of tourists prefer to obtain information from tourist guides (Değirmencioglu & Ahipaşaoğlu, 2003; Köroğlu, 2013). As a result of this intensive demand regarding the benefit from the knowledge of individuals, who have chosen guidance as a profession, tourist guides are today essential employees of the tourism industry.

While the lexical meaning of guide refers to a person or object which guides someone and helps him/her find the truth by guiding (Türk Dil Kurumu, 2020), there are many definitions related to tourist guide in the literature. Of these definitions, it can be argued that the one made by the World Federation of Tourist Guide Associations is generally accepted and still valid. According to WFTGA, a guide is someone guiding people who participate in a tour in their desired language and generally having a license granted by an authorized body and describing the cultural and natural heritage of a region verbally (WFTGA, 2020). Another definition has been made by Pond (1993). Pond (1993) asserts that a guide is a leader who can take responsibility, a trainer who allows tourists to understand the regions they visit, a hospitable messenger who introduces a destination in a way that encourage visitors to come back, a host who provides a comfortable environment for visitors and a facilitator who knows when and how to perform these four roles (Ap & Wong, 2001). Black and Weiler (2005) have examined the studies conducted related to the tourist guiding between the years of 1979-2001. In 12 of these studies, they have found out ten following roles expected from the guides: interpreter/trainer, informant, leader, protection values motivator/role model, social role/catalyst, cultural mediator/mediator, traveller/guardian, tour and group manager/organizer, public relations practitioner/company representative and facilitator of access to non-public spaces. However, it has been stated in many studies that the number of these roles attributed to guides and their relative significance changed in accordance with tour type, type of group, their needs and interests, expectations of employers and industry from guides (Weiler & Black, 2015).

The tourist guides are considered to be an important part of tourism product and experience and sometimes a key player in the tourism industry either they are employed by tour operators, travel agencies, theme parks, resort hotels, protection area administrations, attraction centres or they are self-employed

(Weiler & Black, 2015). Therefore, it is argued that tourist guides should have unique knowledge and ability set, and should be professional in finding solutions to various difficulties (Cheng et al., 2016). In order to train a qualified tourist guide with these qualifications, a quality education should be provided (Hacıoğlu, 2008).

In Turkey, tourist guide education is given by formal education, informal education and distance education (Kardaş, 2020). The formal training has three different levels: associate degree, undergraduate and graduate (Master's degree). In the 2019-2020 academic year, the tourist guiding education is provided with an enrolment rate around 95% at the level of associate degree in 25 vocational schools at 21 universities. While the tourist guiding education is provided with an enrolment rate around 99% at the level of undergraduate in 38 colleges and faculties at 36 universities, there are 15 universities offering the tourist guiding education at the level of master in 24 programs. The distance tourist guiding education program is provided only by two vocation schools at the level of associate degree (YÖK Atlas, 2019). Whereas informal tourist guiding education was given at courses offered by the Ministry of Culture and Tourism until 2012, such education is now carried out with the certificate programs organized by the associations in the region and language, which is needed, with the approval granted by the Ministry of Culture and Tourism following the entry into force of Tourist Guidance Professional Law No. 6326 in 2012 (Official Gazette, 2014).

All guide candidates graduated from the aforementioned levels have the same rights with the diplomas awarded and can serve as a tourist guide (Temizkan, 2010). Tourist guiding occupation is attractive for and demanded by many people as it requires people to become active in social environments and allows people to entertain while earning money. Although it is considered an occupation in which people entertain more than work and also earn money, the tourist guiding occupation has special problems and characteristics. Some of these may be ranked as follows: long and unspecified working hours, being a seasonal job, high unemployment risk factor, being dependent on external factors (natural disaster, political crisis, etc.), necessity to constantly renew himself/herself, no or late retirement, being based on physical power, being an interdisciplinary occupation, problems related to private and family life caused by long travels (Ahipaşaoğlu, 2007; Güzel, 2007; Çınar, 2018). When considering the above-mentioned information about the special problems and characteristics of the tourist guiding occupation, the roles and duties undertaken by tourist guides, and the increase in demand for tourism guiding education through formal, informal and distance education, it is clear that there are many sources to make the tourist guide candidates stressful about their career. These sources of stress make it difficult for tourist guide candidates to plan a proper career. It is important for the candidates to cope with such

sources of stress so that they can fulfill their jobs as a successful tourist guide (Dumanlı & Koroğlu, 2018).

The term of stress was firstly mentioned in the literature with the leading studies of Selye, who is a famous medical specialist in psychological stress in the 1950s and it has been used in social sciences research ever since (Areekkuzhiyil, 2014). Robbins (2001) argues that stress is a dynamic condition in which individual faces an opportunity, limitation or demand related to what s/he desires and in which the result is perceived as both uncertain and important. It is likely for an individual to encounter many different sources of stress throughout life. Stress is a result of the perception that an individual does not have any resource to overcome such a case (Lazarus, 1993). Stress emerges when an individual faces a circumstance that s/he considers to be depressive and challenging (Agolla & Ongori, 2009).

When stress reaches an unacceptable levels, it results in individual consequences, such as reduced productivity, reduced initiative, stiffness of interest and thought, loss of responsibility, and physical health impairment as a result of the deterioration of the psychological health of the individual (Greenberg & Baron, 1995; Bhagat et al., 2010). It is not likely to remove such a stress affecting both the psychological and physiological state of an individual. For this reason, people should learn how to cope with stress and to keep it under control in order to be protected from the negative effects of it. The most important way to control stress is to identify its sources. Stress cannot be controlled unless its sources are specified (Gbadamosi & Ross, 2012).

Stress sources can be examined in two groups as internal and external environmental stress sources. In internal environmental sources, family lives of individuals and factors related to their inner world are effective. The internal expectations of individuals, such as respect, love, trust, justice, and honesty are effective on both internal and external stress factors. Stress factors which are developed depending on the external environment are caused by the effects on individuals due to changes in technological, political, socio-cultural, economic and life standards (Gümüştekin & Gültekin, 2009; Turpcu & Akyurt, 2018). In general, students face many internal and external environment stress sources during their university years. Some of these stress sources are academic issues, financial concerns, social relationships and goals related to career. However, students reported the career-related issues at the highest rate among all these stress sources (Jang, 2000; Kim, 2003; Özden & Sertel Berk, 2017).

The lexical meaning of career is a degree, success and specialization achieved in an occupation over time and by working (Türk Dil Kurumu, 2020). Based on this definition, it can be asserted that career is generally considered as a promotion, obtaining a certain status, progress and having a preferred profession (Sabuncuoğlu, 2005).

According to another definition, career refers to a promotion in the preferred business life and thus earning more money, undertaking more responsibility, obtaining more status, power and prestige (Can, Akgün & Kavuncubaşı, 1998; Mavisu 2010). The common point of the definitions of the term of career, which can be defined in different perspectives, is its association with the degree of success. For this reason, it is considered as a term desired by people in business life (Sav, 2008).

Individuals face many stress factors in their career goals and planning. Students have stress especially during their education regarding their career expectations and must cope with stress in order to achieve the career they desire (Turpcu & Akyurt, 2018).

As of their university education, it is a must for students to identify their career goals and to participate in working life in accordance with a career plan. However, it has been found out that many university students have some difficulties in making a career plan, their psychological distress levels are higher than other members of the general population and they have a low level of psychological well-being (Fouad et al., 2006). Similarly, it has been identified that the university students with a career decision were significantly less depressive than the ones without any career plan. In the study carried out by Rottinghaus, Jenkins and Jantzer (2009) on 338 university students, the most important problems faced by students in their career planning were ranked as not considering themselves qualified in the decision-making process, not recognizing their personal characteristics and abilities well, and having difficulties in determining their goals related to life (Özden & Sertel Berk, 2017). In another study conducted by Işık (2010) on 321 university students, the problems of students in their career process and sources of stress were ranked as follows: considering himself/herself unqualified in taking personal decisions, not recognizing himself/herself sufficiently, having difficulties in specifying proper goals. Employment pressure, career ambiguity and lack of information were found to have an effect on the career stress in the research carried out by Turpcu and Akyurt (2018) on 223 undergraduate students receiving tourism education and in the investigation conducted by Yılmaz (2019) on 537 pre-service teachers.

Based on the information provided above, the purpose of this study was to determine the career stress of tourist guide candidates enrolled in the department of Tourism Guiding. Identifying the career stress factors of tourist guide candidates would contribute to identification of whether they want to perform this job and reduce their stress factors. In this regard, the primary factors which cause career stress provide an insight into finding solutions for both the deficiencies in tourism guiding education and the factors causing stress.

This study is original due to the fact that no study regarding the career stress of tourist guide candidates can be found in national/international literature.

Method

A questionnaire was administered to collect the data of this study. This questionnaire was applied on the months of April and May of 2019. The questionnaire consists of two sections. While some individual characteristics (gender, age, grade and status of working in the tourism sector) of the students receiving education in tourism guiding departments were included in the first section, the second section consisted of the scale developed by Choi and associates (2011) to determine career stress of students. The scale was adapted into the Turkish language by Özden and Sertel Berk (2017) and it consisted of 20 items including three dimensions (career ambiguity and lack of information, external conflict and employment pressure). The items were organized in five-point Likert type and rated as follows: “1 = Strongly Disagree”, “2 = Slightly Agree”, “3 = Moderately Agree”, “4 = Agree”, “5 = Strongly Agree”.

The population of the study was all students receiving education in Afyon Kocatepe University, Faculty of Tourism, Department of Tourism Guiding. In this study, no sampling was taken and “complete inventory” was aimed at. In this respect, the questionnaire was administered to 221 students attending courses and becoming voluntary to fill in questionnaire, and the questionnaire papers obtained from 210 students were assessed by considering missing-wrong data.

In the study, frequency and percentage distribution, arithmetic mean, standard deviation values were calculated through the analysis of the data. In the interpretation of Likert intervals, the following values were used: 1.00-1.80 range very low, 1.81-2.60 range low, 2.61-3.40 range medium, 3.41-4.20 range high, 4.21-5 range very high (Ural & Kılıç, 2005; Bayat, 2014; Kaplanoğlu, 2014). Regarding the relationships between variables, t-test and one-way analysis of variance were utilized for independent samples as the data were normally distributed. Besides, factor analysis was carried out for the validity of the scale, and Cronbach's Alpha coefficients were calculated for its reliability. In order to classify the students with regard to their career stress (by using 20 items of the career stress scale), Ward's method from hierarchical cluster analysis methods was used. Chi-square measure was utilized as the distance criterion and the dendrogram related to clustering analysis were obtained. These analyses were performed using SPSS 21.0 for Windows package program.

Results

The distribution of the subjects according to some demographic characteristics is presented in Table 1. In this respect, while 46,2% of the subjects were female, 53,8% of them were male. 17,1% of the students were below 20, 46,2% of them were at 21-22 and 36,7% of them were at 23 and above. On the other hand, 17,6% of them were enrolled in the 1st grade, 27,1% of them were at the 2nd grade, 19,5% of them were at the 3rd grade and 35,7% of them were enrolled in the 4th and further grades (suspending students). Whereas 59,5% of the students stated that they were working in the tourism sector, 40,5% of them expressed that they did not work.

Table 1: The distribution of the subjects according to some individual characteristics

Variable	Group	Number (f)	Percent (%)
Gender	Female	97	46,2
	Male	113	53,8
Age	20 and below	36	17,1
	21-22	97	46,2
	23 and above	77	36,7
Grade	1	37	17,6
	2	57	27,1
	3	41	19,5
	4 and +	75	35,7
Working status in the tourism sector	Worked	125	59,5
	Did not work	85	40,5
Total		210	100,0

In Table 2, the factor analysis, Cronbach's Alpha coefficients utilized for the construct validity of the career stress scale and some statistics regarding the scale are provided. Bartlett's test and KMO values revealed that the sample size was sufficient for factor analysis to be performed (KMO = 0.893; Bartlett's Test: $\chi^2 = 3388.1$; $P < 0.001$). When examining the results of the factor analysis, it is seen that the career stress scale had 3 factors, explaining 68,082% of the total variance. While the general Cronbach's Alpha coefficient of the scale was found to be 0,868, the coefficients of other factors were calculated to be above 0,70. When examining the arithmetic mean values of the sub-dimension or factors, it is seen that career stress is generally below 3 ($\bar{X}=2,44$), indicating the moderate value in the five-point rating. The mean value of the dimension of "employment pressure" ($\bar{X}=2,85$) from the career stress dimensions was identified to be higher than other dimensions.

Table 2: Validity and reliability results of the career stress scale and some descriptive statistics

Factors	Item Number	Eigenvalues	Variance %	Cronbach's Alpha	\bar{X}	SS
F1: Career Ambiguity and Lack of Information	10	5,540	27,699	0,879	2,31	0,91
F2: Employment Pressure	6	4,470	22,352	0,832	2,85	0,86
F3: External Conflict	4	3,606	18,031	0,816	2,13	0,99
General Career Stress	20	-	68,082	0,868	2,44	0,83

Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) = 0,893; Bartlett's Testi: $\chi^2= 3388,1$; $P<0,001$

Table 3: Descriptive statistics on the items of the career stress inventory

DIMENSIONS / ITEMS	Respond Level					\bar{X}	ss
	NONE	LOW	MODERATE	HIGH	FULL		
	%	%	%	%	%		
External Conflict							
1. I have conflict with my family because my family urges me to have a guaranteed job but ignores what I attach importance	41,0	18,6	29,0	5,7	5,7	2,17	1,19
2. Although I am satisfied with my career plan, I am concerned that it will not meet the expectations of people who are close to me	40,5	19,5	28,1	9,0	2,9	2,14	1,14
3. Negative opinions of others about my career choice preoccupy my mind	36,0	21,9	21,9	21,9	3,8	2,21	1,20
4. I have conflict with my family because what they want me to do and what I want to do are different	43,8	28,6	14,8	8,6	4,3	2,01	1,15
Employment Pressure							
5. I am concerned about the fact that there are sufficient position in my career plan	16,7	23,8	40,5	16,7	2,4	2,64	1,02
6. I am concerned about failing in the job examination in the first time	7,6	20,0	41,4	17,1	13,8	3,10	1,11
7. I am concerned about the fact that the job I want will not provide a guarantee income for me	23,3	35,2	26,7	11,9	2,9	2,36	1,05

Table 3 (More): Descriptive statistics on the items of the career stress inventory

DIMENSIONS / ITEMS	Respond Level					\bar{X}	SS
	NONE	LOW	MODERATE	HIGH	FULL		
	%	%	%	%	%		
8. I feel myself stressed because it is difficult to study lesson as well as to prepare for a job	11,4	23,3	29,0	21,4	14,8	3,05	1,22
9. I feel myself stressed because there are many things to do to find a job	10,0	21,4	25,7	29,5	13,3	3,15	1,19
10. I am concerned that I cannot not have the job I want	11,4	31,0	26,2	23,3	8,1	2,86	1,14
Career Ambiguity and Lack of Information							
11. I feel myself blocked since I do not know what is necessary for my career	41,4	18,1	26,7	9,0	4,8	2,18	1,20
12. I am concerned about having insufficient information regarding the job I want	17,6	31,4	24,3	24,3	2,4	2,62	1,11
13. I feel myself blocked since I do not know what to do in the future	27,6	24,8	22,4	17,6	7,6	2,53	1,27
14. I feel myself blocked since I do not know what kind of qualifications the career I desire requires	28,1	27,6	33,3	8,6	2,4	2,30	1,04
15. I feel myself blocked since I do not know exactly how I can prepare for the job I want	27,6	30,0	25,2	14,8	2,4	2,34	1,11
16. I feel myself blocked since there are few people helping me in preparing for my career	23,3	36,2	27,6	8,1	4,8	2,35	1,07
17. I am concerned since I do not have an exact decision on the career I want	31,0	27,1	27,6	11,4	2,9	2,28	1,11
18. I feel myself blocked because I doubt that what I'm planning for my future is what I really want	32,4	23,3	30,5	8,6	5,2	2,31	1,16
19. I have concerns on whether the job I have preferred and my abilities are complied with	31,0	37,1	14,8	12,9	4,3	2,22	1,15
20. I am concerned about the fact that I don't know what my skills are	38,1	29,0	27,1	2,4	3,3	2,04	1,03

The descriptive statistics regarding the items of the career stress scale are given in Table 3. When the results are examined, it was identified that the guide candidates studying in the Tourism Guiding Department did not have much "external conflict" and did not have any conflict with their families on

their careers. Regarding the dimension of “employment pressure”, it was determined respectively that the mean values of the following items were found to be higher: “I feel myself stressed because there are many things to do to find a job” ($\bar{X}=3,15$), “I am concerned about failing in the job examination in the first time” ($\bar{X}=3,10$) and “I feel stressed because it is difficult to study lesson as well as to prepare for a job” ($\bar{X}=3,05$). In the dimension of “career ambiguity and lack of information”, it was identified that the following items had higher mean values: “I am concerned about having insufficient information regarding the job I want” ($\bar{X}=2,62$) and “I feel blocked since I do not know what to do in the future” ($\bar{X}=2,53$).

The results of t test and analysis of variance for the comparison of career stress levels of guide candidates enrolled in the Tourism Guiding Department in terms of some individual characteristics are provided in Table 4. When the results of the analysis are examined, it was found that the career stress levels of guide candidates showed significant differences according to gender, age, class, working status in the tourism sector ($P<0,05$). When mean values of the groups were considered, it was revealed that female students ($\bar{X}=2,61$) had higher career stress than male students ($\bar{X}=2,29$). On the other hand, it was seen that as age and grade were higher, career stress level increased, too. It was also found that the career stress of those not working in the tourism sector before ($\bar{X}=2,58$) was higher than those employed in the tourism sector ($\bar{X}=2,31$).

Table 4: Comparison of career stress according to some individual characteristics of the subjects

Gender	Group	\bar{X}	SS	P
Gender	Female	2,61	0,86	0,005**
	Male	2,29	0,78	
Age	20 and below	2,09 a	0,62	0,023*
	21-22	2,30 b	0,81	
	23 and above	2,62 c	0,91	
Grade	1	2,10 a	0,64	0,001**
	2	2,25 b	0,74	
	3	2,52 c	0,92	
	4 and +	2,70 d	0,84	
Working status in the tourism sector	Worked	2,31	0,74	0,042*
	Not worked	2,58	0,93	

* $P<0,05$; ** $P<0,01$ a,b,c,d: there are significant differences between groups with different letters.

In the research, Ward’s clustering analysis was performed to classify the guide candidates according to career stress levels, and the dendrogram in Figure 1 was obtained. When the dendrogram graphic is examined, it was observed that

the students were classified into two basic clusters over 15 distance values, then each of these two clusters were divided into two over 12 distance values (in the reference region shown with the red line) and a total of four clusters were formed. These clusters were compared with the variance analysis, and related results are shown in Table 5. At the end of the variance analysis, significant differences were identified among all groups regarding each dimension and general career stress. When arithmetic mean values were examined, it was seen that the 1st group, constituting 13,3% of all guide candidates, was very relaxed regarding all dimensions and Arithmetic mean values, and they had quite low career stress level ($\bar{X}=1,62$), therefore, this group was named 'green group'. It was revealed that all dimension and general career stress levels of the 2nd group, constituting 30,2% of all guide candidates, were higher than the 1st group although these values were low ($\bar{X}=1,98$), thus, this group was called 'yellow group'. It was determined that the all dimension and general career stress levels of the 3rd group, constituting 44,1% of all students, were higher than other two groups ($\bar{X}=2,73$), therefore, this group was named 'orange group'. The group with the highest stress level regarding three dimensions and the general career stress was the 4th group, constituting 12,4% of guide candidates ($\bar{X}=3,38$), thus, this group was called 'red group'.

Figure 1: Dendrogram graphic obtained by ward's method

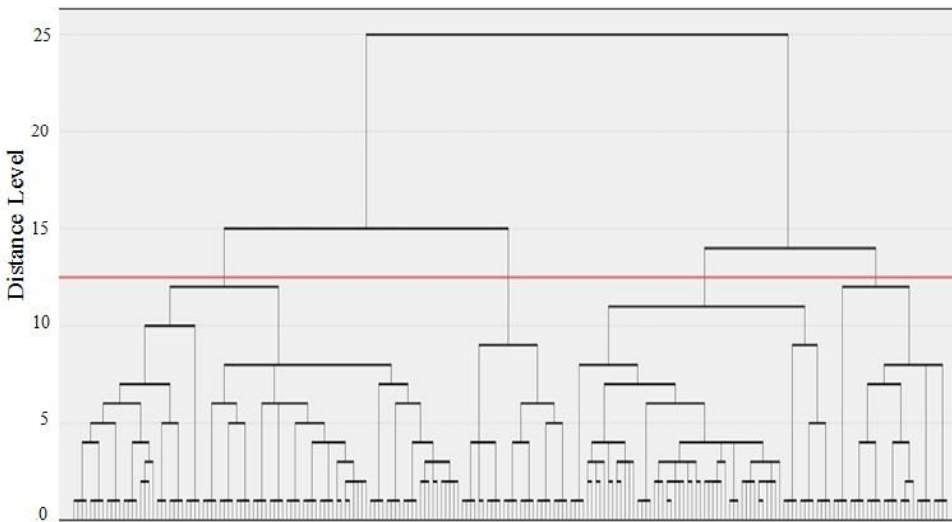

Table 5: Comparison of career stress according to the groups obtained from cluster analysis

Groups	n	%	External Conflict		Employment Pressure		Career Ambiguity and Lack of Information		General Career Stress	
			\bar{X}	SD	\bar{X}	SD	\bar{X}	SD	\bar{X}	SD
1: Green	28	13,3	1,42 ^a	0,61	2,27 ^a	0,86	1,38 ^a	0,32	1,62 ^a	0,45
2: Yellow	63	30,0	1,69 ^b	0,50	2,64 ^b	0,76	1,70 ^b	0,50	1,98 ^b	0,48
3: Orange	93	44,3	2,25 ^c	0,84	2,90 ^c	0,79	2,79 ^c	0,76	2,73 ^c	0,73
4: Red	26	12,4	3,69 ^d	0,88	3,67 ^d	0,63	3,08 ^d	0,80	3,38 ^d	0,74
P=			0,000**		0,000**		0,000**		0,000**	

**P<0,01 a,b,c,d: there are significant differences between groups with different letters.

Discussion and conclusion

210 students receiving education at Afyon Kocatepe University, Faculty of Tourism, Department of Tourism Guiding participated in this study which was carried out to determine the career stress of tourist guide candidates. It was concluded at the end of this study that the general career stress of tourist guide candidates was found to be below moderate level. Some results in the literature confirm this finding. In the study carried out by Çınar (2018) on 537 students from the department of tourism guiding and in the research conducted by Bozyiğit and Gökbaraz (2020) with the participation of 280 students enrolled in the faculty of sport sciences and in the investigation carried out by Çetinkaya (2019) with 527 students studying in the physical education and sports academy, it was reported that career stress of the students was below moderate level as founded in this study. The study performed by Turpcu and Akyurt (2018) on 223 undergraduate students receiving tourism education and the research carried out by Yılmaz (2019) on 239 pre-service teachers revealed that the career stress of students was at moderate level.

It was also determined in this study that the dimension of ‘employment pressure’ was the factor affecting career stress the most, which was followed by the dimension of ‘career ambiguity and lack of information’. In a similar vein, Turpcu and Akyurt (2018) asserted that the greatest concern of the undergraduate students receiving tourism education was the employment pressure, which was followed by the career ambiguity, the second most important stress source. It was also reported in the study conducted by Yılmaz (2019) that the dimensions of ‘employment pressure’ and ‘career ambiguity/lack of information’ affected the career stress. Upon these, it can be argued that the results obtained in this study are in the parallel of the relevant literature

and that the 'employment pressure' is an important factor affecting the career stress of students enrolled in the tourism guiding department. The increase in the number of departments and universities opened in our country in recent years resulted in an increase in the number of tourist guide candidate graduated. This causes employment problems of the tourist guide candidates in the private sector related to their occupation. Thus, employment pressure occurs and the tourist guide candidates wanting to have a successful career are prevented, their concerns on whether there are sufficient position in the career field increase and this causes them to have career stress. It was also revealed in this study that the tourist guide candidates feel stressed and pressured due to feeling of failure especially in recruitment process, the abundance of what needs to be done to find a job, their career goals and intensity at school. When the tourism guiding candidates do not trust in their characteristics, abilities, qualifications, they feel themselves incapable during recruitment process, and they fell themselves unsuccessful. Students experience stresses such as failing to satisfy, not fulfilling their occupation properly and being criticized, and feel themselves under pressure. When students have professional and personal development, their self-confidence will increase. This confidence will reduce the stress and pressure students have, thus, they will not feel unsuccessful in the recruitment process. At the same time, they will be more successful in fulfilling their responsibilities as students and in doing what is necessary to find a job.

According to the research results, it can be argued that the 'carrier ambiguity/lack of information' is another important factor that affects the career stress of the tourism guiding candidates. Lack of information is a significant factor in students' having carrier ambiguity (Lease, 2004). If tourist guide candidates do not know exactly what kind of qualifications the carrier they want requires, whether they are skilled for the job they preferred, how they can be prepared for the job they want, they cannot be certain whether they will achieve a successful career. This ambiguity brings along stress for the tourist guide candidates. In order to decrease this stress, vocational guidance and counseling practices provided by universities should focus on embodying the information about the tourism guiding occupation and the working environment as well as improving students' career decision-making skills.

Furthermore, it has been also found that the tourist guiding students do not have many conflicts with their families regarding their career. Based on this result achieved, it can be suggested that the wishes of tourist guide students and their families are compatible, their families do not create pressure on them for finding a different job, and the desires of the guide candidates are paid attention and supported by their families. The support of family leads to a positive effect on students' career development processes (Turner & Lapan, 2002). Families affect the occupational development process of students significantly not

only with their supportive, authoritarian, or democratic attitudes in family relationships but also with their attitudes and behaviours supporting students' occupational development (Özdel, 2009; Şeker & Kaya, 2018). Previous studies (Bryant, Zvonkovic & Reynolds, 2006; Keller & Whiston, 2008) also show that families play an important role in the career development process of students in many respects.

In this study, the career stress levels of the guiding students were compared with regard to gender, age, grade and working status in the tourism sector, and significant differences were determined. Accordingly, it was identified that the career stress of female students was higher compared to male students, which also applied for those not working in the tourism sector before compared to those worked previously in the tourism sector. It is a fact that there are more obstacles for female employees compared to male employees in the occupational development process (Tükeltürk & Perçin, 2008; Doğan & Bozgeyikli, 2014). Initially, most of the female employees shape their occupation related desires and career goals according to the roles attributed to them in the society and role conflicts they experience between the expectations of business life (dilemma between the role of mother-wife and the role of businesswoman) (Crampton & Mishra, 1999). Moreover, female employees encounter a number of obstacles called glass ceiling syndrome in their promotion to the position of senior manager. There are few role models for female employees (Örücü, Kılıç & Kılıç, 2007). It is an expected result that female students growing up in an environment with these obstacles have greater career stress. It was reported in the previous studies that gender apartheid is seen in the tourism guiding occupation (Yılmaz & Köroğlu, 2012) and female students approach the tourism guiding occupation more negatively due to its nature and working conditions (Yılmaz & Köroğlu, 2012). In this regard, in order to break taboos regarding the gender apartheid and to remove negative approaches of female students to this occupation, it may be suggested to organize conferences and panels at universities. Interviews may be conducted with female tourist guides in certain periods of each academic year in order to provide role models for female students. Courses such as gender roles can be included in the curriculum of tourism guidance (Çınar, 2018). Another result with a significant difference is the fact that the career stress of those not working in the tourism sector before was higher compared to those worked previously in the tourism sector. Upon this result, it can be claimed that the primary reason making students stressed is related to their attempt to know enterprises in the tourism sector and their wishes to experience the tourist guiding occupation. The ambiguity experienced by the students unfamiliar with the tourism sector and the tourist guiding occupation make them stressed regarding their career expectations (Turpcu & Akyurt, 2018). Besides, as these students try to prove themselves, aware of

the opportunity to progress if they prove themselves, and most importantly, knowing that they must work hard for this expose them to more stress related to their career (Özmutaf, 2006). In the study carried out by Turpcu and Akyurt (2018) on the undergraduate students receiving tourism education, it was also determined that the career stress of students not working in the tourism sector before was higher compared to those worked previously in the tourism sector. However, there was not a significant difference between gender and career stress. Çınar (2018) suggested that the female students studying in the tourism guiding had more occupational concern compared to the male students.

It was also achieved in this study that as the age and grade level of the students increased, their career stress level increased accordingly. This conclusion may be explained by the fact that the students are getting familiar with the tourism guiding occupation and working conditions of tourism enterprises due to practical training they fulfill in summers or paid employment. A student considering him/her qualified in all respects in initial years does not feel any stress or pressure. However, the student facing the difficult aspects of the tourism guiding occupation and the working conditions of the tourism enterprises will begin to consider himself/herself unqualified. This will cause more career stress for them. In a similar vein to this research, Çınar (2018) argued that the first year guide candidates had less occupational concern than the ones in higher grades. It was reported by Tolga, Korkmaz and Atay (2015) that the first year tourist guide candidates approached positively to this occupation compared to last year tourist guide candidates. In the study conducted by Weng, Chiang and Lee (2014), it was revealed that the anxiety level of the students performing practical training in the tourism sector increased relatively following the practical training.

In this study, the students were also classified according to their career stress levels using the Ward's clustering analysis and guidance candidates were generally divided into 4 clusters or groups. These groups were named after *green, yellow, orange and red groups* in accordance with their career stress levels. While the red group has the highest stress level, the green group has been identified to have the lowest stress level. On the other hand, it was achieved that almost half of the students were in the orange group, one level below the red group. Accordingly, it can be argued that the career stress levels of the tourist guide candidates in the red and orange groups are higher than those in other groups. The fact that more than half of the guide candidates are in the red and orange groups shows that the most of the students have career stress. The career stress of the guide candidates in the red group with the highest stress level has been higher than the ones in other groups. The career stress of the guide candidates in the green group has been lower than the ones in other groups in terms of both general and sub-dimensions. Therefore, it can be

argued that the guide candidates in the red group with high career stress have more external conflict with their family and immediate surroundings. It can be suggested that these candidates feel employment pressure more intensively and that they are more concerned about their insufficient knowledge about the occupation they want. It can also be asserted that these candidates have more career ambiguity as they do not know exactly what kind of qualifications their carrier requires, what is necessary for their career. It can be stated that the guide candidates in the green group who are very relaxed regarding the career stress do not have an intensive stress and pressure in terms of employment pressure, lack of information, career ambiguity and external conflict.

Upon these conclusions, it is seen that most of the guide candidates who do not have sufficient knowledge about the tourism guiding occupation in university years cannot trust their existing knowledge and abilities completely and that they are uncertain about their career goals and have stress due to exposure to employment pressure. Although it is not likely to remove this stress, it can be suggested to include the course of 'career planning' or 'career development' in the curriculum to reduce this stress. It can also be suggested to include the courses which support theoretical knowledge about the tourism guiding occupation with practical applications and sectorial examples, into the curriculum and these courses should be given by specialist academics. In these courses, the stress factors that tourist guide candidates may face in business life can be explained clearly and practically. Students can be provided with consultancy services given by the academics, who are licensed tourist guides, and all other academics in the department of tourism guiding. The guide candidates may be supported so that they become responsible individuals, thus, they undertake their responsibilities and develop themselves properly for the tourist guiding occupation.

References

- Agolla, J. E & Ongori, H. (2009). An assessment of academic stress among undergraduate students: The case of University of Botswana, *Educational Research and Reviews*, 4(2), 63-70.
- Ahipaşaoğlu, S. (2006). *Turizmde rehberlik*. (2. Bs.). Gazi Kitabevi.
- Ap, J. & Wong, K. K. F. (2001). Case study on tour guiding: Professionalism, issues and problems. *Tourism Management*, 22(5), 551-563.
- Arekkuzhiyil, S. (2014). Factors influencing the organizational stress among teachers working in higher education sector in Kerala: An empirical analysis. *Research and Pedagogic Interventions*, 2(2), 1-15.

- Aydın Tükeltürk, Ş. & Şahin Perçin, N. (2008). Turizm sektöründe kadın çalışanların karşılaştıkları kariyer engelleri ve cam tavan sendromu: Cam tavanı kırmaya yönelik stratejiler. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 6 (2), 113-128.
- Bayat, B. (2014). Uygulamalı sosyal bilim araştırmalarında ölçme, ölçekler ve "likert" ölçek kurma tekniği. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16 (3), 1-24.
- Bhagat, R. S., Krishnan, B., Nelson, T. A., Leonard, K. M., Ford, D. L. & Billing, T. K. (2010). Organizational stress, psychological strain and work outcomes in six national contexts: A closer look at the moderating influences of coping styles and decision latitude. *Cross Cultural Management: An International Journal*, 17(1), 10-29.
- Black, R. & Weiler, B. (2005). Quality assurance and regulatory mechanisms in the tour guiding industry: A systematic review. *The Journal of Tourism Studies*, 16(1), 24-37.
- Bozyiğit, E. & Gökbaraz, N. (2020). Spor bilimleri fakültesi öğrencilerinde kariyer stresinin belirleyicileri. *Journal of Computer and Education Research*, 8 (15), 181-200.
- Bryant, B. K., Zvonkovic, A. M. & Reynolds, P. (2006). Parenting in relation to child and adolescent vocational development. *Journal of Vocational Behavior*, 69(1), 149-175.
- Can, H., Akgün A. & Kavuncubaşı, Ş. (1998). *Kamu ve özel kesimde insan kaynakları yönetimi*. Siyasal Kitabevi.
- Cheng, J. C., Chen, C. Y., Teng, H. Y. & Yen, C. H. (2016). Tour leaders' job crafting and job outcomes: The moderating role of perceived organizational support. *Tourism Management Perspectives*, 20, 19-29.
- Choi, B. Y., Park, H. R., Nam, S. K., Lee, J., Daeyeon, C. & Lee, S. M. (2011). The development and initial psychometric evaluation of the Korean career stress inventory for college students. *Career Development Quarterly*, 59(6), 559-572.
- Crampton, S. M. & Mishra, M. (1999). Women in management. *Public Personnel Management*, 28(1), 87-106.
- Çetinkaya, T. (2019). The analysis of academic motivation and career stress relationships of the students in department of physical education and sport. *International Education Studies*, 12(4), 24-35.
- Çınar, B. (2018). *Turizm rehberliği bölümü öğrencilerinde genel özyeterlilik algısı, mesleki kaygı ve mesleği yapma niyeti ilişkisi* [Yüksek Lisans Tezi], Mersin Üniversitesi.

- Değirmencioğlu, Ö. & Ahıpaşaoğlu, S. (2003). *Anadolu'da turizm rehberliği temel bilgileri*. Gazi Kitabevi.
- Doğan, H. (2014). Çağdaş kariyer karar verme yaklaşım ve modellerinin incelenmesi. *Türkiye Sosyal Politika ve Çalışma Hayatı Araştırmaları Dergisi*, 4(6), 100-130.
- Dumanlı, Ş. & Köroğlu, Ö. (2018). Turist rehberlerinin stresle başa çıkma tarzları ile mizah tarzları arasındaki ilişkinin belirlenmesi. *Journal of Yasar University*, 13(52), 328-342.
- Eren Gümüştekin, G. & Gültekin, F. (2009). Stres kaynaklarının kariyer yönetimine etkileri. *Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 23, 147-158.
- Fouad, N. A., Guillen, A., Harris-Hodge, E., Henry, C., Alexandra, N., Terry, S., et al. (2006). Need, awareness, and use of career services for college students. *Journal of Career Assessment*, 14, 407-420.
- Gbadamosi, G. & Ross, C. (2012). Perceived stress and performance appraisal discomfort: The moderating effects of core self-evaluations and gender. *Public Personnel Management*, 41(4), 637-659.
- Greenberg, J. & Baron, R. A. (1995). *Behavior in organizations: Understanding and managing the human side of work*, Prentice-Hall International.
- Güzel, F. Ö. (2007). *Türkiye imajının geliştirilmesinde profesyonel turist rehberlerinin rolü (Alman turistler üzerine bir araştırma)* [Yüksek Lisans Tezi], Balıkesir Üniversitesi.
- Güzel, F. & Köroğlu, Ö. (2015). Turist rehberlerinin mesleklerine yönelik pozitif ve negatif yönlü algılarının içerik analizi yöntemi ile belirlenmesi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 16 (1), 155-174.
- Hacıoğlu, N. (2008). Türkiye'de Profesyonel Turist Rehberliği Eğitimine Yeni Bir Yaklaşım, III. *Balıkesir Ulusal Turizm Kongresi: 17-19 Nisan 2008, Bildiri Kitabı* (244-247). Nobel Yayın Dağıtım.
- Işık, E. (2010). *Sosyal bilişsel kariyer teorisi temelli bir grup müdahalesinin üniversite öğrencilerinin kariyer kararı yetkinlik ve mesleki sonuç beklenti düzeylerine etkisi* [Doktora Tezi], Çukurova Üniversitesi.
- Jang, H. S. (2000). The sources of stress of university students and their coping strategies. *Journal of Student Guidance Research*, 32, 101-115.
- Kaplanoğlu, E. (2014). Mesleki stresin temel nedenleri ve muhtemel sonuçları: Manisa İli'ndeki SMMM'ler üzerine bir araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*.
- Kardaş, K. (2020). *Turizm rehberliği bölümleri için araştırma ve müfredat kapsam önerisi* [Yüksek Lisans Tezi], Mersin Üniversitesi.

- Keller, B. K. & Whiston, S. C. (2008). The role of parental influences on young adolescents' career development. *Journal of Career Assessment* 16(2), 198-217.
- Kim, S. K. (2003). Life stress in freshmen and adjustment to college. *Korean Journal of Youth Studies*, 10, 215-237.
- Köroğlu, Ö. (2013). Turist rehberlerinin iş yaşamındaki rolleri üzerine kavramsal bir değerlendirme. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16, 91-112.
- Lazarus, R. S. (1993). From psychological stress to the emotions: A history of changing outlooks. *Annual Review of Psychology*, 44, 1-21.
- Lease, S. H. (2004). Effect of locus of control, work knowledge, and mentoring on career decision-making difficulties: Testing the role of race and academic institution. *Journal of Career Assessment*, 12, 239-254.
- Mavisu, H. (2010). *Bireysel kariyer planlamanın aşamalarından biri olarak hedef belirleme ve kariyer başarısı ilişkisi* [Yüksek Lisans Tezi], Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Örücü, E., Kılıç, R. & Kılıç, T. (2007). Cam tavan sendromu ve kadınların üst düzey yönetici pozisyonuna yükselmelerindeki engeller: Balıkesir İli örneği. *Yönetim ve Ekonomi*, 14(2), 117-135.
- Özdel, C. B. (2009). *Meslek lisesi öğrencilerinin mesleki yönelimlerine etki eden faktörler: Küçükçekmece İlçesi örneği* [Yüksek Lisans Tezi], Beykent Üniversitesi.
- Özden, K. & Sertel Berk, Ö. (2017). Kariyer stresi ölçeğinin (KSÖ) Türkçe'ye uyarlanması ve sikometrik özelliklerinin sınanması. *Psikoloji Çalışmaları Dergisi*, 37-1, 35-51.
- Özmutaf, N. M. (2006). Örgütlerde insan kaynakları ve stres: Ampirik bir yaklaşım. *Ege Üniversitesi Su Ürünleri Dergisi*, 23 (1-2), 75-81.
- Pond, K. (1993). *The professional guide: Dynamics of tour guiding*. New York: Van Nostrand Reinhold.
- Profesyonel Turist Rehberliği Yönetmeliği (R.G. Tarihi: 25.11.2005 R.G. Sayısı: 26004). On 31 October 2020 <https://teftis.ktb.gov.tr/TR-14521/profesyonel-turist-rehberligi-yonetmeliği-rg-tarihi-251-.html> accessed from.
- Robbins, S. P. (2001). *Organizational behavior*. New Jersey: Prentice-Hall, Inc.
- Rottinghaus, P. J., Jenkins, N. & Jantzer, A. M. (2009). Relation of depression and affectivity to career decision status and self-efficacy in college students. *Journal of Career Assessment*, 17, 271-285.
- Sabuncuoğlu, Z. (2005). *İnsan kaynakları yönetimi*. Alfa Yayınları.
- Sav, D. (2008). *Bireysel kariyer planlamada etkili olan faktörler ve üniversitelerin etkisi üzerine bir araştırma* [Yüksek Lisans Tezi], Süleyman Demirel Üniversitesi.

- Şeker, G. & Kaya, A. (2018). Lise öğrencilerinin meslek seçiminde aile desteği: Bir ölçek geliştirme çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 8(49), 157-171.
- Temizkan, S. P. (2010). *Profesyonel turist rehberlerinin turizm pazarlamasındaki rolüne etkisi açısından hizmet içi eğitim seminerleri* [Doktora Tezi], Gazi Üniversitesi.
- Tolga, Ö., Korkmaz, H. & Atay, L. (2015). Lisans düzeyindeki turist rehberliği öğrencilerinin mesleki tutumlarına yönelik bir araştırma. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 12(2), 26-41.
- Turner, S. & Lapan, R. T. (2002). Career self-efficacy and perceptions of parent support in adolescent career development. *The Career Development Quarterly*, 51(1), 44-55.
- Turpcu, E. & Akyurt H. (2018). Turizm eğitimi alan öğrencilerin kariyer streslerinin belirlenmesi: Giresun Üniversitesi lisans öğrencileri üzerine bir araştırma. *International Journal of Social Science*, 69, 365-380.
- Türk Dil Kurumu. *Türk Dil Kurumu sözlükleri*. On 03 October 2020 <https://sozluk.gov.tr/> accessed from.
- Ural, A. & Kılıç, İ. (2005). *Bilimsel araştırma süreci ve SPSS ile veri analizi*. Detay Yayıncılık.
- Weiler, B. & Black, R. (2015), *Tour guiding research: Insights, issues and implications*. Channel View Publications.
- Weng, Y. F., Chiang, M. H. & Lee, Y. J. (2014). The relationships amongst the intern anxiety, internship outcomes and career commitment of hospitality college students. *Journal of Hospitality, Leisure, Sport and Tourism Education*, 15, 86-93.
- World Federation of Tourist Guide Associations. *What is a tourist guide?* On 05 October 2020 <http://www.wftga.org/tourist-guiding/what-tourist-guide> accessed from.
- Yılmaz, A. (2019). Öğretmen adaylarının kariyer stresinin karma araştırma yaklaşımı ile incelenmesi. *Türk Spor Bilimleri Dergisi*, 2(1), 93-105.
- Yükseköğretim Program Atlası. *Yök önlisans atlası*. On 25 October 2019 <https://yokatlas.yok.gov.tr/> accessed from.

Ethical approval

This study is among the studies that do not require ethics committee approval due to fact that the survey was conducted in April, May 2019.

Conflict of interest

There is no potential conflict of interest in this study.

An examination of the factors influencing local gastronomic product preference based on the theory of planned behaviour*

Yerel gastronomik ürün tercihinde etkili olan faktörlerin planlı davranış teorisine göre incelenmesi

Gönderim Tarihi / Received : 11.01.2021

Kabul Tarihi / Accepted : 25.05.2021

Doi: <https://doi.org/10.31795/baunsobed.857867>

Nilgün KARAMAN**1

Göksel Kemal GİRGIN²

ABSTRACT: Developed by Azjen (1991), the Theory of Planned Behavior (TPB) is the most comprehensive and successful model among social cognitive models used to explain the relationship between attitude and behavior. In this study, it has been assumed that tourists' intention to consume local gastronomic products may be explained with the Theory of Planned Behavior. As a result of the review of the literature, it has been determined that there are some factors that are effective in the preference of local gastronomic products. In this regard, the fundamental objective of the research is to examine the factors influencing local gastronomic product preference based on the Theory of Planned Behavior. Within the Theory of Planned Behavior, it is aimed to determine whether these factors affect tourists' attitudes towards local food and beverages. The study also aims to determine whether the attitude, subjective norm and perceived behavioral controls of tourists have any impact on local gastronomic product consumption intentions. For these purposes, the research is limited to foreign tourists visiting Istanbul province. 401 pieces of data have been collected by using survey forms. As a result of the statistical analyses applied to the data obtained as a result of the research, motivational factors, food neophilia, food neophobia, cultural factors, exposure, and gastronomic shopping experience were found to have a positive and significant effect on attitude towards local gastronomic products. However, it was determined that past experience and health factor have no effect on attitude towards local gastronomic products. The study also revealed that variables included in the Theory of

*This study was produced from Nilgün KARAMAN's doctoral thesis titled "Investigation of the Factors Effecting in Local Gastronomic Product Choice According to Planned Behavior Theory", which was accepted by the Institute of Social Sciences at Balıkesir University in 2020.

**Sorumlu Yazar / Corresponding Author

¹Arş. Gör. Dr, Balıkesir Üniversitesi/ Turizm Fakültesi/Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, nilgun.karaman@balikesir.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7067-0427>

²Doç. Dr, Balıkesir Üniversitesi/ Turizm Fakültesi/Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, girgin@balikesir.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9000-5256>

Planned Behavior (i.e. attitude, subjective norms, and perceived behavioral control) has a high level of impact on the intention to consume local gastronomic products.

Keywords: Local gastronomic product, Factors affecting tourists' food consumption, Theory of planned behavior (TPB).

ÖZ: Azjen (1991) tarafından geliştirilen Planlı Davranış Teorisi (PDT), tutum ve davranış ilişkisini açıklamak için sosyal psikolojide yaygın olarak kullanılan ve sosyal bilişsel modeller içerisinde en kapsayıcı ve başarılı olanıdır. Bu çalışmada turistlerin yerel gastronomik ürünleri tüketme niyetlerinin Planlı Davranış Teorisi (PDT) ile açıklanabileceği varsayılmıştır. Alan yazın incelemesi sonucunda yerel gastronomik ürün tercihinde etkili olan bazı faktörler olduğu tespit edilmiştir. Buradan hareketle bu araştırmanın temel amacını, yerel gastronomik ürün tercihinde etkili olan faktörlerin Planlı Davranış Teorisi'ne (PDT) göre incelenmesi oluşturmaktadır. Planlı Davranış Teorisi (PDT) kapsamında söz konusu bu faktörlerin turistlerin yerel yiyecek ve içeceklerle yönelik tutumlarını etkileyip etkilemediğinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Çalışmada ayrıca turistlerin tutum, öznel norm ve algılanan davranışsal kontrollerinin de yerel gastronomik ürün tüketim niyetleri üzerinde etkisi olup olmadığı belirlenmesi de amaçlanmaktadır. Bu amaçlar doğrultusunda, araştırma İstanbul ilini ziyaret eden yabancı turistler ile sınırlandırılmıştır. Araştırmada anket formu kullanılarak 401 adet veri toplanmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen verilere uygulanan istatistiksel analizler sonucunda motivasyonel faktörler, yiyecek neofilisi, yiyecek neofobisi, kültürel faktörler, maruz kalma ve gastronomik alışveriş deneyiminin yerel gastronomik ürünlere yönelik tutum üzerinde pozitif ve anlamlı etkisi olduğu; ancak geçmiş deneyim ve sağlık faktörünün ise yerel gastronomik ürünlere yönelik tutum üzerinde etkisi olmadığı tespit edilmiştir. Çalışmada ayrıca Planlı Davranış Teorisinde (PDT) yer alan değişkenlerin (tutum, öznel normlar ve algılanan davranışsal kontrol) yerel gastronomik ürün tüketme niyeti üzerinde yüksek düzeyde etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yerel gastronomik ürün, Turistlerin yemek tüketimini etkileyen faktörler, Planlı davranış teorisi (PDT).

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Literatür taraması

Uluslararası turizm hareketliliğinde turistler genellikle ziyaret ettikleri ülke veya yöreye özgü yerel gastronomik ürünleri deneyimlemek istemektedir (Yüncü, 2010: 28; Ölmez vd., 2017: 398). Bu durum turistler için çok yönlü ve dinamik bir karar verme sürecini içermektedir (Shin, 2014). Yerel gastronomik ürünlerin tercihinde bireylerarası ve kültürlerarası farklılıklar gözlemlenmektedir (Bayrakçı & Akdağ, 2016: 97). Çünkü her milletin, ülkenin kendi kültürel yapısına uygun yeme-içme alışkanlıkları bulunmaktadır (Şanlıer, 2005: 214). Bazı toplumlar kendi yeme- içme alışkanlıklarına sıkı sıkıya bağlıyken bazı toplumlar ise yeni tatları keşfetmeye daha yatkındırlar.

Randall ve Sanjur (1981: 151), evden uzakta gerçekleştirilen gıda tüketimini etkileyen faktörleri bireysel (individual), yiyecek (food) ve çevre (environment) kaynaklı olmak üzere üç genel gruba ayırmaktadırlar. Bu faktörlerin gıda tüketimi davranışı üzerinde doğrudan veya dolaylı etkileri olduğu bilinmektedir. Bahsedilen faktörler arasında, bireyle ilgili faktörler, gıda tüketimindeki değişimleri açıklamak için son derecede önemlidir (González Martínez, 2015: 16). Mevcut çalışmanın araştırma alanı olan turizm endüstrisinin odağında insanın olması nedeniyle, çalışmada kullanılmak üzere bireyle ilgili faktörler tercih edilmiştir. Mak vd. (2012) yaptıkları derleme çalışmada turistik yiyecek tüketimini etkileyen faktörleri beş sosyokültürel ve psikolojik boyut altında toplamışlardır. Bunlar kültürel ve dini etkiler, yiyecek seçiminde motivasyon faktörleri, yiyecekler ile ilgili kişisel tercihler, geçmiş deneyimler ve sosyo-demografik faktörlerdir. İnsanların yiyecek seçimindeki tutum ve davranışlarını belirlemede sosyal psikodinamik bir model olan Planlı Davranış Teorisi (PDT) kullanılabilir. Bu model genellikle davranışın iyi bir şekilde tahmin edilmesini sağlamak ve yiyecek seçimi üzerinde farklı faktörlerin önemini belirlemektedir (Shepherd & Raats, 1996: 361). Planlı davranış teorisinin temel görüşü bireyin davranışının tutum, öznel norm ve algılanan davranışsal kontrol gibi boyutlardan oluşan davranışsal niyetten etkilendiğidir. Diğer bir ifadeyle davranışsal niyet, bir bireyin davranışının en iyi öngörücüsüdür (Shin, 2014: 3). Sonuç olarak PDT'ye göre bireylerin yerel gastronomik ürün tüketim niyetleri, davranışa yönelik tutum, öznel norm ve algıladıkları davranışsal kontrolleri vasıtasıyla belirlenebilmektedir (Akkuş, 2013: 2).

Yöntem

Alan yazın incelemesi sonucunda araştırmanın önerilen kuramsal modeli (Şekil 1) ve modelde yer alan değişkenlere ilişkin hipotezler geliştirilmiştir. Araştırma İstanbul ilini ziyaret eden yabancı turistler ile gerçekleştirilmiş olup

kolayda örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Araştırmada veri toplama aracı olarak anket formu kullanılmış ve 401 adet anket toplanmıştır.

Bulgular ve tartışma

Araştırmanın sosyo-demografik verileri incelendiğinde katılımcılardan 203 kişinin erkek, 198 kişinin kadın olduğu ve katılımcıların yarısından fazlasının bekar olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların yarıya yakını 21- 40 yaş arası ve lisans mezunu bireylerden oluşturmaktadır. Araştırmaya katılan turistlerin milliyetleri incelendiğinde ise ilk 5'te sırasıyla Almanlar, Amerikalılar, Ruslar, İngilizler ve Bulgarlar'ın yer aldığı görülmektedir. Katılımcıların yarıya yakınının İstanbul'a ilk defa ve tatil amaçlı geldiği tespit edilmiştir.

Yerel gastronomik ürün tercihinde etkili olan bir diğer değişken olan sosyo-demografik faktörlerden sadece yıllık gelire göre yerel gastronomik ürünlere yönelik tutumlarda anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Buna göre, yıllık geliri \$75.000 ve üzeri olan katılımcıların yerel gastronomik ürünlere yönelik tutumlarının yıllık geliri \$25.000 ve aşağı olan katılımcılara göre daha fazla olduğunu söylemek mümkündür.

Araştırmada öncelikle yerel gastronomik ürün tercihinde etkili olan faktörler ölçeğinde yer alan boyutların yerel gastronomik ürünlere yönelik tutum üzerindeki etkisi incelenmiştir. Yapılan çoklu doğrusal regresyon analizi sonucunda motivasyonel faktörler, yiyecek neofobisi, maruz kalma, yiyecek neofilisi, kültürel faktörler ve gastronomik alışveriş deneyiminin yerel gastronomik ürünlere yönelik tutum üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir. Yerel gastronomik ürünlere yönelik tutum üzerinde en etkili faktörün motivasyonel faktörler olduğu ortaya çıkmıştır. Ancak geçmiş deneyim ve sağlık faktörünün yerel gastronomik ürünlere yönelik tutum üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamıştır.

Araştırmada PDT'de yer alan değişkenler arasında oluşturulan modele ilişkin çoklu doğrusal regresyon analizi sonuçlarında yerel gastronomik ürünlere yönelik tutumun, öznel normların ve algılanan davranışsal kontrolün yerel gastronomik ürün tüketme niyeti üzerinde anlamlı etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, yerel gastronomik ürünlere yönelik tutumun yerel gastronomik ürün tüketme niyetini en fazla etkileyen faktör olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Sonuç ve öneriler

Araştırma sonuçları yerel gastronomik tüketim niyetini etkileyen en önemli faktörün motivasyonel faktörler olduğunu göstermiştir. Buradan hareketle özellikle yabancı turistler için düzenlenen rekreatif faaliyet olarak Türk mutfağı yemek yarışmaları yapılarak turistlerin bölgelere ait yerel yemeklerin tadımının yanı sıra yerel yemekleri hazırlık ve üretim deneyimi kazanmaları sağlanabilir.

Araştırmada yiyecek neofobisinin yerel gastronomik tüketim niyetini etkileyen ikinci en önemli faktör olduğu tespit edilmiştir. Ülkenin tanıtım faaliyetlerinin yürütüldüğü web sitelerinde Türk mutfağına ait yerel gastronomik ürünlerin, bu ürünlerin reçetelerinin ve Türk mutfak kültürünün sofraya görgü kuralları ile yemek gelenekleri turistlere görseller ve mini videolarına yer verilebilir. Ayrıca bölge veya il bazlı olmak üzere yerel restoranlarının olduğu uygulamalar ile gastronomi turlarına ait tur güzergahları, tur programı ve turu düzenleyen acentaların iletişim adresleri de eklenebilir.

Araştırma sonucunda öznel normların yerel gastronomik ürün tüketimini etkilediği tespit edilmiştir. Burada özellikle referans gruplarının (aile, iş veya arkadaş çevresi) etkisi önemli olmaktadır. Seyahat eden bireyler yaşadıkları olumlu ya da olumsuz deneyimleri çevrelerindeki yakınlarıyla paylaşmaktadırlar. Daha önceki yıllarda bu durum turist kendi ülkesine döndüğünde gerçekleşmekteydi. Ancak turistler artık deneyimlerini çevresindekilerle paylaşmak için eve dönmeyi beklememektedirler. Son yıllardaki teknolojik gelişme ve ilerlemeler sayesinde insanlar arasındaki sınır kalkmakta ve insanlar mesafe tanımaksızın iletişim halinde olmaktadır. Özellikle seyahat ile ilgili internet siteleri, kişisel bloglar sosyal medya kanalları deneyimlerin aktif olarak paylaşıldığı mecralar haline gelmiştir. Bu açıdan gastronomi turizminin uluslararası pazarda geliştirilmesinde yabancı turistlerin Türk mutfağı ile ilgili olumlu deneyimlerini sosyal medya üzerinden takipçileriyle paylaşmasının etkili olacağı düşünülmektedir.

Introduction

The unique nature of food consumption in tourism necessities adopting a multidisciplinary approach to examining the food consumption behaviors of tourists. Food consumption, which is an important part of tourist consumption, is the focus of travel decision-making processes as a common activity carried out by tourists in any destination (McKercher, Okumuş, & Okumuş, 2008: 139). Food and beverages offered to tourists are considered to have significant effects on the economic, cultural and environmental sustainability of tourism destinations (Cohen & Avieli, 2004: 760). So much so that it is reflected and reinforced by the food experience that a country offers to the tourists. Local food, which is produced by combining various ingredients and preparing and cooking specific to society, is an important element of national cultural identity. Based on these perspectives, local foods and beverages can be regarded as the features that can add value to a destination and also contribute to the sustainable competitiveness of the destination. It should also be noted that local food and drinks are the important components for both the attraction and image of a destination.

As a result of the literature review, it has been determined that the noun phrase of "local gastronomic product" has been used for the expression of local foods and beverages. Therefore, the study will use the noun phrase of local gastronomic product covering this instead of the noun phrase of local foods and beverages. From here, it is observed that there is a growing trend in tourists to experience local gastronomic products in the destinations they visit. However, there are some factors that are influential in the preferences of tourists for local gastronomic products. At this point, whether the behavior of tourists consuming local gastronomic products is affected by these factors is the starting point of this research.

In the international literature review, there are some studies focused on the general food consumption of tourists and local food consumption of tourists (Chang et al., 2010; González Martínez, 2015; Kim et al., 2009; Mak et al., 2012). Additionally, it has been observed that there are several studies examining the consumption of domestic food (brands) (Shin, 2014) and the consumption of tourist food as a behavior (Wu, 2014). In the national literature, there are some studies which focused on local food consumption of local tourists (Bayrakçı & Akdağ, 2016; Şengül & Türkay, 2016; Ayaz & Yalı, 2017; Şen & Aktaş, 2017), and the views of foreign tourists on Turkish cuisine (Şanlıer, 2005; Albayrak, 2013; Gültekin, 2014; Kadam, Kazkondu & Şallı, 2015). Although the behaviors of eating in the restaurant (Yay, 2015), the intention of domestic tourists to participate in food tourism (Akkuş, 2013), and the intention of foreign tourists to consume local food (Işın, 2018) were examined within the framework of the Theory of Planned Behavior (PDT), it has been determined that there is

no study which examines the factors affecting the local gastronomic product preferences of tourists within the scope of the Theory of Planned Behavior. This research has been conducted to fill this gap in the literature.

Literature review

The concept of local gastronomic product

There are basic features that distinguish almost every cuisine in the world from the others. Each cuisine gains an identity with these features (Şavkay, 2000: 10). The food order of a society, just like the spoken language, contains elements of that society's culture (Reis, 2014: 130). Cultural differences in the production and consumption phase of food are part of the identities of the society to which they belong (Beşirli, 2010: 159). Just as everything changes in life at any moment, the food does not remain the same. Therefore, the food or cuisine that is the identity carrier is also variable (Sauner Leroy, 2014: 162) and is influenced by various factors. These factors include migration, climate, globalization (Ichijo & Ranta, 2018: 19), sociocultural and economic structure, eating habits, historical identity, agricultural production, and taste (Sandıkçioğlu, 2016: 3) as well as urbanization process (Tezcan, 2000: 134).

The concept of "gastronomic identity", based on research on how a destination's culinary culture is formed, reflects the phenomenon and heritage of food in a region's culture and is considered an effective element that provides a competitive advantage with its food and drinking properties specific to that region (Töre Başat, Sandıkçı & Celik, 2017: 65- 67). There are six main elements in determining a country's gastronomic identity: "geography, history, ethnic diversity, culinary etiquette, common flavors and recipes" (Çalışkan, 2013: 41). Harrington (2005: 130-150), who conducted the first comprehensive research on the subject, mentions that there are two main factors: environment and culture that affect the gastronomic identity of a region. There are several factors that make up these two factors. The compatibility of new products brought in due to geography, climate, microclimates, regional products and demand affecting existing agricultural products is the environmental factor whereas history, ethnic diversity, trial and error, traditions, beliefs and values are the cultural factors. The concept of gastronomic identity shows the effects of the environment (geography and climate) and culture (history and ethnic influences) on food and beverages, prevailing taste components, textures, and flavors. A unique and catchy gastronomic identity is an indispensable asset for a successful tourist destination (Fox, 2007: 546).

The presentation of gastronomic products specific to that destination to tourists visiting a destination begs the question of what is the content and scope of these products. From here, food and beverages, which are unique to a certain region

and emerge by gaining an identity due to the influence of the environment and culture in which they are shaped, are characterized as gastronomic products. Studies on what gastronomic products are and the classification of gastronomic tourism products are found in the literature. As a matter of fact, Nebioğlu (2016: 32-38) examined the studies on gastronomy and as a result of his review, he classified gastronomic tourism products into four different groups such as "Food-oriented, Location-oriented, Activity-oriented and Facility-oriented". In this study, this classification made by Nebioğlu (2016) has been taken into consideration and gastronomic products have been examined within the scope of foods and beverages identified with a destination belonging to the "Food Oriented" classification. As a result of the literature review, it has been determined to use the noun phrase "local gastronomic product" in the study, which covers the expression of local foods and beverages. The word "local" is defined by the Turkish Language Association as "Related to a limited location" (Türk Dil Kurumu, t. y.). Accordingly, local gastronomic products mean food or beverages produced in the visited area and branded/promoted in this way. An Ontario resident visiting Niagara and wanting to buy local wine buys wines produced in Niagara serves as an example of this. Meanwhile, a visitor from Manitoba considers the entire province of Ontario to be a region where s/he can purchase local wine, and therefore wines purchased not only from Niagara but in any destination of the province of Ontario are considered "local" by this visitor. Because on international travels, a gastronomic product belonging to any country, regardless of its region, is considered "local" when consumed by tourists travelling to the country in question (Smith & Xiao, 2008: 290). When the above information is evaluated within this study, for instance, Adana kebab can be considered as a local product because individuals living in Istanbul consume Adana kebab only during their visits to Adana. However, it is considered as a local gastronomic product specific to Turkey or Turkish cuisine for the tourists who are told to consume it when they visit İstanbul. As a matter of fact, in this study, raw, semi-processed or processed foods and beverages specific to Turkish culinary culture are defined as "local gastronomic products" for foreign tourists visiting the country.

In the study conducted by Ergan et al. (2020), the effect of the gastronomic products of Edirne, which had been the capital of the Ottoman Empire for 92 years and had a rich palace cuisine, on tourists choosing this city as their destination was investigated. In the study, it was concluded that gastronomic products are an important factor affecting visits to Edirne. Daşdemir (2020) investigated whether local foods affect the motivation factors of tourists and their repeat visit intentions. As a result of the research carried out in the province of Van, it was concluded that the total motivation to consume local food made a significant and positive contribution to the intention to visit again.

Factors affecting tourists' food consumption

People are usually very meticulous about food. As it is known, omnivore people need to rely on the nutrients they eat to consume different nutrients as the individual should be fed in a healthy and reliable way as well as in a different and diverse way. This creates a contradictory situation for human beings; in other words, human beings develop a conservative attitude both when it comes to adapting to novelty and when it comes to food. This is why human beings are wary of foods they do not know, even if they are open to changes, and often do not give up foods they are familiar with (Sauner-Leroy, 2014: 161).

The choices people make between foods determine what nutrients enter the body and this affects food production systems through consumer demand. The individual's food choices form the basis of eating and drinking habits (Furst et al., 1996: 247). The food choice process includes not only decisions based on conscious thinking but also decisions that are automated, habitual and subconscious (Herne, 1995: 13). On an individual level, taste or sensory appeal is also related to habits such as liking and disliking (Steptoe, Pollard & Wardle, 1995: 268).

When an article in the field of psychology is examined, it is observed that food choice in general is influenced by cultural, anthropological, historical, sociological and philosophical perspectives of belief and value systems (Robinson & Getz, 2014: 692). Food choice is defined as a complex reaction that occurs when individuals acting within the framework of race, religion, tradition, economic situation and environmental conditions are influenced by physiological, psychological, biochemical, social, educational and sensory factors (Khan, 1981: 129). In other words, both individual and social factors are effective in food choice (Furst et al., 1996: 247).

In addition to sensory properties such as taste, smell, texture, food choice also has the effect of non-sensory factors such as expectations and attitudes related to food, health, price, ethical concerns and the mood of the individual (Prescott et al., 2002: 489). Food choice can be influenced by a wide range of factors such as the food itself, the person who made the choice, and the external economic and social environment in which the choice has been made (Kim, Lee & Yoon, 2012: 377). It is clear that food choice is shaped by a wide range of geographical, social, psychological, religious, economic and political factors (Fieldhouse, 1995: 1). Healthy eating, weight control, anxiety about body weights, on the other hand, are the important determinants of individuals' food choice. Stress and negative emotions can also affect food choice and consumption (Steptoe, Pollard & Wardle, 1995: 268).

Mak, Lumbers, Eves and Chang (2012: 930) suggest that potential factors affecting tourist food consumption can be grouped under three main

headings: tourist, destination food, and destination environment. The food in the destination contain many components such as taste, aroma, texture and appearance, content of the dish, and cooking methods. The destination environment includes the physical elements of gastronomic image/identity, marketing communication, service delivery and service environment, that is, within the consumption environment. The focus of tourism is people, i.e., the tourists. Therefore, the authors mention that tourists who are the focus of food consumption in tourism are the most important factor affecting food consumption in tourism. First of all, tourists are also under the influence of many factors when consuming any food during their trip. By synthesizing opinions from food consumption and sociological research, researchers identified five important socio-cultural and psychological factors affecting tourist food consumption. These factors which are affected by the food consumption process of the tourist were defined as cultural and religious factors, socio-demographic factors, food-related personality traits (psychological factors), past experiences, motivational factors, and they emphasized that these five factors are potentially related to each other. The physiological features of the model such as hunger, satiety, and thirst, which are effective when eating during the tourist's travel period, were ignored due to the restriction of the literature.

Theory of planned behavior

The Theory of planned behavior (TPB) has been developed by Azjen (1991) to explain the relationship between attitude and behavior, more specifically, when and how attitudes affect behavior (Cingöz, 2019: 81). This theory is fundamentally based on the theory of reasoned action, which assumes that people are rational, use all the information that can be obtained before deciding whether to conduct a particular behavior, and evaluates the possible consequences of their actions (Liao, Chen & Yen, 2007: 2809; Ramkissoon & Nunkoo, 2010: 64). According to Theory of Planned Behavior, social behavior of people is under the control of certain factors and occurs in a planned way due to certain reasons (Erten, 2002: 220).

The Theory of Planned Behavior is an extension of the theory of reasoned action that assumes that behaviors are completely in voluntary control (Chow & Chen, 2009: 136; Seyal et al., 2017: 6). According to ToPB model, one's behavioral intent depends not only on individual factor and social impact, but also on perceived control to perform certain behaviors (Setyawan et al., 2018: 146). In this regard, the fact that the theory of reasoned action explains only the voluntary behavior of the individual limits this model and Ajzen (1991) included an additional variable to the model to overcome this (Chan & Lau, 2002: 11; Gallant, 2014: 20). This control component, called perceived behavioral control (PBC), is the general perception of control that the person has over a particular behavior (Kim, Jeong & Hwang, 2013: 170; Hackman & Knowlden, 2014: 102).

In the Theory of Planned Behavior, intentions represent a person's motivation, conscious plan or decision to make an effort to perform the behavior. The model assumes that there are three conceptually independent intent determinants. The first is attitude towards behavior. This component means the evaluation of ideas, events, object, people and behavioral results. In other words, it expresses the degree to which the person evaluates such behavior positively or negatively, i.e., his/her personal belief towards such behavior. The second determinant is a social factor called the subjective norm; it means perceived social pressure to perform or not to perform behavior. Subjective norms are precautionary norms in which others encourage behavior, and they are descriptive norms in which others, including community groups, behave the same. The third and final determinant is perceived behavioral control based on the individual's perception of the ease or difficulty of performing the relevant behavior. This component is assumed to reflect expected barriers to behavior based on an individual's past experience with a behavior (Beck & Ajzen, 1991: 286; Conner, Smith & McMillan, 2004: 72; Chow & Chen, 2009: 136; Cheon et al., 2012: 1056; Mullan et al., 2013: 1639; Zhou et al., 2013: 336; Hackman & Knowlden, 2014: 102; Ho & Sae-Jong, 2017: 147; Seyal et al., 2017: 6; Zaib, 2017: 27-28; Haddad, Harahsheh & Harb, 2019: 451).

The planned behavior model includes both personal and social components. Attitudes towards behavior and perceived behavioral control in predicting human behavior, personal factors and subjective norms are considered as social factor (Cheng & Lam, 2008: 554). People may have a vast number of beliefs about any behavior (Merican, 2015: 5). Personal beliefs influence attitudes towards behavior (Armitage & Christian, 2003: 190), subjective norm of behavior and perceived behavioral control. These three variables determine the strength of intent to perform behavior when a behavioral opportunity arises (Zhou et al., 2013: 336).

It is accepted that gastronomic experiences play a role in determining perceptions and satisfaction of the overall travel experience, and that food affects the attitudes, decisions, and behaviors of tourists (Henderson, 2009: 318). In line with the purpose of this study, several researchers (Van Hooft et al., 2005: 135; Raygor, 2016: 35) state that some external variables such as socio-demographic, culture, personality, and motivational factors indirectly influence intent and behavior, ultimately anticipating intentions and behaviors.

Method

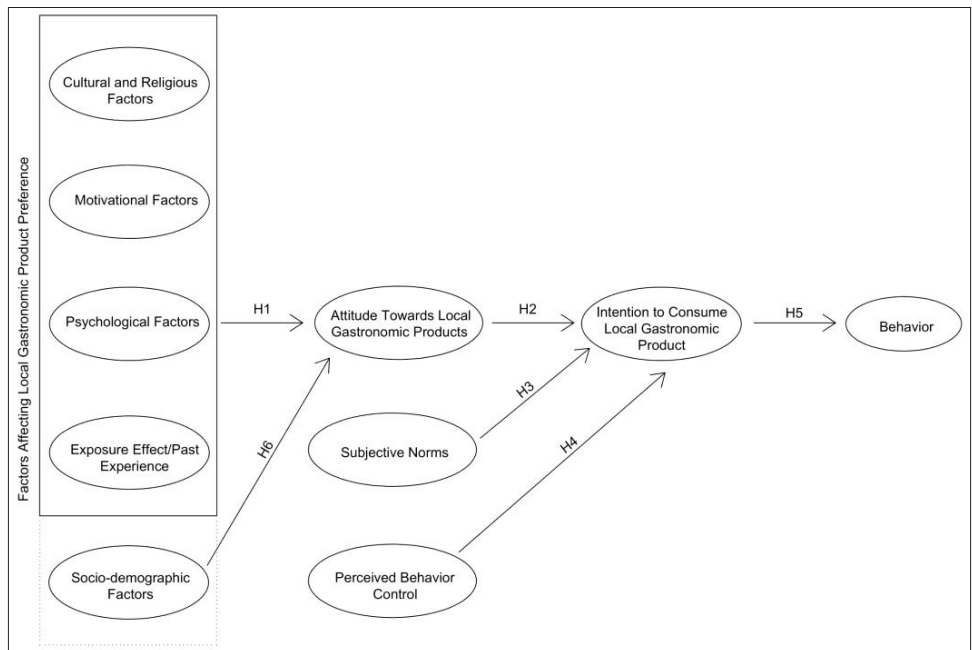
Model and hypotheses of the research

The model of the research consists of two scales: planned behavior and factors that are effective in local gastronomic product preferences. Each dimension will be examined individually; as there are relationships between them. In the

literature, it is argued that, as the sub-dimensions of factors affecting the local gastronomic product preferences, culture (Pizam & Sussmann, 1995; March, 1997; Nield, Kozak & LeGrys, 2000; Torres, 2002; Quan & Wang, 2004; Chang, Kivela & Mak, 2010; Yurdigül, 2010; Sağır, 2012; González Martínez, 2015; Wu, 2014), religion (Hassan & Hall, 2004; Hatipoğlu, 2010; Gürhan, 2017), and motivation factors (Van Trijp & Steenkamp, 1992; Kim, Eves & Scarles, 2009; Chang, Kivela & Mak, 2010; Shin, 2014; Bayrakçı & Akdağ, 2016), as well as the sub-dimensions of psychological factors, one of the factors affecting the local gastronomic product preferences, food neophobia (Hafiz et al., 2014; Pliner & Hobden 1992 ; Ritchey et al., 2003) and food neophilia (Van Trijp & Steenkamp, 1992; Hafiz et al., 2014) have an impact on attitude towards food preference behavior. Besides, in the research studies, socio-demographic factors such as gender, education, age, and income of the individual (Khan, 1981; Wilson, 1989; Herne, 1995; Hamilton, McIlveen & Strugnell, 2000; Black & Campbell, 2006 Wadolowska, Babicz-Zielinska & Czarnocinska, 2008) were found to be determinants of food preference.

As a result of the literature review, the hypotheses developed regarding the proposed theoretical model of the research (Figure 1) and the variables in the model are presented below.

Figure 1: Proposed theoretical research model

Many studies have been conducted on the factors affecting local food preference in tourism (Kim, Eves & Scarles, 2009; Gonzalez Martinez, 2015; Şengel et al.,

2015; Bayrakçı & Akdağ, 2016; Alphan, 2017; Diken, 2018; Nisari, 2018; Semerci, 2018). It has been revealed in various studies that the main variables of this research, culture (Sheldon & Fox, 1988; Pizam & Sussmann, 1995; March, 1997; Nield, Kozak & LeGrys, 2000; Torres, 2002), religion (Hassan & Hall, 2004; Hatipoğlu, 2010), motivational factors (Fields, 2003; Park, Reisinger & Kang, 2008; Kim, Eves & Scarles, 2009; Kim, Goh & Yuan, 2010; Chang, 2011; Chang & Yuan, 2011; Pearson et al., 2011; Yurtseven & Kaya, 2011; Kim & Eves, 2012; Mak et al., 2012; Kodaş, 2013; Mak et al., 2013; Brokaj, 2014; Demirci et al., 2015; González Martínez, 2015; Bayrakçı & Akdağ, 2016; Frisvoll, Forbord & Blekesaune, 2016; Kodaş & Özel, 2016; Alphan, 2017; Levitt et al., 2017; Mak et al., 2017; Diken, 2018; Girgin, 2018; Mak, 2018; Nisari, 2018; Semerci, 2018; Semerci & Akbaba, 2018; Serçek, 2018; Agyeiwaah, Otoo, Suntikul & Huang, 2019), psychological factors (Kodaş, 2013), past experiences (Chang, Kivela & Mak, 2010; Ryu & Jang, 2006; Ryu & Han, 2010), and socio-demographic factors (Wilson, 1989; Herne, 1995; Wadolowska, Babicz-Zielinska & Czarnocinska, 2008; Lin & Ding, 2019) significantly affect the food consumption of tourists. In line with this information, H1 and H6 hypotheses have been developed.

H1: Factors influencing preference for local gastronomic products have an impact on attitude towards local gastronomic products.

H1a: Cultural and religious factors have an impact on attitude towards local gastronomic products.

H1b: Motivational factors have an impact on attitude towards local gastronomic products.

H1c: Psychological factors have an impact on attitude towards local gastronomic products.

H1d: Exposure effect/Past experiences have an impact on attitude towards local gastronomic products.

When the studies conducted are examined, it is seen that within the scope of planned behavior theory, attitude, subjective norm, and perceived behavioral control have important effects on the formation of behavioral intentions (Arvola et al., 2008; Shin, 2014; Raygor, 2016). Moreover, studies using Planned Behavior Theory on eating behavior in tourism (Akkuş, 2013; Wu, 2014; Işın, 2018) have been examined, and it has been observed that attitude towards behavior, subjective norms and perceived behavioral control have an effect on intention. From this point of view, it is thought that attitude, subjective norm, and perceived behavioral control will have an effect on tourists' intention to consume local gastronomic products and H2, H3, H4 hypotheses have been developed.

H2: The attitude towards local gastronomic products has an impact on the intention to consume local gastronomic products.

- H3:** Subjective norms have an effect on the intention to consume local gastronomic products.
- H4:** Perceived behavioral control has an impact on the intention to consume local gastronomic products.
- H5:** There is a significant difference from the past behaviors based on local gastronomic product consumption intent.
- H6:** There is a significant difference in attitudes towards local gastronomic products according to socio-demographic factors.

Population and sample of the research

While determining the research universe, the border statistics for 2019 have been examined and it has been determined that Istanbul is the province where foreign visitors entered the most. From this perspective, foreign tourists who visit Istanbul make up the universe of this research for the purpose of the research. After determining the universe of the research, the action that should be taken is to determine the size of the sample. In 2019, calculations have been made according to the sample formula on the number of foreign visitors to Istanbul (14.906.663) and it has been revealed that the sample of research should be at least 384. In the research, convenience sampling method was used.. The research was conducted in November and December (2019) and 401 surveys have been collected.

Data collection tools and techniques

A survey form has been used as a data collection tool in the research. Before performing the data collection process of the research, two different scales have been determined by reviewing the literature and testing the validity of the research in accordance with its purpose. Based on the work of Mak and associates (2012) to determine the factors that are influential in the preference for local gastronomic products, a scale of four dimensions has been used, including "Cultural and Religious Effects", "Motivational Factors", "Psychological Factors" and "Pure exposure effect/past experience" developed by González Martínez (2015). There are a total of 53 statements on the scale. The research has also used a widely adopted version of the Theory of Planned Behavior developed by Ajzen (1991), also known as the Ajzen Model, adapted by Wu (2014) for food consumption by compiling different studies. There are four dimensions and 17 statements on this scale: "Attitude Towards Behavior", "Subjective Norm", "Perceived Behavioral Control", and "Intent". A 5-point Likert scale has been used in the study (1: Strongly Disagree, 2: Disagree, 3: Neither Agree nor Disagree 4: Agree 5: Strongly Agree). In addition to the scales to be used in the research, some questions about the socio-demographic factors have been added to the survey as the socio-demographic factors have

been among the factors influential in the local gastronomic product preference. Thus, the research survey consists of a total of three parts.

Findings

In the findings section of the study, first of all, in order to reveal the demographic characteristics of the participants; answers have been sought to questions about gender, marital status, age, level of education, annual income, nationality, occupation, purpose and number of arrivals in Istanbul, duration of stay and local gastronomic product consumption status. Findings on the socio-demographic characteristics of the 401 foreign tourists who participated in the study are provided in Table 1 and Table 2.

Table 1: Socio-demographic characteristics of the respondents

	Variables	n	%
Gender	Male	203	50,6
	Female	198	49,4
Marital status	Married	173	43,1
	Single	228	56,9
Age	20 years and below	66	16,5
	21-40 years	184	45,9
	41-55 years	98	24,4
	56 and above	53	13,2
Education level	Less than High School	43	10,7
	High School / GED	81	20,2
	2-year College Degree	46	11,5
	4-year College Degree	185	46,1
	Masters/ Doctoral Degree	46	11,5
Annual household income	Under \$25,000	155	38,7
	\$25,001 - \$74,999	163	40,6
	\$75,000 – and over	83	20,7

Table 1 (More): Socio-demographic characteristics of the respondents

	Variables	n	%
Nationality	German	177	44,1
	American	27	6,7
	Russian	21	5,2
	English	17	4,2
	Bulgarians	14	3,5
	Spanish	13	3,2
	Dutch	12	3,0
	French	10	2,5
	Italian	9	2,2
	Others	99	23,7
Profession	Student	116	28,9
	Self Employed	94	23,4
	Civil Servant	80	20,0
	Retired	20	5,0
	Engineer	18	4,5
	Missing Data	15	3,7
	Business Man / Woman	15	3,7
	Housewife	13	3,2
	Lawyer	11	2,7
	Employee	7	1,7
	Banker	6	1,5
	Architect	4	1,0
	Unemployed	2	0,5

When table 1 is examined; it is observed that 50.6% of the participants are male and 49.4% are female. Among the participants, 43.1% are married and 56.9% are single. When looking at the age distributions of the participants, it has been observed that 16.5% are aged 20 and below, 45.9% are 21-40 years old, 24.4% are 41-55 years old and 13.2% are aged 56 and above. 10.7% of respondents had an educational level less than high school, 20.2% are graduates of high school and equivalent schools, 11.5% have associate degrees, 46.1% have undergraduate degrees and 11.5% have graduate degrees. It has been found that 38.7% of respondents have an annual income of \$25,000 and below, 40.6% have an annual income of \$25,001-\$74,999, and 20.7% have an annual income of \$75,000 or more. When the first five places in the nationalities of the tourists who participated in the study are examined, Germans are first with 44.1%, Americans are second with 6.7%, Russians are third with 5.2%, English are fourth with 4.2%, and Bulgarians are in fifth place with 3.5%. 28.9% of the

participants are students, 24.4% are self-employed individuals and 20% are civil servants. The remaining 27.7% include members of other professions.

Table 2: Findings regarding the answers given by respondents to the questions about İstanbul

Variables		n	%	
Purpose of coming to İstanbul	Holiday	Yes	189	47,1
		No	212	52,9
	Cultural Trip	Yes	102	25,4
		No	299	74,6
	Entertainment	Yes	88	21,9
		No	313	78,1
	Health	Yes	22	5,5
		No	379	94,5
	Shopping	Yes	52	13,0
		No	349	87,0
	Business	Yes	90	22,4
		No	311	77,6
	Food	Yes	39	9,7
		No	362	90,3
	Other	Yes	37	9,2
		No	364	90,8
Coming to İstanbul before	No	176	43,9	
	1-2 times	98	24,4	
	3-4 times	61	15,2	
	5 or more	66	16,5	
Length of stay	-	73	18,2	
	1-3 nights	99	24,7	
	4-6 nights	117	29,2	
	7+ nights	112	27,9	
Consumed local gastronomic products during the visit to İstanbul	yes	112	27,9	
	No	289	72,1	
Local gastronomic product / products consumption in previous travels	Yes	242	60,3	
	No	159	39,7	
Toplam		401	100,0	

The answers given by the tourists the survey questions about İstanbul are given in Table 2. According to the chart, 47.1% of the participants visited İstanbul for holidays, 25.4% of them for cultural trips, 22.4% of them for business, 21.9% of them for entertainment, 13.0% of them for shopping, 9.7% of them for food, and 5.5% of them for health purposes. 9.2% of the respondents visited

for other purposes (such as education, school trip, family and friend visit). While 43.9% of respondents came to Istanbul for the first time, 24.4% had been to Istanbul 1-2 times before, 15.2% had been in Istanbul 3-4 times before and 16.5% had been in Istanbul 5 and more times. When the duration of the stay of tourists in Istanbul is examined; it has been found that 18.2% are day-to-day, 24.7% are between 1-3 nights, 29.2% are between 4-6 nights and 27.9 are 7 nights or more. 27.9% answered yes and 72.1% answered no to the question of whether participants consumed local gastronomic products during their visit to Istanbul. It has been found that the participants generally consumed local gastronomic products such as doner, kebab, pita, steak tartar a la turca, manti, ayran, Turkish coffee, marshmallows, and baklava. Considering the states of participants' consumption of local gastronomic product(s) on their previous travels, it has been observed that the answers of 60.3% of the participants were yes while those of 39.7% of them were no. The respondents whose answers to this question were yes gave the examples of Italy-pizza/risotto, France/Paris-wine/cheese, China-noodle, Japan-ramen/sushi, and Mexico-fajita/tacos.

In this research, the scales which were originally in English language have been used. Since the sample group of the study consisted of foreign tourists, the scales have been translated into three different languages by professional translators.. Reliability analysis has been performed on the data obtained from the scales to measure whether the scales are understandable by the sample group. It has been determined that the results of the reliability analysis are above the accepted values. Based on these results, the main research data have been collected and explanatory factor analysis (EFA) has been used to test the construct validity of the scales used. The results of the factor analysis applied to the "Factors Effective in Local Gastronomic Product Preference Scale" has demonstrated that it is appropriate to remove a total of 15 items that received a factor value below 0.40 from the scale. The results of the factor analysis carried out with the remaining 39 items after such items are removed from the scale are presented in Table 3.

Table 3: The results of the EFA: The effective factors in local gastronomic product preference

Original Scale	Scale Items	Factors								Total Correlation Coefficients
		F1	F2	F3	F4	F5	F6	F7	F8	
G14	MF1	0,694								0,597
G3	MF2	0,666								0,563
G4	MF3	0,620								0,523
G13	MF4	0,603								0,495
G15	MF5	0,588								0,494
G6	MF6	0,564								0,475
G16	MF7	0,557								0,527
G42	MF8	0,525								0,533
G7	MF9	0,515								0,492
G8	MF10	0,501								0,465
G24	MF11	0,500								0,491
G44	MF12	0,476								0,528
G37	MF13	0,455								0,464
G45	MF14	0,423								0,443
G39	FNP1		0,739							0,551
G38*	FNP2		0,667							0,474
G35*	FNP3		0,662							0,555
G36*	FNP4		0,583							0,472
G23	FNP5		0,539							0,389
G49	EE1			0,761						0,528
G48	EE2			0,740						0,567
G52	EE3			0,703						0,531
G51	EE4			0,662						0,557
G50	EE5			0,591						0,426
G46	FN1				0,719					0,462
G41	FN2				0,661					0,500
G43	FN3				0,596					0,423
G12	FN4				0,537					0,454
G11	FN5				0,441					0,391
G17	CF1					0,727				0,389
G18	CF2					0,706				0,482
G19	CF3					0,664				0,450
G25	CF4					0,481				0,339
G22	GSE1						0,751			0,606

Table 3 (More): The results of the EFA: The effective factors in local gastronomic product preference

		Factors								Total Correlation Coefficients
Original Scale	Scale Items	F1	F2	F3	F4	F5	F6	F7	F8	
G21	GSE2						0,742			0,606
G54	PE1							0,797		0,531
G53	PE2							0,777		0,531
G10	HF1								0,832	0,521
G9	HF2								0,795	0,521
Reliability		0,857	0,726	0,752	0,691	0,634	0,755	0,692	0,685	0,831
Variance Explained (%)		12,257	7,179	7,029	6,437	5,365	4,993	4,590	4,351	52,200
Eigenvalue (λ)		6,573	3,447	2,685	2,023	1,668	1,430	1,278	1,253	
KMO = 0,812; $\chi^2(741) = 4738,326$; Bartlett's Test (p) = 0,000										
* These variables were asked negatively on the scale and were reverse coded during analysis.										

The original structure of the scale consists of 54 items and four dimensions. Following the removed items, it was observed that the scale structure consisted of 39 items and eight dimensions. As a result of the factor analysis, food neophobia and food neophilia statements under the dimension of “Psychological Factors” in the original scale and the statements of exposure and past experience under the dimension of “Exposure Effect and Past Experience” were separated and created as new dimensions. Besides, it was determined that the statements for the exchange of health and gastronomic products under the dimension of “Motivational Factors” constitute separate dimensions. In line with these results, the 1st factor is named as “**Motivational Factors (MF)**”, the 2nd factor as “**Food Neophobia (FNP)**”, the 3rd factor as “**Exposure Effect (EE)**”, the 4th factor as “**Food Neophilia (FN)**”, the 5th factor as “**Cultural Factors (CF)**”, the 6th factor as “**Gastronomic Shopping Experience (GSE)**”, the 7th factor as “**Past Experience (PE)**”, and the 8th factor as “**Health Factor (HF)**”. These eight factors resulting from explanatory factor analysis explain 52,200% of the total variance. Cronbach’s Alpha coefficient (α) was found to be 0.831 and have good reliability. The total correlation coefficients of the statement expressing the statement strength obtained as a result of the confidence analysis ranged from 0.339 to 0.606.

As a result of the explanatory factor analysis on the Theory of Planned Behavior Scale, it was determined to remove a total of three items that were found to be overlapping items from the scale. The results of the repeated factor

analysis with the remaining 14 items after the items are removed from the scale are included in Table 4. As a result of the analysis, KMO value has been determined to be 0.876. In line with this result, it has been concluded that the samples are adequate to perform a factor analysis. Moreover, when the results of the Bartlett Sphericity Test were examined, it was observed that the chi-square value is acceptable ($\chi^2(91) = 2023,755$; $p = 0.000$ / $p < 0.05$).

Table 4: The EFA results of the Theory of Planned Behavior Scale

Original Scale	Scale Items	Factors				Total Correlation Coefficients
		F1	F2	F3	F4	
Interesting	ATB1	0,768				0,604
Good	ATB 2	0,720				0,675
Important	ATB 3	0,703				0,597
Enjoy	ATB 4	0,692				0,643
Desirable	ATB 5	0,655				0,604
L9	I1		0,757			0,649
L10	I2		0,739			0,638
L8	I3		0,707			0,612
L3	SN1			0,848		0,610
L1	SN2			0,839		0,689
L2	SN3			0,647		0,592
L6	PBC1				0,775	0,411
L7	PBC2				0,770	0,300
L5	PBC3				0,484	0,289
Reliability		0,823	0,791	0,788	0,516	0,855
Variance Explained (%)		22,003	16,522	14,755	10,696	63,976
Eigenvalue (λ)		5,283	1,486	1,247	0,941	

KMO = 0,876; $\chi^2(91) = 2023,755$; Bartlett's Test (p) = 0,000

The original structure of the planned behavior scale consists 17 items and four dimensions. Following the removed items, it was observed that the scale structure consisted of 14 statements and four dimensions. These four factors resulting from the EFA explain 63.976% of the total variance. Cronbach's Alpha coefficient (α) was found to be 0.855 for the overall scale. According to this finding, it can be said that the scale has a high degree of reliability. The total correlation coefficients of the item expressing the item strength obtained as a result of the confidence analysis ranged between 0.289 and 0.689. The items under four dimensions resulting from the EFA analysis are in line with the original scale. The 1st Factor has been named as "**Attitude Towards Behavior (ATB)**", the 2nd factor as "**Intention (I)**", the 3th factor as "**Subjective Norm (SN)**", and the 4th factor as "**Perceived Behavior Control (PBC)**".

The hypotheses and sub-hypotheses created for these scale dimensions were updated as follows in the study together with the explanatory factor analysis applied to the scale of factors influential in local gastronomic product preference.

Current hypotheses of research

H1: Factors influencing preference for local gastronomic products have an impact on attitude towards local gastronomic products.

H1a: Motivational factors have an impact on attitude towards local gastronomic products.

H1b: Food neophobia has an impact on attitude towards local gastronomic products.

H1c: Exposure has an impact on attitude towards local gastronomic products.

H1d: Food neophilia has an impact on attitude towards local gastronomic products.

H1e: Cultural factors have an impact on attitude towards local gastronomic products.

H1f: The gastronomic shopping experience has an impact on the attitude towards local gastronomic products.

H1g: Past experience has an impact on attitude towards local gastronomic products.

H1h: The health factor has an impact on attitude towards local gastronomic products.

H2: The attitude towards local gastronomic products has an impact on the intention to consume local gastronomic products.

H3: Subjective norms have an effect on the intention to consume local gastronomic products.

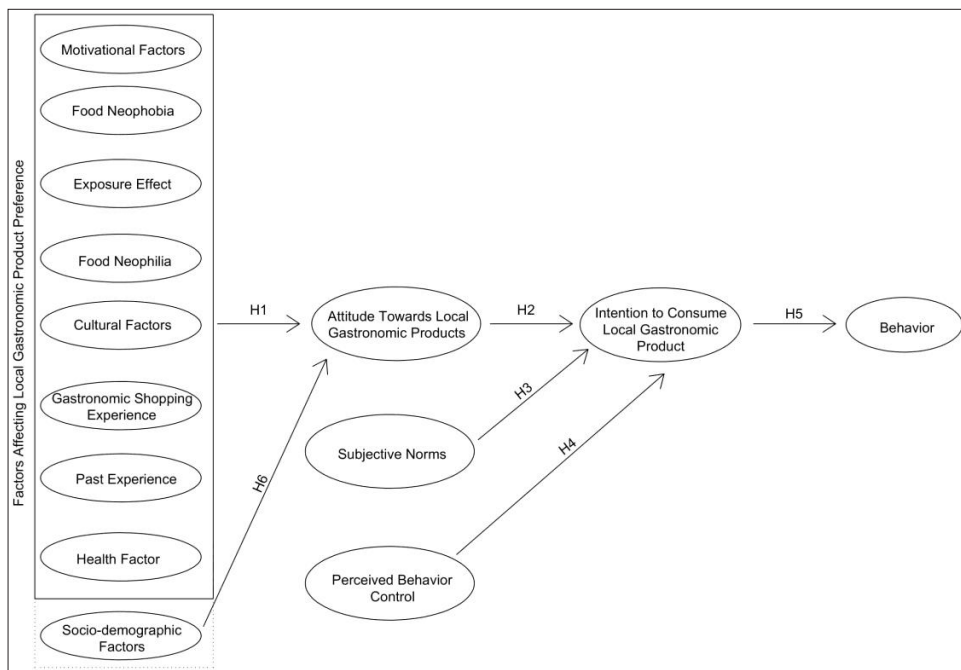
H4: Perceived behavioral control has an impact on the intention to consume local gastronomic products.

H5: There is a significant difference from the past behaviors based on local gastronomic product consumption intent.

H6: There is a significant difference in attitudes towards local gastronomic products according to socio-demographic factors.

In line with the updated hypotheses, the proposed theoretical model of the research has also been updated as follows (Figure 2).

Figure 2: Proposed current theoretical research model

Testing the hypotheses of the research

Table 5 includes the results of the multiple linear regression analysis carried out to determine the effect of the factors influential in local gastronomic product preference on attitude towards local gastronomic products.

Table 5: Regression analysis for the H1 hypothesis and sub-hypotheses

Independent Variables	β	t	p	Tolerance	VIF	Result
Motivational Factors	,476	9,810	,000*	,587	1,703	Supported
Food Neophobia	,150	3,330	,001*	,684	1,463	Supported
Exposure Effect	,095	2,398	,017*	,875	1,143	Supported
Food Neophilia	,091	2,031	,043*	,687	1,456	Supported
Cultural Factors	,097	2,398	,017*	,838	1,194	Supported
Gastronomic Shopping Experience	,105	2,458	,014*	,763	1,311	Supported
Past Experience	,075	1,941	,053	,934	1,071	Not supported
Health Factor	-,039	-1,002	,317	,902	1,108	Not supported
R²(A-R²)	F	p	Durbin-Watson			
,458 (,447)	41,345	,000	1,921			

*p<0,05, (A-R²)=Adjusted R²

When table 5 is examined, the values $F= 41,345$ and $p= ,000$ for the model show that the regression model created is significant as a whole. The value R^2 means that what percentage of the dependent variable is explained by the independent variables. When the number of independent variables in the model is increased, Adjusted R^2 value should be looked at. The Durbin-Watson test indicates autocorrelation in the model, and values between 1.5 and 2.5 indicate that there is no autocorrelation (Kalaycı, 2009: 267). Furthermore, VIF (Variance Inflation Values) values, which indicate whether there is a cohesion between the independent variables must be lower than 10 and the tolerance values of the model must be higher than 0.2 (Alpar, 2014: 414). The dependent variables' (attitude towards local gastronomic products) explanation ratio of the independent variables (motivational factors, food neophobia, exposure, food neophilia, cultural factors, gastronomic shopping experience, past experience and health factor) in the model is 44.7% (Adjusted $R^2 = ,447$). In other words, 44.7% of the attitude towards local gastronomic products is explained by factors that are effective in the preference for local gastronomic products. The Durbin-Watson value of the model is 1,921, and this indicates that there is no autocorrelation in the model. In addition, it is observed that the VIF values of the model are below 10 and the tolerance values are above 0.2. F statistics are used to test whether the model is significant as a whole and t statistics is used to test whether the variables are individually significant. Beta (β) is the order of importance of independent variables and indicates that the variable with the highest β value is the most important independent variable (Kalaycı, 2009: 268). In line with this information, the dimensions of "Motivational Factors", "Food Neophobia", "Exposure", "Food Neophilia", "Cultural Factors" and "Gastronomic Shopping Experience" related to the factors influential in the preference for local gastronomic products at the significance level of $p<0.05$ have a positive and significant effect on the attitude towards local gastronomic products. It is possible to say that the "Motivational Factors" with the highest β value is the most important variable in explaining the attitude towards local gastronomic products. This is followed respectively by the dimensions "Food Neophobia", "Gastronomic Shopping Experience", "Cultural Factors", "Exposure" and "Food Neophilia". However, it has been found that there is no significant relationship between the dimensions of "Past Experience" ($p= ,053$) and "Health Factor" ($p=,317$) and attitude towards local gastronomic products at the significance level of $p<0.05$. Accordingly, the hypotheses H1a, H1b, H1c, H1d, H1e and H1f hypotheses are supported; while the hypotheses H1g and H1h are not supported.

Table 6 includes the results of multiple linear regression analysis carried out to determine the impact of attitude, subjective norms, and perceived behavioral control towards local gastronomic products, which are among the TPB sub-dimensions, on the intention to consume local gastronomic products.

Table 6: Regression analysis of H2, H3, and H4 hypotheses

Independent Variables	β	t	p	Tolerance	VIF	Result
Attitude Towards Local Gastronomic Products	,485	11,459	,000*	,776	1,289	Supported
Subjective Norm	,219	5,134	,000*	,766	1,305	Supported
Perceived Behavioral Control	,138	3,518	,000*	,901	1,110	Supported
R ² (A-R ²)	F	p	Durbin-Watson			
,449 (,445)	107,885	,000	1,924			

*p<0,05, (A-R²)=Adjusted R²

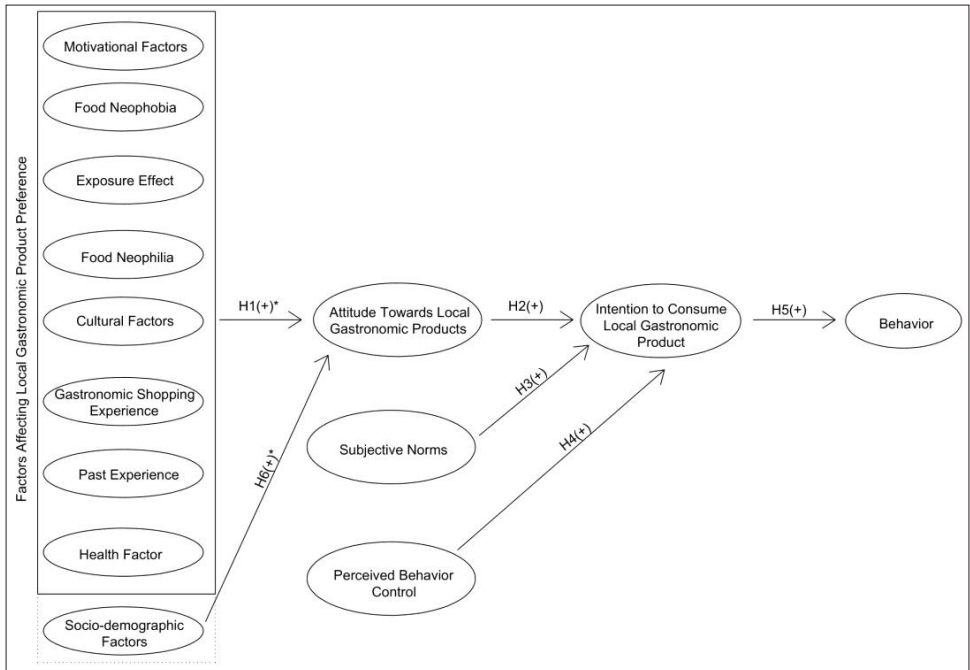
According to the analysis results provided in Table 6, with respect to the model, $F=107,885$ and $p=,000$ values are achieved at the significance level of $p<0,05$. It is possible to state that the regression model created as a result of these values is significant as a whole. The independent variables' (attitude towards local gastronomic products, subjective norm and perceived behavioral control) explanation ratio of the dependent variable (intention to consume local gastronomic products) in the model is 44.5% (Adjusted $R^2 =,445$). Based on this result, it can be stated that 44,5% of the intention to consume local gastronomic products is explained by attitude towards local gastronomic products, subjective norms and perceived behavioral control. In addition to these results, the Durbin-Watson value of model was found to be 1,924, therefore it can be stated that there is no autocorrelation in the model. It is observed that the VIF values of the model are below 10 and the tolerance values are above 0.2. When table 10 is examined, it is observed that "Attitude Towards Local Gastronomic Products", "Subjective Norm", and "Perceived Behavioral Control" dimensions related to ToPB dimensions have a positive and significant effect on the autocrine intention to consume local gastronomic products at a significance level of $p<0,05$. It is possible to say that the "Attitude Towards Local Gastronomic Products" with the highest β value is the most important independent variable in explaining the intention to consume local gastronomic products. These results indicate that the H2, H3 and H4 hypotheses are supported.

In line with the H5 hypothesis, the participants' behaviors according to their intention to consume local gastronomic products T test was applied to see if there is a significant difference. According to the test results, a statistically significant difference was found between the scores of the local gastronomic product intention to consume according to the answers given by the participants to the questions about past behavior ($t= 6,059$; $p= 0,000$). As a result, the H5 hypothesis is supported.

In the research, T-test (gender and marital status) and ANOVA analyses (education status, nationality and annual income) were conducted on whether there is a significant difference in the attitudes of participants towards local gastronomic products based on their socio-demographic characteristics. In the results of the analyses, it was determined that there is a statistically significant difference between the attitude scores of the participants towards local gastronomic products only based on their annual income ($F= 5,287$; $p= 0,005$). Bonferroni, a binary comparison method, was used to find the group that made a difference. As a result of the analysis, it was found that the attitude score averages of participants with an annual income of \$75,000 and above for local gastronomic products are higher compared to those with an annual income of \$25,000 per year and less. As a result, the H6 hypothesis is partially supported.

The resulting model of the research, which was confirmed to be statistically significant at the end of the research, is presented in Figure 3.

Figure 3: Result model of the research

* The hypothesis is partially supported.

Conclusion

Local gastronomic products are important cultural expressions of a country's attractiveness and image. The consumers of local gastronomic products produced in a destination are not just local people living in that destination.

Foreign tourists visiting the destination are also among the potential consumers. Because, in general, food and beverages constitute important parts of the touristic activities and in some cases even their focus.

In the current literature, local gastronomic products are considered as an attraction to attract tourists to touristic centers, especially in terms of gastronomic tourism. However, some researchers note that local gastronomic products can also be an obstacle to tourism, and while tourists travel for innovation, they still have to be familiar with food in the destination to some extent to enjoy their food experience. Because even if tourists are willing to try local gastronomic products during their visit, various factors can affect the eating behavior of tourists, causing them to reject local gastronomic products.

Consumer behavior generally includes interactions between people's thoughts, feelings and actions, and the environment. In marketing, a number of studies draw particular attention to consumers' behavior towards local gastronomic products and how consumers identify and perceive local food and factors that influence purchasing decisions. Despite the consumers' great interest in local gastronomic products, research on factors that can help explain consumer behavior towards local gastronomic products is still neglected. This makes it necessary to determine the target market before local gastronomic products are used in terms of gastronomic tourism in international marketing activities. However, before determining the target market, it is required to examine the attitudes, intentions and behaviors of foreign tourists in the current tourism market towards the factors that are influential in the local gastronomic product preference. Therefore, the study was carried out with foreign tourists of different nationalities who visit Turkey. The primary objective of the research is to determine the factors influencing the preference for local gastronomic products which affect the attitudes of foreign tourists on local gastronomic products, the local gastronomic product consumption intentions and therefore their eating and drinking behavior.

As a result of the analysis, it was revealed that motivational factors are the most effective factors which affect the attitude towards local gastronomic products. Based on this result, it can be deduced that the positive motivations of individuals regarding local gastronomic products will positively affect their attitudes towards gastronomic products and therefore their intention to consume local gastronomic products. In this regard, Park, Reisinger, and Kang (2008) found that the local food motivations of tourists positively affected their intention to participate in food festivals. A considerable amount of research on local food motivations in the literature (Kim, Goh & Yuan, 2010; Chang & Yuan, 2011; Pearson et al., 2011; Yurtseven & Kaya, 2011; Kim & Eves, 2012; Mak et al., 2012; Kodaş, 2013; Mak et al., 2013; Brokaj, 2014; Demirci et al.,

2015; González Martínez, 2015; Bayrakçı & Akdağ, 2016; Frisvoll, Forbord & Blekesaune, 2016; Kodaş & Özel, 2016; Alphan, 2017; Levitt et al., 2017; Mak et al., 2017; Diken, 2018; Girgin, 2018; Mak, 2018; Nisari, 2018; Semerci, 2018; Semerci & Akbaba, 2018; Serçek, 2018; Agyeiwaah, Otoo, Suntikul & Huang, 2019) support this result of the research.

As a result of the study, it was found that the second most important factor affecting the attitude towards local gastronomic products is food neophobia. The high neophobia towards local food negatively affects the consumption intentions of local gastronomic products due to its attitude towards local gastronomic products. Kim, Lee, and Yoon (2012), Nordin and associates, (2014), and Henriques, King and Meiselman (2009) found that food neophobia is effective in eating behavior, which is similar to these research results.

The results of the study showed that exposure had an effect on the attitude towards local gastronomic products. This result can be interpreted as the fact that the frequent exposure to local gastronomic product promotions through billboards and Norden newspapers, TV and internet advertisements will positively affect the local gastronomic product consumption intentions of the individual. Based on the results of their study, Tse and Crofts (2005) found that tourists' re-exposure to local cuisine when visiting destinations they visited again increased awareness of the tourist regarding such cuisine and increased their preferences for these local foods in direct proportion.

It has been concluded that cultural factors influence the attitude towards local gastronomic products.. Kardes, Cronley, and Cline (2010: 261) mention that cultural differences can make major differences in consumer behavior. A study of the dimensions of culture by Dutch scientist Hofstede and his associates revealed that in countries such as Germany and Japan, individuals generally avoid uncertainty and have a low degree of risk-taking (Avcıkurt, 2009: 111-113). In a study conducted by Pizam and Sussmann (1995), it was found that Japanese, French, and Italian tourists prefer local food and beverages in the country they visit, namely, eat their own country cuisine while American tourists prefer local dishes unlike others (Pizam & Sussmann, 1995: 912). In this study, it was observed that tourists from US countries had a lot of food neophobia, contrary to the findings of Pizam and Sussmann's study (1995). In addition to these results, it was found that Bulgarian and American tourists are more exposed to advertisements for local gastronomic products than German tourists. Cultural factors have more impact on American tourists than on German tourists; German tourists were found to shop for more gastronomic products than American tourists. Finally, it was revealed that British tourists have more health concerns about local gastronomic reputations than German tourists.

In their study, Ryu and Jang (2006) found that past experiences influenced tourists' intention to consume local cuisine in destinations. However, in this research, it was found that past experiences do not have any effect on attitude towards local gastronomic products. In addition to past experience, the health factor has no effect on attitude towards local gastronomic products. Contrary to this study, Prescott and associates. (2002) mention that the health factor has an effect on food selection.

As a result of the multiple linear regression analysis conducted with the data obtained from the theoretical model of the research, it was found that the factors influential in the preference for local gastronomic products had an effect on the attitude towards local gastronomic products. Köster and Mojet (2007: 107) examined the impact of habits and past behaviors on future behaviors and found that past behaviors independently predict future behaviors. In other words, past behaviors are the means of intentions that are the precursors of the behavior to be carried out. In the current study, it was revealed that the intention to consume local gastronomic products had an effect on past behaviors. Based on this result, it is reasonable to state that the factors influential in the preference for local gastronomic products affect the intentions of tourists to consume local gastronomic products and therefore their eating behavior.

Based on the results of the second multilinear regression analysis performed in the study, it can be said that the attitude of foreign tourists towards local gastronomic products is the most important factor which affects their intentions, that reference groups such as family friends, i.e. subjective norms, are effective in local food consumption intentions, and that finally the local gastronomic product consumption intention is influenced by perceptual behavior controls (sources such as time and money). When studies on local foods and TPB were examined, the study conducted by Işın (2018), which is in line with the results of this research, found that the attitude, subjective norm, and perceived behavioral controls of tourists influenced their behavioral intentions. The study by Wu (2014) found that unusual local food consumption attitudes and quality of service attitudes, and subjective norms significantly affected intent. However, perceived behavioral control was found to have no impact on intent. The study by Akkuş (2013) shows similarity to that of Wu (2014). In Akkuş's (2013) study, the participants' attitudes towards behavior and subjective norms influenced their intention to travel for food purposes. However, it was found that perceived behavioral control does not influence the intentions of the participants. Furthermore, as a result of the independent t-test, a significant difference was found in the intention of the participants' past behavior to consume local gastronomic products. According to this conclusion and considering the evaluations in the field, it can be said that past behaviors have an impact on intent and are effective in predicting future behaviors.

The results of the present study showed that the most important factor affecting the local gastronomic consumption intention is the motivational factors. In line with this result, efforts can be made to encourage foreign tourists to consume local gastronomic products during their travels, especially by hotel businesses they stay at. Regarding this result, it is known that some hotel establishments allocate certain days of the week only to the concept of Turkish cuisine in their restaurants. This type of work should be done by the hotels in general. Besides, regional Turkish cuisine food competitions might be held for the recreational activities organized at the hotel, especially for foreign tourists, and tourists can experience local food preparation and production as well as tasting local dishes. In this way, it can be ensured that tourists become familiar with these products by showing that Turkish cuisine is not limited to such products as pide, kebab, and doner.

Food neophobia was found to be the second most important factor affecting the local gastronomic consumption intention. Neophobia generally refers to the fear of the unknown. Tourists, generally consider that doner, kebab, baklava, Turkish coffee, ayran, pide, lahmacun etc. belong to Turkish cuisine. It was observed that they consume local gastronomic products. However, Turkish cuisine has a wide variety apart from these products which are generally known by tourists. For this reason, on the websites where the government's promotional activities are carried out, images and mini videos of local gastronomic products of Turkish cuisine, recipes of these products, and Turkish cuisine culture's table etiquette and dining traditions can be included. Moreover, applications with local restaurants based on the region or province, tour routes for gastronomy tours, tour program and contact addresses of the agencies organizing the tour can also be included. Thus, foreign tourists can become familiar with local gastronomic products of Turkish cuisine. In addition, supporting the narrative on this subject, especially with photographic images and videos, may make foreign tourists want to experience these local gastronomic products.

References

- Agyeiwaah, E., Otoo, F. E., Suntikul, W. & Huang, W. J. (2019). Understanding culinary tourist motivation, experience, satisfaction, and loyalty using a structural approach. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 36 (3), 295-313.
- Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50 (2), 179-211.
- Akkuş, G. (2013). *Yemek turizmine katılma niyeti: Planlı davranış teorisi çerçevesinde bir inceleme*. [Doktora Tezi], Erciyes Üniversitesi.

- Alpar, R. (2014). *Spor, sağlık ve eğitim bilimlerinden örneklerle uygulamalı istatistik ve geçerlik-güvenirlilik*. Detay yayıncılık.
- Alphan, E. (2017). *Turistik destinasyonlarda yerel yiyecek tüketimine etki eden faktörler üzerine bir araştırma*. [Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Armitage, C. J. & Christian, J. (2003). From attitudes to behaviour: Basic and applied research on the theory of planned behaviour. *Current Psychology*, 22 (3), 187-195.
- Avcıkurt, C. (2009). *Turizm sosyolojisi: Genel ve yapısal yaklaşım*. Detay Yayıncılık.
- Bayrakçı, S. & Akdağ, G. (2016). Yerel yemek tüketim motivasyonlarının turistlerin tekrar ziyaret eğilimlerine etkisi: Gaziantep'i ziyaret eden yerli turistler üzerine bir araştırma. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 27 (1), 96-110.
- Beck, L. & Ajzen, I. (1991). Predicting dishonest actions using the theory of planned behavior. *Journal of Research in Personality*, 25 (3), 285-301.
- Beşirli, H. (2010). Yemek, kültür ve kimlik. *Milli Folklor*, 22 (87), 159-169.
- Black, I. & Campbell, C. (2006). Food or medicine? Choice factors for functional foods. *Journal of Food Products Marketing*, 12 (3), 19-27.
- Brokaj, M. (2014). The impact of the gastronomic offer in choosing tourism destination: The case of Albania. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*, 3 (2), 249-249.
- Chan, R. Y. & Lau, L. B. (2002). Explaining green purchasing behavior: A cross-cultural study on american and chinese consumers. *Journal of International Consumer Marketing*, 14 (2-3), 9-40.
- Chang, R. C. Y., Kivela, J. & Mak, A. H. N. (2010). Food preferences of chinese tourists. *Annals of Tourism Research*, 37(4), 989-1011.
- Chang, W. & Yuan, J. (2011). A taste of tourism: Visitors' motivations to attend a food festival. *Event Management*, 15 (1), 13-23
- Cheng, S. & Lam, T. (2008). The role of the customer-seller relationship in the intention of the customer to complain: A study of chinese restaurateurs. *International Journal of Hospitality Management*, 27 (4), 552-562.
- Cheon, J., Lee, S., Crooks, S. M. & Song, J. (2012). An investigation of mobile learning readiness in higher education based on the theory of planned behavior. *Computers & Education*, 59 (3), 1054-1064.
- Chow, W. S. & Chen, Y. (2009). Intended belief and actual behavior in green computing in Hong Kong. *Journal of Computer Information Systems*, 50 (2), 136-141.

- Cingöz, A. (2019). Tutumlar, iş tatmini ve örgütsel bağlılık. Ö. F. İşcan (Editör), *Örgütsel davranış içinde* (s. 76-95). Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayın.
- Cohen, E. & Avieli, N. (2004). Food in tourism: Attraction and impediment. *Annals of Tourism Research*, 31 (4), 755-778.
- Conner, M., Smith, N. & McMillan, B. (2004). Examining normative pressure in the theory of planned behavior: impact of gender and passengers on intentions to break the speed limit. C. J. Armitage and J. Christian (Eds), *Planned Behavior The Relationship Between Human Thought And Action in* (pp. 72- 81). Taylor & Francis.
- Çalışkan, O. (2013). Destinasyon rekabetçiliği ve seyahat motivasyonu bakımından gastronomik kimlik. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 1 (2), 39-51.
- Daşdemir, A. (2020). *Gastronomi turizmi kapsamında yerel yiyecek tüketim motivasyonlarının yerli turistlerin tekrar ziyaret etme niyetlerine etkisinin belirlenmesi: Van kahvaltısı örneği* [Yüksek Lisans Tezi], Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Demirci, A. G. B., Timur, A. G. B., Yılmazdoğan, A. G. O. C. & Oğuz, A. G. Y. E. (2015). Yerli turistlerin yöresel yemek tüketimi motivasyonlarının gelecek niyetleri üzerine etkisi: Eskişehir örneği. 1. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Sempozyumu: 19-21 Kasım 2015- Kastamonu: Bildiriler* (816-826). Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi.
- Diken, B. (2018). *Turistlerin destinasyonlardaki gıda kara sürecinde etkili olan faktörlerin belirlenmesi*. [Yüksek Lisans Tezi], Balıkesir Üniversitesi.
- Ergan, K., Kızılırmak, İ., & Ergan, S. (2020). Gastronomik ürünlerin destinasyon seçimine olan etkisi: Edirne ili örneği. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(3), 1-10.
- Erten, S. (2002). Planlanmış davranış teorisi ile uygulamalı öğretim metodu. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 19 (2), 217- 232.
- Fox, R. (2007). Reinventing the gastronomic identity of croatian tourist destinations. *International Journal of Hospitality Management*, 26 (3), 546-559.
- Frisvoll, S., Forbord, M. & Blekesaune, A. (2016). An empirical investigation of tourists' consumption of local food in rural tourism. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 16 (1), 76-93.
- Furst, T., Connors, M., Bisogni, C. A., Sobal, J. & Falk, L. W. (1996). Food choice: A conceptual model of the process. *Appetite*, 26 (3), 247-266.

- Gallant, A. (2014). *Communication behavior study of support in the arts using the situational theory of publics and the theory of reasoned action*. [Master Thesis], University of South Florida.
- Girgin, G. K. (2018). Yerel gıdaların tüketilmesine yönelik turist motivasyonlarının ölçülmesi: Antalya’da bir uygulama. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (Özel Sayı): 793-810.
- González Martínez, A. F. (2015). *Food in tourism: Exploring inherent influential factors in food decision processes of travelers*. [Doctoral Dissertation], Oklahoma State University.
- Gürhan, N. (2017). Yemek ve din: Yemeğin dini simgesel anlamları üzerine bir inceleme. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6 (2), 1204-1223.
- Hackman, C. L. & Knowlden, A. P. (2014). Theory of reasoned action and theory of planned behavior-based dietary interventions in adolescents and young adults: A systematic review. *Adolescent Health, Medicine and Therapeutics*, 5, 101-114
- Haddad, R. Harahsheh, S. & Harb, A. (2019). Halal food and muslim tourists. S. K. Dixit (Ed), In *The Routledge Handbook Of Gastronomic Tourism* in (pp. 451-461). Routledge Taylor & Francis Group.
- Hafiz, M. M., Zainal, A., Nizan, Z. A. & Shahariah, I. (2014). The influence of food neophilia and neophobia towards tourists consumption of malay food in Malaysia. In N. Sumarjan, M. S. M. Zahari, S. M. Radzi, Z. Mohi, M. H. M. Hanafiah, M. F. S. Bakhtiar & A. Zainal (Eds.), *Hospitality and Tourism: Synergizing Creativity and Innovation in Research* (pp.223- 227). New York: CRC Press.
- Hamilton, J., McIlveen, H., & Strugnell, C. (2000). Educating young consumers—a food choice model. *Journal of Consumer Studies & Home Economics*, 24(2), 113-123.
- Harrington, R. J. (2005). Defining gastronomic identity: The impact of environment and culture on prevailing components, texture and flavors in wine and food. *Journal of Culinary Science & Technology*, 4 (2-3), 129-152.
- Hassan, N. Z. M. W. & Hall, C. M. (2004). The demand for halal food among muslim travellers in new zealand. Melissa Wan Hassan and C. Michael Hall. In *Food Tourism Around The World* (pp. 93-113). Routledge.
- Hatipoğlu, A. (2010). İnançların gastronomi üzerindeki etkileri: Bodrum’daki beş yıldızlı otellerin mutfak yöneticilerinin görüşlerinin belirlenmesine yönelik bir araştırma. Yayımlanmamış [Yüksek Lisans Tezi], Sakarya Üniversitesi.
- Henderson, J. C. (2009). Food tourism reviewed. *British Food Journal*, 111 (4), 317-326.

- Henriques, A. S., King, S. C. & Meiselman, H. L. (2009). Consumer segmentation based on food neophobia and its application to product development. *Food Quality and Preference*, 20 (2), 83-91.
- Herne, S. (1995). Research on food choice and nutritional status in elderly people: A review. *British Food Journal*, 97 (9), 12-29.
- Ho, R. T. K. & Sae-Jong, H. (2017). Smoking behavior and its possible cessation among young smokers in thailand: Evaluation of and comparison between the protection motivation theory and the theory of planned behavior. A. H. Seyal and M. N. A. Rahman (Eds), *Theory Of Planned Behavior New Research* in (pp. 133-164). Nova Science Publishers.
- Ichijo, A. & Ranta, R. (2018). *Yemek ve ulusal kimlik*. (E. Ataseven, Çev.) (1. Baskı). Ayrıntı Yayınları.
- Işın, A. (2018). *Planlı davranış teorisi kapsamında türkiye'ye gelen yabancı turistlerin yerel yiyecekleri tüketme niyeti üzerine bir araştırma*. [Doktora Tezi], Gazi Üniversitesi.
- Kalaycı, Ş. (2009). Çoklu doğrusal regresyon modeli. Ş. Kalaycı (Ed.), *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri* içinde 4. Baskı, (ss. 259-269). Asil Yayın Dağıtım.
- Kardes, F. R., Cronley, M. L. & Cline, T. T. (2010). *Consumer behavior*, Cengage Learning. Inc., Mason.
- Khan, M.A. (1981). Evaluation of food selection patterns and preferences. *Critical Reviews In Food Science & Nutrition*, 15 (2), 129-153.
- Kim, H.-K., Lee, T. J. & Yoon, S.-H. (2012). Factors affecting consumer's choice of ethnic restaurants. *Tourism Analysis*, 17 (3), 377-383.
- Kim, S., Jeong, S. H. & Hwang, Y. (2013). Predictors of pro-environmental behaviors of american and korean students: The application of the theory of reasoned action and protection motivation theory. *Science Communication*, 35 (2), 168-188.
- Kim, Y. G. & Eves, A. (2012). Construction and validation of a scale to measure tourist motivation to consume local food. *Tourism Management*, 33 (6), 1458-1467.
- Kim, Y. G., Eves, A. & Scarles, C. (2009). Building a model of local food consumption on trips and holidays: A grounded theory approach. *International Journal of Hospitality Management*, 28 (3), 423-431.
- Kim, Y. H., Goh, B. K. & Yuan, J. (2010). Development of a multi-dimensional scale for measuring food tourist motivations. *Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism*, 11 (1), 56-71.

- Kodaş, D. (2013). *Yerli ziyaretçilerin yerel yiyecek tüketim güdülerinin belirlenmesi: Beypazarı örneği*. [Yüksek Lisans Tezi], Anadolu Üniversitesi.
- Kodaş, D. & Özel, Ç. H. (2016). Yerli ziyaretçilerin yerel yiyecek tüketim güdülerinin belirlenmesi: Beypazarı örneği. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8 (1), 83-96.
- Köster, E. P., & Mojet, J. (2007). Theories of food choice development. *Understanding Consumers of Food Products*, 93-124.
- Levitt, J. A., Meng, F., Zhang, P. & DiPietro, R. B. (2019). Examining factors influencing food tourist intentions to consume local cuisine. *Tourism and Hospitality Research*, 19 (3), 337-350.
- Liao, C., Chen, J. L. & Yen, D. C. (2007). Theory of planning behavior (TPB) and customer satisfaction in the continued use of e-service: An integrated model. *Computers in Human Behavior*, 23 (6), 2804-2822.
- Mak, A. H. (2018). Motivations underlying tourist food consumption. *Food, Wine and China* in (pp. 60-83). Routledge.
- Mak, A. H., Lumbers, M. & Eves, A. (2012). Globalisation and food consumption in tourism. *Annals of Tourism Research*, 39 (1), 171-196.
- Mak, A. H., Lumbers, M., Eves, A. & Chang, R. C. (2012). Factors influencing tourist food consumption. *International Journal of Hospitality Management*, 31 (3), 928-936.
- Mak, A. H., Lumbers, M., Eves, A. & Chang, R. C. (2013). An application of the repertory grid method and generalised procrustes analysis to investigate the motivational factors of tourist food consumption. *International Journal of Hospitality Management*, 35, 327-338.
- Mak, A. H., Lumbers, M., Eves, A. & Chang, R. C. (2017). The effects of food-related personality traits on tourist food consumption motivations. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 22 (1), 1-20.
- March, R. (1997). Diversity in asian outbound travel industries: a comparison between Indonesia, Thailand, Taiwan, South Korea and Japan. *International Journal of Hospitality Management*, 16 (2), 231-238.
- McKercher, B., Okumuş, F. & Okumuş, B. (2008). Food tourism as a viable market segment: It's all how you cook the numbers!. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 25 (2), 137-148.
- Mercan, N. (2015). Ajzen'in planlanmış davranış teorisi bağlamında whistleblowing (bilgi ifşası). *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 7 (2), 1-14.
- Mullan, B., Wong, C., Kothe, E. & MacCann, C. (2013). Predicting breakfast consumption. *British Food Journal*. 115 (11), 1638-1657.

- Nebioğlu, O. (2016). *Yerel gastronomik ürünlerin turizmde kullanılmasını etkileyen faktörler*. [Doktora Tezi], Akdeniz Üniversitesi.
- Nield, K., Kozak, M. & LeGrys, G. (2000). The role of food service in tourist satisfaction. *International Journal of Hospitality Management*, 19 (4), 375-384.
- Nisari, M. A. (2018). *Ziyaretçilerin yerel yemek tüketim motivasyonlarının analizi: Çeşme örneği*. [Yüksek Lisans Tezi], İzmir Katip Çelebi Üniversitesi.
- Nordin, S., Broman, D. A., Garvill, J. & Nyroos, M. (2004). Gender differences in factors affecting rejection of food in healthy young swedish adults. *Appetite*, 43 (3), 295-301.
- Park, K., Reisinger, Y. & Kang, H. (2008). Visitors' motivation for attending the south beach wine and food festival, Miami beach, Florida. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 25 (2), 161-181.
- Pearson, D., Henryks, J., Trott, A., Jones, P., Parker, G., Dumaresq, D. & Dyball, R. (2011). Local food: Understanding consumer motivations in innovative retail formats. *British Food Journal*. 113 (7), 886-899
- Pizam, A. & Sussmann, S. (1995). Does nationality affect tourist behavior? *Annals of Tourism Research*, 22 (4), 901-917.
- Pliner, P. and Hobden, K. (1992). Development of a scale to measure the trait of food neophobia in humans. *Appetite*, 19 (2), 105-120.
- Prescott, J., Young, O., O'Neill, L., Yau, N. J. & Stevens, R. (2002). Motives for food choice: A comparison of consumers from Japan, Taiwan, Malaysia and New Zealand. *Food Quality and Preference*, 13 (7-8), 489-495.
- Quan, S. & Wang, N. (2004). Towards a structural model of the tourist experience: An illustration from food experiences in tourism. *Tourism Management*, 25(3), 297-305.
- Ramkissoon, H. & Nunkoo, R. (2010). Predicting tourists' intention to consume genetically modified food. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 20 (1), 60-75.
- Raygor, A. D. (2016). *The theory of planned behavior: Understanding consumer intentions to purchase local food in Iowa*. [Master's Thesis], Iowa State University.
- Reis, H. (2014). Ortaçağ ingiliz edebiyatında yemek ve kimlik. A. Avcı, S. Erkoç ve E. Otman (Editörler), *Yemekte Tarih Var Yemek Kültürü ve Tarihçiliği* içinde (s. 127- 140). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ritchey, P. N., Frank, R. A., Hursti, U. K. & Tuorila, H. (2003). Validation and cross-national comparison of the food neophobia scale (FNS) using confirmatory factor analysis. *Appetite*, 40 (2), 163-173.

- Robinson, R. N. & Getz, D. (2014). Profiling potential food tourists: An australian study. *British Food Journal*. 116 (4), 690-706.
- Ryu, K. & Jang, S. (2006). Intention to experience local cuisine in a travel destination: The modified theory of reasoned action. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 30 (4), 507-516.
- Sağır, A. (2012). Bir yemek sosyolojisi denemesi örneği olarak Tokat mutfağı. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 7, 4, 2675-2695.
- Sandıkçioğlu, T. (2016). Türk mutfağının tarihsel gelişimi. A. Dünder Arıkan (Editör), *Türk Mutfağı Kültürü* içinde (s. 2-21). Anadolu Web Ofset.
- Sauner Leroy, M. H. (2014) Yemeğin değişken anlamları ve göç. A. Avcı, S. Erkoç ve E. Otman (Editörler), *Yemekte Tarih Var Yemek Kültürü ve Tarihçiliği* içinde (s. 161- 180). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Semerci, H. (2018). *Bodrum'a gelen uluslararası ziyaretçilerin yerel yemek tüketimindeki motivasyon faktörlerinin değerlendirilmesi*. [Yüksek Lisans Tezi], İzmir Katip Çelebi Üniversitesi.
- Semerci, H. & Akbaba, A. (2018). Bodrum'a gelen uluslararası ziyaretçilerin yerel yemek tüketimindeki motivasyon faktörlerinin değerlendirilmesi. *Uluslararası Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2 (1), 41-57.
- Serçek, S. (2018). Turistlerin yerel yemek tüketimindeki motivasyon faktörlerinin incelenmesi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6 (4), 463- 481.
- Setyawan, A., Noermijati, N., Sunaryo, S. & Aisjah, S. (2018). Greenproductbuyingintentionsamongyoungconsumers:Extendingthe application of theory of planned behavior. *Problems and Perspectives in Management*, 16 (2), 145-154.
- Seyal, A. H. Rahman, M. N. A., Sy, M. Y. & Siau, N. Z. H. (2017). Examining m-learning in higher education: An application of the theory of planned behavior. A. H. Seyal ve M. N. A. Rahman (Eds), *Theory Of Planned Behavior New Research* in (pp. 1-22). Nova Science Publishers.
- Shin, Y. H. (2014). *Local food purchase behavior of U.S. consumers: Application of an extended theory of planned behavior and self-congruity theory*. [Doctoral Dissertation], Oklahoma State University.
- Smith, S. L. & Xiao, H. (2008). Culinary tourism supply chains: A preliminary examination. *Journal of Travel Research*, 46 (3), 289-299.
- Stephoe, A., Pollard, T. M. & Wardle, J. (1995). Development of a measure of the motives underlying the selection of food: The food choice questionnaire. *Appetite*, 25 (3), 267-284.

- Şavkay, T. (2000). *Osmanlı mutfağı*. Şekerbank Yayınları.
- Tezcan, M. (2000). *Türk yemek antropolojisi*. T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Torres, R. (2002). Toward a better understanding of tourism and agriculture linkages in the Yucatan: Tourist food consumption and preferences. *Tourism Geographies*, 4 (3), 282-306.
- Töre Başat, H., Sandıkçı, M. & Çelik, S. (2017). Gastronomik kimlik oluşturmada yöresel ürünlerin rolü: ürünlerin satış ve pazarlanmasına yönelik bir örnek olay incelemesi. *Journal of Tourism and Gastronomy*, 5 (2), 64-76.
- Türk Dil Kurumu. (t. y.). 02.Mart.2020 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden erişildi.
- Tse, P. & Crotts, J. C. (2005). Antecedents of novelty seeking: International visitors' propensity to experiment across hong kong's culinary traditions. *Tourism Management*, 26 (6), 965-968.
- Van Hooft, E. A., Born, M. P., Taris, T. W. & Van der Flier, H. (2005). Predictors and outcomes of job search behavior: The moderating effects of gender and family situation. *Journal of Vocational Behavior*, 67 (2), 133-152.
- Van Trijp, H. C. & Steenkamp, J. B. E. (1992). Consumers' variety seeking tendency with respect to foods: Measurement and managerial implications. *European Review of Agricultural Economics*, 19 (2), 181-195.
- Wadolowska, L., Babicz-Zielinska, E. & Czarnocinska, J. (2008). Food choice models and their relation with food preferences and eating frequency in the polish population: POFPRES study. *Food policy*, 33 (2), 122-134.
- Wilson, G. (1989). Family food systems, preventive health and dietary change: A policy to increase the health divide. *Journal of Social Policy*, 18 (2), 167-185.
- Wu, K. (2014). *Chinese outbound tourists food consumption in the US: An extension of the theory of planned behavior*. [Master's Thesis], University of Nevada.
- Yurdigül, A. (2010). *Kültür endüstrisi bağlamında yemek kültürü eleştirisi*. [Yüksek Lisans Tezi], Atatürk Üniversitesi.
- Yurtseven, H. R. & Kaya, O. (2011). Local food in local menus: The case of Gökçeada. *Tourismos*, 6 (2), 263-275.
- Zaib, T. (2017). Evaluating narcissism, intention and selfie posting behavior among housewives in Australia: An extended TPB. A. H. Seyal ve M. N. A. Rahman (Eds), *Theory Of Planned Behavior New Research* in (pp. 23-50). Nova Science Publishers.
- Zhou, Y., Thøgersen, J., Ruan, Y. & Huang, G. (2013). The moderating role of human values in planned behavior: The case of chinese consumers' intention to buy organic food. *Journal of Consumer Marketing*. 30 (4) 335-344.

Attachments

Factors Effective in Local Gastronomic Product Preference Scale	
Number	Scale Items
G1	All gastronomic products are in harmony with my religious views.
G2	When traveling, I am less strict with my beliefs regarding gastronomic products choices.
G3	I like to try restaurants that offer gastronomic products that is different from that in my own culture.
G4	When traveling, I like to immerse myself in the culture of the people I am visiting.
G5	I feel at home in other countries.
G6	I travel to explore the local culture of the place I visit.
G7	I look to have an authentic experience when I travel.
G8	I seek learning opportunities when I travel to a destination.
G9	Health motivates my gastronomic products choices.
G10	I prefer gastronomic products that are low in calories.
G11	I eat at restaurants that only locals eat.
G12	At the destination, I prepare foods with ingredients unique to the destination I am visiting.
G13	I dine at establishments serving local gastronomic products.
G14	I sample local gastronomic products.
G15	Visiting foreign countries is one of my favorite things.
G16	I often think about going to different countries and doing some traveling.
G17	I prefer gastronomic products that can be cooked very simply.
G18	I prefer gastronomic products that are familiar to me.
G19	I prefer the gastronomic products I ate when I was a child.
G20	I purchase local gastronomic products to take back home.
G21	I purchase cookbooks with local recipes to take back home.
G22	I purchase local kitchen equipment to take back home.
G23	While vacationing, I would prefer to stay in my home country, rather than visit another country.
G24	I prefer spending my vacations outside of the country that I live in.
G25	When traveling abroad, I appreciate being able to find Western products and restaurants.
G26	I prefer to dine at high-quality restaurants.
G27	I prefer gastronomic products that look nice.
G28	I prefer gastronomic products with pleasant aromas.
G29	I prefer gastronomic products that have a pleasant texture.
G30	I like dining with my family.
G31	I like dining with my friends.
G32	Restaurants provide me with a setting for special occasions.

G33	I remember experiences I have had in restaurants.
G34	I am constantly sampling new and different gastronomic products.
G35	I don't trust new local gastronomic products.
G36	If I don't know what a gastronomic product is, I won't try it.
G37	I like local gastronomic products from different cultures.
G38	Local gastronomic products look weird to eat.
G39	I am afraid to eat gastronomic products I have never had before.
G40	I am very particular about the gastronomic products I eat.
G41	I will eat almost gastronomic products.
G42	I like to try ethnic restaurants.
G43	When I eat out, I like to try the most unusual gastronomic products, even if I am not sure I would like them.
G44	I think it is fun to try out gastronomic products one is not familiar with.
G45	I am eager to know what kind of gastronomic products people from other countries eat.
G46	I like to eat exotic (such as insects and organ meats) foods.
G47	I am curious about gastronomic products that I am not familiar with.
G48	In my city, there are many billboards, and advertising signs for foreign and global products.
G49	It is quite common for me to see ads for foreign or global products in local media (newspaper, magazines, internet).
G50	I often watch TV programming with advertisements from outside my country.
G51	When shopping, I am often exposed to foreign or global brands.
G52	Ads for foreign or global products are everywhere.
G53	I make an advanced reservation to dine at a specific restaurant.
G54	I go to a restaurant to taste the dishes of a particular chef.

Theory of Planned Behavior Scale

Number	Scale Items
Enjoyable/ Unenjoyable	For me, consuming local gastronomic products during my travelling abroad are enjoyable .
Good/Bad	For me, consuming local gastronomic products during my travelling abroad are good .
Desirable/ Undesirable	For me, consuming local gastronomic products during my travelling abroad are desirable .
Safe/ Risky	For me, consuming local gastronomic products during my travelling abroad are safe .
Beneficial/ Harmful	For me, consuming local gastronomic products during my travelling abroad are beneficial .
Important/Trivial	For me, consuming local gastronomic products during my travelling abroad are important .
Interesting/ Boring	For me, consuming local gastronomic products during my travelling abroad are interesting .
L1	Most people who are important to me think I should consume local gastronomic products when travelling.
L2	It is expected of me that I should consume local gastronomic products when travelling.
L3	People whose opinions I value would prefer that I consume local gastronomic products when travelling.
L4	Whether or not I consume local gastronomic products when travelling is completely up to me.
L5	I am confident that if I want, I can consume local gastronomic products when travelling.
L6	I have enough money to consume local gastronomic products when travelling.
L7	I have enough time to consume local gastronomic products when travelling.
L8	I am willing to consume local gastronomic products when travelling.
L9	I want to consume local gastronomic products if I have a chance to revisit.
L10	I expect to consume more local gastronomic products if I have a chance to revisit.

Ethical approval

This study is among the studies that do not require ethics committee approval due to research data were used before 2020.

Contribution rate of researchers

1st author contributed 60%, 2nd author contributed 40% to the study.

Conflict of interest

There is no potential conflict of interest in this study.

Support information / Thanks

This study was supported by Balıkesir University Scientific Research Projects Unit with project number 2019/008.

Sosyal taşıma kapasitesi: İçmeler-Marmaris örneği*

Social carrying capacity: İçmeler-Marmaris sample

Gönderim Tarihi / Received : 18.07.2020

Kabul Tarihi / Accepted : 22.04.2021

Doi: <https://doi.org/10.31795/baunsobed.771210>

Gizem ÖZGÜREL**1

Mesut BOZKURT²

Kadir BAYSAL³

ÖZ: Deniz, güneş ve kum amaçlı tatile yönelik turizmin 1950'li yıllardan itibaren yerli ve yabancı turistlerini çekmeye başlayan Marmaris destinasyonunda, İçmeler Mahallesi büyük ölçekli turizm işletmelerinin yer aldığı, ekonomik açıdan yürütülen faaliyetlerin turizm odaklı olduğu bir yerleşim yeridir. İçmeler'de konaklamadan, yiyecek işletmelerine, hatıra eşya dükkânlarından eğlence işletmelerine, turistlerin yerel halkla iç içe olabildikleri apart oteller bulunmakta ve mavi bayraklı plajlarıyla farklı bir turistik doku sergilemektedir. Deniz, güneş ve kum amaçlı tatile yönelik turizme dayalı yapısıyla İçmeler'de tüm turizm paydaşlarının beklentilerinin karşılanabilmesi ve turizmin sürdürülebilir kılınması için sosyal taşıma kapasitesi durumunun, turizm planlamacıları ve turizm yönetiminden sorumlu yetkililerce bilinmesi gerekmektedir. Çalışmanın ortaya çıkmasında, İçmeler'de sosyal taşıma kapasitesi hangi düzeydedir? sorusu etkili olmuş, bu bağlamda yapılan çalışma ile yerel halkın turizme ve turiste yönelik sosyal taşıma kapasitesi, bir diğer ifadeyle turizm faaliyetlerinden ve turistlerden hoşnut olup olmadıkları belirlenmeye çalışılmıştır. Saha araştırması için yerel halktan 400 kişiye anket dağıtılmış, geri dönen ve geçerli olan 315 anket formundan elde edilen veriler SPSS 22.0'da analiz edilmiştir. Yerel halkın "sosyal taşıma kapasitesine yönelik turizm deneyimi" düzeyi yüksek ($3,846 \pm 0,646$), alt boyutları oluşturan "piyasa değer ve gelir artışı" boyutu çok yüksek ($4,295 \pm 0,851$); "geleneksel ve psikolojik değişim" ($3,893 \pm 0,880$); "sosyo-ekonomik değişim" ($3,611 \pm 0,838$) ve "fiziksel

*Bu çalışma 3-5 Mayıs 2018 tarihleri arasında Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi'nde düzenlenen 4. Uluslararası Sosyal Beşeri ve İdari Bilimler Sempozyumu'nda "Turizm Destinasyonlarında Sosyal Taşıma Kapasitesi: Marmaris Örneği başlığı ile bildiri olarak sunulmuştur.

**Sorumlu Yazar / Corresponding Author

¹Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi, Burhaniye Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Turizm İşletmeciliği Bölümü, gizem.ozgurel@balikesir.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-1161-3721>

²Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Gelibolu Piri Reis Meslek Yüksekokulu, Otel, Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü, mesutbozkurt@comu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3000-6422>

³Öğr. Gör., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Marmaris Turizm MYO, Otel, Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü kadirbaysal@mu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-2652-6767>

gelişmişlik" ($3,695 \pm 0,982$) boyutlarının düzeyi yüksek olarak saptanmıştır. Ayrıca katılımcıların %75,6'sının ($n=238$) "İçmeler'de turizmin gelişmeye devam etmesini istedikleri" ve "turizm deneyimlerinden hoşnut oldukları" sonuçlarına ulaşılmıştır. Elde edilen bulgular doğrultusunda yerel halkın turizme yönelik deneyimlerinde, sosyal taşıma kapasitesinin İçmeler'de aşılmadığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: İçmeler-Marmaris destinasyonu, İçmeler yerel halkı, Sosyal taşıma kapasitesi, Taşıma kapasitesi türleri.

ABSTRACT: In the destination of Marmaris that began to attract domestic and foreign tourists of sun, sea, and sand tourism as of the 1950s, İçmeler district is a settlement where large-scale tourism businesses are located and economic activities are focused on tourism. In İçmeler, there is plenty of opportunity for tourists, including accommodation, restaurants, souvenir shops, places of entertainment, and apart-hotels where tourists can spend time with the local people. It also presents a different touristic texture thanks to its blue flag beaches. In order to meet the expectations of all tourism stakeholders and make tourism sustainable in İçmeler with its sun, sea, and sand tourism-based structure, social carrying capacity should be known by tourism planners and officials responsible for tourism management. The question "What is the social carrying capacity of İçmeler?" has inspired the study, and the social carrying capacity of the local people towards tourism and tourists -in other words, whether they are satisfied with tourism activities and tourists was tried to be determined through the study conducted in this sense. For field research, the questionnaires were administered to 400 local people, and the data obtained from 315 responded and valid questionnaires were analyzed using SPSS 22.0 package program. It was determined that the local people's level of "tourism experience towards social carrying capacity" was high ($3,846 \pm 0,646$), that the "market value and income increase" subscale was very high ($4,295 \pm 0,851$), while "traditional and psychological change" ($3,893 \pm 0,880$), "socio-economic change" ($3,611 \pm 0,838$), and "physical development" ($3,695 \pm 0,982$) subscales were found to be high. Besides, it was concluded that 75.6% ($n=238$) of the respondents "desired tourism to continue developing in the region" and "they were satisfied with their tourism experiences". In line with the findings, it can be said that the social carrying capacity was not exceeded in the experiences of local people towards tourism in İçmeler.

Keywords: İçmeler-Marmaris destination, Local people of İçmeler, Social carrying capacity, Types of carrying capacity.

EXTENDED ABSTRACT

Literature review

Tourism carrying capacity is defined as a dynamic concept, shaped around tolerance-levels that evaluate the environmental and socio-economic conditions of tourism destinations (Maggi & Fredella, 2010). The concept of carrying capacity is described as the level of presence of tourists that affect the local communities, environment and economy in a way that is satisfactory and sustainable for both tourists and local communities (Ivanova, 2015). Vishwambhar (2018) examined tourism carrying capacity with its three basic dimensions: physical-ecological (landscape, climate, ecological capacity), economic-political (local resources, population size, economic structure, cultural and local heritage), and socio-demographic (ready labor, education level, cultural identity, tourism experience, absorptive capacity). Castellani and associates (2007) classified carrying capacity into three categories: physical (or ecological), economic and social carrying capacity.

Social carrying capacity, one of the dimensions of carrying capacity, explains the level of tolerance of host population for the presence and their opinion on the number of tourists. Social carrying capacity can be discussed under two components: the quality of experience that visitors will accept before seeking alternative destinations and the degree of tolerance of the host population to the presence of tourists. When the social carrying capacity is exceeded in the tourism destination; social relations between tourist and host population develop negatively, social interaction can be negative, and this may lead to conflicts and generate social tensions.

Methodology

The aim of the study was to reveal whether local people want tourists in İçmeler, one of the tourist attraction centers and settlements of Marmaris, and whether they have a reaction to tourism and tourists. The research population consisted of local people residing in İçmeler (Marmaris, Muğla). In the field research conducted between March 10 and March 25, 2018, a total of 315 participants were reached using snowball sampling. The Cronbach's alpha was found as .88. Descriptive statistical methods (number, percentage, mean, standard deviation) were used to evaluate the data.

Findings and discussion

The findings on the relations of local people with tourists, the frequency of encountering with tourist behaviors and their attitudes were as follows: In terms of the answers of the question "*For what reason did tourists mostly contact with you?*", answers were as follows: "*To learn the local culture*" (n=113), "*Inevitable*

communication only for shopping" (n=97), "Local people want to communicate with tourists" (n=53), and "Getting permission to take photos" (n=32). Findings indicate that local people-tourist relations are based on sincerity and happen without looking after their interests, as intimate relations, at higher rates. Examining the participants' views on "**Better ways of communicating with tourists**", the answers were as follows: "Tourists should be more sympathetic" (n=109), "I have to sympathize with tourists" (n=83) and "I have to be bolder" (n=71). The answers of participants to the item "**Frequency of witnessing tourist misbehavior**" were as follows: "I have never witnessed" (n=86), "I rarely witness" (n=81), "Sometimes I witness" (n=77), "I often witness" (n=41) and "I always witness" (n=30). Local people were asked "**What did you see as the most disturbing behavior of tourists?**" and their answers were as follows: "They set a bad example" (n=75), "They are penny-pinchers" (n=44), "They act contemptuous behaviors" (n=29), "They are rude" (n=27) and "They are selfish people" (n=25). The answers of the participants to the question "**How do you react to the disturbing behavior of the tourists?**" were as follows: "I think what the tourists are doing is wrong, but I don't say anything." (n=91), "I warn them politely" (n=88), "I comprehend them" (n=80). 75.6% of the local people (n=238) expressed their thoughts as "Tourism should continue to develop in İçmeler". Regarding the attitudes of locals of İçmeler towards tourists/tourism, İçmeler is between *Euphoria* and *Apathy* stages of Doxey's Irritation Index and is at the development stage of Butler's Life Cycle Model, and that the local people feel euphoria as they did not lose their right to speak. Examining local people's "**Tourism experience towards social carrying capacity**"; "**Traditional and psychological change**" (3,893 ± 0,880); "**Socio-economic change**" (3,611 ± 0,838); "**Physical development**" (3,695 ± 0,982); "**market value and income increase**" (4,295 ± 0,851) subscales and "**Tourism experience towards social carrying capacity**" (3,846 ± 0,646) scores were at high levels. Local people highly agreed with the statements "Increased the land prices" (4,280 ± 1,015), "Increased rents" (4,310 ± 0,986) and "Increased the prices of the products used by the local people" (4,300 ± 0,977) under the dimension of "**Market value and income increase**". In all of the statements about "**Traditional and psychological change**"; participants highly agree that it caused changes in: "Traditions and customs" (3,830 ± 1,229); "Life style" (4,000 ± 1,104); "Way of dressing" (4,000 ± 1,057); "Female participation in production" (3,900 ± 1,041); "Interaction with tourists" (3,860 ± 0,997) and "Intra-family communication" (3,770 ± 1,278). In "**Socio-economic change**" dimension, "Further promotion of region" (3,940 ± 1,028) and "New employment opportunities in region" (3,650 ± 1,102) were the statements with the highest average score. The region, which is on the carpet with festivals and various activities, is becoming more well-known with both the activities and the recommendations of tourists who are satisfied with their visits. The local people highly agree that it "Provided the development of

water and electricity networks and roads in the region” (3,470 ± 1,187) and “*Ensured the development of landscaping, parks and gardens, hotels and restaurants in the region*” (3,890 ± 1,047), which form the “**Physical development**” dimension.

Conclusion and recommendations

Carrying capacity constitutes a fundamental parameter in ensuring the sustainability of tourism destinations, continuity of life quality perceived by local people, showing positive attitudes towards tourism and tourists, and for the satisfaction of tourists with their vacation experiences.

Results support the presence of high-level of positive attitudes towards tourism and tourists in İçmeler regardless of economic reasons. Although the presence of situations such as inflationary pressure, increase in rent and real estate prices (negative economic effects of tourism) are observed in İçmeler, it can be said that it does not have a significant negative effect on the attitudes of locals towards tourism and tourists.

The findings indicate that the locals of İçmeler, who participated in this research, perceive both positive and negative effects on tourism in “*socio-economic change*” dimension of their perceptions about their tourism experiences and that they perceive the positive effects of tourism experiences at a high level in all other dimensions. These results support the presence of a general view that the local people will not blame tourism for the negative experiences they have in İçmeler. The views of the majority of the local people (75,6%) that tourism should continue to develop shows that they have a high level of satisfaction with their tourism experiences towards social carrying capacity.

In order to plan the strategic sustainable development of tourism destinations, the private sector, which is an important stakeholder of the public and destination management organizations, should not ignore tourism carrying capacity for improving their tomorrows and for a successful management in their planning and marketing activities. Since the social carrying capacity analysis will gain strength with the support of the local people in the implementation of tourism development scenarios in the destination, it should be kept in mind that effective results can only be achieved by gaining the expectations and sympathy of the local people.

Giriş

Taşıma kapasitesi; turizm destinasyonları açısından göz ardı edilemeyecek düzeyde öneme sahip, çok boyutlu ve kapsamlı irdelenmesi gereken bir konudur. Turizm destinasyonlarının çekiciliklerini korumalarında, turizm gelişimine devam edebilmelerinde, yerel halk, turistler, turizm işletmeleri ve diğer paydaşların (yerel yönetimler, Sivil Toplum Kuruluşları vb.) beklentilerinin -sürdürülebilirlik ekseninde, optimal düzeyde- karşılanmasında taşıma kapasitesi sınırları belirleyici olmaktadır. Turizm sektörünün varlık kazanması ve büyümesinde önemli bir paya sahip olan, bel kemiğini oluşturan doğal, sosyal ve kültürel kaynakların tahribatı ve hatta yok olması turizm ve çevre arasındaki paradoksu oluşturmaktadır. Destinasyonların sahip olduğu flora ve faunanın, ekonomik ve sosyal değerlerin, doğal ve insan yapımı mirasların turizm arzını oluşturması, yöre halkını turizm faaliyetlerinin yarattığı sosyal, kültürel, ekonomik ve çevresel sonuçlar ile karşı karşıya bırakmaktadır. Turizm faaliyetlerinin geliştiği ve çeşitlendiği destinasyonlar ile ilgili yapılan çalışmalarda, ağırlıklı olarak yaratıldığı ekonomik etkiler üzerinde durulmuştur (Tyrrell ve Johnston, 2006). Ancak destinasyonlarda turizmin sürdürülebilirliğinin sağlanmasında, turizmin sosyal çevre ile olan ilişkisi önemli bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde; turizm faaliyetleri ve turistlerin destinasyonlara yönelik ziyaretleriyle ortaya çıkan aşırı kaynak tüketimi, sosyal çevrede bozulmalar ve turist-yerel halk çatışmaları gibi birçok önemli konu gündemde yerini almıştır. Turizmde taşıma kapasitesi mekânsal olarak spesifik ve doğrusal olmayan bir yapı sergilemektedir (Liu vd., 2018). Turizm, yapısı itibarıyla insan ilişkilerine dayalı, sosyal temas ve karşılaşmalardan oluşan bir olgudur. Turistin sürekli ikamet ettiği yerden geçici bir süreliğine turizm destinasyonuna gidişi, sürekli kalışa dönüşmeyen hareketi ve bu hareketlilik sırasında yaşanan ilişkiler turizmin sosyal boyutunu oluşturmaktadır. Turizm destinasyonlarında bir araya gelen yerel halk ve turistler sosyal gerçeklik içerisinde birbirleri ile temas etmekte, karşılıklı bilgi alışverişinde bulunmakta, resmi ve resmi olmayan sosyal ilişkiler kurmakta ve sosyal etkiler yaratarak birbirlerini etkilemektedirler.

Turizmin sosyal, kültürel, ekonomik, fiziki ve doğal çevrede olumlu etkiler yaratmasında; planlı, düzenli bir turizm gelişimi büyük bir öneme sahiptir. Turistin gelip geçiciliğine karşın destinasyonda yaşayanlar kalıcıdır. Yerel halkın yaşamını sürdürdüğü, bir kısmının doğup büyüdüğü destinasyon, gündelik olanın deneyimlendiği, sürekli ikamet söz konusu olduğu, coğrafi bir yerin ötesinde çeşitli ilişki ve etkileşim katmanlarıyla, gündelik yaşam pratiklerinin deneyim ortamları anlamı taşımaktadır. Destinasyonda yaşayanların yaşam kalitelerini olumlu yönde etkileyen turizm faaliyetlerinin, kendilerinde yarattığı memnuniyet, turizme yönelik olumlu tutumlar geliştirmelerinde ve turizme destek olmalarında önemli bir etki kaynağı olarak görülmektedir (Özgürel, 2020). Yerel halkın yaşam kalitesi düzeyini düşüren çevresel bozulma-

lar, turizm ve turistten rahatsız olmalarına, turizme yönelik olumsuz tutum ve turistleri destinasyonda istemeyerek karşı duruş sergilemelerine sebep olmaktadır. Taşıma kapasitesi, turizm destinasyon yönetimlerinin stratejik kararları, zamana ve mekâna özgü yerel çözümlere dönüştürme çabaları ile belirlenebilecek, çok yönlü bir durumdur. Turizm sürdürülebilirliğinin temel bir unsuru olarak algılanan turizmde taşıma kapasitesi; “turizmin potansiyel olumsuz etkilerini önlemek ve uzun vadede turizm destinasyonunun yaşanabilirliğini korumak içindir.”. Turizmin, destinasyonlar üzerindeki etkisinin analiz edilmesinde taşıma kapasitesi, bir çerçeve olarak kullanılmaktadır (Ivanova, 2015). Turizmde taşıma kapasitesi; destinasyonların turizmin yarattığı çevresel olumsuz etkilere karşı sürdürülebilirlik ekseninde kaldırabileceği yük, taşıyabileceği üst sınırdır. Bu bağlamda turizmde sosyal taşıma kapasitesini; destinasyonda yaşayan yerel halkın turistlerle, sosyal çatışmadan uzak, karşılıklı sürdürülebilir ilişkiler yaşama sınırı olarak tanımlamak mümkündür.

Çalışmada; Muğla ili Marmaris ilçesi İçmeler yerleşiminin sosyal taşıma kapasitesinin düzeyi, yerel halkın görüşleri öğrenilerek, tespit edilmeye çalışılmıştır. Kitle turistlerinin tercih ettiği, deniz-kum-güneş ve gece hayatı ile ön plana çıkan destinasyonda, yerel halkın sosyal taşıma düzeyi araştırılarak, İçmeler turizminin geleceğine yönelik ışık tutulması amaçlanmıştır. Çalışma kapsamında taşıma kapasitesi kavramı, turizmde taşıma kapasitesi ve turizmde sosyal taşıma kapasitesi üzerinde durulmuştur. Devamında saha çalışmasından elde edilen bulgular analiz edilerek yorumlanmış, sonuç ve öneriler ile çalışma sonlandırılmıştır.

Literatür taraması

Taşıma kapasitesi kavramı ve turizmde taşıma kapasitesi

Bir bölge ya da yörede turizm faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi, turizmden kaynaklı olumlu ve olumsuz çeşitli etkileri de beraberinde getirmektedir. Destinasyonlarda turizmin olumlu etkilerinin artırılarak, olumsuz etkilerinin minimize edilmesi ise ancak sürdürülebilir turizm anlayışı ile mümkün olmaktadır. Turizmin sürdürülebilirliği için, destinasyonlarda sahip olunan kaynakların, koruma-kullanma dengesinin gözetilmesi gerekmektedir. Turizm planlanmalarının ve geliştirilecek stratejilerin, destinasyonların çevresel yapılarının taşıyabileceği yükler ekseninde oluşturulması gerekmektedir. Turizm destinasyonlarının onarılamaz bir çevresel tahribata ulaşmadan taşıyabileceği, hacim ve yoğunluk bakımından bazı sınırlara sahip olduğu gerçeği, taşıma kapasitesine odaklanılmasını gerekli kılmaktadır (López-Bonilla ve López-Bonilla, 2008).

Taşıma kapasitesi kavramının uzun bir geçmişi bulunmaktadır. Kavram Thomas Malthus tarafından 1798’de geliştirilmiş (George ve Kini, 2016), ilk olarak

1838 yılında Verhulst tarafından ekolojide Lojistik Büyüme Eğrisi Teorisi'nde kullanılmıştır (Budd, 1990, Watson ve Kopachevsky, 1996'dan; Wei vd., 2015). Kaynak yönetiminde temel bir konu olan taşıma kapasitesi, 1960'lardan bu yana turizm ve rekreasyon çalışmalarında yaygın olarak incelenmiştir (Trakolis, 2003; Kennell, 2016). Turizmde taşıma kapasitesi konusu 1970 ve 1980'lerde önemsenerek üzerinde durulan bir konu haline gelmiş, turizm destinasyonlarının çevresel ve sosyo-ekonomik koşullarını değerlendiren tolerans düzeyleri üzerinde şekillenen, dinamik bir kavram olarak görülmüştür (Maggi ve Fredella, 2010). Castellani ve diğerleri (2007) taşıma kapasitesi kavramının, esneklik ile bağlantılı olduğunu vurgulamakta, çevre veya bileşenlerinden biri için kabul edilebilir maksimum etki seviyesi ve önceki durumun iyileşme kabiliyeti olan ölçüm gerekliliğinden doğduğunu ifade etmektedir. Taşıma kapasitesi kavramına ve ölçümüne yönelik çeşitli eleştiriler de bazı araştırmacılarca dile getirilmekte, boşluklar olduğu ifade edilmektedir (Lindberg vd., 1997; Buckley, 1999; Papageorgiou ve Brotherton, 1999).

Turizmde taşıma kapasitesi kavramı; "fiziksel, ekonomik, sosyo-kültürel ortamın, tahrip olmasına ve ziyaretçilerin memnuniyetlerinde kabul edilemez bir azalmaya neden olmadan, aynı anda bir turizm destinasyonunu ziyaret edebilecek maksimum kişi sayısı olarak tanımlanmaktadır (World Tourism Organization [UNWTO], 2018). Kavram Ivanova (2015) tarafından; hem yerel toplumu, çevreyi ve ekonomiyi hem turistler, hem de yerel halk için tatmin edici ve uzun vadede sürdürülebilir olacak şekilde etkileyen turist varlığı seviyesi olarak açıklanmaktadır. Turist varlığı ile turistlerin kalış süresi, turistlerin/yerel halkın özellikleri, ziyaretçilerin coğrafi olarak yoğunlaşma durumları ve turizmin mevsimsellik durumunun derecesi gibi çeşitli faktörlere araştırmacı tarafından atıfta bulunmaktadır. Turizm destinasyonlarında çevresel değerlerin ve sahip olunan yerel kaynakların zarar görmeden kaldırabileceği optimum yükü taşıma kapasitesi olarak tanımlamak mümkündür. Taşıma kapasitesine yönelik yukarıda da ifade edildiği gibi bazı eleştiriler yapılmasına karşın, turizm destinasyonlarında, turizm gelişiminin plansız, programsız biçimde gerçekleşmesi, sürdürülebilirlik ilkesinden uzak kalınması, aynı şeyleri yaparak farklı sonuçların elde edilmesinin beklenmesi, tahrip olmuş bir çevre, geri döndürülemez hasarlar ile destinasyonları yaşanamaz yerlere dönüştürebilmektedir. Sürdürülebilir turizmde kaynak kullanımı ve korumada temel yapıtaşlarından birini oluşturan taşıma kapasitesi, kaynakların korunmasını sağladığı için turizm yönetimine rehberlik etmekte; kalabalık yönetimi, akıllı turizm uygulamaları, çevresel etki değerlendirmesi ve benzeri yönetim araçlarıyla birleştirildiğinde en kullanışlı uygulamalı tekniklerden biri olarak da görülmeye devam etmektedir (Bera vd., 2015; Sharma, 2016). Turizmin sürdürülebilirliği için taşıma kapasitesinin tüm alt boyutlarının bütüncül bir yaklaşımla incelenmesi, analizlerinin yapılması ve dinamik yapının değişkenliğinin

irdelenmesi, turizm destinasyonlarının geleceğini koruma altına almayı sağlayacak şifreleri çözme anlamı taşımaktadır.

Turizmde taşıma kapasitesi; bazı çalışmalarda alt boyutlar, bazı çalışmalarda ise taşıma kapasitesi çeşitleri başlıkları altında incelenmiştir. Vishwambhar (2018) turizmde taşıma kapasitesini; doğal-ekolojik (manzara, iklim, ekolojik kapasite); ekonomik-politik (yerel kaynaklar, nüfus büyüklüğü, ekonomik yapı, kültürel ve yerel miras) ve sosyo-demografik (hazır işgücü, eğitim seviyesi, kültürel kimlik, turizm deneyimi, emme kapasitesi [absortive capacity]) alt boyutları ile incelemiştir. Castellani ve diğerleri (2007) çalışmalarında taşıma kapasitesini fiziksel veya ekolojik, ekonomik ve sosyal taşıma kapasitesi olarak sınıflandırmıştır. López-Bonilla ve López-Bonilla (2008) çalışmalarında sosyal ve psikolojik taşıma kapasitesini bir arada ele almış, turist perspektifinden turist algılarını ve memnuniyet düzeylerini ölçmüşlerdir. Wang ve diğerleri (2020) çalışmalarında turizm taşıma kapasitesini, ekonomik boyutuyla ele almışlar, kavramı; bir destinasyonun kentsel ekonomisinde turizm sektöründe bozulma olmadan artan turizm faaliyetlerini özümseme ve yönetme yetenekleri olarak tanımlamışlardır.

Bilindiği üzere destinasyonların taşıma kapasitelerine esneklik kazandırılmakta, ortaya çıkabilecek turizm kaynaklı olumsuz etkiler engellenebilmekte ya da azaltılabilmekte, zaman zaman da kapasiteyi artırmak için müdahaleler yapılabilmektedir. Örneğin; bitki örtüsünün dayanıklılığı artırılmakta, yerel halk ve turistlere verilen eğitimlerle davranış değişimlerinde yönlendirici olunabilmekte, turistik ürün çeşitlendirmesi yapılarak turist akışları tüm yıla yayılarak taşıma kapasitesi sınırlarının zorlanmasına bir biçimde müdahale edilebilmektedir (Watson ve Kopachevsky, 1996). Turizm destinasyonlarının taşıma kapasitelerinin değerlendirilmesi, insan faaliyetleri nedeniyle üzerinde değişiklik yapılmasının kabul edilemez hale geldiği eşik değerin ölçülmesini sağlamaktadır. Turizm faaliyetlerinin etkilerinin sonuçlarını değerlendirmek için, meydana geldikleri çevrenin özelliklerini ve özellikle dengesini değiştirmeden çevrenin kabul edebileceği rahatsızlığın ölçüsü olan direncini bilmek ve bu dirence ulaşılmadan gerekli tedbirleri alarak müdahale etmek gerekmektedir (Castellani vd., 2007).

Turizmde sosyal taşıma kapasitesi

Getz; taşıma kapasitesi kavramına sosyolojik açıdan bir yaklaşım geliştirmiş ve taşıma kapasitesinin; turist gelişimini sınırlamak için ev sahibi nüfusun tutum ve hoşgörü düzeylerinin kullanılmasını içerdiğini belirtmiştir. Kavram ile ilgili yapılan hemen hemen tüm tanımlar iki merkezi yönü içermektedir. Bunlar; ziyaretçi ve/veya yerel halkın deneyimin kalitesini yansıtan davranışsal bileşen ve kaynak tabanının bütünlüğü ile ilgili eşik seviyesi olan biyofiziksel bileşen yönleridir (Getz, 1987, Saveriades, 2000'den). Son yıllarda aşırı turizm (overtourism) kavramı ile turizmin bir destinasyonda ya da destinasyonun bir

kısmı üzerindeki olumsuz etkileri vurgulanmakta, yerel halkın algıladıkları yaşam kalitesi ve/veya ziyaretçilerin deneyim kalitelerini olumsuz yönde, aşırı biçimde etkileyen turizm olarak tanımlanmaktadır. Aşırı turizm, turizm fobisi (tourism phobia) oluşmasına neden olabilmekte ve sosyal, psikolojik ve fiziksel taşıma kapasitelerine atıfta bulunmaktadır (UNWTO, 2018). Sosyal taşıma kapasitesi; yerel toplumun kabul edilebilir turizm gelişimi seviyesini ve turist sayısı hakkındaki görüşünü açıklamaktadır. Kavram, destinasyonun turizmi yerel toplumun olumsuz tepkisine neden olmayacak bir seviyede geliştirme kabiliyeti ile ilgili görülmektedir (Keyser, 2002). Sosyal taşıma kapasitesi; ziyaretçilerin alternatif yerler aramadan önce kabul edebilecekleri deneyim kalitesi ve yerel halkın turistlerin varlığına ilişkin hoşgörülerinin derecesi olarak çift yönlü incelenebilmektedir. Turistlere ev sahipliği yapan topluluğun sosyal çevrelerinin ve ilişkilerinin sekteye uğramadığı, turizm faaliyetlerinden dolayı yaşam kalitelerinin bozulmadığı eşik, sosyal taşıma kapasitesinin sınırlarını belirlemektedir. Turizm destinasyonlarında yerel halk taraftan turistin hoş karşılanması, turiste misafirperverlik gösterilmesi, onunla sosyal ilişkiler kurulması, aralarındaki sosyal etkileşimin pozitif yönlü olmasını sağlamakta ve turistin deneyim kalitesini artırarak, destinasyonu tekrar ziyaret etme niyetine ve/veya çevresine tavsiye etmesine etki edebilmektedir. Gerek turist, gerekse yerel halk tarafından turizm destinasyonlarında elde edilecek deneyimlerin kalitesinde sosyal taşıma kapasitesinin düzeyi belirleyici olmaktadır. Yerel halkın turistleri istemediği, sosyal çevrelerine zarar verdiklerini düşündükleri ve yerel faaliyetlerin dışına çıkıldığını algıladıklarında kapasitesi aşımı söz konusu olmaktadır. Turizm destinasyonunda sosyal taşıma kapasitesi aşıldığında; turist-yerel halk arasındaki sosyal ilişkiler olumsuz gelişmekte, sosyal etkileşim negatif yönlü olabilmekte ve çatışmalar ile sosyal gerilimler yaratabilmektedir. Destinasyonlarda taşıma kapasitesinin aşılması, aşırı turizm algısının artmasına ve turizm fobisinin oluşmasına, yerel halkın turizme ve turiste yönelik tutum, düşünce ve davranışlarının olumsuz hatta düşmanca bir biçime dönüşmesine yol açabilmektedir.

Turizmde sosyal taşıma kapasitesini etkileyen çok sayıda faktör bulunmaktadır. Bu faktörler arasında; turistik ortamın özellikleri, yerel nüfus, nüfus yoğunluğu, ziyaretçi sayısı, ziyaretçilerin zamansal ve mekânsal dağılımı, turistlerin kalış süresi, yerel halk ve turistlerin sosyo-demografik özellikleri (yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, gelir düzeyi vb.), ırksal ve etnik köken, turistik faaliyetlerin türü, turist tipolojileri, sosyal mesafe, kültürel mesafe, algılar, tutumlar, davranış biçimleri, topluluk duygusu, yerel kültürün gücü, suç düzeyi, kadının rolü, kültür, gelenekler, turistik deneyimden duyulan memnuniyet ve yerel halkın yaşam kalitesi düzeyi sayılabilir (Jovicic ve Dragin, 2008; Özgürel, 2020).

Alan yazında taşıma kapasitesine yönelik yapılan bazı çalışmalar ve elde ettikleri sonuçlar şunlardır: Tokarchuk ve diğerleri (2020) öznel refah ölçütlerini

kullanarak, sosyal taşıma kapasitesi eşiğini ölçmek için yeni bir yöntem önermişlerdir. Araştırmacılar önerdikleri yöntemin aşırı turizmin erken tanımlanması için bir araç olduğunu belirtmişler, ayrıca yaşam memnuniyeti göstergelerinin sosyal taşıma kapasitesinin kesin olarak tahmin edilmesini sağladığı sonucuna ulaşmışlardır. Seçilmiş ve Kılıç (2018) araştırmalarını Eskişehir ilinde gerçekleştirmişler, “yerel halkın toplumsal taşıma kapasitesine yönelik tutumlarını ve ziyaretçilerin psikolojik taşıma kapasitelerini” araştırmışlardır. Araştırmacılar; Eskişehir’de sosyal ve psikolojik taşıma kapasitelerinin aşılmadığı, yerel halkın ve ziyaretçilerin turizmin gelişmesiyle beraber olumlu düşüncelere sahip oldukları sonuçlarını elde etmişlerdir. Sharma (2016) çalışmasında; taşıma kapasitesini Hindistan’da bulunan Bhopal-Kerwa destinasyonunda turizm faaliyetleri ve etkileri için bir değerlendirme aracı olarak kullanmıştır. Aynı zamanda, bir turizm destinasyonu için toplam taşıma kapasitesini değerlendirmek üzere; ekonomik, sosyal, ekolojik, ziyaretçi deneyimi ve tesis etki göstergeleri ile etki temelli bir gösterge metodolojisi geliştirmiştir. Çuhadar ve Kervakıran (2015) çalışmalarında Marmaris’i ziyaret eden yabancı turistlerin turizmin sürdürülebilirliğine yönelik algı ve tutumlarını araştırmışlar ve Marmaris’te turizmin geleceğine yönelik kaygıları bulunduğu sonucuna ulaşmışlardır. Çalık (2014) Beypazarı’nın sosyal taşıma kapasitesini araştırmış, yerel halk ve ziyaretçilere yönelik gerçekleştirdiği saha çalışmasında, Beypazarı’nda sosyal taşıma kapasitesinin aşılmadığı sonucuna ulaşmıştır. Araştırmacı ayrıca, Beypazarı yerel halkının ve ilçeye gelen ziyaretçilerin turizmin gelişmesine paralel olarak olumlu düşünceler içerisinde olduklarını, ortaya çıkan sonuçların olumlu olmasının Beypazarı turizminin sürdürülebilirliğine olumlu bir katkıda bulunacağını belirtmiştir. López-Bonilla ve López-Bonilla (2008) turist algılarını ve memnuniyet düzeylerini ölçtükleri çalışmalarında, saha araştırmalarını dört Batı Endülüs Bölgesinde gerçekleştirmişler ve yoğun sezonda turist memnuniyetinde önemli bir düşüş yaşandığı sonucuna ulaşmışlardır.

Turizmde taşıma kapasitesinin dikkate alınması, destinasyondaki yaşam kalitesinin korunması ve hatta daha da iyileştirilmesini sağlarken, ziyaretçilerin de elde ettikleri turistik deneyimlerin kalitesini olumlu yönde etkileyen önemli bir göstergedir. Bir taraftan destinasyona yönelik artan turistik talebin karşılanması, diğer taraftan sektör paydaşlarının (turizm işletmeleri, yerel yönetimler, yerel halk vb.) beklentilerine cevap verilmesi ve tüm bu faktörlerle birlikte destinasyona özgü, sınırlı olan çevresel değerlerin, kaynak kullanımında etkinlik ve sürdürülebilirlik ekseninde korunması gerekmektedir. Bu bağlamda destinasyonda kabul edilebilir turizm gelişiminin sınırlarının çizilmesi, nicel ve nitel göstergelerin dikkate alındığı bir bakış açısıyla turizm gelişiminin izlenmesi, planlanması ve yönetilmesi gerekmektedir (UNWTO, 1981; UNWTO, 2018). Sosyal taşıma kapasitesini analiz etmek için gerekli parametreler arasında; yerel halkın turizm algısı, turistlerin gelişine ilişkin duyguları ve tepkileri,

turizmle ilgili yaşam tarzı değişiklikleri ve turistlerin yanı sıra yerel toplulukların sırasıyla etkileşim ve iletkenlik ile ilgili rahat olmalarına ilişkin algıları yer almaktadır (Armono vd., 2017). Ancak sosyal taşıma kapasitesini gerek turistler gerekse yerel halk açısından tahmin etmek, birçok psikolojik faktöre bağlı olduğu için oldukça zordur. Sosyal taşıma kapasitesini ölçmenin oldukça karmaşık olması, farklı model ve yöntemlerin önerilmesine, bazı ölçümlerde; bütünsel bakış açısıyla tüm kapasite boyutlarını kapsayan göstergeler kullanılmasına yol açmıştır. Bu bağlamda; Hallo ve Manning (2010) Simülasyon Modeli ve Zhang ve Chung (2015) Kalabalık (Crowding) Modeli ile sosyal taşıma kapasitesini ölçmeye çalışmışlardır. Turizmde taşıma kapasitesini; Stankey ve diğerleri (1985) Kabul Edilebilir Değişim Sınırı Modeli (Limit of Acceptable Change Model-LACM) ile Liu ve diğerleri (2018) ise analitik hiyerarşi sürecini kullanarak Temel Bileşenler Analizi yapmışlardır. Araştırmacılar hem doğal, hem de sosyal kaynak göstergeleri, sosyal kalkınma, bölgesel altyapı ve sosyo-ekonomik sistem verileri olmak üzere 20 gösterge üzerinden değerlendirme endeksleri sistemi ile yaptıkları analizleri ile taşıma kapasitesini tüm boyutlarıyla ölçmüşlerdir.

Yöntem

Çalışmanın amacı ve önemi

Deniz, güneş ve kum amaçlı tatile yönelik turizm destinasyonlarının, özellikle Akdeniz çanağındaki destinasyonların, bir kısmının kitle turizmine ev sahipliği yapmaları yüksek sezonda turizmin çeşitli olumsuz etkilerine maruz kalmalarına yol açabilmektedir. Kalabalık yönetiminin gerçekleştirilmemesi sonucunda destinasyonun belirli noktalarında kalabalıklaşma, yerel nüfusa göre planlanan altyapının yetersiz kalması, çöplerin birikmesi, gürültü kirliliği, trafik sıkışıklığı gibi pek çok can sıkıcı ve rahatsızlık yaratıcı durum, yerel halkın yaşam kalitesi seviyesini düşürebilmekte, zaman zaman turistlere yönelik olumsuz tutum ve davranışlarına yol açabilmektedir. Buradan hareketle; deniz, güneş ve kum amaçlı tatile yönelik turizm destinasyonu olan İçmeler'deki sosyal taşıma kapasitesi düzeyi, yerel halkın görüşlerine başvurularak öğrenilmeye çalışılmıştır. Marmaris, küçük bir balıkçı kasabasıdır, dünyanın bilinen ve tercih edilen turizm destinasyonlarından birine dönüşmüştür. Marmaris'in turistik çekim merkezlerinden ve yerleşimlerinden olan İçmeler'de yerel halkın turistleri isteyip istemedikleri, turizme ve turistlere tepkilerinin olup olmadığı çalışma kapsamında ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın gerçekleştirilmesinde; 1950'lerden bu yana turizm faaliyetlerine ev sahipliği yapılan destinasyonda, yerel halkın turistlerden hoşnut olup olmadıkları, mevcut durumu ortaya koyabilmek ve yöre turizminin geleceğine yönelik bir bakış edinebilmek açısından değerli bulunması etkili olmuştur. İçmeler'de sosyal taşıma kapasitenin düzeyinin bilinmesi, turizminin sürdürülebilirliğinin

sağlanmasında, destinasyonun geleceğine yönelik atılacak adımlarda, yapılacak planlamalarda anahtar bir işlev üstleneceği için bir gereklilik olarak görülmüştür. Yerel halkın sosyal taşıma kapasitesi düzeyinin bilinmesinin, hem turizm gelişimi için arzulan yerel halk desteğini alma, hem de ziyaretçilerin tatmin edici turistik deneyimler yaşamalarının sağlanmasındaki etkileri nedeniyle, turizm planlamacılarına ve destinasyon yöneticilerine yol göstereceği düşünülmüştür. Tüm bu açıklamalara ek olarak, yapılan alan yazın taramasında İçmeler destinasyonunun sosyal taşıma kapasitesi ile ilgili alan yazında yapılmış bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Yapılan çalışma ile alan yazındaki boşluk doldurulmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın evreni ve örnekleme

Araştırmanın evrenini Muğla ili Marmaris ilçesi İçmeler Mahallesi'nde ikamet eden yerel halk oluşturmaktadır. İçmeler Mahallesi'nin ADNKS (Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi)'ne göre nüfusu 6.378'tir (TÜİK, 2019). Araştırmanın örnekleme 240 kişi olarak hesaplanmıştır ($\alpha=0,05$; $p=0,8$; $q=0,2$). 10 Mart-25 Mart 2018 tarihleri arasında yapılan saha çalışmasında 315 katılımcıya ulaşılmıştır. Olasılık dışı örnekleme yöntemleri arasında bulunan, -kapsamlı bilgiye sahip olanlara ulaşmada bir araç olabilen-, kartopu yöntemi ile katılımcılara ulaşılmıştır. Kartopu örnekleme; evren içinde yer alan, araştırmacı tarafından ulaşılan ilk kişiden elde edilen veriler ile sonraki diğer kişiye ve zincir biçiminde diğerlerine ulaşılması yoluyla, örneklem hacminin artırılmasına tıpkı kartopu gibi büyütülerek ulaşılmasıdır (Ural ve Kılıç, 2018).

Veri toplama aracı

Yerel halkın sosyal taşıma kapasitesini ortaya çıkartabilmenin bir yolu olan, turizm deneyimleri üzerinden şekillendirilen ölçek, Çalık'ın (2014) çalışmasından alınmıştır. Ölçek 1-5 arasında puanlanan (kesinlikle katılmıyorum, katılmıyorum, hem katılıyorum, hem de katılmıyorum, katılıyorum, kesinlikle katılıyorum) 17 maddeden oluşmaktadır. Bu çalışmada ölçeğin güvenilirlik ve yapı geçerliliği analiz edilmiştir. Ölçeğin genel güvenilirliği Cronbach's Alpha Katsayısı=0.880 olarak yüksek bulunmuştur. Cronbach's Alfa Katsayısının, $0,80 \leq \alpha < 1$ aralığında bulunması ölçeğin yüksek derecede güvenilir olması anlamı taşımaktadır (Kalaycı, 2008). Açıklayıcı (açımlayıcı) faktör analizi ile ölçeğin yapı geçerliliği test edilmiştir. Barlett testi sonucunda ($p=0.000 < 0.05$) faktör analizine alınan değişkenlerin arasında ilişki olduğu, test sonucunda ($KMO=0.839 > 0,60$) örnek büyüklüğünün faktör analizi uygulanabilmesi için yeterli düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Faktör analizinin uygulama aşamasında varimax yöntemi seçilmiş, faktörler arasındaki ilişki yapısının aynı kalmasına dikkat edilmiştir. Faktör analizi sonucuna göre değişkenler, 4 faktör altında toplanmıştır. Güvenirliğin ilişkin bulunan Cronbach's Alfa Katsayısı

ve açıklanan varyans değerleri ile ölçeğin geçerli ve güvenilir bir araç olduğu anlaşılmıştır. Ölçeğe ait oluşan faktör yapısı aşağıda görülmektedir.

Tablo 1: Sosyal taşıma kapasitesine yönelik turizm deneyimlerini belirlemeye yönelik ölçek faktör yapısı

Boyutlar	Madde	Faktör Yüğü	Açıklanan Varyans	Cronbach's Alfa Katsayısı (α)
Geleneksel ve Psikolojik Değişim (Özdeğer=5,995)	17. Aile içi iletişimde değişime neden olmuştur.	0,809		
	12. Gelenek ve göreneklerde değişime neden olmuştur.	0,806		
	13. Yaşam tarzında değişime neden olmuştur.	0,794	23,267	0,875
	14. Giyim tarzında değişime neden olmuştur.	0,788		
	16. Turistlerle girilen etkileşim düzeyinin değişmesine neden olmuştur.	0,715		
	15. Üretime katılan kadın sayısında değişime neden olmuştur.	0,598		
Sosyo-Ekonomik Değişim (Özdeğer=2,391)	8. Bölgede yeni iş imkânları oluşturmuştur.	0,820		
	7. Bölgede fuar, kongre, festival gibi aktivitelerin artmasını sağlamıştır.	0,803		
	6. Bölgenin daha fazla insan tarafından tanınmasını sağlamıştır.	0,718	16,523	0,812
	5. Bölgeye yapılan yatırımı artırmıştır.	0,630		
	4. Bölgedeki geleneksel el sanatlarını canlandırmıştır.	0,552		
Fiziksel Gelişmişlik (Özdeğer=1,758)	2. Bölgedeki su ve elektrik şebekelerinin, yolların gelişmesini sağlamıştır.	0,881		
	3. Bölgedeki çevre düzenlemelerinin, park ve bahçelerin, otellerin, restoranların gelişmesini sağlamıştır.		14,145	0,804
Piyasa Değer ve Gelir Artışı (Özdeğer=1,342)	10. Kiraları artırmıştır.	0,851		
	9. Arsa fiyatlarını artırmıştır.	0,805		
	11. Yerel halkın kullandığı ürün ve hizmetlerin fiyatlarını artırmıştır.	0,775	13,628	0,819
	1. Yerel halkın gelirlerini artırmıştır.	0,631		
Toplam Varyans % 67.563				

Ölçekteki faktörlerin puan hesaplamalarında, faktördeki maddelerin değerleri toplanmış, akabinde madde sayısına bölünerek (aritmetik ortalama) faktör puanlarına ulaşılmıştır.

Verilerin istatistiksel analizi

Araştırmanın verileri, SPSS 22.0 programında analiz edilmiştir. Verilerin değerlendirilmesinde; sayı, yüzde, ortalama ve standart sapma gibi tanımlayıcı istatistiksel yöntemler kullanılmıştır. Ölçek boyutlarının aldığı puanlar 1 ile 5 arasında değer almaktadır. Dağılım aralığını hesaplamak için, Dağılım aralığı=En büyük değer- En küçük değer/ Derece sayısı formülünden yararlanılmıştır. Dağılım aralığı, 4 puanlık genişliğe sahiptir ve söz konusu bu genişlik, beş eşit genişliğe bölünerek sınır değerleri hesaplanmıştır. Hesaplama doğrultusunda; 1.00- 1.79 arası “çok düşük”, 1.80- 2.59 arası “düşük”, 2.60- 3.39 “arası orta”, 3.40-4.19 arası yüksek, 4.20-5.00 arası çok yüksek olarak sınır değerleri belirlenmiş, sınır değerleri gözetilerek bulgular yorumlanmıştır (Sümbüloğlu, 1993).

Araştırmanın varsayım ve sınırlılıkları

Araştırmanın varsayımı, katılımcıların araştırma sorularına doğru cevap verdiklerinin varsayılmasıdır. Araştırmanın sınırlılıklarını; araştırmada toplanan verilerin güvenilirliği ve geçerliliğinin veri toplama tekniğinin özellikleri ile sınırlı olması, katılımcıların İçmeler’de yaşayan, saha çalışmasının yapıldığı tarihler arasında ev ve işyerlerinde bulunan yerel halkla sınırlı kalması, maddi kaynaklar düzeyi ve zaman kısıtı oluşturmaktadır.

Bulgular ve tartışma

Bu bölümde, araştırma kapsamında sahadan elde edilen verilerin analizi sonucunda ulaşılan bulgulara yer verilmektedir. Elde edilen bulgular doğrultusunda yapılan açıklamalar ve yorumlar aşağıda yer almaktadır.

Tablo 2: Yerel halkın tanımlayıcı özelliklerinin dağılımı

Değişkenler	Gruplar	Frekans (n)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Erkek	175	55,6
	Kadın	140	44,4
	Toplam	315	100,0
Yaş	25 Yaş ve altı	60	19,0
	26-30 Yaş	56	17,8
	31-35 Yaş	47	14,9
	36-40 Yaş	61	19,4
	41-45 Yaş	38	12,1
	45 Yaş üzeri	53	16,8
	Toplam	315	100,0
Eğitim Düzeyi	İlköğretim	78	24,8
	Ortaöğretim	111	35,2
	Önlisans-Lisans	80	25,4
	Lisansüstü	46	14,6
	Toplam	315	100,0
Meslek	Öğrenci	30	9,5
	İşçi	128	40,6
	İşyeri sahibi	54	17,1
	Memur	41	13,0
	Emekli	19	6,0
	Çalışmıyor	19	6,0
	Diğer (avukat, doktor, özel sektörde yönetici vb.)	24	7,6
	Toplam	315	100,0
	Aylık Gelir	Yok	30
1.000 TL'den az		19	6,0
1.000-1.999 TL arası		99	31,5
2.000-2.999 TL arası		69	21,9
3.000 TL'den fazla		98	31,1
Toplam	315	100,0	
Gelirin Yüzde Kaçının Turizmden Sağlandığı	Gelirim yok	30	9,5
	Gelirim turizmden değil	107	34,0
	%50'den azını	74	23,5
	%50'den fazlasını	50	15,9
	Tamamını	54	17,1
Toplam	315	100,0	

Tablo 2 (Devamı): Yerel halkın tanımlayıcı özelliklerinin dağılımı

Değişkenler	Gruplar	Frekans (n)	Yüzde (%)
İçmeler'de Yaşama Süresi	5 yıldan az süredir	69	21,9
	5 yıldan fazla süredir	154	48,9
	Doğduğundan beri	92	29,2
	Toplam	315	100,0

Tablo 2'de gösterildiği üzere yerel halk katılımcılarının "*Cinsiyet*" değişkenine göre %55,6'sı (n=175) erkek, %44,4'ü (n=140) kadın olarak dağılım göstermektedir. Katılımcıların "*Yaş*" değişkenine göre %48,3'ü (n=152) 36 yaş ve üzeri yaştadır. "*Eğitim düzeyi*" değişkenine göre katılımcıların %40'ı (n=126) yükseköğretim mezunudur. Yerel halk katılımcılarının "*Meslek*" değişkenine göre %40,6'sı (n=128) işçi ve %17,1'i (n=54) işyeri sahibidir. "*Gelir*" değişkenine göre yerel halkın %48,3'ü (n=152) aylık 2.000 TL ve üzeri gelire sahiptir. Yerel halkın "*Gelirin yüzde kaçının turizmden sağlandığı*" değişkenine göre %34'ü (n=107) gelirim turizmden değil, %23,5'i (n=74) gelirim %50 den azını, %15,9'u (n=50) gelirim %50 den fazlasını ve %17,1'i (n=54) gelirim tamamını turizmden elde ediyorum olarak dağılmaktadır. Katılımcıların %9,5'inin (n=30) ise geliri bulunmamaktadır. İçmeler destinasyonunda, katılımcılardan %56,5'inin turizmden bir şekilde gelir elde etmesinin, turizme ve turiste yönelik olumlu tutumların oluşumunda, turizm gelişimini desteklemelerinde ve turizme bağlılık duymalarında olumlu etkiler yaratabileceği düşünülmektedir. "*İçmeler'de yaşama süresi*" değişkenine göre katılımcıların %48,9'u (n=154) 5 yıldan fazla süredir, %29,2'si (n=92) doğduğundan itibaren ve %21,9'u (n= 69) 5 yıldan az süredir İçmeler'de yaşamaktadır. Turizmin İçmeler'de doğrudan ve dolaylı istihdam sağlaması turizme bağlı göçün hedef varış noktaları arasında yerini almasına neden olmuştur. Sezonluk çalışma için gelenlerin sürekli yerleşime dönüşen göç hareketleri ile ikinci bir iş ve yan gelir olarak da turizmden ekonomik fayda sağlayanların giderek artan sayıları araştırmadan elde edilen sonuçlara ve yüzdesel oranlara yansımıştır.

Tablo 3: Yerel halkın turistlerle ilişkileri, turist davranışları ile karşılaşma sıklıkları ve tutumlarına göre dağılımı

İfadeler	Gruplar	Frekans (n)	Yüzde (%)
Turistlerin Yerel Halkla En Çok Hangi Sebep İlişki Kurduğu	Yerel kültürü öğrenmek için.	113	35,9
	Sadece alışveriş için zorunlu iletişim.	97	30,8
	Fotoğraf çekmek için izin almaları.	32	10,2
	Yerel halkın turistle iletişim kurmak istemesi.	53	16,8
	Diğer	20	6,3
	Toplam	315	100,0
Turistlerle Daha İyi İletişim Kurma Yolları	Turistlere sempati duymalıyım.	83	26,3
	Turistler daha sıcakkanlı olmalı.	109	34,6
	Daha cesur olmalıyım.	71	22,5
	Diğer	52	16,5
	Toplam	315	100,0
Aykırı Davranışlara Tanık Olma Sıklığı	Hiç tanık olmadım.	86	27,3
	Nadiren tanık oluyorum.	81	25,7
	Bazen tanık oluyorum.	77	24,4
	Sıklıkla tanık oluyorum.	41	13,0
	Her zaman tanık oluyorum.	30	9,5
	Toplam	315	100,0
Turistlerin En Rahatsız Eden Davranışı	Küçümseyici olmaları.	29	12,7
	Bencil olmaları.	25	10,9
	Cimri olmaları.	44	19,2
	Kötü örnek olmaları.	75	32,8
	Kaba olmaları.	27	11,8
	Diğer	29	12,7
	Toplam	229	100,0
Rahatsız Edici Davranışlara Nasıl Tepki Verdiği	Yetkililere haber veririm.	39	12,4
	Kızarak uyarırım.	17	5,4
	Kibarca uyarırım.	88	27,9
	Yaptıklarının yanlış olduğunu düşünürüm ama bir şey söylemem.	91	28,9
	Anlayışla karşılarım.	80	25,4
	Toplam	315	100,0
İçmeler’de Turizm	Olmamalıdır.	8	2,5
	Makul düzeydedir.	69	21,9
	Gelişmeye devam etmelidir.	238	75,6
	Toplam	315	100,0

Katılımcıların *“Turistlerin kendileri ile en çok hangi sebeple ilişki kurduğu”* sorusuna verdikleri cevaplar frekansları açısından; *“Yerel kültürü öğrenmek için”* (n=113), *“Sadece alışveriş için zorunlu iletişim”* (n=97), *“Yerel halkın turistlerle iletişim kurmak istemesi”* (n=53), ve *“Fotoğraf çekmek için izin almaları”* (n=32) olarak sıralanmaktadır. Turist-yerel halk ilişkileri resmi bir diğer ifadeyle kurallara bağlı olarak ya da resmi olmayan yani bir kurala dayalı olmaksızın gerçekleşebilmektedir. Elde edilen bulgular; İçmeler’de yerel halk-turist ilişkilerinin samimiyete dayalı, çıkar gözetmeksizin, samimi ilişkileri tanımlayan resmi olmayan ilişkiler biçiminde, daha yüksek oranda gerçekleştiğini göstermektedir. İçmeler yerel halkının uzun yıllardır turistlerle teması, yabancı dil/dilleri konuşabilmesi (Özgürel, 2020) destinasyonu ziyarete gelen turistlerle dil engeli olmadan sosyal ilişkiler kurmasını ve geliştirmesini sağlamaktadır. Turistler destinasyonda, çeşitli gereksinimlerini karşılamak için turizmden bağımsız işletmelerde; bakkal, manav, kuaför vb. alışveriş yapmakta, turizm işletmelerinden çeşitli ürünler satın almakta, turizm çalışanları ve zaman zaman işletme sahipleri ile resmi ilişkiler kurmaktadır. Turist-yerel halk arasında çıkara bağlı ve yüzeysel olarak gerçekleşen resmi ilişkilerin oranı %30,8 ile katılımcıların bir kısmının turizmden gelirlerinin tamamını ve diğer bir kısım katılımcının da gelirlerinin yarıdan fazlasını turizmden elde etmeleri ile ilişkili olduğu söylenebilir.

Tablo 3’te verildiği üzere yerel halka *“Turistlerle daha iyi iletişim kurma yolları”* ile ilgili görüşleri sorulmuştur. Verilen cevapların dağılımları incelendiğinde; *“Turistler daha sıcakkanlı olmalı”* %34,6 (n=109) oranı ile birinci sırada, *“Turistlere sempati duymalıyım”* %26,3 (n=83) oranı ile ikinci sırada ve *“Daha cesur olmalıyım”* %22,5 (n=71) oranı ile üçüncü sırada yer almıştır. Elde edilen bulgular Çalık (2014) ve Seçilmiş ve Kılıç’ın (2018) elde ettiği sonuçlarca desteklenmektedir. İçmeler ağırlıklı olarak İngiliz ve Rus turistler tarafından tercih edilmektedir. İngilizlere yönelik sosyal ilişkilerinde soğuk olduklarına dair yerleşmiş bir kanaat bulunduğu bilinmekte (Avcıkurt, 2015), araştırmaya katılan İçmeler yerel halkında da söz konusu kanaatin varlığının elde edilen sonuçlara yansımış olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca sosyal ilişkilerde ilişkinin düzeyi ve sıklığı arttıkça, tanıdıklık düzeyini arttıracak, sanılanın aksine İngilizlerin aslında düşünüldüğü gibi olmadığını zamanla anlaşılabilirliğini belirtmek gerekmektedir. Yerel halkın Akdeniz tipi insan profilinin bilinen sıcakkanlılığının yarattığı beklenti ile turistlerin daha sıcakkanlı olması gerektiğini, kendisinden yola çıkarak düşünmesinin de elde edilen sonuçta etkisi olduğu söylenebilir. Katılımcılardan %26,3’ünün turistlerle iyi iletişim kurma için sempati duymayı bir eylem olarak görmesi, sempatik bir anlayış geliştirmesi, olumlu sosyal ilişkilerin önünü açan, değerli bir bakış açısı olarak görülebilir.

Katılımcıların *“Turistlerin aykırı davranışlara tanık olma sıklığı”* sorusuna verdikleri cevaplar sırasıyla; *“Hiç tanık olmadım”* diyenler %27,3 (n=86), *“Nadiren tanık oluyorum”* diyenler %25,7 (n=81), *“Bazen tanık oluyorum”* diyenler

%24,4 (n=77), “Sıklıkla tanık oluyorum” diyenler %13,0 (n=41) ve “Her zaman tanık oluyorum” diyenler %9,5’tir (n=30). Yerel halkın %22,5’inin turistlerin aykırı davranışları ile çok daha sık karşılaşması, iş ve sosyal yaşamlarında turistlerle yakın fiziksel ve /veya sosyal mesafe içerisinde bulunmalarından, kendi değer yargılarına olabildiğince ters düşen bir durum olarak algılamalarından veya turistlere yönelik olumsuz tutumlarının bir ifadesi olarak cevaplarına yansımış olması muhtemel görülebilir. Elde edilen bulgular Çalık’ın (2014) ve Seçilmiş ve Kılıç’ın (2018) çalışmalarından elde ettikleri sonuçlar tarafından desteklenmektedir.

Yerel halka “*Turistlerin en rahatsız edici davranışları olarak neleri gördükleri*” sorulmuş, verilen cevaplar incelendiğinde sırasıyla; %32,8’i (n=75) “Kötü örnek olmaları”; %19,2’si (n=44) “Cimri olmaları”; %12,7’si (n=29) “Küçümseyici olmaları”, %11,8’i (n=27) “Kaba olmaları” ve %10,9’u (n=25), “Bencil olmaları” ifadeleri yer almıştır. İçmeler’de çokkültürlü bir sosyal yapı bulunmaktadır. Uzun yıllardan beri birçok farklı kökenden turiste ev sahipliği yapan İçmeler yerel halkı, turizm kaynaklı göçler nedeniyle birçok alt kültürden bireyi de bünyesinde barındırmaktadır. İçmeler toplumunda, Rus gelinler ve yaşam biçimi göçmeni yerleşik yabancıların da varlığıyla farklı kültürlerin temas ve etkileşimleri artmaktadır. Elde edilen bulgular, yerel halkın kültürel öğretileri doğrultusunda, turistlerin uygunsuz davranışları (alkol tüketimleri, uyuşturucu kullanımları, mahrem alan tutumlarındaki farklılık, üstsüz güneşlenme ve benzeri) ile özellikle genç ve çocuklar için kötü örnek oluşturmaları, gösteriş etkisi yaratarak yöre insanını da daha çok tüketime teşvik etmeleri gibi gerekçelerle açıklanabilir. Türkiye ucuz ülke imajı ile ön plana çıkmakta, benzer bir durum da İçmeler için geçerliliğini korumaktadır. Özellikle Rus turistlerin bahşiş vermekten kaçındıkları bilinmekte, alt gelir grubundan turistlerin İçmeler’i ziyareti ve alkollü-alkolsüz içeceklerini bile her şey dahil tesislerden çıkartarak dışarıda tüketmelerinin söz konusu sonucu etkileyen faktörler olabileceği öngörülmektedir.

Katılımcılara “*Turistlerin rahatsız edici davranışlarına nasıl tepki verdikleri*” sorulmuş, verilen cevaplar incelendiğinde; birinci sırada 91 katılımcı (%28,9) “Yaptıklarının yanlış olduğunu düşünürüm, ama bir şey söylemem”, ikinci sırada 88 katılımcı (%27,9) “Kibarca uyarırım” ve üçüncü sırada 80 katılımcı (%25,4) “Anlayışla karşılarım” ifadeleri yer almıştır. Katılımcılardan 39’u (%12,4) “Yetkililere haber vereceğimi” ve 17’si (%5,4) ise “Kızarak uyaracağımı” belirtmişlerdir. Elde edilen bulgular, İçmeler destinasyonunda yerel halkın turistlere yönelik hoşgörü gösterdiklerini, yazarlarca da gözlemlendiği üzere aşırı alkollü olmadan kaynaklanan olumsuz davranışlarda, -kavgaya karışma, yüksek sesle, bağırarak konuşma, sarkıntılık vb. gibi durumlarda-, yerel halkın kızarak veya yetkililere haber vererek tepki gösterdiği bilinmektedir. İçmeler’de konaklama tesisleri başta olmak üzere, turizm işletmelerinin, yerel halkın gündelik yaşam alanları, evleri

ile iç içe olmasına karşın turistlere tepkilerinin düşük düzeyde olmasının, sosyal taşıma kapasitesi açısından önemli bir bulgu olduğu söylenebilir.

Yerel halka “İçmeler’de turizm” gelişimine yönelik görüşleri sorulmuş, katılımcılardan %75,6’sı (n=238) “İçmeler’de turizm gelişmeye devam etmelidir”, %21,9’u (n=69) “İçmeler’de turizm makul düzeydedir” ve %2,5 (n=8)’i “İçmeler’de turizm olmamalıdır” diyerek düşüncelerini ifade etmişlerdir. Elde edilen bulgular doğrultusunda; araştırmaya katılan İçmeler yerel halkının, turistlere ve turizme yönelik tutumları ile ilgili olarak Doxey Irridex Modeli’ne¹, bir diğer ifadeyle Kızgınlık İndeksine göre Hoşnutluk ve İlgisizlik evreleri arasında olduğu söylenebilir. Turistlerin rahatsız edici davranışlarına yerel halktan 39 katılımcının (%12,4) yetkililere haber vermeyi tercih etmesi ve 17 katılımcının (%5,4) kızarak uyarması destinasyonda Kızgınlık veya Düşmanlık evrelerinin yaşandığını söylemek için oldukça düşük düzeydedir. Ayrıca araştırmaya katılan yerel halkın %75,6’sı İçmeler’de turizm gelişmeye devam etmeli diyerek, Butler Yaşam Döngüsü Modeli’ne² göre İçmeler’in gelişim evresinde olduğu ve yerel halkın söz hakkını yitirmemiş olmasına bağlı hoşnutluk içerisinde olduğu söylenebilir.

Tablo 4: Sosyal taşıma kapasitesine yönelik turizm deneyimi puan ortalamaları

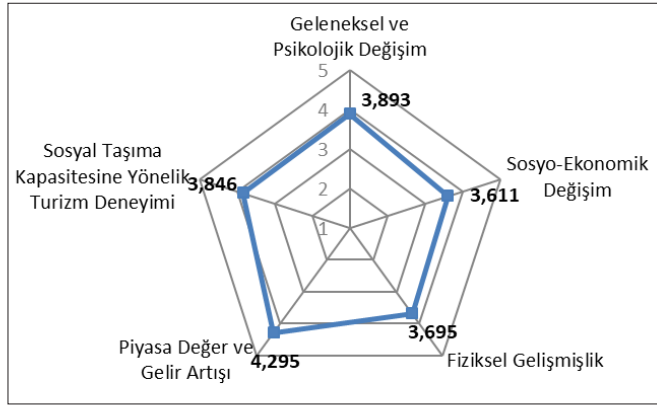
	Frekans (n)	Ort	Ss	En Düşük Değer	En Yüksek Değer
Geleneksel ve Psikolojik Değişim	315	3,893	0,880	1,000	5,000
Sosyo-Ekonomik Değişim	315	3,611	0,838	1,000	5,000
Fiziksel Gelişmişlik	315	3,695	0,982	1,000	5,000
Piyasa Değer ve Gelir Artışı	315	4,295	0,851	1,000	5,000
Sosyal Taşıma Kapasitesine Yönelik Turizm Deneyimi	315	3,846	0,646	1,000	5,000

Yerel halkın “Sosyal taşıma kapasitesine yönelik turizm deneyimi” incelendiğinde; “Geleneksel ve psikolojik değişim” (3,893 ± 0,880); “Sosyo-ekonomik değişim” (3,611 ± 0,838); “Fiziksel gelişmişlik” (3,695 ± 0,982); “Piyasa değer ve gelir artışı” (4,295 ± 0,851) alt boyutları ile “Sosyal taşıma kapasitesine yönelik turizm deneyimi” (3,846 ± 0,646) puanlarının yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir.

¹ Doxey Irridex Modeli detaylı bilgi için bakınız (Özgürel, 2020).

² Butler Yaşam Döngüsü Modeli detaylı bilgi için bakınız G. Özgürel (2020). *Turizm Destinasyonlarında Yerleşik Yabancı-Yerel Halk Etkileşimi Üzerine Bir İnceleme*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi], T.C. Balıkesir Üniversitesi.

Şekil 1: Sosyal taşıma kapasitesine yönelik turizm deneyimi puan ortalamalarına ilişkin diyagram

Araştırmaya katılan yerel halkın sosyal taşıma kapasitesine yönelik turizm deneyimi ile ilgili ifadelerle verdiği cevapların dağılımları Tablo 5'te görülmektedir.

Tablo 5: Yerel halkın sosyal taşıma kapasitesine yönelik turizm deneyimi ile ilgili ifadelerle verdiği cevapların dağılımları

Boyutlar	İfadeler	Kesinlikle Katılmıyorum		Katılmıyorum		Orta Düzeyde Katılıyorum		Katılıyorum		Kesinlikle Katılıyorum		Ort	Ss
		f	%	f	%	f	%	f	%	f	%		
Piyasa Değer ve Gelir Artışı	Arsa fiyatlarını artırmıştır.	10	3,2	12	3,8	34	10,8	83	26,3	176	55,9	4,280	1,015
	Kiraları artırmıştır.	10	3,2	8	2,5	35	11,1	84	26,7	178	56,5	4,310	0,986
	Yerel halkın kullandığı ürünlerin fiyatlarını artırmıştır.	7	2,2	11	3,5	42	13,3	76	24,1	179	56,8	4,300	0,977
	Yerel halkın gelirlerini artırmıştır.	29	9,2	15	4,8	73	23,2	92	29,2	106	33,7	3,730	1,233

Tablo 5 (Devamı): Yerel halkın sosyal taşıma kapasitesine yönelik turizm deneyimi ile ilgili ifadelere verdiği cevapların dağılımları

Boyutlar	İfadeler	Kesinlikle Katılmıyorum		Katılmıyorum		Orta Düzeyde Katılıyorum		Katılıyorum		Kesinlikle Katılıyorum		Ort	Ss
		f	%	f	%	f	%	f	%	f	%		
Geleneksel ve Psikolojik Değişim	Gelenek ve göreneklerde değişime neden olmuştur.	21	6,7	29	9,2	55	17,5	87	27,6	123	39,0	3,830	1,229
	Yaşam tarzında değişime neden olmuştur.	13	4,1	20	6,3	53	16,8	96	30,5	133	42,2	4,000	1,104
	Giyim tarzında değişime neden olmuştur.	8	2,5	24	7,6	56	17,8	100	31,7	127	40,3	4,000	1,057
	Üretime katılan kadın sayısında değişime neden olmuştur.	13	4,1	9	2,9	82	26,0	103	32,7	108	34,3	3,900	1,041
	Turistlerle girilen etkileşim düzeyinin değişmesine neden olmuştur.	11	3,5	16	5,1	67	21,3	133	42,2	88	27,9	3,860	0,997
	Aile içi iletişimde değişime neden olmuştur.	31	9,8	20	6,3	56	17,8	93	29,5	115	36,5	3,770	1,278
Sosyo-Ekonomik Değişim	Bölgedeki geleneksel el sanatlarını canlandırmıştır.	25	7,9	69	21,9	86	27,3	88	27,9	47	14,9	3,200	1,173
	Bölgeye yapılan yatırımı artırmıştır.	12	3,8	19	6,0	89	28,3	115	36,5	80	25,4	3,740	1,027
	Bölgenin daha fazla insan tarafından tanınmasını sağlamıştır.	11	3,5	19	6,0	53	16,8	127	40,3	105	33,3	3,940	1,028
	Bölgede fuar, kongre, festival gibi aktivitelerin artmasını sağlamıştır.	22	7,0	37	11,7	93	29,5	79	25,1	84	26,7	3,530	1,200
	Bölgede yeni iş imkânları oluşturmuştur.	12	3,8	40	12,7	72	22,9	112	35,6	79	25,1	3,650	1,102

Tablo 5 (Devamı): Yerel halkın sosyal taşıma kapasitesine yönelik turizm deneyimi ile ilgili ifadelere verdiği cevapların dağılımları

Boyutlar	İfadeler	Kesinlikle Katılmıyorum		Katılmıyorum		Orta Düzeyde Katılıyorum		Katılıyorum		Kesinlikle Katılıyorum		Ort	Ss
		f	%	f	%	f	%	f	%	f	%		
Fiziksel Gelişmişlik	Bölgedeki su ve elektrik şebekelerinin, yolların gelişmesini sağlamıştır.	21	6,7	47	14,9	83	26,3	92	29,2	72	22,9	3,470	1,187
	Bölgedeki çevre düzenlemelerinin, park ve bahçelerin, otellerin, restoranların gelişmesini sağlamıştır.	13	4,1	16	5,1	66	21,0	119	37,8	101	32,1	3,890	1,047

Araştırmaya katılan yerel halkın “*Sosyal taşıma kapasitesine yönelik turizm deneyimi*” ile ilgili ifadelere verdiği cevaplar içerisinde; “*Piyasa değer ve gelir artışı*” boyutu altında yer alan “*Arsa fiyatlarını artırmıştır*” ($4,280 \pm 1,015$); “*Kiraları artırmıştır*” ($4,310 \pm 0,986$) ve “*Yerel halkın kullandığı ürünlerin fiyatlarını artırmıştır*” ($4,300 \pm 0,977$) ifadelerine çok yüksek düzeyde; “*Gelirleri artırmıştır*” ifadesine ise yüksek düzeyde katıldıkları saptanmıştır. İçmeler etrafı ormanlarla çevrili, arazi üretme ve inşaat alanı açabilme imkânlarının oldukça sınırlı olduğu bir coğrafi yapıya sahiptir. Turizm gelişimine bağlı olarak, gerek kıyı şeridinde yer alan neredeyse bitişik nizam devam eden turizm işletmeleri, gerekse İçmeler sokaklarında yerel halkın konutları ile iç içe olan apart oteller, restoranlar ve diğer turizm işletmeleri yarattıkları talep ile arsa, dükkân ve konut fiyatlarını yükseltmektedir. Özellikle yüksek sezonda turistik talebin doğrudan ve dolaylı etkileri ile yerel halkın tüketim amaçlı satın aldığı çeşitli mal ve hizmetlerin fiyatları da gerek turistik talep gerekse maliyet yüksekliliği nedeniyle artmakta ve yerel halka yansımaktadır. Araştırmaya katılan yerel halkın %56,5’inin, turizmden gelirinin tamamını ya da bir kısmını elde etmesi, kira geliri sağlaması, gayrimenkullerinin kıymet kazanması, turizmin ekonomik etkilerini olumlu değerlendirmelerine yol açabilecek faktörler arasındadır.

Yerel halkın sosyal taşıma kapasitesine yönelik turizm deneyimlerinin alt boyutlarından olan “*Geleneksel ve psikolojik değişim*” boyutunu kapsayan ifadelerin tamamında; “*Gelenek ve görenekler*” ($3,830 \pm 1,229$); “*Yaşam tarzı*” ($4,000 \pm 1,104$); “*Giyim tarzı*” ($4,000 \pm 1,057$); “*Kadının üretime katılımı*” ($3,900 \pm 1,041$); “*Turistlerle etkileşim*” ($3,860 \pm 0,997$) ve “*Aile içi iletişim*” ($3,770 \pm 1,278$)’de değişime neden olduğuna, yüksek düzeyde katıldıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Bir taraftan küreselleşme ve teknolojik gelişmeler, bir diğer taraftan farklı kültürlerle karşılaşma ve ilişkiler, turizm ve göç olguları ile birlikte toplumlarda değişime ivme kazandırmaktadır. Turizm kültürel farklılıkların farkındalığını artırmakta, karşılıklı kültürel etkiler ile etkileşime yol açmaktadır. Elbette turizm yerel halkın ifade ettiği gibi toplumsal değişim ve dönüşümlerde rol oynamakta ancak burada konjonktürün; küreselleşmenin, göç olgusunun, iletişim teknolojilerinin ve küresel ölçekte yaşanan yaşam biçimi değişimlerinin de toplumlar üzerinde önemli etkiler yarattığını belirtmek gerekmektedir.

Katılımcıların *“Sosyo-ekonomik değişim”* boyutu altında yer alan ifadelerden; *“Geleneksel el sanatlarını canlandırma”* ifadesine orta ($3,200 \pm 1,173$) düzeyde; *“Yatırımları artırma”* ($3,740 \pm 1,027$); *“Bölgenin daha fazla tanınması”* ($3,940 \pm 1,028$); *“Bölgede aktivitelerin artması”* ($3,530 \pm 1,200$) ve *“Bölgede yeni iş imkânları”* ($3,650 \pm 1,102$) ifadelerine ise yüksek düzeyde katıldıkları saptanmıştır. Deniz, güneş ve kum amaçlı tatile yönelik turizm gelişimini sürdüren İçmeler’de ziyaretçilerin deniz-kum-güneş ve renkli gece yaşamı için destinasyona geldikleri gözlenmektedir. Yöresel el sanatları, iğne oyası ve kilimler Muğla’da ön plana çıkmakta ancak turistlerin üretimlerini gözlemleyecekleri ve satın alabilecekleri mekânlar yok denecek kadar az olduğu için yerel halkın el sanatlarını canlandırma ifadesine orta düzeyde katılımı bu durumu desteklemektedir. Yerli ve yabancı ortaklı yatırımların bulunduğu İçmeler’de, yapılan yatırımlar yıllar itibariyle artmakta, var olan yatırımların kapasiteleri artırılmaya çalışılmakta, bölgede doğrudan ve dolaylı istihdam sağlayacak yeni iş fırsatları yaratılmaktadır. Festivaller, çeşitli sanatsal etkinlikler, bisiklet ve otomobil yarışları ile gündemde olan bölge hem etkinlikler, hem de ziyaretlerinden memnun kalan turistlerin tavsiyeleri ile daha çok tanınır hale gelmektedir. Bu durumun bir sonucu olarak yerel halk da turizmin sosyo-ekonomik değişimi olumlu yönde etkilediğini, ifadelerine yüksek düzeyde katılarak teyit etmektedir.

Yerel halkın sosyal taşıma kapasitesine yönelik turizm deneyimlerinin alt boyutlarından olan *“Fiziksel gelişmişlik”* boyutunu oluşturan; *“Bölgedeki su ve elektrik şebekelerinin, yolların gelişmesini sağlamıştır.”* ($3,470 \pm 1,187$) ve *“Bölgedeki çevre düzenlemelerinin, park ve bahçelerin, otellerin, restoranların gelişmesini sağlamıştır.”* ($3,890 \pm 1,047$) ifadelerine yüksek düzeyde katıldıkları saptanmıştır. Turizm gelişimi için altyapı ve üstyapı imkânlarının geliştirilmesi gerekirken, turizm gelişimi ile bölgeye yapılan kamu ve özel sektör yatırımları artmakta, destinasyon çehresi değişmektedir. Yerel halk ifadelerine yüksek düzeyde katılarak, turizmin fiziksel gelişmişliği artırdığını cevapları ile desteklemiştir.

Sonuç ve öneriler

Turizm destinasyonlarının sürdürülebilirliğinin sağlanmasında, yerel halkın algıladığı yaşam kalitesinin bozulmadan devamlılığının sağlanmasında, turizme ve turiste yönelik olumlu tutumlar sergilemelerinde ve turistlerin tatil

deneyimlerinden tatmin olmalarında, taşıma kapasitesi temel bir parametre oluşturmaktadır. Turist akışlarının devamlılığını sağlama, turistlerin destinasyondaki deneyim kaliteleri ile yakından ilişkilidir. Bu durum turistlerin destinasyonu tekrar ziyaret etme niyetlerini ile tavsiye etme davranışlarını da etkilemektedir (Eugenio-Martin, 2011).

Çalışmada araştırmaya katılan yerel halkın %43,5'inin turizmden hiçbir şekilde gelir elde etmediği tespit edilmiştir. Yerel halkın; turizmden gelir elde etme düzeyi arttıkça, bir diğer ifadeyle turizme ekonomik anlamda bağımlılığı arttıkça, turizme ve turiste yönelik yüksek düzeyde olumlu tutumlar geliştirdikleri ifade edilmektedir (Thomason vd., 1997). Çalışmadan elde edilen bulgular, İçmeler destinasyonunda; ekonomik nedenlerden bağımsız olarak, turizme ve turiste yönelik yüksek düzeyde olumlu tutumların varlığını göstermektedir. Her ne kadar turizmin olumsuz ekonomik etkileri arasında yer alan enflasyonist baskı, kira ve emlak fiyatlarının artışı gibi durumlar İçmeler'de gözlenirse de, yerel halkın turizm ve turiste yönelik tutumları üzerinde belirgin bir olumsuz etki yaratmadığı söylenebilir. Söz konusu bu durum İçmeler'de ekonomik taşıma kapasitesinin aşılmadığının bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Yerel halk, turistlerin kendileri ile en çok yerel kültürü öğrenmek için iletişim içerisine girdiklerini (%35,9), turistlerde en çok rahatsızlık hissettikleri davranışların kötü örnek (örneğin; alkol tüketimleri, uyuşturucu kullanımları, mahrem alan tutumlarındaki farklılıklar vb.) oluşturmaları olduğu (%32,8), turistlerin rahatsız edici davranışlarına %5,4'ünün kızarak uyarıda bulunacakları ve katılımcı yerel halkın %75,6'sının İçmeler'de turizmin gelişmeye devam etmesini istediği tespit edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda yerel halkın sosyal taşıma kapasitesine yönelik turizm deneyimi ile ilgili 4 alt boyut ortaya çıkmıştır. “Sosyal taşıma kapasitesine yönelik turizm deneyimi” (3,846 ± 0,646); “genel ve psikolojik değişim” (3,893 ± 0,880); “sosyo-ekonomik değişim” (3,611 ± 0,838); “fiziksel gelişmişlik” (3,695 ± 0,982) ile “piyasa değer ve gelir artışı” (4,295 ± 0,851) boyutlarının puan ortalamaları yüksek düzeydedir. Elde edilen bulgular, araştırmaya katılan İçmeler yerel halkının, turizm deneyimlerine ilişkin algılarının; “sosyo-ekonomik değişim” boyutunda turizme ilişkin hem olumlu etkileri, hem de olumsuz etkileri yüksek düzeyde algıladıklarını, diğer tüm boyutlarda ise turizm deneyimlerine ilişkin olumlu etkileri de yüksek düzeyde olumlu algıladıklarını göstermektedir. Genel olarak sonuçlar, araştırmaya katılan yerel halkın; turizmin hem olumlu hem de olumsuz etkilerini algıladıklarını ve İçmeler'deki yaşamlarında karşılaştıkları olumsuzluklarda, turizmin hedef gösterilerek, sorumlu tutulmayacağına dair genel bir görüş olduğunu göstermektedir. Elde edilen sonuçlar, Aligholizadeh Firouzjaie ve diğerlerinin (2020) çalışmalarından elde ettikleri bulgularca desteklenmektedir. Yerel halkın çoğunluğunun (%75,6) turizm gelişmeye devam etmeli görüşleri, sosyal taşıma kapasitesine yönelik turizm deneyimlerinden yüksek düzeyde hoşnut-

luk duyduklarını göstermektedir. Tespit edilen bu durum, İçmeler’de sosyal taşıma kapasitesinin aşılmadığını kanıtlar niteliktedir.

Turizm destinasyonlarının stratejik sürdürülebilir kalkınmasını planlamak için kamunun ve destinasyon yönetim organizasyonlarının önemli bir paydaşı olan özel sektörün, yarınlarnı daha iyiye taşıyabilmek için yürüttükleri planlama ve pazarlama faaliyetlerinde, başarılı bir yönetim için, turizmde taşıma kapasitesini gözardı etmemeleri gerekmektedir. Turizm destinasyonları için geliştirilecek politikalar ve kalkınma planlamalarında, turizmde taşıma kapasitesi analizleri, yararlanılabilecek önemli araçlar olarak görülmelidir. Özellikle sosyal taşıma kapasitesi analizi, destinasyondaki turizm gelişim senaryolarının uygulanmasında yerel halkın vereceği destek ile güç kazanacağından, yerel halkın beklentileri ve sempatisi kazanılarak ancak etkili sonuçların elde edilebileceği bilinmelidir. Bununla birlikte fiziki taşıma kapasitesi aşıldığında ortaya çıkacak tahribatın, o destinasyonda yaşayan halk ve gelecek nesiller tarafından düzeltmek için çaba gösterilse de uzun yıllar boyunca, zararlarını telafi edemeyeceklerinin unutulmaması gerekmektedir. Ayrıca yerel halkın fiziki taşıma kapasitesi başta olmak tüm taşıma kapasite boyutlarına ilişkin bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Yerel halkın turizmin olumlu etkilerine yönelik farkındalığı, endişe ve şikayetlerinin anlaşılması, alınan kararlarda hassasiyetlerinin dikkate alınması gerekmektedir. Bir diğer taraftan destinasyondaki ziyaretçi sayısını ve turistlerin davranışlarını düzenleyici tedbirlerin ötesinde hareket edilmesi gerekmektedir. Turizm destinasyonlarında paydaşlar arasındaki sıkı işbirliği, tıkanıkların ortaya çıktığı, yoğun turist akışlarına hedef olan mekanlar ve çevresinde akıllı teknoloji kullanımı ile sadece ziyaretçi sayısı ile değil aynı zamanda ziyaretçileri yöneterek, çatışan çıkarlar kontrol altına alınarak, sosyal taşıma kapasitesinin aşımı önlenebileceğinin gözden kaçırılmaması gerekmektedir.

Bu doğrultuda; turizmin, destinasyon üzerindeki kabul edilebilir etkilerinin belirlenmesi, taşıma kapasitesi sınırlarının tanımlanması, yönetim stratejisinin benimsenmesi, tüm paydaşlar ile etkili iletişim kurulması, turizm yönetiminde tüm paydaşlara değer yaratacak, özgün bir modellemesinin oluşturulması ve akıllı destinasyona dönüştürülmesi gerekmektedir. İçmeler destinasyonunda Dünya Turizm Örgütü’nün (UNWTO, 2018) önerileri doğrultusunda; ziyaretçilerin destinasyonda zamansal ve mekansal olarak yayılımlarının teşvik edilmesi, destinasyonda yeterince bilinmeyen çekici yerlere turistlerin yönlendirilmesi, farklı tipolojilerdeki turistleri destinasyona çekebilmek için turistik ürün çeşitlendirmesine gidilmesi, İçmeler yerel halkının turizmden elde edeceği faydaları artırmaya yönelik çalışmalar yapılması, yerel halk ile destinasyonu ziyaret eden yerli ve yabancı turistleri memnun edecek deneyim ortamlarının zenginleştirilmesi, yerel paydaşlarla ve turistlerle iletişimi kesintisiz hale getirecek platformların oluşturulması, İçmeler’in altyapı ve üstyapı

yatırımlarının tahminlenen büyüme ve gelişme ekseninde iyileştirilmesi, akıllı destinasyon şartlarının sağlanarak, akıllı uygulamalar ile izleme, düzenleme ve uyarlama stratejilerinin oluşturulması, bu doğrultuda sosyal taşıma kapasitesinin yönetilmesi gerekmektedir.

Son söz olarak turizm destinasyonlarında sosyal taşıma kapasitesine yönelik araştırmalar yerel halk ve turist cephesinden eşzamanlı olarak, daha geniş örneklem büyüklüğüne ulaşılarak ve destinasyonların taşıma kapasitesi boyutları bütünlük biçimde, incelenerek araştırılabilir.

Kaynakça

- Aligholizadeh Firouzjaie, N., Barimani, F. ve Taghizadeh Armaki, N. (2020). Assesment of social carrying capacity of the host community for the tourism development (case study: coastal villages in North Daboi District, Mahmoodabad Township). *Journal of Riural Research*, 11 (2), 318-331.
- Armono, H. D., Rosyid, D. M. ve Nuzula, N. I. (2017). Carrying capacity model applied to coastal ecotourism of Baluran National Park, Indonesia. *CITIES 2016 International conference: coastal planning for sustainable maritime development 18 october 2016, institut teknologi sepuluh nopember*, IOP conference series: earth and environmental science 79 (s. 1-8). IOP Publishing .
- Avcı Kurt, C. (2015). *Turizm Sosyolojisi Genel ve Yapısal Yaklaşım* (4. Bs.). Detay Yayıncılık.
- Bera, S., Majumdar, D. D. ve Paul, A. K. (2015). Estimation of tourism carrying capacity for Neil Island, South Andaman, India. *Journal of Coastal Science*, 2 (2), 46-53.
- Buckley, R. (1999). An ecological perspective on carrying capacity. *Annals of Tourism Research*, 26(3), 705-708.
- Castellani, V., Sala, S. ve Pitea, D. (2007). A new method for tourism carrying capacity assessment. E. Tiezzi, J. C. Marques, C. A. Brebbia, & S. E. Jørgensen, (Eds.). *Ecosystems and sustainable development VI*. içinde (ss. 365-374). WIT Press.
- Çalık, A. Ö. (2014). *Turistik merkezlerin sosyal taşıma kapasitesi: Beypazarı örneği*. [Yayınlanmamış doktora tezi], T.C. Gazi Üniversitesi.
- Çuhadar, M. ve Kervankıran, İ. (2015). Turizmin sürdürülebilirliğine yönelik yabancı turistlerin algı ve tutumları: Marmaris örneği. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 36, 139-166.

- Eugenio-Martin, J. L. (2011). Assessing social carrying capacity of tourism destinations with random utility models. *Estudios De Economia Aplicada*, 29 (3), 881-902.
- George, R. M. ve Kini, M. K. (2016). Formulating urban design guidelines for optimum carrying capacity of a place. *Procedia Technology*, 24, 1742-1479.
- Hallo, J. C. ve Manning, R. E. (2010). Analysis of the social carrying capacity of a national park scenic road. *International Journal of Sustainable Transportation*, 4, 75-94.
- Ivanova, P. (2015). An analysis of tourist visits to Bulgaria in terms of its carrying capacity. *Narodnostopanski Arhiv*, 4, 19-36.
- Jovicic, D. ve Dragin, A. (2008). The assessment of carrying capacity – a crucial tool for managing tourism effects in tourist destinations. *Turizam*, 12, 4-11.
- Kennell, J. (2016). Carrying capacity. *Encyclopedia of Tourism* (c. 1, s. 133-135). Springer International Publishing.
- Kalaycı, Ş. (2008). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Asil Yayıncılık.
- Keyser, H. (2002). *Tourism Development*. Oxford University Press.
- Lindberg, K., McCool, S. ve Stankey, G. (1997). Rethinking carrying capacity. *Annals of Tourism Research*, 24 (2), 461-465.
- Liu, Y., Zhang, J., Wang, S., Wang, Y. ve Zhao, A. (2018). Assessment of environmental carrying capacity using principal component analysis. *Journal of Geoscience and Environment Protection*, 6, 54-65.
- López-Bonilla, J. M. ve López-Bonilla, L. M. (2008). Measuring social carrying capacity: an exploratory study. *Tourismos: An International Multidisciplinary Journal of Tourism*, 3 (1), 116-134.
- Maggi, E. ve Fredella, F. L. (2010). The carrying capacity of a tourist destination. The case of a coastal Italian city. *In proceedings european regional science association (ERSA) congress sustainable regional growth and development in the creative knowledge economy*, 1-18. https://www.econstor.eu/bitstream/10419/118917/1/ERSA2010_0576.pdf.
- Özgürel, G. (2020). *Turizm destinasyonlarında yerleşik yabancı-yerel halk etkileşimi üzerine bir inceleme*. [Yayımlanmamış doktora tezi], T.C. Balıkesir Üniversitesi.
- Papageorgiou, G. ve Brotherton, I. (1999). A management planning framework based on ecological, perceptual and economic carrying capacity: the case study of Vikos-Aoos National Park, Greece. *Journal of Environmental Management*, 56, 271-284.

- Saveriades, A. (2000). Establishing the social tourism carrying capacity for the tourist resorts of the east coast of the Republic of Cyprus. *Tourism Management*, 21, 147-156.
- Seçilmiş, C. ve Kılıç, İ. (2018). Turistik destinasyonlarda yerel halk ve turist gözünden taşıma kapasitesinin değerlendirilmesi: Eskişehir örneği. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 15 (3), 506-522.
- Sharma, R. (2016). Evaluating total carrying capacity of tourism using impact indicators. *Global Journal of Environmental Science and Management*, 2 (2), 187-196.
- Stankey, G. H., Cole, D., N.; Lucas, R. C.; Petersen, M., E. ve Frissell, S., S. (1985). The limits of acceptable change (lac) system for wilderness planning. General technical report, int-176. 14.07.2020 tarihinde <https://winapps.umt.edu/winapps/media2/wilderness/toolboxes/documents/planning/planning%20-%20LAC%20handbook.pdf> ağ adresinden erişildi.
- Sümbüloğlu, K. (1993). *Biyoistatistik*. Özdemir Yayıncılık.
- Thomason, P., Crompton, J., I. ve Kamp, D., B. (1979). "A study of the attitudes of impacted groups within a host community toward prolonged stay tourist visitors." *Journal of Travel Research*, 17 (winter), 2-6.
- Tokarchuk, O., Gabriele, R. ve Maurer, O. (2020). Estimating tourism social carrying capacity. *Annals of Tourism Research*. 14.07.2020 tarihinde <https://doi.org/10.1016/j.annals.2020.102971> ağ adresinden erişildi.
- Trakolis, D. (2003). Carrying capacity - an old concept: significance for the management of urban forest resources. *New Medit N.*, 3, 58-64.
- Tyrrell, T. ve Johnston, R. (2006). The economic impacts of tourism: A special issue. *Journal of Travel Research*, 45, 3-7. 10.1177/0047287506288876.
- TÜİK. (2019). *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları*. Türkiye İstatistik Kurumu. 10.07.2020 tarihinde www.tuik.gov.tr: <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr> ağ adresinden erişildi.
- Ural, A. ve Kılıç, İ. (2018) *Bilimsel Araştırma Süreci ve SPSS ile Veri Analizi*. Detay Yayıncılık.
- Vishwambhar, P. S. (2018). Carrying capacity analysis and destination development: A case study of Gangotri tourists/pilgrims' circuit in the Himalaya. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 23 (3), 312-322.
- Wang, J., Huang, X., Gong, Z. ve Cao, K. (2020). Dynamic assessment of tourism carrying capacity and its impacts on tourism economic growth in urban tourism destinations in China. *Journal of Destination Marketing & Management*, 15, 1-15.

- Watson, G. L. ve Kopachevsky, J. P. (1996). Tourist carrying capacity: A critical look at the discursive dimension. *Progress in Tourism and Hospitality Research*, 2, 169-179.
- Wei, Y., Huang, C., Lam, P. T. ve Yuan, Z. (2015). Sustainable urban development: a review on urban carrying capacity assessment. *Habitat International*, 46, 64-71.
- World Tourism Organization (UNWTO). (2018). *Centre of expertise leisure, tourism & hospitality; NHTV Breda University of Applied Sciences; and NHL Stenden University of Applied Sciences (2018), 'Overtourism'? – understanding and managing urban tourism growth beyond perceptions, executive summary*. Madrid: UNWTO. 15.07.2020 tarihinde <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284420070> ağ adresinden erişildi.
- World Tourism Organization (UNWTO). (1981). *Saturation of tourist destinations, report of the secretary general*. Madrid: UNWTO. 03.03.2021 tarihinde <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/unwtogad.1981.1.un406362r557g40k> ağ adresinden erişildi.
- Zhang, L. ve Chung, S. (2015). Assessing the social carrying capacity of diving sites in mabul Island, Malaysia. *Environmental Management*, 56, 1467-1477.

Etik kurul onayı

2020 yılı öncesi araştırma verileri kullanılması sebebi ile bu araştırma etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalar arasında yer almaktadır.

Araştırmacıların katkı oranı beyanı

1. yazar %70 oranında, 2. yazar %10, 3. yazar %20 oranında katkı sağlamıştır.

Çıkar çatışması beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

A research on the change in the nutritional habits of consumers before and after covid-19

Tüketicilerin koronavirus (covid-19) öncesi ve sonrası beslenme alışkanlıklarındaki değişim üzerine bir araştırma

Gönderim Tarihi / Received : 08.09.2020

Kabul Tarihi / Accepted : 08.01.2021

Doi: <https://doi.org/10.31795/baunsobed.792317>

Mehmet Akif ŞEN**1

Mehmet ŞİMŞEK²

ABSTRACT: This study was conducted to determine the changes in the nutritional habits of consumers before and after Coronavirus (COVID-19). The research data were obtained through an online questionnaire. According to the results of the frequency analysis conducted on the data obtained from 1258 participants in total, it was observed that there was a significant change in the nutritional habits of consumers. It was revealed that the highest of these behavioural changes occurred in the behaviour of ordering takeout, consuming fast food, making bread at home, consuming foods that strengthen the immune system, not skipping meals and thinking that you have a balanced diet. According to the results of T test and ANOVA test conducted to see whether these changes differ based on the demographic characteristics of the participants, it was determined that the change in the nutritional habits of the participants differed based on gender, age, educational background and income.

Keywords: Coronavirus, Nutritional behaviour, Nutritional habits.

ÖZ: Bu çalışma tüketicilerin Koronavirus (COVID-19) öncesi ve sonrasında beslenme alışkanlıklarındaki değişimi belirlemek amacıyla yapılmıştır. Çalışmanın verileri internet üzerinden online doldurulan bir anket yoluyla elde edilmiştir. Toplamda 1258 katılımcıdan elde edilen veriler üzerinde yapılan frekans analizi sonuçlarına göre tüketicilerin beslenme alışkanlıklarında önemli değişimin gerçekleştiği görülmüştür. Söz konusu davranış değ

**Sorumlu Yazar / Corresponding Author

¹Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi/Turizm Fakültesi/Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü/ Gastronomi ve Mutfak Sanatları Anabilim Dalı, mehmetakifsenn@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2987-8074>

²Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi/Turizm Fakültesi/Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü/ Gastronomi ve Mutfak Sanatları Anabilim Dalı, mehmet.simsek@giresun.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7558-5010>

şimlerinden en yüksek olanlarının dışarıdan paket yemek siparişi verme, fast food tüketme, evde ekmek yapma, bağıışıklık sistemini güçlendirici gıdalar tüketme, öğün atlamama ve dengeli beslendiğini düşünme davranışlarında gerçekleştiği görülmüştür. Bu değişimlerin katılımcıların demografik özelliklerine göre farklılaşp farklılaşmadığına yönelik yapılan T testi ve anova testi analizi sonuçlarına göre katılımcıların beslenme alışkanlıklarındaki değişimin cinsiyet, yaş, eğitim durumu ve gelirlerine göre farklılaştığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Koronavirüs, Beslenme davranışı, Beslenme alışkanlığı.

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Literatür taraması

Bilindiği üzere COVID-19 Aralık 2019 tarihinde önce Çin’de başlayan Ocak 2020 itibarıyla ise hızla ve kontrol edilemez bir şekilde tüm dünyaya yayılmaya başlayan yeni ve tehlikeli bir virüs türüdür. 2019 yılının Aralık ayında ortaya çıkan COVID-19’un ilk kaynağının Wuhan’da ki bir deniz ürünleri pazarı olduğu fakat bulaşmanın insandan insana damlacık yoluyla veya temas yoluyla gerçekleştiği belirtilmektedir. Dünya sağlık örgütü tarafından salgın hastalık olarak kabul edilen COVID-19’un yayılımını durdurmada ülkeler oldukça zorlanmaktadır. Yayılımı durdurmaya yönelik olarak dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi Türkiye’de de bazı radikal tedbirler alınmış ve alınmaya da devam edilmektedir. Bu tedbirlerin başında sokağa çıkma yasağı, virüsün yaygın olduğu yerlerin karantina altına alınması, birçok işyerinin geçici olarak kapatılması, sosyal izolasyon, herhangi bir nesneye ve/veya insana temas etmeme ve sosyal mesafe gelmektedir. Dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi ülkemizde de uygulanmaya başlayan bu tedbirler sonucunda insanların büyük çoğunluğu evlerine kapanmak durumunda kalmışlardır. Bu süreçte birçok kişinin ekonomik, sosyal ve psikolojik durumlarında değişimlerin olması kaçınılmazdır. Bu değişimlerden birinin de beslenme alışkanlıkları konusunda olduğu düşünülmektedir.

Stresin etkilerine yönelik yapılan çalışmalarda stresin organizmanın fiziksel ve psikolojik sınırlarının zorlanması ve tehdit edilmesi ile ortaya çıkan bir durum olması sebebiyle beslenme alışkanlığıyla yakından ilişkili olduğu savunulmaktadır. Konuya yönelik yapılan bazı araştırmalar stres dönemlerinde insan vücudunun kendini toparlayabilme arayışının sonucu olarak belirli gıda türlerine karşı yoğun ilgi duyduğunu ileri sürmektedir. Bu gıdaların daha çok yüksek kalorili ve şekerli gıdalar olduğu ve bunun da vücudun serotonin hormonu üretimi ile ilişkili olduğu savunulmaktadır. Bu sebepten ötürü bazı bireylerin stres altındayken, fizyolojik rahatlık yerine psikolojik rahatlığı seçerek yemek yemeye sığındıkları ileri sürülmektedir.

Yukarıda açıklanan bilgilerden hareketle beklenmedik ve olağandışı durumların insanların stres düzeylerini arttırdığı bunun sonucunda da onların beslenme alışkanlıklarında bazı değişimlerin olabileceği varsayılmaktadır. Bu verilerden hareketle bu çalışma kapsamında tüketicilerin COVID-19 öncesi ve COVID-19 sonrası beslenme alışkanlıklarındaki değişimin nasıl olduğu ve bu olası değişimin onların demografik özelliklerine göre farklılaşmış farklılaşmadığı incelenmiştir.

Yöntem

Nicel bir çalışma olan araştırmanın evrenini Türkiye’de yaşayan tüketiciler oluşturmaktadır ve bu bağlamda örneklem büyüklüğü 384 ve üzeri kişi ola-

rak belirlenmiştir. Araştırmada örneklem yöntemi olarak tesadüfi örneklem yöntemi ve veri toplama aracı olarak çevrimiçi anket kullanılmıştır. Anket iki aşamadan oluşmakta olup ilk aşamada katılımcıların beslenme alışkanlıklarına yönelik literatürde daha önce kullanılmış anketlerden uyarlanmış 16 soru sorulmuştur. Katılımcıların bu 16 soruyu yanıtlarken COVID-19 öncesi ve COVID-19 sonrası durumu dikkate alarak yanıtlamaları istenmiştir. Anketin devamında ise katılımcıların demografik özelliklerine yönelik 4 soru yer almaktadır. Katılımcılar anketleri 03-06 Nisan 2020 tarihleri arasında internetten çevrimiçi olarak doldurmuşlardır.

Çalışma kapsamında toplam 1258 kişiye ulaşılmış, anketler bilgisayar ortamına aktarılarak analizler bu veriler üzerinden gerçekleştirilmiştir. Ölçeğin güvenilirliğini kontrol etmek için Cronbach Alpha testi uygulanmıştır. Katılımcıların demografik özellikleri ile beslenme alışkanlıklarındaki değişimin belirlenmesine yönelik frekans ve yüzde analizinden yararlanılmıştır. Katılımcıların beslenme alışkanlıklarının demografik özelliklerine göre farklılaşp farklılaşmadığını belirlemek amacı ile ise bağımsız örneklem t testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) uygulanmıştır.

Bulgular ve tartışma

Verilere uygulanan güvenilirlik testi sonucunda ölçeğin Cronbach Alpha katsayısının. 670 olduğu gözlenmiş ve bu değere göre ölçeğin güvenilirlik koşullarını sağladığını kabul edilmiştir. Katılımcıların demografik özelliklerinin frekans dağılımları incelendiğinde büyük çoğunluğu (%78,7) 18-50 yaş aralığında yer aldığı, cinsiyet dağılımları birbirine yakın olmakla birlikte eğitim düzeyi bakımından yine büyük çoğunluğunun (%70,1) üniversite mezunu olduğu görülmüştür. Katılımcıların gelir durumuna göre dağılımına bakıldığında ise büyük çoğunluğun (%66,1) 3001 TL ve üzeri gelire sahip olanlardan oluştuğu görülmüştür.

Tablo 2 katılımcıların COVID-19 öncesi ve COVID-19 sonrası beslenme alışkanlığındaki en büyük değişimin %40 ile eve paket yemek siparişinde yaşandığı görülmüştür. Eve paket yemek siparişi vermeme oranı COVID-19 öncesinde %43,5 iken COVID-19 sonrasında bu oran %83,5'e çıkmıştır. Sıralamadaki en büyük ikinci değişim ise fast food tüketim alışkanlığıyla ilgili olmaktadır. Sonuçlara göre COVID-19 öncesinde fast food tüketmeyenlerin oranı %39,0 iken COVID-19 sonrasında bu oran %76,9'a çıkmıştır. Fast food oranındaki değişimi sırayla market veya fırından ekmek alma ve bağışıklık sistemini güçlendirici gıdalar tüketme maddeleri izlemektedir. Bu iki maddeyle ilgili değişimler incelendiğinde; market veya fırından ekmek alma yerine evde ekmek yapma oranının COVID-19 öncesinde %5,7 iken COVID-19 sonrasında bu oranın %26,8 çıktığı görülmektedir. Bir diğer madde olan bağışıklık sistemini güçlendirici gıdalar tüketmede her gün tüketiyorum seçeneği COVID-19 öncesinde %38,3 iken COVID-19 sonrasında bu oran %51,5'e yükselmiştir.

Katılımcıların beslenme alışkanlıklarındaki değişimin cinsiyete göre farklılaşmış farklılaşmadığına yönelik yapılan analizde anlamlı bir farklılığın olduğu, söz konusu farklılıkta kadınların ortalamasının erkeklere nazaran daha yüksek olduğu gözlenmiştir. Öte yandan katılımcıların yaşlarına göre farklılaşmanın olup olmadığı yine anlamlı bir farklılığın olduğu söz konusu farklılığın ise 18-35 yaş arası ile 36-50 yaş arasında gerçekleştiği görülmüştür. Son olarak katılımcıların gelir durumuna göre farklılaşma olup olmadığına yönelik yapılan analizde ise geliri olmayanlar ile 5000 TL ve üzeri geliri olanlara arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür.

Sonuç ve öneriler

Yukarıda analiz ve bulgular başlığı altında görüldüğü üzere COVID-19 sebebiyle ortaya çıkan olağanüstü ve beklenmedik durumlar sonucunda tüketicilerin beslenme alışkanlığında önemli oranda değişimler meydana gelmiştir. Bu değişimler arasında en yükseği %40 ile eve paket yemek siparişi verme davranışında yaşanmaktadır. Bu değişim katılımcıların COVID-19 sebebiyle oluşturdukları hijyen duyarlılığından kaynaklanabileceği gibi, COVID-19'a yönelik alınan önlemler kapsamında yiyecek içecek işletmelerinin faaliyetlerinin kısıtlanmasından da kaynaklanabilir. Bu süreçte tüketicilere daha çok hijyen ve temizlik kurallarına uyduğuna inandıkları işletmelerden sipariş vermeleri ve sipariş teslim alma, ödeme yapma sürecinde mutlaka korunma tedbirlerini katı bir şekilde uygulamaları önerilebilir. Ayrıca paket servisi yapan işletmelerinde içinde bulunduğumuz olağanüstü koşullarda her türlü temizlik ve hijyen kurallarını katı bir şekilde uygulamaları tavsiye edilmektedir.

Yine aynı başlık altında görüleceği üzere sıralamadaki en büyük ikinci değişim fast food tüketim alışkanlığıyla ilgi olmaktadır. Sonuçlara göre COVID-19 öncesinde fast food tüketmeyenlerin oranı %39,0 iken COVID-19 sonrasında bu oran %76,9'a çıkmıştır. Bunun en önemli sebebi yine COVID-19 sebebiyle katılımcılarda ortaya çıkan sağlıklı beslenme eğiliminden kaynaklı olabilir. Tüketicilerin söz konusu bu olumlu durumu COVID-19 sonrası devam ettireceği varsayımından hareketle yiyecek içecek işletmelerinin ürünlerinde sağlıklı gıda türlerini daha ön plana çıkarmaları ve dengeli beslenme konusundaki hassasiyetlerini tüketicilerin dikkatine sunmaları tavsiye edilebilir. Beslenme alışkanlığındaki değişim sıralamasında üçüncü en büyük değişim %21,1 ile evde ekmek yapma alışkanlığında gerçekleşmiştir. Market veya fırından ekmek alma yerine evde ekmek yapma oranının COVID-19 öncesinde %5,7 iken COVID-19 sonrasında bu oranın %26,8 çıktığı görülmektedir. Bu süreçte tüketicilere hijyen temizlik kuralları yanında emniyet kurallarına da özen göstermeleri önerilmektedir.

Analiz ve bulgular başlığı altında katılımcıların beslenme alışkanlıklarındaki değişimin cinsiyete göre, yaşa göre ve gelir durumuna göre farklılaştığı ileri

sür÷lmektedir. Bu anlamda yiyecek içecek işletmelerinin özellikle kadın tüketicilerin bu hassasiyetini dikkate alan davranışlarını ön plana çıkarmaları, tüketicilere ise olumlu yönde değişen bu davranışlarını olağan Şartlarda da sürdürmeleri önerilebilir. Çalışma içinde bulunulan olağanüstü Şartlar sürecinde yapıldığından araştırmacılara benzer alıŐmaları olağan Şartlara geildiğinde de yaparak sonuçları karŐılaŐtırmaları  nerilebilir. Yine araştırmacılara s z konusu alıŐmalarını yurt dışındaki alıŐmalarla karŐılaŐtırarak benzerlik ve farklılıkları değerlendirmeleri  nerilebilir.

Introduction

As it is known, COVID-19 is a new and dangerous type of virus that started in December 2019 first in China and started to spread rapidly and uncontrollably to the whole world as of January 2020. COVID-19 is a family of viruses that cause colds, MERS and SARS diseases. This virus, called COVID-19 in the literature, is zoonotic (Acar, 2020; Akpınar and Üstün, 2020). It is reported that among the diseases caused by these viruses that lead to diseases in humans, SARS passed from bats to people in China in 2002 and MERS from camels to people in Saudi Arabia in 2012. It is stated that the first source of COVID-19, which emerged in December 2019, is a seafood market in Wuhan but contamination occurs from person to person through droplet or contact (Acar, 2020; Ovalı, 2020).

Countries have a hard time stopping the spread of COVID-19, which is accepted as a pandemic (global) by the World Health Organization (WHO). In order to prevent the spread, Turkey, like in many countries worldwide, has taken some radical measures and is continuing to do so. Curfew, quarantine of the places where the virus is common, temporary closure of many workplaces, social isolation, non-contact with any object and / or people and social distance are the most important ones (Ministry of Interior [MOI], 2020).

As a result of these measures, which have been implemented in our country as in many other countries in the world, the majority of people have had to stay home. In this process, it is inevitable for many people to have changes in their economic, social and psychological states. One of these changes is thought to be related to dietary habits. This is because people spend most of their time outside for the purpose of work, education and social activity, and their nutritional habits were also shaped in line with these usual lifestyles. However, due to the extraordinary situation we are in, people have to spend their time in their homes now. In addition, shopping malls were closed for precautionary purposes, food and beverage businesses were allowed to provide only takeaway service and working hours of the supermarkets were restricted. It is assumed that this unexpected situation and uncertainty will increase their anxiety and stress levels, because it is argued that uncertainty the results of which are not fully predicted increases the level of stress (Atkinson et al., 1999).

It is asserted that there are multiple factors that affect people's nutritional habits (Shepherd and Dennison, 1996). Different classifications are made for these factors. These are classified not only as factors associated with the product, consumer and environment but also as biological, psychological, cultural and social factors (Babicz-Zielinska et al., 2006; Vabo and Hansen, 2014). It is argued that the psychological factor is more effective than the biological, psychological, cultural and social factors which affect the nutritional habits (Babicz-Zielinska et al., 2006).

In the studies on the effects of stress, it is reported that stress is closely related to the nutritional habit as it occurs when the physical and psychological limits of the organism are strained and threatened (Baltaş and Baltaş, 2000; Davison and Neal, 2005). It is asserted that when an abnormal situation that threatens the individual is detected, the human body is immediately alarmed and can give psychological, physiological, behavioural and emotional reactions, and one of those is associated with nutrition (Culbert et al., 2015). It is claimed that these reactions are related to how individuals understand and interpret the events, and some individuals react more and others do less despite the same conditions (Yöndem, 2006).

A number of studies conducted on the subject suggest that the human body has a deep interest in certain types of food as a result of the search for self-recovery during stress periods (Rozin et al., 1991; Stein, 2008). It is argued that these foods are mostly high-calorie and sugary foods and this is related to the production of serotonin in the body (Wansink et al., 2003). For this reason, it is claimed that some individuals prefer to eat a lot by choosing psychological comfort instead of physiological comfort when under stress (Kandiah et al., 2006).

Based on the studies above, it is assumed that unexpected and unusual situations increase the stress levels of people, and as a result, there could be some changes in their nutritional habits. Considering this data, how the changes in the nutritional habits of consumers before COVID-19 and after COVID-19 differ, and whether this possible change differs according to their demographic characteristics will be examined within the scope of this study. Thus, possible nutritional habits of consumers after COVID-19 will be determined. In line with these habits, it will be possible to make scientific recommendations to the food and beverage businesses related to their plans to increase consumer satisfaction and customer loyalty after COVID-19.

Literature review

The details concerning some research on nutritional habits and nutritional behaviours under stress are listed below chronologically.

A study was conducted by Şen (2020) to specify the extent to which the foodservice companies were affected by the epidemic of COVID-19, and the precautions that were taken, if any. In the research, it was determined that the employees who were working in the process of COVID-19 and consumed their food at the workplace wanted the products such as water, yoghurt, bread, and salad to be packaged for individual use and the equipment such as forks, spoons and knives that they used to be disposable because of the concern of being infected.

According to a study which was carried out in Marmara University to analyse the nutritional mores and physical mobility levels of academics and included

225 participants, 72% of the participants always skipped meals while 22.7% of them sometimes skipped meals. Only 5.3% of the participants consumed three meals a day without skipping any meals. When the weight these participants were measured, 4.9% were regarded as thin, 58.6% as normal weight, 29.8% as overweight and 6.7% as extremely fat (obese) (Arslan, 2018).

Penaforte, Matta and Japur (2016) carried out a research in two stages to search the relation among stress, nutritional behaviour and food intake. In the first stage, stress and eating behaviour measurements perceived by the participants were made. In the second stage, the three-day eating records of the participants were kept. As a result of the investigation, it was determined that the group with higher stress level consumes instant foods like fast food and sugary foods more. On the other hand, it was detected that participants with higher stress levels had more emotional and uncontrolled eating habits.

In the study by Onurlubaş and Çakırlar (2016) to determine the factors affecting the consumers' milk and dairy consumption, it was determined that there were four factors which are confidence, price, nutritional value and expire date. It was also found that there were no important variation between the gender of the attenders and their judgments regarding the dimensions of confidence, price, nutritional value and expire date.

Tryon, DeCant and Laugero (2013) performed an experiment to measure the relationship between chronic social stress and food consumption. Different measurements were made that measured the physical activity, sleep status, blood chemistry and eating behaviours of the participants. The attenders in the experimental group were subjected to the social stress test and the participants in the control group watched a nature video accompanied with classical music. After the stress and control tests, the participants were offered a buffet consisting of low-fat snacks, spicy-fat snacks, and sweet snacks. Consequently the research, it was concluded that the body mass index of the attenders reporting high chronic stress were high and that they consumed a considerable amount of chocolate cake.

A study conducted by Unur and Gök (2012) on the reasons for eating fast food revealed that 29.3% of the participants consumed fast food 3-4 times a week, 14.5% of them 5-6 times per week, and 15% of them 7 times per week or more. As for that outcome of the study, it was specified that the customers consumed convenience foods because they got hungry when they were outside, they loved the flavour, they could easily access it, and they got hungry while shopping (Unur and Gök, 2012).

According to a study conducted on 96 students studying at Süleyman Demirel University, it was determined that 79.8% of the participants ate their meals where they lived, and the remaining 20.2% ate out. fruit and vegetable

consumption habits were asked to The same students, and it was found that 13.8% of them consumed fruit or vegetable once or twice a month, 59.6% once or twice per week, and 26.6% every day. In addition, it was reported that a total of 14.9% of the students attendance in the study did not consume any milk, 19.1% consumed milk at least once a day, 35.1% drank milk once a week, and 30.9% consumed milk once a month (Saygın et al., 2011).

A study was conducted by Çetinkaya (2010) in order to determine the habits of milk and dairy products depletion among the students in different departments at Kafkas University. The results indicated that 76% of the students preferred dairy products instead of milk itself. It was also found out that 46.9% of the students consumed cheese, 32% ate yogurt, 15.6% consumed butter, 1.5% ate powdered milk, and 2% consumed milk with fruit and yogurt with fruit. According to the research findings, it was determined that the generality of the students didn't have a ordinate milk consumption habit, and the consumption of cheese and yoghurt out of milk products was a priority for them and they had very limited knowledge about drinking milk.

A study by Born et al. (2009) aimed to specify the impact of acute stress on food choice and food choice reward-related brain activity. In the study, it was concluded that stress reduced activation in many reward-related regions of the brain, and increased the tendency towards foods with higher carbohydrate and protein content.

A study was applied to reveal the nutritional knowledge, nutritional habits and nutritional problems of the students studying Marmara University Faculty of Medicine. In the study, in which 264 students participated, it was determined that 69.7% of the students had a moderate level of total general nutrition knowledge, that 30.7% also had a moderate level of total medical nutrition knowledge, and that 55.3% of the participants had moderate total nutritional behaviour knowledge, too. In the study, it was found that 59.1% of the students skipped meals and the most skipped one was breakfast. In addition, the total general nutrition information scores and the medical nutrition information scores of the females were specified to be dramatically higher than the males (Astarlı, 2008).

The two-stage study conducted by Zellner et al. (2006) investigated the effect of stress on food choice. The first stage of the study experimentally demonstrated that stress caused a shift from healthy and low-fat foods to less healthy and high-fat foods in food choice. In the second stage of the study, it was revealed that women increased their food consumption more than men when stressed. Both studies indicate that stress not only enhanced consumption in certain individuals, but also changed their food choice from low-fat foods to higher-fat ones.

Paeratekul, Ferdinand, Champagne, Ryan and Bray (2003) conducted a study to determine the fast food consumption, and dietary and nutrient intake profile

of American adults and children. In the study, it was concluded that those with a higher education level consumed more fast food than others.

In the light of the studies in the literature, the main research question of the study was formed as follows:

RQ1: Has there been a change in consumers' nutritional habits due to COVID-19?

The second research question created based on the result of this basic research question is as follows:

RQ2: Does the possible change in the nutritional habits differ based on the demographic characteristics of the participants (age, gender, educational background and income)?

Method

The main purpose of this study is to find out whether there is a change in the nutritional habits of consumers in the unexpected and unusual period caused by coronavirus (COVID-19). Another aim of the study is to determine whether these changing dietary habits differ according to the demographic characteristics of the participants (age, gender, educational background, etc.). The research population consisted of the consumers living in Turkey and in this context; the sample size was determined to be 384 or more people (Altunışık et al., 2007).

Simple random sampling method, one of the probabilistic sampling methods, was used as the sampling method in the study, and an online questionnaire was employed as the data collection tool. The questionnaire consisted of two parts. The first part of the questionnaire included 16 questions about the nutritional habits of the participants. These 16 questions were adapted from the questionnaires used previously in the literature (Kahraman, 2018). Participants were asked to answer these questions taking into consideration the situation before COVID-19 and after COVID-19. The second part of the questionnaire comprised four questions regarding the demographic characteristics of the participants. The participants filled the questionnaires online on 18-22 May, 2020.

Within the scope of the study, a total of 1258 people were reached, the questionnaires were transferred to the computer environment, and the analyses were performed on these data. Before the analysis, the normality control of the research data was examined with the Q-Q graph test and the control of the skewness and kurtosis values (Çokluk, Şekercioğlu and Büyüköztürk, 2010:15). According to the analysis made, it was concluded that the data were distributed normally. Cronbach's Alpha test was applied to check the reliability of the scale (Ural and Kılıç, 2005: 258). Frequency and percentage analyses were used to

determine the demographic characteristics of the participants and the change in their nutritional habits. Independent samples t-test and one-way analysis of variance (ANOVA) were conducted to determine whether the nutritional habits of the participants differed based on their demographic characteristics (Büyüköztürk, 2010: 91).

In conducting this study, it has been decided that there is no ethical problem along with Giresun University Scientific Research and Publication Ethics Committee's decision dated 11 May 2020, meeting 44079388-38 and decision 2020-2.

Analysis and findings

As stated in the method section, the data obtained from 1258 questionnaires, which were filled online on 18-22 May 2020, were transferred to the computer environment and the analyses were performed on these data. As a result of the reliability test applied to the data, the Cronbach's Alpha coefficient of the scale was found to be .670. Considering this value, it can be stated that the scale meets the reliability requirements (Büyüköztürk, 2010: 168).

Table 1: The frequency distribution of the demographic characteristics of the participants

	Distribution	Percentage (%)
Age		
18-35 years	476	37,8
36-50 years	515	40,9
51 years and above	267	21,2
Total	1258	100
Gender		
Female	632	50,2
Male	626	49,8
Total	1258	100
Educational Background		
Primary School	105	8,3
High School	271	21,5
University	882	70,1
Total	1258	100
Income		
No income	139	11,0
Below 3000 TL	288	22,9
Between 3001-5000 TL	406	32,3
Above 5000 TL	425	33,8
Total	1258	100

Table 1 demonstrates the frequency distributions of the demographic characteristics of the participants. As can be seen, the vast majority of the participants (78.7%) were aged between 18-50 years. While the gender distributions of the participants were close to each other, the majority (70.1%) were university graduates. When the income distribution of the participants is analyzed, it is observed that the majority (66.1%) had an income of 3001 TL and above.

Table 2: The changes in the nutritional habits of the participants before and after COVID-19

Survey question	Option	Before COVID-19		After COVID-19		Difference %
		Frequency	%	Frequency	%	
1) Do you order takeaway food (pizza, lahmacun, doner kebab)?	Once a week	158	12,6	50	4	-8,6
	Once a month	553	44	157	12,5	-31,5
	Never	547	43,5	1051	83,5	40
	Total	1258	100	1258	100	0
2) How often do you eat fast food?	Once a week	276	21,9	101	8,1	-13,8
	Once a month	492	39,1	189	15	-24,1
	Never	490	39	968	76,9	37,9
	Total	1258	100	1258	100	0
3) Do you buy bread from the grocery or bakery?	I do	1186	94,3	921	73,2	-21,1
	I bake it at home	72	5,7	337	26,8	21,1
	Total	1258	100	1258	100	0
4) Do you consume immune-boosting foods (yogurt, kefir, sources of vitamin c)?	Every day	482	38,3	648	51,5	13,2
	More than once a week	418	33,2	370	29,4	-3,8
	Once a week	244	19,4	149	11,8	-7,6
	Once a month	114	9,1	91	7,2	-1,9
	Total	1258	100	1258	100	0
5) Why do you skip meals?	I don't feel like	458	36,4	545	43,3	6,9
	I don't have time	363	28,9	198	15,7	-13,2
	I want to lose weight	149	11,8	158	12,6	0,8
	I find it unnecessary	288	22,9	357	28,4	5,5
	Total	1258	100	1258	100	0

Table 2 (More): The changes in the nutritional habits of the participants before and after COVID-19

Survey question	Option	Before COVID-19		After COVID-19		Difference %
		Frequency	%	Frequency	%	
6) Do you think you have a balanced diet?	Yes	754	59,9	905	71,9	12
	No	504	40,1	353	28,1	-12
	Total	1258	100	1258	100	0
7) How many meals do you eat a day?	2 meals	446	35,5	570	45,3	9,8
	3 meals	732	58,2	649	51,6	-6,6
	4 and above	80	6,4	39	3,1	-3,3
	Total	1258	100	1258	100	0
8) If you skip any meals in a day, which one do you skip most?	Breakfast	308	24,5	191	15,2	-9,3
	Lunch	590	46,9	615	48,9	2
	Dinner	89	7,1	68	5,4	-1,7
	I don't skip any	271	21,5	384	30,5	9
	Total	1258	100	1258	100	0
9) Where do you usually prefer eating?	At home	1126	89,5	1241	98,5	9
	Outside	132	10,5	17	1,5	-9
	Total	1258	100	1258	100	0
10) Do you consume any fruit and/or vegetables?	Every day	612	48,6	725	57,6	9
	More than once a week	412	32,8	372	29,6	-3,2
	Once a week	191	15,2	119	9,5	-5,7
	Once a month	43	3,4	42	3,3	-0,1
	Total	1258	100	1258	100	0
11) How many litres of water do you consume a day?	Less than 1 litre	375	29,8	265	21,1	-8,7
	Between 1-2 litres	637	50,6	696	55,3	4,7
	More than 2 litres	246	19,6	297	23,6	4
	Total	1258	100	1258	100	0
12) Do you pay attention to washing hands before and after meals?	Yes	1144	90,9	1239	98,5	7,7
	No	114	9,1	19	1,5	-7,7
	Total	1258	100	1258	100	0

Table 2 (More): The changes in the nutritional habits of the participants before and after COVID-19

Survey question	Option	Before COVID-19		After COVID-19		Difference %
		Frequency	%	Frequency	%	
13) Do you consume alcohol?	Yes	193	15,3	127	10,1	-5,2
	No	1065	84,7	1131	89,9	5,2
	Total	1258	100	1258	100	0
14) Do you smoke?	Yes	373	29,7	328	26,1	-3,6
	No	885	70,3	930	73,9	3,6
	Total	1258	100	1258	100	0
15) Are you satisfied with your weight?	Yes	441	35,1	431	34,3	-0,8
	Partially	446	35,5	421	33,5	-2
	No	371	29,5	406	32,3	2,8
	Total	1258	100	1258	100	0
16) Are you aware of obesity?	Yes	1123	89,3	1120	89	-0,3
	I have no idea	61	4,8	71	5,6	0,9
	No	74	5,9	67	5,3	-0,6
	Total	1258	100	1258	100	0

Table 2 presents information about the nutritional habits of the participants before COVID-19 and after COVID-19. The last column of the table shows whether the nutritional habits have changed, if it has changed, it gives the rate of the change as a percentage (%). In order to analyze the results better, the change in the nutritional habits are listed in a descending order. According to the ranking, the biggest change was seen in ordering takeaway food with 40%. While the rate of not ordering takeaway food was 43.5% before COVID-19, this rate climbed to 83.5% after COVID-19.

The second biggest change in the ranking is the one concerning the fast food consumption habit. According to the results, while the rate of those who did not consume fast food before COVID-19 was 39.0%, this rate increased to 76.9% after COVID-19. The change in fast food consumption rate was followed by buying bread from the grocery or bakery and consuming immune-boosting foods. When the changes related to these two items are examined, it is observed that the rate of making bread at home instead of buying it from the grocery or bakery was 5.7% before COVID-19 whereas it was 26.8% after COVID-19. With respect to consuming immune-boosting foods, the response option "every day" was rated by 38.3% of the participants before COVID-19 while this rate increased to 51.5% after COVID-19.

According to the analyses, the last two questions with a change of more than 10% are “Why do you skip meals?” and “Do you think you have a balanced diet?”. It can be seen that the response rate of one of the options given to the question “Why do you skip meals?” decreased after COVID-19. This decrease was observed in the response option “I don’t have time” and the rate which was 28.9% before COVID-19 decreased to 15.7% after COVID-19. In addition, there was an increase in the number of the participants who believed that they had a balanced diet after COVID-19 as there was in the first four questions. While the rate was 59.9% before COVID-19, it rose to 71.9% after COVID-19.

Table 3: T table showing the differences in the nutritional habits of the participants according to gender

Survey question	Gender	N	Mean	S. Deviation	t	df	p
1) Do you order takeaway food (pizza, lahmacun, doner kebab)?	Female	632	3,8323	0,432	2,654	1191	0
	Male	626	3,7588	0,543			
2) How often do you eat fast food?	Female	632	3,7152	0,588	1,514	1247	0,006
	Male	626	3,6629	0,634			
3) Do you buy bread from the grocery or bakery?	Female	632	1,3038	0,46	2,897	1248	0
	Male	626	1,2316	0,422			
4) Do you consume immune-boosting foods (yogurt, kefir, sources of vitamin c)?	Female	632	1,6187	0,884	-5,018	1247	0,663
	Male	626	1,8786	0,952			
5) Why do you skip meals?	Female	632	2,2041	1,282	-1,56	1255	0,592
	Male	626	2,3163	1,267			
6) Do you think you have a balanced diet?	Female	632	1,5791	0,907	0,71	1255	0,156
	Male	626	1,5431	0,89			

Table 3 illustrates whether the changes in the nutritional habits of the participants differed according to gender. Questions which had a change higher than 10% were included in the table so as not to take up a lot of space. The analysis of the table indicates that the first three questions where the highest change occurred differed according to gender whereas there was no significant difference in the other three questions based on gender. According to the results of the analysis, it is observed that the mean values of the females were higher than those of the males in all of the three differences.

Table 4: ANOVA table revealing the differences in the nutritional habits of the participants according to age

Survey question	Age	N	\bar{X}	SD	F	Sig.	Difference
1) Do you order takeaway food (pizza, lahmacun, doner kebab)?	1)18-35 years*	476	3,73	0,54	8,377	0	1<2,3
	2)36-50 years *	515	3,8	0,47			
	3)50 years and above*	267	3,88	0,4			
2) How often do you eat fast food?	1)18-35 years *	476	3,54	0,7	28,31	0	1<2,3
	2)36-50 years *	515	3,72	0,57			
	3)50 years and above*	267	3,88	0,39			
3) Do you buy bread from the grocery or bakery?	1)18-35 years	476	1,28	0,45	1,318	0,268	-
	2)36-50 years	515	1,24	0,43			
	3)50 years and above	267	1,27	0,44			
4) Do you consume immune-boosting foods (yogurt, kefir, sources of vitamin c)?	1)18-35 years *	476	1,79	0,95	4,636	0,01	3<2,1
	2)36-50 years *	515	1,78	0,93			
	3)50 years and above*	267	1,59	0,86			
5) Why do you skip meals?	1)18-35 years *	476	2,14	1,22	3,112	0,045	1<2
	2)36-50 years *	515	2,34	1,29			
	3)50 years and above	267	2,29	1,32			
6) Do you think you have a balanced diet?	1)18-35 years *	476	1,73	0,96	18,84	0	1>2,3
	2)36-50 years *	515	1,52	0,87			
	3)50 years and above*	267	1,32	0,74			

Table 4 shows whether there was a difference in the questions in which the highest change occurred according to the age of the participants. The table indicates that the change in five of the questions except for the question "Do you buy bread from the grocery or bakery?" also differed according to the age of the participants. When the mean differences were analyzed, it was observed that the age group of 18-35 had a higher mean in questions 1, 2 and 6, compared to other age groups. In addition, it is noteworthy that the participants aged between 18 and 35 had a higher mean in question 5 compared to those in the 36-50 age range. Moreover, in question 4, unlike the others, it is seen that the mean values of those who were 50 years old and above were higher than those of the other age groups.

Table 5: ANOVA table revealing the differences in the nutritional habits of the participants according to income

Survey question	Income	N	\bar{X}	SD	F	Sig.	Difference
1) Do you order takeaway food (pizza, lahmacun, doner kebab)?	1)No income	139	3,8	0,43	0,996	0,394	-
	2)Below 3000 TL	288	3,82	0,43			
	3)Between 3001-5000	406	3,76	0,52			
	4)Above 5000 TL	425	3,8	0,51			
2) How often do you eat fast food?	1)No income*	139	3,53	0,71	5,232	0,001	1<4
	2) Below 3000 TL	288	3,68	0,62			
	3)Between 3001-5000	406	3,67	0,61			
	4)Above 5000 TL*	425	3,76	0,54			
3) Do you buy bread from the grocery or bakery?	1)No income	139	1,32	0,46	0,997	0,394	-
	2) Below 3000 TL	288	1,24	0,43			
	3)Between 3001-5000	406	1,26	0,43			
	4)Above 5000 TL	425	1,27	0,44			
4) Do you consume immune-boosting foods (yogurt, kefir, sources of vitamin c)?	1)No income	139	1,79	0,97	0,981	0,401	-
	2) Below 3000 TL	288	1,78	0,97			
	3)Between 3001-5000	406	1,76	0,91			
	4)Above 5000 TL	425	1,68	0,89			
5) Why do you skip meals?	1)No income	139	2,04	1,18	2,537	0,055	-
	2)Below 3000 TL	288	2,17	1,25			
	3)Between 3001-5000	406	2,32	1,27			
	4)Above 5000 TL	425	2,33	1,31			
6) Do you think you have a balanced diet?	1)No income*	139	1,87	0,99	10,14	0	1>2,3,4
	2) Below 3000 TL*	288	1,61	0,92			
	3)Between 3001-5000*	406	1,56	0,9			
	4)Above 5000 TL*	425	1,41	0,81			

Table 5 presents whether the nutritional habits of the participants differed according to their income in the questions with the highest change. As it is understood from the table, the difference is only seen in the items related to the frequency of fast food consumption and having a balanced diet. When these items are analyzed, it is seen that the mean values of those who did not have any income were higher than those who had an income of 5000 TL and above

in the first item, and in the second item, the mean values of those who did not have any income were higher than other groups.

Table 6: ANOVA table revealing the differences in the nutritional habits of the participants according to educational background

Survey question	Education	N	\bar{X}	SD	F	Sig.	Difference
1) Do you order takeaway food (pizza, lahmacun, doner kebab)?	1)primary school*	105	3,87	0,38	3,684	0,025	1>2,3
	2)high school*	271	3,73	0,51			
	3)university*	882	3,8	0,49			
2) How often do you eat fast food?	1) primary school*	105	3,8	0,52	4,509	0,011	1>2,3
	2) high school *	271	3,6	0,66			
	3) university *	882	3,69	0,6			
3) Do you buy bread from the grocery or bakery?	1) primary school*	105	1,34	0,47	6,488	0,002	1>2,3
	2) high school *	271	1,18	0,39			
	3) university *	882	1,28	0,45			
4) Do you consume immune-boosting foods (yogurt, kefir, sources of vitamin c)?	1) primary school	105	1,74	0,94	0,646	0,524	-
	2) high school	271	1,8	0,93			
	3) university	882	1,73	0,92			
5) Why do you skip meals?	1) primary school	105	2,31	1,32	1,038	0,355	-
	2) high school	271	2,16	1,2			
	3) university	882	2,28	1,29			
6) Do you think you have a balanced diet?	1) primary school	105	1,51	0,87	0,187	0,829	-
	2) high school	271	1,55	0,89			
	3) university	882	1,56	0,9			

Table 6 demonstrates whether the nutritional habits of the participants differed according to their educational background in the questions with the highest change. According to the table, the mean value differed in the first three questions. When the given differences were analyzed, it is worth noting that the mean values of the primary school graduates were higher than those of the high school and university graduates.

Conclusion and recommendations

As can be seen from the results presented in Table 2, given under the heading "Analysis and Findings", significant changes have occurred in the nutritional habits of consumers as a result of the extraordinary and unexpected situations caused by COVID-19. Among these changes, the highest one was seen in ordering takeaway food with 40%. While the rate of not ordering takeaway was 43.5% before COVID-19, this rate has increased to 83.5% after COVID-19. This change may result from the hygiene sensitivity of the participants due

to COVID-19 or from the restriction of the activities of the food and beverage businesses within the scope of the measures taken for COVID-19. In this process, consumers could be advised to give orders from businesses that they believe to comply with hygiene and cleaning rules and strictly follow the protective measures (isolation, social distance, non-contact, etc.) in the process of receiving orders and making payments. It is also recommended that the businesses that provide takeaway service should strictly follow all kinds of cleaning and hygiene rules under the extraordinary conditions we are in.

As can be seen in the same table (Table 2), the second biggest change in the ranking is observed in the question related to the fast food consumption habit. According to the results, while the rate of those who did not consume fast food before COVID-19 was 39.0%, this rate climbed to 76.9% after COVID-19. The most important reason for this may be because of the healthy dietary tendency that emerged in the participants due to COVID-19. This is because it is frequently emphasized in the written and visual media that the most important defence against viruses during the COVID-19 process is strengthening the immune system, and the most effective way to achieve this is a balanced and healthy nutrition. Consumers may be advised to continue this positive situation after COVID-19, and to pay more attention to this issue especially in children in developmental ages. Based on the assumption that consumers will maintain this positive attitude after COVID-19, food and beverage businesses can be recommended to give prominence to healthy food types in their product range and draw consumers' attention to their sensitivity about balanced nutrition.

As can be seen in Table 2, the third biggest change in nutritional habits occurs in the habit of making bread at home with 21.1%. While the rate of making bread at home instead of buying bread from the grocery or bakery was 5.7% before COVID-19, this rate increased to 26.8% after COVID-19. As mentioned above, this change may be due to the increased hygiene and cleaning sensitivity of the participants after COVID-19, or to the tendency to spend some time during the quarantine at home after COVID-19 and/or to return to traditional eating habits. In this process, consumers are advised to pay attention to safety rules as well as hygiene rules. Besides, they can be recommended to show the necessary sensitivity about the raw materials used in bread making (flour, yeast, sugar, salt, etc.) to be balanced and healthy in terms of nutrition and quantity.

The fourth biggest change in nutritional habits due to COVID-19 is observed in consuming immune-boosting foods with 13.2%. The rate of the response option "Every day" given to the question "Do you consume immune-boosting foods (yogurt, kefir, sources of vitamin c)?" was 38.3% before COVID-19, while this rate increased to 51.5% after COVID-19. This change may be caused by the participants' efforts to strengthen their immune system as a result of their

healthy diet as well as their increasing sensitivity about cleaning and hygiene after COVID-19, as revealed in the questions “Do you order takeaway food (pizza, lahmacun, doner kebab)?” and “How often do you eat fast food?”. When consuming immune-boosting foods, consumers are advised to take into consideration the suggestions of experts in this field, to buy the products of the companies that are inspected and produce at international standards, and to consume these foods in a balanced way. Otherwise, these foods that are consumed too much to strengthen the immune system may have unexpected negative results.

In addition, more than 10% change occurred in the questions “Why do you skip meals?” and “Do you think you have a balanced diet?”, which were the last two questions in Table 2 given under the heading “Analysis and Findings”. The rate of change that emerged in these questions was 13.2% and 12.0%, respectively. The rate of one of the response options given to the question “Why do you skip meals?” appears to have declined after COVID-19. The decrease was in the response option “I don’t have time”, and the rate of the option, which was 28.9% before COVID-19, decreased to 15.7% after COVID-19. As in the first four questions, an increase was detected in the item related to having a balanced diet after the COVID-19. While the response rate of the option related to having a balanced diet was 59.9% before COVID-19, it rose to 71.9% after COVID-19. It can be considered that the change in both questions is positive, and meal skipping decreases thanks to the disappearing problem of not having time during home quarantine, and this will contribute positively to the balanced diet. It is expected that both these behaviours of the participants and the idea that they consume immune-boosting foods support their thoughts about eating healthily. Consumers are advised to continue this positive behaviour of theirs when this extraordinary situation goes away after COVID-19.

Table 3, given under the heading “Analysis and Findings”, reveals whether the change in the nutritional habits of the participants differs by gender. In Table 3 and the following tables, the questions in which higher than 10% change occurred at the end of the analysis were taken into consideration. The table indicates that the questions “Do you order takeaway food (pizza, lahmacun, doner kebab)?”, “How often do you eat fast food?” and “Do you buy bread from the grocery or bakery?” differ according to gender. In the light of the results of the analysis, it is understood that females had higher mean values than males in all three of these differences. This may be due to the fact that women are more sensitive than men in terms of both cleaning and hygiene and a healthy diet. It is recommended that food and beverage companies should emphasize behaviours that take into consideration this sensitivity of female consumers in particular.

Table 4 illustrates whether there is a difference in the nutritional habits of the participants based on their age in the questions with the highest change. According to the table, the nutritional habits of the participants differed based on their age in the five questions except the question “Do you buy bread from the grocery or bakery?”. When these mean differences are examined, it is noteworthy that consumers in the 18-35 age range had a higher mean than those in other age groups in the items related to ordering takeaway food, consumption of fast food and having a balanced diet. In the question “Why do you skip meals?”, it is observed that the participants aged 18-35 years had a higher mean value than those between 36-50 years old. In addition, in the question “Do you consume immune-boosting foods (yogurt, kefir, sources of vitamin c)?” contrary to other age groups, it can be seen that the mean value of those aged 50 and above had a higher mean value compared to other age groups. Moreover, in the questions “Do you order takeaway food (pizza, lahmacun, doner kebab)?”, “How often do you eat fast food?” and “Do you think you have a balanced diet?”, the higher mean of the people aged between 18 and 35 years may be related to the possibility that these actions were higher before COVID-19. The same situation could be valid for the question “Why do you skip meals?”. Consumers may be advised to continue these positive behaviours under normal circumstances.

Table 5 shows whether the nutritional habits of the participants differ according to their income level in the questions with the highest change. As can be seen from the table, such a difference is only observed in the questions “How often do you eat fast food?” and “Do you think you have a balanced diet?”. The analyses of these questions indicate that the mean values of those who did not have any income were higher than those who had an income of 5000 TL and above in the first question and the mean values of those who did not have any income were higher than others in the latter. It can be thought that the frequency of eating out for those who have no income is low because of their financial conditions and because they traditionally cook and eat at home most of the time. It is recommended that food and beverage businesses include products that will meet the expectations of this group in their menus and develop a promotional effort that will draw the attention of this group in their marketing activities.

Table 6 demonstrates whether the nutritional habits of the participants differ according to their educational background in the questions with the highest change. According to the table, the mean values differed in questions “Do you order takeaway food (pizza, lahmacun, doner kebab)?”, “How often do you eat fast food?” and “Do you buy bread from the grocery or bakery?”. The analyses of the differences point out that primary school graduates had a higher mean than high school and university graduates. This difference may be due to the same reason as in the one based on income. The reason for this is considered to

be the fact that the income level of primary school graduates is likely to be lower than that of the high school and university graduates. Therefore, the suggestion made above for food and beverage businesses is also valid for this situation.

Since the study was conducted during the extraordinary conditions we are in, researchers may be offered to compare results by carrying out similar studies when the conditions get normal. In addition, it can be recommended that researchers evaluate the similarities and differences by comparing their studies with the ones conducted abroad.

References

- Acar, Y. (2020). Yeni covid-19 virus (covid-19) salgını ve turizm faaliyetlerine etkisi. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 7-21.
- Akpınar, F. & Üstün, Y. (2020). Kadın hastalıkları ve doğum pratiğinde sars-cov-2 (covid-19) enfeksiyonu ile ilgili güncel bilgiler. *Türk Kadın Sağlığı ve Neonatoloji Dergisi*, 2 (1), 13-16.
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. & Yıldırım, E. (2007). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: Spss uygulamalı*. Sakarya Yayıncılık
- Arslan, M. (2018). Beslenme alışkanlıkları ve fiziksel aktivite düzeylerinin analizi: Marmara üniversitesi öğretim üyeleri üzerine bir çalışma. *Dicle Tıp Dergisi*, 45 (1), 59-69.
- Astarlı, Ö. (2008). *Marmara üniversitesi tıp fakültesi 1. ve 5. sınıf öğrencilerinde beslenme bilgi düzeylerinin ve beslenme alışkanlıklarının değerlendirilmesi* (Master's thesis). Marmara University.
- Atkinson, R. L., Atkinson R. C., Smith, E. E. & Hoeksama, S.N. (1999). *Psikolojiye Giriş*. Arkadaş Yayınları.
- Babicz-Zielińska, E. Rybowska, A. & Rybowska, R. (2006). Relations between emotions and food preferences. *Polish Journal of Food and Nutrition Sciences*. 15(56), 163-165.
- Baltaş Z. and Baltaş, A. (2000). *Stres ve başa çıkma yolları*. Remzi Kitabevi.
- Born, J., Lemmens, S., Rutters, F., Nieuwenhuizen, A.G., Formisano, E., Goebel, R. et al. (2010). Acute stress and food-related reward activation in the brain during food choice during eating in the absence of hunger. *International Journal of Obesity*. 34, 172-181.
- Büyüköztürk, Ş. (2010). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Pegem Yayınları.
- Culbert K.M. Racine S.E. & Klump K.L. (2015). Research review: what we have learned about the causes of eating disorders – a synthesis of sociocultural, psychological, and biological research. *The Journal of Child Psychology and Psychiatry*. 56(11), 1141-1164.

- Çetinkaya, A. (2010). Kafkas üniversitesi öğrencilerinin içme sütü ve süt ürünlerini tüketim alışkanlıklarının belirlenmesi. *Atatürk Üniversitesi Veteriner Bilimleri Dergisi*. 5 (2), 73-84.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. & Büyükoztürk, Ş. (2010). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik spss ve lisrel uygulamaları*. Pegem Akademi.
- Davison C.D. & Neale J.M. (2005). *Abnormal psychology*. Wiley: John Wiley & Sons, Inc.
- Kahraman, Ç. (2018). Üniversite öğrencilerinde beslenme alışkanlıkları ve obezite riski: *Tekirdağ namık kemal üniversitesi örneği* (Master's thesis). Namık Kemal University.
- Kandiah, J. Yake, M. Jones, J. & Meyer, M. (2006). Stress influences appetite and comfort food preferences in college women. *Nutrition Research*, 26(3), 118-123.
- Ministry of Interior (2020). *Press briefing*. Retrieved from <https://www.icisleri.gov.tr/sehir-giriscikis-tebirleri-ve-yas-sinirlamasi>
- Onurlubaş, E. & Çakırlar, H. (2016). Tüketicilerin süt ve süt ürünleri tüketimini etkileyen faktörlerin belirlenmesi üzerine bir araştırma. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 7(1), 217-242.
- Ovalı, F. (2020). Yenidoğanlarda covid-19 enfeksiyonları. *Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi*. 25(özel sayı 1), 25-35.
- Paeratakul, S. Ferdinand, D. Champagne, C. Ryan, D. & Bray, G. (2003). Fastfood consumption among us adults and children: dietary and nutrient intake profile. *Journal of the American Dietetic Association*. 103(10),1332-1338.
- Penaforte, O. F. Matta, N. C. and Japur, C. C. (2016). Association between stress and eating behaviour in college students, *Demetra: Food, Nutrition & Health*. 11(1), 225-237.
- Rozin, P. Levine, E. & Stoess, C. (1991). Chocolate craving and liking, *Appetite*. 17(3), 199-212.
- Saygın M, Öngel K, Çalışkan S, Yağlı M, Has M, Gonca T. et al. (2011). Süleyman demirel üniversitesi öğrencilerinin beslenme alışkanlıkları, *SDÜ Tıp Fakültesi Dergisi*.18 (2), 43-47.
- Shepherd, R. & Dennison, M. C. (1996). Influences on adolescent food choice. *Proceedings of the Nutrition Society*. 55(18), 345-357.
- Stein, K. (2008). Contemporary comfort foods: bringing back old favorites. *Journal of the American Dietetic Association*. 108(3), 412-414.

- Şen, M.A. (2020). Koronavirüs (covid-19) salgınının türkiye'deki yemek firmalarında oluşturduğu etkinin belirlenmesi üzerine bir araştırma. *Afet ve Risk Dergisi*. 3 (1) , 89-100 .
- Tryon, M. S. DeCant, R. & Laugero, K. D. (2013). Having your cake and eating it too: a habit of comfort food may link chronic social stress exposure and acute stress-induced cortisol hyporesponsiveness, *Physiology & Behaviour*. 114-115, 32-37.
- Unur, K. & Gök. D.K. (2012). Tüketicilerin tez yemek tüketme nedenleri: mersin şehir merkezinde faaliyet gösteren yerel, ulusal, uluslararası zincir yemek işletme müşterileri örneği. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 15(27), 357-368
- Ural, A. & Kılıç, İ. (2005). *Bilimsel araştırma süreci ve spss ile veri analizi*. Detay Yayıncılık.
- Vabo, M. & Hansen, H. (2014). The relationship between food preferences and food choice: A theoretical discussion. *International Journal of Business and Social Science*. 5(7), 145-157.
- Wansink, B. Cheney, M. M. & Chan, N. (2003). Exploring comfort food preferences across age and gender. *Physiology & Behaviour*. 79(4-5), 739-747.
- Yöndem, Z. (2006). *Kişilik dinamikleri ve stresle başa çıkma*. Morpa Kültür Yayınlar.
- Zellner D.A., Loaiza S., Gonzalez Z., Pita J., Morales J., Pecora D. et al. (2006). Food selection changes under stress. *Physiology & Behaviour*. 87(4), 789-793.

Ethical approval

This study has been approved by the Scientific Research and Publication ethic committee of Giresun University with 11 May 2020, meeting 44079388-38 and decision 2020-2 number and date.

Contribution rate of researchers

The authors contributed equally to the study.

Conflict of interest

There is no potential conflict of interest in this study.

Çocuklu ailelerin restoran seçimini etkileyen faktörlerin incelenmesi: Çanakkale örneği

Investigation of the factors affecting the restaurant selection of families with children: The case of Çanakkale

Gönderim Tarihi / Received : 05.10.2020

Kabul Tarihi / Accepted : 08.03.2021

Doi: <https://doi.org/10.31795/baunsobed.805664>

Erdem TEMELOĞLU**1

Murat AKSU²

ÖZ: Tüketicilerin satın alma karar sürecinde kararlarını etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Bu faktörlerin hangi düzeyde etkili olduğunu bilmek etkili bir pazarlama oluşturma açısından önemli olmaktadır. Çocuklu aileler satın alma kararı verirken çocuklarını da göz önünde bulundurmaktadır. Bu nedenle çocukların, ailelerin satın alma kararlarını ne düzeyde etkilediğini bilmek restoran işletmeleri için başarı açısından önemli olmaktadır. Bu noktadan hareketle, çalışmanın amacı 8 yaş ve altı çocuklu ailelerin restoran seçiminde etkisi olan faktörlerin belirlenmesi ve bu faktörlerin etki düzeylerinin tespit edilmesi olmaktadır. Bu amaca uygun olarak Çanakkale il merkezinde yaşayan 8 yaş ve altı çocuk sahibi olan 216 kişiye anket uygulanmıştır. Çalışma bulgularına göre restorana ait fiziki özellikler aileler tarafından restoran seçiminde en fazla önemsenen faktör olduğu tespit edilmiştir. Bunu sırasıyla restoran hizmetleri faktörü ve personel faktörü takip etmektedir. Ayrıca, restoranlarda çocukların kullanımına uygun lavaboların bulunması, restoran içerisinde çocukların yaralanmasına sebep olabilecek sivri noktaların bulunmaması, bebek maması hazırlamak için uygun bir alanın bulunması ve fiyatlarda çocuklara yönelik indirim uygulanması ailelerin restoran tercihinde önem verdikleri diğer hususlar olarak ön plana çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çocuklu aileler, Restoran tercihi, Satın alma kararı.

*Sorumlu Yazar / Corresponding Author

¹Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi/Ayvack Meslek Yüksekokulu/Otel, Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü/Turizm ve Otel İşletmeciliği Programı, etemeloğlu@comu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8572-9172>

²Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi/Turizm Fakültesi/Turizm İşletmeciliği Bölümü/Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, drmurataksu@comu.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0001-9881-4739>

ABSTRACT: There are many factors that affect the decisions of consumers in the purchasing decision process. It is important to know at what level these factors are effective in terms of creating an effective marketing. Families with children also take their children into consideration while making a purchasing decision. For this reason, it is important for restaurant businesses to know to what extent children affect families' purchasing decisions. From this point of view, the aim of the study is to determine the factors affecting the restaurant selection of families with children aged 8 and under, and to determine the effect levels of these factors. For this purpose, a questionnaire was applied to 216 people living in Çanakkale city center and having children aged 8 and under. According to the findings of the study, it was determined that the physical characteristics of the restaurant are the most important factor in the selection of the restaurant by the families. This is followed by the restaurant services factor and the personnel factor, respectively. In addition, the availability of washbasins suitable for the use of children in the restaurants, the absence of sharp points that may cause children to be injured in the restaurant, the availability of a suitable area to prepare baby food and the application of discounts for children in prices stand out as other issues that families attach importance to in their restaurant choice.

Keywords: Families with children, Restaurant choice, Buying decision.

EXTENDED ABSTRACT

Literature review

Many factors affect the purchasing decision of consumers. The effect level of these factors may vary depending on the product / service to be purchased, the person who will buy it and the reason for the purchase. Children have an influence level in the restaurant selection of families with children. Because, when evaluated according to the past, the fact that women are more involved in working life, the number of nuclear families increases, parents spend more time and energy on working life, the development of eating habits outside and children take a more role in the family have caused changes in the decision-making processes of families. It is observed that restaurant businesses that want to keep up with this change have started to make arrangements such as children's chairs, children's menus and play rooms for the expectations of families with children. However, it cannot be said that these regulations fully meet the expectations of families with children. In line with these explanations, the aim of the study is to determine the factors affecting the restaurant selection of families with children aged 8 and under, and to determine the effect levels of these factors.

Methodology

Questionnaire technique was used to collect data suitable for the purpose of the research. The questionnaire form consists of two parts. In the first part, 36 statements about the factors that affect families' choice of restaurants are gathered under three dimensions. The first 19 statements are about the physical characteristics of the restaurant, the next 4 are about the staff, and the last 13 statements are about the restaurant services. In the second part of the questionnaire, there are 7 closed-ended questions (gender, age, occupation, income, education level, number of children, frequency of eating at the restaurant with children) to determine the demographic characteristics of the participants and the frequency of eating at the restaurant with their children.

The research population consists of families with children aged 8 and under living in the city center of Çanakkale. In the research, due to reasons such as time constraint and cost, instead of reaching the entire population, a sample was taken. The easy sampling method was used as the sampling method. A total of 350 questionnaires were distributed. 242 of the distributed questionnaires returned. Due to the incomplete and / or incorrect coding of some surveys, a total of 216 surveys were deemed valid and evaluated. The survey application was carried out between April-June 2019.

In the analysis of the data obtained in the research, percentage and frequency analyzes were used to determine the demographic characteristics of the participants and the frequency of eating out with their children. In addition, exploratory factor analysis was applied to group the expressions of families with

children about restaurant selection according to factors. Reliability coefficients (Cronbach's Alpha), Bartlett's test of sphericity, KMO and chi-square values for each factor were calculated. In addition, arithmetic mean and standard deviation values were presented in order to determine the significance level of each statement and factor for families with children.

Findings and discussion

When the results of the study were evaluated, it was revealed that the important factors in the restaurant selection of families with children are physical characteristics. Restaurant services and personnel dimension followed, respectively. When the statements about each factor affecting the restaurant choice of families with children were examined one by one, it was concluded that physical properties are highly important. Physical characteristics are generally the first factors that influence the preferences of families with children. It is important that there are no sharp points in the restaurant that can cause injury to children, children's sinks and floor coverings.

Another important factor in the restaurant choice of families with children was the staff. When the factors related to the staff size are examined, the statement that the staff is sensitive to children is the most important issue for families with children. Then, the statements of good communication with children and understanding of the staff towards children were stated as other important points, respectively. The least important issue that families with children attach to the dimension of staff is the expression that the staff has received training for children. Today, most restaurants now provide playgrounds for children, as well as staff for children to have a better time. There are professional companies doing this job. Paying attention when selecting these will enable the business to provide better service and to be preferred again.

Restaurant services came last in the restaurant choice of families with children. Here again, it is important to create special products for children. Creating menus for children, having enough playgrounds and restaurant services that will make them feel special are important in terms of affecting their families when they want to come back to the restaurant.

Results and recommendations

As a result, it is important for restaurant businesses to know the expectations of families with children and to design their restaurants accordingly. It can be suggested that restaurant managers should determine their target audience before starting their operations, employ people who understand child psychology in personnel selection, and make the physical planning of the restaurant taking into account the children. In the future, it is recommended to conduct studies in which the opinions of children, restaurant managers and employees on the subject are taken.

Giriş

Etkili pazarlama stratejilerinin geliştirilmesi için ailelerin karar alma sürecinde satın alma rollerini hakkında bilgi sahibi olunması önemli olmaktadır. Modern yaşamdaki değişimler toplumsal yaşamda bazı değişiklikler meydana getirmiştir. Toplumsal yaşamda kadınların artan bağımsızlığı, çekirdek ailelerin gelişimi, daha kolay yaşam tarzı, ailelerin eskiye nazaran daha az çocuk sahibi olmaları gibi değişimler ailelerin karar alma süreçlerinde değişikliklere yol açmıştır (Ali ve Zahid, 2016).

Aile kavramı geçmişten günümüze tüm toplumların önem verdiği bir yapıdır. İnsanların aile olmasıyla birlikte kişisel yaşamlarında değişiklikler meydana gelmektedir. Geçmişte aile büyüklerinin de içinde olduğu bir aile yaşamından bahsedilirken günümüzde ise çekirdek aile kavramı daha çok kullanılmaktadır. Bu kavram daha çok gelişmiş ülkelerde karşımıza çıksa da artık gelişmekte olan ülkelerde de görülmeye başlamıştır. Geçmişte aile büyüklerin aile içerisindeki diğer kişilerin seçimlerini etkilediği bilinmektedir. 1980'li yıllardan itibaren çekirdek aile kavramının gelişmesiyle birlikte bu etki günümüzde oldukça azalmıştır. Belch ve Willis (2001), eşlerin aile içi satın alma karar süreci üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesi yönelik olarak yaptıkları çalışmada, 1970 ve 1980'lerde Amerikan ailesinde derin değişiklikler olduğu belirtmişlerdir. Başka bir ifadeyle ailedeki rollerde önemli değişiklikler olduğunu ve aile karar alma sürecinde kadının daha fazla etki kazandığını belirtmiştir. Bu durum pazarlamacıların bazı mal ve hizmetler için pazarlama stratejilerini yeniden incelemeleri gerektiğini göstermektedir. 2000'li yıllarda ise artık ailelerin karar alırken seçimleri etkileyen unsur arasında çocuklar da ön plana çıkmıştır. Bunun nedenlerinden biri, çekirdek aile kavramıyla birlikte çocukların ev içinde daha fazla söz hakları olmasından kaynaklanmaktadır. Bunun sonucunda da aileler artık karar verirken veya seçim yaparken çocuklarının da görüşlerini almaktadır.

Bugüne kadar, bu değişikliklerin ailenin karar alma süreci üzerindeki etkisine dair çeşitli yaş gruplarındaki çocuklara yönelik çalışmalar yapılmıştır. Fakat bu değişikliklerin çocukların ve ebeveynlerin karar verme süreci üzerindeki etkisini, özellikle de aile yemeği deneyimi gibi zaman alan etkinlikler için nasıl değiştirdiğine dair yeterli çalışma bulunmamaktadır. Ayrıca, restoran işletmelerinde çocuklu ailelerin beklentilerini karşılamaya yönelik çok fazla çaba görülmemektedir. Tüm bu durumlar çalışmanın problem durumunu oluşturmaktadır. Bu nedenle çalışmada çocuklu ailelerin restoran seçiminde etkili olan faktörlerin belirlenmesi ve bu faktörlerin etki düzeylerinin tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Belirlenen amaç çerçevesinde restoran yöneticilerine öneriler sunulması planlanmaktadır.

Literatür taraması

Tüketiciler, satın alma karar sürecinde yalnızca sosyal gruplardan etkilenmemektedir. Tüketiciler için mal ya da hizmetlere yönelik bilgi sağlayan ve birinci dereceden bir referans grubu olan aile, bireylerin satın alma kararlarını pek çok farklı yönden etkilemektedir. Aile üyeleri, aileye yönelik satın almalarda yönlendirme yapabilmektedir. Bu durum satın alma kararlarında aile üyelerinin rollerinin giderek arttığını göstermektedir. Bu hem yeni mal satın almada hem de mevcut malların tekrar satın alınmasında geçerlidir. Öte yandan aile için satın alınan bir televizyon, müzik seti, otomobil, mobilya ya da bir apartman dairesi aile üyelerinin değişik ihtiyaç ölçütlerine göre değerlendirilmektedir. Anne ve/veya baba için satın alınacak bir apartman dairesinde komşu, işe yakın olması, toplumsal statü gibi unsurlar önem taşırken; aile içerisinde çocuklar için okula ve oyun alanlarına yakınlık ve arkadaş grupları daha fazla önem taşımaktadır (İslamoğlu ve Altunışık, 2010: 230-232).

Aile üyelerinin almış oldukları kararlarda çocuklar eskiye nazaran günümüzde daha fazla söz sahibi olmuşlardır. Bunun nedeni ise modernleşme ile birlikte ortaya çıkan toplumsal yapıdaki değişimin aile üyelerinin tüketim alışkanlıklarında ve satın alma kararlarında etkisinin çocuklarda daha etkin bir hale gelmesidir (Kotler ve Armstrong, 2012). Günümüzde çocuklara yönelik temizlik, tekstil, gıda ve kitap gibi ürünlerin üretimi toplumsal yaşamdaki değişimle artmıştır. Ayrıca oyuncak mağazaları ve eğlence merkezlerinde oluşan hizmet çeşitliliği de hızla genişlemiştir. Bunun yanı sıra, alışveriş merkezlerinde ailelerin hem daha rahat alışveriş yapmasını hem de daha çok zaman geçirmesini olanak vermesine yönelik çocuk oyun ve eğlence alanlarının oluşturulması, modern restoranlarda çocuklara yönelik menülerin oluşturulması çocuk pazarının büyüklüğünü göstermektedir.

Ali ve Zahid (2016)'in dayanıklı tüketim malları satın alma sürecinde çocukların rolünü ölçmeye yönelik olarak 6-14 yaş grubundaki 727 aile üzerinde araştırma yapmışlardır. Araştırmada çocukların cep telefonu, DVD oynatıcılar ve kişisel kullanım için bilgisayar/dizüstü bilgisayar gibi kendileriyle ilgili önemli olan ürünler için satın alma süreçlerinde etkili rol oynadığı belirlenmiştir. Çocukların ailenin diğer ürünleri alırken de ilk aşamada karar almayı etkilediği sonucuna ulaşılmıştır (Ali ve Zahid, 2016). Benzer şekilde başka bir çalışmada çeşitli ürün gruplarında ebeveynlerinin satın alma davranışları üzerinde çocukların etkisinin arttığı ifade edilmektedir. Ancak aynı çalışmada aile içerisindeki satın alma sürecinde çocukları baş aktör olarak tanınmasının zaman aldığı belirtilmiştir (Calvert, 2008). Türkiye'de 849 aile ile yapılan bir çalışmada çocukların satın alma karar sürecindeki etkisinin ürünün doğrudan çocukların kullandığı ürünlerle sınırlı olduğunu göstermektedir. Çalışmada çocukların daha çok ihtiyacın tanımlanması, nereden ve ne zaman alınacağı gibi konular-

da daha etkili olduğu bulunmuştur. Diğer bir sonuç ise ebeveynler, kendilerini aile içi karar alma süreçlerinin en etkili birimleri olarak gördüklerinden dolayı çocukların aile kararları üzerinde çok az etkisinin olduğu ifade edilmektedir. Çalışmada ebeveynlerin çocuklarının aile satın alma kararlarındaki rolünü hafife aldığı belirtilmektedir (Güneri vd., 2009). Güneri vd. (2009) çalışmasına benzer şekilde Beatty ve Talpade (1994)'de benzer sonuçları bulmuştur.

Genellikle çocukların karar alma sürecine katılımı, çocukların yaşına göre önemli ölçüde değişiklik göstermektedir. Çocukluk çağının ilk dönemlerindeki çocuklar genellikle başkalarını oyuncak veya şekerleme gibi şeyler almaya ikna ederek kendi ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik satın alma karar sürecine dâhil olurken; çocukluk çağının ileri dönemlerindeki çocuklar, hane halkının ihtiyaçları veya turizm gezisi kararını karşılamayı amaçlayan fikir birliği kararlarında daha etkili olmaktadır (Niemczyk, 2015). Levy ve Lee (2000) tarafından yapılan araştırmanın sonuçları, çocukların cinsiyetlerinin ve yaşlarının karar alma sürecinde belirleyici olduğunu göstermektedir. Bir çocuğun cinsiyetinin aile içi karar vermede önemli bir rol oynadığını, genel olarak kızların ürünler için daha fazla istekte bulunduğunu ve aile de karar vermede erkek çocuklardan daha etkili olduğunu göstermektedir. Fakat aile içinde bir tartışma olduğunda yaşı daha büyük olan erkek çocuğun daha fazla etkiye sahip olduğu söylenmiştir. Martensen ve Grønholdt (2008), çalışmalarında 5-13 yaş grubundaki çocukların özellikle kendileriyle ilgili ürünler (tahıl, meyve suyu, alkolsüz içecekler ve cep telefonları gibi) için aile satın alma karar süreçleri üzerinde oldukça güçlü bir etkiye sahip olduklarını belirtmişlerdir. Çalışmada daha büyük çocukların küçük çocuklardan daha fazla etkili olduklarını, fakat cinsiyet yönünden çocuklarının etkisi hakkındaki önemli bir farkın bulunmadığını belirtmişlerdir.

Aygün (2006), çocukların aile içerisindeki satın alma kararlarına yönelik etkilerinin incelendiği çalışmasının sonuçlarına göre, aile içerisinde çocukların satın alma kararları üzerindeki etkilerinin satın alınması düşünülen ürünün türüne ve satın alma sürecinin kapsadığı faaliyet alanlarına ile anlamlı bir ilişki içinde olduğunu belirtmiştir. Başka bir ifadeyle, aile içerisindeki satın alma sürecinde çocuklar en fazla kendi kullanacakları ürünlerde etki yaparken, ailenin kullanımına yönelik yüksek katılımlı ürünlerde etkileri çok düşük seviyelerde bulunmuştur. Emir ve Pekyaman (2010), 5-6 yaşında çocukları olan ailelerin otel işletmesi tercihinde etkisi olan faktörlerin ortaya çıkarılmasına yönelik Afyonkarahisar'da bir araştırma yapmışlardır. Araştırma bulgularına göre çocuk sahibi ailelerin otel seçiminde daha fazla önem gösterdikleri konular odalarda çocuklara yönelik yatak ve dolabın bulunması, güvenlik, hijyene dikkat edilmesi, restoranda çocuk menülerinin olması, çocuklara yönelik havuzun bulunması ve merdiven korkuluklarının bulunmasıdır.

Tüm bu araştırma sonuçları şunu göstermektedir ki, restoran işletmelerin pazar payını ve gelirini arttırmak müşteri memnuniyetini en üst seviyede tutmak istiyorsa çocuklara yönelik hizmetleri geliştirmesi zorunludur (Akşit Aşık, 2019: 152). Restoranlar eskisine nazaran günümüzde aileler tarafından daha fazla kullanılmaktadır. Aileler restoran seçimlerinde bazı unsurlara dikkat etmektedir. Pettersson ve Fjellström (2007: 207), çalışmalarında restoranların aile üyelerine göre farklı işlevleri olduğunu ve özellikle aile üyelerinin gözünde restorandaki rahatlık seviyesinin önemli olduğunu belirtmektedirler. Aile üyelerinin kendi evlerindeki gibi rahatlık hissiyatı oluşturulmuş restoranlarda çocuklarla ilgili gündelik durumları kolaylaştırmaktadır. Bu nedenle restoranların ailelere yönelik rahatlık, aşinalık ve samimiyet duyguları yaratmaları önemli olmaktadır.

Akşit Aşık (2019), çalışmasında çocuklu ailelerin restoran seçimlerinde etkili olan unsurları ailelerin demografik özelliklerine göre karşılaştırmıştır. Çalışmada en az bir çocuklu ve altı yaş altı çocuklu aileler araştırmaya dâhil edilmiştir. Araştırma bulgularına göre çocuklu ailelerin restoran tercihinde etkili olan unsurlar önem sırasına göre yemeklerin özellikleri, parasal değer, restoran özellikleri ve çocuk dostu olmasıdır. Çalışmada vurgulanan bir diğer bulgu ise eğitim, gelir, yaş, meslek, restoranda yemek yeme sıklığı ve tercihte bulunulan restoran türü açısından katılımcılar arasında anlamlı farklılık göstermesidir. Labrecque ve Ricard (2001) çalışmalarında, çocukların ve anne babaların dışarda yemek yeme kararı verme süreci üzerinde çocukların ne derece etkili oldukları konusunda algılarını ölçmek ve bu algıların aile yapısına göre değişiklik gösterip göstermediği ortaya çıkarılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre çocukların bir restorana gitme konusunda anne ve babalarını etkiledikleri ortaya çıkmıştır. Bu durum restoran seçimi konusunda da benzer sonucu ortaya çıkarmıştır. Nelson (1979), çalışmasında ailenin dışarıda yemek yeme kararı alma sürecinde bilgi kaynağı olarak çocukların etkisini araştırmıştır. Sonuç olarak çocukların, ailenin dışarıda yemek yeme kararında önemli bilgi kaynakları olduğunu belirtilmiştir. Özellikle beş yaşından sonra, çocuklar son kararı vermek ve ne kadar harcayacağına karar vermek dışında genellikle bu karar sürecine ebeveynleri kadar dâhil olduğu bulunmuştur.

Konu ile ilgili literatür incelendiğinde aile içinde satın almaya yönelik karar alma ile ilgili çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Çalışmalarda özellikle evli çiftlerde kadın ve erkeğin satın almadaki rolleri üzerine çalışmalar daha ön plana çıkmaktadır. Çekirdek aile olgusuyla birlikte çocukların da satın almada söz sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Çocuklar özellikle küçükken kendi ihtiyaçları doğrultusunda hareket ederken yaş büyüdükçe evin ihtiyaçları doğrultusunda hareket ettikleri ifade edilmektedir. Ayrıca aileler eskisine nazaran daha fazla dışarıda yemek ve içme faaliyetlerine katılma kararları aldıkları anlaşılmaktadır. Fakat bunların içinde çocukların ne düzeyde restoran seçimini etkilediği konusunda henüz yeterli çalışma bulunmamaktadır.

Yöntem

Araştırmanın amacı ve yöntemi

Günümüzde çocuklu ailelerin büyük bir kısmı geçmişe oranla satın alma karar süreçlerinde çocuklarının istek ve tercihlerini daha fazla ön planda tutmaktadır. Bu noktadan hareketle, çalışmanın amacı 8 yaş ve altı çocuk sahibi ailelerin restoran seçiminde etkisi olan faktörlerin belirlenmesi ve bu faktörlerin etki düzeylerinin tespit edilmesi oluşturmaktadır. Labrecque ve Ricard (2001) çalışmalarında, ailelerin restoran seçiminde çocukların yüksek düzeyde etkisinin bulunduğunu tespit etmişlerdir. Buna göre, restoranlar çocuklu ailelere yönelik hizmetlerini geliştirmeli; hem çocuklar hem de aileler için tercih edilebilir imkânlar sunmalıdır. Bu açıdan bakıldığında, restoranların çocuklu ailelere yönelik ne gibi hizmetler sunması gerektiği ile ilgili araştırmalar önemli olduğu söylenebilir.

Araştırmada 8 yaş ve altı çocuklu ailelerin restoran tercihinde etkisi olan faktörlere yönelik görüşlerinin belirlenmesi için anket tekniğinden yararlanılmıştır. Araştırmada kullanılan anket, geçerliliği ve güvenilirliği ispatlanmış konu ile ilgili daha önce uygulanmış çalışmalardan (Nelson, 1979; Labrecque ve Ricard, 2001; Emir ve Pekyaman, 2010; Akşit Aşık, 2019) alınmıştır. Anket formu iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde ailelerin restoran tercihinde etkili olan faktörlere yönelik 36 ifade üç boyut altında toplanmaktadır. İlk 19 ifade restoranın fiziki özellikleri, sonraki 4 ifade personel ve son 13 ifade ise restoran hizmetleri ile ilgilidir. Tüm bu ifadeler Likert tipinde beşli derecelendirilmiştir. Hazırlanan bu ifadeler çocuklu ailelerden, restoran seçiminde etkisi olan hizmetlere yönelik önem seviyelerini 1="hiç önemli değil" ve 5="tamamen önemli" şeklinde derecelendirmeleri istenmiştir. Hazırlanan anketin ikinci bölümünde ise, katılımcıların demografik özelliklerini ve çocuklarıyla restoranda yemek yeme sıklıklarını belirlemek üzere 7 adet kapalı uçlu soru (cinsiyet, yaş, meslek, gelir, eğitim düzeyi, çocuk sayısı, çocuklarla restoranda yemek yeme sıklığı) yer almaktadır. Büyüköztürk (2005), bir anketin uygunluğunu/geçerliliğini belirlemek için uzman görüşü alınmasının doğru olduğunu belirtmektedir. Anketin içerik yönünden anlaşılabilirliği ve uygunluğu için üç uzman görüşü alınmıştır.

Araştırma evrenini Çanakkale ili merkezinde yaşayan 8 yaş ve altı çocuklu aileler oluşturmaktadır. TÜİK'in 2019 yılı verilerine göre Çanakkale'de 8 yaş ve altı toplam çocuk sayısı 51.596'dır (İl tek yaş ve cinsiyete göre nüfus, t.y.). Araştırma, aileler (anne ve baba) üzerinde gerçekleştirildiğinden dolayı il toplam çocuk sayısının iki katı ebeveyn olduğu varsayılarak evren büyüklüğü yaklaşık olarak 103.192 kişi olduğu tahmin edilmiştir. Araştırmada zaman kıstıtlılığı ve maliyet gibi nedenlerden dolayı evrenin tamamına ulaşmak yerine örneklem alınma yoluna gidilmiştir. Örneklem belirleme yöntemi olarak kolay örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Toplam 350 anket dağıtılmıştır. Dağıtılan

anketlerden 242'si geri dönmüştür. Bazı anketlerin eksik ve/veya hatalı kodlanmasından dolayı toplam 216 anket geçerli kabul edilmiş ve değerlendirilmiştir. Anket uygulaması 2019 yılının Nisan-Haziran ayları arasında gerçekleştirilmiştir.

Araştırmada elde edilen verilerin analizinde, ankete katılan kişilerin demografik özellikleri ve çocuklarıyla dışarıda yemek yeme sıklığının belirlenmesinde yüzde ve frekans analizleri kullanılmıştır. Ayrıca, çocuklu ailelerin restoran seçimi ile ilgili ifadeleri faktörlere göre gruplandırmak için keşfedici faktör analizi uygulanmıştır. Her faktöre yönelik güvenirlik katsayıları (Cronbach' Alpha), Bartlett's küresellik testi, KMO ve ki-kare değerleri hesaplanmıştır. Bunun yanında her bir ifadenin ve faktörün çocuklu aileler için önem düzeyini belirlemek amacıyla aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri ortaya konmuştur. Araştırmada elde edilen verilerin tüm analizleri SPSS 22 programı vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir.

Bulgular ve tartışma

Tablo 1'de ankete katılan çocuklu ailelerin demografik özelliklerine ve çocuklarıyla restoranlarda yemek yeme sıklıklarıyla ilgili frekans ve yüzde analizi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 1: Ankete katılanların demografik özelliklerine yönelik bulgular

Değişkenler	Gruplar	f	%	Değişkenler	Gruplar	f	%
Cinsiyet	Kadın	114	52,8	Eğitim Düzeyi	İlkokul	46	21,3
	Erkek	102	47,2		Lise	88	40,7
Yaş	25 ve altı	22	10,2	Çocuk Sayısı	Ön lisans	45	20,8
	26-30	64	29,6		Lisans	27	12,5
	31-35	50	23,1		Yüksek Lisans/ Doktora	10	4,6
	36 ve üzeri	80	37,0		1	113	52,3
Meslek	Memur	42	19,4	Çocuklarla Restoranda Yemek Yeme Sıklığı	2	76	35,2
	Serbest Meslek	44	20,4		3 ve üzeri	27	12,5
	Esnaf	46	21,3		Her gün	4	1,9
	İşçi	42	19,4		Haftada birkaç kez	23	10,6
Gelir	Ev Hanımı	42	19,4	Çocuklarla Restoranda Yemek Yeme Sıklığı	Haftada bir	27	12,5
	2200 TL ve altı	69	31,9		15 günde bir	38	17,6
	2201-4000 TL	80	37,0		Ayda bir	78	36,1
	4001-6000 TL	40	18,5		2 ayda bir ve daha fazla	46	21,3
	6001 ve üzeri	27	12,5				

Tablo 1'e göre, katılımcıların %52,8'i kadınlardan %47,2'si erkeklerden oluşmaktadır. Ayrıca katılımcıların %37,0'si 36 ve üzeri yaş grubunda yer alırken %29,6'sı 26-30 ve %23,1'i 31-35 yaş grubunda yer almaktadır. Katılımcıların meslek dağılımları yaklaşık olarak eşittir. Diğer taraftan, katılımcıların %37'si 2201-4000 TL arası gelir grubunda yer almakta; %40,7'si lise düzeyinde eğitime sahiptirler. Çocuk sayıları incelendiğinde %52,3'ü tek çocuğa sahipken, %35,2'sinin iki ve %12,5'inin üç ve üzeri çocukları vardır. Son olarak, "çocuklarınızla ne kadar sıklıkla restoranda yemek yiyorsunuz?" sorusuna katılımcıların %36,1'i ayda bir, %21,3'ü 2 ayda bir ve daha fazla, %17,6'sı 15 günde bir ve %12,5'i haftada bir yanıtını vermişlerdir. Bu sonuç, ailelerin çok büyük bir kısmı ayda en az bir defa çocuklarıyla beraber restoranlarda yemek yediklerini göstermektedir.

Tablo 2'de, çocuklu ailelerin restoran seçiminde etkili olan faktörlere (fiziki özellikler, personel, restoran hizmetleri) ilişkin faktör analizi, güvenilirlik analizi, aritmetik ortalama, standart sapma sonuçları yer almaktadır. Yaşlıoğlu (2017)'na göre keşfedici faktör analizinin temel amacı boyut indirgemektir. Buna göre, çalışmada elde edilen verilerin faktör yükleri incelendiğinde "fiziki özellikler" boyutu 17 ifadeden, "personel" boyutu 4 ifadeden ve "restoran hizmetleri" boyutu 13 ifadeden oluşmaktadır. İlk olarak ölçeğe yönelik keşfedici faktör analizi uygulanmıştır. Faktör analizi sonucunda gösterilen Bartlett's küresellik testi sonuçları incelendiğinde ki-kare ($X^2(561)=4690,482$; $p<0,000$) değerinin anlamlı olduğunu göstermektedir. Kaiser-Meyer-Olkin değeri (0,888) ise örneklem hacminin yeterli büyüklükte olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, ölçekteki fiziki özellikler faktörünün güvenilirlik katsayısı (Cronbach's Alpha) 0,91, personel faktörünün güvenilirlik katsayısı 0,84 ve restoran hizmetleri faktörünün güvenilirlik katsayısı ise 0,91'dir. Ölçekteki tüm faktörlerin güvenilirlik katsayıları 0,80 üzerinde olduğundan dolayı ölçek güvenilirliğinin yüksek düzeyde olduğu söylenebilir (Kayış, 2006: 405).

Tablo 2: Çocuklu ailelerin restoran tercihinde etkisi olan faktörlere ilişkin analiz sonuçları

Faktörler	Maddeler	Faktör Yükleri	Cronbach's Alpha	Maddeler		Faktörler	
				\bar{X}	s.s.	\bar{X}	s.s.
Fiziki Özellikler	Restoranın aydınlatması çocuklar için yeterli olması	0,768	0,912	3,85	1,04	4,13	0,68
	Restoranda çocukların kullanımına uygun tuvalet bulunması	0,764		3,23	1,30		
	Restoranda çocukların kullanımına uygun lavabo bulunması	0,754		4,23	1,29		
	Restorana ulaşım kolay olması	0,708		4,00	0,95		
	Restoranın aydınlatması çocuklar için uygun olması	0,689		3,83	1,01		
	Elektrik tesisatlarında gereken yerlerde güvenlik kilitlerinin olması	0,665		3,69	1,04		
	Restoranın merdivenlerinde çocuk boyunda korkulukların olması	0,659		3,56	1,15		
	Park yerleri güvenli olması	0,647		3,84	1,10		
	Çocuklar için güvenli, trafikten uzak oyun alanlarının bulunması	0,642		3,45	1,17		
	Bebek bakım odasının (emzirme, alt değiştirme) bulunması	0,634		3,92	1,36		
	Restoranın salon kısmı çocukların rahat edebileceği şekilde ferah olması	0,627		3,78	1,09		
	Restoranda çocukların yaralanmasına sebep olabilecek sivri noktaların olmaması	0,624		4,63	1,15		
	Restoranın zemini çocukların kaymayacağı malzemenen yapılması	0,622		3,65	1,10		
	Restoranın bulunduğu çevre doğal çekiciliğe sahip olması	0,562		3,95	1,04		
	Restoranın açık alanlarında sigara içilmeyen özel alanlar bulunması	0,553		3,72	1,18		
	Çocuklar için oyun odası/oyun bölümünün bulunması	0,528		4,07	1,29		
Restoranların sıcaklığı mevsime uygun olması	0,528	3,90	1,01				

Tablo 2 (Devamı): Çocuklu ailelerin restoran tercihinde etkisi olan faktörlere ilişkin analiz sonuçları

Faktörler	Maddeler	Faktör Yüklere	Cronbach's Alpha	Maddeler		Faktörler	
				\bar{X}	s.s.	\bar{X}	s.s.
Personel	Personel çocuklara karşı anlayışlı olması	0,861	0,843	3,36	1,13	3,75	0,95
	Personel çocuklara karşı duyarlı olması	0,841		3,40	1,16		
	Personelin çocuklarla iletişiminin iyi olması	0,762		3,37	1,12		
	Restoran personeli çocuk eğitimi alması	0,564		2,86	1,22		
Restoran Hizmetleri	Bebek maması hazırlamak için uygun alanın olması	0,776	0,914	4,62	1,25	3,90	1,00
	Bebek maması ısıtmak için gerekli malzemelerin olması	0,737		4,74	1,24		
	Çocuklar için oyun odasında yeterli kadar uğraşı malzemelerinin (kitaplar, oyunlar, boyama setleri, resimli boyama kitabı gibi) bulunması	0,731		3,77	1,28		
	Restoranın çocuk/bebek bakıcılığı hizmetinin olması	0,725		3,44	1,21		
	Restoranda küçük çocuklar için servis ve yemek takımları bulunması	0,712		3,68	1,24		
	Restoranda küçük çocuklar için özel kırılmayan bardaklar bulunması	0,667		3,62	1,23		
	Çocuklara yönelik menülerin bulunması	0,651		4,25	1,24		
	Çocuklar için dondurma veya meyve gibi küçük çekiciliklerin olması	0,640		4,00	1,27		
	Restoranda çocuk menüleri çocukların dikkatini çekebilecek şekilde tasarlanması	0,614		4,07	1,27		
	Restoranda hijyen (temizlik) kurallarına uyulması	0,572		4,02	3,64		
	Restoranda yeterli sayıda mama sandalyesinin olması	0,554		3,87	1,15		
	Fiyatlarda çocuk indirim uygulanması	0,530		4,45	1,24		
	Restoranda yeterli sayıda çocuk sandalyesinin olması	0,529		3,12	3,02		

Varimax Rotasyonlu Temel Bileşenler Faktör Analizi Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Yeterliliği: 0,888 **Bartlett's Test of Sphericity: p<0,000 sd: 561; Ki-kare:4690,482**

Her bir boyuta ilişkin genel ortalamalar incelendiğinde, çocuklu ailelerin restoran seçiminde fiziki özellikler ($\bar{X}=4,11$) en fazla önemsenen boyut olurken personel ($\bar{X}=3,75$) en az önemsenen boyut olmuştur.

Tablo 2'deki bulgulara göre, çocuklu ailelerin restoran seçiminde etkili olan fiziki özelliklere ilişkin faktörler incelendiğinde, restoranda çocukların yaranmasına sebep olabilecek sivri noktaların olmaması ($\bar{X}=4,63$), restoranda çocukların kullanımına uygun lavabo bulunması ($\bar{X}=4,23$) ve çocuklar için oyun odası/oyun bölümünün bulunması ($\bar{X}=4,07$) en fazla önemsenen üç ifade olmuştur. Diğer taraftan restoranda çocukların kullanımına uygun tuvalet bulunması ($\bar{X}=3,23$) ve çocuklar için güvenli, trafikten uzak oyun alanlarının bulunması ($\bar{X}=3,45$) çocuklu ailelerin restoran seçiminde en az önemsedikleri fiziki özelliklere ilişkin faktörler olmuştur.

Tablo 2'deki personel boyutuna ilişkin faktörler incelendiğinde, personelin çocuklara karşı duyarlı olması ($\bar{X}=3,40$) ifadesi çocuklu ailelerin en çok önem verdikleri husus olmuştur. Daha sonra, sırasıyla personelin çocuklarla iletişimin iyi olması ($\bar{X}=3,37$) ve personelin çocuklara karşı anlayışlı olması ($\bar{X}=3,36$) ifadeleri diğer önem verdikleri hususlar olarak belirtilmiştir. Çocuklu ailelerin personel boyutuna ilişkin en az önem verdikleri husus ise personelin çocuklara yönelik eğitim almış olması ($\bar{X}=2,86$) ifadesidir. Restoran hizmetleri boyutuna ilişkin ifadeler tablo 2'nin son kısmında gösterilmektedir. Bu ifadeler incelendiğinde, çocuklu ailelerin en fazla önem verdikleri ilk husus bebek maması ısıtmak için restoranda gerekli malzemelerin bulunması ($\bar{X}=4,74$)'dır. Ayrıca bebek maması hazırlamak için gerekli alanın bulunması ($\bar{X}=4,62$), fiyatlarda çocuk indirimi uygulanması ($\bar{X}=4,45$) ve çocuklara yönelik menülerin bulunması ($\bar{X}=4,25$) ifadeleri yine çocuklu ailelerin önem verdikleri restoran hizmetlerine ilişkin hususlar olmuştur. Diğer taraftan, restoranda yeterli sayıda çocuk sandalyesinin olması ($\bar{X}=3,12$), restoranın çocuk/bebek bakıcılığı hizmetinin olması ($\bar{X}=3,44$) ve restoranda küçük çocuklar için özel kırılmayan bardakların bulunması ($\bar{X}=3,62$) ifadeleri restoran hizmetlerine ilişkin çocuklu ailelerin diğer ifadelerle göre en az önem verdikleri hususlar olmuştur.

Sonuç ve öneriler

Modern yaşamla birlikte çocuklu ailelerin dışarıda yemek yeme alışkanlığı her geçen gün artmaktadır. Aile üyelerinden kadınların eskisine nazaran daha fazla iş yaşamında bulunması dışarıda yemek yeme alışkanlığını daha da arttırmıştır. Ayrıca refah seviyesinin artması, sosyalleşme ve farklı lezzetleri tatma isteği gibi birçok faktör de dışarıda yemek yeme alışkanlığını olumlu yönde etkilemiştir. Aileler, çocuk sahibi olmadan önce kendi istek, zevk ve alışkanlıklarına göre tercih yaparken; çocuk sahibi olduktan sonra restoran tercihlerinde çocuklarını da göz önünde bulundurmaktadır. Başka bir ifadeyle çocuklu aileler dışarıda yemek kararı verilirken artık çocuklarda restoran tercihlerini etkilemektedir.

Bu çalışma ile 8 yaş ve altı çocuk sahibi ailelerin restoran seçiminde hangi faktörlerin etkili olduğunu belirlemek amacıyla Çanakkale il merkezinde yaşayan 216 anne ya da baba üzerinde gerçekleştirilmiştir. Çocuklu ailelerin restoran seçiminde önemli olan faktörlerin fiziki özellikler olduğu ortaya çıkmıştır. Bunu sırasıyla restoran hizmetleri ve personel boyutu takip etmiştir.

Çocuklu ailelerin restoran tercihinin etkileyen her bir faktöre ilişkin ifadeler tek tek incelendiğinde fiziksel özellikler yüksek düzeyde önemli olduğu sonucuna varılmıştır. Çocuklu ailelerin tercihleri üzerinde etkili olan ilk unsurlar genellikle fiziksel özellikler olmaktadır. Restoranda çocukların yaralanmasına sebep olabilecek sivri noktaların bulunmaması, çocuk lavaboları ve zemin kaplamaları gibi unsurlar önemli olmaktadır. Bundan dolayı restoran işletmecilerinin bu özellikleri dikkat almaları çocuklu ailelerin tercihlerini olumlu yönde etkileyecektir.

Çocuklu ailelerin restoran tercihinde diğer önemli bir faktör personel olmuştur. Personelin çocuklar konusunda eğitim almaları, iletişim yönleri ve anlayışlı olmaları ailelerin tercihleri üzerinde etkili olmaktadır. Günümüzde çoğu restoran artık çocuklar için oyun alanları yapmanın yanında çocukların daha iyi vakit geçirmeleri için personel de tedarik etmektedir. Bu işi yapan profesyonel firmalar bulunmaktadır. Bunlar seçilirken dikkat edilmesi işletmenin daha iyi hizmet vermesini ve tekrardan tercih edilmesini sağlayacaktır. Çanakkale’de bu işleri yapan firmaların arttığı ve çocuklu ailelerin gittikleri restoranlarda daha fazla hizmet verdikleri görülmektedir.

Çocuklu ailelerin restoran tercihinde son olarak da restoran hizmetleri gelmiştir. Burada yine çocukları özel ürünlerin oluşturulması önemli olmaktadır. Çocuklara yönelik menülerin oluşturulması, oyun alanların yeterli büyüklükte olması ve onları özel hissettirecek restoran hizmetlerinin olması çocuklarında restorana tekrar gelmek istemelerinde ailelerini etkilemeleri açısından önemli olmaktadır. Çünkü çocuklu aileler çoğunlukla çocuklarının rahat ettikleri, yemekleri sevdikleri ve huzurlu oldukları yerleri daha fazla tercih etmektedir.

Tüm bu faktörler incelendiğinde üç ana unsur karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan birinci ana unsur restoranın fiziksel özellikleri karşımıza çıkmaktadır. Burada restoran işletmesi daha açılmadan fiziksel özelliklerinin iyi planlanması gerekmektedir. Eğer restoran işletmesinin hedef kitlesini çocuklu aileler oluşturuyorsa bu dikkate alınarak yapılması önemli olacaktır. İkinci ana unsur personel gelmektedir. Restoran işletmecisinin personel seçimleri yaparken hedef kitlesindekileri dikkat alarak ya personel istihdam etmeli ya da bu konular uzman işletmelerden hizmet satın alması önemli olacaktır. Üçüncü ana unsur ise restoran hizmetleri gelmektedir. Burada da işletmenin sadece fiziksel özellikleri ve personel bulundurması yetmemekte olup bunları sürdürülebilir şekilde devam ettirebilecek hizmet vermesi gerekmektedir. Çünkü ilk iki

unsuru işletmeler ilk açılışında genelde bulundurmakta fakat bir süre sonra tercih edilmeme, personel maliyetleri vb. nedenlerle devam ettirmemektedir.

Sonuç olarak, restoran işletmelerinin çocuklu ailelerin beklentilerini bilmesi ve buna bağlı olarak restoranlarını dizayn etmeleri bundan dolayı önemli olmaktadır. Yapılan çalışmalarda çocukların ürün alımlarında önemli rol oynadığı (Ali ve Zahid, 2016), başka çalışmada ise baş aktör olduğu (Calvert, 2008) ve kız çocuklarının erkek çocuklarına nazaran etkisinin daha fazla olduğu ifade edilmiştir (Levy ve Lee, 200). Başka çalışmalarda ise çocukların rolünü yalnızca kendileri ilgili ürünlerde olduğu (Martensen ve Grønholdt, 2008; Güneri vd., 2009; Emir ve Pekiyan, 2010) diğer konularda ise daha az etkili olduğunu belirtilmiştir (Beatty ve Talpade, 1994). Nelson (1979), dışarıda yemek yeme karar sürecindeki restoran seçiminde çocukların etkisini ölçmek amacıyla yaptığı çalışmada, ailelerin restoranın temiz olması, restorandaki yiyeceklerin lezzeti, çocuklara uygun menülerin bulunması ve restoran hizmetlerinin çocuklara uygun olması faktörlerini dikkate aldıklarını belirlemiştir. Pettersson ve Fjellström (2007)'a göre, halka açık restoranlarda bebek bezi değiştirme odalarının ve bebek maması hazırlamak için alanların bulunması gerektiğini ve bebek mamalarının sıcaklığını koruyacak malzemelerin sağlanması gerektiğini belirtmektedirler. Ayrıca Akşit Aşık (2019) yaptığı çalışmada, tüketicilerin restoran işletmelerinde fiyatlarda çocuk indirimi olmasını ve fiyatın mâkul olmasını beklediklerini tespit etmiştir.

Bu araştırmada elde edilen tüm sonuçlar incelendiğinde araştırmacılara ve restoran yöneticilerine yönelik şu öneriler sunulabilir:

Araştırmacılara yönelik öneriler;

- Bu çalışma sadece anne ve/veya baba üzerinden gerçekleştirilmiştir. Çocukların fikirlerinin de alınması çalışmanın daha iyi hale gelmesini sağlayacaktır.
- Çalışmada restoran yöneticilerinin ve personelin fikirlerinin de alınması önemli olacaktır.

Restoran yöneticilerine yönelik öneriler;

- Restoran yöneticilerin işletmeleri açmadan önce hedef kitleleri belirlemeleri önemli olacaktır.
- Restoran yöneticilerinin personel seçimlerinde çocuk psikolojisinden anlayan kişiler istihdam etmeleri önemli olacaktır.
- Restoran işletmecisinin fiziksel planlamasını iyi yapılması daha sonradan alınacak malzemeler açısından önemli olacaktır.

Kaynakça

- Akşit Aşık, N. (2019). Çocuklu ailelerin restoran seçimlerini etkileyen faktörler: İzmir’de bir araştırma. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 150-168. <https://doi.org/10.32572/guntad.512583>
- Ali, A. ve Zahid, A. T. (2016). Measurements of children buying roles in family decision-making process for consumer durables. *Pacific Business Review International*, 1(2), 60-68.
- Aygün, İ. (2006). *Çocukların ailede satın alma kararları üzerine etkileri ve bir uygulama*. [Yüksek lisans tezi], Gebze Yüksek Teknolojisi Enstitüsü.
- Beatty, S. E. ve Talpade, S. (1994). Adolescent influence in family decision making: A replication with extension. *Journal of Consumer Research*, 21(2), 332-341. <https://doi.org/10.1086/209401>
- Belch, M. A. ve Willis, L. A. (2001). Family decision at the turn of the century: Has the changing structure of households impacted the family decision-making process. *Journal of Consumer Behaviour*, 2(2), 111-124. <https://doi.org/10.1002/cb.94>
- Büyüköztürk, Ş. (2005). Anket geliştirme. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 133-151.
- Calvert, S. L. (2008). Children as consumers: Advertising and marketing. *Future Child*, 18(1), 205-234.
- Emir, O. ve Pekyaman, A. (2010). Çocuklu ailelerin otel işletmesi seçiminde etkili olan faktörler: Afyonkarahisar’da bir uygulama. *Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 17(2), 159-181.
- Guneri, B., Yurt, O., Kaplan, M.D., Delen, M. (2009). The influence of children on family purchasing decisions in Turkey. *Asian Journal of Marketing*, 3(1), 20-32.
- İslamoğlu, A. H. ve Altunışık, R. (2010). *Tüketici davranışları*. (3. Bs.). Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Kayış, A. (2006). Güvenirlilik analizi, Ş. Kalaycı (Ed.), *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri içinde*, Asil Yayın Dağıtım.
- Kotler, P. ve Armstrong, G. (2012). *Principles of marketing*. Pearson Prentice Hall.
- Labrecque, J. ve Ricard, L. (2001). Children’s influence on family decision-making: a restaurant study. *Journal of Business Research*, 54(2), 173-176. [https://doi.org/10.1016/S0148-2963\(99\)00088-0](https://doi.org/10.1016/S0148-2963(99)00088-0)

- Levy, D. B. ve Lee, C. K. (2000). Family member influence and its impact on housing purchase decision. *Pacific Rim Real Estate Society (PRRES) Conference 2000*, New Zealand.
- Martensen, A. ve Grønholdt, L. (2008). Children's influence on family decision making. *Innovative Marketing*, 4(4), 13-22.
- Nelson, J. E. (1979). Children as information sources in the family decision to eat out. *Advances in Consumer Research*, 6(1), 419:423.
- Niemczyk, A. (2015). Family decisions on the tourist market. *Economics and Sociology*, 8(3), 272-283. <https://doi.org/10.14254/2071-789x.2015/8-3/19>
- Pettersson, A. ve Fjellström, C. (2007). Restaurants as friends of the family: functions of restaurant visits in everyday life. *Journal of Foodservice*, 18(6), 207-217. <https://doi.org/10.1111/j.1745-4506.2007.00067.x>
- İl tek yaş ve cinsiyete göre nüfus.* (t.y.) 26.02.2020 tarihinde http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1059 adresinden erişildi.
- Yaşlıoğlu, M. M. (2017). Sosyal bilimlerde faktör analizi ve geçerlilik: keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizlerinin kullanılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46(Özel Sayı), 74-85.

Etik kurul onayı

Çalışmamızın verileri 2020 yılı öncesi toplanması sebebi ile bu araştırma etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalar arasında yer almaktadır.

Araştırmacıların katkı oranı beyanı

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar çatışması beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Digital transformation in tourism: Examining the perspectives of hotel managers*

Turizmde dijital dönüşüm: Otel yöneticilerinin bakış açılarının incelenmesi

Gönderim Tarihi / Received : 12.12.2020

Kabul Tarihi / Accepted : 16.05.2021

Doi: <https://doi.org/10.31795/baunsobed.839805>

Aslınur YAVUZ**1

Muammer MESCI²

ABSTRACT: This study aims to determine the perspectives of hotel managers on digital transformation in tourism and to evaluate the activities of hotel enterprises related to digital transformation. In this context, the qualitative research method was used in the research, and data were obtained by semi-structured interviews. Descriptive analysis method was used to analyze the data obtained from the participants. As a result of the research, it was found that digital transformation will make a significant contribution to the tourism sector, provide new alternatives and it is vital for the tourism sector to support digital transformation. Also, it has been determined that during the transition to digital transformation, there may be challenges, especially in transferring innovation to staff and customers. However, in addition to this work, which focuses on managers' point of view, suggestions have been made that research related to digital tourism can be carried out from the customer's point of view, while various studies can be carried out so that accommodation businesses can transfer digital applications in their companies to the customer with effective promotions and advertising.

Keywords: Digital, Digital transformation, Digital tourism.

*Bu çalışma, birinci yazar Aslınur Yavuz'un ikinci yazar Prof.Dr.Muammer Mesci'nin danışmanlığında tamamladığı "Turizmde Dijital Dönüşüm: Otel Yöneticilerinin Bakış Açılarının İncelenmesi" isimli yüksek lisans tezinden türetilmiştir. Bu çalışmanın etik kurul kararı alınmıştır.

**Sorumlu Yazar / Corresponding Author

¹Bilim Uzmanı, Düzce Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Toplam Kalite Yönetimi/Toplam Kalite Yönetimi Anabilim Dalı, aslinur_yavuz@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5646-8468>

²Prof. Dr., Düzce Üniversitesi/Akçakoca Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu/ Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik / Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Anabilim Dalı, muammermesci@duzce.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3053-3954>

ÖZ: Bu çalışmanın amacı, turizmde dijital dönüşüme otel yöneticilerinin bakış açılarını belirlemek ve otel işletmelerinin dijital dönüşümle ilgili hangi faaliyetleri gerçekleştirdiklerini değerlendirmektir. Bu bağlamda araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış olup yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile veriler elde edilmiştir. Görüşme sonucunda katılımcılardan elde edilen veriler betimsel analiz yöntemi ile analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda dijital dönüşümün, turizm sektörüne önemli katkılar sağlayacağı, yeni alternatifler sunacağı ve turizm sektörünün dijital dönüşümü desteklemesinin önemli olduğu ortaya konulmuştur. Ayrıca, dijital dönüşüme geçiş sürecinde özellikle personel ve müşteriye yeniliği aktarabilmek konusunda güçlüklerin oluşabileceği belirlenmiştir. Bununla birlikte, yöneticilere yönelik yapılan bu çalışmanın yanı sıra müşteri açısından dijital turizm ile ilgili araştırma gerçekleştirilebileceği, konaklama işletmeleri ise etkili tanıtımlarla ve reklamlarla işletmelerindeki dijital uygulamaları müşteriye aktarabilmesi için çeşitli çalışmalar yapılabileceği yönünde öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Dijital, Dijital dönüşüm, Dijital turizm.

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Literatür taraması

Turizm dünyayı şekillendiren önemli bir sektör olarak kabul edilmekte ve gelişmeyle ilişkilendirilmektedir (Giampiccoli ve Saayman, 2014: 1667). Turizm sektöründe bilgi kullanımının yoğunlaşması, yeni teknolojilerin kullanımını da beraberinde getirmiş ve turizm için dijital dönüşümde kaçınılmaz olmuştur (Benckendorff vd. 2014; Koo vd., 2015: 100).

Yeni bir çağ olan Endüstri 4.0 insanların yaşam tarzında, ekonomide ve toplumsal olarak da değişiklikleri beraberinde getirmektedir. Sosyal medya, yapay zeka ve yeni nesil dijital uygulamalar günümüzde çok fazla kullanılmaya başlanmıştır. Teknolojinin hızla ilerlemesi ile birlikte teknoloji kullanımı insanların yaşamlarına derinlemesine etki etmektedir. Teknoloji kullanılmasındaki diğer önemli durum ise seyahat planlanmasını ve seyahati daha konforlu hale getirmesidir (Bahar vd., 2019: 74). Dijital dönüşüm süreci işletmelere sürdürülebilirliklerini başarılı bir şekilde devam ettirebilme şansı sağlayabilmektedir. İçinde bulunduğumuz asrın son zamanlarında teknolojik, ekonomik ve sosyal alanda devrim özelliğine sahip önemli değişimler yaşanmaktadır. Bu değişimlerin en temelinde hiç şüphesiz üstün teknolojik gelişmelerdir. Gerçeği artıran mobil uygulamalar müşteri deneyimini kişiselleştirmekte ve özellikle Z kuşağının turizm hareketliliğinde sık bulunmasını yeni nesil teknolojilere uyma hızı arttırmaktadır. Bu bağlamda da "Toplum 5.0 olarak adlandırılan akıllı turist kavramıda ortaya çıkmaktadır" (Palumbo vd., 2013).

Giderek hız kazanan küreselleşme ve değişen teknoloji, işletmelerin artan rekabet ortamında güçlü kalmaları için önemlidir. Ayrıca bunlara ek olarak, sürekli değişen müşteri talepleri ve ihtiyaçlarının da eklenmesi yeni planlar oluşturulmasını gerekli kılmıştır (Yeşilot ve Dal, 2019: 265). Müşterilerle birebir ilişki kurulmasında, son dönemde özellikle akıllı telefonlarda aplikasyon uygulamalarının kullanılmaya başlaması, mobil uygulamaların teşvik edilmesi, navigasyon uygulamaları, mobil ödeme sistemlerinin kullanılmaya başlanması, sosyal paylaşım sitelerinin ve diğer sitelerin mobile uyumu gibi gelişmeler müşteri deneyimi için önemlidir. Dolayısıyla müşteri deneyimi geliştirilirken bilgi teknolojileri de göz önüne alınmalıdır. Tüm bunlardan yola çıkarak turizm faaliyetleriyle ekonomik kalkınma ve çevresel değerlerin korunması, hatta bu değerlerin artırılması için dijital dönüşümü sağlamak ve sürdürülebilir hale getirmek temel amaç olmalıdır. Bu durumda, dijital dönüşüm süreci işletmelere sürdürülebilirliklerini başarılı bir şekilde devam ettirebilme şansı sağlayabilecektir (Dirsehan,2012: 66).

Yöntem

Bu çalışmanın amacı, turizmde dijital dönüşüme otel yöneticilerinin bakış açılarını belirlemek ve otel işletmelerinin dijital dönüşümle ilgili faaliyetleri gerçekleştirdiklerini değerlendirmektir. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış ve araştırma verileri yarı yapılandırılmış görüşmelerle elde edilmiştir. Görüşmede yer alan orta, üst ve lüks segment otel yöneticilerinden önceden randevu alınmış ve ayarlanan tarihte görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler 1 Mayıs 2020 ile 25 Temmuz 2020 tarihleri arasında yapılmıştır. Ayrıca görüşmeler güvenilirliğin sağlanması için mülakat yapılan katılımcıların ifadeleri yazılı olarak kaydedilmiştir. Bunun yanı sıra, katılımcıların cevaplarına Covid-19 salgını sebebiyle elektronik posta yoluyla ulaşıldığı için ifadelerine ilişkin yazılı notlar dijital olarak da kayıt altına alınmıştır. Bu görüşmeler sonucu 18 görüşme formundan 72 sayfalık veri elde edilmiştir.

Bulgular ve tartışma

Araştırma da dijital dönüşümün turizm sektörüne önemli katkılar sağlayacağı, yeni alternatifler sunacağı ve turizm sektörünün dijital dönüşümü desteklemesinin önem taşıdığı tespit edilmiştir. Ayrıca, dijital dönüşüme geçiş sürecinde, özellikle inovasyonun personele ve müşterilere aktarılması konusunda zorluklar olabileceği belirlenmiştir. Araştırmada yurtiçi/yurtdışı bilgi teknolojilerinin takibi konusunda ise dünyadaki güncel uygulamaların takip edilmesinin işletmelere olumlu geri dönüşler sağlayacağı düşünülmektedir. Araştırmada elde edilen bir diğer bulguda dijital dönüşümle siber saldırılara dikkat edilmesi gerektiği ve kötü niyetli uygulamalarla mücadelede geleneksel yöntemlerin yerine, yenilikçi yöntemlerin kullanılmaya başlanmasının işletmelere katkı sağlayabileceği yönündedir. Dahil olunan yada olmayı düşünülen bilgi teknolojileri kapsamında ise işletmeler farklı bilgi iletişim kanallarını kullanması hem destinasyonun pazarlanması ve işletmenin geliştirilmesi açısından hem de rekabetçiliğin artmasını sağlaması açısından önemli olacağı düşünülmektedir. Mevcut altyapı konusunda, turizm işletmelerinin, ülkeler veya bölgelerin sektördeki başarılarını attırmak için dijitalleşme alt yapının geliştirilmesi gerektiği ve otel işletmelerinin, dijital uygulamalarını kusursuz aktarabilmeleri için alt yapılarının güçlü olması önemli olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç ve öneriler

Çalışma sonucunda dijital dönüşümü sağlamak için, otel işletmelerinin her yönüyle uygun potansiyeli taşıması için belirli dijital uygulamaların ve bilgi teknolojilerinin hali hazırda mevcut olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak bu konuyla ilgili detaylı çalışma ve uygulamaların incelenmesi gerekmektedir. Ayrıca katılımcıların ifadelerinde turizmde dijital dönüşüm sağlanması için otel işletmelerinin her yönden uygun potansiyeli taşıdığı ve belirli dijital uy-

gulamaların, bilgi teknolojilerinin hali hazırda olduğunu belirtmişlerdir. Fakat konu ile ilgili detaylı çalışmaların ve uygulamaların incelemesinin yapılması gerektiği ve dijital dönüşümün turizm sektöründe sağlanması için zamana ihtiyaç olduğu yönünde olmuştur. Dijitalleşme, turizm işletmelerinin, ülkeler veya bölgelerin sektördeki başarılarını attırmak için önemli bir adım olacağı düşünülmektedir. Bu yüzden işletmelerin, dijital uygulamalarını kusursuz aktarabilmeleri için alt yapılarının güçlü olması önem arz etmektedir. Bu bağlamda da işletmelerde her ne kadar gerekli alt yapı olsada bazı hizmetlerde alt yapı yetersizliği olduğu bu konuda detaylı altyapı incelemelerinin yapılması gerektiği sonucuna ulaşılmaktadır. Ayrıca çalışma sonucunda uyum sürecinin önemli bir güçlük olduğuna özellikle personel ve müşteriye yeniliği aktarabilmek konusunda güçlükler yaşanacağına dikkat çekilmiştir. Uyum süreci aslında kişinin sahip olduğu özellikleri ile bulunduğu ortam içerisinde uyumlu ilişkiler oluşturması ve bunu devam ettirebilmesidir. Buradan yola çıkarak müşteri ve teknolojiyi dengeleyerek uyum sürecinin temelini oluşturabileceği düşünülmektedir. Tüm bunlardan yola çıkarak araştırmacılar, dijital turizm alanında yapılmış çalışmalardan faydalanarak, dijital dönüşümün daha büyük ölçekte olduğu işletmelerde sektörel bazda inceleme çalışması yapılabilir. Ayrıca yöneticilerin bakış açılarını inceleyen bu çalışmanın yanı sıra müşteri açısından dijital turizm ile ilgili araştırma yapılabilir.

Introduction

Tourism is considered as an important sector that shapes the world and is associated with social and economic development. For this reason, it is noted that many tourist centers have started to create their tourism plans, focusing on different tourism product/products (Giampiccoli & Saayman, 2014: 1667). Intensive use of data in the tourism sector has led to dependence on information and communication technologies and digital transformation has been inevitable for tourism (Benckendorff et al. 2014; Koo et al., 2015: 100).

A new era, Industry 4.0, has brought many changes to our lifestyle, economy and society and has led us to use next-generation technologies such as 'internet of things', 'artificial intelligence', 'virtual reality' and 'robots' (Bahar et al., 2019: 74). Mobile apps personalize the customer experience by increasing reality and increase the speed at which generation Z fits into next-generation technologies, especially the frequent presence in tourism mobility. It is thought that that new-generation technologies will have active roles in the tourism industry (Palumbo et al., 2013).

Globalization is accelerating and changing technology is essential for businesses to survive in an intensely competitive environment. New strategies have been developed when changing customer requests and needs are added to this situation. A new concept of customer experience has emerged that attaches importance to the customers and their feelings and wants to ensure that the customers have permanent experiences. Customer experience applications, which have gained importance in various service sectors are considered and implemented by many businesses (Yeşilot & Dal, 2019: 265).

In the 21st century, the power of consumers has gradually increased and the business that takes into account the consumer is replaced by the phenomenon of the business that the consumer manages (Fournier & Lee, 2009). Developing technology and the use of social platforms have put the consumer in a strong position. Changes in consumer supply and demand are observed with digitalization. The tourism sector has also had to adapt to this change. Digitalization is an important step for tourism enterprises, countries or regions to achieve success in the sector (Güven et al., 2019: 2).

Digital tourism has ceased to be local in recent years and has started to gain importance on a global scale. For example, functions such as comments made by a person in any social environment, photos shared and a blog (blog) take place in the social media environment. These functions have an important place in the tourism sector for both the business and the customer (Başaran & Mercan, 2019: 2). Ay (2009: 117-136) stated that social and digital platforms increase their power day by day and it will be beneficial to integrate these elements into businesses. Aktan and Koçyiğit (2016: 64) revealed that digital

and social platforms are new technological tools that significantly affect the behavior of individuals in tourism activities.

Digitalization in the accommodation sector also positively affects customer satisfaction, loyalty and customer service perception (Sayın & Karaman, 2019: 19). With the innovation brought by digitalization, customers can have the opportunity to experience virtual reality on the internet. In this way, tourism businesses have the opportunity to present their promotions to customers more easily (Mil & Dirican, 2018: 6).

In this study, the aim is to determine the perspectives of hotel managers on digital transformation in tourism and to show what applications hotel businesses do or want to do in digital transformation. In this context, qualitative research method was used in the research and data was obtained by semi-structured interview technique. The study aims to contribute to digital transformation in the tourism sector by determining the perspectives of hotel managers and evaluating their views to decide whether accommodation businesses have sufficient potential of digital tourism.

Literature review

Looking at human history, there are four breaking points that have made devastating impact. The first of these is the period of the Agricultural Revolution, when nomadic societies engaging in hunting and gathering settled and started agriculture. The second is the Industrial Revolution in which the concept of workers was formed. The fact that muscle power was replaced by machine power led to the formation of the working class. With the transition to factory production, cheaper and quality goods began to be produced. The new period in chronological flow coincides with the third Industrial Revolution and the period of technological transformations observed in the fields of production, processing and transfer. Digital transformation in production and service has emerged with technological innovations (Doğru & Meçik, 2018: 1582).

There are various definitions of digital transformation. The impact of digital transformation and information-communication technologies in all areas of life also points to Industry 4.0, which we hear very often today. Digital transformation is also expressed as the transformation of the business world by adopting digital technologies (Yankın, 2019: 15), and industrial and social transformation (Büyüksulu, 2018: 11). Digital transformation is not only technical, but also defined as ways of thinking, daily habits and career transformation (Acungil, 2018: 19). In addition, it is an important tool for making things easier thanks to practical applications (Telli Yamamoto, 2018: 1), increasing the level of welfare and global development (Aydın, 2018: 13).

With the digital transformation, the factors that trigger the infrastructure and components in the Industry 4.0 era are big data analysis, smart robots, simulation, internet of things, cyber security, cloud system and virtual reality (TÜSIAD, 2016). With the effect of Industry 4.0, one of the sectors where digital transformation is felt most is the information sector. Areas such as cloud computing, mobile applications, gaming and cybersecurity are increasingly important in this sector (Türesin Tetik, 2018: 260).

The digital transformation movement, with changing customer and consumer behavior, increasing technology progress and digitalization, has led businesses to question the way they do business, their business models, their products and services and the experience they provide to their customers (Deloitte, 2016). For this reason, digital transformation has also had an impact from a social point of view. Bedir expresses these effects below (2017: 48):

- **Information production speed:** After digital transformation, the production and circulation of information have been easier and faster. This simply leads to the formation of different people whose accuracy, reliability and applicability have not been tested, and who feed on a large number of sources.
- **Technology production:** The fact that technology has become powerful enough to shape human behavior shows how powerful technology has become.
- **Time consumption and reality:** The time we spend in the virtual world causes us to move away from the physical world, which in a sense allows for a situation where digital reality is more valuable, more realistic, more traceable than physical reality.
- **Information petroleum:** "The new petroleum of the digital world is knowledge". It is necessary to make this existence a fundamental awareness of all humanity.

Along with the areas mentioned above, hotels, restaurants, museums, airports and train stations are considered very important areas for testing robots and self-service technologies that come into our lives with digital transformation (Ivanov & Webster, 2017). Robots and artificial intelligence applications that most hotel chains care about and start using in certain areas contain a lot of information, can undertake and automate more tasks than we can. They can as well accelerate check-in operations. These are only a fraction of the numerous contributions they make to tourism (Yalçın Kayıkçı & Kutluk Bozkurt, 2018: 58).

Along with the intensive use of information in the tourism sector, interest in information and communication technologies has increased and the use of digitalization for tourism has also become inevitable (Benckendorff et al., 2014; Koo et al., 2015: 100). Today, the widespread use of mobile devices,

especially the smartphone and many unknown applications, provides a unique connection and access to the internet from anywhere (Wang & Xiang, 2012: 309).

With digitalization, new situations have been added to the value chain of tourism activities, the balance of existing situations has changed, and there has been a decrease in the number of jobs and transactions performed (Dredge et al., 2018). Change, which started with smart tourism applications in particular, has introduced the concept of smart tourism destinations with the development and change of smart cities (Boes, 2015: 11). In the literature on smart tourism destinations, there is a great effort in the sector to improve tourism service processes and increase tourist production by using information and communication technologies of these tourism destinations (Wang & Li, 2013).

Increased internet usage due to the popularity of many accommodation businesses, transport companies and travel agencies have begun to include internet technologies, marketing and communication channels (Buhalis & Law, 2008: 611). Most businesses use information communication channels both to market the destination and develop the business, as well as to increase competitiveness (Güleç, 2016: 7).

Big data is an important element for the concept of digital tourism. Big data is a new concept that makes it possible to identify different volumes of data that cannot be processed using traditional database techniques and it contains a variety of digital content (Gahi, Guennoun & Mouftah, 2016: 953). Among the sources that feed big data, there are many sources such as smart phones, tablets, computers, sensors, medical equipment, interactions in social networks, simulation and scientific research that provide solutions to many areas (Schneider, 2012: 6).

Augmented reality (AR) and virtual reality (VR) technologies, which are among the most important modern technological developments affecting the accommodation sector, are highly effective tools (Neuburger et al., 2018). Especially in hotel businesses, these applications are more important. Because the abstract weight of the products offered in these enterprises increases the importance of prior experience (Kabadayı, 2020: 465).

Augmented reality and virtual reality improve the tourist experience and help tourists access the necessary information. It also provides important facilities for the dynamic, high interaction and fun realization of the service required by the sector (Keckes & Tomicic, 2017).

With big data technologies, it is possible to identify the needs and manage the expectations of customers in this sector and add to their experience. From this point of view, the role of big data in the planning and organization of the

tourism sector is important (Esen & Türkay, 2017: 92). Therefore, businesses that want digital tourism to provide a sustainable competitive advantage should be able to ensure efficient management of social media, big data and of course, all digital applications (Mariani et al., 2016: 327).

Methodology

In this study, a qualitative research method was applied. Although quantitative studies are generally applied in the field, this method was chosen because there are relatively few qualitative studies on this subject and so that the in-depth views of all actors can be reached. In addition, it is aimed to contribute to a quantitative research study on this topic. Purpose of applying qualitative research method, in general, is that this method allows the researchers to examine the meanings arising from the participants' experiences systematically, to provide sensitivity to the natural environment, to determine perceptions, to have flexibility in the research pattern and to have a deductive analysis (Akıncı & Sönmez, 2015: 103). Interview technique is designed to gain in-depth knowledge in accordance with the themes contained in the identified questions (Altunay et al., 2014: 66). Also, in the data collection process, a semi-structured interview pattern was preferred, especially to increase the validity and reliability of the research. Because long-term interaction is the best way to ensure credibility in qualitative research, a semi-structured interview is a good tool to rearrange questions or discuss the relevant topic (Baltacı, 2019: 370). In this way, an environment is provided in which participants contribute to the research application. However, to prevent communication breakdowns, to make it more fluid, to avoid data loss, while interview forms were sent, first, a preliminary interview was done by phone and then a detailed explanation was made before the e-mail was sent. The expressions found in the interview forms are carefully selected, in the interview questions section when preparing the form (Atay et al., 2019). In the information form about applications that can be used in hotel enterprises (Yazıcı Ayyıldız & Ayyıldız, 2020), their work was used, but no guidance was allowed.

Büyüköztürk and colleagues (2014: 80) described the population as a large group formed by all kinds of living or inanimate beings needed to answer questions about the subject being investigated. The population of the research was considered as middle, upper and luxury segment hotel enterprises in Istanbul province. In this context, the middle, upper and luxury segment hotel managers in Istanbul province were interviewed. Under the light of this information, the sample can be defined as a group of units or elements selected from within the research population by any method suitable for the purpose and capable of representing the population universe (Ural & Kılıç, 2006: 35). In this context, the population of the research is considered as middle,

upper and luxury segment hotel enterprises in Istanbul province. The reason for determining Istanbul as the population (Horwaht HTL -Hotel, Tourism and Leisure- Turkey Chains and Hotels Report, 2019: 5) is based on the hotel rankings table by size in Turkey. A total of 35 chain hotels in Istanbul, local and international, formed the universe of Istanbul province in this research. In the study, judicial (deliberate) sampling method was used in the study because it was thought that the appropriate answer to the determined research problem would be found. In this context, a total of 18 hotel managers, local and international, were interviewed in Istanbul province. Another reason for determining middle, upper and luxury segment Hotel Enterprises in Istanbul as the population is that they are more professional, open to innovation, have strong capital and accessibility to these hotel enterprises is fast and convenient, also there is more digital use in these enterprises.

Şencan, (2005: 501) states that validity and reliability in qualitative research can be achieved within the framework of four criteria: credibility, transferability, strength and confirmability. In order to ensure reliability in this study, the opinions of experts on the subject were taken. Two of the experts who conduct the reviews on the subject are professors and the other one is an associate professor. Their fields of study are smart tourism, digital tourism and qualitative research methods. Given the validity dimension, the interview questions related to this study were first examined by experts and the questions were delivered to three academicians and a hotel manager. The role of the researcher in the research process is clearly defined. In addition, detailed information about data collection, processing, analysis, interpretation and achieving results is provided. In order to ensure the validity of the study, the procedure of data gathering is explained and the data obtained were reported and explained in detail. The data obtained in the study were analyzed by descriptive analysis technique.

It was ensured that the results obtained are compatible, meaningful and consistent with the conceptual framework (Yıldırım & Şimşek, 2006). In addition, appointments were made in advance from the hotel managers of the middle, upper and luxury segments involved in the meeting and interviews were conducted on the set date. The interviews were made between 01.05.2020 and 25.07.2020. In addition, the statements of the interviewees were recorded in writing to ensure the reliability of the interviews. In addition, since the answers of the participants were reached by e-mail due to the Covid-19 outbreak, written notes about their statements were recorded digitally. As a result of these interviews, 72 pages of data were obtained from 18 interview forms.

Findings and discussion

This section will focus on the findings of this study. Two sets of questions were directed to the managers of middle, upper and luxury segment hotels. The first set of questions were about the demographic information of the managers and the other set of questions were about the research. In the first part, 11 questions were asked to the participants. The questions in the second part are to reveal the thoughts and evaluations of hotel managers about the applications that can be used in hotel businesses.

Demographic information about participants

Demographic information about hotel managers is given under this heading. Demographic information includes gender, age, marital status and educational status. In this context, information about the 18 participants included in the study is given in Table 1.

Table 1: Demographic information for participants

Participants	Gender	Age	Marital Status	Educational Status
1. Participant	Male	42	Married	Postgraduate
2. Participant	Male	48	Married	Undergraduate
3. Participant	Male	43	Married	High school
4. Participant	Male	39	Married	Undergraduate
5. Participant	Male	24	Single	Undergraduate
6. Participant	Male	32	Married	Undergraduate
7. Participant	Male	35	Single	Postgraduate
8. Participant	Male	43	Married	Undergraduate
9. Participant	Female	33	Single	Undergraduate
10. Participant	Male	43	Married	Undergraduate
11. Participant	Male	45	Single	Undergraduate
12. Participant	Male	39	Married	Undergraduate
13. Participant	Male	35	Married	Undergraduate
14. Participant	Male	45	Married	Postgraduate
15. Participant	Male	36	Married	Undergraduate
16. Participant	Female	30	Married	Undergraduate
17. Participant	Male	42	Married	Undergraduate
18. Participant	Female	31	Married	Postgraduate

According to this information, when table 1 is examined, it is seen that 15 participants are male and 3 are female and their ages vary between 24 and 48. 14 participants were married and 4 participants were single. In educational cases, 13 participants have a bachelor's degree level, while 4 of them receive a postgraduate degree. Looking at table 1, it is seen that the remaining

1 participant is a high school graduate. In addition, the high use of digital technologies in middle, upper and luxury segment hotels and the fact that these businesses are more professional are important in determining the age group and at what educational level of the managers in these businesses. Therefore, it has been concluded that the majority of the middle, upper and luxury segment hotel managers have a bachelor's degree and higher level of education.

Views on what technology means for tourism industry and its sub-sectors

18 participants examined the views of the participants on the question “*What does technology mean for the tourism industry and its sub-sectors?*” and the technology from the point of view of the tourism industry

P13 “*Technology also provides high quality and fast service and savings*”.

P9 “*Technology for the tourism industry is indispensable and a process that must always be adapted*”.

P11 “*It has become an indispensable element for today and the future for faster service delivery, both for sub-sectors and when providing face-to-face guest services*”.

P15 “*As of now, people who have bought their holidays and plane tickets in the past by going to an agency can now make these transactions or even comparisons with a click at any time with the phone in their hands. It is evolving in a different direction in the sector, even an online department is being established in some hotels, so even in the Covid-19 time, the technology has a wide and indescribable impact not only in these and similar sectors, but also in the entire area*

All participants expressed their views that technology is a must for the tourism industry. According to the opinions received from the participants, they emphasized the importance of technology together with the customer experience theme. Accordingly, Pine & Gilmore (2012) drew attention to the importance of customer experience, noting that this element should appeal to five senses, feelings and mood, creativity and cognitive functions, behavior and cultural and social groups. In this context, it is understood how important the customer experience is for the tourism sector.

Views on how to achieve digital transformation in the business

The question “*How can the digital transition be achieved in your business?*” was asked to the participants in the study, noting that 18 participants have transitioned to digital transformation as a business,

P8 “*The transition has been achieved, and we continue the process in expanding the transition*”.

But participant 2, participant 13, participant 14, participant 15 and participant 18, referring to the fact that the covid-19 pandemic has prepared businesses for a new order, said:

P2 *“Many of our systems are currently up to date, but today there is a pandemic fact, and this pushes us to other methods such as QR-coded menu systems, and contactless check-in”.*

They presented examples of more frequent use of technology with the pandemic process in hotel enterprises and emphasized the theme of the pandemic. In order to ensure sustainability, applications must be made to increase the satisfaction of both businesses and customers (Koçoğlu Sazkaya, 2019: 2). In this context, based on the responses of managers to the continuation of the process, it is seen how vital the concept of sustainability is in digital tourism due to its effect during the pandemic.

Views on the question of what the most important difficulties are

Of the 18 participants, 15 said that there will be difficulties in personnel training and budget, cost issues in general,

P7 *“I believe that the human factor and personnel should be prepared, and another barrier is economic strength”.*

P12 *“The most important difficulty is the cost. Technology is useful, but it is a big item that costs so much.”* they indicated difficulty with their statements.

The remaining two participants stated that there will be difficulties in the transition process regarding the compliance process of the staff and the customer as follows:

P3 *“It would be correct to express it as the adaptation process for our incoming guests and employees to get used to the process”.*

P17 *“The adjustment process is a significant challenge. Especially the ability to transfer innovation to staff and customers”.*

Participants emphasized the theme of adaptation process with their responses. Harmony is the ability to establish and maintain a balanced relationship between the characteristics that a person has and the environment in which they live (Doğan et al., 2008: 47). Based on this, ensuring a balance in customer and technology can form the basis of success in the adaptation process.

Finally, according to Participant 9, the answer is as follows:

P9 *“Since it is the service sector, the transition of every department to digital transformation can eliminate the services such as smiling face and hospitality offered by hotels. Therefore, I think that digital transformation is not possible for every department in hotel enterprises”.*

Emphasizing the theme of the transition to digital process between departments, he stated that the transition to digital transformation in the service sector will not be fully achieved in outsourced departments such as reception, housekeeping, food and beverage, management and security (Rodriguez & Robaina, 2004). In this

context, it is understood that with digital transformation, the transition process will be different for each department and the process will be provided in stages.

Views on planned information technology applications that the business is involved in

Eighteen participants stated that they generally used P2 *“Intelligent building systems, the ability to provide products and menus suitable for the customer, purchase intelligent stock system (ESP) and in-room motion sensor systems.”*

Since 3 of the 18 participants are international hotel chains, they stated that they can implement new information systems in accordance with the brand’s direction as follows:

P9 *“Since it is a global business, the primary goal is to implement the applications planned simultaneously by all enterprises in the world”.*

3 of the remaining 15 participants stated that they used Opera software. It is found out that the other 12 participants used different information technologies. According to the responses of the participants, they emphasized the theme of the use of various information technologies. In particular, it is important that most businesses use different information communication channels both in terms of marketing the destination and developing the business, as well as in terms of increasing competitiveness (Güleç, 2016: 7). As can be seen from the responses of the managers, information communication channels have become very important to ensure digital transformation in the sector.

Views on the current infrastructure status of the business in information technology

The general opinion of the participants is that their infrastructure is very healthy and that there is a unit that monitors them:

P2 *“Our existing infrastructure is updated as technology changes. We are neither lacking nor more. Therefore, all systems are used optimally. Periodic maintenance is programmed regularly”.*

P5 *“Maintenance is carried out at regular intervals to provide a healthy service on infrastructure.”, “We have no problems with our infrastructure”.*

However, Participant 11 emphasized the theme that infrastructure should be improved in the remaining areas by saying: *“Though it can be sufficient in points where direct service is provided to the guest (such as reception), it can be better in the background areas”.* In line with the opinions, digitalization is an important step in increasing the success of tourism businesses, countries or regions in the sector. (Güven et al., 2019: 2). For this reason, it is important for businesses to have a strong infrastructure in order to transfer their digital applications flawlessly.

Views on the question of which technologies they consider correct/ appropriate to use

Participants stated that as a requirement of being an international hotel chain, they follow information technology practices in Turkey or abroad and care about the management's decision as follows:

P1 *"Our business is strict about implementing the latest technology used by the chain hotel brand to which it is affiliated because our most important criterion when using technology is customer satisfaction".* All the participants have stated opinions close to his statement.

P12 emphasized that the hotel establishments are international, the systems are generally used with a foreign language and that the staff with insufficient language skills have a problem while using the systems by saying: *"Since it is an international chain, the systems determined by the central management are used. In general, the systems are used in English. Personnel with insufficient English may have problems. Sometimes the systems you use may conflict with some of the legal rules of the country. There may be problems in these matters".* Cengiz (2011) also drew attention to the need to follow the current practices in the world in order to establish cooperation between public sector and private sector that follows global developments. He also pointed out that following the global practices is very important to transfer foreign innovations in tourism to the local. Based on this, it is thought that following up the global practices will be positive for businesses.

Views on the question "What are the benefits or harms of digital transformation to the staff in your business?"

The opinions of 5 of the 18 participants are as follows: *"Employees use digital transformation to open new fields for themselves. This means that it contributes to personal development. It provides convenience in their work and motivates them".*

P9 *"I think the biggest benefit is saving time. I don't think there can be any harm".*

P10 *"Digital transformation doesn't hurt. It's done to make work easier. This makes it easier for staff".*

13 participants expressed opinions that it would be both beneficial and harmful. Opinions that it will benefit;

P1 *"Guest satisfaction, you get ahead of your competitors, you increase your brand value".*

P5 *"Digitalization will help personnel gain new knowledge by opening the door to a new world where they are far from".*

P11 *"Staff are more aware of new technologies, and when they become managers in the future, they put these technologies into practice and can more easily track innovations".*

Opinions that it will be harmful;

P4 *"Time is wasted on staff who do not want to adapt or are forced into this process".*

P8 *"There will be difficulties for those who are not inclined to use technology or have no access".*

P11 *"Communication and connection between employee and guest can be weakened".*

Based on all statements, they emphasized the theme that digital transformation will weaken the bond between employment, innovation and personnel, as well as customers and personnel. Along with the ever-decreasing traditional hierarchy of orders and commands, those working in a transforming environment need to be empowered, in addition, there is an expectation from employees to be creative and to accept responsibility (Quinn & Spreitzer, 1997: 37). However, the contribution of today's businesses - which are under the influence of high customer expectations, increasing globalization movements and technology - to employees in this process is also very important.

Views on the question "What will be the benefits of digital conversion applications in terms of marketing function?"

In general, participants stated that they will contribute to the marketing function as follows:

P10 *"Very useful in terms of marketing. For example, you are using an ERP system for sale. Programs (called artificial intelligence) that evaluate which company or person you have called when you should call, and accordingly issue warning messages to staff, provide incredible benefits for your company by enabling one person to employ, not 3 people."*

P9 *"It is very useful in terms of reaching more audiences / transferring information quickly and effectively using the social media channel."* expressions in the form like these show that participants emphasize the themes of competition and quick access to customers through marketing. With increasing competitive conditions and technology, businesses have also forced marketing to undergo transformation in order to be closely involved with their customers (Akçi, 2018: 139). When the digital concept is evaluated in terms of its marketing function, it is seen that transferring information quickly and effectively will benefit businesses.

Views on the question "What strengths and weaknesses will be in your business with digital transformation?"

Participants generally expressed: P1 *"With digitalization, guest satisfaction increases, costs decrease and your brand value increases. Weakness; maybe a robot can give the coffee that the guest wants, but the guest is not 100% satisfied because there is no human emotion and touch to the guest. The guest wants to feel special."*

P4 *“While its strengths are minimizing errors, as a weakness, it will be difficult to ensure customer satisfaction in all of the customers.”*

P11 *“Being an international chain is a strong aspect of our business. But with digital transformation, staff shortages will be our weakness.”* by giving such answers, they stated that they will have both strengths and weaknesses with digital transformation.

Some other participants used the following statements:

P9 *“Staff costs can be reduced, solving many issues quickly and effectively / meeting guest requests can increase guest satisfaction of the enterprise. I can not think of any weaknesses.”*

P10 *“Digital transformation will not provide weakness to any business. It is important that the digital transformation is adopted by the staff and by the guests.”* they responded that digital transformation will provide the business with strengths but not weaknesses. Participants emphasized the theme of customer satisfaction. Customers have been more selective in the face of products sold, services offered and technological development in a competitive environment. Because of this, product development and diversification, to realize these needs, which predict the current and future needs and expectations of the customer. Many strategies are very fast and the competitiveness of leading companies is higher (Acuner, 1998: 10).

Views on the question “What the opportunities and threats will be in your business with digital transformation?”

In line with the-views on what opportunities may be created in businesses with digital transformation;

P1 *“We get ahead of competitors and the brand value of the business increases, different sales markets will occur, more employee business opportunities are created in the computing department, have a cost-reducing effect, we become faster and easier to reach competitors in the market, and can significantly increase the profit share.”* they have responded that there may be opportunities like this.

Participants generally answered the issue of what threats may occur in businesses with digital transformation as follows;

P12 *“If we reduce the human factor, the business loses guests, control from the social platform must be very well maintained, applications may collapse, there will be a threat to the employment of personnel, good and not fully utilized products harm the business instead of benefit, increasing costs and causing information theft and cyber attack”.*

As can be seen from the statements, they emphasized the theme of information theft and cyber attack. With the digital transformation, new cyber attack methods have started to be used that are far ahead of traditional methods,

and the increasing rapid developments in computer and internet technologies make it difficult for administrations to monitor the virtual world and often leave the administrations helpless and inadequate (Gürkaynak & İren, 2011: 264). For this reason, administrations will be able to contribute to enterprises by using new methods instead of traditional methods in the fight against malicious practices around the world.

Views on the question “What can be done to achieve digital transformation in hotel enterprises?”

In general, participants in the study gave answers to what can be done to achieve digital transformation in hotel businesses as follows,

K15 *“Digital transformation is a long and challenging process and you also need to constantly adapt to the system with new technologies. First, it is necessary to understand this work correctly, it is absolutely necessary to work with business experts, it is also necessary to subscribe to mobile platforms and take reliable measures against cyber attacks and threats via online, data analysis, countless training sessions, and so on”.*

P1 *“You must have a good research and development (R&D) team, it is necessary to contribute to your development by sending your staff abroad to education and other hotel enterprises, IT (Information Technology) department consists of a very good team, investors must be convinced to invest in technology, universities must take part in departmental courses related to this field, infrastructure competence must be checked, focused on augmented reality, robot and artificial intelligence applications should be followed and a line of business called digital marketing should be created in the sales department and a professional expert should be employed in this department”.*

In line with these responses, participants emphasized the theme of artificial intelligence. It actually seems that artificial intelligence is a very important element for digital transformation and every field.

Views on applications that can be used in hotel businesses

Under this heading, participants were asked about digital applications that can be used in hotel businesses now or in the future, and participants mentioned the following applications:

P1 *“Thermal camera measuring body temperature at hotel entrance, QR coded menu, in-room light, curtain, TV adjustment with tablet”,*

P8 *“Applications like Trustyou, Planet21, Bluejeans, Attendify, Iauditor, Yammer, Boxer, Hub”,*

P11 *“Online restaurant reservation system. Guest preferences tracking system, digital menu, online ordering system”*

P16 *““360 virtual tour (360 degree virtual tour) applications”.* The QR menu, the new generation digital menu, are digital applications prepared for cafes and

restaurants. In addition, Trustyou, which provides information about the hotel on popular social media and reservation sites, Planet21, an environmental and social responsibility program that includes social responsibility topics under health, nature, carbon, innovation, local, employment and dialogue, and other programs mentioned before are some of the important steps of digitalization for hospitality businesses. Virtual reality, which has been entering every field rapidly in recent years, is a technology that gives a real-life feeling with the guidance of the perception mechanism in the body of an environment that does not occur in real life (Kuruüzümcü, 2007: 94). This application, which can provide an advantage in tourism, offers the opportunity to experience a popular environment and/or event that can or may harm without risk.

Results and recommendations

The aim of this study is to determine the perspectives of hotel managers on digital transformation in tourism. Another purpose of the study is to reveal what applications hotel businesses do or want to do in terms of digital transformation. Considering that the study should be a guide for the people who will do the work after that, a detailed assessment was made in terms of revealing the shortcomings of the enterprises, if any, and reflecting the thoughts of the managers.

In the interviews held with middle, upper and luxury hotel managers, most of the participants stated that the technology contributed to increasing the market share, providing quality and fast service and making savings in terms of what technology means for the tourism industry and its sub-sectors. The participants emphasized the importance of the customer experience theme along with technology. In this direction, digitalization in the accommodation sector positively affects customer satisfaction, loyalty and customer service perception (Sayın & Karaman, 2019: 19). In this context, it can be concluded that hotel enterprises should give importance to technology in terms of providing these elements and supporting the tourism sector.

Most of the participants replied that they made the transition to digital and continued the process to expand it. In line with the guidelines of the World Health Organization against the new pandemic that endangers public health on an international scale, national administrations also take many measures to protect public health and to come out of the pandemic with as little damage and loss as possible (Acar, 2020: 15). Likewise, the participants stated that many systems are currently up-to-date, but due to the pandemic reality, they are pushing businesses to other methods. They emphasized the pandemic theme, and provided examples that technology, such as “QR coded menu systems, systems such as contactless check-in”, will be used more frequently with the pandemic process in hotel enterprises. With the Covid-19 pandemic, it

is thought that digitalization will make significant contributions to the tourism industry and offer new alternatives.

Personnel expense, which has an important share in the cost factors in accommodation enterprises regarding the most important difficulties / difficulties that hotel businesses will face in the process of transition to digital transformation, will be a more important cost element with the effect of digitalization (Köroğlu et al., 2011: 36). Participants believe that the human factor and personnel should be prepared and there should be economic power. Again, the participants stated that technology is beneficial, but its it is a big expence. Some of the participants also pointed out that the adaptation process is an important challenge, especially in conveying innovation to staff and customers. Participants emphasized the theme of the adaptation process with their answers. Adaptation is the ability to maintain a balanced relationship between the characteristics of a person and the environment he / she lives in (Doğan et al., 2008: 47). Based on this, it is thought that it can form the basis of the adaptation process by balancing customer and technology.

In a tough competitive environment, businesses need to be able to catch up with the information age in order to differentiate with their competitors and protect their place. Therefore, it is very important to establish a solid technology and information infrastructure (Bilgin Sarı, 2018: 33). In the study, the participants were asked questions about the information technologies that their businesses are involved in or are planning. Participants presented examples such as smart building systems, providing appropriate products and menus, purchasing, smart stock system (ESP) and in-room motion sensor systems. They also stated that being an international hotel chain has advantages, and thus they can implement new systems more easily. In this context, it is thought that if digital transformation can be designed within a strategic plan in hotel businesses, it can provide significant contributions and developments.

It has been stated that the current infrastructure of enterprises in information technologies has changed with the digitalization in consumer supply and demand. The tourism sector has also had to adapt to this change. With adaptive businesses and digitalization, it can be an important step to increase the success of countries or regions in the sector (Güven et al., 2019: 2). Therefore, they stated that they tried to strengthen and update their existing infrastructures as technology changes, therefore they use all systems at the optimum level and that periodic maintenance is included in the program. However, one participant expressed an opinion that the remaining services should be improved. In this context, it is concluded that although necessary infrastructure is ready in most fields, there is a lack of infrastructure in some services and detailed infrastructure examinations are required in this regard.

Regarding what the benefit or harm of digital transformation will be to the personnel in their businesses, the participants stated that the personnel will create new fields for themselves by using technology and contribute to their personal development, it will facilitate their work and create motivation, and stated that the greatest benefit will be saving time. As for the damage; they stated that spending time on staff who do not want to adapt or who forcefully circumvent the process will cause harm, the decrease in the need for personnel with digital innovations will harm the personnel in terms of employment, and also weaken the communication and bond between the employee and the guest. In addition, there were opinions that it would be both harmful and beneficial, and some stated that while putting the personnel in danger in terms of employment, with the new system, the personnel will be able to work in various fields. In this context, 3 different opinions about the issue are reached: 'it will be harmful', 'it will be beneficial' and 'it will be both harmful and beneficial' to the personnel. With the ever-decreasing traditional command hierarchy, employees in the environment in transformation need empowerment, as well as expectations from employees to be creative and accept responsibility (Quinn & Spreitzer, 1997: 37). However, it is concluded that today's enterprises, which are under the influence of high customer expectations, increasing globalization movements and technology, will also contribute to employees in this process.

Regarding the benefits of digital transformation applications in terms of marketing function, it is known that mass production is now replaced by experience production and/or production according to special requests by offering products and services that take customer requests into account. With the increasing competition conditions, businesses have required to pay close attention to their customers (Akçi, 2018: 139). In this context, they stated that they would be beneficial for marketing, that there are artificial intelligence systems that evaluate which company or person should be called and when, and accordingly, programs that provide warning messages to the staff provided a significant benefit to the business by providing the opportunity to work with a small number of people. It can be understood that artificial intelligence is a very important element for digital transformation and similar fields. In line with these views, considering that digital applications such as artificial intelligence and robots are involved in hotel processing today, it is thought that the use of these systems in the entire tourism sector will provide significant contributions.

Another of the basic services of tourism enterprises is that they have a lot of information for consumers and can deliver this information to them. Therefore, it has become very important for tourism enterprises to use information technology up-to-date and actively (Mutch, 1995). In this study, in general, the opinions of the participants stated that hotel businesses have the appropriate potential in all aspects for digital transformation in tourism and that certain digital applications

and information technologies are available. However, it has been stated that detailed studies and practices on the subject need to be examined and time is needed to ensure digital transformation in the tourism sector.

Based on all these, suggestions for accommodation businesses may be as follows. They can transfer digital applications in their companies to the customer through effective promotions and advertising. At the same time, applications installed on mobile phones, such as the QR coding system, can be developed as an information tool, allowing customers to access all information before arriving at the accommodation business. In addition, necessary training meetings can be organized for staff on the sustainability of digital tourism and interesting digital designs that will allow them to share on social platforms to attract the customer's attention can be made.

Recommendations for researchers can be listed as follows. Up-to-date and extensive academic studies can be done to contribute to the literature on digital tourism. At the same time, by taking advantage of the studies in the field of digital tourism, review work can be carried out on a sectoral basis in enterprises where digital transformation is on a larger scale. In addition, this study, which examines the perspectives of managers research on digital tourism can be carried out from the customer perspective. Different scientific studies on digital tourism can be done in different cities and regions. Finally, this research, conducted within the framework of qualitative research, can also be studied by conducting quantitative research. After that, different research topics can be created by comparing both studies.

References

- Acar, Y., (2020). Yeni koronavirüs (covid-19) salgını ve turizm faaliyetlerine etkisi, *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4 (1), 7-21.
- Acungil, M. (2018). *24 Soruda Dijital Dönüşüm*, Tuti Kitap.
- Akçi, Y. (2018). *Değişen pazarlama anlayışı yeni pazarlama yaklaşımlar*, Gazi Kitapevi.
- Akıncı, Z. & Sönmez, N. (2015). Engelli bireylerin erişilebilir turizm beklentilerinin değerlendirilmesine yönelik nitel bir araştırma, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 26 (1), 97 – 113.
- Aktan, E. & Koçyiğit, M. (2016). Sosyal medya'nın turizm faaliyetlerindeki rolü üzerine teorik bir inceleme, *Sosyal Bilimler Dergisi ICEBSS Özel Sayısı*, 62-73.
- Altunay, E., Oral G. & Yalçınkaya, M. (2014). Eğitim kurumlarında mobbing uygulamalarına ilişkin nitel bir araştırma, *Sakarya University Journal of Education*, 4 (1), 62-80.

- Atay, L., Yalçınkaya, P. & Bahar, F. (2019). İstanbul'daki akıllı otel uygulamalarının değerlendirilmesi, *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (1).
- Ay, L., (2009). Bilgi teknolojisindeki gelişmelerin seyahat acentalarına yansımaları; Online seyahat acentacılığı, *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17, 117-136.
- Aydın, A. (2018). *Seçili ülkelerde kamuda dijital dönüşüm, başarı faktörleri ve güncel eğilimler*, Kamuda Dijital Dönüşüm, Kriter Yayınevi.
- Bahar, M., Yüzbaşıoğlu, N. & Topsakal Y. (2019). Akıllı turizm ve süper akıllı turist kavramları ışığında geleceğin turizm rehberliğine bakış, *Aydın Adnan Menderes University Journal of Travel and Tourism Research*, 14, 72-93.
- Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: Nitel bir araştırma nasıl yapılır?, *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AEÜSBED)*, 5(2), 368-388.
- Başaran, T. & Mercan, O. (2019). Sosyal medyadaki fotoğraf ve özçekimlerin turizm pazarlaması açısından önemi: İstanbul'a yönelik bir çalışma, 1. *International Congress on Dijital Transformation in Tourism I-DIGIT -19*, 115-128.
- Bedir, B. (2017). Dijital dönüşüm ve etkileri, *Tarmer Çalıştayları-2, İAÜ Toplumsal Araştırmalar Uygulama ve Araştırma Merkezi, İAÜ Yeni Medya Uygulama ve Araştırma Merkezi*, 48-51.
- Benckendorff, P., Sheldon, P. & Fesenmaier, D. R. (2014). *Tourism information technology*, Oxford: CAB International.
- Boes, K. (2015). *Smart tourism destinations: smartness as competitive advantage*, In ENTER2015 PhD workshop research proposals., 11-15.
- Buhalis, D. & Law, R. (2008). Progress in information technology and tourism management: 20 years on and 10 years after the Internet—The state of eTourism research, *Tourism Management*, 29 (4), 609-623.
- Büyüköztürk, Ş. Şekercioğlu, G. & Çokluk, Ö. (2014). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (18. Bs.), Pegem.
- Büyüköztürk, A.R., (2018). *Dijital dönüşüm*, D&R Kitapevi Yayınevi ve Dağıtım
- Cengiz, C. (2011). *Yeni nesil turizm geliyor*, Turizm Güncel, 04 Ocak 2020 tarihinde <http://www.turizmguncel.com/makale/yeninesilturizmmodeligeliyorm425.html> adresinden erişildi.
- Deloitte, (2016). *Türkiye'deki dijital değişime ceo bakışı*, TÜSİAD, 03 Ağustos 2020 tarihinde <https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/8867-tu-rkiye-deki-dijital-deg-is-ime-ceo-bakis-i-raporu> adresinden erişildi.

- Dirsehan, T. (2012). *Müşteri deneyimi tasarımı ve yönetimi*. Hiperlink Yayınları.
- Doğan, S., Kelleci, M., Sabancıoğulları, S., & Aydın, D. (2008). Bir ilköğretim okulunda öğrenim gören çocuklarda ruhsal uyum sorunları, *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni*, 7(1), 47-52.
- Doğru, N. B. & Meçik, O. (2018). Türkiye’de endüstri 4. 0’ın işgücü piyasalarına etkileri: Firma beklentileri, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23, (Endüstri 4. 0 ve Örgütsel Değişim Özel Sayısı), 1581-1606.
- Dredge, D., Phi, G. Renuka, M., Eóin, M. & Popescu, E.S.(2018). *Digitalisation in tourism, the european commission’s easme final report*, Denmark.
- Fournier, S. & Lee, L.(2009). *Getting brand communities right*, *harvard business review*, 04 Ocak 2020 tarihinde <https://hbr.org/2009/04/getting-brand-communities-right> adresinden erişildi.
- Gahi, Y., Guennoun, M. & Mouftah, H. T. (2016). Big data analytics: security and privacy challenges, *2016 IEEE Symposium on Computers and Communication (ISCC)*, 952-957.
- Giampiccoli, A. & Saayman, M. (2014). A conceptualization of alternative forms of tourism in relation to community development, *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 5 (27), 1667-1677.
- Güleç, E. (2016). *Kullanım ve doyumlar yaklaşımının sosyal medya kullanım niyeti ve turistik deneyim üzerindeki etkisinin belirlenmesi*, [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi], Balıkesir Üniversitesi.
- Gürkaynak, M. & İren, A.A. (2011). Reel dünyada sanal açmaz: siber alanda uluslararası ilişkiler, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16 (2), 263-279.
- Güven, A., Özçelik, G. & Kartal, O. (2019). Turizm fakültelerinde dijitalleşme eğilimi, *1. International Congress on Digital Transformation in Tourism I-DIGIT-19*, 155-167.
- Horwaht HTL (Hotel, Tourism and Leisure), (2019). *Türkiye zincirler ve oteller raporu*, 05 Ocak 2020 tarihinde https://turkey.cms-horwathhtl.com/wp-content/uploads/sites/10/2019/03/HHTL_T%C3%BCrkiye_Raporu_2019.pdf adresinden erişildi.
- Ivanov, S. & Webster, C. (2017). Adoption of robots, artificial intelligence and service automation by travel, tourism and hospitality companies a cost-benefit analysis, *International Scientific Conference Contemporary Tourism-Traditions and Innovations, October, Sofia University*, 19-21.

- Kabadayı, M. (2020). Otel işletmelerinde sanal gerçeklik ve artırılmış gerçeklik uygulamaları, *Journal of Travel and Hospitality Management*, 17(3), 464-479.
- Keckes, A. L., & Tomičić, I. (2017). Augmentedreality in tourism–researchand applications overview, *Interdisciplinary Description of Complex Systems: INDECS*, 15(2), 157-167.
- Koçoğlu Sazkaya, M. (2019). *Dijital sürdürülebilirlik, işletmelerin kaçınılmaz yolculuğu dijital dönüşüm*, Beta Yayıncılık, 259-288.
- Koo, C., Gretzel, U., Hunter, W.C. & Chung, N. (2015), The role of it in tourism, *Asia Pacific Journal of Information Systems*, 25 (1), 99–104.
- Köroğlu, Ç., Biçici, F. & Sezer, D. (2011). Otel işletmelerinde maliyet kontrolünün rekabet üstünlüğüne etkisi, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 33-48.
- Köroğlu, Ç., (2012). *Stratejik maliyet yönetimi kapsamında sürece dayalı faaliyet tabanlı maliyetleme yönteminin analizi ve bir otel işletmesinde uygulama*, [Doktora tezi], Adnan Menderes Üniversitesi.
- Kuruüzümcü, R. (2007). Bir dijital ortam ve sanat formu olarak sanal gerçeklik, *Sanat Dergisi*, 12, 92-96.
- Mariani, M. M., DiFelice, M. & Mura, M. (2016). Facebook as a destination marketing tool: evidence from italian regional destination management organizations, *Tourism Management*, 54, 321-343.
- Mil, B. & Dirican, C. (2018). Endüstri 4.0 ve turizme etkileri, *Disiplinlerarası Akademik Turizm Dergisi*, 1 (3), 1-9.
- Mutch, A. (1995). It and small tourism enterprises: A case study of cottage-cottage letting agencies. *Tourism Management*, 7 (16), 533-539.
- Neuburger, L., Beck, J., & Egger, R. (2018). The ‘Phygital’ tourist experience: The use of augmentedand virtual reality in destination marketing, *In Tourism Planning and Destination Marketing*, 183-202.
- Palumbo F., Dominici G. & Basile G. (2013). The culture on the palm of your hand: how to design a user oriented mobile app for museums, *In L. Aiello (Ed.), Management Of Cultural Products: E-Relationship Marketing And Accessibility Perspectives*, IGI Global, 224-243.
- Pine, J. & Gilmore, J. (2012). *Deneyim ekonomisi* (Güncellenmiş tekrar basım), Optimist Yayınları.
- Quinn R.E. & Spreitzer, G.M. (1997). The road to empowerment: Seven questions every leader should consider, *Organizational Dynamics*, 26 (2), 37- 51.

- Rodriguez, T.F.E. & Robaina, V.P., (2004). Outsourcing and its impact on operational objectives and performance: A study of hotels in canary islands, *Hospitality Management*, (23), 287-306.
- Sayın, K. & Karaman, A. (2019). Endüstri 4.0 ve turizm 4.0 arasındaki ilişki, *Dijital Turizm Sektörünün Yeni Geleceği*, Aralık, 10-25.
- Schneider, R. D. (2012). *Hadoop for dummies (special edition)*, Mississauga, Canada: John
- Şencan H., (2005). *Sosyal ve davranışsal ölçümlerde geçerlilik ve güvenilirlik*, Seçkin Yayıncılık.
- Telli Yamamoto, G. (2018). *Kamuda dijital dönüşüm ve düşündürdükleri - Kamuda dijital dönüşüm*, Kriter Yayınevi, 1-12.
- Türesin Tetik, H. (2018). *Dijital dönüşüm uygulamalarının kuşaklar açısından değerlendirilmesi - Kamuda dijital dönüşüm*, Kriter Yayınevi.
- TÜSİAD. (2016). *Türkiye'nin küresel rekabetçiliği için bir gereklilik olarak sanayi 4.0*, (Yayın no: TÜSİAD-T/2016-03/576). 25 Temmuz 2020 tarihinde <http://www.tusiad.org/indir/2016/sanayi-40.pdf> adresinden erişildi.
- Ural, A. & Kılıç, İ. (2006). *Bilimsel araştırma süreci ve spps ile veri analizi (Genişletilmiş 2. Bs.)*, Detay Yayıncılık.
- Wang, D. & Xiang, Z. (2012). The new landscape of travel: a comprehensive analysis of smartphone apps, In M. Fuchs, F. Ricci ve L. Cantoni (Eds.). *Information and Communication Technologies in Tourism*, 308-319.
- Wang, D., Li, X. & Li, Y. (2013). China's smart tourism destination initiative: a taste of the service-dominant logic, *Journal of Destination Marketing & Management*, 2, 59-61.
- Yalçın Kayıkçı, M. & Kutluk Bozkurt, A. (2018). Dijital çağda z ve alpha kuşağı, yapay zeka uygulamaları ve turizme yansımaları, *Sosyal Bilimler Metinleri*, 1.
- Yankın, F.B. (2019). Dijital dönüşüm sürecinde çalışma yaşamı, *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergi*, 7 (2), 1-38.
- Yazıcı Ayyıldız, A. & Ayyıldız, T. (2020). Pazarlama fırsatı olarak akıllı turizm: Kuşadası örneği, *Business and Management Studies: An International Journal*, 8 (1), 599-623.
- Yeşilot, F. & Dal, N.E. (2019). Müşteri deneyimi oluşturma ve deneysel pazarlama: İyaşpark alışveriş merkezi (avm) müşterileri ile bir araştırma, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 3 (2), 263-296.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2006). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (6. Bs.), Seçkin Yayıncılık.

Etik kurul onayı

Düzce Üniversitesi bilimsel araştırma ve yayın etik kurulu tarafından 04.06.2020 tarih ve 2020/101 sayılı etik kurul onayı alınmıştır.

Araştırmacıların katkı oranı beyanı

Yazarlar çalışmaya 1. yazar %60, 2. yazar %40 oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar çatışması beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
YAYIN KURALLARI VE POLİTİKASI

Balıkesir Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Balıkesir University
The Journal of Social Sciences Institute

YAYIN KURALLARI VE POLİTİKASI

- Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından* altı ayda bir (Haziran ve Aralık) yayınlanan hakemli bir dergidir. Dergide, **Coğrafya, Eğitim Bilimleri** (Eğitim Programları ve Öğretim, Eğitim Yönetimi ve Teftişi, Okul Öncesi Eğitimi, Güzel Sanatlar Eğitimi, Sosyal Alanlar Eğitimi, Türkçe Eğitimi) **Gastronomi ve Mutfak Sanatları, Görsel Sanatlar, İktisat, İşletme, Kamu Yönetimi, Maliye, Sosyoloji, Tarih, Turizm İşletmeciliği, Turizm Rehberliği, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Türk Dili ve Edebiyatı, ve Yabancı Diller Ana Bilim Dalları'nın kapsamına giren konulardaki özgün ve nitelikli, araştırma makaleleri, kitap tanıtımı ve eleştirileri, örnek olay çalışmaları ve derleme çalışmaları yayımlanabilir.**
- Dergimizin ana hedefi; bilimsel normlara ve bilim etiğine uygun, nitelikli ve özgün çalışmaları titizlikle değerlendirerek, düzenli aralıklarla yayımlayan ve sosyal bilimler alanında tercih edilen öncelikli dergiler arasında yer almaktır.
- Derginin yayıncısı, editörü ve yayın kurulu yazarların belirtmiş olduğu görüş ve düşünceler ile doğabilecek etik ihlallerinin sorumluluğunu kabul etmekle yükümlü olmayıp **dergide yer alan makale ve yazıların sorumluluğu yazar(lar)ına aittir.** Dergimiz belirtilmeyen diğer etik ilkeleri, editör, hakem ve yazar sorumlulukları için Committee on Publication Ethics (COPE) tarafından belirlenen/önerilen hususları kabul ve takip etmektedir.
- Dergiye yayımlanmak üzere gönderilen çalışmalar öncelikle **şekil/yazım şartları ve benzerlik (intihal programı kullanılarak) bakımından** ön değerlendirmeye alınır. Ön değerlendirme şartlarını sağlamayan çalışmalar hakemlere **gönderilmeden yazarlara iade edilir.** Şartlara uygun olan çalışmalar, içerik açısından incelenmek üzere **en az iki hakeme gönderilir.** **Kör hakemlik süreci işletilerek makaleyi değerlendiren hakemlerin kimlikleri hakkında yazarlara, gönderilen makalenin kime ait olduğu konusunda da hakemlere bilgi verilmez.** Hakemlerden olumlu rapor alamayan makaleler yayımlanmaz; bu konuda idari ve adli sorumluluk kabul edilmez. Hakemler tarafından düzeltme istenen yazılar ise gerekli değişiklikler için yazar(lar)a geri gönderilir. Düzeltilmiş metni belir-

tilen süre içerisinde dergiye ulaştırmak yazar(lar)ın sorumluluğundadır. Eserin yayımlanmasına karar verilmesi durumunda yazarlar daha önce imzalayarak sisteme yükledikleri **Telif Hakkı Devir Formu**'nu Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'ne posta/kargo yolu ile göndermelidirler.

5. Dergide yayımlanacak olan eserler, **daha önce bir başka dergide yayımlanmamış, yayımlanmak üzere gönderilmemiş ya da yayım için kabul edilmemiş olmalıdır.** Herhangi bir bilimsel toplantıda sunulmuş ve yayımlanmamış yazılarda, toplantının adı, yeri ve tarihi telif hakkı devir formunda belirtilmelidir. Çalışmalar daha önce sunulmuş, bildiri olarak yayınlanmış veya tezden türetilmiş olsa **dahi orijinal eser ile benzerlik göstermemelidir.**
6. Yazar(lar) dergimize gönderilen makalenin kendilerine ait **orijinal bir çalışma olduğunu ve intihal yapmadıklarını**, çalışmada adı geçen yazarların bu çalışmaya **bireysel olarak katılmış olduklarını** ve bu çalışma için her türlü sorumluluğu aldıklarını, tüm yazarların gönderilen makalenin **son halini gördüklerini** ve **onayladıklarını**, makalenin başka bir yerde **basılmadığını veya basılmak için gönderilmediğini**, makalede bulunan metnin, şekillerin ve dökümanların diğer şahıslara ait olan **telif haklarını ihlal etmediğini kabul ve taahhüt ederler.**
7. Çalışma, editörlere Dergipark üzerinden elektronik ortamda sunulmalıdır. Makalenin elektronik ortamda gönderilebilmesi için, Dergipark sistemine üye olunmalı ve kullanıcı girişi yapılmalıdır. Kullanıcı girişi yapıldıktan sonra sağ menüde çıkan **"Makale Gönder"** bağlantısı kullanılarak makale sisteme kayıt edilir. Makale yazarlarının ORCID ID sahibi olmaları zorunludur. **Sisteme kaydedilecek çalışmada dosyalarında yazar adları veya yazarları belirtecek herhangi bir bilgi (dipnot, ek, teşekkür vb.) bulunmamalıdır.** Yayımlanmak üzere gönderilen makaleler **ekler ve kaynakça dahil olmak üzere 25 sayfayı geçmemelidir.**
8. Ulakbim TR DİZİN kararları doğrultusunda dergimize yüklenecek çalışmalarda etik kurul izni onay belgesi talep edilmektedir. Etik kurul izni ile ilgili detaylı bilgi dergimiz web sayfasında yer almaktadır.
9. Dergimiz yazarlardan veya okuyuculardan herhangi bir ücret talep **etmemektedir.**
10. Makaleler yalnızca ön değerlendirme aşamasında yazarlar tarafından geri çekilebilir.
11. Dergimiz sayı bazlı makale kabulü yapmamaktadır. Dergimize yükleyeceğiniz çalışmalar süreçlerinin olumlu tamamlanması halinde, yayın için kabul aldıkları tarihten sonra yayımlanacak ilk sayı için sıraya alınırlar.
12. Dergimize yüklenen çalışmaların değerlendirme süreci ortalama olarak 3-12 ay arasında sürmektedir.
13. Dergimizin tüm süreçleri Dergipark üzerinden yürütülmektedir. Detaylı bilgi için <https://dergipark.org.tr/tr/pub/baunsobed> adresi ziyaret edilmelidir.

BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ YAZIM VE YAYIN KURALLARI

YAYIN KURALLARI

1. Makale metni yazıldığı dilin yazım ve imla kurallarına uygun olarak hazırlanmalıdır.
2. Makale yazımında sayfa boyutu A4 (20,99 x 29,7 cm) olarak seçilmeli ve sayfanın tüm (alt-üst-sağ-sol) kenarlarında 2,5 cm kenar boşluğu bırakılmalıdır.
3. Makale dosyası belirtilen sayfa boyutu ve kenar boşluğu ile, ekler ve kaynakça dahil olmak üzere 25 sayfayı geçmemelidir.
4. Makale dosyasında yazar(lar)ın isimlerini belirtebilecek tüm bilgiler silinmemelidir. Çalışma Microsoft Word ile hazırlanıyor ise, ilgili programın “yazar” ve “son değiştiren” bilgilerinde yer alan kullanıcı isimlerinin, yazar isimleri ile aynı olmamasına dikkat ediniz.
5. Makale dosyasının tamamında **Times New Roman yazı fontu** kullanılmalıdır.
6. Makalenin yazıldığı dildeki başlığı üstte kalmak üzere başlıklar; **12 Punto, Times New Roman, Kalın, 1 Satır Aralığı, Yalnızca ilk kelimenin ilk harfi büyük, sayfa ortasına gelecek şekilde** yazılmalıdır.
7. **ÖZ ve ABSTRACT:** İki yana yaslı, 11 punto, Times New Roman, 1 satır aralığı verilerek yazılır. Makalenin özeti araştırmanın amacını, yöntemini ve elde edilen bulguları yansıtacak şekilde, en fazla 300 kelime olarak, Türkçe (makalenin diline göre Almanca veya Fransızca) ve İngilizce hazırlanmalıdır. Makalenin yazıldığı dilde hazırlanan özet/abstract üstte yer almalıdır.
8. **ANAHTAR KELİMELEER:** Sola yaslı, 11 punto, Times New Roman, 1 satır aralığı verilerek özet metinlerinden hemen sonra (paragraf boşluğu 0 nk) yazılmalıdır. En az 3, en fazla 5 kelimedenden oluşmalıdır.
9. **EXTENDED ABSTRACT:** En az 800 en fazla 1200 kelimedenden oluşan ve makalenin literatür, yöntem, bulgular ve sonuçlarından bahseden **genişletilmiş özet (extended abstract) bulunmalıdır.** Türkçe, İngilizce ve Fransızca makalelerde genişletilmiş özet **İngilizce**, İngilizce yazılmış makalelerde ise **Türkçe** olarak hazırlanmalıdır.
10. **ANA BAŞLIKLAR:** Sola yaslı, 11 punto, Times New Roman, Kalın, Yalnızca ilk kelimenin ilk harfi büyük olarak yazılmalıdır. Makale’de yer alacak ana başlıklar aşağıda belirtilen başlıklar ve sıralama ile verilmelidir. Başlıklarda numaralandırma **kullanılmamalıdır.**

- **Öz – Abstract**
 - **Extended Abstract (İngilizce dili dışında yazılmış tüm makalelerde)**
 - **Giriş (Introduction) :**
 - **Literatür Taraması (Literature review),**
 - **Yöntem (Methodology),**
 - **Bulgular ve tartışma (Findings and discussion),**
 - **Sonuç ve öneriler (Results and recommendations)**
 - **Kaynakça (References),**
 - **Etik kurul onayı, Katkı oranı beyanı, Destek ve teşekkür beyanı (varsa), Çatışma beyanı.**
11. **ALT BAŞLIKLAR: Sola yaslı, 11 punto, Times New Roman, İtalik, Kalın, Yalnızca ilk kelimenin ilk harfi büyük, olarak yazılmalıdır.**
12. **TABLO-ŞEKİL-GRAFİKLER:** Tablo, şekil veya grafikler sayfayı ortalamalı, açıklamaları ilgili ögenin **üzerine**, tablo/şekil/grafik kelimesi (Times New Roman, 11 Punto, Kalın): Tablo başlığı (Times New Roman, 11 Punto, yalnızca ilk kelimenin ilk harfi büyük) şeklinde yazılmalıdır.
- Tablo / Çizelge içindeki veriler 9-11 punto arasında verilerin yoğunluğuna göre değiştirilebilir.
- Microsoft Word üzerinde hazırlanabilecek tüm tablo, grafik vb. mutlaka yazarlar tarafından oluşturulmalı, resim olarak herhangi bir grafik kopyalanmamalıdır.
- Tablo veya grafik için atıf-kaynak gösterilmesi gerekiyor ise ilgili şeklin **altına** 11 punto, Times New Roman ve sayfa ortasına gelecek şekilde yazılmalıdır.
13. Belirtilen alanlar dışında kalan **tüm makale metni** Times New Roman, 11 punto, tek satır aralığı ve iki yana yaslı olarak yazılmalıdır. Sayfa numaraları **bulunmamalıdır.**
14. **METİN İÇİ ATIFLAR VE KAYNAKÇA** aşağıda belirtilen kurallara göre düzenlenmelidir.
15. Belirtilen kurallara göre düzenlenmeyen makaleler incelemeye alınmadan doğrudan yazarlara iade edilecektir. Lütfen websitemizde yer alan örnek makale metnini inceleyiniz.

Temel Makale Şablonu (Örnek makale websitemizde ayrıca yer almaktadır)

Makale başlığı (Makalenin yazıldığı dildeki başlığı üstte yer almalıdır)

(Sayfa ortasına gelecek şekilde, 12 punto, times new roman, kalın, 1 satır aralığı, yalnızca ilk kelimenin ilk harfi büyük)

Makalenin İngilizce (İngilizce veya diğer dillerde yazıldı ise Türkçe) Başlığı

(Sayfa ortasına gelecek şekilde, 12 punto, times new roman, kalın, 1 satır aralığı, yalnızca ilk kelimenin ilk harfi büyük)

ÖZ: İki yana yaslı, 11 punto, Times New Roman, 1 satır aralığı verilerek yazılır. Makalenin özeti araştırmanın amacını, yöntemini ve elde edilen bulguları yansıtacak şekilde, en fazla 300 sözcük olarak, Türkçe ve İngilizce hazırlanmalıdır. **Makalenin dili Türkçe ise “ÖZ,” yabancı dilde ise “ABSTRACT” başa gelmelidir.**

Anahtar Kelimeler: Anahtar kelime 1, Anahtar kelime 2, Anahtar kelime 3 (Sola yaslı, 11 punto, Times New Roman, 1 satır aralığı)

ABSTRACT: İki yana yaslı, 11 punto, Times New Roman, 1 satır aralığı verilerek yazılır.

Keywords: Keyword 1, Keyword 2, Keyword 3 (Sola yaslı, 11 punto, Times New Roman, 1 satır aralığı)

Ana başlıklar

Ana başlıklar sola yaslı, 11 punto, kalın ve düz olmalı, yalnızca ilk kelimenin ilk harfi büyük olarak yazılmalıdır.

Metin içindeki diğer bütün kısımlar, **11 punto ve tek satır aralıklı olarak**, biçimlendirme bozulmadan yazılmalıdır.

Alt başlıklar

Alt başlıklar, sola yaslı, 11 punto ve sözcüklerin yalnızca ilk kelimenin ilk harfi büyük üzere kalın ve italik olarak yazılmalıdır.

Tablo, Çizelge, Şekil, Grafik Örnekleri

Tablo 1: Tablo / Grafik / Şekil başlıkları yalnızca ilk kelimenin ilk harfi büyük olarak yazılmalıdır.

(11 Punto, Times New Roman, Sayfa Ortasına Gelecek Şekilde)

		Xxxx	Yyyy	Zzzz	
Aaaaa	A1	47	30.3	47	30.3
	A2	60	37.8	60	38.7
	A3	48	31.0	48	31.0
Bbbbb	B1	150	96.8	150	96.8
	B2	5	3.2	5	3.2
Ccccc	C1	117	75.5	117	75.5
	C2	38	24.5	38	24.5
TOPLAM		155	100	155	100

*Tablo / Çizelge içindeki veriler 11 ile 9 punto arasında verilerin yoğunluğuna göre değişebilir.

(Kaynak kullanılmış ise 11 punto, Times New Roman ve sayfa ortasına gelecek şekilde yazılmalıdır.)

Kaynak Göstermedeki Genel Kurallar

- Kaynak göstermede kesinlikle **dipnot kullanılmamalıdır.**
- Metin içerisindeki **dolaylı alıntılara** atıfta bulunurken sayfa numaraları belirtmek yazar(lar)ın inisiyatifine bırakılmıştır. **Doğrudan alıntılarda** ise sayfa numarası belirtmek ve alıntıyı tırnak içerisinde belirtmek gerekmektedir.

- **Sayfa Numarası Gösterimi:** kullanılarak gerçekleştirilmelidir. (**Şahin, 2020: 150**)
- Aynı yazar veya tüzel kişinin aynı yıl içerisindeki eserlerine atıfta bulunurken (**Örn; Şahin, 2001a, Şahin, 2001b**) şeklinde bir yol izlenir.
- Birden çok kaynağa atıfta bulunurken **sıralama yayım yılına göre** yapılmalıdır. Örnek; (Sancak, 1991: 22; Hancı, 1998: 145; Engin, 2015: 254)
- **Çok yazarlı yayınlarda ilk yazar soyadı** (Kaplan vd., 1999), **görülemeden bir yayım kaynak gösteriliyorsa** (Raglan, 1973, Ekici, 1988'den), **sözlü kaynak kullanılıyorsa** kaynak kişi bilgileri **Adı, Soyadı, Görüşme Tarihi ve Yeri** bilgilerini içermelidir.
- Yayın tarihi bulunamazsa en son telif hakkı (copyright) tarihi verilir. Tarih bilgisi hiç bir şekilde bulunamıyorsa "tarih yok" anlamına gelen "**t.y.**" kısaltması kullanılır.
- Web kaynaklarına atıfta yapılırken (**balikesir.edu.tr, 01.05.2014**) örneğinde olduğu gibi başında http://www. kısmı olmadan ve erişim tarihi Gün, Ay, Yıl belirtilmelidir.

Kaynakçadaki Genel Kurallar

- Kaynaklar **alfabetik** sıraya göre sıralanmalı, aynı yazarın aynı yıl içerisindeki iki veya daha fazla kaynağı için **2000a, 2000b** gibi gösterimler de yine alfabetik sıra ile verilmelidir.
- Yazar sayısı altıdan fazlaysa, ilk altı yazarın adları kaynakçada verilir, altıncı yazardan sonra "**ve diğerleri**" "v.d." ifadesi kullanılır.
- Kitapların künyeleri verilirken **1. Basım** ise belirtmeye gerek yoktur. İkinci ve sonraki basımlar için "**2. Bs.**" şeklinde kısaltma kullanılır.
- Yayına hazırlayan kişinin adından sonra hazırlayan(lar) yerine (**Haz.**), editör(ler) yerine ise (**Ed.**) kısaltması kullanılır.
- Dergi ve kitap adları kısaltılmadan **eğik (italik)** olarak yazılır.
- Bildiri kitapları kitap gibi, bildiri kitabından alınan bir bildiri de kitap bölümü gibi belirtilir.
- Tezlerde tezin adından sonra "**yüksek lisans tezi**", "**doktora tezi**" ya da "**sanatta yeterlik tezi**" ifadeleri kullanılır. Derecenin verildiği üniversitenin adı ve yeri belirtilir.
- Yasa ve yönetmeliklerde künye girişi yasanın adından yapılır. Yasanın adından sonra araç içinde yasanın kabul tarihi (sadece yıl olarak), künye sonunda ise yasanın yayımlandığı derginin tarihi (gün, ay, yıl olarak) belirtilir.
- Elektronik kaynaklarda temel bilgilerin yanı sıra **erişim tarihi ve erişim adresi bilgileri** de verilir.
- E-kaynaklarda son **güncelleme tarihi** yayın tarihi olarak alınır.
- **Mektup, e-ileti, telefon görüşmesi** gibi kişisel görüşmelerin kaynakçaya eklenmesi gerekmez, görüşmelere metin içinde gönderme yapılır.

- **Türkçe** yazılan makalelerde gerek metin içi atıflarda gerek ise kaynakçada “ve” kelimesi kullanılmalıdır. Diğer dillerde yazılan makalelerde ise “&” kullanılmalıdır.

KAYNAKÇA (11 Punto, Kalın, Times New Roman)

Kaynaklar APA 7 (American Psychological Association 7th edition) standartlarına uygun olarak verilmelidir. Kaynakça ve atıflar için bazı örnekler aşağıda verilmiştir. Örneği bulunmayan kullanımlarda APA 7 kuralları uygulanmalıdır. İlgili kurallara ulaşmak ve daha detaylı örnekler almak için <https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/references/examples> adresini ziyaret edebilirsiniz.

KİTAP / E-KİTAP

- Elektronik kitaplar, basılı kitaplar gibi atıflandırılmalı ve kaynakçada gösterilmelidir. Diğer kitaplardan farklı olarak, var ise Doi veya erişim linki eklenmelidir.
- Kitaplarda yayınevinin bulunduğu lokasyon-şehir bilgisi kaynakçada yer almamalıdır.

Kitap - Tek Yazarlı

Kullanım: Soyad, A. (Yayın Yılı). *Kitap Adı*. (Basım). Yayınevi.

Örnek: Kurbanoğlu, S. S. (2004). *Kaynak gösterme el kitabı*. (2. Bs.). Üniversite ve Araştırma Kütüphanecileri Derneği.

Atıf: (Kurbanoğlu, 2004), Kurbanoğlu (2004).

Kitap - İki Yazarlı

Kullanım: Soyad, A. ve Soyad, B. (Yayın Yılı). *Kitap Adı*. (Basım). Yayınevi.

Örnek: Svendsen, S., ve Løber, L. (2020). *The big picture/Academic writing: The one-hour guide* (3rd digital ed.). Hans Reitzel Forlag. <https://thebigpicture-academicwriting.digi.hansreitzel.dk/>

Atıf: (Svendsen ve Løber, 2020), Svendsen ve Løber (2020).

Kitap - Çok Yazarlı

Kullanım: Soyad, A., Soyad, B., Soyad, C., Soyad, D., Soyad, E., Soyad, F. ve diğerleri. (Yayın Yılı). *Kitap adı*. (Basım). Yayınevi.

Örnek: Akman, Y., Ketenoğlu, O., Güney, K., Kurt, L. ve Tuğ, G. M. (2004). *Bitki ekolojisi*. Palme Yayıncılık.

Atıf: (Akman vd., 2004: 57)

Kitap – Tüzelkişi Yazarlığı

Kullanım: Tüzelkişi. (Yayın Yılı). *Kitap adı*. (Basım). Yayınevi.

Örnek: Türk Dil Kurumu. (2005). *Türkçe sözlük* (10. bs.). Türk Dil Kurumu.

Atıf: (Türk Dil Kurumu [TDK], 2005: 175) ikinci ve sonraki gösterimlerde sadece (TDK, 2005: ...) şeklinde gösterilir.

Kitap- Yazarı Olmayan

Kullanım: *Kitap adı*. (Yayın Yılı). Yayınevi.

Örnek: Redhouse çağdaş Türkçe-İngilizce sözlüğü. (1985). Redhouse.

Atıf: (Redhouse, 1985: 32)

Kitap - Çeviri

Kullanım: Soyad, A. (Yayın Yılı). *Kitap adı* (A. Soyadı, Çev.). Yayınevi. (Kaynak yapının yayın yılı).

Örnek: Bloomberg, M. ve Evans, G. E. (1989). *Kütüphane teknisyenleri için teknik hizmetlere giriş* (N. Tuncerve, Çev.). Türk Kütüphaneciler Derneği. (Orijinali 1985'te yayımlanmıştır).

Atıf: (Bloomberg ve Evans, 1985/1989: 182)

Kitap - Editörlü

Kullanım: Soyad, A. (Ed.) (Yayın Yılı). *Kitap adı*. Yayınevi.

Örnek: Şahin, B. (Ed.) (2020). *Uluslararası turizm ve seyahat endüstrisi*. Detay Yayıncılık.

Atıf: (Şahin, 2020)

Kitap İçinde Yayın (Bölüm ya da Makale)

Kullanım: Soyad, A. (Yayın Yılı). Kitap bölümü başlığı. Editör A. Soyadı. (Ed.). *Kitap adı* içinde (Atıf yapılan bölümün sayfa numaraları). Yayınevi.

Örnek: O'Neil, J. M., ve Egan, J. (1992). Men's and women's gender role journeys: Metaphor for healing, transition, and transformation. B. R. Wainrib (Ed.), *gender issues across the life cycle* içinde (ss. 107-123) Springer.

Atıf: (O'Neil ve Egan, 1992)

MAKALE

Bilimsel Dergi Makalesi –Tek Yazarlı

Kullanım: Yazar, A. (Yayın Yılı). Makale adı. *Dergi Adı*, cilt (sayı), sayfa numaraları. Doi/erişim adresi (varsa).

Örnek: Bayram, P. (2020). Sosyal medyada Suriyeli mülteci krizine ilişkin konum alışlar: Türkiye'deki politik gençlik üzerinden bir analiz. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(44), 1213-1251. <https://doi.org/10.31795/baunsobed.699018>

Atıf: (Bayram, 2020).

Bilimsel Dergi Makalesi –İki Yazarlı

Kullanım: Yazar, A. ve Yazar, B. (Yayın Yılı). Makale adı. *Dergi Adı*, cilt (sayı), sayfa numaraları. Doi/erişim adresi (varsa).

Örnek: Ceylan, C. ve Yavaş, H. (2020). What affects employee motivation at IT projects in Turkey? The impact of leader communication, wage satisfaction, and job opportunities at IT projects employee's. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(44), 1041-1067. <https://doi.org/10.31795/baunsobed.693187>

Atıf: (Ceylan ve Yavaş, 2020)

Bilimsel Dergi Makalesi – Çok Yazarlı

Kullanım: Soyad, A., Soyad, B., Soyad, C., Soyad, D., Soyad, E., Soyad, F. vd. (Yayın Yılı). Makale adı. *Dergi Adı*, cilt (sayı), sayfa numaraları. Doi/erişim adresi (varsa).

Örnek: Erkan, S., Tuğrul, B., Üstün, E., Akman, B., Şendoğdu, M., Kargı, E. vd. (2003). Okul öncesi öğretmenliği öğrencilerine ait Türkiye profil araştırması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23, 108-117.

Atıf: (Erkan vd., 2003)

Diğer Dergilerde Yayınlanan Makaleler – Yazarı Belli

Kullanım: Soyad, A. (Yıl, Gün Ay). Makale adı. *Dergi Adı*, cilt, sayfa numaraları. Doi/erişim adresi (varsa).

Örnek: Kenar, N. (2006, 10 Nisan). Kayıt dışı istihdam. *Popüler Yönetim*, 9, 44-47.

Atıf: (Kenar, 2006)

Diğer Dergilerde Yayınlanan Makaleler – Yazarı Yok

Kullanım: Makale adı. (Yıl, Gün Ay). *Dergi Adı*, cilt, sayfa numaraları.

Örnek: Yerel bilginin küreselleştirilmesi. (2006, 10 Nisan). *Focus*, 12, 14-17.

Atıf: (Yerel bilginin küreselleştirilmesi, 2006)

Gazete Makalesi

Kullanım: Soyad, A. . (Yıl, Gün Ay). Makale adı. *Gazete Adı*, sayfa numarası(varsa). Doi/erişim adresi (varsa).

Örnek: Bayar, Y. (04 Nisan 2006). İnsanlık aptallaşılıyor mu? *Hürriyet*. s. 14.

Örnek: Carey, B. (2019, March 22). Can we get better at forgetting? The New York Times. <https://www.nytimes.com/2019/03/22/health/memory-forgetting-psychology.html>

Atıf: (Bayar, 2006) (Carey, 2019)

BİLDİRİ

Bildiri – Bildiri Kitabında Yayınlanmış

Kullanım: Soyad, A., Soyad, B. (Yayın Yılı). Bildiri adı. A. Editör (Ed.). *Kitap Adı* (sayfa numaraları). Yayınevi.

Örnek: Uçak, N. (2005). Sosyal bilimlerde bilginin üretimi, erişimi ve kullanımı. O. Horata (Ed.). *Sosyal Bilimlerde Süreli Yayınlar ve Bilgi Teknolojileri Sempozyumu: Bildiriler* (92-103). Yeni Avrasya.

Atıf: (Uçak, 2005)

Bildiri – Bilimsel Dergide Yayınlanmış

Kullanım: Soyad, A., Soyad, B. (Yayın Yılı). Bildiri adı. *Dergi Adı* (sayfa numaraları). Doi/Erişim Linki

Örnek: Duckworth, A. L., Quirk, A., Gallop, R., Hoyle, R. H., Kelly, D. R., ve Matthews, M. D. (2019). Cognitive and noncognitive predictors of success. *Proceedings of the National Academy of Sciences, USA*, 116(47), 23499–23504. <https://doi.org/10.1073/pnas.1910510116>

Atıf: (Duckworth vd., 2019)

Bildiri – Bildiri Sunumu (Yayımlanmamış)

Kullanım: Konuşmacı, A. (Yıl, Ay Gün-ler). *Bildiri adı* [Bildiri sunumu]. Toplantı Adı, Toplantı Yeri. Toplantı kaydı erişim linki (varsa)

Örnek: Tonta, Y. (2006, 01-03 Şubat). *Bilgi yönetiminde son gelişmeler: Amazoogle, işbirliği ve açık erişim* [Bildiri sunumu]. Akademik Bilişim, Gaziantep.

Atıf: (Tonta, 2006)

Bildiri – Bildiri Özeti

Kullanım: Soyad, A. (Yıl, Ay Gün-ler). *Bildiri adı* [Bildiri özeti]. Toplantı Adı, Toplantı Yeri. Erişim linki (varsa)

Örnek: Sarıoğlan, M., Avcıkurt, C. ve Sezen, T.S. (2017, 03-05 Ekim). *Kültürel miras kapsamında düğün yemekleri: Balıkesir ili örneği* [Bildiri özeti]. Uluslararası Turizm ve Kültürel Miras Kongresi, Marmaris, Muğla. https://www.researchgate.net/publication/326146398_Kulturel_Miras_Kapsaminda_Dugun_Yemekleri_Balikesir_Ili_Ornegi

Atıf: (Sarıoğlan vd., 2017)

DANIŞMA KAYNAKLARI, RAPOR VE TEZ

Danışma Kaynakları - Sözlük

Kullanım: Soyad, A. (Yayın Yılı). *Yapıt adı*. (Basım). Yayınevi.

Örnek: Altan, N. (2003). *Bilgisayar terimleri ansiklopedik sözlüğü* (3. bs.). Sistem Yayıncılık.

Atıf: (Altan, 2003)

Danışma Kaynakları - Ansiklopedi Maddesi

Kullanım: Soyad, A. (Yayın Yılı). Madde adı. *Yapıt Adı* (cilt, sayfa). Yayınevi.

Örnek: Ersoy, O. (1973). Kağıt ve kağıtçılık. *Türk Ansiklopedisi* (c. 21, s. 112-115). Milli Eğitim Bakanlığı.

Atıf: (Ersoy, 1973)

Rapor

Kullanım: Soyad, A. (Yayın Yılı). *Rapor adı* (Rapor No:). Yayınlayan/Hazırlayan Kuruluş. Erişim linki (varsa)

Örnek: Devlet Planlama Teşkilatı. (2004). *Devlet yardımlarını değerlendirme özel ihtisas komisyon raporu* (Rapor No: DPT: 2681). Devlet Planlama Teşkilatı. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/09_D%C4%B1%C5%9FEkonomik%C4%B0li%C5%9Fkiler.pdf

Atıf: (Devlet Planlama Teşkilatı[DPT], 2004) ikinci ve sonraki gösterimlerde kısaltma kullanılır.

Tez

Kullanım: Soyad, A. (Yayın Yılı). *Tez adı*. [Tezin Türü], Üniversite Adı. Erişim Linki (varsa)

Örnek: Zencir, M. B. (2007). *Güzel sanatlar alanındaki kullanıcıların bilgi gereksinimleri ve bilgi kullanım özellikleri: Hacettepe üniversitesi örneği* [Yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi.

Atıf: (Zencir, 2007)

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

Elektronik Kaynak - Makale

Kullanım: Soyad, A. (Yayın yılı). Makale başlığı. *Dergi Adı*, cilt(sayı), sayfa numaraları. gg Ay yyyy tarihinde <http://ağ> adresinden erişildi.

Örnek: Tenopir, C. ve King, D. W. (2001) The use and value of scientific journals. *Serials*, 14(2), 113-120. 27 Mart 2010 tarihinde <http://uksg.metapress.com/media/> adresinden erişildi.

Atıf: (Tenopri ve King, 2001: 116)

Elektronik Kaynak - Rapor

Kullanım: Soyad, A. (Ay yyyy). *Rapor Adı* (Rapor no). gg Ay yyyy tarihinde <http://ağ> adresinden erişildi.

Örnek: Devlet Planlama Teşkilatı. (Temmuz 2004). *E-dönüşüm Türkiye projesi kısa dönem eylem planı: değerlendirme raporu* (Rapor No: 2). 02 Nisan 2006 tarihinde <http://212.175.33.22/kdep/rapor/KDEPHaziran2004.pdf>. adresinden erişildi.

Atıf: (Devlet Planlama Teşkilatı[DPT], 2004) **ikinci ve sonraki gösterimlerde kısaltma kullanılır.**

Elektronik Kaynak – Anonim Ağ Sayfası

Kullanım: *Kaynağın adı veya başlığı*. (t.y.). gg Ay yyyy tarihinde <http://ağ> adresinden erişildi.

Örnek: *Bilim etiği ve bilimde sahtekarlık*. (t.y.). 04 Nisan 2006 tarihinde <http://www.aek.yildiz.edu.tr/bilim.htm> adresinden erişildi.

Atıf: (Bilim etiği ve bilimse sahtekarlık, t.y.)

Örneği bulunmayan kullanımlarda APA 7 kuralları uygulanmalıdır. İlgili kurallara ulaşmak ve daha detaylı örnekler almak için <https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/references/examples> adresini ziyaret edebilirsiniz.

